CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY összes művei

Költemények 4
1797-1799

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Költemények 4.

(1797—1799)

Sajtó alá rendezte

SZILÁGYI FERENC

A kötet — a kritikai kiadás öt verskötetéből az utolsó előtti — Csokonai érett, dunántúli szerelmes, bölcselő s népies versei mellett tartalmazza farsangi vígeposzát, a *Dorottyá*-t is, számos szövegjavítással.

A későbbi Lilla-dalok versei közül ebben található pl. *A' Füredi parton*, (*A' Tihanyi Ekhóhoz* első kidolgozása), *A' Boldogság* című kis anakreoni idill vagy a *Még egyszer Lillához* megrendítő panasza és a filozófiai mélységű *Újesztendei Gondolatok*. De itt olvasható a költő *A' Magánossághoz* címzett ódája, a 18. századi európai líra egyik legszebb alkotása, valamint a *Marosvásárhelyi Gondolatok*, amelynek történelembölcselete valódi költészetet lehel, mikor Nyugat-Európában ebben az időben a száraz bölcselkedés szinte megölte a költészetet. A népiesség előfutáraként megszületett *Siralom*-ot éppúgy e kötet tartalmazza, mint a Kazinczy és Kölcsey által is nagyra értékelt *Paraszt Dalt*.

Akad újdonság a kötet versanyagában is: a [*Pál napjára*] írt alkalmi vers, s az eddig töredékesnek tartott *Már se hintó már se szánka* kezdetű megkapó Lilla-dal is itt jelenik meg először teljes, hiteles szövegével, akárcsak az [*Antal napjára*] írt alkalmi költemény.

A szövegkritikai fejezetek számos, eddig tévesen közölt szót vagy mondatot helyesbítenek, az igényes jegyzetanyag pedig sok ismeretlen forrásra derít fényt.

Csokonai nem egy verse dallamra készült vagy utóbb alkalmazták dallamra; a kiadás sajtó alá rendezője, Szilágyi Ferenc, mint a előző három kötetben, fölkutatta e korabeli dallamokat, s ezeket — sokszor zenei unikumokat — kottákkal is bemutatja. A versek egy részét lefordították idegen nyelvekre, s a kötet e fordításokat is lajstromozta.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

2100100010623J6
Miskolci Egyetem

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
ÖSSZES MŰVEI

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

SOROZATSZERKESZTŐ

SZILÁGYI FERENC

ÉS

SZUROMI LAJOS

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Költemények

4.

1797—1799

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE,
A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÉS A JEGYZETEKET
ÍRTA

SZILÁGYI FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

Megjelent a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása" program támogatásával

Lektor
KERÉNYI FERENC

ME FŐKÖNYVTÁR
2004
LELT-ELLENŐRZÉS

MISKOLCI EGYETEM
17135
625.525
központi könyvtár

ISBN 963 05 0744 7 (sorozat)
ISBN 963 05 6679 6 (IV. kötet)

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19—35.

Első magyar nyelvű kiadás: 1994.
© Szilágyi Ferenc 1994

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
HALHATATLAN KÖLTŐTANÁRUNK
1773 - 1805.

Csokonai Vitéz Mihály domborművű képmása a róla elnevezett csurgói Református Gimnázium előcsarnokában. (Horvai János alkotása)

A költő névaláírása a [*Pál napjára*] c. vers kéziratából való. (PIM. V. 4525/2)

In memoriam
Collegii Reformatorum Civitatis Rév-Komáromiensis quae poëtam felicitate SPEI atque AMORIS donavit necnon Societatis Transylvanicae ad Cultivandam Linguam Hungaricam in civitate Marosvásárhelyiensi ducentis abhinc annis constitutae quae eundem sodalem cooptare dignata est.

263. Az alvó LILLA felett

Nyúgodj csendességgel
Itten, szép Nimfa!
Ládd, melly büszkeséggel
Féd e' boldog Fa;

Vágyva árnyékozza
Téjszín kebledet,
Melly duplán bóltozza
Márvány szívedet.

Két szemed' héjjában
Éltem 's holtom áll.
Csendes árnyékában
Álom, 's Ámor hál;

Mindkettő szemedre
Rózsalántzot fűz.
Nyúgodj csak kedvedre,
Nyúgodj drága Szűz!

Szép Virágszálotska,
Mind terűlj alá!
Híves árnyékotska,
Szállj lebegve rá!

Édesítsd nyugalmát,
Tiszta Csergeteg!
Jőjjetek: jutalmát
Vénus adja meg.

Kis Zefir! melyére
Csendesen borúlj,
Félfedett csecsére
Gyenge szárnynyal fújj;

Sőt, ha tudsz, lelkébe
Bújj egészen bé,
'S tudd meg, hogy fektébe'
Rólam álmod é?

Nem! — Magam visgálom,
Mit gondol most ott.
Vonj szemére, Álom!
Dupla kárpitot,

Játszodtasd altába'
Kedves képekkel,
Vidd Idáliába,
Hogy ne keljen fel. —

Mennyi ösvényemben
A' tövisk 's haraszt!
Majd ropog mentemben.
Ámor! szedd fel azt. . . .

Ah, melly édes ízzel
Alszik Kintsem itt! —
Pinty, pacsírta, csízzel . . .
Majd felserken . . . Csitt!!

264. Az alvó Lillára

Ti hűvösös Szellőtskék,
Fuvaljatok, de gyengénn,
Lassann le hempelyegve,
Buzogjatok folyótskák,

Ti jó szagú virágok
Leheljetek Nepentét.
Csitt! Pásztorok! 'S Leánykák,
Ezenn berekbe nyugszik
El szenderedve Lillám!!!

265. Egy Tulipánthoz

A' hatalmas Szerelemnek
Megemésztő tüze bánt:
Te vagy orvossa sebemnek,
Gyönyörű kis Tulipánt!

Szemeid' szép ragyogása
Lobogó hajnali tűz;
Ajakid' harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Telyesítsd angyali szókkal,
Szeretőd a' mire kért;
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek csókjaidért.

266. Bálint napja

A propos! bizony majd el is felejtettem,
Hogy én Komáromi Poetává lettem.
Az eszem iszom közt nem is jut eszembe,
Hogy egy két rosdás vers kuttog a' 'sebembe.
Ez az, ha terhekre nem lesz az Uraknak;
Szoktak é hallgatni, mikor vígan laknak?
De a vers más ként is meg nem kedvetlenít,
Sőt a' rossz főből is tud tsinálni 'senit.
Csak el olvasom hát, a ki nem hallgatja,
Flaskót emelgethet 's fogát piszkálhatja.

Addig a Gavallér 's a Dáma egymással
Charta biankázhat szemmel 's láb nyomással.
Egy illy öröm nappal öröm képpen bánjunk
A' mi Bálintunknak minden jót kívánjunk.
Öntsünk ezer áldást zengő tisztelettel,
Szórjuk rá a' tarka vivátot tützettel.
A' vigasság minden ábrázatba űljön
A jó kedv a boros kantsókba kerűljön.
A' ki haza készűl vagy pedig szomorú,
Fejébe fonassék tövisből koszorú.
De a' ki másokkal örvendezve múlat
Firúl fira szálljon benne az indúlat,
Hogy unokái is mondhassák, ha meg hólt:
Az én jámbor apám víg szívű ember vólt.
Habzó glazlikat kell ki inni salvéval,
Ha meg árt, öntsük le fekete kávéval.
Egy szóval a' kedvet ki ki úgy meg tsapja
A' mint kívánhatja tőlünk Bálint napja.

* * *

De még tsak azt mondom, hogy igyunk, vígadjunk,
A' borból holnapra egy tseppet se hadjunk.
De most már jó vólna azt is említeni,
Hogy Bálintot miként kelljen köszönteni.
Kezdjük hát — Bálint élj sokáig, sokáig,
A' szöllőt plántáló Noénak napjáig.
Annyi napig a' hány kövekkel ki rakják
A' Vármegye útszát, ha ugyan ki rakják.
Ugy kerűlje a kár 's bánat házad táját,
Mint mi a' gazdának üres butelláját.
És abba a vígság örök fészket rakjon,
Melyben bonthatatlan nyúgodalom lakjon.
Az egésség 's áldás öszve font karokkal
Tántzoljon quártélyod környékén azokkal.
Nemzetes Kapitány és vitéz Prokátor!
Itthon nagy tanátsú, kívűl erős, bátor,

Ki egyszerre hordtál Verbőtzit 's Lódingot,
Vedd kedvesen tőlem e' szál rozmaringot.
Ezt általam Vénus te néked küldeti,
Te pedig add annak, ki megérdemlheti.
Hazádnak szolgáltál ez ideig sokat,
Illő hát, hogy vígan számláld a' napokat.
De tudod, hogy sem más, sem Verbőtzi nem ád
Meg elégíthető vígságokat reád.
Utoljára is tsak Cithere fog lenni
A' kinek karjai közt meg tudsz pihenni.
Pihenj is meg végre, mert meg érdemletted,
Hymen hűs szárnyakkal lebegjen feletted.
Ugy sem bírsz már önnön szíved birtokával,
Kerítsd haza hát azt nemes rablójával,
Hogy minél hamarébb fijaid legyenek,
Kikből Szolgabírák 's Majorok teljenek.
Végre ha el végzed földi vitézséged,
'S invalidus fővel a' sír be fog téged,
A' feltámadási Insurrectioval
Mennyei Quartelyra szállj trombita szóval.
Te pedig szent *Ivo*! prokatorok szente!
Kit tisztel sok apró kard és rövid mente,
Tegyél ma druszáddá bennünket 's légy velünk,
Velünk, kik ma néked innepet szentelünk.
Töbször is adj illyen kedvre recidívát,
Most pedig Bálintnak ezt kiáltsuk: vivát!!!

267. A' Nemes Magyarságnak felűlésére

— — Et te animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Aeneas, & avunculus excitet Hector.
VIRGILIUS. Aen. XII. 439.

Te, ki hideg vérrel nézsz a' szerentsére,
'S szelíden mosolygasz az irígy mérgére,
Te, ki gyenge hangon pengetvén hárfádat,

Békével danoltad bús és víg órádat,
Alatsony sorsoddal ki megelégűltél,
Mellyben sok bőltsekkel 's nagy lelkekkel űltél,
Múzsám! — Emelkedj most fellyebb minden hadnál,
Zengjél Vitézeket 's légy nagyobb magadnál.
Hagyd el a' magános réti violákat,
Ahol zengedezted Ámort 's Grátziákat,
Ahol az ártatlan mulatság' berkében
Játzintkoszorúkat fűztél a' Tempében.
Köss szárnyat magadnak, 's tábori lármával
Rendítsd meg Parnasszust dobbal, trombitával;
Mellynek hallattára zengjen a' főld 's az ég,
Vitézidnek pálmát szedjen a' ditsőség,
Magadat a' jó hír 's hazád magasztaljon,
Előtted az irígy, 's a' halál meghaljon. —

Ha régen érzette a' hadi Poézis,
Neszét a' sanyarú Spártai vitéz is,
És bátor lélekkel ment ellenségire
A' sánta Tirtéus' sánta verseire:[1]
Hát a' Magyar nemzet, a' ki nagylelkű is,
Nem tsak vitéz, hanem nemes érzésű is,
Nem buzdúlna é fel a' vitéz érdemre
Magyarhoz magyarúl tett serkentésemre?[2]

[1] A' Messzéniak fel-feltámadván a' Spártabéliek ellen, ezek az orakulumhoz folyamodtak, a' melly azt tanátsolta nékiek, hogy Athenaeből kérjenek Vezért magoknak. Kértek is. Az Athenebéliek pedig tsúfságból egy Tyrtaeus nevű sánta Poétát küldöttek nékiek. De a' ki egy buzdító Versezetet mondván a' katonák előtt, annyira fellobbantotta azokat, hogy meg-vervén a' Messzéniakat, győzedelmet nyert nem annyira kardjával, mint Poézisával. A' Verse máig is megvan Görög nyelven. Distichonokban van a' munka öntve: a' melly vers' nemét, minthogy a' Hexametere 6, a' Pentametere 5 lábból áll, még hajdan már sántának tsúfolta a' játszi Ovidius — Tirtének a' történetit bőven elő adja *Jusztinus*.

[2] Deákúl akartam írni. De azt gondoltam-meg, hogy nem Római katonáknak, hanem Magyar vitézeknek írok, a' kikben egy rajta, ősi, vitéz, magyar, 's több efféle hazai szólás több bényomást tsinál, mint minden Latiumi eloquentia.

Holott Atyáink is, kik hadra termettek,
Egyűgyű versekbe szedték, a' mit tettek,
'S azt énekelgették virtussok' hírére
'S az ifjú Leventák' felserkentésére;
Kivált mikor vége lévén a' tsatának
Scytha szertartással Áldumást ivának.[3]
Maga mikor evett a' vitéz Etele,
Illy éneklőkkel volt palotája tele.[4]

Én is hát nagylelkű Leventa[5] magzatok!
Ha nem mehetek is hartzra utánnatok:
Legalább féloldaltt, trombitás' módjára,
Buzdítlak titeket a' hartzra, tsatára.
Rajta vitéz ifjak, bajnokok, pajtások,
Ím hívnak a' dobok, fegyverropogások.
Már leng a' lármától Stiria' erdeje,
Ki van már néktek is szabva a' hartz' helye.
Ez az a' nemes hely, hol sárt kell állani,
'S a' halál kezéből babért aprítani.
Itt vívik hazánknak sok hadra nőtt fija,
Itt áll a' ditsőség, hol több a' Frantzia.
Ím már a' trombiták' rekedt rivadtára
Reng a' magyar bértzek' megdöbbentt határa.

[3] Az ütközetek után solennis örvendező pompát tsináltak vitéz elejink, a' melly mintegy triumphus gyanánt szolgált. A' Vezér a' kapitányoknak 's vitézeknek ajándékokat osztogatott, és földeket. Sőt a' jó hírt meg-vivő is gazdagon kapott. Azután az egész tábor öröm napot tartott. Áldomást ittak. Ez a' név még akkor nem tsak a' kupetzek' borozására ruháztatott. Béla Királynak nevetlen Íródeákja minden nevezetes dolgaik után a' Kapitányoknak oda veti: *Et biberunt magnum Áldomás.*

[4] Eteléről, vagy a' mint a' külföldi írók ejtik, Atiláról fel-jegyzi Priscus Rhetor, a' Konstántzinápolyi Udvarnak Etelénél vólt követje, hogy az ő asztala felett mindenkor Poéták énekelték a' Scythiai Vitézek' tetteit, a' mellyre az ott ebédlő főbb Hunnusok buzgottak, 's ittak.

[5] Leventa, vagy magyarosabban Levente, egy olly nemes ifjú vitézt jelentett Eleinknél, a' ki akkor tájba ment elsőben hadba, és a' kit ők előbb solenniter tettek-meg Vitéznek. Erről, 's a' Vitéz kötésről 's a' t. jeles jegyzéseket tesz-fel Prof. Dugonits Úr, magyar Hazánknak méltó fija.

Sok siralmas sípnak visítnak éneki,
Kopognak a' zörgő doboknak feneki.
A' puskák' erdeje tűz láng köztt megtsördűl,
Közte a' mennydörgő kartáts bombi dördűl;
Közepén a' füstnek, a' tűznek, a' pornak,
Tenger kardja villog mind a' két tábornak.
Az ordító lárma, a' ló' nyerítése,
A' fegyverropogás, lábak' dübögése,
Rendítik a' főldet, a' havast, üreget,
Verik a' port, füstöt, 's a' temérdek eget.

Egy felől a' Virtus, az Érdem, Ditsőség,
A' rettenthetetlen Bátorság, Erősség
Nézik a' Vitézek' tettit a' tsatába',
'S béróvják a' jó Hír' gyémánt oszlopába,
Hol már sok ditsőűltt Vitézink látszanak,
Kik a' magyar égnek Átlássi[6] voltanak. —
Más felől a' Halál, 's a' rémítő Vázat
Hányó Félelemmel a' Kudartz, Gyalázat
Guggolnak a' Kétség' alatsony vőlgyében
Egy gyászos Tziprosnak[7] setét erdejében,
Ahol a' félénket, túnyát eltemetik,
A' feledékenység' kövét reá vetik.
De ez helyben kevés Magyar fit találunk,
Mert még a' félénkség kűl-portéka[8] nálunk.

Mint mikor a' Tátra'[9] kősziklás bértzéről

[6] Atlás és Herkules egymást fel-váltva tartják az eget. Poétai mese.
[7] A' Kupresszus halotti és halálos fa vólt a' Rómaiaknál.
[8] Ausländische Specerey, kivált Deutsche.
[9] Tátra Szepes, Mátra pedig Heves Vármegyében eső szörnyű hegy. És így ez annak délre esik. Amaz része a' Magyar országot körűl kerítő nagy Karpatus, vagy magyarosan Beszkéd' hegyeinek; a' Mátra pedig ágazatja, a' mellynek vidékén laknak a' Palótzok. — Ez az egész hasonlatosság van véve a' Henriásból, de ujonnan öltöztetve és meg-magyarosítva. — — Külömben pedig a' Jegyzésekben gyakorta esméretes dolgok is világosíttatnak. De ez nem a' tudókért, hanem a' más rendű Olvasóknak kedvekért esett.

Sűrű felhő száll le Karpatus' széléről,
'S az *aethert* megúszván a' felszél' szárnyain,
Másikba ütközik Mátra kőszálain;
'S nem akarván egy is útat adni másnak,
Dühös-tornyosodva rohannak egymásnak,
Rettentő dörgéssel, villámmal, mennykővel
Küszködnek az égnek mezején erővel;
A' mit tsak útjokban a' földön találnak,
Abból irtóztató prédálást tsinálnak,
Város, falu, erdő, hegy, vőlgy mind puszta lész,
A' réműltt Palótz fél, hogy a' világ elvész:
Így tsap itt a' tsata öszve a' tsatával,
A' vitéz Magyar nép a' Frantz ármádával.
Lángok kavarognak, ahol öszveütnek,
Mellyek már a' Szala' bértzeire sütnek.
A' lárma Pozsonytól Brassó' végéig zeng,
Mindenütt a' puska tsörög, 's a' szablya peng.
Felkél a' Nemes nép, pattan paripára,
Hogy hazánkért vívjon Dentmagyar'[10] módjára.
Mindenik közzűlök hadi lángot lehell,
Mint elhúnytt elejik, Tuhutum vagy Lehel.[11]
Atyjok' ditsőségét kívánják nevelni,
'S a' nemesi nevet duplán érdemelni;
Mert nagy Őseihez nem lehet érdemes,
A' ki tsak azoknak virtusáról nemes.

Légyetek valódi nemesek hát ti is,
Így nyerték azt régi hazánk' nemesi is.
Légyetek hűk, bátrak, védelmező karok,
Légyetek vitézek, egy szóval — Magyarok.

[10] Dentumoger, azaz Dentmagyaroknak nevezték magokat régi Elejink, a' Béla' Notáriusa szerént. Az a' Dent mitsoda ige ottan, én nem tudom. Meg érdemlené a' Tudósok' visgálását régi igaz nevünk!

[11] Tuhutum, Árpád után leg-nevezetesebb Vezér. Ez foglalta el, és ez bírta Erdély országot. Ennek maradéka vólt az a' Gyula, Erdélyi Fejedelem, a' kinek leánya vólt Sarolt, Sz. István K. anyja; és a' kitől István el-vette Erdélyt. — Lehel is egy főfő Vitéz vólt. Anonymus. Túrótzi.

Verjétek hátra a' kevély ellenséget,
Melly már a' széleken pusztít, öl és éget.
Ah, ha ti nem fogtok bajvívásra menni,
Rövid nap' jármot fog mindnyájunkra tenni;
És zsákmányra hányván kevés vagyonunkat,
Koldússá 's szolgává fog tenni magunkat.
'S Budán — szabadságunk' ősi centrumában,
Hol Átilla 's Mátyás lakott hajdanában —,
Budán vét majd véget betses törvényünknek,
Ott fog szabni adót ditső nemzetünknek,
Ugyan hát egy nemes, egy vitéz nemzettől
Várhatni é hogy ő megijedjen ettől?
Várhatni é hogy ő behúnytt szemmel nézze,
Mikor a' hazáért hull annyi vitézze?
'S hogy ő veszteg űljön, mikor egy vad népnek
Pusztító tábori széle felé lépnek?
Ah nem! felségesebb vér pezseg ő benne,
Mintsem egy köz veszélyt szívére ne venne;
Készebb a' tsatának mezején kimúlni,
Mint hazáját lássa lángokba borúlni.

Tudom ti is, a' kik versem' olvassátok,
E' szókra tsördítni kezditek szablyátok',
Törlitek kétfelé perge bajusztokat,
Magyarúl mutatván magyar haragtokat.
Ne is rettenjél meg, óh nemes Nemzetem!
Nagy még benned a' szív, és erős a' tetem.
Számra, hosszú kardra tsak félénkek néznek,
Tízzel kell felérni egy Magyar vitéznek. —
Hát már a' sok hitvány tsetsebetse között,
Melly hozzánk a' szomszéd földekről kőltözött,
Rájött a' félénkség' puha módija is?
Nem! Magyar emberek maradtunk mi ma is;
Készek halált állni pajtásink' javáért,
Gyermekink', rokonink' megmaradásáért;
Ezekért megvetjük a' halált 's életet,
Mert mind a' kettőnél erősb a' szeretet.

És mintsem ezektől a' Frantz elszakasszon,
Testek 's testünk előbb vérözönt árasszon;
Vérhabbal tsináljuk szigetté földünket,
Még sem hagyjuk könnyen édes mindenünket.

Kivált a' ránk maradt ősi ditsőségnek
A' melly szikrátskáji még mellyünkben égnek,
Azok tűzzé válván, mint annyi istenek,
A' jó betsületre 's hírre serkentenek.
Ugyan ha illy méltó hadra nem szállanánk,
Vagy a' vér' mezején hátat fordítanánk:
Hogy mernők a' magyar nevet korts-létünkre
Elpirúlás nélkűl felvenni nyelvünkre?
Mit szólna Etele, ha hozzánk felszállna,
'S Magyar unokájit bilintsben találna?
Mit szólna, ha látná, e' népek' bírója,
Hogy gyermekin tsörög egy intz-fintz' békója?
Mit mondana Árpád? — Uszubú[12] hadnagyunk
El nem hinné rólunk, hogy magyarok vagyunk,
'S megfosztván e' deli névtől korts nemünket,
Nemes útálással hagyna itt bennünket.

De legközelebbről mint vélekednének
Gyermekeik felől ama' vitéz vének,
Kik buzgó lélekkel gyűltek hajdan egybe
Tréziáért vívni hétszáz negyven egybe'? —
Ímé serkentsen fel ez Atyák' példája,
'S halljátok mint buzdít egy jó Öreg' szája:
„Fijaim! ha kedves még magyar hazátok,
„Ha a' magyar nevet még nem útáljátok,
„Ha pezseg még az a' Szittya vér bennetek,
„Mellyet apáitok' véréből vettetek,
„Ha az ő fijaik[13] nem szégyelltek lenni:

[12] Uszubú Árpád vezérünknek vitéz Hadnagya, a' ki a' Tótokat béjármolta. A' melly történetet tréfáson hoz-bé Prof. Dugonits az Etelkájában.
[13] A' Magyaroknál, kedves serkentés ez, ne légy külömb mint az apád, és ez a' ditsérés is: apja' fija!

MISKOLCI EGYETEM
615.525
Központi könyvtár

„Ne szégyeneljetek a' hartzra kimenni.
„E' nemes indúlat zendített fel minket,
„Mikor a' Burkusra fentük fegyverinket,
„Mikor annyi bírós ellenség' torkába
„Maroknyi népünkkel állottunk tsatába.
„Sem Burkus' fortéllya tőrbe nem ejthete,
„Sem más népnek száma meg nem rettenthete.
„Hányszor vertük kevés néppel a' Frantzokat,
„Hogy nyakkal nem győzték a' magyar kardokat!
„Ez a büszke nemzet akkor a' Rénusnál
„Nem látott nagyobbat a' magyar virtusnál.
„Voltak is hatalmas Vezérink akkorba,
„Kik lelket öntöttek a' magyar táborba.
„Pálfy és Batthyány, kik után harmadik
„Volt a' Berlin' várát elprédáló Hadik.
„Eleget szól a' hír több illy hazafiról;
„Kivált a' pálmát nyertt vitéz Nádasdyról,[14]
„Ki többre ment vélünk egy *rajta* szavával,
„Mint más külső vezér minden taktikával,
„Ki pajtásnak híván, 's vitéz barátjának,
„Szívet adott ezzel minden katonának:
„Ah, hírdesse őtet mind a' négy Kerűlet,
„Nyúgodjon vitézi porán a' betsűlet! —
„De lésznek néktek is derék Vezéritek,
„Kiknek fényes nevét jól esmérhetitek.
„Eszterházy, Pálfy, Splényi és Mészáros,
„A' kiknek hírével már bétőlt sok város.
„Alvinczy lesz feje e' nemes tábornak,

[14] Gr. Nádasdi Ferentz, Fő-Vezér, kinél többet a' Burkus háborúba senki se tett, és a' ki az ő vitézségről híres familiáját újabb érdemekkel tetézte. Ő vette meg Svájdnizot, Boroszlót 's a' t. a' Bavarusokat öszve-törte, a' Frantzot a' Rénuson túl zaklatta, 's a' t. Utoljára Horvát országi Bánná lett. — Ez a' nagy lelkű hérós kedves szavajárása gyanánt tartotta ezt: Vitéz barátom, rajta 's a' t. Esmérte ő a' Magyart, mert maga is a' vólt! Többet is ért vele, mint száz rektzunkerdájjal. Egész Históriát lehetne az ő életéről írni, tsak hazánkfijai az illyenekbe restetskék ne vólnának. — Jeles Sírverset készített e' fő vitézünknek Faludi Atya, nemzetünknek amaz édes Poétája.

„Mint fősegédje a' felséges Nádornak.[15]
„Ezek fognak ama' fővezérek lenni,
„Kik a' magyar nevet naggyá fogják tenni;
„Ezek alatt űltök ti is paripára,
„Ezek alatt mentek pálmáról pálmára. —
„Óh vajha megnyerném régi épségemet,
„'S megifjítana még az Isten engemet,
„Vajha ama' napok visszatérhetnének,
„Mikor szemköztt álltam a' Burkus' tüzének:
„Fijaim! legelső lennék a' tsatában,
„Legelőször fognék fegyvert a' hazában!
„De minthogy a' bennem megfagyott vitéz vér
„A' belső buzgásnál már egyébre nem ér:
„Ti Fijaim! ti, ti körmön fontt termetek,
„Minthogy még erőben vagytok, ám menjetek.
„Ti menthetitek meg Hazánknak széleit,
„Ti dúlhatjátok le a' Frantz' seregeit.
„Rajta űljetek fel, lőjjétek, vágjátok!
„Ha mi megverhettük, ti mért ne tudnátok?
„Rajta! tsak menjetek, Fijaim, ellene:
„Hordozzon a' Magyar seregek' Istene!"[16]

[15] Ez a' szó Nádor, vagy hosszabban Nádorispán tesz Palatinust, de hol vette magát, megvallom, nem tudom. De én a' Nándorfejérvár nevét örömest ettől húznám. Igazság szerént vólna Görögfejérvár, alba Graeca; de talám minthogy a' régi időktől fogva az Ország' kúltsa vólt 's fontos szerentséjű egy vár; a' Palatinusnak vagy Nádornak fő vigyázása alá rendeltetett, mint hazánk leg-főbb Hadi-vezérének. Innen ezt a' Végvárat a' mindent hamar el-nevező magyarok Nádorfejérvárának nevezhették. Ebből osztán a' később időbe könnyen rontható a' köz nép' szája Nándorfejérvárát, mint már ma Landorfejérvárat.

[16] A' Scythák 's Magyar elejink minden Pogányok közt leg-tisztább vallásúak vóltak. Valamint egyébbe, úgy ebbe is az ártatlan egyűgyűséget tartották. Egy Istent hittek. És a' midőn látták, hogy a' több népeknek annyi és olly sokféle Istenjek van: ők a' magok' egy Istenét Magyarok Istenének nevezték, mint a' Zsidók Jákób, Izrael' 's a' t. Istenének. Ebbe bíztak, és azt tartották, mint a' Zsidók is, hogy ez minden más nemzetet gyűlöl, ő érettek pedig mindég kiáll a' leg-keményebb bosszú-állásra. Ahonnan ha valakit meg akartak fenyegetni, ezt mondták: *Várj rá, meg-vér még a' Magyarok Istene, meg-emlegeted v. meg-keserülöd a' M. Istenét, meg-tanítlak a' M. Istenére etc.* Ezt ők hihető a' szomszéd bálványozóknak mennydörgötték; de késő unokájiknál is mái napig szokásban maradt.

Illy nógatására egy öreg Magyarnak
Felűlni tsak holmi gyávák nem akarnak:
De ti, kiknek jobb vér szállott szívetekre,
Nem buzdúltok é fel lelkesen ezekre?
Azt a' nemes mozgást nem próbáljátok é,
Melly tsupán a' hadra termett Magyaroké?
Igen! e' magyar szók olvasása között
Ősetek' nagy lelke belétek kőltözött. —
Rajta! én is mondom, űljetek hát lóra;
Szép dolog marsolni dob 's trombita szóra!
Mikor a' lobogó zászlók' árnyékában
Megy a' Magyar egymás' hív pajtásságában,
'S beszéllvén egymásnak a' régi napokat,
Új virtussal hozzák életre apjokat.
Óh ha ti véletek én is elmehetnék,
S a' Magyar Virtusnak tanúja lehetnék,
És láthatnék annyi szép vitézt egy számban:
Ezt kívánnám legfőbb jó gyanánt hazámban!
De ha végezési az irígy Párkának
E' szép szerentsétől engem megfosztának:
Legalább Muzsámat tinéktek szentelem,
'S vitéz tetteteket az égig emelem.
Majd mikor a' Frantzról győzödelmet hoztok,
'S borostyános fővel honnyunkba marsoztok:
Azonnal hattyúi szárnyamat felvészem,
Pindus' kőszálait véle megtetézem,
Megtőltöm torkomat trombitahangokkal,
Hirdetem hazámnak bajnokit azokkal;
Hadd zengjék a' Duna' 's a' Tisza' partjai,
Ekhózzák Karpatus' erdős Kőszálai,
Hadd mondják a' Donnál, Rénusnál, Ararnál:[17]
Hogy nints hatalmasabb vitéz a' Magyarnál!
Élni fog nevetek a' halál' vőlgyén is,
'S halhatatlan leszek általatok én is. —

[17] A' Don vagy Tanais Európa és Asia közt a' Muszka földön foly, a' Rénus a' Német és Belga Tartományokon, az Arar Frantzia Országba.

268. A' Betsűlet 's a' Szerelem

A' Gavallér.

Töröljetek puskát, kardot készítsetek,
Ruhám' 's szerszámommal mind készen légyetek,
Nyergeljétek fel jól sárga[1] paripámat;
Mert még ma fúvom meg bútsúzó nótámat.

Mars. Lóra Nemes!
Ha érdemes
Akarsz lenni véredhez,
Vedd puskádat,
És szablyádat
Kösd az övedhez.

Sem szerelem,
Sem félelem
Ne puhítson téged,
Bátorítson
És buzdítson
Ősi vitézséged.

Óh millyen szép
A' hadi nép'
Pálmáján osztozni:
Bártsak már a'
Trombitára
Lehetne marsozni!

Az öreg Atya.

Menj fiam! ím megnyílt előtted az a' tér,
Melly a' Betsűletnek örök váráig ér.

[1] Szeg a' régi Magyaroknál barnát vagy setétet jelentett, némelly szólásokba nálunk is meg-megmaradt. — Erről is bőven Dugonits.

Menj, és Atyáidnál ne légy alábbvaló.
Fiam vagy, szánlak is; de azért tsak aló!
Ha én felűlhettem: ott a' kard, a' puska!
Itt bizony nem henyélsz úgy mint egy Katuska.

Az Ifjasszony.

Ah, hová mégy kintsem! nem szánsz e engemet?
Ne hagyj el, ne fosztd meg árva személyemet,
Ne vidd el magaddal minden szerelmemet,
Mert te nálad nélkűl a' bánat eltemet.

A' Gavallér.

Ah, mért jöttél bé most! ah be' szurdaló ív,
Mellytől gyötrettetik láttodra ez a' szív!
Elhagylak angyalom; de megtérek mint hív;
Isten hozzád! mert most Isten' 's nép' szava hív.[2]

Az Ifjasszony.

Ne űlj fel! vagy ha már a' serkentők nagyok,
Legalább egy zálog-tsókot nálad hagyok. —
De maradj még — úgyis késnek a' hadnagyok.
Szállj le... óh kegyetlen! — szállj le... Oda vagyok! —

[2] A' régi Felűlés' módjáról ezt hagyta írásban Túrótzi. — A' Kapitányoknak 's Kádár fő bírónak ki-nevezések után, azt is el-végezték Eleink, hogy midőn valami közönséget illető dolog adja magát elő, vagy a' népnek mind fel-kell űlni; akkor egy véres szablyát hordozzanak-el a' Honnyosok' sátoraiban, 's egy hírmondó ezt kiáltsa-ki: *Isten szava, és az egész Közönségnek parantsolatja, hogy kiki, ez-'s-ez helyen, fegyveresen, vagy a' mint tőle telik, meg-jelenjen, a' közönség' tanátsának és rendelésének meg-hallására!* — A' ki pedig ezt a' parantsolatot által hágta, szolgaságra vettetett. Így lett sok ősi Magyar jobbággyá! Mert az előtt, mint atyafijak, mind egyenlőek vóltanak. Méltó az egész helyet meg-olvasni. *Chron. P. I. Cap. X.* Örömest tettem vólna több régiségi jegyzéseket is, de a' hely is szűk, tudósabb hazafira is bizom. —

A' Gavallér.

Elájúlt! — — Vas bennem a' szív 's minden tetem,
Ha ezt a' keserves látást eltűrhetem. —
Istenhozzád hír név! a' fegyvert levetem:
Nem megyek táborba. — Kelj fel én életem.

Egy felűltt Nemes.

Hová vesztél Pajtás? a' tábor régen vár.
Minden legény kardot kötött 's lóra űlt már.
Te most is az asszony körűl piperézel?
De nem sokra megyünk az illyen vitézzel. —

A' Gavallér.

Az igaz, barátom! megvallom hogy szégyen,
Mikor egy Gavallér illyenekre mégyen;
De látd a' szerelem gyakorta erőt vész,
Ez tunyából vitézt, vitézből tunyát tész. —
Engedd meg barátom! bútsút is kell vennem;
Nemes, de érzékeny szív lakik én bennem.
Ha hibáztam: hibám' helyrehozására
Előtted űlök fel erre a' sárgára;
Hozzátok mind elő elhányott fegyveremet,
Tégyetek vitézzé újonnan engemet. —
Istenhozzád Apa! mondd meg az Asszonnak,
Hogy engem nemesebb vágyódások vonnak,
Hazámért magamnak egy nagy útat mérek;
Ha az Isten éltet hozzá visszatérek.
Siessünk barátom! — Vajha Stíriának
Bértzei már itt a' kapunál volnának;
Vajha már a' dölyfös Frantzot itt láthatnám,
'S a' sárgát a' veres sapkákon ugratnám:
Akkor látnád, pajtás! erejim melly nagyok,
Akkor látnád, hogy én talpig Magyar vagyok.

Az Ifjasszony.

Ah te irgalmatlan! így válsz meg hát tőlem?
Így akartál szökve futni el előlem?
Nem szántad egy nálad hívebb szívnek búját?
Oszolj, 's vidd magaddal az egek' bosszúját!

A' felűltt Nemes.

Ne felelj rá pajtás! asszonyi panaszok;
Tudod, az asszonyok tettetők, ravaszok,
Alig várják, hogy ma fújjanak trombitát,
'S holnap nyerhessenek másoktól vizitát.

A' Gavallér.

Nem, barátom! értem halni is kész lenne,
Igaz magyar virtus és erkölts van benne.[3]
Te is ezt elhagyni, tudom, sajnállanád;
Magyar ez! de talám bétsi a' te Zsanád.
Hazám', szabadságom' jószágom', életem'
Ezért az egy kedves kintsemért megvetem.
Kész leszek elmenni számkivetésbe is,
Kész lántzot tsörgetni véle tömlötzbe' is,
Megválok javamtól, éhezek, koplalok,
Ha a' szükség arra viszen, meg is halok:
Tsak ez a' hív angyal maradjon meg velem;
Mert a' mit elvesztek, benne mind fellelem.

Az Ifjasszony.

Tsak egy napot kérek itt maradásodra,
Hadd enyhűljön kínom: 's menj osztán dolgodra.

[3] Ez a hív szeretet és tiszta élet köz virtus vólt régi magyar Dámáinknál: ma is látszik valami nyoma...

A' Gavallér.

Barátom! itt hagyni merő kegyetlenség. —
Várjunk! még nyakunkon úgy sints az ellenség.

A' felűltt Nemes.

Ám maradj itt, gyáva, 's őltözzél szoknyába;
Én a' férjfiakhoz megyek a' tsatába.
Fonj te; majd meghallja tőlem minden hadnagy,
Hogy erőd millyen nagy, 's melly talpig Magyar vagy.—

A' Gavallér.

Én fonjak? én járjak szoknyába' barátom?
Éj, te engem kortsnak tartasz, a' mint látom.
Kard illet engemet ősi nemes névvel. —
Istenhozzád kintsem! maradjál békével.

Az Ifjasszony.

Ah, elmégy hát pogány! és itt hagysz engemet:
Állj meg, és először verd által mellyemet.

A' Gavallér.

Atyáim' Istene! jaj mondd meg, mit tégyek?
Kettőé nem tudok lenni, mellyké légyek?
Barátommal mennék — ím párom kesereg!
Párommal maradnék — vár a' vitéz sereg!
Kegyetlen a' menés — rút a' késedelem — — —
Oh örök Betsűlet! Oh örök Szerelem!

Az öreg Atya.

Fiaim! igazat tészek én köztetek,
Tsak köz pert megosztó szómnak engedjetek,
Ímé a' Szerelem 's Betsűlet egymással

Vívik, és e' hív pár e' vitéz pajtással:
Ez egy hív szeretőt kérne, de betstelent;
E' vitézt kívánna, de érzékenytelent.
Mindenik a' fiam' szívéért tsatázik;
De sokat kívánván mindenik hibázik.
Én a' köz Igazság' törvényjét megosztom,
'S egyiket is e' nagy szívtől meg nem fosztom. —
Ám vidd el pajtásod', Földim! a' tsatához,
De, hogy híven térjen vissza a' párjához:
Tartson hív szerelmet, Leányom! erántad,
Hogy őtet pálmákért küszködni nem bántad.
Így békéljék meg *a' Betsület 's Szerelem!* —
Hordozzon, Fiam, az isteni kegyelem.

Az Ifjasszony.

Ária. Ha már felűlsz, kintsem,
Paripádra:
Vess végtsókot nyögő
Galambkádra,
Gondot az ég rólad
Úgy viseljen,
Ha rám emlékezel
Minden hellyen.
Térj vissza ölembe
Pálmaággal,
Vitéz és szerelmes
Forrósággal.

A' Gavallér.

Tudom, hogy hívem vagy,
Nem is kétlem,
Szíved' e' hév tsókkal
Elpetsétlem.
Mikor bennem végsőt
Nyög a' lélek,

Akkor is nevedre
Feleszmélek:
De ha élvén vissza-
Jövök hozzád,
Mellyemhez szorítlak. —
Istenhozzád!

A' felűltt Nemes.

Jól van, jól: az idő maga megmutatja,
Mit sírtok? az ember végét sem várhatja.
Gyer pajtás. — Ne tartson semmit, Ifjasszonyka,
Jobb meglövik, mint a' lába legyen tsonka.

Allegro. Illyen a' hadi élet!
Boldog, ki vitézzé lett.
Ha bélőnek a' fejébe;
Hajdi Ábrahám' keblébe,
'S más helyébe.

A' Felűlttek' Karja.

Lamento. Űljünk hát, jó vitézek, a' lóra,
Kedvesinktől bútsút vegyünk;
Mert már ímé a' trombita' 's dobszóra
A' tűz 's halál közzé megyünk.

Rajta, az óra eljár;
Vagy élünk, vagy halunk már;
Kedvesink szeressetek:
Légyen Isten véletek:

Mars. Trombiták harsogjanak,
A' dobok dobogjanak,
Zászlóink lobogjanak,
Lóra már minden vitéz.

Bár ezer fegyver zörög,
Bár ezer ágyú dörög:
A' Királyért, a' hazáért
Bátran hartzoljunk;

Ha népünk hátra nem tér:
Újra zőld borostyánt nyér,
Megmutatja, hogy mit ér
A' magyar szív, Scytha kéz.

Bár ezer fegyver tsörög,
Bár ezer ágyú dörög:
A' Királyért, a' hazáért
Bátran hartzoljunk.

269. Egy Angyalhoz

Lilla külső kellemiddel
Benned a' virtus mi nagy
Angyal vagy te kedves hidd el
Hidd el földi Angyal vagy.

Az angyal szép és ártatlan
Nem esmér semmi hibát,
Szíved és Ortzád motskatlan
Nékedis Angyal vagy hát.

Az angyalok pillantása
Tüzes villámást botsát
Illyen Szemed villámása
Néked is; Angyal vagy hát.

Mennyei hangal pengetik
Az angyalok a' hárfát
Illy mennyei hang veretik
Tőledis Angyal vagy [hát].

Az angyalnak szívenyhítő
Nektár tőlti poharát
Illyen a' te édesítő
Tsókod is Angyal vagy hát.

Ditső szépséggel emeli
Az angyal minden tagját
A' te termeted is deli
Szép Julim Angyal vagy hát.

Ah de az Angyal el tűnik
Nem mutatja Ortzáját
Látásodis hamar szűnik
Ebben is Angyal vagy hát.

Úgyde az Angyal egy nyomig
Kíséri ember nyomát
Te is kísérjél holtomig
Julim 's légy Angyalom hát.

Bátor egy angyalt se leljen
Lelkem a' Mennyben soha
Egy angyal se énekeljen
Nékem ottan: semmi a'.

Tsak te légy ott én azoknak
Szűkit meg nem fájlalom
Óh te a' szép Angyaloknak
Húga, Földi angyalom!

270. Bacchus-Phoebus

Egy Török Poéta után

Az Üvegnek' gyönyörű Napkeletéből
Mikor a' Bor' tüzelő Napja kiszállott:
Az ivónak szeme-száján ezer új rózsa virít ki.

271. Barátomnak

Illyen dorgálást, barátom,
Tőled már sokszor hallék,
Hogy magam miért bocsátom
Úgy el, bár vidor valék?
Mért vagyok most ollyan gyáva,
A' ki másszor, mint egy páva
Voltam a' felőltözött
Víg Gavallérok között?

Azt is hányod a' szememre,
Hogy most bús, komor vagyok,
És hogy már ifjú-létemre
Mindenemmel felhagyok,
Én, ki másszor a' lyánykákat,
És egész kompániákat,
Kedveltetni jól tudám. —
Úgy van: LILLÁT bírtam ám.

Most pedig már bús kedvébe'
Szívem csak szomorkodik,
Őltözöm csak neglizsébe,
Két orczám halványodik;
Nem kedvellek társaságot,
Sem leányt, sem tzifraságot. —
Úgy van: LILLÁT fájlalom — —
Oh te, eltűntt Angyalom!

272. [Csendesítsed szíved háborúját...]

Csendesítsed szíved háborúját,
Oszlasd széllyel ingerlő gyanúját,
Mert ez bokrosítja
Fellegként borítja
Mind kettőnknek búját.

Oszlass széllyel minden kétességet
Nem találhatsz bennem színességet.
Holtig fog szeretni
A' ki még tettetni
Nem tud szívességet.

Kintsem érted mindent meg tagadtam,
Szívemet már tsak tenéked adtam.
És ezt főldre 's égre
És minden szentségre
Sokszor felfogadtam.

Olly erősen szívemen visellek
Hogy tsupán tsak éretted lehellek.
Sokszor még mostan is
Tsendes álmomban is
Csókollak 's ölellek.

Nem lehet hát itt gyanús az elme
Látod hogy hív kedvesed' szerelme.
Látja ezt az ég is:
Mért hideg hát még is
Szívednek kegyelme?

Adj kegyelmes választ hív rabodnak
Mondd Szeretlek, s így tsupán szavadnak
Bétöltője lészek
És mindent meg tészek
A' mi kell magadnak.

Igy kötözzön öszve Ámor minket
Balzsamozván sebhedt szíveinket,
Élesztgesse tsókkal
'S több szerelmes szókkal
Esküvéseinket.

Illatja Rozmarinnak,
Mézíze a' Fügének,
És a' Rukercz' pirossa
Szájunknak és szemünknek,
'S orrunknak is mi kellő?

Hát még ha eggyesűlnek
E' kedves érezések? —
Ímé az értt Cseresznye
Melly édes és piross is?
A' Sárgadinnye' szagja
Nárdus, 's az íze nektár.
A' Rózsa' színe bíbor.
'S illatja fínom ámbra.

De Rozmarinnal eggyütt
A' kis Rukercz, Fügétske,
Cseresznye, Sárgadinnye,
És Rózsa öszveséggel
Van elvegyítve a' szép
Szamócza' bíborában. —
Szép színe drágalátos,
Mézíze szájat enyhít,
'S illatja a' velőkre
Mint egy Nepente felhat.

Kedves Szamócza! téged
Én — én az Isteneknek
'S az Istenasszonyoknak
Tennélek asztalára.
Sőt csak beszéllni tudnál,
És csókot adni; mindjárt
Hasonlatos lehetnél
A' LILLA' ajjakához.

274. A' Méhekhez

Kis Méhek! kerteken,
Mezőkön, berkeken
Mit futtok sok veszéllyel?
A' friss forrásokra,
Az új virágokra
Repkedvén szerteszéllyel?

Mennyi sok munkával,
És időjártával
Gyűjthettek egy kis mézet!
Szálljatok LILLÁRA,
Az ő szép szájára
Vénus sokat tetézett.

Jöjjetek: 's úgy nem lész
Ollyan sok 's édes méz
Sehol mint a' tiétek.
Jöjjetek: 's úgy nem lész
Ollyan boldog méhész
Sehol mint a' tiétek.

275. Az Esküvés

Esküszöm, szép LILLA! hidd el,
Hogy miolta kellemiddel
Megkötöztél engemet:
Már azolta semmi Szűznek,
Semmi Nyílnak, semmi Tűznek
Nem nyitom meg szívemet.

Esküszöm; 's e' szent hitemnek,
Mellyet adtam Édesemnek,
Pontjait meg nem csalom.
Kérlek is reménykedéssel,

Hogy viszonti esküvéssel
Kösd le szíved', Angyalom!

Esküszöm hószín kezedre,
Rózsa-szádra, tűz-szemedre,
Hogy te léssz csak kedvesem.
Esküszöm, hogy míg csak élek,
Más szerelmet nem cserélek;
Vagy LILIM, vagy — Senki sem.

276. Alku

VITÉZ és LILLA

(Kettős Dal)

VITÉZ. Valld meg, kérlek, kedves Lélek!
Még szeretsz é?
Engem másért, míg csak élek,
Meg nem vetsz é?
Én szeretlek Tégedet,
Tisztelem jó szívedet:
Megvethetsz é? :/:

LILLA. Hidd el, kérlek, kedves Lélek!
Én szeretlek,
Téged másért, míg csak élek,
Meg nem vetlek.
Százszor már nem mondtam é?
Mégis kételkedhetsz é?
Be' nevetlek. :/:

VITÉZ. Sokszor ám a' Lyánka' szíve
Állhatatlan,
És ahoz, ki legjobb híve,
Irgalmatlan.
Én is attól tartok ám:

Mert ez a' kis Ethikám
Csalhatatlan. :/:

LILLA. Én is hát szíved' formáját
Úgy tekintsem,
Hogy más Ifjaknak hibáját
Rád is hintsem?
Nem, nem: bár más mit tegyen,
A' mi szívünk hű legyen;
Úgy e, Kincsem? :/:

VITÉZ. Én örökre lészek híved,
Kedves Lélek!
LILLA. Én is, Kedves! mással szívet
Nem cserélek.
VITÉZ. Én szeretlek, Édesem!
LILLA. Én is Téged, Kedvesem
KETTEN. Míg csak élek. :/:

277. Háláének a' Vénus' oltáránál

Ah kedves Szók!
Ah édes Csók!
Eget verek fejemmel.
Ah, áldott légy,
Több jót is tégy,
Cipris! beteg lelkemmel.

Szeretlek — óh,
Ez áldott Szó
Mint hangzik a' fülembe'!
Ah, kedvel hát,
'S ambróziát
Tölt LILLA mélly sebembe.

Kegyes Cipris!
Még csókot is

Ragasztott ő orczámra,
'S még többet hán't
Pecsét gyanánt
Az esküvés köztt számra.

Hogy ált'kapcsolt,
Elhaltam volt
Szerelminek miatta,
És lelkem' sem
Érezhettem,
Úgy lelkihez ragadta.

Általkapám,
'S eltikkadtt szám
Száján egyet czippantott:
Egyet sem szólt,
Csak rám hajolt,
'S egy lángolót pillantott. —

Ah drága jók!
Ah édes Csók!
Nints a' nektár olly fínom.
Hagyd, óh Cipris!
Még többször is
Ezt a' nektárt hagyd színom.

Ímé e' két
Szép Gerliczét
Hozom neked, Citére!
Illy lángban fő
Mind a' kettő,
'S csókot rak kis kincsére.

278. LILLÁHOZ, távollétemben

Lilim! csoport öröm között
Töltöm most éltemet.
Szívembe bú nem kőltözött,
Nem rág az engemet.
Sem könyveket nem hullatok,
Sem nem sohajtok, jajgatok.

A' szent barátság' csillaga
Egemre felderűlt,
A' tiszta boldogság maga
Felkentt fejemre űlt:
De kedvem' egybe' sem lelem,
Mert nincs az én LILLÁM velem.

Ha nincs az én LILIM velem:
Mi nékem a' világ?
Sokszor magamban képzelem,
Hogy az halál kivág.
Az élet' édessége mi?
Mit érsz öröm? ha nincs LILI. —

A' szem, fül, és egyéb tagok
Múlathatnak talám:
Igen, de Szív nélkűl magok
Gyarlón örűlnek ám.
Tudod pedig, szép Rózsaszál!
Szívem csupán te nálad áll.

Te bírod, óh tudod magad,
Szép LILLA! szívemet:
Azért te is helyette add
Cserébe' szívedet.
Enyím maradjon, semmi sem!
Csak a' tiédet add nekem.

De mit könyörgök illy nagyon
Galambi szívedért?
Úgyé, hogy az nálam vagyon
Cserébe szívemért?
Nohát, ha megvan, a' mi kén:
Többé nem is terhellek én. —

Ha már enyím Az, a' kié
Vagyok, szólj Cipria!
Ollyan szerencsés több van é?
Van é? 's ha van, Ki a'?
Nincs, Cipri, nincs ... De kémlel itt
Néhány irígy — csitt, Cipri, csitt!

Ne szólj te erről senkinek,
Mi sem szóllunk, mi se':
Hogy a' Világ' irígyinek
Vakúljon a' szeme.
Mi majd, ha boldog czélt lelünk,
Tenéked oltárt szentelünk.

Én Téji versbe foglalom
Érzékeny éneked',
'S mellettem e' szép angyalom
Hárfázni fog neked.
Így kötnek öszve új csomók.
'S mi lesz LILIM' jutalma? — Csók!

279. [Válasz Vályi Klárának]

Barátném, bánt-é még, a' mi eddig bánta?
Vagy úgy lett a' dolog, mint szived' kívánta?
Hát az az értetlen hat betűs nyavalya,
Megorvoslódott-é, ugyan mi [a] baja,
Külömben nints Bétsbe a' Bánatnak nyoma,
Ott lévén az Öröm' Fő-paraditsoma.

Még a' pompás Bétsbe tőltöd Te kedvedet,
Mi a' Vágnál gyakran sohajtunk Tégedet.
'S Te tán torkig ülvén minden Szépbe 's Jóba?
Meg sem emlékezel rólunk, hébe-hóba.
Nem, Barátném, hisszük Jószívűségedet,
Nem úgy kémleltük ki e' Nyáron Lelkedet.
Azért-is Szívedbe ajánlom Szívemet,
Tarts hű Barátodnak örökre engemet!
Majd ha nyugodalom' pontjára érkezek,
Többet, jobbat, szebbet készítnek e' kezek.
Follyanak vídámon Életed' napjai,
Maradok állandó híved: Csokonai.

280. Vályi Klárára

Jó Barátném panaszkodol,
Hogy bal sorsod igen nagy,
's Ezer bajjal tusakodol;
Nem tsuda: Poéta vagy.
Írod gyarló szegénységed,
Melly a' porig nyomván téged,
Meggátollya serénységed;
Nem tsuda: Poéta vagy.

Mérget forral életedre
Sok kaján fő, sok fúrt agy
Irígykedik jó szivedre;
Nem tsuda: Poéta vagy.
Sok gyáva nyelv szoll, szidalmaz,
Gúnyol és rád bosszút halmaz,
Szép Elmédért úgy jutalmaz;
Nem tsuda: Poéta vagy.

A' nagy Világ a' főbbekkel
Fel se vesz, és füstbe hagy,
's Néz rád megvető szemekkel;

Nem tsuda: Poéta vagy.
Borít setétes koszorú,
Szíved mindenkor szomorú,
Életed tsupa háború;
Nem tsuda: Poéta vagy.

De győzödjön a' szerencse,
Szégyenüllyön pénz és kínts,
Szíved irígy ne rettentse,
Szitokra ne is tekínts.
Ne mássz porba a' főbbeknél,
Zengj egyebet keserveknél,
Nagyobb vagy TE mind ezeknél
Azzal: hogy Poéta vagy.

281. Generál Hoche halálára[*]

Hós, a' Bonaparte' Barátja,
Megelőzé minden arányban
Görögország 's Róma' Vezérit:
Egyedűl — esztendeiben nem.

282. A' fekete Pecsét

Gyász Pecsétje Kedvesemnek!
Fejtsd-ki végre, mit hozál?
Mit jelentesz bús fejemnek?
Élet é ez, vagy halál?
Óh Egek,
Rettegek!

[*] Sok és fontos vólt az ő érdeme: de nagyobb titulust néki nem választhattam, mint azt hogy ő Bonaparténak Barátja vólt. — Bonaparté! — Barátt-ság! két jól tévője a' szenyvedő emberiségnek!

Rettegek — tán rózsaszálát
Gyötri nagy szívbéli kín —
Tán keservét — tán halálát
Jegyzi ez halotti szín —
Tán ma már
Sírba vár.

Sírba vár! vagy mást szeretvén
Szíviből engem kivét,
'S engem így halálra vetvén,
Azt jelenti e' pecsét.
Hellyes Ok.
Meghalok.

Meg — de míg a' sírba szállok,
Nyílj meg, óh gyászos Levél!
Tán csak egy szót is találok,
Mellyre szívem még megél.
Tán halált
Nem kiált...

Nem kiált!! Ah, megkövetlek
Szép Levél. Csalt a' pecsét.
Már ez egy szó is: SZERETLEK!
Visszaadja a' becsét.
Már ez, óh,
Égi szó!

Drága szó ez, szép Levelke!
Már ezért csókollak ám:
Mert te véled LILLA' lelke
Új napot deríte rám.
Szép Levél!
Szívem él.

283. Az én tzímerem

Kérded kedves Emberem
E' titok mi részbe áll,
Hogy legkedvesb tzímerem
Egy elhervadt Rózsaszál.

Én egy rózsát kedvelék
Benne nagy kedvet lelék.
Jaj, de ő el hervadott
'S Nékem illy tzímert adott.

284. Anakreon 's Ovíd

Életadó Borról a' Téji Anakreon íra,
Gyenge Szerelmekről játsza az édes Ovíd.
'S ím maga Bacchus amazt, Vénus maga ölte meg eztet: —
Múzsa rebegj! véggyászt szűlhet akármi dalod.

285. Két Szerető' dalja

Énekeljünk Cipriának,
Drága Kints!
Mert ez Élet'-asszonyának
Párja nints.
Rózsa nyíl ennek nyomában,
Bársony ennek birtokábann
A' bilints.

Énekeljünk Cipriának
Egyaránt;
Engem is nyájas fijának
Tegze bánt,
A' miolta szép szemeddel,
Rózsaszín tekinteteddel
Tőrbe hánt.

Énekeljük felsegítő
Karjait,
'S a' Szerelmek' lelkesítő
Lángjait.
Vígadozzunk, és magunknak
Osszuk édes ajjakunknak
Csókjait.

Óh de, Kintsem! a' te szíved
Ég e még?
Úgy, miként ez a' te híved'
Szíve ég?
Látom ellobbantt szemedről,
Lángoló tekíntetedről ...
Már elég. —

Hátha engem sírom' árka
Nyelne bé:
Boldog élted, szép Madárka,
Lenne é?
Ah, ha én elvesztenélek,
Mit tsinálnék, drága Lélek!
Óh — oh — jé!

Angyalotskám! csak te bírod
Szívemet,
Míg ölemből puszta Sírod
Eltemet.
Addigis, míg csak lehellek,
Tégedet forrón ölellek,
Hívemet.

Csak te is hívedre nézzél
Kedvesen,
Csókra új csókot tetézzél
Szívesen.
Így lehet hűségbe' lennünk,

Karjainkon megpihennünk
Csendesen.

Hű Galambom! költsönözzünk
Szíveket,
Szíveinkre úgy kötözzünk
Lépeket.
Csókjaink köztt egybe folyjunk,
Új szerelmünkről danoljunk
Verseket.

Szádra szám egy gerjedelmes
Csókot ád,
Mint igaz Szívem' szerelmes
Zálogát.
Jól tudom, hogy mígcsak élek,
Hív leszel tés, drága Lélek:
Csócsi hát!

286. Az Éj és a' Csillagok [II.]

Éltemnek fényes Hórizonja
Dűlt borzadó setétességre,
A' búk' mord Éjje gyászba vonja.
Több víg Napom nem száll az égre. —
Két szép Szemetskék engemet
Megvígasztalhatnak magok:
Űzzétek el hát Éjjemet
Ti, két halandó Csillagok!

287. A' Békekötésre

Tőlts pohárt, gyermek! nesze tőlts fejér bort;
Mert fejér borral fogom innepelni
Boldog esztendőnk' ide érkezését:
Tölts bele, gyermek!

Most örűljünk már, mivel, ah! az elmúltt
Gyászos esztendő sok ezer magános
És közönséges bajokat hozott rám,
'S árva hazámra.

Visszatért immár olajággal a' frígy.
A' kemény hadnak kialudt kanócza;
Múlik a' jajszó, 's örömünket áldott
Béke tetézi.

Béke! Frígy! óh két nevezet! mi hányszor,
Értetek hányszor, 's be' heven sohajtánk!
Négy betű: négy-négy poharat csapok fel
Értetek én is.

Éljen a' szent Frígy nyomorúlt hazánkban,
Fel ne lázzadjon soha békeségünk;
Hogy sok esztendő' elejére jussunk
Illyen örömmel! —

Boldog Ország az, 's az Arany-világnak
Látszik ott némelly fogyatéka, mellynek
Tiszta csendesség kebelébe' nyugszik,
'S nincs hada kinn is.

Boldog Ország az, hol az árva 's özvegy
Nem bocsát, sírván, az egekre átkot,
Szántogat minden, 's kiki szőlejében
Kényire munkál.

Semmi mesterség nem enyészik ottan,
Gazdag a' kalmár, 's az egész közönség,
Ott tanít a' bölcs, danol a' poéta,
Él az igazság.

Ah, ti felperzselt legelők' parázsa!
Öszvedűltt várak' 's faluk' omladéki!

Vérbe tajtékzó patakok! 's dögöktől
Bűzletes ég, föld!

Ah, ti borzasztó fene Látomások!...
Félek illy gyász színt ecsetemre venni —
Átkozott volt az, ki előbb örök hírt
Hadba' vadászott!

Durva H é r ó s o k ! noha száz babértok
Lenne a' bérem, vagy ez a' világ is;
Még se kívánnék veletek cserélni:
Míg LILI kedvel.

Csakhogy e' lankadt haza békeségben
Álljon, és légyen pecsenyém, kenyérkém,
'S jó magyar n e k t á r t igyam arra: eb lesz
Néktek irígytek.

Csak közel hozzám ne dörögjön ágyú,
Hogy barátimnak fecsegésit értsem,
Csak picziny lantom cziczorázzon: ádjő
Trombita- dobszó!

Óh dicső két név: S z e r e t e t ! B a r á t s á g !
Óh becses két név: P u k y , hív barátom!
És te óhajtott LILI, életemnek
Édes aránya!

Négy betűből áll neve mindeniknek,
A' kiket szívből szeretek: te Gyermek,
Hozz elő négy-négy poharat! Ma inni
Kell ezekért is.

Boldog esztendő legyen ez Tinéktek,
Érjetek még több 's gyönyörűbb időket:
Véletek légyen nekemis sok illyen
J á n u s i víg nap!

288. Újesztendei Gondolatok

Óh Idő, futós Idő!
Esztendeink sasszárnyadon repűlnek;
Vissza hozzánk eggy se' jő,
Mind a' setét Kaósz' ölébe dűlnek.

Óh Idő, te eggy Egész!
Nintsen neked sem kezdeted, se' véged;
És csupán a' véges ész
Szabdalt fel apró részeidre téged.

Téged szűlt e' a' Világ?
Vagy a' Világot is te szűlted éppen?
Mert ha csak nincs Napvilág,
Nem mérhetünk időt mi semmiképpen.

Hát ha tőled, óh Idő!
Te a' ki mindenünket öszverontod,
A' Nap is hóltszénre fő?
És lánczodat magad zavarba bontod?

Mert ihol lám mindenek,
Bár bírtanak szépséggel és erővel,
Változást szenvedtenek,
Vagy semmiségbe mentek ők idővel.

Lám az ég' forgása is
Idővel újabb változásba lészen,
Lám a' csillagokba is
Ki most derűl, ki béborúl egészen.

Hát de mennyit szenvedett
Már ekkorig Földünknek állapatja,
Hogyha a' feldűllyedett
Tenger, vagy Etna' lángja szántogatja?

Sok faluk' határain
Ma Delfinek cziczáznak a' vizekben,
'S a' Csigáknak házain
Most Zengenyáj ugrándoz az hegyekben.

Sok Merőföld már sziget,
Sok völgyek a' nagy bérczekig dagadtak,
És ahol hegy vólt 's liget,
Fenéktelen sós tengerek fakadtak.

Így teszel te, óh Idő!
A' Nemzetek' forgó enyészetével.
Most az eggyik nagyra nő,
'S a' másik elmúlik saját nevével.

A' vitézlő Pártusok
Régolta szolgaság alá kerűltek:
'S a' bozontos Gallusok
Ma már a' Hérósok' sorába űltek.

Már ma ökrök szántanak,
Hol Trója, a' Világ' csudája, állott:
És ahol szántottanak,
Most Páris, a' Világ csudája, áll ott.

Óh ha a' nagy Nemzetek'
Sorsán hatalmad' így előmutattad:
Hát mi, gyarló szerzetek,
Mit várhatunk — mit várhatunk miattad?

Gyermek- ifjú- vén korunk,
A' bú, öröm, 's a' jó, gonosz szerentse,

Ép, beteg voltunk, 's torunk —
Kezedbe' van, hogy jöttödet jelentse.

Futsz te, nem vársz senkit is.
Gyakorta sok hosszú reményt ledúlál.
Ím te, míg ezt mondtam is,
Öt hat parányi perczeken kimúlál.

Nem lehet jelenvaló,
Csak múltt, 's jövendő pont lehet te benned.
És miként a' puszta szó
Repten repűl, úgy kell veszőbe menned.

Így repűlt el tőlem is
Sok kedves esztendőm sebess-haladva.
'S meglehet hogy nékem is
A' véghatár ma is ki lészen adva.

Úgy se' volnék már gyerek.
Négyszer hat esztendőt eléldegéltem,
'S e' szerént az emberek'
Szűk életének harmadáig éltem.

Vajha már — ha több nem is —
Mind eggyik esztendőre jutna benne
Eggy — csak eggy órácska is,
A' melly az Érdem' oszlopára menne!

Kész vagyok meghalni — kész,
Csak ezt tegyék síromnak a' kövére:
ÚTAS! ITT FEKSZIK VITÉZ.
EGY NAP XXIV ÓRA: ENNYIT ÉRE. —

Ámde, hogyha olly nemes,
Szép tettek életembe' nem tetéznek,
Hogy halála érdemes
Legyen dicsőítésre még V i t é z n e k:

Semmi! csak te, óh LILIM!
Te, a' kiért az életet szerettem,
Csak te légy, LILLÁM! enyím;
Mindég fogom becsűlni, hogy születtem.

És mivelhogy a' napok
Elseprik a' legédesebb időket:
Míg az ifjú hónapok
Virítnak, el ne is veszessük őket.

Elfut a' nyájas tavasz,
A' bársonyos Hajnalra gyász köd árad,
A' kinyíltt játzint elasz,
A' rózsaszál egy délbe' is kiszárad:

Így az Ifjúság maga
Majd elrepűl vidor tekintetedről,
És az Ámor' csillaga
Eltűnik ám kacsingató szemedről.

Akkor, ah! rózsáid is,
Nem fognak úgy kis ajkadon nevetni,
Akkor érző szíved is,
Ah, nem tud úgy örűlni és szeretni.

Én is akkor csak hideg
Vérrel barátkozom hideg LILIMMAL,
Úgy napolván, mint rideg
Vén Pellikán ifjúi daljaimmal.

Míg tehát az lenne még,
A' szép időt, óh LILLA! meg ne vessük.
Míg az élet' lángja ég,
Egymást viszontöröm között szeressük,

És ha semmi érdemem
Nem fog fejemre zőld babért tetetni,

Semmi sem! mind semmi sem!
Csakhogy te, LILLA! meg ne szűnj szeretni.

Híremet 's nagy voltomat
Ne trombitálják messzi tartományok,
Más ne tudja síromat:
Te hints virágot arra 's a' Leányok.

289. Köszöntő

Lánczba fűzni most szeretném
Én a' jázmint 's violát,
Hogy velek megtisztelhetném
Ezt a' lelkem-várta Mát.

Szép LILIM! halmos melyedre
Rózsazáport hintenék:
Haj, LILIM! hószín öledre
A' piros mint illenék!

Jaj de most a' tél csatázik,
'S véle a' szél és a' jég,
Minden fagy most, minden fázik:
Csak szerelmünk' lángja ég.

A' te szádon a' tavasznak
Százszorszépe nyíl, virít;
Ah! az én orczáim asznak,
Engem a' nyár süt, pirít.

E' szerént mi Bőjt' havában
Ollyal kedveskedhetünk,
A' mit csak tavasz' javában
'S nyár felé szemlélhetünk:

Add nekem Te két orczádnak
Kellemes virágait,

Én ajánlom bíbor szádnak
Szám' hevűlő csókjait.

Óh, engedd meg, hogy meghintsem
Vélek orczád' két felét,
Hogy velek köszöntsem, Kintsem!
Szép nevednek reggelét.

Ötven versbe ötven szókkal
Annyi érzés bé nem fér,
Mint egy csókba: hát egy csókkal
Száz köszöntő fel nem ér.

Én azért hív tisztelésem'
Illy rithmusba foglalom,
Té's, ha tetszik, idvezlésem'
Így fogadd el, angyalom.

290. [Juliánna Napra Köszöntő]

Kilentz szép Asszonykák leszálltak magárol
Az ártatlan Öröm Paraditsomáról,
Hol az örökké-zöld Borostyános megett
Szíjják a' szép Lelkek a' boldogabb Eget,
Hol őket az édes Andalgás rengeti
Vélek az Életnek gondját felejteti,
Hol a' Gyönyörködés lakik a' Böltsesség,
Tsak itt lévén eme' kettő közt egyesség,
Hol a' köz-szeretet és a' tsendes Béke'
Szállásává leve e' Helynek környéke,
Hol te Nagylelkű PÓP! a' gyenge GESZNERrel
Egy Czélra két úton sietsz az emberrel,
Hol én is a' büszke Világtól megvetve
'S belső érdememmel megelégíttetve
Töltöm ifjúságom' legszebb esztendeit
Hogy megfűszerezzen a' Vénség' ideit,

E' boldog Környékről jőni látszatának
A' *Kilentz* Asszonykák a' kettős Dunának,
Hárfákkal jövének 's inneplő sereggel,
Hogy a' *Tizediket* megtiszteljék reggel.
Meghallván lantjokon e' szót; *JULIÁNNA!*
Azonnal igy kezdék kiátni utánna:
„Várjatok meg, Áldott Angyalok, várjatok
„Én is Komáromba mégyek utánnatok,
„Lantos tábortokba végyetek engem is,
„*JULIÁNNA* kedves Név én előttem is."
E' szómra megállván, közéjek férkeztem,
'S Imé vélek együtt hozzád elérkeztem.
Itt vagyok, engem látsz: de ők mint Istenek
Testi szemeidbe néked nem ötlenek.

Elmondhatnám, a' mit éneklenek ezek,
De mint kis énekes vélek nem érkezek
Szedhetnék magam is versbe áldásokat,
De **Te** már előre képzelhetd azokat. —
Én is azt kívánom, a' mit más kívánna:
ÉLJEN SOK SZÉP BOLDOG IDŐT JULIÁNNA!!!

291. Megkérlelés

Hogy Manczával
Jártam egyszer így;
Mért pörölsz olly nagy csatával?
Mért vagy olly irígy?

Ő is édes,
És negédes ám.
Ő is, mint te, eggyet inte,
Rám tekinte, rám. —

Engedelmet! . .
Gyenge volt e' Szív:

Nem cserélt azért szerelmet,
Hív fog lenni, hív. —

Drága Lélek!
Jöszte — jöszte bé:
Csak te értted 's benned élek —
Elkerűlhetsz é?

292. LILLÁHOZ

LILLÁM! elég csak egy szó
Annak kitételére,
Hogy téged én szeretlek.

De minden íge és nyelv,
Minden poéta-festés,
Szép elme 's érező szív,
Elégtelen, csekély, szűk,
Hogy voltaképp' kitégyem,
Téged miért szeretlek?

293. LILLÁM' Szácskája

Óh, LILLA! LILLA! halld-meg
Kellő hatalmadat.
'S mék Isten adta, valld-meg,
Illy bájos ajkadat?

Midőn te mátkatályúl
Egy csókot adsz nekem:
Szívem merőn elájúl,
Elhallgat énekem.

Szácskád magára nyítja
A' szájat és szemet,

A' mennybe andalítja
Nektárja lelkemet.

Ajkad' virági szebbek,
Mint rózsa' bíbora;
És csókid édesebbek,
Mint a' Tokaj' bora.

294. A' Duna' Nimfája

Amott egy Nyárfa' hívesében
A' fűzfa köztt
Találni a' sziget' mentében
Egy tiszta Közt.

Itt a' vad Faunok' irtoványi
Megtetszenek:
Az ősz Dunának szép leányi
Itt fördenek.

Gyakorta a' habok tapsolnak
Játékokon,
'S körűltök a' pintyek danolnak
A' bokrokon. —

Itt förde LILLA is magába,
'S az Istenek
Az égről e' barlangotskába
Lenéztenek.

A' szép halandó a' vizekből
A' gyepre szállt.
Bámúlja Zeusz a' fellegekből,
És felkiált:

„Haj, Istenek! melly szép Halandó
„Jön ott elő,
„Mint a' midőn a' támadandó
„Nap mosdva jő.

„Hószín vállán miként lebegnek
„Szeg fürtjei,
„Görögvén rólok a' vizeknek
„Sík gyöngyei.

„Csak egy hibát remek tagjába'
„Lelhetni é?
„Nem szebb e síma karja, lába,
„Mint Vénusé?

„Kár hogy nem nézhetünk szemére ...
„De erre jő —
„Melly szép! .. Most, most — Egek! Citére!
„Szebb nálad ő."

És nála minden szebbnek mondja
Az én Tüzem':
Csak Vulkán, a' Vénus' bolondja,
És Mómus nem. —

295. Búcsúvétel

VITÉZ

Mégyek már. Engedd meg, kedves Kincsem,
Hogy megváló csókom' szádra hintsem.
Jaj be fájlalom,
Kedves Angyalom!
Hogy midőn boldoggá kezdtem lenni,
El kell menni.

LILLA

Akkor indúlsz hát el, csalfa Lélek!
A' midőn már én csak néked élek?
Bírod szívemet,
'S itt hagysz engemet:
Ah, nem érdemel meg eggy illy hívet
A' te szíved.

VITÉZ

Szívemet ne vádold, jól esmérted.
Most is hév tüzekkel ég az Értted. —
A' sors kisztet el
Vas törvényivel:
Ám-de semmi tőled el nem választ:
Adj jobb Választ.

LILLA

Minden válasz erre megy ki nálom,
Hogy, ha elmégy, nyugtom' nem találom,
Hát, ha hívem vagy:
Mellettem maradj,
Költsönös részt vévén víg napomban,
'S bánatomban.

VITÉZ

Err' az útra is csak értted mégyek,
Hogy mind a' kettőnknek hasznot tégyek:
Mert egy nyomban jár
A' mi sorsunk már.
Hát szemed ne légyen ollyan nedves
Értte, Kedves!

LILLA

Megnyugszom; mert tiszta szíved' látom.
Hordjon a' szerencse, hű barátom!
És e' csók maga
Légyen záloga,
Hogy szerelmem' néked felfogadtam,
Általadtam.

KETTEN

VITÉZ. Kérlek, míg öledbe visszatérek ...
LILLA. Értem — — Én is tőled mást nem kérek.
VITÉZ. Angyalom, szeress!
LILLA. Kincsem, meg ne vess!
EGGYÜTT. Mert lelkem csupán te tőled éled.
Istenvéled!!

296. Az Eltávozás

Távol vagyok te tőled,
Óh életem' reménye!
Óh LILLA, földi Angyal,
Távol vagyok te tőled!

Elhagytalak, Galambom!
El — 's ah, talán örökre;
Miolta olly sok édes
Csókok között utólszor
Búcsút vevék te tőled. —
Ím vissza én se' mentem,
Te is bilincsbe estél.

De bezzeg, a' ki LILLÁT
Elhagyta — ah! ha látnád —
Elhagyta ám magát is,
El — 's ah, talán örökre!

297. [Mint a' Szöllő kebeléhez ...]

[Bürgerből]

Mint a Szöllő kebeléhez
Szorítja támasszait
Vagy a bús Szilfa Mejjéhez
A' Borostyán ágait.

Mint hív Galambok egymásnak
Egygyé olvadt tsokjain
Félig alélva portyásznak
Egymás hív ajakain

Oh ha ugy ölelhetnélek
Én téged 's te engemet
Ha ugy szorítná míg élek
Hív szíved hív szívemet

Ha tsokjaiddal tsokjaim
Ugy egyesülhetnének
's Ajakidról ajakaim
Örökké füghetnének

Az Istenek Szálájában
Ugy meg vetném a' Nectárt
A' Menny Ambrosiájában
Ugy én nem tennék sok kárt

Hosszas tsokjaink fojtába[n]
Örömmel alélnék el
's Szádból e boldog órában
Édes Halált szívnék fel

Jövel, Oh! Jövel, haljunk meg — !!!
Már megy Lelkem ki felé
A' Halálban se váljunk meg
Sies karjaim közzé

A' mely kéz hív hamvainkat
Egymástól el szakasztya
Bontván tsendes Álmainkat
Oh átkozott légyen a'

A' Myrtusok hűs boltjában
Hol el hunyni találunk
Egy zőld Sír halom magába[n]
Jegyezze hív halálunk.

Lelkeink pedig menynyenek
Egyesűlt lehellettel
Csokok közt emelkedjenek
A' boldog egekbe fel

Ama szerentsés Mezőkre,
Hol örök élet hever
Hol a' mennyei tetőkre
Zúzt a' bús tél nem kever

A' melyek zöld határjára
Halhatatlan Tavasz néz
's örök Fényt fest hűs aljára
Ama mindenható kéz

Hol a' Fák szebben virítnak
s A' Szellők Fuvallási
Tisztábbak 's jobban ujjítnak
A' Folyók mormolási

A' hol a' Nedves szemekről
A' bus könyvek le hulnak
A' hol a' vérzett szívekről
A' Fájdalmak el mulnak.

A' Hol a' hív Szeretőket
Örök lántzok kerítik

'S egymással szerelmek őket
Örökre egyesítik

A' Hol Phaon bus Zafoját
Meg öleli végtére
's Petrarcha hív Lauráját
Forrón nyomja szívére

A' Hol kevesebb bánattal
Néz Abélard hívére
Heloist jobb foganattal
tanítja Szerelmére

Oh égi öröm érzések! — !!!
Nézd az ég már nyílva vár
Jer haljunk meg!! én nem kések
Oh! bártsak ott volnánk már!!!

298. Egy vén fának árnyékában régen szenvedő Rózsafa

Gyenge rózsabokor kesereg búvában
Egy podvas vén fának hideg árnyékában.
Könytseppek hullanak kinyíltt bíbor száján,
Mellyek leperegnek egypár bimbótskáján.
Egek! még elején a' kies tavasznak
Fakadó leveli szomorúan asznak:
A' fa rá terítvén mohos vén gajjait,
Nem ereszti hozzá a' Nap' súgárait.
Egek! illy szép rózsát ide ki űltetett,
Melly a' kertekben is díszt érdemelhetett?
Ott a' több mosolygó virágoknak során
Nem epedt volna el szegény illyen korán:
De itten a' bánat sűrű tövissei
Lettek szépségének fúrdaló ívei.
Súgár Mogyorófák körűltte hevernek,
De azok feléje fordúlni sem mernek;

Reá lágy tavaszi szellő sem lengedez:
Mert a' vén fa tőle minden rést elfedez.
Így fonnyad magános keserűségibe' —
Ah! e' rózsaszálat ki ne szánná, ki ne?
Magok az erdei fiatal istenek
Kinjait fájlalják; de mit segítenek!
Gyakran vígasztalják szegénkét a' Nimfák,
Szánakoznak sorsán az érzékeny hímfák.
Maga a' szép rózsa tsüggesztvén ágait,
Így ereszti égre bokros panaszait:
„Mért nem emészt már el vagy hévség vagy hideg?
„Illyen vadon helyen mit sínlek, mint rideg?
„Vajha forgószelet támasztna valaki,
„Hogy tégedet vén fa tőből fatsarna ki!

299. CZINDERY' SÍRJA FELETT

a' kesergő Özvegy

Kedves test! hát itt szemléllek
A' holttak között —
Belőled ama' nagy Lélek
Már ki kőltözött —
A' keskeny emberformába'
Minthogy meg nem fért:
Eredeti hazájába
Innen vissza tért.
Tőle megfoszttattunk,
Tsak sírni maradtunk.
Oh Halál!
Hogy valál
Illyen kegyetlen?

A' ki esztendők' sokságát
Élni méltó volt,
Alig érte ifjúságát,
Véletlen megholt.

Életének tavaszára
Alig juthatott,
A' jó lelkek' fájdalmára
Elragadtatott.
Engemet 's árváját,
Barátit, hazáját
Illy korán,
Szaporán
Bánatra hagyá.

Lehet e' szívnek keserve
Olly mint az enyim,
Midőn itt látom heverve
Kedves Czinderym?
Nevem nem MÁRIA lészen
Hanem *Mára* már,
Mert keservvel folyt egészen
Nékem e' pohár.
Elfelejthetetlen
Szerelmes Egyetlen,
'S hív pár volt,
Kit e' bólt
Örökre elzárt.

Lelkem' sűrű sohajtását
Égig emelem;
De szívem' vígasztalását
Sehol nem lelem.
Áztatom könyhullatással
Kintsem' fejkövét,
Kiáltom bús zokogással
Czinderym' nevét:
De nagyobb kínomra
Ennyi sok jajomra
Ah sem ő,
Sem e' kő
Nem felel vissza.

Így kell é tehát nevelnem
Új kínt kínomon?
'S gerlitzeként nyögdétselnem
Árva voltomon?
Nints a' kiben feltaláljam
Veszteségemet,
Nints enyhítőm, hogy kiálljam
E' gyötrelmemet.
Ha már elvesztettem,
Kit híven szerettem:
Tsupa jaj,
Kín, meg baj
Lész az életem.

Ditső Lélek! te elvetted
Méltó sorsodat:
Ne felejtsd el, ha szeretted
Hív galambodat,
Ne felejtsd el örömednek
Közepette is,
Hogy híve voltam szívednek,
'S kedveltél te is.
A' menny' pitvarában
Több hérók' sorában
Vígadjál,
Kedves PÁL!
Örök hazádban.

Én pedig ez úntt világban
Még itt maradok,
Míg e' gyászos árvaságban
Majd elhervadok.
Addig is e' sírnak halmát
Meglátogatom,
'S gyakorta szívem' fájdalmát
Itt lejajgatom.
Mind ide temettem

Valamit szerettem:
Óh remek
Tetemek!
Isten hozzátok!

Alig várom, hogy érhessem
Kimúlásomat,
Hogy ismét megölelhessem
Kedves Pálomat.
Amaz elfelejthetetlen
Miolta felszállt,
Nékem e' világ kietlen
Pusztasággá vált.
Óh egek' hajléki!
Sírhalmok' árnyéki!
Lelkemet,
Testemet
Fogadjátok bé!!

A' MENNYEIEK' KARJA

így vígasztalja az Özvegyet

Kegyes Özvegy vegyél bútsút keservedtől,
Szűnj meg, óh bús Gerlitzepár! nyögésedtől.
Ő a' mennynek pitvara körűl
A' Ditsőség' trónusában űl,
Halhatatlanság' kelyhének örömnedvét issza:
A' nyomorúltt földiekhez hogy vágyna hát vissza?

Fényes Napod' lenyugvását mért siratod?
Tűndöklik ő, azérthogy te nem láthatod.
Már kérkedik, már ragyog vele
Az alvilág' hosszas éjjele.
A' téli nap, bár futása rövid, és sugári
Hamar húnynak, színt' olly ditső, mint a' hosszú nyári.

Az alatsony világ meg nem érdemlette,
Hogy illy ditső Lélek lakjék közepette,
'S hogy egy Bőltset zaklasson ma is.
Nagy szerentse, hogy tsak látta is.
Az illy Hérós született tsak boldogabb időkre:
Felhoztuk hát, hogy jutalmát elvegye örökre.

Nyerjen újra vígasztalást árva szíved.
Halhatatlan életet él a' te híved.
Halál 's irígy porba nem temet
Egy Czinderyt 's annyi érdemet.
Már temjénnel tiszteli őt virtusa 's hazája,
Fején lebeg a' ditsőség' örök koronája.

Vígasztalódj szép Érzékeny! már itt néked
Hív szívedért, virtusidért kész a' széked.
Triumfálsz az élet bajain;
'S a' Kellemek' arany szárnyain
Felemelkedsz megditsőűltt Kedvesed' ölébe
Vígadni a' Heroínak örök innepébe'.

300. [Nagy Péter által nyert nemesség' Czímere...]

Nagy Péter által nyert nemesség' Czímere,
A' mellyet Nagy Gergely ismét visszanyere;
Nyugodjon hát pora egy olly jó Atyának,
Ki nemes díszt szerze Familiájának!

301. [Már se hintó már se szánka ...]

(1.)

Már se hintó már se szánka
Néked Kérőt nem hoz ám;
Tőke! Tőke! Szép Leánka!

Húzd tsak húzd tsak Gyöngy Lilám!
Húzd a' férjhez nem menőkét:
Tőke! Tőke! húzd a' Tőkét:
Főkötőt mért nem tevél,
Nékem Társam nem levél.

(2.)

Nem fogsz húzni többször tőkét;
Mert lelsz a' jövő idén
Vagy egy barnát, vagy egy szőkét:
Vajha én lennék az! — én!
Vajha el tudnálak venni,
Kész volnék éretted lenni
Szőke, barna 's ordas is,
Tsak szeretnél, Gyöngy Julis!

(3.)

Ah de a' kegyetlen Fátom
Már kintsemtől elszakaszt,
És ha még egyszer meg látom
Más ölébe látom azt.
Be' sok kínnal edzettetnek
A' kik illy híven szeretnek!
Már is húllnak Könyveim. — — — — —
Tőke! Tőke! Szép Lilim! ...

302. Még egyszer LILLÁHOZ

Én szenvedek, 's pedig miattad,
Miolta szívem' elragadtad,
Édes Kegyetlenem!
El-elhalok, mihelyt te jutsz eszembe.
'S így kell talán e' gyötrelembe'
Örökre sínlenem.

Értted borong éltem' tavassza;
Mert nincs Nap, a' melly elfogyassza
A' rám vonúltt ködöt.
Sír tisztelőd, ha kél, ha fekszik,
Miolta Azzal nem dicsekszik,
Kiben gyönyörködött.

Sír tisztelőd, kétségbe esvén,
Miolta tőled távol esvén
Reménye füstbe szállt;
Holtt-álom űl zsibbadtt ölében,
'S gyakran ijesztő képzetében
LILIT, LILIT kiált.

E' Szóra karjaim kinyúlnak,
De csak sovány homályba húllnak.
Nincs LILLA, nincs öröm!
Már nyugtom' éjjel sem találom,
Mert ott is ébren tart az álom,
'S fejem' LILIN töröm. —

Óh, melly keserves annak élni,
Kinek tovább nincs mit reméllni,
És mégis élni kell!
Él az, de nincsen benne lélek.
Az én tüdőm is, bátor élek,
Lelketlenűl lehell.

És tán te, szép Szememvilága!
Úgy élsz, hogy életed' virága
Virít, míg én halok. —
Adná az Ég! Azonn örűlnék.
Könnyemnek azzal eltörűlnék
Felét az Angyalok.

De tán, LILIM! te is kesergesz?
Rabgerliczém saskézbe hergesz,

'S kéred segédemet?
Híjába már, Kincsem, hijába!
Csak az Halál' jégsátorába'
Ölelsz meg engemet.

303. Rózsim' Sírja felett

Forró Sohajtások — lelkemnek
Elszaggatott darabjai!
Itt lengjetek, hol Kedvesemnek
Nyúgosznak áldott hamvai.
Vagy szálljatok fel a' Mennyekbe,
Hol ő van, 's a' több Angyalok,
És lelkem' e' ditső helyekbe'
Várjátok meg: mert meghalok.

304. A' Füredi parton

Óh Tihannak rijjadó leánya!
Szállj ki szent hegyed közűl:
Egy, kit a Sors eddig annyit hánya,
Partod' ellenébe űl.
Itt a' halvány holdnak fényjén
Jajgat és sír elpusztúlt reményjén
Egy magános árva szív. ⁄.

Míg azok, kik bút, bajt nem szenvednek
A' boldogság' karjain,
Vígadoznak a' kies Fürednek
Kútfején és partjain;
Addig én itt sírva sírok,
És te, Nimfa! a' mit én nem bírok,
Verd ki zengő bértzeden. ⁄.

Zordon erdők! durva bértzek! szirtok!
Harsogjátok jajjaim'!
Tik talám több érezéssel bírtok,
Mint sem embertársaim,
Kik keblekből számkivetnek,
És magok közt tsúfra emlegetnek
Egy szegény boldogtalant. ⁄.

A' kik régen jó barátim voltak,
Még felköltek ellenem,
Üldözőim' pártjához hajoltak:
Óh miket kell érzenem,
A' midőn már ők is végre
Úgy rohannak rám mint ellenségre;
Bár hozzájok hív valék. ⁄.

Nintsen a' ki lelkem vígasztalja,
Olly barátim nintsenek;
Vállat rándít a' ki sorsom' hallja,
Már elhagytak mindenek.
Nintsen szív az emberekbe:
Hadd öntsem ki hát vas kebletekbe
Szívem' bús panasszait. ⁄.

Rózsim, a' ki sorvadó ügyemnek
Még egy élesztője volt,
Rózsim is, jaj, gyászos életemnek
Fájdalmára már megholt.
Már te nyugszol, boldog Lélek!
Én pedig még elhagyatva élek
Ennyi zaj, jaj, baj között. ⁄.

Oh van é még egy *erémi* szállás,
Régi barlang, szent fedél,
Mellybe egy bölts tsendes nyugtot hálást
E' setét hegyekbe lél?
Hol tsak egy kő lenne párna,

Hol sem ember sem madár nem járna,
Melly megháborítana. ⁄.

Abba tán a' földes-úri jussal
Ellenkedni nem fogok,
Hogyha én egy megvetett virtussal
Itt egy kőbe helyt fogok.
'S e' szigetnek egy szögébe
Mintegy Russzó Ermenonvillébe
Ember és polgár leszek. ⁄.

Itt tanúlom rejtek érdememmel
Ébresztgetni lelkemet,
A' Természet majd az Értelemmel
Böltsebbé tesz engemet.
Távol itt egy Másvilágba,
Egy nem esmért szent magánosságba
Könyvezem le napjaim'. ⁄.

Itt halok meg: e' setét erdőbe
A' szomszéd Pór eltemet.
Majd talám a' boldogabb időbe
Fellelik sírhellyemet;
'S a' melly fának oldalába
Áll egyűgyű sirhalmom magába,
Szent lesz tisztelt hamvamért. ⁄.

305. A' Magánossághoz

Áldott Magánosság, jövel! ragadj el
Álmodba most is engemet;
Ha mások elhagyának is, ne hagyj el,
Ringasd öledbe' lelkemet.
Öröm nekem, hogy lakhelyedbe szálltam,
Hogy itt Kisasszondon reád találtam.
E' helybe' andalogni jó,
E' hely Poétának való.

Itt a' magános Vőlgybe' és tserében
Megfrisselő árnyék fedez,
A' tsonka gyertyányok' mohos tövében
A' tiszta forrás tsergedez.
Két hegy között a' tónak és pataknak
Nimfái kákasátorokba laknak;
'S tsak akkor úsznak ők elő,
Ha erre Bőlts 's Poéta jő.

A' lenge Hold halkal világosítja
A' szőke bikkfák' oldalát,
Estvéli hűs álommal elborítja
A' tsendes éjnek angyalát.
Szelíd Magánosság! az illy helyekbe'
Gyönyörködöl 's múlatsz Te; ah, ezekbe
Gyakran vezess be engemet,
Nyugtatni lankadtt lelkemet.

Te a' Királyok' udvarát kerűlöd,
Kerűlöd a' Kastélyokat;
'S ha bévetődsz is, zsibbadozva szűlöd
Ott a' fogyasztó gondokat.
A' félelem 's bú a' vad únalommal
Tsatáznak ott a' tiszta nyúgalommal.
A' nagy világ jótétedet
Nem tudja, 's útál tégedet.

Óhajtoz a' fösvény, de gyötrelemmel
Goromba lelkét bünteted;
A' nagyravágyót kérkedő hiszemmel
A' lárma közzé kergeted.
Futsz a' tsatázó trombiták' szavától,
Futsz a' zsibongó városok' falától:
Honnyod tsupán az érező
Szív, és szelíd falu 's mező.

Mentsvára a' magán szomorkodónak
Tsak a' te szent erdődbe' van,
Hol bíztatásit titkos égi szónak
Hallhatja a' boldogtalan.
Te azt, ki megvetette a' világot,
Vagy a' kinek már ez nyakára hágott,
Kíséred és apolgatod;
Magát magával bíztatod.

Te szűlöd a' Virtust, tsupán te tetted
Naggyá az ollyan böltseket,
Kiknek határtalanra terjegetted
Testekbe' kisded lelkeket.
Te benned úgy tsap a' Poéta széllyel,
Mint a' sebes villám setétes éjjel;
Midőn teremt új dolgokat
'S a' semmiből világokat.

Oh kedves Istenasszony! én is értted
Gyakorta mint sohajtozom,
Mert szívemet baráti módra érted,
Midőn veled gondolkozom.
Ártatlanúl ketsegtetel magadba,
Nints tettetés, sem tsalfaság szavadba',
Hív vagy, nem úgy mint a' mai
Színes Világ' barátai.

Lám melly zavartt lármák között forognak
A' büszke lelkek' Napjai,
Kőről kövekre görgenek, zajognak,
Mint Rajna' bukkanásai —
De ránk mikor szent fátyolid vonúlnak;
Mint éji harmat, napjaink lehúllnak,
Tisztán, magába, tsendesen:
Élűnk, kimúlunk édesen.

Sőt akkor is, mikor szemem' világán
Vak kárpitot sző az halál;
Ott a' magánosság' setét világán
Behulltt szemem reád talál.
Síromba tsak te fogsz alá követni,
A' Nemtudás' kietlenén vezetni:
Te lészel, ah! a' sírhalom'
Vőlgyén is Őrzőangyalom.

Áldott Magánosság! öledbe ejtem
Ottann utólsó könnyemet,
Végetlen álmaidba' elfelejtem
Világi szenvedésemet.
Áldott Magánosság! te légy barátom,
Mikor tsak a' sír lessz örök sajátom.
De ez Napom mikor jön el? —
Áldott Magánosság, jövel!

306. A' Haza' Templomának örömnapja

Van a' Magyar haza' hármas bértze felett
A' legmagossabbik tetőn egy szegelet,
Hová tsak az ollyan nagy lelkek hághatnak,
Kik a' Haza iránt hűséget mutatnak.
Szent hely ez, a' Hérók előtt Szentek-szente,
Hol szív kell, nem hang, rang, sem nem tzifra mente.
Itt áll mohos fala Hazánk' templomának,
'S pislogó oltára annak angyalának.

Szent hely a' Hazáé: mind távol menjenek
Hazám' szent helyétől a' szentségtelenek!
Én pedig áldozó ruhákba őltözve,
Babérkoszorúkkal homlokom' kötözve
Lantolván ekkorig nem hallott éneket,
Felnyitom e' régi szentséges helyeket.
Tömjént, mirhát viszek hazám' oltárára,

Új szeneket rakok alvó parázsára.
Felszállok a' Templom' tornyának tsútsába
Tátra' sziklájára az ég' szomszédjába,
Ahol a' Magyarok' erős Istenének
Zsámolyszéke alatt harsog magyar ének.
Ott az elhúnytt Scytha vitézekkel szembe
Óriási lelket vőn gyarló testembe,
Fenn az agg tserfákon tébolygó ekhóval
Minaréti hangon ezt zengem felszóval:
„Él még a' szép Nimfa, a' bús Pannónia;
„Örvendj, 's borúlj artzra minden Magyar-fija!

Meredek kősziklák' bémohodzott szirtja,
Mellynek vén tüskéjit semmi kéz nem irtja,
Vezess e' szent Hegyre, vezess fel engemet,
Kíméld tántorogni kezdő lépésemet! —
Ím már látom távol a' kőszálak alatt,
Látom, vagy láttatom látni a' szent falat,
Már rémlik előttem szomorú formában
A' melánkóliás erdő' homályában. —
E' néma tsendesség lelkemet borzasztja,
Szent volta homlokom' hidegen izzasztja:
Közepén a' sűrű nyálkás setétségnek
A' halotti métsek pisla fénnyel égnek.
Az odvas Tziprosfák' gyászszín árnyékában
Egy-egy bémohodzott sírkő áll magában,
'S a' sarlót nem próbáltt dudva köztt hevernek
Eltörtt darabjai sok régi fegyvernek,
Hol az elhánytt sisak' rosdás üregében
A' halálos tsúvik sivákol fészkében.

Szörnyű Környék! mellynek rettent komorsága,
Talám ez a' halál' 's a' holtak' országa?
Ugy van! ez a' környék a' holtak' lakja lett,
De kiket a' halál halhatatlanná tett.
Ők ama' vitézek, a' kik hajdanában
Bajnoki érdemet tettek a' hazában.

E' veres márványba bévésett írások,
A' mint engedhetik az elporlódások,
Mutatják az Árpád' 's Hunyadi' neveit
Őrizik a' Magyar vitézek' tetteit.
E' vérrel tajtékzó patak' folyamatja,
Melly sírjok' oldalát végig harsogtatja,
'S a' halál' ölében alvó setétséget
Fellármázván, hátán viszi a' kétséget —
E' gazban fejérlő tetemmaradványok,
E' nagy diadalmi kapuk és bálványok,
Mind olly jelek, mellyek a' szívet serkentik,
'S a' régi vitézek' érdemit jelentik.
Olly jelek, mellyeket te állítasz, Haza!
Annak, a' ki téged vérrel oltalmaza.

Rettenetes Környék! hálá, végre, hálá,
Hogy elaléltt lelkem nyugtát megtalálá.
Szelídebb vidéket látok megnyillani,
A' fojtó lélekzet kezd már tágítani.
Ligetes berekké válik a' rengeteg,
Vér helyett folydogál kristályszín tsergeteg.
Szagos virágokkal béterűltt halmokon,
Illatos jázminnal bészőtt lugasokon,
'S pázsitos vőlgyeken visz az út felfelé
Hazám' Templomának szent pitvara felé.

Istenhozzád régi bajnokok' sírhelye!
Engem hív a' szelíd békeség' mezeje.
Fedezd szent árnyékkal azoknak tsontjait,
Kik vérekkel védték hazám' kőfalait.
Harsogjon nevekkel a' hír' trombitája,
Űljön sírhantjokon a' nemzet' hálája!

Melly kellemes vidék mosolyog előttem
Miolta a' hadi erdőből kijöttem.
Már itt nyájasabban lengedez a' szellő,
Itt a' sír is vídám, a' halál is kellő.

Im itt az oszlopnál egy márvány lyánka sír,
Amott rózsákkal van béhintetve a' sír:
Itt árnyékos ákász fedi a' gyász hantot,
Odább a' fejkőbe látok metzve lantot:
Amott egy sír mellől magát felemeli
Egy patsirta 's dalját nyersen énekeli.
Túl a' fülemüle egy bokor' aljában
Kesereg egy lengő águegyen magában;
Most felső zengzete a' tzédrusgallyra hág,
Majd dörgő alhangja a' sír' méllyére vág,
'S mint mikor a' zápor után a' sivatag
Kőszirtnak gerintzén lehömpörgő patak,
Nem férvén árkába a' duzzadtt vízözön,
Ordító lármával görög a' szirtközön;
Most kataraktaként bőg a' bükkök között,
Mellyekbe nyargaló árja megütközött;
Majd lejtőre jutván aléltan nyöszörög,
Vagy a' tulsó vőlgyben rekedezve dörög:
Ennyi fordúlást tesz tsattogó daljában
A' kis fülemüle a' bokron búvában,
Küszködik magával keserves nótája,
Dombot, berket bétőlt gyász trenódiája.

Minn jajgatsz kis dalló? így szólék magamban,
'S felé közelíték andalgó útamban.
És ímé egy új sír szemembe ütközött
A' sorba űltetett platanusfák között:
Egy nagy márvány oszlop közte veresellett,
'S egy kőveder állott ott az oszlop mellett.
Istenem! melly szép Szűz könyökölt le erre,
Sűrűen hullatván könnyét a' vederre;
Felségesen fénylett annak özönéből
Két szeme, mint a' Nap Május' felhőjéből.
Kérdém okát halkal illy mélly keservének,
'S hogy mi baja lehet egy illy Istennének?
„Ah, úgymond, én vagyok a' Somogy' angyala;
„Nézd e' Kőt — Sírj te is — CZINDERY meghala. —

„Ah nints többé .... Ennél többet nem szólhatott,
Sohajtott, sűrűen könnyezett, 's hallgatott.
Én is hév könnyekkel áldoztam hamvának,
'S megtsókolám kezét a' bús Angyalkának.

Azomban, míg ekként kesereg a' szép Szűz,
Ellepi az erdőt egy fényes égi tűz;
Megdördűl az égnek szomszéd boltozatja,
Dördűltét a' Templom visszahármaztatja;
Reng a' föld, a' dombok, a' berkek mormognak
Kétfelől a' kürtök, trombiták harsognak. —
Még egy nagyot dördűl fentt a' hegytetőben,
'S íme — leszáll az Úr egy fényes felhőben.
Az Angyalok újra hármat kürtölének,
'S minden kürtölésre ekképp' éneklének:
„Áldott az Úr, ama' Magyarok' Istene,
„Ki árva népének ismét megjelene."
„Él az Úr!" a' Lelkek ekképpen zengének,
„Él az Úr!" 's a' bértzek rendre rendűlének.

Tsendesség lett. Az Úr végre megszólala,
Szava a' villámnál általhatóbb vala.
Felnyittatá örök Könyvét a' Titoknak,
Szent könyvét a' minket váró fátumoknak,
Mellyben rendre meg van írva a' jövendő,
Pontba ki van szabva nap, hónap, esztendő.
Ezzel egy Fő-angyal, kit én minapában
Láttam melly zokogva sírt Buda' várában,
Előállt, 's felszóval kizengé azokat
A' Magyar hazának írott fátumokat. —
Miket hallottam én! még most is reszketek,
Hol vídít, hol borzaszt az emlékezetek.
Elmondanám — de — de még mostanság titok,
Kedves Magyarjaim, a' ti fátumitok:
Elég hogy él az Úr, nemzetünk' Istene,
Ki árva népének ismét megjelene.
Él az Úr, és régi szennyedből ki kelsz még,

Borongós felhőkkel gyászoló magyar Ég!
Nem soká felderűl ősi ditsőséged;
Ne félj, nagy Nemzetem! ne félj, nem lesz véged.
Vajha napjaimat addig terjeszthetném,
Hogy e' boldog idő' pontját megérhetném,
Lehetnék nézője ím-ez arany kornak:
Vígan adnám osztán testemet a' pornak,
Hattyúba szálltt lelkem síromra repűlne,
'S még egyszer a' magyar dalra megzendűlne. —

Bétevé az Angyal a' könyvet 's mindenek
Szentet kiáltottak 's újra kürtöltenek.
Visszatért egébe Hazánk jó Istene,
'S véle a' mennyei Sereg is felmene. —
Fejet hajtott nékik a' Somogy' Angyala,
Tudván hogy derűl már napjának hajnala,
Felkél, 's könnyebbűlvén szíve' bánatjától,
Örömmel indúl meg CZINDERY' sírjától.
Kére engemet is, kísérjem őt nyomba,
Vígadjak, 's menjek bé véle a' Templomba.
„Oh hogy ne engednék, drága Angyal, néked!
„Nyájas vagy, mint maga kellemes vidéked.
„Ez ajánlásodat nagyra is betsűlöm,
„'S örömminnepedet magam is megűlöm."
Ezt mondám. Ő indúlt: én kísértem nyomba;
Vígadtam, 's bémentem véle a' Templomba.

Pompás volt a' Templom mind kívül, mind belől;
Oszlopos tornátzok keríték kétfelől.
Élő sziklán állott vén fundamentoma,
Mellyet szörnyű terhe 's alkotmánya nyoma.
Formája Gothika, és ollyan volt pontban,
Mint a' Káptalannak temploma Pozsonban.
Négyszegű kövekből állott vastag fala,
Bástyányi támasszal rakva volt oldala.
E' tíz székulumnál idősebb Templomnak
Sok részein látszott nyoma az ostromnak,

Az égés, pusztítás, aluttvér jóformán
Megtetszett még most is oldalán és ormán.
De sem e' romlások, sem sok dűledéki
Hajdani felségét el nem vették néki.
'S ha az óságból is származik tisztelet:
Kérkedik ez sok új filegránok felett.
AZ IGAZ MAGYARNAK. A' JÓ HAZAFINAK.
Illy fennírása volt minden ajtajinak.
Mennyezete nyúgodt márvány oszlopokon,
Tíz ország' zászlóji lobogtak azokon;
'S a' mint elvégződött ez oszlopsikátor,
Ezüst tsillagokkal bé szőtt bíbor Sátor
Tűndöklött a' végén, és két oldalra vált
Szép kárpitjaival szabad nézést tsinált
Egész az oltárig, melly meg nem keverve
Merőn tsak körmötzi aranyból volt verve.
Átilla keretsény tollú bokrétája,
Árpád' buzogányja, István' koronája,
A' Mátyás' hollója, és a' József' neve
Ez oltárnak legfőbb ditsőséget teve.
Kivűl ez írás volt metszve oldalára:
„MAGYAROK! SZENTSÉGES A' HAZA' OLTÁRA.
A' mint végig menni mind a' két oldalon,
Vastag gyémánttáblák függenek a' falon,
A' mellyekbe minden igaz magyar Nagynak
Neve 's érdemei felmetszetve vagynak.

De a' míg ezeket nézkélem gondosan,
'S FESTETITS! tégedet olvaslak hosszason:
Béjön a' Hazának Szűze a' Templomba,
Utánna számos nép 's Gróf SZÉTSÉNYI nyomba.
Jobb-kézen vezette Gróf CSÁKI SZÉTSÉNYIT —
Melly ditső volt látni Hazánk' két szemfényit! —
CSÁKI! Hazánk' dísze, ősi nagy Magyar vér,
Kiben még a' Szabolts Kapitány' vére vér;
CSÁKI! egyik híve jó Fejedelmünknek,
Nagylelkű támassza dűlő nemzetünknek;

Ki olly nagy dísze vagy nagy Famíliádnak,
Mint nagy famíliád felséges Hazádnak;
Bőlts Gróf! tsak fiatal Múzsám erősödjön,
'S kitisztúltt lantomba hazám gyönyörködjön,
Tsak az ég olly lelket 's erőt adjon nekem:
Téged fog zengeni hattyúi énekem. — —

Felhág hát oltára' pompás gráditsára
A' szép Szűz, 's reá néz Somogy' Nimfájára;
'S előbb is SZÉTSÉNYIT zőld babérágával
Tisztelvén, 's az érdem bíbor palástjával;
Int: Mind a' vivátnak, mind a' muzsikának
Vége lesz, 's ő így szól Somogy' nimfájának:

„Kedves vagy az égben: szíved' kéreményi
„Boldog véget nyertek: tiéd Gróf SZÉTSÉNYI!
„Tiéd ő; és a' melly szerentsét mind vára
„Egész hazánk, azon örvend Kaposvára:
„'S a' mit óhajtozott ötvenkét vármegye,
„Azzal kérkedhetik most a' Zselitz' hegye.
„Tiéd Gróf SZÉTSÉNYI! örvend e' szózaton,
„Örvend ama' magyar Tenger a' Balaton:
„Örvend a' Drávának ligetes Országa,
„Hogy főfő székére Gróf SZÉTSÉNYI hága.
„Ugy van! harsog a' bértz, örvendez a' lapos,
„Ma minden örömnek hazája lett Kapos.
„Ő az, kivel Somogy díszlik mint Fő Tiszttel,
„Ő az, kit a' Király betsűl, 's Hazánk tisztel.
„Tudod, megmutatta nagy lelkét eleve,
„Midőn öt Vármegyét keze alá veve;
„Midőn a' Drávának mind a' két szélénél
„Nem volt semmi nagyobb SZÉTSÉNYI' nevénél.
„Még ma is azon van mind az öt Vármegye,
„Hogy őtet az érdem' oltárára tegye.
„Áldja benne most is régi Főispányját,
„Hírdeti jó szívét, 's ritka tudományját,
„Ditsekszik óhajtott emlékezetivel:

„'S nem vagy é hát nyertes, Somogy, SZÉTSÉNYIVEL?
„József is, Hazánknak ama' bőlts Királya,
„József, a' Virtusnak már megholtt Példája.
„Kitől helybenhagyást nyerni annyit tészen,
„Mint minden érdemet béfogni egészen,
„Ama' TIZEK közzűl őt egynek esmerte,
„Kikre Magyar hazánk' ügyét bízni merte;
„Meg is elégedett minden lépésivel:
„'S nem vagy é hát nyertes, Somogy, SZÉTSÉNYIVEL?
„Tót, Horvát, Dalmata ország ma is bánja,
„Hogy nem Gróf SZÉTSÉNYI az ő Vitzebánja,
„Az ő kedves Nevét emlegetik máig
„A' Drávától fogva Ádria' partjáig.
„Ez a' három ország áldja és tiszteli,
„Magyarország pedig az égig emeli.
„Erdély tsudálkozva hírdeti 's hálával,
„Miket tesz a' Magyar Literatúrával.
„Ausztria bámúlja, vegyűl melly szép szerbe,
„Külföldi galántság magyar karakterbe.
„Kérkedik az ékes Nápoly ottlétivel:
„S nem vagy é hát nyertes, Somogy, SZÉTSÉNYIVEL?
„Nem nyert é örök díszt Főispányi széked,
„Egy olly nagy Hazafi adattatván néked,
„Ki Nápolyba menvén országos követnek,
„Ditsőséget szerzett a' Magyar nemzetnek?
„Bámúlva tsudálta Nápoly' tsínos népe,
„Millyen a' felséges Magyar nemzet' képe.
„'S Ferdinánd, ki jelen volt a' Diétában,
„Diétánkat benne látta egy summában.
„Bétőlt benne nemes Hazánk' bizodalma,
„Függ mellyén a' Nápoly' tsillagos jutalma.
„Örök ditsőséget szerzett a' Hazának,
„Méltó tiszteletet nyert önnön magának.
„Mellyért a' negédes Porticsi' környéki
„Tengeri víg hanggal udvarolnak néki,
„'S magok a' bájoló Tirrhéni Szírenek
„Az ő virtusiról versent éneklenek,

„Bétőltvén Apennint az ő érdemivel:
„'S nem vagy é hát nyertes, Somogy, SZÉTSÉNYIVEL?
„Nyertes vagy szép Megye! nints nyertesebb nálod,
„Most, a' mi híjjával valál, feltalálod:
„Mert bár nálod lakott a' bőség' Angyala,
„Szegény valál, mert még SZÉTSÉNYID nem vala. —
„Most mikor őtet is megnyerted végtére,
„Uj hegyet tetéztél szerentséd' hegyére.
„Meglett, a' mit vártál: méltán örvendhetel,
„Méltán Diadalmi-Kaput emelhetel,
„Mellyre én illy kurta verset tenni fogok:
„SOMOGYNAK HATÁRI MINDENKÉPP'
BOLDOGOK!!!"

307. ÍZIS és OZIRIS

Oziris szántásvetésre
Tanította meg népét,
Mellyért jobbágyi a' Napban
Ábrázolták ki képét;

Ízis pedig, ki ő vele
Volt népe' jóltévője,
Hold lett — a' szegény munkásnak
Édes megenyhítője.

Mind a' kettő hazájával
Annyiféle jót teve,
Hogy örök hálát érdemlett
Mind kettőnek a' neve:

És a' melly oltáron tömjént
Ozirisnak égettek,
Azon a' Jó Ízisnek is
Tömjénnel kedveskedtek.

'S ekként Oziris és Ízis,
Égyiptom' két Istene,
Az érdem' útján a' Mennynek
Pitvaráig felmene.

Boldog Pár! a' melly népének
Hasznáért így fáradott,
'S tiszteltt emlékezetével
Bétőltött sok Századot,

Melly nem tsak a' tengeren túl
Vitte nevét Rómába,
Hanem ma is tiszteltetik
A' Bőltsek' templomába'. —

Boldog Pár! sokat kerestem
Párodat a' világban,
'S ím mai nap feltaláltam
Mássod' a' Somogyságban.

Ozirisra rá esmértem
A' Napnak tzímeréről,
Ízisre meg' Ozirisról,
'S mind kettőre nevéről.

De főképpen meg lehetett
Esmérnem mindeniket,
Hallván a' hazával 's néppel
Tett sok érdemeiket.

Megesmértem és az Ízis'
Templomába bémentem,
Ha tán e' szép Istennének
Tetszenék Complimentem.

Már ma Ízis' Templomának
Nints ugyan semmi nyoma,

De van a' Bőltsek' szívében
Ízisnek még temploma:

Ez az, melly eggyaránt nézi
A' személyt 's az érdemet,
Ez az, melly papnak fel szokta
Venni mind a' két Nemet.

E' Templomba mentem én be
Zengvén innepéneket;
'S ímé-ímé ott találom
A' Somogyi Szépeket,

Kik rózsákkal koszorúzva
Kiválasztott pompában,
Énekeltek a' Szépnemnek
Oltáránál sorjában.

Mézes szájokon angyali
Hanggal tsengett az ének,
'S Néked, Méltóságos Grófné,
Örömmel inneplének,

Én is tehát, ki idvezlém
Előbb Főispányomat,
Így rebegtetém nevekben
Gyengén rezgő Lantomat: —

* * *

Ím, kegyelmes Grófné! szemben
Lehetünk ismét Veled,
Veled, a' ki a' Szépnemben
A' koronát viseled.

Te zendíted meg Nevedre
A' másként néma lantot,

Az ég angyali képedre
Olly mosolygón pillantott.

Te vagy a' Hóld, ki Napunkkal
Újonnan feltetszettél,
'S Ízis, ki Ozirisunkkal
Itt oltárt érdemlettél.

Te vagy a' ki e' Megyének
Tűndökölsz határába,
Te vagy a' kiért az ének
Felhat a' Menny' várába.

Idvez-légy Szép Istenasszon!
Újra zengem, Idvez-légy!
'S hogy jóvoltod elárasszon,
Kérünk, végig vélünk légy.

Úgyis most lettek Somogynak
Legtűndöklőbb napjai,
Mert ím soha meg nem fogynak
Fénytadó Tsillagjai.

Oziris szép Ízisével
Lám együtt fényeskedik,
A' Hold a' Nap' feljöttével
Lám meg nem setétedik.

Sőt véle jár új fényjében
A' Hesperus' tsillaga,
Melly Hazánk' setét egében
Bő súgárt hinthet maga.

Sőt feltetszett két új fényünk
E' kellő plánétával,
Kiket nézünk már reményünk'
Teleskópiumával.

Mind ezeket Te szerzetted,
Ég' asszonya! minékünk,
Mellyért is megérdemletted
Hogy tiszteljen Vidékünk.

Hálával is fogadjuk el
Egünkre jövésedet,
E' napot alig vártuk el
Hogy láthassunk Tégedet.

Alig vártuk el, 's örvendünk
Már most, hogy köztünk ragyogsz,
Oh te, a' ki Nemes Rendünk'
Brilliántja lenni fogsz.

Örvendjük, hogy Bikkligetünk
Megnyert, óh Szűz Diána!
Örvendjük hogy tisztelhetünk
FESTETITS JULIÁNA!

Ím azért mind lehajolván
Fejet is hajtunk méllyen,
'S Nagyságos kezed' tsókolván
Kiáltjuk: GRÓFNÉNK *Éljen!*

308. T. N. Nádasdi Sárközy Istvánné, született Chernelházi CHERNEL ESZTER Asszonynak tiszteletére

Hát már mindég tsak vígsággal,
Mindég tsak a' Nagyvilággal
Zengedezzen énekem?
Ki ád a' sok örvendésre,
Ki ád a' vers éneklésre
Annyi erőt már nekem?

Mennyi volt a' Pétsi Várban,
Mennyi itthonn 's Kaposvárban
Fáradságom és bajom!
Alig jövök meg amonnan;
'S már letett Lantom' újonnan
Felparantsolja Bajom.

Felveszem, fel, víg lélekkel,
'S énekkel 's örömversekkel
Megpróbálom pengetni:
De fáradtt lant, rezgő ének
Mit tesz? azt ESZTER' nevének
Nem illő szenteltetni.

Mégis bízván jó szívében,
Énekemet hevenyében,
Mint tudom, lepengetem.
Tán ezzel is rovásomnak
Háladó indúlatomnak
Egy pontját lefizetem. — —

Dítséretébe azoknak
A' beléd szálltt virtusoknak
Nem fogok belé talám:
Felette van a' köz-nemnek,
'S az én tsekély énekemnek,
A' mint én tapasztalám.

Úgy-sem illő itt dítsérni:
A' ki hát kíván esmérni,
Útasítom magadhoz;
Nem kell több, tsak egyszer lásson,
Már túl lesz a' bámúláson,
'S többeket kűld házadhoz.

Már most hát tsak arra mégyek,
Hogy méltó udvarlást tégyek,

Szép ESZTER! szép nevednek;
Énekeljek és vígadjak,
Az örömre okot adjak
Úri sok vendégednek.

No tehát ott kinn hadd essék,
Az Uraknak is tsak tessék
Ázni benn a' szobába':
Kérem is az egész Asztalt,
Kit már Bakhus megvígasztalt,
Tőltsön bort poharába.

Illy napot rég' óhajtottunk,
Most tehát hogy rá jutottunk,
Méltó lesz örvendeni.
Örvendjenek minden Rendek,
Örvendjünk, én is örvendek,
ESZTERT kell köszönteni.

Kívánjuk éljen sokáig,
Sok szép idők' lefolytáig
Virágzó egészségben,
Lássa sok vídám óráit,
Unokája' unokáit,
Férjével zőld vénségben.

Az Eszter' egésségéért,
Gyermekiért és Férjéért
Most már egyet hörpentünk,
Egy derék Salve-ivással
És egy Vivát kiáltással
Fejezvén Complimentünk' —

309. A' Dorottya' Kínjai

Héj ha tudná, kedves Lélek!
Az Úrért mint pihegtsélek:
Ha rám szemesben ügyelne,
Bennem sok titkot fellelne.

Megesmerné lelkem kínját,
Lelkem' kínjának a' tsínját;
Tapasztalná mint forr vérem,
'S mint küszködik a' Szemérem.

Azok a' kézszorítások,
Sohajtások, pillantások
Nem módiból, galántságból
Estek, hanem forróságból. —

Melly édesen beszéllgettem,
Ha ollykor szembe lehettem! —
Ezt is Ámor tselekedte:
Mért az Úr el nem értette?

Ha elértette: mért ment el
Ollyan hideg komplimenttel?
Rám mért jobban nem vígyázott,
Mikor szemem úgy szikrázott?

De tsak elnéztem zokogva
Tegnap is a' tántztól fogva,
Melly hidegen traktál vélem,
Bár én a' szót nem kímélem.

Az Úr' keze mikor tántzolt,
Az enyímhez képest jég volt;
'S bár melly heven szorongattam,
Szíves költsönt nem kaphattam.

'S bátor mást, akármit tészek,
Érte jutalmat nem vészek.
Sőt sokszor el sem fogadja,
'S ha mit kezd is, abba hagyja.

Az Úrnak sokkal kedvesebb,
A'ki kőszívű, 's kényesebb;
Éj! a' vadegrest szereti,
'S az asszúszőlőt megveti.

Szavát sem úgy szokta tenni,
Mintha el akarna venni;
Hozzám eddig tsak úgy szíta,
Mint Gavallér, 's fávoríta. —

Sokszor várom; de tsalódom,
Sokszor látom; de nints módom.
Szól, szól; de egy hév Dámának
Kényjei többre vágynának.

Azt veszem már észre éppen,
Hogy nem tűrhet semmiképpen;
Mert minden fordúlásinál
Vélem ellenkezőt tsinál.

Elfordúl, ha mégyek felé:
Feláll, mihellyt űlök mellé:
Ha mit tzélzok, mindjárt felsüt.
Majd hogy a' guta meg nem üt!

Ha valamelly Társaságba'
Kezdek vélle nyájasságba:
Mindjárt szérioz 's valódi.
Az sem szívesség, sem módi!

Ezer kínom' ha meglátná,
'S ujját sebembe botsátná:

Tudom, hozzám lágyabb lenne,
Szükségemről mindjárt tenne.

Jaj, be nagy kín a' hevesség,
Még nagyobb a' szemérmesség!
Ez hallgatna, ama' szólna;
Tsak mind kettő baj ne vólna.

Kőszív volt abb' a' férjfiba',
Ki béhozta a' módiba,
Hogy ő bátran szóljon 's járjon,
A' Dáma tsak kéztől várjon.

Ha kivalljuk, hogy szeretünk,
Az ifjaktól megvettetünk;
Ha szólni meg' nem kívánunk,
Az ördög sem jár utánnunk.

Égni kínos: szólni szégyen.
Már hát az ember mit tégyen?
Óh férfiak' vastörvényje,
Melly alatt nyög sok szív' kénnye!

De én bizony nem bánom már,
Szóljon akárki a' tatár;
Még is az Úrnak megvallom.
Mert a' sok tűrést sokallom.

Szóljak é vagy hallgassak é? —
E' mind a' kettő ollyaké,
Kik örömest hallgatnának;
Hallgatnának, ha tudnának.

Már Szívemnek nintsen nyugta,
Hallgatás' zárját felrugta,
Ki is volna, ki ne szólna,
Ha illy kínok között volna?

Megvallom, hogy úgy kedvelem,
Hogy még helyemet sem lelem;
Étem sints, tsak nyújtózhatnám,
Az Úr' karjára vágyhatnám.

Ha pedig az Urat látom:
Ásítozok, számat tátom,
Tsiklándik bennem minden rész,
Hogy majd az eszem is elvész.

Álmaim is mind nehezek:
Mind tsak kísértést érezek.
Az éjjel is a' setétbe'
Megnyomtak az Úr' képébe.

Édes ugyan a' Szerelem;
De keserűn bánik velem,
Ha mézzét ollykor mutatja
Üvegenn által nyalatja.

Kedvel szívem egy szép Legényt,
De nem vár abból vőlegényt,
Én szeretem de hijjába
Nem fogad grátziájába.

Én pedig ha néki volnék,
Inkább olly szívhez hajolnék
Mellyen már a' lágyság nyilván
Megtetszik mint az értt szilván.

De bár ő márvány légyen is
Bár másokért megvesszen is,
Nem tsügged nálam a' remény
Mert tsakugyan jobb a' kemény.

Bámúlásra méltó vennem,
Hogy lehet olly' erő bennem,
Hogy gyarló Lyánka létemre
Halál nem jön életemre?

Azt sints honnan magyaráznom,
Hogy benn égek, kinnt meg' fázom;
'S két kerek dombotska alatt
Olly nagy Etna hogy lángolhat?

Mert ha szívemet tserébe'
Tehetném az Úr' mellyébe,
Hogy egy nap' ott szikrádzana:
Az Úr a' kútba ugrana.

De bár kútba ugranék is,
Bár benne nyakig állnék is;
Még sem alunna el langom,
Mellytől gyúlad tűzbarlangom.

Hanem, ha tán, mint szokásban
Van minden nagyobb városban,
Vízi-puskával oltanák —
Tüzem letsillapítanák.

310. [Krisztina napra]

A propos! ejnye lám, bizony majd el is felejtettem,
Hogy én Uraságtok között Leib Poétává lettem.
A' sok eszem iszom között nem is jutott eszembe,
Hogy egy két rozsdás köszöntő vers van itt a Zsebembe.
Ez az. — De nem lessz-é most már terhekre az Uraknak?
Szoktak é jól figyelmezni, mikor nagyon jól laknak?
De a' vers meg nem terhelli a' gyomrot, sőt azt tartják,
Hogy még appetitust tsinál ebéd végén, mint a rák.

Azért bátran elolvasom, ki pedig nem halgatja
Addig flaskót emelgethet, vagy fogát piszkálhatja.
Addig az ollyan gavallér és Kis Asszony egy mással
Discuralhat zur Zeitvertreib szemmel vagy láb nyomással.
Alúnni is bátran lehet tsak nagyon ne hortyogjon
Lóggó fejével a' versnek tactusára bóllogjon.
Urak, ma itt mindnyajunktól dupla kedvet kívánnak
Neve napja van a' háznak, és a' ház' Asszonyának.
Meg ifjudott mind a kettő ebb' a' két esztendőbe,
Mind a' kettő Menyetskésen jár az újj főkötőbe.
Mert jól tudhatják az Urak, hogy még nem régenében,
Egy Emeritus épület ált ennek a' hejében.
De azt az árnyék világból az Ur ki szólította
'S hellyébe az Asszony ezt a szép házat álította.
A' mellyben Krisztina napja most vagyon leg elsőben,
Adja Isten, hogy így légyen e' minden esztendőben.
Adja Isten, ezt kívánjuk 's nagyob bizonyságára
Mindjárt egy vivátot iszunk a' Visnye rovássára.
Akkor a' jó Lendvai is mutassa meg a' virtust
'S húzzon a' vivátunk mellé egy leg somogyissabb túst.
A' Kis Asszonykák pediglen készítsék a' tzipőket,
Mert ép talppal ugyan haza nem viszik ám ma őket — —
Ha hűs lessz, igyanak kávét, ha héség, limonádét,
Még is ma már virgontzan kell meg tenni a' parádét!
Az Urak pedig addig is fogjanak karafinát
Mert mindjárt tellyes pohárral köszöntjük fel *Krisztinát.*
Oda neki, nem a' világ, ha egy kitsint meg ázunk,
Rá tántzolunk, rá kávézunk, rá alszunk, rá pipázunk.
Ma úgy is *Krisztina* napján megérdemli *Krisztina,*
Egy két zsidó betűt vessen érte az Ember ina.
Eb a' kinek jó kedve nints, eb a' kinek nem is lessz,
Fére tőlünk gond, búbánat, vessz ki ma Korpádról, vessz.
Mint hogy ennyi Úri vendég itt ma udvarlást teve,
Népes Lisztlangoddá váljék a' puszta Korpád neve.
Egy szóval, ma minden a' víg öröm színét jelentse,
Mert esztendőben tsak egyszer esik ez a' szerentse.

De hogy praedicatióvá ne vállyék a' sok betű
'S a' Tántzosok' talpát soká ne szántsa a' vak tetű,
Kezdjünk hozzá a' munkához, tőltsön ki-ki *üveget*
'S illyen jók kívánásával kotzogtassuk az eget:
Éljen sokáig Krisztina, még pedig olly sokáig,
Ollyan — minek híjják vala — ollyan nagyon sokáig,
Hogy még ezt az újj házát is láthassa olly ótskának,
Mint a' vólt, a' mellyet taval innen exekválának.
És hogy a' Treszka Kis Asszony jövő Kis Asszonyának
Kéz fogóján is láthassák tántzát a' Nagy Annyának.
No már millyen soká éllyen, jobban ki nem tehetem,
Ugy tettem ki, a' mint tudtam 's utána most ezt vetem,
Hogy illyen vén korában is olly jól follyon a' vére,
Hogy soha rá ne szorúllyon Rataits Ur kezére.
Hogy mikor én is vén fővel Korpádra el dötzögök
'S Krisztina napján köszöntést köhögök és döhögök,
Mikor egyebet nem tudok rágni a' híg tik monynál,
Tsudálkozzam, hogy én vénebb vagyok már az Asszonynál.
Majd ha osztán belé únunk abb' a' hosszas vénségbe,
Együtt menjünk az Ábrahám kebelébe, az égbe.
De még sok esztendők után kéne annak el sűlni,
Mert még magam sem akarnék olly hamar idvezűlni.
Már isz' akkor lessz, a' mikor — most elég az hozzája,
Éljen soká az Asszonyság 's egész Famíliája!
Éljen a' Treszka Kis Asszony 's jövő illyen korára
Egésségben ne láthassam, hadd szorúllyon Bábára.
Éllyen Antal, élljen Lajos, éllyenek Kis húgaik,
Ezeknek is sok időkre terjedjenek napjaik.
Éllyen ez Ujj ház, és belé kár avagy bú ne jöjjön.
Éllyen ez az újdon újj ház, éllyen és nagyot nöjjön.
Éllyenek mind az Urak is, Asszonyságtok éllyenek,
Éllyenek a' Kis Asszonykák, no éllyenek mindenek.
Éllyek én is, hogy másszor is tisztelhessem Krisztinát! —
Ki ki klázlit — Lendvai túst — vivat Krisztina! vivat!

311. [Hencse, Hencse, mily szerencse...]

Hencse, Hencse, mily szerencse,
Hogy magadnak van papod.
Üdvösséged, boldogságod
Már magadban megkapod.

312. Siralom

Gerliczeként nyögdécselek,
Vígasztalást már nem lelek,
Nálad nélkűl, mintegy árván,
Kietlen pusztákon járván.

Ah! örök gyászt szerze nékem
Elrablott gyönyörűségem.
Más lett boldoggá általa,
Ki az én reményem vala.

Nékem pedig bú, siralom
Szerelmemért a' jutalom;
Miólta azt elvesztettem,
A' kiért élni szerettem.

Kiáltozom fűnek, fának,
Kedves Nevét itt LILLÁNAK:
Ő pedig űl más ölébe',
'S nem is jutok tán eszébe.

Gyászra dűlt éltem' hajnala:
Bóldogságom' szép Angyala!
Várhatom é valahonnan,
Hogy megvígasztalsz újonnan? —

Halavány Hold' bús világa!
Te légy kínom' bizonysága;
Te sok álmatlan éjjelem'
Eggyütt virrasztottad velem.

Süss Kedvesem' ablakára,
Hints lágy álmot szemhéjjára;
Hogy a' bájoló Szerelem'
Párnáján álmodjék velem.

Te pedig, óh kedves-kellő
Álomhozó esti Szellő!
Legyezd gyengén Angyalomat,
'S ejtsd mellyére egy csókomat.

313. Marosvásárhelyi Gondolatok

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

A' ti szavatokra lelkem felhevűle
ÉS Vásárhely' kies halmára repűle,
Mellyről végig nézvén a' Székely földeken
A hűs forrásokon a' fenyves bértzeken,
E' felséges Vidék úgy magához ragadt,
Hogy szűk elmém éppen a' felhőkig dagadt,
Színűltig tőlt édes Hazámnak képével
ÉS a' történetek zajgó tengerével.
Sőt kijjebb tsapongván a' Népek' sorsára,
Hol örűlt, hol búsúlt, mint Világ' polgára.[1]
Mi is emelhet fel egy halandót jobban,
Mint, ha az emberség' tüzétől fellobban,
'S úgy nézvén e' földet mint azonegy tanyát,
ÉS a' természetet mint egy közös anyát,
Az emberiségnek sorsán gondolkozik,
S az Egek' tisztébe belé avatkozik? —
Óh Emberi szívnek állhatatlan volta!
(Igy szólék magamban) Oh már a' miolta
E' földön értelmes porképek mozganak,
Mennyi változások, hány scénák voltanak!
Hányszor mutatta meg az emberek' szíve,
Hogy ő a' jóltévő Mennyeiek' míve;

[1] Cosmopolita

De miatta hányszor kellett e' Világnak
Piatzává lenni minden gonoszságnak.
Ha egy Ember támadt, a' ki áldást ontott
Embertársaira; száz volt a' ki rontott.
Ha sok század alatt egy Nép addig hága
Hogy már mennyországgá lett az ő országa;
Egy nap a' hódító véget vetett néki
S ma tsak bús pusztákra rogynak omladéki.
Keletről fú a' szél ... az Éjszín haboknak[2]
Tseppjei lomozó szárnyáról tsorognak,
Arról jő, a' mellyről a' Dákok[3] földjére
A' Scythák' bajuszos tábora bétére.
Mondd meg nékem komoly fuvallat! látád é
Azt a' Volga' síkját melly volt az Árpádé?
Vannak é ott, kik még Mogorúl szólanak?[4]
Sohajtasz — elsuhansz — Értem — elmúltanak!
Elmúltak, bédűltek abb' a' sírhalomba!
Mellyhez közelítünk mi is minden nyomba.
Tán nem is! ki tudja? egyszer megeshetik
Hogy a' Páris helyét gonddal keresgetik
Trója és Babylon jövő Tudóssai,
'S Fókákkal pesegnek London' tört tornyai.
Hátha még ez a' vár, mellyen andalgok most,
Vagy ledűl, vagy őriz messze földi lakost?
Vagy nagy birodalom' fényétől súgároz,
Vagy benne két három medvefi kopároz?
Tsuda gondolatok, kétséges jövendők,
Változó országok, emberek, esztendők!!!
Músák! kik e' várnak allyát megűltétek,
Elbuggyantt elmémet, kérlek, segítsétek.
Mondjátok meg nékem, mi fő oka annak,
Hogy itt szabad népek, ott rabszolgák vannak?

[2] Éjszín Tenger, Pontus Euxinus, — mind színére, mind nemére nézve.
[3] Dacusok.
[4] Volga, (vagy Atil, Atel, Etel) és Jaik (II. Katalin és Pugatsew' idejétől fogva Ural) vize körűl laknak a' régi Mogorok, Magyarok.

Itt a' vidék puszta, ott terem 's mosolyog,
Itt éles az elme, ott ködbe tébolyog,
Itt kastélyok állnak 's gályák a' partokon,
Ott hólt tsendesség űl az omladékokon?
Gyarló tudatlanság! zablátlan indúlat!
Két Daemon, melly minden szépet jót feldúlat.
Melly a' Kegyetlennek botot ád kezébe,
'S gyáva félelmet önt a' gyengék' szívébe,
Melly a' babonának felhozván fellegét
Elzárja a' Napnak fényit és melegét,
'S Hideg homályjában olly tsudákat tészen,
Mellyek az Ész tsirát elfojtják egészen.
Tsak' a' tudatlan fő, tsak a' zablátlan szív,
A' mi téged, Ember, magad' kárára hív,
A' hol a' szív feslett, a' fő meg agyatlan
Ott az emberi sors megsirathatatlan. —
Musák! most olly hellyen elmélkedem, a' melly
A' Világ' abroszán legcriticusabb helly,
Melly a' tsinos nyúgot, 's a durva kelet közt
A' hatalmas észak' s tehetetlen Dél közt
Közép pontba lévén, tisztán kimutatja
Millyen még az ember 's földünk ábrázatja.
Itt van a' legvégső oltára Pallásnak
Az emberiségnek, a' tsinosodásnak,
Ezen túl Keletre nevet a' szép Moldva
De a' termés-elme[5] nints mással megtoldva,
Tovább, túl az Éjszín tengernek habjain,
Vad Tatár lovagol gazos pallagjain
Túl a' zömök Kálmuk hordja sátor fájit,
Túl a' Mongol futja salétrom pusztájit,
Azon túl lakoznak a' Mandschuk' fijai,
A' tarka tigrisek 's a' Hajnal' lovai.[6]

[5] Termés-arany, termés kő: termés-elme.

[6] A' Mandsuk' földén vadászsza a' tigriseket a' Mandschu nemzetből való Chinai Császár: leg-végső föld az N. keleten.

Ezek mind okosok, emberek; de vadak,
Kiknek, Őseinkként, főtzéljok a' hadak,
Kikben az hódítás' nemtelen szerelme
Elfojtja, a' mit hoz a' jó föld 's szép elme.
És ki az, ki végig nézvén e' népeket,
E' Világnak' felén elnyúló földeket,
Ne borzadna, vagy is ne sírna ezekre
A' még boldogtalan félig-emberekre!
Fordúlj tehát elmém boldogabb Táj felé,[7]
Hol már a' népeket az ész fel nevelé,
Szemléld végig Erdélyt és Magyarországot,
Hol érzeni kezdik már a' napvilágot,
Járd el Germania' hajdani Bakonnyát,
És tsudáld most benne a' Muzsáknak honnyát,
Lépj a' Frantziáknak kimívelt kertébe
'S a' Pérui kintsek' negédes tsűrébe,[8]
Hol a' Másik Tenger' kékellő kárpitja
A' leszálló Napnak ágyát ki- 's -bényitja.
Nem kezd é szívedbe nemes öröm szállni,
Látván, hogy az ember, emberré kezd válni?!!
Nézd a' munkás Észak, mint nyűzsög és zsibong,
'S Dolgos méh módjára keskeny kassában dong,
Az Észak a' köpű, a' Világ az a' rét,
Mellyben a' kintseket kurkássza szerteszét,
Sőt számos rajt botsát a' messzi határra
A' Bengala 's Boszton virágzó partjára;
De túl a' szelíd Dél áldott határain
Nézd a' barna népet forró homokjain,
Vagy hever 's éhezik a' Paraditsomba,
Vagy koldúl, vagy lop, öl, prédál alattomba.
Rongyos birtokossi ők a' gyémántoknak
Mord 's paraszt kertésszi a' fűszerszámoknak.

[7] Napnyugot felé.

[8] A' Potosi, átaljába Pérui, kintseket Spanyol Ország nyeli el; mikor az Anglusok az Ezüst-flottát el nem tsiperítik.

Te vagy, hát óh Maros' jámbor Magyar vára,
Hol összefut a' jó 's a' gonosz határa
Te vagy a' pont, mellynél a' vadság eltűnik
Te vagy, hol az ember érezni megszűnik.
Vígyázz! mert közel van a' Homálynak partja,
Elnyél, ha az Észnek fénnye meg nem tartja,
A' kinek díszére építsél Templomot,
ÉS a' vakság ellen hányj több-több ostromot.
Tele olly lelkekkel termékeny kebeled,[9]
Kikben meg meg annyi Mentorid' tiszteled,
Kiket a' nemzetnek és a' két Hazának
A' biztató Egek gyámolúl adának.
Rajta Nemes Lelkek! álljunk ki a' gátra,
Már Európában tsak mi vagyunk hátra,
Hívnak magok után a' többi nemzetek:
„Magyarok! derék Nép! mit késztek? jöjjetek!
Mit késztek? termékeny bennetek az elme,
Forr szívetekben a' Ditsőség' szerelme,
Vitéz lángotokat jobbra fordítsátok
'S a' Békesség édes hasznát munkáljátok.
A' durvaság ellen közös kötést fonjunk,
'S Átlástól Pontusig örök sántzot vonjunk."
Mégyünk, Nagy Nemzetek! íme Dáciának
Tulsó határinn is már megindúlának,
Törjük az akadályt, mellytől nem mehetünk
'S Mind az emberiség kertébe síetünk.
Vajha Moldvának is kies parlagjai
A' Meddig terjednek a' Pontus habjai
Magyar Koronánknak árnyékába menne,
'S a' Tsángó Magyar is[10] Polgártársunk lenne!!!

[9] A' Királyi Tábla, a' R. Catholicum és Reformatum Gymnasiumok, és a' Magyar Tudós Társaság.

[10] A' Moldvában lakó törzsökös Magyarok így nevezik magokat: ezekhez járúlnak még az újjabb időkben egyszer mászszor ki-vándorlott Magyar és Székely famíliák; a' Bessarábiában, Krímeában és Uj Serviában lakó régibb és újabb Magyarok.

314. Mihály-napi Álom

Nagy Bajomban Szeptember 30dik Napjánn. 1798dik Esztendőben

Beszéllje el minden ember az éjjel mint nyugodott?
Szent Mihály-nap éjtzakáján mint aludt? 's mit álmodott?
Én elmondom mit álmodtam: emlékezem rá nagyon. —
Mert az az álom nem mindég esős időtől vagyon. —
Én elmondom mit álmodtam. — Az éjjel hajnal felé
Édes ölébe az álom gyengén merített belé.
'S imé maga DUBRANOWSZKY előmbe jött álmomba,
Az, a' ki esőt-mit meg mond a' Kalendariomba.
Fekete palástján irva voltak az égi jelek,
A' Napnak, Holdnak járását ki jegyezgette velek.
Innepi veres sinorral van ki hányva ruhája
Böjtöt jedző kereszteket sürűn raktak reája.
Hó, zúzmaráz, dér, fergeteg, a' hajáról tsorgottak,
Héség, dörgés, ragya, villám, két ortzáján látszottak.
Egyik kezébe üveg-tső, mellyel Astronomizált,
A' másikba mint a' karom, olly nagy vásár liszta állt.
Utánna Streibig, Landerer, más Typographusokkal,
Kis István is Tyúkodival 's utól Tóbi azokkal.
'S midőn épen el bámulván azt akarám kérdeni,
Mit akar? mi jóhírrel jött; így kezde beszélleni:
Hát Astronomusnak azért tett a' Király engemet?
Hogy holmi okos emberek fel se vegyék Könyvemet?
Hát szabad-é már Szent Mihályt 30dikra tenni,
Holott 29dik Napon kell annak lenni?
Ha a' név nap is már máskor fog esni: mit mondanak
A' kik engem különben-is főhazugnak tartanak?
Ezt legalább még ekkorig a' Világ meg fogadta:
'S ki méri most abba magát avatni az ebatta?
Ki mérészli meg sérteni most királyi tisztemet:
Hiszen a' Császár sem szokott corrigálni engemet?
De tartok ám, hogy a' kik így elhányják a' Szenteket
A' Canonizálásra is rávetik a' fejeket.
Bé tsúsz a' Világosodás már a' Kalendárjomba.
Beh megtetszik, hogy nints Pápa már a' Vaticanomba.

Oh jé! ha Mihály Árkangyal meg találja hallani,
Hogy a' nevét odább tették; ugyan mit fog mondani?
Mit fog maga a' Király is, ha a' fülébe viszik:
Hogy egynéhány okoskodó egy nappal odább iszik?
Hiszen az ördög se kap úgy a' Kalendáriomon,
Ha a' név napot se tartják véle többé egy nyomon.
Éhel vész el Streibig Uram minden Typographussal,
'S Tóbi sem fog többé bírni Somogyba annyi jussal.
Már kétszer elnéztem ugyan ezidén NagyBajomban,
Hogy tettek Corrigatiót a' Kalendariomban,
Hogy Eszter meg Mihály' napja Szombaton talált lenni,
Uraságtok Vasárnapra méltoztattá[k] át-tenni.
Most meg mondom hogy ez nekem praejudiciumra van,
Most elnéztem; de harmadszor el nem nézem ám ugyan.
Jól tudom, hogy Vasárnapra azért tetszett át-vinni,
Mert Vasárnap Commodabbúl lehet enni és inni.
És tsak ezért engedem el magam is hibájokat,
Hogy örömmel és kedvekre tölthessék név napjokat.
Kívánom is hogy vídámon egyenek és igyanak,
Barátságos indúlattal 's víg szívvel mulassanak.
Számos esztendőt nyerjenek az Isten áldásitól
Hogy még sok Kalendárjomot vehessenek Tóbitól.
Mind Mihály, mind a' Nem-Mihály a' kik itt örvendenek
Töltsenek sok szép szerentsés esztendőket. — Éljenek!

315. Nemes bátorítás

Szűnj meg az ollyakkal magad is gondolni Barátom!
Kiknek az érdem elég a' szidalomnak okúl.
Nem méltók, hidd el, nemes ellenségre az ollyak
Kikbe paraszt szívvel nemtelen elme szorúlt.
Meg sok ezer kutya van, ki az áldott Hóldat ugatja,
És ki az ártatlant szóba keverni meri.
Ám de szamár bőgtét a' mennyországba ki hallja?
A' mint a' Magyarok példabeszédje tanít.

Légy te bolond, mint ők, vagy birjál olly kutya szívvel,
Mindjárt társparolát fognak örökre veled.
Ők az okost, jámbort valahol tündökleni látják
Üldözik, és pöffedtt kedveket abba lelik:
Hogy nyomorúlt sorsok' vinnyóit az égig emeljék
A' más érdeminek dűlt palotája felett.
Tarts velek és költsön segedelmet nékik ajánljál.
Mindjárt megszűnnek lenni tsatába veled.
Én pedig azt mondom, hitvány pletykákra ne hajtsál,
Légy ember! 's iszonyú szíveket óva kerűld.
Légy te az a' ki valál! mind megpukkannak irígyid,
Mint hogy igaz, mindég győzni fog a' te ügyed.
Nagy lélekre szokás alatsony lelkeknek ugatni,
Mert ki mivel nem bír, betsteleníti kivűl,
Benn maga mérgétől rongáltatik: én pedig inkább
Szánom az illy embert, mint sem irígye legyek,
Mert ki az égre pököd, maga képét szokta beköpni
És ki szelíd virtust bánt, maga hírit öli.
Benned az elme serény, a' szív jó, rajta Barátom!
Mért szomorodnál meg holmi goromba miatt.

316. Kifakadás

Biz' én nem is törődöm már,
Akár-ki mit beszélljen.
Gyakran rúgást ejt a' Szamár
Betsűletes személlyen,
És jámbor is jár ott, ahol
Egy két irígy kuvasz tsahol.

Akárki mit felőlem mond,
Mind szél után botsátom.
Volt mindenkor, 's lessz is bolond;
De volt, 's lessz is barátom.
Béhúnyom hát fülem' szemem',
Érzem tulajdon érdemem'.

De másra mért is hallgatok?
Szándékomból ki zár ki?
A' mint vagyok, maradhatok
Olly ember, mint akárki;
Ebnél külömb sok tzímeres;
Akár setét, akár veres.

Ha kell, kedvem szerént eszem,
Kottyfittyre nem szorúlok.
Hellyén van még az én eszem;
Ollytól nem is tanúlok,
Kinek kobakja korpavár,
'S a' tzinke is tart tőle már.

Érzem saját jó szívemet,
Más embernek nem vétek.
Még-is, ti Tzenkek! engemet
Szitokra felvevétek.
Ha néha én botlottam is:
De a' ti lelketek hamis.

Más az hibában torkig űl;
Még is darál felőlem:
Bár engem' a' jámbor betsűl,
Tsijést teszen belőlem.
Kurvannya! hadd fetsegjen ő,
Hóld-tőltre tán eszére jő.

317. [Az Aranysujtásos nadrág]

1.

Perpatvart, há'sártosságot.
Még kemény tsatákkal ám, —
'S eggy arany sújtás nadrágot
Énekel kis trombitám;

A' melly nagy kintsért sok népség,
Sok vitéz rend, és sok szépség,
Véres hadba kelt vala.

2.

Eztet Vétzy elragadta
A' kevély Kőszáritól,
Lobbanván ez is miatta
Márs' vitéz szikrájitól,
Hartzolt a' Nadrág' dolgába,
'S Vétzit sok tüzes tsatába
Ostromlá, — de hasztalan!

3.

Élni fog ditső nevébe
Vétzy túl a' Vágon is:
Mert illy dolgot régenébe
Nem vitt véghez Józon is,
A' midőn Arany-gyapjával,
'S Bűvös bájos Kondijával
Annyi Probákat teve.

4.

Múzsa! 's Múzsáknak szerelme
Kótyogós Butellia!
A' mellytől vídúl az elme
'S ébred a' Phantasia;
Tőltsd be lelkem' Spiritussal,
Hadd harsogjam Enniussal
A' Vitézek' Fegyverit.

5.

Hadd fessék le énekembe
A' Neszmélyi jó borok,
Melly nagy tűzzel szálltak szembe
Két hatalmas táborok;
A' midőn itt két vagy három
Holnapig Pozsony 's Komárom
Tűzbe, porba, füstbe állt.

6.

Hogy Heléna a' nadrágért
Hajdan el veszett vala,
El veszett e' szép virágért
Pergamumnak kő fala;
'S hogy Homerus, a' mint tudta,
Ezt a' tréfát jól hazudta,
Im örök laurust nyere:

7.

Nékem is fejemre menni
Fog Homérral laurus-ág,
'S halhatatlanná fog tenni
Véle a' pendely 's nadrág,
Már Homérral egy listába
A' Ditsőség' templomába
Látom metszve a' nevem.

8.

És te, a' ki e' dolognak
Tárgyat tudtál szerzeni,
Sárközym! tenéked fognak
E' versek szenteltetni.

Halld meg a' népek' tsatáját,
A' nadrág' históriáját,
'S nyúlj saját kebledbe bé. — —

9.

Vétzy még Zsigárdfalváról
Jól nem is mozdúla ki,
Hol Nyitrának oldaláról
Zúgnak a' Vág' habjai;
A' midőn bús bánatjába
Húriel tűndér magába
Illyen mérget forrala:

10.

Hát a' Nadrág' elvittéből
Illyen kárt kell vallanom?
'S Vétzyt Nyitra Vármegyéből
Nem lehet ki tiltanom?
Én ki Pendelnek, Nadrágnak,
És az által a' Világnak
Lettem Isten-Asszonya.

11.

Én ki bírom a' Schloszberget,
'S Tisztelnek sok pendelen,
Mért szerzettem annyi Serget
Ott 's a' Zuckermandelen?
Hát magam tsak illy bolondnak
Hagyjam tenni? Mit nem mondnak
Majd a' Pesti Partesen.

12.

Ezt mondván, bús bánatjába
Mint esett Szűz, úgy-meg sírt;
Bé megy híves hájzlijába,
Fel tsap egy pint pluttzer-bírt,
És hogy búsabb légyen képi,
Vukliját is öszve tépi,
'S földhöz vágja Kantusát.

13.

Egy hasított Puder-mantel
Függ nyakán, tsak neglizsé,
Mellyen a' kis Zuckermandel
Át virít, mint eggy izé.
Nincs pantoffel eggyik lábán,
'S mint a' Hédervári bábán,
Úgy fityeg rajt' a' ruha.

14.

Húriel bús fázisába
Nem kapván a' tsínoson,
Űl a púder kattulyába,
Mellyet két kis pudli von.
'S in directum arra tarta,
Hol te, rongyos Ebkaparta,
Állsz az erdő' szélibe.

15.

Itt hordóval 's butykoskával,
In Crumenifragium,
Rakkival 's más Pálinkával
Áll a' bor 's szilvórium.

Mellyet Gróftól árendába
Egy nagy pintze barlangjába
Antal tsaplár zárva tart.

16.

Ah ezeknek mérges szessze
Hogyha egyszer résre kap,
El ragad sok józant messze
És sok észt örvénybe tsap.
Fel kapván az ott menőket
Fel forgatják fővel őket
'S Scylla örvénynek viszik.

17.

Ezt Tsaplárnénak nevezte
Vétzi és a' Tartomány,
'S a' mint róla fel jegyezte,
Ollyan mint egy ékes Lyány,
A' kezébe pintest kongat,
Szép szemével úgy katsongat,
Hogy sokat magához tsal.

18.

Ah de bő ágyéka mellett
Tágas mélly örvény hiúl,
Habzik benne a' vizellet;
Nagy veszély van innen 's túl!
Mert kit itt el nem merít is,
Túlnan a' kormos Mefítis
Gőzi bűzi fojtja meg.

19.

El jutván e' kortsomához
A' megbúsúlt Húriel,
Bé tipeg 's Antal Gazdához
Bús szavát így kezdi el:
Óh te, a' kinek markába
Adta a' Gróf árendába
A' bort és a' pálinkát;

20.

Antal! ím mindjárt Pozsonyból
A' Nadrág-vivő ki ér,
Tsalfa lévén eggy Asszonyból
Vétzy könnyen tsúfot vér:
Támassz záport száz üveggel,
Öntsd el népét fergeteggel,
Részegítsd agyon magát.

21.

Fáradságod' szép jutalma
Virradtáig Náni lész,
Tőlgye, vőlgye, mint birs-alma,
Gömbölyű, kerek 's egész,
Nem visel még semmi kéket,
Nem tractált Deákot, Péket,
Két forintos Nimfa ez.

22.

Néked azt nem illik kérni,
Mond Antal, parantsolhatsz;
Nékem illik a' bort mérni,
'S Tellyesítni, a' mit hagysz.

Ezt mondá le vett kalappal;
És kivont dugóval, tsappal
Megnyitott hordót, butykost.

23.

Im butykossal és kupával
Omlik a' bor-fergeteg,
Rakkival 's rozs-pálinkával
Három butykos telle meg.
Vétzy épen akkor ére
A' nagy zűr zavar' helyére
Kótyogós vitézivel.

24.

Tüstint közre vészi őket
A' bor és pálinka szesz,
Fel forgat sok agyvelőket
'S hírtelen nagy lárma lesz.
Most a' kantsó-szájig düllyed,
Majd meg a' fenékre süllyed
A' sok nyughatatlan hab.

25.

A' Vitézek el merűlnek,
Már testekben nints erő,
A' nagy habba torkig űlnek;
A' veszély mind jobban nő.
Nagymihály egy Kősziklába
Ott a' kortsma' ajtajába
Orrtörést is szenvedett.

26.

Húriel ki arra vágyott,
'S tzélja a' vólt szívinek,
Hogy Scyllán halálos ágyot
Vessen a' jó Vétzynek,
El nem ment a' mélly örvénytől,
Hogy majd a' vitéz legénytől
A' nadrágot el vegye.

27.

Ah de bezzeg rossz idővel
Jára a' jó Jantsi ott,
Mert a' tág üregbe fővel
Édes Öttse bé bukott.
Őtet négyszer el peselte,
Végre Öttsét is be nyelte
A' sebess örvény' lyuka.

28.

Interim jobbann öregből
Tör, ront, mindent a' veszély,
Nem süt fény a' fergetegből,
A' kortsmára űl vak Éj.
Mennek kőnek, és lapátnak,
A' nap kettő, még se látnak,
Reng a' főld, forog velek.

29.

Vétzy a' Compániának
Vesztit látván így sohajt:
Óh be boldogok valának,
Nem szenvedtek semmi bajt,

A' kik jó atyjok szemébe
Otthon az híves pintzébe
Holtra részegedtenek!

30.

Vétzy már magát el szánta,
Józanság, vagy veszteség!
A' midőn őtet meg szánta
Jámborságáért az ég.
'S eggy hatalmas Istenasszon,
Hogy minden bajt el szakasszon,
A' nadrág zsebből ki szállt.

31.

Gömbölyű, kerek formája,
Sárga, verhenyes, fejér;
Zőld selyem strikkolt ruhája;
Édes hangja lelket ér.
Ezt ifjak, vének, leányok,
Mind keresztények 's pogányok,
Tisztelik mind eggy aránt.

32.

Ember ennek fávorából
Várat, pendelt meg vehet,
Ez kisasszonyt sok banyából,
Sok tökből böltset tehet.
Sok nagy pénzes Úraságra
A' Betsűlet 's a' podágra
E' miatt jön úgy reá.

33

Huszas, Márjással, petákkal
Körmötz, Császár, Szúferint,
Több fejér 's veres nimfákkal
Jőnek véle per forint.
És hogy minden észre venné,
Zeng a' jóltevő Istenné
A' kegyes Pecúnia.

34.

'S ím lelket nyerő szavának
Bájoló pengésire
Kedve jő Antal gazdának,
'S nyájasan néz Vétzyre;
Vissza hordja a' kupákat,
Klázlikat, butelliákat,
Pálinka 's bor el repűl.

35.

Szűnik a' zaj, és alóla
Vétzy el jön népivel:
Itt a' nadrág — Vétzy szóla, —
Adiő bon Húriel!
Hurjel nem tom mit morogván,
'S a' Púdermantelt fel fogván
Tűkröt fordít Vétzynek.

36.

Így vonúl az ég aljáról
A' vak éj palástja fel.
Míg a' Gánges oldaláról
Balzsamos szellő lehel.

'S a' setéttel szőtt ablakba
Rózsa és hó szín alakba
Az hasadt Hajnal virít.

37.

Igy piroslott vólt a' Concha
És fodor habok felett,
Venus Isten-ifjasszonka
A' midőn világra lett. — —
Végre pudlis hintajával
'S meztelen fenómonjával
Húriel Madám el tűnt.

38.

Vétzy és az ő flottája
Addig addig tévelygett,
Hogy sokára Farkasd' tája
Felé el érkezhetett

318. Bakhushoz

Évoé!
Bakhe, éván, évoé!
Évoé!
Bakhe, tőltsd lelkünket bé!
Itt van a' zúzos Detzember:
Bor van é?
Bort igyon ma minden ember:
Évoé!

(Eggyes.)

Idvez légy
Bakhe, áldott Istenség!
Hol te mégy,

Vígad ott a' föld 's az Ég.
Szívünk úgy fel rajzik véled,
Mint a méh;
Életünk tsak tőled éled:
Évoé!

(Kar.)

Évoé!
Bakhe, éván, évoé!
Évoé!
Bakhe, tőltsd lelkünket bé!
Itt van a' zúzos Detzember:
Bor van é?
Bort igyon ma minden ember:
Évoé!

(Eggyes.)

A' Mazúr
Általad gazdag lehet,
'S mint az Úr,
Szarvat és szemet vehet.
A' bolond észt lél a' borba',
'S úgy lesz bőlts:
Tőlts tehát bort a' tsuporba,
Tőlts, tőlts, tőlts!

(Kar.)

Évoé!
Bakhe, éván, évoé!
Évoé!
Bakhe, tőltsd lelkünket bé!
Itt van a' zúzos Detzember:
Bor van é?
Bort igyon ma minden ember:
Évoé!

(Eggyes.)

Általad
A' barátság lelkesűl;
Általad
Sok harag letsendesűl.
Bóldog, és azon nem ülhet
Semmi baj,
A' ki véled edgyesűlhet.
Haj, haj, haj!

(Kar.)

Évoé!
Bakhe, éván, évoé!
Évoé!
Bakhe, tőltsd lelkünket bé!
Itt van a' zúzos Detzember:
Bor van é?
Bort igyon ma minden ember:
Évoé!

(Eggyes.)

Tsak te vagy
Szíveinknek mindene:
El ne hagyj
Óh örömnek Istene!
Meg halunk; de semmi gond az,
Fére bú!
A' ki búsúl, mind bolond az.
Hú, hú, hú!!

(Kar.)

Évoé!
Bakhe, éván, évoé!
Évoé!

Bakhe, tőltsd lelkünket bé!
Itt van a' zúzos Detzember:
Bor van é?
Bort igyon ma minden ember:
Évoé!

(Eggyes.)

Tőled ég
Ámor' édes lángja is;
Tőled még
Felhevűl a' lomha is.
Tsak te tartod friss melegben
A' gyomort:
Bort igyunk hát illy' hidegben,
Bort, bort, bort!

(Kar.)

Évoé!
Bakhe, éván, évoé!
Évoé!
Bakhe, tőltsd lelkünket bé!
Itt van a' zúzos Detzember:
Bor van é?
Bort igyon ma minden ember:
Évoé!

(Eggyes.)

Soknak kárt
Tészen a' bor: szent igaz.
Soknak árt
A' Tivornya: semmi az.
Fére most az Étikával:
Nints itt pap:
Tántzra víg kompániával
Hap, hap, hap!

(Kar.)

Évoé!
Bakhe, éván, évoé!
Évoé!
Bakhe, tőltsd lelkünket bé!
Itt van a' zúzos Detzember:
Bor van é?
Bort igyon ma minden ember:
Évoé!

319. Orgiák

Mind.

Lantom danold LIÉUST;
A' szíveket feloldó,
A' gondtörő LIÉUST,
Méltó danolni néked.

Egy.

Ő a' kegyelmes Isten,
És ő az, a' ki nélkűl
A' szép Citére fázik,
Tompán lövöldöz Ámor,
A' Grátziák alélnak;
'S egész gyönyörködésben
Nem úszhat az halandó.

Mind.

Lantom danold LIÉUST;
A' szíveket feloldó,
A' gondtörő LIÉUST
Méltó danolni néked.

Egy.

Ő a' kegyelmes Isten,
És ő az a' ki mellett
A' büszke Nagyravágyás
Rezzenti tarka szárnyát,
'S a' tőltt pohárba szállván
Megaláztatott örömmel
Fúl a' szelíd habokba.

Mind.

Lantom danold LIÉUST;
A' szíveket feloldó,
A' gondtörő LIÉUST
Méltó danolni néked.

Egy.

Ő a' kegyelmes Isten,
És ő az, a' ki által
A' megpirúltt gerézdben
Nyájaskodó barátság,
Öröm, kaczaj, ledérség,
'S tréfás szavak teremnek;
Hogy a' szegény halandó
Felejtse szíve' terhét.

Mind.

Lantom danold LIÉUST,
A' szíveket feloldó,
A' gondtörő LIÉUST
Méltó danolni néked.

Egy.

Ő a' kegyelmes Isten,
Ő a' ki képzetünkben
Teremthet új világot.
Ő int Polimniának;
'S mennybéli zengzetével
Olvasztja szíveinket.
Ő gyújtja a' Poétát
Érzékenyebb dalokra,
És bájoló borával,
Édes ragadtatásban,
A' menny felé repíti.

Mind.

Lantom danolḍ LIÉUST;
A' szíveket feloldó,
A' gondtörő LIÉUST
Méltó danolni néked.

320. A' pillantó Szemek

Ne kínozz, LILLA! újabb ostromokkal;
Ne hányd olly hasgató pillantatokkal
Felém villám szemed'.
Az verte szívemet halálos sebbe;
Ne szórj, ne szórj újabb dsidákat ebbe,
Kíméld meg éltemet.

Nem látod é? nem é? miként zsibongnak
Az Ámorok, miként rajmódra dongnak
Kökény szemed körűl?
Ki kis nyilát belőle rám ereszti,
Ki ellobbantt szövétnekét gerjeszti,
Ki vesztemenn örűl.

Pillantatod' szárnyára egy felűle,
Szívem titkos várába bérepűle,
És ott helyet fogott.
Zászlót ütött reményem' fő tornyába;
Mindent letiprott már parányi lába —
Halld csak — mint tombol ott.

321. Az eleven Rózsához

Nints tavasszal, nints se nyáron,
Mint Te, ollyan Rózsaszál:
Még nagyobb díszt nyerne Sáron,
Csak te ott virítanál.

Rózsaszínnel játszadoznak
Két virító arczaid,
Rózsamézzel harmatoznak
Csókra termett ajkaid.

Látta kellemid' Citére,
Látta, és irígykedett,
Hogy pirosló lába' vére
Képeden büszkélkedett.

Hófejér tekintetednek
Hajnalán nyílásba jött
Rózsaszálatskák ferednek
Tiszta téjhabok között:

Szűz melyed' fejér ölére
Ők is úgy mosolyganak,
Mint mikor rózsák' tövére
Gyöngyvirágot raktanak. —

Rózsa vagy te, rózsa lészel,
Rózsa még a' selymed is:

Jaj de bezzeg kínra tészel,
Hogyha van tövisked is!

Rózsa! engedd hadd heverjek
Éltető bokrodba' már,
'S édes árnyékodba' nyerjek
Fészket én rideg madár!

322. Az Emberiség 's a' Szeretet

Felfogadtam száz-meg-százszor,
Nem fogok szeretni másszor;
Felfogadtam semmi Lyány,
Rabbilintsre már nem hány.

Azt mondám, bolond is voltam,
Hogy szerelmekhez hajoltam:
Azt is mondám, mind bolond,
A' ki rólok le nem mond.

Felfogadtam, hogy míg élek,
Egy Asszonnyal sem beszéllek;
'S bár Heléna vólna is,
Még sem kapnék rajta is.

Gyűlölöm minden nemével,
Bájoló tekintetével,
Gyűlölöm! — Mind tsalfa kép,
'S még talán tsalfább ha szép.

Felfogadtam mindenekre,
Rá se nézek őkemekre;
Mert mind vesztembe kerűl. — — —
Meg is álltam emberűl.

Jaj de fojtó unalommal
Bánat szálla rám egy nyommal,
'S a' szerelmes kény helyett
Gyűlölség foglalt helyet.

A' barátság 's kedv megszűnék,
Tréfa, nyájasság eltűnék;
Tsak setétes gondolat
Vont körűltem gőzfalat.

Tsak rettentő képzelések,
Tsak kegyetlen érezések
Ostromolták lelkemet;
Úgy gyötörtek engemet.

Semmi Virtust nem kerestem;
Embergyűlölésbe estem,
'S már egészen ellepe
Lelkestől a' sárepe.

Már az elmém is tompúla;
És tsak — tsak kevésbe múla,
Hogy fejembe nem lövék. — — —
Mégis elmémhez jövék.

Légyen hálá! észrevettem,
Hogy bolond gombákat ettem,
'S felkiálték: „Grátzia!
„Megbotsáss, szép Cipria!"

Jertek, óh Angyal személlyek;
Hogy megint, mint ember éljek!
Elvetettem pisztolom'. —
Szép ortzátok' tsókolom.

Véletek hát szívet váltok,
Szép embernék, 's így kiáltok:
„Mind bolond, ki nem szeret,
„Vágasson magán eret!"

323. A' Poétákban lakó Istenség [II.]

Verselők! felőletek
Hirdetik, hogy bennetek
Lakna Istenség,
A' kinek lehellete
Bennetek lángot vete,
'S lelketekbe' ég.

Verselők! én rólatok
Illy erőt nem mondhatok,
Bennetek van az.
Ámde kezd egy isteni
Lelket lelkem érzeni,
Már az szent-igaz.

Verselők! ez gyújtja meg
Lángomat, 's csak úgy leszek
Én is Verselő.
Kérditek talám nevét,
A'ki lelkemnek hevét
Szerzi? ... LILLA ő. —

324. Egy háládatlanhoz

Dal. Olaszból.

Távozz tőlem, háládatlan!
Távozz, ha vélem így tettél!
Gondold meg jól, hogy szerettél,
De már annak vége lett.
Gondold meg, hogy elárúltál,
És hogy állhatatlan voltál,
Egy hív szívtől elpártoltál
Melly mind végig szeretett:

Hogy, lántzaink elbomolván,
Ámor' nyila és dárdája
Szívem többé nem rongálja,
'S értted nem sohajtozom:
Hogy, mivel engem elhagytál,
Több hűségem hozzád nintsen,
Lábom nem tsörög bilintsen,
'S rólad nem gondolkozom.

A' hajós is dallásától
Fut a' szerelmes Szírennek;
Mert tudja, hogy mérges ennek
Dalja, sőt halálos is:
Így fordítom el ortzámat
Én is bájoló képedtől,
Mert tsábító beszédedtől
Jéggé fagy a' szívem is.

Meghűl minden vérem bennem,
Mihelyt kegyetlen voltodról
És nem várt árúlásodról
Emlékezem, hitszegő!
Irígyemet vígasztald meg,
Örvendj hogy űlhetsz ölébe:
Pedig tán egyszer tserébe
Megvet, és elárúl ő.

Megvallom, bár szégyenemre,
Szíved' olly heven szerettem,
Hogy midőn azt megvetettem,
Véltem, a' halál jön rám:
És ha azután némelykor
Távolról megszemlélélek,
Mindjárt kiszakad a' lélek
Belőlem, azt gondolám.

Szép virág vagy, azt megvallom:
Mert a' Rózsa bíborához,
És a' Liliom' havához
Színed hasonlóvá tész.
Rózsa vagy, de tüske-termő;
Liliom, de illatatlan;
Mert hűségednek tartatlan
Hószíne mindjárt elvész.

Távozz tőlem, háládatlan!
Távozz, szerethetsz miattam.
Én mi voltam, az maradtam,
'S az maradok örökké.
Ha az én arányos szívem
Változna a' szerelembe';
Akkor mond osztán szemembe
Hogy: *hazudtál hallod é!*

325. [Pál napjára]

No most megfordúltak igazán a' Pálok!
Mellyet, hogy nem tudtam, valóba sajnálok:
Most tehát már egyéb módot nem találok,
Hanem tsak, hogy innen hazúl gratulálok.

Éljen azért Pál Úr! 's azok is éljenek,
Kik Pál' fordúlóján fordúlást ejtenek:
De nékem az Urak most megengedjenek,
Hogy tiszteletekre tsak lélekbe menek.

326. [Somogyi kázus]

Tegnap Csököl és Hedrahely szinte üstökbe kapott,
Egy sem akarván botsátni a' másiknak a' papot.
Utóljára hogy egymásnak nem akartak engedni
Botra Valaskára kezdett a' dolog kerekedni.

A' nagy Süvegű Csökliek kikeltek eb-rendébe,
Mint midőn ők erdő vágni mentek vala Gigébe.
A' felpálinkázott Pogár egymás után topogott,
A' botskor Hedrahely felé a' hó hátán tsoszogott.
Az erdőn által útazván, Kadarkútra bé mentek,
Megállának 's Hedrahelybe kettőtől bé izentek,
Hogy mondjanak le a' Papról, mert ők el nem szenvedik,
Ha másként nem; Kis Bálintot vérekkel sem engedik.
Melly hírt a' Hedrahelyiek a' midőn meghallának,
A' Csökli Deputatusra jó húszat nyomatának.
Azzal botra kelt a' falu; Csökölnek ellenére
Kovátsitól és Gigétől több segítséget kére
A' Horogi puszta körűl a' parasztság öszve gyűlt,
A' mérész Csökli nép pedig Kadarkútba tábort űlt.
De még is hogy kedvezzenek ők is egymás vérinek,
Hedrahelyiek' bírája így izent a' Csöklinek:
„Hát ti lenpogátsán hízott, erdő-vágó, megtsapott
„Csökliek! nem akarjátok adni nékünk a' Papot?
„Hedrahellyel újjat húzni bátorkodik a' Csököl,
„Mellynek paraszt indúlatja hamar embert öldököl?
„Ahol pozdorján rágódik mind anyja, mind Leánya,
Fia, apja ró'son teng-leng: menne oda a' Fránya!
Nálunk búza ám a' kenyér, a' bor sem olly kotyonfitty,
Mint Csökölbe; a' Visnyai *ist gúter Wein,* mert a' *Sitty.*
Minden termés bőven tőlti helységünknek mezejét,
Nints szükségünk, hogy levágjuk a' más falu' erdejét.
De Minden módon, egy papot jobban eltart Hedrahely
Mert mindennel bír, 's másként is derék Disznó tartó hely.
Erre egyik Csökli Eskütt így felelt: „hallják ketek'
„Én a' ketek' beszédjére sokat nem felelgetek.
„Csököl mindég Csököl marad Hedrahely tsak Hedrahely.
Kár egy illyen emberséges embernek olly ronda hely.
„Ha eltarthatnak egy papot ketek édes emberem,
Csökölbe sem hal meg éhhel, nálunk sok széna terem.
A' szóbeszédről már botra ment volna a' lármájok,
Hanem szerentsére az a' Nimfa szállott hozzájok

A' mellyet minden Képírók festenek szűz formába,
Két szárny lebeg a' két vállán, trombita a' szájába,
A' Rosolisos Butellán illyet akárki látott,
Ha gondos szemmel meg nézte ott a' Fama-volatot
A' Hír ez; e' beszellte el mind a' két-fél Bíráknak,
Hogy a' már tellyes szándéka Bálintnak 's az Atyáknak.
E' bölts fejek' intézésén meg nyugodni jobb lészen.
Mert lám a' felsőség ellen egy két Pogár mit tészen.
Különben is hajoljanak egymás' barátságára
'S kezet fogván menjenek el Bálint' neve' napjára.
El is jöttek, Kis Bálintom, a' te tiszteletedre,
Mind a' két rész ezer áldást kívánván a' fejedre.
A' melly áldás miből állott, én most mindjárt elmondom,
Mert az illyest elmondani, másként is az én gondom.
„Bálint élj sok esztendőket, örömmel a' Világba,
Virágozzék kedves házad, állandó boldogságba.
„Élj sokáig hív Pároddal nagyot nőjjön Esztered,
Kisded Tsimotád Ádámra üssön, majd ha meg nyered.
„Légyen telyes vígságtokra ezután is a' többi;
Végre a' boldog Lelkekhez szálljatok fel, 's a' t.
Úgy is tudjuk hogy hosszason köszönnek a' Parasztok,
Azzal a' sok köszöntéssel hát senkit sem fárasztok.
Hanem inkább azt tanátslom, tőltsünk bort a' gégébe,
Vigadozzunk, a' mint tegnap 's tegnap előtt Gigébe.
Most pediglen legközelébb, kinek üres klázlija,
Töltse meg, 's ezt mondja vélem az egész Compania:
Élj Kis Bálint, ezt kivánja néked az egész Csököl,
A' mellynek Catedrájába te már többé nem pököl.
Élj Kis Bálint ezt kivánja az egész Hedrahelyed,
A' melly egész éltedbe lesz, állandó tsendes helyed.
Élj Kis Bálint ezt kívánja néked az egész Asztal,
A' melly benned maga iránt szivességet tapasztal.
Élj Kis Bálint, vélem együtt ezt kiáltják mindenek,
Élj Kis Bálint, Élj Kis Bálint, 's Kedvesid is éljenek.

327. [Második emberkort...]

Horátziusból

[Epod. 16.]

Második emberkort tipor a' polgári had immár
'S önnön hatalma dönti Róma' városát,
Kit sem ama' szomszéd Márszok nem tudtak elölni
Sem a' fenekedő Porszenának tábora,
Sem Kapuának irígy virtussa, se bajnoki Spartak,
Sem a naponként hitszegő Allobrogok,
Kit vad gyermekivel Germania sem töre még meg,
Sem a' Szüléktől átkosított Hannibal.
Mink vesztjük, kiknek vérét kívánja az ég is,
'S földünket a' vadak bitangolják megint.
Pernyéin tapod a' fene győző 's a' deli várost
Dübögő körömmel verdesendi a' lovas.
Jaj iszonyú látás! tetemit szétszórja Kirínnak
Mellyeknek sem szél sem Nap eddig nem juta.
Tán mind, vagy pedig a' jobb rész, azt kérdezi tőlem,
Hogy volna legjobb tenni inségünk felől?
Legderekabb mód lessz: hogy mint a' Fótzesi népség
Rabvárosából átkozódva számkiment,
'S Hagyta saját mezejét, házát és templomit a' vad
Disznóknak és a' farkasoknak lakhelyűl.
Menjünk, merre vijend lábunk, vagy merre vezérel
A' pajkos Áfer 's Nótus az habok felett.
Tetszik-e? vagy tud más jobbat javasolni? siessünk
Gállyákra űlni jó szerentse' hírivel.
Jó, de meg esküdjünk: hogy bűn légyen haza térni;
Míg a' vizek alól fel nem úsznak a' kövek,
'S Vissza felé akkor görbűljön az árbotzi vászon,
Ha Pádus önti a' Matinus' bértzeit.
Vagy ha Apenninus hegye a' tengerbe rohan le,
'S olly tsuda szerelmek párosítják együvé
A' vadakat, hogy tigriseken folyat a' puha szarvas,
'S a' héjja megpetéli a' galambokat,

Vagy ha oroszlántól a' tsordák meg nem ijednek
'S a sima ketske múlat a' sós tengeren.
Illy átkot 's mindent elmondván, hogy haza térő
Kedvünk elessék, hadjuk el mind ez hazát!
Mind! vagy ez Allynépnél okosabbak: lakja, ha tetszik,
A' gyáva 's félénk a' szerentsétlen helyet.
Rajta vitéz lelkek, ti ne sirjatok asszonyi módra,
'S Hetruriának partjain túl fussatok.
Ránk a' földövező Otzeán vár, rajta, repűljünk
Ama szerentsés Szigetek 's mezők felé,
Hol Ceres mindenha terem szántatlan ugarba
'S bár metszve nintsen, még is a' Szőlő virit
És az olajfának meddőtlen lombja tenyészik,
'S tulajdon ágán diszlik a' gyászszin füge.
Méz tsepeg a' podvás tölgyből; 's a' bértzi tetőkön
Ugrál le zörgő lábbal a' könnyű patak.
Ottan a' ketskék önként rotskára sietnek
'S tölgyét feszűlve hozza a' szelid juh-nyáj
Ott sem az akloknál nem bőgnek az estveli medvék,
Sem viperákkal a' magas föld nem dagad.
Boldogok! itt látunk több jót is: hogy sem az Eurus
Bő záporokkal a' mezőt nem sepri el,
Sem száraz rögök a' sikeres magot el nem aszalják
Mértékbe tartván Juppiter mindeggyiket.
Árgi evedzőkkel nem szállt ide semmi fenyőfa,
Nem járt itt még a' ledér Medéa is,
Zsidoni gályások nem nyomtanak erre vitorlát,
Sem a' bajoskodó Ulysszes' társai.
Semmi dög a' marhát nem bántja, semmi veszélyes
Tsillag' hevétől a' szegény nyáj nem beteg.
Jupiter e' partot szent nép számára hagyá-meg,
Hogy megkeverte rézzel a' szép arany időt;
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

328. [Melly emberre születtekor...]

Horátziusból

[Od. IV. 3.]

Melly emberre születtekor
Egyszer, Melpomené! szép szemeket vetél,
Nem nyér Isztmusi próba köztt
Bajvívó nevet az; sem diadalmasan
Nem húzándja serény lova
Akhéus szekerén; 's rá hadi tettiért,
Hogy sok büszke Királyt levert
És hérósi fején Délusi ág lebeg,
Nem néz a' Capitolium.
Tibur' bő mezején tsergedező vizek,
'S a' sűrű tsere' fürtjei
Formálnak neki hírt Aeoli verseken.
Róma a' városok' Asszonya
Kellő lantosinak szép seregébe már
Béméltóztata engemet.
És nem marnak is úgy már az irígy fogak.
Óh szent Szűz! ki az én arany
Lantomnak gyönyörű zengzetit izgatod,
Óh a' néma halakkal is
Hattyú hangzatokat kedvre közöltető!
Mind néked köszönöm hogy a'
Mellettem lemenők újja reám mutat
'S néz mint Római lantverőt:
Tőled van, ha mi van, közbetsem 's életem.

329. [Pata község lakosainak írott vers]

Régen is mondották a Tavaszt ravasznak,
Ravasz is, ne is higyj soha a Tavasznak;
Tavasznak, parasztnak mindkét fő ravasznak,
Ne higyj haláláig soha a parasztnak.

330. Dorottya, vagyis a' dámák' diadalma a' Fársángon

Furtsa vitézi-versezet IV könyvben

Vos etenim, Juvenes, animos geritis muliebres:
Illa Virago Viri. — — —
Ennius.

Első könyv.

Ebédig.

Summaya.

Mikippen az Carneval nagi pompával Kapos Várott be menvén, holoth is ebidől vala és az Matricullat föll nittatia vala; kin az Dorotthia kis Azzonnak lőőn nagi buſſulása.

Éneklem a' Fársáng' napjait 's DOROTTYÁT,
Ki látván a' Dámák' bajos állapotját,
Carneváll[1] 's az Ifjak ellen feltámada,
'S diadalmat is nyert pártára úntt hada.
Olly lármát, zendűlést, viadalt beszéllek,
A' millyet nem láttam miolta tsak élek,
A' millyet nem említ semmi Istória;
Meg nem merne tenni maga a' Frantzia:
Miként insurgála Amazon' módjára
Egy nagy Dáma-tábor Carnevál' hadára.
Vajha méltóképpen le tudnám rajzolni,
Millyen vitézséggel tudtak ők hartzolni,

[1] CARNEVAL *(Carnaval, Carnoval)* olasz szó; tészi azokat a' nagy fársángi maskarás bálokat 's múlatságokat, a' mellyeket az Olaszországi nagy város[ok]bann, kivált Velentzébenn, szoktak tartani. Tesz átallyában tsak Fársángot is. — Itt Személynek vétetődik.

'S miket vittek véghez felforrott mérgekbe'. —
Hát férhet illy harag angyali szívekbe?[2]
Igazán, hogy minden Századnak a' végén
Nagy dolgok esnek meg a' föld' kerekségén! —

Fársángi jó borral habzó BUTELLIA!
Mellytől a' Múzsákban gyúl a' fantázia,
Te tőlts bé engemet élő Spiritussal,
Hadd danoljak hartzot én is Enniussal.
És te, NANÉT! tőllem szívességgel vedd el,
Ha munkámnak betset szerzek szép neveddel:
Legalább, ha könyvem' végig nem olvasod,
Megpróbálhat'd rajta frizérozó-vasod'.[3]

Az örvendő FÁRSÁNG kiindúlt Budáról,
Túdósítást venni a' Magyar Hazáról,
'S Lajistromba szedni az új Menyetskéket,
Öszvejárt sorjába minden Vármegyéket.
Fejérvár' és Veszprém' tsínos két vidéki
Tellyes örömére szolgáltak ő néki.
Majd Szalának keskeny, de kies tsútsánál
Általjött a' jégen Tihany' hegyfokánál;
'S kiszállván Balaton' Szántódi révére,
Az áldott Országba Somogyba béére.
Löllén egy Státiót tsinálván magának,
Igyekszett a' Lengyel Urak' Tótijának:[4]
Tótiból mint tellyes kész Lakadalomba,
Béhajtatott vígan a' víg Nagy-Bajomba,[5]

[2] HÁT FÉRHET ILLY HARAG 's a' t. Virgilnál: *Tantaene animis coelestibus irae?*

[3] A' FRIZÉROZÓ VASAT, mint sok olvasó nálam is jobbann tudja, elébb holmi hánytt vetett papiroson próbálják meg, hogy nem éget é nagyon? Ez is elég szerentséje sok szegény Verses könyvnek. —

[4] A' T. LENGYEL familia Tótiról, TÓTI pedig az említett familiáról nevezi magát, Somogy Vármegyében.

[5] Ez a' NAGY BAJOM Somogynak közepén esik, sok Urak lakják, kivált lakták ez előtt. Az odavaló víg társaságokról láss egy tréfás megjegyzést KORABINSZKY *Lexicon von Ungarn* [,] *Art [iculus]:* NAGY BAJOM.

És ott ama' Magyar jószívű Uraknál,
Kik köztt hóltfélben is vídám szívvel laknál,
Kipihenvén magát, más nap késő reggel
Megindúlt K a p o s b a parádés sereggel.
Kapos, Fő-Városa Somogy' határának,
'S Hertzeg ESZTERHÁZY' Dominiumának,
Melly az elmúltt Nyáron felette örvendett,
Keblébe fogadván annyi Úri rendet,
Kik a' Nagy SZÉCSÉNYI' Fő Ispányságának
Hallatlan pompával 's fénnyel udvarlának,
Kapos, hol másként is igazságot tenni,
A' Megye' Tisztjei öszve szoktak menni,
Kapos vólt a' vídám Fársángnak is tzélja;
Hol szállásává lett a' Hertzeg' Kastéllya.

Itt nyúgodott ő meg. De bezzeg előre
Nem tudta, mi szélvész támad jövendőre.
Sokszor hol örömre készűlget az elme,
Ott lepi meg nem vártt baja 's veszedelme.
Sokszor torrá válik a' víg lakadalom,
'S a' muzsikát ketté vágja a' siralom.
Így járt a' Fársáng is. — De míg még a' lenne,
Hogy e' zűrvarra Múzsám reá-menne:
Előbb kell kezdenem elbeszéllésemet. —
Fársángi víg Húmor! tsiklándj fel engemet.

Dob- 's trombitaszóval elhagyá már M é r ő t,[6]
A' Fársáng, vivén sok vezetőt, kísérőt.
Ki szánon, ki lovon, ki tsak gyalogjába'
Öröm-kurjantással siettek nyomába.
Kiki elővette legtzifrább köntösét,
Hogy fitogtathassa magát, pénzét, Ősét.
Villog az ezüst kard, 's az arany paszomány,
Virágzani látszik tőllök a' tartomány.

[6] *Kapos* MÉRŐ, ahonnan nevezi magát a' T. Mérey familia, fekszik Kaposvárhoz fél órányira.

A' szépség' angyali Magyar szűz formába'
Leszálltak az Égből a' földi szánkába.
Gyenge szívetskéik előre repesnek,
Hogy még ma tőrt fognak vetni egy kegyesnek.
Azért rendbe szedvén szemek' 's ortzájokon,
A' mi tsak bájoló 's béható azokon,
Köntöseikből is azt vették magokra,
A' mi jobban illik egy illy' Angyalokra
Szív-halászó hajok' drága köve 's tője,
Hószín nyakok' 's fülök' aranyos függője,
Rezgő billegéssel a' midőn lengenek,
Minden érző szívben reszketést szerzenek.
A' szép kantusoktól kirózsádzott szának
Pompásabban diszlő tavaszt nem kívánnak.
A sok Slepp, az à la Bonapárt 's Vigánó
A' rakontzák között suhognak piánó. —
„Álljatok meg! kedves angyalkák! álljatok!
„Ímé egy Poéta siet utánnatok,
„Szánkáitok' nyomát lantolva késéri,
„Hogy társaságtokba vegyétek, azt kéri,
„Öröm-innepteket danolni kívánja:
„A' ki rá nem hallgat, dűljön fel a' Szánja!"
Így szóllék hozzájok. De rám nem hallgattak,
'S helyet valamellyik Szánkában nem adtak.
Én hát tsak utánnok ballagék fáradttan,
'S ímé a' Pégazus előmbe lepattan.
Felugrám e' szárnyas paripa' hátára,
Felettek repkedtem Mongolfír'[7] módjára.
A' Levegőégnek felsőbb Országából,
Mindent pontról pontra láttam a' szánkából.

[7] MONGOLFIER nevű Frantzia találta fel Parisban, 1783. a' levegőégbeli hajót, mellyen azolta *Blanchard* Úr, kiről az alábbi versekben szó lesz, sok ízben produkált, nevezetesen Bétsben is. — Olvashatni erről a' híres Makhináról a' T[.] FABIÁN Úr', köznép' számára kiadott, *magyar Physicájában* (Veszprém. 1803. n. 8.) *a' 75—77 lapp.*

Óh miket láttam én! óh miket tsudáltam!
Kivált sok Trompőzbe[8] ha lekukutsáltam.

Mint mikor a' külső Printzek' múlattára
Udvari szánkázást tsapat Pétervára,[9]
És Északnak minden szépsége pompáson
Láttatik egynéhány szánkában Summáson;
Szibéria minden nyuszttal, hermelinnel
A' Tzár' Udvarából kijön vegyes színnel;
Az Európai követek indúlnak,
Arktósz' ditsősségén tsudálva bámúlnak:
Illyen pompa volt itt; ennek látására
Illy tsudálkozással bámúlt Kaposvára.
Én pedig felettek az Éther' útjain
Úgy lebegék vala Pégazus' szárnyain;
Mint midőn Blanchárd Úr úszkált az áerben,
'S egész Béts bámúlva nézte a' Praterben.

A' lovak és szának öt Osztályt tevének,
Öt Járása szerént Somogy Vármegyének.[10]
Vezette mindenik osztályt egy olly Nemes,
Ki Gavallér, 's illyen fő rangra érdemes.
BONGORFI egy dísze a' Magyar Hazának,
Lovaglott előtte Kapos' zászlójának.
Közép idejű ő, de a' virgontz termet
És friss elme benne vígasságra termett.

[8] Ez a' TROMPŐZ, frantziául *Trompeuse*, magy. *Csali-ruha*, ollyan patyolat-domb, a' mellyet Kebeleikre az ollyan Dámak tesznek, a' kiknek nints ott mit mutatni. Azt tartom, helyesen! — De, idővel, a' módiból, ollyan fiatal és ép Grátziák is felrakták, a' kiknek van mit mutatni: már ez nem szinte olly helyesen!

[9] PÉTERVÁRA, *Petersburg, Petropolis*, az Orosz Tsászár lakvárosa, ahol pompás szánkázások tartatnak. Péterváradját hibásan hívják sokan Pétervárának. Ennek igaz neve *Pétervárad, Péterwardein, Petrováradinum.*

[10] ÖT Szolgabírói JÁRÁSAI Somogy Vármegyének ezek: *Kaposi, Martzali, Igali, Szigeti és Babótsai.*

Külömben is Bétsben, 's más külső Országban
Eleget forgódott ő a' Nagy-Világban.
Vídám a' nézése, módos a' ruhája,
Tzifra, 's tzifrán lépked büszke paripája.
Martzali' osztállyát TSERHÁZY vezette,
Ki e' szép hívatalt meg is érdemlette,
Ha nézzük ruháját és deli termetét,
Régi Őseivel tündöklő Nemzetét. —
Fiatal ő, van egy szép kis felesége,
Ebben van ő néki fő gyönyörűsége,
Kinek tzafrangozott hintó-szánja megett
Pompáson vezérli a' lovas sereget.
Az Igali Népnek vezére volt ETSE,
Kinek sokra nézve lehetett illy betse.
Ő a' Frantz és Német könyveket forgatta,
A' szép Assemblékat[11] gyakran látogatta:
'S ezzel olly tudományt szerzett ő magának,
Melly díszére lehet egy Világfijának.
Még a' lóhátról is játszik a' Dámákkal,
Múlattatván őket sok elmés tréfákkal.
A' Katonaságot viseltt BORDÁTS, Sziget'
Lobogója előtt katonáson iget.
Torzonborz bajussza eléggé mutatja,
Hogy Bordáts inkább Márs', mint Vénus' magzatja.
De külömben, tudjuk, Vénus Márst kedveli:
Bordáts is ezt sok nyers Dámáknál felleli.
Tanúltt lova hortyog 's ugrándoz alatta,
Ura' száján pereg illyen ollyan atta.
SZEMŐVEL, egy módos ifjú Gavallérral,
Babótsa érkezett gyönyörű manérral.
Szelíd vezetője ennek a' Colonnak
Tsak most adott kezet egy szép Kis-Asszonnak.
Mátkája portréját a' mellyén viseli,
Szája mosolygással, szeme tűzzel teli,

[11] ASSEMBLÉ, átallyában gyűlés, gyűlekezet; különösen, múlató társaság a' nagy városokban 's udvarokban.

Kardja briliántos, strikkoltt a' ruhája,
Kellemes lejtőt jár kisded paripája.

Öt Fővezetői hát ezek valának
A' Somogyi Sereg' öt fő osztállyának,
Mindenik magával szép népet vezetett,
Melly zászlója alatt lóháton léptetett.
A' meglett idejű Urak a' Dámákkal
Körűlttök 's utánnok tsúszkáltak szánkákkal,
Mellyekben mint annyi Égnek szülöttei
Jöttek a' Somogynak mosolygó Szépei.
Kik köztt a' szép Laura, Szemőnek Mátkája,
Ollyan mint Etelka, a' világ' tsudája:
Képén olvashatni azt a' boldogságot,
A' mellyért kedvelli Szemő a' világot.
Másik szánban Madám Tserházyné vagyon,
Szép kis Ifjasszonyság, még fiatal nagyon,
A' Nagy-Világ őtet galántúl nevelte,
Mellyel természeti kellemét emelte,
Igéz mikor játszik, bájol mihelyt tántzol,
Ha discurál, minden szívet hozzálántzol.
Muzsika, hímvarrás, könyvek' olvasása,
A' finomabb érzés' és erkőlts' forrása,
Édes versengésre ébresztették nemét,
Díszeltetvén benne a' szépség érdemét. —
Úgy fénylett egy másik szánon Amália,
Mint a' Majoránnán szendergő Grátzia.
Azok a' szépségek, kik véle valának,
Meg-annyi próbáji voltak a' hibának;
Őtet úgy nézhetni, mint egy tökélletest,
Kinek minden ízén Vénus egy Vénust fest.
Mint midőn az Éjnek setétes kárpitja
Bakatsin-szőnyegét kétfelé kinyitja,
A' hajnal' pirosló ortzája kiderűl,
Atlátz-felhőkből szőtt kantusa szétterűl:
Úgy leng két-felőlről haja, melly fekete,
Úgy fénylik körűle rózsás tekíntete,

Szeme' két csillaga úgy derűlt ki erre,
Mintha két Phosphorus[12] ragyogna egyszerre.
Mosolygó ajaki fejlő rózsabimbók,
Mellyeken tzúkorrá változik minden tsók.
Hószín nyakán örv van, mint a' gerlitzének,
Gyengébb a' harmatnál bőre szép kezének.
Pihegtsélő mellye' domború két halma
A' gyönyörűségnek szenteltt arany alma.
De mit festem én azt, a' mit az Isteni
Kéz is tsak remekként akart teremteni?
Elég, hogy ő ollyan mint az a' rózsaszál,
Melly a' Cipris'[13] mellyén hasadófélben áll, —

Istenek! Istennék! ugyan millyen zsinat,
Melly ennyire borzaszt minden érző-inat?
Mi hármóniátlan lárma jön fülembe,
Mintha nyóltz kutyafi zúgna egy verembe',
Vagy mintha az elfőtt kása poffangana? —
Ahá! ... itt jön egy Szán, 's benne két vén zsana.
Beszéllnek magok köztt, az ördög tudja, mit,
Tán a' Szentgelléri borsot,[14] vagy valamit,
DOROTTYA az egyik, egy öreg Kis-Asszon',
Ki méltó, hogy reá örök párta asszon;
Mert úgy is már akkor viselt agg-koszorút,
Hogy a' Burkus kezdte a' másik háborút.
Még sem ólthatta meg annyi sok esztendő,
Bár már hatvan ötöd fűre lesz menendő,
Most is a' legényért mindjárt kardra kelne,
Tsak vén oldalához dörgölő-fát lelne.
Pedig már felszántott tisztes ortzájának

[12] PHOSPHORUS, magyarúl Hajnaltsillag. Ez ama' szép Vénus planéta, melly mikor estve jár fel, Hesperusnak, Esthajnaltsillagnak mondatik.

[13] CIPRIS nevet is visel Vénus a' Ciprus' szigetéről.

[14] SZEN[T]GELLÉRI BORS. — Azzal tartja az eggyűgyű Nép, hogy a' vén banyák éjtszakánként megnyergelvén az embereket, a' Szent Gellért' hegyére járnak rajtok borsért.

A' bőrén l ú d g é g é t[15] könnyen tsinálnának,
Úgy pislog béhullott szeme' két tájéka,
Mint a' kotsonyába fagyott Varasbéka.
A' vénség béverte púderrel hajait,
Kitördelte kettőn kívül a' fogait:
Úgy hogy, ha bélottyantt ajakit kifejti,
A' hamut m a m u n a k, a' szöszt p ö s z n e k ejti.
Akár nézz elaszott bőr és tsont karjára,
Akár két, irhával bévontt rakontzára.
Lohadtt mellyén tsomó ruhák tekeregnek,
Mellyek köztt elhervadtt tsetsei fityegnek:
Mint két darab vatzkor a' sűrű levélben,
A' melly alatt fonnyadt egész ősszel 's télben;
Vagy mint midőn az értt uborkát leveszik,
'S a' napon megaszván a' kótz közzé teszik.
Egy szóval nintsen már benne semmi épség,
Már elfelejtette nevét is a' szépség:
Még is lám, a' kinek kén litániázni,
Itt mér a' Fársánglók között botorkázni. —
Mellette a' ki űl, az öreg ORSOLYA,
Biz' az is tsak ollyan eltsiszolt kortsoja;
'S tsak annyival külömb Mamszel Dorottyánál,
Hogy Asszony, 's ötször vólt Hímen' oltáránál;
De abban ő rajta sem vág ki Dorottya,
Hogy néki is kedves még az Ádám' botja.
Igazán, hogy vén Lyánt 's vén Asszonyt a' Manó
Olly hellyen is teker, a' hol nem volna jó.
Mit keresnek ezek Fársáng' innepében,
Kik úgy látszatnak a' szépek' seregében,
Mint mikor a' rétnek virági kinyilva
Mosolyognak, 's közttök áll két rothadtt g i l v a.[16]

[15] LÚDGÉGE névvel nevezik a' Duna' két mellyékén a' *tésztának* azt a' nemét, a' mellyet a' Tisza körűl *tsigának* hívnak. Ezt orsó' hegyével kanyarítják meg egy kivőlgyeltt vagy kibarázdoltt deszkátskán, faluhelyett pedig a' szövő bordán.

[16] GILVA, gomba' neme, melly rothadásnak indúltt gyertyán- [,] bikk- és szil-törzsökökön pesdűl ki.

De ám légyen! úgy is Fársáng van most éppen
Maskarára nem lessz szükségünk ekképpen.

Az egész Tábornak OPOR Fő Vezére
Mind az öt osztálynak volt tellyes díszére.
Mert nemes nemzete régen fényeskedik,
'S vitézséggel híres Ősökkel kérkedik.
Maga is az élet' legszebb tavasszában
Nagy Magyar Gavallért mutat formájában.
Fekete bajussza fedi vídám száját,
Árnyékozza barnán pirosló ortzáját.
Bátorsággal tellyes két szeme' forgása,
Természeti vitézt mutat mozdúlása.
Válla, mellye, tzombja, 's minden tetemei
Fővezérhez illők, 's az ég' fömívei.
Nyusztos kalpagjának kótsag-bokrétája
Gyengén leng, ha fúvall a' szellő reája.
Prémzett zőld mentéje fekete bárannyal
Szépen öszveillik a' skárlát dolmánnyal.
Rójt 's paszamánt veres nadrágát drágítja,
Magyaros derekát arany öv szorítja.
Almás paripáján tzafrangok függenek,
A' mellyek Szittyai módra készűltenek.
Lova kevélykedvén a' rajta űlővel,
Hortyog, tántzol, kapál, nyerít déltzeg fővel.
Gőgösen megy elől mint Fő-Vezér' lova:
A' Truppok kísérik, és a' Szának tova. — —

Ekkép' ezer öröm és kiáltás között
A' múlató sereg Kaposba kőltözött.
Carnevál a' Hertzeg' Kastéllyába szálla,
Hol már elkészítve vala a' Bál-Szála.
Lovokról az Urak mindjárt leugrálnak,
Avagy Szánjaikból módosan kiszállnak,
'S főhajtva köszöntvén a' szép angyalokat,
Lesegítik fogott karokkal azokat. —

Így szedik a' vídám népek, mikor megért,
A' pirosló bakart, és a' fejér gohért;
Mint itt a' Lyánkákat, külömb őltözetben,
A' víg Gavallérok e' Dáma-szüretben.

Megtele vendéggel már a' Szála szépen,
'S a' Dél' órája is elérkeze épen.
Az Urak múlatnak egyetmás beszéddel,
Míg elkészűlnének mások az ebéddel.
Egyik azt vítatja, hogy Bonapárt megholt,
Másik, miket tsinált mikor Insurgens volt.
Egyik arról beszéll, mellyik jobb paripa,
Más, hogy az övénél nints szebb tajték-pipa,
Némellyik ditsekszik futós agarával,
Vagy ennyi lépésre járó puskájával. —
A' Dámák előtt is forr sok Matéria:
Az a' szép Gavallér kinek az Úrfija?
Az a' jeles Kantus ugyan hol készűle?
Az a' fülönfüggő mennyibe kerűle?
Mért van ennek 's ennek most olly ritkasága?
A' kávé, a' tzúkor, mért olly méreg-drága?

Míg ekképpen űzik a' terhes unalmot,
Várván az ebédet, hegedűt, tzimbalmot:
Ím a' Toponári Zsidók[17] békerűlnek,
És muzsikájokkal hellyekre leűlnek,
Hajdú, Lokaj által elkészűl az asztal,
Melly már sok elvásott hasakat vígasztal,
Megfrissítő levest nyújtván a' gyomorba,
Melly patzallá vált a' tegnapi Mámorba. —
Egy kitsiny tsendesség volt az ebéd felett;
De az étel, ital hevítvén a' belet,
'S éledvén az által a' szív verő ere,
A' vendégek' kedve új életet nyere. —

[17] A' TOPONÁRI ZSIDÓK nevezetes Muzsikusok *Toponár* nevű mezővárosában Somogy Vármegyének, melly a' Tek. Festetits familiának uradalma, 's Kaposvártól nem messze esik.

Úgy is szokott lenni; hogy a' Leves alatt
Elzárja a' beszéd' útját minden falat;
De már a' Hús után a' discurs kezdődik,
Tsakhogy még országos dolgokról vivődik;
Majd a' Bécsinálttak hozzák a' tréfákat,
A' vittzet,[18] a' bon-mot, az anekdotákat;
A' Sűlt megvettetve nézi az asztalon,
Mint törik a' katzajt mind a' két oldalon;
'S mikor a' Csemegét kezdik hordogatni;
Bezzeg Auditort is ír-magúl kaphatni.
E' történt meg itt is. Már az ebéd végén
Liber atyánk 's Comus[19] országlott a' gégén.
Már a' nyájasság is pillangó szárnyakkal
Repkedvén enyelgett 's játszott az Urakkal.
Víg öröm és tréfa űlt minden homlokon,
Grátziák tzitzáztak Dámák' pillájokon.
Már a' galánt lelkek nem győztek nevetni,
Sok szemek kezdenek együtt beszéllgetni.
Barátság 's szerelem közttök múlatozik,
A' vígság' Zászlója alatt alkudozik.
Míg a' Toponári Azsáfok szép számmal
Múlatják az asztalt muzsika-szerszámmal,
Édes áriákat Amphion' módjára,
Vagy fürge Tust húzván az Ivók' számára.

Végre a' vendégek hogy megelégűltek,
'S már minden poszpásztok asztalra kerűltek;

[18] VITZ, német szó, jelent elmésséget, hírtelen találó észt, 's azt is, a' mit a' frantziáknál a' BON-MOT tészen, t. i. elmés mondást, vagy erre ejtett találmányos feleletet. MÁTYÁS-KIRÁLYT úgy adják elő, mind a' históriák, mind a' regék, hogy a' *bonmóknak* barátja volt, 's maga is szerentsés volt azokban: de az illyen *bonmós* lelket minden valóságos *Nagy-emberekben* feltaláljuk az egész Világ' históriáján keresztűl.

[19] LIBER ATYÁNK azaz: Bakhus, COMUS pedig a' Vendégségnek hajdani istene.

Parantsol Carnevál, tőltsenek borokat,
'S a' köz egésségért igyák meg azokat.
Maga egy nagy pohárt, melly arany egésszen,
És drága kövekkel tsillagzik sok részen,
'S a' mint mutatják a' jelek oldalában,
A' Kupa Hertzegé[20] vala hajdanában —
Egy nagy pohárt megtőlt Zákányi[21] jó borral,
'S fejet hajtván minden vendéginek sorral,
„Adja Isten, így szól, többször is, másszor is,
„Hogy így megvídúljon közttünk a' komor is;
„Más' egésségéért, a' magunk' hasznára,
„Eresszük ezt a' bort a' többek' útjára:
„Adjon Isten sok pénzt, bort, búzát, petsenyét,
„Éltesse Vármegyénk' új Vejét és Menyét;
„Éljen a' Barátság közttünk, 's a' szerelem;
„A' ki engem szeret, igyék egyet velem!"
A' Vendégek erre Éljent kiáltanak,
A' Muzsikák pedig öröm-tust rántanak;
Tajtékzó poharát Carnevál kiissza,
'S az Urak prositot kiáltanak vissza.

Mind eltsendesednek az egész Szálába',
'S Carnevál felállván bársony trónusába,
Az egész Népséget körűl megtekínti,
'S felvontt szemőldökkel figyelemre inti.
Híment egy kellemes termetű fiatalt,
Ki visel General-Násznagyi hívatalt,
Felszóllítván űlő székéből mellőle,
A' NAGY MÁTRIKULÁT előkéri tőle.
Hímen a' székéből elfordúlván balra,
Egy potrohos könyvet feltesz az asztalra.

[20] KUPA HERTZEG nagy és nevezetes Fejedelem volt a' Somogyságon, Szent István Király' idejében.

[21] ZÁKÁNY, nevezetes helység Somogy Vármegyében, nem messze a' Drávától; tartozik a' Mélt. Gróf Szécsényi familia' Uradalmához. *Borai* híresek és kelendők.

Még a' Calepinus'[22] tíz-nyelvű grapsája,
Vagy a' Casuisták' Theológiája
Hozzá képest tetszik finger-kalendernek,
Vagy Etuisbe[23] illő dirib-darab szernek.
E' nagy Könyvben fel van jegyezve sorjába
Minden Dámák' neve pro-memóriába,
A' kik már tizenkét esztendőt elhadtak,
Hanem hatvan négyet még meg nem haladtak:
Mert ez a' két határ amaz Epochában,
Mellyben már, 's mellyben még van tűz a' Dámában.
A' ki az időnek e' két pontja köztt van,
Annak mint meg-annyi Angyal, ollyan a' kan.
Legyen kitsiny, vagy nagy; szelíd, vad, vén, vagy hűlt;
Mégis elvágja az, hidd, a' meddig megsűlt. —
Mind ezeknek nevek hát lajistromképpen
Fel vagynak ama' nagy könyvbe írva szépen;
És a' kik el vagynak véve, vagy jegyezve,
Egy veres kereszttel vagynak megjegyezve;
De, ah! benne, a' mint oda kandikáltam,
Igen kevés veres keresztet találtam. —
Elég, hogy a' Dámák hatvan négytől fogva
Esztendő-szám szerént voltak itt kiosztva;
A' kik pedig örök pártába maradtak,
Nevek mellé asszú fügétskék írattak.

Carnevál a' jegyző könyvet kinyittatja,
'S előbb curiose keresztűl forgatja,

[22] CALEPINUS *Ambrus*, Augustinianus barát vólt a' XVd. Században, egy nagy Deák Dictionariumot írt, mellyhez idővel 9-10 nyelven való magyarázatokat adtak, 's a' felsőbb időkben híres munka volt a' tudósoknál. Most is hasznavehető. Van némelly kiadásában Magyar nyelv is mellette. — Született ez az ember *Calepio*ban, Bergamo városa mellett, és a' nevét hazájáról vette.

[23] ETUIS, frantzia szó, átallyában minden tokot tesz, a' miben sok darab holmi tartatik; különössen pedig, és itt, jelenti azt a' kis tzifra tokot a' Dámáknál, a' mellyben apró kés, tűkör, puggiláris, szagos üveg, éc. vagyon.

Osztán kikeresvén Somogy' rubrikáját,
Hímennek kezébe adja a' pennáját.
Hímen hát a' pennát dugja a' füléhez,
'S Carnevál is így kezd beszéllni népéhez:
„Urak! Asszonyságok! tudjátok tisztemet,
„A' melly most közzétek vezérlett engemet.
„Ím én azért jöttem ide mostanában
„Hogy tudjam, ki van még, 's ki nints már pártában.
„Hogy megköszönthessem az új Asszonyokat,
„'S más fársánggal férjhez adhassak másokat.
„Igaz, hogy a' menkő vén Dubranovszkija,[24]
„Már elkomorítván a' Hypocondria,
„'S irigyelvén a' más gyönyörűségeit,
„Kurtára szabta ki a' Fársáng' ideit:
„De még is, azt tartom, elég idő annak
„Hat Hét is, a' kiben virgontz erek vannak.
„Sőt öt hét alatt is férjhez lehet menni,
„A' kit a' legények el akarnak venni:
„Egy hét Leány-nézés, második szeretés,
„Harmadik, negyedik, ötödik Hírdetés. —
„Most nints egyéb hátra, hanem hogy tudhassam
„A' férjhez mentteket, 's őket felírassam:
„Írja Notáros 'ram! —" Hímen hát szép szerrel
Megtőltvén pennáját veres czinoberrel,
A' mint a' társaság maga jelentette,
A' Férjhez-mentteknek nevét feljegyzette. —
Carnevál elbámúlt, melly kevés a' számok,
A' kiknek készűlnek a' vénusi hámok.
Látta, millyen sokak itt a' Subjectumok,
De sem Copulájok, sem Praedicatumok.
Látta, melly szomorú képpel búsonganak,
A' kiken külömben rózsák virítanak;

[24] *Stanislaus* DUBRANOWSZKY Mátématikus és Kalandárjom-tsináló volt a' XVIII Században.

[25] RIDEG annyit tesz, mint egyedűl való, magános; p. o. rideg fa, rideg marha, rideg legény, 's a' t.

'S mint rideg[25] violák, a' puszta homokon,
Magánosan sírnak úntt árvaságokon.
Látta, hogy Dorottya, 's a' kik már vénetskék,
Dohognak magokban, hogy ők nem menyetskék;
Egy két fogatskájok tsikorog szájokba',
A' vénség' rántzait szedik több rántzokba;
'S mint a' világa-úntt, és megszáradtt avar,[26]
Mellyet a' homályos déli szél felkavar,
Mindenik úgy susog és morog magában
El-éltt idejének kelletlen voltában.

Ezt jól észbe vévén Carnevál, ezennel
Hellyére téteti a' Könyvet Hímennel.
'S hogy a' kedvetlenség több erőt ne végyen,
'S ne tán az örömben nagyobb tsorbát tégyen,
Látván, hogy poszog már sok asszú pöfeteg,
'S az Ifjaknak lábát bántja a' viszketeg;
Mond: „Hozzanak elő máslás-butelliát,
„Készítsék a' Zsidók a' Kanafóriát,
„Jőjjön az asztalra a u s z p r u g[27] és piskóta,
„Azután pendűljön mindjárt egy friss nóta!"
Meglett. — Asszúszőlőt az Urak ivának,
A' Dámák feketén egyet kávézának.
'S asztaltól felkelvén prosit-kívánással,
Udvaroltak ortza- és kéz-tsókolással.

[26] AVAR, azaz lábán maradtt száraz gyepfű.

[27] AUSZPRUG, vagy *Ausbruch* néven ejti és issza a' Német a' Magyarok' Asszúszőllőborát.

Summaya

Mikippen roppant Tancz tartatic vala és le ůlénec vala hogi yacczodnánac, és az Dorotthiával és mind az több Kisazzonokval chuffolcodnac vala, és mikippen Iſten Azzon Eeris álmilkodásra miltó galibacat tőőn vala; az Dorotthia penigh zűében gonozt forral vala, mikint az Iffjacat hadval megh kerűlné.

Megpendűl egyszerre Izsák' száraz fája,
Zengő szerszámokkal kíséri bandája,
Kellemes hangzások a' Szálát bétőltik,
Az ifjú szíveket örömre felkőltik,
Mindenütt a' Vendég kezd már örvendeni,
'S viszketeges lábát tántzra készíteni:
Az únalom 's bánat iromba szárnyakon
Kirepűl lekókkadt fővel az ablakon. —
Hogy az Urak tsendes tántzot tehessenek,
Izsákék szép lejtő minétet kezdenek;
Mert hamar megromlik a' gyomor' főzése,
Ha hogy étel után nagy a' test' rengése. —
Carnevál felkiált: „Urak, egyet szóllok!
„Itt sok új mátka van: gondolkodjunk róllok.
„Úgy is az útam' is ő érettek tettem,
„Az Urakkal együtt közttök ebédlettem.
„Engedjük meg nékik (hisz' az úgy sem szégyen,)
„Hogy az első rend tántz most az övék légyen,
„'S ekként kézfogójok itt létemben essék,
„Hogy megemlegessék." Mind rá mondják: Tessék!
De Dorottya, 's mások, kik pártába sűlve
A' széken, kanapén maradának űlve,

Magokban zúgódtak, mivel szégyenlették,
Hogy közttök e' tsúfos külömbséget tették.
Rendes is volt látni, miként sok vén dada
Többektől kiválva a' széken kushada,
'S miként néhány tsalfa ifjú sok agg-lantot,
Ujjal mutogatván nagyokat kuttzantott.

Kezdődik a' Minét. — Három Gavallérral
Három deli Dáma kiáll szép manérral:
Francziás tántzokat kezdik főhajolva,
Folytatják páronként viszontag másolva,
Sétáló lábokkal Z betűt ejtenek,
Egymásnak oldalvást suhanva lejtenek.
Mint midőn szerelmes gór-jértzéje megett
A dagályos kakas érezvén meleget,
Enyelegve játszik, taréját berzeszti,
Oldaltt forog, tipeg, 's szárnyát leereszti:
Így tesz a' Gavallér itten a' Dámának
Kényes tempójára a' frantzok' tántzának.

Sem kedvem, sem erőm nintsen arra nekem,
Hogy minden sor tántzot leírjon énekem.
Az első Társaság mihelytt elvégzette,
A' rendet a' többi új házas követte;
'S hogy minden mátka-pár egy-egy tántzolást tett,
A' Szála 's muzsika mindennek szabad lett.
Ismét megzendűlvén a' húron a' Minét,
Etse kézen fogja Madám Tserházynét,
Tserházy helyre áll a' szép Belindával,
Opor is Rózsival, a' legszebb lyánkával:
Negédes módira léptetik lábokat,
'S dupla Főhajtással végezik tántzokat.

De miként a' Május' mosolygó havában,
A' Természet tsendes lévén ő magában,
Tisztán fénylik a' nap, vídám a' mezőség,
Lassú andalgásban hallgat az erdőség,

Nints semmi zaj, tsupán a' madárkák zengnek,
Vagy a' virágok köztt Etéziák[28] lengnek;
De felkeveredvén a' Vídi pusztáról,
Vagy a' Szen[t]gellér[t]nek bors-termő Szirtjáról
Zablás Sárkánnyán a' garabontzás Deák;[29]
Már a' forgó-széltől tsikorognak a' fák,
Ropog a' pásztornak kunyhója' fedele,
Kavarog a' vetés, a' víz habbal tele,
Egyébütt tsendesség látszik vőlgyön, hegyen,
Tsak ott van fergeteg, a' hol ő átmegyen,
Toll, kóró, falevél, ringyrongy, egyetmással,
Zúg a' poroszlopban forgó karingással,
A' megréműlt banya teheneket fejet,
Háza' oltalmáért készíti a' tejet:
Illy zavartt forgó szél tódúlt a' Szobának,
Hogy a' hebehurgya Langauszhoz fogának.

Opor kilentz ánglus Kontratántzot jára;
Még sem szállt lankadság vagy görts az ínára.
Ollyan derék Stutzer nints is tán Londonban,
A' ki ennyit tudna győzni egy húzomban.

Bongorfi egynéhány személyt öszveszede,
És alla Polacca a' Tántznak erede.
Maga volt a' Vezér, a' többek követték,
Kik a' Lengyel tempót emberűl megtették.
Illyen menést tészen a' Springer[30] a' Sakkban,
Mikor harmadfelet ugrik a' likakban;
Vagy miként a' Darvak, midőn kikeletre,
Sereggel elmennek a' rétre, ligetre;

[28] Az ETESIÁK Kanikula' idején lengedező szelek.

[29] A' GARABONTZÁS DEÁK felől az a' mese van Népünknél, hogy sárkányon jár, és a' forgószelet ő támasztja, kivált ha, ahol rongyos köpenyegjében kéreget, tejet és kását nem adnak néki.

[30] SPRINGER, német szó, magyarúl ugrás, egyik tiszt a' Sakk játékban. A' községnél a' neve *kutya:* nem jobb és tsínosabb neve volna é *Lovas* vagy *Huszár,* minthogy frantziául is *Chevalier?*

Előre hánytt lábbal és billegő nyakkal
Sétál az első pár a' többi darvakkal.

Végezvén a' Lengyelt, Stájeren forognak,
A' Szála' közepén tipegnek, topognak.
Így lépked, így kereng Békés Vármegyében,
Az alföldi Magyar' gazdag szűrűjében
Hét-nyoltz nyomtató ló, midőn patkós lába
Tapos a' világnak legszebb búzájába'.

Jártak Galoppátát, Straszburgert, Hanákot,
Valtzerest, Mazurkát, Szabátsot, Kozákot.
E' módi bolondság többre is megy vala,
De a' vitéz Bordáts végre felszóllala:
„Uraim! az Urak Magyarnak tartanák
„Magokat; de ki Tót, ki Német, ki Hanák.
„Mért nem tántzol Magyart az Ánglus, Frantzia?
„Tsak a' Magyarnak kell más nemzet' módija?
„Így vesztjük Hazánkat a' magunk' kárával,
„Kűlső tántzal, nyelvvel, szokással, ruhával.
„Mi? hát az Uraknak nem jut már eszébe,
„Mikor Fő-Ispányunk béűlvén székébe,
„A' legelső tántzot Magyaron kezdette,[31]
„'S minden hazafi szív betsűlte érette? —
„Nemzeti tántzunknak légyen első jussa:
„Magyart! illyen atta vén Jebuzéussa!"
Rá rándítja Izsák pengő muzsikáját,
'S a' Palatinusnak elkezdi nótáját.
Minden Magyar szívek azonnal buzdúlnak,
Ősi természetes lángjaiktól gyúlnak.
Felséges állásba tészik termeteket,
Valódiba szedik férjfiú képeket;

[31] MIKOR FŐISPÁNYUNK BEŰLVÉN SZÉKÉBE, A' LEGELSŐ TÁNTZOT MAGYARON KEZDETTE, A' mire itt tzélozás van, valósággal megesett a' N. Mélt. Gróf Szécsényi Ferentz Ő Exc.jának Főispányi Béiktatásakor, 4 Jul. 1798.

Bennek a' rátartós gőgje Á'siának
Díszt ád Európa' tsínos módijának.

Tsak a' Magyar tántz az, melly soha sem jára
A' jó egésségnek semmi ártalmára,
Mivel mérsékelve mozgatván bennünket,
Frissíti elménket, testünket, vérünket,
Tsak a' Magyar tántz az, melly díszesbé teszi
Az embert, és soha hívságra nem veszi,
Mert ha tsak vitézi módra nem őltözött,
'S ha nints sarkantyúja, tsúf a' többi között.
Tsak a' Magyar tántz az, melly bír olly érdemmel,
Hogy legjobban egyez a' szűz szeméremmel,
Mikor sok kűlföldi tántzban, a' módosság,
'S a' legúribb fogás, legnagyobb pajkosság. —
Nemes Magyar Tántzom! ki ősi nyelvünkkel
'S Ruhánkkal jöttél ki ditső nemzetünkkel,
Ki Európai finnyás lakhelyeden
Máig sem szenvedtél motskot szépségeden,
Á'siai színben fénylik nemességed,
'S még a' módi nem tett alatsonnyá téged:
Ím a' külső népek bámúlják díszedet,
'S tulajdon Nemzeted nem betsűl tégedet![32] —

[32] Az igaz MAGYAR TÁNTZ, a' lassú Verbunkos, a' mit b. eml. Eleink, kik a' Nemzeti dolgokat kortsosodó unokái[k]nál jobban kedvelték, szebb és méltóbb kifejezéssel *Nemeses Tántz*nak neveztek. A' mi hiú, szapora és rendetlen tántzunk, mellyben asszonyszeméllyek is ugrándoznak, ölelkeznek, keringenek, 's kiki magáért és párjáért tántzol, egész formájával megmutatja, hogy tót eredetű, az Ázsiai gravitással és méltósággal átallyában ellenkezik; ezt én a' nép után nevezem *Kufertzes Tántz*nak. — Illyen megkülömböztetéssel, reménylem, megesmérik az Olvasók a' Magyar tántz felől tett ítéletemnek igaz vóltát. Az illyen Tántzról tették a' Kűlföldiek is azt a' sok jeles megjegyzést. Mikor a' Frantzia háború idején sok Ánglus nagyemberek lakának vala Bétsben, egy Ánglus az ott lévő Magyarok tántzában 300 figurát számlált meg. Ezt produkálni 's hideg vérrel felszámlálni — tsak Ánglustól és Magyartól telik. Jusson eszedbe, édes Magyarom! a' halhatatlan KAUNITZnak ama mondása, hogy nemzeti Karaktere tsak az Ánglusnak és a' Magyarnak van: 's érezvén jobbanjobban nemzeti méltóságodat, — betsűld meg még az aprókban is magadat!

Azomban míg ezek ekképpen folyának,
Tréfából kezet nyújt Bordáts Dorottyának,
Egy pár ugrós tántzal őtet megkínálja,
'S hogy e' szerentséje lehessen, instálja.
Nem kelett hosszason hívni ám őkemét;
Felszedi a' székről elpetyhűdtt tetemét,
Ürög-forog, tipeg, lóbálja a' kótzot,
Mellyből görts farának tsinált vala pótzot.
Bordáts, 's az egész nép a' fejét lesüti,
Nevettében majd a' guta meg nem üti.
Így tántzol a' tátos banyák' paszitjába'[33]
Varásló pemetjén a' vas-orrú-bába.

Már éppen elüte nyóltzat a' toron'ban,
Estve volt, 's elég lett a' tántz egy húzomban;
Szakadt az izzadság mind egyik vendégről,
Kiki panaszkodni kezdett az éhségről,
A' Hajdúk, lokajok asztalt készítenek,
Ezüst kések, villák, kanalak pengenek.
„Míg, úgymond Belinda, asztal fog készűlni,
„Avagy nem jó lessz é egy játékhoz űlni?
„Míg feljő a' leves, eleget játszhatunk,
„Tán egy sor zálogot addig kiválthatunk."
Egy tágas sarokban Belinda' szavára
Leűlnek a' Dámák 's az Urak jobbára.
Mindjárt külömbféle játékokhoz fognak;
Vígadnak, divatja vagyon a' zálognak. —
Midőn A'! KIT SZERETSZ? ez a' játék jára,
Reá megy a' kérdés egyszer Dorottyára.
A'! kit szeretsz? — Felel: Akárkit szeretek.
Mit adsz enni? — Annyit, a' mennyit vehetek.
Hová viszed? — Ágyba. — — Brávót kiáltanak,
'S a' nagy katzaj miá majd hanyatt húllanak.

[33] PASZIT, vagy Paszita, túl a' Dunán a' Keresztelőkori Vendégség.

„Ágyba? (felszóll Etse egyik szugolyába')
„Koporsóba! úgy is ott áll a' fél lába.
„Megvette a' hideg már benne az ikrát,
„Vén üszög a' Madám, nem vethet már szikrát.
„Tsak lássák az Urak! a' jó lélek mit vár,
„Ha a' banya-posz[34] is virítni akar már?"
A' vén Adelgunda hallván e' szavakat,
Dorottya' fülébe fettsenté azokat;
Kézről kézre adák egymásnak a' Vének,
'S kótyogós szívekben megkeseredének.
Galiba lett vólna a' Compániába',
De a' levest épen hozták a' szobába. —
„Imádkozzunk! együnk! tsitt! hallgass! ne nevess!
„Együnk! (felszóllalnak) majd elhűl a' leves."
Asztalhoz űlének, evéshez fogának,
Édes tréfák között együtt múlatának.

De Éris,[35] egy mérget keverő, babonás,
A' kitől származik minden visszavonás,
Ki a' jó szíveket öszveháborítja,
A' Férjt, Feleséget egymásra buzdítja,
Ki az édes mézbe vegyíti a' mérget,
A' legszebb virágba, gyümőltsbe rejt férget,
Ki a' tsendes lelket bújtja háborúval,
Nyugvó bizodalmát zavarván gyanúval,
Ki jajgat a' szelíd békesség' láttára,
'S ha pert, lármát sajdít, fakad hahotára, —
Éris kaján szemmel nézvén a' vígságot,
A' melly múlattatta e' szép társaságot;
„Hát az én hatalmam? (így szóll bús kedvében,
„Hol orrát, hol farát vakarván mérgében)

[34] BANYAPOSZ néven esméri a' nép némelly helyeken a' pöfeteget. *Lycoperdon Bovista,* L.

[35] ÉRIS, görög szó; ittenn az egyenetlenség' és Visszavonás' Istenasszonyát jelenti.

„Hát az én hatalmam, a' mellyet mindenek
„Az egész világon eddig esmértenek,
„Így tsonkíttasson meg? így nézzem húnyt szemmel?
„Mit tesz a' barátság a' víg szerelemmel?
„Ezek örvendjenek? én tsak epedjek é?
„Óh nem! — a' triumfus nem lessz ám ezeké.
„Hóh barátim, a' hol legtöbb kedvet vártok,
„Ahol nyerekedni készűltök, ott ártok.
„Hálá Istenimnek, hogy Társaságtokba'
„Vén banyák is vannak; búvok majd azokba.
„Ordas epesárral torkig tőltöm őket,
„Öszveháborítom az örvendezőket. —
„Rajta! per! irígység! bosszúállás! szégyen!
„Vénlyányharag! kudartz! kofaság! — így légyen!"

Ezek hát, 's többek is, véle felkészűlnek,
Denevérszárnyakon utánna repűlnek.
Maga beléűle egy nagy katulyába,
Rongyos pudermantelt vetvén a' nyakába.
A' szélnek ereszti öszvetsapzott haját;
Két kis pudli húzza lebegő hintaját,
Mellyben a' szellőkön magát felemelé
'S az éj' homállyában tart Kaposvár felé.

Valahol végig ment; borzadtak az egek,
Küszködtek a' hólddal borongós fellegek.
A' baglyok tzivódtak a' több madarakkal,
A' zúzos fák egymást verdesték gallyokkal.
Kapos' udvarára mihelytt béléptete,
Mindent megígézett mérges lehellete.
Az udvari kopók 's agarak morogtak,
Benn az istállóban a' lovak hortyogtak.
Üstökbe ment Jantsi tsatlós a' kotsissal,
Pörölt a' kis Náni az öreg Marissal.
Mihellytt a' konyhába a' fejét bedugta,
Főbe verte egymást fazékkal a' kukta.

Fridrik Szakáts perbe szállván a' dajkával,
Leöntötte nyakát egy zsajtár tsávával.
Onnan a' Szálába bésuhanván Éris;
Zúgni kezd a' Dáma és a' Gavallér is.
Serteperthy Uram azon kezd pörleni,
Hogy ő az asztalnál megúnt veszteglení:
Koppóházy feddi, hogy az gorombaság,
Holott még múlatni akar a' Társaság.
A' Dámák között is néhány szúrós szóba'
Egy kis tsata-forma esik hébe-hóba.
Ízetlenségre kezd a' barátság válni;
De, okát senki sem tudja feltalálni.
Érist ők nem látták; ki tündér ortzával
Bojgatta már őket mérges párájával.

A' vólt legfőbb gondja, hogy egyet válasszon,
Kire leghathatósb dögséget árasszon:
De ki lett vólna az egyéb Dorottyánál? —
Éris is hát ennek áll meg a' hátánál.
Azon töprenkedik, miként verhetné be
Pestisét legjobban az öreg Nénébe.

A' szegény Dorottya, nem lévén már foga,
Tsak holmi lágyatskább tsemegén nyámmoga.
Néhány Kráfli[36] álla tányérján előtte,
Mellyel görtsös gyomrát apránként tőltötte,
Éris hát tündéres erejét felvevé,
'S magát egy gömbölyű kis formába tevé:
'S midőn a' fortélyban jó módot találá,
Dorottya' tányérján egy Kráflivá vála. —
Ah! vígyázz Kis-Asszony, most vígyázz ám nagyon,
Ím a' tányérodon méreg 's veszély vagyon.
Ne hidj minden színnek 's Kráflinak; mert veled
Ezer bajt szereztet, meglásd, ha lenyeled.
Ah, kérlek, Kis-Asszony! kérlek ősz hajadra,
Úgy sem vagy már gyermek: jól vígyázz magadra.

[36] KRÁFLI, magyarúl fánk, és Olasz tészta.

Mit tészek! — Ím' ímé a' Kráflit felveszi
A' gondatlan öreg, 's nagyon mohón eszi.
Megeszi — Megette! — Megvan! — már hijába!
Éris kívántt tzélra jutott szándékába'.
Már látom reszketeg fogja el tetemét,
Már vasvilla-módra hányja a' két szemét.
Morgásra áll szája, forog benn a' nyelve,
Keserű aggsággal van mellye megtelve.
Bús melancholia gőzölög a' fején,
A' harag' rozsférge bántja űlő helyén.
Éris öszvejárja belől minden tagját,
Szívére, májjára kiönti maszlagját.
Minden belsőrészre útat fúr magának,
Kivált hol fészke van a' hiszterikának.

Most a' mértékletlen öröm erőlteti,
Hívságra, katzajra, dévajságra veti;
Majd egyszerre tsügged feje komor bútól,
Haragtól fojtódik és irígy gyanútól;
Egy indúlat erőt vesz más indúlaton,
Mint mikor hullámmal zajog a' Balaton.
Végre a' fekete Sárepe elteli,
'S minden más érzésit egyszerre elnyeli.
Felpattan a' székről, 's Érist a' gyomrába'
Béviszi magával egy oldal szobába,
Hol egyedűl lévén pályát nyit magának,
Szabad gyeplőt ereszt minden haragjának,
Szűz rántzait hideg könnyekkel áztatja,
'S asszú kökörtsinnyét ekképpen siratja:

„Egek! már én tehát tsak azért születtem,
„Hogy Férjfi soha se feküdjék mellettem?
„Miért juttattatok hatvan esztendőre,
„Ha szert nem tehetek egy rossz főkötőre?
„Vártam, sokat vártam, azt nem mondhatjátok;
„Várásom' bérét hát mért meg nem adjátok?

„Mindég, jó hiszemben űltem az Adventet,
„Hogy tán tesz egy kérő nállam Complimentet;
„A' Fársángot mindég tőltöttem vígsággal,
„Hogy tán nem gyötörtök többé a' lyánysággal:
„Mit ért? nem is véltem, 's már itt vólt Húshagyó —
„Húshagyó! húshagyó! engem' itthonn hagyó!
„Mivel érdemlettem? Egek! ugyan mivel?
„Lám lett vólna mivel, tsak lett vólna kivel.
„Sem pénzét, sem eszét én nem néztem vólna,
„Sem nemét, sem képét; tsak férjfi lett vólna.
„Mond'ttam; hogy akárki légyen, hozzá megyek,
„Kezet tsapok vele; tsak leány ne legyek.
„Bóldogabb férjfiú nem lett vólna, mint ő:
„Úrrá tette vólna őtet egy főkötő.
„Hordtam vólna mindég saját tenyeremen,
„Tsak könyörűlt volna pártát-úntt fejemen.
„De hijába! mégis egy sem jött eszére:
„Be' bolond vólt, a' ki engem meg nem kére!
„Akárkinek tárva vólt szívem' bírtoka;
„Az Ég, a' Főld tudja, én nem vagyok oka. —
„Sokszor végig néztem ezt a' világot már:
„A' legény előttem úton-útfélen jár,
„A' férjfi megannyi, mint az Asszony, látom:
„Mért nem jut hát közttök nékem egy sajátom?
„Mért kell nékem illyen bőségben szűkűlni,
„'S szomjan a' kád-vízben Tantalusként űlni?
„Mért alkotott az Ég Asszonynak engemet?
„Vagy hát mért teremtett férjfiúi nemet?
„Ha Asszony nem vólnék, vagy férjfi nem vólna:
„Édes boldogságom ürmöt nem kóstolna. —
„De ímé aggságban emésztem napjaim',
„Az idővel együtt terjednek kínjaim,
„Komor magánosság fonnyasztja éltemet;
„'S még hajadon fővel eltemet engemet.
„Hogy nyújtóztatnak ki, hogy megyek pártába',
„Óh, majd a' szenteknek paraditsomába?

„Óh, szégyenletemben meg kell halnom ott is,
„Mikor vén lyánnak mond egy hitvány halott is.
„Holott ímé most is e' kis Társaságba'
„Annyiszor keverik az embert tsúfságba.
„A' nélkűl nem esett egy tántz, vagy egy játék,
„Hogy illetlen dolgot, vagy motskot nem láték.
„Hát már, hát így kell é nékem holtig élnem,
„Hogy szerelem helyett tsúfot kell reméllnem?
„Nem! nem! — Vagy azokon bosszút fogok állni,
„A' kik olly vastagon mertek vólt tréfálni;
„Vagy azt megmutatom, hogy idős létemre,
„Erővel is ifjat kerítek kezemre,
„És így tán — — ah, megállj! tsendesedjél szegény
„Te tsak egy leány vagy, de hány ott a' legény?
„Mit gondolsz Dorottya? jobb, magad' meghúzod
„Vén vagy, a' meghűltt bőrt már hijába nyúzod.
„Mit érne hartzolnod? Férjt azzal nem kapnál:
„De ám ha kapnál is, 's véle kezet tsapnál:
„Mit tenne e' kurta kis gyönyörűséged,
„Midőn a' halál is candidált már téged?
„Mit próbálsz? mit kezdessz? belőlle mi hasznod?
„Úgy is leányfővel kell néked megasznod.
„Ám lássad — — Hát még is? — nem lehet — fussatok!
„Fussatok elméből gyáva gondolatok!
„Bosszút kell állanom. Sokba megbántottak,
„Sokba! tsúfot tettek, azt az átkozottak.
„Nem tsak rajtam, hanem több Leányokon is,
„Mártán, Adelgundán, Rebekán, máson is.
„Az a' Zálogosdi játék sokat sérte;
„Hát a' Mátrikula? — 's én ne szóljak értte?
„Á! á! — az nem lehet; bétörök, bérontok,
„Asztalt, Companiát, tántzot széllyelbontok,
„Főldig legázolom őket a' nyelvemmel:
„Másszor ne játszanak a' betsűletemmel.
„Kiváltt a' Fársángot — mert másként is ennek
„Tulajdoníthatom az okát mindennek, —

„A' Fársángot — azt, azt, még lejjebb gázolom,
„Haját széllyeltépem, szemét kikarmolom. —
„De, hogy annál jobban megszégyenűljenek:
„Minden hajadon Lyánt felbujtok ellenek.
„Orsolya, Rebeka, Magdaléna, Márta,
„Adelgunda; mind, mind, a' kin tsak van párta,
„Sőt ha párta nints is, de Férj nélkül maradt;
„Nem ád kérésemre tán üres kosarat.
„Nem ád; szemeikből olvastam előre,
„Miként borzadozott mindeniknek szőre.
„Őket veszem mellém — Várjatok, várjatok,
„Ti, kik a' Lyánkákkal olly tsúfúl bántatok.
„Várj Fársáng!" — — E' szókat alig rebegé ki:
Orrán, szájján forrtak a' méreg' tajtéki,
És újabb lángoktól lobbantatván vére,
Az oldal-szobában egy Commódhoz ére;
A' hol öszveszedvén minden indúlatját,
Így tette meg a' Vén Lyányok' áldozatját.

Előbb egy éjjeli edényt a' szájára
Fordítván e' vala néki az oltára.
Fenekére rakott kéngyertyát, 's e' felett
Néhány bálbilétet 's szerelmes levelet.
Három szűz koszorút, három fürt hajával
A' rakásra teve egy tutzet kártyával.
Ott volt Florentina 's a' Tündér Ilona,[37]
'S valamennyi tőkét életében vona.[38]

[37] FLORENTINA; TÜNDÉR ILONA. — Ezek a' régi öregeknek 's a' mai községnek esméretes Románjyaik, vagy Istóriáik; mellyeket a' Szűr-boltokban árúlnak a' tót Bibliopólák.

[38] TŐKÉT VONNI. — Szokásban vagyon sok helyeken, hogy mikor a' Fársáng elmúlik, a' meg nem házasodott Ifjakkal, és férjhez nem mentt Leányokkal, valamelly darab fát vagy tőkét nevetségnek okáért megemeltetnek, vagy egy helyről más helyre vitetnek. A' tsínosabbak az ollyan Személynek Zsebjébe egy kis forgátsot, szilánkot vagy zsindelyt tesznek, sőt affélét levelekbe 's tzédulákba is zárnak. Illyenkor a' tsinál legtöbb nevetséget, hogy a' furtsa emberek miképpen fortélyoskodnak, hogy vígyáznak magokra 's hogy szedődnek rá, 's a' t.

Ezeket meggyújtá; 's nem győzvén szellővel,
Gerjesztette tüzét az előkötővel.
Ekkor, mint meg-annyi áldozó-marhákat,
Kiválaszt száz derék fekete balhákat;
Augspurgi lántzokkal[39] öszvepórászolja.
'S áldozó tüzére mindnyáját feltolja.
Mint midőn a' három-képű Hecaténak[40]
Innepén áldozni kell egy vén Papnénak,
Az oltári szent füst gombolyog a' lángon.
'S a' fekete bikát hozzák az istrángon:
Így áldozik itt is Dorottya. Végtére
Egy üveg tím-olajt önt a' szenetskére,
'S felemelvén szemét: „Óh édes Szerelem!
Így szóll, „tégy már egyszer, tégy kegyelmet velem.
„Ha most is sohajtok, szemem most is nedves,
„Ha ez áldozatom te előtted kedves:
„Ennyi Férjfi közzűl juttass egyet nékem,
„A' ki fel építse puszta düledékem'.
„Vagy, ha még hatalmas szódra sem hajolnak,
„Ha engem' 's társaim' tovább is tsúfolnak:
„A' bosszúállásra segéljed munkámat.
„Dupla áldozattal adom meg hálámat."

[39] AUGSPURGI LÁNTZOK. — Ollyan finom apró lántzotskát tsinálnak az Augspurgi Mesteremberek, hogy azzal a' balha' lábát is megköthetni, 's ha a' balha ugrik, utánna rándúl. — Az árra egy lántzotskának tsak 15 kr.

[40] HÁROMKÉPŰ HEKATÉ. — A' régi mesék szerént azonegy istenasszony *az égen Luna*, vagy a' Hóld, *a' földön Diánna* vagy a' Vadászatnak istenasszonya, *a' pokolban* vagy a' holttak' alsó világában *Proserpina*, a' kinek, mint minden odavaló isteneknek fekete marhákkal áldoztak, VIRGILIUS említi a' *Tergeminam Hecaten, tria virginis ora Dianae*, és HORATIUS a' *Diva triformist:* mert három fejjel festették; közbűl állott a' *leányfő*, jobbról a' *bíró*'s balról pedig a' *kutyafő*.

Ámor ezt hallgatta, nevette, és jelül
Egy kisded mennydörgést durranta bal felül.[41]
Mellyre az áerbe magát felemelte
Éris, 's az áldozat' tüzét elpeselte.

Harmadik könyv

Éjfélig

Summaya

Mikippen az Dorotthia Kiſs Azzon az tamétalan Zűzekvel thábort yáratván és Carneval Vitézeivel zertelen nagi hada lén; mell Kőnivnek is alkalmatoſságával ki s mit tőtt? avagi chinált? avagi niert és veztőtt ligien; zeep rendvel voltakippen megh írván látod.

Így léven, Dorottya kiment a' Szálába,
Ahol a' tántz vala legszebb divattyába.
Az Urak, a' Dámák a' kőltsön vígságban
Képzették magokat bóldogabb világban.
Más pedig, a' kinek a' jövő munkára
Szüksége vólt teste' Lelke' nyúgalmára,
Édesdeden pihent, még a' tőltt hóld haladt
A' jóltévő álom' superlátja alatt.
Tsendesség vólt: tsupán a' muzsika hangok
Mozgatták az üveg táblát 's a' fírhangot,
'S a' dobogó lábak zörgettek taktusra
A' fél-szenderedett éjji Zefirusra.

[41] A' MENNYDÖRGÉST jó isteni jelnek tartották a' Rómaiak, ha BALFELŰL talált imádságokra, vagy áldozások' idején hallatódni. Erre van itt a' tzélozás; valamint több régi pogány tzeremóniákra, kivált a' mellyek a' Rómaiaknál megvoltak: de mind azokat bajos volna illyen szűk helyen eléggé megmagyarázni az azokban járatlanoknak. — *Virgiliusnál, Aen, L. II. v. 693.* Az Anchises' imádságára ... *Intonuit laevum.*

A' Kastély ekhózott az öröm-lármával;
A' tseléd, a' Vendég, az Úr, a' Dámával
Játszott, tréfált, tántzolt, vígadt az Udvarban,
A' nagy Palotában, tornátzban, pitvarban.

Tsupán Dorottyának kóválygott a' feje,
Kit megvesztegetett az Éris' mételye;
A' mord indúlatok szívében, 's a' megett
Mind elterjesztették a' bús fergeteget.
Nem lelvén már kedvét, dúlt-fúlt ő magában,
'S belévágta magát egyik zúgolyában
Egy bőr-kanapéra, hol némán vesztegelt,
És Lelke a' harag' sovány mérgén legelt.
Most egyszer lehetett látni valahára,
Hogy ő piros színt is vehetett magára;
De az ő pirossa hamar elenyészett,
Pirja kékké, kékje hamar sárgává lett.
Láttatott szája is beszéd formán tenni,
De annak nehezebb vólt értelmét venni,
Mint a' mit a' Delphis' vén Pythiája mond,
Ha Fébus meglepi, jövendől, 's félbolond.
Egyszerre felugrott az ágyszékről, készűlt,
Meg akart indúlni — 's újra a' székre dűlt.

Adelgunda hozzá méne — „Jókor jövél!
Mond néki Dorottya, „lelkem újonnan él.
„Titkot közlök véled; szíved legyen helyén, —
„Gyere e' szobába, — jöttél jó idején.
„Gyer hamar, — ne késsünk — titok — jól esmérlek;
„De hídd bé magaddal Orsolyát is, kérlek."
Orsolyát béhítta, 's a' muzsikaszónál
Eltűnt a' három vén az oldalajtónál.
Így mennek a' három Fúriák morogva,
Csókoló kígyókkal, 's egymást kézen fogva
Tulajdon annyoknak örök homállyába
A' Styx' mellyékének egyik barlangjába,
Mikor a' Királynak 's népnek eszét vesztik,
Rá a' hadat, pestist, és veszélyt terjesztik.

Így lépdegél együtt a' három Párka is,
Az öreg Atropos, Clothó, és Lachesis,
Kiki a' szerszámot vívén a' markába,
Az élet' és halál' fonószobájába.

„Édesim! Dorottya nékik így beszélle:
„Sorsom keserűség, 's tiétek köz vélle.
„Az én fájdalmamból ti is részt vehettek,
„'S feltett szándékomban méltán segíthettek.
„Bosszúállás' tüze perzseli mellyemet,
„A' méltatlan szégyen elfogyaszt engemet,
„Halált 's elégtételt szomjúznak tsontjaim:
„Rajta! ne késsünk már szenvedő társaim!
„Duplázzuk meg azt a' tsúfot az Ifjaknak,
„A' mit már ennyiszer reánk raktak, 's raknak.
„Kevélységek' szarva szinte az égig ér,
„Annyi esztendőktől fogva bennünket vér;
„Törjük le, 's nyerjük meg érdemlett betsünket —
„Tsúfjoknak tárgyává tettek már bennünket!
„Éreztessük vélek, melly súllyos a' harag,
„Mellyet a' megvetett asszonyi szív farag,
„'S melly érzékeny bosszú, mellyet a' megsértett
„'S gyalázott szerelem önnön magáért tett. —
„Tudjátok; hogy itt a' Fársáng; jól láttátok,
„Melly vad és goromba vólt hozzám, 's hozzátok;
„Láttátok, melly víg vólt szomorúságunkra,
„Melly büszke és szúrós tsúfoltatásunkra,
„Ugyan lehetne é néktek rá nem állni,
„Ha e' tanátsomat mérészlem ajállni,
„Hogy az ő örömét fordítsuk bánatra,
„'S duzzadtt hegykeségét méltó gyalázatra?
„'S ha magam elkezdem ez intézetemet;
„Lehetne é néktek elhagyni engemet?
„De ám légyen! tőllem mind — mind elálljatok:
„Magam is indúlok. Eljöttök? Szóljatok!"

Az Éris' szikráji, a' mellyek titokban
Eddig a' Banyáknak szívekben, májjokban,
Mintegy hamu alatt, még benn lappangának,
Egyszerre kiütvén, lángokká válának.
„Megyünk — menjünk!" a' mit mondhattak, ez vala;
Indúltak, 's mindenik már bosszút forrala.

De Dorottya, ki már haragja' tajtékát
Jobban kifőzte vólt, így közlé szándékát:
„Nem, nem! gondolkozva kell bánni nagy fával,
„Sok kézzel kell néki menni 's sok baltával.
„Nagy munkába kezdünk, melly ha végbe mégyen,
„Vagy öröm lessz bére, vagy örökös szégyen.
„Nékünk is kárt tehet a' hebehurgyaság.
„Jót, rosszat jobban tud tűrni egy társaság.
„Előbb is azokkal közöljük dolgunkat,
„Kik sorsokhoz fogják mérni a' sorsunkat.
„Ha egyszer Rebeka 's Mártha meg nem veti
„Zászlónkat, a' többi önként is követi,
„Mindent, a' kit velünk a' közügy egyesít,
„Majd a' köz próba is egyaránt lelkesít. —
„Ez tehát tanátsom: rajta! ne késsetek,
„Minden társainkba olly' lelket öntsetek,
„Hogy köz gyalázatunk' megtromfolására
„Kiki a' köz munkát vállalja magára,
„Töltsétek bé őket belső háborúval,
„Carnevál 's az Ifjak eránt új bosszúval.
„Valakiket közttök hajlandóknak láttok,
„Magatokhoz vévén, hozzám béhozzátok,
„Én addig az egész dolgot megforralom,
„Kifőzöm 's egyszerre nékik kitálalom."

Ezt mondván, ama' két Banyát elereszti,
'S zajos szívét újabb habokba süllyeszti.
Hányja, veti végét, elejét dolgának,
Kiváltt miként kezdjen néki a' tsatának.
A harag, bosszúság gyakran kilankasztja,

'S Plánumának folytát közbe megakasztja. —
De vídúl, hogy immár dolgai jól mennek,
Mivel néhány Dámák nála megjelennek,
Kikkel már Orsolya és Adelgunda szólt,
'S kiknek már a' szívek a' Dorottyáé vólt.
Ezek után több-több gyűle Zászlójához,
Újabb truppok jővén a' többek' truppjához.
Úgy forrt már a' Leány 's Asszony a' Szobában,
Mint a' szenteltt Szűzek Veszta' Templomában,
'S mint a' lefüstöltt raj az új kasban belől,
Zúgtak, zsibongottak az ajtón két felől.
Könnyű vólt Orsolya' és Adelgundának
Így nevelni számát szoknyás Verbungjának;
Mert azonkívül, hogy a' leányi elme,
Kiváltt ha búja van, vagy pedig szerelme,
Az olly ámítónak magát ki 's bényitja,
A' ki eltalálja hol a' Dámák' Nyitja.

Éris sem henyéle a' többi társával,
'S minden rést és útat megrakott minával.
Most pedig (ki tudná még meg is gondolni!)
Álommézzel kezdi Izráelt lotsolni,
Izráelt a' Bőgőst, kit altató méze
Mindjárt a' legméllyebb álomra ígéze.
A' bőgője mellől feldűle Izráel,
Helyét alattomba Éris foglalá el,
'S ollyan vén Zsidóvá válék azon nyomban,
A' millyen Rabbi nints Lembergi Templomban,
Felveszi a' vonót, kapja a' húrokat,
Széllyel igazítja 's tekeri azokat,
Rajtok száz discordánt hangzatokat tsinál,
Mellyek bérohanván a' fül' dobjainál,
A' nyúgovó lelket úgy felháborítják,
Hogy gondolatjait egymásra zúdítják,
A' szép hármónia, melly a' hólt húrokról
Az érző-inakba szállong, és azokról

A' lélekbe felhat, 's a' szívbe bényomúl,
Hogy azt az erkőltsnek szentelje templomúl,
Egyszerre elhagyá a' húrt, az inakat,
A' lelket, a' szívet, — 's a' jó rend megszakadt.
Jól tudta azt Éris, hogy a' szív útjának
Bírtokán hatalma van a' muzsikának! —
Mint a' zőld Hortobágy' kövér mezejében
A' tsintalan Betyár ha a' szél' mentében
Süveg-motskot éget a' szalmán, vagy pipán,[42]
Maga meg' odébb áll gyalog vagy paripán;
Hijába hangitsál a' duda, furulya,
Összebőg a' marha, megszalad a' gulya,
Tehén, üsző egyre szalad a' tserénynek,
Van baja, van mérge a' szegény legénynek:
Így ama' szédítő hangok' bűbájára,
Az Éristől titkon húzott muzsikára
Tódúlt a' Dámáknak nagyjok és aprajok.
Zűrzavar lett, kiki bámúlta mi bajok?
Szintúgy törték, nyomták az ajtón magokat,
Ott hagyták a' tántzot 's a' gavallérokat.

Dorottya már szintén ugrott örömében
Tajtékba lábbogó szíve' reményjében,
'S köröskörűl nézvén az Amazon hadat,
Győzött már előre! nyúzta is a' vadat.
A' bosszúállásnak, trutznak kívánsága
Benne a' legfelsőbb garáditsra hága;
Carneált már saját lábánál képzette,
'S mint tsókolják kezét az Ifjak mellette. —
Gyenge kevély tzipő! ugyan mit nem tennél,
Ha te a' süvegnek főhelyére mennél?

[42] A' HORTOBÁGY' pusztáján, melly az úgy nevezett Hortobágy folyóvíznek, vagyis Tisza-szakadéknak környékén esik a' Debretzeni és Újvárosi főldön, — 's közönségesen az alföldi Legelők körűl, szokások holmi pajkosoknak, hogy *pipájokba süveg vagy kalap-motskot* tesznek, mellynek füstjét ha messzéről a' gulya megérzi, szerte széllyel szaladoz.

Most is te szabsz törvényt ezer galántoknak:
A' kik imádóji a' pitziny láboknak:
Sok Férjfi ész saját Kapitoliomát
Elhagyja 's tsókolni leszáll lábad' nyomát.

Mihelytt tanátskoztak együtt egy keveset,
A' melly is sok szóval, kevés sóval esett,
És minden bibéjét gyarló szép nemeknek
Illették (de a' mit a' kűlső füleknek
Nem lehet most nékem előtrombitálni
Szent Titok! mellyeket tilos profánálni): —
Dorottya kiválaszt egyet nagy felhanggal,
A' ki a' Szálába menjen Követ-ranggal,
'S mondja meg az ottan lévő vendégeknek,
Mi a' kívánsága a' Dáma-seregnek.
REBEKA vala ez, a' tisztes Rebeka,
Kinek ősz a' haja, görbe a' dereka,
Ki hajdan magának, most pedig másoknak,
Sok próbán általment Kerítője soknak.
Ékesen-szóllóbb ő, mint akármelly Kofa,
Meg is van edződve ortzáján a' pofa.
Ezt választották ki, Dorottya 's a' Szépek,
Hogy az Ifjak előtt legyen az ő képek.
Ki is állt nyúlbőrös Szalupban a' Dada;
Melléje Dorottya még kilentzet ada.

Kongott már a Szála: nem tudták odaki,
Hogy a' szép Nimfákat mi a' kő hordta-ki?
Bent egy-két Ifjasszony tsak úgy tsilleng-filleng,
Mint a' szedés után az elhagyott billeng.
'S midőn éppen immár azon töprenkedtek,
Hogy a' sok dezentír Szépek hová lettek?
'S egy kurázsis Ifjú szinte már értek ment;
Rebeka 's az egész követség megjelent. —
Katzagtak az Urak, és brávót tapsoltak,
Mert ebből egy jeles maskarát gondoltak.

Carnevál maga is (nem tudta) vígadott,
Hogy a' Dáma-sereg illy szép tempót adott.
De midőn azokat különös gálával
Látták vala lenni szeriőz mínával,
Nem tudták a' dolgot egybe mire vélni,
Mígnem Missz Rebeka így kezde beszéllni:
„Uratskáim! engem azok kűldöttenek,
„A' kiket az Urak meg nem érdemlenek,
„Azok, kiket ide hozott ma a' szánka,
„Az a' sok Ifjasszony 's drága szép Leánka,
„Kiknek, bár magokat olly' nagyra nézik is,
„Lába' kaptzája sem lehetne egyik is.
„Mért vagynak olly nagyra a' Gavallér névvel
„Ha úgy bémotskolják azt a' szilvalévvel?
„Phi! arra a' névre fel sem nyitnám számat,
„Vagy a' zsibvásárba vetném a' pundrámat. —
„Mit ér a' fodros haj? a' mándsét? a' tászli
„A' sinóros nadrág, ha az ember bászli[43]
„Pedig melly kényesen-feszesen-begyesen
„Járnak az Uratskák végig a' Pártesen?
„Az Úr is Posonyban eleget fentergett:
„Mért nem producal hát itthonn is Schlossberget?[44]
„Azért, mert nem szabad? azért, mert nem illik? —
„Azért mert az Urak mind tsak kákompillik!
„Magok eltsergetik másutt súgárjokat,
„'S itthonn még tsúfollyák a' szegény Lyányokat.

[43] BÁSZLI némelly környékeken annyit tesz mint másutt *baszuta, liphetz, pipogya,* és, a' mi oda-alább előfordúl, KÁKOMPILLI, 's a' t.

[44] PÁRTES! SCHLOSSBERG! fájdalom, hogy nagyon is esméretes nevek és helyek, a' mellyeken való lelki, testi és világi elromlások az Ifjaknak, nem tsak egy Satiristának érdemlené meg a' figyelmét, hanem ollyanoknak is, a' kik vagy könyveikkel vagy hatalmokkal hamarább fordíthatnak a' dolog' nevén! - - Nem elég a' bűnt megtiltani, hanem a' bűnnek eszközeit kellene eltörleni; vagy a' gyönyörűségeket a' Virtus' ketsegtető eszközeivé tenni. — A' legutálatosabb úgy nevezet[t] *Kreutzertheaternél* mi közönségesebb fészke és menedékhelye a' közönséges bűnöknek. Tegyük Virtus' oskolájává a' Theátrumot, 's érzékeny Ifjainkat bátran vezethetjük akkor belé; a' gyönyörűségek nemes érzést fognak bennek, mint a' Róma' és Athéne' nevendékiben, felindítani!

„Kereken kimondom; az Urak 's Úrfiak
„Tsak ahon nem kéne, ott tsintalan fiak. — —
„Ez a' Lotsperdi is, az ebágyról esett,
„Mit tesz? mért jött ide? nálunk mit keresett?
„Lé-hűtni jött ebbe a' Kompániába?
„Diktom, faktom! vesszen pokol-kurvannyába!
„Fársángnak hívatná ő is magát hogy már,
„Pedig pernahájder, gézengúz, Koszlobár.
„Még is ő mér hányni a' Dámáknak fittyet:
„De megtanítjuk ma ezt a' kótyonfittyet.
„Meg! és minden Leány fülébe pesel ma;
„Néked szóll a' letzke te gizgaz! te selma! —
„De, hogy követségem hosszason ne essék:
„Ide-jöttöm' okát meghallgatni tessék.
„Minden rangú Dámák egyes akarattal
„Engemet kűldöttek olly' parantsolattal,
„Hogy kívánságokat adjam elő pontban
„Az Uraknak; melly is áll e' három Pontban:
„Elsőben az Urak szabad tettzésünkre
„Ezt a' gaz Carnevál― adják ki kezünkre;
„Másodszor haladék nélkűl felkeressék
„A' nagy Mátrikulát, hogy megégettessék;
„Harmadszor, valakik most is nőtelenek,
„Minket solenniter mind megkövessenek.
„Ha e' kívánságot a' Szála felhagyja,
„'S követő-levelét nékem ki nem adja,
„'S a' Mátrikulával ezt a' gaz Spitzbubot:
„Ellenségnek tartsa az Asszonyi Klubot." —

„Ellenségnek tartjuk az asszonyi Klubot;
„Magunk köztt egyet sem esmerünk Spitzbubot;
(Illyen választ ada Bordáts Rebekának)
„Szüksége van nálunk a' Mátrikulának;
„Eb, a' ki kenteket, Néném! megköveti;
„Diktom! 's az öreg fart visszatzepelheti."

E' szókra az Urak mind katzajt ütének,
De a' Lyány-követek felmérgesedének. —
'S mihelyest az egész követség-tsoporttal
Rebeka visszatért a' kerek réporttal:
Seregét Dorottya mindjárt öszveszedte,
'S egy rendes Armáda' formájába vette. — —

Nyílj meg most, Helikon![45] nyílj meg; Ti magatok
Szép Istenasszonyok előttem dalljatok.
Ti elmondhatjátok, jut is eszetekbe,
Kik állottak belé a' Leány-seregbe,
Kik vóltak Vezéri az Amazonoknak,
'S örök Egri nevet kik nyertek magoknak. —

Egy erős négyszegű Corpust formálának
A' kik legaggottabb Leányok valának.
A' Sereg' derekát ez a' népség tette:
Kommandóba őket Adelgunda vette.
A' két szárnyán álltak mintegy könnyebb truppban
A' fiatal Szűzek fel kötött Szalupban:
E' gyönyörű népet vezérelte elől
Magdaléna a' bal, Márta a' jobb felől.
Hátúl a' Vasasok' nehezebb osztályja
Az özvegy-asszonyok' Seregét formálja.
Lassú, de kemény nép: Reservaként vagynak;
Orsolyát tisztelik vezérlő Hadnagynak.
Az avantgárdába, melly mindnyája között
A' legkatonásabb formába őltözött,

[45] NYÍLJ MEG MOST HELIKON! 's a' t. — Mikor Virgilius a' háborúra felköltt Itáliai Vitézeket elő kezdené számlálni, így kiált fel egész enthusiasmussal, *Aen. Lib. VII. v.* 641—646.

Pandite nunc Helicona Deae, cantusque movete,
Qui bello exciti Reges, quae quemque secutae
Complerint campos acies, quibus Itale jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis;
Et meministis enim Divae, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.

Azok az eleven Freycorok valának,
A' kik már Férj nélkül szűlni is tudának.
Friss és gyönyörű nép! fortélyos, vakmerő;
Rebeka vezette, egy próbáltt Hadverő.

Ezek a' vezéri 's osztályi valának
Ennek a' rettentő Dáma-ármádának,
Mellynek fő kórmányát Dorottya tartòtta,
'S mint General en Chef[46] maga mozdította.
Nem választott ő ki egy helyt egyenessen,
Hogy a' hol nagyobb baj esik, ott lehessen.
Tizenkét ősz 's próbáltt Banyát melléje vett,
'S egy vén Guvernántnét[47] Adjutantjának tett.
Ekkor az ütközet' módját így rendelé,
Hogy a' Front léptenként menjen eléfelé:
A' szárnyi könnyű nép akként fordúlgasson,
Hogy minden sort 's rendet zavarba hozhasson,
És a' Mátrikulát tsalfán vagy mérészen,
(Melly a' triumfusban legszebb préda lészen)
Kerítse kezéhez az ellenség elől,
Egy szóval vígyázzon minden oldal felől:
A' hátúlsó Sereg még most szótól várjon,
Minden rést és útat keményen bézárjon:
Most pedig egyszerre az első dobhangra
Az egész avantgárd[48] üssön a' Farsangra,
'S ha lehet Carnevált hadifogllyá tegye,
Vagy a' Mátrikulát kezéből kivegye;
De ha rabbá esik, kedvezzen Hímennek.
Lántz köztt is tisztelni kell a' rangját ennek.

[46] GENERAL EN CHEF a' legfővebb Vezére egy sok ezerből álló fegyveres Seregnek, a' kitől függnek osztán minden osztályos Generálisok.

[47] GUVERNANTNÉ, frantziául *Gouvernante*, a' nagy házaknál a' gyermekeket nevelő 's az azoknak gondját viselő Asszony-személy.

[48] AVANTGARDE, *elősereg*, előre indított, vagy az ütközet' elejére állított, kissebb sereg.

Mikor a' táborban mindent elrendele:
Űlt egy Baldakinra[48a], kit nyóltz Szűz emele,
'S onnan igazgatta a' Népet, a' helyet,
És, mintegy Feldmarsal, perspectiva helyett,
Hogy rá-ügyelhessen a' nagy ármádára,
Egy vén pápaszemet feltett az orrára.
Külön-külön minden Vezért és Hadnagyot
Serkentgetvén, nékik mindent jól meghagyott. —
„Most már eljött a' pertz, így szólla nyájához,
„Hív barátináim! kezdjünk a' munkához,
„Tsak bátran! velünk lessz a' bosszú 's szerelem.
„Menjünk! már zsebemben van a' győzedelem." —

E' szókra Tesztilis felveszi kezébe
A' Sereg Zászlóját, mellynek a' végébe'
Lengő pántlikákkal körűl koszorúzva
Tintukkal bodrozott Főkötő vólt húzva.
Az apróbb Zászlók is lobognak szép sorral,
Kiken Vénus látszott, bőltsővel, 's Ámorral. —
Megindúl a' sereg; a' selymek suhognak,
A' pádimentomon a' tzipők topognak:
Szikráznak a' tüzek a' Dáma-szemekben,
Keblekben kurázs van, fegyver a' kezekben,
Harnádel,[49] Strikknádel, ördög-pokol-nádel,
Mellynek külömbb nemét ma sem számlálnád el,
Alma-evő kis kés, etuis bitskia,
Szemnyilak, tsóktsákány, mosolygás-fringia.[50]

[48a] [A Dor[1].-ben itt *Űle egy Dívánra* változattal kezdődik a sor, s ehhez a jegyzet a kiadásban: „DÍVÁN, igen apró lábakon álló neme a' Kanapénak[.] Minthogy ezt a' Török szokásoknak követésére vették fel az Európaiak: azért neveztetett Dívánnak a' Török ország' fő Tanátsáról a' *Dívánról*, a' mellytől van ez a' szónk is: *dívánkozni*."

[49] HARNADEL, 's a' t. — *Nadel* német szó, magyarúl tűt tészen. — Egyszer egy német technologicus Könyvben a' Tűnek 22 német olvastam meg; pedig sem a' hájvarró, sem a' bornyomózsákvarró, sem még inkább a' botskorfűző tű nem vala meg benne.

[50] FRINGIA. — Ezt a' szót a' kardvasakra szokták felütni annak jóságának jeléül és bizonyságául.

A' Dorottya' gőgös Baldakinja megett
Fő hadi-muzsika gyújtá a' Sereget.
Lizette, a' szépen hárfázó Lizette
A' Lyányok' fársángi Marsát elkezdette:
Mellette a' nótán tíz hárfa hangozott,
Húsz tambura 's doromb akkompanyírozott.
Mások vagy letörvén a' butellák' allyát,
Azzal trombitálták a' Lizette' dalját,
Vagy holmi nagy Smukkos katulyát tartának,
'S két frizőr fűsűvel azon dobolának.
Az egész ármáda danolta a' Marsot,
'S úgy tették hangjánál a' truppok a' marsot.
Éris pedig szíve' tellyes örömében
Felemelvén magát pudlis szekerében,
Titkos katzajok köztt lebegett felettek;
'S Denevér Nimfái körűltte repkedtek.

Mikor a' nagy Corpus a' Szálába kijött,
Már az avantgárda Carneválra ütött,
A' pajzán Freycorság őtet megtámadta,
Ki kezét, ki haját, 's köntösét rángatta.
Lármás tsivogással mind rá kezdtek esni:
Maga vólt, 's oltalmat nem tudott keresni.
Így jár az a' szegény bagolyfi is éppen,
Ki elhagyja enyhős odvát délközépen,
Mihelytt a' madarak látják, körűlveszik,
Akármerre fordúl, meg nem menekeszik;
Míg a' Kányák űzik a' Csókák tsátsognak,
Tseveg a' sok Veréb, a' Varjak kárognak,
Tsúfolja, tsipkedi, rángatja mindnyája,
Tele a' tollával mindeniknek szája.

Már a' nagy sereg is a' tsata piartzot
Magának foglalván, elkezd'te a' hartzot.
A' bal szárnyon álló könnyű nép sok szűzzel
A' Mátrikulára ütött kemény tűzzel.

Hímen felkiáltott; „Urak! ne hagyjátok!
„Mert a' Mátrikulát mindjárt nem látjátok."
Ezt a' Gavallérok hallván, oda mennek,
Hogy segítségére legyenek Hímennek.
De már akkor körbe fogta a' Lyány-tsoport,
Verték a' széllyelhánytt székek között a' port.
Szörnyű a' zaj 's lárma. Ezek megragadják
Híment és a' könyvet; amazok nem hagyják:
Most ezek hányják el a' széktől azokat;
Majd azok nyomják el onnan a' Lyányokat,
Fillisnek már a' Könyv éppen kezében vólt;
Kiáltott a' sereg, a' győzőnek tapsolt:
De alig tsípte meg Károly egy keveset,
Elejté a' könyvet, 's a' lábára esett.
Oda ugrott Károly, a' prédát már hozta:
De Rozinka őtet agyon tsiklandozta.

Más-felől az Ifjak e' szép hartz' neszére
Indúlni akartak Hímen' védelmére:
De a' könnyű sereg' jobb szárnyával Márta
Kirukkolt, 's előlök az útat elzárta.
Keresztűl próbálnak az Ifjak rontani:
De ennyi szép ellen ki tudna állani?
Egyedűl maga vólt olly Gavallér Albert,
Hogy annyi amazon ellen indúlni mert.
Thrézi ellent állott: de egy pillantása
A' szép Szűz' szívében halál-sebet ása.
Visszapillantott rá haldokló kedvese,
'S a' sebhedtt bajnok is artzal reá ese.

Ez esetre a' hartz nagyobb tüzet kapott.
Felzendűlt mind a' két népség 's öszvetsapott.
Tsatáztak a' mérész Dámák az Ifjakkal
Szerelem' mérgébe mártott szemnyilakkal,
De a' kéz-szorítás' és sohajtás' heve
Sok szépek' szívében nagy pusztítást teve.
Sok Gavallér pénzt is adott a' Spionnak,
'S kitudta bibéjét a' szép Kisasszonnak;

Mellyért az Amazon hullott is a' hartzon,
Kottzant a' tsóktsákány a' keblen, az artzon.

Már a' Gavallérság jóval is innen járt;
Hogy Dorottya arra veté az okulárt.
A' legszebb szárny' vesztét a' Baldakinjából
Meglátja, 's a' közép sereg' derekáról
Négy erőss tsoportot kikűld sietséggel,
Hogy a' győzött félnek légyen segítséggel.
Kik is kiszegezett pagnéttal kiálltak,
'S tűjökkel eleven Sorompót[51] tsináltak.
Azonnal Koriska ezek' Komendántja,
A' Gavallérokat olly mérgesen bántja;
Hogy perlő nyelvének 's éles szablyájának
Ellene ők tovább már nem állhatának. —
Egy Főkötő-spádé vala a' markába',
A' mellyel úgy szúra Lajtsi' nadrágába,
Hogy a' mint sok tréfás társaságban hallik,
Még most is meglátszik puliderjén a' lik.

Ez alatt a' hartznak legjobb divatjában
Ámor, ki soha sem nyughatik magában,
Elméjét egy hadi fortélyon hánytatta;
A' kis szerelmeket mind öszvehívatta,
Kénkövet, kanótzot, ásóval, kapával,
'S a' hamar-szerelem' friss puskaporával
Adott a' kezekbe, hogy azzal menjenek
A' házba, megmondván mitévők légyenek.
Megértvén Ámornak e' parantsolatját
Az apró Minőrök;[52] a' Szála' padlatját

[51] *Spanyol* SOROMPÓnak nevezik a' Hadi mesterségben, azokat a' hegyes vasazott karókból készített, és forgatható palánkokat, mellyeket a' Gyalogság' elibe szoktak hányni, hogy a' lovas nép el ne gázolhassa azt. Németől *Spanische Reiter*.

[52] MINŐRÖK a' tábornál azok, a' kik mínát ásnak, vagyis a' kik a' puskaport földlyukakba rejtvén, azzal az ellenséget, vagy annak valamelly épűletjét felvettetik.

Mindjárt mesterséges Mína alá vették,
'S a' Dámák ruhája' allyát felvettették.
Ah! e' sebes tűz-láng hányat felpörköle,
Hányat ejtett sebbe, hányat meg is öle!
Sokan, igen sokan mintegy fél-halottak
A' főldre, 's az Urak' ölébe hullottak,
A' rugó salétrom minden észt és tsontot
Saját forgójából kihányt, széllyel rontott,
'S a' láthatatlan láng gyújtván a' velőket,
Édes tsiklandással emésztette őket.
Héj te, ravasz Ámor! miket fel nem találsz?
Egy felől nem győzvén, másutt is praktikálsz!
Van é olly rejteke az asszonyi nemnek,
A' mellyben nem nyílnék rés a' szerelemnek?

Dorottya, kit a' láng ama' Baldakintól
Nem érhetett vala, mentt maradt e' kintól:
Azért kevés népét ismét serkengette,
Az elszélledtteket újabb rendbe szedte.
Fellobban villogóbb tűzzel a' hartz' langja:
Verdesi a' padlást a' tsatázók' hangja,
Szék, asztal zörömböl, a' dob, trombita zeng,
Tsizmától, tzipőtől a' pádimentom reng. —
Legelőbb is Rózsi, a' legszebb Amazon,
Etsével szembeállt 's erőt is vett azon:
Már szinte életét el is fogyasztotta,
Kiált Etse: Pardon! 's a' kardját nyújtotta.
De Johanna, kinek rózsákba mártatott
Ortzája született hajnalszínt mutatott,
Johanna újonnan Etsét megtámadta:
De ortzáját Etse addig tzirolgatta,
Míg mind elenyészett a' Johanna' vére,
'S hajnalszíne maradt az Etse' kezére.
Iromba lett a' szép Czerussza 's míniom,[53]

[53] CERUSSA, tesz fejér festéket, fejér kendőzőt; MINIOM pedig egy neme a' piros festéknek. A' jóféle ortzafestő piros színnek a' neve Carmin.

Ollyan lett a' rózsa, mint a' sásliliom. —
Így halnak el gyakran egy ortza-fogásra
Sokan, kik rá szoktak a' képmázolásra,
Azok, a' kik nappal angyali bálványok,
Éjtszaka lüdértzek 's merő boszorkányok.

A' virgontz Belinda szokott tréfájával
Bordáts Úrhoz szalad vigyorgó ortzával,
„Mossziő! az Úr is tsak kan-életet él;
„Mire nézte most is a' fársángot? 's nem fél,
„Hogy hadi-foglyommá teszem, megköttetem,
„'S győző-hintóm előtt kevélyen vitetem?"
Ekkor olly' bájoló szemekkel tekíntett
Az Úrra, mint Vénus, mikor Márssal tsínt tett.
Az Úr mosolyogván a' nagy bajusz alóll,
„Eredj te kis Pajzán! a' Lyánkának így szóll,
„Tudod már sok ízben ellenem pártoltál,
„Váradat feldúltam, ismét meghódoltál.
„Kardom most sem tompa, ha tompa megfenem:
„Hogy mersz, pajkos madár, felkelni ellenem?"
Így szóllott, és magát a' Nimfa megadta,
Tudván, édes iga nyögni ő alatta.

Más oldalra Chloris, kinek termetében
Minden kellemesség vólt tsak a' szemében,
(Szikrázó nyilat szórt arra, a' ki nézte,
Aléltt pillantása halkal megígézte;
De mikor tsillogó rezgése szétreppent,
A' nehéz-nyavalya édesen tört mindent.)
Chloris az Ifjakat sebes pillantással
Sűrűn lövőldözvén, hullatta rakással.
Kivált rátalálván a' deli Vintzére,
Ezer tűzkatsintást szórt rá szegénykére.
A' triplázott villám elfogá a' szemét,
Megelektrizálta mindenik tetemét.
Lángolt az ortzája, dobogó szíve vert,
Élt még, de nem tudta, 's eszméletlen' hevert,

Chlóris oda ugrott, 's a' maga tsókjára
Kitsalta lelkét is halvány ajjakára. —
Azomban Ámor is a' hartz' közepében
Ákhillesként nyargal hadiszekerében,
A' szép szemű Chlórist, ki elandaloda
Holtt bajnokja mellett, 's nem vígyázott oda;
Chlórist elütteti a' rúdnak végével;
Lerogyik, 's fekvését festi szűz vérével.
Eltapodta őtet az Ámor' szekere,
Átjárta szép mellyét, szép hasát kereke.
Így esett el e' két bajnok egy tsatában
'S mind ketten megholtak ők — metaphorában. —

Ámbátor a' fejem Toalett[54] vólna is,
Curtisán melyemből Coquet nyelv szólna is,
Bár próbát Románo elmésséggel teszek,
'S ékesebben szóllok, mint a' Hof-Maitressek:
Még sem festhetem le tellyes valójában
Mind azt, a' mi esett ebben a' tsatában.
Másként is sok itten a' mi titok, és szent;
'S még a' Poéták sem tudhatnak itt mindent.

Elég, hogy a' Dámák, kik bár hullottak is,
Víttak még, és sűrűn hulltak az Ifjak is,
Tovább is tüzesen folytatván a' hartzot,
A' Gavallérokon tettek sok kudartzot.
E' mellett a' szegény Fársáng' óltalmára,
Ki a' sok Dáma köztt már majd pórúl jára,
Más felől Hímennek 's a' Mátrikulának
Védelmére számos Ifjak tartatának.
Azomban a' Dámák megmozdíthatatlan
Nagy ármádiája mégis mind únatlan'

[54] TOALET, *Toilette*, teszen frantziául asztalkát, különösen pedig asszonyi ékesgetésre készűltt kis fiókos asztalt: CURTIZAN, *Courtisan*, udvari ember, hízelkedő, Dámák körűl hívalkodó: COQUETTE, tetszeni kívánó, szines mézes mázos beszédű, szerelemhez értő Dáma: 's a' t.

Attakban vólt sok szép Ifjaknak kárára,
Vagy a' két szárnyáról kitsapott portára.
Dorottya mind újabb tsatára rendelte
Vezérit, 's a' lankadtt szíveket tüzelte.

OPOR, hogy már végét vesse a' tsatának,
Egy új stratagémát gondolt ki magának,
Mellyel minden truppot zűrzavarba tégyen,
'S Dorottya, a' Vezér, tehetetlen légyen.
Annyi sok hatalmas szemmel és szablyával
Szemköztt állván, így szóllt felséges ortzával:
„Halandó Angyalok! kedveltt szép ellenség!
„Kiket bennünk ural minden érzékenség,
„Kik bírván szívünket a' természet' jussán,
„Törvényt szabtok nekünk szépségtek' trónussán,
„Hogy' ellenkezhetnénk tovább ti véletek?
„Itt a' kéz! itt a' szív! tsakhogy békélljetek.
„Tudjuk, miért vagytok haragban eránttunk;
„Mert véletek nagyon hidegképpen bántunk:
„Nohát ezen vétkünk' jóvá tételére
„Én, mint a' Fársángi tábor' fővezére,
„Még ma egy Kisasszonyt kívánok elvenni;
„'S tudom, vitézim is mind így fognak tenni —
„De én annak adom tserébe szívemet
„A' ki legelősször megtsókol engemet."

Édes kotlós annyok' egy kotyogására
Hogy fut a' sok tsirke egy szem gabonára:
Minden Kisasszonyok akként tódúlának
Legelső tsókjára Opor' ortzájának. —
Senki sem ügyelt már zászlóra, vagy sorra.
Isten hozzád jó rend! hajde mind Oporra!
Szintúgy rugták egymás' tzipellője' sarkát,
Tapodták, hasgatták egymás' Sleppje' farkát:
Az elsők hátrálták az utólmenőket,
A' hátulsók visszahúzták az elsőket:

Lármáztak, zajgottak, porfelleget vertek,
Asztalt, széket, bőgőt, tzimbalmot levertek.
Tört a' pohár, palatzk; tányér, tátza tsörgött;
Ugattak a' pudlik; ajtó, ablak zörgött.
Ifjúként szaladtak még a' vénlantok is.
Sem Hadnagy, sem Svadrom, sem rend. Sőt magok is
A' Baldakintartó Szűzek elfutának:
'S keze, lába kitört Marsal Dorottyának.

Negyedik könyv.

Hajnalig.

Summaya.

Mikippen az vitéz Dorotthia ſoc Zűecnec hallatlan keſſerűſighire az faidalmos halálval kűzkődnéc, és hogi mikippen ochódnéc fŏll, miert hogi Carnevallal egietemben az Matriculla Sácmánra yutván; mell is tűzvel megh igettetic vala az Carneval penigh megh zabadól vala, mellecnec utánna vődd eződben Kegies Olvasó az Vin Gergőnec bezidit, és a' zepp Venus Iſten Azzonnac is mikint tőrténéc az ő alá-zálláſsa ickes Rithmuſocval elődben adattatnac.

Mind rátódúla már kívántsi vágyással
A' Dámáknak nagyja, apraja rakással
Oporra, hogy őtet mindjárt megtsókolja:
De a' Gavallérság őket meggátolja.
Az Ifjak hatszeres k a r é b a[55] állának,
'S Opornak eleven sántzot tsinálának.
Már egy Dámának sints, akármerre térjen,
Sem résse, sem módja, hogy Oporhoz férjen.

[55] CARRÉ, tesz itten különösen négy szegeletre álló 's egy bizonyos helyet bekerítő katona-tsoportot.

Néha erőszakkal rohantak ostromra,
Néha rimánkodtak, sírtak, — de potomra.
És mivel a' karén által nem törhettek,
Szégyennel, bosszúval hátrálni kezdettek.
Mint vert had egyenként kiki visszatére
Felsűltt kívánsággal a' tábor' helyére,
A' hol már öszvetörtt Baldakinja mellett
Megsebhedtt Marsaljok tsak alig lehellett.

„Hitetlen nép! — így nyög Dorottya nékiek —
„Hát a' vitézeknek így kell é tenniek?
„El kell é hagyniok kiszabott rendjeket,
„A' fegyvert, a' Zászlót, a' Fővezérjeket?
„Gyarló nép! egy ravasz ellenség' szavára
„Úgy kellett rohanni a' Férjfi' tsókjára?
„Phi! szégyen! gyalázat! gyáva Teremtvények,
„Kikből így űzhetnek tsúfot a' Legények!
„De lám hívságtokért megvan a' jutalom:
„Od' a' szép betsűlet, od' a' diadalom,
„Helyébe tsak szégyent, kudartzot kaptatok;
„'S ím félhóltan fekszem én is miattatok."

A' szégyen és bosszú őket eltőltötte,
Lesütött ortzával álltak körűlötte.
Dáma-szokás szerént sírtak haragjokban,
Átkozván magokat, és Oport magokban.
'S fájlalván hűséges Vezérjeknek estét,
Hószín karjaikra felvevék kék testét.
Bévivék szomorún az oldalszobába,
Ahol helyheztették puha nyoszolyába,
Vígasztaló szóval, kávéval élesztek,
Szederjes sebeit kötözni is kezdték. —
De néki nem lévén többé bizodalma,
Elnyomván testének, lelkének fájdalma:
„Gyalázatban, úgy mond, tovább miért élek?
„Inkább betsűlettel hal meg a' nagylélek.
„Ti kik okoztátok rajtam e' tsúfságot,
„Hogy tukmálhatjátok én rám e' világot?"

E' szókra sebéről tépvén a' flastromot,
Meg is tette mindjárt a' testamentomot.

Öt vén Dáma leűl a' Toalettéhez.
Apollónka pennát dug a' fél füléhez,
A' Schreibkalenderből[56] a' Bőjtnél kiszakaszt
Egy tiszta levelet, kétfelé hajtja azt;
A' gyászos íráshoz készűl keseregve.
Dorottya elkezdi diktálni heregve: —
„Én alább is megírtt Kis-Asszony, DOROTTYA,
Letelvén világi életem' robotja,
Egyébként ép 's tsendes elmével diktálom,
Tsak hogy az Ifjakat szeretem 's útálom.
Én, mondom, e' Nemes Megyében születtem,
'S eredetet régi törzsök-házból vettem;
De a' mellynek bennem magva fog szakadni:
Jószágomról tehát rendelést kell adni. —
Elsőben is hagyok kétezer Szuverént
A' Bétsi Bolondok' házának a' szerént,
Hogy fundussok légyen az ollyan Szűzeknek,
Kik kosarat adván magok kérőjöknek,
Mint szokott, örökös pártába sűltenek:
Ezek a' Bolondok' házában éljenek!
Másodszor testálok a' Szűlők' házára
Kilentz ezer tallért, az ollyak' számára,
A' kik tsúnyák lévén, Vőlegényt nem kapnak,
'S természeti tüzök miatt fére-tsapnak.
Harmadszor keresett jószágomnak felén
Pia fundátiót állítok Pentelén,
Mellyből esztendőnként megtartván a' számát,
Férjhez kiadjanak tizenkét vén Dámát.
Felén egy Vesztalis templom építtessék,
Mellyben húsz vén Szűznek lakás rendeltessék,

[56] SCHREIBKALENDERNEK, vagy Író-Kalandárjomnak hívják a' Németek a' negyed rétű árkusra nyomtatott Kalandárjomat.

De úgy, hogy mindnyája járjon főkötővel,
Mert igen éktelen járni leányfővel.
Továbbá, ha ama Kőltő jó kedvébe,
A' ki most itt múlat ebb' a' Vármegyébe,
Leírná a' Dámák mellett tett hartzomat,
'S hattyúi szárnyain zengné halálomat,
Minthogy, a' mint mondják, eddig minden Nagyok
Üressen botsáták:[57] — néki fundust hagyok.
Lentseni[58] Kertemet mezei házommal,
Minden Bankóimat az egész Smukkommal
Adják néki: ebből holtig elverselhet,
'S Beótzián Parnasz' hegyeit emelhet.
De a' Buffánomat[59] mégis Orsolyának,
A' két Mopszot pedig adja ki Mártának.
Végre a' széllyeltörtt Baldakin fájából,
'S Vőlegényt nem esmértt nyoszolyám' allyából
Egy Castrum doloris[60] készüljön számomra.
De nevem ne messék kőbe a' síromra;
Ne tám az Útazók, kik ott szájonganak,
Még hóltom után is Lyánnak tsúfoljanak. —

[57] EDDIG MINDEN NAGYOK ÜRESSEN BOTSÁTÁK. — Ha mások ezt mondják, nem jól mondják: mert p. o. *N. Mélt. Gr. SZÉCSÉNYI FERENTZ Ő Exc-ja* egy Presentben is 100 Rf. a' GRÓFNÉ *Ő Exc-ja* egy Ódámért külön 50 Rf. *Mélt. Gróf FESTETITS GYÖRGY Ő Nga,* a' hadi Oskoláról írott Ódámért 100 Rf. más ízben 25 Rf. ismét 30 Rf. ismét 40 Rf. *Mélt. Gróf ERDŐDY ZSIGMONDNÉ Ő N.ga* 5 vagy 6 sor versemért 12 aranyat, *T. N. FRATER ISTVÁN* Úr 50 Rf. adtak, hogy most másokat ne említsek. Méltatlan panasz az, hogy Nemzetünkben Metzénások nintsenek; vagynak igen is, tsak az Íróink vagy importunusok ne légyenek, vagy sordidusok. — *Principibus placuisse Viris, non ultima laus est.* HORAT.

[58] LENCSEN, egy puszta Somogyban Nagy-Bajom mellett.

[59] A' BUFFÁN, magyarúl Far-dagály, talám a' Módinak minden bolondsági között legképtelenebb bolondság vala! Ez már kiment a' Szokásból; de a' MOPSZOK, vagy a' Dámáknak ölbeli kis Kutyáik, mégis a' Grátziák' szolgálatjában vagynak.

[60] CASTRUM DOLORIS nevet visel a' Nagy emberek' halálára felállíttatni szokott *Gyász-alkotmány,* mellyben a' megholtnak érdemei szoktak példázatokban előadódni.

Testem pedig a' két Pázsimhoz[61] temessék;
'S legalább porom is Férjfi porhoz essék. —
Ezen testamentom végrehajtójának
REBEKÁT ... E' szók még a' száján valának: —
A' midőn Rebeka, ki az elszélledett
Népet rendbeszedte, 's ott kinn verekedett,
Triumfáltt sereggel, örvendő lármával
Béjött a' Fársánggal 's a' Mátrikulával.
Alig pillantá meg Dorottya félfelől,
Azonnal olly' édes öröm lepte belől,
Hogy elfelejtkezvén minden fájdalmáról,
Életről, halálról, — leugrott ágyáról.
„Itt vagy! — 's pedig fogva! élek már, így szólla,
„Hol a' Könyv? — majd gondot viselek én rólla.
„Élek már! már több írt ne is kössetek rám:
„Mindjárt felőltözöm; hol van, hol a' ruhám?"
Igaz, hogy Dorottya mindjárt megújúla,
Ruháját rávette, tapsolt, 's meggyógyúla.

Mihelytt Rebekával előbeszélltette,
Hogy kézre Carnevál** miként kerítette:
Azon tanátskozott a' sereg' Nagyjával,
Mit tégyen e' régen vártt hadi foglyával?
Kik köztt arra ment ki a' dolog' Summája,
Hogy tsak hadi törvényt tartsanak reája,
De, hogy kéznél légyen, tsukják bé azomba.
Bé is tsukták őtet kemény áristomba,
A' melly olly keserves fogház és kaloda,
Hogy a' Napfény soha bé nem süthet oda,
Dupla Moldon-fallal van kerítve körűl,
Nehéz hozzá férni, erős körös-körűl.
Olly' hely mint a' minőn Ulissz hajdanába
A' Palládiumért bémene Trójába. —

[61] PÁZSI, frantziául Page, ollyan nemes gyerkőtz, a' kit a' Nagyobb Udvaroknál nevelnek.

Mégis mennyi tsínos Urak 's Bőltsek vannak,
A' kik e' tömlötzbe víg szívvel rohannak,
Sőt ezt a' fogságot vásárolják kintsen,
'S örűlnek a' rájok vertt erős bilintsen.
— — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — —
Végre megtétetvén rá a' szententzia,
Felhozza a' setét tömlötzből Lídia.
Kijöve Carnevál a' vén Porkolábbal
Arany nyaklántzokkal megbilintseltt lábbal. —
Strimfli-galandokkal jól hátraköttetvén,
Két kezét, 's Drabantok között kísértetvén,
'S így nem is űgyelvén az ő mentségére,
Ezt a' szententziát olvasták fejére:
„Sok lévén CARNEVÁL' bűneinek száma,
„Méltónak ítélte erre minden DÁMA,
„Hogy Mátrikulája porrá égettessék,
„Maga hóhér által kiheréltettessék. — —
„MENJEN VÉGHEZ. Datum Kaposvár
's a't.
„DOROTTYA, mint a' Szék' Feje, és a'
Többi."

Ki is ment húsz Dáma az oldalszobából,
S rógust rakván a' törtt Baldakin fájából,
A' tüzet nagy öröm 's tántz köztt gerjesztették, —
És a' Mátrikulát hamuvá égették. —
Innen van, hogy ma már nintsen többé vén lyány,
Mert az esztendeit más nem tudhatja hány;
'S ha egyszer a' képét jól kimázolhatja,
Magát gyenge Szűznek szabadon mondhatja.

Már éppen kivitték a' szegény Carnevált,
Már éppen fegyver köztt a' vesztőhelyen állt:
Mikor lárma esett ott kinn a' pitvarban,
Kiáltanak; tűz van! tűz van az udvarban!
A' szobából minden ember kiszalada,
'S Carnevál odabé egyedűl marada.

Hímen eloldotta a' békót lábain,
'S a' Strimflikötőket eltépte karjain.
Akkor vették észre a' Dámák magokat,
Mikor már szabadon látták a' rabjokat.
Késő vólt már akkor. Már őket nevette
Carnevál, és magát az ifjakhoz vette. —
De nem tévén a' tűz semmi veszedelmet,
Szüntetvén a' Bál is a' lármát, félelmet;
Opor Úr azonnal kérdezkedett rólla,
Mellyre a' Lokajja, Gergő ekképp' szólla:

„Tens Uram! A' Casus minthogy hosszas lévén,
„És ezek a' Lyányok igen sok tsínt tévén,
„Meg is únván talán a' Tens Úr hallgatni:
„Méltóztassék vélem egy pipát gyújtatni." —
„Nem kell; tsak mondd Gergő!" — „Tens Uram, tehátlan
„Igazán hogy minden Lyány cseléd ortzátlan,
„Kivált azok, a' kik Lokajok köztt nőnek,
„'S az Úri udvarba tsak lé-hűtni jőnek.
„Én ugyan helyet sem adnék egyiknek is,
„Ha mindjárt tsupádon széllel élnének is.
„A' konyhára hordják a' pletyka beszédet,
„Mindég dérogálják a' Férjfi tselédet.
„Mindég tsak tserfelnek, osztán nyalnak falnak,
„Morzsáját sem látjuk a' belső asztalnak.
„Tsak kurafijoknak szoktak ők duggatni.
„Tens Úr! kár ezeket Lyányfővel járatni. —
„De hogy eggyik szómat másikba ne őltsem,
„És a' Tens Úrnak is Úri kedvét tőltsem:
„Most is, míg az Urak ott benn múlatának,
„Ni a' szedtevették mit nem tsinálának!
„Letsepűltek minden betsűletes Legényt,
„Lajhának, kappannak tsúfolták a' szegényt.
„Ihogtak-vihogtak, nyakunkra tódúltak;
„Megkövetem — még a' nadrágba is nyúltak,

„Nézze tsak a' Tens Úr, millyen ez a' mente,
„Nánika a' Stertzel ni hogy öszvekente.
„Tens Úr! egy kurvától én ezt fel nem veszem,
„A' Sátisfektziót az Úrért megteszem.
„Megőszültem az Úr' Ura Attya mellett,
„De még senki rajtam illyen tsúfot nem tett.
„Egésszen bolondot tsináltak belőlünk,
„A' mondért, süveget elkapkodták tőlünk,
„Azt mond'ták, hogy jobban illik ő kemeknek,
„Tsak pendely kell nekünk bodzfa legényeknek.
„Még a' vitézkötést feltették bűbjokra;
„Óh, hogy a' jégeső verne kobakjokra! — —
„Fridrik szakáts éppen az ágyon szunnyadott,
„Hogy hatod-magával Mantzi rátámadott,
„Leöntötték szegényt; az még is szerentse,
„Hogy veres nadrágát nem érte a' lentse!
„De bezzeg mikor a' fejére tapinta,
„Már a' haján folyt le a' híg palatsinta.
„Felugrik haraggal, szidja sok attával
„'S bémázolja képét egy tál kotsonnyával.
„Tens Úr! azon semmi épséget nem hagyott:
„Didergett a' kurva, majd hogy meg nem fagyott.
„Úgy kellett! magam is nagyon bosszankodtam;
„Mégis a' katzajtól meg nem tartózkodtam,
„Mikor kotsisunkat négyen körbe vették.
„Futni akart Jantsi, de nem eresztették:
„A' félsarkantyúja akadt a' szoknyába,
„'S Kalárival együtt zuhé a' tsávába.
„Etse Úr' hajdúja éppen ott pipázott,
„Mellé suhan két Fraj, 's mikor nem vígyázott,
„Szájából az égő pipát kitekerték,
„'S Uram! még a' Pámpám'[62] farka alá verték!

[62] PÁMPÁM nevű Pudlija volt Somogyban egy Uraságnak, kinek Házánál esméretségben voltam. Furtsa Kutya volt!

Fies nobilium tu quoque PUDLIUM
Me dicente. — — — HORAT.

„Ne hadja ked magát, Pajtás! felkiáltok,
„Ti is az emberből tsúfot mért tsináltok?
„E' szómra egyikhez a' kostököt tsapja;
„A' másikat pedig futtába megkapja,
„'S úgy szúrja farába a' nyúl-ispékelőt,
„Hogy most is keresik a' nyúl-ispékelőt. —
„Míg Ferkó egy lészán pihenteti magát,
„Ketté metszik lopva a' gatya-madzagát;
„Pakolj Ferkó! kiált a' dévaj nemzetség:
„Talpra ugrik Ferkó; 's bezzeg vólt nevetség!
„Egy kűlföldi tarka ánginba őltözött
„Frantzia Pázsi vólt itt a' többek között,
„E' tett nagy zavarást itt a' Fejér-néppel,
„Új módit kapatott, főképpen a' széppel.
„Ritka olly' szoba-lyány, Frizérozó 's Dajka,
„Hogy ne jutott vólna néki Kalamajka.[63]
„Tán nem is maradtak itt már ollyan Frajok,
„Kiknek e' Pázsival ne lett vólna bajok.
„Tens Uram! nem tudom ki tart illyen Pázsit,
„Nem szeretem benne azt a' nagy kurázsit.
„Ragadós a' módi, kivált ha Frantzia,
„Pedig a' Magyarnak árt az ő módija.
„Most ugyan még kinn jár a' tseléd-szobában:
„De hátha kedvre kap benn is a' Szálában?" —
„Jól van Gergő! jól van: de a' tűz hogy esett?" —
„Elmondom, méltassék várni egy keveset.
„Már semmi tsendesség nem vólt a' szobában,
„Állt a' patália kinnt is a' konyhában,
„Már a' legénység is néki dühödt mordúlt,
„Egy szóval a' Kastély fenékkel felfordúlt.
„Azt mondják, — de arról aláson követem,
„Nem vóltam ott, reá meg nem esküdhetem —
„Mondják gyertyát (vagy mit) akartak gyújtani,
„Vagy a' mi kész tűz vólt, azt is elóltani;

[63] A' KALAMAJKA egy szőrből való fényes matéria, mellyet kivált régi Magyarjaink Mentebéllésnek viseltek.

„Nem tudom, nem láttam; elég az hozzája,
„Azt mondják, kiégett a' Lízi' szoknyája.
„Sikóltott, szoknyáját rázta a' dévaj szűz,
„Egymást érte, szintúgy hullott rólla a' tűz.
„Rá esett egy parázs a' Pámpám' hátára,
„Kifutott ordítva, 's rá ment a' szénára.
„Meggyúladt a' széna! — Latzi szerentsére
„Ott feküdtt, és álom nem jött a' szemére:
„Látja hogy mellette a' tűz lángot vetett:
„Valami baja vólt, mindjárt nem kelhetett.
„Kitsapott már a' láng: lármát kiáltottunk:
„De ő elóltotta, míg vízért futottunk.
„Megszűnt a' tűz, mire mi elértünk oda:
„Kijött Latzi, és még — Náni vagy kitsoda."

E' szókra az Urak 's Dámák katzagának.
Némellyek Gergővel így is tréfálának:
„Bizony, Gergő! a' tűz már nagyon láttatott,
„Még is, a' jó Latzi, jó hogy nem alhatott,
„'S ekképpen a' tüzet hamar mególthatta;
„De tudod é, Gergő! ki distrahálhatta?" —
E' tréfára Gergő így felel valódi
Ortzával; „az ollyast vizsgálni nem módi!
„Az illy' kérdést tartom igen helytelennek:
„Elég hogy elaludt a' tűz, hál' Istennek!
„Hát a' Tens Urak is, és Tens Asszonyságok,
„Mikor utóléri az álmatlanságok;
„Nem szereznek mindjárt társat distrahálni:
„'S szabad é azt osztán másoknak vizsgálni?
„Az illy' kérdést tartom igen helytelennek:
„Elég, hogy elaludt a' tűz: hál' Istennek!" —
Mindnyájan katzagtak e' feleletére;
Hihető, jól reá talált a' bibére.
Egymás köztt sok furtsa tréfára fakadtak:
'S az öreg szolgának egy pohár bort adtak.

Szinte helyre állott vólna a' tsendesség,
'S meglett vólna közttök a' kívántt békesség;

A' Dámák szűntetni kezdték haragjokat,
Nem bántván Carnevált 's a' Gavallérokat:
De — — ej igazán hogy a' háborúságba,
Melly Trójától fogva esett a' világba',
Tsak belé kell jönni mindég a' Dámának! —
Most is a' lett oka az új galibának,
Egy Nimfa,[64] kit Virgil, 's utánna mindenek
Ollyan irtóztató formában festenek,
Holott, ha bár néha réműlést hoz is ránk,
De sokszor angyali ortzával jön hozzánk;
Egy Nimfa, kit Kozma zengő trombitával,
Repűlő szárnyakkal, és felfútt pofával
Festet Rozsólisos szalmás-üvegére,
Egy FAMA-VOLATOT tévén tzímerére;[65]
Egy Nimfa, ki Virgil' paraszt idejébe'
Maga hordta a' hírt a' világ' fülébe,
De most nála bérért szolgálnak mint Úrnál,
A' Novella, Zeitung, Gazetta, és Journál.[66]
Egy Nimfa — de ki ne esmérné Miss Fámát?
Újabb zendűlésbe hozott minden Dámát,
Mivel elhírlelé a' Bálban egyszerre,
(Hihető hogy Éris vette őtet erre)
Elhírlelé, mondom, hogy hallván mindenek
Carnevál' itt-létét, rá felzendűltenek,
Hogy nints ollyan ember, ki rá nem neheztel,
Mivel illyen kurta Fársánggal ereszt el,
A' mellyben így felsűlt mindennek a' kényje,
Kinek a' szíve fáj, kinek az erszényje.

[64] EGY NIMFA, KIT VIRGIL 's a' t. Lásd: *Aen. Lib. IV. v. 174, seqq.*

[65] Hogy a' Literatúrában még a' Rozsólisos Butellára is kell citálni. Vide sic:

Rosolio di Aqua d' oro, all' Insequa della Fenice in Bologna. MICHAEL KOZMA. FAMA VOLAT. — In Bologna: pedig Kozma Mihály, míg élt, Budai rozsólisos Görög volt. —

[66] A' *Novella, Zeitung, Gazetta és Journál* mind Olasz, Frantzia és Német nevei az Újságleveleknek.

Ihon a' Tislér czéh hijába fárada,
Mivel a' sok bőltső mind nyakán marada,
Alig van kenyere 's fűtője szegénynek,
Pedig hetibért is fizet a' legénynek.
Sok szegény Varrónék jó bizodalomra
Megvarrtak húsz-harmintz főkötőt potomra;
Ötöt ha eladtak hat-hét forintjával —
'S még most is adósok a' Tintuk' árrával.
Majd minden Kalmárok Bankrótokká lettek,
A' kik sok jegyruhát előre megvettek.
Így jár a' Szűts, Szabó, 's minden mesterember,
Kiket jó haszonnal bíztatott December.
Kivált a' Czigányok, a' szegény Czigányok
Fájlalják, hogy itthonn vesztek a' leányok,
Minthogy rá nem szokván kaszára, kapára,
Támaszkodnak tsupán a' más lagzijára.
Hát az a' sok lezsák eszemiszom Pajtás,
Kiknek tsak a' tántz kell, és a' kantsó-hajtás,
Kik ha tivornyázó házat nem találnak,
Életnek sem tartják: ugyan mit tsinálnak?
Hol él most sok szegény Svalér[67] e' nagy télben?
A' ki bablevest is alig kaphat délben;
Mert sem Uram Ötsém nem tarthat most sok Bált,
Sem Asszony húgomhoz Leánykérő nem szállt,
Pedig tsak olly helyen néha jól lakhatott,
'S a' két lovatska is abrakot kaphatott.
Sőt még a' Papság is haragszik reája,
Mivelhogy az idén kevés a' stólája.

Ezt hírlelvén Fáma, 's több illyen formákat,
Ismét zűrzavarba hozta a' Dámákat.
Dorottya gondolván hogy majd mellé állnak
Ezek is, és feltett tzéljában szolgálnak:

[67] SVALÍR, vagy Svalje, frantziául Chevalier, gavallér, ritter, Nemes, vagy Nemeskedő.

Nyúgovó vitézit ismét felzendíté,
'S holnapra egy újabb tsatához készíté.
Orsolyát, Rebekát, 's a' több vezéreket
Feleszelte, miként rendeljék népeket,
'S majd mikor az Ifjú Urak lefekszenek,
Vélek 's Carnevállal mitévők légyenek. —
Mert már a' hajnali kakas-szó is hallott,
Szőkült már a' hideg setétség, 's pitymallott.
Megfordúlt a' Göntzöl' szekere' tengelye,
'S a' késő álomnak eljött az ideje;
A' lankadtt Gavallér rikátsolt a' torkán,
Pislogott a' Dáma, mint a' vén boszorkán.

De — midőn már éppen fekünni készültek,
Egy új tűneményen mindnyájan elhűltek.
A' mint a' harmatos rózsákba öltözött
Hajnal már feltetszett a' tsillagok között;
'S erőt vévén a' már szendergő éjtszakán,
Bésütött a' Szála' keletső[68] ablakán:
A' gyertyák' nyomorúltt fénnye halványodott,
Tűkör, fal és edény öszverózsásodott.
A' gyönyörű Foszfor'[69] ezüst világával
Játszott a' bíborba borúltt Ég' aljával,
'S a' hó' fejér egén elszórá azokat
A' ragyogó kisded hajnaltsillagokat.
Úgy tetszett, hogy mintha lassú zengzetek is
Jöttek vólna onnan, — 's valóba jöttek is;
Mert egy két pertz múlva mindjárt a' mennyei
Karoknak hallattak édes Concertjei,

[68] KELETSŐ, vagy Napkeletső; keleti v. Napkeleti. Így ejtik ezt néhol Magyar Hazánkban, és ítéletem szerént nagyon helyesen. Valamint ezekből *túl, innen, vég, hátúl, elő* vagy *elő[l], utól, közép.* 's a' t. ezen szók jönnek, *túlsó, innenső, végső, hátúlsó, első, utólsó, középső,* 's a' t. — úgy, nem tudom, mi okon lehetne kitsúfolni azon Helységeket, mellyeknél szokásban vagyon az *északsó, napkeletső, délső, napnyúgotsó* terminatió? Kivált hogy a' *só* és *ső* suffixumok mindég helyet-jelentő szókhoz ragasztódnak.

[69] FOSZFOR, görögül Phoshorus, deákúl Lucifer, magyarúl Hajnaltsillag. *Lásd az I. K.* [Első Könyvet.]

Mellyre az érzékeny szívek megolvadtak,
Repestek a' velők, vagy elandalodtak.
Örűlt minden Lélek, 's örömét mutatta,
Örűlt 's örömének okát nem tudhatta.
Már a' földi fénynél pompásabb világgal
Borúlt el a' Szála, 's díszlett méltósággal,
Már a' fél-felébredtt szellők által hozott
Gángesi kellemes szagtól illatozott:
Midőn egy tündöklő felhő béhempereg.
Gombolyagjain űl a' szerelem-sereg.
Maga a' nyájason mosolygó Citére[70]
Űlvén diadalmi aranyszekerére,
A' hajnali pompás felhőből kiderűl,
'S előtte minden fény setétségbe merűl,
Téjszín tzombján játszik nyilazó kis fija,
Kinek szemén tűz van, száján ambrózia.
A' felhőnek mint egy mennyei pázsitnak
Hajlásin friss rózsák és Játzintok nyitnak,
Mellyek Citérének egy mosolygására
Teremnek a' hattyúk lábának nyomára,
'S rajtok a' tetszetes Grátziák tántzolnak,
Midőn ezer apró szerelmek lantolnak.
Édes ígézésnek, másnak nevezzem é
Azt a' nem tudom mit, melly mind a' két nemé,
Mikor ők Citére' eljöttét érezik?
Sokan ezt hatodik érzésnek nevezik.
Elég, hogy mind az öt érzés részt vesz ebben,
Részt, és semmiben sem vesz érzékenyebben.

Ezt érzé minden szív most is, míg végtére
Így szóllt az életet lehellő Citére:
„Halandó szép Nimfák! élő Templomaim,
„Kikben szent temjénnel égnek oltáraim,

[70] CITÉRE, görögül Cythere, deákúl Vénus, a' Szerelem' Istenasszonya, ki hattyúkon jár.

„Ti kiknek szemében élet és kedv játszik,
„Ortzátokon saját képvonásom látszik,
„Ti kik letsaljátok Mennyből a' vígságot,
„Hogy Paraditsommá tégye e' világot,
„Halandó Nimfáim! lejöttem hozzátok,
„Hogy végezésemnek törvénnyét halljátok. —
„Az az Istenasszony, Citére, én vagyok,
„A' kinek áldoznak szegények és nagyok,
„Ki előtt a' Király kihág trónusából,
„Büszke felségéből 's bíbor ruhájából;
„Kit jóltévőjének szóllongat szívében
„A' hideg vérű Bőlts Kedvesse' ölében,
„Ki jó órát tészek néha a' vénnek is,
„'S a' mindennek szűkét látó szegénynek is,
„Ki áldott békóban tartom a' szíveket,
„'S kedves áldozatra szorítom ezeket.
„Még a' Hijéna[71] is, bár szeme szikrádzik,
„Foga vérbe fered, nékem megjuhádzik.
„Előttem a' Lajhár[72] friss játékot tészen,
„S e' leglomhább állat, vídám' s virgontz lészen.

[71] A' HIJÉNA egy kegyetlen ragadozó állat, mellyet soha tökélletesen meg nem lehet szelídíthetni. Irtózva kell olvasni, a' miket erről az állatról írnak az útazók és természetvisgálók: a' ki Magyar olvasóim közzűl a' Hiénáról keveset vagy éppen semmit sem tud, ne múlassa el megolvasni a' mit RAFF után felőle beszéll T. FÁBIÁN *József* Úr a' *Természeti Históriának* (Veszprém. 1799. n. 8.) 497 és 498 *lapj.*

[72] LAJHÁR, Földi' és Fábián[']' elnevezések után az a' minden állatok köztt legtúnyább, leglassúbb és legostobább négylábú állatotska, mely görögűl *Bradypus*, deákúl *Ignavus* vagy *Tardigradus*, frantziául *Paresseux*, németül *Faulthier*, az amérikaiaknál pedig a' maga sipitnya szavairól *AI* nevet visel. Minthogy ennek természetét is járatlan Olvasóim Magyar könyvből is megtanúlhatják, útasítom őket az említett Históriájára FÁBIÁN Úrnak, *a'* 604—606 *lapp.* Vessék egybe ezzel a' FÖLDI' Jegyzését is, mellyet a' *Természeti Históriának* (Pozsony. 1801. 8.) *55-dik lapj.* tészen, Blumenbach után. Megnézhetni *Joh. Fr.* BLUMENBACH'S *Handbuch der Naturgeschichte. IVte Aufl. Götting.* 1799. 8. *Seit.* 72.

„Béborítom a' nagy Balénát[73] lángokba,
„'S párt keres a' fagyos Grönlandi habokba'.
„Béönthetem tüzem egy férgetskébe is,
„Bár kitsiny a' szíve, 's hideg a' vére is.
„Sőt bogaratska nősz másik bogaratskán,
„Sok millió nemzik fiat egy fogatskán.
„Egy szóval, nints állat, mellyben tűz nem érzik;
„Sőt ezt a' nem-mozgó plántákat[74] is mind érzik.
„A' pompás Pálmának, a' silány Penésznek[75]
„Fajtáji mind az én híremmel tenyésznek.
„Én hozom az ifjú rózsát bíbor színbe,
„És a' liliomot tiszta muselinbe;

[73] A' BALENA, legnagyobb neme a' Czethalaknak, sőt legnagyobb állat a' mi földünk kerekségén; mert 10-15 öl van a' hosszasága, 's átallyában van a' teste 100-annyi temérdekségű, mint a' mi Ökreinké. Terem az északi és déli Oceánuson; legjelesben pedig az északi Pólus felé hajló kietlen Grönlandiának környékén. — Ennek is egész formáját, természetét, és fogása' módját megolvashatni FÖLDI*nél a'* 108 *és* 109 *lapp*[.] hosszasabban pedig FÁBIAN' *Raffjának 588 lapj. egészen az 598 lapig.*

[74] Hogy a' PLÁNTÁK is szaporodnak, 's magvaikból hasonló fajtát tenyésztetnek; azt a' paraszt ember is tudja. Hanem, hogy erre a' tenyészésre szintúgy a' plántákban is HÍM ÉS NYŐSTÉNY NEMET állított elő a' Természet, mint az élő állatokban, azt már nem tudja minden ember. A' régi Bőltsek valamennyitskére sajdították ezt a' dolgot: de világosan 's határozottan legelőször MILLINGTHON nevű Ánglus írt a' plántáknak nembéli külömbségekről. Ő pedig élt a' XVII dik' Század' végén. — A' növevények' Nemzőrészei a' Virágban vagynak. Itt az én verseimnek megértésére elég ennyit tudni: hosszabban ennek fejtegetésébe illyen helyen nem botsátkozhatom.

[75] A' PÁLMA legelső, és legszebb, nemesebb[,] pompásabb neme a' Plántáknak; a' PENÉSZ pedig, legutólsó 's legsilányabb. Erről méltó lesz tanúlatlan Olvasóimat a' hely' szűk voltához képest megvilágosítni. Azt gondolja a' természetet nem esmérő ember, hogy a' penész tsak valami rusnyapor és pelyhes nyálkásság, melly a' romlásnak és rothadásnak következése: holott mind az, a' mi nekünk illyennek látszik, egynéhány ezer apró plántákból öszvetsoportozott erdőtske, a' mellynek gyökerei, szárai, ágai, virági és magvai vagynak, 's a' mellyet jó nagyító üvegen szemlélni kibeszéllhetetlen gyönyörűség. Ha feketedni kezd, jele hogy megérett, 's már veszni tér. Többnyire hamar fel nő, (nyáron 1-2 óra alatt, ha nedvességet, meleget, 's rekedtt levegőt kaphat) de némelly Nemei esztendő-számra is eltartanak. Van pedig, a' mint a' Természetírók számlálják, 15 faja, melly fajok közül némellyiknek eggyes szára van, némellyiknek ágasbogas, hata tartós, kilentze múlólagvaló. Nemi neve Linnénél MUCOR, és tartozik a' GOMBÁK' rendébe.

„Hogy így lakadalmi öltözetben szépen
„Fogadják el Zefir' tsókját mátkaképen.
„Én általam élnek 's magzanak mindenek,
„Nálam nélkűl minden dolgok kietlenek.
„Citére vagyok én; ti is mind esmértek;
„Bár szájjal titkoltok, de szívvel dítsértek. —
„Most pedig közzétek jöttem ollyan véggel,
„Hogy felváltsam a' múltt lármát békességgel;
„Hogy kívántt örömöt hozzak le azoknak,
„Kik nyomorúságot képzelnek magoknak;
„És hogy a' sok bút, bajt, panaszt eltérítsem,
„'S közttetek hatalmam' 's nevem' ditsőítsem.
„Mivel tehát főként azon aggódtatok,
„'S haddal Carneválra azért támadtatok,
„Hogy kurta a' Fársáng ebb' az esztendőbe;
„Hosszabbra szabatom azt is a' jövőbe.
„Előre titeket assecurállak is,
„Hogy nagyobb divatja lessz a' lagzinak is;
„Megvőlegényellik árva nyoszolyátok,
„'S éh leányságtokot dosztig tarthatjátok.
„És azok az ifjak, kik most tsekély tűzzel
„Láttatnak traktálni akármellyik Szűzzel,
„Jövő idén, mintha nem is ők vólnának,
„Úgy neki dühödnek ők is a' Dámának.
„Mert fijamnak, kit most hintóm' oldalánál
„Nyilat köszörűlni láttok a' fáklyánál,
„Fijamnak meghagyom, hogy minekutánna
„Letett már a' nyílról mind Márs mind Diánna
„'S Frater Schwartztól fogva[76] ezek az Istenek
„Kézív helyett puskát, flintát szerzettenek:
„Hányja el nyilait, tegzét, számszeriját,
„Tanúlja meg ő is az Artilleriát;

[76] SCHWARTZ *Berchtoldot* tartját a' puskapor' első feltalálójának — Európában. Élt ő a' XIII-dik Században: Freyburgi fi volt, és Franciscanus barát.

„Rakja körűl övét apró mordályokkal,
„'S lőjje az Ifjaknak szíveit azokkal;
„Sőt a' kiknek nagyon kemény a' zúzzájok,
„Baka-mangaléttal lövöldözzön rájok;
„Vágott golyóbissal, Tirolisi Stuttzal
„Szálljon szembe holmi makatsabb kuruttzal.
„Annyi lesz a' sebhedtt minden palotában,
„Mint az Invalidus katonák' házában.
„De még is ha látom, hogy a' lövöldözött
„Szívek sem keresnek írt a' Dámák között,
„Vagy pedig sebjeket titkon gyógyíttatják,
„És a' Leánykérést mind tsak elmúlatják:
„Béhozom szokásba (sok már tsinálja is,)
„Hogy legényt megkérni merjen a' Dáma is.
„És ha a' legénység még is durva lenne,
„'S a' kérő leányhoz hozzája nem menne:
„Lehozom az égből Júnó'[77] virágjának
„Magvait, 's kiosztom minden leánykának;
„Tudom hogy lábra kap a' Dáma-világban,
„Jobban, mint a' Krumpli már Magyarországban.
„Addig is, mivelhogy a' leányéletnek
„Legnagyobb únalmat a' pártak tétetnek:
„Kimennek szokásból lassanként azok is,
„Sőt Lyányfővel járnak még az Asszonyok is.
„Itt van egy fő Nimfám, ki a' nagy-világban
„A' mai Dámák köztt lábra keltt hívságban,

[77] JUNO, a' mint Ovidius beszélli, magtalan lévén, Jupiter a' maga' fejében a' fegyveres Minervát foganta, kit osztán a' Vulkánus kalapáttsa szabadíta ki onnan. Ezen bámúlván Júno, 's hasonló páratlan nemzésre törekedvén, elindúlt az öreg Oceánhoz, hogy tőle tanátsot kérdjen a' felől, mi móddal lehetne néki is férjfi nélkűl gyermeke. Ez útjában elfáradván betért Flórához, 's közli véle szándékát. Flóra a' kertjébe viszi őtet, egy VIRÁGOT mutat néki, a' mellyet ha tsak újja' végével érintene is [,] azonnal fogadna méhében. Úgy is lett: és Mársot szűlte, a' hadak Istenét. — Más alkalmatossággal, midőn Jupiter' asztalánál vendégségben űlne, jól talált lakni mezei salátával, 's azonnal megterhesedett. Ebből szűlte a' hasonlíthatatlan szépségű Hébét, az ifjúság' Istenasszonyát, 's Istenek' pohárnoknéját. — Tsudálatos kőltemény ez, holott a' Salátának vizes és hideg természete mind a' két Nemet meddővé teszi!

„Mindenhatóságát olly nagyra terjeszti,
„Hogy a' fél világnak könnyen eszét veszti.
„Ő az, ki a' régi nemzeti ruhákat
„Parasztttá, és kortsá tészi a' Dámákat.
„Ő az, ki azokat rakja több formába,
„Mint a' mi van Ovid' Metamorfózzába';
„Úgy hogy a' Dámákról megtudnád magát is
„Tanúlni a' LINNÉ' Históriáját is.
„Állj meg bár, ne tovább egy fertály-óránál,
„Bétsben a' Szent István' öreg Templománál:
„Látsz ott' Buffán-Medvét, tüskés Sündisznókat,
„Mesterséges hangon tsivogó Rigókat,
„Vannak Nyaktekertsek, puffadtt Pellikánok,
„Barázdabillegők, Sleppfarkú Fátzánok,
„Van ott őlni-tanúltt Bazsiliskus' szeme,
„'S kivált a' lepkének mindenféle neme:
„Mind ezek a' módi Nimfa' teremtvényi,
„'S a' kipallérozott hívság' leleményi.
„Ő a' találója Auszúgnak, Contónak,
„Ő oka számtalan Confiscatiónak.
„Ő teremt a' földön galánt szegényeket,
„Donna Olympiát, Báró von Nichtseket.[78]
„Ő az, ki elkezdvén sokszor tsak egy kényen
„Henyélő Stutzeren — egy Borbélylegényen;
„Mindjárt sok Grófotskák modernjéhez állnak,
„Sőt a' Deákok is abban koledálnak.
„Ő tette Párist is e' szép bolondságon
„Királynévá hajdan szinte félvilágon.
„E' nagy Nimfa által a' Dáma felkapja,
„Hogy tsak patyolatja légyen, vagy kalapja,
„Hogy az Asszonyok is Lyányfővel járjanak,
„'S még a' falukon is erre rá szokjanak. —

[78] DONNA OLYMPIA, egy nagy familiából való, de szegény és büszke Spanyol Úri asszony a' HOLBERG' egyik Vígjátékjában. — BÁRÓ von NICHTS a' németeknél ollyan forma szóllás, mint magyarúl a' Sohonnai vagy Semmiházy Uraság.

„Légyetek hát jövő fársángig békével,
„'S elégedjetek meg Vénus' végzésével."

Ezt mondván nyájason mosolyga feléjek,
'S éltető örömöt lehelle beléjek.
A' Grátziák pedig óldott övezettel
Reájok pillantván édes tekíntettel,
A' kellemességnek 's élvény[79] Ifjúságnak
Hajnalló felhőjén a' hintóhoz hágnak,
'S annak zsámolyánál így szólla Thália,
Thália a' közttök legdelibb Grátzia:
„Szépek! ajándékot tőlünk is végyetek,
„Hogy e' jeles Napról megemlékezzetek.
„Termetetek deli, ortzátok kellemes,
„Szívetek érzékeny, és elmétek nemes,
„Szemetek tűz légyen, rózsa ajakotok,
„Hulló-hó kebletek, muskotály tsókotok;
„Vén, komor, formátlan ne légyen köztetek:
„Egy szóval mi hozzánk hasonlók légyetek."

E' szókra a' felhő őket bétérité,
Tetszetes ifjakká tevé, 's megszépíté,
Ezért olly gyönyörűk a' Somogy' Dámáji,
Mert ők a' Grátziák' igaz Copiáji.

[79] ÉLVÉNY, deákúl *vivax*, olaszúl, frantziáúl *vivace*, németűl *lebhaft*. Ellenkező jelentésű azzal hogy *halovány, halvány*. A' deáknál ezek a' grádusok vagynak, *vivens, vivus, vividus, vivax:* az olasznál szint' ezek: a' frantziánál, *vivant, viable, vif, vivace:* a' németnél, *lebend, lebendig, lebhaft*. Nyelvünkben még eddig tsak e' két szót gyomroztuk: *élő* és *eleven*. Ha azt akarjuk, hogy jövendőben a' tudományokban, muzsikában, képírásban, éc. előbb menjünk: sok szavakra 's meghatározott értelműekre kell szert tennünk. Ama' két régi szónkhoz hadd járúljon hát hozzá az *élvény*, melly ellen semmit az Új-voltán kivűl nem vethetni. Ha jól emlékezem, BENKŐ Úr valahol illyen formát akar az *élénk* szóval kitenni. Nagyon hellyesen! valamint *fél* gyökértől *félénk*, úgy *él* gyökértől *élénk* jön. Ezt is adjuk a' többihez, 's nékünk is 4 grádusú szavunk lesz az élet' ideájára, mint az itt előhozott Nemzeteknek. — A' ki az új szókat nem tűrheti, mondjon le az új ideákról is. Elég tágas a' Caspium' homokpusztája! ott életében sem hall egy új szót is.

DOROTTYA leveté a' vénség' szőnyegét,
Mint a' kígyó szokta téli lebernyegét.[80]
Bételének gyenge hússal agg rántzai,
Kinövének mind a' harmintzkét fogai,
Felderűlt ajakán friss rózsák nyitának,
Szemein idegen lángok lobbanának,
Ősz haja tündöklő bársonnyá barnúla;
Szíve benn repesett, teste megújúla.
Egy szóval belőlle — tsudáltam magam is —
Delibb Dáma válék, mint sem Szemiramis.
Kerekded fara is úgy domboroda ki,
Mintha birsalmából harapták vólna ki.

De már a' lángok is éppen látszatának,
Mellyeket az égi lovak fúvallának;
Szikrádzott a' Napnak rúdja a' föld felett,
Tűzbe lángba borúlt az egész Napkelet.
Eltűnvén a' halvány Hajnaltsillag szinte:
Népének Citére elkészűlőt inte;
Fel is kerekedvén hattyú hintajába,
Fénybe hagyott mindent és ámbróziába. —
De ÁMOR a' szép fény' 's illat' közepéből
Kiválasztván egy pár nyilat a' tegzéből,
Ráteszi keményen felhúzott íjjára —
'S ellövi Oporra 's a' szép Dorottyára.
Dorottya Oporral mindjárt kezet tsapott:
Levágatta tulkát, 's hívatta a' Papot.

[80] A' melly régi bőrét a' kígyó tavasszal elveti, az felette vékony, halovány, és lenge: a' LEBERNYEG illyen ruhát jelent a' Magyaroknál; p. o. a' rongyos, kopott, vékony, szél szűrő köpenyeget, lebernyegnek tsúfoljuk. Deákúl és görögűl ez a' Kígyóhártya *Syphar*, és *Leberis*, ahonnan az a' példabeszéd is van, *Nudior leberide:* nem jól jön é hát ez a' *leberis* magyar nyelven *Lebernyegnek?*

331. Jósepha Kisasszonhoz

Keljetek fel napkeletnek
Óldaláról, keljetek,
Ti a' bádjadtt Természetnek
Lelket adó szelletek!

Keljetek fel, ah mit késtek!
Már az a' Nap itt vagyon,
Hogy Gángesi lehelléstek
Erőt végyen a' fagyon.

Nyissátok meg Napkeletnek
Bársony színű ajtaját,
Húzzátok a' Kikeletnek
Felrózsázott hintaját.

Minden kintsével Flórának
— Felé szárnyaljatok,
Hogy ott egy szép Grátziának
Csókkal udvaroljatok.

Puha szárnyal legyezzétek
Szép mellyét és homlokát,
Új rózsákkal teríttsétek
Lába' kedves nyomdokát.

Menjetek! — ah bár el menne
Ámor is ti véletek,
'S ama szívén sebet tenne,
A' Kiért én reszketek.

És a' kinek *szép* tüzével
Ha magam' ketsegtetem,
Bíztomban minden kintsével
A' világot megvetem.

Óh, ha Ámort meglátjátok
Hó nyakán vagy kebelén,
Egy pár tsókommal adjátok
Tudtára, mit érzek én?

És ha rá lő kis nyilával,
Tüstént szárnyra keljetek,
'S még meleg sóhajtásával
Lelkembe repűljetek.

Hogy ez nap, melly imádandó
Nevének szenteltetett,
'S mellyen kívánok állandó
Egésséget, életet,

Ama' szép név' innepébe'
A' mellyet bálványozok,
Essen szívem' szerelmébe,
A' kiért sóhajtozok.

Tán ez nap a' szeretettel
Kőltsön hűségre kelünk,
Mellyet minden kikelettel
Egymás' karján szentelünk.

Ah, reméllni tán nem szégyen,
Ah, tán erre rá megyek,
Hogy *Josepha* enyim légyen;
'S én *Josephéé* legyek.

332. [Hogy elmentem Gigébe...]

Hogy elmentem Gigébe,
Sírt a papné mérgébe!

333. Paraszt Dal

Ama' fejér nyárfák alatt,
A' part felé,
Sűrű rekettye köztt vezet
Egy róna bé.
Óh! mert ez a' hely énnekem
Irtóztató;
Ott egy Vityilló, abba' nyög
A' szép Kató.

Hiszen no tsendes este van,
Nints semmi szél:
Még is hogyan, hogyan rezeg
A' nyárlevél.
Óh szép Katóm! nem reszket úgy
A' nyárlevél,
Mint én te értted reszketek:
Hová levél?

Katóm! Katóm! ki sem jöhetsz
Te tán soha,
Úgy bétsukott az a' guta
Vén Mostoha,
Miólta szép ortzáidat,
Szép violám,
Ottbenn az ajtósark megett
Megtsókolám.

T'od azt hazudtam volt neki:
Tsak a' pipát...
Hogy a' manó el nem vivé
A' vén szip*át*!
El sem hivé, rá sem hagyá,
Egy szómat is;
Ki kergetett, 's lelúgozá
Subámat is.

Azólta erre jönni is
Nem mertem én.
Tudod, pemetén jár az a'
Puruttya vén.
Tsak itt nyögök hozzád, Katóm!
E' fák alatt;
Tudom, te is nyögsz a' setét
Kémény alatt.

Füstöl, Galambom! füstől a'
Kéményetek;
Mert tán bizony nagyonn alá
Tüzeltetek.
Héj, héj, az én szívembe' is
Nagy tűz vagyon
Héj, héj azért sohajtok én
Illyen nagyon.

De még az Isten módot ád —
Tudom hogy ád —
Kimentlek én, vagy meggebed
A' vén anyád.
Ha más-külömben nem lehet,
Felégetem
Azt a' vityillót, 's őtet is
Belévetem.

A' szívem is majd meghasad,
Kedves Katóm!
Hogy képedet még tsak nem is
Tsókolhatom.
Szegény Legény vagyok; de tsak
Egy csókot adj:
Ihon van a' szűröm, nesze,
Gatyába' hagyj.

De már reám setétedett
Az éjjel is:
Mégis tsak itt kesergek én
Potomra is.
Bús sorsomat kesergem én,
'S a' szép Katát.
Rózsám, aludj helyettem is. —
Jó éjtszakát!

334. Jövendőlés az első Oskoláról, *A' Somogyban*

Hát Múzsáknak szenteltt
Kies Tartomány!
Illy számkivetve vólt
Nálad minden Tudomány?
Hát tsak sertést nevelt é
Itt a' makk 's haraszt?
Hát tsak Kanásznak termett
A' Somogysági Paraszt?
Istenem!
Senki sem
Vette észbe,
Hogy e' részbe'
Árva még *Somogy!*

Hány jó ész lett vaddá,
Hogy nem mivelték?
Hány polgár Búnyikká,
Hogy jóba nem nevelték!
Dudva lenne a' Dudvák
Köztt az Ananász:
Kanász marad a' kinek
A' nevelője Kanász.
Hát már, hogy
A' *Somogy*

Illy tudatlan
Formálatlan,
Kié a' hiba?

Debretzen, és Patak
Messze estenek,
Ide, hol a' Múzsák
Nem is esmértettenek.
A' mi kevés pénz bejött
Két-három póra,
Nagyobb dologra ment el —
Borra avagy Disznóra.
A' szegény
Pór-legény
Vagy Bodnárnak,
Vagy Betyárnak,
Vagy Zsiványnak állt.

Óh szomorú sorsa
Egy szép Megyének!
Hol a' Magyar lelkek
Megvetve heverének.
Óh nem fáj é a' szíve
Minden Magyarnak,
Hogy a' Magyar fiakkal
Gondolni nem akarnak? —
De tán jő
Olly idő,
Mellyben nékünk
A' vidékünk
Új Hélikon lessz. —

335. Dugonitsra

Állítnék Dugonitsnak is itt örök oszlopot újra
Jaj de minek rakjak, lám negyedéve rakék.
Hát, a' mit te emelsz, örök oszlop az? — Óh sokat ígérsz!
Már az örök, Dugonits helybe hagyása után.

336. [Antal napjára]

1st Nota. Ad notam: A szerentse tsak játszik.

1. Ez örömnek órájján,
Melybe mindenek szájján
A' vívátok zengenek,
Mindenek örüllyenek,
Múzsák kik a' Vadas kertek
Régi helyén laktok! — jertek
Zengjétek ki szóval, Lantal
Éljen sokáig Antal!

2. Éljen Úri házával,
Az ég minden javával,
Hogy minden bútól mentse
A' kedvező szerentse;
Éljen, éljen kedvesével
Minden Úri vendégével
'S valakik itt örvendenek
Éljenek mind éljenek.

Urak, Asszonyságok úgye' bár jól esett,
Hogy Antal napjával késtünk egy keveset
Mert ha tiszteletet akkor tettünk volna
Most ennyi szép vendég itt nem udvarolna.
Mi is ezt illy' okonn halasztottuk mára
Hogy ma szert tehessünk szebb Compániára
Hogy több személy előtt essék tiszteletünk
Mellyel ily tisztes Úr eránt viseltetünk.

Nohát ha pompátlan hagytuk Antal napot
Nézzük Antal napnak ezt a' Vasárnapot
S a' mit Tsütörtökönn vittünk volna végbe
Vasárnap tégyük meg e' szép Vendégségbe
Ontsunk ezer áldást zengő tisztelettel,
Harsogván a szíves vívátot tutzettel
Egy illy' örömnappal örömképpen bánjunk
'S Antalkor, Antalnak, minden jót kivánjunk
A' vigasság minden ábrázatra üljön
A jó-kedv a' boros pohárba kerüllyön.
A' ki haza készül, vagy pedig szomorú,
Fejébe fonassék tövisből koszorú:
De a' ki másokkal örvendezve múlat
Firól-fira száljon benne ez indúlat
Hogy Unokái is mondhassák ha megholt
Az én Atyám, 's Anyám vígszívű Magyar volt.
Habzó klázlikat kell kiinni salvéval,
Ha megárt öntsük le fekete kávéval
Tántzra kell nógatni az örvendezőket,
Illyenkor kimélni kár a' tzipellőket
Ha meleg van hűttsük Limonádé tseppel
Mindjárt pávásabban léphetni a' Sleppel
Egy szóval a' kedvet kiki úgy megtsapja
A' mint azt mindentől várja Antal napja.
Mi is az Újj-Város domború oldalán
A' Múzsáknak szentelt kisded kastély falán
A' mely énekeket magunkba zengettünk
Elhozván Antalnak edgy udvarlást tettünk
'S kérjük hogy ezt tőlünk nyájjas szívvel vegye
A' mit zeng a' Somogy újj Hélikon hegye,
Mely is, ámbár nyelvünk hosszassan beszéljen
E' két szóra megy ki, éljen Antal, éljen.
Éljen boldog időt véle az Asszonyság
Éljen Úri háza, az egész rokonság.
Udvarát boldogság, 's áldott öröm lakja
Arany időt érjen ne légyen salakja,

Betegség ne száljon házára, 's magára
Doktorért ne küldjön soha Kani'sára
És ha elköltözik késő vénségébe
Száljon a' Szentekkel Ábrahám keblébe.
Azok is kik néki udvarlást tettenek
Urak, 's Asszonyságok sokáig éljenek
'S hogy a' jövő idén ismét recidívát
Ejtsen az örömben, vívát Antal, vívát!

2dik Nóta.

1. Már probánk akár kedves
Akár hitvány, és redves
Hogy terhekre ne legyünk
Haza megyünk.
Ha tsekély az ajándék
Tégye jóvá a' szándék
Még e' gyenge,
És tsak zsenge
Csurgói Stuk.

2. Vélünk ismét mindenek
Újj vívátot kezdjenek
Kivánjunk áldásokat
Víg Napokat
Éljen Antal párjával
Éljen egész házával
Örvendjenek,
És éljenek
Mind az Urak.

337. Az Igazság' Diadalma

Igazság! ki bírod hazáúl a' Mennyet,
'S a' földön sem vehetsz szűz ortzádra szennyet,

Ki előtt reszketve állnak a' vétkesek,
Sőt a' jámborok is mintegy félelmesek!
Még minekelőtte a' halandó néked
Nevet adott vólna, állt Királyi széked;
És hogy a' gonoszság a' főldet eltelte,
Tsak diadalmadat 's erődet nevelte.
Óh örök valóság! engedd hadd tiszteljünk,
'S néked ma innepet és oltárt szenteljünk.
Mi ugyan, megbotsáss, már azt hittük vala,
Hogy számkivetve van a' Törvény' angyala;
Mivel szent Templomid főldre döntettenek,
Feldúltt oltáridon meghűltek a' szenek,
Birodalmát a' bűn bűntetlen' tartotta
Az égre pökdösvén neved' káromlotta.
Kijött az álnokság virtus' lárvájába'
'S szelíden tsúszott bé trónusod' jussába;
Bár a' Fanatismust ő mondta hogy űzi,
Orrán füstölgött a' Fanatismus' bűzi.
Magát a' népeknek szívébe bétolta,
Az Igazság' kardját, fontját bitangolta.

Tudod, szent Igazság! tudod mit tárgyazok,
Igazság vagy: magad esméred, kik azok.
Te jól láttál mindent; óh, mért veszteglettél?
Nálad volt az erő: mért nem segítettél?
Óh, mért nem keltél ki, midőn hozzád nyögtünk,
Midőn segítségért sírva könyörögtünk?
Midőn kevély lelke Frantzia-országnak
Közönséges hadat izent a' világnak.
És felkeveredvén a' népnek sepreje —
Egy sokfejű Monstrum, mellynek még sints feje,
Mellynek szabadsága virít száraz fában,
És egyenlősége áll veres sapkában,
Chimérákon töri mámor-lepte fejét,
Maskaráson tőlti bolond esztendejét —
Más népeket rablott, pénzét kizsarolta,
Az ember' 's nemzetek' jussait gázolta.

Ím-ím felriadnak minden tartományok,
Dúlnak a' magoknak just formáltt Zsiványok;
Elordítja magát a' szelíd tsendesség,
Felreppen fészkéből a' szunnyadtt békesség;
Jus, Törvény, Tisztelet és jó rend megszorúl,
A' négy elementum fergetegbe borúl.
Felhőkig göngyölög a' megolthatatlan
Tűzláng, és az *aether* közönséges katlan:
Minden vizek' árka embervérrel teli,
Márs a' vén Ótzeán' hátát megnyergeli:
A' főld nyög a' roppant táborok' súllyától,
S részegűl a' népek' vérének árjától:
A' levegő ezer ordítástól bömböl,
A' bombikra durrantt ekhókra dörömböl.
A' kősziklát győző bástyák repedeznek,
A' lelövött várak, tornyok töredeznek.
Futnak a' porrá lett házból a' lakosok,
Tsak kémény-erdőkké válnak a' városok;
A' kiraboltatott ártatlanok nyögnek.
A' faluk hamvaik között füstölögnek. —
Itt szalad egy özvegy apró árváival,
Jajgatván fejére kútsoltt karjaival:
Ott egy halvány asszony megöltt férje' 's attya'
Vérbe, porba kevertt testét mosogatja:
Amott az éhhel holtt háznép a' tűz megett
Egymásra béhullott szemekkel nézeget.
Illy szívet borzasztó, illy szörnyű Látomást
Óh hogy nézhettél el illyen szemlátomástt?

Ím fut a' főldmíves áldott ekéjétől,
Habzik a' szőlőhegy a' munkás' vérétől,
Elhallgat műhelye a' mesterembernek,
Az úton a' meglőtt kalmárok hevernek.
Amott a' Tanátsos gombolygat praktikát
A' nyavalya töri itt a' Politikát,
Amott egy Factio rontja a' másikat,
Az erőssebb nyomja itt a' gyarlóbbikat

A' földi földije' vérétől habozik,
Ember az embernek emberrel áldozik!
Ím a' megtsaltt népek bilintset tsörgetnek,
Europa' roskadtt oszlopi reszketnek,
A' törvények régi gyámjokat keresik:
Eljajdúl a' Világ és kétségbe esik. — —

Hol valál, míg így dúlt a' bűn, ínség, halál?
Hol valál, óh örök Igazság? hol valál?
Talám tsak az égben laksz már, tsak az égben,
'S minket halandókat itt hagysz a' kétségben?
Óh, ha tsak felséges szavad nem ijeszti,
Egymást a' balgatag halandó elveszti.
Ne hagyj szent Igazság, dördűlj le az égből,
'S az emberiséget vedd ki az ínségből. —

De mit mondok? óh de mit mondok ellened?
Élsz még szent Igazság; él még szent Istened.
Élsz te még, bár a' bűn 's bolondság káromlott;
Élsz te, 's még mennyei széked le nem romlott.
Eddig is tsak azért vártál illy sokára,
Hogy térjen a' bűnös előbbi útára:
De mivel több vétket tetéztek vétkekre,
Itt az idő hogy már hozd őket eszekre. —
Megvan! a' bűntetés' pallosát felvevéd,
A' világ' Nagyjait eszköziddé tevéd! —
De kiket is tudtál volna e' mostani
Frígyeseken kívűl arra választani?
Három nagy Tsászárja a' főld' öt részének,
És egy Monárkája Ótzeán' vizének,
Négy fő gyámolai a' négy fő Vallásnak,
Hogy ne állhatnának ellent egy romlásnak?
Nem látott még a' föld illyen ellenséget?
De nem is látott illy erős szövetséget:
Róma! szégyenűlj meg fényes hatalmaddal,
Mikor minden ország két büszke Fiaddal
A' Farzal' mezejinn táborba kiszálla,
'S az ó-világ egy pár ármádává vála.

Már már büntetődnek ama' gonosztevők,
Ama' szép szín alatt fosztó emberevők.
Nem késhetett tovább; kezdik az isteni
Büntető korbátsot hátakonn érzeni.
Már kezdik hűteni az előbbi hevet,
Kezdik már rettegni a' Tsászári nevet.
Lelkiesméretek' belső furdalása
Nékik mint megannyi bombik' ostromlása.
Tsüggednek, mert bennek újabb tüzet nem gyújt
A' nemes bátorság, mellyet a' virtus nyújt.
Látják hogy nints űgyök félénk madarkákkal,
'S el nem ijeszthetik a' Szabadságfákkal,
Veres sapka váztól ők meg nem rettennek;
Minthogy igazságnak hartzolnak 's Istennek,
Látják, vívniok kell győzhetetlen Sassal,
Ki hidra-fejeket szedi tűzzel, vassal;
'S hogy nem dühödhetnek többé a' világon,
'S ledűl az Úr előtt a' Párisi Dágon.

Ti pedig, Világunk' négy fő Potentáti!
Ti a' sértett jusnak bosszúlló baráti!
Fényes trónustokból mendörögjetek le,
'S a' kárhozott bűnöst menkövezzétek le. —

* * *

Győzhetetlen Tsászár! Hazám' Fejedelme,
Kit lelkesít a' Hit' és Törvény' szerelme,
Kihez annyi népet, vallást, és nemzetet
Lántzolt a' közjóért lángoló szeretet,
Kiért sok vitéz nép kardokat köszörűl
A' szabad Dunának mind két partja körűl,
Ki olly fénnyel ragyogsz Atyáid' székében,
Mint a' mái nap a' tegnapi helyében. —
Kelj fel és Sasoddal tétesd fel végtére
A' hármas liliom tzímert a' *Luvrére,*

Mellyből kirángatván a' Burbon' fijait,
Latrok' barlangjává tették szent falait;
Sőt annyi nép' édes Annyának magzatja
Lett egy dühös népnek tsúfos áldozatja,
Kinek vére kiált a' bosszúért végre
Hozzád 's az Istenhez, Bétsbe és az égre.
Indúlj meg nagy Tsászár! indítsd meg népedet;
Néped a' sírig fog követni tégedet,
Hartzra kél éretted, 's néki a' jutalom
Vagy a' halál lészen, vagy a' diadalom,
Hazámfijai is, a' kardos Magyarok,
Kikben még nagy a' szív, 's erőssek a' karok
Éretted őseik' lelkébe őltöznek,
'S a' halál pázsitján bátran megütköznek.
Magyarok' Királya! még a' nagylelkűség
Él magyarjaidban, él bennek a' hűség:
Bízd meg nemzetemnek ezt a' két virtusát,
'S ne féltsd Eleidnek örökös trónusát.
Maga adta néked István' koronáját
Örömmel viselte Béts szelíd igáját,
Őrzötte székedet, fogja is őrizni:
Állandó a' Magyar, nem szokott módizni. —
Vagy állj meg Királyom szent trónusod megett,
'S nézd el a' melletted hartzoló sereget;
'S örűlj, hogy néked fog olly szerentséd lenni,
Hogy a' Burbon nevet fényre fogod tenni,
'S ezt írhatjuk rólad a' késő világnak:
„Ferentz tett eleget minden igazságnak."

* * *

És te PÁL, a' Muszkák' rettenetes Tzárja,
Ki előtt térdepel két világ' Tatárja;
Ki a' jeges Tenger' habját igazgatod,
Az északi Pólust páltzádon forgatod;
Te ki Svétziának partjaitól fogva —
Hol a' tzobol-prémű Pétervár ragyogva

Költsönözi tőled téli napfényedet —
Túl terjeszted Beering' útján törvényedet;
Te ki nagy Péternek űlsz most a' székében,
'S tőle külömbözöl tsak az egy nevében,
Nagy Pál! Európát zendítsd fel 's Ázsiát,
Rettentsd meg dsidázó népeddel Galliát:
Hadd lássa az Obi' partjának lakossa,
Hogy Sasod a' pártost miként letapossa;
Hadd légyen távol is híre az Osztyáknál,
Hogy nints átkozottabb nép a' Frantziáknál. —
Ím a' feldúltt Világ néked reménykedik:
Szólj, elmegy Szuvarov 's győzödelmeskedik.
Tudják Martinestye' szomorú vidéki,
Hogy látni és győzni egyszerre van néki;
Tudják a' Törökök, tudják a' Lengyelek,
Hogy tsak triumfusra szállt ki mindég velek.
Tsupán hallattára az ő nagy nevének
Az olasz békók is széttöredezének:
Így midőn a' téli szélveszektől hozott
Hótsoport a' bértzek tsúttsára tornyozott,
Oda pillant a' Nap, a' havak olvadnak,
És morgó árvízzé válván leszaladnak. —
Oroszok' Tsászárja! ímhol még markodban
Van e' had menköve, lődd ki haragodban,
Verd hadra a' Neszter' 's Visztula' városit,
Űltesd fel a' rabló Caucasus' lakosit;
'S mutasd meg a' képzés' forró hagymázzában
Tébolygó Frantzia népnek valójában,
Melly vitézek azok, kik barlangban laknak,
'S millyen veszedelem véteni északnak.

* * *

Szelim! ki földünknek legszebb közepében
Gyémántképpen ragyogsz az Ozman' székében,
A' mellynek Zsámolyát három világ tartja,
Mossa márvány talpát hat tengernek partja,

Te ki kultsát bírod a' szent Városoknak,
Te ki tisztelője vagy a' Vallásoknak,
Te a' fél Napkelet' búsúltt oroszlányja,
Nagy Úr! egy nagy vitéz nemzetnek Zultánja!
Parantsold fel zászlód alá a' népeket,
Tedd gályabértzekké a' sík tengereket;
Stambul' kőfalait rendítsd meg szavaddal,
Reszkettesd meg Jaffát 's Kajrót hatalmaddal:
Hadd hullyanak artzra a' Jordán' partjain,
Kik büszkén gázolnak a' népek' jussain.
Hajdan Europa kötött szövetséget,
Űldözvén tégedet mint köz-ellenséget:
Te állj szövetségbe most Europával,
És kelj ki mellette tűzzel és szablyával;
Hogy triumfust nyerjél egy olly nemzetségen,
Ki nagyobb ellenség mint te valál régen.
Te tsak a' Szent főldet fogád el erővel,
Ez minden szentséget rongál déltzeg fővel;
Te tsak birodalmad' nagyobbítására,
Ez minden trónusnak siet rontására;
És hogy könnyebb móddal dúlja a' világot,
Vakmerőn megtapod minden barátságot,
Régi frígyedet is most azzal hálálja,
Hogy a' szép Egyiptom' térségét prédálja,
Tsúf magyarázatot tsinál a' Koránból,
Hogy rabot tégyen a' buzgó Muzulmánból. —
Szedd fel hát az Unna' 's Eufrát' vidékén,
Szedd fel a' Szuákem' és Kótzim' környékén,
Szedd fel a' Pontusi pusztán lovaglókat,
'S a' pálmafák között sátorban lakókat:
Hűtsd el Napnyúgotot az Alla' nevére
És a' Damaskusi kardok' pengésére,
Hogy Páris' dámáji bajnokid' rettegjék,
'S kisírtt szép szemeken a' könny tseperegjék.

* * *

Tsüggedhetetlen GYÖRGY! Ótzeán' félelme,
Te egy ásbest-szívű népnek Fejedelme,
Te mérész szolgája Istennek és Jusnak,
Lelkesebbítője a' lelkes Ánglusnak,
Te ki koronáson űzöd a' tirannust,
'S Lord-respublikában tartod a' britannust,
Engedd meg nagy Király! hogy, ha már tégedet
Nem tudlak leírni, írjam le népedet;
Mert a' millyen a' nép ollyan a' Királya,
A' Királyt a' világ a' népben tsudálja. — —
És te ditső Sziget! (ki Tzézár' korában
Ollyan esméretlen voltál még Romában,
Mint most te előtted György Király' Szigete,
Vagy a' te éneklőd' hazája 's nemzete.)
Ha téged említlek; meg ne ítélj engem',
Hogy a' Rómás Tameszt Iszteresen zengem. —
Néreus' karjain enyelgő szűz leán!
Kit térdeplő habbal tsókolgat Otzeán,
Kinek trónust a' mélly örvényen építe
Jobbágy tselédivel az ősz Ámfitríte, —
Zengd ki én helyettem saját ditsőséged'
Amaz öt világnak, a' melly ural téged;
Zengd ki azt az okot, miért vagy fegyverbe',
Hogy emberi érzést önts minden emberbe,
Hogy a' föld és tenger szódra talpon álljon,
A' három India zászlód alá szálljon,
És az ártatlan vér, mellyet a' bolond ont,
Hassa meg az érted kardoskodó Londont. —
Óh te a' Királyok' leghívebb pajtása,
Kit nem tántorít meg a' sors' változása,
Te *Vallás' védője!* Te a' ki tiszteled
A' köz igazságot, kezet fogunk veled,
Legtisztább barátja 's híve Ausztriának,
Ura két Frantzország' 's Ulimaroának!
Rád bízzuk a' Tengert, a' köz-igazságot
Tanítsd meg az Ánglus szívre a' világot.

* * *

Óh vajha Behemot, vajha Leviáthán
Hanggal dördűlhetnék végig a' főld' hátán,
Szózatom villámi erővel birhatna,
Hogy az egyik sarktól a' másikig hatna,
Elektrumi szikrát vehetne magának,
Mellytől minden népek megrázattatnának,
Érzené ütésem' akármelly szegelet,
'S tüzet kapna tőle napnyúgot, napkelet!! —
De mit mondok? hová ragadsz indúlatom?
A' világ' négy sarkát mi végre zaklatom?
Maga kél fel győzni itt az emberiség,
'S talp' alatt semmivé válik a' semmiség. —
Ímé a' Burbonház' 's a' Menny ajándéka,
A' negyedik Henrik' ditsőűltt árnyéka
Kiszáll az udvarló Szentek' pitvarából,
Örök nyugalmának fényes sátorából,
'S megmondja népének, hogy mozdíthatatlan
Az a' trónus, mellyet véd a' Halhatatlan;
Inti, hogy szerentsés bűnébe ne bízzon,
Kárt szűlő ösztövér reménnyel ne hízzon.
Óh Henrik! előtted tám sírva fakadnak,
Talám hisznek a' te atyai szavadnak.
'S talám, ha szívedet keresztűl verték is,
Ha most Unokádnak nyakát metszették is:
Egy szóra feléled a' hálá ő bennek,
'S ledűltt oszlopodhoz mellyet-verve mennek;
És mint te, úgy megöltt Unokád is végre
Páris' népe előtt hág a' ditsőségre.
Lám a' Henrik' népét megbosszúlta népe,
Eltörtt koronája ismét fényre lépe,
Megbántott hamvait jobbágyi tsókolták,
'S vérét a' trónusra vállaikon tolták.
Nemes lelkű Henrik! megöltek tégedet,
De szét nem törhették királyi székedet:
Utánnad harmadik ama' Nagy Lajos volt,
A' kinek nevére minden nép meghajolt.

Lajost is megölték szintúgy a' gyilkosok;
(Nem a' nép, nem a' nép, tsak némelly pártosok)
De a' melly Király lett utánna harmadik,
Ki a' Lajos néven már tizennyoltzadik,
Második nagy Lajos lesz Európában,
'S ditsőűl országol Burbon' trónusában.
Szerentsétlen Lajos! te szóltál a' Mennyen,
Hogy árva Királyi Kisasszonyod menjen
Fő örökösödhöz, 's elejik' trónussán
Triumfáljanak ők a' bitangok' jussán. —
Mennyei Házasság! a' mellyet magához
Hasonlítok a' két Sas' házasságához,
A' mellyben hazánknak a' Nádorispányja
És az egész Észak' fényes ragyogványja
A' két Tsászárságot atyafivá tették,
'S a' századok' méhét megterhesítették. —
Nagy dolog valóban, 's bámúlhatni rajta,
A' mit senki sem várt, és minden óhajta,
Midőn két Hatalom fon ollyan kötelet,
Mellyből egy korbáttsá lesz Észak 's napkelet.
Igazán! többet tesz Ámor' kis puzdrája,
Mint az embertelen Márnak a' dárdája,
Ki a' míg nyúgoton gyilkol 's agyarkodik,
Ámor itt szelíden mindenhatóskodik —
Édes gondolatim! agybéli magzatok!
Ha lehet megannyi Pallássá váljatok,
Vegyétek hozzátok a' három Grátziát,
'S az Isten' ujjain játszó Hármóniát:
Mondjatok éneket ama' két Mátkának,
Kiktől új hajnala lett Buda' várának,
Mellynek tsak azt mondták puszta dűledéki:
„Voltak, de nintsenek Árpád' maradéki!"
Tsak bajnoki sírkő volt roskadtt teteje,
'S egy Vitéz' testének koronátlan feje;
Mert benne Királyok' vérségi nem laktak,
Miolta Mohátson hazámnak sírt raktak.

Zendűlj meg hát Lantom! mert zeng Buda' vára,
Bé ne pókhálózzon e' Kupa' határa,
Hová, bár hazámban legtúlsó sarkalat,
A' Budai öröm' vivátja elhaladt.
Dalra gyenge Lantom! tolmátsa lelkemnek!
Végy részt örömébe egész nemzetemnek,
Melly örvend hogy az ő Nádorja és Feje
A' legfőbb Tsászárok' fija, öttse, veje. —
Igaz; nagy tisztelet a' Magyar hazának,
Midőn mátkát az ő Nádorispányjának
Ajánl a' Világnak legfőbb birtokossa,
És Néki sógora lesz Buda' várossa:
De talám néki sem lesz kissebbségére,
Hogy Nádorispányné lett itt az ő Vére,
'S hogy egy nagy Tsászárság illy kisded országgal
Fogott mostan kezet ez új házassággal.
Úgy van; kisded ország e' Haza, de nemes,
Ha szegény is de sok virtussal érdemes.
Nem tsuda hát, hogy Pál méltónak ítélte
Annak lakására, kit leginkább félte;
'S hogy a' Státusok köztt legnagyobb Góliát
Fiává fogadta Jesse' zömök fiját. — —

Most, most, Múzsám! ha van benned annyi erő,
Most ragadj trombitát; 's légy ollyan vakmerő,
Hogy hérósi hangot adván gyenge szádnak,
Egy nagy magyar vitézt zengedezz hazádnak,
Báró KRAYT — a' kit a' megtsúfoltt békesség'
Bosszúllójának szűlt a' vitéz Szepesség,
Ki magyar Hazánkból ment Olaszországra,
Olaszországból a' halhatatlanságra.
A' ki megmutatta, hogy hazánk' határa
Nem jutott még ma is a' hérók' fogytára;
'S hogy Mántua' vára nem megvehetetlen,
Mikor az ostromló megrettenthetetlen.
De erőtlen Múzsa! halkal beszéllj erről
A' főbb Poétákhoz méltó Nagy emberről,

Kinek a' hír légyen örökös postája,
És Virgiliussa a' Virgil' hazája. —
Te pedig trombitád' függeszd fel fűzfára,
És szállj le újonnan a' Pindus' aljára:
Horvátot illet az, vagy pedig Mátyásit
Hogy zengjék a' magyar Hérók' tsatázásit,
Kik most nagy nevekkel az Álpest bétőltik,
'S elhúnytt őseinket magokban felkőltik,
És kik a' Királyhoz viseltt hűségjeket
Vérrel petsételvén hágják az egeket. —
Elnyomott Olaszok! újra éledjetek,
A' Kray' kezében már eltörtt bilintsetek.
Tsókolván fegyverit örvendő dobszónál,
Állítsatok néki oszlopot a' Pónál.
Ti is segítségért esdeklő nemzetek!
A' Magyar nemzethez háládók légyetek,
Melly nem tsak napkelet ellen oltalmaza
Mikor vérbe ferdett a' két Magyar haza,
És több századokig népe és Királya
A' Keresztyénségnek volt előbástyája;
Hanem most is ímé felkél hazájából
Kiugrik a' szelíd békeség' ágyából,
És napnyúgot felől oltalmaz titeket
'S terem számatokra bátor Vitézeket.
Én hallgatok rólok, ti jól esméritek
Kitsodák a' kiknek ezt köszönhetitek.
Ti láttátok kardra termett sereginket
'S apáinkról maradtt vitéz tüzeinket:
Ha hát megszorúlunk ti is mutassátok
Azt a' jót, a' mellyel mi voltunk hozzátok.

Én pedig nem tudván zengeni háborút,
Letészem fejemről ezt a' zőld koszorút;
KRAYnak és a' többi Magyar Vitézeknek
Szentelvén, ezer jót kívánok ezeknek!

338. VIRÁG BENEDEK Úrhoz

Nékem zőld olajág 's rózsalevél fedi
Békés homlokomat, 's Páfusi lantomon
A' mirtusligetek' lanyha Zefirjei
Félszunnyadva enyelgenek.

Míg LILLÁNN zokogok, 's tsonka panasszaim
A' lágy alkonyodást sírni siettetik:
Szép Kínzóm az alatt kedvese' karjain
A' Cythére' lugassa köztt

Próbálgatja nevem' messze felejteni;
Én sírok, te pedig zengedező VIRÁG!
A' zőld Pannoniát 's Dátzia' Szűzeit
Új hangokra tanítgatod.

Hallom tárogatód' tábori hangzatit,
Hallom Pest' fala köztt és Buda' szirtjain;
Már a' Karpatokat verdesik, 's a' Tisza'
Síkján messze terűlnek el.

Hallá Élizium' berkeiben Horátz'
Szent árnyéka Hazám' Bárdusa' énekét,
És réz píramisán, mellyet emelt maga,
Néked fő helyet engede.

Látom lábod alatt a' letiportt halált —
Ní, mint küzdik az Éj' rettenetes fija!
Mint tajtékzik atzél ínye, 's eszén kivűl
Mint ordítja kivertt fogát!

Látá ezt az örök Hír; 's felemelkedő
Két szárnyára vevé nagy nevedet, VIRÁG!
'S túl a' tsillagokon Melpomené' fiát
Istenlé diadalmi hang.

Megvan! Győzödelem! Rajta, Nemes Magyar,
Fűzz számodra babért, 's tégy örök oszlopot;
És sasszárnyaidonn engem' is, édesem,
A' szent Pimpla felé segíts! —

A' nap ködbe borúl, elfogy az Ótzeán,
A' szirtok' 's a' hegyek' fellegi bértzei
Elmállott hamuvá válnak; az ősz idő
Mindent fékje után ragad:

Eldűlnek Babilon' tornyai, 's nem lelik
Gyémánt jármokat a' büszke tirannusok,
A' nagy Várakat és kis Birodalmakat
Vastag rosda emészti meg —

Látjátok? vagy erőss rémzetem által el?
Látjátok ki van ott' a' düledékeken?
Ő az — Melpomené; a' befaló Chaósz'
Mellyén áll, 's az ezer veszély'

Porja 's füstje között a' zavaron belől
Tsendes fénybe' ragyog Mennyei homloka,
Megtartó szemeket vét Helikon felé;
'S élnek lantosi, él VIRÁG.

Élnek mindazok is, kik neki Templomot
Szenteltek, 's kiket a' lantosok áldanak;
Él a' *Keszthelyi Gróf,* és az örök Napok'
Jussán Nagy Neve tündököl.

Jer hát, végy te babért, én olajágakat
Fűzök fel; te vitéz tárogatód' szavát
Búdítsd, én meg' ezüst lantomat izgatom:
Zengjük FESTETITSET, jere!

339. Egy fiatal házosúlandónak habozása

Szeme nem sír, még is nedves;
Képe rántzos; foga redves;
Horgas lába tittyen-tottyan;
Sovány fara eggyet lottyan.

Mégis, noha hidegvette,
Legényes a' szedte-vette:
Óh Uram! őrizz meg ettől
A' vasorrú kísértettől! —

Vén ugyan, vén a' kurvannya:
De van ezűstje arannya,
A' melybe ha markolhatnék,
Hozzá jobb kedvet mutatnék.

Tsak pénzében lennék vice;
Megölelném históríce,
Férje lennék az erszénynek.
E' kén a' szegény legénynek!

340. [Kata napra]

Mitsoda nagy vígság van itt a' Majorba,
Miért a sövény is úszkál itt a borba,
Hol vette ez ennyi sok uri vendégét,
Kik dosztig lotsolják a spongyia gégét?!
Nem gondolhatjuk el a' felső városba,
Mitsoda tracta van itten a' laposba.
Meg holt é valaki, vagy pedig született,
Hogy ennyi szép vendég egy házhoz gyűlhetett.
Midőn így tűnődünk a' fundamentomon,
Azt mondja a' hajdú kin' a' pódiumon:
„Hán, bizony hogy Kata napján meg jelentek
„Sok úri vendégek, mennyenek be kentek.
„Lájéké meg öltünk tyúkot, lúdat, kappant,
„Bor is vót, de abba a' mi szemünk koppant.

Igy szóllott a' Hajdú. Itt vagyunk 's ha Kata
Nem bánja, elmondjuk mindjárt adcommata:
Sajnáljuk valóba, hogy ma még jó reggel
Nem jöhettünk ide éneklő sereggel,
De senki eránta semmit se jelentett,
Hogy még ma Katának tegyünk Komplimentet.
Pedig olly jó szíve van hozzánk őnéki,
A' mellyért tisztelik a' Múzsák vidéki.
Kár, hogy meg nem tudtuk elébb azt a' napot,
A' mellybe le vegyük nálla a' Kalapot.
Pedig Kata neve azt meg érdemlené,
Hogy a Kalendárjom veressel festené,
Hogy így mint Innepet meg lehetne űlni,
'S ne kellene illyen későn bé tsődűlni.
De semmi, jó neven veszi talám Kata
Azt is, a' mit Múzsám illy hamar írhata.
Nem tzifra, de szíves a' mi tisztelésünk,
Tsak tiszta lélekből mondjuk, úgy nem késünk.
Kívánjuk hát, éllyen szerelmes párjával,
Éljen nevedékeny három Nymfájával,
Éllyen sok esztendőt gyönyörű napokkal
'S vigadjon örökké fent az Angyalokkal.
E' rövid, de fontos áldásunk summája
Légyen tiszteletünk örökös táblája.
Reggel is tsak annyit tudtunk volna tenni,
Nem szükség hát mindég kávén meg jelenni.
Mi, mihellyt meg tudtuk, vers íráshoz fogtunk
És illy setét estve ide vántzorogtunk.
Mi vissza is megyünk, a' többi maradjon,
Szalupja, mentéje kanapéhoz fagyjon.
Egy szóval Úr és Pap, Ifjasszony, Kisasszony
Fent a' major házhoz mintegy hozzá asszon.
Kinek kedve nem volt, vagy pedig nints kedve,
Bakkantsa meg haza mentekor a' Medve,
Ezzel jó éjszakát kívánunk és Katát
Instállyuk, hogy ő is kívánjon jótszakát.

341. A' Heszperi Méhes' története

Felállított Ariszt egy Méhest nem régen
Heszper' vidékébe ama' szép térségen,
Melly egy természeti kies kertet játszott,
De rajta emberi kéz' nyoma nem látszott.
Önként kínálkozott vad termékenysége
Még előre nagyot ígért nyers felsége;
Mint a komor télnek tüskés csipke bokra,
Melly rozsát ajánl a' tavaszi napokra.
Sok szép patak tsergett gyepes halma között,
De az tsak vadon nőtt berkeket öntözött.
Völgyein éltető keleti szél lenge,
De tsak Faunus' sípok' echóival zenge.
Mosolygott mindenütt a' réti Viola,
De reá tsak ledér pillangó szárnyola.
Lakta ezt számos nép, de nem mívelé-ki,
Mert eledelt messzebb határ adott néki
Mellynek drága pénzén gyűjté adománnyát,
'S így parlagba hagyá saját tartományját.

Ariszt, — a' jó-szívű, a' bölts Ariszt végre
Rá akadt e' puszta, de bő mezőségre,
És Minerva lévén, mintegy Mentor, vele,
Sátort a' veszteg álltt mezőben emele.
Egy kisded hajlékot rakott közepében
A' szelídebb déli verőfény' enyhében,
A' hajlékhoz élő vízforrást vezetett,
Partjaira körűl hársfákat űltetett,
A' mező virágit tömöttebbé tette,
'S a vad természetet elősegéllette,
Ekkor a' rengeteg erdők homállyából,
A' redves vénségtől tisztes fák' allyából,
Egy serény de durvás méhrajat kivona. —
Bongott a' szent vénség — tsípett a' babona. —
Ariszt tsak bátor volt, vígyázó és serény
Megnépesűlt hamar az együgyű tserény,

Méhei a' szomszéd Rétekre kijöttek,
'S a' megharmatozott Zanóton függöttek,
Méz-forrás fakadt a' Heszperi határba,
S ártatlan arany folyt a' káka-kosárba.

De ah, igazán-hogy valakik használni
Nem tudnak, tsak mind kárt kívánnak tsinálni,
Tsak üldözésre ér a' henye gonosság;
Kenyér nélkül marad a' munkás okosság,
És még robotba is nehezen szenvedik,
Ott is, hol a' kopárt bogáts korók fedik.

Igy járt Arisztom is. — Méhének 's mézzének
Dívatjáról mások hírt alig vevének:
Egy része őnéki vesszőt 's holmit ada,
De a' több 's vadabb rész ellene támada.
Az egyik vádolá, hogy újságba vágott,
A' másik avúltnak mondá ez újságot.
Némellyik a' messzebb földre igazítá,
Volt a' ki a' köz jót sértettnek állítá.
Sokan, hogy őneki kárt tsinálhassanak
A' köz-jó' színével több Méhest raktanak.
És vagy régiséggel hánytatták magokat,
Vagy gipszből gyúratták népetlen kassokat.
Már egyszer a' vidék Ura a' mezőbe,
Illyen méhest hányt el a' régi időbe. —

342. [Horváth Ádám neve napjára]

Hát még Apollónak nevez engem Apolló fia?
Úgy van, de tán tsak tropus ez és költő licentia.
Mert tsak abba eggyezünk meg én és a' Mú'sák Attya,
Hogy mind a' kettőnk letzkéit kevés lélek hallgatja.
Barátom, ez a' mi hegyünk tsak annyiba Helikon,
Hogy puszta 's botorkázni kell rajta, mint a' másikon.
Tsak annyiba nevezhetni ez Új Várost Delfisnek,
Hogy bódító párája van a' szomszéd Mefitisnek,

De a' mellynek erejétől jövendőket tsak a' mond,
Ki már a' pintze krénéből jól ivott, vagy félbolond,
Hogy vigyem Delfist hozzátok, nagy érdemű Barátom,
Holott a' hol téged látlak, magát Delfist ott látom.
Tsak magamat viszem el hát és arányos szívemet
'S Uram, el nem botsátlak, míg meg nem áldasz engemet.
Jussod van rá és jussa van magának is Ammonnak,
Kihez engem tanítványi kötelességim vonnak.
Sőt kívánhatják ezt tőlem mind a két hitvesetek,
Kik erántam a' jó szívet kőltsön vették tőletek.
Én ugyan még ma jó reggel tettem volna egy Ávét,
De ti sem ajánlottátok, én sem iszom a' kávét.
Az a' Kasztál vígabb elmét tsinál a' Poetába,
Mellyet hegyünkön rúgott ki a' Pegáz első lába.
Délbe ejtsük meg örömét kedves neved napjának,
Dél utánra meg tegyük meg óldalbordád Évának.
Ádám e' szomorú nevet te víggá tetted számba,
Vissza hozván az elesett Poésist a' hazánkba.
Te vagy első ember köztünk és Ádámja magának
A' kies magyar Hélikon szűk Paraditsomának.
Élj sokáig, élj olly hosszan, a' míg híred fog élni,
Jaj, de úgy halhatatlannak kén az embert ítélni.
Bízom hát ezt az egekre, úgy is már el terjedett
Érdemeid századokká tsinálták életedet.
Ha majd Illyéssel a' virtus diadalmi szekerén
Nyargalni fogsz az ég felé a' levegő tengerén,
Bízd rá Elizeusodra a' Próféták vidékét,
Hagyd itt nála palástodat 's lelked kettős mértékét.

343. Barátomhoz

Parnaszsz' vadon hegyénél,
Kasztál' folyása mellett,
Vagy *Tempe'* puszta vőlgyén,
M ú z s á k a t óh Barátom,

Hijába fogsz keresni. —
A' régi durva Múzsák,
És a' paraszt Apolló,
Lakhattak olly vidéket.

De ma már nagyobb örömmel
Múlatnak ők TOKAJBAN,
Az észhozó Tokajban;
'S nektárral élnek ottan.

344. A' fogadástétel

Egy nyári estve LILLÁT,
A' gyenge rózsaszájú
A' tűzszemű leánykát,
Megláttam, és azonnal
Látnom, szeretnem — egy vólt.

Midőn az éjt sohajtva
Virrasztom, Ámor így szóll:
„Ne félj VITÉZ! tsak engem
Zengj minden énekidben,
LILLÁT adom jutalmúl."
Fogadtam, és jutalmúl
LILLÁT megadta nékem.

Most hát lekötve lévén
Mást nem tudok danolni —
LILLÁT tsak, és tsak Ámort.

345. A' Boldogság

Most jázminos lugasban
E' nyári hűvös estvén
LILLÁMMAL űlök eggyütt.

LILLÁM velem danolgat,
És csókolódzva tréfál;
Míg barna szép hajával
Zefir susogva játszik.
Itt eggy üveg borocskát
A' zőld gyepágyra tettem,
És gyenge rózsaszállal
Száját be is csináltam.
Amott Anákreonnak
Kellő danáji vagynak
Kaskámba' friss eperrel.

Egy öszveséggel illy sok
Gyönyörűt, becsest ki látott?
'S ki boldogabb magamnál?

346. Tháles

Míg Tháles a' nagy Égnek
Tüzeit csudálva nézi,
Béhulla egy verembe.

Ah, LILLA! a' te orczád
Illyen gödört csinál ám,
Mikor reám mosolygasz.
És akkor abba Lelkem
Melly nyakra főre hull bé,
Míg andalogva bámúl
Ragyogó tüzes szemednek
Két földi csillagára.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AD.	= Cs. Vitéz M.: Anakreoni dalok. Bécs, 1803. (Megjelent: 1806.)
AD/j.	= Az Anakreoni dalok 1803-i bécsi kiadásának külön lapszámozású jegyzetei.
Alf.	= Alföld. Folyóirat. Debrecen, 1954—
Anakr.	= Anakreon görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil. Budapest, 1885. Görög és Latin Remekírók.
ar.	= arab
áth.	= áthúzott, áthúzva
átjav.	= átjavítva
átv.	= átvitt értelemben
AV.	= Csokonai Vitéz Mihály: Alkalmatosságra írt versek. Nagy-Várad, 1806.
AV/t_1	= az Alkalmatosságra írt versek kéziratos kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677, 119/b).
AV/t_2	= az Alkalmatosságra írt versek második kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 37ab).
Baróti: CsSzer.	= Baróti Dezső: Szerelem az ifjú Csokonai lírájában. Mesterség és alkotás. Szerk. Mezei Márta, Wéber Antal. Budapest, 1972. 137—170. l.
Baróti: Árny.	= Baróti Dezső: Árnyékban éles fény. Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1980.
Bartal	= Bartal Antal: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Lipsiae, 1901.
Bartha D.: MDall.	= Bartha Dénes: A XVIII. század magyar dallamai. Budapest, 1935.
BékH.	= Csokonai Vitéz Mihály: Batrachomiomachia vagy Béka-egérhartz Blumauer módja szerént.
Benda	= Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. I—III. Budapest, 1952—1957.
Beöthy	= Beöthy Zsolt: A magyar irodalom története. I—II. Második kiadás. Budapest, 1899—1900.

bibl. = bibliai eredetű. Bibliai idézeteink a következő kiadáson alapulnak: Szent Biblia, az-az; Istennek ó és új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordíttatott Karoli Gáspár által. Basilea, 1770.

Bodnár = Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. I—III. Budapest, 1891—1893.

Bp. = Budapest

CzF. = Czuczor Gergely—Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I—VI. Pest, [később] Budapest, 1862—1874.

CsAlb.: = Csokonai album. Szerkeszti és kiadja Kulini Nagy Benő: Debrecen, 1861.

Császár: NémK. = Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913.

CsEml. = Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1960. A magyar irodalomtörténetírás forrásai. I.

Csipak = Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912.

Cs/ÖM. I. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (I.) Költemények 1. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Budapest. 1975.

Cs/ÖM. II. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (II.) Költemények 2. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1988.

Cs/ÖM. III. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (III.) Költemények 3. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1992.

Cs/PM. = Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái. [Hasonmás kiadás.] 1. Diétai Magyar Múzsa; 2. A' Tavasz; 3. Dorottya; 4. Lilla; 5. Ódák; 6. Alkalmatosságra írt versek; 7. Anakreoni dalok; 8. Vargha Balázs: Csokonai verseinek első kiadásai. Budapest, 1974.

Cs/Színm. I—II. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek. I—II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Pukánszkyné Kádár Jolán. Budapest, 1978.

DebrGr. = Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság. Bécs, 1795.

DebrEKvt. = Egyetemi Könyvtár, Debrecen.

DebrK. = a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Debrecen.

DebrKK.	=	Debreczeni Képes Kalendáriom. Debrecen, 1901—1948.
DebrSz.	=	Debreceni Szemle. Folyóirat. Debrecen. 1927—1944.
DériM.	=	a debreceni Déri Múzeum Irodalmi, Néprajzi, illetőleg Történelmi Adattára.
DMM.	=	Csokonai Mihály: Diétai Magyar Múzsa. I—XI. Pozsony. (1796. nov. 1.—dec. 15.)
Dóczi	=	Dóczi Lajos: Csokonai. Budapest, é. n. [1871] Magyar Könyvtár. 300.
Domby	=	Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái. Domby Márton által. Pesten, 1817.
Dor.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya, vagyis a dámák diadalma a Fársángon. Furcsa vitézi versezet IV könyvben.
Dor.[1]	=	Cs. Vitéz Mihály: Dorottya ... Nagy-Váradon, és Vátzon. 1804.
Dorogi-Ortutay	=	Dorogi-Ortutay Gyula: Csokonai utóélete. Pécs, 1936
DPD.	=	„Danielis P. Debreczeni (? Debreczeni P. Dániel) Aō 1805. 8ª Martÿ. Csikorgo Arany pleh verebek ellen." — Kéziratos másolatgyűjtemény, magántulajdonban.
EK.	=	Első katalógus. — Csokonai kiadásra szánt munkáinak 1795 első negyedében összeállított autográf címjegyzéke, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II. 27a—30b).
EKvt.	=	Egyetemi Könyvtár
ék.	=	énekeskönyv
ElbK.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Elbeszélő költemények, Dorottya. Részben autográf másolatgyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 667).
Elek	=	Elek István: Csokonai versművészete. Budapest, é. n. [1937].
em.	=	emendálva, emendáltuk
é. n.	=	évszám nélkül
EPhK.	=	Egyetemes Philologiai Közlöny. Folyóirat. Budapest, 1877—1948.
EPM.	=	Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái. Szerkesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza. Debrecen, 1955.
ErdMúz.	=	Erdélyi Múzeum. Folyóirat. Kolozsvár. 1874—1882; 1884—1947.

Esch.	= Johann Eschenburg: Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. I—VIII. Berlin und Stettin, 1788—1795.
Ethn.	= Ethnographia. [Később egy ideig alcím] Népélet. Folyóirat. Budapest, 1890—
f.	= folio
Faz.	= Fazekas Mihály összes művei I—II. Sajtó alá rendezte Julow Viktor és Kéry László. Budapest, 1955.
Fekete—Szabó:	= Fekete Csaba—Szabó Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa. Budapest, 1979.
Ferenczi	= Ferenczi Zoltán: Csokonai. Budapest, 1907.
Fest	= Fest Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Budapest, 1917.
Figy.	= Figyelő (szerk.: Abafi Lajos) Folyóirat. Budapest, 1876—1889.
FilKözl.	= Filológiai Közlöny. Folyóirat, Budapest, 1955—
FK.	= Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Franklin-Társulat. Budapest, é. n. [1942].
FL.	= Losonci Farkas Lajos-féle másolatgyűjtemény: föltehetően Csokonai eredeti kéziratairól. Országos Széchényi Könyvtár. Oct. Hung. 395.
FNEtSz.	= Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I—II. Budapest, 1988.
folk. var.	= folklorizálódott variáns
Földessy: Tan.	= Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények. Budapest, 1934.
FővL.	= Fővárosi Lapok.
fr.	= francia
FrFelv.	= „Sorsotok előre nézzétek". A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla és Sziklay László, Budapest, 1975.
Georg.	= Vergilius: Georgica, illetve Csokonainak ebből készített fordítása, a Georgicon.
gör.	= görög
Görömbei	= Görömbei András: A bordal Csokonai lírájában. Alföld. 1973/11: 125—135. l.
Gulyás: Cs-tan.	= Gulyás József: Csokonai-tanulmányok. Sárospatak, 1926.
Gulyás: MÍrók.	= Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. I—VI. Budapest, 1939—1943. VII—XV. Budapest, 1990—1993.
Gulyás: MSzépir.	= Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven. Budapest, 1915.

gy.	=	gyűjtemény
h.	=	hasáb
Haraszti	=	Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880.
Harsányi: CsSpatak.	=	Harsányi István: Csokonai Sárospatakon. Sárospatak, 1922. A Sárospataki Hírlap füzetei. 10.
Harsányi: Rok.	=	Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930.
héb.	=	héber
HG.	=	Csokonai Vitéz Mihály összes művei. I—III. Bevezetéssel ellátva kiadták: Harsányi István és Gulyás József. Budapest, é. n. [1922].
Horváth: Csok.	=	Horváth János: Csokonai és költőbarátai. Budapest, 1936.
Horváth: IrNép.	=	Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927.
Horváth: MVers	=	Horváth János: A magyar vers. Budapest, 1948.
HV.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Halotti versek. [A lélek halhatatlansága.] Nagyvárad, 1804.
IF.	=	Irodalomtörténeti Füzetek (sorozat).
i. h.	=	idézett hely(en)
i. m.	=	idézett mű
IMIT	=	Izraelita Magyar Irodalmi Társulat
Imre: OlKölt.	=	Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. II. Budapest, 1897. 1—147. l.: Az olasz költészet hatása a magyarra.
IrDolg.	=	Irodalomtörténeti Dolgozatok. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete, Szeged. 1956— Különlenyomatok az Acta Universitatis Szegediensis (Sectio Philologica) köteteiből.
IrFelv.	=	Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerkesztette: Szauder József—Tarnai Andor. Budapest, 1974.
IrNyDolg.	=	Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerkesztette: Pais Dezső, Budapest, 1960.
irod.	=	irodalmi (használatú)
IstO.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Az istenek osztozása.
It.	=	Irodalomtörténet. Folyóirat. Budapest, 1912—1962. Új folyam: 1969—
ItK.	=	Irodalomtörténeti Közlemények. Folyóirat. Budapest, 1891—
jav.	=	javítva

jav. e.	=	javítva ebből
jelz.	=	jelzet
JGk.	=	Juhász Géza kéziratos hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Növedéknaplószám: 36/1970).
JGy/j.	=	Csokonai fiatalkori műveinek Győri Józseftől származó jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 755, 38b).
Jkor.	=	Jelenkor. Folyóirat. Pécs 1958—
Jókai/NemzK.	=	Jókai Mór összes művei. Nemzeti Kiadás. I—C. Budapest, 1894—1898.
Jókai/ÖM.	=	Jókai Mór összes művei. Szerkeszti: Nagy Miklós. Budapest, 1962—
Juhász: CsÁrp.	=	Juhász Géza: Csokonai Árpádiásza. Acta Universitatis Debreceniensis. Debrecen, 1958. 101—107. l.
Juhász: Cs-tan.	=	Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Juhász Izabella. Budapest, 1977.
Juhász: CsVers.	=	Juhász Géza: Csokonai verselése. Studia Litteraria. Debrecen, 1963. 49—67. l.
Juhász: LatZs.	=	Juhász Géza—J. Gulyás Margit: Csokonai latin zsengéi. Studia Litteraria. Debrecen, 1969. 75—90. l.
Julow: Csok.	=	Julow Viktor: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1975. Nagy Magyar Írók.
k.	=	kötet vagy könyv, illetőleg (arab számjegy után): körül
K	=	kézirat
K_1, K_2, K_3	=	első, második stb. kézirat.
KazLev.	=	Kazinczy Ferenc levelezése, I—XXI. Közzéteszi Váczy János. Budapest, 1890—1911. — XXII. (I. pótkötet). Budapest, 1927. — XXIII. (II. pótkötet.) Budapest, 1960.
Kcj.	=	Kései címjegyzék. Csokonai műveinek részben autográf címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 38b).
Kcsj.	=	Kéziratcsomók jegyzékei. Csokonai kéziratcsomóinak autográf jegyzékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 31a—33b).
Kcsl.	=	Kéziratcsomók leltárlapjai. Csokonai kéziratcsomóinak idegen kezektől származó leltárai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 17a, 26a, 39a, 40ab).

Kecskés—Szilágyi—Szuromi: KVers.	=	Kecskés András—Szilágyi Péter—Szuromi Lajos: Kis magyar verstan. Budapest, 1984.
Kföldy	=	Csokonai Vitéz Mihály munkái. I—III. Közli Kelemföldy. Lipcse, 1843—1845.
KI/j.	=	Kiss Imre címjegyzéke Csokonai fiatalkori műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 3/71).
KisfÉvl.	=	A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Buda [később Pest, majd Budapest], 1836—1926.
Kjt.	=	Kéziratjegyzék-töredék. Csokonai saját kezű katalógusa kéziratos munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 18a—19a).
kk.	=	(lapszám után) és a következők
KK. I—V.	=	Csokonai Vitéz Mihály: Kisebb költemények. — Csokonai kisebb költeményeinek autográf gyűjteményei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/I—V.)
Klenner	=	Klenner Ferenc: Csokonai és a preromantika. Pécs, 1938. Pannoniakönyvtár 51.
Kodály—Gyulai	=	Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952.
Kovács: MÉn.	=	Magyar Éneis, avagy P. Vergilius Márónak Éneás' viselt dolgairól írtt munkája. Mellyet magyar versekbe foglalván, ki adott Kováts Jó'sef n. kőrösi prédikátor. Első darab. Komáromban, 1799.
KP.	=	„Világi nóták mellyeket edgyüvé szedett Debreczenben K. P. (= Kiss Pál) 1807dik esztendőbenn." — Másolatgyűjtemény a hódmezővásárhelyi gimnázium könyvtárában.
Kp. n.	=	központozás nincs (vagy központozás nélkül)
Ktl.	=	Kötegmaradványok leltára. Idegen kéztől származó jegyzék Csokonai kéziratkötegeiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 46b—47b).
KZm.	=	„Csokonay Keze írásai. Composuit Sigismundus Kováts." Másolatgyűjtemény Csokonai korai verseiből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 670).
l.	=	lap
lat.	=	latin
ld.	=	lásd!
LD.	=	Lilla. Érzékeny dalok III. könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várad. 1805.

LD/t_1	= a Lilla-kötet első tervezete. Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 25a).
LD/t_2	= a Lilla-kötet második tervezete. Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 3/11).
Lit.	= Literatura. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata. 1974—
Losonczi	= Losonczi István: Artis poetice subsidium. Pozsony, 1769.
lsz. n.	= lapszámozás nincs
M.	= Csokonai Vitéz Mihály munkái. I—II. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1987.
Maday	= Maday Gyula: A költői nyelv és Csokonai. Budapest, 1910.
MestAlk.	= Mesterség és alkotás. Tanulmányok a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalmából. A kötet szerkesztői: Mezei Márta, Wéber Antal. Budapest, 1972.
Mf.	= mikrofilm
Mfj.	= Csokonai műfajok szerint összeállított autográf címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/II, 17a).
MGy.	= Muzsikális Gyűjtemény. Csokonainak részben megvalósított kottás kiadási terve. Elkészült füzetei: *A' Pillangóhoz, A' Szemrehányás, A' Reményhez*. Bécs, 1803.
MHírm.	= Magyar Hírmondó. Hírlap. Pozsony, 1780—1788. — Magyar Hírmondó. Hírlap. Bécs, 1792—1803. A Hadi és Más Nevezetes Történetek utóda.
MindGy.	= Mindenes Gyűjtemény. Folyóirat. Komárom, 1789—1792.
MIR.	= Magyar Irodalmi Ritkaságok. I—LVII. Szerk.: Vajthó László. Budapest, 1931—1941.
MIrT.	= A magyar irodalom története I—VI. Főszerkesztő: Sőtér István, Budapest, 1964—1966.
MK.	= Magyar Klasszikusok. Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei. I—II. Budapest, 1950. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs.
MKSz.	= Magyar Könyvszemle. Folyóirat. Budapest, 1876—
MKur.	= Magyar Kurir. Hírlap. Pozsony, 1786. Bécs, 1786—1834.

MM. = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I—II. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1973., valamint ennek ugyanott, ugyanakkor készült, némileg módosított utánnyomása.

MMerk. = Magyar Merkurius. Hírlap. Pest, 1788—1790. Bétsi Magyar Merkurius. Hírlap. Bécs, 1793—1798.

MMus. = Magyar Museum. Folyóirat. Kassa, 1788—1792.

MMusa = Magyar Musa. A Magyar Kurír melléklapja. Pozsony, 1786. Bécs, 1786—1789.

MNy. = Magyar Nyelv. Folyóirat. Budapest, 1905—

Molnár A.: CsMűdal. = Molnár Antal: Csokonai és a műdal. Debrecen, 1929.

Molnár A.: NyDall. = Nyugatias magyar dallamok a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. — A magyar zene történetéből. Szerk.: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Zenetudományi Tanulmányok. IV. Budapest, 1955.

Molnár Á.: DebrArc. = Molnár Ágnes: Debreceni arcok a felvilágosodás századából. Budapest, 1939.

MSzól. = O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1966.

MTAK. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárá(nak Kézirattára). Budapest.

MTsz. = Magyar Tájszótár. Szerkesztette Szinnyei József. Budapest, 1897—1901.

MTud. = Magyar Tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője. Budapest, 1956—

Műf. = Csokonai Vitéz Mihály: Műfordítások. — Csokonai autográf műfordításainak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába (K 674).

MVV. = Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Szerkeszti: Dr. Borovszky Samu. Budapest, é. n.

Négyesy: MértVers. = Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892.

ném. = német

népn. = népnyelvi

NG. = Nagy Gábor másolatai Csokonai műveiből, 1796-ból, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Fol. Hung. 893.)

NKl. = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I—III. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Harmadik átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 1981. Nagy Klasszikusok.

NPM. = Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poetai munkái. I—II. Kiadta Márton József. Bécs, 1816.

NZs. = „⟨Sarkadi Nagy Zsigmond⟩ Gyűjtemény vagy Némely külömb külömbféle Matériákról iratott és öszveszedetett Versek és Fojóbeszédek 1810." A Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképző Intézeti Szemináriumának könyvtára. 926. b. Debrecen.

NyIrK. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Folyóirat. Kolozsvár, 1957—

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. Folyóirat. Pest, [később] Budapest, 1862—

Nyr. = Magyar Nyelvőr. Folyóirat. Pest, [később] Budapest, 1872—

NySz. = Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I—III. Budapest, 1890—1893.

NyÚSz. = Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. I—II. Budapest, 1902., 1908.

ÓD. = Ódák két könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várad, 1805.

ÓD/t. = Az Ódák kötet terve (1802). Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/II, 35a—36a).

ol. = olasz

Oláh: CsLat. = Oláh Gábor: Csokonai és a latin költők. Budapest, 1904.

Oláh: Csok. = Oláh Gábor: Csokonai. Budapest, 1928. Irodalomtörténeti Füzetek. 30.

OrmSz. = Ormánysági szótár. Kiss Géza hagyatékából szerk. Keresztes Kálmán. Budapest, 1952.

Orph. = Orpheus. Folyóirat. Kassa, 1790—1791.

OSzK. = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

Otrokocsi Nagy = Otrokocsi Nagy Gábor: Református kollégiumi diákirodalom a felvilágosodás korában. Debrecen, 1942. (Különlenyomat a Debreceni Ref. Tanárképző Intézet Dolgozatai 22. számából.)

ÖÉ. = Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. Kritikai kiadás jegyzetekkel. Sajtó alá rendezte Bartha Dénes és Kiss József, Budapest, 1953.

ÖM. = Összes művek v. Összes művei.

ÖV.	= Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1956.
ÖV.²	= Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1967.
Pais: MAnon.	= Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta Pais Dezső. Budapest, 1926.
Pásztory	= Pásztory Endre: Csokonai és Catullus. Szabadka, 1906.
Pelle	= Pelle Erzsébet: Un poète cosmopolite du XVIIIe siècle; Michel Csokonai et la littérature française. — Csokonai Mihály és a francia irodalom. Szeged, 1933. Études Françaises 10.
PetSz.	= Petőfi-szótár. Szerkesztette J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre. I. Budapest, 1973.; II., 1978., III—IV. 1987.
PIMÉvk.	= A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. Budapest, 1959—
PM.	= Csokonai V. Mihály poetai munkái. I—IV. Kiadta Márton József. Bécs, 1813.
poet. lic.	= poetica licentia
Pukánszkyné	= Pukánszkyné Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai. Budapest, 1956. Irodalomtörténeti Füzetek 5.
r.	= recto (a kézirat elülső lapja)
rég.	= régi(es)
Réti	= Réti Hugó: Csokonai hatása Petőfire. Budapest, 1909.
RMKvt.	= Régi Magyar Könyvtár (sorozat)
Ro/	= romlott szövegű változat, szövegromlás
röv.	= rövidítése, rövidítve
rv.	= recto és verso (a kézirat mindkét oldala)
RV.	= „Rózsi versek", — Csokonai kéziratos ciklustervezete a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában (K 672/IV, 8a—12b).
Sinkó	= Sinkó Ervin: Csokonai életműve. Novi Sad, 1965.
SM.	= Sérült másolat. Csokonai korai műveinek másolata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Anal. 966).
Sonkoly	= Sonkoly István: Csokonai és a zene. (Repertoriumi kísérlet.) Magyar Zene. Zenetudományi folyóirat. Budapest, 1961. 116—133. l.
Sonkoly: Tíz CsVers.	= Sonkoly István: Tíz Csokonai vers egykorú dallamának értelmezése. Könyv és Könyvtár. Debrecen, 1967. 215—227. l.

Sőtér: Werth.	= Sőtér István: Werthertől Szilveszterig. Irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 1970.
sp.	= spanyol
SpK.	= Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Sárospatak.
Staud: Orient.	= Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931.
Stoll	= A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Összeállította Stoll Béla. Budapest, 1963.
StudLit.	= Studia Litteraria. Debrecen, 1963—
sz.	= szám(ú), illetve: század
Sz.	= a tárgyalt szöveg(ek)
Sz_1, Sz_2, Sz_3	= első, második stb. szöveg(változat)
SzamSz.	= Csűry Bálint: Szamosháti Szótár. I—II. Budapest, 1935—1936.
Szana	= Szana Tamás: Csokonai életrajza. Debreczen és Nyíregyháza, 1869.
Szauder: OIIr.	= Szauder József: Olasz irodalom—magyar irodalom. Tanulmányok. Budapest, 1963.
Szauder: Roc.	= J. Szauder: Il rococo all' italiana di Csokonai, Italia ed Ungheria. A cura di M. Horányi e T. Klaniczay, Budapest, 1967.
Száz.	= Századok. Folyóirat. Budapest, 1867—
V. Szendrei	= V. Szendrei Júlia: „mely széles a poétai mező ...", Csokonai lírájának élményrétegei. Kismonográfia. Kolozsvár. 1970.
Szerb: MIr.	= Szerb Antal: A magyar irodalom története. I—II. Kolozsvár, 1934.
Szilágyi: CsMűv.	= Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Tanulmányok. Budapest, 1981.
Szilágyi: CsSzók.	= Szilágyi Ferenc: Csokonai költői szókincséről. Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerkesztette: Pais Dezső. Budapest, 1960.
Szilágyi: CsTájsz.	= Szilágyi Ferenc: Csokonai dunántúli tájszógyűjtése. Budapest, 1974. Nyelvtudományi Értekezések. 82.
Szinnyei: MÍrók.	= Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I—XXIV. Budapest, 1891—1914.
szól.	= szólás
szl.	= szláv
Szőcs: CsokOl.	= Szőcs Géza: Csokonai és az olasz költők. Irodalomtörténeti tanulmány. Szentes, 1893.

Szpróz. = Csokonai Vitéz Mihály: Szépprózа. — Csokonai szépprózai munkáinak autográf gyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 675).

SzV/j. = Szerelmes versciklus betűrendes jegyzéke 1798-ból: Csokonai saját kezű jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 10a + 12b).

táj. = tájnyelvi

Temp. = Csokonai Vitéz Mihály: A méla Tempefői. Nemzeti nemes játék 5 felvonásban.

TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: Benkő Loránd. I—III. Budapest, 1967., 1970., 1976.

TF. = Csokonai Vitéz Mihály: Töredékek — Fordítások. Csokonai autográf munkáinak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677).

Thaly: VÉ. = Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok ... egybegyűjté s jegyzetekkel ellátta Thaly Kálmán. I—II. Pest, 1864.

TheolSz. = Theologiai Szemle. Folyóirat. Debrecen (később: Budapest), 1925—

Thury = Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. I—II. Pápa, 1906—1908.

Toldy = Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel [Toldy] Ferenc. Pest, 1844 [1844—1846].

Toldy/j. = Toldy Ferenc jegyzéke Csokonai kiadatlan munkáiról. Csokonai Mihály minden munkái 1844-i kiadásában (LXXXVIII—XCII. hasáb).

ToldyM. = Toldy Ferenc másolatos kötete Csokonai kiadatlan munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (RUI 4-r 30/I—III.).

TolvIst. = Csokonai Vitéz Mihály: A tolvaj isten vagy az a crimen raptus.

Tóth = Kis Kun Filepszállási Orgonista Kántor Tóth István által le kótázott Áriák, és Dallok, verseikkel. 1832. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (RUI. 8r. 63.).

tör. = török

tréf. = tréfás (használatú)

Ttáj. = Tiszatáj. Folyóirat. Szeged, 1947—

TudGy. = Tudományos Gyűjtemény. Folyóirat. Pest, 1817—1841.

ua. = ugyanaz, ill. ugyanakkor

ÚK. = Új katalógus — Csokonai műveinek részben autográf kéziratos katalógusa 1802 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 41a—44a).

ÚMTsz. = Új Magyar Tájszótár. Főszerkesztő: B. Lőrinczy Éva. I—III. Budapest. 1979., 1988., 1992.

uo. = ugyanott

Ur. = Uránia. Folyóirat. Vác, 1794—1795.

Vargha: ArcV. = Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében. Arcok és vallomások. Budapest, 1974.

Vargha: CsVM. = Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1954.

VasUjs. = Vasárnapi Ujság. Hetilap. Budapest, 1854—1921.

Vkt. = Vázlatos kiadási terv. Csokonai autográf címjegyzéke 1800 utánról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 45b).

v. ö. = vesd össze!

vsz. = versszak

VJ. = Csokonai Vitéz Mihály: Vegyes jegyzetek. — Csokonai autográf műveinek kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 755).

VT. = Verstisztázat 1793-ból. — Csokonai saját kezű verstisztázata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677. 52a—80a).

VU. = Vasárnapi Ujság. Hetilap. Budapest. 1854—1921.

Waldapfel: MFelv. = Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1954.

ZJ. = Zilahi János másolatos kötete 1795—1800 tájáról a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, Debrecenben (R. 1173).

Zsoldos = Zsoldos Jenő: Bibliai vonatkozások Csokonai költészetében. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1929. évfolyamából.

A CSÚCS FELÉ

(A szerelem és a politika csalódásai közt)
(1797—1799)

Kritikai kiadásunk III. verseskötetében a költő politikai s filozófiai érdeklődésének 1794. évi föllobbanásától pozsonyi országgyűlési csalódásáig, 1796 végéig kísértük nyomon Csokonai költészetét, vagyis a nagy bölcselő, világnézeti költeményektől a kényszerű megalkuvásból született alkalmi versekig.

1796-i anyagi s erkölcsi letöréséből (a ráfizetéses *Diétai Magyar Múzsa* okozta szorongató helyzetéből csak nagy nehezen szabadult) egy nagy szerelem ragadta ki a költőt Komáromban, 1797 első felében. Az elkövetkező két és fél évet a Vajda Julianna iránt érzett szerelem öröme, majd az elutasíttatás fájdalma határozta meg s ez — áttételesen — ott gyűrűzik még 1798—99-ben megírt nagyszabású komikus eposzában, a *Dorottyá*-ban is, amely e pályaszakasz legfőbb műve, s a költő életművének is egyik csúcsa.

A többnyire könyvélményekből fakadó, idegen minták vonzásában keletkezett korábbi szerelmes tárgyú költemények, fantáziaversek után most születik meg Csokonai igazi, őszinte szerelmi lírája, a hazai irodalomban elsőrangú darabokat teremtve e nemben, s európai mértékkel mérve sem maradva el legjelesebb külföldi kortársai mögött. A személyes jellegű szerelmes versek szomszédságában megszületik néhány egészen sajátos, keserű lírai kifakadása is, amelyeknek szenvedélyes személyessége s önérzetes hangja szintén úttörő líránkban, ahogy a természetet festő olyan nagy bölcselő versei is, mint *A' Magánossághoz* intézett ódája, vagy a történetbölcselő *Újesztendei Gondolatok* s a *Marosvásárhelyi Gondolatok*.

Változatlanul ingatag, bizonytalan anyagi helyzete miatt most is születnek még kényszerű alkalmi, politikai udvarló versei, amelyekből azonban tévedés volna őszinte világnézeti meggyőződést kiolvasni. E versek szomszédságában keletkeztek — többnyire szintén kiszolgáltatott helyzetének következményeként — alkalmi névnapi köszöntői, szép számmal.

E pályaszakasz igazi minősítői, mértékei és értékei mindazonáltal az említett új hangú szerelmes versek, a nagy bölcselő ódák, elégiák s a farsangi komikus eposz, amely felülmúlja valamennyi régibb és újabb európai mintáját.

A KÖTET TARTALMÁRÓL

Kötetünk 83 verset tartalmaz, s ennek több mint felét szerelmes tárgyú versek alkotják. Természetesen ezek nem mind Vajda Juliannához — vagy Vajda Juliannáról — szólnak: a „Vidám természetű poéta" a „komáromi ismeretség" előtt is folytatta szerelmes tárgyú versek írását, s már 1797 novembere előtt hozzáfogott, hogy ilynemű költeményeit — kibővítve a Lilla-élményből született újabbakkal: sőt éppen azok hatása alatt — kötetté rendezze.

Az első, mintegy 30 darabból álló sorozat, az ún. „Rózsi-versek", bár e megnevezés némileg félrevezető, mert noha valóban a „korán" elhunyt Rózsit siratja el bennük, de már új szerelmét is ünnepli, s talán afféle jegyajándéknak szánta Vajda Juliannának (akinek ekkor még nem született meg *Lilla* neve). Ezt az eredetileg mintegy harminc versre tervezett kis ciklust tovább bővítette: a „Szerelmes Versciklus" 1798 tavasza előtt összeállított kezdősoros mutatója (ld. Cs/ÖM. I, 223. l.) már mintegy 40 verset tartalmazott (35 kezdőszót említ betűrendben, de csak az *E* betűtől maradt ránk, tehát valamivel több lehetett benne). Ebből nőtt ki azután a Lilla-dalok 60 versből álló „poétai román"-ja.

Minderről részletesen szóltunk *Egy ismeretlen Lilla-vers töredéke s a Lilla-ciklus filológiai és érzelmi hitele* című tanulmányunkban (CsMűv. 286—343. l.), ahol a Lilla-dalok egész genezisét fölvázoltuk. Ezt itt nem ismételjük meg (a LD. első terve amúgy is csak 1802-ben állt egybe), csak utalunk rá, hogy a *Rózsi*-ról (*Laurá*-ról) szóló versek egy részét a költő átírta *Lilla* nevére, de akadt, amely tárgyánál fogva nem illett a Lilla-dalokba; ilyen pl. a *Rózsim' Sírja felett*, amelyet az *Ódák* kötetében közölt aztán a költő, s itt jelent meg *Az Emberiség 's a' Szeretet* is, amely eredetileg az 1797-i Rózsi-versekben, majd az 1798-i Szerelmes versciklusban is szerepelt. Érdekes az *Egy Tulipánthoz* című dal esete, amelynek ősszövege a RV.-ben található, de *Tartózkodó kérelem* címmel a LD.-ba is belekerült, míg az ősszöveget — az eredeti címmel — az ÓD.-ban is kiadta a költő. Mi — híven eljárásához — az ősváltozatot e kötetünkben adjuk, a második kidolgozást pedig — önálló versként — az V. verskötetben. Az is előfordult, hogy szerelmes tárgyú verseit Csokonai egyaránt fölvette az *Anakreoni dalok*-ba s a *Lilla-dalok*-ba (ebből 11 került bele az AD.-ba is; ld. Cs/ÖM. I, 285—286. l.).

A szerelmes tárgyú versciklus mellett ekkoriban már készítgette a költő anakreoni dalai ciklusát is, a Kazinczytól még 1792 táján kapott tématár szerint (v. ö. Cs/ÖM. II, 140. l.), így kerültek a szerelmes tárgyú versek mellé bordalok is, amilyen az AD.-ban a *Barátomhoz* s az *Orgiák*, de születtek olyan újabb bordalai is (részben fordítások), amelyek nem-anakreoni versformájuk miatt nem kerülhettek az AD.-ba; ilyen pl. a *Bacchus, Phoebus* vagy az ÓD.-ban kiadott *Bakhushoz*.

A személyes érzelmekkel telített keserű kifakadások sorát is folytatta: a *Bútsú a' Magyar Múzsáktól* után a Dunántúl írta meg a *Kifakadás*-t és a *Nemes bátorítás*-t.

A dunántúli tartózkodás legértékesebb lírai darabjai a szerelmes tárgyú versek néhány remeke mellett (amilyen *A' Boldogság*, *Az Esküvés*, a *Még egyszer Lillához*) néhány filozofikus, elégikus nagy költemény, amelyek voltaképp a szerelem élményköréhöz kapcsolódnak: *A' Füredi parton*, az *Újesztendei Gondolatok*, *A' Magánossághoz*, *A' Békekötésre*. S szemben az 1794. év alexandrinusokban írt társadalombölcselő, lételméletet boncoló verseivel, itt új, bravúros formákat talált a költő elvontabb, egyetemesebb mondanivalói számára.

Tematikai tekintetben újabb bővülést is hoztak a dunántúli évek: korábbi néprajzi érdeklődése elmélyült, s megszületett a Kazinczy által is nagyra becsült *Paraszt Dal* s a népdalok hangvételét követő *Siralom*, amely ugyan beleépült a Lilla-dalokba (de volt Lilla neve nélkül folklorizálódott változata is), s a néprajzi elemet — falusi népszokást — művészien felhasználó *[Már se hintó már se szánka ...]*, amely szintén Lilla-dal (noha nem került a LD. kötetébe).

A fordítások közül a már említett epigrammatikus bordal *(Bacchus, Phoebus)* mellett legjelentősebb a két formahű antik metrumú Horatius-fordítás *[Második emberkort ...]* s a *[Melly emberre születtekor ...]*. (Arra már itt utalunk, amiről a kötet időrendjét ismertetve szólunk, hogy Vergilius *Georgica*-jának I. és II. (s töredékesen a III.) könyvét véleményünk szerint csak 1799 után fejezte be a költő, ezért — eltérve a mai kiadások időrendjétől - azt majd csak a Költemények V. kötetében közöljük).

Az alkalmi versek csaknem egy negyedét teszik ki kötetünknek (ezek között akad, amelyet — bár alkalmi jellegű — a költő nem vett föl az AV. anyagába; ilyen pl. a *Dugonitsra* c. epigramma, a Vajda Juliannának szóló *Julianna Napra Köszöntő*, vagy a Vályi Klárának írt két vers, s voltaképp alkalmi versnek készült a *Jövendölés az első Oskoláról, A' Somogyban* is). A hosszabb, politikai tartalmú alkalmi versek mellett (amilyen pl. *A' Nemes Magyarságnak felülésére, A' Betsület 's a' Szerelem, A' Haza' Templomának örömnapja, Az Igazság Diadalma* vagy az *Izis és Oziris*) számos névnapi vers (Kata, Krisztina, Mihály, Bálint, Antal, Pál napra) tartozik még ide, köztük a Horváth Ádám neve napjára írt költemény is, valamint a helyi történetet feldolgozó Bálint napi vers, a *[Somogyi kázus]*.

Végül — de nem utolsósorban — e korszak legfőbb alkotása a *Dorottya* négy könyve, több mint kétezer sorával; ennek közvetlen előzménye a szintén vígeposznak indult *[Az Aranysujtásos nadrág]* s a korábbi témát *(A' Vénaszszony)* fölelevenítő *A' Dorottya' kínjai*. A farsangi vígeposz a költő valamenynyi eddigi tapasztalatának gazdag líraiságú epikus summázata, a kor magyar vidéki életének is valóságos enciklopédiája, mint valamivel később Puskin kelet-európai verses regénye, az *Anyegin* az orosz életnek, Mickiewicz *Pan Tadeusz*-a a lengyelnek, nem utolsósorban a nemzeti karakter tudatos ábrázolásával s az egyoldalú nyugatutánzás szatirikus elutasításával.

Megjegyezzük még, hogy azt a verset, amely *[Újévi ajándék]* címmel önálló darabként szerepel az újabb kiadásokban, nem közöljük külön, mint-

hogy *A' Békekötésre* című óda Vajda Juliannához szóló függeléke volt: az óda jegyzeteiben adjuk közre.

Nagyjából ekkor keletkezhetett az a szintén Vajda Juliannához szóló, mintegy 44 soros vers is, amelynek csak töredéke — néhány sorkezdő és sorzáró szava — maradt ránk (MTAK. K 669: 172ab; ld. Szilágyi: CsMűv. 336—337. l.).

Csire István emlékezései megőrizték a költő „Mogyoró-indulóját" (pontosabban annak csak a refrénjét), amellyel csurgói tanítványait vitte ki mogyorót szedni a szomszédos erdőkbe, ligetekbe: „Tanítványai számára egy indulót (Marsch) írt s tanított be, melynek ma, csak az utolsó verssorát (refraine) ismerjük: »dió, dió, mogyoró, recsegő ropogtató, rop, rop, rop!« s ezen induló harsány danája mellett vonult ifjú seregével a szomszédos erdőkre, ligetekre." (Csire István: *Vázlatok Csurgó múltjából.* Csurgó, 1907. 135. l. V. ö. CsEml. 621. l.) Mivel sajnálatosan csak töredékben maradt fenn, nem vettük fel az önálló versek közé: az utolsó, V. verskötet függelékében közöljük.

KÖTETÜNK IDŐRENDJE

A tárgyalt versek időrendjének megállapításához Csokonai különféle időpontokban készült kéziratleltárai s címjegyzékei (munkalajstromai, kiadási tervei) mellett néhány esetben a szóföldrajzi, a szövegekben felbukkanó dunántúli tájszavak is segítséget nyújtottak.

A Juhász Géza föltevései alapján Vargha Balázs által használt időrendtől (ÖV.—M.) több ponton — olykor több évnyi különbséggel — el kellett térnünk (amint erre már korábban is rámutattunk: CsMűv. 292—329 kk.).

A legfontosabb időrendi eltérések a jelenleg forgalomban levő Csokonai-kiadások kronológiájához képest:

Az *Egy Angyalhoz* című Vajda Juliannához szóló verset Juhász Géza önkényesen egy másik Juliannához — Földiné Weszprémi Juliannához — szóló versként magyarázta s így keletkezését 1797 helyett 1793-ra tette (ld. MM. I, 160. l.; v. ö. Szilágyi: CsMűv. 292 kk., Cs/ÖM. II, 151. l.); hasonlóan járt el az említett kiadásokban *Esdeklés* címmel szereplő, de eredetileg címtelen, *Csendesítsd szíved háborúját* ... kezdetű verssel; ezt szintén Weszprémi Juliannához szóló versnek vélte, s 1792-re keltezte (ld. MM. I, 55. l., v.ö. Szilágyi i. m. 329 kk.), noha nyilvánvaló, hogy ez is Vajda Juliannához szól s 1797-ben keletkezett.

Juhász Géza, illetőleg az ő nyomán Vargha Balázs 1793-ból keltezte *Az eleven rózsához (Egy rózsához)* s az *Egy Tulipánthoz* című verset; a címjegyzékek tanúsága szerint azonban ezek sem lehetnek korábbiak 1797-nél (v.ö. Cs/ÖM. II, 151., Cs/ÖM. III, 176. l.).

A *[Mint a' Szőllő kebeléhez ...] (~ Haljunk meg)* fordítását Juhász Géza úgyszintén Weszprémi Juliskának szóló költeményként magyarázta, s 1797 előttre keltezte, pedig szövegkörnyezete s bizonyos szóföldrajzi mozzanatok

alapján ez is a Dunántúlon, Somogyban keletkezhetett (v.ö. Cs/ÖM. II, 151. l.).

A *Bakhushoz (Évoé! Bakhe, évan, évoé!)* című bordalt Juhász Géza és Vargha Balázs debreceni keletkezésűnek vélte, s 1795-ből származtatta; a címjegyzékek szerint azonban 1797/98-nál aligha lehet korábbi.

Vannak olyan versek is, amelyeket Juhász és Vargha valóságos keletkezésüknél későbbre tett: ilyen *A' Póétákban lakó Istenség [II.]*: ezt 1803-ból származtatták (ld. MM. I, 690. l.), pedig a címjegyzékek szerint már 1797-ben készen kellett lennie; a *Rózsim' Sírja felett* című verset a kiadások 1797-re keltezték, de kézirata s a Rózsi-versekben elfoglalt helye szerint is 1798-i keletkezésű.

A *Dorottyá*-ról maga Csokonai mondta meg, hogy 1799-ben írta; ennek ellenére fölmerült olyan vélemény, hogy már 1798-ban elkészült, de az 1798. év végén legföljebb csak vázlatát készíthette el: a voltaképpeni kidolgozásra a következő évben került sor.

A *Georgicon*-fordítást a kiadások az 1799. évhez sorolták, azon az alapon, hogy a kéziraton, az I. Könyv első kidolgozása fölött *„1799. November Hav[á-ban]"* olvasható. Bármily gyorsan is dolgozott Csokonai, nehezen képzelhető el, hogy a ránk maradt több mint ezer sort egy- másfél hónap alatt elkészítette. Minthogy Ferenczi is úgy tartotta (108—109. l.), hogy otthon fejezte be művét, Debrecenben, 1800-ból keltezzük, s a kritikai kiadás V. kötetébe soroljuk. Több kisebb lírai darabot, fordítást, amelyek az eddigi kiadásokban kötetünk időkörében szerepeltek, filológiai indokkal szintén az V. kötetbe, vagyis 1799 utánra tettünk át. Ezek betűrendben a következők:

A' Múzsához
A' Szerelem' tilalma
A' Tavasz (Az egész Világ feléledt...)
A' Versszépítő [II.]
Az Anákreoni Versek [II.]
Bácsmegyery' Leveleire
Dórishoz
Keserédes (~ A' keserű Édesség)
Lilla' Butsúzálogjai
[Midőn iszom borotskát ...]
[Nints elefánttsont, 's arany ...]
[Szerettem! Szerettem!]

CÍMEK, CÍMVÁLTOZATOK

Kötetünkben a korábbi kiadásokban használt néhány címet megváltoztattunk. Ezeket a következőkben soroljuk föl, első helyen az MM.-ben szereplő címeket, betűrendben, utánuk a mi címhasználatunkat:

A római néphez	= *[Második emberkort tipor . . .]*
Dorottya kínjai	= *A' Dorottya' Kínjai*
Egy rózsához	= *Az eleven rózsához*
Esdeklés	= *[Csendesítsd szíved háborúját . . .]*
Haljunk meg	= *[Mint a' Szöllő kebelére . . .]*

VERSFORMÁK, DALLAMOK

A II. és III. verskötet anyagához, az 1793—1796-i pályaszakaszhoz képest csupán a dallamkövető versek száma csappant meg, de azért mind a négy fő verselési típus megtalálható a költőnek ebben a pályaszakaszában is: az ütemes magyaros, az időmértékes klasszikus, a rímes-időmértékes (szimultán, „nyugat-európai") s a dallamkövető.

A hosszabb alkalmi versek s a *Dorottya* formája is az epikus verseknél már meghonosodott páros rímű tizenkettős; kívüle a Háló Kováts Józseftől s Horváth Ádámtól tanult 15 szótagú, páros rímű versek is fölbukkannak újból *(Krisztina napra, Mihály napi álom, [Somogyi kázus])*. Páros rímű ún. „ősi nyolcas"-ban készült a *Siralom*, az *Egy fiatal házosúlandónak habozása* és *A' Dorottya' Kínjai*.

A Csokonai által annyira kedvelt 8/7-es, kereszt- vagy páros rímű strófák is gyakran előkerülnek *(Egy Angyalhoz, Izis és Oziris, Válasz Vályi Klárának, Az eleven Rózsához, Köszöntő, [Hencse, Hencse, mily szerencse . . .])*. 8/7-esből áll *Az emberiség 's a' Szeretet* is, csakhogy a négysoros strófák két első sora páros rímű 8-as, a további kettő pedig páros rímű 7-es. A *Kifakadás* hatsoros strófájának négy első sora keresztrímes nyolcasok és hetesek kombinációja, a két záró sor pedig páros rímű nyolcas. Nyolcasok és hetesek kombinációjából áll a Chernelházy Chernel Eszter névnapjára írt köszöntő is, továbbá a *[Már se hintó, már se szánka . . .]*, és *A' távolról kínzó* szintén, valamint az olaszból fordított *Egy háládatlanhoz* s még a *Háláének a' Vénus' oltáránál* is belső rímű 8-asok és 7-esek kombinációjának fogható föl.

Ezeken kívül van mintegy tíz vers e kötetben, amelyet a megszokott 8-as és 7-es sorok mellett 9-es, s rövidebb 3-as, 4-es, 5-ös sorok kombinálásából alakított ki a költő (nem lehetetlen, hogy dallam is muzsikált írásuk közben a fülében); ezek: *A' Duna Nimfája, A' Méhekhez, A Poétákban lakó istenség, Az alvó Lilla felett, Az Éj és a' Csillagok* [II.], *Az én tzímerem, Barátomnak, [Csendesítsd szíved háborúját . . .], Két szerető dalja, Megkérlelés.*

Az ifjúkori travesztiák *(Az istenek osztozása, Békaegérharc)* hétsoros, jellegzetes blumaueri strófáját is előveszi még egyszer, *[Az Aranysujtásos nadrág]* vígeposzi kísérletében, de szerencsére a *Dorottyá*-ban már nem ezt használja: a verses epika hazaibb s szerencsésebb formáját, az alexandrinusokat.

Az időmértékes versfajokat illetően megnőtt az anakreoni formában (rímtelen ötödfeles jambusok) írt versek száma, minthogy a költő ezekből külön kötetet tervezett s adott is ki.

Az egyik legklasszikusabb időmértékes formában, disztichonokban három verse készült ebben a pályaszakaszában: az *Anakreon s Ovíd* c. meg a *Dugonicsra* írt epigramma s a hosszabb *Nemes bátorítás*. Némileg rokona e versfajtának a Horatiusból fordított *[Második emberkort tipor ...]* verselése, amelynek páratlan sorai hexameterek, minden páros sora pedig iambus senarius (trimeter). Ugyancsak Horatius hatására használta a nálunk szokatlan asclepiadeum quartum formát a *[Melly emberre születtekor ...]* fordításában, s ritka időmértékes formát követett a *Generál Hoche halálára* c. kis epigrammájában is: hiányos anapesztikus dimetert.

A négysoros antik strófák közül szapphói versszakban íródott *A' Békekötésre* s aszklépiadészi strófában a *Virág Benedek úrhoz*. Juhász Géza a verselést is tekintetbe véve írta, hogy „Csokonai legklasszikusabb kora ezek szerint kétségtelenül a dunántúli" (*Csokonai dunántúli klasszicizmusa*. In: Cs-tan. 301. l.). Nem szabad azonban elfeledkeznünk utolsó korszaka (1800—1805) nagy klasszikus verseiről sem: *A' Szélhez, A' Hadi Oskoláról, Az Ember, a' Poézis' első Tárgya* stb.

A nyugat-európai — szimultán — verselésű művek száma is megnőtt: jambusi és trocheusi lejtésű költeményeket egyaránt írt a Dunántúlon; e pályaszakaszában az előbbiek vannak többségben valamivel: *A' pillantó szemek, Lillához, távollétemben, Még egyszer Lillához, Paraszt Dal, A' Magánossághoz*. Trocheusi lejtésű *A' fekete Petsét, A' Füredi parton* és *Az Esküvés*. Jambusi és trocheusi sorok bravúros kombinációja az *Újesztendei Gondolatok*. Itt kell megemlítenünk Csokonai másik verselési bravúrját e korszakából, a „hármas" verselésű *Egy Tulipánthoz* remeklését („ionicus a minore"-ritmusát).

Végül a valószínűleg dallamra írt, dallamkövető verseket kell említenünk:

A' Betsület 's a' Szerelem
Alku
Bútsúvétel
Czindery' sírja felett
Jövendölés az első Oskoláról A' Somogyban
Rózsim' Sírja felett

Ezeknek fölkutatható dallamait éppúgy közöljük, mint azokéit, amelyek talán eredetileg nem dallamra készültek, de hivatásos muzsikusok megzenésítették őket, vagy a közönség kezdte valamely ismert dallamra énekelni szövegüket (mint pl. az *Egy Tulipánthoz* címűt).

EREDMÉNYEK

A közölt versek új időrendjéről már szóltunk; szövegek tekintetében e verskötetünkben nem mutathatunk föl olyan látványos eredményeket, mint az utóbbi kettőben, ahol a Költemények II. kötetében két nagyobb szabású ismeretlen Csokonai-verset adtunk ki *(Az én Életem, A' Sütés)* s ugyanott a *Sol cum parhelio* c. latin nyelvű alkalmi versét is közreadtuk; a Költemények III. kötetének újdonsága pedig *A' Milton' elejébe* című hosszabb poéma Bessenyei Sándor Milton-fordítása elé.

Ismeretlen versekben mindazonáltal ez a kötetünk sem szűkölködik: a sajtó alá rendező fölfedezéseként kötetben, hiteles szöveggel itt lát világot a *Pál napjára* írt alkalmi vers, valamint a hencsei református templom fölavatására írt *[Hencse, Hencse, jó szerencse]* kezdetű alkalmi strófa.

De ezeken túl számos olyan verse van a költőnek, amelyek eddig csonkának minősítve, hiányosan jelentek meg, s kiadásunkban most több ismeretlen sorral kiegészítve, teljessé téve adjuk ki őket; hogy csak a legfontosabbakat említsük: a *[Már se hintó, már se szánka ...]* kezdetű szép Lilla-dal eddig töredéknek volt elkönyvelve: most megjelenik teljes szövegével; az *Antal napjára* írt alkalmi vers is javított, hiteles szöveggel s két ismeretlen sorral kiegészítve lát napvilágot kiadásunkban.

A *Dorottya* több mint kétezer sorából — amelyből a cenzor nyomására a költő kénytelen volt nem egyet megváltoztatni — már az újabb kiadások is igyekeztek visszaállítani a cenzúra előtti hiteles szöveget, de nem teljes sikerrel. A szövegemendáción túl számos szó, kifejezés értelmezésével — amelyek eddig a magyarázó jegyzetekből kimaradtak — szintén hozzájárultunk a vígeposz jobb, teljesebb megértéséhez, ahogy forrásai tekintetében is sikerült nem egy új adatra és szempontra fölhívnunk a figyelmet.

Végezetül a sajtó alá rendező köszönetet mond a kötet lektorának, Kerényi Ferencnek és sorozatszerkesztő társának, Szuromi Lajosnak a munkához nyújtott értékes segítségükért, valamint Szepessy Tibornak a latin vonatkozású filológiai kérdések tisztázásában vállalt értékes közreműködéséért.

JEGYZETEK A VERSEKHEZ

263. Az alvó LILLA felett

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk; egy tisztázatát említi a költő 1800 körüli kéziratjegyzéke: Kcsj. „N° 7° Csurgói Purizáltatás. 17. Az alvó Nimfa felett."

Közel egykorú másolata: DPD. 277—279. l. (a LD. nyomán), valamint későbbi másolatai: OSzK. Oct. Hung. 1137: 58a és Oct. Hung. 756: 6a. Ebben „13^{dik} Dall", a szerző neve nélkül, összesen hat vsz. (az 1—2, 5—6. s a 10., 12.). Az utolsó sor: „Majd fel serken B—m tsitt."

Megjelenése

A költő kezdettől készült kiadására: az 1797/98-i SzV/j.-n kezdőszavával fordul elő. Az ÚK. — bizonyára a Kcsj. kézirata nyomán — így lajstromozta a 44. helyen: „Az alvó Nimfa felett — Pastor."

Fölkerült a LD. mindhárom tervezetére is: LD/t_1: *16 ⟨Alvó Nimfa⟩;* LD/t_2: ψ *Alvó Nimfa felett* (a ψ vlsz. a kiadhatatlanságot jelezte, a vers erotikus elemei miatt); s végül a LD/t_3-ban az I. Könyv XVI. darabja, végleges címével: *Az alvó LILLA felett.*

Így került bele a LD.-ba is, az Első könyvbe: 45—47. l. Mártonnál (PM., NPM.), önkényes átcsoportosításai miatt (v.ö. Cs/ÖM. I, 286—287. l.) ez a vers a XIV. lett a LD.-ban, s éppígy a Mártont követő kiadásokban is (Toldy stb), sok zavart és félreértést okozva a filológiában.

Keletkezése

Maga az első címváltozat a személytelen *Nimfá*-val mutatja, hogy eredetileg nem Vajda Juliannának íródott, afféle „fantáziavers", amit megerősít az a párhuzam is, amelyet Bürger egyik versével mutat, amint a tárgyi magyarázatokban szólunk róla, valamint az egész költői közhely: az alvó kedves meglesése, a kísérő antik mitologizálással. Talán ez is oka, hogy Fürst Aladár a 90-es évek elejéről származtatta, ezzel az indokolással: „Mindezen versek [*A' feredés; Az alvó Lilla felett; Daphnis hajnalkor*] a 90-es évek elején keletkeztek, ugyanakkor, midőn Csokonai Toldy állítása szerint Bion, Moschos és a franczia Berquin idylleiből is fordított. Később, mikor Csokonai vándorlásai megkezdődtek és ő a politikai események szinterén mozgott, hangulata ép-

penséggel nem lehetett alkalmas idyllek írására." (*Gessner Salamon hazánkban.* ItK. 1900: 325. l.) Császár föltehetően Fürst alapján keltezte „A 90-es évek első feléből". (NémK. 99. l.) E föltevésnek azonban nincs valós alapja.

Az 1797/98-i SzV/j-n szerepel először, de elképzelhető, hogy 1797-nél is korábbi. Nagy Gábor fölsorolta azokat a verseket, amelyek szerinte Csokonai és Vajda Julianna „Komáromi esmeretsége előtt" már megvoltak (ld. Cs/ÖM. I, 219. l.); ezek sorában az itt tárgyalt vers nem található. Vargha Balázs azonban, Sebestyén Gyulának Mártonra visszavezethető szövegkiadására s szövegértelmezésére támaszkodva (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 586 kk.) ezt is az 1797 előtt elkészült versek közé számította (ld. CsEml. 387., 613. l.). Ez tévedés: Nagy Gábor nem említi e művet.

Szövegkritika

Mivel eredeti kéziratát nem ismerjük, kiadásunk alapja a LD. szövege.

A címjegyzékeken, kéziratleltárakon, mint láttuk, *Az alvó Nimfa felett* címmel is előfordult, ez volt korábbi eredeti címe (s talán ez is okot adott egy korábbi kidolgozás föltételezésére). Az első szó a LD.-ban verzálissal kiemelve.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Székely György már a múlt században rámutatott a vers rokonságára Bürger *Abendphantasie* c. versével, azon művek közé sorolva, amelyek a „compositiót vagy gondolatot kölcsönöz"-ték a német költőtől (ld. *Bürger költészete és hatása Csokonaira.* Figy. XXV. [1888], 268. l.; a tanulmány önállóan is megjelent); a továbbiakban pedig — egybevetve a két költeményt — így vélekedett: „Az alvó Lilla felett című motívuma az »Abendphantasie eines Liebenden«-ből van kölcsönözve. — Mindkét költő alvó kedvesét lesi meg; Csokonai Lillája azonban a szabadban alszik s ennek látása felett gyönyörének nem oly érzékileg ad kifejezést, hanem megédesíteni akarja a kedves nyugalmát.

Nyugodj csak kedvedre	Mind terülj alá!
Nyugodj drága szűz!	Hives árnyékocska
Szép virágszálocska	Szállj lebegve rá!

Csak a következő versszak emlékeztet Bürger 5-ik versszakára:

Kis Zephier! mellére	Mein ganzes Paradies steht offen
Csendesen borulj	Die offnen Arme sonder Zwang
Félfedett csecsére	Was lassen sie wohl anders hoffen
Gyenge szárnynyal fújj;	Als herzenswilligen Empfang?
Sőt ha tudsz lelkébe	Oft spannt u. hebt sie das Entzücken

Bújj egészen bé,	Als sollten sie jetzt ungesäumt
S tudd meg, hogy fektébe	Den himmelfrohen Mann umstricken
Rólam álmod-é?	Den sie an ihrem Busen träumt.

Mindamellett Csokonai költeménye sokkal értékesebb, nemesebb." (Székely György i. m. 272—273. l.)

Később mások más antik és modern költő nyomait vélték fölfedezni a versben.

Bartal Antal Propertiust említi az alvó kedvest festő lírai közhelyek sorában: „megénekli Propertius az alvó Cynthiát (Eleg. I, 3.) Goethe is azt teszi »Der Besuch« című elegiájában, mely egészen Propertiusra vall, csak hogy Propertius az alvó Cynthiánál almát, Goethe meg narancsot hagy hátra. [...] Ezekhez csatlakozik Csokonai »Az alvó Lilla felett« című költeménye:

»Játszodtasd álmába — Kedves képekkel« stb." (Bartal Antal: *Találkozások a classicus és modern költészetben.* EPhK. 1894: 748. l.)

Oláh Gábor szintén Propertiusnak Bartal említette elégiájával vonta párhuzamba a verset: „Propertius I. könyvének 3-ik elégiája: *Az alvó Cynthia,* egy teljesen megfestett kép, sőt egész kis dráma a románc hangján elbeszélve. *Birt* értekezése szerint a leírás elevensége és plaszticitása arra mutat, hogy a költő maga is a képzőművészet hatása alatt állott s egy, az alvó Ariadnét ábrázoló szobor inspirálhatta. Erre mutat már a legelső sor hasonlata is:

Qualis Thesea jacuit cedente carina
Languida desertis Gnosia litoribus ...

A Theseustól elhagyott Ariadne képe tűnik lelkébe Cynthia látásakor.

Csokonai is festett ehhez hasonló képet: *Az alvó Lilla felett* címmel. A helyzet itt is az, hogy a költő rábukkan aluvó kedvesére s nem meri felzavarni álmából, csak nézi gyönyörűséggel. De Csokonai leirásából hiányzik Propertius cselekvényszerű megjelenítése; a befejezés is más: Cynthia fölébred és összeszidja a késő éjjel odacsatangoló kedvest; Lilla nem ébred fel, mert szerelmese még a pintyet, a pacsirtát is csendre inti: ne zavarják fel édesded álmából. Ama kép az élet igazságával hat ránk, emez költői szinekben mosódik el." (CsLat. 54—55. l.)

Fürst Aladár Gessner egyik idilljének mozzanatára utalt a verssel kapcsolatban, elismerve, hogy a két műnek csupán „kiinduló pontja ugyanaz": „Lilla I. könyvének 14. [NB. valójában XVI.! Sz. F.] dalában: »Az alvó Lilla felett« a helyzet hasonlít az »ujabb idyllek«: Daphnis-éhoz. A pásztor odalopódzik alvó kedveséhez, szép álmokat kíván neki, melyekbe bárha ő is megjelenhetne! [...] csak a kiindulópont ugyanaz, egyébként merőben különböző a két művecske." (ItK. 1900: 324. l.). Ezért írhatta Császár: „A Daphnis cz. idillnek [Gessner] és Csokonainak Az alvó Lilla felett cz. versének kiinduló pontjában van valami kevés egyezés." (NémK. 99. l.)

Oláh Gábor a természet uralkodó szerepét emelte ki a versből *Csokonai és a természet — Példák a Lilla-dalokból* — c. tanulmányában (Debreczeni Független Ujság. 1905. máj. 25. 2—3. l.), hasonlóképpen szólt erről Sinkó (145. l.) és V. Szendrei is (67—68. l.).

Kastner Jenő Berquin idilljeinek szóba jöhető hatását említette: „*Az alvó Lilla fölött* témája közkeletű a pásztorköltészetben, ebben a földolgozásában pedig szinte visszhangja Berquin *Le sommeil de Phyllis*ének (XVI. idill. l. még Verseghy: *A szendergő Thyrsis*)." (ItK. 1922: 52. l.). Minthogy Csokonai lemásolta Berquin idilljeit (ld. Cs/ÖM. I, 151—152. l.), ez el is képzelhető. Kastner alapján írta Pelle: „A berquini idillek [...] pajzán fajtájához sorozhatjuk a *Le sommeil de Phyllis*-t és a *Le lit de Myrthé* címűt is. Kastner Jenő szerint a *Le sommeil de Phyllis*-nek szinte visszhangja Csokonai *Az alvó Lilla felett* c. dala..." (51. l.)

Klenner a rokokós versben „preromantikus" elemeket keresett, s abban kétségkívül igaza van, hogy e vers mögött már valóságos élményi háttér húzódik, ha nem is a leírt jelenet, hanem a kifejezett érzelem valódiságát illetően: „Milyen igazak, őszinték és mélyek ezzel [ti. a rokokóval] szemben a preromantikus Csokonai érzései! Nála szubjektív élményeket, férfias indulatot, igaz és mély érzéseket találunk, ő már tud őszintén és mesterkéltség nélkül írni. Igaz, játszik ő is a verssel, meglesi ő is kedvesét, amint alszik, vagy fürdik, hiszen széleskörű olvasottsága megismertették vele a rokokó-költészet minden csinját-binját; de az ő szerelme már igazán szerelem." (41. l.).

Julow a szokványos rokokó költemények közé sorolta, pedig valami újat mégis hoz a vers, éppen érzelmei őszinteségében: „A valóban Lillához szóló versek között, főleg a szerelem kezdeti, boldog szakaszában, számos olyant találunk, amely Csokonai korábbi, rokokó ötleteken és artisztikumkeresésen alapuló lírájához képest nem hoz újat *(Az alvó Lilla felett, Keserédes)*." (MIrT. III, 237—238. l.)

Legbővebben Sinkó foglalkozott a költeménnyel, rámutatva mitizáló s panteisztikus, erotikus vonásaira, „Orpheuszi világ"-ára: „A *Lilla-dalok*ban a költőt erotikus képzelete se ragadja messzebbre, minthogy a saját szerelmi emócióinak új és új meglepő helyzetek konstruálásával teremtsen más és más játszóteret; ilyenkor Lilla már nem becsületes komáromi kereskedő szoros szülői felügyelet alatt álló hajadon leánya, hanem mitizált tünemény, »nympha« lesz, aki gondtalanul szunnyad el a réten vagy fürdik a patakban. S a nimfa körül természetesen, minden, amit a lehelete érint, szerelemtől repes, a Csokonai szerelme lelkesíti valami panteisztikus erotikus megindultságra a bokrot, virágot, árnyékot, vizet, a fa pedig nemcsak boldog, hanem még büszke is rá, hogy alatta Lilla szendereg [idézi az 1—8. sort] ...

És nincs ebben semmi retorika, hanem közvetlenül ennek az Erósz által ősi, édeni állapotába visszahelyezett, voltaképpen gonosz varázsnak áldozatul esett, de most varázstörően felszabadított világnak a természetéből következik, hogy magától értetődő meghittséggel váltanak szót egymással egyetlen közös ünnepi megilletődöttségben ember és rózsaszál, ember és csergeteg,

ember és szellő ember és madárkák [idézi a 17—28. s a 45—48. sort] ... Orpheuszi világ ez. Csitt! Szinte látjuk, amint a vidám poéta ujját az ajkára téve csendet teremt, és hallani véljük, amint erre a csitt!-re a pillanat *Az alvó Lilla* felett — s a pillanattal őrködve a Lilla álmán az idő is megáll." (145—146. l.)

Sőtér István „virágéneki visszhangokat" vélt hallani a költeményből. (Lit. 1974/3: 5. l.) Erre utalt Baróti Dezső is (ld. Árny. 241. l.).

4. *Féd* (táj.): fed.

22. *Csergeteg:* patak, csermely; régiségből újította fel Csokonai (ld. Nyr. 1906: 220. l., 1908: 468. l.). Előfordul az *Első Szerelemérzés*-ben is (LD. 18. l., 11. sor).

39. *Idália* (gör.—lat.): voltaképp *Idalion,* Ciprus szigetének keleti hegylánca, amelynek magaslatán Aphrodité temploma állt.

Verselése

Trochaikus lejtésű, keresztrímes, Csokonainál ritka 6-os és 5-ös sorokból épült. Trocheusi lejtésére Elek is utalt (ld. 105. l.).

264. Az alvó Lillára

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt; hiteles, közel egykorú másolata: DebrK. R. 783: 206. l. Más kéziratát nem ismerjük.

Hitelessége

A költő címjegyzékein e címmel nem találunk verset, csak a hasonló című *Az alvó Lilla felett* költeményt; talán azonosítható vele az ÚK. 116. verse: „*Álom Lillához.* — O. A.". Az „Óda Anacreontica" rövidítése, a műfajra utaló O. A. is megerősítheti az azonosítást.

A K-ban *Cs. V. M.* névbetűk utalnak a szerzőre; s bár nem hiteles Csokonai-verseket is gyakran láttak el a másolók e monogrammal, ezúttal a másoló és a másolat is a vers hitelessége mellett szól: a K ugyanis „Csokonai-ereklye", s bár nem autográf, de hitelt érdemlő; a másoló Onody Cz. Péter, ezt jegyezte kötetébe: „Le írogattam Debrecz[enben] [1826] d[ie] 27. Jun: ad 30^{am} ejusd. Onody Cz. Peter m. k.".

A vers stílusa, szókincse, tartalma is egyértelműen Csokonaira vall, s beleillik a költő által tervezett anakreoni dalok gyűjteményébe.

Megjelenése

Először a HG. közölte az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek" c. fejezetben: II, 380. l., ezzel az utalással: „A debr. főisk. könyvtár R 789 [=783] sz. kéziratos kötetének 206., »Cs. V. M.« jelzéssel ellátott lapjáról.".

A későbbi kiadások — FK.—M. — ennek nyomán közölték.

Keletkezése

Annyit tudunk róla, amennyit az ÚK. „O. A." jelzése s a vers tartalma is elárul, hogy Lilláról szóló anakreoni dalnak készült. Ezek alapján sorolta már az ÖV. is az 1797 nyarán írt Lilla-dalok közé. A vers úgy hat, mintha nem volna befejezve; föltehetőleg töredék, talán *Az alvó Lilla felett* anakreoni változatának szánta a költő, de félbehagyta.

Szövegkritika

A vers címe a K-ban: *Az Alvó Lilláért* (az *Az A'*-ból jav.); az *-ért* rag bizonyára elírás, ezért a HG. szerint em.

A HG. az egész verset mai helyesírással s új központozással közölte: a K-ban a 7. s az utolsó, 9. sor kivételével nincs is központozás, ezért azt értelemszerűen em.

1. K: *hűvösos* em.
3. K: *hempejegve* em.
5. K: *Szagú* em.
7. K: *Csit!*
   HG.: *Pásztorok s*
9. K: *Líllám* em.
   HG.: *Lillám.* A hármas felkiáltójel is jellemzi Csokonait, ezért ezt megtartjuk, úgy is, mint a K hitelességének egyik ismérvét.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A föltehetőleg töredékként ránk maradt vers a XVIII. sz.-i rokokó költészetének kedvelt tárgyát dolgozta föl: az alvó kedves leírását. Alszeghy erről ezt írta: „Egyes indítékok különösen kedveltek: így az alvó kedves és fürdő leány alakja. Az előbbi, bár határozottabban is hozzá lehet Bürger *Abendphantasie* cz. dalához és Gessner egyik idilljéhez kapcsolni (II. 14.), e kornak a németeknél is divatos thémája volt (vö. Hölty: *An die Phantasie*). Nálunk — szorosabban Gessnerhez fűzhetően — először P. Takáts József énekli meg, de Csokonai példáján föllelkesül Kováts József, a ki kétszer dalolta meg, Sas és Farkas Károly, Sebestyén és Csehszombati is." (*Epigon lirikusaink a XIX. századig.* ItK. 1917: 429. l.). Hasonlóan írt a tárgyról Dorogi-Ortutay: „Másik

kedves motivum, mely Gessnertől ered, az alvó kedves alakja. Ezt Csokonai hatása alatt *Kovács* József kétszer is megírja, de feldolgozzák *Sas* Mihály, *Sebestyén* Gábor, *Csehszombati* és *Farkas* Károly." (40—41. l.)

6. *Nepente* (gör.): álomhozó, fájdalomcsillapító gyógyszer; ópium.

Verselése

Az anakreoni dalok hagyományos formájában: rímtelen negyedfeles jambusokban íródott.

265. Egy Tulipánthoz

Kézirata

Saját kezű kézirata: KK. IV. RV. 12. l., 8. darab (K_1). A RV. többnyire fogalmazványokat tartalmaz, de mivel e vers egyetlen javítás nélkül található a kis füzetben, arra is gondolhatunk, hogy tisztázat, illetve másolat egy korábbi fogalmazványról (mindenesetre központozása meglehetősen hiányos). (V.ö. Szilágyi: CsMűv. 313. l.)

A Kcsj. szerint volt egy nem autográf tisztázata is a költő hagyatékában: a Kcsj. „N° 7° Csurgói Purizáltatás" kötegében az utolsó, 40. mű: *Egy Tulipánthoz.*

A K 679 kötetben az ÓD. cenzor által kifogásolt sorai között e vers 7. sora is szerepel, autográf lejegyzésben, így: „40—16. *Ajakid' harmatján 'sa't.*" (K_2) Minderről bővebben a szövegkritikai részben szólunk.

Bár megjelent nyomtatásban is, mégis keletkeztek közel egykorú másolatai, főként énekelt volta miatt, nótáskönyvekben: OSzK. Oct. Hung. 756: 14b (35^{ik}Dal); Oct. Hung. 1137: 57b; Oct. Hung. 1212: 63. l. (folk. var.); MTAK. RUI 8r. 43: 10. l.; MTAK. Ms. 923: 14b—15a (folk. var.); SpK. 1316: 441. l. (XIII^{ik}Dall); DebrK. R 2757: 94b (119^{dik} Nota); DebrEKvt. Ms. 160: 366—367. l. (Sz. Mihály: Holmik és nóták); Ms. 167: 181. l. (Nótás Könyv); DériM. 214: 17b (folk. var.) Nyáry Bálint-ék. Told. 151—152. l. Kiskunhalas. Thorma János Múzeum; Benkovics Imre-gyűjt. Szeged. (Stoll 642.); Bocskor Mihály-ék. Kolozsvár. (Stoll 726.) MTAK. Mf. A 368/VI. 9—10. l.; Fodor János-ék. Torockó. (Stoll 811.) MTAK. Mf. A 199/V. 7—8. l.; Vári-Szabó Sámuel-ék. Prága. Kubelik (Széll) gyűjt. XXII. C 41. č 23: 94. l. MTAK. Mf. A 162/IV. (Stoll 803; adatai pontatlanok).

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt kiadására (s ez a „kezdet" szerintünk 1797, nem pedig 1793; ld. a következő fejezetet!); először az 1802-i ÚK.-n bukkan föl: „72. *Edgy Tulipánthoz. — Oda.*" Ugyanebben az évben a Mfj.-n az *Ódák*

között is előfordul: „l. *Egy Tulipánthoz.*" E besorolásnak megfelelően tűnik föl az ÓD. Első Könyvének 13. darabjaként: *Egy Tulipánthoz,* s valóban így is jelent meg, az ÓD. Első Könyvének XIII. verseként, az előbbi címmel (31. l.).

A LD. Első Könyvének XV. darabjaként is megjelent, *Tartózkodó Kérelem* címmel, csekély eltéréssel. A későbbi kiadások — PM., NPM., Kföldy, Toldy —, tiszteletben tartva Csokonai eljárását, a cím- és szövegváltozatokat, mindkét verset közölték a maguk helyén.

A HG. az ÓD. anyagában adta közre ezzel a lapalji jegyzettel: „Kiadta a *Lillá*-ban is, 1 szó eltéréssel, *Tartózkodó kérelem* c. alatt." (HG. I, 386. l.) A LD. sorában nem közölte, csupán új címét, ezzel a lábjegyzettel: „E vers »Egy tulipánthoz« címmel előfordul az Ódák I. könyv XIII. sz. alatt is. Ezért itt elhagyjuk." (Uo. 472. l.) E jegyzetben a HG. felsorolja a két változat eltéréseit is, de hiányosan: a 3. sor eltérését nem említi.

A FK. hasonló, de ellentétes megoldással a *Tartózkodó kérelem* szövegét adta ki, ezzel a megjegyzéssel: „E vers »Egy tulipánthoz« címmel az Ódák között is szerepel." Az ÓD. anyagában pedig címével — *Egy tulipánthoz* — utalt a változatra, s felsorolta a cím alatt a szövegeltéréseket a LD.-beli változathoz képest.

E tekintetben a HG. eljárása volt a helyesebb, mivel az ÓD.-beli változat az eredetibb, tehát a korábbi: a *Tartózkodó kérelem* szövegét később alakította ki ebből a költő.

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) mindkét változatot teljes szövegükkel közölték.

Mivel maga Csokonai vette föl kiadásaiba — eltérő címmel — a két változatot, indokolt, hogy mi is mindkettőt külön-külön közöljük, megfelelő időrendi helyükön.

Az 1826-i s 1834-i sárospataki nyomtatott dalgyűjtemény a LD.-beli változatot, a *Tartózkodó kérelem* szövegét közli (v.ö. Cs/ÖM. I, 291—292. l.), ezért ezeket ott regisztráljuk.

Keletkezése

A költemény keletkezéséről, időrendi helyéről a korábbi kiadások nem nyilatkoztak, minthogy mindkét változat időrend nélküli ciklusokba sorolva fordul elő. Toldy, a HG. s a FK. nem tartalmaz időrendi utalást; a ciklusokat fölbontva először Vargha Balázs kiadásai kronologizálták a verseket, az 1793. év terméséhez sorolva a tárgyalt művet (ÖV.—M.). Ennek a keltezésnek azonban semmiféle valós alapja nincs, hiszen a költő 1802 előtti címjegyzékein egyáltalán nem fordul elő (az 1795-i EK.-n sem!), s a hiteles fogalmazvány is csak az 1797-re tehető RV. ciklusában található. Az 1797/98-i SzV/j. kezdőszavas mutatójában már benne lehetett, de az csak az *esküszöm (Az Esküvés)* szótól van meg.

Vargha téves időrendje Juhász Géza tévedésére vezethető vissza, akinek időrendjén kiadásai alapulnak. Kéziratos hagyatékában Juhász nem nyilat-

kozik határozottan a vers keletkezési idejéről, de verstani megjegyzésében ez olvasható: „Ezt a formát Földi már használta rím nélkül kétszer is; Horatius *Neobule*ját fordította le az eredeti metrumban, aztán élete egyik legnagyobb örömét ujjongta ki ugyanebben a ritka versalakban. *(Enyém Juliska)*. Cs. [= Csokonai] ugyanennek a Juliskának a dicsőítésére száll versenyre mesterével; de ő leoninusokban rímel is. Dala tartalmával s formai megoldásával annyira meg volt elégedve, hogy két gyűjteményében is közzé tette." (JGk. 147. sz.)

Mindezt bővebben is kifejtette *Csokonai Rozáliája* c. tanulmányában: „Ezt a halmazát a bonyolult feladatoknak aligha vállalta volna akárki leánya kedvéért, olyanért, aki ütemes tizenötösnek olvasta volna, még keresztrímeit sem véve észre; olyanért, akinek sejtelme sem lehetett mindazokról a mesterségbeli nehézségekről, amelyeket olyan virtuóz természetességgel oldott meg a lángeszű imádó. Szerelmi dalaik tökéletes csiszoltságával nemcsak a halhatatlanságot ostromolják a költők, hanem nagyon gyakorlati céljaik is vannak. Olyan ritmusokkal akarják elkápráztatni a kedvest, amelyeknek szépségével lehetőleg azok is tisztában legyenek, s a forma szemkápráztató tündöklésén is lemérhessék a szenvedély nagyságát. A *Habozás* Rozáliája olyannak látszik, aki méltó társa, ihletője a költőnek. De vajjon föltehető, hogy tudta értékelni az *Egy tulipánthoz* maximális erőfeszítéseit? Hol keressünk a 18. század Debrecenében olyan nőt, aki fölfogta, mennyivel különb Csokonai verse, mint mesteréé? Földiné, de egyedül csak ő, — ilyen lehetett. Ő már azt is tudta, — még hazulról — milyen nagy vívmány, ami az *Enyim Juliska* ujjongó soraiban sikerült Földinek. Az *Egy tulipánthoz* minden szépségét csak Földi tudta méltányolni, s legföllebb még olyan nő sejthetett belőle valamit, aki Földi környezetéhez tartozott, s nemcsak Csokonai tulajdon felvilágosításából, hanem Földi hozzáértő elismeréséből is rá kellett jönnie, milyen kivételes értékű remek ez a kis 12 soros dal." (It. 1953: 450—451. l.) E képtelen föltevés — prekoncepció — teljesen elmellőzi azt a tényt, hogy 1797/98 előtt nincs nyoma a versnek Csokonai kéziratain, ill. kronológiai értékű címjegyzékein, s hogy beleilljék a föltételezett szerelmi háromszögbe: önkényesen 1793-ra teszi keletkezését. Később azonban — ellentmondásba kerülve korábbi megállapításaival — s anélkül, hogy azokra utalt volna, fölfedezte, hogy a vers Komáromban, 1797 táján keletkezett: „Sárospatak távola kellett hozzá, majd a Dunántúl, hogy Földi szigorú zenéjéhez térjen vissza. Versenyre kel vele még a ritka *jonicus minor*ban is: »A hatalmas szerelemnek«: ∪ ∪ –. Ez a műve, *Egy tulipánthoz* Komáromban bukkan föl először, egy kis ciklusában, amelyet Ferenczi Zoltán *Rózsi-versek*nek nevezett." (*Csokonai dunántúli klasszicizmusa*. Alf. 1963/11: 69—70. l.) Vargha Balázs kiadásai azonban ezt a helyesbítést nem vették figyelembe a későbbiek során.

Ezt a verset, amely a címjegyzékek s az autográf kézirat szerint sem lehet korábbi 1797-nél, természetesen nem írhatta furcsa „költői verseny"-ként sem mestere feleségéhez Csokonai: ennek a csókkérő versnek címzettje legvalószínűbben *A csókok* Rozáliája lehetett (ha Vajda Julianna lett volna, nem

írt volna új című, új változatot a LD.-ba: bizonyára érzelmi okai is voltak a kétszeri közlésnek s nem verstani ok, mint Juhász vélte).

Az elmondottak szerint 1797 első felére, a Vajda Juliannával történt megismerkedés előttre tehetjük a vers keletkezését (megengedve, hogy talán már 1796-ban elkészült).

Szövegkritika

A vers c í m e a K_1-től kezdve a címjegyzékekben az ÓD.-ig *Egy Tulipánthoz* (némely másolatban *A Tulipánthoz, Egy kis tulipánhoz*).

A K_1 szövege lényegében egy szavában s a központozásban tér el az ÓD.-től, amely kiadásunk alapja.

1. K_1: A kezdő szó az ÓD.-ban verzálissal szedve. *szerelemk̄ [= szerelemnek]*
2—4. K_1: Kp. n.
4. K_1: *tulipánt*
5. K_1: *Szemeid* Nincs hiányjel.
6. K_1: *Gyönyörű hajnali tűz* Bizonyára a 4. sorban is előforduló azonos jelzőt akarta a költő kiiktatni az új megoldással (v.ö. Toldy 937. h.); kp. n.
7. K_1: *Ajakid* Hiányjel nincs.
   K_2: *Ajakid' harmatján* Lehet, hogy az egész sor másképp hangzott, de az is lehet, hogy az *-n* toldalék csak tollhiba vagy elírás.
8. K_1: *el űz.*
9. ÓD. *angyaliszókkal* sh. A K_1 szerint em.
9—10. K_1: Kp. n.
11. K_1: *tsókkal*
12. K_1: *tsokjaidért.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A versnek az első, 1797-re tehető kidolgozása, mint érintettük, ha szólt személy szerint valakihez, az inkább Rozália lehetett, de semmiképpen nem Földiné Weszprémi Julianna, amint azt Juhász Géza föltételezte (ld. It. 1953: 450—451. l.).

Baróti Lajos már több mint száz éve fölvetette a fordítás valószínűségét, de sem ő, sem más nem akadt filológiai bizonyítékra. Ezt írta: „nyilvánvaló dolog, hogy a T u l i p á n t, S z í v e m t i t k o n s N y u g o d a l m a m t o l v a j n é j a címűek sem eredetiek, de hogy honnan vétettek, annak nem juthattam nyomára." (*Német költők hatása Csokonaira.* Figy. XXI. [1886], 232. l.)

Demek Győző később Matthisson *Veilchen*-jével vélt rokonságot fölfedezni a költeményben: „M. [= Matthisson] Veilchen-jéhez hasonló motívum ser-

kenti az: *Egy tulipánthoz* megírására." (*Matthisson hatása irodalmunkra.* EPhK. 1891: 237. l.) S a halvány motívumrokonságon túl valóban nem tételezhetjük föl Matthisson hatását a vers keletkezésében.

A későbbi tanulmányok főként a költemény verstani erényeivel, Csokonai formaművészetével foglalkoztak. Így idézte Haraszti az 1. vsz.-ot (bár voltaképp a LD.-beli változatot) Csokonai verstani változatosságának példái között (275. l.), külön magyarázat nélkül.

Babits Mihály, aki már 1917-ben fontos verstani megfigyelést tett a költeményről (*Irodalmi problémák.* Bp., 1917. 280. l.), később mint a magyar költészet egyik mintadarabjáról szólt róla: „Csokonaitól néhány jelentéktelen darab szerepel [az Insel-Verlag *Anthologia Hungarica*-jában] pl. a Szeplő. Hiányzik azonban a Miért ne innánk? s az Egy tulipánhoz, Csokonai játékos művészetének ez édes gyermekei." (Nyugat. 1923/I, 395. l.)

József Attila 1937-ben egész tanulmányt szentelt a költemény verselésének a Szép Szóban (ld. *Ütem és fogalom.* József Attila összes művei. III. Bp., 1958. 269—271. l.), ahogy később Nemes Nagy Ágnes is, aki megkockáztatta azt a föltevést, hogy eredetileg az első két sor született meg a költő képzeletében a 2. sor rímszavával, a *tulipánt*-tal, amely azután a versnek is címadója lett: „Hogy mi jut eszébe a költőnek legelőször egy leendő, egy megírandó versből, az nagyon jellemző, de nehezen kitapintható szellemi mozdulat. Mindnyájan tudjuk, a vers szinte mindenből kiindulhat, egy képből, egy szókapcsolatból, rímből, ritmusból, vagyis a »téma« és a nyelvi elemek bárhol, bármiben előállható, gyors cserebomlásából. Mégis úgy gondolom, hogy az »első sor«-nak kitüntetett helye van a versindító lehetőségek között. Különösen, ha rövid versről, egyszerű szerkezetről, ómódi szóval dalformáról van szó. Azt hiszem, belenyugodhatunk, hogy a dal — rendszerint — a kezdetén kezdődik. Nyugodtan tételezem fel tehát, hogy a *Tartózkodó kérelem* is az első két sorával kezdett el vers lenni, ez a két sor egyszerre és magától értetődően szakadt ki a szerelem-témakörből, olyan lendülettel, minőségében olyan cáfolhatatlanul, ahogy azt a legjobb verskezdetek teszik.

Hozzáfűzöm ehhez második — később bizonyítandó — feltevésemet: Csokonainak ekkor még sejtelme sem volt róla, hogy ionicus a minore jutott az eszébe. [...]

De térjünk vissza ahhoz a kitalált és eléggé el nem ítélhető szcénához, amikoris a költő éppen tollát rágja a *még el nem készült* vers fölött. Mennyi is van belőle?

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
– – – – – – – – – – –
– – – – tulipánt.

Ez az a pillanat — mivel már a versszak pillérei állnak —, mikor a költő jónéhányszor mormolja el a kész anyagot, hogy a kiegészítő részek folyamatosak legyenek. Kiegészítő részek, mondom, mert ezt a versszakot már nehéz

elrontani. Értelmileg világos, hogy minek kell ide még bekerülnie — a szerelem és a tulipánt kapcsolatának —, de művészileg ez a strófa már vasbetonból van. S ekkor következett a költő számára egy újabb kegyelmi pillanat (számszerint a harmadik; szinte sok is ez egyetlen 12 soros dalra): a meglevő sorok mormolása közben egyszerre csak észrevette a jól hallható ütem mögött megbúvó metrumot." (*Egy Csokonai-vers keletkezéséről.* It. 1969/1: 122—124. l.

Később az írónő tanulmánykötetében is: *64 hattyú.* Bp., 1975., *Valódi tulipánt* főcímmel; s hasonlóan: *Szó és szótalanság* c. kötetében: Bp., 1989.)

Verselése

Haraszti, mint említettük, verstani példái közt idézte (275. l.), de külön nem foglalkozott vele.

Babits Mihály hívta föl a költemény sajátságos verselésére a figyelmet először, kifejtve, hogy Arany „a Tengeri Hántás számos sorában, Csokonai egy kísérletét utánozva, egy Horatius által felhasznált görög versforma szerint alakítja át az ősi nyolcast: ∪ ∪ – – ! ∪ ∪ – –, (Jonicus a minore, V.ö. Hor. Carm, III. 12. — Csokonai: Egy Tulipánthoz". (*Irodalmi problémák.* Bp., 1917. 28. l.; a jegyzetekben, a 280. l.-on ritmusképletét is idézi.)

Horváth János 1927-ben csak a „Faludi-féle nyolcas-hetes" példájaként hivatkozott rá (IrNép. 75. l.).

Elek a „8-as, 7-es kombinációjú" versszakokról szólva írta: „Hogy Csokonai mennyire nem tartotta népiesnek e formát (s másrészt mily művészivé csiszolta), arra jellemző az »Egy tulipánthoz« című verse, melynek 8, 7-es periódusait az »ionicus a minore« metrumára írta. (∪ ∪ – ⏑. Babits Mihály észrevétele az »Irodalmi problémák« 286. oldalán.) Sőt annyira vigyáz a mértékelés tökélyére, hogy kedvéért még a sorok caesuráit is feláldozza; pl.:

∪ ∪ – ⏑ ∪ ∪ – ⏑
»Szemeid szép | ragyogása
∪ ∪ – ⏑ ∪ ∪ –
Lobogó haj | nali tűz,
∪ ∪ – – ∪ ∪ – ⏑
Ajakid har | matozása
∪ ∪ – – ∪ ∪ –
Sok ezer gon | dot elűz.«

Mindamellett a verset ütemesnek kell tartanunk, melyre csak díszítő elemként ruházza Csokonai a mértéket, miként Arany a chorijambust felező tizenketteseiben: hogy dallamosabbá tegye általuk a sorokat. Csokonai és Arany esetében a szándék tehát egy, csupán a technikai keresztülvitel tökéletesebb az utóbbinak a verseiben, ki az ütem-vázat is teljes épségében meg

tudja tartani. Lásd ezzel kapcsolatban a Tengerihántásnak következő ionicus strófáját (Babits M. példája az id. helyen):

˘ ˘ – ˘ ˘ ˘ – ˘
Sanyarú volt | beleszokni,
˘ ˘ – ˘ ˘ ˘ – ˘
Napon égni, | pirosodni,
˘ ˘ – ˘ ˘ ˘ – ˘
— Hűvös éj lesz | fogas a szél! —
˘ ˘ – ˘ ˘ ˘ – ˘
Derekának | hajladozni.

Az ütemek megtartják izoláltságukat. (Csokonai még egyszer él e formával »Bacchus és Phoebus« című apróságában, melyet saját megjegyzése szerint »egy török poéta után« írt.)" (Elek 101. 1.)

Elek tanulmányával egy időben jelent meg József Attila fejtegetése: „Kétféleképpen mondták föl ezt a verset. Kétféle hangsúlyos verselésünk kétféle szabálya szerint. A legtöbben aszerint a ritmus szerint, amelyet még az iskoláskönyvekből tanultunk, tehát négy szótagos, vagy rövidebb (itt háromszótagú) ütemekre beosztva a sorokat, minden esetben az ütem első tagját téve nyomatékossá. Így:

´ – – – / / ´ – – –
´ – – – / / ´ – – –

Akik ezt az olvasási módot választották, megjegyezték, rossz helyen van a sormetszet:

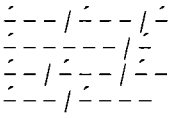
Te vagy orvo / / sa sebemnek

Ezek nem is törődtek tovább a verssel s így elkerülte a figyelmüket, hogy az első szakasz első, második és negyedik sorát, és a második szakasz első sorát kivéve, tehát tizenkét sor közül nyolcban »rossz helyen van a sormetszet« Csokonainál.

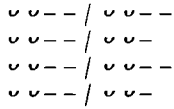
Mások ösztönükre hallgatva, értelmi tagolódáshoz igazodva, keresték a vers dallamát. Így:

– ´ – – / ´ – – –
´ – – – / ´ – –
´ – / ´ – – / ´ – –
´ – – – / ´ – – –

´ – – / ´ / ´ – – –
´ – – / ´ – – / ´
´ – – / ´ – – – –
´ – – / ´ – / ´ –

Ez az olvasási mód közeli rokona annak a dallamolvasó elvnek, amelyet *Gábor* Ignác keresett Zrínyi verselésében, s amely egyeduralomra tör — különösen Ady óta — újabb költészetünkben, amelyet rejtélyes ragaszkodással meg nem unnak jambusoknak nevezni — versmértékhitelesítő hivatalainkban. Nem nagy meglepetés, ha azok, kik jambusos mértéket keresnek ott, ahol nincs, nem veszik észre a mértéket ott, ahol van, így e Csokonai-versnél. Én ezt így olvasom:

Vagyis:

tata tamtam, tata tamtam
tata tamtam, tata tam.

Időmértékben írt verseim elé én a jövőben odajegyzem az olvasás jeleit." (*József Attila összes művei.* III. Bp., 1958. 270—271. l.)

Majd Juhász Géza foglalkozott a verssel, már idézett tanulmányában: „Földi János épp az 1790-es évek elején versengett Kazinczyval Anakreon dalainak fordításában. De már akkor hangoztatta azt a fölfogását, hogy: »Születni kell... egy magyar Anakreonnak, és nem fordítójának lenni«. (Kaz. Lev. II. 191. l.) Csokonai mintha ezt a próféciát akarná valóra váltani — már eleve saját mondanivalóit önti dalba, először még a formát is önállóan alkotja hozzá, legkorábbinak rémlő 29. és 30. versében. *A versszépítő*, amely a tartalom bizonysága szerint szintén Anekreon-ihletű, még tovább megy az önállóságban: rímeket is használ. A *Rózsi-versek* egy része tehát, a formájukból következtetve, visszanyúlik a *Földivel való állandó érintkezés legelső korszakára.*

Földi ösztönzésére kell gondolnunk Csokonai szerelmi költészetének egyik legvarázslatosabb terméke, az *Egy tulipánthoz* esetében is. *Enyim Juliska* c. versét Földi az egyik Horatius-óda *(Neobule)* metrumában írta meg, amelyet le is fordított. Ritkán előforduló verslábakban (ionicus a minore: ∪ ∪ – –) írt költeménye annyira elragadta Kazinczyt, hogy *Tübingai pályaművé*ben ezt választotta ki, mint a magyar nyelv tömör szépségének döntő bizonyítékát, s a 3. versszakát a németen kívül ötnyelvű fordításban csatolta (R. M. K. 37. sz. 108. l.) Földit nem kis mértékben az sarkalhatta erre az erőfeszítésre, hogy a lány előtt sem marad titok, milyen kivételes szépségű verset kapott; megtudja majd ezt tulajdon apjának, a versértő Weszprémi Istvánnak elismeréséből.

Csokonai ebben a nehéz formában nemcsak versenyre száll Földivel, hanem meg is tetézi a nehézségeket: önálló 8 és 7 szótagból álló négyes strófákat szerkeszt, a hím és nőrímek bravúros megkülönböztetésével. Hímrímként 6 közül 4 esetben *egytagú* szót alkamaz; — amit még 1803-ban is legszebbnek tart. (HG. II: 755. l.) Arra szintén gondosan ügyel, hogy ezek az egytagú rímek különféle szófajtákhoz tartozzanak." (It. 1953: 450. l.) v.ö. Alf. 1963/11: 69—70. l.) Szólt a vers formájáról Beke Albert is Földi János esztétikájával foglalkozó tanulmányában: „Itt Csokonai az egyik legnehezebb antik metrumot: az ionicus a minorit rímelte meg u.n. »Asszonyi és férjfiui« rímekkel. Az egyszótagos rím a férjfiui, a kétszótagos rím pedig az asszonyi. (Ez az elnevezés is Földitől származik.)" (Alf. 1955/1—2: 89. l.)

Képes Géza a vers ritmusában perzsa hatást keresett, nevezetesen Háfiz hatását, megállapítva, hogy ez a versmérték a görögben is perzsa eredetű: „E versben hangsúlyos, magyar ritmusú verset láttak mindaddig, míg József Attila, aki nagy Csokonai-rajongó volt, rá nem mutatott arra, hogy nem tarthatjuk hangsúlyos ritmusúnak, mert akkor tizenkét sor közül nyolcban »rossz helyen van a sormetszet«, ami Csokonainál teljes lehetetlenség. [...]

József Attila nem nevezte meg ezt a ritmusváltozatot, Csokonai feljegyzéseiben viszont megtaláljuk ennek a ritmusváltozatnak a sémáját, az arab és perzsa versmértékek ismertetésénél. (Természetesen, latin elnevezéseket találunk a ritmusváltozatok mellett, de teljesen világos, hogy arab és perzsa versmértékeket tárgyal itt, Jones nyomán, Csokonai!) A versmértéknek arab neve (a perzsák is így nevezik): r a m a l — ez egyike Háfiz legkedveltebb versmértékeinek: különösen szerelmi ghazaljaiban alkalmazza. A *Hafiz sírhalma* című Csokonai-vers is, az eddig elmondottakon kívül, azért hat tökéletes háfizi műnek, mivel két anakreoni sor összekapcsolása tökéletes arab—perzsa versmérték: a m u z á r i, amely szintén kedvelt versmérték Háfiznál. Nagyon valószínű, hogy ez a versmérték a görögben is perzsa eredetű, Kis-Ázsián át jött be Görögországba." (*Háfiz és Csokonai*. FK. 1964: 404—405. l.)

Julow Viktor szintén kiemelte a költemény verstani bravúrját: „Olyan bravúrokig jut el, mint a hangsúlyos nyolcas-hetes kombinációinak a nehéz és ritka ionicus minoréval való párosítása, amelyből aztán az *Egy tulipánthoz* rendkívülatosan gazdag, telt vers-muzsikája születik." (MIrT. III, 223. l.)

Majd idézett tanulmányában Nemes Nagy Ágnes foglalkozott részletesen a vers formájával, Babits megállapításából kiindulva, s kifejtve már bemutatott alkotáslélektani föltevését a vers megszületéséről. A fölvetett gondolatot, hogy ti. Csokonai a megszületett két sor „mormolása közben" vette észre „a jól hallható ütem mögött megbúvó metrumot", így folytatta tovább: „Ekkor, éppen ekkor vette észre az ősi nyolcasban kísértő ionicus a minorét. Mivel merem megtámogatni ezt a képtelen feltevést? Egy eltűnt cezúrával.

Az ősi nyolcas, az ősi hetes cezúrája eltéveszthetetlen. Alig van magyar fül nemcsak költői fül —, amelyik észre ne venné. Ha a *Tartózkodó kérelem*

ezekben az ütemekben íródott volna, akkor például a harmadik versszakot így kellene ritmizálnunk:

'Teljesítsd an- / 'gyali szókkal
'Szeretőd a- / 'mire kért:
'Ezer ambró- / 'zia csókkal
'Fizetek vá- / 'laszodért.

Ami persze képtelenség. Csokonai nem verselhet így és nem is verselt így, hiszen nem ősi nyolcast, hanem ionicus a minorét írt, amelyben nincs cezúra. Kivéve az első két sort és a tulipántos negyediket (s még a második versszak első sorát, amely közel van a kezdethez, a forráshoz). Az ősi nyolcas cezúrája a harmadik sorban tűnt el: »Te vagy orvos- / sa sebemnek« — illetve valahol az első és második versszak váltása táján, vagyis abban a pillanatban, amikor a költő ráébredt, hogy nem hangsúlyos, hanem mértékes verset ír. Eltűnt, elveszett, meg se találjuk többé a versben. Ezért merem megkockáztatni azt az állítást, az elveszett cezúra és a fő-rím kanyargós útjait követve, hogy a *Tartózkodó kérelem*, ez a tündöklő, tulipántos vers nem eleve elhatározott ritmusszándékból született, hanem írása közben váltódott át hangsúlyosból antikos-mértékesre — végül persze a Csokonaitól megszokott tudatossággal átvilágítva." (It. 1969: 124—125. l.)

(Később is visszatért reá, 1985. szept. 3-án a Magyar Rádióban elhangzott nyilatkozatában, amely *A mi Csokonaink* címmel jelent meg: It. 1986: 231—233. l.)

V. Szendrei is idézte a vers 1. vsz.-át ezzel a magyarázattal: „Hibátlanul érzi az időmérték minden faját a trocheustól a bonyolult jonicus a minoréig (⏑ ⏑ – –), amelyet még rímeltet is bravúrosan 8-as—7-es kombinációkban ..." (78. l.)

Kiss Tamás ugyan a második kidolgozás, a *Tartózkodó kérelem* szövegéről szólt a Csokonai-bicentenáriumon, de megállapításai természetesen tárgyalt versünkre is érvényesek: „Amily tiszta és andalító a *Tartózkodó kérelem* minét-muzsikája, éppoly tudatos remeklés is; nem tudni, mi több benne, a megformálás öröme-e vagy a tartalom, az emésztő szerelmi tűz. Az ő mesterien formáló keze a magyar ütem és a nyugati mérték között természetes összjátékot képes teremteni. Belejátssza a népköltészet motívumait, fordulatait, egyszerűségét is." (Kiss Tamás: *Csokonai két évszázada*. It. 1973/4: 804.l.)

Szuromi Lajos a *Tartózkodó kérelem* metrikai szerkezetéről ezt írja: „Ütemező és időmértékes sortípusok kapcsolásának két alapvető változatát tudjuk megkülönböztetni. Az egyik ütemeket kapcsol össze, legtöbbször jambusi vagy trocheusi dimetert négy szótagos ütemmel. A másik metszeteket von egybe. Csokonai e költeményének első sorában a felező nyolcas két üteme egyúttal két versláb (egy-egy ionicus a minore). Ütemkapcsoló szimultán sor a második is, a hét szótag miatt csonka második ionicusszal. Mindössze két sorban mutatkozik még ez a metrikai szerkezet, mindkettőben enyhe nyelvi

kényszerrel: a hangsúlyos felező cezúra jelzőt választ el jelzett szótól. A többi sor már monometrikus, olyan időmértékes sor, amelyben a ionicus a minore verslábazása ütemező kíséret nélkül érvényesül. — A szimultán verselési intonáció átváltozását szokatlan lábazású időmértékes monometrizálásba metrumszerkezeti indokkal magyarázzuk: ezzel a lábazással metszetkapcsoló szimultán verselés nem alakítható ki, az ütemkapcsoló szimultán sorokban pedig (lábazási licenciák híján) *mindig* erőtlen (rövid) szótag követi a hangsúlyos metszetet. Ütemkezdő, metszetkövető hangsúlyos szótag és időmértékes hosszú szótag találkozása (a nyomatékkapcsolás) kizárt, a verselés dinamizmusa helyett enervált monotónia jellemezné az *egész* költeményt. Ennek funkcionális indokoltsága hiányzik. Az elemi variációs igény számára tehát csupán a ionicus monometrizálása maradt. Az, aminek szokatlansága, játékossága, lebegő könnyedsége egy rövid lírai alkotásban a különösség esztétikai varázsát biztosítja, metrikai különcködés árnyéka nélkül. Költészetünkben, miként Csokonai lírájában is, igen ritka alkalmazással védelmezi a verselés a ionicus a minore báját a pusztító monotóniától." (1969-es tanulmányának kiadatlan kéziratát a szerző bocsátotta rendelkezésünkre. V.ö. Uő.: *A szimultán verselés*. Bp., 1990. 41. l.)

Dallama

Közel egykorú megzenésítése Pfeifer Ferencnél, 1818-ból (1—2 l.); nála ugyan a második változat, a *Tartózkodó kérelem* szövege szerepel, de a megzenésítés szempontjából ez közömbös: tárgyalt versünket is erre a dallamra énekelték.

Pfeifer dallamáról írta Molnár Antal: „Legművészibben az egykorúak közt úgy látszik — a pozsonyi Pfeifer Ferentz megzenésítései sikerültek (1818); ő nagyobb tehetség, mint Kossovits, — némelyik darabja, pl. »A hatalmas szerelemnek« (Tartózkodó kérelem), »Esküszöm szép Lilla« (Az esküvés) vagy a német klasszicizmushoz közeledő »Oh Lilla, halld meg« (A Lillám szátskája) a kor legbájosabb termékei közül való és az egykorú (kissé már »vormärzi« levegőjű) magyar dalstílus legszebb mintái közé számíthat." (CsMűdal. 13. l.)

Sonkoly csak Mikus-Csák István kéziratos újabb feldolgozását említette az *Egy tulipánthoz* címnél (124. l.), s ehhez fűzte Benkő András ezt a kiegészítést a vers Kolozsvárott található dallama alapján: *„Egy kis tulipánhoz* (A hatalmas szerelemnek.)

*Almási*nál (I. 46.) a szöveg 3 × 4 sor. Sonkoly nem említi, hogy e dalt megtaláljuk Almásinál is (Sonkoly i. m. 124)." (NyIrK. 1963: 95. l.) Viszont a *Tartózkodó kérelem* címnél Sonkoly említi Pfeifer feldolgozását, s kívüle még több mint tíz újabb — XIX—XX. századi — megzenésítést sorol föl; ezeket a későbbi megzenésítéseket e későbbi változat jegyzeteiben tárgyaljuk majd.

Idegen nyelvű fordítása

Általában a vers második kidolgozását fordították idegen nyelvre, de készült egy francia fordítás az itt tárgyalt első változatból is:

À une tulipe. Adaptation de Lucien Feuillade, második változat: Paul Chaulot. *Anthologie de la Poésie Hongroise.* Paris, 1962. 116. l.

266. Bálint napja

Kézirata

A Toldy/j. 94. címével és kezdősorával említi az „Alkalmi darabok" sorában. Anyagismerete s a kezdősor helyesírása alapján Toldy bizonyára az általa „piros kódex"-ként emlegetett Oct. Hung. 395. versgyűjteményből ismerte, amely Farkas Lajos könyvtárából került az OSzK. Kézirattárába. Ebben a 15b—16b oldalon fordul elő *Bálint Napja* címmel a névnapi köszöntő.

Harsányi István és Gulyás József, akik már 1916. ápr. 1-jén bemutatták a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban (ld. Sárospataki Református Lapok. 1916. 15. sz. [ápr. 9.] 117. l.; v.ö. Harsányi István: Csokonai Sárospatakon. Sárospatak 19., 21. l.), egy év múlva ki is adták a verset (ItK. 1917: 60—61. l.): „Ez a Csokonai-vers a *Felvidító* című 135. szám alatt őrzött kéziratos versgyűjteményünk 69—71. lapjain 121. sorszám alatt olvasható." (I. h. 61. l.). E kötet alapján, amely ma is e jelzeten található, adta ki a két sárospataki kutató: HG. II, 181—183. l. Bár Toldy jegyzékére hivatkoznak, de az említett sárospataki kéziraton kívül a vers egyéb kéziratáról nem tudtak.

Mind az OSzK., mind a SpK. másolata csonka: egy sor hiányzik belőlük; ugyancsak hiányzik e sor Győry Mihály „Elegyes Dolgok" c. 1825-i gyűjteményéből, amely a Prágai EKvt. Kubelik—Széll-gyűjteményében található (mikrofilmmásolata: MTAK. Mf. 162 B/I, 391—394. l.). E három kézirat közeli rokonságban van egymással, főként helyesírásukban térnek el egymástól.

Leghitelesebbnek tűnik a DebrK. R. 668. jelzetű kötet másolata (159—161. l.); e kötetet Váczy József írta össze 1826-ban, s tartalmazza az eddig ismeretlen sort is, valamint néhány olyan szövegváltozatot, amelyek alapján hitelesebbnek kell tekintenünk a többi háromnál.

Kiadásunk alapja ezért a Váczy József-ék. (K_1); mivel azonban nincs birtokunkban autográf és a K_1 is tartalmaz néhány nyilvánvaló elírást (szövegromlást), tekintetbe vesszük a Farkas-féle OSzK.-beli Oct. Hung. 395. kötet szövegét is (K_2), az ezzel rokon prágai „Elegyes Dolgok"-at (K_3), amelynek legpontosabb a központozása, valamint a sárospataki „Felvidító" meglehetősen gyönge helyesírású másolatát (K_4).

Hitelessége

Csokonai versjegyzékein nem fordul elő, nyilván azért, mivel ezt az alkalmi darabját nem szánta kiadásra. Valamennyi ismert kéziratában vagy a vers elején, a cím után (K_1), vagy a vers végén *Cs. V. M.* névbetűk utalnak a szerzőre, de egyes részleteinek Csokonai más névnapi köszöntőivel való egyezése, stílusa is kétségtelenné teszik hitelességét. Gulyás több hitelesítő szövegpárhuzamot említett (Cs-tan. 36—37. l.); ezekre a tárgyi magyarázatokban hivatkozunk.

Megjelenése

Mint említettük, Harsányi István és Gulyás József közölte 1917-ben — több más kiadatlan Csokonai-verssel együtt — az ItK.-ban, a K_4-ből, betűhűség igényével.

A HG.-ban nemcsak a helyesírást korszerűsítették, de szövegjavításokat is végeztek. Azóta ez a szöveg — az említett hiányzó sorral — hagyományozódott tovább: ÖV.—M. Teljes szövegével kiadásunkban jelenik meg először.

Keletkezése

Toldy azt írta jegyzékében, hogy „Kiss Bálint tiszteletére" íródott (Toldy/j. 94.); ehhez az ötletet bizonyára az adta, hogy a K_2-ben a Bálint napi (ott címtelen) *Somogyi kázus* után következik. Ez azonban téves föltevés, hiszen már az első mondat 2. sorában azt írja a költő, hogy „Komáromi Poetává lettem", vagyis nem Somogyban, hanem Komáromban készült a vers; a továbbiakban pedig arról van szó, hogy az ünnepelt „Nemzetes kapitány és vitéz Prokátor", ki egyszerre hordozta Verbőtzit s a lódingot: ez a csököli lelkészre semmiképp nem vonatkozhat, annál inkább a komáromi ügyvéd Laky Bálintra, akinél Csokonai ügyvédbojtárkodott. Ezek szerint ez volt az alapszöveg, amelyből a részletek átkerültek a később írt *Krisztina napra* szövegébe.

Az elmondottak alapján — minthogy Bálint napja febr. 14-én van — a köszöntő 1797. vagy 1798. febr. 14-én keletkezhetett.

Gaál László szerint 1798 februárjában Csokonai „Komáromban Laky Bálint fiskális barátjánál tartózkodott" (CsEml. 423. l.); viszont a verseleji megjegyzés, hogy „majd el is felejtettem,/ Hogy én Komáromi Poetává lettem", továbbá az *Insurrectio* emlegetése arra mutat, hogy az 1797-i nemesi fölkelés idején, 1797 februárjának közepén íródott. Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) is 1797-re keltezték.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, négy kéziratát — közel egykorú másolatát — ismerjük a versnek, szemben az eddig ismeretes eggyel. Ezek közül a K_1 több fontos szövegeltérést tartalmaz, ezenkívül megvan benne a kéziratokból s a kiadásokból eleddig hiányzott 38. sor. Az elmondottak miatt kiadásunk alapja a K_1, de mivel autográf kézirattal nem rendelkezünk, a többi másolatot is figyelembe vesszük.

A vers címe a K_1-ben *Bálint napja,* s utána a költő névbetűi: *Cs. V. M.* Ugyanígy a K_4-ben; a K_2-ben s a K_3-ban a második szó nagy kezdőbetűvel: *Bálint Napja.*

A K_1 másolója nem jelölte pontosan a magánhangzók hosszúságát (pl. *vigan, kivánjunk*), ezeket Csokonai ejtése szerint emendáltuk, anélkül, hogy erre külön utalnánk.

1. K_1: *Appropos*
   K_{2-2}: *Apropos!* A K_1-et, amelyben nincs kp., e szerint em.
   K_2: A sor végén vessző; a K_1-et e szerint em.
2. K_2: *Poetává* A sor végén pont; a K_1-et ennek megfelelően em.
3. K_1: *ñ [= nem]* Kp. n., a K_2 szerint em.
4. K_1: *rósdás* A K_{2-4} szerint em.
   K_1: *kuttog a' 'sebembe* Kp. n. A K_{3-4} szerint em.
   K_{2-4}: **van itt**
   K_2: *a' zsebembe*
5. K_{3-4}, HG.—ÖV[2].: ***És*** *az* Az *az* után a K_2-ben vessző; a K_1-et e szerint em. A MM.— föltehetően a *Krisztina napra* megfelelő, 5. sora szerint — már ***Ez*** *az*-ra em.
   K_1: *ñ [= nem] lész az Urakk̄ [= Uraknak]* Kp. n., em.
   K_{2-4}: *lesz* [. . .] *uraknak?*
6. K_2: *Szoktak* ***e' halgatni,*** A 9. sor szerint em. A K_1-ben kp. n., a K_2 szerint em.
   K_4: *laknak*
7. K_1: *ñ [= nem]* Kp. n., a K_2 szerint em.
8. K_{2-4}: ***lágy*** *főből*
   K_2: ***zsenit***
9. K_1: *a' ki ñ [= nem]* Kp. n. A K_2 szerint em.
10. K_1: Kp. n. A K_{2-3} szerint em.
11. K_{1-4}: *a' Gavallér 's a' Dáma* Ennek ellenére a HG.-ban Ro/ *gavallér és dáma*
12. K_1: *Charta biankázhat* A *k* mintha *c*-ből volna jav. *szeñel [= szemmel]*
    K_2: *Charta-biancázhat*
13. K_4: ***ijj***
    K_2: *öröm-nappal*

14. K_{1-2}: *m̄n̄ [= minden]*
15. K_{3-4}: Ro/ ***Ontsunk***
    K_1: Kp. n.; a K_3 szerint em.
17. K_1: *m̄n̄ [= minden] ábrázaton*
    K_{2-4}: *ábrázat**ba*** A K_1 másolója is mintha ezt akarta volna írni, de a *t* után a *b* kezdeményét átjavította, noha az lehetett a hiteles; a K_1-et e szerint em.
18. K_1: *kantsóba*
    K_{2-4}: *kantsó**kba***
    Föltehetőleg — értelemszerűen — az utóbbi a hiteles; a K_1-et e szerint em.
19. K_{1-2}: *v̄ [= vagy] p̄ḡ [= pedig]* Kp. n., em.
20. K_1: *Fejéből* Kp. n. A K_2 szerint em.
    K_{2-4}: *Fejé**be*** A K_1-et e szerint em.
21. K_1: Kp. n., em.
22. K_{2-4}: *Fi**ról*** [. . .] *száljon*
    K_1: Kp. n. A K_2 szerint em.
23. K_1: *mondhasság* em. *ha ḡ [= meg]* Kp. n., a K_3 szerint em.
25. K_{1-4}: *kell kiinni* A HG. ennek ellenére így közölte: *ki kell inni* Kétségkívül, az eredeti kissé szokatlan, de az utóbbi ritmikailag is gyengébb, s indokolatlan.
    K_1: Kp. n., em.
26. K_1: Az *árt* után kp. n., em.
27. K_1: *ḡ [= meg] tsapja*
    K_2: *m̄ [= meg] tsapja*
28. K_1: *B. [= Bálint]* napja.
    K_{2-4}: *A' m̄ī [= mint]* ***mindentől várja*** Lehet, hogy a K_1 a másoló változtatása a 'mindenki' jelentésű, félreérthető *minden* miatt.
29. K_{3-4}: ***meg*** Értelemszerűen a K_{1-2}-beli *még* a helyes.
    K_1: Kp. n., a K_2 szerint em.; az ott is hiányzó *igyunk* utáni vesszőt is pótoltuk.
30. K_1: Kp. n., a K_2 szerint em. A K_3-ban a sor végén vessző van.
31. K_1: Kp. n., a K_2 szerint em.
32. K_1: *B-t [= Bálintot]* Kp. n., a K_2 szerint em.
33. K_1: *hát — Bálint élj*
    K_2: *hát! élj Bálint!* Kp. n., a K_2 szerint em.
    K_3: *hát: Élj Bálint*
    K_4: *hát Élly Bálint*
34. K_1: ***Plántáló*** A K_2 szerint em. Kp. n., a K_2 szerint em.
35. K_1: *követtel*
    K_{2-4}: *köve**kkel*** Értelemszerűen ez lehet a helyes; a K_1-et e szerint em.
36. K_{3-4}: Ro/ *vármegye* ***napját*** A *ha* előtt nincs kp., em.
37. K_1: *kár **'s** bánat* Kp. n., em.
    K_{2-4}: *kár, bánat*

38. K_{2-4}: Ez a sor mind e három kéziratból hiányzik: itt jelenik meg először, a K_1 szerint. A K_1-ben kp. n., em.
39. K_1: Kp. n., em.
K_{2-4}: ***Hogy*** *abba*
40. K_1, K_{3-4}: *Melybe*
K_2: *Mellyben* A K_1-et e szerint em.
41. K_{1-2}: *egésség 's áldás*
K_{3-4}: *egésség áldás*
42. K_{2-4}: ***pitvarod*** *környékén*
43. K_{3-4}: *Prokátor*
44. K_1: *Itthon nagy tanátsos* Az *erős* s a *bátor* után nincs kp.; em., részben a K_2 szerint.
K_2, K_{3-4}: ***tanátsú*** A K_1-et e szerint em.
45. K_1: *Verbőlzit* em.
K_{2-4}: ***viselsz*** *Verbőtzit*
K_1: Kp. n.; a K_2 szerint em.
46. A K_1-ben e sor után vízszintes vonal van, talán tagolásul.
47. K_{2-4}: *Venus*
K_{3-4}: *teneked*
K_1: Kp. n., a K_3 szerint em.
48. K_1: *ki ḡ [= meg] édemlheti* Kp. n., em.
K_{2-4}: *ki érdemelheti*
K_3: ***küldd*** *annak*
49. K_1: *ez ideig* Kp. n., a K_2 szerint em.
K_{2-4}: ***ekkoraig***
50. K_1: *h̄ [= hogy] vigan számláld a' napokat* Kp. n.; em.
K_{2-4}: ***kedvedre élni***
51. K_1: *h̄ [= hogy] sem Más* [jav. e.: ***más***], *sem Verbőltzi* em. *n̄ [= nem]* Kp. n., em.
52. K_1: Kp. n., a K_2 szerint em.
53. K_1: *t̄s [= tsak] Cithere* Kp. n., a K_2 szerint em.
K_{2-4}: *Cythere*
54. K_1: *A' kinek* [...] *ḡ [= meg] tudsz* Kp. n., a K_2 szerint em.
K_{2-4}: ***Kinek*** [...] ***megtudjál***
55. K_1: *ḡ [= meg] végre* Kp. n., em.
56. K_1: *melletted* Kp. n., em.
K_{2-4}: *hűss szárnyokkal* [...] ***feletted.*** Értelem szerint a K_{2-4} a helyes, a K_1-et aszerint em.
57. K_1: Kp. n., em.
58. A sor utolsó szavánál a K_1-ben lapalji jegyzetben ez a név olvasható: *Pázmándi Theresia.* A K_{2-3}-ban hasonlóan. A K_{1-3}-ban a sor végén pont van; értelemszerűen jav.
59. K_1: *minél hamarébb fijaid* Kp. n., em.
K_2: *minél hamarább fiaid légyenek*

K_{2-4}: *minnél hamrább*

60. K_1: *legyenek*. Vlsz. sortévesztés következménye az önrím. A K_{2-4} szerint em.

K_{2-4}: *bírák*

61—62. K_1: Kp. n., a K_2 szerint em.

64. K_{2-4}: *quártélyba*

65. K_1: Kp. n., a K_2 szerint em.

66. K_1: *apro* em.; kp. n., em.

67. K_1: A sor végén pont; értelemszerűen em.

68. K_2: *Vélünk,*

K_1: A *velünk* után nincs kp., a K_2 szerint em.

69. K_{2-4}: *ejts illyen*

K_1: *recidivat* A K_2 szerint em.

70. K_1: *B-nak* [= *Bálintnak*] *ezt kiáltsuk vivát.*

K_{2-4}: *Most pedig kiáltsuk vivát! Bálint! vivat!!!* NB. A kp. csak a K_2-ben van meg így. A K_1-et em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a vers keletkezéséről szólva említettük, Toldy tévedett, mikor úgy vélte, hogy Kiss Bálint csökölyi lelkész névnapjára készült a névnapi köszöntő. Minden bizonnyal Laky Bálint komáromi ügyvédet ünnepelte vele a költő, akinek házánál lakott 1798-ban. (A komáromi Laky család nemzedékrendjét ld. Nagy Iván: *Magyarország családai*. VII. Pest, 1860. 15. l.)

Gulyás Pál rámutatott a vers egyezéseire a költő más névnapi köszöntőivel (ld. Cs-tan. 36—37. l.). Ezekre a párhuzamokra a megfelelő részeknél utalunk.

Bevilaqua-Borsody Béla is említi Csokonai névnapi köszöntői között ezt a verset (de tévesen írja, hogy „Ebben is a Sámpányer borról van szó". Ld.: *Pest-Budai kávéházak*. I. Bp., 1935. 470. l.)

1. *A propos!* (fr.): Erről jut eszembe.

1—6. E rész csaknem pontosan megegyezik a *Krisztina napra* c. vers 1—6. sorával, különösen annak eredeti, azonos versformájú kidolgozásával. (V.ö. Gulyás: Cs-tan. 36—37. l.)

4. *kuttog* (táj.): lapul.

9—12. E rész csaknem pontosan megegyezik a *Krisztina napra* 9—12. sorával.

12. *Charta biankázik* (ol., rég.): szó szerint: üres lappal játszik.

13—26. Megfelel az *[Antal napjára]* 31—42. sorának. V.ö. Gulyás: Cs-tan. 36—37. l.

16. *tützet* (táj.): tucat.

25. *glazli (klazli)* (táj.): üvegpohár. V.ö. Szilágyi: CsTájsz. 178. l. *salve* (lat.): üdv(özlégy) kiáltás.

27—28. Megfelel az *[Antal napjára]* 47—48. sorának.
43. Laky Bálint ügyvéd volt Komáromban.
45. *Verbőtzi:* a *Tripartitum* szerzője; itt magáról a művéről van szó. *Lóding* (ném., rég.): tölténytarsoly, ill. fegyverszíj.
46. *rozmaring:* a hazánkban közkedvelt virágot lakodalmi bokrétába, koszorúba kötötték.
53. *Cithere* (gör.): Venus.
56. *Hymen* (gör.): a házasság istene.
58. *nemes rablójával:* mint a K_1 lapalji jegyzete is utal rá: Pázmándi Terézia volt Laky választottja.
60. *Major* (ném.): őrnagy.
62. *invalidus* (lat.): rokkant.
63. *Insurrectio* (lat.): fölkelés (katonai).
65. *Ivo* (St. Yves): a jogászok védőszentje; Csokonai tréfásan egybejátszatja az *iszik* ige igenévi alakjával.
66. *apró kard:* a joghallgatók viseltek kis rövid kardot.
69. *recidiva* (lat.): ismétlődés, megismétlés. Előfordul az *[Antal napjára]* s a *[Makó Mihály nevenapjára]* c. versben is. (V.ö. Gulyás: Cs-tan. 37. l.)

Verselése

Csokonai névnapi köszöntőinek hagyományos formájában: páros rímű tizenkettősökben íródott.

267. A' Nemes Magyarságnak felűlésére

Kézirata

Nem maradt eredeti kézirata; közel egykorú másolatai: NZs. 60—71. l. (Az 1797-i komáromi első kiadás alapján, de a jegyzetek nélkül, *Cs. V. M.* névbetűkkel a végén); Kovács Ferenc-ék, MTAK. RUI 8-r. 62: 25a—30a. (részletek, egybeolvasztva *A' Betsület 's a' Szerelem* szövegével.

Pedig volt egy saját kezű tisztázata is: az 1800 körüli Kcsj.-n a „Magam Purizáltjai" között a 2. helyen így fordul elő: *Az Insurrectio.* Hasonló címmel szerepel a Kcsl.-n is (No 5 : 4).

Megjelenése

Az 1797-ben írt alkalmi vers már megírása évében megjelent, kis füzetben, együtt a költő hasonló célzatú alkalmi „Kántátá"-jával, *A' Betsűlet 's a' Szerelem*-mel, „Komárom Vármegye rendeinek" ajánlva, Csepy Zsigmondnak s „Hites Társának", Keszely Klárának „segedelmekkel" (Komáromban,

1797). Versei kötetekbe rendezésekor tervezte e műve új kiadását is Csokonai: jól felfogott politikai okokból is, jakobinus rokonszenvét, a bebörtönzött Kazinczyhoz fűződő kapcsolatait feledtetendő s leplezendő. 1801 óta ott található címjegyzékein, kötetbe szánt művei sorában, az 1801-i Vkt.-n *Insurrectio* címmel, az 1802-i ÚK.-n teljes címével, így: *A' Nemes Magyarságnak Felülésére Strophákba.* Utalásszerűen *(Insurrectiora)* van meg a Mfj.-n. az „Alkalmatosságra valók" között (5, 2), s teljes címével az AV. 1802-i második tervezetében, a 2. helyen.

Végül is 1805-ben, az AV.-ben jelent meg, a II. műként (43—54. l.), s bár Csokonaitól eredő szövegjavításokkal, de magát a szöveggondozást már Illei Takács Károly végezte (v.ö. CsEml. 217. l.), s ennek tulajdonítható, hogy — nyilván takarékossági okokból is — a költő terjedelmes és fontos magyarázó jegyzeteit elhagyták. Nem közölte a jegyzeteket az AV. nyomán dolgozó Márton és Kelemföldy (Kecskeméthy Csapó Dániel) sem, bár ő saját jegyzeteket kapcsolt a vers néhány szavához és kifejezéséhez. Toldy volt az első, aki a jegyzeteket az 1797-i komáromi kiadásnak megfelelően ismét közölte: „E kiadásnak minden utóbbiakból elmaradt jegyzéseit a szöveg alá raktam ..." (921. h.), s hasonlóan járt el a HG. s Vargha Balázs kiadásai is, az ÖV.-től a M.-ig. A vergiliusi mottót azonban, amelyet Csokonai a címlap hátlapján közölt, csak Toldy adta ki újra (nem egészen betűhíven), a jegyzetekben, a többi kiadásból mindmáig elmaradt. Toldy a jegyzetek közt utalt az 1797-i első kiadás szövegeltéréseire is, de nem valamennyire („itt némelly variánsokra szorítkozhatom"), a többi kiadás viszont egyáltalán nem vette azokat számba, úgyhogy az 1797-i összöveg valamennyi eltérését csak jelen kötetünk tünteti fel.

Különben Toldytól a M.-ig minden összkiadás az 1805-i AV. szövegét s az 1797-i első kiadás jegyzeteit közölte.

Keletkezése

A Pozsonyban, a *Diétai Magyar Múzsa* kudarcával nyomasztó helyzetbe került költő mecénást kereső megfontolásból, a tervezett *Nyájas Múzsa* folyóirat megindításának érdekeit is szem előtt tartva írhatta meg alkalmi versét a forradalmi francia sereg ellen fölkelt nemességet buzdítva; ő maga írja, hogy Csepy Zsigmond és neje „segedelmével" (ami bizonyára azt jelenti, hogy az ő költségükre) jelent meg munkája, s talán „Komárom Vármegye Rendei"-től és mecénásaitól még némi tiszteletdíjat is kapott alkalmi művéért.

Napóleon Bécs felé közeledtének hírére kihirdették a nemesi fölkelést, s Komáromban már 1797. ápr. 26-ra megyegyűlést hívtak össze. Ferenczi szerint Csokonai erre az alkalomra írta meg versét, együtt *A' Betsület 's a' Szerelem*-mel: „A tavasz elején Napoleon Bécs felé közeledtének hírére a király az 1796-iki országgyűlés által felajánlott nemesi fölkelést csakugyan kihirdette s e miatt 1797 április 26-ikára Komáromba is megyegyűlést hívtak

össze. Ekkor Csokonait új remény töltvén el, hogy folyóiratát megindíthatja és pártfogóra talál, sietett *A nemes magyarságnak felülésére* s *A becsület és szerelem* hosszabb költeményeit megírni, melyeket Weber Simon Péternél külön, már az ülés idejére ki is nyomatott." (73. l.)

A hírlapok beszámolói szerint a Dunántúli Kerület nemesi fölkelésének kapitánya, Eszterházy Miklós generális ápr. 24-én áthelyezte „fő-quártély"-át a megerősített Győrből a központibb fekvésű Pápára (ld. MHírm. 1797. Nro 34. ápr. 18. 512. l.). Egy híradás szerint máj. 18-án a Pozsony megyei fölkelt nemesek két lovas hadosztálya a Csallóközbe ment, egy pedig ugyanakkor Nagyszombat vidékére (ld. MHírm. 1797. Nro 41. máj. 23. 622. l.); jún. 3-án pedig arról értesülünk, hogy: „A' *Komárom* Vármegyei fel-keltt Ns Sereg, 320 főből áll; 's Vezérévé, a' Fő-Ispány Ő Exc.ja' 2-dik Fia, Gróf *Nádasdy* Mihály Ur választatott" (MHírm. 1797. Nro 44. jún. 3. 666—667. l.)

A vers keletkezésének időpontjáról maga az 1797-i kiadás tájékoztat, amelynek címlapján többek között ez olvasható: „Komárom .. Vármegyének Aprilis' 26. tartatott Közönséges Gyülésekor ki-adta Csokonay Mihály".

Szövegkritika

Voltaképp két szövegét ismerjük az alkalmi versnek: egyik az 1797-i első kiadásé, másik az 1805-i AV.-ben kiadott, javított — de jegyzet nélkül megjelent — változat. Kiadásunk alapja az utóbbi, de az első kiadás jegyzeteivel, amelyek bizonyára csak helykímélésből, takarékossági okokból maradtak ki az AV.-ból.

Mint érdekességet vesszük számba a közel egykorú Kovács Ferenc-ék.-et, ahol szerző nélkül ezzel a címmel fordul elő egy másolat: „(:A' Komárom Vármegyei Nemes Sereghez intézett buzdító beszédje egy Poétának 1799 [!]:)", s tárgyalt versünkből csak részleteket közöl, egybefoglalva azt *A' Betsület 's a' Szerelem*-mel. A másolat — „átdolgozás" — a vers 19—26. sorával nyit (minden második sort bekezdéssel ír), majd a 35—58. sorral folytatja (az átkötéshez a 35. sor *Én is* kezdő szavait *Mostan*-ra változtatva), a 85—90. sort veszi még át a versből (az *Igy tsap itt a' tsata* kezdetet *Ösze tsap a' tsatá*-ra módosítva), s ezzel a betoldással tér át *A' Betsület 's a' Szerelem*-re: „(:*Ezeket* a' buzdító szavakat és több ezekhez hasonlókat hallvánn, vagy olvasván egy Nemes Gavallér, így szólítja meg a' körülötte lévőket:)"

A következőkben közöljük az 1797-i első kiadás (Sz_1) szövegeltéréseit a főszövegül vett AV.-hez képest.

A teljes cím(oldal) az 1797-i kiadásban: „A' NEMES MAGYARSÁGNAK | FELÜLÉSÉRE. | Tekintetes Nemes Komárom Vármegye' | RENDEINEK | készítette, és | Nemes Nemzetes és Vitézlő Vár-Bogyai | CSEPY ZSIGMOND URNAK, | 's Hites Társának, Nemes Nemzetes | KESZELY KLÁRA ASZSZONYNAK | segedelmekkel | azon T. N. Vármegyének Aprilis' 26. | tartatott Közönséges Gyülésekor | ki-adta | CSOKONAY MIHÁLY. | KOMÁROMBAN, | Weinmüller Bálint' betűivel. 1797."

Az AV.-ben *felűlésére* van, s a cím alatt ez a magyarázó „fejszöveg" olvasható „(Készíttetett T. N. Komárom' Vármegyének Aprilis 26dik Napj. tartatott Közönséges Gyűlésére: Kinyomtattatott Komáromban. 1797. 8.)" (A 8. azt jelenti, hogy 8-rét formában készült a nyomtatvány.) Maga a vers a komáromi kiadványban (Sz_1) 13 oldalt foglal el (számozatlan oldalakon).

A mottót — mint volt róla szó — csak Toldy közölte, a jegyzetekben, de nem egészen betűhíven: nála az első sor végén nincs írásjel s *Virgilius* nevét *Vir.*-nek rövidítette; a második sor & rövidítését pedig feloldotta.

Az igekötőket a Sz_1-ben Csokonai általában kötőjellel kapcsolta az igéhez (pl. *meg-elégültél, Hagyd-el* stb.), erre az eltérésre külön nem utalunk, ahogy az *ő, ű* hangok nyomdatechnikai okból általában *ö, ü* betűvel történt jelölésére sem.

2. Sz_1: *írígy*
3. Sz_1: *hang**gal*** A sor végén nincs kp.
5. Sz_1: *Alatso**n***
7. Sz_1: *fel**y**ebb*
8. Sz_1: ***É**nekelj **H**érőkat***
10. Sz_1: *A' hol*
11. Sz_1: *A' hol* [...] *múlatság'* ***ölében***
12. Sz_1: *Játzint-koszorúkat*
14. Sz_1: *Parnassust*
16. Sz_1: *'**S** vitézidnek*
18. Sz_1: A sor végén nincs gondolatjel.
20. Sz_1: ***V**itéz*
22. Sz_1: *Tírtéus'*
    Sz_2: *T**í**rtéus'* A Sz_1 szerint em.
23. Sz_1: *nagy lelkű*
25. Sz_1: *buzdúlna-é*
32. Sz_1: *szer-tartással Áldomást*
35. Sz_1: *nagylelkű*
37. Sz_1: *Leg-alább* [..] *trombitás módjára* kp. n.
40. Sz_1: *'s fegyver-ropogások*
41. Sz_1: *Már **r**eng*
44. Sz_1: ***l**aurust aprítani:*
48. Sz_1: *meg-döbben**t***
50. Sz_1: *feneki:*
52. Sz_1: *men**n**ydörgö kartáts, bombi dördül*
    AV.: *me**n**dörgö kartáts bombi* Az első szó ilyen helyesírással nem használatos Csokonainál; a Sz_1. szerint em., ahogy Toldytól fogva valamennyi kiadás. A *kartáts* után hiányzó vessző lehet sh. is, de lehet, hogy a *kartáts* főnévi jelzője a *bombinak*, s akkor a szókapcsolatban fölösleges a központozás, ezért nem em.
54. Sz_1: *Ezer kardja* [...] *tábornak:*

56. Sz_1: *döbörgése*
58. AV.: *port füstöt* A hiányzó kp. sh.; em.
61. Sz_1: *tettét*
62. Sz_1: *oszlopába;*
63. Sz_1: *ditsöült Vitézink állanak,*
65. Sz_1: *vázat*
66. Sz_1: *Félelemmel*
AV.: *félelemmel* Mivel itt végig megszemélyesített lelki jelenségekről van szó, a Sz_1 szerint em.
67. Sz_1: *Kétség alatsony völgyébe'*
68. Sz_1: *Kupresszus setét* A jegyzet ezért említ *Kupresszus*-t *Tzipros* helyett; *erdejébe.*
69. Sz_1: *Itten a' félénket*
76. Sz_1: *Mátra' kőszálain;*
78. Sz_1: *Dühös tornyosodva*
79. Sz_1: *mennykövel*
AV.: *menkővel* em. V.ö. az 52. ponttal!
81. Sz_1: *útjokba*
84. Sz_1: *rémült*
86. Sz_1: *ármadával*
86. Sz_1: *Láng kavarog széllyel, ahol*
AV.: *Lángok kavarognak* Kp. n., em.
88. Sz_1: *a' Somogy' bértzeire*
89. Sz_1: *Budától Brassó'*
91. Sz_1: *Fel-ül a' Nemesség, ki ki*
92. Sz_1: *Dentmagyar módjára*
94. Sz_1: *elhúnyt Elejik, Tuhutum, vagy*
97. Sz_1: *öseihez*
101. Sz_1: *hűk 's bátrak*
104. Sz_1: *éget. —*
105—106. Sz_1: *menni,*
[...] *tenni*;
Ez a logikus központozás; az AV.-ben — bizonyára sh.-ból — fordítva; a Sz_1 szerint em.
107. Sz_1: *zsákmányra*
AV.: *Zsákmányra* vlsz. sh., em.
109. Sz_1: *centrumába,*
110. Sz_1: *Atilla* [...] *hajdanába,*
AV.: A sor végén nincs vessző; em.
111. Sz_1: *szabad törvényünknek*
112. Sz_1: *Ott szab adót győzni tanúlt*
113. Sz_1: *egy nemes' egy vitéz* sh.
115. Sz_1: *béhúnyt*
119. Sz_1: *tsereg ő benne,*

120. Sz_1: *Mint* ***hogy*** *egy köz veszélyt* [...] *venne;*
126. Sz_1: *haragtokat.* —
131. Sz_1: *tsetsebetsék*
133. Sz_1: ***módija*** *is?* —
136. Sz_1: *megmaradásáért,*
138. Sz_1: *a' szeretet.* — *Salamon.* A sor mellé írt név föltehetőleg utalás az Énekek énekére, a Bibliára.
144. Sz_1: *melyünkben*
148. Sz_1: *fordítanánk:*
AV.: *fordítanánk;* Toldy meghagyta a pontosvesszőt, Vargha Balázs kiadásai vesszőt használnak. Mi a Sz_1 szerint em.
149. Sz_1: *nevet, korts létünkre,*
151. Sz_1: *fel szálna*
152. Sz_1: *bilintsbe*
153. Sz_1: *látná* Kp. n.
156. Sz_1: ***Azt gondolná rólunk, hogy mind Tótok vagyunk;***
157. Sz_1: ***a' magyar*** *névtől*
160. Sz_1: ***Vének***
162. Sz_1: *hétszáz negyven egybe?* — Ez a rész dőlt szedéssel.
164. Sz_1: ***öreg***
165. Sz_1: ***Magyar*** *hazátok,*
166. Sz_1: ***Magyar*** *nevet*
167. Sz_1: ***magyar*** vér
168. Sz_1: *atyátoknak véréből*
169. Sz_1: ***apátok fija*** *nem szégyenltek*
171. Sz_1: ***lázasztott****-fel minket,*
175. Sz_1: *fortélya törbe*
AV.: *törbe* em.
180. A Sz_1-ben e sor után még az alábbi sorpár következett, amelyet a költő az AV.-ból elhagyott, s így valamennyi későbbi kiadásból elmaradt.

„Ti is, tsak apátok' fijai légyetek,
E' dölyfös nemzeten még erőt vehettek. — —

181. Sz_1: *Vóltak* [...] ***vezérink***
183. Sz_1: *Pálfi és Battyáni*
184. Sz_1: *Vólt*
186. Sz_1: *nyert* [...] *Nádasdiról*
190. Sz_1: *katonának,*
191. Sz_1: ***a' magyar kerület,***
193. Sz_1: *lésznek,* ***fijaim, néktek is*** *vezértek,*
194. Sz_1: ***„Kiket nagy nevekről mindnyájan esmértek.***
195. Sz_1: *„Eszterházi, Pálfi*

196. Sz_1: *„**Kiknek vitéz hírek a' földdel határos.***
197. Sz_1: *„**Alvintzi***
199. Sz_1: *fő vezérek*
200. Sz_1: ***Magyar** nevet* [...] *tenni:*
203. Sz_1: ***Oh***
206. Sz_1: *„**Mellyben** szemközt*
207. Sz_1: *tsatába,*
208. Sz_1: *hazába!*
210. Sz_1: *buzgáson*
211. Sz_1: *körmön font*
212. Sz_1: *erőbe*
214. Sz_1: *„Ti **verhetitek-meg***
215. Sz_1: *üljetek-fel!* [...] *löjjétek vágjátok!*
218. Sz_1: ***Seregek***
220. Sz_1: *holmi **restek***
222. Sz_1: *buzdúltok-é*
225. Sz_1: *szók' olvasása*
227. Sz_1: *lóra,*
229. Sz_1: *Zászlók'*
231. Sz_1: *egymásnak **vitéz nagyapjokat***
232. Sz_1: *életre **azokat.***
AV.: *életre apjokat* Kp. n. em.
234. Sz_1: ***magyar virtusnak***
235. Sz_1: *szép **Magyart** egy számba*
236. Sz_1: *hazámba!*
237. Sz_1: *frigy*
239. Sz_1: *Múzsámat*
241. Sz_1: *győzedelmet*
242. Sz_1: *borostyános*
AV.: *borostyányos* Mivel Csokonai nyelvhasználatára az előbbi a jellemző, az AV.-t aszerint em.
245. Sz_1: *trombita hangokkal,*
246. Sz_1: *hazámnak **vitézit*** [...] *azokkal,*
248. Sz_1: ***kőszálai;***
250. Sz_1: *nints hatalmasabb **Vitéz** a' **Magyarnál!*** Dőlt szedéssel.
251. Sz_1: ***Halál***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A II. József felvilágosult intézkedései miatt lázongó magyar nemesség a francia forradalom fenyegető hatására már az 1790/91-i országgyűlésen kiegyezett az udvarral, az 1796. nov. 6-ra összehívott pozsonyi országgyűlés pedig, amelyen Csokonai is részt vett, azzal zárult dec. 11-én, hogy a nemesség a Franciaország elleni háborúra ötvenezer újoncot s öt és fél millió forint

értékű terményt ajánlott meg. Az új év az osztrák hadsereg vereségével kezdődött: jan. 12-én Napóleon Rivolinál megverte az Alvinczy József tábornok vezette osztrák hadsereget, majd febr. 2-án a Mantus erődjébe szorult osztrák haderő tette le a fegyvert, s ápr. 7-re Bonaparte Leobenig nyomult előre, mire ápr. 8-án I. Ferenc meghirdette a nemesi fölkelést. Az ápr. 19-i pozsonyi megyegyűlésről a Magyar Hírmondó így számolt be: „Ma délelőtt 9 órakor kezdődött itt a' Vármegye' közönséges Gyűlése, melyre felette számosan gyűlekeztek össze, mind felsőbb mind alsóbb rendű Nemesek. Mindenek előtt fel-olvastatott Ő Felségének azon Rescriptuma, melyben a' Magyar Nemzetet a' minapi Ország-gyűlésben ígért Insurrectióra emlékezteti, 's azt a' mostani igen veszedelmes környűlállásokra nézve kívánja. Erre, T. *Benyóvszky* Consiliárius és első Vice-Ispány Úr velős magyarságú orátzióval serkentette a' Gyűlekezetet az Insurrectióra. Ezután egynehány Személylyekből álló Deputátusok bé-vezették a' szálába Gróf *Pálffy* Miklós Generális Ő Nagyságát, ki, egy szép és hathatós Magyar Beszéddel bé-köszöntött a' Státusokhoz és Rendekhez. »... szükségtelennek találom azt hoszszasan elő adni, mitsoda nagy veszedelemben forog a' Haza? Tudja ki-ki, hogy az ellenség Magyar Ország' széléig jött már, 's *Fiumétól* fogva egész *Sopron* vidékéig mindeneket réműlésbe hozott, Hazánkat ki pusztítani 's örökös gyalázatba ejteni igyekezik. Utolsó veszedelmünkre tzélozó szándékát könnyen el is érheti, hogy ha a' Magyar Nemzet fel nem kél 's minden erejéből ellene nem áll.«" (MHírm. 1797. Nro 32. [ápr, 21.] 484—485) S bár Zala vármegye közgyűlése ápr. 18-án, a királyhoz intézett feliratban tiltakozott a nemesi fölkelés összehívása ellen, a többi megye buzgón készülődött. A Magyar Hírmondó közölte a Csokonai versében is szereplő Pálffy Miklós tábornoknak, a „Dunán inneni kerületbeli Insurrectio Kapitányának" ápr. 19-én Pozsonyban mondott magyar nyelvű beszédét, amely a költőnk versében is kiemelt gondolatokat fejtegetett: „Adják ehez, kérem a' magok gondolataikat a' Tekéntetes Státusok és Rendek közönségesenn; hogy oly eszközök lehessünk a' fel tett tzélunknak el érésére, a' milyeneket vár most tőlünk nem csak édes Hazánk, hanem egész Európa is. Mutassuk meg, hogy ki nem hólt még belőlünk a' régi vitézi lélek, mely, Nemes Eleinknek örökké fenn-maradandó ditsősséget szerzett." (MHírm. 1797. Nro 33. [ápr. 25.] 496—497. l.) S nemcsak a közvetlenül fenyegetett dunántúli megyék nemessége készülődött; Csokonai szűkebb hazájából is ilyen hírek érkeztek: „*Bihar Vármegyéből* Ápr. 20 dikánn: »Nálunk, nyakra főre készűl az Insurrectió. A' rozsdás pisztolyok és puskák is elő-szedettek, 's ki-tisztíttattak. Még a' Tzigányok is koholják mindenfelé, a' magok könnyű szerű műhelyeikbenn a' vastsákányokat. Insurgens Seregünk' Obersterjévé választatott *Rhédey* Lajos Úr; Oberstlieutenántjává pedig Báró *Vécsey*.«" (MHírm. 1797. Nro. 37. [máj. 9.] 555—556. l.)

Ilyen körülmények közepette született meg Csokonai jelen alkalmi verse, egykori debreceni diáktársa, a komáromi viceszolgabíró költségén.

Ismeretes a költőnek meglehetősen elmarasztaló véleménye az alkalmi költészetről, s szorongató anyagi helyzete is a *Diétai Magyar Múzsa* kudarca

után, éppúgy, mint újabb irodalmi tervei a komáromi Mindenes Gyűjtemény fölélesztésére s a Nyájas Múzsa megindítására. Ez az egzisztenciális kényszer s további szépirodalmi tervei kétségtelenül belejátszottak megalkuvásába, amellyel az insurrectio alkalmára — jobb politikai s irodalmi meggyőződése ellenére — verset írt. Az eszmei fordulat kétségkívül nagy, ha *Az estve* társadalmi egyenlőséget hirdető 1794-i soraira gondolunk (amelyek egy része belekerült kísérletül a *Diétai Magyar Múzsa* első füzetébe is), de látnunk kell, amit a költő is jól látott 1795 májusa után, hogy megindult a forradalomtól megrettent — korábban lázongó — nemesség s a reformokra is hajló hatalom nagy visszarendeződési törekvése; s az új körülmények között jobbat nem tehetett Csokonai sem, mint hogy a hatalmon maradt nemességben próbálta az ősi erényeket, — a nem csupán kutyabőrrel igazolható — erkölcsi nemességet fölszítani. Ezért fordult — talán már Sárospatakon — a régi dicsőséget élesztgető Árpád-eposz tervéhez (hogy majd a *Dorottyá*-ban, egy komikus eposzban leplezze le — netán öntudatlanul — ennek a tervnek a reménytelenségét). S ezenkívül azt sem téveszthetjük szem elől, hogy noha a francia forradalmi hadsereg közeledett, mégiscsak az ország területi épségét fenyegette. Mindezek ellenére Csokonai életírói az indokoltnál szigorúbbak e verse megítélésében.

Haraszti ugyan észrevett benne bizonyos „hidegebb lelkesülés"-t s némi németellenességet is, amellyel a költő a nemesség lappangó Habsburg-ellenességére igyekezett „rájátszani": „Jelenlétét »a nemes magyarságnak felülélésére« írt versével adta tudtul hivatalosan: csak pozsonyi hangjait ismételte, multkori csalódása folyton [= folytán] még hidegebb lelkesüléssel, s az osztrák kijátszásától felbosszantott rendeket némi németellenes színezet által iparkodva részére nyerni. Deákul akarta előbb, úgy mond, írni versét, de meggondolta, hogy nem római katonákhoz szól, hanem magyar vitézekhez, »a kikben egy R a j t a , ő s i m a g y a r ! s több efféle hazai szólás több benyomást csinál, mint minden latiumi eloquentia,« s siet ráadásul megjegyezni, hogy Nádasdi is szokott szavajárásával: »Vitéz barátom, rajta! többet ért mint száz rekcunkerdájjal.« E jegyzetbe dugott kifakadás képezi az egyetlen új elemet, a többi mind a Diaetai Múzsa elcsépelt tárgyainak még lomhább felhordása. E verset a nélkül a sok tudóskodó jegyzet nélkül sem fogjuk egyébnek gondolni szobai versfaragásnál, mibe hajuknál fogva berántott árpádkori nevek, scytha, sőt classicai dolgok is Dugonics után magyarázgatvák." (Haraszti 87—88. l.) Ami a megbélyegző „versfaragás"-t illeti, ez esetben alkalmasint Csokonainak is hasonló lehetett a véleménye, hiszen az *Alkalmatosságra írt versek* Előbeszédében ezt mondta: „Én magam is megvallom, hogy ennek a' Gyűjteményemnek nagy részét nem azért adom ki, mintha azokat a' Mú'sákhoz méltónak tartanám. Egy része lát azért világot, hogy magam is érzem róla, hogy valósággal Poétai darab; más részét néhol néhol képenként helyenként tartom poétainak; vannak ollyan Poémák benne a' mellyeket a' Tárgynak nevezetes volta miatt, vagynak ollyanok a' mellyeket tiszteletből vagy háládatosságból, vagynak a' mellyeket parantsolatból

nyomtatásra adtam. [...] nints nagyobb rosta az időnél; addig addig lebeg az, míg minden szemetet minden fonnyadt vagy éretlen magot, és minden gizgazt ki nem hullat hogy azokkal hízzék a' feledékenység. Elég van ebbe az én könyvembe ollyan a' mit magam is tsak az ő számára tartok." (VII—VIII. l.) (S e kötetében jelent meg tárgyalt versünk is másodszor.) Ami azonban a Haraszti szerint „hajuknál fogva berántott árpádkori nevek"-et illeti, alighanem téved a monográfiaíró: Anonymusszal s a honfoglalással éppen 1795 után, Patak óta foglalkozott behatóbban a költő, s éppen a nagy ősök példájával akarta a nemzet vezetőjéül megmaradt nemességet hivatására ráébreszteni, kihunyó erényeit fölcsiholni.

Újabb monográfusai — akik a közben előkerült s kiadott nagy felvilágosult verseit is megismerhették — még nehezebben tudtak napirendre térni a jakobinus-szimpatizáns költő ilyen franciaellenes versein. A francia forradalom ekkor már túljutott a jakobinus diktatúrán, a „Terreur"-ön, s éppen most tárgyalt alkalmi darabja évében írta Csokonai Napóleon tábornoka, *General Hoche halálára* kis epigrammáját, amelynek jegyzetébe ezt a később elhagyott glosszát tette: „Bonaparté — Barátság! két jól tévője a' szenyvedő emberiségnek!" (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 268. l.).

Oláh Gábor is fölfigyelt 1904-ben erre az ellentmondásra, de ő még helyes következtetésre jutott: „»Diétai Magyar Musája« riadóiban s aztán *A nemes magyarság felülésére* vagy *Az igazság diadalma* című versezetében fennen énekli, hogy a magyar háborúra született! S nem győzi eléggé lelkesíteni a nemes felkelőket. Pedig, ismervén egyéniségét, bizton mondhatjuk, hogy *A békekötésre* írt versében felhangzó kifakadások a vérben gázolás ellen: sokkal őszintébbek, bár ritkábbak, mint az említett riadók mondvacsinált kardcsörgetései és ágyúbömböltetései." (CsLat. 55. l.)

S nem volt vitás a vers indoka hat évtizeddel később Sinkó számára sem: „Amikor *A nemes magyarságnak felülésére* címmel dicsőítő ódát írt, akkor csak társadalmi rendelésre verselt. Ott írhatta, ami eszébe jutott. A *Dorottya* azonban benső inspirációból életre kelt művészi alkotás." (188. l.) Megfejtette a látszólagos ellentmondást is a költő „társadalmi rendelésre" készült alkalmi verselményei s legbensőbb énjét kifejező szuverén alkotásai között: „Élete, elhagyatottsága, koldusszegénysége, küzdelmei és szüntelenül megismétlődő kudarcai ismerete nélkül megfejthetetlen rejtély maradna, hogy *A nemes magyarságnak felülésére* című írásmű és *A Reményhez* költője egy és ugyanaz a személy." (311. l.) Esztétikailag a költő „csapnivalóan rossz, több oldalt betöltő hazafias versei" közé sorolta a versezetet (140. l.).

Julow Viktor volt az első, aki valóságos meggyőződést keresett a visszalépést, sőt: „pálfordulást" jelző alkalmi versekben; ő figyelt föl először az alkalmi művek költői erényeire is (noha ezek bizonyára nem a tárgyból, hanem Csokonai eredendő költői tehetségből fakadtak): „*A nemes magyarságnak felülésére* nagyjából megismétli *A mostani háboruban* ... mondanivalóját, de kevesebb benne az ódai pátosz. A hangnem közvetlenebb, szemlélete inkább a valósághoz kapcsolódik, sőt helyenként valami magyaros ízű, talp-

raesett, játékos humor is beférkőzik ide. (A költő a hadoszlop oldalán menetelő trombitásként mutatkozik be, vagy a félénkséget mint »kül-portékát« említi.) Ez a fesztelenség, amelyet a hexameter helyett ezúttal használt tizenkettősök is hangsúlyoznak, arra mutat, hogy Csokonai mindinkább belülről éli a nemesi életformát — újabb ok arra, hogy ne higgyük magára erőszakoltnak a vers mondanivalóját, amelyet egyébként ismét nagyszerű külső-belső forma hitelesít, a költői sűrítésnek ihletett remekléseivel."(MIrT. III, 235. l.)

Csokonai látszólagos világnézeti „pálfordulás"-át hitelesnek véve vitte tovább Vargha Balázs Julow gondolatmenetét: „Mindenképpen lecsúszás ez a pályáján. Országgyűlés helyett megyegyűlés, irodalmi vállalkozás helyett alkalmi kiadvány, szolgabíró barátjának költségén. És a vers is gyarlóbb, legalábbis az első, *A nemes magyarságnak felülésére,* amely nem fogható a pozsonyi harcias hexameterekhez." (ArcV. 160. l.)

Ahhoz, amit már Haraszti észrevett a vers németellenességéről, csak annyit teszünk hozzá még, hogy a 35. sorban — tudatosan, vagy öntudatlan elszólásként-e — az a *„Leventa magzatok"* kifejezés fordul elő, amely Verseghy üldözött Marseillaise-fordításában (amint a megfelelő helyen szólunk róla részletesebben).

Különben az insurrectio alkalmára számos alkalmi vers született műkedvelők s ismertebb nevű tollforgatók tollából: Z. A. Gy. [= Zágoni Aranka György] *A' Fel-ült Vitéz Magyarokhoz* címmel hexameteres verset közölt: „Lóra Nemes fegyverre Magyar, paripára Vitézek!" (MMerk. 1797. LIII. júl. 4. 792—794. l.); Vályi Klára szintén írt s kiadott egy alkalmi versezetet: *Buzdító versek a nemes magyar insurgensekhez.* (H. n., 1798.) Még latin nyelvű disztichonokban is született üdvözlő vers, *Bonaparte* nevéből szójátékot csiholva, Dőry Gábor szentlőrinci plébános tollából: „Gallorum pro *Parte Mala,* sua forsitan arma | Se Bonaparte putat stringere, *Parte Bonâ* . . ." (MMerk. 1797. LXV. aug. 14. 982. l.) A debreceni eredetű (v.ö. ItK. 1932: 283. l.) Kovács Ferenc-ék, (1777—1801) — amely Csokonai most tárgyalt versének kivonatát, ill. változatát is megőrizte — szintén tartalmaz olyan franciaellenes „Mars"-okat, amelyek jól mutatják e műfaj közismert szólamkincsét, s ezekből Csokonai tollára is ragadhatott. A versgyűjtemény egyik ilyen „Serkentés"-e 1792-re van keltezve: „(: Serkentés a' Vitéz Magyarokhoz a' Frantziával való háborúra 1792[ben] :)":

Mars hallik
Puska tsörög patt!
Bombi dörög bomm!
'S Trombita zeng!
Mit késel
Talpra Magyar helly [= hej]
Ütközet ez hely
Kardot emèlly [= emelj]

Rajta! rajta! a' Frantziát vágjuk elöl
Egyszer a' jobb, másszor a' bal szárnya felöl.
(Kovács Ferenc-ék. 86ab)

A következő vers *„Azonról"*, vagyis ugyanarról a tárgyról, szintén ismerős szólamokat, nyelvi és verselési közhelyeket tartalmaz:

Kardra Magyarok!
Győzni akarok
Ágyúk menydörögjetek
Puska no sűljön!
Bombi repűljön
Frantzra ti tőletek.
A Frantzia tud pompázni
Nyalkánn járni és Dámázni.
Friss, találos, tsalárd, merő
De benne kitsiny az erő [.]
Kardra Magyarok
Győzni akarok
Ágyúk menydörögjetek sat.

A Csokonai-vers előtti Vergilius-idézet valójában nemcsak a 439., hanem a 438. sort is tartalmazza; magyarul, Lakatos István fordításában:

És eleid szem előtt tartván, mi legyünk a szivedben,
Aeneás atya és Hectór nagybátya a példa.
(*Vergilius összes művei*. Bp., 1967.)

Vergilius *Aeneis*-e kétségkívül belejátszott az egész vers megszületésébe. Mint Oláh Gábor írta: „A nemes magyarság felülését még egész ódai hevűlettel s bizonyos józan vergiliusi képekkel és machinációval zengedezi;" (CsLat. 6. l.). Ugyanő figyelt föl rá: „Mikor Komáromban (1797.) *a nemes magyarság felülését* dicsőíti, Vergiliushoz és Zrínyihez hasonló fordulattal csap a hadak éneklésébe..." (I. m. 14. l.)

1 14. A *Szigeti veszedelem* invokációjára emlékeztető kezdés nem puszta irodalmi közhely itt: Csokonai személyes lírai sóhaja szakad föl benne, amiért az annyira vágyott idilltől (ekkor már megismerte Vajda Juliannát is) elvonja a hadi lárma, a kényszerűen vállalt tyrtaeusi szerep. A 11—12. sorral kapcsolatban írta Kastner Jenő: „A *Csókok*-ban az »öldöklő és gyujtogató harczosok latorságai«-val szemben a »természet kincsei«-t énekli. Később is legkedvesebb czímere egy hervadt rózsaszál. Az »ártatlan mulatság berkében Jáczint-koszzorúkat fűz a Tempében«. *(A nemes Magyarságnak felülésére.)*" (ItK. 1922: 55. l.)

12. *Tempe:* „Kies völgy Thessaliában az Olympus hegy' tövében, a' Peneus vize mellett, a' múzsák- és poétáknak volt szentelve a' görögöktől." (Kföldy)

20. *sanyarú Spártai vitéz:* a közmondásosan kemény körülmények között edzett spártai katona.

22. *sánta Tirtéus (Tyrtaeus):* Kföldy szerint: „Kr. e. 680 körül" élt görög költő.
A jegyzetben szereplő *Jusztinus* alkalmasint azonos M. Iunianus Iustinus római történetíróval (i. sz. III. sz.), aki *Epitoma Historiarum Philippicorum* című munkájában kivonatolta Pompeius Trogus hatalmas történeti munkáját.

30. *Leventa* (rég.): „újoncz vitéz, bajnok". (Kföldy) A szót Csokonai maga is megmagyarázza az 5. jegyzetben. (V.ö. Szilágyi: CsSzók 104. l.)

32. *Scytha:* Anonymus írja, hogy Scythiából indult ki a honfoglaló magyarság (ld. Anonymus: *Gesta Hungarorum.* Bp., 1977. 78 kk.) *Áldumás:* a komáromi, 1797-i első kiadásban *Áldomás* van, ezért szerepel ebben az alakban a lapalji jegyzetben is. „Béla Királynak nevetlen Iródeákja": Anonymus, akinél *Aldumás* található; ezért is helyesbítette a költő az AV.-ben a szót, visszatérve a régies alakhoz (v.ö. Szilágyi: CsSzók. 105. l.)

33. *Etele:* Attila, „Attila' lágyabb neve". (Kföldy)

35. *Leventa:* A jegyzetben a *solenniter* jelentése: 'ünnepélyesen'. „Prof. Dugonits Úr", vagyis Dugonics András jegyzete az *Etelká*-ban található. (V.ö. Szilágyi: CsSzók. 104—105. l.) *Leventa magzatok:* amint már utaltunk rá, meglepő, hogy Csokonai itt a magyar *Marseillaise* egyik kifejezését veszi át; Verseghy fordításában „Fegyverre bajnokok, | *Leventa magyarok*" áll ugyan, de Spissich példányában és Potyondi másolatában *Leventa magzatok!* olvasható (ld. Benda I, 1052. l.). Tudatos vagy öntudatlan utalás-e ez a „Marsziliai ének"-re a franciaellenes versben, nem lehet eldönteni.

41. *Stiria erdeje:* „Stájerország erdős hegyes tartományú herczegség Austriában." (Kföldy)

43. *sárt kell állani:* a 'helytáll' jelentésű *állja a sarat* szólásból.

44. *babért aprítani* (poet. lic.): babért aratni.

45. *vívik* (post. lic.): az ige ikes ragozását már Elek szóvá tette: „iktelenségük dacára ikesen ragoz: v*ivik* és já*rjék*. Előbbi szabálytalanság két versében is előfordul: »Itt *vívik* hazánknak sok hadra nőtt fia« (A nemes magyarság felülésére ...) és »Íme a szerelem a becsület egymással *Vivik* ...« (A becsület s a szerelem)" (64. l.) Csokonai költői szabadsággal használja ikesen az igét, talán az *ívik* ige mintájára, amely Csokonai vidékén *vivik* alakban is élt (ld. SzamSz.).

47. *rivadta* (rég.): riadása, harsogása.

52. *kartáts bombi* (rég.): repesszel töltött bomba, ágyúlövedék.

62. *bérővják a' jó Hír' gyémánt oszlopába:* Csokonainál másutt is előfordul a gyémánt-, ill. adamástáblákra felrótt hír, dicsőség; pl.:

> *A' mint végig menni mind a' két oldalon,*
> *Vastag gyémánttáblák függenek a' falon,*
> *A' mellyekbe minden igaz magyar nagynak*
> *Neve 's érdemei felmetszetve vagynak.*
> *(A' Haza' Templomának örömnapja.* AV. 75. l.)

68. *Tzipros (Kupresszus)* (lat.—gör.): ciprusfa mint a gyász, a halál jelképe.

72. *kűl-portéka:* Csokonai *Egy Bétsi Magyar Gavallér* című versében is előfordul az *„ausländisch" ~ kül-földi* (v.ö. Cs/ÖM. III, 518. l.).

73. Csokonai maga megmondja, hogy ez a rész a *Henriás*-ból, vagyis Voltaire *Henriade*-jának magyar fordításából való. Két részlet jöhet itt szóba a *Henriade* VI. énekéből; az egyik:

> Les nauges épais que fermait la poussière
> Du soleil dans les champs derobaient la lumière.
> Des tambours, des clairons, le son rempli d'herreur,
> De la mort qui les suit était l'avant-coureur.
> Tels des antres du Nord échappés sur la terre,
> Précédés par les vents et suivis du tonnerre,
> D'un teurbilles de poudre obscurcissant les airs
> Les orages feugueux parcourent l'univers.
> (*Le Henriade.* Nouvelle Édition. Genève. 1776. 108—109. l.)

Szilágyi Sámuel fordításában:

> A' temérdek Felleg mellyet formált a' Por,
> El fogta a' Napot a' mezőktől akkor;
> A' Dobok' 's Trómbiták' rémitő Lármáji
> A' szörnyű halálnak száguldó Postáji.
> Éjszak' barlangjiból mintha ki rohanna,
> Előtte a' szelek, villámok utánna.
> A' pusztitó szélvész, a' Port fel-kavarja
> Forgójával, eget, 's földet fel-zavarja;
> (Szilágyi Sámuel: *Voltér úrnak Henriása.* Pozsony. 1789. 123. l.)

A másik hasonló tartalmú részlet szintén a VI. énekben található, ahol a francia költő Bourbon Henrik vitézkedését írja le:

Comme en voit un torrent du haut des Pyrénées,
Menacer des vallons les nymphes consternées,
Les digues qu'on eppose à ses flets orageux,
Soutiennent quelque temps son chec impétueux,
Mais bientôt, renversant sa barrière impuissante,
Il porte au loin le bruit, la mort, et l'épouvante;
Déracine, en passant, ces chênes orgueilleux,
Qui bravaient les hivers, et qui touchaient les Cieux;
Détache les rechers du penchant des montaignes,
Et peursuit les treupeaux fuyant dans les campagnes...
(I. m. 114. l.)

Szilágyi Sámuel fordításában:

Mint sebes Patakja Piréne Hegyeknek
Kergeti a' félénk Nimfáit Vőlgyeknek;
A' Gátak a' mellyek Habok' érkezését
Tartják vala, már nem bírják ütközését;
Akkor el-szakgatván gyenge tartalékit
Hoz Halált, Rettegést, 's dühe' Martalékit;
Útjában fel-forgat (győztek nagy Teleket)
Sok kevély Tölgy-fákat, érték az Egeket;
Hegyek' oldaliból szakgat kő-szálakat,
Kergeti mezőkön a' futott Nyájjakat.
(I. m. 129. l.)

Ezek az átvételek is bizonyíthatják, mennyire nem belső meggyőződésből született ez az alkalmi vers sem.

84. *Palótz:* „Eredeti külön faja népünknek a' Mátra körül." (Földy). Gulyás is utalt már a nem sokkal későbbi *Dorottya* Második könyvére, ahol a forgószéltől „megrémült banya teheneket fejet". (V.ö. Gulyás: Cs-tan. 37. l.)

88. *Szala' bértzei* (rég.): Zala hegyei, ti. a Balaton-felvidék, amely akkor Zalához tartozott (mint emlékezhetünk, az 1797-i első kidolgozásban *Somogy' bértzei*-ről volt szó).

89. *Pozsonytól Brassó' végéig:* „... az ország' egyik szélétől a' másikig; Pozsony hazánknak felsőbb, Brassó pedig Erdélynek alsó részén képezvén a' határt." (Földy)

92. *Dentmagyar* (rég.): „doni-magyar"; Anonymusnál előforduló kifejezés (ld. *Gesta Hungarorum,* idézett kiadás 145. l.). Csokonai másutt is használja versben e kifejezést, így Festetics György „hadi oskolá"-járól szóló ódájában (ld. MM. I, 660. l.; v.ö. Szilágyi: CsSzók. 105—106. l.).

99—122., 219—232.1 Baróti Dezső a *Dorottya* néhány részletével vetette egybe (*Boszszúállás' tüze perzseli mellyemet* ... stb.; *Nagy munkába kezdünk, melly ha végbe mégyen* ... stb. Dor. 49—51. l.), ezt írván: „Az ilyen kitörések, melyekhez hasonlókat még bőven idézhetnénk, a hősi eposzok fenkölt hangjának paródiájakép is felfoghatók, de az a heroikus póz, melyet itt Csokonai sárbaránt, közelebbről is lokalizálható. Nem vitás ugyanis, hogy a korabeli magyar nemeseknek arról a hősködéséről van szó, melyet alkalmi költők, köztük időnkint — akarva-nemakarva — maga Csokonai is, jobb ügyhöz méltó lelkesedést mímelve ünnepeltek. Épp ezért nem véletlen, hogy a hősi illúzióknak az a parodisztikus ábrázolása, mely felfogásunk szerint Dorottya alakjába belesummázódott, többhelyt a nemesi hősiesség dicsőítésére írt alkalmi költészet frazeológiájának visszájára fordításával történik. Dorottya idézett hősi kitörésének komoly párját, nem egyszer ezeknek szinte szószerint megfelelő gondolatokkal, fordulatokkal, akár Csokonai alkalmi költeményeiből is idézhetjük. „[Idézi tárgyalt versünkből a fent megadott részleteket.]" (It. 1952: 175—176. l.)

106. *Rövid nap'* (rég.): rövidesen, hamarosan.

107. *zsákmányra hányva* (rég.): prédára hányva, prédaként felosztva.

109. *centrumában:* „Kellő közepén, — Buda magyar hazánknak mintegy középpontján esvén". (Kőldy)

125. *perge:* „E szónak magyarúl többféle értelme van; de a' bajusz mellett annyit tesz mint görbére kipedrett." (Kőldy)

128. *tetem* (rég.): csont, csontozat.

154. *intz-fintz* (rég.): inci-finci, jelentéktelen.

155. *Uszubú:* Dugonics András *Etelká*-ja nyomán elterjedt téves olvasata az Anonymusnál található *Vsubuu*-nak, amely *Ösbő*-nek hangzott (v.ö. Anonymus i. m. 160. l.).

158. *Nemes útálással:* mint már Gulyás rámutatott (Cs-tan. 38. l.), a kifejezés előfordul *A csókok*-ban (HG. II, 447. l.) s a *Konstancinápoly*-ban is (uo. 16. l.).

162. *Trézia:* Mária Terézia királynő.

164. *egy jó öreg:* A szóhoz fűzött jegyzetében Kőldy Pálffy János fővezérrel azonosította: „Erdődi gróf Pálffy' János, nádor és fővezér."

167. *Szittya:* scyta (v.ö. a 32. sor jegyzetével); a *szittya* alakot Dugonics András népszerűsítette *Etelka* c. általtörténeti regényében (ld. MNy. 1936: 315, 1956: 485. l.). Csokonainak más, későbbi versében is előfordul (v.ö. MNy. 1956: 485. l.).

172. *Burkus* (rég., ma: tréf.): porosz, (branden)burgus.

173. *bírós* (táj.): módos, tehetős, erős (v.ö. ÚMTsz.).

179. *Rénus:* Rajna (a név latinos alakja).

181. *akkorba* (rég.): akkor, annak idején.

183. *Pálfy:* ld. a 164. jegyzetet; *Batthyány:* ~ Károly József gr. (1698—1772), tábornagy, 1737—38-ban részt vett a török elleni harcokban, majd az osztrák örökösödési háborúban.

184. *Hadik:* ~ András (1710—1790), tábornagy, részt vett az osztrák örökösödési háborúban, majd a hétéves háborúban, amikor Berlint is megsarcolta.

186. *Faludi Atya* (a jegyzetben): Faludi Ferenc költő, sírversének címe: *Temetői versek Gr. Nádasdi Ferenc horvát bánrul* (ld. *Faludi Ferenc minden munkái.* Pest, 1853. 885—886. l.).

191. *mind a' négy Kerület:* az ország nagy katonai körzete.

195. *Eszterházy:* Eszterházy Miklós hg. (1765—1833), katona, 1794-ben ezredes, 1796-ban tábornok, a dunántúli kerület fővezére; 1797-ben saját költségén ezer önkéntest szerelt fel. Ő volt Napóleon magyar királyjelöltje.
Pálfy: ~ Lipót, erdődi gr. (1764—1825), katona, 1796-ban ezredes, 1799-ben tábornok.
Splényi: ~ László tábornok (1726—?).
Mészáros: ~ János, a török háborúkban tábornokságig és bárságig emelkedett katona (1732—1801).
Alvinczy: Alvinczi József (1735—1810), tábornagy; 1797-ben Magyarország főhadikormányzójává nevezték ki.

198. *Nádor(ispán):* a jegyzetekben Csokonai firtatja a szó eredetét; e szavunk szláv származású (ld. TESz.).

203—207. E sorokban Oláh vergiliusi mintát vélt fölfedezni; az *Aeneis* V, 412—416. sorával vetve egybe (ld. CsLat. 36—37. l.).

211. *körmön fontt* (rég.): a kifejezés a XVIII. században még dicsérő értelemben (is) használatos, így pl. Fazekas *Lúdas Matyi*-jában a főhős „egy *körmön font* ostorral" indul útnak (Faz.. I, 166. l. 57. sor); vagyis 'díszes, pompás, kitűnő' jelentés tulajdonítható Csokonai versében is a *körmön fontt*-nak.

218. *Magyar seregek' Istene:* a *Magyarok Istené*-nek emlegetése is Dugonics András *Etelká*-jára vezethető vissza (v.ö. MNy. 1936: 315. l.).

243. *hattyúi szárnyamat:* az ókori görög hitregében a hattyú Apolló szent madara volt.

244. *Pindus:* a költészet szent hegye a görög regevilágban.

249. *Arar:* Aare (franciául: Arole) a Rajna legnagyobb svájci mellékfolyója.

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben íródott. Elek utalt a 99—100. sor „kéttagú bukó rímei"-re (73—74. l.). Maday a 49—50. sorral kapcsolatban írta, hogy „Egy-egy hangfestő sort gyakran vegyít különösen leíró költeményeibe"

(26—27. l.), de itt valójában alliteráció is fennforog:

Sok siralmas sípnak visítnak éneki ...

(Vers)mondattanilag Szegedy-Maszák Mihály foglalkozott a verssel, a XVIII. század végi magyar költészet főbb típusairól írva: „a felütésnek már a századfordulón új formája alakul ki: az enumeratiós, gradatios indításból [...] szórendfelcseréléssel és a mondat súlypontjának a késleltetésével a költő már a romantika várakozást felcsigázó mondatszerkesztését előzte meg (Csokonai: *A nemes magyarságnak felülésére*, Kölcsey: *Elfojtódás*, Kisfaludy Károly: *Szerelem*)." (IrFelv. 952. l.)

268. A' Betsűlet 's a' Szerelem

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, bár megvolt a költő saját kezű tisztázatában, amint az 1800 körüli Kcsj, „N^ro^ 5° Magam Purizáltjai" kötege tanúsítja, ahol a 3. helyen fordul elő az alkalmi versek sorában. Ez már alkalmasint az 1797-i összöveg átdolgozott változata volt, amely végül 1805-ben jelent meg az AV.-ben.

Több közel egykorú másolat tanúsítja népszerűségét: megtalálható Kovács Ferenc énekeskönyvében, *A' Nemes Magyarságnak felülésére* függelékeként, szerző nélkül, némileg rövidítve (MTAK. RUI 8-r. 62:26a—30a) s az 1810-i NZs.-ben, az 1797-i kiadás nyomán, a jegyzetek nélkül. Részlete — *Az Ifjasszony* s *A' Gavallér* áriája — található az OSzK. Oct. Hung. 703. kötetében (17a), s ennek folklorizálódott változata megvan a SpK. 1666. jelzetű kötetben is (348. l.).

Megjelenése

A' Nemes Magyarságnak felülésére 1797-i komáromi kiadásában jelent meg először, annak folytatásaként, s bár a kiadvány címe külön nem utal rá, a költő címjegyzékein mindig önállóan szerepel, így pl. az 1802-i Mfj.-n, áthúzva, az *Ódák* sorában: 5:3. *A' Betsűlet és Szerelem*, majd innen áthelyezte az *Alkalmatosságra valók* közé: „5:[3]. *A' Betsület* α" Az AV/t$_8$-ra is *A' Nemes Magyarságnak felülésére* után került, a 3. helyre, végleges címével.

Az 1797-i komáromi első kiadás után az AV.-ben jelent meg, átdolgozva, a jegyzetek nélkül (II. vers, 55—64. l.). Márton 1813-i és 1816-i kiadása, valamint Kföldy az AV.-t követte.

Toldy is lényegében az AV. szövegét adta közre, de az első kiadás jegyzeteivel, s volt még egy újítása: a 6. sornál kezdődő *Mars* szövegét, amelyet némely sorbelseji nagy kezdőbetűk tanúsága szerint Csokonai rövidebb so-

rokba akarta tördelni (Lóra nemes | Ha érdemes | Akarsz lenni véredhez ... stb.), s csak helykímélése miatt tekintett el tőle a nyomda, a költő eredeti szándéka szerint tördelte (úgyszintén az *Ifjasszony* s a *Gavallér* említett utolsó áriáját (duettjét) is. A HG. szintén Toldy eljárását követte, valamint Vargha Balázs kiadásai is: az ÖV.-től a M.-ig.

Keletkezése

A' Nemes Magyarságnak felülésére párdarabja; azzal együtt, 1797. ápr. 26-ra, a komáromi nemesség megyegyűlésére írta Csokonai (ld. annak jegyzeteit, v.ö. Ferenczi 72—73. l.). A *Kántáta* műfajmegjelölés az 1797-i első kiadásban, amelyet utóbb elhagyott a költő, továbbá az ilyen zenei utalások: *Recitativo* (utóbb ezt is elhagyta) s a *Mars, Aria, Allegro, Lamento* (ezek megmaradtak) azt sejtetik, hogy zenés, színpadi előadásra szánta (bizonyára Pozsonyban). Vargha Balázs is „színdarab"-nak nevezte: „[1797] Április 26-án verset és tréfás verses színdarabot ad ki Komáromban a megye inszurgens katonáinak ünnepélyére." (MM. II, 1055. l.)

Szövegkritika

Az 1797-i első, komáromi kiadástól nemcsak annyiban tér el az 1805-i AV. szövege, hogy a jegyzeteket elhagyta: a költő némileg csiszolt, módosított is az első kidolgozáson. Kiadásunk alapja az AV. szövege, de a jegyzeteket átvettük az 1797-i kiadásból. Ezzel kapcsolatban már Toldynál jelentkezett egy kisebb közlési nehézség: az 1797-i jegyzetek egyike ugyanis olyan szóra vonatkozik, amelyet Csokonai az AV. szövegében módosított, ill. elhagyott; de azért Toldy talált megoldást arra, hogy a Csokonaitól származó jegyzetet ne kelljen elhagynia. Ugyanő utalt az 1797-i s az 1805-i kiadás szövegeltéréseire is a jegyzetekben, de nem mindet vette számba. Kiadásunk először lajtsromozza a két szövegváltozat valamennyi eltérését.

Az AV.-ben a cím alatt ez az utalás található: „(Készült és nyomtatódott az Előbbivel [*A' Nemes Magyarságnak' felülésére*] ugyanegy helyben és időben."

Mint volt róla szó, voltaképpen két Csokonaitól származó szövegünk van: az 1797-i első, komáromi kiadásé (Sz_1) s az AV.-ben 1805-ben közölt átdolgozás, amelyből a jegyzetek elmaradtak (Sz_2).

Az AV. szövegéhez — alapszövegünkhöz — az 1797-i kiadásból vesszük át a jegyzeteket, amelyeket Csokonai kezdetben folyamatosan számozott *A' Nemes Magyarságnak felülésére* jegyzeteivel, de az utolsó (lényegében harmadik) jegyzetnél a következendő 19. helyett 3.-at írt, jeléül, hogy eredetileg külön sorszámozást szánt e vers jegyzeteinek. Ezek alapján már Toldy is külön sorszámozást alkalmazott, s eljárását követjük mi is. Az igekötőket az Sz_1-ben Csokonai kötőjellel kapcsolta az igéhez, erre a helyesírási eltérésre külön nem utalunk, ahogy az *i*~*í*, *ö*~*ő*, *ü*~*ű* nyomdatechnikai okból gyak-

ran elmaradt hosszú ékezésére sem az 1797-i szövegben. A cím második szava mind az Sz_1-ben, mind az AV.-ben — bizonyára nyomdatechnikai okból — rövid *ü*-vel fordul elő; mi a Mfj.-hez, Csokonai általános írásgyakorlatához — s magához a vers szövegéhez igazodva — hosszú *ű*-vel írjuk itt is, ahogy a szöveg következetlen ékezését is eszerint e. A cím alatt a Sz_1-ben még ez a műfaji megjelölés olvasható: *Egy Kántáta.*

1. Sz_1: A sor elején ez a zenei utalás: *Recitativo.*
3. Sz_1: ***szegsárga***[18] ***Kantzámat:*** Csokonainál — *A' Nemes Magyarságnak felülésére* sorszámozását folytatva — a *szegsárga* szó a 18. jegyzetszámot kapta.
5. Sz_1: ***nemes*** Mint volt róla szó, e versszak mind a Sz_1-ben, mind az AV.-ben így található:

Mars. Lóra Nemes! Ha érdemes
Akarsz lenni véredhez,
Vedd puskádat, És szablyádat
Kösd az övedhez.

A 6. s 8. sor sorbelseji nagy kezdőbetűi jelzik, hogy Csokonai rövidebb sortördelést tervezett. Eszerint — mint már Toldy is — em.

22. Sz_1: *marsozni:*
23. Sz_1: A sor elején zenei utasítás: *Recitativo.*
24. Sz_1: ***betsületnek***
25. Sz_1: *alább való.*
28. Sz_1: ***Ott*** [...] ***katuska.***
29. Sz_1: A sor elején zenei utalás: *Ária*
hova [...] *szánsz* ***é***
30. Sz_1: *személyemet!*
33. Sz_1: *most! — — ah, be*
34. Sz_1: ***Mellytől sértettetik***
36. Sz_1: A jegyzetben: *Felülés,* A kp. minden bizonnyal sh. hiányjel helyett; eszerint em. *jobbágyá* em.
38. Sz_1: *zálog tsókot*
39. Sz_1: *maradj még!* ***Úgy is***
Sz_2: *Szólj le* sh. A sorbeli második előfordulás s a Sz_1 szerint em.
40. Sz_1: *Oda vagyok!*
42. Sz_1: *el tűrhetem.*
43. Sz_1: *Isten hozzád* [...] *le vetem.*
44. Sz_1: *életem!*
Sz_1: *felült*
45. Sz_1: A sor elején: *Recit.* [...] ***pajtás!***
48. Sz_1: *vitézzel!*

52. Sz_1: *tunyából* Az AV.-ben: *túnyából,* de a szó második előfordulásában már *tunyát*; em.
54. Sz_1: *bennem,*
55. Sz_1: ***És ezen hibámnak*** *helyre-hozására*
56. Sz_1: *a' sárágára,* A szó az Sz_1-ben dőlt szedéssel.
57. Sz_1: *el-hányt*
58. Sz_1: *Tegyetek*
59. Sz_1: *Isten hozzád* [...] ***aszszonnak,*** Az AV.-ben a sor végén nincs kp., a Sz_1 szerint em.
61. Sz_1: *eggy*
64. Sz_1: ***Havasi*** *már* [...] ***vólnának;***
65. Sz_1: ***kevély*** *Frantzot*
67. Sz_1: *pajtás* kp. n.
72. Sz_1: *boszszúját!*
Sz_1: *felült*
73. Sz_1: *aszszonyi*
75. Sz_1: *fujják a' trombitát,*
76. Sz_1: *'S holnap* ***kaphassanak***
80. Sz_1: *de* ***német vagy rátz*** *a' te zsanád.*
84. Sz_1: ***Söt*** *lántzot*
91. Sz_1: ***tsupa*** *kegyetlenség,*
Sz_1: *felült*
94. Sz_1: *Én a'* ***vitézekhez***
96. Sz_1: *vagy.*
98. Sz_1: ***Ah,*** *te*
Sz_2: Az *Éj* után nincs kp., a Sz_1 szerint em.
99. Sz_1: *névvel, —*
102. Sz_1: *melyemet.*
103. Sz_1: ***Magyarok*** *Istene!*
112. Sz_1: *pajtással.*
118. Sz_1: *egyikét*
119. Sz_1: *pajtásod'* ***földi*** *a'*
120. Sz_1: *De hogy* [...] *párjához;*
121. Sz_1: ***Hív szerelmet tartson,*** *leányom!*
122. Sz_1: *Hogy* ***néki a' pálmát el-nyerni*** *nem* ***szántad***
123. Sz_1: *Szerelem!* ***— —***
124. Sz_1: *Hordozzon Fiam! az* ***Isteni***
125. Ez az ária, amelyről Elek is azt írta: „Mintha a valódi naiv üde levegője csapna meg egy pillanatra A becsület s a szerelem című hazafias jelenet Ifjasszonyának áriájában" (41. l.) — mint utaltunk rá — folklorizálódott. Battha Bálint 1804—1808 körüli kótatárában így fordul elő (a szerző neve nélkül); az eltéréseket dőlt szedéssel jelöljük:

„A' Nemes Vitéz és a' Feleség

a' Feleség

Mikor fel ülsz Rósam paripára
Vess *egy égő* csokot galambkádra
Rolad az ég gondot ugy visellyen
Ha rám emlékezel minden helyen
Térj vissza ölembe palma ággal
Vitézi szerelmes forrósággal

a Nš [= Nemes] Vitéz.

Hivem vagy galambom nemis *kértem*
Szived egy *pár* tsókkal elpetsétlem
Mikor *végsőt nyög bennem* a' Lélek
Akkor is nevedre fel eszmélek
De ha *élve* vissza jövök hozzád
Mellyemhez szoritlak! Isten hozzád."
(SpK: 1666: 348. l.)

Bekerült — de nem duettként — némi szövegromlással a két közel egykorú nyomtatott sárospataki énekeskönyvbe is ; ezekben a vers három strófára van bontva: első négy sora megegyezik szövegünk 144—151. sorával, itt következik a zökkenő, *A' Gavallér* elhagyásával:

Térj vissza ölembe pálmaággal,
Vitézi szerelmes forrósággal,
Tudom, hogy *szivem van*, 's nem kétlem
Szíved e' hév tsókkal elpetsétlem.

Mikor bennem végszót nyög a' lélek,
Akkor *majd* nevedre feleszmélek.
De ha élvén visszajövök hozzád,
Mejjemhez szorítlak, isten hozzád!

(*Régibb és újabb részint érzékeny, részint víg dalok gyűjteménye.* S. patakon, 1806. 138. l.; ugyanígy a „második megbővített kiadás"-ban: *Érzékeny és víg dalok gyűjteménye.* Sáros-Patakon, 1834. 134. l.)

127. Sz_1: *vég tsókot*
129. Sz_1: ***Az ég gondot rólad***
132. Sz_1: *helyen.*
134. Sz_1: *Pálma ággal*
137. Sz_1: *Tudom, hogy*

AV.: *Tudom hogy* A Sz_1 szerint em.
142. Sz_1: ***Lélek***
144. Sz_1: *Feleszmélek.*
Sz_1: ***felült***
149. Sz_1: A sor elején: *Recit.* [...] *Jól van, jól.* — ***Az***
150. Sz_1: *Mit sírtok?* — ***Az***
151. Sz_1: *Gyer pajtás!* [...] *Ifjasszonka,*
AV.: *Ifjasszonka* A kp.-t a Sz_1 szerint em.
156. Sz_1: ***Aló** Ábrahám'*
Sz_1: *A' Felültek* ***Chórusa.***
158. Sz_1: ***Vitézek**, a' lóra,*
AV.: *a' lóra* A kp.-t a Sz_1 szerint em.
161. Sz_1: *közé*
162. Sz_1: *elj-ár!* NB. így, sajtóhibával!
167. Sz_1: *dobok* ***robbanjanak**,*
171. Sz_1: *ezer* ***bombi** dörög;*
172. Sz_1: *'**S** a' hazáért*
AV.: ***A*** hazáért em.
173. Sz_1: *hartzoljunk.*
174. Sz_1: *tér;*
176. Sz_1: *Meg-mutatja, hogy* A Sz_2-ben nincs kp., em.
177. Sz_1: *'**s magyar** kéz.*
178. Sz_1: *fegyver* ***zörög** 's a' t.*
180. Sz_2: ***A'** hazáért* em.
181. AV.: *hartzoljunk;* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai jobb meggyőződése ellenére készített alkalmi versei közé tartozik ez is, akárcsak párdarabja, *A' Nemes Magyarságnak felülésére,* bár az utókor némileg elnézőbb volt irányában, mint a másik insurrectiós vers iránt. A dramatizált életképi jelenet, némi ironikus humorral is fűszerezve, csakugyan inkább kezére állt Csokonainak, mint az álpátoszú, heroikus vitézi versezet. Nem csoda, hogy „áriá"-nak megírt duettje — mint utaltunk rá — nemcsak kéziratos kötetbe került bele, hanem folklorizálódva nyomtatott kiadványokba is.

Haraszti ezt írta róla: „E versnek [*A nemes magyarság felülésére*] vele egyszerre kijött párja már nem politikai, csak háttere áll ily színű decoratióból. A »Becsület és szerelem« egy családi jelenetnek rajza a felkelés idejéből. A gavallér atyjától búcsúzik, ki őt áldással ereszti el: nem úgy az ifiasszonyka, ki keseregve tartóztatja habozó szerelmesét. Ezt keményebbszívű collegája nem szünik hivni, ösztökélni, míg végre a családfő ugy egyenlíti ki a dolgot, hogy a gavallér hűséget fogadva, kölcsönös búcsúdal után búsan induló társaihoz csatlakozik, a kik valami szelidebb mars nótájával igyekeznek elűzni a léptűkbe hágó levertséget." (88. l.)

Sinkó a „csapnivalóan rossz, több oldalt betöltő hazafias versek" közé sorolta (140. l.). Vargha Balázs figyelt föl arra, hogy „*A becsület és szerelem* kitűnő, ironikus életkép; verses kis bohózat egy pipogya gavallérról, akit társai a hadba hívnak, felesége azonban szenvedélyesen tartóztat." (ArcV. 160.) A továbbiakban szól a „cinikus mókák"-ról, amelyek közepette „az anyámasszony katonája" végül is hadba indul, hozzátéve még, hogy a költő „Ezt a természetéhez nagyon is illő könnyedséget azért is megengedhette magának, mert mire az inszurrekció nehézkes apparátusa megmozdult, könnyebbedett a veszély, s Napóleon békét ajánlott". (Uo.)

Gavallér (rég.): a szó eredeti jelentése szerint itt 'lovag', 'lovas'.

1. *Töröljetek puskát:* valószínűleg a puskák olajozására, tisztítására vonatkozik.
22. *marsozni* (fr.—ném., rég.): masírozni, menetelni.
26. *aló* (ném.—fr.): nosza, rajta!
28. *Katuska* (táj., rég.): elpuhult, asszonyos természetű férfi.
33. *szúrdaló ív* (költ.): Ámor íja.
42. *tetem* (rég.): csont.
66. *veres sapkák:* a francia forradalmárok vörös, ún. frígiai sapkája.
76. *vizita* (nép., rég.): látogatás, vizit.
80. *Zsana* (táj.): zsémbes asszony.
98. *Éj:* ej! (indulatszó).
112. *Vívik* (poet. lic.): a különben iktelen *vív* ige ikes ragozása, föltehetően az *ívik* ige mintájára, amely *vivik* alakban is élt Csokonai vidékén (ld. SzamSz.; v.ö. Elek 64. l.).
114. *érzékenytelen* (rég.): érzéketlen.
153. *Allegró* (ol.): vidáman, élénken.
156. *Hajdi* (nép.): nosza, rajta!
Ábrahám' kebelébe (bibl.): a mennyországba.
157. *'s más helyébe:* más áll majd az elesett helyébe.
158. *Lamento* (ol.): bánatosan, gyászosan.
177. *Scytha:* a magyarok elődeinek tartott iráni nyelvű ókori nép; szittya, szkíta.

Verselése

A „Kántátá"-hoz Csokonai változatos versformákat használt: a „recitatívák" páros rímű tizenkettőseitől s a régies négyesrímű Gyöngyösi-strófáktól a játékos, üde, dalszerű formákig, amelyek nem véletlenül váltak népdallá.

Elek részletesen foglalkozott a verssel, mind ritmikailag, mind rímelés tekintetében. Különösen a rövid sorú „*Mars*"-ok, a *Lamento* s az Ifjasszony és a Gavallér üde, népies hangvételű áriája (amely nem véletlenül folklorizálódott) kínált alkalmat a verstani méltatásra. Elek a „népi ritmuskincs" jelentkezését fedezte föl *A' Felülltek' Karja „Lamento"*-jában is: „Csokonainál a

népi ritmuskincs annyira belopta magát a fülekbe, hogy a költő tudomása nélkül is beleszól már elvétve az ihlet formaképző tevékenységébe. Ilyen önkénytelenül népi, s a tudatosság fokára még nem emelt képlet a háromütemű 11-es, 4 + 4 + 3 osztással. Ez a sor, mely a későbbi, különösen Petőfi körüli népdalköltés oly kedvelt formája lett, ekkor még a műköltészet számára jóformán felfedezetlenül szunnyadt a nép irodalomalatti rétegében. Tudomásom szerint Csokonait csak Ányos Pál előzte meg mintegy tíz esztendővel a 11-es sor tervszerű alkalmazásában »A víg társaságról« című mulató énekével; ennek strófatervében e sorfaj már lényeges szerephez jut. Azonban míg Ányosnál ez egyetlen előfordulása, addig Csokonainál öt versben bukkan fel, s pattogó ütemével megüti a fület ..." (41. l.)

Egyik példája éppen tárgyalt versünk *Lamento*-ja (159—162. sor). „Naiv dallamképlet"-et fedezett föl a 166—169. sorban is, ezt írván: „Faludinál találjuk először a 4 sor párrímű 7-esből álló s a népdal felé közeledő strófát is (Utravaló), melyet háromízben használ Csokonai, de csak egyszer tisztán ütemesen (A becsület s a szerelem »Mars«-ja)" (8. l.). Majd később újra visszatér rá: „Naiv dallamképlet továbbá a 4 + 3 osztású, 7 szótagos sor, mely azonban Csokonainál nem közvetlen népi hatásra megy vissza, hanem Faludi gyakorlatán alapul. Három költeményében alkot önálló strófát belőle s azok közül is az egyik (A rövid nap s hosszú éj) tulajdonképpen negyedfeles jambus, melyet azonban ütemezve is lehet olvasni. Csokonai még nem érezte ki e formából a naiv dallamot, amire a költemények tárgyán és hangján kívül (két vers elmélkedő jellegű, a harmadik pedig nemesi induló) az ütemképlet gyakori felcserélődése is utal, ami ellenkezik a naiv ritmusérzékkel." (42. l.) Példaként versünk 166—169. sorát idézi (101. l.). Az ún. „gondolat-feleződés"-re is jó példát fedezett föl tárgyalt versünkben: „Az említett gondolatfeleződésnek pompás példáit találjuk a »Becsület s a szerelem« egy helyén, ahol a dilemmában levő Gavallér a következőket mondja ..." (28. l.) Idézi a vers 103—108. sorát, majd ezt teszi még hozzá: „A dilemma ellentét-párjainak feleződő felépítése kitűnően kongruál a 6 + 6-os sormegoszlással, s tartalmi és mondattani párhuzama pedig nagymértékben erősíti az alexandrin verstani ritmusát. (A második sor hibás gondolat-tagolódása — 8 + 4 — mint ellentét még jobban kiemeli a többi, helyes felépítésű sornak jóleső esztétikai hatását)." (29. l.)

A rímelés mellett sem mehetett el szó nélkül Csokonai versművészetének kutatója: „A »Mátra—vivátra« rímpár szépsége [ti. a *Magyar! Hajnal hasad* c. versben] a (nyelvtani különbözőség mellett) a rímalkotó magánhangzók szépségében rejlik. Ugyanis a legérzékibb hangzású, legplasztikusabb rím — »asszonyi kadencia« esetében, vagyis ha az utolsó előtti szótag hosszú — az, amelyet az áa-áa rímmag alkot, mégpedig olyképpen, hogy a rövid »a« az összecsengő szavak utolsó betűje, melyen keresztül az egész szó szabad kizengést kap; nem úgy, mint a »gyásznak-vásznak« rímben, amelynek pedig magva egyezik az előbbivel, de a dallamos szavak jóleső zsongását a befejező mássalhangzó (mely amellett záróhang is: »k«) elvágja, mint amikor egy

hárfaszerű dur-akkord után a zongora pedálját hirtelen eleresztem. Nyílt kihangzású áa-rím pl. a Becsület s a szerelemben: ... Bárcsak *már a* Trombitára lehetne marsozni." (81. l.) Az *Allegro* (153—157. sor) esetében pedig fölfigyel a ráütő s a félrímek használatára: „A ráütő és a félrímet nem említi [Csokonai], bár gyakorlatában mindkettőre találunk példát: aabbb rímelésű »A becsület s a szerelem« »Allegro«-ja ..." (86. l.)

Csupán a 169. s 177. sor egymástól messze került rímére tett kifogást: „Csokonainál a rím mindig érvényesül, ugyanis az összecsengő sorok egymástól 1, 2, 3, vagy maximum 4 sornyi távolságban vannak. Csupán egyetlen esetben vész kárba a rím varázsa, midőn egy négyrészes strófa 4. és 12. sora cseng össze. (A becsület s a szerelem befejező »Mars«-a [...]) Az átlagos emberi fül ugyanis nyolc soron keresztül nem tart meg magában — arra irányuló szándékos figyelem nélkül — egy-egy hangérzetet, különösen, hogyha közben hangos párrímek tompítják annak hatásfokát." (87. l.)

Juhász Géza szintén fölfigyelt a „Kántáta" változatos rímelésére: „*A becsület és szerelem* egymaga is lelőhelye a rímekkel legváltozatosabban tagolt nagyobb soroknak: 4a; 4a; 4, 3b; 4c; 4c; 4, 1b, ahol a 6. sor helyén a továbbiakban 4, 2, majd 3, 3 áll." (CsVers 62. l., továbbá: Cs-tan. 341. l.)

269. Egy Angyalhoz

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa az ún. Rózsi-versek kis füzetében a nyitó vers; a költő számozásával is az *1.* darab: KK IV, a 12b lap után az 1—3. l. (K_1) (v.ö. Cs/ÖM. I, 127. l.). Ezt a költő később — alkalmasint a LD.-ba szánva más színárnyalatú tintával átdolgozta; ezt tekinthetjük a második kidolgozásnak (K_2). Mivel más kéziratáról nem tudunk, föltehető, hogy az 1805-i Kt. Fasc. 12.-ben előforduló adat: „⟨NB. NB⟩ egy angyalhoz" a K_{1-2}-re vonatkozik.

Megjelenése

Sem címével, sem kezdősorával nem fordul elő a költő kiadásra szánt műveinek jegyzékein, pedig elvileg ott lett volna a helye már az 1797/98-i SzV/j.-n is; a LD. tervezeteibe se került bele, bár a K_2 változtatásai arra mutatnak, hogy az átdolgozást oda szánta.

Először Toldy közölte a K_2 szerint, a jegyzetekben megemlítve, hogy „Először »Julim« állt mindenütt Lilla helyett" (956. h.), de a többi eltérésre nem utalt.

A HG. a 11. sor végszavához ezt a lapalji jegyzetet csatolta: „Így! (Ak. 39. 11. 37. b.)" (II, 97. l.); ugyanott a 20. sorhoz ezt a megjegyzést fűzte: „Az előbb eml. kéziratban itt a következő, de a költőtől áthúzott versszak áll:

Az angyalnak fényes szája [Élesztő szókat bocsát]
A te szép szácskád rózsája [Igy meghat: angyal vagy hát.]"

Egyéb szövegeltérésekre a HG. nem utalt.

A FK. nem vett tudomást a HG. jegyzetéről: Toldy szövegét közölte.

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) ezúttal nem [ ]-ben közölték a Csokonai által törölt vsz.-ot, hanem folyamatosan a szövegbe illesztve, viszont meglepő módon *Laura* nevével kezdik a verset, s a továbbiakban is *Laura* nevét szerepeltetik, noha ilyen szövegváltozat nem létezik. Mindezzel a Juhász Géza prekoncepciójához igazodó szövegkoholással alább, a szövegkritikai, ill. a tárgyi magyarázatokban foglalkozunk.

Vargha legújabb, 1987-i kiadásában már a CsMűv.-ben közölt kritikánk alapján elhagyta a vers elejéről *Laura* nevét, s az ősszöveg, a K_1 szerint *Kedves*-t, ill. *Juli*-t írt, de aztán, következetlenül, visszatért a *Laurá*-hoz, s a költemények jegyzeteiben — ahol számot adott újításairól — erről nem szólt. A vers utolsó három vsz.-át ugyanitt — érthetetlenül — [ ]-ben közölte.

Keletkezése

Már Toldy megállapította, hogy 1797-ből való Csokonai „saját fogalmazása" (956. h.). Ferenczi is hasonlóan vélekedett: „A Lillához írt legelső költemények egyike [...] 1797-ből" (77. l.).

Mivel a K_1-ben *Juli, Juliska* sszerepel, Juhász Géza ezt a verset is Csokonainak Földiné Weszprémi Julianna iránt föltételezett szerelme bizonyítékául próbálta fölhasználni, ennek azonban ellene mondott a vitathatatlan 1797-i keletkezése. Ezt áthidalandó, teljesen alaptalanul föltételezett egy korábbi, 1793-i változatot, s mivel ilyen nem volt, azonosítani akarta a költményt az 1795-i EK. CXXVIII. darabjával, *A' Kárpótoló* c. „Dal"-lal: „ez a vers az elveszettek között szerepel; s az eddig föltárt anyagból legkönnyebben az *Egy angyal*-lal lehet azonosítani" — írta (JGk. 165. sz.; v.ö. Szilágyi: CsMűv. 297 kk.). Hogy milyen alapon azonosította az ismeretlen verset az *Egy Angyalhoz* „ősszövegével", jegyzeteiből nem derül ki: maga a cím nem ad semmi alapot erre az azonosításra, de ezzel már el lehetett érni, hogy 1795 előttre keltezhessék a verset. Juhász ugyanitt még egy kronológiai támpontot vélt találni: „Ritmusában is azonos a *Haljunk meg* 1793-ra tehető darabjával". (Uo.) A *Haljunk meg [= Mint a' Szöllő kebelével]* c. verset azonban — mint annak jegyzeteiben kifejtjük — éppoly önkényesen vonatkoztatta Földinére s keltezte 1793-ra Juhász, mint emezt; abban azonban igaza van, hogy a két szóban forgó költemény egy időben keletkezett: csak nem 1793-ban, hanem 1797/98-ban.

A fentiek megmagyarázzák *Laura* nevének becsempészését is az eredeti fogalmazványba: az 1793-i szerelmes tárgyú versekben *Laura* neve az uralkodó, tehát a vers „*Lilla* előtti" ősszövegébe is *Laurá*-t kell „helyettesítenünk" — azzal mit sem törődve, hogy az 1797-i kézirat ősfogalmazvány, s

nincs előzménye! („Itt most az ős, Lilla előtti szöveget közöljük" — írta Juhász Géza —, csak azt nem tette hozzá, hogy mesterségesen „kikövetkeztetett", koholt szövegről van szó.)

Ha valóban 1793-ban keletkezett volna, rajta kellene lennie a JGy.-n vagy az EK.-n, de egyiken sem fordul elő. (*A' Kárpótoló*-val való azonosításnak semmi alapja.) A hiteles és egyetlen kézirat, az eredeti fogalmazvány, egyértelműen bizonyítja, hogy a vers Vajda Juliannának szólt — ahogy a szakirodalom is egyöntetűen vallotta Juhász Géza előtt —, s mindjárt megismerkedésük kezdetén, tehát 1797 nyarán keletkezhetett.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja — az „ultima manus" gyakorlata szerint — a K_1-ből 1800 körül kialakított K_2; mivel ebből a 20. sor után következő vsz.-ot az átdolgozáskor a költő törölte, a főszövegben nem közöljük, viszont a jegyzetekben a K_1 eredeti szövegét is bemutatjuk.

1. K_1: ⟨*Kedves kellő szépségidel*⟩ Más árnyalatú tintával fölébe írva a K_2 szövege.
2. K_1: ⟨*Tudom,*⟩ Az áth. szó fölé írva más árnyalatú tintával: *Benned a'* A továbbiakban: *virtus*⟨*od is*⟩ Az áth. rész fölé, más árnyalatú tintával beszúrva: *mi*
3. K_1: *Angyal vagy* ⟨*Juliska*⟩ Az áth. név fölé írva az átdolgozáskor, más árnyalatú tintával: *te Lilla*
4. K_1: E sor után, a fogalmazással egy időben még ezt a két sort írta le a költő, de — szintén egyidejűleg — csigavonallal törölte:

   {*Szép vagy te* ⟨. . .⟩} [Az áth., olvashatatlan szó fölé írva: *nyájas*]
   's ártatlan
   A' mit a' föld ritkán lát.

16. K_1: A sor a lap legalján, s ezért a végszó lemaradt; em.
17. K_1: ⟨*Földi*⟩ *Az* [Jav. e.: *az*] *angyalk* [= *angyalnak*] (A sor fölé beszúrva: *Szív*] *enyhítő* Egyidejű jav.
18. K_1: *Nektár*⟨*ral*⟩ Egyidejű jav.
20. K_1: E sor után Csokonai által keresztülhúzva még ez a vsz. található:

   «*Az angyalnak fényes szája*
   ⟨*Szív*⟩ *Élesztő szókat botsát,*

   ⟨*Illyen*⟩ *A'* [Jav. e.: *a*] *te* [A sor fölé beszúrva: *szép*] *szátskád* [Jav. e.: *szád*] *rózsája*
   Igy meg hat, Angyal vagy hát.»

A vsz. után még ezek a sorok találhatók a K_1-ben: ⟨*Méltó Felséggel 's Szépséggel*⟩ Az áth. rész utolsó szótagja alatt: *telt* ⟨*Tészi Angyal*⟩ Egyidejű javítások, akárcsak a következőkben, egészen a 33. sorig.

17. K_1: ⟨*Az angyaloknak [? Szépeit]*⟩ *emeli* A *Szépeit* (?) fölé írva: *Ditső szépséggel*
25. K_1: *Angyal* ⟨*is*⟩ ⟨*sokáig*⟩ Az áth. szó fölé írva: ⟨? *hosszan*⟩ Az áth. szó alá írva: *el tűnik*
29. K_1: ⟨*Mégis*⟩ *Úgyde*
33. K_1: *Bátor* Más színárnyalatú tintával az átdolgozáskor jav. e.: *Ámbár*
34. K_1: *a' Menny*⟨*ben soha*⟩ Egyidejű javítással az áth. szó alá írva: *országba* Majd más színárnyalatú tintával az átdolgozáskor a *Menny* ragja visszajavítva, s a szó alá írva: *soha*
35. K_1: ⟨*Bár*⟩ Egyidejű javítással törölve.
36. K_1: ⟨*A'j.*⟩ *Nékem* Egyidejű törlés; a következő viszont az átdolgozás idejéből, más árnyalatú tintával: ⟨*a' más világba*⟩ Az áth. rész fölé írva: *ottan: semmi a'.*
37. K_1: *én* Más szókezdetből jav.
38. K_1: ⟨*Hijját*⟩ *meg ñ [= nem]* Más árnyalatú tintával az áth. szó fölé írva: *Szűkit*
39. K_1: *te* ⟨*minden*⟩ Egyidejű javítással az áth. szó fölé írva: *a' szép*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Vajda Juliannához szóló első személyes hangú szerelmes versek egyike, ha nem is az ismeretség legelejéről, hiszen benne már megfogalmazódik az egy életre szóló kapcsolat vágya, a leánykérés szándéka: „Te is kísérjél holtomig".

Noha a vers kézirata, szövegkörnyezete, tartalma is egyértelművé teszi, hogy hajadonhoz szól, s hogy a versbeli *Juli, Juliska* csakis Vajda Julianna lehetett, Juhász Géza — mint volt róla szó — megpróbálta e verset is Földiné Weszprémi Juliannára vonatkoztatni, kéziratos jegyzeteiben ezt írván: „Ezzel kezdődik a Rózsi-versek összeírása, holott Rózsiról szó sincs benne, hanem Julinak nevezi szerelmesét. Vajda Julianna azonban bajosan lehet ez a Juli, különben nem fogna hozzá Cs., hogy átjavítsa a nevét Lillára. Ám azzal is úgy jár, mint az *Elragadtatott érzékenységek*ben a Laura-névvel, egy darabig javítja Rozáliára, aztán beleún. Valamiért az lehetett az érzése, hogy ennek a versnek nincs Vajda Júliához semmi köze; — végül föl sem vette a Lilla-dalok közé.

Javítgatásai [. . .] nem igazolják azt, hogy ez a vers Komáromban keletkezett volna. Nem véletlenül került a RV élére." (JGk. 165.)

Szerintünk sem véletlenül került a RV. legelejére, viszont az egész ciklus eredeti koncepciója megváltozván Lilla férjhezmenése által, e vers már átdolgozva sem illett a LD.-ba. Talán az 1—28. sor még elmehetett volna egy rajongó vallomásként, a ciklus első felében, de az utolsó három vsz. már

semmiképp nem illett oda: a „tiran törvénynek" meghódoló Lillával nem óhajtotta a földön túli találkozást: a LD. záró verseiben is előkerült a halál motívuma: *A' Tihanyi Ekhóhoz, A' Pillangóhoz* soraiban egyaránt, de a halálon túli találkozás igénye vagy eshetősége nem kerül elő ott sem, noha az utóbbi vers soraiban fölmerülnek „Olimpus' kertjei" s halhatatlanságot adó virágai. (Juhász Géza alaptalan ötletének részletes cáfolatát ld. Szilágyi: CsMűv. 292 kk.).

Már Horváth János rámutatott, hogy „nem vett fel minden Lillát emlegető dalát a gyűjteménybe", s ezek sorában említi tárgyalt versünket is (Csok. 44. l.).

V. Szendrei ezt írta róla: „A sebet ejtő szemek motívumköréből [...] *(A szerelmes szemek, Egy angyalhoz, Egy tulipánthoz)*. Legtöbbjük alapélménye az ösztönökben gyökerezik, de megformálásukban kiszámítottan artisztikus." (63. l.).

Verselése

Csokonai 1793-ban kipróbált kedves versformájában, trochaikus lejtésű 8-as és 7-es, keresztrímes sorokban íródott.

Juhász Géza a hím- és nőrímek vélt kronologizáló értéke folytán megpróbálta a rímelés alapján az 1793-i versek közé sorolni, hogy Földiné Weszprémi Juliannára vonatkozó föltevését igazolja. Az 1795-i keletkezésű *Földi Rózsa (A' Rózsabimbóhoz)* kapcsán ezt írta: „Csokonai a hím- és nőrímek alkalmazásában éppúgy fejlődött, mint a kétszeres versek kezelésében. A *Földi Rózsa* szinte iskolai példatárba kínálkozik." (CsVers 59. l. Cs-tan. 337. l.) A hozzácsatolt jegyzetekben pedig ezt írta: „Ilyen még: *Aranka Györgyhöz, Az esztendő négy szakasza* (szonett stb.). *A mezei gyönyörűségről* a rímelés jóvoltából világosan elválasztható egy ugyanilyen formájú töredéktől; még az *Egy angyalhoz* első és végső két versszaka is határozottan különbözik a többitől, akárcsak a *Két szerető dalja* első 5 strófája. Ahol pontosan egy szótagúak a hímrímek, szinte kétségtelen az 1793 táji eredet."

Természetesen a vers 1797-ben keletkezett, minthogy a rímelésnek nincs ilyen egyértelmű kronologizáló értéke.

A 21. és 23. sor *emeli ~ deli* ríme előfordul Csokonai két iskolai zsengéjében is (ld. Cs/ÖM. I, 563. l.).

270. Bacchus-Phoebus

Kézirata

Saját kezű tisztázata: KK. IV: 118a (K_1); ugyanott idegen kéztől eredő, közel egykorú másolata: 124a (K_2). Az utóbbi föltehetőleg azonos lehet az 1800 körüli Kcsj.-n a N° 7° alatt előforduló „Csurgói Purizáltatás" 13. darabjával: *Bachus—Phoebus*. (Ld. Cs/ÖM. I, 100. l.)

Megjelenése

A költő, úgy látszik, számolt közreadásával: az 1802-i ÚK.-n a 40. sorszámon így fordul elő: *A Bor edgy Török Poétából — Epigr.* (A műfaji megjelölés Csokonai saját kezétől származik; v.ö. Cs/ÖM. I, 227. l.) A szintén 1802-i Műfajjegyzéken az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" csoportjában a 13.: *Bachus—Phoebus* (ez nyilván a „Csurgói Purizáltatás" kézirata).

Csokonai életében nem jelent meg. Először Toldy adta közre — a jegyzet szerint „Cs. saját kézirataiból" — a „Hátrahagyott elegyes versek" Harmadik könyvében (778. h.). Utána a HG. közölte, azonos című fejezetében (II, 98. l.), majd a FK. s az ÖV.—M.

Keletkezése

A kéziratfogás, amelyben a vers fennmaradt, nem ad eligazítást, közvetlenül előtte az *Anakreon 's Ovid* c. epigramma tisztázata, azt megelőzően pedig egy töredék utolsó másfél sora: „A lap töredékes: felső és alsó darabja hiányzik. *Az Anakreon 's Ovid* tisztázatában a cím előtt *4.*, a *Bacchus, Phoebus* előtt *3.* sorszám található, tehát az *1.* és a *2.* számú vers is e lapon, vagy valamely szomszédos levélen lehetett. A lap másülönben üres verzójának bal szegélyén a letépett darab szövegének végbetűi láthatók." (Cs/ÖM. I, 135—136. l.). Epigrammánk után még egy vers található a fogásban: cím nélkül az *Esdeklés (= [Csendesítsd szíved háborúját ...])* fogalmazványa; erről a versről, amelyet a Juhász Géza téves kronologizálását követő kiadások (az ÖV.-től a MM.-ig) az 1792-i versek közé soroltak, bebizonyítottuk, hogy Vajda Juliannához szól, s a komáromi idill első korszakában: 1797 nyár elején, nyarán keletkezhetett (ld. CsMűv. 292., 329—331. l.). Ezt valamivel megelőzően születhetett tárgyalt epigrammánk is, 1797-ben. Már Toldy is az 1797—1804 között írt versek közé sorolta, közelebbről az 1798. febr. 16-i *Köszöntő* elé tette közvetlenül, s hasonlóan tett a HG. is. Az ÖV. a „Fordítások és átdolgozások" c. fejezetben az 1796 végén fordított *Látás* után közölte közvetlenül.

Az elmondottak alapján 1797 első felére tehetjük megírását. Az is emellett szól, hogy először az 1802-i ÚK.-n s a Mfj.-n tűnik föl: az 1798-i „Szerelmes versciklus"-ba nem illett bele.

Szövegkritika

Az ismertetett autográf tisztázaton kívül (K_1) közel egykorú másolata (K_2) a helyesírási eltéréseken túl csupán a 2. sor utolsó szavában különbözik az autográf tisztázattól. A vers c í m e a K_1-ben központozás nélkül: **Bacchus Phoebus.** Toldy s utána valamennyi kiadás vesszőt tett a két szó közé, aligha helyesen, mivel az autográf Kcsj.-n s a szintén saját kezű Mfj.-n is kötőjellel fordul elő: *Bacchus—Phoebus* — vagyis afféle azonosításról van szó, ugyanígy a K_2-n is. Nem lehetetlen egyébként, hogy a K_2, a „Csurgói Purizáltatás"

a költő átdolgozott, javított szövege alapján készült, ezért mint főváltozatot közöljük; a címet a K_2, ill. a Kcsj. szerint em.:

Bacchus-Phoebus
egy Török Poéta utánn

Az üvegnek gyönyörű napkeletéből
Mikor a' Bor' tüzelő napja kitetszik
Az Ivónak szeme száján ezer újj rózsa virít ki.
(KK. IV: 128a)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az autográf kézirat utalása szerint „Egy Török Poéta után" készült; forrását azonban egyelőre nem ismerjük. (Meglepő, hogy a költő a Mfj.-n nem az „*Apró Fordítások*" közt szerepelteti.) Csokonai bizonyára *Az ázsiai poesisről* címen ismert tanulmánya írásakor ismerkedett meg a verssel, föltehetően az eredeti mellett annak latin fordításával is.

1. *Az Üveg:* a pohár, a palack.
2. *a' Bor' tüzelő Napja:* a Nap Apollót, a Fény (s a Költészet) istenét jelképezi; voltaképp erre az azonosításra utalt a kötőjel a címben.
3. *Az ivónak szeme-száján ezer új rózsa virít ki:* megmámorosodik, ihletet nyer a bortól.

Verselése

Szokatlan képletű: a két első sor 4 + 3 + 5 osztatú rímtelen tizenkettős, s rímtelen a 4 + 4 + 3 + 5 osztatú utolsó sor is, mindhárom „ionicus a minore" metrumú. Az epigramma „Jonicus minus" ritmusát mint „latin hatás"-t már Oláh Gábor is említette (ld. CsLat. 62. l.). Elek az *Egy tulipánthoz* mértékes-ütemes (szimultán) verseléséről szólva utalt Csokonai epigrammájára: „Az ütemek megtartják izoláltságukat [ti. az *Egy tulipánthoz,* ill. Arany *Tengerihántás*-ának soraiban]. (Csokonai még egyszer él e formával »Bacchus és Phoebus« című apróságában, melyet saját megjegyzése szerint »egy török poéta után« írt.)" (101. l.)

271. Barátomnak

Kézirata

Két kézirata maradt: 1797 tájáról első kidolgozása, fogalmazványban, az ún. „Rózsi-versek" sorozatában, annak 2. verseként; KK. IV. 9a (K_1). Ebből alakította ki a költő — más árnyalatú tintával — 1800 körül a második

változatot (K_2), amely némi változtatással a LD.-ba került. A LD. cenzúrai példányának tisztázata: KK. III, 78b—79a (K_3).

A Kcsj. „N° 7° Purizáltatás" elnevezésű kötegében a 32. helyen is előfordul címével: ez nem volt azonos a K_2-vel, egy másik tisztázata lehetett a versnek.

Megjelenése

Kezdettől gondolt kiadására a költő: az 1797/98-i SzV/j.-n kezdőszavával fordul elő. Az 1802-i ÚK.-n a 65. helyen: „*Illyen Dorgálást Barátom* — Epigr.". Majd a Rózsi-ciklusból kifejlődött LD.-ba került bele: a LD/t_1-en a 44/b sorszámú; az LD/t_2-n nincs sorszáma; a LD/t_3-n a III. Könyv LIV. verse. Végül is — *A' Feredés* elhagyása után — a Harmadik könyvben, a kötet LIII. verseként, a 159—160. l.-on jelent meg.

Toldy utalt az első kidolgozás szövegváltozataira: „. . . a második versszak vég sora eredetileg így hangzott: »Úgy van: Rózsim éle ám«; a harmadiknak vége pedig:

Úgy van, mert Rózsim megholt,
A ki kedvem tárgya volt." (XXXV. h.),

s a jegyzetekben (936. h.) egyéb szövegváltozatokra is kitért.

Utalt az ősszöveg eltéréseire Juhász Géza is, részleteket idézve: It. 1953: 463. l.

A vers ősszövegét (K_1) egész terjedelmében 1981-ben e kötet sajtó alá rendezője közölte: CsMűv. 300—301. l.

Keletkezése

Mint volt róla szó: az 1797—98 körüli ún. „Rózsi-versek" ciklusának 2. darabja. Toldy, aki a tárgyalt vers LD.-beli szövegének jegyzetében közölte az ősfogalmazvány eltéréseit, az „első dolgozat" keletkezését 1797-re tette (936. h.); bizonyára ennek nyomán keltezte erre az évre keletkezését a HG. is (III, 495. l.).

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—MM.) az 1797. év legelejére tették keletkezését.

Szerintünk 1797 folyamán, sorrendi helye szerint is az *Egy Angyalhoz* után keletkezett, legkorábban a RV. ciklusából. Az 1797-i keletkezést megerősítheti a K_1 „Bár épen nem vagyok is | Huszon 4 esztendős is" személyes jellegű utalása (ld. az alábbiakban).

Szövegkritika

A kritikai kiadások szabályai szerint a LD. 1802 körüli végleges szövegét (K_3, ill. LD.) közöljük főszövegként, de fő változatként közre adjuk a Rózsi nevére írt ősszöveget is a jegyzetekben, s ugyanitt jelezzük azt a folyamatot, ahogy ebből a K_2 kialakult.

A K_1 szövegét — mint volt róla szó — 1981-ben, a CsMűv.-ben, nem egészen betűhíven, már kiadtuk.

A K_1-ben nincs c í m e a versnek: azt a K_3-ból ismerjük. A K_1 szövege:

Barátomnak

Illyen dorgálást barátom
Tőled már sokszor hallék.
Hogy magam ugy el botsátom
Holott vidor fi valék.
⟨'S másszor [? rendesen ?] úgy járék⟩
Most henye vagyok és gyáva
Pedig másszor mint egy páva
Vóltam a' fel őltözött
Víg Gavallérok között,

Azt is hányod a' szememre
Hogy most bús komor vagyok
És ifjú legény létemre
Magammal is fel hagyok.
Én ki másszor a' Lyánkákat
És egész Compániákat
Vígságra élesztettem:
Úgy van! Rózsim szerettem.

Most pedig már ⟨? tsak kevésbe⟩ keservébe
Ortzám halaványodik
Őltözöm tsak neglizsébe
Szívem t̄s̄ [= tsak] szomorkodik
Nem kedvell sem Companiát
Sem Lyánt sem semmi Grátziát
Ne tsudáld, mert ah g̃ [= meg] holt
A' ki kedvem tárgya volt.

Ebből a K_2 változata így alakult:

2. A sor végén eredetileg vesszős volt, az átdolgozáskor Csokonai ezt lehúzta, s pontot tett helyére, bár lehet, hogy pontosvesszőt szánt ide az átdolgozáskor.
3. ⟨*ugy el*⟩ az áth. szavak fölé írva: *miért.*
4. ⟨*Holott vidor fi*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Úgy el; bár vidor.*
5. *M*⟨*ost henye*⟩ Az áth. rész első szava, a sor fölé írással *Mért*-re alakítva. ⟨*és*⟩ Az áth. szó fölé írva: *most ollyan*
6. ⟨*Pedig*⟩ Az áth. szó fölé írva: *A' ki*

11. *És ifjú* ⟨*legény*⟩ Az első és a második szó között a sor fölé írva: *hogy* A *létemre* átjav.: *lételemre*

K_3, LD.: *És hogy* ***már*** *ifjú-létemre*

12. *Magammal* Átjav.: *Mindenemmel* ⟨*is*⟩

13. ⟨*Lyánkákat*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Nimfákat* v. ö. Toldy 936. h.

K_3, LD.: ***lyánykákat***

14. ⟨*És egész*⟩ Az áth. szó fölé írva: *'S a' telyes* V. ö. Toldy i. h. A K_3, ill. a LD. visszatért a K_1-hez.

15. ⟨*Vígságra élesztettem*⟩ Fölé írva: *Kedveltetni jól tudám*

16. ⟨*szerettem*⟩ Fölé írva: *éle ám!* v. ö. Toldy i. h.

K_3, LD.: *Úgy van:* ***LILLÁT bírtam ám!***

18. K_2: A sor élére szúrva: *Két* s a *halványodik* első *o*-ja törölve.

20. A *szomorkodik* olvashatatlan szóból átjav. az átdolgozáskor.

21. A *kedvell* átjav. így: *kedvellek* ⟨*sem Companiát*⟩ Az áth. rész fölé írva: *társaságot*

22. ⟨*Lyányt*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Leányt*
⟨*semmi Grátziát*⟩ Az áth. rész fölé írva: *múlatságot.* V. ö. Toldy i. h.

K_3, LD.: ***tzifraságot.*** —

23. ⟨*Ne tsudáld*⟩, Az áth. rész fölé írva: *Úgy van, mert* ⟨*ah*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Rózsim* V. ö. Toldy i. h.

K_3, LD.: *Úgy van:* ***LILLÁT fájlalom.*** — —

24. K_{1-2}: *A' ki kedvem tárgya volt* V. ö. Toldy i. h.

K_3, LD.: ***Óh te, eltűnt Angyalom!***

Meg kell jegyeznünk, hogy a RV. kis füzetében, a 6. l.-on (9b) egy cím nélküli töredék található, az ugyancsak cím nélküli *Az én tzímerem* fogalmazványa alatt. Mivel a kis füzetben a versek egyes összetartozó részletei sem folytatólagosan szerepelnek, föltételezhetjük a szoros tárgyi, tartalmi rokonság miatt, hogy ez a vers is a most tárgyalt *Barátomnak* egyik változataként készült; ezt látszik igazolni az azonos versforma is.

Igazán mondod barátom
Hogy kedvem nints semmibe
'S ⟨*vigasságomat*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *Boldogságomat*] *n̄ [= nem] látom*
Az élet
⟨*Már ...*
Az életnek kedvébe
Igaz örömöt n̄ [= nem] lelek
Gerlitzeként nyögdétselek

E vsz. előtt még egy kétsoros töredék található: ugyanilyen 8-as, 7-es sorokban írva, de tartalmilag nem bizonyos az ide tartozása; mindenesetre az egész RV. ciklus kronologizálása szempontjából igen fontos:

⟨Még 24 eszten⟩
Bár ⟨még⟩ épen ñ [= nem] vagyok is
Huszon 4 esztendős is

(V. ö. Szilágyi: CsMűv. 299. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Rózsi-versek 2. darabja, de ha az *Egy Angyalhoz* személyes jellegű vallomását — amelyet csak utóbb igyekezett a költő beilleszteni a ciklusba, némi átdolgozással — nem számítjuk: voltaképp ez a nyitó darab, amely leüti az alaphangot: az elveszített kedves halálán érzett fájdalom érzéséét.

Így azonban nem illett bele a Lilla-ciklusba, ezért kellett a LD.-ben a két zárósort megváltoztatni, hiszen Lilla testileg nem halt meg. (Az más dolog, hogy *„A vidám természetű poéta"* nem rekedt volna meg elhunyt kedvese elsiratásánál: a ciklus második fele az új szerelem gyógyító hatalmát ünnepelte volna, s ezzel a változattal akart eredetileg Vajda Julianna elé lépni (v. ö. Szilágyi: CsMűv. 286 kk.). A sors hozta úgy, hogy a Rózsi halálán kesergő ciklus végül Lilla elvesztését siratő „poétai román"-ná alakult.

Gaál László a verset a Vajda Julianna önkényes férjhezadásának mozzanatához kapcsolta: „a lány apja gondolkodóba esett, hogy a lányt annak kellene adni a' ki nem tsak elveszi hanem el is tarthatja; Cs. leveleit lányához küldötteket el fogdosta — és a lánynak azt mondván hogy Cs. nem is akarja elvenni, mert ímé régólta nem is ír, a lány végre terminust ad — hogy ha Cs. addig nem válaszol, akkor a Kereskedőhöz hozzá megy — az Esküvésre kellett indúlni mikor Csokonai levelét többek közt a lány meg pillantja — elájúl —; az alatt az Atya más levelet tesz a Cs. levele helyébe s a felébredő lány a Cs. levele helyett mást volt találni kéntelen — és betegen elvitték esküvőre. — sokára minden ki világosodott, de késő vólt.

Ekkor írja a fájdalmas Csokonai:

rab Gerlitzém sas kézbe hergesz
s várod segélyemet
Hijában már Kintsem hijába,
Csak a halál jég sátorába
ölelhetsz meg engemet.

és Tellyesitsd kötelességed
A' hoz ki fogva tart téged s. a. t.

Ekkori sorsáról írja

mért volnék olly gyáva
én a' ki máskor mint egy páva

voltam etc. —
úgy van Lil[lát fájdalom]" (CsEml. 421—422. l.).

Ez csak a LD.-beli változatra érvényes, természetesen: az 1797-i összöveg még Rózsi elvesztét siratja, a kezdődő, vigaszt hozó új szerelem fölsejlő igézetében.

Juhász Géza e verset is igyekezett beiktatni a Földiné és Csokonai között föltételezett szerelmi kapcsolatba, annak alapján, hogy a Rózsi-versek címzettje „Földi Rózsa", Földiné Weszprémi Julianna, s hogy a vele azonosított „Rózsi" csak metaforikusan halt meg: 1795 után megszűnt köztük a kapcsolat. Szerinte a K_2-be ezért került Rózsi neve: „Végül itt a Rózsi-versek közt a *Barátomnak* című. Eredetileg így fogalmazta a második strófáját (Kisebb költ. IV. 9a. Akad. kézirattár.):

Azt is hányod a szememre,
Hogy most búskomor vagyok
És ifiú lételemre
Már magammal felhagyok
Én ki másszor a nimfákat
S a teljes kompániákat
Vígságra élesztettem:
Úgy van! Rózsit szerettem.

Itt csupán azt a veszteségét siratja, hogy szerette, azaz volt rá lehetősége, hogy szeressék egymást. Ekkor újból tudatára ébredt, hogy ha már nem szeretheti, akkor az ő számára nincs is többé Rózsi. A vers két végső sorát így módosítja hát:

Kedveltetni jól tudám:
Úgy van! Rózsim éle ám.

S az utolsó (3.) versszakot csakugyan ezzel fejezi be:

Nem kedvellek társaságot,
Sem leányt, sem mulatságot,
Úgy van, mert Rózsim megholt,
Aki kedvem tárgya volt.

Nemcsak az válik itt bizonyossá, hogy még *barátjának sincs arról sejtelme sem, milyen gyász érte Csokonait,* hanem benne magában is *mintha versírás közben derengene vissza a két korábbi vallomás: Rózsi megholt.*

Ezután húzza át a *Rózsim sírja felett* újból leírt ősfogalmazványát; ezután írja át Lillára a *Füredi parton* Rózsi-gyászoló versszakát. Ha nem a mi feltevésünk helyes, milyen meghökkentő volna, hogy olyan változat is akad

a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* sajátkezű kéziratai közt, amelyikben a 4. versszak így hangzik:

Karcsú derekadon a váll
Halhéj nélkül is szépen áll;
Nem úgy ám, mint a Rózsié,
Vagy a majd megmondám kié.

Képzelhető ez, ha egy halott lány emlékét jelenti Csokonainak a Rózsi név? De nagyon is jól elképzelhető, ha az elsiratott kedves voltakép *él tovább*, s olyan hírek jutnak róla Csokonai füléhez, amilyenek a végső dunántúli korszakban Földinéről már könnyen feltételezhetők"! (It. 1953: 463. l.) Ennek a föltételezésnek azonban semmilyen alapja nincs.

A versfüzérnek — „poétai román"-nak — címébe került *Lilla* nevet a *Julianna* becéző *Lili* formájából alkotta meg Csokonai, de előfordul az egykorú magyar költészetben is, sőt egészen G. B. Marinóig (1569—1625) nyomozható, akinek iskolateremtő műveit a magyar költő is jól ismerhette (v. ö. Hankiss János: *Európa és a magyar irodalom*. Bp., é. n. [1939.] 215. l.).

3—4. *elbotsátja magát* (rég.): elengedi, elhagyja magát.
19. *meglizsébe* (fr.-ném.): pongyolán, pongyolában.

Verselése

Mint Elek rámutatott, ún. „rövid Himfy-strófákban" készült: „Már jóval Kisfaludy Sándor fellépése előtt írja rövid Himfy-strófáinak zömét: »Az utolsó szerencsétlenség« (31 versszak) 1798-ból való, a »Barátomnak« című Lilla-vers is a szakítás közvetlen és közeli élményéből fakadt: csupán a »Búcsúzás egy lyánkától« íródott Himfy megjelenése után (1802)." (10. l.)

272. [Csendesítsed szíved háborúját...]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa, cím nélkül: KK. IV, 119ab.

A Kcsj. szerint volt egy kézirata a „N° 8° Nagy Octávába levők" között is, a 23. számon: *„Csendesítsd szíved hábor."* A Ktl. s a Kcsl. a *N° 4. 17* jelzeten említi egy kéziratát, szintén kezdősorával: ez a kézirat azonos volt a KK. IV. idézett fogalmazványával, amelynek jobb felső sarkában a kézirat leltári száma: *N. 4: 17.*

Más kéziratát nem ismerjük, mivel személyes jellege miatt a költő nem adta közre, s kéziratban sem vált közismertté.

Megjelenése

Elvileg rajta lehetett kezdősorával az 1797/98-i SzV/j.-n, amely csak az *E* betűtől maradt ránk. Először 1802-ben bukkan föl, az ÚK.-n: „25. *Tsendesítsd Szíved háborúját.*" s ugyanakkor a Mfj.-n, az „Epigrammák. Csiribirik. Inscriptiók. Mesék" sorában is előfordul: 8. 23. *Csendesítsd Szíved' háború-[ját].*

Bár kétségkívül Vajda Juliannához szól, a LD. tervezeteibe mégsem vette föl Csokonai; onnan azonban más, éppen személyes vonatkozású költeményei is kimaradtak (pl. a *Juliánna Napra Köszöntő*, az *Egy Angyalhoz* stb.). Címtelen volta is arra vall, hogy eredetileg nem kiadásra szánt versnek, hanem verses „levél"-nek készült. (V. ö.: Szilágyi: CsMűv. 332—333. l.)

Először Toldy adta közre: 781—782. h. A későbbi kiadások — HG.—M. — ezen alapulnak.

Keletkezése

Toldy ezzel a jegyzettel tette közzé: „Ha a cím nélkül talált s általam »E s d e k l é s«-nek keresztelt darab (781-dik szel.) egy azon darabbal, melylyet egy verslajstromban illy címmel találok feljegyezve: »Esdeklő biztatás«, úgy az 1794-ből való." (956. h.)

Toldy hibás logikával előbb egy föltételezett — de nem igazolható — címhez kapcsolta a címtelen költeményt, majd e valójában nem is létező cím alapján próbálta meghatározni keletkezési idejét.

A valóságban az *Esdeklő biztatás*, amely már a Kcsj.-n előfordul az „Aranyos Csomó"-ban (ld. Cs/ÖM. I, 98. l.) s ugyanitt a „N° 6° Mások' írása" kötegében is, a 42. helyen, voltaképp a *Lillához (Leányka! hű szerelmem')* (AD. VIII.) verssel azonos, s az — ősszövegével — már J. Gy. 1793 körüli jegyzékén is rajta van. *Esdeklés* c. költemény viszont nem létezik Csokonai címjegyzékein, s a vers tartalma — amely inkább fogadkozás — sem igazol ilyen címet.

Az itt tárgyalt cím nélküli Csokonai-vers csak 1802-ben (esetleg a SzV/j.-n, 1797/98-ban) tűnik föl a költő címjegyzékein.

Juhász Géza Toldy címadását ugyan nem fogadta el, de kronologizálásában bizonyára elődje is befolyásolta. A vers címéről ezt írta kéziratos hagyatékában: „A Cj.-ken [= Címjegyzékeken] kezdősorával szerepel. Az EK CXXXV. címet adtuk neki: »Kettős kötés. Dal.«, minthogy az *Esdeklés*nek Cs.-nál nincs nyoma." (JGk.110. sz.) Meglepő, hogy Juhász Gézánál ugyanitt a tárgyalt vers mégsem a *Kettős kötés* címet viseli, hanem a *Nógatás*-t, s ilyen című „Dal" csakugyan szerepel Csokonainál: az 1795-i EK.-n a CXXXIII. versnek ez a címe. Ezzel azonban aligha azonos tárgyalt versünk, amelynek fogalmazványa 1797-i versek autográf tisztázata után található. Az 1797-i keletkezés mellett szól az is, hogy a címjegyzékeken csak igen későn fordul elő.

A versből kisugárzó személyes hang, a tárgy, valamint a versfőkből kiolvasható *Cs-o-k-o-n-a-i* név is arra mutat, hogy Vajda Juliannának írta, s 1797 nyarán, megismerkedésük kezdetén.

Teljesen igazolhatatlan s elfogadhatatlan Juhász Géza okfejtése, amely szerint: „Versfői a Csokonai nevet rejtik, mondanivalója túl általános; mindkét tény arra a korai időszakra utal, amikor a szerelmi érzést régi költőink modorában (Amade—Faludi) próbálta kifejezni. Az 1791-es év archaizáló kísérleteinek utórezgése. Cs. kézirata ugyan csak 1800 tájáról maradt fönn, de ez inkább látszik az átdolgozás időpontjának, mintsem a megalkotásának. Egy szövegjavítása (16. s.) azt is elárulja, hogy az akrostichont az átíráskor már kész volt pillanatnyilag föl is áldozni; de nyomban visszatért eredeti elgondolásához." (I. h.) Egyetlen kéziratát ismerjük: 1797-ből, s az nem átdolgozás, hanem fogalmazvány.

Vargha Balázs — elfogadva Juhász Géza okfejtését — kiadásaiban 1792-re tette a verset (ÖV.—M.), noha 1981-ben már e kötet sajtó alá rendezője módszeresen bebizonyította e kronologizálás téves voltát s tarthatatlanságát (ld. CsMűv. 329—333. l.).

Az eddig elmondottak szerint is 1797 nyarára kell tennünk a vers keletkezését (bővebb indokokat a tárgyi magyarázatokban közlünk még).

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a K. Mivel ott s a költő címjegyzékein is mindvégig c í m nélkül, kezdő sorával fordul elő, ezt használjuk címül az eddigi kétes megoldásokkal szemben.

A K szerinti szöveget e kötet sajtó alá rendezője adta közre: CsMűv. 329—330. l.

2. K: ⟨*k*⟩ *ingerlő*
3. K: ⟨*Hogy ne bokrosítsa*⟩ *Mert az bokrosítja*
11. K: *Kintsem* ⟨*már az égre fel fogadtam*⟩ Az áth. rész fölé írva: *érted mindent meg tagadtam*
12. K: ⟨*Minthogy*⟩ A *már* a sor fölé beszúrva.
13. K: *ezt* ⟨*égre*⟩
16. K: ⟨*Míg tsak élek*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Olly erősen*
21. K: *hát* ⟨*benned bús*⟩ Az áth. rész fölé írva: *itt gyanús*
22. K: *hogy* ⟨*szívemnek*⟩ Az áth. szó fölé írva: *hív kedvesed'*
26. K: *Adj* ⟨*tsak*⟩ Az áth. szó fölött olvashatatlanul törölt szó: ⟨. . .⟩ A *kegyelmes* a sor fölé beszúrva; *választ* ⟨*illy igaz*⟩ *hív*⟨*ednek*⟩ *rabodnak*
27. K: *Mondd* ⟨*megint*⟩ [. . .] ⟨*kedvednek*⟩ Az áth. szó fölé írva: *szavadnak*

Juhász Géza megállapításának, hogy ti. „mondanivalója túl általános", éppen az ellenkezője az igaz: nagyon is személyes, személyre szóló a mondandó, a költő önigazolása (a DMM.-ból is ismeretessé vált *Rózsi*-t illetően); így igen szoros tartalmi kapcsolatban van a LD. XX. darabjával, *Az Esküvés*-sel: talán éppen emiatt maradt ki onnan, mivel tartalmilag fedte egymást a két költemény.

Érezhető a versből — szemben az 1797-i fantáziaművek csináltságával — első olvasásra is a személyes vallomás melege, amit megerősít az is, hogy a versfőkbe *Cs-o-k-o-n-a-i* neve van elrejtve. Erre csak valóságos, „missilis" vers esetében lehetett szükség.

Juhásznak az „1791-es év archaizáló kísérletei"-re tett megjegyzése a formára vonatkozik: a régibb magyar énekköltészet hagyományait követő strófaépítésre. De túlzás itt archaizáló „kísérletek"-ről beszélni: pl. az *Egy Violához (A viola)* is azért készült ebben a formában, mivel énekelt dal szövege volt, s mert Csokonai ekkor még nem volt tisztában a nyugat-európai verseléssel, s így elsősorban magyaros ritmusú verseket írt. (Nem szólva arról, hogy a nyugat-európai ritmusú versek énekelhetősége külön problémát jelentett.)

Különben már Juhász is észrevette, hogy ez a vers formájával sem sorolható egészen az „archaizáló kísérletek" közé: trocheusi ritmusa van, habár ezt még Kazinczy mintájára „németesen" kezeli.

A kronologizálásban azonban a vers kézirata a döntő: Juhász is megállapította, hogy „1800 tájáról maradt fönn", de úgy vélte, hogy ez az „átdolgozás" időpontja volt. Csakhogy a ránk maradt kézirat fogalmazvány, s közelebbről is meg tudjuk határozni időpontját: a címjegyzékek alapján 1797-re keltezhető két vers — *Anakreon 's Ovid* és *Bacchus-Phoebus* — kéziratával közös papírlapon, közvetlenül azok után található.

Hogy fogalmazvány, azt éppen a Juhász által is említett javítás jól mutatja: nem arról van tehát szó, hogy az „átírás"-kor az akrosztichont már kész volt föláldozni, hanem éppen arról, hogy fogalmazás közben az írás lendületében megfeledkezett arról, hogy — Lilla elbűvölésére — akrosztichonos verset ír.

Mert aligha lehet kétséges, hogy 1797-ben csak Vajda Juliannához szólhatott ez a vers. Földinéhez — ha ti. föltételezzük, hogy 1791—92 táján (mint Juhász vélte) őhozzá szólt — értelmetlen dolog lett volna, már csak a férje miatt is, ilyen névrejtő verses vallomást írni, ahogy egyáltalában akármilyen hasonló vers eljuttatása kockázatos lett volna. A *Földi Rózsa* címen ismert kismamaköszöntőn kívül nem is tudunk Csokonainak más verséről, amelyet Földiné Weszprémi Juliannához kapcsolhatnánk.

Tárgyalt versünk azonban kitűnően beleillik tárgyával s személyes lírai hangjával, hangulatával az 1797-i komáromi idill első korszakába.

A költemény elment volna lírai helyzetdalnak is, ahogy pl. *A' fekete Pecsét* is (nyilván ez is befolyásolta Juhász Gézát ítéletében); a szerelmi élményről

leghitelesebben — szinte a fennmaradt levelek hőfokán s hitelével — mindenesetre a közvetlenül Vajda Juliannához küldött, személyes üzenet szerepű versek tájékoztatnak, amelyek bele sem kerültek a *Lilla*-kötetbe. Ilyen a *Julianna Napra Köszöntő (~ Komárom, február 16. 1798.)* címmel fennmaradt névnapi köszöntő s az *[Újévi ajándék]* címmel újabban közreadott költemény, amely kézirata szerint is *A' Békekötésre* c. Lilla-dal függeléke volt.

Az *Adj kegyelmes válasz*-t s a rá következő sorok mintha 1798 márciusának drámájára utalnának, amikor kölcsönösen hiába várták egymás válaszát (v. ö. *Az Eltávozás* jegyzetével).

Verselése

A trocheusi lejtésű strófák képlete: 10a, 10a, 6b, 6b, 6a.

273. A' Szamócza

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 57ab (K_1). (A Cs/ÖM. I.-ben tévesen „Tisztázat"-ként szerepel: 124. l.). Lehetséges, hogy ez a magános, külön lapon előforduló kézirat azonos az 1800 körüli Kcsj. „N° 4. Anákreon Pure" 15. darabjával: *A' Szamótza*. Ugyancsak a Kcsl.-en a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" sorozatában is előfordul, a 11. helyen, azonos címmel.

Megjelenése

Megíratása óta gondolt a költő kiadására: az 1797/98-i SzV/j.-n kezdőszavával fordul elő (ld. Cs/ÖM. I, 223. l.), az ÚK.-n a 38. darab: „*A' szamólcza*. O. A." — vagyis: „Oda Anacreontica" műfajmegjelöléssel.

Fölvette a LD. mindhárom tervezetébe is Csokonai: a LD/t_1-n a 29. helyen szerepel, a LD/t_2-n sorszám nélkül, s végül a LD/t_3-n a II. Könyvben a XXXI. mű.

Ott is jelent meg, valóban a XXXI. műként (86—87. l.), de az 1803-as évszámú (valójában 1806-i) AD.-ban is kiadásra került: a XIII. versként (28—30. l.). A két kiadás szövege csak helyesírásában tér el.

Keletkezése

A kutatók közül Ferenczi úgy vélte, hogy néhány más verssel együtt ez is „már bizalmasabb együttlét tanu"-ja (79. l.); bizonyára a csókadás mozzanatára gondolt az utolsó sorokban. A vers azonban költői ötletre épül, s a botanizáló Csokonai játékos képzelete „élményi háttér" nélkül is megteremtheette. Az viszont bizonyos, hogy a Vajda Juliannával történt megismerkedés ihlette: az 1797/98-i Szerelmes versciklusban bukkan föl először.

Toldy s a HG. nem kronologizálták. Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) 1797 első felére keltezték. A SzV/j. alapján mi is ezt az időrendi helyet tartjuk valószínűnek.

Szövegkritika

A K_1 fogalmazványa több helyen eltér a LD., ill. az AD. szövegétől, amint erre már Toldy rámutatott (936—937. h.).

A K_1-en nincs c í m e a versnek; a kézirat- és műjegyzékeken általában névelővel szerepel, de *tz*-s helyesírással, az LD. végső tervezetében is. Az AD. mutatójában (mint a LD/t_{1-2}-n is, névelő nélkül található).

Az AD. kiadása annyiban tér el még — a helyesíráson túl — a LD.-tól, hogy néhány növénynevet — de nem egészen következetesen — dőlten szedett.

Kiadásunk alapja a LD., ehhez képest jelezzük a K_1 s az AD. eltéréseit a következőkben:

1. LD.: Az első szó verzálissal kiemelve.
   K_1: Kp. n.
   AD.: Az első szó nincs kiemelve verzálissal, viszont a *Rozmarinnak* dőlt szedéssel.
2. K_1: *Méz íze* Kp. n.
   AD.: A *Fügének* dőlt betűkkel.
3. K_1: **A' Százszorszép** v.ö. Toldy 935. h.
   AD.: *A Rukercz* dőlt betűkkel.
4. K_1: *szemünkk [= szemünknek]*
5. K_1: *is mi* ***kedves*** Jav. e. *mi édes* Kp. n. V.ö. Toldy 936. h.
6. K_1: ***De hát ha*** V.ö. Toldy i. h.
7. K_1: *E' kedves* Jav. e.: *Ez édes* A sor végén nincs gondolatjel.
8. K_1: *Tseresznye* Az AD.-ban a szó így, de dőlt szedéssel.
9. K_1: A sor végén pont, az AD. ugyanide hiányjelet szedett. Az LD.-ban a kérdőjel nyilván sajtóhiba; Toldy nem központozott, a HG. s a későbbi kiadások vesszőt tettek a sor végére; e szerint em.
10. K_1: *Sárgadinnye'* Az AD. hasonlóan közölte a hiányjelet; e szerint em.
11. K_1: A *Nárdus* nincs kiemelve, nincs utána vessző, s a sor végén kettőspont. Az AD. sem emelte ki a kezdő szót, s a sor végére szintén kettőspontot tett.
12. K_1: *Rózsa* Jav. e.: *Rósa* Kp. n.
    AD.: A *Rózsa'* dőlt szedéssel.
13. K_1: ***'s Illatja tiszta Ámbra.*** V. ö. Toldy 936. h.
    A K_1-ben az AD.-ban az *ámbra* nincs kiemelve.
15. K_1: **A' Százszorszép** *'s* Kp. n.

AD.: *rukertz, fügétske,*
16. K_1: *Tseresznye sárga Dinnye*
AD.: *Tseresznye, sárgadinnye,*
18. K_1: *el vegyítve*
19. K_1: *Szamótza' bíborába.* Az első szó nincs kiemelve, a sor végén nincs gondolatjel.
20—21. K_1: Kp. n.
22. K_1: *'s Illatja*
23. K_1, AD.: A *Nepente* nincs kiemelve.
24. K_1: Kp. n., a *Szamócza* nincs kiemelve, s nincs az AD.-ben sem.
25. K_1: Kp. n.
27. K_1: ⟨*? Egé..*⟩ Mintha az áth. szót akarta volna átjavítani az új megoldásra a költő; *asztalokra.*
28. K_1: ⟨*Hát még*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Sőt, t̄s [= tsak]* Kp. n. A *Sőt* utáni vesszőt az AD. kitette; e szerint em.
29. K_1: *tsókot*
AD.: az *adni* után vesszős, *mingyárt*
31. K_1: *Lilla* neve nincs kiemelve; a sor végén felkiáltójel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Már a versötlet kiválasztásának is van személyes kapcsolódása a botanizáló Csokonai életéhez, s érezzük egyben a személyesség kisugárzását a vers címzettje iránt is. Maga a lírai alapötlet elcsúszhatna azok között, amelyekkel 1793—94-ben fantáziaversei szerelmi ciklusát próbálta megteremteni a költő, de a kis anakreontikon mögött tagadhatatlanul ott vibrál az élményi háttér.

Egyik legkorábbi méltatója a „növénytani részletezés"-t emelte ki: „S mennyi növénytani részletezést tartalmaz a »szamócát« jellemző következő anakreoni dala ... [Idézi a vers 1—19. sorát]" (Vajda Viktor: *Csokonai mint fűvész.* Fővárosi Lapok. 1869. 163. sz. [júl. 20.] 650. l.).

Ferenczi a szerelmi élmény valódiságát érezte ki a versből: „már bizalmasabb együttlét tanui [...] az *Anakreoni dalok* közül *A boldogság, A szamócza,* | ... | ezek azt mutatják, hogy Lilla megbarátkozott a gondolattal, hogy a költő neje legyen." (79. l.).

Harsányi István a gáláns, udvarló költészet elemeire figyelt föl: „Sok versének tartalma nem egyéb, mint udvarló célzatú szépségdicsérés. Kitűnő példája ennek a *Szamóca*, mellyel a Lilla ajakát hasonlítja össze. Természetesen az utóbbié a pálma." (Rok. 34. l.).

Horváth János a részletező gazdagság mellett az elmés játékosságot emelte ki: „Íz- és szín-érzésekben való duskálás *A szamóca:* páratlan gazdagságot halmoz az egy szamócára, hogy aztán elmés játékkal, csattanóval mindazt a Lilla ajkának tulajdonítsa." (Csok. 53. l.) Julow Viktor hasonlóan vélekedett: „A szokványos elemeket [...] továbbra is különös gyöngédség, sok hiteles valóságrészlet, pazarul érzékies, életet árasztó kép gazdagítja." (MIrT. III, 238. l.)

Szabó Zoltán a költő stílusáról szólva a rokokó mozzanatokat lajstromozta: „A rokokó motívumok gyakran képelemek, olyan szóképek és hasonlatok építkeznek belőlük, amelyek a kellemet és játékosságot alakítják (l. pl. *A szamóca* ...)" (*Megjegyzések Csokonai stílusáról.* NyIrK. 1966: 257. l.).

Kiss Tamás ezt az anakreontikont is számba véve írta, hogy „Az eddig oly szemérmes magyar lírába Csokonaival vonult be a szerelmi érzés ilyen fokú heve és őszintesége [idézi *A' Szeplő* néhány sorát]. Vagy gondoljunk *A szamóca, Szemrehányás, Megkérlelés, Ujesztendei gondolatok* egészen egyedi voltára, színeire, képeire." (*Csokonai szerelmi lírájáról:* Somogy. 1988/4: 28. l.)

Az AD.-ban a vershez Csokonai maga is terjedelmes jegyzeteket csatolt, amelyeket a következőkben idézünk.

Mindjárt a címhez is magyarázatot fűzött (erről Harsányi tévesen írta, hogy „A szót is Cs. csinálta" [I. m. 34. l.]): „Szamótza nevén [= néven] nevezik a' Duna mellett, Túl-a'-dunán, és a' felföldön a' földi epret, néhol pedig annak tsak egyik fajtáját. Jobb is vólna, legalább fűvész Könyveinkből azt a' zavarék földi Eperj nevet kivetni; és ezt a' három külömböző nemet, a' mi magyarúl Szamótza, Szeder, és Eperj, Linnénél pedig *Rubus, Fragaria,* és *Morus* illyen formán rendelni el. 632. RUBUS fructicosus, *szúrós* Szederj; vagy ha a' Rubusnak jó Nemi nevet találnánk, a' Szederj maradna fajnévnek. 633. FRAGARIA vesca *enni-való* Szamótza; mert van olylyan fragaria is, a' mellynek epres vagy ennivaló bogyója nem terem. 1055. MORUS alba, *fejér vagy halvány* Szeder; MORUS nigra, *fekete vagy savanyú* Szeder. Így nem lenne a' mi Természeti Históriánkban annyi zűrzavar és ambiguitás; nem zavarnók össze a' fragariát és Morust az Eper név alatt, 's a' szeder név alatt a' Morust és a' Rubus fruticosust.[51] [(51) Olvasd végig Dr. Földi *Jánosnak Rövid Kritikáját és Rajzolatját a' Magyar Füvész-Tudományról. Bétsben:* 1793. 8.] (AD/j. 48—49. l.).

3. *Rukercz:* százszorszép. Csokonai jegyzete: „Melius vagy Horhi Juhász Péter, a' maga *Magyar Herbariumá*ban, a' Bellist Rukertznek nevezi: jó lesz tehát a' Magyar Botánikusnak így írni Linné szerént. 962. BELLIS perennis, *Százszorszép* Rukertz. BELLIS annua, *egyévi,* vagy *kékellö* Rukertz. — Itt ebben az én versemben az a' kellemetes piros kis gömbölyű virág értetődik, mellyet kerteinkben állandó gyökerekről szaporítunk, és Százszorszépnek nevezünk." (Uo. 49—50. l.)

11. *Nárdus:* „Nardusnak hívjuk közönségesen azt, a' mit Magyarjaink is Spikinárdnak neveznek, (deákúl *Spica nardi,* a' görög szótól Nardu Stakbűsz) a' melly egy kékes virágú jóillatú kerti bokrotska, és a' Levendulának (*Lavandula Stoechas.* Linn.) fajtársa, Linnénél *Lavandula Spica.* Ebből igen kedves illatú vizet tsinálnak, úgy hogy a' Frantziáknál *narder* átaljában minden szagosítást és parfűmirozást jelent. A' Régiek szagosbort is tsináltak véle, a' mellyet *vinum nardinumnak hívtak.*[53] [(53) Illius

e puro distillent tempora nardo. Tibullus, *Lib. II. El. 2. v.* 7. Dum licet, Assyriaque nardo Potamus uncti? Horat. *L. II. Od. XI. v.* 16. Plinius, *Hist. Nat. L. XII. C.* 12. és *L. XIII. C. I.* és *L XXI. C.* 6. Athenacus, *L. XV. Cap.* 12 *et* 13.] Linnénél egésszen más nemet tesz a' Nardus, melly a' *Triandriára* tartozik." (I. m. 50—51. l.)

13. *ámbra:* „Az ámbra egy gyúlható, hamuszínű, sikeres és jóillatú Gyanta' neme, melly a' zajgó habok által szokott a' tengerből a' partokra hányattatni. Találtatik a' patikákban, és a' fűszerbóltokban. Terem Japóniának, a' Molukki Szigeteknek, Szummátrának, Borneonak, 's a' Malabári tartománynak vidékein. Ha ennek drága illatját égettborral kivontatják, más testekkel is bőven közli azt."[54] [(54) Az Afrika' és szigetjei körül is nevezetesen Madagaskár mellett, bőven találtatik. — Blancardi *Lexicon Medicum Tom. I. Art:* Ambra grisea, és Chardin *Voyag. Tom. IV. pag.* 48 *s.*]" (AD/j. 51—52. l.).

23. *Nepente:* Csokonai jegyzete szerint: „Azt írja Homerus, hogy midőn vendégeskednek, a' nektárba nepenthest elegyítenek, mellytől szívek és elméjek megújjúl, megvidámodik. Midőn Homérusnál Telemachust és Pisistratust megvendégeli Menelaus: az ő felesége Helena kedvet akarván nékiek tsinálni, *nepenthest elegyít a' borba, melly olly szer, a' mi a' bánatot és haragot elüzi, és minden bajt elfelejtet. Ha valaki erről iszik, mikor már a' pohárba van; annak ortzájáról akkor nap nem hullanak könnyek, ha mindjárt Attya Annya meghólt vólna is, ha mindjárt Attyafiát vagy kedves gyermekét előtte gyilkolnák is meg, és azt maga szemeivel látná is. Illyen jó és hasznos orvosi szerrel bírt a' Jupiter' Leánya, a' mellyet néki az Egyiptomi Polydamna adott, Thónnak a' felesége,* 's a' t."[55] [(55) Így ír Homerus *Odyss. Lib IV. v.* 220, *sqq.* — Lásd még *Bazil.* Fabri *Thesaurus Erudit. scholast.* (*post* Aug. Buchneri, Chr. Cellarii, Jo. Georg. Graevii *et alior. curas.* Lisp. 1710. fol.) *Art:* Nepenthes, és *Versuch eines Handbuchs der Erfindungen, von G. L.* Busch. *Wien und Prag.* 1801. *VIII Theile.* 8. — *IVter Th. S.* 307."] (I. m. 52—53. l.). Toldy e jegyzethez ezt a megjegyzést fűzte: „[a] jegyzés első sorából minden kiadásokban, s a mienkben is, kimaradt a fő szó, mellyre a jegyzés így hangzik: „Azt írja Homerus, hogy midőn az istenek vendégeskednek ..." (936—937. h.). Szerintünk nem bizonyos, hogy itt sajtóhibáról van szó: lehet, hogy a költő ún. ráértéssel fűzte jegyzetét a „kimaradt fő szó"-hoz.

Verselése

Az anakreoni dalok hagyományos formájában: ötödfeles rímtelen jambusokban készült.

Idegen nyelvű fordításai

Angol: *The Strawberry* ... Translated by John Bowring. Poetry of the Magyars. London, 1830. 107—108. l.

Német: *Die Erdbeere.* Übersetzt von Johann Grafen Majláth. Magyarische Gedichte. Stuttgart—Tübingen, 1825. 131—132. l. Ua. Pesth—Wien—Leipzig, 1828. bei G. Kilián und K. Gerold Blumenlese aus Ungarischen Dichtern. Von Franz Toldy, 27. l. Ua. Handbuch der Ungarischen Poesie ... von Franz Toldy. Pesth und Wien. 1828. (V.ö. Gulyás: MSzépir. 272., 286. l.).

Die Erdbeere. (A szamóca.) [Handmann Adolf]: *Pannoniens Dichterheim.* Eine Auswahl der schönsten magyarischen Gedichte in deutscher Übersetzung von Adolf von der Haide. Mit einer Textillustration von Carl Fröschl. Stuttgart. Verlag von Richter Kappler. 1879. (V.ö. Gulyás i. m. 210. l.).

274. A' Méhekhez

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. I, lab. A Kcsj.-n a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" anyagában is volt egy tisztázata: „15. *A' Méhekhez*" — ez azonban nem maradt ránk. A Ktl. is regisztrálta egy kéziratát: „Fasc. N° 12. N° 9. *A Méhetskéhez*".

Énekelt volta folytán számos közel egykorú másolata keletkezett: OSzK. Oct. Hung. 1137: 29ab; Oct. Hung. 1631: 94b—95a (1—2. vsz., változat); MTAK RUI 8-r 206/180: 70. l. (1 vsz.); SpK. 1666: 325. l. (1—2. vsz., változat); SpK. 1668: 9. l. (változat; ld. a szövegkritikai fejezetben); DebrK. R. 2730: 96. l.); DebrK. R. 2757: 52. l.; Prága EKvt. XX. C 10. č. 24. Dalfüzér. 140—141. l.

Megjelenése

A kiadásra szánt RV. 14. darabjaként tűnik föl először, 1797/98-ban, kezdő szavaival; ettől fogva ott szerepel Csokonai terveiben; az ÚK.-n: „42. A' Méhekhez. — Epigr." A LD. mindhárom tervezetére fölkerült; LD/t_1: „*a* 26 *Méhekhez*"; hasonlóan a LD/t_2-n. A LD/t_3-n a II. Könyv XXVI. darabja: *A' Méhekhez.*

Így is jelent meg, a LD. Második Könyvében, a XXVI. műként: 77—78. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak. Mártonnál azonban (PM., NPM.) s az őt követő kiadásokban (Kföldy, Toldy) az anyag önkényes átrendezése folytán a XIX. vers a LD.-ban.

Keletkezése

Az SzV/j.-n való fölbukkanása s a K szövegkörnyezete (*A' Poétákban lakó Istenség* és *A' Versszépítő* második változatával egy lapon fordul elő), valamint *Lili* nevének említése egyaránt arra vall, hogy a komáromi ismeretség évében, 1797-ben keletkezhetett, a válságot hozó 1798. év előtt. Vargha Balázs kiadásai is (ÖV.—M.) az 1797. év terméséhez sorolták, nem sokkal az 1797. szept. 18. után írt *Generál Hoche halálára* elé. Szerintünk is 1797 nyarán készülhetett.

Szövegkritika

Mint már Toldy utalt rá: a vers „Első alakja" *A Méz' méze* c. vers utolsó három vsz.-ában található (ld. Toldy 934. h.). Ez az 1793-i VT.-ben Csokonai első kötettervében töredékesen, az 1—3. vsz. híján van meg (v.ö. Cs/ÖM. I, 139. l., továbbá: Cs/ÖM. II, 83—84. l.). A vers ezek szerint lényegében már 1793-ban készen volt, de *A Méz' méze* részeként; 1795-ben az Urániában *A' legédesebb Méz* címmel önállóan jelent meg az említett vers utolsó három vsz.-a. Míg az eredetiben, a VT.-ban *Rozika* neve szerepelt, az Ur.-beli változatban *Laura*, majd a végső kidolgozásban, amelynek fogalmazata a K, a verset *Lili* nevére írta át a költő, s végül *Lilla* nevével, újabb változatként került a LD.-ba.

A hiteles K-n kívül a közel egykorú másolatok szövegváltozatai az énekelt vers folklorizálódásának következményei. Itt, a jegyzetekben közöljük az Ur.-beli szöveget, majd a K eltéréseit a LD.-hoz képest.

A' legédesebb Méz.

Kis Méhek Kerteken,
Mezőkön, Berkeken
  Mit futtok sok Veszéllyel
A' friss Patakokra,
A' szép Virágokra
  Repdesvén szerteszéllyel

Mennyi sok Munkával,
És Időjárttával
  Gyűjthettek eggy kis Mézet!
Szállyatok **Laurára!**
Az ő szép Szájára
  Vénus, sokat tetézett.

Jöjjetek, **így** nem lész
Ollyan sok, 's édes Méz

Sohol, mint a' tiétek.
Jöjjetek, így nem lész
Ollyan bóldog Méhész
Sohol, mint a' tiétek.

(Ur. III, 208—209. l.)

1—2. Kp. n.
4. K: *'S a' friss* Kp. n.
6. K: *Minek* [← A sor elejére szúrva:] *Repkedtek széllyel?*
7. K: ***Lám hány napszámokon***
8. K: ***És fáradságokon***
9. K: *Mézet?*
10. K: ***Szálljátok meg Lilit***
11. K: ***Az ő Szájára itt***
12. K: *tetézett!*
13. K: ***Jertek! 's bizony***
14. K: ***Olly sok 〈,〉 's olly édes méz***
15. K: *Sohol,*
16. K: ***Jertek 's bizony***
17. K: ***Olly boldog Méhkertész***
18. K: *Sehol, mint a' tiétek!*

Toldy, aki utalt a vers *A Méz' méze* c. ősváltozatára (934. h.), nem regisztrálta a K eltéréseit a LD.-hoz képest, pedig ezt általában megtette.

A vers folklorizálódásának jellegére s mértékére néhány példát idézünk:

8dik Nota

Kis méhek kerteken berkeken
mezőkön réteken
Mit futtok sok veszéllyel
A Forrásokról a Virágokra
Repkedvén, repkedvén
Szerteszélyel

Oh! millyen nagy bajjal
És időjártával
Gyüjthettek szedhettek
Egy kis mézet
De Lillára a szép szájára
Venus gyöngy kellemeket tetézett

(Oct.Hung. 1631: 94b—95a)

Battha Bálint 1804 s 1808 között összeírt kótatárában cím és szerző nélkül szerepel; az ékezetek a magánhangzók fölül hiányoznak:

Kis mehek berkeken reteken kerteken
Mit futtok (:) sok veszellyel
A' forrasokról a' viragokra, repkedven (:)
Szerte szejjel.

Óh millyen sok bajjal es idő jartaval
Gyűjthettek szedhettek egy kis mézet
De Lillamra a' gyöngy szajara
Venus sok kellemeket tetezett

(SpKt. 1666: 325. l.).

Az 1809-i Dávidné Dudája c. gyűjtemény (SpK. 1668) változatával Harsányi István és Gulyás József foglalkozott ismeretlen Csokonai-verseket közlő tanulmányában: „A *Dávidné Dudája* cz. 1809-ben Sárospatakon készített versgyűjteményben (1668. sz. 17. drb.) Csokonai *A méhekhez* cz. Lilladalának (Toldy-féle kiadás. I. 44. Először megjelent az *Uránia* III. kötetében a 208—209. lapokon *A' legédesebb Méz* czímmel, név nélkül), egy eddig ismeretlen változatára találtunk, a mely is így hangzik:

Nota.

1. Kis méhek kertekbenn mezőkönn réteken
Mit futtok mit futtok sok veszéllyel
A' forrásokról a' virágokra repkedvén repkedvén szerte széllyel

2. Itt Flora tábora zöldellő sátora
A' nimfák a' nimfák játtzodoznak
Jer hát barátom víg vagy úgy látom Trillázzunk trillázzunk Echónak

3. Mendikás barátim mit nyomorogtok itt
A' Sáros-Pataki Oskolábann
Térdig a' sárban rongyos csizmábban
Ugrálván ugrálván a' Lentsével

E változatnak első versszaka sem egyezik teljesen e dal ismeretes szövegével; a 2. és 3. versszak pedig merőben elütő. A 3. versszak tartalma arra vall, hogy e verset ilyen alakban sárospataki deák korában írhatta vagy élőszóval mondhatta el deáktársai előtt Csokonai s később alakította át a már ismeretes szövegűvé. Az sem lehetetlen azonban, hogy ez a 3-ik versszak valamelyik pataki kollégiumbeli diákszoba lakójának ajkán termett. A 3. versszak utolsó sorában a lencse azért szerepel, mert a sárospataki deákokat — mivel hetenként egyszer a tápintézetben lencse-főzeléket kaptak — *lencséseknek* csúfolták s csúfolják még ma is.

E dal különben még két más kéziratunkban is előfordul, még pedig az 1666. számú, 1804—1808-ból való Battha-féle s.-pataki kótatárban a 325 lapon, az első két versszaka (a Toldy-féle kiadás I. 44. lapbeli szöveghez viszonyítva) eltéréssel, továbbá az 1669. számúban (1812-ből való versgyűjtem.) ugyancsak az első két versszaka, de ezek már közelebb állanak az ismeretes szöveghez." (ItK. 1917: 71—72. l.) (V.ö. HG. I, 487—488. l., továbbá: Harsányi: CsSpatak. 20. l.)

A HG. által említett SpK. 1669. kötetbeli szöveg:

19.

1. Kis méhek kerteken, mezőkön berkeken
Mit futtok, mit futtok sok veszéllyel,
A' Forrásokra,
A' Virágokra,
Repkedvén, repkedvén szerteszéllyel,

Mennyi sok munkával, és idő jártával
Szedhettek gyűjthettek edj kis mézet,
Ide Lillára,
A' szép szájára
Vénus sok kellemeket tetézett.

Csokonai Lillájába. (16—17. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1793-i ősszövegről, *A Mézek' méze* VT.-beli tisztázatáról ld. a Cs/ÖM. II. megfelelő jegyzetét: 568—569. l.

Lehetségesnek — sőt valószínűnek — látszik, hogy az Ur.-beli változat címe, *A' legédesebb Méz* a folyóirat kiadóitól származik, s még azt sem tartjuk lehetetlennek, hogy a hosszabb, kilenc versszakos ősszövegből, *A Méz' mézé*ből a szerkesztők emelték ki s közölték önálló versként az epigrammatikus három záró versszakot.

Mindenesetre a RV. s a K már a *Lili* nevére készült, új című változatot tartalmazta.

Erről Székely György tanulmánya óta azt tartják, hogy Bürger *An die Bienen* c. költeménye hatására készült, de ez már az 1793-i ősváltozatra is érvényes; Székely ezt írta:

„Csókja édesebb mint a méz és tokaji.
Minnesold: Süss ist, was die Biene zollt,
Süsser dennoch Minnesold. [...]

Sőt e gondolatot, hasonlatot részletesebben is keresztül viszi egy különben nagyon kedves költeményben: 69. l. An die Bienen.

Inti a méheket, hogy kedvesének ajkáról szedjenek mézet, ne a virágokról; ezek elszórva vannak s elhervadnak, míg kedvesének ajkán össze van gyűjtve a sok méz, s az nem is hervad úgy el, mint a virág." (*Bürger és hatása a magyar költészetre*. Figy. XXV [1888], 179. l.). Majd részletesen is egybevetette a két költeményt: „Hogy Csokonai mily hamar megkedvelte B.-t s mily hamar követte Kazinczy tanácsát, mutatja már az 1794-iki Urániában megjelent »A méhekhez« című B.-ből átdolgozott költeménye.

An die Bienen.

Wollt ihr wissen holde Bienen
Die ihr süsse Beute liebt
Wo es mehr, als hier im Grünen
Honigreiche Blumen giebt?
Statt die tausend auszunippen
Die euch Florens Milde beut
Saugt aus Amaryllis Lippen
Aller tausend Süssigkeit.

A méhekhez,

Kis méhek! kerteken
Mezőkön, berkeken
Mit futtok sok veszélylyel,
A fris forrásokra,
Az új virágokra
Repkedvén szerteszélylyel?

Mennyi sok munkával
És idő jártával
Gyűjthettek egy kis mézet?
Szálljatok Lillára
Az ő szép szájára
Venus sokat tetézett.

Bürgernek következő II-ik versszaka s az abban kifejezett szép ellentét hiányzik Csokonainál, mivel azonban ugyanazon gondolat a Winterliedben is, meg Csokonainál is más helyt előfordul, idézzük:

Florens schöne Kinder rötet
Nur der Frühlingssonne Licht:
Amaryllis Blumen tötet
Auch der strenge Winter nicht.

Jener ausgeleerte Hülle
Wird nicht wieder angefüllt:
Aber nie versiegt die Fülle
Die aus diesem Kelche quillt.

A költemény befejezése sem ugyanaz, mint a Bürgeré.

Eins nur eins sei euch geklaget
Eh' ihr auf dies Purpurrot
Eure seidnen Flügel waget
Hört ihr Liebchen, was euch droht!
Ach! ein heisser Kuss hat neulich
Die Gefahr mir kund gemacht.
Nehmt die Flügel, warn' ich treulich,
Ja vor dieser Glut in acht!

Jőjetek: s úgy nem lész
Olyan sok s édes méz
Sehol, mint a tiétek.
Jőjetek; s úgy nem lész
Olyan boldog méhész
Sehol, mint a tiétek."

(Uo. 269. l.)

Székely szerint itt „átdolgozás" történt, így szólt róla Ferenczi is: „Lillát még nem nyerte meg. Ezt bizonyítják az átdolgozott dalok is, mint [...] *A méhekhez*, (Bürger után, eredetileg *A méz méze*)" (78. l.).

Császár kiemelte, hogy Csokonai Bürger versét tömörebbé tette (bár az 1793-i változatra ez éppen nem érvényes): „Arra is van példa, hogy Bürgert összevonja, tömörebbé teszi (*A méhekhez*, régibb címe szerint *A méz méze* = *An die Bienen*)" (NémtK. 52. l.; v. ö. uo. 92. l.).

Harsányi István „udvarló célzatú szépségdícsérés"-t látott benne (Rok. 34. l.); Horváth János Csokonai „Kész metaforákat kibontó", „megjátszató" stílusművészete példájaként hivatkozott rá. (Csok. 46. l.) Sinkó is a „gáláns bókok" hízelkedő költészetének mintadarabjaként utalt rá (147., 148. l.). Mind e dicséreteknél figyelembe kell vennünk Csokonai kortársának s egyik költői mintaképének, August Bürgernek már idézett fentebbi versét.

Verselése

Voltaképp jambusi lejtésű Balassi-strófában íródott, amint már Horváth János utalt rá: „Van egy Balassa-versszakban írt dala is (Lilla-dalok, XXVI.), de jámbusi mértékre szedve! (»Kis méhek kerteken, Mezőkön, berkeken Mit futtok sok veszéllyel« stb.)." (IrNép. 78. l.)

Juhász Géza így vélekedett róla: „Átdolgozásai közben szabadult meg végképp az antik metrumok iskolás kezelésétől, az ún. nyugat-európai versekben. A *Méhekhez* 2. strófájának egy része így döcögött egy jambikus lejtésű dalban:

Szálljatok Laurára,
Az ő szép szájára
Vénus sokat tetézett.

Szikrát sem segített ezen, mikor Laura helyett Lillát írt. Bezzeg nyomban csengővé tette vánszorgó jambusát a puszta végső verslábbal:

Szálljátok meg Lilit
Az ő szájára itt
Vénus sokat tetézett!"

(*Csokonai dunántúli klasszicizmusa.* Alf. 1963/11: 70. l.)

Dallama

Már a közel egykorú melodiáriumok tudnak dallamairól: SpK. 601: 141. l., SpK. 1316. 304. dal. Sonkoly ezekről nem szól, csupán Molnár Antal kéziratos feldolgozását említi a XX. sz.-ból (120. l.).

Idegen nyelvű fordítása

Mailáth János 1820. aug. 15-én Kazinczynak írt levele szerint a *Magyarische Gedichte* címmel tervezett antológiájába ezt a Csokonai-verset is le akarta fordítani (ld. KazLev. XVII, 216. l.); ott azonban nem jelent meg.

275. Az Esküvés

Kézirata

A Kcsj. „N° 7° Csurgói Purizáltatás" kötegében „19. *Az esküvés.*" Ez azonban nem maradt ránk, s más hiteles kéziratát sem ismerjük Csokonai hagyatékából, bár a LD. cenzúrai példányában, amely töredékesen maradt fenn, ennek is meg kellett lennie.

Csak közel egykorú másolatait ismerjük, amelyek a LD.-n alapulnak. Énekelt volta s nagy népszerűsége a magyarázata, hogy a LD. megjelenése után is számosan másolták: OSzK. Oct. Hung. 756: 38ab (85. Dall); MTAK. RUI 8-r. 43: 12—13. l. és 123—124. l. (3^{dik} Dall); DebrK. R. 809: 21a; DebrK. R. 2730: 184. l; DériM. X. 75. 118. l.: 32b; SpK. 734: 76. l. (92^{ik} Dall); Spk. 2601: 65—66. l.; JATE Benkovics Imre-gy. 8. mű (ld. Stoll 642); Prága EKvt. Kubelik—Széll-gy. Dalfüzér. XXII. C 10 č 24: 155—156. l. (137. Dal); Vajda Julianna versesfüzete (MTAK).

Megjelenése

Mióta a SzV/j.-n kezdőszavával 1797/98 körül fölbukkant, a költő változatlanul foglalkozott közreadásának gondolatával. Az ÚK.-n: „46. Az Esküvés — Oda". Fölkerült a LD. mindhárom tervezetére is; LD/t_1: „20 ⟨16⟩ *Esküvés*"; LD/t_2: a *Megkövetés* után, hasonlóan; LD/t_3: II. Könyv. XX. *Az Esküvés.*

Így is jelent meg a LD. Második Könyvében, a XX. versként: 59—60. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak, bár Mártonnál (PM., NPM.) az anyag önkényes átrendezése folytán a XVIII. vers, s hasonlóan a Mártont követő Földy és Toldy kiadásában.

Keletkezése

A SzV/j. szerint 1797/98-ban keletkezhetett, tartalmi, életrajzi mozzanatok figyelembevételével közelebbről 1797 nyara s 1798 márciusa között. Annak, hogy a LD.-ban közvetlenül *A' fekete Pecsét* után fordul elő, kronológiai, életrajzi jelentősége is lehet: mindenesetre az egyik első a Vajda Juliannához szóló, valóban személyes hangú versek sorában. S ha ismeretségük csakugyan egy „nyári hűvös estvén" kezdődött, e vers megszületését is 1797 nyarára kell tennünk.

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) közvetlenül a *Generál Hoche halálára* c. vers után közlik, vagyis 1797. szept. 18. utánra teszik keletkezését. Szerintünk ennél valamivel korábban íródhatott.

Szövegkritika

Autográf kézirata nem maradt, kiadásunk alapja a LD.

1. LD.: Az első szó verzálissal szedve.
4. LD.: *azólta* vlsz. sh. (v.ö. a 2. sorban a *miolta* szó alakjával); em.

Tárgyi magyarázatok

Ez már nem üres fantáziavers, mint a LD. korábbi verseinek zöme, habár a téma lehetne a bókoló, gáláns költészet szokványos fogadkozása is, Csokonainak volt oka a fogadkozásra, hiszen a DMM.-ban, amelyet Komáromban is jól ismertek, *Rózsi*-t emlegeti, s ez Vajda Juliannának is szemet szúrhatott.

Csernátoni — bár aligha helyesen — a „Legtisztább alkotású ódái" között említi Csokonainak (ld. *A magyar ódaköltés*. Figy. 1882: 19. l.). Oláh Gábor a „hószín kezedre, rózsaszádra, tűzszemedre" szemléletes jelzősorát Ovidiusból próbálta magyarázni (CsLat. 49. l.). Ferenczi rámutatott a vers életrajzi hátterére, amint már érintettük: „maga sem titkolta, hogy egykor Rozáliát szerette. Így lelünk most és utóbb több oly költeményt, melyekben igaz, állandó, örök és érdek nélküli szerelmét erősítgeti (*Az esküvés* ...)" (79. l.).

Részletesen foglalkozott a költeménnyel Makay Gusztáv verselemzésében, többek között ezt állapítva meg: „A boldog Lilla-versekben érdekesen keveredik háromféle költői modor: Anakreon görög költőé, a rokokóé és a magyar népdaloké." (*„Édes hazám fogadj szívedbe* ..." Verselemzések. Bp., 1959. 54. l.)

Verselése
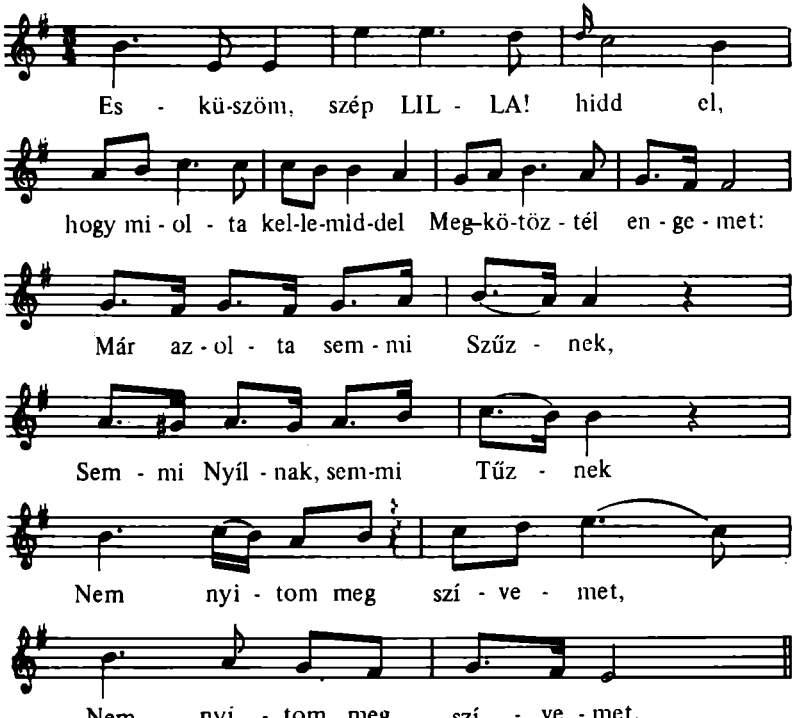
Trochaikus lejtésű strófáival Elek foglalkozott részletesen: „hatsoros 8, 8, 7, — 8, 8, 7 szótagszámú s aabccb rímelésű, németes strófaképlet [...] 5 esetben jön elő, kétszer ütemes, kétszer trochaikus, s egyszer jambikus lejtéssel (pl. Az esküvés)." (7. l.). Majd ezt írta még e strófa-fajtáról: „Hatsoros, 8, 8, 7, 8, 8, 7-es strófájának is megtaláljuk forrását Faludi gyakorlatában (Az Úr Jézushoz), de bátran hozzátehetjük, hogy ez közkincs volt már a kilencvenes években, bár való, hogy Csokonaihoz hasonló tökélyre senki sem emelte. Ütemes alakjában csak kétszer alkalmazza a strófát (pl. A versengő érzékenységek), míg megmértékelve háromszor (pl. Az esküvés)." (9. l.) Később a „páratlan versművészetű" költemények sorában említette (14. l.), s dicsérte tiszta trocheusi lábait (58. l.) s a trocheusi lejtésnek a tartalomhoz illeszkedését, az „esztétikai megegyezés"-t (105. l.). Versképlete: 8a 8a 7b 8c 8c 7b.

Dallama, megzenésítése

Egykorú dallama: Pfeifer 3—4. l. Molnár Antal erről ezt írta: „Legművészibben az egykorúak közt — úgy látszik — a pozsonyi Pfeifer Ferentz megzenésítései sikerültek (1818); ő nagyobb tehetség, mint Kossovits, — némelyik darabja, pl. »A hatalmas szerelemnek« (Tartózkodó kérelem), »Esküszöm szép Lilla« (Az esküvés) vagy a német klasszicizmushoz közeledő »Oh Lilla, halld meg« (A Lillám szátskája) a kor legbájosabb termékei közül való és az egykorú (kissé már »vormärzi« levegőjű) magyar dalstílus legszebb mintái közé számíthat." (CsMűdal. 13. l.)

Pfeifer dallamáról Sonkoly azt állapította meg, hogy „természetes c-mollban, a 10—11. ütemben subdomináns irányú modulációval" íródott. (123. l.) Ugyanitt utalt Almási Sámuel *Magyar Dalnok*ára is (II. k. 39. sz. 51. l.): „Míg Pfeifer a természetes moll felé hajlik, Almási összhangzatos mollban tartja dallamát." Idézi még a dallam további lelőhelyeit, többek között Farkas Ferenc *Énekeljünk Cypriának* c. dalgyűjteményében (Bp., 1953).

Benkő András Sonkolyt némileg helyesbítve ezt írta: „*Almási*nál (I. 151.) szövege 5 × 12 sor. Dallama nem a közismert.[6] [[6] Közismert dallamát lásd többek között: Kern Aurél—Molnár Imre: *Daloskert*. Bp. 1927. 23. sz.] Sonkoly tévesen utal az Almási-gyűjteményben levő számára . . ." (NyIrK. 1963: 95. l.).

Idegen nyelvű fordításai

Lengyel: *Przysięga.* Ford.: Aleksander Rymkiewicz. Warszawa, 1975. PIW. *Antologia Poezji Węgierskiej.* 101. l.

Német: *Der Schwur.* Ford.: Annemarie Bostroem. *Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten.* Corvina-Verlag. Bp., 1970. 34. l.

Orosz: *Клятва* (Kljatva). Ford. Ny. Csukovszkij. *Antologija Vengerszkoj Poezii.* Moszkva, 1952. 98. l.

Román fordítása Bota Mózestől, a XIX. sz. elejéről: „Bota Mózes gyoroki román köztanító 1829-ben az ifjúság használatára kiadott versgyűjteményében többek között 3 Csokonai verset közölt románul: *Az esküvés, Megkövetés, Búcsúvétel.*" (Engel Károly: *Csokonai Vitéz Mihály Békaegérharcának román fordítása.* NyIrK. 1959: 51. l.)

276. Alku

Kézirata

Saját kezű, négy vsz.-os fogalmazványa, cím nélkül, Lilla neve nélkül: KK. II, 42ab.

A Kcsj. „N° 7° Csurgói Purizáltatás" jegyzékén is előfordul: „24. *Furtsa alku*". Ez nem maradt ránk. A Ktl. Fasc. N° 7. N° 7. jelű kézirata viszont, ahol kezdőszavaival szerepel, azonos a KK. III. *N 7 : 7* jelzetű ősfogalmazványával.

Közel egykorú másolatai, a LD. szövege nyomán: OSzK. Oct. Hung. 1090: 26a; MTAK. RUI 4-r 374: 1 ab. „Csokonai és Lilla kettős dalja"; SpK. 734: 78. l. („93ik Dall. Legény, Leány); SpK. 1667. I, 88. l.; SpK. 2601: 54. l.; DebrK. R. 809: 21b—22a; Prága EKvt. Kubelik—Széll-gy. XXII. C 9 č 56: 323—324. l. Mf.: MTAK. 161/VI; Uo. XXII. C 41 č 23 : 47., ill. 178—179. l. Mf.: MTAK. 132/IV.

Megjelenése

Amióta 1797/98-ban fölkerült kezdőszavával a SzV/j.-re, foglalkozott kiadása gondolatával a költő. Az 1802-i ÚK.-n: „76. *Fúrtsa Alkú.* — Oda."

A LD. mindhárom tervezetén szerepel: LD/t_1: *20. Furtsa alku*; a LD/t_2-n sorszám nélkül, ugyane címmel; a LD/t_3-n: „XXIII. *Alku*", a II. Könyvben.

Így került a LD.-ba, a Második Könyv XXIII. verseként: 67—69. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak. Mártonnál (PM., NPM.) s az őt követő Kföldynél, Toldynál — a LD. önkényes átrendezése folytán — a XXII. vers.

1834-ben cím, szerző és a szereplők neve nélkül megjelent a sárospataki *Érzékeny és víg dalok gyűjteményé*-ben (6—7. l.)

Keletkezése

A SzV/j.-n való előfordulása is jelzi, hogy 1797/98-ban keletkezhetett.

Mivel a K első oldalának (42a) lapszélén a *Generál Hoche halálára* c. vers fogalmazványa található, s *Hoche* 1797. szept. 18-án halt meg, az *Alku* ősszövege ennél valamivel korábbi lehet: 1797 nyarán készülhetett; ez azonban csak négy vsz.-os változat volt; a *Lilla* nevét is említő végső változat 1798-ra tehető. Toldy azt írta a vers jegyzeteiben, külön indokolás nélkül: „1797 előtti", (934. h.), s ezt átvette tőle a HG. is (III, 495. l.). Nincs okunk azonban arra, hogy 1797-nél korábbra tegyük: Nagy Gábor sem említette a „Komáromi esmeretség" előtti versek között (v. ö. Cs/ÖM. I, 219—220. l.), bár Vargha a CsEml.-ben (387., 613. l.) erről másképp — tévesen — vélekedett. Ennek ellenére Vargha kiadásai (ÖV.—M.) az 1797. év termésében nem sokkal a *Generál Hoche halálára* elé tették. Mi is hasonlóan soroljuk be a fentebb említett indokok alapján.

Szövegkritika

A K, mint volt róla szó, csak négy vsz.-ot tartalmaz, a párbeszéd szereplőinek neve nélkül; itt címe nincs a költeménynek. A Kcsj.-n *Furtsa alku* a címe, s ugyanígy az ÚK.-n és a LD/t_{1-2}-n, csak a LD/t_3-n tűnik föl végleges címe, amelyhez a LD.-ba alcím, ill. műfaji megjelölés csatlakozott.

A végleges kidolgozás kézirata nem maradt ránk.

Kiadásunk alapja a LD.; a következőkben közöljük a K. eltéréseit a LD.-hoz képest.

A K-n nincs címe a versnek.

1. K: ***Kedves***
3. K: ***tsak***
5. K: ***tégedet,***
6. K: ***hív szivedet:***
7. K: *Meg vethetsz é?* A K-ban hiányzik az ismétlőjel, ahogy a többi vsz. után is.
8. K: *Hidd el kérlek,* ***Kedves***
9. K: ***Hogy*** [? Jav. e. *Én*] *szeretlek;*
10. K: ***tsak***
12. K: ⟨*Már meg mondom*⟩
13. K: ***én nem mondtam é:***
14. K: *Még is*
15. K: *Lyámyka*
17. K: *És* [Jav. e.: *S*] *a*⟨.⟩*hoz* ⟨*a'*⟩ *ki*
Kp. n. A tinta színéből ítélve ez talán későbbi jav.
20. K: ***Élikám***
21. K: ***Tsalhatatlan.***
24. K: *Hogy* ***több***

26. K: *Nem, nem! ⟨Másra nézni kár⟩*
⟨Mink szeressünk, úgy e' bár?⟩
Más [az első betű más kezdeményből jav.] ***bár mit*** *⟨Édes Kintsem!⟩ tegyen;*
27. K: ***hív*** *legyen!*
28. K: *Úgy e Kintsem?*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A könnyed, párbeszédes „Kettős Dal"-ról, amelybe csak utóbb került *Vitéz* és *Lilla* neve, többen írtak: műfajához s tartalmához is keresve az ösztönző mintákat. Elképzelhető, hogy színházi élmény hatására készült fantáziavers volt eredetileg, amellyel a magyar dalköltészetet — „énekes poézis"-t — akarta gazdagítani a költő.

Oláh Gábor még párbeszédességében is antik, horatiusi hatást keresett: „Szerelmi költészetében néhányszor *(Búcsúvétel, Alku)* Horatius párbeszédes formáját használja Csokonai, nemcsak utánzási kedvből, hanem két szerető szívnek tisztább megvilágítására." (CsLat. 24. l.)

Pásztory Catullus hatását nyomozta e versben is: „Ilyen általános és elkerülhetetlen a szerelem hatalma e két költő egyező tanulsága szerint; pedig — szintén e két költő állítása szerint — nem érdemlik meg a lányok ezt a zsarnoki hatalmat, mert igen-igen állhatatlanok.

Cat. LXXI.

Nulli se dicit mulier mea nubere se malle,
Quam mihi; non si se Juppiter ipse petat.
Dicit sed mulier cupido quod dicit amanti,
In vento et rapida scribere oportet aqua.

Csok. L. II. 22.

LILLA:
Hidd el kérlek, kedves lélek
Én szeretlek,
Téged másért, míg csak élek
Meg nem vetlek.
Százszor már nem mondtam-é
Mégis kételkedhetsz-é?
Be nevetlek!

VITÉZ:
Sokszor ám a lányka szíve
Állhatatlan;
És ahhoz ki legjobb híve

Irgalmatlan.
Én is attól tartok ám,
Mert ez a kis ethicám
Csalhatatlan."

(21. l.)

Csipak is, Oláh Gáborhoz hasonlóan, Horatius hatását vélte fölfedezni a vers párbeszédes formájában, konkrét mintát is megnevezve: „Scaliger († 1558.) szerint Horatiusnak az ambroziánál és nektárnál is édesebb költeménye a III. 9. óda, a híres carmen amoebum.

Donec gratus eram tibi
Nec quisquam potior bracchia candidae
Cervici iuvenis dabat,
Persarum vigui rege beatior.

Így fordul Horatius az ő kedveséhez, Lydiához, aki hasonlóan válaszol. A kedves szerelmi perpatvar végre is kibéküléssel fejeződik be. E költeményben alkalmazza Horatius a bucolikákban szokásos párbeszédet vagy váltakozó dalt. A modern költészet is felismeri ennek varázslatos báját s utánzása nagyon elterjed. Így Csokonainál két költeményben is látjuk ezen óda hatását. Az egyik az Alku. Szintén ilyen váltakozó dal, a költő és kedvese enyelegnek. De nem éri el Horatius költeményének báját, mert nem olyan ingerkedéssel, szerelmi perpatvarral kezdődik, azért veszit a drámaiságából." (Csipak 36. l.)

Kastner járt közelebb bizonyára az igazsághoz, aki Metastasio-operák ihletését látta a „kettős dalok"-ban: *„Az alku*, a *Búcsúvétel*, sőt a népies ízű *Habozás* vége is, mintha csak egy Metastasio-operából volna kimetszve." (ItK. 1922: 53. l.)

Julowval a vers cicomátlan, meghitt hangütését illetően egyetérthetünk: „Az érzelem cicomátlansága, a meghitt hangütés, a Rozáliához írt költeményekben sem volt ismeretlen. A Lilla-szerelem erősíti ezt a tendenciát *(Alku, Lillához távollétemben)*." (MIrT. III, 238. l.) Hozzá hasonlóan a stílus kecses könnyedségét emelte ki Szabó Zoltán is: „A mesterkélt, játszi rokokó motívumokat általában a maga tartalmas költőiségébe, egészséges életvágyába és igaz szerelmébe olvasztotta bele. Néhol azonban a játékos megformálás mögött nincsenek közvetlen élmények [...] Bennük nem annyira a gondolat vagy az érzelem, hanem inkább a kecsesen könnyed kifejezés szárnyal (pl. *Alku, A Duna nimfája*)." (*Megjegyzések Csokonai stílusáról*. NyIrK. 1966: 248. l.)

Sinkó a látszat-párbeszédességről szólt, Mozart operájánál keresve a mintát s nem is egészen alaptalanul: „Vitéz és Lilla »kettős dalai«, csak formájukban dialógusok, valójában úgy kapják el és dobják vissza a szót, mint két labdázó: egyazon csicsergés ez két hangon, akárcsak Papageno és

Papagena szerelmi duettjeiben. Ha a rózsabimbó, melynek kinyílását sürgeti, énekbe kezdene, az is éppoly légies könnyedséggel s éppoly gondtalan derűvel mondaná a magáét, mint Lilla, amikor Vitéznek felel [idézi a vers második vsz.-át]." (146. l.)

V. Szendrei szintén operalibrettókban kereste Csokonai kedvelt műfajának ihlető forrását: „Operalibrettókat is fordított, s a Lilla-dalok között valódi duettek is vannak *(Alku, Két szerető dalja)*." (73. l.)

Baróti Dezső szerint: *„A Két szerető dalja* és különösen a dramatizált *Alku* (alcíme *Kettős dal*) pedig még struktúrájával is a boldogság együttes élményét tükrözi vissza." (Árny. 244. l.)

Verselése

Horváth János kiemelte magyaros — ütemes — „népdal-ritmus"-át: „Magyar népdal-ritmus: 4, 4, 3, 1 taglalású: Alku ... V. ö. »Ördög bújjon komámasszony papucsába« és Verseghy Őrzsike c. versének strófaképletével)." (Ir-Nép. 75. l.)

Elek a költő „technikai készségének" s „páratlan versművészetének" példái közt említette (14. l.), s külön szólt a *kincsem ~ hintsem* „sablón-rím"-ről (111. l.) A rímtechnikát illetően említhetjük az első és második vsz. *kérlek- ~ Lélek* belső rímét is.

Versképlete:

4/4	a
3/1	b
4/4	a
3/1	b
4/3	c
4/3	c
3/1	b

Dallama, megzenésítése

A „Kettős Dal" műfaji megjelölés s közel egykorú másolatai is a nótáskönyvekben, ahol „Dall", „Nota" megnevezéssel fordul elő, azt bizonyítják, hogy dallamra íródott. Ezt erősíti meg az az 1834-i sárospataki *Érzékeny és víg dalok gyűjteményé*-ben való előfordulása is.

Molnár Antal későbbi megzenésítését, Losonczy Dezső munkáját említette: „E jelenethez [az Apolló-kabaré I. világháború utáni Lilla-jelenetéhez] jól sikerült kabarézenét írt Losonczy Dezső, megzenésítvén négy Csokonai-dalt (Megkövetés, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz, Alku: a végén táncproporcióként menüettel és A reményhez), melyeket spinétkísérettel adtak elő." (CsMűdal. 17—18. l.)

Nádor Mihály is megzenésítette; kottáját ld.: Új Idők. 1934. II. 187. l.

Polgár Tibor ugyancsak dallamot szerzett hozzá Csokonai *Cultura (Kul-*

tura) c. színművének Thurzó Gábor készítette átdolgozása betétjeként: Csokonai Vitéz Mihály: *Kultura*. Dalos játék 1 felvonásban. Mai színpadra alkalmazta: Thúrzó Gábor. Zenéjét írta: Polgár Tibor. Kézirat gyanánt kiadja a Népművészeti Intézet. Bp., 1955. 28—30. l.

Losonczy Dezső kéziratos „kabarédal"-án kívül Sonkoly még Csiky János, Kadosa Pál és Kósa György feldolgozásait regisztrálta (119. l.)

Egykorú dallamát nem ismerjük.

277. Hálaének a' Vénus' oltáránál

Kézirata

Hiteles kézirata nem maradt, bár a Kcsj. a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" anyagában a 38. sorszámon említi: *Hálaének Vénus oltáránál*.

Közel egykorú másolata a „Dávidné Soltári" kötetben: DériM. V. 604/308: 279—280. l.

Megjelenése

A költő nyilvánvalóan számított kiadására, azért is tisztáztatta le Csurgón.

Elvileg már rajta lehetett kezdő szavaival az 1797/98-i SzV/j.-n is, de az csak az *É* betűtől maradt ránk. Biztos ismereteink szerint az ÚK.-n szerepel először: „70. *Hálá Ének a' Vénus Óltáránál* — Oda." Majd a LD. mindhárom tervezetében előfordul; LD/t_1: 19. *Hálá ének*; hasonlóan — sorszám nélkül, a *Fekete petsét* után — a LD/t_2-n. A LD/t_3-n a II. Könyv XXII. darabja: *Hálaének Vénus' oltáránál*. Így jelent meg a LD.-ban: Második Könyv, XXII. *Hálaének a' Vénus' oltáránál*. (64—66. l.) Mártonnál (PM., NPM.) s az őt követő kiadásokban (Kföldy, Toldy), az anyag önkényes átrendezése folytán a XXI. vers a LD.-ban.

A későbbi kiadások a LD.-n alapulnak.

Keletkezése

Minthogy a „Csurgói Purizáltatás" anyagában már benne volt, legkésőbb 1799-ben el kellett készülnie.

A HG. 1797-re tette keletkezését (III, 495. l.). Talán nem véletlen, hogy a LD/t_2-n közvetlenül *A' fekete Pecsét* után fordul elő. Vargha Balázs kiadásaiban nem sokkal a *Generál Hoche halálára* c. vers után következik, vagyis 1797. szept. 18. utánra tette keletkezését.

Tartalmi mozzanatok, a vers kötetbeli helye alapján is arra gondolhatunk, hogy 1797 második felében írta Csokonai. (Mint említettük, a SzV/j.-n kezdősorával rajta lehetett.)

Szövegkritika

A költemény címe többféleképpen fordul elő a kéziratjegyzékeken s Csokonai autográf jegyzékein is: a Kcsj.-n *Vénus* neve előtt nincs névelő, s nincs a LD/t_3-n sem, csak az ÚK.-n; végül a LD.-ban is odakerült a névelő az istennő neve elé, bár a tartalommutatóból hiányzik.

Toldy jegyzékén, a H/146. számon szerepel egy mű: *„Hálaadás.* Dal. Elv.", amihez kérdőjelesen hozzáteszi, hogy esetleg azonos a most tárgyalt verssel. Toldynál még *Hálaének* ..., a HG.-ban s a későbbi kiadásokban (ÖV.—M.): *Hálaének* ... Kiadásunk alapja a LD.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az első csókélmény s a viszontszerelmet ígérő első igen mámorában született vers, antikizáló mitológiai kelléktárral, de így is kisüt belőle az élmény valódisága.

Antik vonatkozásait többen tárgyalták, Oláh Gábor ezt írta: „Vénus oltáránál szerelmesével hálaéneket zengve, két szép gerlicét áldoznak Cytherének, mint a szerelmes római lányok szoktak *(Hálaének)*" (CsLat. 17. l.). Pásztory catullusi nyomokat vélt benne fölismerni: „Sokszor nektárral hasonlítja a csók édességét, máskor a mézzel, ép úgy, mint Catullus. Pl.

Ah édes csók! nincs a nektár oly finom." (12. l.)

Csipak Horatius esetleges hatására is gondolt: „Klasszikus felfogás nyilvánúl meg »Hálaének Venus oltáránál« című költeményében. A költő hálából két szép gerlicét áldoz a szerelem istenasszonyának. Összevethető Horatiusnak Lydéhez írt dalával (C. III. 28.), hol a költő kedvesét Vénus tiszteletére hívja fel." (37. l.)

Ferenczi az eljegyzés irodalmi emlékét látta a versben, s úgy látszik, hogy a gyűrűváltást 1797 karácsonyára képzelte, aminthogy valóban akkortájt volt szokásban a magyar vidéken (ámbár Vajda Julianna s Csokonai hivatalos eljegyzéséről nincsenek adataink): „novemberben Pestről visszatérte után sietett a lányt eljegyezni egy pecsétgyűrűvel, apjától maradt ereklyével, megénekli az első jegyesi csókokat s a kölcsönös fogadalmat *(Hálaének a Venus oltáránál, A muzsikáló szépség, Az eltévedt lélek)*" (Csok. 82. l.).

Sinkó azt írta a LD. Második Könyvéről (amelynek tárgyalt versünk a harmadik darabja), hogy a „legfelhőtlenebb kamaszszerelem énekeskönyve" (163. l). Majd így folytatja: „Egy-egy kedves szóra és édes csókra az elragadtatástól fölébe nő mindennek és mindenkinek:

Eget verek fejemmel.

A vers címe is sokat mond: *Hálaének a Vénus oltáránál.* Mintha maga ez a Venus nem is a kamasz- hanem a gyermekszerelmek mosolygó istennője volna. Minden egyetlen szédítő csoda. Remeg a hálától, mert

Még csókot is
Ragasztott ő orcámra,
S még többet hányt
Pecsét gyanánt
Az esküvés közt számra.

S a boldogság természete, hogy valószínűtlen. Innen a lelkendezés. A boldogság tetőfoka, hogy Lilla nemcsak megcsókolta, hanem meg is ölelte — és ez már az eksztázis, az önkívület, melynek mibenlétét egyébként szebben, és egyben szabatosabb pontossággal nem lehetne kifejezni, mint ahogy a következő strófa második felében Csokonainak sikerült:

Hogy átkapcsolt,
Elhaltam volt
Szerelminek miatta,
És lelkem sem
Érezhettem,
Úgy lelkihez ragadta."

3. E sorban Oláh Gábor Horatius közvetlen hatását fedezte föl: „Szerelmi föllobogásában így kiált fel: »Eget verek fejemmel!« [. . .]; mint Horatius költői lelkendezésében: Sublimi feriam sidera vertice. (I. l.)" (CsLat. 24. l.)
6. *Cipris:* Venus egyik neve.
16. *hán't* (táj., poet. lic.): hányt.
19. *ált'* (rég.): át.
27. *czippant* (táj.): cuppant.
39. *Citére* (gör.—lat.): Venus.

Verselése

Horváth János így jellemezte a versformát: „Faludi-féle nyolcashetes[. . .] középrímes nyolcassal: Hálaének a Venus oltáránál". (IrNép. 75. l.)

Elek — a *Kifakadás*-sal állítva párhuzamba — azok közé a versek közé sorolta, „melyeknél nem tudjuk eldönteni: vajjon a jambusi ritmusterv volt-e az elsődleges, vagy az ütemes". (52. l.) Majd idézve mindkét versből, így folytatja: „Az idézetekből nyilvánvaló, hogy a Kifakadás elsődleges ritmusterve a durvább, »póriasabb« ütemképlet, míg a Hálaéneké a finomabb, »magasabb« jambus, s így ott a jambus, itt pedig az ütem csupán a bőkezű

versművész gáláns ráadása volt." (53. l.) Szól a vers játékos rímeiről is (nyilvánvalón a *Szók!~Csók; óh~Szó; jók!~Csók* stb. rímekre gondolva): „sablon-rímeit rendszerint azokban a könnyed, virtuóz Lilla-versekben használja, melyekben sok jól összecsengő rímre van szüksége s maguk a versek is — tartalmilag — a pajkos szerelem sablonjára mennek." (111. l.)

Juhász Géza a vers egy szótagú hímrímeit említette, de ezek kronologizáló értéke e vers esetében aligha áll helyt, mivel bizonyos, hogy nem 1793, hanem 1797 táján keletkezett: „Ahol pontosan egy szótagúak a hímrímek, szinte kétségtelen az 1793 táji eredet: *Hálaének a Venus oltáránál* . . ." (CsVers. 66. l.)

Versképlete: 4a 4a 7b 4c 4c 7b.

278. LILLÁHOZ, távollétemben

Kézirata

KK. I, 19a, csak az 1—30. sor saját kezű tisztázat, első kidolgozás (K_1), a Vajda Juliannának szóló „. . . . *mert bármennyit vesztek* . . ." kezdetű levéltöredéken; a levéltöredék fogalmazvány.

A LD.-ba szánt végleges tisztázatból, a cenzúrai példányból viszont csak a vers utolsó részlete (39—54. sor) maradt meg a költő kézírásában: KK. III, 64a (K_2). Más kéziratát nem ismerjük, bár Csokonai 1800 körüli kéziratjegyzéke, a Kcsj. a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" kötegben regisztrálta egy tisztázatát a valószínűleg eredeti címmel: „31. *Lilimtől távollétemb[en]*". (Ld. Cs/ÖM. I, 100. l.)

Megjelenése

A Vajda Juliannához szóló levél, amelyen a K_1 található, 1797 nyarán keletkezhetett (v.ö. HG. II, 633. l., MM. II, 819—820. l., továbbá: Vargha Balázs: ArcV. 162. l.). A verstisztázat nem biztos, hogy egyidejű a levéllel, annál valamivel későbbi is lehet. Mindenesetre a vers 1798-tól szerepel Csokonai műjegyzékein: így az 1798-i szerelmes versek lajstromán, a betűrendes SzV/j.-n, *Lilim* kezdőszóval. Az 1802-i ÚK.-n a 64. vers: „Lilláról távoly létembe. — Oda." Előtte a szerelmes tárgyú verseket jelölő +.

Fölkerült a LD. mindhárom tervezetére: az LD/t_1-n a 35. helyre; a sorszámozatlan LD/t_2-n *A' Feredés* után található, s ugyanígy a LD/t_3-n is, a III. Könyv XXXIX. sorszámú első verseként. Mivel azonban a cenzor a XXXVIII. *A' Feredés*-t törölte, a LD.-ban ez a vers kapta meg annak sorszámát, a Harmadik Könyv első darabjaként (107—109. l.).

A későbbi kiadások Toldytól a M.-ig ezen alapulnak.

Keletkezése

Egyike Csokonai valóságos szerelmi élményből fakadt „missilis" verseinek: bizonyára azért található az 1797 nyarára tehető korai levéltöredéken a tisztázat, mivel el akarta küldeni, s valószínűleg el is küldte választottjának. A címbeli „távollét" föltehetőleg arra a mozzanatra vonatkozik, amelyről a levéltöredék szól: a költő azt írja: „Én most eltávozok [. . .[Postán várom el válaszodat ilyen titulus alatt: Az úrnak Csokonai Vitéz Mihály úrnak stb. Pesten az Institoris úr könyvesboltjában." (HG. II, 634. l., MM. II, 820. l.) Ennek alapján föltehető, hogy a verset Pesten írta, mikor — minden bizonnyal állás vagy kiadás ügyében — Institorisnál forgolódott.

Haraszti nyilván a költő 1797. okt. 21-én Bicskén, Kovács Sámuel vendéglátó házánál kelt szerelmes levele alapján, úgy képzelte, hogy a versnek „A' szent barátság' csillagá"-t emlegető sora Kovács Sámuelra vonatkozik: „ebben a két irányban [ti. művei kiadása, ill. állásszerzés] tesz most lépéseket boldogságának megalapíthatására. Szerelmét titokban tartva, nesztelenül munkálkodik bicskei barátjának társaságában, hol nyugalmat, eszmecserét, buzdítást, mindent feltalál ... egyen, Lilláján kívül, kire itt a távolban annyiszor emlékezik.

Lilim! csoport öröm között
Töltöm most életemet[!]
Szívembe bú nem költözött,
Nem rág az engemet.
Sem könnyeket nem hullatok,
Sem nem sohajtok, jajgatok.

A szent barátság csillaga
Egemre felderült,
A tiszta boldogság maga
Felkent fejemre ült:
De kedvem egybe sem lelem,
Mert nincs az én Lillám velem." (114. l.)

Szerintünk azonban a „*szent barátság' csillaga*" itt semmiképp sem Kovács Sámuelra, hanem Vajda Juliannára vonatkozik, ahogy a „tiszta boldogság" is, mely a költő „Felkent fejére" ült; bármily igaz barátság fűzte is a bicskei tanítóhoz, ezek az emelkedett szavak nem illettek rá; annál inkább Lillára, hiszen Vajda Julianna is a „barát"-járól, kilenc hónapig tartó „barátság"-ukról írt Csokonai Józsefnénak (ld. CsEml. 421. l.).

A verset, a LD. Harmadik Könyvének valamennyi darabjával Toldy — tévesen — 1794-ből származtatta (ld. 934. l.). A HG. azt írta a fentebb ismertetett levéltöredékről, amelyen a K_1 található, hogy a „levélhez az eredeti kéziratban hozzátartozik a *Lilim csoport öröm között* kezdetű vers" (II,

824. l.); a levéltöredéket viszont, mint láttuk, 1797-ből keltezte. Az ÖV—ÖV²-ben Vargha Balázs nem sokkal az 1798. febr. 16-i *Köszöntő* elé sorolta, s a MM.-ben is 1798 elejére tette, a febr. 14-i, Bálint-napi vers elé illesztette (ld. MM. I, 409. l.).

Szerintünk az a körülmény, hogy a vers tisztázata az 1797 nyarára tehető levéltöredéken található, valószínűsíti, hogy a szóban forgó levéltöredékkel egy időben, vagy nem sokkal az után készült.

Szövegkritika

A K_1 némileg eltér a LD. szövegétől, míg a K_2 cenzúrai tisztázatát pontosan követte a kiadás.

A K_1-ben nincs címe a versnek; a Kcsj.-n, 1800-ban *Lilimtől távollétemben* címmel tűnik föl; az ÚK. nem autográf címe, a *Lilláról távoly létembe* szövegromlás lehet. A LD/t_1-tól kezdődően végleges címével szerepel; az LD/t_3-ban a *Lillához* verzálissal kiemelve, s a LD. „Lajstrom"-a — tartalommutatója — szerint így is szedték, s ott vessző is található az első szó után. Az LD/t_3-nak megfelelően mi is verzálissal szedettük a cím első szavát.

1. LD.: Az első szó verzálissal kiemelve.
   K_1: *Lilim!* Nincs kiemelve. ***tsoport***
2—3. K_1: Kp. n.
4. K_1: *Nem* ***fojt***
5. K_1: *Se* ***könnyeket***
6. K_1: *Sem*
7—8. A K_1-ben ez a 9—10. sor! ***tsillaga fel derűlt:***
9—10. A K_1-ben ez a 7—8. sor!
   Felkent Kp. n.
11. K_1: ***kedvem*** *egybe*
12. K_1: ***nints*** *az én* ***Lilim*** *velem!*
   A *Lilim* nincs kiemelve.
13. K_1: ***nints*** A *Lilim* nincs kiemelve; kp. n.
14. K_1: ***Világ?***
15. K_1: ***Gyakran zokogva*** *képzelem*
16. K_1: ***a'*** *halál ki vág.*
18. K_1: ***Öröm?*** *ha* ***nints*** *Lili.* Az utolsó szó nincs kiemelve.
19. K_1: Kp. n.
20. K_1: *Mulathatnak* Kp. n.
21. K_1: ***szív*** A szó nincs kiemelve.
22. K_1: ***Gyáván*** *örűlnek*
23. K_1: *pedig*
24. K_1: *Szívem* ***tsupán***
25. K_1: *bírod,* ***azt*** Kp. n.
26. K_1: *Lilla!* Nincs kiemelve; kp. n.

27. K_1: *te*
28. K_1: *Tserébe*
29. K_1: Kp. n. *semm* A lap sérülése folytán a szó, ill. a sor hiányos.
30. K_1: *Tsak*

Toldy a 44. sorhoz ezt a megjegyzést csatolta: „A 8. vszakban a kézirat szerint olvasandó: Mi s e m szólunk." (935. h.) Ez félrevezető, ugyanis a LD.-ban is *sem* olvasható; az történt, hogy Toldy kiadásában (267. h.) sajtóhibával *nem*-et szedtek. A HG. s FK. a sajtóhibás szöveget örökítette tovább, s Vargha Balázs kiadásaiban (ÖV.—M.) szintén *Mi n e m* található. A HG. a nem egészen világos értelmű 29. soron is úgy próbált „segíteni", hogy a *maradjon* utáni vesszőt elhagyta (a K_1-ben itt valóban nincs írásjel) s ezt a FK. s az ÖV.—$ÖV^2$. is átvette, a MM. viszont visszatért a LD.-hoz.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers, mint volt róla szó, valós szerelmi sóvárgást fejez ki, de azért, különösen második részében, amelynek kéziratos kidolgozását nem ismerjük, antik motívumokat is felhasznál, s ez az egésznek némi kimódoltságot ad, természetes ihlete ellenére érezhető a vers alapjául szolgáló költői ötlet, hogy egymás szívét cserélik ki a szerelmesek, Cipria segítségével, amiért is fölajánlják hálájukat az istennőnek.

Julow is az érzelem természetességére figyelt föl a költeményben: „Az érzelem cicomátlansága, a meghitt hangütés, a Rozáliához írt költeményekben sem volt ismeretlen. A Lilla-szerelem erősíti ezt a tendenciát (*Alku*, *Lillához távollétemben*). (MIrT. III, 228. l., ill. Csok. 162. l.).

Sinkó a Lilla-ciklus „poétai román"-jába ágyazva mint a Harmadik Könyv első versét elemzi: „A befejező, a harmadik ciklus nem minden átmenet nélkül kezdődik a hajótörött szerelem jajkiáltásával. A ciklus első versei, mint pl. a *Lillához távollétemben*, hangnemben még mintha töretlenül folytatnák az előbbieket jellemző könnyedséget. Incselkedő bánat a pillanatnyinak vélt távollét miatt, de ez a bánat azé az emberé, aki az újra találkozás örömére várva, még maga is mosolyog a pillanatnyi bánaton „tiszta boldogságtól felkent fejjel" ..." (165. l.).

1. *csoport* (nép.): csomó.
5. *könyv* (rég.): könny.
7. *A' szent barátság*: mint volt róla szó, a kifejezés nem Kovács Sámuel és Csokonai, hanem Csokonai és Vajda Julianna barátságára vonatkozik.
10. *Felkentt* (bibl., rég.): a Bibliában — s később másutt is — az uralkodókat szentelt olajjal kenték fel trónra ültetésükkor. Itt a költő fejedelmi, boldog állapotára utalhat a biblikus kifejezés, s esetleg költőfejedelmi voltára (is).

16. *kivág* (táj., rég.): learat, lekaszál (*valakit ~ a rendből*; ld. ÉrtSz.).

29. E sort — mint a szövegkritikai fejezetben utaltunk rá — a HG. s néhány későbbi kiadás a vessző elhagyásával közölte, nyilván azért, mert nem volt világos a közlők előtt értelme; az *Enyím maradjon* a *szív*-re vonatkozik: a költő szíve maradjon Lillánál, aki a 25. sor szerint bírja azt. A *semmi sem* népies fordulat, értelme: 'mit számít! nem számít!'

35. *kén* (nép.): kéne, kellene.

37—40. E sorokban Pásztory Catullus-reminiszcenciákat vélt fölfedezni: „Hasonlatos az öröm fölött való felkiáltásuk, mikor a viszonzott szerelmet rajzolják:
Cat. e. V. 5—8.

> .... imperanti ipsa refers te
> Nobis. O lucem candidiore nota!
> Quis me uno vivit felicior, aut magis est me
> Optandus vita, dicere quis poterit?"
>
> (10. l.)

38. *Cipria* (gör.): Venus, melléknevéről, mivel a hagyomány szerint Cyprus szigete közelében született.

43—46. E sorokban Pásztory ismét Catullus-reminiszcenciát keresett: „Ép így hasonlít a két költő, mikor a csókok számát annyira óhajtják vinni, hogy senki se tudja: maguk se, más se, nehogy írigyelje azt valaki:
Cat. V. 7—13.

> Da mi basia mille, deinde centum,
> Dein mille altera, dein secunda centum,
> Dein usque altera mille, deinde centum,
> Dein, quum millia multa fecerimus,
> Conturbabimus illa, ne sciamus,
> Aut ne quis malus invidere possit,
> Quum tantum sciat esse basiorum."
>
> (12—13. l.)

49. *Téji vers:* anakreoni vers. V.ö.:

> *Életadó borról a' téji Anakreon íra*
>
> (284: 1. sor)

54. *LILIM' jutalma:* genitivus subiectivus s obiectivus gyanánt egyaránt értelmezhető; lehet, hogy a költő szándékosan használta „kétértelműen", bár „jutalom"-nak voltaképp csak a hölgytől kapott csókot tekintették.

Jambusi lejtésű, ütemezhető sorok, az első négy sor kereszt-, az utolsó kettő páros rímmel; képlete:

4 + 4a
3 + 3b
4 + 4a
3 + 3b
4 + 4c
4 + 4c (V.ö. Elek 104. l.)

A 16. sorban a K_1-beli *a' halál* átjavítása *az halál*-ra Kazinczy igénye szerint történhetett.

279. [Válasz Vályi Klárának]

Kézirata

Nem maradt kézirata. A Kcsj. „N^ro 13° Holmi 5. „*Vályihoz*" adata föltehetően erre a versre vonatkozik (v.ö. Cs/ÖM. I, 102. l., továbbá a következő vers jegyzetével).

Megjelenése

Toldy jegyzékén mint elveszett mű szerepel a Vegyes költemények sorában: „128. Vályihoz és Dugonicshoz. Oda. Elv.", pedig Vályi Klára *Magyar Tempe* c. versgyűjteményében (Vác, 1807.) már megjelent (109. l.), Csokonainak a műkedvelő költőnőhöz írt másik versével együtt.

Nagy Gyula figyelmeztetése nyomán Beöthy Zsolt hívta föl a figyelmet Toldy tévedésére, s adta ki újból, a sajtóhibákkal együtt (bár különben nem egészen betűhíven), *Csokonai ismeretlen versei* c. közleményében (FővL. 1876. 295. sz. dec. 24. 1395. l.), a költő Vályi Klárához szóló másik versével együtt. Haraszti Gyula figyelmét, úgy látszik, elkerülte Beöthy közleménye: 1880-ban megjelent Csokonai-monográfiájában Abafi Lajos „szives figyelmeztetése" nyomán utalt a *Magyar Tempé*-ben kiadott verses levelezésre (ld. Haraszti 89. l.).

Így került kötetbe először a HG.-ban (II, 140. l.), ezzel a jegyzettel: „[Először kiadta Vályi Klára *Magyar Tempe* c. 1807-ben Váczon megjelent verses kötetében a 109. lapon; majd közölte Beöthy Zsolt a *Fővárosi Lapok* 1876-iki évf. 1395. lapján. Toldy 115. sz. a. a Vályi Klárára írt verset elveszettnek tartotta.]" Szerintünk inkább Toldy 128. adata vonatkozik e versre; a HG. Csokonai Vályi Klárához írt másik versénél is a Toldy/j. 115. adatára utal: úgy látszik, a 128. elkerülte a szerkesztők figyelmét.

A HG. a *Magyar Tempe* nyilvánvaló sajtó-, ill. ritmushibáit megpróbálta javítani, s e javításait átvette a FK., majd Vargha Balázs kiadásai is: ÖV. —M..

Keletkezése

Vályi Klára nem keltezte Csokonai hozzá írt verseit, s *Első Levél* c. saját verse válaszaként közölte a *Jó Barátném Panaszkodol* ... kezdetű Csokonai-verset, e címmel: *N. Csokonay Mihály Barátom' válaszsza,* s ez után hozta a maga *Második Levele* válaszaként itt tárgyalt versünket, *N. Csokonay Mihály Barátom' Levele* címmel. A sorrend s Vályi Klára „Első" és „Második Levelé"-nek címe, ill. megnevezése a *Magyar Tempé*-ben egyaránt azt sugallják, hogy a *Jó Barátném* kezdetű vers volt a költő első verses levele a poétanőhöz. Beöthy is e sorrendben közölte a verseket s nyomán a HG. s a FK. is. Pedig — ahogy a levelek tárgyából, tartalmából kiderül — Vályi tévesen párosította a verseket, összecserélte Csokonai válaszait: az ő *Első Levelé*-re a *Barátom bánt-é még* ... kezdetű vers felel, míg *Második Levelé*-re a *Jó Barátném panaszkodol* kezdetű a válasz: Vályi Klára a maga „Második levelé"-ben panaszkodik, erre írta a költő a maga általánosító vigaszát a mindig nyomorúságos költősorsról, míg az *Első Levél*-nek a komáromi idillt idéző hangulatára felel a most tárgyalt vers a közös emlékekre való utalásokkal. Vagyis tárgyalt versünk keletkezett előbb: az ÖV. 1956-ban először közölte helyes sorrendben a két Vályi Klárához írt verset.

Különben mindkét Csokonai-vers 1797 nyárutóján keletkezhetett, Komáromban, ahol a versíró Bédiné Fábián Juliánna, Vajda Julianna és a verselő lelkész, Édes Gergely révén kerülhetett kapcsolatba poétánk a műkedvelő költőnővel: mind Vályi Klára, mind Csokonai verse szerint a poétria akkor a császárvárosban tartózkodott; Csokonai arról ír, hogy „a Vágnál [vagyis a Vág-Dunánál, Komáromban] gyakran sohajtunk Tégedet" — mégpedig Bédinével s Vajda Juliannával; mindez csak 1797 nyár utóján, ősz elején, szeptember első felében történhetett Komáromban (mindenesetre szept. 29. előtt, mivel válaszversében Vályi Klára az akkoriban esedékes Mihály-napot említi; v.ö. következő versünk jegyzeteivel). Azt Édes Gergely s Vályi Klára verses levélváltásából is tudjuk, hogy 1797 augusztusában a költőnő Bécsben volt, sőt válaszában azt írta, hogy „Bécset a jövő télig még ide nem hagyhatom" (ld. Figy. I, 1876: 110—112. l.). Vagyis Csokonai itt tárgyalt verses válaszlevele 1797 szeptemberének első felében keletkezhetett Rév-Komáromban.

Szövegkritika

A vers c í m e az autográf Kcsj.-n *Vályihoz*, a *Magyar Tempé*-ben, Vályi Klára közlésében *N. Csokonay Mihály Barátom' Levele;* ezzel a címmel közölte Beöthy is , a HG. viszont ezt a címet adta neki: *Csokonai verses levele Vályi*

Klárához. Ezt átvette a FK. is; az ÖV. viszont — nyilván a Kcsj. adatát is figyelembe véve — *[Vályi Klárához]* címmel adta ki, s így jelent meg Vargha Balázs valamennyi későbbi kiadásában is. Mi, utalni akarván arra, hogy itt válaszversről van szó, a *[Válasz Vályi Klárának]* címet használjuk.

1. Sz_1: Csak a sor végén van írásjel; a *még* után a HG. vesszőt tett, az ÖV. pedig a *Barátném* után is; e szerint em.
2. Sz_1: *a' dolog* kp. n., em. Már Beöthy vesszőt tett a szó után (bár különben — a hiányjelektől eltekintve — betűhív kiadásra törekedett), s utána valamennyi kiadás így járt el.
3. Sz_1: *Hát az az* ***értellem*** sh. Már Beöthy utalt rá lapalji jegyzetében, hogy „bizonyosan rosszul van leírva", s a HG. emendálta is *értetlen*-re, amit valamennyi későbbi kiadás átvett. Mi is elfogadjuk.
4. Sz_1: *Megorvoslódott-é, ugyan mi baja,* Beöthy is utalt a szótaghiányból eredő hibára (i. h.), s a HG. — amely a 3—4. sorról lapalji jegyzetében ezt írta: „ezen alakjában e két sor nem világos" — *a* névelő beiktatásával próbálta emendálni a mondatot: *„ugyan mi [a] baja"*. Ezt utóbb valamennyi kiadás átvette. Mi is elfogadjuk, bár nem tartjuk egészen kizárhatónak azt sem, hogy a sor első szavából maradt ki egy szótag: *Megorvos[o]lódott-e, ugyan mi baja*
   A sor végén a Sz_1-ben vessző van, a HG. pontot, az ÖV. kérdőjelet tett; a HG. szerint em.
5. Sz_1: *Különben* Beöthynél is már *Különben,* ahogy minden későbbi kiadásban.
7. Sz_1: Beöthy, HG.: *tölted* Ez az alak Csokonainál nem igazolható; már az ÖV. *tőltöd*-re em., s ezt mi is elfogadjuk.
8. Sz_1: *sohajtunk* Már Beöthynél is *sóhajtunk* van s ezt a HG.-tól fogva valamennyi kiadás átvette — tévesen, mivel Csokonai nyelvhasználatára, helyesírására a rövid magánhangzójú *sohajtunk* a jellemző.
9. Sz_1: *'s Jóba?* Mai gyakorlat szerint a kérdőjel voltaképp a 10. sor végére kívánkoznék. Beöthy s a HG. az Sz_1 szerint közölte a sort, ahogy a FK. is; Vargha Balázs az ÖV.-ben s későbbi kiadásaiban vesszőt tett a kérdőjel helyére (s a 10. sor végére sem tett kérdőjelet).
10. Sz_1: *Megsem* em.
    A *hébe-hóba* előtti vesszőt már Beöthy is elhagyta, ahogy a HG.-tól fogva minden kiadás.
11. Sz_1: *hiszszük* Ez a helyesírás idegen Csokonai gyakorlatától; em.
14. Sz_1: *engemet* Beöthynél tévesen *éngemet*
16. Sz_1: *szebet* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Bár a verselgető Vályi Klára több egykori költőt — Horváth Ádámot, Édes Gergelyt, Aranka Györgyöt stb. — fölkeresett verses levelével, Csokonai kitüntető bizalma korántsem az alkalmi verselő szerény tehetségének szólt, akit Beöthy — kissé szigorúan, de sok tekintetben találón — így jellemzett: „Költői tehetsége nem volt; minden, a mi tőle került, csak silány versfaragás. Verseinek sántikáló lábain mindig az Olympuson kalandozik s földig hajlong minden ismerőse előtt [...] Előszavából [...] érdekes mentegetőzése, hogy a jobb költőket (kik közül különösen a tordai Gyöngyösit és Mátyásit emeli ki) nem olvashatta, sőt három évvel versének készülte előtt nem tudott írni. Később azután megismerkedett egynehánynyal s levelezésbe is bocsátkozott velök. Igy az émelyitőn mesterkedő Édes Gergelylyel, a vén Csizi Istvánnal, kiknek hozzá írott episztoláit is mind kinyomtatta.

Még Csokonaival is. Két levelet írt hozzá s mindakettőre feleletet kapott. E két költemény fentartása [!] az egyedűli érdem, melyet a költészet terén a tehetségtelen poetria szerzett magának." (I. h.)

Nem is Vályi Klára szerény versíró tehetsége volt Csokonai ösztönzője a versírásra, hanem az a közös barátság, amely a Hont megyei poetriát a szintén verselő Bédiné Fábián Juliánnán át választottjához, Vajda Juliannához fűzte. Közös komáromi ismeretségi körük adta a személyes, érzelmi hátteret a vers megszületéséhez; ezt Haraszti így vázolta: „Az a ház, hová leghamarább jutott, s mely rá oly végzetes hatással volt, Bédi Jánosnak, a város egyik kiválóbb egyéniségének volt családja. Csokonait ide alkalmasint Édes Gergely vezette be. Ez izetlen, de annál buzgóbb versfábrikáló, ez időben épen szülőföldét jövén meglátogatni, csakhamar találkozott Csokonaival, kivel mint Apollóban per te-tu barát, mingyárt panaszra fogta a dolgot, elkeseregte poeta társának azt az útközben vele történt nagy szerencsétlenséget, miszerint anakreoni verseinek legjavát elvesztette. Nagy bánatát azonban örvendetes esemény csillapitotta; Bédiné, a híres poetria Fábián Juliánna, egy új, bécsi ismeretséget szerzett Édesnek: Vályi Klára nőköltő epistoláját adta kezébe; lehet, hogy e kellemes meglepetés viszonzásául Édes meg Csokonait mutatta be barátnéjának." (88—89. l.)

Ferenczi pedig ezt írja Csokonai s Vályi Klára föltételezett komáromi találkozásáról: „Nála [Fábián Juliánnánál] ismerkedett meg a Bécsben lakó Vályi Klárával, midőn látogatóba jött" (72. l.).

Azt, hogy Ferenczi pontosan mire alapozta föltevését, csak sejthetjük: Abafi Lajos 1876-ban közölte Édes Gergely és Vályi Klára verses levélváltását 1797 augusztusából (Figy. I, 111. l.), s ebből az is kiderül, hogy 1797 augusztusáig Csokonai költőtársa személyesen még nem ismerte a poetriát („És bár téged még én soha sem láttalak ..."); Édes Gergely verses önéletrajzából viszont az derül ki, hogy valóban Bédiné Fábián Juliánna közvetítésére kezdett Vályi Klára verses levelezésbe vele — bár személyes találkozásukról nem esik szó a versben, amelyben különben Csokonai is föltűnik, de csak

Édessel történt komáromi találkozásukról van szó, arról, hogy Vályi Klárával személyesen találkoztak volna, nincs:

Molnár Borbálát Ujhelyben sokszor öleltem,
Szántóról lévén látogatója neki ...
Majd Fábián Juliánna került azután kebelembe,
Hogy közelebb kezdém látni meg újra Madart;
A ki Komáromban jövén velem össze, tulajdon
Házánál ölelém s lett szeretettel enyim.
És levelezni viszont ő általa kezd vala Váli
Klára is a Múzsák új örömére velem.
Majd ugyan a tájban Rajnis Fabsicscsal akadván
Össze velem Győrött, ott ölelének azok ...
Már de Vitéz Miskát lehet itt említenem, a ki
Szinte Komáromban jött parolára velem.
(Figy. V, 1878: 111. l.).

Mindenesetre Csokonai versének személyes utalásai („a' Vágnál gyakran sohajtunk Tégedet", „Nem úgy kémleltük ki a' Nyáron Lelkedet") arra vallanak, hogy valóban Bédiné Fábián Juliánna s Csokonai, valamint Lillája társaságában személyesen is találkoztak 1797 nyarán Rév-Komáromban.

Vályi Klára levele, amelynek válaszául készült Csokonai verse, így hangzik:

Más Levelezés N. Csokonay Mihály
kedves Barátommal.
Első levél N. V. K.

Nagy Lelkű Barátom nem tudom mit szóljak,
Szemlélt virtussaid előttem mert ollyak,
Mellynek bötsös vóltját elnem felejthettem,
Szívem' latján mérvén hóltig emlegettem.
Virtussok' mühelye, Doktor Sándorfi Úr,
A' sok homályból még ma-is hasznot gyúr.
Te általad lettem én ezzel esmerős,
Mondhatom hogy lábom tsak az ólta erős.
Ha nyelvem Angyali szózattal szólna is,
Lakásom Minerva' Aszszonyal vólna is:
Akkoron-is lennék egy igaz tisztellőd,
Reményed a' legfőbb Grádusra emelőd.
Minthogy kitsiny vagyok emelje-fel az Ég,
Nagy szíved' reményit ne tsalja-meg a' vég.
Mikor nem is vélnéd enged [= eged] kiderüljön,
Széltől hányótt Hajód örömbe merüljön.
Gyáz köd ne borúljék reménylő napodra,
Szerentse szekeret készítsen számodra.

Hordozza azt maga ama' nagy Hatalom,
A' Jehova légyen Bástjául óltalom,
Hozza-fel dél szinbe hunyott napodnak fényit,
Adják-meg az Egek várt szíved' reményit.
Világon mint szikra hamú alá rejtve
Vagy, de sok virtusod nintsen elfelejtve.
Természetből folyó gyenge kitsiny erem,
Engedd-meg hát bátrán [!] hogy küldeni merem.
A' jó Dió fa-is ha verik úgy terem,
Majd én is téntában pennám' jobban verem.
(*Magyar Tempe.* Vác, 1807. 106—107. l.)

Mint utaltunk már rá, Vályi Klára nyilván rosszul párosította a verseket: erre az ő ténylegesen e l s ő levelére érkezett Csokonai itt közölt válasza, (míg Vályi ehhez az első verses leveléhez a *Jó Barátném Panaszkodol* kezdetű Csokonai-verset kapcsolta, pedig azok tárgyilag sem illenek össze: a poetria panaszairól nem az „Első", hanem a Második levelében van szó, ott emlegeti „bus szívét"). Ezért írhatta Merényi Oszkár kéziratos hagyatékának Juhász Géza számára készített jegyzeteiben, hogy „A verses válaszok közül az elsőnek a Vályi Klárától Csokonaihoz írt első költeményhez kevés köze van." Nem ismerte föl ugyanis, hogy az itt tárgyalt Csokonai-vers tartozik Vályi Klára „Első Levelé"-hez.

3—4. *az az értetlen hat betűs nyavalya* | *Megorvoslódott-é* Homályos a célzás. Mivel Vályi Klára „Doktor Sándorfi"-t említi versében, akivel Csokonai által lett „esmerős", gondolhatnánk arra is, hogy költőnk barátja, aki Bécsben orvosként működött, gyógykezelte a műkedvelő verselőt. (Vályi Klára azt írja, hogy „lába tsak az ólta erős", hogy Doktor Sándorffit megismerte, vagyis elképzelhető, hogy a lábával betegeskedett, bár Sándorffi szintén műkedvelő versíró volt, s esetleg átvitt értelme van a sornak: erkölcsi, irodalmi támogatást is kaphatott a bécsi magyar lapoknál dolgozó orvos-írótól. (Az a körülmény, hogy Édes Gergelyhez küldött verse szerint 1798 feléig Bécsben kellett maradnia Vályi Klárának, azt sejteti, hogy talán hosszabb gyógykezelésen volt ott.)
Mindenesetre Merényi föltevése, hogy a „hat betűs nyavalya" a versbeli „bús szív" volna, egészen valószínűtlen.

8. *a' Vágnál:* a Vág-Dunánál, Rév-Komáromban.

12. *e' Nyáron:* 1797 nyarán, amikor Csokonai Vajda Juliannának udvarolva Rév-Komáromban lakott.

15—16. *Majd ha nyugodalom' pontjára érkezek* ... Nyilván Vajda Juliannával várt boldog révbe érkezésére utal. Ezért vetette egybe Gulyás József episztolánkat az 1797-i *A' Békekötésre* c. költemény *[Újévi ajándék]* címen ismert kísérő versével (Cs-tan. 38. l.).

Most szegény háztól, hol az úr magános,
Igy telik. Majd tám vidorabb napunk lesz,
Lilla ifjasszony ha jövő karácsonyt,
Érheti vélem.
E szívből eredett újesztendei ajándék
Záloga szívemnek légyen örökre Juli.

(HG. I, 508. l.)

18. A verszáráshoz hasonló megoldást találunk Csokonai más verses levelében is, így pl. a *Rácz Sámuelhez* szólóban:

Míg Magyar vérrel buzognak élet-ere ágai,
Hazájának, és az ÚRnak
híve lesz
Csokonai.

(Cs/ÖM. II, 66. l.; v.ö. Gulyás: Cs-tan. 38. l.)

Továbbá a Horváth Ádámot köszöntő versben:

Tedd hozzá, hogy míg lehellnek tüdője holyagjai
Addig igaz tisztelője 's híve lessz Csokonai.

(Cs/ÖM. II, 30. l.; v.ö. Gulyás i. h.)

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben készült, a 9—10. sor játékos mozaikrímére Elek is fölhívta a figyelmet: „Rímjátékjellegű Vályi Klárához írt verses levelének következő két sora is:

S te tán torkig ülvén minden *szépbe s jóba*?
Meg sem emlékezel rólunk *hébe-hóba*."

(85. l.)

280. [Vályi Klárára]

Kézirata

Nem maradt fenn eredeti kézirata, bár a költő 1800 körüli kéziratjegyzéke szerint megvolt nála; a Kcsj. „N^ro 13° Holmi" 5. tétele: *Vályihoz*, a 13. mű pedig ugyanitt: *Vályi Klárára* (ld. Cs/ÖM. I, 102. l.); közülük az utóbbi vonatkozhat tárgyalt versünkre, míg az 5. a kevésbé elvont, kevésbé általánosító, levélszerűbb verses válaszra (v.ö. előző versünk jegyzetével). A HG. is ezt a jegyzetet csatolta hozzá: „Toldy 115. sz. a. elveszettnek tartotta" (II,

140. l.); igaz, hogy a költő Vályi Klárához szóló másik versénél is a Toldy/j. 115. tételére hivatkozott: úgy látszik, a Toldy/j. 128. elkerülte figyelmét. Közel egykorú másolata Aranka Györgynek Fekete János grófhoz 1799. júl. 6-án Marosvásárhelyről intézett levelében: OSzK. Levelestár. (V.ö. ItK. 1937: 80—81. l.). Ennek az Aranka György kezétől származó másolatnak a forrása vagy Vályi Klárától, vagy esetleg magától Csokonaitól került Arankához, aki saját másolatában mint kiváló verset elküldte mutatóba Fekete János grófnak. A kézirat szövege (Sz_1) sok tekintetben hitelesebb, mint Vályi Klára *Magyar Tempé*-jének romlott szövegű, sajtóhibás közlése (Sz_2).

Megjelenése

Toldy mint elveszett művet említi jegyzékén, a Vegyes költemények sorában: „115. Vályi Klárára. Elv." Pedig Vályi Klára *Magyar Tempe* (Vác, 1807) c. versgyűjteményében megjelent (107—108. l.), Csokonainak a műkedvelő költőnőhöz intézett másik versével együtt. Ezt azonban majd hét évtized múltán fedezte csak föl az irodalomkutatás; Beöthy Zsolt Nagy Gyula figyelmeztetése nyomán közölte újból a költőnek Vályi Klárához szóló másik versével együtt *Csokonai ismeretlen versei* (FővL. 1876. 295. sz. dec. 24. 1395. l.), de hibásan, a 3. vsz.-ot kifeledve (amivel aztán filológiai félreértések sorát indította el). Közlése egyébként sem egészen betűhív, s a nyilvánvaló sajtóhibákat és értelemzavaró elírásokat sem javította (amelyek közül egyre, a 3. sor *ez [= ezer]* szavára az EPhK. ismeretlen jegyzetírója is figyelmeztetett: 1878: 63. l.). Toldy „Elv." minősítése alapján írhatta Tábori Kornél: „Arról sem maradt följegyzés, ami Bécsben sülyedt el [ti. Csokonai kéziratairól]. [...] Ilyen volt: A feredés (originalis cantata). — Vályi Klárára. —" (*Régi dámák és gavallérok. — Csokonai elveszett művei* — Tolnai Világlapja, 1923. 12. sz. 12—13. l.). Természetesen ennek nincs semmi alapja: e vers nem esett a cenzúra kifogása alá, amint 1807-i megjelenése is bizonyítja (amiről Tábori nem tudott).

Habent sua fata poemata: Beöthy egy versszakot kifeledett, s mikor a HG. Beöthy nyomán (nagyrészt az ő hibáival) kötetben is közölte a verset, újabb versszakot hagyott ki tévedésből: a *Sok gyáva* kezdetű negyediket. Így láthatott világot 1937-ben Jancsó Elemér cikke *Egy Csokonai-vers ismeretlen változata* címmel, amelyben Aranka Györgynek Fekete Jánoshoz intézett 1799-i levele nyomán — ahol Aranka másolatban megküldte az irodalmár grófnak Csokonai versét — közölte a két újnak vélt versszakot: „A vers eddig ismert alakjában 6 versszak, a most előkerült szöveg két versszakkal hosszabb." (ItK. 1937: 81. l.) Jancsó ezenfölül több értelemzavaró sajtóhibát, félreszedést is javított a vers addig ismert szövegében (bár akad tévedése is). A Halász Gábor szerkesztette FK. 1942-ben már Jancsó helyreigazításait is figyelembe véve először közölte eredeti nyolc versszakos terjedelmében a verset *Csokonai verses válasza Vályi Klárához* címmel (462—463. l.). Vargha Balázs kiadásai — más címmel — ezt a teljes szöveget vették át (ÖV.—M.).

Keletkezése

Vályi Klára 1797 nyarutóján Bécsben kelt verses levelére küldte el verses válaszát a költő, föltehetőleg szeptember első felében (ld. a *[Válasz Vályi Klárának]* c. vers jegyzeteit). Viszontválaszában a poetria hamarosan nyugtázta Csokonai verses levelét („Örvendetes hanggal repült hozzám Bétsbe Leveled . . ."), s a továbbiakban többek között azt is írja: „aztat hallottam, Mihály' Napja most kerül", vagyis 1797 szeptemberének végén írhatta „Második Levelét" Csokonaihoz, aki erre felelt a jelen verssel. Mivel — amint előző versünk jegyzetében kifejtettük — Vályi Klára fordított sor- és időrendben közölte Csokonai két verses válaszlevelét s ezt a sorrendet Beöthy is megtartotta (i. h.), a HG. (II, 139—141. l.) s a FK. is ebben a téves sorrendben közölték Csokonai verses leveleit, holott a tartalmi mozzanatokból is nyilvánvaló, hogy most tárgyalt versünk készült később. A helyes sorrendet csak az ÖV. állította helyre 1956-ban.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, Aranka György saját másolatában megküldte a verset Fekete János grófnak. Mivel ez a szöveg (Sz_1) pontosabb és helyesírásában is hitelesebb, mint Vályi Klára *Magyar Tempe*-beli közlése (Sz_2), ezt tekintjük alapszövegünknek; nemcsak azért, mivel a *Magyar Tempe* romlott szövegénél sok tekintetben jobb, hanem azért is, mivel a Vályi Klára közlésében 8 versszakos, strófánként 4 soros verset 4, sajátos sortördelésű, egyenként 8 soros versszakban közli, s amint a verselésről szóló fejezetben is szólunk róla: verstanilag is ez lehet a hiteles.

Aranka *ts* helyett *cs*-t használ ábécénk ötödik hangjának jelölésére; ez elüt Csokonai gyakorlatától, ezért külön utalás nélkül e tekintetben a Sz_2-t követjük. A *Poéta* szót Vályi Kláránál a Sz_2-ben végig *Póéta* alakban találjuk. Erre sem utaltunk külön: végig a Sz_1 szerint em. Aranka a *Poéta* elé nem tett következetesen kettőspontot; ezt is külön utalás nélkül em.

A c í m e t illetően az előző vers tárgyalásáról kifejtettük, hogy e műre az autográf Kcsj. 13. adata vonatkozhat: *Vályi Klárára*. Ezért ezt a Csokonaitól eredő címet használjuk. A HG. s a FK. *Csokonai verses válasza Vályi Klárához* címmel közölte a verset, Vargha Balázs pedig az ÖV.-től a MM.-ig *Válasz Vályi Klárához* cím alatt.

1. Sz_1: ***Jo Barátom*** A Sz_2 szerint em.
   Sz_2: ***Panaszkodol***
2. Sz_1: *nagy;* A Sz_2 szerint em. Jancsó Elemér szerint a „hagyományos szöveg"-ben „***bár*** sorsod" található, holott a „*bal sorsod*" a helyes olvasat (ItK. 1937: 81. l.); Jancsó azonban téved: Aranka másolatában is egyértelműen *bal* olvasható s így közölte azt a HG. is.

3. Sz_2: *'S ez bajjal* A HG. minden megjegyzés nélkül em. *tusakodol,*
5. Sz_1: *Irod gyarlo szegénységed* A Sz_2 szerint em.
6. Sz_1: Kp. n., a Sz_2 szerint em.
7. Sz_2: *Meggátolja serénységed,*
10. Sz_1: *furt agy;* A Sz_1 szerint em.
11. Sz_1: *Irigykedik jo*; A Sz_2 szerint em. Sz_2: *szivedre.*
13. Sz_1: *Gumyol* A Sz_2 szerint em.
    Sz_2: *szól, szidalmaz,*
14. Sz_2: *boszszút hálmaz* Jancsó Elemér arra hivatkozva, hogy az utolsó előtti szó nehezen olvasható, fölvetette — első helyen — a *borsot halmaz* olvasat lehetőségét is (ItK. 1937: 81. l.), amit a FK. s Vargha Balázs kiadásai az ÖV.-től kezdődőn átvettek, bár Jancsó a *borsot* mellett a *bosszut* és a *roszat* olvasat lehetőségét is említette. A Sz_1-ben az *u*-ra az ékezetet a Sz_2 szerint tettük ki. A szó olvasata egyértelműen *bosszut.*
15. Sz_1: *ugy* A Sz_2 szerint em.
    Sz_2: *jutalmaz.*
17. Sz_2, HG.: Ro/*többekkel,* (V.ö. ItK. 1937: 80—81. l.).
18. Sz_1, Sz_2: *Felse* em.
    Sz_2: *vész és füsbe hágy*
19. Sz_1: *meg vető* A Sz_2 szerint em.
    Sz_2: *szemekkel,*
21. Sz_1: *Borit* em. *koszoru* A Sz_2 szerint em.
    Sz_2, HG.: Ro/ ***Barát*** (v.ö. ItK. 1937: 80—81. l.).
22. Sz_1: *Szived ... szomoru* A Sz_2 szerint em.
23. Sz_1: *háboru* A Sz_2 szerint em.
25. Sz_1, Sz_2:*győzödjön* Beöthy is így közölte, Jancsó sem tett rá megjegyzést, a HG.-ban tűnik föl először — minden magyarázat nélkül — a *gyötrődjön,* amit a FK.-tól kezdve minden későbbi kiadás átvett. A HG. arra gondolhatott, hogy a *tr*-t olvasta *z*-nek a nyomdász. Ez a félreolvasás ugyan elképzelhető, de értelmileg a *gyötrődjön* olvasat sem ad sokkal jobb megoldást, mint a *győzödjön,* amelyet Aranka György másolata is igazol. (Minderről a tárgyi és nyelvi magyarázatokban szólunk még tüzetesebben.)
    Sz_1: A *szerentse* után nincs vessző; a Sz_2 szerint em.
26. Sz_2: *Szégyenüljön*
    Sz_1: *kincs* A Sz_2 szerint em.
27. Sz_1: *Szived irigy* A Sz_2 szerint em.
28. Sz_1: *neis tekints* A Sz_2 szerint em.
29. Sz_2: *mász*
    Sz_2, HG.: Ro/ ***többeknél*** (v.ö. ItK. 1937: 81. l.).
31. Sz_2, HG.: Ro/ *vagyok* [...] *ezeknél,* Érdekes, hogy Jancsó nem tesz rá észrevételt (v.ö. ItK. 1937: 80—81. l.).
32. Sz_2: *Azzal hogy*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, ez a vers Vályi Klára „Második Levelé"-re (*Magyar Tempe* 108—109. l.) készült válaszul, a költőnő tévesen párosította, összecserélte Csokonai két válaszversét; pedig a tárgyalt vers első sorának hangütése, a *panaszkodol* ige is tanúsítja, hogy a „Második Levél"-re adott válasz ez; abban emlegeti Vályi Klára „bús szem"-ét, „bús szív"-et, élete „gyász köd"-ét stb.

Vályi Klára Második Levelének szövege:

Örvendetes hanggal repült hozzám Bétsben Leveled,
Mivel nem érdemlett betsem Párnássusra emeled,
Bár még egyszer kit ohajtok betses képed' láthatnám!
Barátságunk' arany láncát tsatokkal felválthatnám.
Mit hallok! óh fényes Egek, egy jó Barátom akadt,
Szép levelénn bús szememből öröm víz' árja fakadt,
Nyítva lelte bús szívemet a' mellybe be-is zártam,
Galamb módra repült hozzám a' mikor nem is vártam
Pontos szavok gyász ködömbe arany oszloppá vála,
Mirrha gyanánt bús szívemre balsam ilattal szála.
Nem lelem fel érdemimet illy megtisztellésednek,
Lészek hóltig imádója betses Úri Nevednek.
Édes kedves jó Barátom, válaszodat elvárom,
Barátságod' ha megvetne, lenne örökös károm.
Azonba aztat hallottam, Mihály Napja most kerül,
A' mellyenn én kis Múzsám elhidd, hogy igen örül,
Már a' Rózsa a' Narcissal virágját elhullatta,
Szép Nevedért Tuba Rózsa ezeket meghallatta,
Mert most nyilik, kedves szaggal illik a' Rozmaringhoz
Szép Nevedért mindeneknek drága illatokat hoz.
Élj soká kedves Barátom Virtusod példájára,
Ezt kívánja Barátjának Barátod Vályi Klára.

(*Magyar Tempe*, Vác, 1807. 108—109. l.)

Csokonai szokványos tárgyszerű válasz helyett a tárgyat általános, elvi magasságba emeli: a költői önérzetre, rangra fellebbez, ami mindenért elégtételt, kárpótlást ad, amivel kora ifjúságától fogva maga is váltig biztatta, vigasztalta magát megvetett, nyomorúságos anyagi és erkölcsi helyzetében (ld. *A Poëta tsak gyönyörködni szeret ...*, ill. *Az én vagyonom*; v.ö. iskolai búcsúzó beszédével: „La Poesie ê la figlia d'Apolline e Povertade. Azt mondja egy elmés olasz poéta: a poésis Apollónak és a szegénységnek leánya. Bölcsen, az én itéletem szerént!" [HG. II, 594. l.] A versről (összehasonlítva Csokonai Vályi Klárához írt másik verses levelével) Beöthy ezt írta: „Im a két ismeretlen költeményei [!]. Semmi esetre sem tartoznak Csokonai kiválóbb versei

közé; de a kéz által, mely nemcsak igérte, de meg is adta a »többet, jobbat, szebbet« mégis ereklyék. Az elsőben [= az általunk most tárgyalt versben, Sz. F.], mely sikerültebb, érdekes Csokonai egy jellemző motivuma is: a költői önbizalom, mely legszebb ódáit sugallta." (FővL. 1876. 295. sz. dec. 24. 1395. l.). Jancsó Elemér szintén nagy elismeréssel írta, hogy „a költő egyik legszebb verse", „amely egyszersmind hitvallás a poétasors mellett". (ItK. 1937: 81. l.) Való igaz, hogy a jelentéktelen alkalmi versfaragó ezúttal formailag is remeket csiholt elő gyarló rímeivel a sanyarú költői sorsot bölcseleti magasba emelő „poeta natus"-ból.

Mint volt róla szó, Csokonai verse Aranka Györgynek Fekete János grófhoz 1799. júl. 6-án Marosvásárhelyre küldött levelében maradt fenn, másolatban. Nem érdektelen Aranka kísérőszövege sem, ahogy az sem, hogy néhány nappal korábban, júl. 2-án a maga Vályi Klárához írt verses válaszát küldte meg gróf Feketének; ennek a tizennégy versszakos episztolának csak kezdő strófáit idézzük:

Vályi Klárának Válasz

Érdem ezüst Táblájára
Fel volt metszve már neved,
Jó Szerencse Vályi Klára!
Mikor hozta Leveled.

Ajánlásra nagy szüksége
Nem lehetett én nálam
Gyöngy Elmédnek a' Szépsége
Mellyben kedvem találom.

(OSzK. Levelestár)

A verses válasz szerint ezúttal is a poetria kereste meg verses levelével a műkedvelő marosvásárhelyi költőt, aki egyszersmind az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság titkára is volt, s 1791-i röpiratában külön is gondolt a nőolvasókra; javaslatai között szerepelt „egy szép olvasó bibliothéka a szépnem számára". (Ld. Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 99. l.) Ezzel kapcsolatban említi Jancsó, hogy „E korszak írói között találtunk már nőírókat is. Molnár Borbála és Vályi Klára kapcsolatot keres a Nyelvmívelő Társasággal..." (I. m. 377. l.) Föltehető, hogy Vályi Klára már mint a Nyelvmívelő Társaság titkárát kereste föl verses levelével Arankát, akivel ekkor már Csizi István főstrázsamester, Vályi Klára s Molnár Borbála verses levelező társa is kapcsolatban volt (ld. Jancsó i. m. 269, 347. l.). De ekkor, 1797-ben már Csokonai is kapcsolatban állt a Társasággal, a „Tudós levelezők" közt szerepelt a mondott évben: „Csokonay Mihály poéta munkáit küldi. Nb. *Válaszolni.*" (Jancsó i. m. 347. l.) Nem érdektelen Aranka György 1797. júl. 6-i levelének — amelyben tárgyalt versünk másolatát megküldte Fekete János grófnak — Csokonaira

vonatkozó részlete sem: „Mikor Msd [= Méltóságod] a' mái Versszerzőket, kiket Gyöngyösivel egybe hasonlít, elé számlállya: talám hibázik. Gyöngyösihez csak azokat lehet tenni kik vitézi Énekeket irtak v. forditottak. Minéműek a' Négy soru vers Irók között: *Horváth Ádám* Hunyadi Jánosba; ⟨...⟩ *Nagy Ferencz* Hunyadi Lászlóban; Etédi Márton a' Magyar Gyászba, és *Dugonics András* Ulysses történeteibe; vagy a' kik más lábon is irtak, minéműek Generalis *Gr. Fekete,* Gen. *Gr. Gvadányi* és *Szalkai.*

A' mi az elsőket nézi, jól indultak azt tartom a' Négy soru Versekkel. Mert magossan (?) Versbe Vitézi Éneket lehetetlen írni, hanem vagy ollyan Strofákban; vagy Hexameterekben. De az ő Lelkek a' Gyöngyösi Lelkénél kisebb volt.

A' mi a' másod rendbélieket nézi: Elsőben azokban a' Versek nemeiben, mellyeket ezek irtak; a' Gyöngyösi Dicsősségéhez közeliteni lehetetlen. Nem alkalmatosok a' Magoss Énekre. Innen Gr. Gvadányi és Szalkai mint Comicusok szerentséjeket tették: de nem mint Gyöngyösik. Gr. Fekete leg közelébb járt ama Szűrbe: de soha meg nem fogja a világ szeretni. Az a' cserélt kádentiakkal irt versek neme: igen szerentsétlen követése volt a' Franczia Versnek. A' Femininus Versekben egy Syllabával legalább kurtábbakk̄ [= kurtábbaknak] kellett volna lenni ...

Az Ének végül legszebb. De ha Nsád [= Nagyságod] egy szép és Elmés Éneket látni ⟨nézni⟩ akar, nézze meg Csokonait. A' Lantra ollyan Vers szerzőt nemigen tartok. Nem tudom meg vagyoné Nsádnál [= Nagyságodnál] a' mire czélozok. Ide teszem:" (OSzK. Levelestár). Ez után következik Csokonai Vályi Klárához szóló verse, Aranka másolatában. (Aranka Csokonai-értékeléséhez v.ö. Rohonyi Zoltán: *Aranka György levelezésének irodalmi vonatkozásai:* NyIrK. 1967: 301. l.)

10. *fúrt agy* (rég.): ravasz fő (v. ö. az *agyafúrt*-tal)
13. *szoll* (rég.): megszól, rágalmaz.
14. *halmaz* (táj., rég.): halmoz.
17. *főbbekkel* (rég.): magas rangúakkal, előkelőkkel.
18. *füstbe hagy* (nép., rég.): semmibe vesz.
25. *győzödjön:* Mint volt róla szó, a HG. *gyötrődjön*-re változtatta, de mi értelme van annak, hogy a megszemélyesített Szerencse (s a 2. sor szerint itt Balsors, Balszerencse forog szóban) szenvedjen, gyötrődjék. (Még ha *gyötörjön* állna itt, a költőnőre vonatkoztatva, de a következő sor sem a megszólított „Barátné"-ra vonatkozik: *Szégyenüllyön pénz és kints*; ha egy hasonló megrovó, elítélő értelmű igét keresünk a *Szerencse* (a kiszámíthatatlan, többnyire mostoha Fortuna) elé, a *győződik* ide illik, mint igekötő nélküli poetica licentia, 'győzessék le' értelemben (a *belegyőződik* a Szamosháton azt jelentette: 'beletörődik, belenyugszik'; ld. SzamSz.).

Verselése

A vers látszatra — az azonos refrének megtévesztő hatására is — nyolc azonos, négy sorú strófából épült, pedig valójában csak minden páros és páratlan versszak azonos képletű, s ez is megerősítheti a más oldalról is megtámogatott következtetést, hogy Aranka György másolata a hiteles, aki négy 8 soros vsz.-ra bontva másolta a verset.

A trochaikus lejtésű sorokat hangsúlyos sormetszetek jellemzik; a strófa első fele 7-es és 8-as keresztrímű sorokból épül; képlete:

4+4 a
4+3 b
4+4 a
3+4 b

A versszak második felében a három bokorrímű sor nyolc szótagos, felező, s ezekre következik megismétlődve a strófa negyedik, refrénszerű sora:

4+4 c
4+4 c
4+4 c
3+4 b

A strófák 5—7. sorának a rímelésben megnyilvánuló egyhangúsága mintha Vályi Klára monoton panaszait akarná felidézni; mindenesetre ez az 1797 őszéről származó költemény is már a szimultán verselés kiforrott nagy művészeként mutatja Csokonait.

281. Generál Hoche halálára

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. II, 42a, az *Alku* cím nélküli ősfogalmazványának jobb lapszélén, arra merőlegesen. (K_1) Az első sor utolsó szava után, egy sorral magasabban *4*-es szám, ami talán e vershez tartozik. A sor fölött középen halványabb írással: *1797* — a vers keletkezési éve. Ezt a fogalmazványt föltehetőleg letisztázta a költő, így kerülhetett az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 11° Rongyosok" közé, a 13. helyre, *Hoche halálára* címmel (ld. Cs/ÖM. I, 102. l.). Puky 1805-i jegyzéke szerint birtokában volt a kézirat egy másolata az ún. Gesztelyi-kódexben, amelyet még Gulyás József is látott 1936-ban (ld. Cs/ÖM. I, 113. l.). E vers Puky felsorolásában az 5. helyen áll, *Hós a' Bonaparte barátja* — — utalással (v.ö. CsEml. 218. l.); Gulyás a Gesztelyi-kódex anyagát tárgyaló tanulmányában a verssel külön nem foglalkozott,

csupán utalt rá, hogy a kódexben megtalálható Puky István keze írásában (*Ismeretlen Csokonai-adalékok:* ItK. 1936: 86—96. l.), pedig fontos variánsa volt meg az azóta eltűnt kódexben, amint szerencsére éppen Gulyás Józsefnek a Csokonai Kör hagyatékában megmaradt jegyzeteiből kitűnik (ld. Szilágyi: CsMűv. 273 kk.). A Puky-féle másolat (K_2) eltéréseivel a szövegkritikai fejezetben foglalkozunk bővebben.

1881-ben Abafi Lajos is közölte egy meg nem nevezett (de Puky másolatára visszavezethető) kéziratos gyűjtemény alapján (K_3) az epigrammának azt a Csokonaitól eredő fontos jegyzetét, amelyet Gulyás kéziratos hagyatéka is megőrzött (ld. Figy. X [1881], 307. l.). Más kéziratáról nem tudunk.

Megjelenése

Csokonai kezdettől foglalkozott kiadásával: az 1798-i SzV/j.-n *Hoche* utalással található; az 1801-i Vkt.-re is fölvette, de utóbb törölte: ⟨*Hoche*⟩. Az 1802-i ÚK.-n a 122. mű *Hoche' halálára* címmel. A Mfj.-n az „Alkalmatosságra valók" közt **10.** 28. jelzet alatt található, s ugyanitt az „Epigrammák" közé is fölvette a költő. **11.** 13. ⟨*Hoche' halálára*⟩. Az AV. mindhárom tervezetére fölkerült: AV/t_1: 7:7. *Hoche*; AV/t_2: 26. *Hoche halálára*; AV/t_3: 28. *Generál Hoche halálára.*

Végül az AV.-ben jelent meg, de nem a 28., hanem a XXX. helyen (239. l.), a K_1-hez képest egy szó eltéréssel. (Minderről a szövegkritikai fejezetben szólunk.)

A kiadások Toldytól fogva az AV. szövegét közölték (bár Toldy a jegyzetekben utalt a K_1 szövegeltérésére).

Keletkezése

Az AV.-ben a cím alatt ezzel a megjegyzéssel jelent meg: „(Íródott, 1797-ben.)"

Napóleon fiatal tábornoka 1797. szept. 18-án halt meg a poroszországi Wetzlarban, s halála híre már 1797 őszén elérkezett hazánkba, ahol sokat foglalkozott személyével a sajtó a korábbi években is; az, hogy a K_1-en is *1797*-es évszám található (vlsz. Csokonai kezétől) s hogy az 1798-i SzV/j.-re is fölkerült, amellett szól, hogy 1797 utolsó harmadában születhetett az epigramma (ezt megerősítheti az is, hogy az 1797 nyarára tehető *Alku* lapszélére fogalmazta a költő).

Szövegkritika

A K_1-ben nincs c í m e a versnek, a kéziratjegyzékeken több változatban fordul elő, de az AD/t_3 már a végleges változatot tartalmazza. Helyesírási tekintetben az ÚK. s a Mfj. a birtokos szerkezetben hiányjelet használt, ami többnyire meg is felel Csokonai gyakorlatának; mivel azonban az autográf AV/t_3-n nem használja, így tartottuk meg.

Puky a kényes tárgyú kiadatlan műveket másolta le elsősorban. A vers általa lemásolt jegyzete (amelyet a K_3 is megőrzött) mindenképpen hozzátartozott az epigrammához, ezért annak lapalji jegyzetében közöljük, Gulyás Józsefnek a Puky-másolatról készített, helyesírásilag is hitelesnek tetsző lejegyzése szerint. Mivel az AV. már nem Csokonai életében került ki a nyomdából, a cenzúrázás is csak 1805 nyarán, a költő halála után történhetett meg (ld. Cs/ÖM. I, 280. l.); így nem lehet tudni, az AV. szövegeltérései nem a cenzúrának tulajdonítandók-e. Minthogy a politikailag kényes vers esetében föltehető a cenzor közbeavatkozása, kiadásunk alapja az autográf K_1.

1. K_1: *Hós* A név kétszer alá van húzva, jeléül a verzális, csupa nagybetűs szedésnek, amit az AV. követett is.
   AV.: *Bonapárté' barátja,*
3. AV.: *Görög ország*
   AV.: *Róma' vitézit* A K_1 eltérő szövegére már Toldy is utalt (923. l.). A változtatás — Hoche jelentőségének csökkentése — a cenzúrának (belső cenzúrának?) is tulajdonítható. Az AV.-ben nincs írásjel a sor végén.

A vers fontos jegyzetét először Abafi Lajos adta közre *Csokonai kiadatlan költeményei* c. közleményében, több mint száz éve; az általa ismertetett, de közelebbről meg nem határozott kéziratos kötetben itt tárgyalt versünk ezzel a jegyzettel fordult elő: „Sok és fontos volt az ő érdeme, de nagyobb titulust néki nem választhattam, mint azt, hogy ő Bonaparténak barátja volt. Bonaparte! Barátság! Két jóltévői a szenvedő emberiségnek." (Figy. X. [1881], 307. l.)

Ez a szöveg — lényegében csak helyesírási eltéréssel — fennmaradt Gulyás Józsefnek a gesztelyi Puky-hagyatékról készített másolatai között is. Ezzel kapcsolatban emlékeztetnünk kell rá, hogy Gulyás annak idején, 1936-ban a Puky-hagyatékból nem tette közzé Csokonai valamennyi ott talált levelét: hírt adott „négy fellengzős levél"-ről, amelyekről az volt a véleménye, hogy „Valószínűleg Csokonaihoz szólnak" (ld. ItK. 1936: 86. l.). E levelek Gulyás másolatában s jegyzeteivel fennmaradtak Csobán Endre hagyatékában a Déri Múzeumban, onnan közölte őket Kilián István a kötet sajtó alá rendezőjének észrevételeivel és kiegészítéseivel (*Csokonainak és baráti körének ismeretlen levelei.* ItK. 1979: 605—609. l.). Gulyás József jegyzetei között az egyik levelet illetően ez a magyarázat található: „Hogy a költő is milyen sokra becsülte a barátságot, mutatja a kéziratos kötetben General Hoche halálára c[ímű] versében írott eme, másutt sehol nem található jegyzete:

»Sok és fontos vólt az ő érdeme: de nagyobb titulust néki nem választhattam, mint azt hogy ő Bonaparténak Barátja vólt. — Bonaparté! — Baráttság! két jól tévője a' szenyvedő emberiségnek!!« Ez a megjegyzés ellentétben van a Karnyónéban hangoztatott elvekkel. (Ld. Szilágyi: CsMűv. 273. l., v.ö. uo. 20. l.)

A helyesírási, kiejtési *(szenyvedő)* eltéréstől eltekintve tartalmilag Abafi 1881-i közlése ettől csak annyiban tér el, hogy ott többes számban *jóltévői* található.

Tartalmilag s helyesírásilag is a Puky-hagyatékban található, Csokonai kéziratán alapuló szöveget fogadjuk el hitelesnek, ezt foglaltuk főszövegünkbe.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kis epigramma fontos darabja Csokonai politikai meggyőződésének, ill. megítélésének. (V.ö. Szilágyi: *Textológia, kronológia — ideológia.* MTud. 1977/3. 173—178. l., továbbá: Uő. CsMűv. 20., 268 kk.), hiszen az epigrammában fölmagasztalt, fiatalon elhunyt francia tábornok éppen az osztrákokat is több csatában verte meg, korai váratlan halála előtt, s egyike volt a francia forradalom kiváló jellemű, alacsony sorból feltört, legrokonszenvesebb alakjainak. (V.ö. Cunéo d'Ornando: *Hoche, sa vie, sa correspondance.* Paris, 1892; G. Gerard: *La sa vie de L. Hoche.* Paris, 1926⁴.) Nem is szólva a vers Bonapartéra utaló jegyzetéről.

Csokonai különösen közel érezhette magához a nála alig öt évvel idősebb ifjú francia tábornokot (1768—1797), aki alacsony sorból tört fel igen fiatalon; a rémuralom őt is fogságra vetette, Vendée-ban humánus eljárásával véget vetett a polgárháborúnak. Győztes hadjáratokat vezetett a royalisták s az osztrákok ellen is, s tüdővészben halt el, igen korán.

A hazai lapokban is olvashatott a költő az egykorú testőr-őrmesterről, aki 1792-ben, huszonnégy évesen tábornok lett. A Magyar Hírmondó pl. 1795-ben a tábornok egyik leveléből is idézett: „A' *Bresti* partokról neveztetett Sereg' Vezérje' *Hoche* Generális így írt Júl. 4-dikén *Párisba* a' Közjóra-ügyelő Deputátzióhoz: »Hogy én gyakrabban nem írok hozzátok: ennek az az oka, mivel szempillantásnyi üresség et se' engednek nagy foglalatosságim. Közelget az idő, mellyben semmivé lessz a' Pártosok' Serege. Már három izbenn érzette a' Frantziák' erejét. A' Táborjától eggy mérttföldnyire állunk éjjel 's nappal vigyázva: és már akkorra, a' midőn ezen Tudósítást fogja venni a' Nemzeti-gyűlés: meg-lehet hogy bosszú lesz állva a' Hazáért." (MHírm. 1795/II. 8. sz. [júl. 28.] 136. l.) 1796-ban vendée-i nagylelkű intézkedéséről olvashatott a hazai újságban: „A' *Párisi* Directoriális Újságok szerént, egészszen ki-aludt már (ha igaz) a' tulajdonképpen úgy nevezett *Vándé*ból a' pártütés' tüze, minekutánna az oda által szökdösött Katonák vissza tértek vólna a' Republikánusokhoz, *Hoche* Vezérnek kegyelmet ígérő Hirdetményére. . . ." (Uo. 1796/I, Nro. 42. [máj. 27.] 681. l.)

1797 februárjában páratlanul gyors fölemelkedéséről s előmeneteléről ezt olvashatta Csokonai: „*Hoche* Lázár, ki, a' *Bresti* Fr. [Francia] Hajóssereggel együtt *Irrlándia* ellen indíttatott földi Seregnek Fővezérje lett vólna, ha a' szelek gátot nem vetettek vólna a' szándéknak; egy Lovász-legénynek vólt a' Fia. Köz-Katonává lett elsőbenn a' Fr. Testőrzőknél, 's annakutánna, úgy ment feljebb feljebb a' Generálisságig." (I. m. 1797. N° 11 [Febr. 7.]. 163. l.)

1797. szept. 12-én — néhány nappal a fiatal tábornok halála előtt — a költő ismét egy többoldalas levelét olvashatta, amely Hoche önérzetes jelleméről tanúskodott; mikor az Ötszázak Tanácsának egyik tagja a kivetett adók elsikkasztásával vádolta meg, nyílt levélben utasította vissza az alattomos vádat, ezzel zárva sorait: „Bízom a' te egyenességedbe, hogy ezenn írásomra, mellyet ki-nyomtattatok, felelni fogsz. Ha az általad elő adatott dolgok valóságok: ugy én valósággal Itélőszék' elibe fogok hivattatni: de ellenbenn ha másként vagyon a' dolog, akkor te köteles vagy közönséges módonn helyre állítani az én betsületemet." (MMerk. 1797. LXXIII. sz. [szept. 12.] 1108—1109. l.)

Nem sokkal később pedig ugyanitt már a tábornok halálhírét lehetett olvasni: „Wetzlar, Sept. 19. dikén: — »Generál Hoche, a' Morai és Sambrei táborok' Fő Vezére, itt ma reggel 4 óra utánn, tüdőgyuladásbann meghala. Gen. Lefebvre lévén a' Hoche vezérlése alatt volt táboroknál az idősebb Divisions-Generális, ő vette *interimaliter* a' fő vezérséget által." Uo. 1797. LXXVIII. sz. [szept. 29.] 1183—1184. l.)

1798 januárjában pedig már arról értesülhetett hazai lapokból a költő is, hogy kantáta készült a forradalom fiatalon elhunyt tábornokának emlékére: „A' Gen. *Hoche'* halálára egy *Cantatét* készitett az a' hires muzsikus *Paesjelló*, a' mellyel Déc. 30.-dikánn a' Nemzeti muzsikusok' Párisi Institutumának palotájábann a' Bonaparte', a' Directorium', és néhány Ministerek' jelenlétekbenn próba tétettetett." (MMerk. 1798. N^ro^ 6. [jan. 19.] 87. l.)

A kis epigramma az irodalomtörténetben nem sok figyelemben részesült, csak a költő világnézetét illető viták során terelődött rá a figyelem.

Juhász Géza ezt írta róla: „Mihelyt [...] megkezdődött a jakobinusok üldözése, perdöntőbbé vált az eszméknél *maga az alkuvástalan helytállás*, — a Magyar *Psyche* és *Malheureux* után is haláláig, pl. a Rákóczi-nóta elénekeltetése. *General Hoche* elsiratása stb." (*Csokonai „Forradalmi Káté"-ja*. Alf. 1965/9: 76. l.); majd a következő évben Julow Viktorral vitázva ezt írta — pedig nem is ismerte Csokonainak a vershez fűzött jegyzetét: „Az uralkodó osztálynak szánt *Alkalmatosságra Irt Versei* közé is odacsúsztatja egy 1795-ös epigrammáját, *General Hoche halálára*, amely szerint ez a fiatal vezér, »Bonaparte barátja«, még fölül is múlja »Görögország s Róma vitézit« csupán évei számában marad mögöttük. Költőnk politikai havatartozandóságáról, *ha szíve szerint nyilatkozhat*, kell-e világosabb vallomás?" (*Talányos Csokonai?* ItK. 1966: 401. l.; v.ö. Szilágyi: CsMűv. 268. kk.)

Mindenesetre — különösen az AV.-ból elmaradt jegyzettel együtt — jól világítja meg az epigramma Csokonai politikai világnézetét, s merészségére mutat, hogy — ha némi tompítással is — fölvette alkalmi versei sorába. Az eredeti *Vezérit* szó az utolsó előtti sorban még határozottabban mutatja a költőnek Bonaparte fiatal tábornoka iránt érzett csodálatát.

Verselése

Időmértékes, antik versformában, anapesztusi s spondeusi lábakból épülő, ún. katalektikus (hiányos) anapesztikus dimeterben íródott, negyedfeles sorokban:

– – / ∪ ∪ – / ∪ ∪ – / ∪
∪ ∪ – / – – / ∪ ∪ – / ∪
∪ ∪ – / – – / ∪ ∪ – / ∪
∪ ∪ – / – – / ∪ ∪ – / ∪

282. A' fekete Pecsét

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. IV, 8a (v.ö. Cs/ÖM. I, 127. l.), cím nélkül, *Lilla* helyett még *Juliska* névvel, s a kiadottnál egy vsz.-kal hosszabb változatban (K_1).

Az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" 30. verse *A' fekete Petsét*: ez a címmel ellátott tisztázat már föltehetően a *Lilla* nevére átdolgozott változat volt, amely a LD.-ba is belekerült.

Közel egykorú másolatai a LD.-beli címmel, s az ott közölt hat versszakkal: OSzK. Oct. Hung. 1137: 28a—29a (K_2); DériM. V. 604: 278—279. l. Dávidné Soltári. (NB. Stollnál 647. sz. alatt mint ismeretlen helyen levő.) (K_3); MTAK. RUI 8-r 43: 1—2. l. Énekes Gyűjtemény. (Szövegromlásai szerint nem a LD.-ból készült másolat.) (K_4); DebrEKvt. Ms. 160: 213—214. l. (K_5); DebrK. R. 809: 21ab.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására: az 1798-i SzV/j.-re kezdőszavával került föl, majd az 1802-i ÚK.-n LD.-beli címével szerepel, s hasonlóan a LD/t_1-n s az LD/t_2-n (ezeken a cím névelő nélkül). Az LD/t_3-ban a II. Könyv XXI. darabja, végleges címével. Így is jelent meg a LD.-ban: 61—63. l.

Toldy az LD. szerint adta ki, de a jegyzetekben utalt a K_1 néhány eltérésére s közölte a LD.-ból elhagyott 7. vsz.-ot (934. h.).

Az elhagyott versszakot — külön utalás nélkül — Haraszti is közreadta (109—110. l.). A LD. sorában a HG. is közölte a 7. vsz.-ot, „mely a nyomtatásban elmaradt" (HG. I, 480. l.). Hasonlóan járt el a FK. is (80. l.).

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) [ ]-ben közölték az elhagyott 7. vsz.-ot.

Keletkezése

Vajda Juliannához szóló, valóságos — elküldött — verses levél, amelyet a költő csak később — 1800 körül — írt át *Lilla* nevére, s iktatott be a LD. közé.

Toldy, az utóbb elhagyott 7. vsz. jegyzetében ezt írta: „E sorok 1797/8-ra mutatnak." (934. h.)

Vargha Balázs az 1797. év utolsó negyedére tette keletkezését (ld. ÖV.—ÖV^2.): bizonyára azért, mivel úgy fogta föl, hogy Csokonai verse Vajda Juliannának arra a „boldogító" levelére volt válasz, amelyet Csokonai 1797. okt. 21-i válaszlevelében áradó boldogsággal nyugtázott (ld. HG. II, 634—636. l.)

Szövegkritika

Főszövegünk a LD.-ban megjelent, Csokonai által sajtó alá rendezett változat, a jegyzetekben azonban közöljük a K_1 eltéréseit. A K_1-n nincs címe a versnek; LD.-beli címe a Kcsj.-n tűnik föl, de eltérő helyesírással: *A' fekete Petsét.*

1. LD.: A sor első szava verzálissal szedve.
   K_1: *Gyász **p**etsétje* Kp. n.
2., 4. K_1: Kp. csak a sor végén, de kérdőjel helyett pont.
3. K_1: Kp. n.
5. K_1: ***Oh*** Kp. n.
6. K_1: *Rettegek.*
7. K_1: ⟨*Tán szerelmem*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Rettegek tán*
8. K_1: A sor végén nincs írásjel.
9. K_1: *keservét **vagy***
10. K_1: *szín.*
11. K_1: *'**S** tán*
13. K_1: ⟨*Vagy talám*⟩ [Az áth. rész fölé írva: *Sirba vagy* A két szó fölé szúrva: *vár*] *mást* [Jav. e.: *más*] ⟨*bírja szívét*⟩ Az áth. rész fölé írva: ⟨*ölel ma már*⟩ Az áth. szavak fölé írva: *szeretvén,*
14. K_1: ⟨*'S engem abból már*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Szívből engem* Majd az eredeti sor folytatásaként: *ki vét*
15. K_1: *'S* ⟨? *ezáltal*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Engem így halálra* [Jav. e.: *halálba*] ⟨? *üzvén*⟩ *vetvén*
16. K_1: *petsét.*
17. K_1: ***ok:***
18. K_1: *Meg halok*
19. K_1: ⟨*Ah de mig siromba*⟩ Az áth. rész föl írva: *Meg **halok** de míg **le*** Az eredeti sor folytatásaként: *szállok*
20. K_1: ***levél*** Kp. n.
21. K_1: *tsak* Kp. n.
22. K_1: *meg él.*
24. K_1: ***kiált.***
25. K_1: ⟨*Megkö*⟩ Az áth. szó fölé írva: ⟨*Szép*⟩ ⟨*levélke*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Nem kiált! **ah*** Az eredeti sor folytatásaként: *meg követlek,*

26. K_1: *Szép* Jav. e.: ? *'S Én* ⟨? *ha még*⟩ Az áth. rész fölé írva: ***levél!*** Az eredeti sor folytatásában: ***tsalt a' petsét.***
27. K_1: *szeretlek,* A szó a K_1-ben aláhúzva.
28. K_1: *Vissza adja a' betsét.*
29. K_1: Kp. n.
30. K_1: ***Drága***
31. K_1: ***levelke*** Kp. n.
32. K_1: ***tsókollak*** Kp. n.
33. K_1: *Mert* ***veled Juliska*** *lelke*
34. K_1: ***levél*** Kp. n.
35. K_1: *él!*

A K_1-ben a 36. sor után még ez a vsz. következik:

Szívem él! örökre mondok
Bánatimnak ádiót
Írt Juliskám, félre gondok,
Kedvel engem én is őt.
Már enyim
Szép Julim!

39. A kiadásokban (Toldy—M.) *Irt* helyett tévesen: *Jer*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Komáromban, 1797 nyár elején kezdődött szerelem fontos mozzanatát: Lilla igenlő válaszát nyugtázza a boldog elragadtatásban fogant, személyes hangvételű művészi vers, amelyhez az indító ötletet a levélre nyomott „gyász színű" fekete pecsét adta.

Ferenczi az 1797-i, keltezetlen, s töredékben ránk maradt leánykérő levélre (ld. HG. II, 633—634. l.) kapott válaszlevél verses viszontválaszának tekintette a költeményt (verses párjául Csokonai 1797. okt. 21-i levelének): „Juliánna még az nap felelt s igenlő választ adott; de fekete pecsétes levélben, miről a költő *A fekete pecsét* költeményében szól." (80. l.)

Horváth János, úgy látszik, figyelmen kívül hagyta a már Toldy által is idézett összöveget, különben nem írta volna, hogy „álokkal teszi némileg eseményessé szerelmét (*A fekete pecsét*)". (46. l.).

Vargha Balázs 1954-i kismonográfiájának készültekor még nem ismerte a vers *Juliska, Juli* nevére szóló ősfogalmazványát, ezért írhatta a következőket: „Szerelmes levelére boldogító választ kap. A legszebbek egyike az a vers, amelyet Lilla nevének szentel. A »valóságos érzés« mesteri szerkesztéssel párosul »A fekete pecsét« strófáiban [. . .] [idézi a 1—5. vsz.-ot]" (CsVM. 64—65. l.), Részletesebben s árnyaltabban írt róla későbbi monográfiájában, ahol egybevetette a vers előzményének tekinthető, prózában írt levéllel: „Bámulhatunk, hogy azokat a hangulatváltozásokat, amelyeket a levél

nyugtalanul csapongó prózai mondataiban fogalmazott meg, ilyen frissiben, minden erőszaktétel nélkül bele tudja foglalni a szorosan megkötött, s következetesen végigvitt formába." (ArcV. 169. l.)

Verselése

A költő váratlan örömét kifejező könnyed, játszi trochaikus sorokban íródott. Formájában, de egyes soraiban is rokon vele az a 265. vers (dal), amely az 1800-as évszámú Magyar Énekek Új Gyűjteménye c. kötetben maradt fenn:

Fájdalommal tellyes Szivem
Oh, Egek
Rettegek
Mert kit véltem, hogy én szivem
Bút rám önt
's kárba dönt
Gyászban borúlt s búban merült
Víg örömim félre térült
Oh Egek
Rettegek
Szenvedek
Epedek ... stb.
(OSzK. Quart. Hung. 178: 23a)

Gondolhatnánk arra is, hogy a versszerző Csokonai sorait vette át, de 1800-ban a debreceni költő verse még nem jelent meg nyomtatásban, így azt kell valószínűnek tartanunk, hogy Csokonai fülében ez a dal muzsikált verse írásakor.

Elek a költő „feltűnő könnyedségű', „páratlan versművészetű", kiváló darabjai között említette (14. l.), majd ezt írta meg róla: „Legrövidebb időmértékes sora másfél trocheus-láb, mely két költeményben jön elő: a »Bacchushoz« című híres bordalában és »A fekete pecsét« című Lilla-versben. Az utóbbiban mintegy szerkezeti funkciót tölt be a rövid sor, ugyanis a szabályszerű négy-negyedfeles (8, 7-es) periódus után két háromszótagos kis trocheus-sor teremti meg a kapcsolatot a következő versszakkal olyképen, hogy a második sor lesz egyúttal a strófa eleje is:

Gyászpecsétje kedvesemnek!
Fejtsd ki végre, mit hozál?
Mit jelentesz bús fejemnek?
Élet-é ez, vagy halál?
Óh, egek,
Rettegek!

Rettegek — tán rózsaszálát
Gyötri nagy szivbéli kín — ..." (49. l.)

Másutt azt írta még — e verset is említve —, hogy „Trocheusi verseiben a tudatosság látszata épp annyira megvan, mint a jambusiakban: »Az estvéhez«, »A rózsabimbóhoz«, »Az esküvés« címűekben mind az 50, 24, illetve 18 sornak első és utolsó előtti lába tiszta trocheus. »A két szerető dalja«, »A fekete pecsét« és »Az eleven rózsához« címűekben pedig mind a 63, 36, illetőleg 28 sor egy-egy kivételével megfelel a sorkezdő, míg 2-0-0 kivételével a sorvégző lábtörvénynek." (58. l.)

Vargha Balázs kiemelte a népdalok föltehető hatását a strófák vég-, ill. kezdő szavainak egymásba fonódásában: „A strófáknak ezt az összefonását, az utolsó sor beépítését a következő versszak első sorába, népdalokból leshette el Csokonai. De azt nem sejtette, hogy a magyar népköltészetnek milyen ősi, a keleti rokon népekig visszavezethető sajátsága ez." (ArcV. 169. l.)

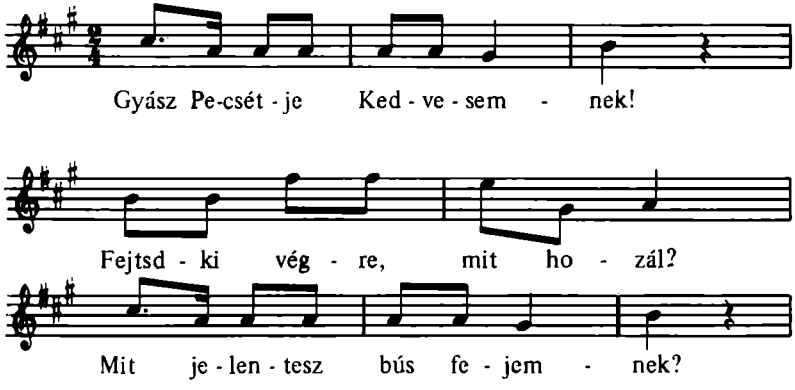
Dallama

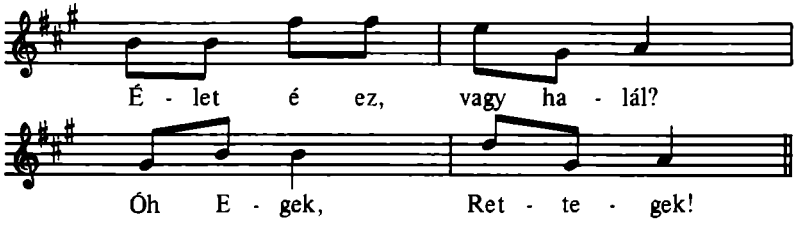
Almási „Magyar Dalnok"-ának 1834-i kéziratos példányában, kottával, „Csokonay" névvel található: MTAK. Ms. 10.002: 103b. Mellette az 104b oldalon a kotta.

Sonkoly szerint Almási Sámuel említett kéziratos gyűjteményének a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őrzött példányában is megvan, az I. k. 145. sz. dalaként, a 161. l.-on (ld. Sonkoly 119. l.).

Benkő András ezt megerősítette, kiegészítve azzal, hogy „Sonkoly tévesen állítja e dallal kapcsolatban, hogy Almási kétkötetes gyűjteményében zongorakísérete is lenne". (NyIrK. 1963: 94. l.) További kiegészítése szerint Almásinál 6 × 6, „Madasnál (95) 6 × 5 sor. Feltűnő az ütemnek különböző volta a két változatban (Almásinál 2/4, Madasnál 3/4)" (Uo.).

Dallama, Almási szerint:

283. Az én tzímerem

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa a RV. anyagában a 4. vers: KK. IV. RV. 6. l. (11b) (K_1). Ugyanabból az ősfogalmazványból a költő később, más árnyalatú tintával, más ütemezésű új változatot alakított ki (K_2). Idegen kéztől eredő tisztázata — szövegváltozat — uo. 131a (K_3), egy fogásban *Az éj 's a' tsillagok*, a *Két szerelmes Dalja* s a *Dugonitsra* ugyane kéztől származó szövegével (ld. Cs/ÖM. I, 136. l.).

Megjelenése

Az 1797/98-i SzV/j.-n kezdősorával szerepel, vagyis a RV. anyagában kiadásra szánta a költő. Tárgyánál fogva azonban kimaradt a LD.-ból, amely végül is más koncepciót kapott, mint ahogy a Rózsi-versek idején elgondolta a költő (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 286 kk.); hasonló okból maradt ki onnan a *Rózsim sírja felett* is.

A Toldy/j. a „Vegyes költemények" 176. darabjaként, kezdőszavával lajstromozta (nyilván a SzV/j. alapján), mint elveszett „dal"-t.

Végül mégis Toldy adta ki, a K_1 szerint, de nem betűhíven (780—781 h.), a jegyzet szerint „Cs. saját kéziratából" (956 h.).

Későbbi kiadásai: HG. II, 102. l., ÖV—M., Toldy szövegkiadása szerint. Közreadta a vers első kidolgozását e kötet sajtó alá rendezője, bár nem egészen szöveghűen: CsMűv. 306. l.

Keletkezése

A Rózsi halálát elsiratő versciklus 4. darabja lett volna, s mint a versfüzér legkorábbi darabjai, ez is 1797-ben keletkezhetett, mindenképp 1797 novembere előtt (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 296. l.), sorrendi helye szerint az *Egy Angyalhoz*, a *Barátomnak*, s a *Rózsim sírja felett* ősszövege után.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a K_1, de ennek a költő kezével később átalakított szövegét is közöljük a következőkben, fő változatként. A K_3 szövege egy szónyi eltéréssel megegyezik a K_2-vel.

Címe nincs a versnek a K_{1-2}-n, csak a K_3-ból ismerjük a címet: onnan vettük át.

A K_1 átalakítás előtti eredeti szövege:

Kérded l. [= leg] kedvesb emberē [= emberem]
Az a' titok miből áll
Hogy az én kedves tzímerem
Egy elhervadt Rózsaszál:

Én egy szép rózsát szerettem,
Reményem abba vetettem
[Egyidejű jav.: *Mellybe fő Reményt ⟨em abba⟩ vetettem*]
⟨De⟩ [Az áth. szó fölé írva: *Ő*] *korán el hervadott*
'S Nékem illy tzímert adott.

A K_3 eltérései (a helyesírási különbségeket figyelmen kívül hagyva):

4. *rózsaszál?*
6. ***Mellybe** nagy*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai életrajzának rejtélyes „Rózsi"-ját siratja el a kis dal, s akár valóságos, akár költött személy volt a fiatalon elhunyt kedves, ennek a versnek költői ötletét mindenképp az adta, hogy a versciklus hősnője a *rózsá*-ról vette nevét. Ez a kissé mesterkélt ötleten alapuló vers is oka lehetett, hogy a régebbi életrajzok a korán — tüdőbajban — elsorvadt szomszédlány alakját képzeljék a Rózsi név mögé. Szana Tamás föltehetőleg jó nyomon járt, mikor ezt írta: „Róza különben aligha csupán puszta név; több helyen némi bensőséggel említi halálát [...] Később sírján is megjelen az elhunyt kedvesnek, »hol nyugosznak áldott hamvai« és neve után »rózsát választ czimerévé«" (Szana 66—67. l.). Haraszti szintén e versre gondolhatott, mikor azt írta a rejtélyes kedvesről: „a dér hirtelenül zuzta össze élete virágját; legalább nem szenvedte át a hervadás hosszú kinjait ..." (101. l.; v. ö. Juhász Géza: It. 1953: 453 kk.). Részletesen foglalkozott a verssel, annak a Rózsi-ciklusban elfoglalt helyével s két szövegváltozatával e kötet sajtó alá rendezője (ld. CsMűv. 295—296., 306—307. l.).

Verselése

A két változat verselése eltér egymástól: az első változat Csokonai egyik gyakori formájában íródott: keresztrímes 8-as és 7-es strófákból épült, magyaros ütemezéssel; az átdolgozáskor valamennyi sort két szótagúra vette s trochaizálta a költő, de magyarosan is ütemezhető az átdolgozás, hasonlóan az *Egy Tulipánthoz* verseléséhez.

284. Anakreon 's Ovíd

Kézirata

Saját kezű tisztázata: KK. IV, 118a (K_1); a valamikor önálló lapot a KK. IV.-be kötötték. A lapon található a vers után a *Bacchus-Phoebus* c. epigramma, s föltehetően még két másik rövidebb (epigrammatikus?) vers is volt rajta: a lap ugyanis töredékes, s tárgyalt versünk címe előtt *4.*, a *Baccchus-Phoebus* előtt *3.* sorszám található, tehát az *1.* és a *2.* számú vers is e lapon vagy valamely szomszédos levélen lehetett. A lap máskülönben üres verzójának bal szegélyén a letépett darab szövegének végbetűi láthatók. Tárgyalt versünk előtt ez a verstöredék olvasható:

,,neved helyett
tevél a' Levél alá *szolgáló!* — 'S ez az a' h.. [?]"

A lapon a **12.16** leltári szám megfelel a Ktl. leltári számának, ahol a ,,Fasc. N° 12. N° 16." mű azonos a tárgyalt verssel (ld. Cs/ÖM. I, 107. l.). Az 1800 körüli Kcsj.-n előfordul egy másolata is, a ,,N° 7° Csurgói Purizáltatás"-ban, a 12. helyen *Anákr[eon] 's Ovid halála* címmel (ld. Cs/ÖM. I, 100. l.). Ez bizonyosan azonos azzal a közel egykorú másolattal, amely Csokonai hagyatékában maradt fenn, idegen kéz lejegyzésében, *Anacreon 's Ovid' halála* címmel (KK. IV, 128a) (K_2).

Mivel Csokonai életében nem jelent meg, számos másolata keletkezett. Közülük legfontosabb a költő egykori tanárának, Sárváry Pálnak másolata, aki a második sorban a K_1 rosszul olvasható *édes* szavának (a másolatokban s a legújabb kiadásokban is tévesen: *éles*) helyes, eredeti olvasatát őrizte meg, ezzel a címmel: *Anakreon és Ovíd' épitáfiuma.* DebrK. R. 556/b: 72—73. l. (K_3). A magántulajdonban levő, 1805-i DPD.-ben a szerző névbetűivel s *Anacreon és Ovidius halálára* címmel fordul elő a vers, némi szöveghibával (36. l.) (K_4). A lappangó 1820-i Ágoston János-gy.-ben a 14. helyen *Anacreon s Ovidius halálára* címmel volt található (ld. Koszoru. 1884. 48. sz. 763. l.) (K_5). Hasonló címmel (néhol *Anacreon és Ovid[ius] halála*) fordul elő a későbbi másolatokban is, szinte kivétel nélkül a K_2 téves olvasatával s újabb szövegromlásokkal: Ladányi Sándor-gy. DériM. Népr. 360: 66. l. (K_6); Bertók Lajos-gy. Debr. EKvt. Ms. 160: 140. l. (K_7); Győri Lajos-gy. (magántulajdon)

64. l. (K_8); Barla Szabó-gy.: DériM. Tört. 162b: 10b (K_9); Felvidító. SpK. 129: 34. l. (K_{10}). A helyes, *édes* olvasatot őrizte meg a Tömöri Pál-gy.: DebrEKvt. Ms. 109/l: 126. l. (K_{11}); az 1837-i Mindenes gyűjtemény viszont a romlott szövegű változatot örökítette tovább: OSzK. Oct. Hung. 1115: 165a (K_{12}).

Megjelenése

A költő a vers megszületése óta gondolt kiadására: 1798-ban már fölvette kezdőszavával az SzV/j.-re (ld. Cs/ÖM. I, 223. l.), s az 1802-i ÚK.-n a 39. helyen szerepel *Anacreon, és Ovidius halála* címmel, *„Epigr"*. műfajmegjelöléssel (ld. i. h. 227. l.). A szintén 1802-i Mfj.-n is az „Epigrammák" sorában található, a 7: 12. helyen: *Anakreon 's Ovid Halála* (ld. i. h. 235. l.).

Csokonai életében mégsem jelent meg: először Toldy adta közre „Cs. saját kézirataiból" (956. h.); nála a helyes olvasat *(édes)* szerepelt a 2. sorban (ld. 778. h.). A verset újra kiadó HG. a kritikus szó helyén már *éles*-t közölt, ezzel a lapalji jegyzettel: „Az eredeti kéziratokban így van. (Tehát nem édes.)" (HG. II, 98. l.). A FK ennek ellenére a helyes olvasattal adta ki a verset, Vargha Balázs kiadásai viszont napjainkig a téves olvasatot örökítették tovább: ÖV.—M.

Keletkezése

A „Csurgói Purizáltatás"-ban 1797—98-ban írt versek csoportjában fordul elő, s az, hogy az 1797/98-i SzV/j.-re is fölkerült, amellett szól, hogy 1797-ben már készen volt. Az 1797-i keletkezést megerősítheti, hogy a Vajda Juliannához 1797-ben írt *[Csendesítsed szíved háborúját...]* kezdetű verssel *(„Esdeklés")* egy papirosra írva található. (A korábban Juhász Géza és Vargha Balázs által tévesen 1792-re keltezett s *Esdeklés* címmel közölt költemény helyes keletkezési évéről ld. Szilágyi: CsMűv. 329—332. l.)

Szövegkritika

Mint volt róla szó, az epigrammának van egy kritikus olvasatú szava: *Ovid* jelzőjében a K_1-ben a 2. sorban a *d* betű „hasa" igen picire sikerült, csaknem belesimul a betű szárába, s ehhez hasonló az *Életadó d*-je is az 1. sorban (a görög deltára emlékeztető, visszahajló hurkú *d*-t itt csak szóvégeken: *Ovid, dalod* használta a költő). Később a másolók téves olvasata öröklődött tovább, már a K_2 lejegyzőjénél is, aki a K_1-ről purizált Csurgón. A HG. tévedett, mikor azt írta, hogy az *éles* a helyes alak, mivel szerinte „Az eredeti kéziratokban így van" (II, 98. l.). Eredeti kézirata csak egy ismeretes a versnek: a K_1; a K_2 — amire föltehetőleg a HG. jegyzete gondol — nem eredeti, hanem másolat, s a másoló tévesen olvasta az *Ovid* jelzőjét *éles*-nek: az logikailag sem illik ide; a „Gyenge Szerelmekről" játszin írogató Ovidiushoz csakis az *édes* jelző illik, ahogy Sárváry Pál is olvasta, s ahogy Toldy s a FK. is elfogadta. Szemben az újabb kiadásokkal, mi is ezt az olvasatot fogadjuk el.

Mint láttuk, három cím változata is van az epigrammának: a K_1-belin kívül az *Anacreon s Ovidius halála*, ill. az *Anacreon s Ovidius halálára*. Természetesen az autográf K_1 címét fogadjuk el.

1. K_1: *Teji*
   K_2: *Téji* A görög ejtés szerint is *Téji* a helyes alak s a vers ritmusa is hosszú *é*-t kíván, de az autográf K_1-ben — talán figyelmetlenségből — egyértelműen *e* található; em.
2. K_1: A címben félreérthetetlenül hosszú *í*-vel fordul elő a római költő németesen megrövidített neve, s a 2. sorban a ritmus is hosszú *í*-t kíván. Ismerve Csokonai pontatlanságát a magánhangzók időtartamának jelölésében, itt is *Ovíd* az olvasatunk, habár a szövegben rövid *i* található; em.
3. K_1: *Vénus* A sor fölé beszúrva, *ölte ḡ [= meg]*.
   A másolatokban a K_6-tól a K_{12}-ig a mondat második fele — nyilván szövegromlásként, vagy talán a ragkettőző *aztat* kiiktatására — így található

   ezt meg maga Vénus ölé meg

4. A sor utolsó szava némely másolatban (Pl. K_{6-8}): *dolog*. Nyilvánvaló szövegromlás.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai két kedves költőjéről írt szellemes epigramma — bár azt sem zárhatjuk ki egészen, hogy fordítás: a vele egy lapon előforduló *Bacchus-Phoebus* is idegen mintára készült: „Egy Török Poéta után" (**270.**).

A két antik költő iránti vonzalmát Oláh is kiemelte „Anakreonhoz és Ovidiushoz való kedves vonzódását, kettejök költészetének epigrammai csattanóssággal való jellemzését adja *Anakreon s Ovid* című distichonában" (CsLat. 53. l.)

Az epigramma arra az ötletre épül, hogy Anakreón halálát egy szőlőmag okozta, Ovidiust pedig a hagyomány szerint *Amores*, ill. *Ars amatoria* c. munkái miatt száműzte Augustus császár.

1. *Téji Anakreon:* a görög költő a ioniai Téoszból származott.
2. Gulyás utalt rá, hogy a *„játszi Ovidius"* előfordul Csokonainál *A' Nemes Magyarságnak felülésére* c. verse egyik jegyzetében is. (Ld. Gulyás: Cs-tan. 37. l.).
4. *rebegj* (rég.): 'remegj', vagyis: 'félve mondd, amit mondasz'.

Verselése

Klasszikus disztichonokban íródott.

285. Két Szerető' dalja

Kézirata

Az 1—3. vsz. idegen kéztől eredő tisztázata, *Két szerelmes Dalja* címmel, Csokonai későbbi saját kezű javításaival: KK. IV, 130ab (K_1).

A Kcsj. „N° 7° Csurgói Purizáltatás" c. anyaga a 35. helyen ugyanezzel a címmel tartalmazta.

Számos közel egykorú — hosszabb-rövidebb — változata a LD. nyomán, az éneklés folytán gyakran módosult, folklorizálódott szöveggel: OSzK. Oct. Hung. 1137: 4b—6a (K_2); Oct. Hung. 1252: 28b (K_3); Oct. Hung. 756: 16ab (K_4); Oct. Hung. 73: 177a—178b (K_5); MTAK. RUI 8—r. 129: 6a (K_6); MTAK. RU: 8—r. 161: 12a—13b (K_7); DériM. 214: 27a—28a (K_8); SpK. 1707: 154. l. (103. Dall.) (K_9).

Megjelenése

Az 1797/98-i SzV/j.-n már kezdőszavával szerepelt; az 1802-i ÚK.-n: „67. *Énekeljünk Czipriának. — Oda.*"

Fölkerült a LD. mindhárom tervezetébe: LD/t_1: 22. *Énekeljünk Cypriák.* Hasonlóan — sorszám nélkül a LD/t_2-n. A LD/t_3-n a II. Könyv XXV. verse: ⟨*Énekeljünk Cipriának*⟩ *Két szerető' Dalja.*

Így került bele a LD.-ba is, a Második Könyv XXV. darabjaként: 73—76. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak. Mártonnál (PM., NPM.) s az őt követő Kföldynél, Toldynál — a LD. önkényes átrendezése folytán — a XXIV. vers a ciklusban.

Keletkezése

A SzV/j.-n való előfordulása mutatja, hogy 1797/98-ban készülhetett, akkor még föltehetően csak az 1—3. vsz., s valamivel később a LD.-beli végső változat.

A K_1 szövegkörnyezete (*Az éj 's a tsillagok, Az én tzímerem* s a *Dugonitsra* szövegeivel egy fogásban) is megerősítheti az 1798-i keletkezést.

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) 1797-ben, nem sokkal a *Generál Hoche halálára,* 1797 szeptembere után írt epigramma előtt közölték. Szerintünk a végső változat ennél valamivel későbbi.

Szövegkritika

Mint volt róla szó: csak az 1—3. vsz.-ról van kéziratunk, tisztázat, a költő javításaival.

A címe ott, akárcsak a Kcsj.-n: *Két Szerelmes' Dalja.* A cím végső változata a LD/t_3-n alakult ki.

Kiadásunk alapja a LD., a következőkben közöljük a K_1 eltéréseit:

1. K_1: *Tzipriánnak* Jav. e., más árnyalatú tintával: *Cipriánnak,* A vessző más tintával, vlsz. Csokonaitól, utólag kitéve.
3. K_1: *élet-asszonyának* V.ö. Toldy/j. 934. h.
5. K_1: *Rózsa ⟨nyílt ennek⟩* Az áth. rész fölé írva: *⟨kert omlik⟩* A sor alá írva: *nyíl ennek* Más kézzel, vlsz. Csokonai kezével.
6. K_1: *birtokában*
8. K_1: *Tzipriánnak* Jav. e., más tintával: *Cipriánnak*
9. K_1: *Eggyaránt !*
11. K_1: *bánt ;*
17. K_1: *Szerelmek*
20. K_1: *ajjakunknak* Jav. e., más tintával, vlsz. Csokonai kezével: *Ajjakunknak*
21. K_1: *Tsókjait*

A közel egykorú másolatok közül a LD.-t követi a K_2 és a K_8 (az utóbbiból a 7. vsz. hiányzik); a LD.-nál rövidebb változatok: K_3 (a LD. 1., 6. és 9. vsz.-a, változat; az utolsó sor: *Csekelly hát;* K_4: a LD. 1—3 és 5—6. vsz.-a; K_6: a LD. 1—3. vsz. + a 4.; a LD. 6. vsz.-nak változata:

Drága kintsem tsak te bírod szívemet
Meg [= Míg] a halál setét sírba *nem temet*
Addig is még tsak lehellek
Tégedet forrón ölellek! *Szívemet*

A K_5-ben, amely 1—10. vsz.-ból áll, ez a vsz. — némi módosulással (*gyászos* sírod; *a mig* lehellek) a 7.; ugyanitt a 4. vsz.:

Lángol é úgy e a te szíved mint az Ég
Vagy miként ez a Te híved szíve ég
Látom *fel*lobbant szemedről
Lángba gyúlt tekintete*dből* — Már elég

A 6. vsz. többlet, fattyúszöveg:

Mért epeszted bánatokkal lelkedet
Ah ne rontsd, ne rontsd azokkal kedvedet
Mért remegsz szerelmesedtől
Ah ki ijesztett el ettől — Tégedet.

A 8. vsz.-ban, a 44. sorban: *kegyesen,* a 47.-ben: *hívségben élnünk*; a 9. vsz. kezdőszava: *Hív*: az utolsó vsz. záró sorai:

„S hidd el te is drága Lélek
„Én is hív leszek míg élek. Tsótsi hát.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1797 táján írt vers eredetileg föltehetően még nem Vajda Juliannának szólt: énekes színházi élmény hatása alatt írhatta meg a költő, nyilván maga is énekes előadásra szánva, ha a „helyzetdal"-ba bizonyára személyes élmények is vegyültek. A cím, a *Két szerető dalja* is mutatja, hogy „két szólamra": férfi és női hangra íródott, helyenként talán párbeszédként képzelve el.

Császár Elemér nem alaptalanul a magyar műdal megteremtésére tett kísérletnek érezte: „A *Két szerető daljá*val határozottan lépést tett a specifikus magyar műdal megteremtése felé. A kísérlet nem sikerült, még legnépiesebb sorain is érzik mesterkéltség, de mint kísérlet is jelentős: sokkal egészségesebb törekvés, mint volt Kölcseyé." (Császár Elemér: *Csokonai*. BpSz. 1909. 137. k. 386. sz. 248. l.)

Horváth János szintén énekes előadásra gondolt a verssel kapcsolatban (habár feltételes módja azt is jelzi, hogy kételkedik ennek a Lilla-dalokba illesztett versnek személyhez kötött realitásán): „dalt ír kettejük számára, melyet együtt dalolnának csókra új csókot tetézvén szívesen *(Két szerető dalja...)*" (Csok. 46. l.).

Sinkó így írt a versről és Lilla-dalokbeli társairól: „Ebben a ciklusban kapott helyet a *Vitéz és Lilla kettős dala* a *Két szerető dalja, A muzsikáló szépség, A versengő érzékenységek:* az egész ciklusban dominál a szerelmesek duettje, kölcsönös hűség fogadása és a kölcsönösen egymásban lelt öröm dicsérete. S a szavak mind megannyi egymáshoz simulása, egymás simogatása, a jelennek mint idillnek élvezete és még nagyobb, az édeni boldogság előízével." (163. l.) V. Szendrei is „valódi duett"-nek érezte e verset, az *Alku*-hoz hasonlóan, ahol fel is van bontva a vers *Vitéz* és *Lilla* felelgetéseire: „Operalibrettókat is fordított, s a Lilla-dalok között valódi duettek is vannak *(Alku, Két szerető dalja)*" (73. l.).

1. *Cipria* (gör.—lat.): Venus egyik neve.
3. *Élet'-asszonya:* Venus.
10. *nyájas fija:* Ámor, Venus fia.
12. *Rózsaszín tekintet* (rég.): rózsapiros ábrázat.
14. *Tőrbe hánt* (rég.): foglyul ejtett.
53. *Lép* (rég.): ragacsos madárfogó csapda.
63. *Csócsi* (nép., rég.): dajkanyelvi szó, azt jelenti: 'csókolj', vagy 'csókold meg.' (CzF.). Kazinczy és Kölcsey erősen kifogásolta (v.ö. CsEml. 326. l.).

Verselése

Elek Csokonai „technikai készségének' és „páratlan versművészeté"-nek példái közt említette (14. l.); ugyanitt a 35. sor *Oh—oh—jé!* felkiáltását könyszerű tölteléknek érezte (15. l.). Szólt trocheusi lejtéséről (58., 105. l.),

valamint ,,sablon-rímei"-ről a versnek, amely maga is ,,a pajkos szerelem sablonjára" megy (111. l.).
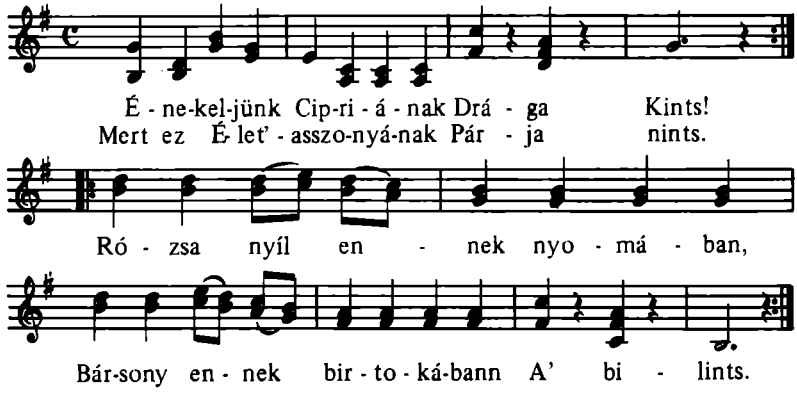
Juhász Géza a hím-, ill. nőrímek alkalmazása alapján az 1—5. vsz.-ot korábbi eredetűnek vélte: ,,az *Egy angyalhoz* első és végső két versszaka is határozottan különbözik a többitől, akárcsak a *Két szerető dalja* első 5 strófája. Ahol pontosan egyszótagúak a hímrímek, szinte kétségtelen az 1793 táji eredet." (CsVers 66. l.) A ,,háromszoros": trochaikus lejtésű rímes és ütemezhető vers képlete: 8a 3b 8a 3b 8c 8c 3b.

Dallama

Egykorú dallama Tóth Istvánnál: 17. l., N° 30., Csokonai nevével. Erről Molnár Antal ezt írta: ,,Vannak végül nyugati stílű, gyakran többszólamúan lejegyzett, többnyire németes dallamok, ezek közt nem egy gyönge klasszikus-utánzat, sőt gáláns muzsikájú darab, amelyeket a főúri köreinkben elterjedt idegen ízlés iránti hódolatból használt föl kedveltető célzattal a költő, vagy amelyekre más alkalmazta hasonló céllal a már kész verset; ezeknek van persze a leghibásabb, legmagyartalanabb deklamációjuk. Ilyen pl. [...] a bájos németes diákdal »énekeljünk Cypriának« (Két szerető dalja)." (CsMűdal. 6—7. l.) Másutt is a ,,Német daltípus" sorában említette (NyDall. 115. l.).

Dallama megtalálható Horváth Ádám dalgyűjteményében is: ÖÉ. 111. sz.

Sonkoly (126. l.) is hivatkozik az ÖÉ.-re, ahol Bartha Dénes a Sohajtozik egy szép nimfa magában c. dal szövegváltozataként idézi (ÖÉ. 244. l.; v.ö. Bartha D.: MDall. 183. l.). Sonkoly utal a dal 1953-i kiadására, ahol Farkas Ferenc ,,dallamkorrigálással, s egyenletes nyolcad ritmusban a sorok végén ellassuló negyedekkel, egyéni zongorakísérettel" közölte (ld. Sonkoly i. h.). Farkas Ferenc *Énekeljünk Cypriának* c. kiadványához az előszót Molnár Imre írta; bírálta: Major Ervin: Új Zenei Szemle. 1954/12: 41. l. (V.ö. Sonkoly i. h.)

286. Az Éj és a' Csillagok [II.]

Kézirata

Voltaképp egy korábbi, 1793-i kidolgozásnak második változata (ld. Cs/ÖM. II, 86., 579—583. l.). Az itt tárgyalt későbbi kidolgozásnak címe nem, de kezdősora megváltozott: ennek alapján tudjuk elhatárolni a kezdősoros műjegyzékeken a más verskezdetű első változattól.

Közel egykorú másolata Csokonai hagyatékában maradt ránk: KK. IV, 130a (K_1).

További, közel egykorú másolata: DériM. X. 75. 118. l.: 30a (K_2), OSzK. Oct. Hung. 756: 6b (14^{dik} Dall) (K_3).

Megjelenése

Mióta az átdolgozás elkészült, Csokonai gondolt kiadására: fölkerült kezdő szavával az 1797/98-i Szv/j.-re, majd az ÚK. 66. helyére: „*Az Ejj és a' Csillagok.* — Epigr."

Később az LD. valamennyi kötettervében szerepelt: LD/t_1: „8 ⟨*Éj és tsillagok*⟩", az LD/t_2-ben ugyanígy, az LD/t_3-ban az I. Könyv nyolcadik darabja: „*VIII. Az' Éj és a' Csillagok*". Így is jelent meg a LD.-ban, a 31. l.-on s a LD. későbbi kiadásaiban.

Keletkezése

Az első kidolgozásról Toldy azt írta a LD.-beli változat jegyzetében, hogy „1794—96 közötti" (933. h.), de már az 1793-i VT.-ben előfordul az összöveg (v.ö. Cs/ÖM. II, 580—581. l.). Minthogy kezdőszava szerint először az 1797/98-i SzV/j.-n tűnik föl, ennél korábbi aligha lehet. Ezt erősíti meg a K_1 szövegkörnyezete is: egy lapon fordul elő a *Két szerelmes Dalja* [= *Két szerető dalja*], *Az én tzímerem*, valamint a *Dugonitsra* autográfjával, s az utóbbi 1798—99-i. (V.ö. Cs/ÖM. I, 136. l.)

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) tévesen sorolták az 1803. év termésével.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a LD. szövege. A cím a LD/t_{1-2}-n — pongyolaságból — névelő nélkül fordul elő. A K_1-n *Az éj 's a' tsillagok* található. A LD. mutatójában egyezik a cím a LD/t_3 autográfjával, a szöveg fölött azonban az *Éj* után vessző van; ezt a LD/t_3 szerint em.

1. K_1: *hórizonja*
2. K_{2-3}: *setétségre*

3. K_1: ***Egy kinos Éj mord gyászba*** *vonja* Lehetséges, hogy a K_1 a LD. s az ősszöveg közötti átmeneti változatot rögzítette.
4. K_3: ***Nem szál több víg napom*** *az égre.*
7. K_1: *Éjemet*
8. K_1: *Tsillagok!*

A K_1 nem ily lépcsőzetesen tördelte a sorokat: csak minden páros sort írt bekezdéssel, beljebb. A K_2 megszámozva, két vsz.-ra bontva írta le, s a vsz.-ok két első sora egymás alatt, bekezdés nélkül található, utolsó két sora viszont ezeknél valamivel beljebb, bekezdéssel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1793-i eredeti kidolgozás is jelzi, hogy irodalmi, olvasmányból táplálkozó, logikai ötletre épülő „epigramma" (ahogyan Csokonai az ÚK.-n műfajilag meghatározta); a második kidolgozást azonban érezhetően személyes líra hatja át: a költőnek nagyon is elborult horizontjában valóban a megváltás biztatásával tűntek föl megtalált komáromi kedvese szemei.

Már Bartal Antal klasszikus, ovidiusi ihletést keresett a versben: „A szerencse forgandósága szülte Ovidiusnál az ismeretes mondását: »*Donec eris felix* [...]«, melyet ő oly szépen, költőileg fejez ki a következőkben:

Utque comes radios per solis euntibus umbra est,
Cum latet hic pressus nubilus illa fugit,
Mobile sic sequitur fortunae lumina vulgus. (Trist I.) [...]

Evvel az elmélkedéssel karöltve jár a dualistikus napfény és sötétség, a derü és boru, felleg, melyet az Ovidisták szeretnek használni: »*Post nubila Phoebus,* borúra derű« mindenféle variatióban; így szól Gyöngyösi »Murányi Vénus«-ában:

»Hová fordul a nap, ott van fényesség[e],
A honnét elmegyen, lesz éj setétsége [...]«

Csokonai »Az ég [!] és csillagok« című költeményében így kesereg [idézi az 1—6. sort]" (Bartal Antal: *Találkozások a classicus és modern költészetben.* EPhK. 1894: 723. l.).

Pásztory Catullus nyomait kereste benne: „Mindkét költő kimondja, hogy a szerelem édes-keserűség:

Cat. LXVIII. 16—17.
Multa satis lusi, non est Dea nescia nostri,
Quae dulcem curis miscet amaritiem.

Csok. L. I. IV.

Ah mézzel elegy keserűség!
Kinnal teljes gyönyörűség!
Oh Cypria édes igája!
Hogy kell nyakam adom[!] alája!

Ezen mintegy bevezető sorok után megered a kinos szerelmi érzés feneketlen tengere, a küzdelmet rajzoló hasonlatok özöne. Kezdjük meg ezt a hasonlítást Catullusnak egy Sapphoból forditott versével; az eredeti nem az övé, de a nyelv, a kifejezés igen, s az eszmét is magáévá tette a költő.

Cat. LI. 6—12.

. . . . . simul te
Lesbia aspexi nihil est super mi
. . . . . .
Lingua sed torpet: tenuis sub artus
Flamma dimanat, sonitu suopte
Tintinant aures: gemina teguntur
Lumina nocte.

Cat. LXVIII. 51—56.

Nam mihi quam dederit duplex Amathusia curam,
Scitis et in quo me corruerit genere;
Quum tantum arderem, quantum Trinacria rupes
Lymphaeque in Oetaeis Malia Thermopylis;
Moesta neque assiduo tabescere lumina fletu
Cessarent, tristique imbre madere genae.

Cat. LXXVI. 27.

O Dii, si vostrum est misereri — — —
. . . . . .
Eripite hanc pestem perniciempe[!] mihi.
Quae mihi subrepens imos ut torpor in artus
Expulit ex omni pectore laetitias.

És így tovább, a kinos érzés nagyságát a képzelet segítségével rajzolja, variálja.

Ugyanígy tesz Csokonai is, de mégis szelidebben, inkább fájó lemondással, panaszkodó tehetetlenséggel ... [Idézi a verset is, néhány másik Lilla-dal társaságában.]" (30—32. l.).

Ferenczy személyes, életrajzi elemeket keresett az epigrammában, bár tudta, hogy itt korábbi változat átdolgozásáról van szó: „Lillát még nem

nyerte meg. Ezt bizonyítják az átdolgozott dalok is [...] *(Az éj és a csillagok)*, (eredetileg *Kedvesem*, majd *Rozinám*)" (78. l.).

Horváth János is kiérezte a személyes lírát az átdolgozásból, ezt írván róla: „epigrammai tömörségben valódi magával ragadó lírai fordulatot tud végrehajtani *(Az éj és a csillagok)*". (Csok. 46. l.) Waldapfel szintén epigrammatikus tömörségét emelte ki (ld. MFelv. 282. l.), akárcsak V. Szendrei (65. l.).

Részletesen foglalkozott a kis epigrammatikus sóhajjal Eörsi István: „Az egész vers — kis sóhajtás, apró ötlet, az utolsó sorok hasonlatát előtte és utána már ezrével leírták, és minden valószínűség szerint még sokezren le fogják írni. De Csokonai sóhaja nagyon mély, nagyon szomorú — lehetetlen ezt rögtön a költemény kezdetén meg nem érezni. Még a hosszú szavak is mintha a fájdalom súlyát érzékeltetnék [...]. És éppen, most e bánat oly igen megalapozott és őszinte, az első és a második négy sor közötti ellentét, amely másoknál csak kacér játék, rokokó divat, Csokonainál keserves és mélyen átélt valóság [...].

Fény és árnyék párbeszéde ez a csöpp remekmű. A lírai egységet, mely éppen az ellentétben nyilvánul meg, gyönyörűen megőrzi az egységes kép. A *fényes* horizont dűlt *setétességre*, a búk *éje* vonja gyászba, nem száll *napja* az égre. Az utolsó két sorban zárja le az ellentétpárt: a kedvese szemei *csillagok*, melyek előzik az *éjt*. Így ez a fordulat, mely tartalmilag az érzés mélysége miatt nem közhely, formailag is megújul, sose-hallottá varázsolódik, mert egységes és költői könnyedséggel végigvitt képsort koronáz meg." (*Egy Csokonai-versről*. Szabad Ifjúság. 1955. jan. 25. 2. l.)

Képes Géza a perzsa költészet sajátos szerkesztésmódjának példájaként idézte a végleges kidolgozás első vsz.-át (ld. *Háfiz és Csokonai*. FilKözl. 1964: 403. l.; v.ö. Cs/ÖM. II, 583. l.); nem bizonyos azonban, hogy Csokonai 1797/98-ban már foglalkozott a perzsa költészettel: mivel pedig az ősváltozat 1793-ból való, a perzsa minták ösztönzését ki kell zárnunk.

8. *halandó*; e jelzőhöz Eörsi a következő eszmefuttatását csatolta: „Még valamit szeretnék az utolsó sorról elmondani [...]. A »halandó« szóra gondolok. Bevallom, nem tudom egész pontosan megmagyarázni, hogy miért is tartom ezt olyan gyönyörűnek; azt hiszem, azért, mert nagyon humanistának, nagyon emberinek érzem. Irhatta volna helyette Csokonai, hogy »tündéri«, »angyali«, »mélytüzű« — és az olvasó a háromszótagos jelzők tárházából még szaporíthatja példáimat. De meggyőződésem, hogy a »halandó« elvesztésével maga a vers vált volna halandóvá. Az egész költemény szomorúsága benne rezeg — érzéseinek mesterkéletlenül emberi volta, és egy távolabbi gondolat-, vagy inkább hangulattársítás folytán az is, hogy a vigasz, a szerelemtől kapott boldogság is csak halandó, tünékeny lehet." (I. m.)

Verselése

Az első kidolgozás dallamkövető versnek készült, amint az EK. „*Nota*"-jelzése is bizonyítja. Az első változat nem egészen világos ritmusú, keresztrímes sorokból állt: 10a, 9b, 10a, 9b, 10c, 9d, 10c, 9d (v.ö. Cs/ÖM. II, 583. l.).

A LD.-beli végleges változat ezeket jambikus lejtésű 9 és 8 szótagú sorokká formálta (v.ö. Elek 105. l.), a következő rímképlettel: 9a, 8b, 9a, 9b; 8c, 8d, 8c, 8d.

Idegen nyelvi fordítása

Francia: *Le ciel et les etoiles*. Traduit par Ch.-E. de Ujfalvy [Ujfalvy Károly Jenő] et H. Desbordes-Valmore. Paris, 1872. In: Ch.-E. de Ujfalvy de Mezö-Kövesd: *La Hongrie son histoire sa langue et sa litterature*. Paris, 1872. 138. l.

Lengyel: *Noc i gwiazdy*. Fordította: Aleksander Navrocki. *Antologia poezii węgierskiej*. Wybóri uklad: István Csapláros, Gracja Kerényi, Andrzej Sieroszewski. Warszawa, 1975. 103. l.

Szlovák: *Noc a hviezdy*. Fordította: Emil Boleslav Lukač. *Spoved' Dunaja*. Bratislava, 1976. 36. l.

Ezek a fordítások a vers első kidolgozásának jegyzeteiben is szerepelnek (ld. Cs/ÖM. II, 583, l.), azonban valamennyi a LD.-beli végleges változatból készült.

287. A' Békekötésre

Kézirata

Két, saját kezű tisztázatát ismerjük: az egyik, amelyet *Új Esztendői Ajándék* címmel 1797. dec. 24-én küldött el a költő Vajda Juliannának: DebrK. R. 788. 7. „Csokonai ereklye" (K_1). Ez bizonyára azonos a Ktl. „Fasc. N° 12 N° 20" *Ujesztendei ajándék* címmel regisztrált kéziratával (v.ö. Cs/ÖM. I, 107., 111. l.). A DebrK. R. 788. 12 jelzetű „Csokonai ereklyé"-jében az 1b oldalon, *A' Nap Innepe* fogalmazványának hátlapján *A' Békekötésre* 1—4. vsz.-ának kezdő szavai találhatók, autográf lejegyzésben (K_2). Csokonai saját kezű címjegyzéke szerint készült egy tisztázata Csurgón is: a Kcsj. „N° 7° Csurgói Purizáltatás" anyagában a 22. helyen így fordul elő: „*Uj eszt[endői Ajándék]*. Dal." Ez nem lehet azonos a cenzúra számára készült saját kezű tisztázattal, amely a LD. fennmaradt Harmadik könyvének anyagában található: KK. III, 70a—71b. (K_3). Közel egykorú másolata: OSzK. Oct. Hung. 1137: 26b—28a. A két utolsó vsz. (57—64. sor) a szerző neve nélkül megtalálható az 1823-i Bertók Lajos-gyűjteményben (Debr. EKvt. Ms. 160: 220. l.). Megvan Tóth István melodiáriumában is: a 141. sz. mű a 130. l.-on.

Megjelenése

Bár eredetileg voltaképp személyes jellegű verses magánlevélnek készült, a költő kezdettől gondolt kiadására: az 1798-i Szv/j.-n kezdőszavával található (ld. Cs/ÖM. I, 223. l.). Az 1802-i ÚK.-ra, a 74. helyre *A' Békességről* címmel, *„Oda"* műfajjelzéssel került föl, majd a LD. mindhárom tervezetében helyet kapott: az LD/t_1-en a 40. helyen *Békességről* címmel szerepel, az LD/t_2-n sorszám nélkül *Békesség* a címe, majd az LD/t_3-an a III. Könyv anyagában a XLIV. helyre került: *A' Béke⟨sségről⟩kötésre* címmel. Végül ott is jelent meg, de a XLIII. darabként, mivel a cenzor a XXXVIII. *A' Feredés*-t törölte.

A debreceni K_1 tizenkét, személyes vonatkozású sorral — egy szapphói vsz.-kal s négy disztichonnal — hosszabb, mint a LD.-ban megjelent szöveg (egyébként is eltér némileg szövegében).

Márton, Toldy s Kföldy, akik a K_1-et nem ismerték, az LD. szövegét közölték újra. A HG. volt az első, amely utalt a bővebb eredetire s a vers lapalji jegyzetében közölte is a K_1-ből a LD.-ból elmaradt záró részt: „A »Békekötésre« c. költeményét újévi ajándékul elküldte Lillának a következő sorok kíséretében [idézve a LD.-ból elhagyott tizenkét sor]. (A debr. kollégiumi kézirattár *R. 788/7. sz.* kötetéből.)" (HG. I, 588. l.)

A későbbi kiadások közül a FK. csak a LD. szövegét közölte; a fordulatot az ÖV. hozta, amelyben tárgyalt versünk után *[Újévi ajándék]* címmel önálló versként található a LD.-ból elhagyott részlet, s hasonlóan Vargha Balázs valamennyi későbbi kiadásában: $ÖV^2$.—M.

Ez az eljárás kiadásunkban nem volna indokolt, hiszen az elhagyott utolsó szapphói versszak a költemény szerves része volt, s a disztichonos záradék sem tekinthető önálló, külön versnek. Az egyedül helyes megoldásnak az látszik, ha a K_1 szövegét — amely egyébként is tartalmaz eltéréseket — főváltozatként a vers jegyzeteiben közöljük.

Az 1—5. vsz. *A' Békekötésre* címmel, *Csokonai V. M.* aláírással megjelent a *Magyar Theátrumi Almanák* 1815. évi kötete élén. (Pest, 1815.)

Keletkezése

A K_1-en a vers keltezése: „Keszthely. 24. Dec. 1797." A campoformiói békét 1797. okt. 17-én megkötötték már (v.ö. Toldy 935. h.), de voltaképp a hazai köztudatba csak később került bele a békekötés ténye: „A' Békesség' szavait haljuk minden felöll!" — olvashatta a hazai közönség még nov. közepén is (ld. MMerk. 1797. nov. 14. 1375. l.), s 1798 januárjában ugyanez a lap így köszöntötte az országos jelentőségű eseményt: *„Sopronból Jan. 13-dikánn:* — „Az Ujj-Esztendő nálunk-is azon örvendetes hirrel köszöntött be, hogy Békesség van ...

Illy formán tehát már bizonyos az olaj-ág, meg-hozták a' Magyarok; de jaj! annak, a' ki kezünkből azt orozva kiteperni indúl!" (MMerk. 1798. jan. 16. 79—80. l.).

Nincs tehát okunk, hogy sokkal korábbra tegyük a vers keletkezését, mint a K_1-en található keltezés; vagyis 1797 decemberének közepe táján íródhatott (v.ö. Vargha Balázs: ArcV. 173—174. l., Szilágyi: CsMűv. 333—335. l.).

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a LD., amelyet még Csokonai készített elő nyomtatásra, de két helyen megállapítható a cenzori beavatkozásra visszavezethető változtatás, nevezetesen a 27. s a 45. sorban; ezt már Toldy is számba vette jegyzeteiben, minthogy ismerte a cenzúrai tisztázatot: „A kéziratban 5. vsz. n y o m o r ú l t hazánkban. 12-dik vsz. e l a n k a d t haza." (935. h.) Ennek megfelelően — mivel a cenzúra nyomására végrehajtott finomításról-enyhítésről — van szó, már az ÖV. visszaállította a K_3 szövegét a két említett sorban, s mi is hasonlóan járunk el.

E két szónagyságrendű eltérésen túl egy központozási különbség s egy sajtóhiba is található a LD. szövegében: ezekre az alábbiakban utalunk; a K_1 szövegét pedig — kiemeléssel utalva az eltérésekre — főváltozatként közöljük.

A K_1-en a vers eredeti c í m e *Új Esztendői Ajándék;* hasonlóan fordul elő a Kcsj. és a Ktl. kéziratjegyzékén is; a LD. három tervezetében *Békességről, Békesség,* ill. *A' Békességről* volt a költemény címe, s ebből az utóbbiból alakította ki a költő a végleges változatot.

A K_3-ban a lapok jobb felső sarkában Csokonai saját kezével a LD. cenzúrai példányának saját kezű lapszámozása: *109—110—111—112.*

A cím fölött a LD. eredeti sorszáma található római számmal: *XLIV.* Mivel *A' feredés* kihagyatása folytán a sorszámozás megváltozott, irónnal átjav.: *XL⟨IV⟩III.*

A lapok alján Csokonai kezével írt őrszavak: a 109. oldalon, a 20. sor után: *Él;* a 110. old.-on a 36. sor után: *Ah;* a 111. old.-on az 56. sor után: *Négy;* a 112. old.-on a következő vers római számú sorszám az „őrszó": *XLV.*

17. K_1; K_3: *Frígy nyomorúltt*
    K_3: ⟨*nyomorúltt*⟩ Az áth. szó fölé írva: ⟨*mi kegyes*⟩ s efölé más színű tintával: *szomorú*
    LD.: **szomorú**
24. LD. *nints* voltaképp sh., mivel a K_3 a K_1 *ts* hangjelölését végig — ebben az esetben is — *cs*-re írta át; em.
26. K_3: *bocsát sírván*
36. A K_3-ban a *Bűzletes* kicsire sikerült záró *s*-ét vesszőnek nézte a szedő, s így került *Bűzlete, ég, föld!* a LD.-ba; em. Ezt a téves olvasatot, ill. sajtóhibát Márton meghagyta (PM.; a NPM.-ból ez a sor sh.-ból kimaradt); Kföldy és Toldy már a helyes szöveget közölte.
45. K_2: *e' ⟨lankadtt⟩* Az áth. szó fölé írva: *Kedves*
    LD.: **kedves** *haza*

A következőkben a K_1 szövegét főváltozatként közöljük, megjegyezve, hogy a cím fölött, a jobb sarokban található keltezés, valamint a disztichonos záradék más tintával s vonalvezetéssel, de az alapversétől eltérő, apróbb betűkkel van írva, s míg amaz tisztázat, ez az utóbbi fogalmazványnak tetszik.

A K_1 betűhív szövege, a K_3-hoz, ill. a LD.-hoz képest tapasztalható eltérések kiemelésével (a dőlten szedett szók a K_1-ben alá vannak húzva):

Új Esztendői Ajándék.

Tölts pohárt, **G**yermek! nesze tölts fejér bort.
Mert fejér borral fogom innepelni
Boldog esztendőnk' ide érkezését:
Tölts bele **G**yermek!

Most örűljünk már! mivel, **a**h, az elmúlt
Gyászos esztendő sok ezer magános
Év közönséges bajokat hozott rám
'S árva hazámra.

Visszatért immár olajággal a' *Frígy,*
A' kemény hadnak kialudt kanótza,
Múlik a' jajszó, 's örömünket áldott
Béke tetézi.

BÉKE! FRÍGY! Óh két **N**evezet! — **M**i hányszor
Értetek hányszor 's be heven sohajtánk!
Négy betű! **N**égy-négy poharat **t**sapok fel
Értetek én is!

Éljen a' szent Frígy **nyomorúlt H**azánkban,
Fel ne lázzadjon soha **B**ékeségünk,
Hogy sok esztendő elejére jussunk
Illyen örömmel!

Boldog Ország az, 's az **ezüst időnek**
Látszik ott némelly **maradéka,** mellynek
Tiszta **t**sendesség kebelébe nyugszik,
'S nints hada kinn is!

Boldog Ország az, hol az árva 's özvegy
Nem botsát sírván az egekre átkot,
Szántogat minden, 's kiki szőlejében
Kényjire munkál.

Semmi mesterség nem enyészik ottan,
Gazdag a' kalmár 's az egész közönség,
Ott tanít a' bölts, danol a' poéta,
Él az igazság.

Ah ti felperzselt legelők' parázsa!
Öszvetört várak' faluk' omladéki!
Vérbe tajtékzó patakok! 's dögöktől
Bűzletes ég föld!

Ah ti borzasztó fene látomások! —
Félek illy gyászszínt etsetemre venni ...
Átkozott volt az, ki elöbb **nevet-hírt**
Hadba vadászott!

Durva Hérósok! noha száz babértok
Lenne a' bérem, vagy ez a' világ is:
Még se kívánnék veletek tserélni, —
Míg LILI kedvell.

Tsakhogy e' **lankadt** Haza békeségbe
Lakjon, és légyen petsenyém, kenyérkém,
'S jó magyar nektárt igyam arra: — eb lesz
Néktek irígytek.

Tsak közel hozzám ne dörögjön ágyú,
Hogy barátimnak fetsegésit értsem,
Tsak pitziny lantom tzitzorázzon: ádjő
Trombita-dobszó!

Óh ditső két Név: *Szeretet! Barátság!*
Még ditsőbb két Név: *JULI* hív barátném!
És te óhajtott *LILI*, életemnek
⟨Boldog arányja!⟩
Édes arányja!

Négy betűből áll neve mindeniknek,
A' kiket szívből szeretek: te Gyermek
Hozz elő négy-négy poharat: ma inni
Kell ezekért is!

Boldog esztendő legyen ez tinéktek,
Érjetek még több 's gyönyörűbb időket;
Véletek légyen nekem is sok illyen
Jánusi víg Nap! ---

Most szegény háztól, hol az úr magános,
Igy telik. Majd tán vidorabb napunk lesz
Lilla Ifjasszony ha jövő Karátsont
Érheti vélem. — —

E' szívből eredett Újesztendői Ajándék
Záloga szívemnek légyen örökre Juli!
Éljetek, óh szeretett Lelkek! kiket édes örömmel
Gyakrann emlegetek hegyközi lakhelyemen.
Most Levelem tisztel; ⟨Le⟩ hanem a' Fársángi napokban,
A' mint már írám, városotokba megyek.
Mert akkor J u l i á n a' Nevét, a' mellyet imádok,
A' maga képében fogja köszöntni VITÉZ. mk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A béke (akárcsak a háború, a „had") iskolai versgyakorlat-tárgyként is szerepelt már a poétai osztályban: a gyermekköltőnek két ilyen tárgyú versét is ismerjük: *A' békesség* [I., II.] (ld. Cs/ÖM. I, 12., 37. l.). A tárgyat a szokásosnál már akkor is jobban átélhette a költő, hiszen az ország déli határain harcok folytak a török ellen; később pedig mint a felvilágosodás híve, elvből is gyűlölte s elítélte a véres, pusztító háborúkat. Ez a vers azonban nem egyszerűen az országra felvirradt békét ünnepli, hanem a békével beköszöntött új esztendő reményeit, az örvendetes hazai változást összekapcsolja a maga személyes élete reményeivel, örömeivel: így kerülhetett bele végül is a szerelmes versciklusba.

A vers K_1-ben található eredeti címe, az *Új Esztendői Ajándék* jobban kifejezi eredeti jellegét s rendeltetését: a nyomtatott német verses „Neujahrgeschenk"-ek Magyarországon is közkézen forogtak. Csokonai ilyen verses újévi ajándéknak szánta költeményét Vajda Julianna számára, hiszen benne az új esztendőre tervezett házasságukat is ünnepelte az egész országot érintő békekötés örömhíre mellett.

A versben köszöntött „békekötés" az 1797. okt. 17-én megkötött campoformiói béke, amely az 1796—97-i francia—osztrák háború végére tett pontot: Napóleon nagy győzelme folytán Ausztria elvesztette Németalföldet és Lombardiát, megkapta viszont kárpótlásul Dalmáciát, Isztriát és Velencét s annak szárazföldi birtokait. Ez a béke fölöslegessé tette az 1796-i országgyűlésen beharangozott nemesi fölkelést is, amelynek Csokonai is énekesévé szegődött Pozsonyban és Komáromban. Erről írja Waldapfel: „A Diétai Magyar Múzsában vannak a felkelésre lelkesítő versek mellett háborúellenes részletek is. Ilyen tulajdonképpen »A földindulás« és méginkább »A had« c. vers. Mindkettőnek igazi mondanivalója csak halványan üt át az ott közölt változatban, míg teljes alakjukban szenvedélyes tiltakozás a háború embertelen borzalmai ellen. Háborúellenes költészetének legszebb darabja Lilához

— s rajta kívül a vers első alakjában találkozásaik támogatójához, Fábián Juliannához — szól. Ez a vers a Lilla-ciklus »A békekötésre« c. verse a nagy hűhóval beharangozott nemesi fölkelést fölöslegessé tevő békét üdvözli 1798 újesztendeje alkalmából." (MFelv. 265. l.)

Az eseményt többen ünnepelték versben, így Fekete János gróf *A' Békesség* c. 1798-i ódájában (amely ebben az évben nyomtatásban is megjelent; ld. Krassó Jolán: *Galánthai gróf Fekete János magyar munkái*. Bp., 1919. 23—24. l.) és Virág Benedek *Békeség-óhajtás*-a, amely „Festetits László ifjú grófnak" ajánlva 1801-ben látott világot, a Csokonaiéval azonos versformában (ld. MHírm. 1801., Nro. 11. [febr. 6.] 191—192. l.). Ez nem lehetett ösztönzője Csokonai versének, de ösztönözhette az a latin nyelvű óda, amely *Fidalcus Laudonius* címmel jelent meg a Magyar Kurir 1797. dec. 12-i számában (Nro. 47.).

A háborúkat elítélő s békevágyat kifejező költeményben többen észrevették az antik reminiszcenciákat; Haraszti ezt írta: „Csokonai egy horáci hangulatú, a békét, szerelmet és barátságot — bár nem horáci epicureismussal — dicsőítő versben üdvözölte az ideiglenesen beállott nyugalmat: de ő tulajdonkép ekkor már túlélte volt álmodott politikai hivatását, ha így szólhatunk. A gyűlés szétoszlásával idejövetelének célja is megszünt, de hogy egy másiknak, több boldogságot igérőnek adjon helyet." (112—113. l.)

Oláh Gábor is horatiusi (ld. CsLat. 23. l.) és tibullusi ihletéseket (uo. 55—56. l.) fedezett föl a versben, s Tibullus hatására Mező [Grünfeld] Ferenc éppúgy fölfigyelt, mint előtte valamivel korábban Oláh (ld. Mező [Grünfeld] Ferenc: *Tibullus a magyar irodalomban*. Bp., 1908. 49. l.); Horatius hatására pedig — szintén Oláhhoz hasonlóan — Csipak mutatott rá (35. l.). Egybevetéseikre a megfelelő soroknál hivatkozunk.

Horváth János a háborúktól elforduló, ezeket elítélő költő „igazi témáját" látta megverselve a költeményben, észrevéve benne az antik irodalmi nyomokat is: „A *Békekötésre* írt verse üti meg az ő igazi témáját; megvetve »durva Hérósok« babérjait, a boldog ország, az aranyvilág képét festi, hol árva és özvegy nem átkozza az eget sírva, szántogat, szöllőjét míveli kiki, gazdag a kalmár s az egész község: »Ott tanít a bölcs, danol a poéta, Él az igazság«. Csak ne dörögjön az ágyú, hogy barátjai csevegését értse s piciny lantja cicorázhasson!" (Csok. 28. l.). Ugyane munkájában írta ezt is, egybevetve a verset az *Újesztendei gondolatokkal:* „a Lilla-dalok első csoportjában sok szándékoltság, — a »páfoszi lant« önmagáért való zengetésének vágya élmény nélkül is. De olykor képzelődése más tárgyról akart andalogni s csak utóbb, önkénytelen lopódott bele a Lilla neve. Ilyennek látszik az *Újesztendei gondolatok,* meg *A békekötésre*. Az előbbi filozófiai költeménynek indul, a futós időről elmélkedvén; mi érdemeket szerzett eddig? — megnyugszik benne, hogy névtelenül hal meg; nem baj! csak Lilla meg ne szűnjön őt szeretni! A másik pedig a békekötést ünnepelvén, a béke idylli áldásait festi, s a durva héroszoktól elfordúlva, piciny lantja, a barátság és szerelem mellett tesz vallomást. Mindkettő dísze a Lilla-daloknak; az első különösen; az nem is száll le a

»piciny lant cicorázásáig«, mint emez: Lillát is egy komolyabb gondolatmenet ölelésével vonja magához; nem sablonos ritmusa kurzív és mégis fordulatos gondolatvitelt tesz lehetővé; szóban, szemléletességben legigazibb, legélesebb metszésű, gondolattal, érzéssel legáthatottabb szövegei közé tartozik Vitéznek." (47. l.)

Sinkó Csokonai személyes önkifejezését nyomozta a versben, a „mindennemű gyilkos fegyvertől iszonyodó" költő békevágyát (33. l.), legszemélyesebb humanista vallomását (153—158. l.). Egyszersmind arra is utalt, hogy a költemény afféle „palinódiája" a megrendelésre készült, franciaellenes harci daloknak: „Ez *[Az én poézisom természete]* és az a *Lilla-dalok* harmadik könyvében elhelyezett *A békekötésre* című verse: nemcsak a valódi önmagát felfedező költő vallomása, hanem — különösen *A békekötésre* című — ugyanakkor palinódia is, leszámolás a saját, dühödt hazafiságot és háborús lelkesedést szimuláló lármás ódáival is." (150. l.) Némileg hasonlóan ír Görömbei is: „Az 1796-os *A had* című költeménye is a »borzasztó hadi trombita« helyett Helikon csendesebb rózsakertjeit, az »édes öröm forrásai«-t választja. *A békekötésre* szintén rokokó életvágyó érzésből átkozza meg azt, »ki előbb örök hírt / Hadba vadászott!«" (127. l.)

Vargha Balázs — Sinkóhoz hasonlóan — a palinódia jelleget is kiemelte a versről szólva: „*A békekötésre* írt verset a campoformiói béke és a költő rossz lelkiismerete ihlette. A francia háborúk békekötései közül ez csak az első volt, tehát senki sem tudhatta, hogy a Napóleonnal kötött »örök« békék ideiglenesek, mindaddig csak lélegzetvételnyi szünetet adnak az ellenfeleknek, míg őt magát annyira meg nem verik, hogy a békét már nem ővele kell kötni.

Csokonai is hitte azt, amit mindenki más, hogy végre itt a béke korszaka. A *Diétai Múzsá*-ban végigjátszott cserebere után — fölveszem a trombitám, leteszem a trombitám, fölveszem a lantom, leteszem a lantom — végre őszintén meg lehet mondani, milyen ronda dolog a háború, milyen szép a béke. Bátrabban ki lehet mondani, mint *A had* című versnek a diéta harcias hangulatához hozzáidomított változatában." (ArcV. 174—176. l.)

Baróti Dezső szerint: „*A békekötésre* soraiban ismét a filozofáló költőt halljuk. A XVIII. század nagy ábrándjának ünneplése közben (tudjuk, hogy egyik-másik gondolkodója az örök béke lehetőségeit kereste) most a citoyen Csokonai szól, s néhány sorba sűrítve egy igazságos törvényeken és az egész nép jólétén alapuló felvilágosult állam képét rajzolja meg. Érdemes megfigyelnünk, hogy a Csokonai által elképzelt boldog államot, ezt a Rousseau-féle demokráciát csak paraszt, iparos, kereskedő, bölcs és poéta lakják, földesúr és katona már nem kapott benne helyet. De arra is érdemes emlékeztetnünk, hogy Csokonai ezt a versét a Campoformióban megkötött béke ünneplésére írta. A kortárs olvasók ezt természetesen jól tudták, s akarva, nem akarva észrevehették, hogy az előttük bonyolódó szerelmi történet nem valamilyen mitológiai aranykorban, hanem egy évszámmal is meghatározható konkrét időpontban, 1797-ben játszódik. A »kedves haza« s mellette a »jó magyar nektár« emlegetése pedig a geográfia terében is lokalizálta azt. Lilla neve ez

alkalommal csak belesuhan a versbe, de a békekötés hírének optimizmust sugárzó hangulatában most újra mint Vitéz jövőjének »édes aránya« (azaz »édes célja«) jelenik meg előttünk." (Árny. 250—251. l.)

1. kk. A horatiusi forrásra már Oláh rámutatott: „Hasonló hangot üt meg [mint a *Miért ne innánk?*-ban] *A békekötésre* kezdetében: »Tölts pohárt, gyermek! nesze tölts fejér bort, tölts bele gyermek!« Horatiusnál (III. 19.):

> Da, da puer ... tribus aut novem
> Miscentur cythis pocula commodis." (CsLat. 23. l.);

hasonlóan Csipak (35—36. l.)

18. *Fel ne lázzadjon* (rég.): 'szét ne dúlasson', 'el ne romoljon'.

21. *Arany-világ:* az ovidiusi „aurea aetas", 'aranykor'. Gulyás az *Antal napjára* sorával hozta kapcsolatba:

> *Arany időt érjen, ne légyen salakja*

(HG. II, 255. l.; továbbá: Cs-tan. 38. l.)

29. kk. Hasonló gondolatok találhatók a költő *A Békesség* [I.] c. iskolai zsengéjében is **(11.)**.

41. *Hérós* (gör.): hős vitéz.

51. *cziczorázik* (táj.): cicázik, játszik. Csernátoni Gyula mint az ódai stílusba becsúszott „köznapi kifejezés"-t megrótta (ld. *A magyar óda-költés.* Figy. XIII. [1882] 17. l. V.ö. még: Négyesy 156. l., továbbá Szabó Zoltán: NyIrK. 1966: 258. l.)
ádjő (fr.): Adieu! 'Isten veled'.

54. *Puky:* Puky István, a költő jakobinus érzelmű gesztelyi barátja. A kéziratban eredetileg szereplő *Juli* Bédi Jánosné Fábián Julianna, komáromi műkedvelő költőnő, Vajda Julianna barátnője (v.ö. Vargha Balázs: ArcV. 176. l., Szilágyi: CsMűv. 334. l.).

56. *arány* (rég.): cél (v.ö. Vargha i. h.).
Jánusi víg Nap: január 1.; a hónap neve *Ianus* római istenség nevéből eredt, aki az antik hitvilág szerint az év folyamát kijelölte.

65. *az úr:* magára Csokonaira vonatkozik.

67. *Lilla Ifjasszony:* célzás az 1798-ra tervezett esküvőre.

72. *hegyközi lakhelyem:* vlsz. Keszthely. (V.ö. Szilágyi i. m. 335. l.)

73—75. *a' Fársángi napokban:* bizonyára a febr. 16-i Julianna-nap miatt tervezte így a látogatást a költő.

74. *Városotokba:* Rév-Komáromba.
Ady néhány bevezető sorral az egész verset újraközölte a Nyugat 1915. dec. 1-ji számában: „Illőnek nem, de alkalmasnak gon-

dolom, hogy ezúttal ne a magam versét nyomtassa le a »Nyugat«. Beszéljen most helyettem ősi testvérem egyik versével a sok hasonló közül: Csokonai Vitéz Mihály [. . .] Volna nekem versem írni való elég, de, hakik várnák is, gyönyörködjenek ezúttal a régi vátesben, Csokonai Vitéz Mihályban." (Nyugat 1915. II, 1310—1312. l.; v.ö. Szilágyi: CsMűv. 699. l.)

Babits antológia-darabnak ítélte, Csokonai néhány másik versével együtt, ezt is: „A jövendő anthológia szerkesztője gondolni fog talán ezekre is: Parasztdal, A Békekötéskor, a Lappon Éneke (a Lélek Halhatatlanságából)." (Nyugat 1923. I, 395. l.)

Verselése

Csokonai „időmértékes korszaká"-nak egyik kiemelkedő, szapphói formájú darabja.
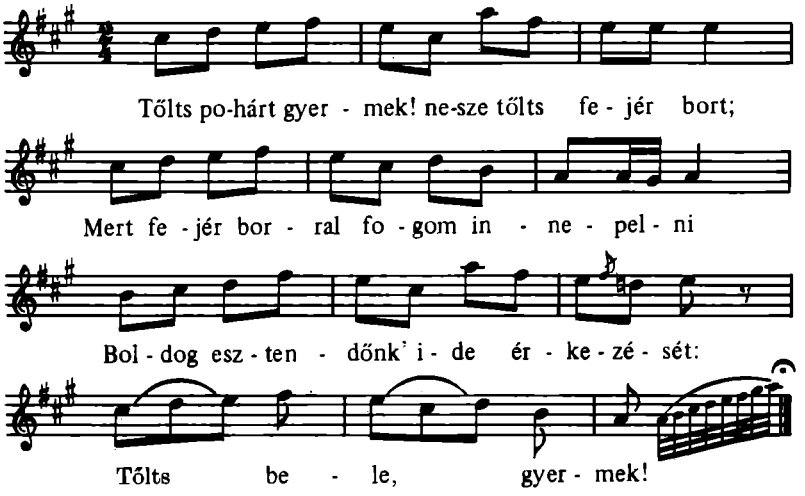
Juhász Géza ezt írta róla: „Azontúl [a DMM. 1796-i beköszöntője után] teljesen mellőzi [ti. a leoninust]. A tiszta antik metrumokat kedveli már; éppen 1797. dec. 24-i kelettel küld Vajda Júliának hexameteres utóirat kíséretében egy szapphói ódát *A Békekötésre* Keszthelyről." (*Talányos-e Csokonai?* ItK. 1966: 401. l.)

Elek nem a metrum, hanem az ódai stílus, a „dikció" oldaláról szólt a versről, szinte Csernátonihoz hasonlóan, stílustalanságot érezve a szókincsben: „Dikciója sem alkalmazkodik mindig az időmérték komolyságához, s egy-egy parlagi kitétele gyakran elrontja az egész költemény hatását. Igen jó példa erre »A békekötésre« című ódája, melyben miután a háború borzalmait, a »dögöktől bűzletes eget s földet« leírta, így kiált fel: »Ah, ti borzasztó *fene* látomások! . . .« Majd ugyan e versében fejezi ki később kívánságát ekkép: »Csak piciny lantom *cicorázzon: adieu* trombita-dobszó!«" (18. l.)

Dallama, zenei feldolgozása

Közel egykorú dallamát Tóth István melodiáriuma őrizte meg: 141. sz. ének, 130. l. Sonkoly nem utal rá, hivatkozik viszont Vikár Sándor megzenésítésére: Bordal; négyszólamú férfikar. Bp. 1939. A költemény 1—3. vsz.-a. Sonkoly szerint „Szabadon kezeli szövegét a megzenésítés". (118. l.) Ugyanő azt írja, hogy a Zeneközlöny c. folyóirat mellékleteként is megjelent. Ott azonban, az 1939. évfolyamban nem találtam.

XX. századi feldolgozásai: Szigethy Gyula: *A békekötésre. Csokonai verse.* Állami Népi Együttes 1964. H. n. Továbbá: Pászti Miklós: *A békekötésre. Csokonai Vitéz Mihály.* Férfikar. Népművelési Propaganda Iroda. [Budapest] 1970.

288. Újesztendei Gondolatok

Kézirata

Két saját kezű kéziratát is ismerjük: az egyik fogalmazvány: DebrK. R. 788/9. „Csokonai ereklyék" (K_1). A másik tisztázat a LD. cenzúrai példányában: KK. III, 66b—69b (K_2). Volt egy nem saját kezű tisztázata is; a Kcsj.-n a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" anyagában a 21. helyen fordul elő. Az 1805-i DPD. a LD. alapján másolta, a szerző neve nélkül. Tóth István melodiáriumában is szerepel, kottájával. *Az idő* címmel fordul elő, a szerző neve nélkül az 1837/38. iskolai évben összeírt kéziratos kötetben: „Virág Gyűjtemény Magyar Elmék' Termékeiből, Miskolczon". (Lévay József Tudományos Könyvtár, Miskolc, 11.647. Lsz.n.)

Megjelenése

Elkészülte óta előfordul a költő címjegyzékein, munkalajstromain: az 1797/98-i SzV/j.-n kezdő szavaival: *Oh idő.* Az 1802-i ÚK.-n a 73. helyen így található: „*Ujj Esztendei Gondolat. — Oda.*"

Majd a LD. mindhárom tervezetére fölkerült: a LD/t_1-n a 39. *Új eszt. gondolat,* a LD/t_2-n rövidítve: *Új eszt.* s végül a LD/t_3-n a III. Könyv XLIII. darabja: *Új esztendei Gondolatok* címmel.

A' Feredés elhagyása folytán azonban a LD. XLII. darabjaként jelent meg, a Harmadik könyvben (116—122. l.). A későbbi kiadások közül Márton

1813-i s 1816-i kiadása önkényesen megváltoztatta a LD. sorszámát: elhagyta ugyanis azokat, amelyek az AD.-ban előfordultak. Így nála a most tárgyalt XLII. vers a XXXIV. lett, s ezt Földy és Toldy is átvette, s a jegyzetben nem utalt a K_1 eltéréseire, mivel azt nem ismerte, de nem ejtett szót a K_2 cenzúra által elhagyott vsz.-áról sem, pedig a K_2-t ismernie kellett. Ezt először a HG. közölte ezzel a lapalji megjegyzéssel, a 40. sornál: „Az Akadémia 38. IV. y. jelzetű eredeti cenzurai kézirata szerint ezután a következő versszak állt, de piros ceruzával keresztül van húzgálva." (HG. I, 504. l.)

A későbbi kiadások közül a FK. [ ]-ben közölte a cenzor által törölt vsz.-ot, Vargha Balázs kiadásai pedig zárójel nélkül a megfelelő sorrendi helyen. Ehhez hasonlóan járunk el mi is; a LD. szöveget vesszük alapul, de *Paris* öncenzúra által törölt nevét is visszaállítjuk *London* helyett a következő vsz.-ban, amint a szövegkritikai részben bővebben szólunk róla.

Keletkezése

Minthogy Vajda Juliannához szóló újesztendei köszöntés a vers, 1798 legelején keletkezhetett. Ezt megerősíti a szöveg is, amelyben a 69—70. sor már a K_1-ben így található:

Úgy se volnék már gyerek,
Négyszer hat esztendőt eléldegéltem...

Ezt csak 1797. nov. 17. után írhatta a költő. Arról nem is szólva, hogy már a K_1-ben *Lili* neve fordul elő benne, tehát 1797 előtt nem keletkezhetett.

A LD.-beli végleges átdolgozás, a K_2 tisztázata viszont 1801—1802-ben készülhetett, amit bizonyít a végleges kidolgozás *Zergenyáj* szava is a 32. sorban a K_1-beli *Vadketskenyáj* helyén: a *zerge* 1801-ben terjedt el irodalmunkban, Csokonai barátjának, Földi Jánosnak *Természeti história*-ja révén (v.ö. Szilágyi: CsSzók. 89—90. l.), bár szótárakban — Márton Józsefnél s Baróti Szabónál — már valamivel korábban is előfordul (ld. uo. 90. l.; v.ö. TESz.).

A HG. szerint 1794-ben készült az eredeti kidolgozás (ld. HG. III, 494. l.), s ugyanott az 1798. évnél a vers „Átdolgozás"-át említi (495. l.), minden indokolás nélkül. Alkalmasint Toldyra vezethető vissza e föltevése, aki — ugyancsak minden magyarázat nélkül — azt írta a LD.-ról, hogy „a XXX—XXXIV. mind 1794-ből való" (934 h.), bár ebbe a sorozatba tárgyalt versünk nem tartozik bele. A HG. kronologizálása is közrejátszhatott abban, hogy Juhász Géza a K_1-et — teljesen alaptalanul — 1794-i kidolgozásnak tartotta, többek között ezt írván: „legtöbb problémát ad az *Uj esztendei gondolatok*. Keletkezését már az eddigi kutatás 1794-re teszi jogosan. [Juhász itt Toldyra s a HG.-ra gondol. Sz. F.] Olyan mély kitárulás ez, hogy benne a *képzelet öncélú játszadozásának lehetőségét* eleve el kell utasítanunk.

Debreceni kéziratában (R. 788. 9.), a szövegjavítások mögött nem nehéz kivenni az ősibb fogalmazvány körvonalait." (It. 1953: 448. l.)

A Juhász által föltételezett „ősibb fogalmazvány" azonban nem létezett, a költő kéziratjegyzékei s címjegyzékei sem tudnak korábbi változatról. 1798-ban bukkan föl először, s az ekkori fogalmazvány, a K_1 volt a vers első kidolgozása, amelyen csupán cenzúra (öncenzúra) miatt végzett átdolgozást a LD. sajtó alá készítésekor. (Ld. erről: Szilágyi: *Talányos-e Csokonai? Az Új esztendei gondolatok „1794-i ősszövege"*. CsMűv. 581—595. l.) Minderről alább, a szövegkritikai részben esik bővebben szó.

Szövegkritika

Az első kidolgozás, a K_1 több fontos szövegeltérést tartalmaz a LD.-ban megjelent szöveghez képest, amelyen viszont a cenzúra (öncenzúra) miatt is kénytelen volt módosításokat végrehajtani a költő. Legcélszerűbbnek látszik, hogy az 1798-i első kidolgozás szövegét, a K_1-et, főváltozatként közöljük itt a jegyzetekben, az alapszövegül vett LD. cenzúrai tisztázatának, a K_2-nek eltéréseit pedig ez után lajstromozzuk.

A vers címe a LD/t_1-n s a K_1-en *Új esztendei Gondolat*, a LD/t_3-n már a végső megoldás található, de a *Gondolatok* jelzője két szóba írva; ugyanez a LD. „Lajstrom"-ában kötőjellel, magában a versben egybeírva fordul elő: ezt tartjuk meg. A K_2-ben a cím fölött *XLIII*.-as sorszám, amelyet a költő átjavított utóbb *XLII*-re.

A K_1 szövege (a LD.-tól való eltéréseket dőlt szedéssel jelöljük, a *ts* ~ *cs* hangjelölés helyesírási különbségét azonban nem tüntetjük föl):

Új Esztendei Gondolat

Ad Schema Horatianum:
Non ebur, nec aureum
Mea renidet in domo lacunar. &. &.

Oh *idő*! futós *idő*!
Esztendeink [Jav. e.: Esztende. k] sas-szárnyadon repűlne*k*.
Vissza [a sor fölé írva: *már*] egy *nap* se jő,
Mihelyt a' vén Chaosz' ölébe dűlnek.

Oh *idő*, te eggy *egész*!
Nintsen neked se kezdeted se véged.
És tsupán a' véges ész
Szabdalt fel apró részeidre téged.

Téged szűlt *e* a' Világ?
vagy ⟨hajdan⟩ a' Világot is te szűlted éppen?
Mert ⟨*időt* a⟩ [Fölé írva: hgy (? hogy) ha ts̄=tsak) nints] Napvilág
⟨Nélkül Időt⟩ Nem mérhetünk [←Jav.e.: ?*képz*] időt mi semmiképpen.

Hátha tőled óh *idő*!
Te, a' ki mindenünket öszve rontod,
A' *n*ap is holtszén*be jő*,
És lántzodat magad zavarba bontod?

Mert ihol lám mindenek
Bár bírtanak szépséggel és erővel
Változást szenvedtenek,
Vagy semmiségbe *vesztek* ők idővel

Lám az *Ég* forgása is,
Idővel új [a sor alatt átjav.: újabb] változásba lészen,
Lám a' *T*sillagokba is
Ki most derűl, ki bé borúl egészen.

Hát de mennyit szenvedett
Már ekkorig *f*öldünknek állapatja,
Hogyha a' feldűllyedett
Tenger vagy Etna lángja szántogatja.

Sok faluk⟨nak hellyein telekjein⟩ határain
Ma Delfinek tzitzáznak a' vizekbe:
'S⟨ok⟩ a' *t*sigáknak házain
Vadketske-nyáj ugrándoz az hegyekbe.

Sok *m*erőföld már sziget,
Sok völgynek a' nagy [Jav. e: hegy] bértzekig *haladtak*,
És ahol hegy volt 's liget
Fenéktelen sós tengerek fakadtak.

Így ⟨tseleksz⟩ teszel [a sor fölé szúrva: te] oh *idő*
A' Nemzetek forgó enyészetével:
Most az eggyik ⟨áll elő⟩ nagyra nő,
'S a' másik el múlik saját nevével.

A' Vitézlő pártusok
⟨*Régolta*⟩ *Régolta* ⟨*rab bilints*⟩ [Az áth. rész alá írva: *szolgaság*]
'S a' bozontos Gallusok *alá kerűltek*,
Ma már a' Hérosok' sorába űltek.

Már ma ökrök szántanak
Hol Trója a' Világ' tsudája állott
És ahol szántottanak
Most *Páris* a' Világ' tsudája áll ott.

Óh, ha a' nagy *n*emzetek'
Dolgán hatalmad' így elő mutattad:
Hát mi ⟨apró⟩ gyarló *termetek*
Mit várhatunk — mit várhatunk miattad?

Gyermek ifjú *'s* vén korunk
A' bú, öröm ⟨'s⟩ a' ⟨vékony⟩ jó *'s* gonosz szerentse
Ép *'s* beteg voltunk, 's torunk
Kezedben van, hogy jöttödet jelentse.

Futsz te, nem vársz senkit is,
'S ⟨sok nagy⟩ gyakorta sok hosszú reményt le dúlál.
Ím te, míg ezt mondtam is,
Öt hat parányi pertzeken ki múlál.

Nem lehet jelenvaló,
Tsak *múlt* 's jövendő pont lehet te benned.
És miként a pusztа szó
⟨Ugy Et⟩ Repten repűl úgy kell ⟨homályba⟩ [Az áth. szó fölé írva: veszőbe] menned.

Így ⟨futottak⟩ [az áth. szavak fölött: repült el] tőlem is
⟨Tovább az a⟩ Sok kedves esztendő sebes haladva
'S meglehet hogy nékem is
A' véghatár ⟨lesz nem soká⟩ [az áth. rész fölött: ma is] ki lészen adva.

*U*gy se volnék már gyerek
Négyszer hat esztendőt eléldegéltem
'S e' szerént az emberek'
Szűk életének harmadáig ⟨? el⟩ éltem.

Vajha már, ha több nem is,
Mind eggyik esztendő*m*re jutna benne
⟨Tsak⟩, Egy — tsak-eggy órátska is
A' melly az érdem *Templomába* menne.

Kész vagyok meg halni — kész,
Tsak ezt tegyék siromnak a' kövére
*U*tas! itt fekszik Vitéz!
Egy nap *huszonnégy* óra! *'S* ennyit [Jav. e.: Ennyit] ére.

Ámde hogyha olly nemes
Szép tettek életembe [Jav. e.: én ?] nem tetéznek,
Hogy halála érdemes
Legyen ditsőítésre még Vitéznek:

⟨Csak⟩ Semmi tsak te, óh Lilim! ⟨Lilim!⟩
Te a' kiért az életet szerettem,
Tsak te, légy Lillám! enyim:
Mindég fogom betsűlni hogy születtem.

És mivelhogy a' napok
El*üzik* a' legédesebb időket,
Míg az ifjú hónapok
⟨Tartnak haszonra⟩ Virítnak; el ne is veszessük őket.

El ⟨repűl⟩ fut a' nyájas tavasz,
A' bársonyos *h*ajnalra gyász köd árad,
A' kinyílt *J*átzint el asz,
A' *R*ozsa szál *reggelre* is kiszárad:

Így az *i*fjúság maga
Majd el repűl ⟨piros piros⟩ [az áth. szavak alatt: vidor] tekintetedről,
És az Á*m*or tsillaga
El tűnik ám katsingató szemedről.

Akkor ah rózsáid is
Nem fognak úgy kis ajkadon nevetni,
Akkor érző szíved is
⟨Majd⟩ Ah nem tud úgy örűlni és szeretni

Én is akkor tsak hideg
Vérrel barátkozom hideg Lilimmal
Úgy napolván mint rideg
'S ⟨özvegy madár⟩ vén Pellikán ifjúi daljaimmal.

Míg tehát az lenne még,
A' szép időt, óh Lilla! meg ne vessük,
Míg az élet lángja ég,
Egymást viszontöröm között szeressük.

És ha semmi érdemem
Nem fog fejemre zöld babért tetetni
Semmi sem, mind semmi sem
Tsakhogy te [a sor fölé: Lilla] meg ne szűnj ⟨Lili⟩ szeretni.

Híremet 's nagy voltomat
Ne trombitálják messzi [jav. e.: messze] *T*artományok,
Más ne tudja síromat,
⟨Te sírj azon, 's a' kellemes Leányok⟩.

Te hints virágot *rá* [jav. e.: arra] 's [a sor alá írva: az illy] [a sor fölött:] Leányok.

Juhász Géza *Talányos Csokonai?* c. tanulmányában közzétette a költemény „rekonstruált" „ősszövegét", önkényesen *Rozi* nevét helyettesítve a megfelelő helyekre, s még a 92. sor törölt *haszonra* szavát is számnévi *huszon*ra magyarázva, konstrukciója érdekében (ld. ItK. 1966: 402—403. l.). Ez a szöveg azonban merő koholmány (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 589. l.)

A K_2 eltérései a LD.-hoz képest:

1. A sor első szava a K_2-n kettős aláhúzással kiemelve.
4. K_2: *Kaósz'* A ritkítás aláhúzással jelezve.
6. A LD. átvette, ill. követte a K_2 következetlen helyesírását: *Nintsen,* de a 7. sorban: *csupán.* V.ö. a 11. sor *nincs* szavának írásával.
8. K_2: E sor után a költő — egy vsz.-ot ugorva — tévesen a 4. vsz. két első sorát tisztázta le, majd áthúzta.
14. K_2: az *a'* más betűből (talán *e*-ből) jav.
23. K_2: *Csillagokba*
28. K_2: Az *Etna'* alá van húzva.
30. K_2: A *Delfinek* szintén aláhúzással kiemelve, de ezt a LD. nem szedte ritkítással, mint általában a K_2 kiemelt szavait.
35. K_2: *volt*
46. K_2: A *Trója* aláhúzással kiemelve.
48. K_2: A *London* szintén hasonló módon kiemelve, a LD.-ban ritkítással.
53. K_2: Az *ifjú* után nincs vessző.
54. K_2: A kéziratban is *ts*-sel van írva a *szerentse.*
79. K_2: A sor végig nyomtatott nagybetűvel (verzálissal) írva, s aláhúzva. A verzális íráson belül — mint a sírfeliratokon volt szokás — a kezdőbetűk külön nagyobb betűkkel. Ezt a LD. szedője nem vette figyelembe. A VITÉZ maga külön kiemelten, olyan méretű verzálissal írva, mint a szókezdő betűk a többi szóban. A nevet sötétebb árnyalatú tintával kétszer húzta alá a költő, de utóbb a második aláhúzást törölte. A főszöveget ennek megfelelően em.
80. K_2 A 79. sorhoz hasonlóan verzálissal írva az egész sor, s ezen belül a szókezdő betűk külön nagyobb verzálissal. Ezt a LD. szedője nem vette figyelembe; a főszöveget a K_2 szerint em.
84. K_2: A *ditsőítésre* a K-ban is *ts*-sel van írva, ellentétben a LD. *cs*-s helyesírásával. *Vitéznek* Aláhúzással kiemelve.
85. K_2: **LILIM** Verzálissal írva, s kétszer aláhúzva.
87. K_2: **LILLÁM** Mint a 85. sorban.
88. K_2: A *hogy* előtt nincs vessző.
99. K_2: *Ámor* Aláhúzással kiemelve.

102. K_2: ⟨*Ah*⟩, *Nem*
106. K_2: *Lilimmal.*
110., 116. K_2: *Lilla!*

A K_1 nem emeli ki a K_2, ill. a LD. ritkítással (aláhúzással), ill. verzálissal írt, szedett szavait (pl. a 23., 46., 48., 79—80., 84., 85. stb.) sorban.

A K_1-ben a 36. sor után a 45. következett, s az e sorral kezdődő vsz. után jön az *Így* ⟨*tseleksz*⟩ *teszel* kezdetű vsz. A vsz.-ok cseréjére a K-ban + ≠, ill. ∅ jel utal.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Egyike Csokonai nagy bölcselő verseinek, gondolati lírájának abból a második korszakából, amikor az 1794-i friss élményű — többnyire olvasmányélményi — elmélkedő versek után érettebb, kiérleltebb fokon, s gyakran időmértékes vagy nyugat-európai formában írta filozófiai költeményeit.

E versét csak rövid idő választja el *A' Békekötésre* megírásától: a LD.-ban is egymás mellett szerepelnek. Míg azonban ezt az utóbbit újévi ajándéknak szánta, házasodási reményét fejezve ki benne, az országra köszöntött békét együtt ünnepelvén a maga egyéni boldogságvágyával: itt tárgyalt versében az Idő múlásáról fest földtörténeti hitelű adatokkal aláfestett, kozmikus mélységű képet, s a mulandóságban, a változandóságban és a szüntelen elhalásban fellebbez a tiszta és igaz szerelem halhatatlanságához.

A gondolatilag-tartalmilag is két részre tagolódó költemény első, történet-filozófiai részével kapcsolatban merült föl elsősorban a források kérdése.

(Juhász Gézának azzal a teljesen megalapozatlan s tényekkel cáfolható föltevésével, hogy a versnek volt egy 1794-i *Rózsi* nevére szóló ősváltozata, itt nem foglalkozunk, megtettük azt korábban: v.ö. CsMűv. 581 kk.)

Haraszti már a századvégen „horáci ódából vett vers"-ként emlegette (In: Beöthy 650. l.), s a K_1-ben „Ad Schema Horatianum" valóban nem csupán a versforma eredetére utal, hanem a történetfilozófiai rész is tartalmaz horatiusi reminiszcenciákat, amint erre Oláh Gábor már 1904-ben rámutatott (ld. CsLat. 28—31. l.); párhuzamaira a megfelelő részeknél utalunk. Ugyanő Ovidius *Metamorphoses*-ével is egybevetette. Csipak szintén horatiusi párhuzamokat keresett a versben (36. l.); Pásztory Catullus hatását is fölfedezni vélte benne (13—14. l.).

Császár Elemér a természettudományos részt emelte ki (BpSz. 1909. 137. k. 386. sz. 251—252. l.). Gulyás méltán állította a történetbölcselő részt párhuzamba Csokonai 1798 körüli másik nagy bölcselő költeményének, a *Marosvásárhelyi gondolatok*-nak megfelelő részletével (ld. Cs-tan. 37. l.).

Waldapfel József Katona József lírájának időszemléletével vonta párhuzamba, Csokonai „racionális időkritiká"-járól szólva. (EPhK. 1935. 351—352. l.).

Horváth János így vélekedett a versről: „filozófiai költeménynek indul, a »futós időről« elmélkedve; mi érdemeket szerzett eddig? — megnyugszik benne, hogy névtelenül hal meg; nem baj! csak Lilla meg ne szűnjön őt szeretni!" (Csok. 47. l.)

Juhász Géza a gondolati vers „természettudományos világnézetét" hangsúlyozta: „Valóban teljes ember — szerelmében is egész politikai meggyőződésével s teljes természettudományos világnézetével jelen van *(Újesztendei gondolatok)*." (Építünk. 1953/4: 13. l.), s későbbi tanulmányaiban is ezen a nyomon haladt, merész túlzásokba tévedve: „előzménye ennek a szatírának [*A' Szamár és a' Szarvas*] *A had* 1793-i háborúellenes vádirata volt, a következő év hajnalán pedig az *Újesztendei gondolatok* materialista himnuszát már jakobinus magasztalásra is fölhasználta" (*Csokonai „Forradalmi Káté"-ja*. Alf. 1965/9: 72. l.), majd: „*Az újesztendei gondolatokból* ... a *Lilla* szerelmi ciklusában vetítődik elénk átfogó kép a világmindenség életéről, a legcsekélyebb fideista engedmény nélkül." (*Az első magyar mű-népdal*. Uo. 1967/2: 72. l.).

Hasonló nyomon járt Vargha Balázs is korai tanulmányában: „A matematikában, csillagászatban, növénytanban kereste a tényeket, az igazságot Csokonai, az enciklopédisták tanítványa. Itt biztosan tájékozódott. Nemcsak a változhatatlan tételeket, a múlt és jövő fordulatait is átfogta pillantása. Csillagász és filozófus kortársai sem tudtak többet mondani a világegyetem és a földgolyó történetéről, mint ő az *Újesztendei gondolatok*-ban: Lám az ég forgása is ... [idézi a vers 21—36. sorát.]" (*Csokonai istenei*. Új Hang. 1955/2: 88. l.) Majd ugyanitt ezt írta még: „Ez a vers *[Virág Benedek úrhoz]* is elárulja (az *Újesztendei gondolatok* méginkább), hogy Csokonait a napoleoni háborúk vezették rá erre az örökkévalóság-filozófiára. Mikor a *Konstantinápolyt, Estvét* írta, gyors sikereket várt a franciáktól ..." (I. h. 90. l.)

Később erről így vélekedett: „Az *Újesztendei gondolatok* első versszakaiból kiderül, milyen mohón s milyen sikeresen vette birtokába a francia természetfilozófusok munkáit. Szauder József mutatta ki, *Az estve és Az álom keletkezése* című, páratlanul nagy készültségű tanulmányában, hogy Csokonai forradalmas új világszemléletet hirdet itt, Maillet-t és Buffont követve. A létezők megbonthatatlan láncáról szóló — még vallásos — képzetekkel szemben úgy szemléli a történelmet — a világegyetem, bolygónk és az emberiség történetét egyaránt —, mint radikális változásokat hozó folyamatok, katasztrófák sorozatát. Minden átváltozhat saját ellentétévé, a nap holt szénné, a tengerfenék hegycsúccsá, a hegyek tengerfenékké, a hódítók rabszolgákká, a barbárok a műveltség csudáivá. Ennek a gondolatmenetnek forrón aktuális következtetéseivel Csokonai rögtön szembe is néz ... [Idézi a vers 41—48. sorát, *London* helyett a K_1 szerint *Párizs*-t írva.]" (ArcV. 177. l.) Majd így folytatja, kitérve a vers első és második logikai egységének látszólagos különneműségére: „Bár Csokonai lírájában és egész költészetünkben tündöklően új a katasztrófák természeti-történelmi filozófiája, magának a versnek ez csak provokáló bevezetése, alkalom a morális probléma felállítására. Még a beve-

zetésnek is csak egyik motívuma, amelyet közrefognak játékosan fogalmazott, de komolyan végiggondolt logikai paradoxonok. [Idézi az 5—12., s az 57—64. sort.]

Ezekkel az eszmélkedésekkel nem egyöntésű a vers második, személyes része.

A morális tanulság eredeti ugyan, de nem következik a korábbi strófákból: huszonnégy éves vagyok, megelégedhetem, ha minden megért évemből egy óra *az érdem oszlopára menne.*" (Uo. 179—180. l.)

Szerintünk jól illeszkedik a második rész is a történetfilozófiai elsőhöz: a mulandósággal a halhatatlan szerelmet szegezve szembe, világi hírnél, látszólagos morális halhatatlanságnál többre értékelve az igaz szerelmet.

A vers filozófiai forrásait érinti Sinkó is, az antik Lucretius Carus s a felvilágosodás kori Holbach művét említve: „Ebben a szerelmi lírában azonban ez az immár semmiképp se a jelenvalót legfőbb valóságként ünneplő, hanem a múltat és mulandóságot felidéző filozófiai költemény, mintha a rosszat sejtető árnyakkal való viaskodásnak, »a víg poéta« hamleti magányosságának a megszólalása volna. Az *Új esztendei gondolatok* poétája már nagyon is tud arról, hogy ideje van a vígságnak és ideje a gyásznak, ideje az egymásra találás örömének és az egymástól elválás gyötrelmének; ez már nem a Venus oltáránál való hálaadás, nem az Éden kertjéből felcsendülő, a jelen pillanattal való meghasonlástól még el nem fátyolozott töretlen tiszta hang. Ez már annak az embernek szava, aki onnan *kívülről, messziről* néz vissza, onnan, ahol már nincs önmagával betelt, önértelmű jelen. [Idézi az 1—2. vsz.-ot.]

A bölcselkedés itt nem versbe szedett gondolat. A Lucretius Carus és a Holbach materializmusa sugallta ismeretek s a gondolati fantázia mögött és vele a felzaklatott személyes érzelmek és sejtelmek riadt szárnycsapkodása hallatszik." (166—167. l.) Ugyanő mutatott rá a haláltudat jelentkezésére a versben s a haláltudat és a szerelem szoros egybefonódására, Erósz és Thanatosz elválaszthatatlanságára (ld. uo. 168. l.).

Julow szintén „a szerelmi élménynek filozofikus mondanivalókkal való összekapcsolásá"-t emelte ki (MIrT. III, 238. l.), külön szólva a versformáról is (ld. alább).

Szauder József a költemény filozófiai forrásait illetően bizonyára nem alaptalanul említette Maillet és Buffon földtörténeti munkáit a XVIII. század derekáról: „Csokonai remek *Újesztendei gondolatok*-jában is fel kell ismerjük: a hegyekben csigahéjakon ugrándozó zergenyájak, a »feldüljedett tenger« és a sokatmondó »láncodat magad zavarba bontod« kijelentés az evolucionista irányú Maillet és Buffon tanainak, a »lét láncolata« temporalizálódásának visszhangja." (*Az estve és Az álom keletkezése.* ItK. 1969. 5. l.) S az is fontos, amit a következőkben, jegyzetében ír: „Telliamed ou Entretiens d'un philosophe indien avec un missionaire français sur la diminution de la mer, la formation de la terre, l'origine de l'homme ... mis en ordre sur les Memoires du feu M. de Maillet par J. A. G. ... Amsterdam, 1748: Maillet-nak ez a híres, többször kiadott és elterjedt könyve 1725 körül már készen volt, tehát messze

megelőzte Buffon 1749-ben kiadott Histoire et Théorie de la Terre-jét, mely a modern geológia kiindulópontja, egy időben az Histoire naturelle sorozatának elkezdésével. Telliamed — de Maillet — (az előbbi az utóbbi anagrammja) tudós köreinkben jól ismerhették — erre vall Kölcsey megjegyzése (ld. Kölcsey F. kiadatlan írásai. 1809—11. 1968, 75.) és az, hogy könyvtárainkban — mint a Budapesti Egyetemi Könyvtárnak a váci piaristától származó, széljegyzetekkel ellátott példánya bizonyítja — sokfelé meglehetett. Noha a hegyek kiemelkedésének, a tengervíz lesüllyedésének, a fossiliák hegyi helyzetének, mint ahogy a nap és a hő hatásának értelmezése Buffon nagy művének nem egy pontján szinte ugyanígy olvasható, Csokonai tételeinek — idetartozik az említetteken kívül a napvilág szerepe, s az, hogy »a nap is holtszénre fő« stb. — egyezése Maillet állításaival szembeszökő. Ehhez képest másodrendű és most figyelmen kívül hagyható kérdés, honnan, hogyan jutott Csokonai e kozmogóniához. Ne okozzon gondot az analógia az Ovidius-i özönvízzel stb. Maillet is hivatkozott Ovidiusra, az evolucionista teória kezdetben még nehezen különíti el a szilárd természettudományos tényeket Ovidius Metamorphoses-ének örökségétől. De — figyelmeztet Ehrard e ponton (233. l.) — Telliamed divagációi nem állnak oly messze Diderot vízióitól, mint első pillantásra gondolnók. — Jóval többet látok tehát Csokonai e versében, mint amennyit Juhász Géza látott benne (»Örök változás« szerinte) ITK 1966. 402. l." (Szauder József: *Az estve és Az álom keletkezése*. ItK. 1969: 5. l.)

Szintén a vers kozmogóniai, fejlődéstörténeti szemléletéről szól Bíró Ferenc fejtegetése: „Különösen jellegzetesnek kell tartanunk [...] az 1798 elején elkészült *Új esztendei gondolatok* című költeményét — ennek a költő élete egyik fontos pillanatában, mondhatni határhelyzetében készült költeménynek első versszakaiban szintén az összeomlás lehetőségét magába rejtő világ körvonalai bontakoznak ki (hogy a következőkben azután a már bekövetkezett földi katasztrófák szolgáltassák a lírai elmélkedés alapját), s itt különösen árulkodó — hiszen éppen ama vigyázó természet fogalmának teljes távollétét állapíthatjuk meg —, hogy az idő munkája »zavarba bonthatja« a természet hatalmas láncát, s hogy lehetőségként ott sötétlik a »hóltszénre« főtt nap látomása is. Ebben pedig ugyanúgy Pálóczi Horváth Ádám elemzett írásának [a *Téli menydörgés* c. vers] egy motívuma cseng vissza (ő figyelte: nem mutat-e a nap »valamelly véget mutató erőtlenségeket«), ahogy a hatodik versszaknak a letűnő csillagokra való utalása mögött szintén a füredi költő írásának emlékét sejthetjük meg. — S ahogy Csokonainak ilyen, a világ belső »konzisztenciájá«-ra vonatkozó képzeteiben egy, a »zavarba bontás« lehetőségével fenyegető univerzum szerepel — ugyanúgy az instabilitást sugallja a híres Csokonai-kép is, amely oly tökéletes szemléletességgel mutatja be a Föld helyzetét a világegyetemben." (*Pálóczi Horváth Ádám, Csokonai és Newton*. ItK. 1973: 683—684. l.)

A filozófiai források közül azonban nem mellőzhetjük Holbach *Système de la Nature*-jét sem, amelyet Csokonai nemcsak olvasott, hanem fordított is

belőle, a *Természeti morál* címen ismert fejezetet (ld. MM. II, 242—253. l.). Ebben ilyen megállapításokat olvashatott: „magának a Földnek a formája és tulajdonságai nem voltak mindig olyanok, mint jelenleg. Talán oly tömeg a Földünk, mely egykor levált valamely más égitestről. Talán a csillagászok által a napkorongon észlelt foltokból és kéregből származik, melyek onnan a mi bolygórendszerünkre átterjedhettek. Talán kialudt és helyéből kimozdult üstökös, mely egykor más helyet foglalt el a térben s mely következésképp akkor merőben más lényeket termelhetett ki, mint amelyeket ma találunk rajta, tekintve, hogy akkori helyzete és természete összes termékeit mássá kellett, hogy tegye, mint amilyenek most!" (60. l.) Majd: „Óh ember! Hát sosem fogod felfogni, hogy te csak múló lény vagy? A világmindenségben minden változik, a természetben semmiféle állandó forma nincs, s te azt mered állítani, hogy a te fajtád nem fog kipusztulni, és feltétlenül kivétel lesz az egyetemes törvény alól, mely szerint mindennek át kell alakulnia? Óh jaj! Hát jelenlegi lényed is nem kénytelen folytonosan átalakulni?" (Uo. 63. l.)

A II. rész II. fejezetében pedig ilyen gondolatokat találhatott: „Lehet, hogy öröktől fogva éltek a Földön emberek: ezek azonban különböző korszakokban elpusztultak, éppúgy, mint alkotásaik és tudományuk. Akik túlélték ezeket az időnkénti katasztrófákat, mindig egy új emberfajta ősei lettek. Ez az új emberiség az idők folyamán, munkával és tapasztalással feleleventette a primitív fajok feledésbe merült tudásának egy részét. Az emberiségnek ez az időnkénti megújulása okozta talán azt a még ma is megmutatkozó tudatlanságot, melyet az ember az őt legközelebbről érintő dolgokban tanúsít." (Uo. 269. l.)

A többi tanulmány részben a műfajjal s a vers szerkezetével, részben stílusával foglalkozik.

Csernátoni Gyula ezt írta róla 1882-ben: „Ez sem tökéletes óda, noha kellékei nem hiányzanak. Van benne eszme, kellő szenvedély; magas szárnyalás, — csak egy nincs: compositió. S ez Csokonai legnagyobb hiánya." (*A magyar óda-költés története.* Figy. XIII [1882], 18. l.) Juhász Pál szerint e versében „Szerelmi dalát Csokonai bölcselő ódává magasztosítja ..." (*Gondolati költészetünk* ... Bp., 1936. 59. l.). Szegedy-Maszák Mihály — Csernátonihoz hasonlóan — Csokonai „megkomponálatlan művei" közé sorolta (Ir-Felv. 951. l.).

A stílus oldaláról szólt a versről Szabó Zoltán: „A fő szerepet az igei megszemélyesítések és egyáltalán a mozgalmas igék játsszák [...] Az érzéki látás, »a testi szemlélet« [...] az elvontságok megszemélyesítései, a konkrétságtól friss jelzők is ebben az irányban hatnak [...] *futós idő*. A nap is *holtszénre* fő, a napok *elseprik* a legédesebb időket" (*Megjegyzések Csokonai stílusáról.* NyIrK. 1966: 254—255. l.) Julow Viktor így vélekedett a versről: „Teljesen eltűnt az allegória, tökéletesen vége minden konvencionalitásnak. A nyelvi formába öntés szuggesztív, egyéni, a szókapcsolatok, jelzős szerkezetek olykor merészen szokatlanok, a távlat bolygóméretű, már Vörösmarty legnagyobb ódáinak sejtelmével ..." (*A barokk Csokonai stílus-szintézisében.* ItK. 1973: 655—656. l.)

A költeményről Baróti Dezső ezt írta: „A felvilágosodás filozófiájának egyik nagy problémájából, az idő fogalmából kiindulva, a világ fejlődésének, majd az emberiség történetének nagy láncolatát tekinti végig. Ez a »lények nagy láncolata« néven emlegetett nagyhatású tanítás — hosszú előzmények után — a felvilágosult materialistáknál, így La Mettrie-nél vagy Holbachnál és különösen Diderot-nál a világ keresztény koncepciójával versengő egyetemes determinizmus megnyilatkozásaként jelent meg. Csokonai mindvégig a lírikus ihletettségével beszél róla. Meditációja, amelyből már teljesen hiányzik a világot teremtő és megtartó Isten fogalma, líraisága ellenére közel áll az örökké változó létezés láncolatának materialista értelmezéséhez. Az a definíció viszont, amelyet az idő dimenzióiról ad, Diderot gondolataira emlékeztet:

> Mais qu'est-ce que la voix du présent? Rien. Le présent n'est qu'un point, et la voix que nous entendons est toujours celle de l'avenir ou du passé. (De mi is az idő hangja? Semmi. A jelen csak egy pont, és az a hang, amit hallunk, mindig a jövő vagy a múlt hangja.)

Csokonai ugyanezt a gondolatot a következőképp fogalmazta meg:

Nem lehet jelenvaló,
Csak múlt s jövendő pont lehet tebenned,
És miként a puszta szó
Repten-repül, úgy kell veszőbe menned.

A költemény második részében saját magát helyezi el a végtelen időben. Ha a múlt elfutott is már tőle, még mindig előtte áll a jövő, amelyet a felvilágosodás laikus erkölcsének megfelelően számos olyan órával szeretne betölteni, hogy az »az érdem oszlopára menne...«. De ha ez nem sikerülne neki, legalább Lilla szerelmét szeretné megőrizni. Az időről filozófál akkor is, amikor a régi közhelyeket bravúrosan megfrissítve a női szépség mulandóságának hagyományos témáját eleveníti fel, mégpedig korábbi feldolgozóihoz, közöttük Ronsard híres verséhez sem méltatlan szépségű sorokkal." (Árny. 249—250. l.)

1 kk. Oláh már e sorokban is Horatius-reminiszcenciákat keresett: „mintha fülünkbe csendülne Horatius Postumushoz írt (II. 14.) örökszép versének kezdő sora:

Eheu! fugaces labuntur anni ...

Az a kép, hogy az idő szárnyon repül: a klasszikus költészetnek minden fogalmat megszemélyesítő hagyománya. Horatius

mondja, hogy a hír is szárnyon repül. (Illum aget penna metuente solvi Fama superstes. II. 2.)" (CsLat. 29. l.)

2. E sorról másutt ezt írta Oláh: „Látja a szálló *időt*, amelynek sasszárnyain repülnek esztendeink" (Csok. 14. l.)

15. *hóltszén* (rég.): fekete szén (NySz). A CzF. szerint: „Szén, melyet égő állapotában vízzel leöntöttek, s eloltottak, hogy még használni lehessen."

29—30. Oláh Gábor Horatius egyik versével vetette egybe e vsz.-ot: „Horatius *Augustus Caesar*-hoz írt (I. 2.) ódájában Pyrrha inséges századát énekelvén, nagyon hasonló képekben mutatja be a kicsapott tenger és özönvíz által újjá formált föld arculatát:

Omne cum Proteus ... pecus egit altos
Visere montes.

Piscium et summa genus haesit ulmo,
Nota quae sedes fuerat columbis,
Et superiecto pavidae natarunt
Aequora damae.

(Összevethető: Ovidius Metam. I. 134—145. sorával.) Csak az a különbség, hogy Csokonai a változásoknak már egy-egy korra befejezett képét festi, Horatius pedig magának az átváltozásnak mozgó képét eleveníti meg." (I. h.)

33. *Merőföld* (rég.): szárazföld, kontinens.

41. *Pártus:* az ókori iráni ország, a Kaspi-tengertől délre elterülő Partia lakói, akiket méd, majd perzsa uralom után Nagy Sándor hódított meg.

45—48. E sorokat már Gulyás József a *Marosvásárhelyi gondolatok* e részletével vetette egybe:

... *egyszer megeshetik*
Hogy a Páris helyét gonddal keresgetik
Trója és Babylon jövő tudósai.
S fókákkal pezsegnek London tört tornyai.
(HG. II, 38. l.; v.ö. Gulyás: Cs-tan. 37. l.)

44. *Hérós* (gör.—lat.): hős.

55. *Tor:* a halotti torra, a halálra vonatkozik. Elek tévedett, mikor ezt írta: „A »tor« fogalmának életszimbólumként való használata Adyt juttatja eszünkbe. (Elillant évek szőlőhegyén)" (109. l.)

57—58. Oláh Horatiusban kereste e sorok forrását is: „különösen a »hosszú remény« kifejezés [emlékeztet] Horatius Sestius-hoz írt (I. 4.) ódájára:

Vitae summa brevis *spem* nos vetat inchoare *longam.*"

(I. m. 30. l.)

69—70. Oláh Gábor szerint: „Horatius is ilyen összetételben fejezi ki évei számát az Epist. I. 20-ban, mikor kis könyvét világnak ereszti:

Forte meum si quis te percontabitur aevum,
Me *quater undenos* sciat implevisse Decembres.

A magyar népnél is használatos: tizenkét száz forint, e. h. [e helyett] ezerkétszáz forint. De ez lehet német hatás is." [I. h.)

93—96. Oláh Gábor e vsz.-ban is horatiusi ihletést vélt felismerni: „Megint Horatiushoz kell visszamennünk:

Fugit retro
Levis inventas et decor ...
Non semper idem floribus est honor
Vernis. (II. 11.)" (I. h.)

101—102. Oláh Horatius e soraival vetette egybe e részt:

Nunc et qui color est puniceae flore
Prior rosae — decederint. (I. m. 31. l.)

107. *napol* (rég.): tölti napjait, éldegél.
rideg (rég.): magános, özvegy. V. ö. Szilágyi: CsMűv. 591—592. l.)

110—112. Oláh Gábor forrásként Horatius I. 9. Ódáját idézte:

Nec dulces amores
Sperne, — neque tu choreas,
Donec virenti canities abest
Morosa. (I. m. 30. l.)

Pásztory itt catullusi nyomokat keresett (13—14. l.)

118. *Ne trombitálják messzi tartományok:* vagyis ne katonai, politikai dicsőség övezze.

120. *'s a' Leányok:* Juhász Géza, aki az asszony Földinére próbálta vonatkoztatni e verset, hosszabban foglalkozott a záró vsz.-kal: „A költemény ma ismert alakjában is feltűnő a befejezés:

Más ne tudja síromat:
Te hints virágot arra s a leányok.

Miért választja külön kedvesét a leányoktól? Értelme ennek csak

akkor van, ha ez a kedves maga nem *leány.*" (ld. ItK. 1966: 402. l.; v. ö. Szilágyi i. m. 591—593. l.). Nem szorul magyarázatra, hogy itt stiláris, esztétikai jellegű változtatásokról van szó, amelyek a vers érzelmi, gondolati alapállásán mit sem változtatnak. A melankolikus kesergés helyett — *A Hafíz sírhalmá*-hoz hasonlóan — virágot hintő lányokat képzel végül is sírja köré a költő; a „Te ... 's a *szép* Leányok" kifejezést esetleg félreérthette volna a vers címzettje (mintha ő nem volna maga szép), ezért lett belőle a kéziratban „*illy* Leányok", majd a megjelent szövegben egyszerűen „*a'* Leányok". (Ld. uo.)

Az első változat „*kellemes Leányok*" kifejezése nyomán arra is gondolhatunk, hogy Csokonai a kellem istennőire, a Gráciákra gondolt itt eredetileg.

A vers történetéhez tartozik, hogy *Non solet ingeniis summa nocere dies* címmel Csokonai követője, Kováts József verset írt a költőhöz, ill. a költőről, 1805. febr. 2-án (nem tudván még halálára), s ez sok tekintetben az *Újesztendei gondolatok* parafrázisa, amint Vargha Balázs megállapította, mikor Kovács versét újra közölte: CsEml. 178—179., 583. l.).

Verselése

Már Csokonai utalt a formára a K_1 fejszövegében, ahol ezt írta: „Ad Schema Horatianum", s idézte Horatius azonos formájú versének sorait:

Non ebur, nec aureum
Mea renidet in domo lacumar &. &.

Mint Oláh Gábor megállapította, „A vers alakja: hipponacteum vel trochaicum; igen ritka. Csokonainál is ez egyszer fordul elő." (CsLat. 31. l.).

Négyesy rámutatott a trocheusi és a jambusi sorok jellegzetes váltakozására a versen belül: „Érdekes nála az a költemény, melyben trochaeusi sor váltakozik jambusival, úgy, hogy a jambusi sor ritmikailag közvetlen folytatása a trochaeusinak: Óh i/dő fu/tós i/dő Esz/tende/ink sas/szárnya/kon re/pül/nek." (*A mértékes magyar verselés története.* Bp. 1892. 270. l.).

Elek részletesen foglalkozott e formával, megadva képletét is, s kiemelve Csokonai érdemeit e szokatlan versforma alkalmazásában: „Négysoros strófájának első és harmadik sora negyedfeles trocheus, míg a második és negyedik hatodfeles jambus. Egynemű sorai rímelnek egymással. Felmondásban e kétfajta, de jelen beosztás mellett egymást éppen kiegészítő sornak egybe kellene folynia kilenc és feles trocheusokká, amit azzal igyekszik megakadályozni a költő, hogy egyrészt az egynemű sorokat rímelteti egymással, másrészt pedig a jambikus sorok első szótagját, melynek rövid volta okozná a trocheus folytatólagos illúzióját, megnyújtja s így mintegy visszafordítja a

ritmust, de most már — a matematika nyelvén szólva — ellenkező előjellel. Ha pedig a jambikus sor épségét tartja tiszteletben, akkor az előző trocheus-sor utolsó fél lábát rövidíti le, amely esetben a két rövid szótag találkozása (pyrrichius) zökkenti a ritmust az ellenkező vágányra. Képletileg érzékeltetve a két változatot:

1.	2.
– ∪ / – ∪ / – ∪ / –	– ∪ / – ∪ / – ∪ / ∪
– – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪	∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪

A két változat közül a második a hathatósabb. Ám legpregnánsabb a kettéválás, ha a trochaikus sor rövid magánhangzóra végződik, míg a jambikus sor hosszú szótaggal indul:

Így az ifjúság maga
Majd elrepül vidor tekintetedről,
És az Ámor csillaga
*Elt*űnik ám kacsingató szemedről.

A legteljesebb elismerést érdemli már maga az a tény is, hogy Csokonai e tisztán fonetikai indokokkal bíró technikai fogást felismerte s nem kevésbbé az a buzgalom, amellyel felfedezését hasznosítani igyekezett versében. Hozzátehetjük, hogy munkája szép sikerrel járt." (54. l; v.ö. 103—104. l.)

Horváth János a „Lejtésváltó periodus szép példája"-ként idézte a vers első szakaszát (RVers. 116. l.).

Juhász Géza a költemény rímelését is föl próbálta használni annak a tévedésének igazolására, hogy a versnek volt egy 1794-i *Rózsi* nevére szóló, alkaioszi ritmusú változata (ld. Cs-tan. 343., 345—346. l.). Magáról a hiteles, 1798-i vers ritmusáról ezt írta: „Az *Újesztendei gondolatok* nem formavegyítő, hanem szabályos leoninus végig; rímelt horatiusi metrum; mintaversét: *Non ebur, nec aureum,* le is fordítja Csokonai." (Uo. 344. l.)
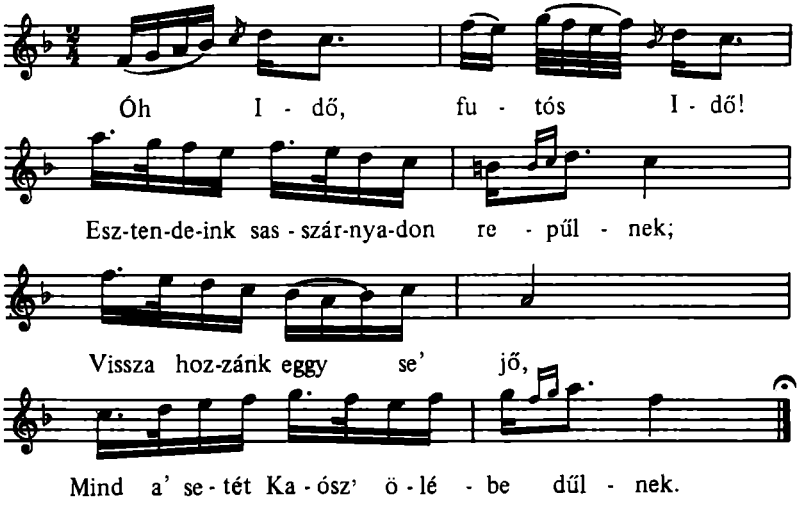
A forma mesteri kezelését s művészi összhangját a tartalommal, a mondanivalóval, Julow Viktor is hangsúlyozta, ezt írván: „A vers formája egyike Csokonai legbámulatosabb leleményeinek. A váltakozó trocheusi és jambusi sorok szembefutó lejtése mintha az ingaóra szabályos ide-oda lengésével mérné ki és érzékeltetné az idő megállíthatatlan múlását." (MIrT. III, 238. l.; v.ö. Juhász Géza: ItK. 1966: 401. l.)

A vers rímeléséről is többen írtak; Elek külön is írt a *Lilimmal* rímről, ahol szerinte a költő „a rím kedvéért helytelen ragalakot függeszt"-ett a rímszóhoz (65. l.). Juhász ezt azzal a téves ötletével igyekezett cáfolni, hogy a mélyhangú rag nem „rímkényszer a *napjaimmal* miatt, itt a név eredetileg *Rozim* volt." (I. m. 343. l.) Ennek azonban semmi alapja: Csokonai másutt is használt mélyhangú toldalékot *i*-hangú szavakhoz, s ezt meg is indokolta pl. a *szirt* esetében: „Ezt a szót némelyek így hajtogatják: szirtet, szirtek, stb. De

nem jól: mert nem mondjuk, hogy nyakszirten ütötték, hanem nyakszirton ütötték." (HG. I, 692. l.) Elek másutt is foglalkozott a vers rímtechnikájával, a *korunk ~ torunk, szerencse ~ jelentse,* ill. az *állott ~ áll ott* rímmel (82., 85. l.). Érintette a költemény rímelését Vajthó László is, azt írván, hogy benne „alig akad vegyeshangú rím, az is művészet nélkül". (ItK. 1942: 114. l.)

Dallama

Tóth István melodiáriuma őrizte meg egykorú dallamát: 146. sz., 131. l. Kottája:

289. Köszöntő

Kézirata

Saját kezű tisztázata a *Lilla*-dalok Harmadik könyvének letisztázott cenzúrai példányában: KK. III, 72ab. A jobb felső, ill. a versón a bal felső sarokban a letisztázott LD. eredeti lapszámozása Csokonai kezével: *113, 114.* A recto jobb alsó sarkában őrszóként: *E'*. A 33. sor első két szava be van keretezve, s előtte egykori kézírással *I 129* jelzés utal arra, hogy ez az versszak a LD. 129. oldalára kerül az *I* íven.

A cím fölött a K-ban *XLV.* szám volt eredetileg, de a költő később irónnal átjav. XLIV.-re, mivel a XXXVIII. számú *A' Feredés* cenzúrai törlése miatt minden további vers sorszáma eggyel esett.

Az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" 5. darabja, *Lilla*-beli címével (ld. Cs/ÖM. I, 100. l.); ez föltehetően nem azonos a KK. III. kéziratával: a „Magam Purizáltjai" ugyanis külön kötegben voltak (ld. uo. 99. l.).

Közel egykorú másolata az 1826-i Perecz Ambrus-gyűjteményben (24. l.); Berecz Károly hagyatéka, magántulajdonban.

Mivel a LD.-ban megjelent, érthetően nemigen másolták.

Megjelenése

1798-tól szerepel Csokonai kiadási tervében, így az 1798-i kezdősoros Szerelmes versciklusban már benne van, kezdőszavával: *Lántzba* ... (Ld. Cs/ÖM. I, 223. l.) Rajta van az 1802-i ÚK.-n is, az 54. vers: *Köszöntő — Oda.* (I. h. 227. l.) A LD. első tervezetén a 41.; rajta van a második tervezeten is (sorszám nélkül, de a felsorolás vége felé). A LD.-ban XLV. volt a III. Könyv anyagában (ld. uo. 142. l.), majd *A' Feredés* elhagyása folytán a XLIV. lett. Valóban a LD.-ban jelent meg, a Harmadik könyvben: 127—129. l.

Keletkezése

Névnapi köszöntőül készült Vajda Julianna számára, 1798. febr. 16-ra, amikorról van egy másik névnapi versünk is Csokonaitól, ugyancsak Lilla számára: *[Julianna Napra Köszöntő]*

Ez az utóbbi azonban, erős alkalmiságánál s személyes utalásainál fogva nem volt alkalmas arra, hogy belekerülhessen a „poétai román"-ba. Arra is gondolhatnánk, hogy ahelyett, annak igényesebb változataként írta meg ezt a verset a LD.-ba Csokonai, esetleg valamivel később. Az 1798-i SzV/j. azonban félreérthetetlenül tanúsítja, hogy ekkor már készen volt, tehát 1798. febr. 15-én vagy 16-án keletkezhetett.

Vargha Balázs 1960-ban közölte Nagy Gábornak a LD. keletkezésére vonatkozó följegyzéseit, amelyekben a költő debreceni barátja ezt írja: „Meg kell jegyezni, hogy a Lillában lévő darabok már a komáromi esmeretsége előtt sokak megvóltak, s később alkalmaztattak Lillára..." (CsEml. 387. l.) S felsorolásában szerepel a LD. 44. darabja is, amelyet Vargha szóban forgó versünkkel azonosított (ld. i. m. 387. és 613. l.). Vargha azonban — amint korábban kimutattuk — tévesen azonosította a NG/j. verseit, ott a III. könyv 44. verse Nagy Gábor saját bejegyzésével az *Én szenvedek pedig miattad* kezdetű dal, vagyis a *Még egyszer Lillához.* Nem is írhatta 1797 előtt ezt a verset Csokonai, hiszen nem tudhatta előre, hogy *Julianna* lesz a kedvese (korábbi szerelmes versciklusának hősnője *Rózsi* volt) s hogy ilyenformán *„Böjt' havában"*, vagyis februárban lesz majd a névnapja.

Szövegkritika

A LD.-ban kinyomtatott szöveg pontosan megfelel a K-nak: a szedő Csokonai technikai utasításait is pontosan követte: az 1., az 5. és a 7. sor verzálissal szedett szavai a K-ban kétszeresen alá vannak húzva (a cím is), a 4., a 32. s a 34. sor ritkított szavai pedig egyszer.

Eltérés csupán a vers sorszámozásában van, amint erről már szóltunk a bevezető fejezetben; egyéb eltérések:

7. LD.: A *Haj* után nincs kp., a K szerint em.
32. K: ***Köszöntő***
34. K: Kp. n.
35. K: ***Tés***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers tartalmából világos, hogy Vajda Juliannához szóló valóságos névnapi köszöntőről van szó. Szükségtelen hát idegen mintát keresnünk a mélyén, hiszen az ötlet, amely a téli hónapot a szerelem tavaszával, virágaival ellenpontozza, megszülethetett Csokonai képzeletében Bürgertől függetlenül is, akinek *Winterlied*-jével Székely György már 1888-ban párhuzamba állította *Bürger és hatása a magyar költészetre* c. tanulmányában, többek között ezt írván: „Egy másik költeménye B. [= Bürger]-nek Das Winterlied szintígy hatott költőnkre [ti. mint a *Das harte Mädchen A tanúnak hívott liget*-re]:

Das Winterlied

Der Winter hat mit kalter Hand
Die Pappel abgelaubt
— — — — — — — — — — —
Hat Blümchen, blau u. [= und] roth u. [= und] weiss
Begraben unter Schnee und Eis.
Doch Blümchen hoffet nicht
Von mir ein Sterbelied
Ich weiss ein holdes Angesicht
Worauf ihr alle blüht
Blau ist des Augensternes Rund
Die Stirne weis und roth der Mund.

Csokonai Köszöntőjében szintén ezt olvassuk:

Jaj! de most a tél csatázik
Minden fagy most, minden fázik
Csak szerelmünk lángja ég.

A te szádon a tavasznak
Százszorszépe nyíl, virit." (Figy. XXV. [1888] 271. l.)

Császár Elemér is átvette Székely föltevését, azt írván, hogy a *Köszöntő* „összesűríti" a *Winterlied* mondanivalóját (ld. Császár: NKölt. 51. l.).

Bár Csokonai ismerte és kedvelte Bürgert, fordított is belőle, legföljebb a *Winterlied* távoli reminiszcenciáját kereshetjük adott alkalomra írt udvarló névnapi versében.

1. *Láncz:* füzér.

1—2. Maday Gyula e két sort annak példájaként idézte, hogy Csokonai „lyrai darabjaiban valósággal kerüli az ünnepélyes felkészülést, nekifohászkodást; ahelyett olvasóját — in medias res ragadva — kész helyzet vagy kép elé állítja s úgy érezzük, mintha a költemény elhallgatott előzmények folytatása lenne..." (Maday 27—28. l.).

9—12. Ehhez az ellentéthez Maday a *Déli aggodalom*-ból idézett párhuzamot:

hát rendszerint mégyen,
Hogy aki mást éget, maga jeges légyen?
(Ld. Maday 29—30. l.)

Mindez az antik és a reneszánsz irodalomból örökölt közhely.

17. *Böjt' hava*: a régi nyelvhasználatban február magyar neve; másként: *Böjt elő hava.*

35. *Te's* (nép.): Te is.

Horváth János a költő azon versei közt tárgyalta a *Köszöntő*-t, amelyekben „Kész metaforákat kibont, szó szerint vesz, megjátszat" (Csok. 46. l.).

Verselése

4+4 és 4+3 osztású keresztrímes, trochaikus lejtésű nyolcas és hetes sorokból épült.

Elek Csokonai verstani tanulmányában a forma és a tartalom „Aesthetica megegyezésé"-ről kifejtett gondolat példájaként idézi ezt a derűs, trochaikus lejtésű verset is (105. l.), a rímeléssel kapcsolatban pedig a 25. és 27. sor „sztereotip rímpár"-ját, a *kincsen ~ hintsen* „egyszavas konszonanciá"-ját említette (utalva az *Alku* és a *Búcsúvétel* hasonló rímeire) (111. l.).

Zenei feldolgozása

Polgár Tibor dolgozta föl énekkarra, zenekari kísérettel; 1933. márc. 19-én mutatta be a Székesfővárosi Zenekar, fennállásának tizedik évfordulóján (ld. A Zene. XIV. évf. 13—14. sz. 246. l.). A Zene c. folyóirat az idézett helyen (ahol közli Csokonai versét is) így értékeli Polgár szerzeményét: „A zeneköltő Csokonai bájos, hangulatos köszöntőjét a *ma* zenekarának színpompás köntösébe öltöztette. Dallamfűzéséből magyar levegő árad, de zenekara az impreszszionizmus pasztellszíneiben pompázik. Polgár Tibor kitűnő formaérzékéről tanuskodik, hogy a kilenc versszakos költemény formaképzésében mindvégig fokozást tudott elérni, anélkül, hogy pillanatnyi ellankadást éreznénk megzenésítésének lendületében. Nagyon sikerültek azok a részletek, melyekben a tél hideg szigorát, a szerelem lángjának lobbanását és a nyár melegének tikkasztó izzását illusztrálja szellemes hanghatásokkal." Sonkoly (126. l.) tévesen azt írja, hogy IV. hó 19-én volt az említett bemutató.

290. [Juliánna Napra Köszöntő]

Kézirata

Saját kezű tisztázata: VJ. 1 ab. Az 1 b középvonala alatt jobbról a kéziratleltárra utaló szám: *12:15*. A Ktl. így tartalmazza a Fasc. N° 12.-ben, a 15. helyen: *Juliána Napra Köszöntő* (ld. Cs/ÖM. I, 107. l.); vagyis ez az utalás az autográf tisztázatra vonatkozik. Ez föltehetőleg az a példány, amelyet a költő átadott Vajda Juliannának. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem szerepel, nyilvánvalóan azért, mert a Vajda Juliannához szóló, személyes vonatkozásokat tartalmazó alkalmi verset nem szánta kiadásra.

Először Toldy adta közre „Cs. saját kéziratából": 778—779. h. (v.ö. 956. h.). Utána ugyanígy a későbbi kiadások: HG.—M.

Keletkezése

Egyike a költő azon kevés versének, amelyet pontosan keltezett. A vers utolsó sora alatt: „*Komárb̄ [= Komáromban], Feb̄r. [= Februárnak] 16 d̄ [dikán] Añ [= Anno] 1798. — Csokonay m. k. [= maga kezével].*"

A tartalomból is világos, hogy a költeményt Komáromban írta választottjának, Vajda Juliannának, febr. 16-i névnapjára, köszöntőül a költő.

Szövegkritika

A K-ban nincs c í m e a versnek. Toldy és a későbbi kiadások a keltezését tették címül, nem valami ötletesen s a költő címadási szokásától teljesen eltérően.

Horváth János már *Juliánna napra* s *Köszöntő* címmel említette (Csok. 44., 46. l.); a Ktl.-en található címadás is hasonlóan utalt a versre: *Juliána Napra Köszöntő.* Némi helyesírási javítással ezt fogadjuk el a költemény címéül.

A tisztázatban nincs törlés vagy javítás; a nálunk dőlten szedett szavak a K-ban aláhúzással vannak kiemelve.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Haraszti ezt írta a verssel kapcsolatban: „Csokonai maga körülbelül biztosra fogta a sikert [ti. Lilla kezének elnyerését]. S hogy minél alaposabban tehesse ezt, a következő évet is futkosással kezdi meg: még kedvesének nevenapjára is úgy fut haza abba a városba, hol — úgymond:

»Hol én is a büszke világtól megvetve,
S belső érdememmel megelégíttetve,
T ö l t ö m i f j u s á g o m l e g s z e b b e s z t e n d e i t,
H o g y m e g f ű s z e r e z z e m a v é n s é g i d e i t.«'' (122. l.).

Az alkalmi vers arra a kedves ötletre épül, hogy a kilenc múzsa megtisztelte neve napján a tizedik múzsát (a költő ihlető múzsáját, Vajda Juliannát), s most ő a múzsákhoz csatlakozva mondja el köszöntő versét.

1. *Kilencz szép Asszonykák:* a kilenc múzsa.
11. *Pop:* Alexander Pope (1688—1744) angol bölcselő költő; e verssel kapcsolatban szól Csokonai Pope iránti vonzalmáról Fest (75. l.). *Geszner:* Solomon Gessner, svájci német idillíró (1730—1788).
12. *Egy Czélra két úton:* arra vonatkozhat, hogy a lelki harmónia megteremtését Pope bölcselő versekkel, Gessner antikizáló pásztorálokkal, idillekkel érte el.
18. *kettős Duna:* az öreg Duna s a Vág-Duna Komáromnál.
23. Hasonló módon szól le majd a *Dorottyá*-ban is a költő a szánkázó hölgyekhez:

„Álljatok meg! kedves angyalkák! álljatok!
„Ímé egy Poéta siet utánnatok,
„Szánkáitok' nyomát lantolva késéri,
„Hogy társaságtokba vegyétek, azt kéri...''
(Dor.[1] 6—7. l.).

Verselése

A névnapi köszöntők hagyományos formájában, páros rímű felező tizenkettősökben készült.

291. Megkérlelés

Kézirata

Saját kezű tisztázata: KK. III, 65b, a LD. cenzúrai példányának része. A cím fölött a LD.-beli sorszám: *XL⟨I⟩*. A Kcsj. „N° 7° Csurgói Purizáltatás" kötegében is megvolt, a 26. darabként, ez azonban nem maradt ránk. Közel egykorú másolat a LD. nyomán: DPD. 276. l.

Megjelenése

Mióta fölkerült kezdő szavával a SzV/j.-re 1798 körül, a költő foglalkozott kiadása gondolatával. 1802-ben rákerült az ÚK.-ra is: „59. Megkérlelés. — Oda." A LD. mindhárom tervezetében szerepel: LD/t_1: „37. *Megkérlelés.*" A LD/t_2-n sorszám nélkül, ugyane címmel, a LD/t_3-n a III. Könyv XLI. darabja, az előbbi címmel.

Így jelent meg a LD.-ban, a Harmadik könyv XL. darabjaként (minthogy a cenzor *A' Feredés*-t törölte): a K-n ezért a sorszám utólagos javítása.

A későbbi kiadások ezen alapulnak, de a LD.-beli sorszám Márton, Kföldy s Toldy kiadásaiban önkényesen meg van változtatva: *XL.* helyett ott *XXXII.* található (v.ö. Cs/ÖM. I, 286. l.).

Keletkezése

A SzV/j. szerint 1797/98-ban már készen volt. Toldy a LD. jegyzeteiben azt írta, hogy a „Harmadik könyv XXX—XXXIV. mind 1794-ből való". (934. h.) Ez azonban tévedés. A HG. a vers „átdolgozás"-át 1798-ra tette (ld. III, 495. l.), de korábbi kidolgozásáról nem tudunk.

Vargha Balázs kiadásai — ÖV.—M. — 1797 második felére tették, közvetlenül a *Generál Hoche halálára* c. epigramma után.

Szerintünk a versnek nincs élményi alapja, elképzelt helyzetdal, fantáziavers, s alighanem a LD. tematikai bővítésének köszönheti létét. Mi inkább 1798 elejére tennénk megszületését, nem sokkal a szerencsétlen márciusi fordulat elé.

Szövegkritika

A LD. híven követi a K-t; a 14. sorban a LD.-ban a *bé* után fordított helyzetbe került a pontosvessző; em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ferenczi, aki láthatóan szintén 1798 első hónapjaira tette a *Megkérlelés* keletkezését (83—84. l.), e művet is említve írta, hogy „Mig így a költő, még mindig csak versben biztosítja a lányt szerelméről *(Szemrehányás, Megkérlelés, A távolról kínzó, Uj esztendei gondolatok)*, addig a gyakorlati érzékű szülők gyors cselekvéshez fogtak." (83—84. l.)

Szerintünk e helyzetdal aligha közvetlenül Vajda Julianna számára, inkább csak a LD. ciklusa számára készült: a változatosságot növelendő, mind témájával, mind versformájával.

Nem vált nagyon népszerűvé, csupán egy közel egykorú másolatáról tudunk, mint a kéziratokról szólva már említettük. Készült viszont egy utánzata: Grell János *Kötődés* c. verse, Sárospatakon a múlt század elején (ld. Gulyás József: *Csokonai ismeretlen követője.* ItK. 1939: 178. l.).

1. *Mancza: Manczi* neve másutt is elő-előfordul Csokonai versében, pl. *Az Estvéhez* soraiban — alkalmasint Kazinczy németből magyarított népszerű levélregénye, a *Bácsmegyey öszve-szedett levelei* hősnőjének, Surányi Mancinak, illetve nevének hatására; Kazinczy e művéről Csokonai verset is írt *(Bácsmegyei leveleire)*. Vagyis „fantázianevet" kell látnunk a vers *Manczá*-jában.
6. *negédes* (rég.): büszke, rátarti.
9. *Engedelmet!* ... (rég.): Bocsánatot kérek!

Verselése

A trochaikus lejtésű verset Elek Csokonai „technikai készsége" s „páratlan versművészete" példájaként említette, idézve az 5—8. sort (14—15. l.). Másutt is belső rímeit, játékos rímeit emelte ki (88., 110—111. l.).
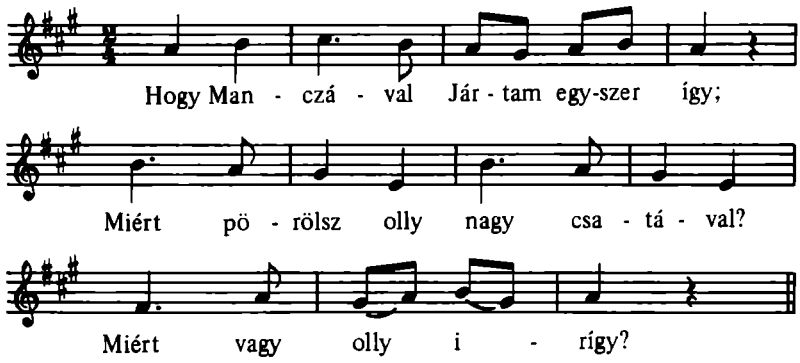
A tartalomhoz illő trochaikus formát is érintette Elek (107. l.); a játékos vers keresztrímes trochaikus sorokból épült; verséplete: 4a 5b 8a 5b.

Dallama

Pfeifer Ferencnél a IV. dal (7—8. l.).

Molnár Antal e korai — 1818-i — megzenésítésről nem szólt, viszont Lányi Viktor 1925-i kompozícióját említette: „Ugyanez áramlat [a Nyugat Csokonai-kultusza] vetette föl Lányi Viktor igen sikerült kabarédalait is, »Estve jött a parancsolat« (Szegény Zsuzsi a táborozáskor, 1913) és »Hogy Mancával jártam egyszer« (Megkérlelés, 1925)" (CsMűdal. 17. l.).

Sonkoly sem tett említést Pfeifer korai feldolgozásáról, amelyet a következőkben közlünk:

292. LILLÁHOZ (LILLÁM! elég csak egy szó...)

Kézirata

Saját kezű kézirata, ill. azon alapuló hiteles másolata nem maradt, bár Csokonai műveinek kéziratleltárain szerepel: a Kcsj.-n a „N° 4. Anákreon Pure" anyagában a 7. helyen tisztázata, s ugyanitt a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" kötegében is, a 8. helyen, címével. Ez az utóbbi adat vonatkozhat a másik azonos című Lilla-dalra is *(Leányka! hű szerelmem...)*. A Kcsj. „N° 10 Fragmenták" kötegében viszont bizonyosan e vers kézirata volt meg: „13. *Lillám elég īs [= tsak] egy szó.*"

Közel egykorú másolatai a LD., ill. az AD. szövegén alapulnak: OSzK. Oct. Hung. 2352: 62b; DebrK. 809: 15a.

Megjelenése

Először az ÚK.-n bukkan föl, 1802 körül: „49. E' Szóról hogy *Szeretlek.* — Oda."

Rajta volt a LD. mindhárom tervezetén; LD/t_1: „12. *Lillához elég īs [= tsak] egy szó*"; hasonlóan a LD/t_2-n s végül az LD/t_3-n végleges címével s végleges helyén, az I. Könyv XII. darabjaként: LILLÁHOZ.

Így is jelent meg a LD.-ban: 37. l., majd az AD.-ban VI. *Lillához* (15. l.). A későbbi kiadások ezeken alapulnak; Márton azonban — s az őt követő kiadások (Kföldy, Toldy) a LD.-ból elhagyta e verset, mivel az AD.-ban is előfordul.

Keletkezése

A SzV/j.-ről hiányzik, noha kezdőszavával fölkerülhetett volna rá. Először az 1802-i ÚK.-n fordul elő.

Tartalma szerint 1797 nyara s 1798 márciusa között keletkezhetett.

A HG. az 1797. év terméséhez sorolta (ld. III, 495. l.); Vargha Balázs kiadásai közvetlenül a *Juliánna Napra Köszöntő (Komárom, február 16. 1798)* után közlik (ÖV.—M.). Az 1798-i keletkezés a valószínűbb.

Szövegkritika

Mivel hiteles kézirata nincs, a kiadásokra kell támaszkodnunk. Kiadásunk alapja a Csokonai által sajtó alá készített LD. Ettől az AD. lényegében csak *ts*-s helyesírásában, kiemelési technikájában, ill. központozásában tér el.

1. LD. Az első szó verzálissal kiemelve.
   AD. *Lillám! elég tsak*
2. AD. Kp. n.
3. AD. Az utolsó szó dőlt szedéssel van kiemelve.
7. LD. *Szűk* sh., az AD. szerint em.
   AD. *tsekély*
8. AD. *vóltaképp*
9. AD. A *miért* aláhúzással kiemelve, a sor végén pont.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A rövid kis anakreoni vers logikai ötletre épül, bár az érzések őszintesége is sugárzik belőle.

Ferenczi a korai Lilla-dalokhoz sorolva ezt írta róla: „E korai Lilla-dalokhoz tartoznak az *Anakreoni dalok* közül is *A hévség* [...] *Lillához* (két költemény) [...] melyek mind arról tanúskodnak, hogy Lillát még nem nyerte meg." (78. l.)

Harsányi István a kis vers lényegét ragadta meg, ezt állapítván meg: „A negyedik csoportba [a miniatűrvonzalom példáinak negyedik csoportjába] azokat az epigrammaszerű, rövid lélegzetű verseket sorozhatjuk, amelyek egy-egy futó hangulatnak, ötletnek, kedvszösszenetnek a szüleményei. Csokonainak főleg anakraeoni versei közt találunk ilyeneket. A *Lillához* címűt ideírom emlékeztetésül:

Lillám! elég csak egy szó [az egész verset idézi]." (Rok. 48. l.)

Verselése

Az anakreoni versek klasszikus formájában, ötödfeles jambusokban íródott.

Idegen nyelvű fordítása

Kazinczy említi, hogy Mailáth János készült lefordítani Csokonai *Lillához* c. versét is (ld. KazLev. XVII, 216. l.); ez azonban alkalmasint a *Még egyszer Lillához* c. versre vonatkozik, amely *Lillához. — Óda, szoros Jámbusokban* címmel jelent meg 1801. szept. 11-én a MHírm. Tóldalékában.

293. LILLÁM' Szácskája

Kézirata

Saját kezű ősfogalmazványa, még *Rózsi* nevével: KK. IV. RV. 9. l. 30. sz. vers. A költő kéziratleltárai közül a Kcsj. „N° 7° Csurgói Purizáltak." kötege is tartalmazta, már *Lilla* nevével: 25. *Lillám' szátskája.*

Közel egykorú másolatai: OSzK. Oct. Hung. 756: 38b, 86^{dik} Dall. (Oh! B.... hald meg ...); MTAK. RUI 8-r. 124: 92. l. XXIX. sz. A *Lilla* szátskája; DebrK. R 809: 23ab.

Megjelenése

A költő eredetileg az 1796—1797-ben eltervezett Rózsi-ciklus egyik darabjául szánta, ezért fordul elő fogalmazványa a RV. sorában. Később, Vajda Julianna feltűnése idején, mikor a ciklust Lilla nevére átírva átalakította, e verset is átírta Lilla-dallá, a szövegen is csiszolva. Így került föl 1802-ben az ÚK.-ra: „58. *Lillám Szátskája.* — Oda." Majd a LD. mindhárom tervezetére rákerült: LD/t_1: *a 32 Lillám Szátskája;* LD/t_2: *Oh ró'si, ró'si* (sorszám nélkül, *A' Boldogság* után); LD/t_3: II. Könyv. XXXVI. *LILLÁM szátskája.* Így került a LD. Második Könyvébe: XXXVI. *LILLÁM' Szátskája.* (102. l.)

A későbbi kiadások ezen alapulnak, Mártontól (PM.) fogva azonban a gyűjteményes kiadásokban (Kföldy, Toldy) a Második Könyv XXIX. darabja (v.ö. Cs/ÖM. I, 286. l.).

Keletkezése

Először az 1796/97-re tehető RV.-ben bukkant föl; Toldy ennek ismeretében írhatta, hogy „1797 előtti. Első címe: Rózsim szácskája." (934. h.) Császár külön indoklás nélkül 1794—96. között keletkezett versnek mondja: NémK. 92. l. A HG. Toldy nyomán vehette az „1797. előttről" való versek közé: III, 495. l.

Mindennek ellenére kéziratos hagyatékában Juhász Géza 1793—1794 tájára keltezte, abban a téves meggyőződésben, hogy az összöveg *Rózsi*-ja azonos Földiné Weszprémi Juliannával: „Eredeti címe miatt kell a debreceni évekre tennünk, a Rozália-szerelem első áhítatos boldog korszakára. Ennek a fölte-

vésnek a vers megformálása sem mond ellent." (JGk. 182. sz.) A megformálása nem, de első előfordulása annál inkább: csak az 1796/97-i RV.-n tűnik föl, s a költő korábbi címjegyzékein egyáltalán nem szerepel.

Vargha Balázs, aki pedig Juhász Géza időrendje nyomán adta ki Csokonai verseit, ezúttal eltért Juhász kronológiájától; 1803 végére keltezte a verset, noha az ősszöveg 1797-i a RV.-ben, s 1799-ben már *Lilla* nevével fordul elő a csurgói tisztázatban is.

Mi a fent előadottak szerint 1797 első felére tesszük az ősszöveg keletkezését, a *Lilla* nevére készült átdolgozását pedig 1798-ra.

Szövegkritika

Az ingadozó helyesírású címet a LD. szerint adjuk, amely kiadásunk alapja.

Mivel csak a RV. ősfogalmazványát s a LD. későbbi átdolgozását ismerjük, a RV. szövegét fő változatként közöljük itt a jegyzetekben, ritkítással, ill. félkövér szedéssel utalva az eltérésekre a LD.-hoz képest:

Rózsim' szátskája
Oh *Rózsi, Rozsi* halld meg
Kellő hatalmadat
Mellyk' Isten adta valld ḡ [= meg]
Illy [Jav. e.: ? *Méz*] *édes* ajkadat.

Midőn te mátkatályúl
Egy *t*sókot adsz [Jav. e.: ***ádsz***] nekem
Szívem merőn el ájúl
El ha*l*gat énekem.

Szátskád *megédesíti*
A' szájat és szemet
A' mennybe *fel repiti* [Az *r* más betűből jav.]
Nektárja lelkemet.

Ajkad virági szebbek
Mint *R*ózsa bíbora
És *t*sókid édesebbek
Mint a' Tokaj' bora.

(KK. IV. RV. 10.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A LD.-nak csókot magasztaló versei sorában ez a tokaji nektár mámorító hatásával hasonlítja egybe a kedves csókját. Ez az a motívum, amelyben Baróti Lajos már több mint száz éve Bürger hatását kereste: „Ilyen kifejezési reminiscentia még a Lillám szácskája című dal végén lévő hasonlat is:

És csókid édesebbek
Mint a Tokaj bora,

mely szószerint Bürgernek Helenens Lobjából vétetett:

Dass ihre Lippe süsser sei,
Als Honig und Tokaier."
(Figy. XXI [1886], 227. l.;

v.ö. Székely György *Bürger és hatása a magyar költészetre.* Figy. XXV. [1888] 179. l.)

A szóba hozott versszak a *Das Lob Helenens* 13—16. sora:

Noch mehr! Des Dichters Phantasei
Verrät es seiner Leier,
Dass ihre Lippe süsser sei,
Als Honig und Tokaier.
(V.ö. Figy. XXV [1888], 268. l.)

Pásztory antik reminiszcenciát is fölfedezni vélt a versben, nevezetesen Catullus ihletését:

Cat. XLVIII. 1—2.
Surripuit tibi — — mellite Juventi
Suaviolum dulci dulcius amtessia.
Csok. L. II. 29.
[Idézi a 13—16. sort]

Itt Csokonai ügyes átmenettel, magyaros zamatot ád a dolognak, mikor az ambrosiát Tokaj borával adja vissza; mert a magyar felfogás tükröződik ki, mikor az ambrosiával egy fokon áll a tokaji bor édessége. Lehet, hogy itt Catullus lebegett Csokonai előtt." (11. l.)

Császár Bürger 1773-i verse, a *Das Lob Helenens* „Halvány reminiscentiá"-jának mondotta (NémK. 51., 92. l.).

Kastner Jenő Guarini esetleges hatását is föltételezte: ItK. 1922: 53. l.

2. *Kellő* (rég.): kedves, kellemes (ld. NySz.)
3. *mék* (nép.): melyik.
5. *mátkatály* (táj., nép.): mátkatál; leány- (ill. legény)pajtástól, baráttól küldött kedves enni- és innivalókból rakott ajándék.

Verselése

Jambusi lejtésű, keresztrímes hetes és hatos sorokból épültek vsz.-jai.

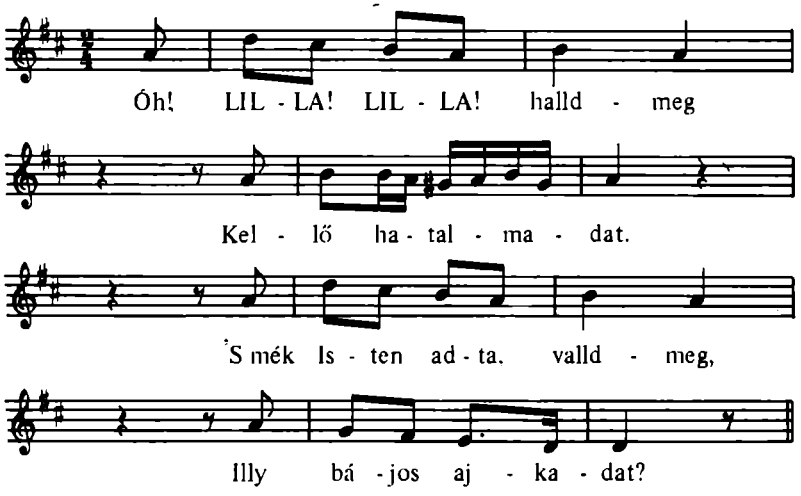
Elek Csokonai virtuóz versművészetének példái közt említette: „Bár formái között igen nagyszámú a komplikált Amadé-féle rokokó forma, virtuóz

verselő készségével játszi módon old meg minden nehézséget; versei, kevés kivétellel, mentek még a mesterkéltség látszatától is. Elég csak a »Földiekkel játszó . . .« dallamos strófáira gondolnunk, hogy elismeréssel adózzunk Csokonai technikai készségének, de páratlan versművészetükkel épp oly kiválóak, többek között: Az esküvés. A fekete pecsét, Alku, Lillám szácskája." (14. l.) Majd ezt írta még róla: „Technikai szempontból ennyire tökéletes jambikus verse nincs a költőnek, mindamellett »A pillantó szemek«, »Lillám szácskája«, »A versszépítő« nem sokkal maradnak el a jambusi vers-ideáltól." (50. l.)

Dallama

Pfeifer Ferenc *Hat Magyar Énekei* közt a III. (5—6. l.), „Frissetskén" utasítással, „Forte-Piáno"-ra. Dallamáról Molnár Antal ezt írta: „Legművészibben az egykorúak közt — úgy látszik — a pozsonyi Pfeifer Ferentz megzenésítései sikerültek (1818); ő nagyobb tehetség, mint Kossovits, — némelyik darabja, pl. »A hatalmas szerelemnek« (Tartózkodó kérelem), »Esküszöm szép Lilla« (Az esküvés) vagy a német klasszicizmushoz közeledő »Oh Lilla, halld meg« (A Lillám szátskája) a kor legbájosabb termékei közül való és az egykorú (kissé már „vormärzi" levegőjű) magyar dalstílus legszebb mintái közé számíthat." (Molnár A.: CsMűdal. 13. l.)

Sonkoly *A Lillám szátskája* címmel szintén Pfeifer 1818-i kiadványára utalt, külön megjegyzés nélkül (119. l.)

294. A' Duna' Nimfája

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 128ab, cím nélkül.

A Kcsj. „N° 10° Fragmenták" kötegében a 22.: *A' ferdő Nimfa.*

Közel egykorú másolatai a LD. nyomán: DPD. 279—280. l.; OSzK. Oct. Hung. 1137: 29b; DebrK. R. 809: 15b.

Megjelenése

A SzV/j.-n elvileg rajta lehetett kezdősorával (mivel a versjegyzék csak az *E* betűtől maradt ránk); biztosan a LD. tervezetében bukkan föl: a LD/t_1-n a 14. *A' Feredés* után: 14. ⟨*D° [= Detto] Óda*⟩. A LD/t_2-n *Ferdéske* a címe, a LD/t_3-n tűnt föl végleges címével az I. Könyvben: *A' Duna Nimfája.* Így jelent meg a LD. Első Könyvében, a XIV. versként, azonos címmel (41—45. l.). Mártonnál (PM. NPM.) s az őt követő kiadásokban (Kföldy, Toldy) a XII. vers a LD.-ban.

Keletkezése

Mint említettük, a SzV/j.-n elvileg rajta lehetett; feltűnő azonban, hogy az ÚK.-n nincs rajta, igaz, hogy a K-n nincs még címe, s a LD/t_{1-2}-n is csak ideiglenes címekkel szerepel. A K szövegkörnyezete, az, hogy a *Kifakadás* fogalmazványa után található, arra mutat, hogy 1798-ban keletkezhetett.

A HG. 1797-re keltezte (ld. III, 495. l.); Vargha Balázs kiadásaiban (ÖV.—MM.) 1797 első félévében található; ha viszont a *Kifakadás*-t 1798-inak tekintjük (mint Vargha is kiadásaiban), e vers sem lehet annál korábbi.

Idillikus jellege miatt bizonyosra vehető, hogy az 1798. év drámai, márciusi fordulatai előtt keletkezett.

Szövegkritika

Saját kezű fogalmazványán nincs címe, a LD/t_2-n *Ferdéske* címmel szerepelt, végső címét a LD/t_3-n kapta.

Kiadásunk alapja a LD., a K eltéréseit a következőkben soroljuk fel:

1. K: *Amott* ⟨*Diána erdejébe*⟩ Az áth. rész fölé írva: *egy* ⟨*Nyárfa*⟩ ***nyárfa' hívesébe***
2. K: ***közt***
3. K: *Találni* ⟨*egy vén Tölgy hívesébe*⟩ [Az áth. rész fölé írva: *a'*] ***patak' mentébe***
5. K: *faunok'*
6. K: *Meg* Jav. e.: *Ki*

7. K: *Hol is a* ⟨. . . , *a' vadak*⟩ [Az áth. rész fölé írva: *A' vén Dunának szép*] *Leányi*
8. K: *ferdenek*
11. K: ***Máskor tsak***
12. K: *bokrokon.*
13. K: *ferde* [. . .] *magába:*
15. K: *égből*
16. K: *Le néztenek.*
18. K: ***partra*** *szállt*
19. K: *Zősz* Kp. n.
21. K: *„*⟨*Oh*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Haj!* [. . .] ***halandó***
22. K: *„Mint* ⟨*egy esötske* [?]⟩ Az áth. rész fölé írva: *a' midőn a'*
26. K: *„****Haj****fürtjei*
27. K: ⟨*Hogy*⟩ *Görögvén* [Jav. e.: *?forognak*] *rólok* ← Olvashatatlan szóból jav. *a' vízeknek*
28. K: ⟨*„Gyöngytseppjei*⟩ ⟨*Friss*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Sík*
29. K: ⟨*„Kezei* [?] *kartsú karja, tzombja,*⟩ Az áth. rész fölé írva: *„Tsak egy* [← e szó utólag beszúrva] *hibát* ⟨*akármellyk*⟩ Az áth. rész fölé írva: *remek tagjába*
30. K: ⟨*„Nem szépek é?*⟩ *Lelhetni é?*
31. K: ⟨*kartsú*⟩ Az áth. szó fölé írva: *sima*
33. K: ⟨*Be*⟩ *Kár* Jav. e.: *kár, h̄ [= hogy]* ⟨*képét nem m. .gasni*⟩ Az áth. rész fölé írva: *nem nézhetünk szemére*
34. K: *jő.*
35. K: *szép! Most, most, Egek!*
36. K: ***Mindnyája*** *nála* [← e szó a sor fölé beszúrva] *szebbnek mondja* [Az utolsó szó jav. e.: *mondogatja*]
38. K: *Szűz* [Jav. e. *Szép* [?]] ⟨*Kedvesem*⟩ Az áth. sor fölé írva: *Az én Tüzem':*
39. *Tsak Vulkán a'* ⟨*kováts*⟩ [. . .] *bolondja*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Voltaképpen a cenzor által a LD.-ból törölt *A' Feredés* szelídebb, mitologizált változata a fürdőző kedves irodalmi közhelyéről; az ugyanis nyilvánvaló, hogy képzeletbeli helyzetet ír le a költő, amelyben csak a dunai s természeti környezete az egyetlen realitás.

Oláh Gábor az antik irodalomból táplálkozó mitologizálását emelte ki (CsLat. 17. l.), illetve természetfestését (ld. *Csokonai és a természet — Példák a Lilla-dalokból.* Debreczeni Független Ujság. 1905. máj. 21. 3. l.).

Horváth János is csak költői játékot látott a versben (nem úgy, mint *Vitéz Mihály ébresztése* c. versében Ady): „Játéktárgya maga a női szépség (tetszivágy) is; sok leleményt fordít annak csudáltatására *(A muzsikáló szépség; A versengő érzékenységek; A Duna nymphája)*" (Csok. 46. l.).

Szabó Zoltán szintén a vers játékos, könnyed kifejezésmódját emelte ki, amely itt valóban a gondolat s az értelem rovására érvényesül: „Egyik-másik verse »játékos széptevés« (Waldapfel, Felv. 301) vagy pedig való, de távoli érzések játékos »továbbzengése« (Oláh 9). Bennük nem annyira a gondolat vagy az értelem, hanem inkább a kecsesen könnyed kifejezés szárnyal (pl. *Alku, A Duna nimfája*)." (*Megjegyzések Csokonai stílusáról.* NyIrK. 1966: 248. l.)

23—24. *a' támadandó / Nap mosdva jő:* a *„megmosdott Nap"* gyakori kifejezés mind Csokonai, mind Fazekas költészetében; Szabó Zoltán ezt írta a kifejezésről: „a mindennapi beszéd keresetlenségét, természetességét valósítja meg a konkrétizáló erejű, köznapi, a beszélt nyelvben is meglevő vagy ahhoz hasonló jellegű képek, olyanok, amelyek a közösségi nyelvérzék számára könnyen felfoghatók: [...] mint amidőn a támadandó Nap *mosdva* jő *(A Duna nimfája)*." (I. h. 250. l.)

28. *Sík* (rég.): csúszós felületű (v. ö. TESz.).

Verselése

Trocheusi lejtésű, 9 és 4 szótagú, keresztrímes sorokból épült.

Idegen nyelvű fordításai

Francia: *La nymphe du Danube.* Tradui par Ch. E. de Ujfalvy et H. Desbordes-Valore. Paris, 1872. Pagnerre. In: La Hongrie. 127. l.

295. Búcsúvétel

Kézirata

Saját kezű tisztázata: KK. III, 75a—76a, a LD. cenzúrai példánya. A sorszáma eredetileg XLVIII. volt, az utolsó *I* lehúzva.

A Ktl. „N° 12. N° 12." alatt címével említi: ez bizonyára másik kéziratra vonatkozik.

Mint népszerű énekelt verset sokan másolták, s így számos egykorú, gyakran folklorizálódott másolatát ismerjük: Kolozsvár, EKvt. Világi énekek (1815) 1a—4b (Stoll 656.); DebrEKvt. Ms. 160: 368—369. l. „Ad notám" jelzéssel; Erdélyi Tár nótáskönyve (1833—35 k.), magántulajdonban (Stoll 790.); Prága EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 10. č 24; 190—192. l.; uo. XXII. č 56. 18ik Dall. (35—36. l.); megvan Vajda Julianna versesfüzetében is: a 77dik Nota (MTAK.); továbbá: DebrK. R. 809: 27b—28a. Dallammal: Tóth 54. l., 96. sz.; továbbá: OSzK. Ms. Mus. 2300: 152—153. l. (Márkus István-ék.)

Megjelenése

Mióta 1798-ban fölkerült kezdő szavával a SzV/j.-re, a költő számolt kiadásával.

Az ÚK.-ra is rákerült: „60. *A' Bútsúvétel.* Oda."

A LD. mindhárom tervezetén megtalálható: LD/t_1: 43a *Bútsúvétel;* LD/t_2: sorszám nélkül, ugyanezzel a címmel, némileg eltérő sorrendi helyen; LD/t_3: *XLVIII. Bútsúvétel.* Itt is jelent meg, a Harmadik könyvben, a XLVII. versként: 135—137. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak, sorrendi helye azonban több kiadásban megváltozott; Mártonnál, aki önkényesen módosított a LD. tartalmán (v.ö. Cs/ÖM. I, 286. l.), a XXXVIII. vers a ciklusban (PM., NPM.); azonos a helyzet Kföldynél és Toldynál.

Keletkezése

Az SzV/j.-n való előfordulása, valamint a LD.-beli sorrendi helye (szomszédos *Az eltávozás*-sal) s jól felismerhető életrajzi vonatkozásai jelzik, hogy 1798 tavaszán keletkezhetett, nem sokkal *Az Eltávozás* előtt.

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) ezt a sorrendiséget helyesen vették tudomásul, abban azonban tévedett a sajtó alá rendező, hogy 1797-re keltezte mindkét verset, noha már a HG. 1798-ra datálta (ld. III, 495. l.).

Az elmondottak szerint 1798 márciusára tehetjük a költemény megírását, valamivel *Az Eltávozás* elé.

Szövegkritika

A kiadásunk alapjául szolgáló LD. szövege szinte betűhíven követi a K.-t.

A vers c í m e az ÚK.-n névelővel fordul elő, de az autográfokban mindig névelőtlen.

11. K: *Ah;*
33. K: *Csók*
34. K: *Záloga*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A párbeszédes vers, „kettős dal" személyes, életrajzi vonatkozásaira már Haraszti rámutatott: „a H a b o z á s és B ú c s ú v é t e l költőjének fölösleges lett volna képzelődéséhez fordulnia, mikor egyéni élményei nyújtottak anyagot" (122. l.); s közvetlenül ez után közli Csokonai 1798. márc. 18.-i levelét.

Oláh Gábor az általa is fölismert s elismert életrajzi vonatkozások mögött antik reminiszcenciákat is fölfedezni vélt: „Szerelmi költészetében néhányszor *(Búcsúvétel, Alku)* Horatius párbeszédes formáját használja Csokonai;

nemcsak utánzási kedvből, hanem két szerető szívnek tisztább megvilágítására. A *Búcsúvétel*-ben életének arra a mozzanatára céloz, mikor Komáromból, házasulási tervekkel, ki-kirándul Bicskére, Keszthelyre Festetics és Koháry grófékhoz, hogy valami állandó hivatalt szerezzen. A távozása miatt aggódó Lillának azt feleli, amit Horatius Lydiának: »Már én csak néked élek.« (Tecum vivere amem, tecum obeam libens. III. 9.)" (CsLat. 24. l.)

Ferenczi is valóságos élményből fakadt versnek tekintette, s a keszthelyi álláskereséssel hozta — nem alaptalanul — kapcsolatba: „Miután [...] még egyszer biztosítja magát Lilla szerelméről *(Habozás, Búcsuvétel)* és lemond a hírlap ábrándjáról, megy ujra Keszthelyre, hogy a csurgói állást biztosítsa." (84. l.)

Kastner Jenő a dalszerű kettősben Metastasio hatását kereste: „Amint s az érkező Laura páros éneke már Metastasióra vall zeneiségével, a *Lilla-dalok* között pedig *Az alku*, a *Búcsúvétel*, sőt a népies ízű *Habozás* vége is, mintha csak egy Metastasio-operából volna kimetszve." (ItK. 1922: 53. l.)

Horváth János a dalszerű duettet (Csok. 46. l.), Julow a „valóságos élethelyzet"-et hangsúlyozta a versről szólva (MIrT. III, 238. l.).

Vargha Balázs együtt szólt a vers műfaji jellegzetességéről, élményi hátteréről s a *Habozás*-sal való tartalmi és formai rokonságáról: „*A Búcsúvétel* egy érdekes műfajnak, a lírai párbeszédnek legszebb darabja. Bár nagyon jól hozzásimul a vers menete a levelekből ismert helyzethez, egy korábbi debreceni szerelmes verssel, a *Habozás*-sal is feltűnő a rokonsága. Új élményből támadt új feldolgozásnak mondhatjuk." (ArcV. 167. l.)

Verselése

Bizonyos, hogy dallamra készült: ezért is váltakoznak strófáiban hangsúlyos, ütemes s trochaikus lejtésű sorok (3—4. sor). Elek a trochaikus jellegre mutatott rá (105. l.), másutt a vers „sablon-rímeit" említette, kiemelve a „*kincsem* ~ *hintsem* egyszavas konszonanciá"-ját (111. l.).

Dallama

Tóth István melodiáriuma őrizte meg egyik dallamát, amint a kéziratokról szóló fejezetben már rámutattunk.

Erről írta Molnár Antal: „Vannak köztük [a Csokonai-dalok közt] először is népies hatásokban fogant, egyszólamúan lejegyzett dallamok, ezeknek van a legjobb, legmagyarosabb ritmikus lejtésük; ilyen pl. a »Megyek már, Engedd meg« (Búcsúvétel) egyik dallama (Tóthnál)" (CsMűdal. 6. l.) Később azt állapította meg róla, hogy „Közönséges osztrák, népdalszerű muzsikára" készült. (NyDall. 117. l.) Megvolt Arany János gyűjteményében is egy változata, a „Társas dalok / többnyire idegen dallamra" sorozatban (1. sz.) (ld. Kodály—Gyulai II. l.). Ugyanitt kottáját mai átiratban is közölte Kodály (76—77. l.), bírálva Tóth dallamát: „furcsasága, hogy páros ütemben van, tele értelmetlen hangsúlyokkal, holott Csokonai verse magában is az Arany-

féle ütemezést kívánja." (76. l.) Az Arany János gyűjteményében is föllelhető dallam változatáról azt írta Molnár Antal, hogy „értéktelen minét-dallam". (NyDall. 105. l.)

Sonkoly négy dallamlejegyzését említette: Felvidító nóták, 1824, SpK.; Tóth 54.l.,96. sz.; Almási Sámuel Magyar Dalnok (I. k. 8. sz.), továbbá: MTAK. Köznépi dalok 1840 k. (123. l.). Ugyanitt hivatkozott Kodály—Gyulai közlésére s Molnár Antal fennebb idézett megállapításaira is. Két újabb megzenésítésére is utal (ld. alább).
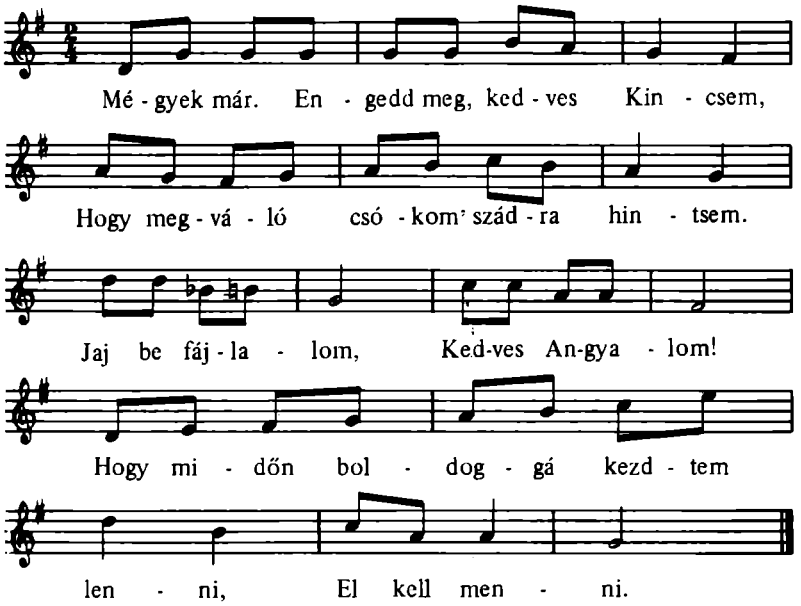
Sonkoly később is foglalkozott a vers dallamával (ld. TízCsVers 222. és 231. l).

Sonkolyt némileg helyesbítve, Benkő András többek között ezt írta: „*Almási*nál (I. 60) szövege 7 × 6 sor, jelölve a párbeszéd szereplőinek váltakozását. Páratlan s páros ütemű változatát lásd Arany népdalgyűjteményében (Kodály—Gyulai i. m. II. 1. sz. 76., 77., 151. l.)." (NyIrK. 1963: 95. l.) Ugyanitt idézte Molnár Antal megállapítását s helyesbítette Sonkolyt, aki „tévesen tünteti fel lelőhelyét az Almási-gyűjteményben".

A DebrEkvt. Ms 160. kötetében (368. l.) a vers „Ad notam" jelzése: „Fekete szem ..."

A *Kultura (Cultura)* egyfelvonásos „Dalos játék" változatában (Mai színpadra alkalmazta: Thurzó Gábor. Zenéjét írta: Polgár Tibor) dalbetétként fordult elő. (Kézirat gyanánt kiadja a Népművelési Intézet. Bp., 1955 10—15. l.; v.ö. Cs/Színm. II, 315. l.)

Sonkoly még két újabb zenei feldolgozását említette: Kardos Istvántól és Bárdos Lajostól, mindkettő kéziratban (123. l.).

Idegen nyelvű fordítása

Közel egykorú román nyelvű fordítását Engel Károly említette: „Bota Mózes gyoroki román köztanító 1829-ben az ifjúság használatára kiadott versgyűjteményében többek között 3 Csokonai verset közölt románul: *Az esküvés, Megkövetés, Búcsúvétel.* Ugyancsak ő Csokonai Béka-egérharcát utánzó kis elbeszélő költeményt is írt s művét Rétháti Kövér Jánosnak, a román iskolák nagylelkű pártfogójának ajánlotta. (Bota Moysi, *Versuri indemnátóre ca'tre deprinderè tenerimeĭ romá'neschi intru invá'tzeturi'* Buda, 1829." (NyIrK. 1959: 51. l.) Később ugyanő még foglalkozott vele: „[A kolozsvári Egyetemi Könyvtár Ms. 5—1933. jelzetű kéziratos kötetében] akad két mindeddig számon nem tartott versfordítás is *[A reményhez]* ... és a *Vers(u) de despăţire pe melodia Megyek már engedj meg drága kincsem* (Búcsúvétel) (319—21.)." (Engel Károly: *Csokonai Vitéz Mihály román visszhangjának a kérdéséhez a XIX. század első felében.* NyIrK. 1963: 272. l.)

A 274—275. oldalon közölte a szóban forgó román fordítást is.

296. Az Eltávozás

Kézirata

Saját kezű tisztázata, a LD. cenzori példányából: KK III, 77a.

A Kcsj. két kéziratát is említette: „N^{ro} 4. Anákreon Pure ... 20. *Az Eltávozás.* "Ugyanitt a „N° 10° Fragmenták" sorozatában is előfordul, a 4. helyen, kezdősorával: *Távol vagyok te tőled* ...

Közel egykorú másolata „Nota"-ként: OSzK. Oct. Hung. 1282: 45a.

Megjelenése:

Bár az „Anákreon Pure" anyagában fordult elő egyik tisztázata, a LD.-ba is belekerült, s így a LD. terveiben már ott található: a LD/t_1-n a 43. b, *Az elválás* címmel, s hasonlóan a LD/t_2-n; végső címét a LD/t_3-n kapta: LI. *Az el ⟨válás⟩ távozás. A' Feredés* cenzori törlése folytán végül az L. lett a Harmadik könyvben: 142—143. l.

Az AD.-ban a XVI. darab: 39—40. l.; ez, ha csak egy sorában is, de tartalmilag lényegesen eltér a LD.-tól.

A későbbi kiadások ezeken alapulnak. Megjegyzendő azonban, hogy Márton kiadásaiban (PM., NPM.) a LD.-ból hiányzik ez a vers, az AD.-ban viszont — a kötetek önkényes átalakítása folytán — a XX. (v.ö. Cs/ÖM. I, 286. l.). Hasonlóképpen a Mártont követő Kföldynél és Toldynál.

Keletkezése

Az 1800—1801 körüli Kcsj.-n tűnik föl először, az 1797—98-i SzV/j.-ről azonban még hiányzik. Voltaképp gondolhatnánk arra is, hogy csupán az AD. összeállításakor, 1800 táján keletkezett „töltelékdarabként", a vékony kötetkét vastagbítandó, vagyis hogy ez is afféle fantáziavers volna csak. De már Haraszti fölfigyelt az anakreontikumból kihallható személyes hangokra: „Elnyúló, nem elég csattanó epigrammai végű verseiből [...] erőszakolt situatiók s túl-obligát anakreontizálás rinak ki, nem egyszer meg csakis természetrajzi jegyzeteknek alapul szolgáló reflexióból áll az egész. Realis alapot képzelni nem is lehet e verseiben. De itt-ott mintha egy-egy accord tévedne át a Lilla-elegiákból: »Távol vagyok te tőled, oh életem reménye: elhagytalak s ah, talán örökre, mióta annyi édes csókok közt búcsút vevék! Hiába vártál, nem mentem vissza: de a ki téged elhagyott, az bánatában magát is elhagyta.« Ez nem anakreontikai hang." (198. l.)

Sinkó ugyancsak fölfigyelt e kis anakreoni dalból kiszakadó személyes lírára, s ennek nyomán meg is próbálta időrendileg elhelyezni a költő életművében: „*Az eltávozás* című versében Lilla mint »életem reménye« »földi angyal« jelenik meg, s ezek a szavak most már nem az udvarló Vitéz pazar epitetonjai, hanem — akár Goethe megrázó sorai: *Mir ist die Welt, ich bin mir selbst verloren* — az elvesztett világra immár csak visszatekintő, szemének hinni nem akaró ifjúság felcsukló zakogásának [!] a hangja [idézi a 12—15. sort]" (170. l.).

Sinkó ezek szerint már afféle nosztalgikus visszapillantást látott a versben az elveszett, be nem teljesült boldogságra, vagyis föltehetőleg 1798 utánra tette keletkezését.

A vers eredeti címe — *Az elválás* — s LD.-beli helye azonban — közvetlenül *Az utolsó szerentsétlenség* előtt — jelzi, hogy csak alkalmi elválásról van szó benne, még nem a végleges elszakadásról. Valószínű tehát, hogy Csokonai Keszthelyre távozásakor keletkezett, 1798 tavaszán, a nevezetes márc. 12-i levél után valamivel, mikor értesült kedvese „bilincsbe esté"-ről, ill. arról, hogy Lilla „hiába várta".

Vargha Balázs kiadásaiban — ÖV.—M. — az 1797. év vége felé található: szerintünk az „argumentum ex silentio" — az SzV/j.-ről való hiányzása — szintén 1797 utáni keletkezésre mutat.

Meg kell itt jegyeznünk még, hogy az AD.-beli változat, ahol a 11. sor „*Te is híjába vártál*", a korábbi kidolgozás lehet a LD.-belihez képest.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a LD., amely egy betűnyi eltéréssel megegyezik a K. szövegével; ettől az AD. egy sorában — amint már utaltunk rá — lényegesen eltér. Az AD.-t kiadó Márton József birtokában lehetett az „Anákreon Pure" szövegének, s így nála a 11. sor — kronológiai szempontból is fontos —

változatként szerepel: nyilván ez lehetett az ősszöveg, amelyet a LD. ,,poétai román"-jának megalkotásakor alakított át.

A vers címe eredetileg *Az elválás* volt, s ezt csak a LD/t_3-ban változtatta végleges alakjára a költő. Az AD. ,,Laistrom"-ában tévesen névelő nélkül szerepel.

A LD. verzálissal szedett szavai a K-ban kétszer alá vannak húzva.

1. AD. Az első szó nincs kiemelve, kp. n.
5. AD. *galambom,*
9. K: *Bucsút*
AD. *Bútsút*
10. AD. *viszsza*
11. AD. ***Te is hijába vártál.***
13. AD. *ah, ha látnád,*
14. AD. *is,*
15. AD. *örökre,*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kis anakreoni dal személyes líráját Harasztitól (198. l.) Sinkóig (170. l.) érezték a kutatók.

A vers életrajzba sorolásának kulcsmondata az AD.-ban s a LD.-ban eltérő 11. sor; az előbbiben: *Te is hijába vártál,* az utóbbiban: *Te is bilintsbe estél.* Ez az utóbbi nyilvánvalóan arra vonatkozik, hogy Vajda Julianna kényszerű házassága folytán Lévai István felesége lett, míg az első kidolgozásban csupán arról a helyzetről van szó, amelyet Csokonai már említett márc. 12-i levele s Gaál László följegyzése is híven fest, közelebbről Lillának 1798 tavaszán írt s Gaál által emlékezetből idézett levele: ,,Kedves Drága Lélek! Én élek és vigan, — azt hallom az ur is vigan mulat Keszthelyen. Én az urat óhajtom, várom is, mindazáltal mikor leg jobbnak véli és itéli az Ur akkor jöjjön, ha soká késik, addig a Lidi is férjhez megy. Ezzel maradok az Urnak hüséges Juliánnája." (CsEml. 421. l.)

Ennek hátterét pedig Gaál így idézte fel: ,,Cs. [Csokonai] Keszthelyre tapasztalás végett indúlt é vagy talán tanúlás végett, arról soha bizonyost nem értettem, de hogy tellyes tzélja volt — Lilláját el vehetni — és azt el is tarthatni, illendően — azt tudom és hitte a leány is mint bizonyost hogy Cs[okonai] elveszi — ezért írá Keszthelyre hozzá — ha késik kedvese etc. — *Cs.-nak* lehet hogy valami statióra vólt v. kilátása v. reménysége, mert különben fel se lehet róla tenni hogy bolondítani akarta volna Lilláját — kit annyira szeretett. — Mivel azonban Cs.-nak statiója nem akadt; a szép leányt meg otthon kérték, — a lány apja gondolkodóba esett, hogy a lányt annak kellene adni a' ki nem tsak elveszi hanem el is tarthatja; Cs. leveleit lányához küldötteket el fogdosta — és a lánynak azt mondván hogy Cs. nem is akarja elvenni, mert ímé régólta nem is ír, a lány végre terminust ad — hogy ha Cs.

addig nem válaszol, akkor a Kereskedőhöz hozzá megy — Az Esküvésre kellett indúlni mikor Csokonai levelét többek közt a lány meg pillantja — elájúl —; az alatt az Atya más levelet tesz a Cs. levele helyébe s a felébredő lány a Cs. levele helyett mást volt találni kéntelen — és betegen elvitték esküvőre. — Sokára minden ki világosodott, de késő vólt.

Ekkor írja a fájdalmas Csokonai:

> rab Gerlitzém sas kézbe hergesz
> s várod segélyemet . . . " (Uo. 421—422. l.; v.ö. a **271.** vers jegyzetével.)

De ugyanakkor írja — tehetjük hozzá — ezt a sort is: *Te is hijába vártál,* illetve: *Te is bilintsbe estél.*

Ez volt az érzelmi, lírai magja a kis anakreoni versnek, amelynek ezúttal nagyon is valós „elválás", ill. „eltávozás" állt a hátterében. Életrajzi, időrendi tekintetben közvetlen előzménye a *Búcsúvétel*: nem véletlen, hogy a LD/t_1-n közvetlenül egymás után fordul elő a két vers: 43a *Bútsúvétel,* 43b *Az elválás,* s a LD.-ban is csupán két vers választja el őket egymástól.

1. A *Távol,* akárcsak a 3. sorban, arra mutat, hogy e versét Keszthelyen írta meg a költő.
2. *életem reménye:* ez a sor is jelzi, hogy az ősváltozat még Vajda Julianna férjhezmenése, pontosabban: férjhezadatása előtt íródott.
3. *földi Angyal* A jelzős kapcsolat előfordul a nem sokkal korábbi *Egy Angyalhoz* szövegében is, amelynek címzettje szintén Vajda Julianna volt.
11. A sorból — mindkét változatból — kicseng a költő önvádja: nem lett volna szabad magára hagynia kedvesét (még ha a kettőjük jövőjét illető fontos állásügyben járt is Keszthelyen).
14. *Elhagyta ám magát is*; játék a *magát elhagyja* kifejezés kettős jelentésével.

Verselése

Az anakreoni dalok jellegzetes formájában: ötödfeles rímtelen jambusokban készült.

297. [Mint a' Szöllő kebeléhez ...]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: VJ. 3ab (K_1). Az áthúzott, átjavított sorok, versszakok jól mutatják az alkotás — fordítás — folyamatát. Az 1805 körüli Ktl.-en a „Fasc. N° 12. N° 21. *Mihály Neve Napjára*" után sorszám nélkül, kezdő sorával található: „*A ⟨Az⟩ Mint a szőllő* &". Ez az adat bizonyára a K_1-re vonatkozik. Toldy is azt írta a vers jegyzetében: „Cs[okonai]. önkezű példányából, cím nélkül." (956. h.) Egy másolata maradt még fenn 1827-ből Kiss Lajosnak az MTAK-ban őrzött, kecskeméti eredetű kéziratos kötetében: RUI 8- r. 160/II; 7—10. l. (K_2); ez elvileg készülhetett volna Domby 1817-i szövegkiadása alapján is, de némely eltérése arra vall, hogy valamely romlottabb másolatból dolgozott a lejegyző.

Megjelenése

Először Domby adta közre 1817-ben, a Csokonai-életrajzának függelékében közölt versek sorában: 132—134. l. Később Kföldy (III, 53. l.), Toldy (775. h.), majd a HG., (II, 94. l.), a FK. s az ÖV.—ÖV^2., M.

A Dombynál s Toldynál az 5. sorban egyaránt előforduló téves olvasat, amely a K_1-re vezethető vissza, azt bizonyítja, hogy mindketten ugyanazt az autográf kéziratot ismerték s használták, mint ami a mi szövegkiadásunknak is alapja. (Minderről bővebben a szövegkritikai fejezetben szólunk.)

Keletkezése

A költő címjegyzékei nem adnak eligazítást a vers keletkezéséről: mindenesetre az 1798-i SzV/j.-re tárgyánál fogva címével vagy kezdősorával is fölkerülhetett volna. Feltűnő, hogy az 1802 körüli ÚK. s a Mfj. sem tartalmazza: talán azért, mert nem érezte a költő egészen kidolgozottnak: címe sincs a kéziratban.

Van mégis némi támpontunk a versfordítás keletkezési évének meghatározásához: a kéziratköteg tartalma, amelyben fennmaradt, továbbá a papiros minősége s a vers tárgya.

A Ktl. Fasc. N° 12. az 1790-es évek végén írt verseket tartalmaz zömmel, közvetlenül tárgyalt versünk előtt pl. az *Újesztendei ajándék* s a *Mihály-napi álom* található benne (ld. Cs/ÖM. I, 107. l.). A fordításhoz igénybe vett nagyméretű papiroslapokat is a Dunántúlon írt verseihez használta elsősorban a költő.

A versfordítás tárgya is a Lilla-élményre vonatkozhat, akárcsak a vele közel egykorú másik Bürger-fordítás, a *Mollys Abschied*-ből keletkezett *Lilla bútsúzálogjai*. Bizonyára ezért is tette Toldy 1797-re keletkezését, amelyet a későbbi kutatók is elfogadtak (ld. Ferenczi 77. l.), igaz, hogy Császár föltételezett egy „első kidolg[ozást] 1795 előtt"-ről (NémK. 92. l.), de föltevését nem indokolta,

s a végleges kidolgozás dátumául alkalmasint ő is Toldy 1797. évét fogadta el. Talán arra alapította föltevését, hogy Csokonai 1793 körül kapta meg Kazinczytól Bürger műveinek 1789-i göttingeni kiadását (v. ö. Ferenczi 26. l.); ez azonban nem nyújt kellő magyarázatot a versfordítás keletkezési idejére.

Ezek után meglepő, hogy Vargha Balázsnak Juhász Géza időrendjén alapuló Csokonai-kiadásaiban az 1793 nyarán keletkezett versek közt fordul elő (ld. ÖV. I, 196. l., ÖV². I, 166. l. — közvetlenül az 1793 nyárvégén írt *Trocheus lábakon* előtt). A magyarázatot Juhász Géza kéziratos jegyzeteiben találjuk meg: „Az élmény is 1793-ra vall, az is, hogy Cs. akkor kezdett behatóbban foglalkozni Bürgerrel, mióta Kazinczytól megkapta 1789-i göttingai kiadását. (Ferenczi 26. l.). Halálos sóvárgásában valószínűleg még csak maga a sóvárgás reális, azért is bízta a német költőre magát." (JGk. 157. sz. 1. l.) Vagyis Juhász a Rozália—Weszprémi Julianna iránt föltételezett vonzalomba sorolta ezt a versfordítást is. Ennek azonban semmi alapja nincs: 1973-i kiadásában már Vargha Balázs is az 1797. év terméséhez sorolta. (Juhász téves kronologizálását illetően ld. megjegyzéseinket: CsMűv. 298—299. l.)

Baróti Lajosnak több mint száz éve kelt megállapítása szerint a vers Bürger *Die Umarmung* c. művének fordítása: „Weber, Denis és Blumauer egy-egy darabján kívül még Bürgerből fordított két költeményt. Ezek egyike: Lilla búcsúzálogjai (Mollys Abschied) [...] a másik: A szerelmes kívánság azonban Csokonainak valamennyi, nem csak régebbi, hanem újabbi kiadásában is eredetiként szerepelt. Fordítása itt is terjedelmesebb a Bürgerénél, melynek szövegéhez különben csaknem szószerint ragaszkodik, de bőbeszédűségénél fogva nem állhatja meg hogy egyik-másik versszakból kettőt ne csináljon. Így bővül ki aztán az Umarmung, mely Bürgernél csak 13 versszakból áll, a Csokonai fordításában 18 versszakká." (*Német költők hatása Csokonaira*. Figy. XXI [1886], 233. l.) Nagyobb bizonyság okából idézi is párhuzamosan a megfelelő német s magyar szöveget (i. h. 233—235. l.). Ugyanitt Baróti hibáztatta Toldy kiadását e vers kapcsán is, nyilván azért, mert eredeti műként s nem fordításként közölte. Ennek ellenére a kiadásokban mindmáig Csokonai eredeti művei közt található, jóllehet Baróti megállapítása belekerült az irodalomtörténeti köztudatba (v. ö. Székely György: *Bürger és hatása a magyar a költészetre*. Figy. XXV [1888], 268. l., Ferenczi 77. l., Császár: NémK. 52., 92. l.).

Kazinczy egy eddig figyelmen kívül hagyott megjegyzése szerint Joannes Secundus *Basium* II. c. latin verse volt Csokonai mintája (ld. MTAK. K 638/II, 140b), ez azonban tévedés: csupán a verskezdő motívum található meg a németalföldi költőnél, s tőle kölcsönözhette maga Bürger is, amint a tárgyi magyarázatokban bővebben szólunk róla.

Az elmondottak alapján a versfordítás megszületését a Lilla-élményből magyarázzuk, de a Somogyban, 1798-ban írt művek közé soroljuk, vagyis egy évvel későbbre tesszük keletkezését, mint Toldy és az őt követő kutatók: 1798 márciusára, amikor válságba került, de még nem bomlott föl egészen a költő kapcsolata kedvesével.

Szövegkritika

A K_1-et — Toldyval egyetértésben — Csokonai autográf fogalmazványának tartjuk. Juhász Géza tévedett, amikor arra gondolt, hogy a Toldy említette „önkezű példány" egy másik kéziratra vonatkozott: bizonyos, hogy azonos volt a K_1-gyel. Juhász kéziratos hagyatékában ez található: „Toldy még (956. h.) látta Cs. fogalmazványát, címe annak sem volt. (Ilyen esetekben mindig a *Szerelmes panaszok* ciklusára lehet gondolnunk.) Toldy iktatta be a Hátrahagyott Elegyes Versek közé (775. h.), azt a címet adva neki: *Szerelmes kivánság;* azóta így olvasható a kiadványokban. Domby címe lényegbehatóbb, azt tartjuk meg. Az 5. s. rímhibája ismétlődik valamennyi szövegben; föl kell tennünk, hogy ezúttal Cs. kéziratára megy vissza; oka csak pillanatnyi figyelemlazulás lehet, ami nála a legritkább eset. Domby közlése nincs versszakokra tagolva." (JGk. 157. sz. 1. l.) Az 5. sor „rímhibája" — mint alább lesz róla szó — a sajtó alá rendezők téves olvasata.

Címe nincs a K_1-en a versnek: Domby a 7. vsz. első, illetve a záró vsz. utolsó előtti sorából emelte ki a *Haljunk meg!* címet, amit Toldy a maga alkotta *Szerelmes kivánság*-gal cserélt föl. A HG. s a FK. Toldy címét tartotta meg, az ÖV. visszatért Dombyhoz. Mi a kezdő sort tesszük meg a vers címéül, minthogy a Ktl.-en is így szerepel.

Mivel autográf fogalmazványból közöljük a művet, betűhíven adjuk ki, csak a nyilvánvaló tollhibákat, elírásokat javítjuk, természetesen utalva emendálásainkra a jegyzetekben. Mivel a magánhangzók időtartamát a költő, különösen ha sietve írt, nem jelölte pontosan, ezeket kiejtésének s gyakorlatának megfelelően ékezzük, anélkül, hogy külön utalnánk rá a jegyzetekben.

1. K_1: *kebeléhez ⟨szoritja⟩*

3. *Nyomja nyájas tagjait* alatta — zárójelben — a véglegesnek tekintett változat
(:*A' Borostyán agait*:) em.
A sor alatt még egy áth. fordítói megoldás:
(:*Keritö hív karjait*:)

5. Mint láttuk, Juhász Géza itt „rímhibát" említett, amely szerinte „Cs. kéziratára megy vissza" s ismétlődik valamennyi kiadásban. Az *egymással* valóban nem ad tiszta rímet a 8. sor *portyásznak* végszavával, de ez nem Csokonai hibája, hanem a sajtó alá rendezőké: a K_1-ben ugyanis *egymásnak* található, habár a német *ſ*-re igen szorosan tapad az *n* (a kiadók *s*-nek olvasták) s a sietve leírt szóvégi *k* is inkább *l*-nek olvasható. Logikailag is az *egymásnak* illik ide.

11. *szorítná* A két első betű olvashatatlan előzményből jav.

12. E sor után a következő áth. vsz. található a K_1-ben, mint a 4. vsz. variánsa:

Ha a' mi költsön tsokjaink
Ugy egygyesülhetnének
Egymásrol hiv ajakaink
Örökké füg hetnének

13—16. A K_1-ben valamennyi sor (: :)-be téve, jeléül annak, hogy a költő nem volt megelégedve fordításukkal, nem tekintette véglegesnek e megoldásokat.

15. K_1: *Ajakaidrol* em.

20. E sor után a K_1-ben még ez az áth. vsz. olvasható, voltaképp az előző vsz. változata:

Meg vetném ugy az Egekk [= Egeknek]
Édes Ambrosiáját
Meg vetném az Istenekk [= Isteneknek]
mindenhato Nectárját

21. K_1: *fojtába* A 23. sornak megfelelően em.

23. K_1: *Szádbol* [...] *orában* em.

28. K_1: *Sies* ⟨*? vár oh sies elé*⟩ Az áth. rész fölé írva: *karjaim közzé*

30. K_1: *Egymástol* em.

32. K_1: *légyen* ***az*** Már Domby így emendálta a sorvégi szót: *a'*; mi hasonlóan.

34. K_1: ⟨*A*⟩ *Hol* Jav. e.: *hol*

35. K_1: *magába* A 33. sor végszava szerint em.

37. K_1: *p̄g̃ [= pedig]*

43. K_1: *menyei* em.

44. K_1: *a' a' bus* em.

45. K_1: *zöld lapos sára* Az áth. rész fölé írva: *határ*

48. K_1: *mindenhato* em.

52. K_1: *Folyók* Jav. e.: *fojók*

53. K_1: *szemekről* Jav. e.: *szelekről*

64. K_1: *Forron* em.

67. K_1: *Heloist* Jav. e.: *Heloyst*

71. K_1: A *kések* a 72. sor elején olvasható, utána ⟨*oh bártsak ott volnánk*⟩ ⟨*már*⟩*!!!*
A versfordítás szövege itt jelenik meg először hitelesen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a nyilvánvaló Bürger-fordítást Kazinczy Janus Secundusból készített fordításnak vélte. Pontosan ezt írta kéziratos följegyzésében: „Az a' vers, melly lap 132 [ti. Dombynál] e' czím alatt áll: *Haljunk-meg* Janus Secundusból van kivéve, le és ki fordítva. Deákúl ez így áll: Vicina quantum

vitis lascivit in ulmo et tortiles per ilicem brachia proceram Stingunt immensa corymbi, Tantum Neaera si quas in mea nexilib prospere colla lacertis etc.

Lilla volt eggy betsülletes Komáromi Kereskedő Vajda Péter Urnak leánya, most pedig Komárom mellett eggy betsülletes Almási Kereskedő Lévai Urnak hitvese." (MTAK. K 638/I, 140b)

Nem véletlen, hogy itt Vajda Julianna személyére utal Kazinczy: a versfordítás nyilvánvalóan e szerelem jegyében készült, az 1798 márciusára tehető válságos időszakban.

Annak bizonyításául, hogy Kazinczy megállapítása nem helytálló — a kezdő motívumot maga Bürger vehette Janus Secundusból — idézzük a németalföldi költő latin nyelvű versét:

Basivm. II.

VIcina quantum uitis lasciuit in ulmo,
Et tortiles per Ilicem
Brachia proceram stringunt immensa corymbi,
Tantum Neaera si queas

In mea nexilibus proserpere colla lacertis,
Tali Neaera si queam
Candida perpetuum nexu tua colla ligare,
Iungens perenne basium,
Tunc me nec Cereris, nec amici cura Lyaei,
Soporis aut amabilis,
Vita tuo de purpureo diuelleret ore:
Sed mutuis in osculis
Defectos, ratis una duos portaret amanteis
Ad pallidam Ditis domum.
Mox per odoraros campus, α perpetuum uer,
Produceremur in loca,
Semper ubi, antiquis in amoribus, Heroinae
Heroas inter nobileis,
Aut ducunt choreas, alternaue carmina laetae
In ualle cantant Myrtea.
Qua uiolisq;, rosisq;, α flauicomis Narciſsis
Vinbraculis trementibus,
Illudit Lauri nemus, α crepitante susurro
Tepidi suaue sibilant
Aeternum zephyri, nec uomere saucia tellus
Foecunda soluit ubera.
Turba beatorum novis aſsurgeret omnis:
Inq; herbidis sedilibus,
Inter Meonidas prima nos sede locarent:
Nec ulla amatricum Iouis

Praerepto cedens indignaretur honore,
Nec nata Tyndaris Ioue.

(Joannes Secundus: *Opera*. Nunc primum in lucem edita. Facsimile of the edition. Utrecht, 1541. lsz. n. Monumenta Humanistica Belgica. Volume 4. Nieuwkoop — B. de Graaf, 1969.)

A kezdő motívumot azonban Janus Secundus is kölcsönözte: az antik római költészet képzetkincseiből. Mint Pásztory rámutatott, Catullusban is találkozhatott már Csokonai a kezdő képpel: „Cat. LXI. 106—110 v. In nuptias Juliae et Manlii.

Lenta qui velut assitas
Vitis implicat arbores
Implicabitur in tuum
Complexum.

Csok. Hátrahagyott elegyes versek (Szerelmes kívánság) [Idézi a vers 1—10. sorát." (10. l.) Pásztory más, vélt Catullus-párhuzamaira a megfelelő soroknál utalunk.

Baróti Lajos kiemelte, hogy — szemben *Az utolsó szerencsétlenség*-gel — nem utánköltéssel, hanem többé-kevésbé hű fordítással van dolgunk (Figy. XXI [1886], 233. l.). Székely György is fordításnak tekintette a Csokonai-verset (ld. Figy. XXV [1888], 268. l.), Ferenczy viszont „átdolgozást" említett: „A Lillához írt legelső költemények egyike a Bürgertől *(Umarmung)* átdolgozott Szerelmes kívánság 1797-ből, melyben a német költő a sógornéja, Molly iránti szenvedélyes érzelmének adott kifejezést." (77. l.)

Császár a föltételezett 1795 előtti „első kidolg[ozás]" utáni „versszakról-versszakra haladó, itt-ott megbővített magyar tolmácsolás"-ról írt (NémK. 52., 92. l.). Amit azonban a továbbiakban — bár föltehetően Csokonainak nem csupán erre a versére értve — mond, éppen e fordítás esetében nem áll helyt: ebben nagyon is ott érezhető az 1798 tavaszán bekövetkezett, a költőt minden ízében megrendítő szerelmi válság. Császár ezt írta: „Ezek alapján Csokonait joggal tarthatjuk Bürger követőjének. Van azonban egy nagy különbség köztük. Bürger fájdalma nemcsak megokolt volt, hanem költészete minden czélzásával, minden gondolatával egyenesen ráutal valóban átélt eseményekre. Ez az élményi elem Csokonainál, az utánzónál, természetesen hiányzik. Az ő kesergésének is volt alapja, de egyfelől az ok és okozat között nem volt meg a kellő arány, másfelől verseiben kevés a realitás, a szubjektivizmus. Sok bennük az általános szólam, a keresett, eltanult hang, a csinált fájdalom, s ez által költészete akaratlanul is szentimentálissá válik." (I. m. 52. l.)

Klenner az „éj- és sírköltészet", a preromantikus „halálvágy" példájaként hivatkozott rá (30. l.).

A következőkben — az egybevetés megkönnyítésére — Baróti nyomán párhuzamosan közöljük Bürger eredeti német szövegét a fordítással: „Hogy minden kétséget eloszlattassak a felől, mintha itt is afféle utánköltéssel volna dolgunk, mint az Utolsó szerencsétlenségnél, egymás mellé állítom egész terjedelmében a két költeményt.

Die Umarmung	Szerelmes kívánság
Wie um ihren Stab die Rebe Brünstig ihre Ranke strickt, Wie der Epheu sein Gewebe An der Ulme Busen drückt;	Mint a szőllő kebeléhez Szorítja támaszait, Vagy a bús szilfa mellyéhez A borostyán ágait;
Wie ein Taubenpaar sich schnabelt Und auf ausgeforschtem Nest, Von der Liebe Rausch umnebelt, Haschen sich und würgen lässt:	Mint hív galambok egymással Egygyé olvadt csókjain Félig alélve portyáznak Egymás hív ajakain:
Dürft' ich so dich rund umfangen! Dürftest du, Geliebte, mich! — Dürften so zusammenhangen Unsre Lippen ewiglich!	Oh ha úgy ölelhetnélek Én téged s te engemet, Ha úgy szorítná, míg élek, Hív szíved hív szívemet; Ha csókjaiddal csókjaim Úgy egyesülhetnének, S ajakidról ajakaim Örökké függhetnének.
Dann verschmäht' ich alle Mahle, Wie ich sie auf Erden sah, Dann sogar im Göttersaale Nektar und Ambrosia.	Az istenek szálájában Úgy megvetném a nektárt, A meny ambrosiájában Úgy én nem tennék sok kárt.
Sterben wollt' ich im Genusse, Wie ihn deine Lippe beut, Sterben in dem langen Kusse Wollustvoller Trunkenheit.	Hosszas csókjaink folytában Örömmel alélnék el, S szádból e boldog órában Édes halált szívnék fel.
Komm, o komm, und lass uns sterben! Mir entlodert schon der Geist. Fluch gesprochen sei dem Erben, Der uns von einander reisst!	Jövel, oh jövel, haljunk meg! Már megy lelkem kifelé: A halálban se váljunk meg, Siess karjaim közé.

A mely kéz hív hamvainkat
Egymástól elszakasztja,
Bontván csendes álmainkat
Oh, átkozott légyen a!

Unter Mirten, wo wir fallen,
Bleib' uns e i n e Gruft bevor!
Unsre Seelen aber wallen
In vereintem Hauch empor,

A myrtusok hűs boltjában
Hol elhunyni találunk,
Egy zöld sírhalom magában
Jegyezze hív halálunk.

Lelkeink pedig menjenek
Egyesült lehelettel,
Csókok közt emelkedjenek
A boldog egekbe fel,

In die seligen Gefilde
Voller Wohlgeruch und Pracht,
Denen stete Frühlingsmilde
Vom entwölkten Himmel lacht;

Ama szerencsés mezőkre,
Hol örök élet hever,
Hol a mennyei tetőkre
Zúzt a bús tél nem kever;

A melyek zöld határjára
Halhatatlan tavasz néz,
S örök fényt fest hűs aljára
Ama mindenható kéz.

Wo die Bäume schöner blühen,
Wo die Quellen, wo der Wind
Und der Vögel Melodien
Lieblicher und reiner sind;

Hol a fák szebben virítnak
S a szellők fuvallási
Tisztábbak, s jobban ujítnak
A folyók mormolási.

Wo das Auge des Betrübten
Seine Thränen ausgeweint,
Und Geliebte mit Geliebten
Ewig das Geschick vereint;

A hol a nedves szemekről
A bús könyek lehullnak,
A hol a vérzett szívekből
A fájdalmak elmulnak.

A hol a hív szeretőket
Örök láncok kerítik,
S egymással szerelmek őket
Örökre egyesítik.

Wo nun Phaon voll Bedauern
Seiner Sappho sich erbarmt,
Wo Petrarka ruhig Lauren
An der reinsten Quell' umarmt;

A hol Phaon bús Sapphóját
Megöleli végtére,
És Petrarka hív Lauráját
Forrón nyomja szívére.

Und auf rund umschirmten Wiesen,	A hol kevesebb bánattal
Den ich da schon offen sah!	Néz Abelard hívére,
Glücklicher nun Heloisen	Heloist jobb foganattal
Abälard die Liebe lehrt. —	Tanítja szerelmére.
O des Himmels voller Freuden,	Oh égi örömérzések! —
Den ich da schon offen sah!	Nézd, az ég már nyilva vár:
Komm! Von hinnen lass uns scheiden!	Jer haljunk meg! én nem kések —
Eia, wären wir schon da! —	Oh bár csak ott volnánk már!

(Figy. XXI [1886]. 233—235. l.)

7. *portyásznak* (nép., rég.): kalandoznak, keresgélnek; a német eredetiben 'mámorukban fojtogatják egymást'.

9—16. Csokonai Bürger négysoros versszakát itt két versszakra nyújtotta.

13—24. Pásztory a részletben is Catullus-reminiszcenciát keresett: „Hasonlatosan rajzolja mind a két költő a csókravágyást, a csókban való telhetetlenséget.

Cat. XLVIII. 1—4.

Mellitos oculos tuos Juventi
Si quis me sinat usque basiare,
Usque ad trecenta basiem millia
Nec unquam saturum inde cot futurum est.

Csok. Hátrahagyott elegyes versek. III.
Ha csókjaiddal csókjaim ..." (12. l.)

17. *Szála* (fr.—ném.): terem, csarnok.

39—40. A *Csókok közt* Csokonai betoldása; amint Kastner Jenő már megállapította: „a *Szerelmes kívánság* cz. Bürger-fordításba beletoldja, hogy »csókok közt« emelkedik majd lelkük égbe, mi sokkal jellemzőbb Csokonai költészetére, mint maga a Bürger-utánzat szórványos ténye." (ItK. 1922: 49. l.)

43. *tető:* hegycsúcs, hegytető.

46. *Halhatatlan Tavasz:* a német eredetiben a *stete Frühlingsmilde* jelentése: 'változatlan (örökös) tavaszi enyheség'.

61. *Phaon* (gör.): a görög hagyomány szerint az ógörög költőnő, Szapphó szerelmese.
Zafo: a legendás leszboszi költőnő, Szapphó (i. e. VI. sz.)

63. *Petrarcha:* Francesco Petrarca (1304—1374) nagy olasz költő, aki Laura néven ünnepelte szerelmesét szonettjeiben.

66. *Abelard:* Pierre Abélard (1079—1142) francia szerzetes, skolasztikus bölcselő, költő, akit teológiai művein túl elsősorban egy kanonok unokahúga, Heloïse iránt fellobbant szerelme tett nevezetessé: erről *Historia calamitatum* c. önéletrajza s szerelmesével folytatott levelezése tanúskodik, amellyel bevonult a világirodalomba.

Verselése

Az eredetit híven követő trochaikus lejtésű, keresztrímes 8-as és 7-es sorokból épült.

A 63. sorban a *Laura* diftongusát a költő két szótagúnak vette.

298. Egy vén fának árnyékában régen szenvedő Rózsafa

Kézirata

A költő hagyatékában sem saját kezű kézirata, sem másolata nem maradt, noha a Kcsj. lajstromozta egy másolatát a „N° 6° Mások írása" c. kötegben: *„16. A' Rósa a vén fa alatt"*. A Kcsl. ettől eltérő címmel említi egy kéziratát a N° 5. kötegben, a 7. szám alatt: *A' Rosa és a vén Fa.*

Bár az ÓD.-ban megjelent, pajkos témája miatt gyakran másolták; ezek a másolatok azonban, ha helyenként folklorizálódva is, lényegében az ÓD. szövegén alapulnak: *Egy vén fának árnyékába régen szenyvedő rósa bokor* címmel: MTAK. RUI 8-r 124: 74—75. l.; *Egy podvás vén fának árnyékába régenn szenvedő rósa bokor* c. a debreceni magántulajdonban levő Koncz Benjámin-gy.-ben (84—85. l.); az ÓD.-beli címmel: DebrEKvt. Ms. 160: 367—368. l.; Prága EKvt. Kubelik (Széll)-gyűjt. XXII. C 42. č 23. 108—109. l.(Vári Szabó-ék.)

Cím nélküli másolatok; OSzK. Mus. 2300: 24—25. l.; DebrK. R. 2729: 70ab; 2730: 58—59. l.; Nyáry Bálint-ék. 50—52. l. Kiskunhalas. Thorma János Múzeum.

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt a vers kiadására. Először az ÚK.-n bukkan föl: „146. *Gyenge rózsa bokor kesereg búvább...*". A Mfj.-n az *Ódák* között fordul elő: **6.** 16. ⟨*A' Rósa a' vén fa alatt.*⟩" Így került föl az ÓD/t-re, a Második Könyv 24. verseként: *Egy vén Fa, és a' Rósa Fa* címmel. Végül azonban a Második Könyv XX. verseként jelent meg: 124—125. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak; Mártonnál (PM., NPM.) s Kföldynél és Toldynál azonban nem a XX., hanem a XIX. az ÓD. Második Könyvében. (V.ö. Cs/ÖM. I, 287. l.)

Keletkezése

Az 1800—1801 körüli Kcsj.-n egy másolata már szerepel, utána az 1802-i ÚK.-n s Mfj.-n tűnik föl. Toldy, a HG. nem kronologizálta. Vargha Balázsnak Juhász Géza időrendjén alapuló kiadásai az 1794. év terméséhez sorolták.

Ennek — alaptalan — indokát Juhász Géza kéziratos hagyatékában így találjuk meg: „Megformálása is, rózsa-szimbolikája is azt teszi valószinüvé, hogy a Rozália-élmény ihlette, az a külső kényszer, mely véget vetett szerelmüknek." (JGk. 210. sz.)

Ennek a föltételezésnek azonban, amely a Földiné Weszprémi Julianna s Csokonai között elképzelt szerelmi viszony igazolását kereste a költeményben — Földi s nála jóval fiatalabb felesége allegóriáját vélte benne —, nincs semmi alapja: Csokonainak egyetlen korábbi címjegyzékén sem fordul elő a vers, pedig az 1795-i EK.-n föltétlenül rajta kellett volna lennie, ha már 1794-ben megírta.

Csak 1800 után összeállított listákon szerepel, somogyi eredetű versek társaságában. Egy Horváth Ádám által lejegyzett dallamhoz kapcsolódik (ld.: ÖE. 703. l.). Véleményünk szerint Vajda Julianna kénytelen házasságának hatására keletkezett, s érett hangja alapján is arra kell gondolnunk, hogy népi ihletésű versei érett korszakában: a Dunántúlon írta, 1797—99 körül a költő, talán a Horváth Ádámnál megismert dallamra.

A Kcsj. N° 6. kötegében is főként dunántúli versek társaságában tűnik fel, s a dunántúli keletkezést megerősítheti a vers 28. sorának *rideg* szava, amely akkor még dunántúli jellegű tájszó volt, s a Dunántúlon került a költő szókincsébe (v.ö. Cs/ÖM. I, 201. l., Szilágyi: CsMűv. 27. l.).

Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy Csokonai barátja, a nagybajomi Horváth Ádám egyik dallamához kapcsolódik a vers, nagyon valószínűnek látszik, hogy 1798 március után, Vajda Julianna s a nála feltűnően idősebb Lévai István házasságkötése után keletkezett; mert ha volt személyes indítéka megírásának (s bizonyára volt): nem Földiné Weszprémi Juliannára s férjére, hanem Vajda Julianna kényszerű házasságára vonatkozott a nála jóval idősebb komáromi kereskedővel.

Szövegkritika

A versnek lassan alakult ki végleges címe: a Kcsj.-n *A' Rósa a' vén fa alatt* címmel szerepel, s ugyanígy a Mfj.-n. A Kcsl.-n *A' Rosa és vén Fa* címmel fordul elő s az ÓD/t.-n *Egy vén Fa, és a' Rósa Fa* a címe. Véglegesen az ÓD.-ben alakult ki a verscím.

Mivel hiteles kézirattal nem rendelkezünk, csak az ÓD. szövegét vehetjük alapul. Ebben néhány helyesírási elírás, ill. sajtóhiba fordul elő, amelyeket a kéziratokat (elsősorban az MTAK. RUI 8-r 124 szövegét) figyelembe véve, emendáltunk.

30. ÓD.: *vénfa* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint érintettük: a verset somogyi tartózkodása idején írhatta a költő, választottjának, Vajda Juliannának kényszerű házassága hatására.

Az allegóriának volt némi alapja a népi szólásmondások világában is; erre bizonyíték ez a korabeli adat az egyik hírlapból: „Itt a' Fársáng[,] Szülék jobban vigyázzatok! — *Redves*-fába gyenge ágat ne oltsatok!" (MKur. 1787: 71. l.)

Horvát István az ÓD. kötetét megvásárolva, 1806-ban elismeréssel szólt a költeményről: „olvasgattam Csokonay Ódáit. Ezek között néhány jó munkák találtatnak, melyekhöz tartozik bizonyára az én saját vélekedésem, és Vitkovitsom [...] itélete szerent *A' Tsikó bőrös Kulats; A' vén fának árnyékában régen szenvedő Rózsafa, A' tüdő gyulladás; A' Magánosság*, 's a' t." (*Mindennapi*. Bp., 1967. 241. l.)

Haraszti a vers népiességét emelte ki, s Arany egyik költeményével hozta kapcsolatba: „Itt van helye kiemelnünk az Ódák II. Könyvének 29. darabját. Egy vén fának árnyékában régen szenvedő rózsafa. A vén fától féltékenyen elborított, hervadó virágnak panasza élénk természetérzésre, indulatjának mélységére Arany J. Pusztai fűzének haldokló nyögéseit juttatja eszünkbe: ennyi elég érdem." (202. l.)

Juhász Géza már érintett prekoncepciója szerint igyekezett értelmezni ezt a költeményt is: „Verseit elsősorban Debrecen olvasta, kommentálta! Földiné becsületén is óvakodott csorbát ejteni. De talán még jobban vigyázott a mester, Földi jó hírére. Hogy a kisváros nem fogott gyanút, elsősorban mégsem Csokonai színjátszó képességén múlhatott, hanem azon, hogy az asszony, a kétgyermekes anya, valószínűleg nem sokáig bírta maga mellett a vadóc diákot. Még alig jutottak túl huszadik évükön, — kettejük közül okvetlenül Csokonai volt a tapasztalatlanabb gyerek. De az ő számára is keserű lehetett ez a viszony mestere rovására, tele mardosó bűntudattal! Annyival inkább, mert okvetlenül jöttek órák, mikor az ősember természetes ösztönével gyűlölte Földit, boldogsága akadályát, szerelmese rabtartóját. Nemcsak a *Végbúcsú* vall erről a visszás, kettős érzésről. Legtöbb valószínűséggel erre a korszakra tehető jelképes verse is: *Egy vén fának árnyékában régen szenvedő rózsafa*." (It. 1953: 457. l.)

2. *podvas* (táj., rég.): pudvás.
4. *egypár bimbótskáján:* keblein.
14. *ívei* (rég.): íjai, nyilai.
15. *Súgár* (rég., nép.): sudár.
24. *hímfák:* a botanizáló Csokonai jól tudta, hogy a növényvilágban is léteznek nemek.
28. *rideg* (rég., táj.): magános, páratlan.

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben íródott, de már Elek figyelmeztetett a vers különleges ritmusára, „hármas osztásaira", a „triolás"-ra (ld. 25—26. l.).

Ugyanő kitért a költemény „kínrím"-eire is (*Nimfák ~ hímfák,* ill. *keserűségibe' ~ ki ne?,* az utóbbiról azt jegyezve meg, hogy „A tartalmi és formai erőszakoltság itt a legbántóbb". (85. l.)

Dallama

Kottáját Márton közölte a PM. III. kötetének függelékében. A kéziratos másolatok is szinte kivétel nélkül mint *Nótá*-t jegyezték le, bizonyára a Márton közölte dallam alapján.

Mint érintettük Horváth Ádám ÖÉ.-nek egyik dallamával mutat rokonságot: „371. Azt mondják, azt mondják ..." (ÖÉ. 702—703. l.)
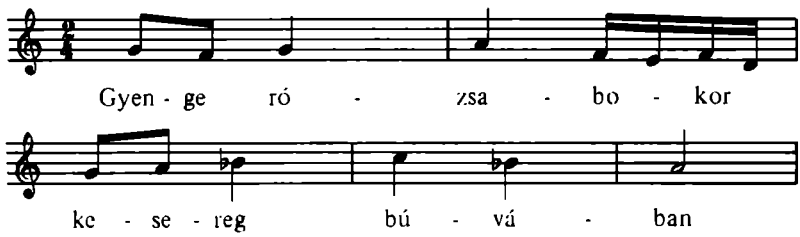
Molnár Antal tehát jó nyomon járt, mikor föltételezte, hogy ezúttal is ismert, népies „nótára húzta versét a költő". (CsMűdal. 10. l.; v.ö. Uő. NyDall. 103. l.)

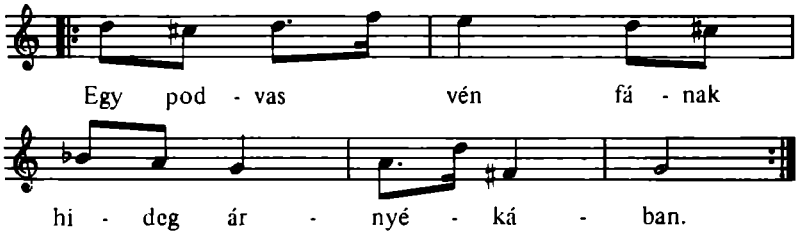
Bartha Dénes Tóth Istvántól is említi két dallamváltozatát, valamint a „népi anyag"-ból (i. h.).

Sonkolynak bizonyára igaza van, mikor föltételezi, hogy maga a vers készült a dallamra, s nem utólag zenésítették meg (ld. 124. l.). Ugyanitt említi, hogy dallama Tóth Istvánnál „a természetes moll felé hajlik" s hogy Almási Sámuel Magyar Dalnokában „összhangzatos mollban tartja", Bartalus István szintén fölvette Magyar Orpheusába. Végül megjegyzi Sonkoly, hogy „Magyartalan deklamációval ismét megjelenteti Kern Aurél javítva, változással [...] a »Magyarság« c. napilapban. 1925. X. 18. és Molnár—Kern Daloskertben. Bp. Egy. Nyomda 1927. 34. sz."

Sonkoly adatait Benkő András egészítette ki: „*Almási*nál (II. 39.) a dal szövege 15×2 sor. Változatát lásd Márton közlésében [...] Szembetűnő Almási változatának hangneme.[7] [[7] Előtag: összhangzatos moll, utótag: ua. felfelé alterált negyedik fokkal (bővített szekunddal)."] (NyIrK. 1963: 96. l.)

Dallamát (amely napjainkban is föl-fölhangzik, pl. a Magyar Rádióban, a Kossuth-adó Virágénekek műsorában, 1983. szept. 18-án; 1994. ápr. 24-én uo. Viktor Máté feldolgozásában Harangozó Teréz énekelte). Márton kiadása nyomán közöljük:

299. Czindery' sírja felett

Kézirat

Saját kezű fogalmazványa: KK. V, 8 ab, 9 ab, 11 ab, 13 ab, 15 ab, 17 a (K_1); a Stanislaus Dubranowski által az 1788. évre készített győri „Schreibkalender" tiszta oldalain. Megvolt egy saját kezű tisztázata is a költő birtokában: az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 5° Magam Purizáltjai" közt a 7. helyen fordul elő a *Czindery sírja felett* s a 8. helyen *A' Mennyeiek' Karja* (v.ö. Cs/ÖM. 99. l.). Ugyanott a „N° 11 Rongyosok" sorában a 22.: *Czindery sírja felett.*

Közel egykorú másolatai: 1805-ből: Puky/j. [10.]; 1810-ből: NZs. 101—106. l.: 1823-ból: DebrK. R. 2730: 172—173. l.; 1824—1830 k.: SpK. 131: 44. l. Továbbá: MTAK. Analecta. „Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és Fodor Gerzson verseiből másolatok", valamint: Nyári Bálint-ék. Kiskunhalas. Thorma János Múzeum Adattára. 3667. sz.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására: 1801-i Vázlatos kiadási tervében utóbb törölve — *Czindery* címmel szerepel (pl. Cs/ÖM. I, 224. l.); az 1802-i ÚK.-n így fordul elő: „— 19. *Czinderi sírja felett.* — Oda" (ld. Cs/ÖM. I, 227. l. A cím előtti vízszintes vonal az alkalmi mű jele). Az 1802-i Mfj.-n egyszer az *Ódák*, egyszer az *Alkalmatosságra valók* közt bukkan fel, utóbb mindkét helyen törölve (ld. i. h. 234. l.). Végül az AV. 1802-i második s 1804-i harmadik tervébe is belekerült, mindkét alkalommal a 6. és 7. versként, külön a *Czindery Sírja felett* s *A' Mennyeiek Karja* (ld. Cs/ÖM. I, 244—245. l.), s valóban az AV.-ben jelent meg, annak VII. és VIII. darabjaként, két külön versként (110—115., és 116—118. l.).

A későbbi kiadások ennek alapján, hasonló módon közölték: Kföldynél azonban, mivel néhány verset elhagyott az AV. anyagából, az V. és a VI. helyre került a vers két részlete (II, 153—157. l.). Toldy is az AV. nyomán közölte, de sorszámozást nem adott, mivel nála megváltozott a sorszám; mindjárt az AV. első versét, *Az 1741 diki Diétá*-t elhagyta, minthogy az a DMM.-ban már korábban megjelent, s ott annak anyagában közölte. Ő is két

darabban adta közre a verset, de a betűtípussal utalt a két rész egybetartozására: a második rész címét nem az önálló versek címbetűivel, kisebb betűtípusokkal szedette. A későbbi kiadások — FK. — MM. — hasonlóan jártak el.

Megjegyezendő, hogy a K_1-ben a költő változatosabb sortöredelést használt mindkét rész strófáiban, mint az AV. s a későbbi kiadások.

Keletkezése

Az AV. fejszövege annyit mond, hogy „(Készült 1798-ban T. N. Tolnai Festetits Mária Asszonyságnak udvarlására)".

A HG. együtt említi a verset az 1798-ban írt művek sorában a Nádasdi Sárközy Istvánné névnapjára írt alkalmi költeménnyel: „Czindery sírja felett kesergő özvegy. Sárközyné Chernel Eszter tiszteletére (júl. 7.)". (III. 495. l.) A zárójeles dátum azonban csak az utóbbi versre vonatkozhat.

Pontosan csak annyit tudunk, hogy nem sokkal Czindery Pál 1798. ápr. 11-én bekövetkezett halála után keletkezett az alkalmi költemény (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 319., 342. l.).

Szövegkritika

Megvan autográf fogalmazványa, s ez némileg eltér az AV.-ben megjelent szövegtől, amelyet a közel egykorú másolatok használtak; az eltérésekből néhányat Toldy vett számba: 923. h. A következőkben valamennyi eltérést felsoroljuk.

Az AV.-ben a címben sh.: *Czyndery'* ẹm.

A K_1-ben s az AV.-ben mind a fő-, mind az alcím végén pont van.

A K_1-ben az Özvegy ritkítással kiemelve.

2. K_1: *között!*
3. K_1: *Nagy*
4. K_1: *költözött.*
5. K_1: *emberformába*
6. K_1: *fért;*
8. K_1: *visszatért.*
13. K_1: *kegyetlen.*
18. K_1: *tavasszára*
21. K_1: *Elragadtatott,*
22. K_1: *Engemet, 'S*
24. K_1: *korán*
26. K_1: *hagyott.* Toldy is lajstromozta (923. h.)
28. K_1: *enyím*
30. K_1: CZINDERYM?
31. K_1: *Mária* Nincs kiemelve.
32. K_1: *Mára* Nincs kiemelve.
33. K_1: *fojt*

37. K_1: ***Pár***
38. K_1: *bo**l**t*
45. K_1: *fejkövét*
46. AV.: *bús'* em. K_1: ***'S** Kiáltom*
47. K_1: *CZINDERYM'*
48. K_1: *kínomra,*
50. K_1: *sem **Ő***
56. K_1: *'S Gerlitzeként*
57. K_1: *a' kib**e*** Toldy is megjegyezte, hogy „»Ban, ben« helyett: ba, be" (I. h.)
67. K_1: *sorsodat;*
69. K_1: ***G**alambodat*
73. K_1: ***T**e*
74. K_1: *pitvarába*
75. K_1: ***H**érök' sorába*
78. *hazádba.*

NB. A K_1-ben itt a 83—86. sornak megfelelő részlet következik, majd utána kb. négy sornyi térköz:

Én pedig e' Sírnak halmát
Meglátogatom.
'S gyakorta szívem' fájdalmát
Itt lejajgatom.

Toldy is regisztrálta (923. h.).

87. K_1: *temettem,*
88. K_1: *szerettem,*
89. K_1: ***O**h*
95. K_1: *Páromat.*
96. K_1: ***E**lfelejthetetlen*
98. K_1: ***V**ilág*
100. K_1: ***E**gek'*
105. K_1: *Özve**gy**!*
106. K_1: *Gerlitzepár, nyögésedtül!*
107. K_1: *a' **M**ennynek*

A K_1-ben a következő vsz. így indult (de aztán áthúzatott):

⟨Az alatsony Világ meg nem érdemlette,
Hogy illy ditső lélek lakjon közepette,⟩

111. AV.: *miért* sh.; em.
112. K_1: *azért hogy*
114. K_1: ***A**lvilág'*
115. K_1: *Téli **N**ap,* [...] *sugári,*

116. K_1: *Hamar* ***múlnak,*** *szint'⟨e⟩*
118. K_1: *Lélek* ***fényjen***
119. K_1: ***böltset***
120. K_1: *szerentse h̄ [= hogy]* [...] *is*
121. K_1: *Egy* átjav. *Az*-ra. *időkre,*
123. K_1: ***áldott*** *szived,*
125. K_1: *temet* ? Jav. e.: *tehet*
126. K_1: *CZINDERYT*
128. K_1: *Fején* ***ragyog*** a' ***betsület'***
129. K_1: *Vágasztalódj,* [...] ***érzékeny!*** ***Már***
130. K_1: *szívedért*
133. AV.: ***őlébe*** sh. em.
134. K_1: *innepébe.*

Mint már említettük, az AV. — nyilvánvalóan helyszűke miatt — nem az eredeti sortördelést követte; ezért közlésünkben az AV. szövegét a K_1 sortördelése szerint adjuk. A K_1-ben a versszakokat * jel választja el egymástól.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A szokványos temetési búcsúztató vers voltaképp csak az elhunyt és özvegye személyisége, illetve Csokonainak hozzájuk fűződő kapcsolata által kap különösebb jelentőséget.

Czindery Pálról nem tudnak az életrajzi lexikonok, noha a kor közismerten ellenzéki, sőt bátran ellenzéki nemességéhez tartozott. Nagy Iván csak annyit ír a Czindery családról, hogy „Nagy-Atádi" volt származása, illetve előneve szerint, és „Somogy vármegye előkelő és vagyonosb családai közé számítandó" (*Magyarország családai.* III. Pest, 1858. 198. l.). Annyit tudunk meg a Nagy Iván közölte családfából is csak, hogy atyja Ignác volt, s fia, László 1832-ben Somogy első alispánja és országgyűlési követe lett. Gulyás az atyáról is úgy tudja, hogy Somogy alispánja volt. (Ld. MÍrók. V. 70. h.)

Halála napját s halála okát az illyéspusztai egyházi anyakönyvből ismerjük: „1798. IV. 11. S. D. Paulus Czindery ... In: hectica" (Ld. Szilágyi: CsMűv. 342. l.). Mivel pedig Horváth Ádám azt írja Czindery Pál halálára szerzett, később még idézendő versében, hogy „csak 28 esztendőt sem tölthetett" (Figy. XIX. [1883], 135. l.), 1770 körül kellett születnie, tehát mindössze három évvel volt idősebb Csokonainál.

1796-ban „a megye őt jelölte egyik követéül Pozsonyba, de a király egy állítólag lázító tartalmú beszéde következtében a követségből kizárta". (Gulyás i. h.) A beszéd, mint a következőkben rámutatunk, nemcsak „állítólag" volt lázító tartalmú. Czindery Pál gondolkozására jellemző, hogy 1792-ben Martinovics Ignác lázító hangú röpiratának felkutatásakor nála is megtaláltak egy példányt: „A megyék jelentése mind negatív volt, csak Somogy bukkant rá egy példányra Czindery Pál könyvtárában." (Benda I, 552. l.)

A Gulyás által említett beszéd nem az 1796-i pozsonyi országgyűlésen hangzott el, hanem azt megelőzően az 1796. okt. 20-i somogyi megyegyűlésen, mikor a francia köztársasági hadak olaszországi sikerei miatt I. Ferenc kénytelen volt összehívni az országgyűlést, hogy megszavaztassa a hadiadót. Az idős és betegeskedő főispán, Sigray Károly, távollétében, Gaál László alispánt s Zichy József királyi tanácsost ajánlotta követül, de váratlanul felszólalt Czindery Pál, s kifejtette, hogy a királyi meghívóban csak a hadisegélyről esik szó, s azt kérte, hogy a megye utasítsa oda követeit, hogy ne csak a segélyről, hanem az ország sérelmeiről is essék szó a diétán. (V.ö. Csánki Dezső szerk.: *Somogy vármegye.* Bp., é. n. 501. l.) Czindery Pál „izgató" beszédének kivonatát besúgás által hamarosan megkapták Bécsben, s a bécsi kancellária futárral küldte le nov. 1-jén a király leiratát, amelyet a nov. 15-i közgyűlésen olvastak föl. A királyi leirat nemcsak követi tisztéből zárta ki Czindery Pált, hanem kitiltotta Pozsony városából is az országgyűlés időtartamára, szigorúan megfeddve.

A beszéd latin és magyar nyelvű változatát egyaránt sokat másolták (ld. pl. NZs. 172—181. l. OSzK. Fol. Hung. 332); kiadta a magyar szöveget a királyi válasszal s magyarázatokkal Hőke Lajos is: *Egy híres beszéd* (Hazánk. VIII. [1887], 343—351. l.). Ennek alapján hivatkozott rá Szuromi Lajos *Költői szándék és időrend a Diétai Magyar Múzsában* c. tanulmányában (ItK. 1964: 290—291. l.), kiemelve, hogy „Ez a gerinces magatartás Csokonainak rokonszenves lehetett" (i. h. 291. l.).

Volt azonban ezenkívül más is, ami rokonszenvessé tehette a somogyi fiatal alispánt Csokonai szemében: irodalommal, költészettel, sőt zenével is foglalkozott: írt „több német költeményt és tehetséges zenész volt." (Csánki i. m. 245. l.) Itt olvasható még, hogy „az irodalomra vonatkozó munkája a »Planum ephemeridum« volt". Ezeket az adatokat vette át Hortobágyi Ágost *Somogyi Helikon* c. munkájába (Kaposvár, 1928. 39—40. l.; v.ö. Gulyás i. m.). S van még egy mozzanat, amelynek alapján föltételezhetjük, hogy Czindery és Csokonai egymással személyesen is kapcsolatba kerülhettek; Czinderyről írja Csánki: „Pálóczi Horváth Ádámmal jó barátságban volt, őt egy hosszú versben dicsőítette és »Holmi«-jának IV. kötetét az ő emlékének akarta szentelni." (I. m. 245. l.)

Horváth Ádám maga is írt egy búcsúztató verset „hív barátja", Czindery Pál halálára; ezt Illésy János több értékes adatot tartalmazó magyarázattal adta közre 1885-ben: „A nyughatatlan természetű Csokonainak dunántúli magas pártfogói: gr. Széchenyi Ferenc, gr. Festetich György s mások nevei mellett ott díszeleg a Czindery Pálé is, főleg pedig ennek nejéé, a művelt gr. Festetich Máriáé, később gr. Erdődy Zsigmondnéé.

A nagyatádi Czinderyek Somogy vármegye egyik nagy birtokos családja, melyből hosszabb időn át alispánja, főispánja vagy követe került ki. Igy az 1798-ban elhunyt Pál is alispánja volt Somogynak, egyszersmind Szatmár, Varasd és Kőrös vármegyék táblabírája. A politika mellett, mely idejének jó részét igénybe vette, pártolta a költészetet s a költőket, a mit leginkább

nejének, a Keszthelyi Helicon Maecenása rokonának tulajdoníthatunk. A Czindery család különben később is rokoni összeköttetésben állott a tolnai Festetichekkel, így az 1802—1851-ig élt Festetich Rudolf neje is Czindery lány volt.

Csokonai, ki ez időtájt a csurgói gymn. első osztályaiban tanított, mindig nagy kegyelettel emlékezik meg szives pártfogóiról. Igy a Dorottyához írt 57-ik jegyzetben. (Toldy 1844-ki kiadásának 216. hasábján) fölsorolja a költői munkásságáért kapott jutalmakat, a hol is a többek közt ezt olvashatjuk: [»] mélt. gr. Erdődy Zsigmondné [előbb Czindery Pálné] ő maga [= ő nga] 5 vagy 6 sor versemért 12 aranyat adott praesentbe.« Csokonai azt a kegyet máskor is tapasztalhatta, mert midőn nagyrabecsült grófnőjének első férje meghalt, sietett részvétét és tiszteletét egy elegikus költeményben kifejezni. Igy írta »Czindery sírja felett a kesergő özvegy« c. versét s így szentelt emléksorokat Czinderynek. »A haza templomának örömnapjá«-ban." (Figy. XIX. [1885] 192—193. l.)

Az 1798. júl. 4-én, nem sokkal Czindery Pál halála, illetve temetése után kelt *A' Haza' Templomának örömnapja* c. alkalmi versben „Somogy angyala" így szól az elhunytról:

„Nézd e' Kőt — Sírj te is — CZINDERY meghala. —
„Ah nints többé ... Ennél többet nem szólhatott,
Sohajtott, sűrűen könnyezett, 's hallgatott." (AV. 71. l.)

Ehhez teszi hozzá a költő:

Én is hév könnyekkel áldoztam hamvának,
'S megtsókolám kezét a' bús Angyalkának.

Horváth Ádám említett versét ezzel a magyarázattal vezeti be Illésy:

„Pálóczi Horváth Ádám is tanulmányai végeztével állandóan túl a Dunán: Somogyban lakott s ő is részesült a keszthelyi Helicon patronusainak, így Czinderynek is, ha nem is anyagi támogatásában, legalább barátságában. Ezt akarta költőnk a gyászoló özvegynek meghálálni, midőn férje halálát e versekben keseregte:

»Néhai ttes [tekintetes] ns. [nemes] nztes [nemzetes] nagy-atádi Czindery Pál úr, ttes. ns. Somogy vármegye egyik vice ispánjának, Szatmár, Varasd és Körös vármegyék törvény táblabirájának, sok jeles erkölcsöknek, míg élt eleven példája s nemes minémüségek foglalatja. — Példa nélkül való hűségű özvegyétől ttes. Tolnai Festetich Mária asszonytól állíttatott márványoszlop oltalma alatt a feledékenységtől megmentett hamvainak szentelte egy hív barátja Horváth Ádám 1798-dik esztendőben." (Figy. i. h. 193. l.)

A versben kikel a Czindery kegyvesztettségét okozó besúgók ellen:

Jertek szégyeneljétek
Alacsony lelkű üldözők látván, hogy az a vétek

Azok az ő romlására tört szivetek szándéki,
Ha mit minden erőltetés mellett árthatott neki,
Csak annyi, hogy a mely ütést orozva rá szántatok
Járomra, azzal egy nehéz mirigyet rontottatok:
Magát nem,* ő él és lenéz a magasságból rátok
Hallja miként fog átkozni honotok s jó hazátok,
Hogy midőn egy jó hazafi ellen erőlködtetek,
Fogyatkozást nem ő neki, a hazának tettetek.
Sőt hallja midőn titeket a késő bánat büntet.
S magatok visszahivnátok ezt a korán eltüntet.
Te pedig haza! a kinek szánta rövid életét
Csókoljad elhunyt hivednek édes emlékezetét. (I. h. 194. l.)

* Egy Jáson nevű főember (de nem az Argonauta) úgy járt egy utána leselkedővel, hogy az őtet agyon akarván vágni, a kardvágással egy oly kelését fakasztott meg, mely már gyógyíthatlannak tartatott. (H. Á. jegyzete.)

Ugyanitt szól az elhunytnak írói, költői, szónoki s zenei tehetségéről is:

Ird fel tekintetes nevét, nagy fiaid rendébe
Iktasd fényes templomodban azoknak seregébe,
Kik hajdan buzgó polgárok, messzelátók, tanultak,
Bölcsek és ékesen szólók, nemes erkölcsűek voltak.
Kik csaknem minden elme s test ajándékival birtak,
Szívreható ereje volt, ha mit szóllottak s írtak,
Kik mesterek voltak a jó ízlés tudományában
Mind a folyó, mind a kötött beszédben, muzsikában:
Azok közé írd. (Uo.)

Lehet, hogy afféle „költői verseny"-ként készült Horváth Ádám és Csokonai búcsúztatója, bár a debreceni költőt anyagi érdekei is ösztönözhették az alkalmi darab megírására. Ferenczi szerint a *Dorottya* jegyzetében említett 12 aranyat ezért az alkalmi verséért kapta: „egy harmadik alkalmi költeményt *Czindery sírja felett kesergő özvegy* czímmel, Czindery Pálnénak, gr. Festetits Máriának nyújtott át, ki 12 aranynyal jutalmazta." (91. l.)

16. *Alig érte ifjuságát* Mint Horváth Ádám idézett verséből tudjuk, „28 esztendőt sem tölthetett"; az pedig, hogy „hecticá"-ban hunyt el, a szintén tüdőbetegségben szenvedő Csokonai rokonszenvét csak növelhette iránta.

31 kk. A héber eredetű *Mária* név különben téves 'keserű(ség)' értelmezéséről Zsoldos ezt írta: „Csokonai jól ismerte a bibliát és a »zsidó nyelvhez értők« közé tartozott. Ez a kettős körülmény tette

lehetővé, hogy hiánytalan párhuzamba állíthatta a hitvesét siratő Czinderyné, tolnai Festetics Máriát a férjét elvesztette Noémivel. Az özvegy nemes asszony panaszszavai egyhelyütt igy hangzanak [...]:

Nevem nem Mária lészen, Hanem M á r a *már*
Mert k e s e r v v e l *folyt egészen Nékem e pohár.*"
(Zsoldos 12)

Megjegyzendő, hogy Noémira nincs utalás Csokonai versében, viszont helyesen utal Zsoldos a *Mária* név hasonló költői kiaknázására Csokonai egyik halotti búcsúztatójában: „Hasonló a Mária név (Ruth. 1, 20) használata Csokonai egyik halotti versében (Szomorú halott versek. 5. [HG.] II. 340.), melyben az asszonyokhoz intézi szavait s a sir feletti jajgatásra hívja őket:

Megcsüggedt orcáid halovány halmára
A bánat üljön s légy valójába Mára."
(I. h.; v.ö. Cs/ÖM. III, 85. l.)

55. A sor szinte pontosan megegyezik az ekkoriban keletkezett *Siralom* kezdő szavaival: *Gerlitzeként nyögdétselek* ... Ld. a **312.** verset!

75. *héró* (gör.—fr.): hős.

98. A sor emlékeztet *A' Reményhez* 57. sorára (ahogy az egész vers szókincse s versformája is sok rokonságot mutat az említett verssel):
Nékem már a' rét himetlen (LD. 181. l.)

106. *Gerlitzepár*: voltaképp nem két gerlicét, hanem — némi költői szabadsággal — az elhunyt „élete párját" jelenti. Ez esetleg utalhat Horváth Ádámnak Czindery kérésére írt *A megpáratlanúlt pár* c. versére is; ld. alább.

115—116. A két sor célzás az elhunyt „rövid futásá"-ra, fiatalkori halálára.

125. *irígy*: a szó itt főnévként áll.

127. *temjén* (rég., táj): tömjén.

131. *Triumfál* (gör.—lat.): győz.

132. *Kellemek*: a római regevilág Grácziái.

134. *Heroina* (gör.—lat.): hősnő.

Verselése

Föltehetően dallamra készült: nemcsak *A' Reményhez* strófaképletére emlékeztető játékos formája igazolja ezt, valamint a vers második részében a kórus értelmű „kar", hanem az is, hogy ismerjük közel egykorú dallamait is.

Elek *Az elszánt szerető* versformájával rokonította, „stílszerűtlen"-nek tartva a játékos rokokó formát a szomorú tárgyhoz: „igen fejlett érzékű költőnek és modern ízlésű formaművésznek kellett lennie, hogy felismerje a puszta forma hangulatszuggeráló erejét, s ezt bár még kissé kezdetlegesen, de ki is tudja használni [...].

Semmivé kell lennem!
A nem-létel hív.
Gémberedj meg bennem,
Roncsolt szív!
Jobb, hogy a dögférgek
Szétmarcongjanak,
Mint e belső mérgek
Rágjanak.

(Az elszánt szerető.)

Ehhez némileg hasonló, s Adyra emlékeztető eljárásra találunk az Alkalmatosságra írt versek VII. darabjában is. Itt Csokonai Czindery halála felett siránkozik, az özvegy nevében, amint ő mondja: »Tolnai Festetich Mária asszonyságnak udvarlására«. Formája — meglehetősen stílszerűtlenül — játékos rokokó jellegű, 13 erősen ütemezett sorból áll, jól csengő kereszt-, illetőleg párrímekkel öszekapcsolva, s csak az utolsó, 13. sor válik ki a szoros harmóniából azáltal, hogy sem rímmel nincs más sorhoz kötve, sem ütemképével nem illeszkedik társaihoz. A tragikus hatás célja nyilvánvaló itt is." (10—11. l.). Szerintünk a kész dallam határozhatta meg a versformát. Másutt ezt írja Elek az első rész strófaszerkezetéről: „14-szótagos [...] ütemes sorképlete 4+4+4+2-es osztású [...]. Összetett sor ez is (mint a 13-as), éppen ezért él vele oly kevésszer a költő, ki általában nem kedvelte a tizenkettesnél hosszabb sorokat — bár a »jelesebb megszakasztások« táblázatában a legtöbb lehetőséget (5) épp a tizennégyes sornak adja. Kitűnően érzi a sor ritmusát:

... Halhatatlanság kelyhének | örömnedvét | issza
A nyomorult | földiekhez | hogy vágyna hát | vissza?
(Czindery sírja felett.)"
(45—46. l.)

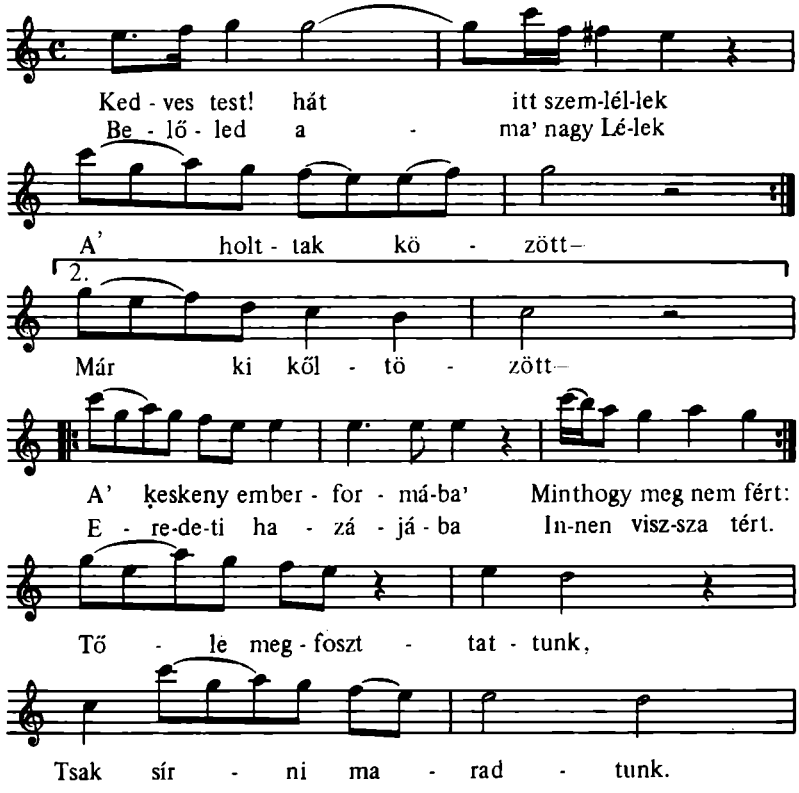
A második rész versformája pontosan megegyezik Horváth Ádám *A megpáratlanult pár* c. verse formájával, amelyet saját jegyzete szerint „szomorú magyar áriára", Czindery Pál „kérésére" írt (ld. ÖÉ. 783. l.); így bizonyosra vehető, hogy Csokonai az említett vers hatására választotta e formát.

Dallama

Tóth Istvánnál — a költő nevének említése nélkül — megtalálható az első rész dallama *Czinderi sirja felett* címmel (N° 42., 24. l.).

Benkő András is ezt a dallamot regisztrálta *Csokonai-dalok Kolozsvárt levő kéziratos zenei gyűjteményekben* c. tanulmányában, bár ő Tóth kottáskönyvének Kolozsvárt őrzött másolatából (NyIrK. 1963: 94. l.), megjegyezve, hogy „Felirata »Aria M[a]esto[so]«. Kísérettel másolta. Feltűnőek hangszeres eredetre valló magas fekvésű hangjai. Lejegyzése, a többi daltól eltérően, néhány helyen hibás ritmusú".

Mivel a II. rész versformája pontosan megegyezik Horváth Ádámnak Czindery Pál kérésére írt *A megpáratlanult pár* c. verse strófaképletével, joggal tehetjük fel, hogy a Horváth Ádámnál található kottára készült, aki a *Magyar Árion*-ban ezt a megjegyzést tette: „Ez az ének néhai Cindery Pál remek muzsikus és mások felett derék német poeta kéréssére, egy szomorú magyar áriára íródott..." (ÖÉ. 783. l.). A második rész kottája egykorú hangjegyírással uo. található: 212. l. Ennek nyomán közöljük, mai átírásban:

300. [Nagy Péter által nyert nemesség Czímere]

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt fenn; Gaál Lászlónak, Csokonai egykori csurgói diákjának előadása szerint Nagy Gergely csökölyi református lelkész akkoriban igazolt nemesi czímeréhez készítette Csokonai, s a czímerfestő „szép nagybetűkkel" rá is írta az oklevélre (ld. CsEml. 425. l.). E czímer hollétéről nem tudunk; Gaál László jegyezte föl a négysoros vers szövegét — vagy az eredetiről, vagy emlékezetből — Csokonairól szóló életrajzi följegyzéseinek az OSzK.-ban található példányában két helyen is bővebben ír róla (ld. Fol. Hung. 2162: 9b, 23a).

Megjelenése

A költő nem szánta kiadásra ezt a baráti szívességből, fölkérésre készített alkalmi versét, így nem is szerepel czímjegyzékein. Csokonai korábbi életírói, kiadói sem vettek róla tudomást; sem Toldy, sem a HG. nem utalt rá s nem is közölte. Először Vargha Balázs adta közre: *Domby Márton Csokonai élete és kortársak emlékezései Csokonairól.* Bp., 1955. 85. l., majd: CsEml. 425. l.

Vargha kiadásai némi magyarázatra szorulnak: az 1955-i munka idevágó fejezetében — Gaál László: *Csokonai Vitéz Mihály élete leírásához, ha alkalmazható lenne* — rövidebb életrajzi háttérrel (84—85. l.), a CsEml.-ben ennél némileg bővebben, eltérő szövegű magyarázattal (425. l.). Forrásáról az 1955-i kiadás jegyzetében ezt írta: „Gaál Lászlóról, az egykori csurgói, majd debreceni diákról alig tudunk többet, mint amit Csokonairól írt életrajzi jegyzeteiben elmond magáról.

Ő is ügyvéd volt, akárcsak Domby Márton. Toldy Ferenc Csokonai műveinek kiadására készülve megismerkedett az 1840-es évek elején Gaál Lászlóval, s megmutatta neki a kiadáshoz készített életrajzi vázlatot. Gaál László az életrajz több pontja ellen kifogást emelt. Fennmaradt *jegyzetei,* melyekből itt *részleteket* közlünk, egyrészt Toldy kérésére összeszedett életrajzi adatokat tartalmaznak, másrészt vitatkoznak Toldy és a korábbi életrajzírók helytelen megállapításaival. A vitatkozásban Gaál eléggé kicsinyes és szószaporító. De a tények, adatok, emlékezések — bár évtizedekkel az események után írta le figyelmet érdemelnek. Műve, melyet az Országos Széchényi Könyvtár kézirattára *Fol. Hung. 2612.*[!] *szám* alatt őriz, értékes forrás Csokonai életrajzának tanulmányozásához.

Jegyzetei szemmelláthatóan első fogalmazványok, amelyeket nem kiadásra szánt. Az első részeket azonban tisztázatban is elkészítette, s Toldy Ferencnek elküldte. Ez a kiadatlan szöveg a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában van. Fogalmazása csiszoltabb, mint a Széchenyi Könyvtárban lévő jegyzeteké, mégis ragaszkodtunk ennek a szövegéhez az egységesség kedvéért." (I. m. 127. l.) Ez a közlés két pontban helyreigazításra szorul: az OSzK. kéziratának — Gaál László: *Csokonai Vitéz Mihály' élete' le írásához ha alkalmazható lenne* — a hiteles jelzete: *Fol. Hung.* 2162; a MTAK. Kézirattárában a Toldy Ferenc részére készült „tisztázat", a „csiszoltabb" változat — *Csokonai Vitéz Mihály Biographusához némely barátságos jegyzések* (RUI 4-r. 37/II/2.) — mindössze két ív, s nem kivonata, vagy tisztázata az előbbinek, hanem rövid, tömör életrajzi összefoglalás: ebben így nem is szerepel részletesen a csököli epizód s az itt tárgyalt vers sem. Ezt azért kell szóvá tennünk, mivel Vargha Balázs szövegkiadásaiból nem derül ki egyértelműen az általa közölt két szövegváltozat forrása sem.

A CsEml.-ben az akadémiai könyvtári kéziratról ezt írja: „Gaál László feljegyzéseinek két különálló darabja maradt fenn. A rövidebb fogalmazás címe: *Csokonai Vitéz Mihály biográfusához némely barátságos jegyzések.* Dátumai: Pesten. Július 10-dik napján. 1844. — Pest. Június. 844. — Pesten nov. 29-dik napján. 1843. Tehát ez is több részletben készült. Kéziratát az MTAK kézirattárában őrzik." (615. l.) Ehhez még azt fűzi hozzá, hogy „Gaál László 1844-ben készített följegyzéseit Toldy [...] még felhasználhatta, s mint jegyzeteiből kitűnik, használta is [ti. 1846 végén lezárt Csokonai-kiadásához]". Természetes, hogy használhatta, mivel az ő részére készült a rövid életrajzi összefoglalás.

Az OSzK.-beli bővebb (37 folio terjedelmű) életrajzi följegyzésekről 1960-i kiadásában Vargha ezt írta: „Gaál másik kézirata, amelyet az OSzK. kéziratárában Fol. Hung. 2161. szám alatt őriznek, terjedelmesebb, de rendszertelenebb az elsőnél. Nem is beszélhetünk összefüggő feljegyzésekről, hanem hevenyészett jegyzetekről, amelyeknek egymással lazán összefüggő darabjait később rendezték kötetbe, minden felismerhető rendszer nélkül. Ezeknek a jegyzeteknek keletkezési ideje több évre terjed. Egyrészük megelőzi az MTAK-ban őrzött feljegyzéseket, s azok első fogalmazványának tekinthető." (CsEml. 615. l.) A jelzet helyesen: Fol. Hung. 2162, s mint volt róla szó, a MTAK-beli „némely barátságos jegyzések" lényegében függetlenül készültek az OSzK.-beli meglehetősen rendszertelen följegyzésektől, amelyek főként Toldy Csokonai-kiadásának életrajzi bevezetőjével vitáznak. Korábban Vargha úgy vélte, hogy Toldy megmutatta Gaálnak kéziratban életrajzi vázlatát (ld. Vargha 1955: 127. l.); ezt a CsEml.-ben már helyesbítette: „Toldy művét 1844-ben nem láthatta, nemcsak kinyomtatva, de még kefelevonatban sem. Gaál súlyos kifogásai, ellenvéleményei olyan szövegrészekre vonatkoznak, amelyek megjelentek Toldy életrajzi művében. Nehezen hihetjük, hogy Gaál ne közölte volna véleményét Toldyval, ha megjelenés előtt láthatja a szöveget. Ugyancsak bajosan tehetjük fel Toldyról, hogy Gaál

megjegyzéseit ne vette volna valamilyen módon tekintetbe, ha a megjelenés előtt a kezéhez jutnak." (615. l.) Magáról az OSzK.-beli jegyzetek kiadásáról pedig ugyanott ezt írta: „Gaálnak az OSZK-ban őrzött kézirata különböző időkből származó jegyzet-halmaz, amely egyrészt a Toldynak készülő emlékezésekhez, másrészt a vele folytatandó vitákhoz készült, előtanulmánynak. Ez a kézirat nem alkalmas arra, hogy teljes egészében közreadjuk, nemcsak jelenlegi rendezetlensége, hanem magának a fogalmazványnak rapszódikus bőbeszédűsége és többszörös ismétlései miatt is.

A DOMBY MÁRTON: Csokonai élete és kortársak emlékezései Csokonairól. 1955 című kiadványban már közöltem néhány részletet Gaál László emlékezéseiből. Ezúttal a kéziratnak mindazokat a részeit közlöm, amelyek közvetlenül Csokonaira és családjára vonatkoznak. Csak a teljesen ismétlésnek tekinthető és a más témákra elkalandozó részeket hagytam el. Mivel a feljegyzések eredete rekonstruálhatatlan, s egyébként is az egész kézirat eléggé zavaros, azt a megoldást választottam, hogy a jegyzeteket időrendi csoportba gyűjtöttem, függetlenül jelenlegi helyüktől." (I. m. 616. l.)

A valóságban Gaál az OSzK.-beli „jegyzet-halmaz"-ban is több változatban írta meg olykor az eseményeket (tehát nem csak a MTAK.-beli rövid életrajzi összefoglaláshoz képest); így derül ki, hogy Vargha 1955-i közlésének szövege a Fol. Hung. 2162: 9b (K_2), a bővebb változat pedig uo. a 23a (K_1) oldalon található.

Keletkezése

Gaál László visszaemlékezéseinek mindkét változatában leírja, hogy hogyan készült a vers a csökölyi ref. lelkész, Nagy Gergely részére, akinek házában Csokonai 1798 áprilisában lakott: „Betegségéből tsak harmadik hétre kezdett fel gyógyúlni mely idő alatt az őtet apolgato Öreg prédikátorné és leánya, Kis Bálintné, a' szelíd természetű Csokonaihoz ugy hozzá szoktak, hogy szinte házi Családjok tagjának tartották. Itt esmerkedett meg Csokonai Balási István nevű prókátorral, a' ki Nagy Gergelynek nobilitáris pörében dolgozott, és midőn a' pörnek végével a' familiai Czímert Balási elkészítette, Csokonai készített négy sor verset, mellyet Balási a Nemes Czímer felső részére fel is íratott aranyos betűkkel e' képpen:

Nagy Péter által nyert nemesség' Czímere
A' mellyet Nagy Gergely ismét vissza nyere.
Nyugodjon hát pora egy olly jó Atyának
Ki nemes diszt szerze Familiájának!"
(OSzK. Fol. Hung. 2162: 9b; v.ö. Vargha 1955. 84—85. l.)

Minderről ugyanitt részletesebben is ír Gaál László; e följegyzését a tárgyi magyarázatokban idézzük.

Szövegkritika

A K_1 és a K_2 szövege között csak helyesírási — központozási — eltérés van, s e tekintetben a K_1 a pontosabb: így azt tekintjük kiadásunk alapjának. Külön címe nincs az alkalmi versnek.

1. K_1: *nemesség* A hiányjelet a K_2 szerint pótoltuk. A K_2-ben kp. n.
   K_1: *Czimere* A K_2 szerint em.
2. K_2: A sor végén pont.
3. K_2: Kp. n.
4. K_1: A sor végén pont; a K_2 szerint em.

A K_2-ben a páros sorok nincsenek bekezdéssel írva.

Vargha Balázsnak Gaál OSzK.-beli kéziratairól közölt két versszövege csupán helyesírásában tér el egymástól: az 1955-i kiadásban a helyesírást korszerűsítette, s a két szöveg központozásbeli eltéréseit figyelembe vette.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Gaál László az OSzK. Kézirattárában őrzött emlékezéseinek bővebb változatában így adja elő a vers megszületésének hátterét és körülményeit: „Csökölben a' praedikátornak több szobái vannak, 1798[ban] mikor Csokonai Somogyban Kis Bálintot fel kereste, Nagy Gergely onnan elköltözvén — ennél alkalmas szállást talált. Míg Csokonai Kis Bálintnál mulatott, történt hogy az öreg Nagy Gergelynek legitimatorius pörét Balási István nevű fiatal prókátor bevégezvén, Nagy Gergelynek nemességét a' megyében publicáltatta. Nagy Gergely Czímere vólt, alól egy kardot tartó medve, felül is, de tsak darabban, ezen nagy formában levő Czímerre, Csokonai ezen négy Sorból álló Rímes verset készítette, mellyet a' Czímer festő arra szép nagybetűkkel reá is írt.

Nagy Péter által nyert nemesség Czimere,
A' mellyet Nagy Gergely ismét visszanyere;
Nyugodjon hát pora egy olly jó Atyának,
Ki nemes díszt szerze Famíliájának.

és ezen Czímer rámába foglaltatva — minekutánna Nagy Gergely 1798. octoberben meghólt, annak halála után a' Csurgói Házban fel lőn függesztve." (Fol. Hung. 2162: 23a; v.ö. CsEml. 425. l.)

A „csurgói Ház" Nagy Gergely prédikátor csurgói lakására vonatkozik, ahol Gaál László mint Csokonai csurgói tanítványa kosztos diákként lakott: „Én 1798[ban] (ugynevezett) Úrnapján mentem elsőben Csurgóra, Kosztra Tiszteletes Nagy Gergely Uramhoz a ki kevéssel ez előtt vévén Nagy Mártoni Lévitától Nemes És Tiszteletes Paczolay Sándor Uramtól, az új városban hétszáz forinton egy házat, Csökölből a hol eddig rendes Prédikátor vólt, ide költözött..." (CsEml. 429. l.)

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben készült.

301. [Már se hintó már se szánka ...]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: DebrK. R. 788. 10. lab. „Csokonai ereklye. l." A kéziratlap jobb szélén a *Rózsim' Sírja felett* saját kezű tisztázata (1a), a vers után pedig cím nélkül *Az emberiség s a szeretet* saját kezű tisztázata, javításokkal. (1b).

Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A SzV/j.-n való előfordulása azt bizonyítja, hogy a költő kezdetben gondolt kiadására, később azonban nem került föl címjegyzékeire s a LD. tervezeteire sem. Talán azért, mert úgy vélte, hogy a dunántúli népszokás ötletére alapított verset — a szokás ismerete nélkül — nem értheti meg a szélesebb olvasóközönség.

A Csokonai életében kiadatlan vers kézirata azután feledésbe ment, noha a debreceni autográf kéziratokat — „ereklyéket" — Oláh Gábor már a század elején rendezte, s közölt is belőlük (ld. Cs/ÖM. I, 171. l.; v.ö. Juhász Géza: ItK. 1966: 407. l.).

Toldy jegyzéke a „Vegyes költemények" sorában elveszettként említette: „178. *Más* [!] se ... Dal. Elv." Ez az adat — sajtóhibája vagy téves olvasata ellenére — bizonyosan tárgyalt versünkre vonatkozik: Toldy az 1797/98-i SzV/j.-ről ismerhette, ahol kezdő szavaival így fordul elő: *Már se ...*

A HG. sem adta közre, s a kiadás egyik sajtó alá rendezője, Gulyás József csak négy évvel a Csokonai-kiadás megjelenése után fedezte föl s adta ki, a versben említett népszokás okán, a debreceni K-ból: *Csokonai egy ismeretlen verse.* Ethn. 1926: 90. l. Ennek nyomán kötetben először a FK. közölte, *Töredék* címmel. Utána az ÖV.—MM. *[Már se hintó ...]* cím alatt adta közre.

Ezek a szövegközlések nem hibátlanok: a hiteles szöveg közlésére Juhász Géza tett kísérletet: ItK. 1966: 407—408. l. Ennek nyomán csak a NKl. 1987-i kiadása kísérelte meg a hiteles szöveg közreadását, nem teljes sikerrel, amint a szövegkritikai fejezetben megmutatjuk.

Keletkezése

A szerelmes tárgyú költemények 1797/98-i jegyzékén már előfordul, más Lilla-versek társaságában: a tárgyból világos, hogy a „kegyetlen Fátom"-ot

említő sorok már a Vajda Julianna váratlan férjhezmenetele idején születtek: vagyis 1798 márciusában—áprilisában. Az ÖV. is nem sokkal az 1798. febr. 16-i *Köszöntő* után közölte.

Szövegkritika

Gulyás József csak ennyit fűzött a versbeli népszokást magyarázó szövegközlése végéhez: „Ezt az utolsó szerencsétlenség [= *Az utolsó szerencsétlenség*] ritmusára emlékeztető néprajzi vonatkozású verset a debreceni kollégium 788. 10. sz. kézirata őrzi." (Ethn. 1926: 90. l.)

Kiadása pontatlan: az első vsz. 4. sorát kipontozva közölte, a FK. pedig szaggatott vonalakkal, s bizonyára ezért adta neki a *Töredék* címet, holott a 4. sor is megtalálható a K-ban: két változatban is. Gulyás szövegkiadása ezen túl is pontatlan: téves olvasatokkal, elírásokkal terhes; ezért írhatta Juhász Géza, hogy „az elveszettnek hitt dal néhány évtized óta ismertté vált egy csonka, zavaros szövegből; így került az egykötetes Franklin végére, éppúgy a bibliofil *Összes Versek*be" (ItK. 1966: 407. l.). Pedig a debreceni autográfon kívül más kéziratát nem ismerjük a költeménynek: az történhetett, hogy Gulyás József lemásoltatta valakivel, s a másoló — nem rendelkezve kellő gyakorlattal — félreolvasta a szöveget, amely aztán több mint fél századig így öröklődött tovább: nemcsak az ÖV.—ÖV.²-be, hanem az 1973-i MM.-be is, noha Juhász Géza már 1966-ban bírálta az addigi hiányos és pontatlan szövegkiadásokat. Ugyanitt a vers hiteles szövegét is bemutatta. Kötetben végre 1987-ben jelent meg a Juhász Géza közölte szöveg nyomán, Vargha Balázs Csokonai-kiadásaiban, de nem hibátlanul: NKl. 377. l. Hiteles szöveggel, kötetben, most jelenik meg kiadásunkban.

A költeménynek nincs c í m e a K-ban, a FK. címadása, a *Töredék* jogosulatlan: megvan a teljes szöveg a K-ban; az ÖV. eljárásához hasonlóan mi is a kezdősort választottuk címül.

A következőkben GJ. névbetűkkel utalunk Gulyás József téves szövegkiadására is, valamint az azt követő Csokonai-kiadásokra.

2. GJ.—MM.: *hoz,* ***lám***
3. GJ.—MM.: ***leányka***
4. K: *Húzd* ⟨*tsak édes, szép leán*⟩ *Lilám*! Az áth. rész fölé írva — talán későbbi javításként —: *t̄s̄* [= *tsak*] *húzd t̄s̄* [= *tsak*] *Gyöngy*. Ez a sor — mint volt róla szó — a GJ.-től a MM.-ig — hiányzik a kiadásokból.
5. GJ.—MM.: ***és a férjhez***
K., GJ.: *menőkét*
ÖV.—MM.: *menőket*
6. GJ.—MM.: *Tőkét, húzzad a tőkét* A GJ.-ben a sor dőlt szedéssel.
7. K: ⟨*Asszonnyá mért nem levél:*⟩ Az áth. sor alatt következik az új változat.

9. GJ.—MM.: *húzni többször — tőkét* A GJ.-ben ez a rész dőlt szedéssel.
10. GJ.—ÖV²: *időn*
MM.: *iden*
14. GJ.—MM.: ***melletted** lenni*
15. GJ.—MM.: *barna ordas*
17. GJ.: *Oh* [. . .] *Fatum*
ÖV.—MM.: *Fátum*
18. K: ⟨*örökre*⟩ Az áth. szó fölé írva: *kintsemtől*
20. GJ.—MM.: ***karjában** látom*
21. GJ.—MM.: *kinnal* ***edzesítnek***
NKl: ugyanígy, noha már a K-t vette alapul.
22. K: *szeretnek!* ⟨— — — — —⟩ A lehúzott négy gondolatjelből az első lehúzása nem teljesen sikerült. Juhász Géza ezért egy gondolatjelet meghagyott e sor végén (ld. ItK. 1966: 408. l.), s hozzá hasonlóan a NKl. is.
23. K: ⟨*Jaj*⟩ *Már*
24. GJ.: A sor három első szava dőlt szedéssel, de — ahogy az előzőkben is — nyilván a néprajzi vonatkozású fogalom kiemelésére.

A vsz.-ok sorai GJ.-nál s az ÖV.—MM.-ben egy vonalba vannak szedve, noha Csokonai a K-ban sajátos sortördelést használt, amint kiadásunkban is látható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1797-ben eltervezett, Vajda Juliannának szánt szerelmes versciklus egyik darabja, de azok közé tartozik, mint pl. az *Egy Angyalhoz* is, vagy a *Juliánna Napra Köszöntő* (*Komárom, febr. 16. 1798*), amelyek végül nem kerültek bele a LD.-ba.

Egy Somogyban megismert népszokás — a tőkevonás — művészi, lírai felhasználásával szól fájdalmas szerelmi kudarcáról a költő.

Minthogy a vers csak igen későn, 1926-ban került kiadásra, érthetően kevesen foglalkoztak vele.

Gulyás József néprajzi vonatkozásai miatt közölte, bár meglepő, hogy nem szólt arról, hogy a népszokás a *Dorottyá*-ban is előfordul, ahogy a „szűzgulya-fordítás" is, amelyről ugyanott írt (Ethn. 1926: 89—90. l.), szintén említés nélkül hagyva a vígeposzt. A magyarázatot, az értelmezést sem ő maga, hanem a folyóirat szerkesztői (Solymossy Sándor és Bátky Zsigmond) fűzték a vershez, lapalji jegyzetben: „A töredékes vers olyan népszokást említ, amely tudtunkkal csak Dunántúl ismeretes, főkép annak sváb falvaiban. (*Tőkehúzás* = *Blockziehen*, leírását ld. Ethnogr. 1922. 91. s köv. II.) Csokonai alkalmasint huzamos ott tartózkodása idején vett tudomást a szokásról,

amely a pártában maradt lányokat farsang utóján arra kötelezi, hogy feldíszített fatörzset, tuskót húzzanak a falu hosszán végig." (I. h. 90. l.). A *Dorottyá*ban — Csokonai jegyzetével — a Második Könyv végén esik szó a *tőkevonás*ról („valamennyi tőkét életében vona" 43. l.; s ehhez a jegyzet a 112. oldalon, ott tévesen a 41. old.-ra utalva); ez is igazolja a két mű nagyjából egyidejű, somogyi keletkezését.

Juhász Géza a vers folklorisztikus vonatkozásait emelte ki: „ha Csokonai 1797—98-as verseit nézzük, a *Bolond, aki nem szeret* (*Az emberiség és a szeretet* korábbi változata) nemcsak közvetlenségében, hanem indulata nyers kifejezésében is Petőfi népi realizmusát előlegezi; a *Már se hintó* kezdetűt pedig egyenesen folklór motívumra építi, *egyéni élménye* kifejezéséül." (*Csokonai dunántúli klasszicizmusa*. Alf. 1963/11: 69. l.)

Később is ő méltatta érdeméhez méltón: „Teljesen egyéni líra ez, őszinte, megrázóan szép. Évekkel a *Kesergő Szerelem* előtt íme kész benne a majdan nyolc sorra rövidítendő Himfy-strófa. S mekkora fölénnyel építi Csokonai egy népszokásra, még mielőtt mindennapi közelségbe került Horváth Ádámmal." (ItK. 1966: 408. l.)

Egyike a költő Vajda Juliannához szóló legszebb, erősen személyes jellegű vallomásainak, amely — talán éppen emiatt is — kimaradt a Lilla-dalokból.

1. *se hintó*: kétségtelen utalás a költőnek arra az elképzelésére, amelynek Vajda Juliannához 1798. márc. 12-én írt levelében így adott hangot: „József-napra a gróf hintaján láttál volna bémenni udvarotokra". (MM. II, 835—836. l.)
7. *Fökötő*: az asszonnyá lett lányok, letéve a pártát, főkötőt öltöttek („bekötötték a fejüket").
15. *ordas*: a szó egyik jelentése: 'fekete, kormos színű', ill. 'feketésen csíkozott vagy pettyegetett' (ld. TESz.), de valószínűbb, hogy itt másik, 'vörhenyes sárga, vöröses szőke' jelentésében áll. (V.ö. a „*ordas* epesár" kifejezésével: 667. sor).
24. *Tőke! Tőke!*: A fájdalmas záradékban a *Tőke* szóba mintha belejátszana annak 'pénztőke', 'tőkepénz' jelentése is, hiszen Csokonait éppen pénztelensége miatt tudta elütni a házasságtól a tőkepénzes Lévai István. (A szó e jelentésére éppen ebből az időből van az első adatunk; ld. TESz.)

Verselése

Mint Gulyás József utalt már rá: a versforma rokon, pontosabban azonos a Bürgerből fordított, közel egykorú *Az utolsó szerencsétlenség* formájával: nyolcsoros vsz.-aiból az első négy keresztrímes 8-as és 7-es sor, majd az utolsó négyet páros rímű 8-as és 7-es sorpár alkotja, magyaros — hangsúlyos — ütemezéssel.

302. Még egyszer LILLÁHOZ

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa, az 1—3. vsz.-ról: KK III, 62b—63a, *Lillához Távolról* címmel (K_1). Az egész vers saját kezű tisztázata a LD. cenzúrai példányából: DebrK. R 788/5. „Csokonai ereklyék" (K_2). A Kcsj. „N° 9° Lepurizáltattak" c. anyagában kezdő sorával a 6.: *Én szenvedek 's pedig;* a Kcsl.-n a 9. csomóban fordul elő *Lillához* címmel, s ez a kézirat megegyezik a K_1-gyel.

Közel egykorú másolatai: NZs. 7—8. l. (LILLÁHOZ címmel); Benkovics Imre-gy. VI. vers (Stoll 642).

Megjelenése

Nagy Gábor szerint ugyan már a „Komáromi esmeretség", vagyis 1797 előtt elkészült (ld. Cs/ÖM. I, 220. l.), ez azonban nem igazolható; bár a SzV/j.-n elvileg rajta lehetett (mivel az csak az *E* betűtől maradt ránk), de már az ősszövegben is *Lili* neve szerepel.

Csokonai címjegyzékei közül először az 1802-i ÚK.-ra került föl: „81. Én szenvedek 's pedig miattad — Oda." Mindenesetre az előző évben már készen kellett lennie, mivel a MHírm. 1801. szept. 11-i, 21. számának Tóldalékában *Lillához. — Óda szoros Jámbusokban* címmel megjelent (369—370. l.). A LD. mindhárom tervezetében előfordul: LD/t_1: 46. *Én szenvedek 's* . . . Hasonlóan a LD/t_2-n, sorszám nélkül, s végül a LD/t_3-n: *LVI. Még egyszer LILLÁHOZ.* Így került a LD. Harmadik Könyvébe, az LV. helyre (*A' Feredés* cenzor általi törlése miatt): 165—167. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak. Mártonnál (PM., NPM.) az anyag önkényes átrendezése folytán a XLIV., s hasonlóan a Mártont követő Kföldy s Toldy kiadásában.

Keletkezése

A SzV/j.-n elvileg rajta lehetett: tartalmi mozzanatok szerint 1798 márciusában, Keszthelyen kellett keletkeznie: erre mutat a K eredeti címe: *Lillához Távolról* s a „Reménye füstbe szállt" kifejezés: vagyis a vers igen közeli rokona *Az Eltávozás*-nak.

A K_1 szövegkörnyezete is ezt a keletkezést erősíti meg (v.ö. Cs/ÖM. I, 124. l.).

Vargha Balázs kiadásai is (ÖM.—M.) az említett időpontra keltezték: nem sokkal a *[Már se hintó már se szánka . . .]* után helyezve.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a LD., amely pontosan követi a K_2 tisztázatát, de némileg eltér a MHírm.-ban 1801-ben megjelent szövegtől, amelynek eltéréseit regisztráljuk. Az 1—18. sort illetően is a jegyzetekben közöljük a K_1 eltéréseit a LD.-hez képest.

A cím a K_1-en *Lillához Távolról*, a MHírm.-ban *Lillához*; a végső címet a LD/t_3-n kapta meg a vers.

1. K_1: *szenvedek — 's pedig miattad*
2. K_1: *Miolta szívem el ragadtad*
   MHírm.: *Miólta* [...] *el ragadtad,*
3. K_1: ***kegyetlenen!***
4. K_1: *Sohajtozom* (Fölé írva, későbbi javításként: *El-elhalok*] *mihelytt*
   Kp. n.
   MHírm.: *El el-halok* [...] *eszembe;*
5. K_1: *'e gyötrelembe*
   MHírm.: *talám e' gyötrelembe*
7. K_1: ***Erted fogy életem*** Kp. n.
   MHírm.: *Érted* [...] *tavaszsza,*
8. K_1: *nints nap a' melly el fogyassza*
   MHírm.: *nints a' melly el-fogyaszsza*
9. K_1., MHírm.: ***borúlt ködöt***
   K_1: Kp. n.
10. K_1: ⟨*Szívem reped*⟩ Az áth. rész fölé írva, későbbi javításként: *Sír tisztelőd* Kp. n.
11. LD.: *Miólta* sh. A 2. és 14. sor szerint em.;
    K_1., MHírm.: *azzal nem ditsekszik* Kp. n.
13. K_1: *Szi⟨vem reped⟩* Az első szótag átjav. így: *Sír* s az áth. rész fölé írva: *tisztelőd* Kp. n.
14. K_1: ***tölled*** Kp. n.
    MHírm.: *Miólta*
15. K_1: Kp. n.
16. K_1: *Hólt álom* [...] *ölébe*
    MHírm.: *zsibbadt ölébe,*
17. K_1: *'S Gyakran ijjesztő kébzetébe*
    MHírm.: *képzetébe*
18. K_1: Kp. n.
    K_1, MHírm.: a név nincs kiemelve
19. MHírm.: *ki-nyúlnak*
20. MHírm.: *tsak* [...] *hullnak:*
21. MHírm.: *Nints Lilla, nints*
24. MHírm.: *fejem Lillán* A név nincs kiemelve.
26. MHírm.: *nints*

27. MHírm.: *még is*
28. MHírm.: *nintsen* [...] ***Lélek;***
29. LD.: *tüdőm* sh., em.
31. MHírm.: ***Te,*** *szép szememvilága!*
32. MHírm.: *életed virága*
33. MHírm.: *én' halok:*
34. MHírm.: *Azon örülnék,*
35. MHírm.: *el-törülnék*
37. MHírm.: *Lilim,* [...] *kesergesz,*
38. MHírm.: *Rabgerlitzém*
39. MHírm.: *segédemet:*
40. MHírm.: *Kintsem*
41. MHírm.: ***Tsak*** [...] *jégsátorába*
42. MHírm.: ***Találsz fel***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers életrajzi, érzelmi hátterét Csokonai Vajda Juliannához 1798. márc. 12-én írt levele adja (ld. HG. II, 647—652. l.). Lilla váratlan, szülői döntésre történt férjhezmenésével kapcsolatban idézte Gaál László is e verset, ezt téve hozzá: „ezen senki se ütközhetik meg kinek valaha érzékeny fájdalma bánatja vala, — s nem mondhatja hogy viselete helytelen — *mert bizony illő vala luctibus iste dolor colere v[ide] Ovidius.*" (CsEml. 422. l.)

Székely György is a versben megszólaló „őszinte érzés"-t emelte ki: „Elégiáiban saját mély érzése természetének megfelelő módon nyer kifejezést s ezek között azok a legsikerültebbek, melyekben Bürger hatása alól meg tudott szabadulni. Így a: Tihanyi echóhoz, Az estéhez, Még egyszer Lillához. Ezek igaz és őszinte érzés szülöttei, melyekhez hasonlót nemcsak korában, de egész Petőfiig nem találunk irodalmunkban." (*Bürger hatása a magyar költészetre.* Figy. XXV [1888], 267. l.)

Waldapfel József szintén a vers érzelmi őszinteségét hangsúlyozta: „Egyike azoknak, amelyekben leginkább lehet érezni, milyen mély érzéssé vált az a szerelem, amelynek első megnyilatkozásai levélben és versben egyaránt még játékos szeptevésnek tűnnek." (MFelv. 285—286. l.).

Julow Viktor szerint a „lélek mélyebb rezdüléseire, az érzelmek belső dinamikájára figyelő modern vallomáslíra kezdődik ezzel irodalmunkban" (MIrT. III, 238. l.).

3. *Édes Kegyetlenem:* Waldapfel — *„Kegyes Kegyetlen"*-t említve — az oxymoron példájaként idézte (i. m. 286. l.).

39. *segéd* (rég.): segítség. Szerb Antal megjegyzése szerint: „Sokszor ő maga nem is tehet róla, csak a későbbi nyelvfejlődés folyamán vált kifejezése komikussá, mint pl. ebben a strófában:

De tán, Lillám! te is kesergesz?
Rab gerlicém, saskézbe hergesz,
S kéred segédemet? ..."
(*A magyar irodalom története.* Bp., 1938. 283. l.).

Verselése

A MHírm.-beli közlés fejszövegében kiemeli, hogy „szoros Jámbusokban". S Elek a sorkezdő és sorvégző „lábtörvény" érvényesítésének hibátlan példájaként idézte (104. l.).

A jambus itt a komor tartalomhoz illő „esztétikai megegyezés" eszköze (v.ö. Elek 105. l.).

V. Szendrei tiszta rímeit emelte ki: „Rímei szinte már Arany János szabályait előlegezők:

Adná az ég! Azon örűlnék.
Könnyemnek azzal eltörűlnék
Felét az angyalok." (81. l.)

Dallama, megzenésítése

Kósa György megzenésítése a *Válogatott dalok.* Bp., 1960. c. kiadványban. (Ld. Sonkoly 126. l.)

Idegen nyelvű fordításai

Német: Annemarie Bostroem: *Noch einmal an Lilla. Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten.* Corvina-Verlag. Bp., 1970. 35—36. l.

Olasz: *Ancora una volta à Lilla* címmel idézi egy részletét Paolo Ruzicska: *Storia della letteratura ungherese.* Milano, 1963. 544. l.

303. Rózsim' Sírja felett

Kézirata

Két, saját kezű kéziratát ismerjük: egyik a Rózsi-versek ciklusában, fogalmazvány: KK. IV, RV. 3. vers; 11a (K_1); ennek szövege lényegesen eltér a tisztázatétól, amely a *[Már se hintó már se szánka ...]* c. vers fogalmazványának jobb lapszélén található: DebrK. R 788. 10: 1a (K_2).

Közel egykorú másolata: OSzK. Oct. Hung. 1115: 162a; MTAK. Ms. 578/h: *Rózsim' sírja felett,* lsz. n.; DebrEKvt. Ms. 160: 220. l. *Márim sírja felett* címmel; Bertók Lajos-gy.), továbbá: Benkovics Imre-gy. 6. l. (Stoll 642. sz.)

Megjelenése

Voltaképp a RV. ciklusához készült, föl is került a SzV/j.-re, kezdőszavával: *Forró [sóhajtások]*, Később, a ciklus Lilla-dalokká alakulása után már nem tudta a költő oda beiktatni, nemcsak a *Rózsi* név miatt (ezen még tudott volna segíteni, ahogy más esetben meg is tette), hanem a vers címzettjének a szövegben kinyilvánított halála miatt: Vajda Juliannára ezt nem lehetett alkalmazni. Nem is kerülhetett a LD.-ba; az ÓD. közé vette föl a költő.

Az ÚK.-n már mint „Óda" szerepel: „52. *Ró'sim Sirja felett — Oda*". A Mfj.-n is az *Ódák* csoportjában található: 7:4.⟨*Rózsim' sirja felett*⟩. Így került az ÓD/t-be, az Első Könyv 17. darabjaként: *Rósim Sírja Felet[!]*. Ott is látott világot, *Rózsim' Sírja felett* címmel, az Első könyv XVII. verseként: 41. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak. Cím és szerző nélkül, némi szövegeltéréssel megjelent az egyik sárospataki nyomtatott dalgyűjteményben: *Érzékeny és víg dalok gyűjteménye*. Sárospatak, 1834. 22. l.

Keletkezése

Az ősfogalmazvány az 1797 körüli RV. ciklusában található, amely a Vajda Juliannával történt megismerkedés táján foganhatott.

A vers voltaképp az egész „Rózsi-kérdés"-nek kulcsdarabja, annak a kérdésnek tudniillik, hogy valóságos vagy képzeletbeli kedveshez szóltak-e ezek a versek, valóságos vagy csak irodalmi halál Rózsi (Rozália) halála. E vers a valóságos halál s a költő valóságos gyásza mellett szól, habár egy Eschenburgból prózában lefordított, némileg rokon tárgyú madrigál gyanút kelthet a vers irodalmi fogantatása iránt is. (Az egész kérdéssel részletesen foglalkozott e kötet sajtó alá rendezője: CsMűv. 302—306., 317. l.)

Az Eschenburgból kimásolt nyersfordítást 1793—94-ben készíthette a költő, a K_1 szövegét pedig 1797 tavaszán, a tisztázatot, a végleges szöveget 1798-ban (a *[Már se hintó már se szánka ...]* bizonysága szerint, amelynek lapszélén olvasható). Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) is így közölték, 1798 első felére keltezve, noha Juhász Géza — kéziratos hagyatéka szerint — 1794 végére tette a K_1 keletkezését, mivel szerinte Csokonaiban „az a tudat, hogy az ő Rózáliája, az ő Rózsija [Juhász elképzelése szerint Földiné Weszprémi Julianna] meghalt, — az ő számára! — először 1794 vége felé gyökerezhetett meg." (JGk. 251. sz.). Vagyis ő e versnél is csak Rózsi képletes — metaforikus — halálára gondolt (amint a tárgyi magyarázatokban bővebben szólunk róla), ezért helyezte a RV. és a K_2 szerint is kétségtelenül 1798-ban írt verset 1794 végére.

Megjegyzendő, hogy az ősminta, Melin de Saint-Gelais francia verse prózafordítását Gulyás József „Rózsi halála előttről", 1796-ból származtatta (ld. EPhK. 1927: 163. l.).

Szövegkritika

Mint utaltunk rá, a K_1 meglehetősen eltér a K_2-től, ám ez az utóbbi sem azonos teljesen az ÓD.-beli szöveggel. Az eltérésekre a következőkben utalunk.

A K_2-ben minden páros sor bekezdéssel van írva, az ÓD. — s a későbbi kiadások — azonban ezt nem vették figyelembe. Mi a K_2 szerint tördeljük az ÓD. szövegét, amely kiadásunk alapja.

Toldy az egész K_1 szövegét közölte, „hogy kitessék, melly szerencsésen javított Cs. gyakran" (939. h.). Legcélszerűbb, ha mi is főváltozatként közöljük a K_1 szövegét, amely első felében nem kis mértékben különbözik a K_2-től:

⟨Bús⟩ Lelkemk̄ [= Lelkemnek] forró sohajtási
Szakadjatok ki mellyemből
Mellyeket e' sírnak hányási [?]
Kergetnek ki bús szívemből.
Száljatok Rozsimhoz mennyekbe
Ott ⟨van ő[?]⟩ ⟨ő és a több⟩ tartják őt az angyalok,
És Lelkemet e' víg helyekbe
Várjátok meg: mert ḡ [= meg] halok.

A K_2 szövegeltérései az ÓD. szövegéhez képest:

1. K_2: *sohajtások,*
2. ÓD.: *Elszagatott* sh., em.
3. K_2: *kedvesemnek*
6. K_2: ***Hol őrzik őt az Angyalok,***
7. K_2: *helyekbe*

Az idézett 1834-i sárospataki daloskönyvben az utolsó sorban szövegváltozat:

Ott legyetek *mert* (22. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers Csokonai inkább valóságos, mint képzeletbeli Rózsijának haláláról szól, amelyről különben nemcsak versben, hanem prózában is említést tett; így pl. Vajda Juliannához 1798. márc. 12-én írt levelében: „Visszatérek ismét abba a komor életbe, a melyből az én Rozim halála után csak te vehettél ki ..." (HG. II, 649. l.).

Juhász Géza ugyan utalt rá, hogy a tárgyalt versben „A halált konkrétan jeleníti meg: mintha ott állna a sírhányás előtt" (i. m.); ennek ellenére Földiné Weszprémi Julianna jelképes, metaforikus halálára magyarázta a költeményt. Mivel pedig a *Rozália, Rózsi* név minden bizonnyal képzeletbeli, költői — költött — név a népnyelvi *Rózsám* 'kedvesem' mintájára (ahogy *Lilla* sem

valódi neve Vajda *Julianná*-nak költészetében), értelmetlen Juhász Gézának az az „ellenérve" Rozália ~ Rózsi valóságos haláláról, hogy „A ref. halotti anyakönyv szerint 1780—1800-ig egyetlen Rozália halt meg ott [ti. Debrecenben], 1795. júl. 24-én, egy 78 éves özvegyasszony, született Vittzenberger Rozália." (I. m.).

Különben Juhász is tekintetbe vette Csokonainak már érintett, hasonló tárgyú nyersfordítását (prózafordítását) Melin de Saint-Gelais egyik dalából, azt írván róla, hogy „Csokonai szuverénül használja föl ezt a lírai anyagot". (Uo.)

Valóban meglehetősen szabadon bánt vele, amint e kötet sajtó alá rendezője maga is bővebben kifejtette (ld. CsMűv. 302—306. l.).

A francia vers szövegével Eschenburg példatárában találkozhatott Csokonai, még 1793—94-ben, amikor onnan a szerzőre vonatkozó részt ki is másolta: „S. B. II. S. 25. — Die meisten Lieder von ihm sind vielmehr Madrigale, und es fehlt ihnem nicht an Feinheit der Empfindung und anmuthiger Treuherzigkeit des Ausdrucks. Folgendes verdient, der artigen Wendung wegen, hier eine Stelle ..." (VJ.: 31b); a francia vers szövege:

Soupirs ardens, parcelles de mon ame,
Qui de mon deuil seuls la cause entendez,
Si vous voyez ma fin plaire à ma Dame,
Volez au ciel, et la haut m'attendez:
Mais si son oeill, comme vous pretendez,
De quelque espoir nous daigne secourir,
Tournez à moi et l'ésprit me rendez;
Je n' aurai plus volonté de mourir.
(Esch. V, 41. l.).

Csokonainak ebből készített prózai nyersfordítása: „*Melin de Saint Gelais.* Heves Sóhajtások, Lelkemnek ⟨heves Kívánságai⟩ részecskéi, a' kik az én gyászomk̄ [= gyászomnak] okát egyedűl értitek, ha fogjátok látni h̄ [= hogy] az én halálom tetszik az én Dámámnak, repűljetek az Égbe, és oda fel engem ⟨hallgassatok⟩ várjatok; de ha az ő Szeme, a' mint tik kívánjátok, valamelly reménység ált [= által] engemet védelmezni méltóztatna, jöjjetek vissza hozzám 's adjátok vissza az én Lelkemet, mert úgy nem akarok meghalni." (VJ.: 28a). Mint látható, Csokonai *Rózsim' sírja felett* c. költeményével a francia versnek csak kevés tartalmi rokonsága van: a francia madrigál, a Petrarca-utánzó Melin de Saint-Gelais (1491—1558) (v.ö. Pelle 43. l.) szerelmi vallomása, érzelmes trubadúri fordulattal hozza szóba a halált; a két költemény voltaképp csak indításában hasonlít.

E nyersfordítást, mint idéztük, Gulyás József 1796-ból származtatta; szerintünk azonban — amint az Esch.-ból készített másolat is tanúsíthatja — ennél egy-két évvel korábbi. Az 1793—94-i keletkezést megerősítheti Melitesznek az a Rozáliához szóló, 1794-re tehető irodalmi levele is, amelybe a

francia vers fordítását is beleszőtte: „Forró sohajtások! Lelkemnek elszakasztott részecskéi! ha az én egyedűlvalóm engem nem szeret, repüljetek fel az égbe és ott várjatok engemet, mert én haldoklok. De ha egybetalálkoztok azokkal a testvér sohajtásokkal, mellyek az én nevem említésével bolyongattak ki az ő szájának rózsásából, térjetek vissza, mert úgy élni ki . . . k." (MM. II, 785. l.; az utolsó — töredékes — szó szerintünk: *kívánok*.).

Haraszti Gyula Rózsi valóságos halálának elsiratását látta e versben (103. l.), Horváth János „elsőrendű"-nek tartotta (44. l.), később is igen elismerőn vélekedett róla, de tévedett, mikor azon csodálkozott, hogyan tudta „igaz líraisággal átforrósítani az idegen költő okoskodó leleményét": „Különösen kiváló az Ódák kötetében: *Rózsim sírja felett;* éppoly mesterkélt metaforavalósítás ugyan az alapja, akár *Az eltévedt lélek*-é; de meleg, ellenállhatatlan lírai fordulat, szinte vérhullám ragadja magasra, fel az égig, s nőtteti meg a kis vers játék-gondolatát. Pedig gondolatmenete nem egészen az övé; forrása Melin de Saint-Gelais XVI. századi költőnek egy verse, melynek prózai fordítása is megtalálható Csokonai iratai közt (II. 494.). Csudálhatni, minő igaz líraisággal tudja átforrósítani az idegen költő okoskodó leleményét." (Csok. 46—47. l.).

Juhász Géza volt az, aki új — vak — vágányra vitte a vers értelmezését, mikor abban Földiné Weszprémi Julianna metaforikus halálát kereste. Melitesz Rozáliához szóló, már idézett irodalmi leveléről is úgy vélte, hogy azt a költő elküldte „az élő Rozáliának", ti. Földinének: „a *Rózsim sírja fölött* képanyagát, Melin de Saint Gelais-től átvéve, először az imént idézett prózalevélben küldte meg [Csokonai] az *élő* Rozáliának" (*Csokonai Rozáliája*. It. 1953: 454. l.). Az idézett levélről pedig azt írta, hogy abban Melin de Saint-Gelais versét „kezdi [. . .] tovább fejleszteni saját lírájává" (i. h. 451. l.). A következőkben azután merész logikai következtetéssel igyekszik igazolni prekoncepcióját: „Végül itt a Rózsi-versek közt a *Barátomnak* című. Eredetileg így fogalmazta a második strófáját (Kisebb költ. IV. 9a. Akad. Kézirattár.):

Azt is hányod a szememre,
Hogy most búskomor vagyok
És ifiú lételemre
Már magammal felhagyok
Én ki másszor a nimfákat
S a teljes kompániákat
Vígságra élesztettem:
Úgy van! Rózsát szerettem.

Itt csupán azt a veszteségét siratja, hogy szerette, azaz volt rá lehetősége, hogy szeressék egymást. Ekkor újból tudatára ébredt, hogy ha már nem szeretheti, akkor az ő számára nincs többé Rózsi. A vers két végső sorát így módosítja hát:

Kedveltetni jól tudám:
Úgy van! Rózsim éle ám.

S az utolsó (3.) versszakot csakugyan ezzel fejezi be:

Nem kedvellek társaságot,
Sem leányt, sem mulatságot,
Úgy van, mert Rózsim megholt,
Aki kedvem tárgya volt.

Nemcsak az válik itt bizonyossá, hogy még *barátjának sincs arról sejtelme sem, milyen gyász érte Csokonait*, hanem benne magában is *mintha versírás közben derengene vissza a két korábbi vallomás: Rózsi megholt.*

Ezután húzza át a *Rózsim sírja felett* újból leírt ősfogalmazványát; ezután írja át Lillára a *Füredi parton* Rózsi-gyászoló versszakát. [. . .] Képzelhető ez, ha egy halott lány emlékét jelenti Csokonainak a Rózsi név? De nagyon is jól elképzelhető, ha az elsiratott kedves voltaképp *él tovább*, s olyan hírek jutnak róla Csokonai füléhez, amilyenek a végső dunántúli korszakban Földinéről már könnyen feltételezhetők! És ami a legfontosabb; képzelhető-e, hogy a *Végbúcsú Rózsitól* megszületik 1803-ban, ha ez a név egy rég porladó ártatlan leánykát jelöl? A mondottak után, azt hiszem, egyszerűen megoldhatók a versek kibogozhatatlannak tetsző problémái." (I. h. 462—463. l.). A verset (a K_1 szövegét) természetesen nem a Juhász által említett okokból húzta át a költő: különben miért írt volna 1798-ban belőle egy javított átdolgozást, a K_2-t, amelyről Juhász nem vett tudomást, mivel az 1798-i másolat nem fért bele prekoncepciójába.

Waldapfel József csak annyit jegyzett meg, hogy „Rózsi emléke is helyet kap »Rózsim sírja felett« c. versében", de Rózsi kilétét nem vizsgálta (MFelv. 206. l.).

A versnek a Melin de Saint-Gelais-ból készített fordítással való összefüggéseire már Gulyás József is utalt (Cs-tan. 38. l.; v.ö. Oláh: Csok. 11. l.).

Mint idézett tanulmányunkban kifejtettük: az ún. Rózsi-ciklusban, amelynek ez a egyik nyitó darabja lett volna (s amely ciklus a Lilla-dalok közvetlen előzménye), a költő eltemeti, elsiratja korábbi szerelmét, hogy annál felszabadultabban ünnepelhesse az új szerelmet Vajda Juliannával — a Rózsi helyébe lépő Lillával.

S hogy miért volt szükség a Vajda Juliannának szánt ciklusban az előző szerelemnek, Rózsinak elsiratására? A komáromi leány kezén bizonyára megfordultak a Rózsit emlegető *Diétai Magyar Múzsa* füzetei. Komárom literátorai (a versírogató Bédiné Fábián Julianna s a többiek) már csak a költő tekintélye érdekében is megmutatták neki a pozsonyi verses újságot. Csokonainak igazolnia kellett magát: eltemette Rózsit, Rozáliát, már csak Juliskáját szereti. (V.ö. Szilágyi: CsMűv. 317. l.) Persze ez a ciklusba belekomponált halál éppúgy lehetett „irodalmi", mint valóságos halála a kedvesnek.

Verselése

A költemény formájában igyekezett alkalmazkodni Melin de Saint-Gelais mintául vett madrigáljához: az keresztrímes ötödfeles és ötös jambusi sorokból áll; Csokonai ötödfeles és négyes jambikus lejtésű sorokat használt.

Elek e verset is azok közé sorolta, amelyeknél a forma a tartalommal „esztétikai megegyezés"-t mutat: vagyis a gyász hangulatához illő jambusokat használ (105. l.) — a francia minta nyomán is, tehetjük hozzá.

Dallama

Egykorú dallama Márton 1813-i Csokonai-kiadásában (PM.) és Tóth Istvánnál: N° 3. (2. l.); másik dallama négy, ill. öt sárospataki melodiáriumban maradt ránk: az 1762., az 1761, az 1681. s az 1763. jelzetűben (ld. Kerényi György: *Egy Csokonai-vers két dallama.* ItK. 1926: 234—236. l.); ehhez járul még Makay Ádám melodiáriuma: SpK. 1678. (ld. Stoll 715. sz.)

A két dallamról Kerényi ezt írta: „Ez a vers és ennek a versnek két dallama sokkal többet jelent annál a puszta ténynél, hogy egy szöveget kétszer zenésítettek meg." (I. h. 235. l.) Majd így mutat rá a kérdés lényegére; a két dallamváltozat megszületésére, közölve kottájukat is: „A korábban meghonosodott klasszikus prozódia oly erősen gyökeret vert már a köztudatban, hogy Verseghyék a német jambusversek meghonosításakor sem tudták magukat kivonni hatása alól, s így történt, hogy átvételkor elsikkadt e jövevény versformáknak hangsúlyos lüktetése, mely egyik legfontosabb újsága volt a klasszikus formákkal szemben, s csupán a szótagok rövid-hosszú váltakozása maradt meg. [...] kiderült, hogy a hosszú-rövid, de egyúttal súlyos-súlytalan lüktetésű, német típusú jambusdallamok nem énekelhetők állandó zökkenések nélkül a csak hosszú-rövid lüktetésű magyar jambusversekre. A dallam súlyos tagja a versnek hangsúlyos szótagját kívánta támasztékúl maga alá, — s ha nem kapta meg, felbillentette az egész sor ritmusát.

Itt volt a főprobléma. Az énekelhetőségük miatt átvett jambusversek nem voltak a német mintára énekelhetők. A magyar ritmusérzék viszont még versnek is alig volt hajlandó elfogadni e nem a saját ritmuselve szerint lejtő verseket, annál kevéssé volt képes dalolni őket. Avagy melyik verstanilag műveletlen, naiv ritmusérzékű olvasó tarthatta versnek e sorokat:

Forró sóhajtások, lelkemnek
Elszaggatott darabjai.

Új dallamot kellett tehát szerezni e jövevény versekre: eredeti dallamaik, melyek miatt meghonosították őket, nem voltak használhatók. Természetes, hogy ezt az új dallamot az határozta meg, minő ritmust vett észre a dalszerző a vers ütemezetlen soraiban, ez pedig attól függött, mily irányú volt a műveltsége.

Csokonai fentebbi versének két dallama rámutat a két főtípusra.

Az első dallam súlytalan kezdetével rögtön elárulja verstanilag művelt szerzőjét: nem voltak előtte ismeretlenek a német jambusdallamok. Kiérezte a versben lappangó jambusritmust s mint német mintái, ő is ezt igyekezett átvinni a dallamba. Csodálatosképen az nem bántotta akkor senkinek a fülét, hogy így súlytalan szótagra került a hangsúly, sőt ez a ♩ | ♪ ♩ | ♪ ♩ | ♪ -féle »prozódia« állandósult a korszak verstanilag is-

For - ró só - haj-tá - sok

kolázott, németes műveltségű komponistáinak dalaiban. A szerzők e csoportját, illetőleg típusát gyűjtőnévvel *városi*nak nevezem, mivel többnyire a fővárosban, egy folyóirat körül csoportosultak s munkáik megjelentek nyomtatásban is. Dalaik a folyóiratok révén széles körben terjedtek el; elterjedt velük együtt ez az új, de annál kínosabb »prozódia« is, és ezzel egy olyan dalirodalomnak vetették meg alapját, melynek végső nyúlványai dal- és operaszöveg fordításainkban még ma is kísértenek.

Az énekelt jövevényverseknek ebben az ágában tehát nem sikerült a probléma megoldásáig eljutni, s a városi típus, bár hosszas agónia után, kimúlófélben van.

Lássuk már most, hogy a naiv magyar ritmusérzék miféle versnek fogta fel e jövevényformákat s milyen ritmusú dallamokat alakított feletttük. Horváth János, a kérdés legalaposabb ismerője, az első pontra megadta a feleletet: »A naiv magyar ritmusérzék, ahol csak a szótagszám és szómegoszlás alkalmat ad rá, magyar ütemrendszerre játsza át a jövevényt[2].« *[[2]Magyar ritmus, jövevény versidom 1922. 44. l.]* Az ő tételét igazolják a jambusdallamok terén végzett újabb kutatások. A népi dallamszerzők, kiket az előző csoporttal szemben *vidékieknek* nevezhetünk, ahol csak a vers alkalmat adott rá, magyar ritmusú dallamot illesztettek a jambusszöveg fölé. Az ilyen sorok ritmusa, mint: *Születni és tanulni, Szeretni és kimúlni,* vagy *Mi zaj siet, mi nép tolong* a tanulatlan magyar olvasó előtt nem volt kétséges, észre sem vette jambusritmusát, hanem 4/3, illetve 4/4 tagozódású magyar ritmusa csengett a fülébe. Ez utóbbi ritmus azonban leggyakrabban a véletlen eredménye volt s csak ritkán vonult végig az egész versen.

Itt volt tehát a vidékiek főproblémája: milyen dallamritmust illesszenek az ütemezetlen, magyar ritmusra átjátszhatatlan jambusversek fölé. Kéziratos énekeskönyvekben a legkülönbözőbb megoldásokkal találkozunk. Gyakori eset, hogy idegen énekek dallamait, gazdag szárnyalású áriákat kényszerítenek nem ütemezhető szövegekhez, melyekkel csak sok kényszerű melizma után párosíthatók össze." (Uo. 236—237. l.)

Egy másik tanulmányában Kerényi arra mutatott rá, hogy a Mártonnál megjelent dallam voltaképp Verseghy Ferenc *Amott a' csendes völgy ölében* kezdetű verse Raphael Ignaz Wenzel által készített dallamának változata; pontosabban Verseghy följegyzése szerint Raphael, a bécsi zeneszerző volt a dallam szerzője s a költő „csak a magyar szöveget írta hozzá". (Ld. Kerényi

György: *Dalvándorlás Verseghy korában.* Zenei Szemle [Bp.—Temesvár]. 1926. XI. évf. II. sz. nov.-dec. 46—48. l.)

Mint Kerényi utalt rá, Bartalus István a *Magyar Orpheus*-ban mindkét dallamot kiadta 1869-ben, de Bartalus szerint szerzője csak „valószínűleg" Raphael. Kerényi úgy vélte, hogy Raphael szerzősége nem bizonyosodott be, sőt „mind kétségesebbé vált, mióta Major Ervin nem találta meg a kérdéses dalt Rafael művei közt" (i. m. 48. l.).
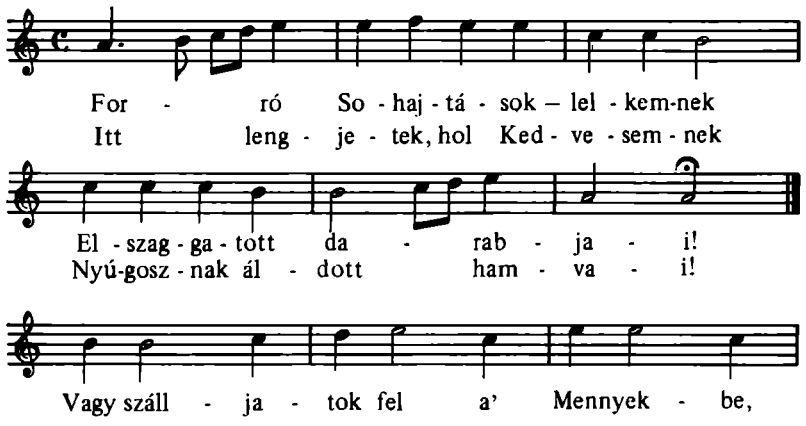
Majd föltette a kérdést: „Ki hát a dallam szerzője?" S így felelt: „Valószínű, hogy nem Verseghy."

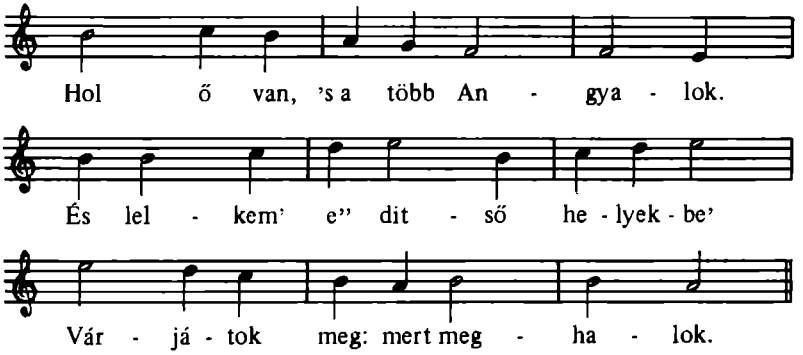
Végül pedig előadta azt a föltevését, hogy „az 1813. kiadású dallam a korábbi, s ez volt forrása az 1791-esnek." (I. h. 48. l.)

Mindezzel szemben a *Zenei Lexikon* (Bp., 1965.) — bár Kerényi idézett cikkére hivatkozva — azt közli Ignaz Wenzel Raphaelről, hogy: „Egyik melódiája *Verseghy* Nefelejts c. szövegére (vlsz. a dal eredeti szövegének fordítása), majd *Csokonai* Rózsim sírja felett c. versére alkalmazottan jelent meg 1791 ill. 1813-ban."

A sárospataki dallamról Harsányi István ezt írta: „1. *Forró sóhajtások,* lelkemnek elszaggatott darabjai. (Ennek dallamát Fogarassy János pataki énekkari tag dolgozta ki a harmónia szabályai szerint.) Ma is szokta énekelni az énekkar temetéseken." (*Csokonai Sárospatakon.* Sárospatak. 1926. 23. l.) Ugyanitt írta meg, hogy „Orbán József A sárospataki énekkar története c. művében 8 olyan éneket, illetve dalt említ, amelyek Csokonaiéi". Ezek egyike tárgyalt versünk.

Később így írt róla, hivatkozva ismét Orbán Józsefnek *A sárospataki énekkar története* (1882) c. munkájára: „dallama a Csokonai szövegére, Sárospatakon készült [...] Fogarasi dolgozta ki a harmónia szabályai szerint" — ti. Fogarasi János, a későbbi nyelvész (ld. *Egy Csokonai-vers Sárospataki dallamának szerzője.* ItK. 1927. 120—121. l.).

304. A' Füredi parton

Kézirata

Saját kezű tisztázata (1—2. vsz.), ill. fogalmazványa (3—11. vsz.): KK. V, 2ab, 4ab, 6a (K_1). A kézirat több szakaszos elkészültéről korábban részletesen szóltunk (CsMűv. 319 kk.). Tíz versszakkezdő autográf sora: DebrK. R. 788. 6: 1a (K_2).

A költő a K_1-nek eredetileg *Rózsi* nevére szóló szövegét e kéziratban alakította át később a Lillához szóló változattá, amely *A' Tihanyi Ekhóhoz* címmel vált ismertté (de már a K_1-nél valamivel korábbi K_2-ben is *Lilla* neve szerepelt).

Megjelenése

A versnek minden bizonnyal már Lilla nevére átdolgozott változata 1802-ben tűnik föl az ÚK.-n „18. Oh Tihannak rijjadó Leánya — Oda.", utána pedig a LD. tervezetein; a végleges, Lilla nevére szóló változat ott is jelent meg, a LD.-ban.

Az első kidolgozásról már Toldy is tudott, utalt rá *A tihanyi Echóhoz* jegyzeteiben: „először »A füredi parton«" (936. h.), s utalt a „fogalmazat változatai"-ra is, a HG. viszont nem.

Az eltérő cím, s az eltérő mondanivaló (v.ö. Waldapfel: MFelv. 285. l.), az, hogy nem csupán névcsere történt, mindenképp indokolttá teszi, hogy önálló versnek tekintsük s külön közöljük.

Először az ÖV. adta így közre, majd Vargha Balázs későbbi kiadásai is: $ÖV^2$. M.

Keletkezése

A *Rózsi*-t említő eredeti fogalmazvány keletkezéséről megoszlottak a vélemények: Vargha Balázs Juhász Géza időrendjét követő kiadásaiban korábban 1798-ból keltezte (ld. ÖV.—ÖV².), majd közvetlenül a DMM. beköszöntője elé helyezte, tehát 1796. nov. 1. előttre (MM.—M.).

E kronologizálásnak alapja az a föltételezés, hogy Csokonai, amikor 1796 nyár végétől Bicskén, egykori iskolatársánál, Kovács Sámuel lelkésznél tartózkodott, meglátogatta Horváth Ádámot is Füreden (Balatonfüreden), illetve Szántódon. Juhász Géza erről ezt írta: „Csokonairól tudjuk, 1793 őszén már ő küldte meg Kazinczynak Martinovics legfelségsértőbb röpiratát, a *Corani* [= *Gorani*]-levelet. Materializmusról vitázó diáktársai körében ő alkotta meg a magyar felvilágosodás legmélyebb remekeit. Nos, a Dunántúlra is gyönyörűen köszöntött rá, mindjárt 1796 őszén, Pálóczi Horváth Ádám vendégeként, *A füredi parton*. Még akkor ui. ez volt a címe csodálatos elégiájának, a tihanyi visszhanghoz. Rousseau-t vallotta eszményének benne, a forradalom »evangélistáját«; s elsiratta egyebek közt debreceni szerelmét, Rózsit is. »Ember és polgár leszek« — harsog belőle máig zengő érvénnyel Martinovics Kátéjának címe." (*Csokonai dunántúli klasszicizmusa*. Alf. 1963/11: 68. l.) Ezt Vargha Balázs így foglalta össze 1973-ban: „Nyár végétől Bicskén tartózkodik volt iskolatársánál, Kovács Sámuelnél. Innen megy Balatonfüredre Pálóczi Horváth Ádámot meglátogatni, s nála írja *A tihanyi echóhoz* első változatát *A füredi parton* címmel." (MM. II, 1055. l.; v.ö. ArcV. 139 kk.)

E föltevésre azonban semmi bizonyítékunk nincs, s ha netán megfordult volna is 1796 nyarán Füreden, a kézirat szövegkörnyezete szerint akkor sem írhatta azt előbb 1798 márciusánál, amikor bizonyíthatóan megfordult Füreden és Tihanyban.

Toldy nem szólt az ősfogalmazvány keletkezési idejéről, Haraszti viszont „pozsonyi csalódásai" utánra, „barangolásai" idejére, vagyis 1796 utánra helyezte (ld. 102. l.). Csokonai dunántúli utazása időpontjáról s útvonaláról Takáts Gyula ezt írta Gaál László följegyzései alapján: „Szokolay és Csokonai együtt utaztak Keszthelyig. Szokolay sietett, mert a kocsit későn kapták és »nékie az oskola rektori« állást már március 12-én el kellett volna foglalnia Hedrehelyen. Ebből arra következtethetünk, hogy a rövidebb, az egyetlen postaúton Veszprém—Nagyvázsonyon át jöttek. Keszthelyen a Festetich tulajdonát képező Amazon Szállóban szálltak meg." (*Csokonai Somogyban*. PIM Évk. 1962: 35—36. l.) Gaál László pedig így ír erről: „Csokonai Mihálynak deák korában jó barátja vólt egy Komáromi születésű Szokolai Dániel nevű jeles eszű diák, ez Csokonainak Debrecenből elköltözése után, szinte oda hagyván a Debretzeni Collégiumot 1797[ben] előbb Hazájába, s onnan a pápai Collégiumba ment által, a hol az előbb kelő deákok közzé vétetvén fel, a következendő 1798[dik] esztendőben Februárius végén a Hedrehelyi Oskola mesteri hivatal Kovács Istvánnak Csurgóra Correctornak át tétele által

megüresedve a be küldött Conventiot v. Chartát el fogadta, és mint illyen, a Collégiumból, hívatalához készülendő Komáromba hazájába haza ment. Csokonai ekkor Komáromban Laky Bálint fiskális barátjánál tartózkodván, Szokolaival naponta találkozott, s megtudta tőle hogy ő Hedrehelyi kinevezett Oskola rector, és hogy mártius 12[kére] hivatalába bé akar állani. A Szokolai Hedrehelyi Státziónak említésére, magára nézve Csokonai is Keszthelyi plánját felfedezi Szokolainak hogy Keszthelyen Grof Festetits Györgyöt akarná meg látogatni, a végett hogy az újonnan alakult Georgiconban kérjen s nyerjen magának valamely Tanítói állomást. De oda utaztatás eránt nem volt tisztába. A feladatot Szokolai ugy óldotta meg: Nékie Komáromból Siofok felé kellene Hedrahely felé menni. Ő az útját Komáromból Veszprimnek, Vásonynak, Keszthelynek is veheti, és Fenéknél által menvén Somogyba, útja kevés különbséggel egyre megy. A tervet Csokonai helyesnek találta, s Komáromból együtt egy Szekeren, Veszprém s Vázsony felé Keszthelyre el utaztak." (CsEml. 423—424. l.)

Részletesen foglalkozott „A somogyi út előzményei"-vel s az útvonallal elfogadva, ill. megengedve — az 1796 őszére tett füredi látogatást is — Boros Dezső *Komáromtól Csurgóig* c. tanulmányában (Alf. 1965/2: 64—71. l.), többek között ezt írva: „Csokonai igyekezett Komáromból Keszthelyre. De már Mocsán elakadt. Mikor érkezett Keszthelyre, nem tudjuk. Közben Vázsonyban is tölthetett néhány napot. Erre utal a költő *Gróf Erdődyné ő nagyságához* c. vers egyik strófájában:

Vázsony szent omladékában
A napra heveredém
S még reményem divatjában
A violákat szedém.

Március végén a vázsonyi szent omladékokon apró violát, ibolyát szedegetett a költő. Édes Gergely, a vázsonyi pap is azt írja egy fentmaradt levéltöredékében; hogy a tavaszt Kinizsi Pál temetése helyén, egy klastrom romjai között szemlélte Csokonai, sőt így folytatja: »Én hát Keszthelyre való útját a Festetics Grófhoz megtudván tőle búcsút vettem.« De még egyszer visszajött Vázsonyba: Az előbbi verssorok folytatásában:

De jaj, mikor visszatértem,
Már az apró viola
És minden remény én értem
Hervadásra hajola.

A két vázsonyi tartózkodás közben Festetics nem adott állást, Szokolay pedig továbbcipelte a lelkileg összeomlott Csokonait Somogyba. Gaál László visszaemlékezései szerint Fenékpusztán jó halászos ebédet kaptak, s még aznap este megérkeztek Csökölybe. Sietős volt az út, mert Csokonait a hideglelés gyötör-

te. Három hét múlva gyógyult csak meg, s indult rögtön vissza Komáromba, talán az előbbi útvonalon.

Vajda Juliánna várta egy darabig a költőt, vagy levelét, de mivel sem ez, sem az nem érkezett, férjhez ment. Erről értesült Csokonai Vázsonyban, s kővé meresztette a fájdalom.

Mint a kő meredten állék
Egy ledült boltozaton,
És mikor sorsom elválék —
Rámjajdult a Balaton.

Csokonai délnek vette útját: Füred, Tihany, Szántódon át Csökölybe, Hedrehelyre, barátaihoz. Karnevál hercegével ezt az utat járatta végig:

Majd Zalának keskeny, de kies csucsánál
Által jött a jégen Tihany hegyfokánál,
S kiszállván Balaton szántódi révére,
Az áldott országba: Somogyba beére.

Csokonai ugyan megfordulhatott máskor is Szántódon, hiszen 1796 őszén meglátogatta Balatonfüreden lakó Pálóczi Horváth Ádámot, aki bérelte a Tihanyi Apátság szántódi birtokát, ide átmehettek együtt a régi barátok. De a Balaton menti meglehetősen vargabetűs úton Csokonai csak ekkor, Somogyba való visszatérésekor járt, azért kerülte el könnyedén Karnevál a lápokat, berkeket, mert költője tudta, hogy Szemesről Lellére Látrányon keresztül vezet az út, s innen Kaposvárra Marcalin Nagybajomon át lehetett csak menni.

Csokonai lényegében kétszer indult és kétszer érkezett meg Somogyba: előbb betegen, majd betegebben: előbb csak testét rázta a hideg s gyötörte a láz, másodszor belül mardosta a fájdalom, s elbújt haldokolni a rengeteg Somogyságban." (I. h. 67. l.)

A K_1 két másik 1798-i verssel együtt fordul elő Stanislaw Dubranowskinak az 1788. évre nyomtatott kalendáriuma lapjain, közvetlenül a *Czindery' sírja felett* ... c., 1798. ápr. 11. után keletkezett strófái előtt. (V.ö. Cs/ÖM. I, 138. l., Szilágyi: CsMűv. 319 kk.) Az 1798 tavaszára tehető keletkezést megerősíti a K_2 is, a vers egyik változatának strófakezdő sorai, amelyek az 1798-ban, Somogyban írt *Dorottya* „szereplőterv"-ének lapján maradtak ránk (v.ö. Szilágyi i. m. 321. l.).

Különben már a DMM. IV. számában, 1796 novemberében megjelent Csokonai egy Ausonius-átdolgozása, a *Hány a' Grátzia* címmel, amelynek végső sorai: „Most hogy meghólt Rozália; Három megint a' Grátzia" (DMM. 64. l.).

Az elmondottak alapján *A' füredi parton* legvalószínűbb keletkezési ideje 1798 márciusa.

Szövegkritika

A K-ban, a Dubranowszky-féle „Schreibkalender"-ban, az első oldalon a vers két kezdő strófája tisztázat s más színű tintával van beírva, mint a következő oldalakon sorakozó strófák, amelyek már nem tisztázatban, hanem fogalmazványban maradtak ránk!

S hogy itt két külön idejű lejegyzésről van szó, azt bizonyítja, hogy az 1—2. versszaknak eredetileg némileg eltért a ritmusa a ma ismerttől!

A trochaikus lejtésű versszakok 6. sora ma 10 szótagos, akárcsak az 1. és a 3. sor:

Jajgat és sír elpusztúltt reményén

Az említett tisztázatban azonban ez a sor csak 8 szótagos volt, éppúgy, mint az előző, 5. sor, amellyel összerímel:

Itt a' halvány Holdnak fényjén
Jajgat elpusztúlt reményjén

S hogy itt nem tollhibából rövidült meg a sor, azt bizonyítja az ugyancsak tisztázatban ránk maradt 2. versszak megfelelő sora:

És te, a mit el nem bírok

A *Nimfá*-t utólag szúrta be a költő s az *el*-t is ekkor javította át *én*-re, azzal a tintával, amellyel a további strófákat a füzetbe fogalmazta s amellyel a címet — *A' Füredi parton* — ugyancsak utólag a vers fölé írta. Az első strófa 6. sorát szintén ekkor bővítette ki 10 szótagúra, beszúrva az *és sír*-t a *Jajgat* után.

S ezzel még mindig nem adtuk teljes „paleográfiai" leírását a rejtélyes kéziratnak: a további strófák fennmaradt fogalmazványa most már a végleges, ma ismert versformában készült, *Rózsi* nevével, aki a költő „gyászos életének fájdalmára" *már meghólt*. Ezt megint más színárnyalatú — sötétebb tintával dolgozta át a költő a kéziratban *Lilla* nevére, a végleges szöveggel.

Tehát legalábbis három szakaszban, három „menet"-ben készült a kis kalendáriumban ránk maradt kézirat — s ott van még előtte a korábban már ismertetett, szintén eltérő szövegű vázlat, a K_2, amely nem egyezik meg a K_1 strófakezdeteivel (ld. CsMűv. 321—322., 324. l.).

Kiadásunk alapja a K_1; a következőkben ennek szövegalakulását ismertetjük. A K_1-ben eredetileg nem volt címe a versnek: az átdolgozáskor írta fölé az első változat címét a költő.

6. K_1: *és sír* Későbbi javításként beszúrva a sor fölé.
8. K_1: *bú⟨kat⟩* Átjav.: *bút* A sor fölé írva az áth. rész fölé: *bajt*
13. K_1: *Nimfa* Későbbi javításként a sor fölé beszúrva.

23. K_1: *Még* Jav. e.: *Most* A *felköltek* ékezése bizonytalan; a LD. szerint *ő*-nek tekintjük az ékezett betűt.
25. K_1: ***Óh*** Jav. e.: ***Ah***
28. A K_1-ben e sor után — vlsz. másolási hibából — a 31. sor került, de a költő áthúzta:
⟨*Vállat rándít, a' ki sorsom*⟩
29. K_1: ⟨*szívem*⟩' Az áth. szó fölé írva: *lelkem*
36. A K_1 eredeti sora — későbbi javítással — átírva a LD. *A' Tihanyi Ekhóhoz* változata szerint; az átdolgozás az egész vsz.-ra vonatkozik, a 42. sorral bezárólag. Minderről az V. kötetben, *A' Tihanyi Ekhóhoz* jegyzeteiben adunk számot.
48. K_1: *n̄* [= *nem*]
50. K_1: *földes-Úri* em.
51. A kiadásokban — ÖV.—M. — végig, hibásan: *Ellenkezni*
54. K_1: *'S e'* Jav. e.: *eg* — talán *egy*-et akart írni a költő, de menet közben átjav.
61. K_1: *Másvilágba* Jav. e.: ***másvilágba***
65. K_1: *eltemet*, A vessző átjav. pontra.
66. K_1: *idő⟨k⟩be*

A' Füredi parton címmel ismert változat strófavázlatában a versszakok sorrendje is más, s más a szövegük is! A következőkben közöljük a debreceni (K_2) strófavázlatot (A) s mellette párhuzamosan a kalendáriumbeli (B) kezdősorokat, megszámozva őket az összehasonlítás megkönnyítésére:

A)

[1.] Oh Tihannak rijadó leánya
[2.] Nintsen a' ki sorsom'
vígasztalja
[3.] Mások, a' kik bút bajt
nem szenvednek
[4.] Zordon Erdők! durva bértzek!
szirtok!
[5.] A' kik eddig jó barátim voltak,
[6.] Lilla is, ki sorvadó
ügyemnek
[7.] Óh! van é még egy erémi
szállás
[8.] Abba tán a' földesúri jussal
[9.] Itt tanúlom rejtek érdememmel
[10.] Itt halok meg: e setét erdőbe

B)

[1.] Óh Tihannak rijjadó leánya!
[5.] Nintsen a' ki *szívem*
vígasztalja
[2.] Míg azok kik *búkat* [átjav.: bút bajt] nem szenvednek
[3.] Zordon erdők! durva bértzek!
szirtok!
[4.] A' kik *régen* jó barátim
[6.] *Rózsim* is, ki sorvadó
ügyemnek
[7.] Oh van é még eggy erémi
szállás
[8.] Abba tán a' földes-Úri jussal
[9.] Ugyanúgy.
[10.] Ugyanúgy.

(V. ö.: CsMűv. 321—322. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers ősszövegéről Toldy óta tud a szakirodalom, de csak újabban fordult felé az érdeklődés, mióta Rózsi kiléte ismét kérdésessé vált.

Haraszti ezt írta róla: „Barangolásai, pozsonyi csalódásából eredt komor hangulata közben vette a hírt, hogy sejtése nem csalódott. Védőszelleme, »sorvadó ügyének még ez egy ébresztője« is elszállt a földről, hogy ő egészen magára maradva, annál keserübben érezze a köznapi élet ingerléseit s annál ábrándosabban sóhajthasson elhervadt rózsaszála után:

Már te nyugszol boldog lélek,
Én pedig még elhagyatva élek
Ennyi zaj, baj, jaj között!

Tehát most egygyel több oka volt magát szerencsétlennek tartani, még jobban vissza vonulni az emberektől s minél ritkábban engedni felcsillámlást vidám, társas kört szerető természetének." (102. l.). Mivel pedig így folytatja, úgy látszik, hogy a komáromi, 1797 nyarán történt fellobbanás elé helyezte a verset: „Hiában barátainak minden kérő, feddő szava, ez még csak erősíti mogorva sóhajtozási kedvét. Gondolatait mind csak bújának iparkodik leköt-ni:

Forró sóhajtások, lelkemnek
Elszaggatott darabjai,
Itt lengjetek, hol kedvesemnek
Nyugosznak áldott hamvai!

A Bédi-ház egy estéje elég volt rá, hogy kiforgassa őt képzelődő fájdalmából s felhagyasson vele cynismusával, mely már annyira ment, hogy még külsejét is el kezdte hanyagolni." (Uo. 102—103. l.).

Pásztory catullusi hatást keresett az 5—7. vsz.-ban; Csokonai bizonyosan jól ismerte a klasszikus sorokat, de ezúttal a személyes csalódás erősebb lehetett minden irodalmi reminiszcenciánál: „Hasonló a két költőnek kesergése az emberek, jóbarátok hálátlansága miatt.

Cat. LXXIII.

IN INGRATUM.

Desine de quoquam quidquam bene velle mereri,
  Aut aliquem fieri posse putare pium.
Omnia sunt ingrata: nihil fecisse benigne est;
  Immo etiam taedet, taedet obestque magis.
Ut mihi, quem nemo gravius nec acerbius urget,
  Quam modo qui me unum atque unicum amicum habuit.

Csok. L. III. 43.

Zordon erdők, durva bércek szirtok
Harsogjátok jajjaim! [stb.]" (26. l.)

Eötvös Károlynak a századfordulón megjelent *Utazás a Balaton körül* c. útirajzában (Bp., 1901. 291—293. l.) Csokonai tihanyi látogatását — s verse megírását — Somogyból való hazautazása idejére, 1800 elejére tette; ezt helyesbítette Kardos Albert *Eötvös Károly és Csokonai* c. cikkében, a Debreceni Protestáns Lapban (ld. It. 1916: 314. l.).

A preromantikával hozta összefüggésbe a költeményt Klenner (28. l.).

Waldapfel József a Rózsi-élmény hitelessége mellett foglalt állást a tárgyalt ősszöveg alapján: „A Lilla-ciklusba Csokonai beiktatott korábbi szerelmes versei közül olyanokat is, amelyekben még a költött, költői névvel felruházott Laurát énekelte, olyanokat is, amelyeket Rózsi nevű első szerelméhez, egy korán meghalt fiatal leányhoz írt. »A tihanyi echóhoz« — első címe szerint »A füredi parton« — még ennek halálát panaszolta, mint üldöztetése, barátaiban való csalódása után szenvedéseinek betetőzését, utolsó vigaszának, reményének elvesztését. E szerelmi élmény hitelességét néhány nagy vers tanúságán kívül az is igazolja, hogy Lillához szóló levelében is beszélt róla, mint kívüle egyetlen szerelméről." (MFelv. 281. l.) Majd a *Siralom* c. költeményről szólva ezt írta még tárgyalt versünkről: „E mögött a játszi zeneiséget mélyen érzett panasszal, népi hangon megszólaltató költemény mögött már a végzetes fordulat, a gazdag vetélytárs elfogadása az epikus tartalom. Ennek panaszlása szólal meg, a címzett szerint módosuló sokféle változatban, egy sor más versben is. »A tihanyi echóhoz« c. vers első alakjában még Lillával való megismerkedése előtt, vagy ismeretségük kezdetén készült: a szenvedés betetőzése nem Lilla hűtlensége, hanem Rózsi halála. A versben még egészen friss az a megrendülés, amelyet kollégiumi üldöztetése nyomán következő csalódásai okoztak. Csak a természetben, a remeteségben tudja megőrizni emberi és társadalmi eszményeit, az emberek közt, úgy érzi, nem lehet többé »ember és polgár«. Ez a lemondás a társadalmi harcról ugyanakkor jellemző módon őrzi a forradalmi ideológia terminológiáját. Ember és polgár akar lenni, mint ahogy — Rousseau és a francia forradalom példájára — Martinovicsék is »az ember és polgár oktató könyvecskéjével« agitáltak. A forradalmi szólam és a minden tevékenységről való lemondás hangja egyaránt jellemző Csokonai elméleti hűségére és élete nagy törésére, a forradalmi törekvések teljes kudarcára. Ilyen rejtett fogalmazásban, a társadalomtól való elkülönülés tényében, valamint a maga bánatával szemben a Füreden vigadozó nemesség említésében él tovább a kritika a feudális társadalom felé." (I. m. 285. l.).

Takáts Gyula ezt írta még a költeményről már idézett tanulmányában: „Itt [ti. Keszthelyen, 1798 tavaszán] szakadt aztán lelkére a teljes csalódás. Itt döbbent rá teljes számkivetettségére. Se Lilla, se állás, és ha most Gaál második idézetét vesszük valónak, melyből az a valószínűség bújik elő, hogy

Szokolay siettében továbbállt, akkor még tetézhetjük ezzel is: se barát. A keszthelyi órák Csokonai életének és lelkiállapotának legsötétebb napjai voltak. És itt villan elénk *A tihanyi echóhoz* vagyis *A füredi parton* c. költemény, amely mindennél maradandóbban rögzíti társtalan, reményvesztett lelkének kétségeit. Mint a kő az eltűnt tenger világát, úgy emeli fel a suhanó időből e vers egy lelki katasztrófa rajzát.

Nincsen aki lelkem vigasztalja,
Oly barátim nincsenek:
Vállat rándít, aki sorsom hallja:
Már elhagytak mindenek.
Nincsen sziv az emberekbe:
Hadd öntsem ki hát vas kebletekbe
Szivem bús panaszait /.

Az Emlékezések [ti. Gaál László emlékezései] második változata szerint tehát valószínű, hogy Keszthelyről már egyedül ment Csokonai Füredre, és Tihanyon át jutott Somogyba, Szántódra, ahonnan a *Dorottyát* is indította:

Majd Szalának keskeny, de kies csucsánál
Általjött a jégen Tihan hegyfokánál,
S kiszállván Balaton Szántódi révére,
Az áldott országba: Somogyba beére.

Eddig más adatunk nincs arra, hogy Csokonai más alkalommal járt volna a füredi partokon. E vers alaphangulatát már ott leltük az egyik legszebb Csokonai prózában, a komáromi búcsúlevélben is. Minden bizonnyal ez a hangulat épült tovább a lelkében és Tihany látásának valóságos élményével mélyült, alakult tovább a keszthelyi magányos utazás szakaszán Tihany remetebarlangjai, Füred forrása és Szántód révének szögletében. Annyi azonban bizonyos, hogy nem abban a szántódi révcsárdában írta, melynek falán ez a tábla áll: »E révház ősi falai között írta 1798 június havában Csokonai Vitéz Mihály a Tihanyi echóhoz című költeményét.« Azért nem, mert a régi révcsárda, amelyikben megfordulhatott volna, csak 1839-ig állt. Ez az emléktáblás csárda pedig később épült.

Szántódnál egyedül, vagy Fenékpusztánál Szokolayval érkezett-e, ez csak puszta életrajzi adat, s majd egyszer talán erre is fény derül, de az biztos, hogy keserű lelkiállapotban érkezett Somogyba. Magányra, remetebarlangra vágyott, erre gondol, amikor azt írja:

A természet majd az értelemmel
Bölcsebbé tesz engemet

ahol:

Mint egy Rousseau Ermenonvillében,
Ember és polgár leszek."

(PIM Évk. 1962: 35—36. l.)

Vargha Balázs annak a föltevésének alapján, hogy 1796 őszén Csokonai látogatást tett Füreden Horváth Ádámnál s akkor írta e versét, így vélekedett: „Erre az őszre kellett esnie [1796-ban] első balatoni útjának is, Füredre, Horváth Ádámhoz. Ennek bizonysága egy kis zsebnaptár, amelynek üres lapjaira írta *A tihanyi echóhoz* című versének első változatát. Címe azonban itt még ez volt: *A füredi parton*. Ez egymagában még nem döntő különbség, hiszen a vers mindkét változatában emlegeti a *kies Füred* vigadozó társaságát. De a Lilla név helyén itt még Rózsi olvasható:

Rózsim, aki sorvadó ügyemnek
Még egy élesztője volt,
Rózsim is, jaj, gyászos életemnek
Fájdalmára már megholt.

Ezt a sokszor énekelt verset, amely *A reményhez* mellett a legnépszerűbb Lilla-dal, máshogy kell tehát olvasnunk, mint ahogy megszoktuk.

Mindenképpen nagy könnyebbség az életrajz nyomozójának, hogy a két balatoni utat el tudja különíteni.

Eddig két változat volt arra, hogy merrefelé ment át Somogyba: Keszthelyről Fenékpusztán át Marcali felé, és Füredről a tihanyi réven át Szántódnak. Emléktábla hirdeti Keszthelyen is, Szántódon is, hogy arra ment át.

De rendbe tehetjük az időpontokat is, az útjait is, ha 1796 kora őszre tesszük *A füredi parton* megírását.

Pálóczi Horváth Ádám, akivel ő már Debrecenből levelezett, Füreden és Szántódon gazdálkodott akkor, bérelt földön. Csak 1797-ben költözött át Nagybajomba. Mikor Csokonai Bicskére ért, még nem alakult ki úti célja. Első ötlete lehetett, hogy Pálóczi Horváthhoz leruccan Füredre. Természetes, hogy innen átmentek a híres Tihanyba, átkeltek a másik birtokrészre, Szántódra. De beljebb nem ment még akkor Somogyba. Visszatérve, most már Tihanyt is ismerve, megírta az ekhóvers első, zsebnaptárbeli változatát.

Minden más időrendi elgondolás beleakadna két lehetetlenség közül az egyikbe:

vagy anélkül írta a vers Rózsi-változatát, hogy Tihanyt látta volna;

vagy akkor írta, mikor már Lillával is szakított." (ArcV. 139—140. l.).

A K_2, a vers kezdősorainak a *Dorottyá*-val egyidős (bár *Lilla* nevét tartalmazó!) fogalmazványa az utóbbi lehetőséget igazolja. Az, amit Vargha a 3—4. vsz.-ról ír, hogy ti. „Világosan kiütköznek a debreceni, kollégiumi emlékek ebben a két versszakban" (124. l.), éppúgy érvényes lehet 1798 tavaszára is: ki tudja, nem hibáztatta-e Horváth Ádám s komáromi barátai is azért, hogy Debrecenben törésre vitte a dolgot a professzorátussal?

Verselése

A trochikus lejtésű vers föltehetőleg dallamra íródott: erre mutat a versszakzáró sorok refrénszerű kettőzése is.

Képlete: 10a 7b 10a 7b 8c 10c 7d.

Dallama

Pfeifernél fordul elő első ízben a dallama, 1818-ban (természetesen a LD.-beli változatnak); utána Tóth Istvánnál, 1832-ben (120. l., 74. dal). A Tóth-féle változat dallamát Kodály—Gyulai is közölte (84. l.); ahogy természetesen az Arany János által lejegyzett változatot is (II. 24. sz.; v.ö. uo. 159. l.).

Sonkoly hivatkozik Almási Sámuel „Magyar Dalnok"-ára is (122. l.) s felsorolja ugyanott — a LD.-beli változatnak — több későbbi feldolgozását.

Molnár Antal szerint „Vulgáris osztrák dal"-ra készült (NyDall. 106. l.).

Benkő András szerint az Almásinál (I, 80) található dallam „nem a közismert. Feltűnő 3/4-es ütemneme". (NyIrK. 1963: 95. l.)

Dallamára még visszatérünk *A' Tihanyi Ekhóhoz* jegyzeteiben.

305. A' Magánossághoz

Kézirata

Saját kezű tisztázata, helyenként egyidejű javításokkal: OSzK. Fol. Hung. 893: 24b. Ez a Nagy Gábor hagyatékából származó kézirat azonos a Kcsj. „N° 8° Nagy Octávába lévők" kötegének l. kéziratával (ld. Cs/ÖM. I, 101. l.).

Minthogy megjelent nyomtatásban, kevesen másolták. Márton 1813-i kiadása (PM.) alapján készült másolata: MTAK. Ms 578/b, lsz. n.

Megjelenése

Először az 1802-i ÚK.-n tűnik föl: „83. *Óda. A' Magánossághoz.* — Oda." A Mfj.-n is az *Ódák* között fordul elő: 8. 1. Így került az ÓD/t-re, a Második Könyv 7. darabjaként: *A' Magánossághoz.* Az ÓD.-ban azonban a Második Könyv III. műveként jelent meg: 65—69. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A vers először — mint volt róla szó — az 1802-i ÚK.-n tűnik föl; az ÓD. szövege a 6. sorban *Kisasszond*-ot említi, ahol a költő 1798 tavaszán járt, s a szakirodalom ehhez a helyhez is köti keletkezését s ebből az évből származtatja (ld. HG. III, 495. l.). Bizonyára nem alaptalanul, bár a költemény összöve-

gében *Kisasszond* neve még nem szerepelt, csupán az általánosabb „e' *lugas között*", amint a következő fejezetben részletesebben lesz róla szó.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az ÓD.; a K attól több helyen eltér; az eltéréseket a következőkben lajstromozzuk.

A költemény címe az ÚK.-n: *Óda. A' Magánossághoz.* Hasonló ehhez a K-ban is: *Ode a' Magánossághoz.* Ez után itt még Csokonainak a következő verstani utalása található: (*Német Jámbus* [= *Jámbusokban*] (V.ö. Haraszti 276. l.).

A K-ban a versszakok a sor elején, arab számokkal meg vannak számozva.

1. K: *Megánosság! jövel,*
2. K: *engemet,*
4. K: *öledbe*
5. K: *⟨lakh⟩ sátorodba*
6. K: *Hogy* ***e' lugas között*** *reád találtam:*
9. K: *Völgybe és tserébe*
11. K: *gyertyánok' mohos tövébe*
12. K: ***Friss tiszta*** *forrás*
14. K: *Nimfáji káka-***ketretzekbe** *laknak,*
15. K: *elő*
16. K: ***bőlts*** *'s* ***poéta***
17. K: *A' ⟨labk⟩ lenge*
18. K: *szőke Bükkök'*
20. K: ***Éjnek***
21. K: *helyekbe***n**
22. K: ***te;*** *ah ezekbe***n**
23. K: *engemet*
24. K: ***fáradt*** *lelkemet.*
25. K: *Királyok*
26. K: *Kastélyokat,*
29. K: ***Félelem*** *'s* ***Bú*** *a' vad* ***Unalommal,***
30. K: *nyúgalommal;*
31. K: *A'* ***Nagyvilág***
32. K: *tudja 's útál*
33. K: *a'* ***Fösvény;***
34. K: *bűnteted.*
35. K: ***Nagyravágyás***
37. K: *szavától;*
38. K: *falától.*
42. K: *szent* ***berkedbe***
46. K: *már* ***ő***

47. K: *apolgatod,*
52. K: *Testekbe* ***keskeny*** *lalkeket.*
56. K: ***Világokat***
57. K: *Istenasszony én is*
62. ÓD.: *tettetés sem* A vesszőt a K szerint pótoltuk.
66. K: ***napjai,***
67. K: *görgenek zajognak*
68. K: *bukkanásai.*
69. K: *⟨Tisztán⟩ De ránk* ***midőn*** [...] ***borúlnak:***
71. K: *magába tsendesen.*
72. K: *Élünk 's kimúlunk*
73. K: ***midőn*** *szemem'*
74. K: ***Örök homályt*** *szó az* ***Halál:***
75. K: ***Magánosság*** *setét* ***Világán***
76. K: *Béhúllt*
77. K: *alá-követni,*
78. K: ***Kietlenén*** *vezetni,*
79. K: *ah, a'* ***Sírhalom'***
80. K: ***örző-angyalom,***
81. K: ***Magánosság!***
83. K: *álmaidba el felejtem*
86. K: ***Sír***

Az 1—6. vsz. a lap jobb, a 7—11. a bal oldalára van tisztázva.

A sorok tördelése már változatosabb, mint az ÓD.-ban, ahol csupán a vsz.-ok első sorai vannak kikezdéssel szedve. Mi a K szerint tördeltük a sorokat, mivel az ÓD. bizonyára technikai okokból egyszerűsített a költő eredeti elgondolásán.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai lírájának, de az egész felvilágosodás kori hazai — sőt európai költészetnek egyik legkiemelkedőbb műve; ahogy Haraszti Gyula már a századfordulón megfogalmazta: „A *Tihanyi ekhóhoz* s a *Magányossághoz* intézett fohászok — utóbbi az *Ódák* csoportjában — a világirodalom legigazibb érzéssel s legszebben írt elégiái közé tartoznak." (In: Beöthy 649. l.). Hozzá hasonlóan vélekedett később Babits Mihály: „A magányossághoz írt óda tökéletes remek ..." (Nyugat. 1923/I, 395. l.).

A tárgy, a magány és a csend kisdiák kora óta mélyen személyes ügye s élménye volt Csokonainak, amint pl. *Az Estvének le írása* c. zsengéje is tanúsítja, ahol ezt írta:

Illyenkor vehetnek a' musák időket
Pallás taníttya [a] tudományra őket
Mert ekkor szűnik meg a' Városi lárma
A Gondos musáknak igen nehez járma.

(Cs/ÖM. I, 6. l.)

1798 tavaszán magányvágyát, a mindig vigaszának érzett természetsóvárgását felfokozták sorozatos csalódásai, keserű társadalmi élményei. Így válhatott, mély személyes indítékai alapján a korszak egyik legnagyszerűbb lírai darabjává a költemény, amely az egész európai rousseauizmusnak: társadalmi kiábrándultságnak s természetrajongásnak egyetemes érvényű megfogalmazása, egyben a hazai szentimentalizmusnak s preromantikának is mintadarabja.

A személyes, egyéni átélést azért is fontos hangsúlyoznunk, mivel már a múlt században fölmerültek német mintákra, forrásokra vonatkozó föltevések.

Horvát István már az *Ódák* megjelenése évében, 1805-ben elismeréssel említette a kötet „jó munkái" sorában (ld. *Mindennapi.* Horvát István pest-budai naplója. 1805—1809. Bp., 1967. 241. l.).

Haraszti a vers érzelmi, személyi hátterét így vázolta: „Sebei hegedőben voltak, s ép ezért most néha megint jobban sajogtak: ujból ki-ki törnek belőle azok a jajhangok, miket előbb Tihany echója visszhangozott, még barangolásai közben is; mihelyt eltávozik a baráti körből s magára marad, a magányban újra elmélázik, szemébe könyek szöknek s ismét csöndesen zokogni kezd [...]" (145. l.). Az esetleges német hatást is ő pendítette meg valamivel később: „Ha ma írnék Csokonairól monographiát [...] fontosnak tartanám ama német költőkről is szólni még, kik ekkortájt s később is oly rendkívüli hatással voltak a magyar költőkre, értem Matthissont és Salist. Oly mérvű utánzást minőt most Bürgerrel szemben mutattam ki, az utóbbi két német költővel szemben nem mutathatni ki Csokonainál, s bár nem rég ép e célból végig lapoztam költeményeiket, alig találtam köztük bár olyat is, melynek tartalma a legtávolabbról is rokon legyen Csokonai valamelyik költeményével: ilyenek még leginkább Matthissontól a Die Einsamkeit, Der Einsiedler, Salistól pedig az An ein Thal című, mely utóbbi tán legközelebb áll a magányossághoz írt elegeiához. De ha tartalmilag nem is utánozza Csokonai e költőket, azért nem kevésbbé hatásuk alatt áll, bizonyára inkább az ő tanítványuk, mintsem a Bürgeré. Igy például az az olvatag melancholia, mely az érzelgősségig megy nála, több mint esetleges rokonság, mint az egyéniség rokonsága s a kor azonos hatása, mert e melancholia, szorosan összeforrva a természet amaz imádásával, mi e német íróknál lépten-nyomon jelentkezik. Csokonai bizonyára az ő nyomdokaikon haladva vitte be oly mérvben költészetünkbe a természet festését, mint előtte még senki." (Figy. XIX [1885], 18—19. l.) Föltevése bizonyítékául említi tárgyalt versünk 68. sorát: „Matthisson megénekli a genfi tavat, Csokonainál pedig már a Balaton képe merült fel

a »Tihany riadó leányához« intézett költeményben. Sőt mi már nyilvánvaló bizonyítékul szolgálhat, Csokonai néha egyenesen a németországi éghajlati szépségek köréből vesz fel költeményébe képeket; így például a büszke lelkek életét ily hasonlattal illustrálja: [»] kőről kövekre görgenek, zajongnak mint Rajna bukkanásai.« Az ily sor arra utalna, hogy a költemény, melyben előfordul, tán fordítás, részemről, minthogy egészen a költő szívéből látszik fakadottnak, inkább annak tulajonítom, hogy Csokonai egészen beleélte magát a német költészet közvetítésével a német természet szépségeibe is." (Uo. 19. l.)

A kutatás e föltevések nyomán kezdett keresni Matthinson- és Salis-hatásokat Csokonai versében; Baróti Lajos már konkrét kölcsönzéseket is fölfedezni vélt a két német költőtől: „A magánossághoz írt óda szintén Matthissonnak egyik költeménye (Die Einsamkeit) után készült. Mint címök is elárulja, mindkettőben ugyanazon tárgy van feldolgozva, a magánosság szeretete s a meghalás vágya, mert csak a sírban van zavartalan magány. Részleteiben azonban közelebb áll Salis An ein Thal című költeményéhez.

Ime pár megegyező sor Matthissonból:

Der Städte Getümmel ist rauschend...	Futsz a zsibongó városok zajától.
Sie ... Flieht Park und Alleen.	
Drum hore meine Sehnen ...	... érted gyakorta mint sohajtozom.
Mir sei bis zum Grabe Gefährtin ...	Siromba csak te fogsz alá követni.
Der Welt zu vergessen ...	... elfelejtem világi szenvedésemet.

Még több kifejezési reminiscentia van a Magánosságban Salis említett költeményéből. Íme a szembetűnőbbek:

Entlegnes Thal, von Fichtenhöhn begrenzt,	Itt a magános völgybe és cserében
Mit Erlenreihe umheget, flache Matten!	Megfrisselő árnyék fedez,
	... tiszta forrás csergedez.
Nimm, Schattengang, mich auf!	Ezekbe gyakran vezess be engemet,
In deiner Nacht entschlummern alle Sorgen!	Nyugtatni lankadt lelkemet.
...statt rauher Kriegstrommeten hallt hier ..."	Futsz a csatázó trombiták szavától.

(Figy. XXI [1886], 230. l.)

Demek Győző részben cáfolta, részben megerősítette: „Baróti [Lajos] tévesen mondja (Figyelő 21. köt.), hogy Csokonai *A magánossághoz*-a „részleteiben Salis An ein Thal-jához áll közelebb, mint M. [= Matthisson] Eisamkeitjához" (EPhK. 1891: 236. l.). Mathisson hatását viszont ugyanitt — párhuzamokat is idézve — „kétségbevonhatatlan"-nak nevezte: „M.-nak [= Matthissonnak] összes kétségbevonhatatlan hatása Csok.-ra [. . .] csak két versében nyilvánul: A *Rózsabimbóhoz* és *A magánossághoz* című*ek*ben." (I. h. 237. l.) A következőkben azután Matthisson mellett Salis, sőt Horatius hatását is igyekszik kimutatni a költeményben: „*A magánossághoz* című*ben* már nem egyedül M. [Matthisson] hatása szerepel, hanem az övé, Salisé és Horatiusé együttesen. Horatiustól vett egyes képeket, Salis An ein Thal-jából merítette az eszmemenetet, s az egésznek szellemét, szinezetét M.-tól, még pedig: An die Stille és Die Einsamkeit cz. költeményeitől kölcsönözte. Előbbiekből rokon:

Wenn aus leichter Silberhülle
Luna niederschaut.

Ach mit wehmuthsvoller Rührung
Freundin denk ich dein.
Hier, wo Leichtsinn und Verführung
Giftbethaute Rosen streun.

O begluckt, wer in des Haines
Trauter Dunkelheit

Sich mit reinem Sinn zu deines
Opferherdes Priester weiht.

A lenge hold halkkal világosítja
(A szőke bikkfák oldalát).
Oh kedves istenasszony! én is érted
Gyakorta mint sóhajtozom
Mert szívemet baráti módra érted
Midőn veled gondolkozom
Ártatlanúl kecsegtetel magadba
Nincs tettetés sem csalfaság
szavadba
Hív vagy, nem mint a mai
Színes világ barátait.
(Lám, mely zavart lármák között
forognak
A büszke lelkek napjai)
De ránk, mikor szent fátyolid
vonúlnak
Mint éji harmat napjaink lehullnak
Tisztán, magába csendesen
Élünk, kimúlunk édesen.

Látnivaló, hogy Csok. a kedves magánossági kép festésében tovább megy, mint M. s azt egészen a halálig vezeti. Az Einsamkeit-ból rokonok:

(Der Städte Getümmel ist rauschend
und leer
Mir sei bis zum Grabe
Gefährtin und Braut

Futsz a zsibongó városok falától)
Síromba csak te fogsz alá követni
Te leszel oh! a sírhalom
Völgyén is őrzőangyalom.
Te légy barátom
Mikor csak a sír lesz örök sajátom.

A német költemény utolsó szaka a magyarnak legelejére került:

Der Welt zu vergessen
Empfangt mich, ihr Höhn,
Wo tief zwischen Ranken
Der Wildniss versteckt
Kein menschliches Wanken
Den Träumenden weckt.

Áldott magánosság jövel! ragadj el
Álmodba most is engemet
. . . . . .
Végtelen álmaidba elfelejtem
Világi szenvedésemet
. . . . . .
E helybe andalogni jó
E hely poétának való.

A német (matthissoni) mintaképek mindegyike külön-külön elevenebb, szebb, dalszerűbb, mint a magyar, mely több magánossági költemény konglomeratuma s ódaibb akarván lenni, egészben elvontabb. Magyaros szinezete: Kisasszondon reád találtam,[1] [1] E vonatkozás is a mellett szól, hogy már somogymegyei tartózkodása idején ismerte M.-t (tehát a múlt század végén) s ő vele együtt az irodalmunkban távolról sem oly ismeretes s rá csak kevéssé ható Salist is; mindkettőt, mint mondtuk, nagyon valószínűleg, pozsonyi tartózkodása idejétől kezdve.] függetleníti némileg a mintáktól. Mint több költemény kivonatán, azonban nem lehet rajta egynek sem kizárólagos hatását kimutatni. M. leginkább a hangulatban, a halál utáni vágyakodásban hatott rája.

Egészben tehát kisfokú az a hatás, a mit M. Csok.-ra gyakorolt s épenséggel nem versenyezhet a Bürgerével, de még Kleistével sem. Csok. is, hasonlóan Bacsányihoz, inkább élvezte M. mocsoktalan, szűzies költészetét, mintsem hogy befolyásoltatta volna magát általa. Hogy »a német erdők bérczeiben örömet talált«, maga vallja be, de azért nem felejtette lelkét az erdőkben. Átültette hozzánk a németek művelte természetfestést (mely éghajlatunkban azonban nem akart tenyészni), de ebben inkább a kor ízlésének hódolt ..." (I. h. 238—239. l.)

Demek föltevéseit erőltetett párhuzamoknak vélte az ItK. *V.* névbetűjű bírálója: „A Csokonaira gyakorolt hatás kimutatásában se szerencsés Demek. [...] Matthisson így ír:

»Wenn aus leichter Silberhülle
Luna niederschaut«, —

mi elég Demeknek arra, hogy Csokonai e két sorát

»A lenge hold halkkal világosítja
A szőke bikkfák oldalát« —

lefoglalja Matthisson számára, miután mindkettőben az alany a hold. De hisz így eredeti költő nem létezik a világon, mert hisz külön világrendszert, külön

növényzetet csak nem fedezhet fel egy költő, levén ugyanazon hold alatt lakó s rózsabimbókkal foglalkozó lény.

Továbbá: Matthisson:

»O beglückt, wer in des Haines
Trauter Dunkelheit
Sich mit reinem Sinn zu deines
Opferherdes Priester weiht.«

Csokonai:

»Lám, mily zavart lármák között forognak
A büszke lelkek napjai.
De ránk, midőn szent fátyolid vonulnak.
Mint éji harmat, napjaink lehullnak
Tisztán, magába, csendesen
Élünk, kimulunk édesen.«

A mint látható, szerző vagy magyarúl nem tud, vagy németül, mert a szembeállított költemények úgy rímelnek össze, mint »csillag és gereblye«, hogy Aranynyal szóljunk." (ItK. 1891: 124—125. l.) S a bírálattal lényegében egyetérthetünk, ahogy Kastner Jenő is ennek alapján írhatta: „Salisra és Matthissonra csak egyszer emlékeztet *(A magánossághoz)*." (ItK. 1922: 49. l.)

Haraszti a századforduló táján írt Csokonai-portréjában a költemény „clair-obscur ... festőiség"-ét emelte ki (In: Beöthy 649. l.).

Ferenczi a vers mélyen személyes jellege mellett a Csokonaiban teljesen alanyivá lényegült Rousseau-élményre mutatott rá találóan: „ugyanekkor írta Kisasszondon, Sárközy birtokán, egy forrás melletti gyertyánfa alatt *A magánossághoz* költeményét, melyben leghűbben jellemzi magát, mint Rousseau tanítványa, mint embereket, világot kerülni vágyó, elmélkedő, andalgó, lankadt lélek, sóvárgva a magányt, mely a világ legyőzöttjeinek vigasztalója, az erény, bölcsesség és költészet szülője." (93. l.) Ehhez később még ezt tette hozzá: „Nagy Gábor s mások ösztönzéseinek engedve, írt 1801 február közepén Görögnek, kérve pontos adatokat fizetéséről és kötelességeiről; itt egyszersmind igen érdekes jellemrajzot adván önmagáról, mint Rousseau követőjéről, mellékelte *A magánossághoz* című ódáját, mint lelkének hű képét." (I. m. 111. l.) A hivatkozott levélben (ld. MM. II, 863—866. l.) Csokonai valóban szól Rousseau-val közösnek érzett lelkivonásairól, de tárgyalt versünkről e levélben nem esik szó.

Maday a vers stilisztikai értékeit, festői „színtónusait" (22., 24. l.) és stilisztikai figuráit (ellentétek stb.) hangsúlyozta (29—30. l.).

Harmos Sándor műfaji megközelítésében azt hangoztatta, hogy „*A Reményhez, A Tihanyi Echóhoz, A Magánossághoz* intézett fohászok nem elégiák, hanem dalok, ódák, a miknek költőjük tartotta" (Csokonai lyrája. ItK. 1913: 10. l.).

Harsányi István a „couleur locale" festést emelte ki a költeményben (Rok. 54. l.).

Szerb Antal először vetette föl a preromantika gondolatát e verssel kapcsolatban: „A másik réteg a preromantika rétege. Csokonai magyar Rousseau akart lenni, így is nevezték kortársai és mint Rousseau, az »ember és polgár« címére vágyott. Ő is szívesen látta magát az elhagyott, magányos érzékeny szív pózában és árvasága nem is volt egészen póz, hanem inkább keserű kényszer. A magányosságnak, a természetes egyszerűség kultuszának gyönyörű emléket állított a Magányossághoz és a Tihanyi Echohoz intézett versében, a magyar preromantikának két legszebb emlékében [...]" (*Magyar irodalomtörténet*. I, Kolozsvár, 1934. 282. l.)

Horváth János szerint „magányfilozófiáját lírailag éli át benne" (Csok. 40. l.), s így folytatja: „Nem halálvágy, nem sírköltészet ez: a halál állapotába is átvitele, átringatása a virtus, bölcseség és poétaság magányszerelmének; a magánosság mitológizálása, isteni megszemélyesítése, halhatatlanítása, s úgy aztán hódolat előtte és magasztalás. Jövevény jámbusi formában ez az első nagyobb arányú remek a »megújhodás« lírai költészetében." (Uo. 41. l.) Dicséri ugyanitt versművészetét s nyelvi művészetét is, „el nem koptatott »termés« szavait".

Klenner részletesen fejti föl a költemény preromantikus, szentimentális szálait: „Mintha a német Höltyt hallanók [...] A holdvilágos estén és az éjtszakán kívül csak a magánosság hozhat boldogságot preromantikus szentimentális lelkének." (29. l.)

Waldapfel József szerint „A költemény abból a szempontból is jellemző, miképpen élnek tovább Csokonai legérettebb költeményeiben fejlődésének túlhaladott szakaszai értékes eredményeikben. E költemény dekorációjában például a magyar táj rendkívül konkrét és érzéki módon festett részletébe a maga egykori tanult poétai világának, az antik és rokokó mitológiának lakosait is belelátja [...]" (MFelv. 298. l.)

Vargha Balázs úgy látta, hogy „Éppen olyan tisztán rousseaui ez a vers is, mint »Az estve«. S mondanivalójukban sincs olyan végletes különbség, mint első pillanatra látszik. A magános sétáló megnyugvást, vigasztalást keres, a zajgó társadalomból az erdő csendjébe menekül." (CsVM. 72. l.) Később is hasonlóan vélekedett, de akkor a költő más korábbi verseivel vetve egybe, azt emelte ki, hogy mondanivalója „Ugyanaz, amit diákkora óta sokféleképpen variál: a szellem emberének *(bölcs s poéta)* élete többet ér a nagyurakénál." (ArcV. 202. l.)

Kiss Tamás részletesen foglalkozott az ódával a költő halálának másfél százados évfordulóján: „*A magánossághoz*-ban az egyéni panasz egyetlen sorrá apadt: »Ha mások elhagynának is, ne hagyj el« ... Az ódában a gondolati elem válik uralkodóvá, a rousseau-i filozófia bontakozik ki, átszőve társadalmi kritikával, királyok, fösvények, gazdagok, nagyravágyók világa ellen. Mégsem a társadalom megvetése szól belőle, ellenkezőleg: egy embertelen társadalom megvetettje, akinek számára a magány egyetlen megoldást

jelent: »Te azt, ki megvetette a világot, Vagy akinek az nyakára hágott Kíséred és ápolgatod, Magát magával biztatod.« Romantikus világ ez, melyben azonban nem szakadtak meg az élethez visszavivő szálak. Ott a »szelíd falu s mező«, a »szomszéd pór«. Itt sem és sohasem szakadtak meg egészen Csokonai társadalmi gyökerei. A természet már a legbensőbb élmény, a hazai táj elbájoló szépsége kél életre. Csokonai, akinek nem jutott osztályrészül Itália, irodalmunk legszebb képét festi a dunántúli táj enyhe hajlatairól, a csonka gyertyánok, szőke bikkfák, erdők, cserék hangulatáról, szín, fény és árny villózásairól a »lenge hold« világánál, telve páratlan hangulati és nyelvi finomsággal. A ferenci terror, a rendi tirannizmus béklyóiból szemünk előtt szabadul itt fel a lélek s találja meg az átmeneti életformát. A halál se áhított többé. Az ifjú költő Álom c. verséből jól ismert friss, érzékletes halál-képe jelenik meg:

Sőt akkor is, mikor szemem világán
Vak kárpitot sző a halál;
Ott a magánosság setét világán
Behullt szemem reád talál.
Síromba csak te fogsz[!] követni,
A nemtudás kietlenén vezetni ..."

(Alf. 1955/1: 83. l.) (V.ö. uő.: *Csokonai két évszázada*. It. 1973/4: 809. l.)

Takáts Gyula a vers háttérrajzát adta, helyszíni megfigyelései alapján: „Akkortájt a széparányú kisasszondi kastély mögött egy nagy gesztenyés és gyümölcsfás kert húzódott. A kert végiben volt a költeményben megörökített egykori cser-, gyertyán- és bükkfás völgy forrással, patakkal és tóval. Ma is ott találtam a patakocskát és a tavat. Ám a forrásból már kutat mélyítettek, melynek neve Csokonai kedvenc bükkfájáról a Bükkfakút nevet viseli ma is." (PIM Évk. 1962: 48. l.)

Julow Viktor — mint előtte többen is már — *A' Tihanyi Ekhóhoz* c. verssel vetette egybe, azt írván, hogy az abban megnyilvánuló „fájdalmasan lázadó hangot *A magánossághoz* című elégiában már a tiszta rezignációé váltja fel. A szenvedésekre egy ír van, a természettel megosztott magány. Ez edzi a szívet a halál gondolatához, amely a világ talmiságát megismert böles számára nem elrettentő többé, hanem kívánatos. Csokonai azonban e mélyen pesszimista költeményben sem tagadja meg felvilágosodott humanizmusát: számára a magány nem puszta negáció (»Te szülöd a virtust... / Tebenned úgy csap a poéta széjjel, / Mint a sebes villám setétes éjjel; / Midőn teremt új dolgokat / S a semmiből világokat.«) A vers elsősorban varázslatos tájfestéseivel ejt rabul." (MIrT. III, 239. l.)

Érdeméhez méltón, versszakról versszakra elemezte a költeményt Sinkó (230—234. l.), többek között ezt írva: „*A magánossághoz* című költemény sokrétűsége, a benne felgyűlt emocionális tartalom, a szófűzések mágikus hatalma oly nagy, hogy első szavától kezdve mint külön világegyetem csilla-

gai alatt barangolunk sorról sorra, strófáról strófára — néha meg, mintha a hangok zenés sűrűje, a képek, a gondolatok és érzelmi reflexiók csak varázsszavak lennének, melyektől mint végső valóság, vagy végső valóságot tükröző sima felszín válik érzékelhetővé a csend, igen, maga a csend fájdalmában is tudós, megenyhült, mosolygó mozdulatlansága." (230. l.) Majd így folytatja: „A méltatlanul kihasznált, önmagának is idegenné vált, igen hányatott, üzött, reményeiből kifosztott, vándorlásaiban elfáradt költő nem az egyedüllétben, hanem a magányos természettel való együttlétben talál újra önmagára; az egyéni magányosságnak a másik, a minden egyénit meghaladó ősmagányossággal való összetalálkozásában. *A magánossághoz,* az emberek világától eloldott ember ünnepi költeménye első sorától kezdve az álmok anyagtalan anyagából szőtt édes pillanatnak sóhajtó marasztalása és egyben egy halknál is halkabb szorongás az áldatlan ébredés gondolata miatt." (Uo. 231. l.)

Szabó Zoltán a vers stílusáról szólva részben „a mindennapi beszéd közvetlenségét" idéző jelzőkre, részben „az összetett érzetek [. . .] azaz eltérő természetű érzetek" társulására hívta föl a figyelmet (pl. *„halkal világosítja"*). (*Megjegyzések Csokonai stílusáról.* NyIrK. 1966: 250, 257. l.)

Szegedy-Maszák Mihály igen alapos verselemzésben foglalkozott a költeménnyel, a Csokonai által is jól ismert, sokat forgatott Eschenburg példatára nyomán próbálván meghatározni, mi az, amit a költő ezúttal, „az európai líra közkincséből merít" (ItK. 1969: 281. l.). Végkövetkeztetését így összegezte: „Csokonai költeményét nem a benne megnyilvánuló érzékenység teszi eredetivé, hiszen azt kortársai közül sokan ugyancsak érvényre juttatták verseikben. A magyar költőt az a képessége emeli legtöbb külföldi és hazai kortársa fölé, mellyel ezt a megváltozott érzékenységet a versstruktúra megfelelő átalakításával tárgyiasítani tudja. Átvesz egy jellegzetesen XVIII. századi versmodellt, s azt úgy módosítja, hogy közben a klasszicista téma-verseléstől a romantikus élmény-költészethez közeledik. Nem nevezi néven témáját, hanem a költemény végére eljuttatja olvasóját annak megértéséhez. A XVIII. századi költészet legáltalánosabb beszéd-helyzetét: a megszemélyesített absztrakció megszólítását idézi, hogy a maga még romantika előtti nyelvi helyzetét erősítse, de ezt a konvenciót deformálja, azaz rájátssza az új, megváltozott érzékenységnek megfelelő, nem objektíven megjelölő, hanem a zenei artikulációhoz hasonló, szuggeráló, asszociáló, implikáló szintaksist." (I. h. 290. l.) Később a század lírai műfajairól szólva megállapította, hogy „A magyar leíró vers története Bessenyeivel kezdődik *(Bécs, 6 Marti 1777. 9 órakor reggel).* A döntő változást azonban nem a költői írás megjelenése, hanem a sententiának és a picturának a teljes összeolvadása jelentette. E kettő még Csokonai legjobb műveiben is elkülönül egymástól (l. *A magánossághoz*)." (In.: IrFelv. 948. l.) Julow Viktor a szerkezetstruktúra felől vizsgálta a költeményt a Csokonai-bicentenárium évében: „A fejlődés azonban itt sem áll meg. *A magánossághoz* formailag még visszakanyarodás is, annyiban, hogy újra allegorikus perszonifikáció áll a csodás elégia művészi centrumá-

ban. De már a Magánosság alakját megszólító, azzal nyomban érzelmi viszonyba lépő hangütés olyan személyességet hoz magával, amelyet a szentimentális életérzésből szív magába, s a barokkban aligha képzelhető el. Az *allegória* — amely tiszta formájában mindig racionális, élesen körülrajzolt, jelentése pontosan átírható — itt finom érzelmiségbe mosódik, elveszti körvonalait, többjelentésűvé, mélyen sejtelmessé válik, erősen a *szimbólum* felé közeledik." (*A barokk Csokonai stílus-szintézisében.* ItK. 1969: 655. l.) Ugyanakkor kísérletet tett a „nagy elégia" strukturalista elemzésére is (*Csokonai klasszicizmusa és manierizmusa.* Alf. 1973/11: 84. l.).

Szabó Ede lírai elemzésben szólt „a világirodalom legszebb verseinek egyikéről", nem hagyva ki az összehasonlításból *A' Tihanyi Ekhóhoz* sorait és Shakespeare-t sem (ld. *Teremtő szomorúság.* Új Írás. 1979/7: 59—63. l.).

Vörös Imre a kor hazai tájköltészetét elemezve foglalkozott a sok szentimentális elemet is tartalmazó költeménnyel: *„A Magánossághoz* című vers témája szintén a természetbe való beilleszkedés. A rendkívüli konkrét tájleírás ezúttal már messze távolodik a brockesi—halleri sémáktól. Föl kell azonban figyelnünk ennek a sok szentimentális elemet is tartalmazó műnek a tájjal kapcsolatos frazeológiájára: a Magánosság erdője »szent«, ahol »titkos égi szónak« a biztatását hallani, itt van a virtus szülőhelye is; a természet tehát — bár most sem utal egy transzcendens világra — önmagában is szakrális jelentést hordoz." (*Felvilágosodás kori tájleíró költészetünk eszmei forrásai.* It. 1984/1. 19. l.)

Legújabban Nemes Nagy Ágnes foglalkozott gondolatmozdító esszében a költeménnyel, a preromantikus (szentimentális) líra magánykultusza mellett a 7. vsz.-ban már „a romantika villámá"-t fedezve föl: „A későbbi, romantikus életérzésnek korai felvillanása a 18. századi versben. A semmiből világokat teremtő poétai, egyáltalán szellemi erő: ez az, amit Csokonai legerősebben, legaktívabban állít ebben az önvigasztaló versében, és valóban, ez a legerősebb orvosság a magány ellen, a magány által. Itt derül ki, hogy a búsongó elégia önéletvers is; a költő mélyen jogosult és állandóan megsértett, semmibe vett, megtiport önérzete itt fölemeli a fejét. Ez a gondolat: a semmiből új világot teremteni, talán itt fogalmazódik meg először magyarul. Később nagy utóélete lesz..." (Nemes Nagy Ágnes: *Szőke bikkfák.* Verselemzések. Bp., 1988. 13. l.)

6. *Kisasszond:* Somogy megyei helység: a Csokonait vendégül látó Sárközy István nagybajomi kúriája közelében (v.ö. Vargha Balázs. ArcV. 199—200. l.).

9. *tsere* (táj., rég.): cserjés, kis erdő.

14. *kákasátor:* A fogalommal Csokonai Szentjóbi Szabó Lászlónál is találkozhatott:

Ott eggy partba, a' fák között,
Melly visszázza a' hangot,

Építs kákából-kötözött
Múlatságos barlangot
(*A' Péczeli Kert.* — Szent-Jóbi Szabó László költeményes munkái. Pest, 1791. 18. l.)

Később maga is használta a *káka kunyhó* kifejezést prózai írásában, az Aggteleki barlangról írva: „mintha kővé vált káka kunyhók, oszlopokra rakott halász kalibák lettek volna..." (HG. II, 691. l.).

35. *hiszem* (nép.): hit, bizakodás.

39. *Honnyod* (táj., rég.): Honod.

47. *apolgat* (rég., nép.): csókolgat, ill. ápolgat, becézget.

53—56. E sorokat a *Szentivánéji álom* V. felvonásának l. színje 12—17. sorával szokták egybevetni:

The Poet's eye, in a fine frenzy rolling,
Doth glance from heaven to earth, from earth to heaven.
And as imagination bodies forth
The forms of things unknown; the Poet's pen
Turns them to shapes, and gives to airy nothing
A local habitation, and a name.
(*A Midsummer Night's Dream.* The Penguin Shakespeare. Edited by G. B. Harrison. London, é. n. 73. l.)

Arany János fordításában:

Szent őrületben a költő szeme
Földről az égre, égből földre villan,
S míg ismeretlen dolgok vázait
Megtestesíti képzeletje, tolla
A légi semmit állandó alakkal,
Lakhellyel és névvel ruházza fel.
(*Szentivánéji álom.* V. felv. 1. szín. 12—17.)

(V.ö. Szilágyi: CsMűv. 326, 343. l., Továbbá: Szabó Ede i. m. Új Írás. 1979/7: 61. l.)

Arra, hogy Shakespeare e művét ismerte volna Csokonai, nincs adatunk; az azonban bizonyos, hogy ismerte Rousseau *Contrat Social*-ját, ahol is ezt olvashatta: „le vrai génie, celui qui crée et fait tout de rien" (Chap. VIII. *Du peuple* 1782. 76. l.) Magyarul: 'az igazi zseni, aki a semmiből teremt és csinál mindent.' (V.ö. Szauder: *Csokonai poétikájához.* In: MestAlk. 78. l.)

67—68. *Rajna bukkanásai:* a Rajna híres zuhatagja Schaffhausennál, amelyről Csokonai metszeteket is láthatott, ill. Svájcot járt kálvinista teológusoktól beszámolót hallhatott.

Verselése

Mint volt róla szó, a K-n a cím után ott áll: „Német Jámbusokban" (v.ö. Haraszti 276. l.).

Ezekről a jambusokról írta Sík Sándor (idézve a példák között Csokonai itt tárgyalt verse 1—4. sorát is): „A költők tudatosan jambust írnak, de ösztönszerű magyar ritmusérzékük a jambuson belül, annak kára nélkül, úgy helyezi el a hangsúlyokat, hogy bizonyos magyaros ritmust adnak." (*Verselésünk legújabb fejlődése.* It. 1918: 141. l.)

Horváth János így írt róla: „Jövevény jámbusi formában ez az első nagyobb arányú remek a »megújhodás« lírai költészetében; mesteri biztosság a formában, érzelem és ritmus oly természetes együttjárása, mintha egymást sugalmaznák; oly versművészet, mely nemcsak, hogy ki nem zökkent a hangulatból, hanem azt a szakok nagy, lassú hullámaival mintegy maga táplálja s tartja fenn hosszan, végig, töretlenül, igézetesen." (Csok. 41. l.)

Elek részletesen foglalkozott vele: „A modern magyar vers-esztétika egyik régibb s egy másik újabbkeletű törvénye — mely utóbbit az Arany utáni kor költészetének formai vizsgálata során, a pongyola jambus problémájával kapcsolatban ismertek fel — azt mondja, hogy a jambusi sor jellegét az utolsó, illetőleg a második láb, a trocheusit viszont az utolsó előtti, illetőleg az első láb határozza meg; tehát azoknak (vagy legalább is az egyiknek közülök) tiszta jambusoknak, ezeknek pedig (legalább is egyiküknek) tökéletes trocheusoknak kell lenniük ahhoz, hogy a sor eredeti jellegét el ne veszítse. Nos Csokonai mintha ismerte volna már e modern verstani követelményt, költeményeiben alkalmazkodik hozzá, s mivel minden bizonnyal öntudatlanul, annál érdekesebb ez a tény ösztönös művészetére nézve. Legmonumentálisabb jambikus versében, »A magánossághoz« című*ben* pl. mind a 88 sor második és utolsó lába tiszta jambus, bármennyire is spondaizálja különben a sorokat. (Már az indulásnál: Áldott *magá*nosság, jövel! *ragadj* el Álmod*ba most* is en*gemet;* stb.)" (57. l.) Az „esztétikai megegyezés" — a mélabút sugalló jambusi forma-példájaként is hivatkozott e versre (105. l.), s foglalkozott rímeivel is: az *érted* ~ *érted* önrímével (72. l.), a *ragadj el* ~ *hagyj el* „pompásan lejtő toldott rímei"-vel (75. l.), valamint az „érező / Szív és szelíd falu s mező" átívelésével (89. l.).

Vargha Balázs ezt írta verseléséről: „Ebben a versben érte el a tökéletességet az új verselési mód, a rímes-időmértékes. Mesterien ritmizált jambus-sorai sehol nem tesznek erőszakot a kiejtés, szórend természetes módján." (CsVM. 72. l.)

Nemes Nagy Ágnes részletesen foglalkozott az „ötös és négyes jambusban íródott, kereszt-, illetve páros rímekkel" csengő vers zeneiségével, az akkor

még nálunk új jambusi lejtés mesteri alkalmazásával: „nehezen bírjuk tudatosítani: micsoda versbravúrnak vagyunk tanúi. Csak elolvassuk, csak meghallgatjuk versét, engedjük átfolyni magunkon a magánhangzók, a lágy mássalhangzók, a sok-sok likvida hullámzását, a remek, hosszú rímeket, a vers-zene édes tisztaságát. Mert talán mégis az a legnagyobb varázsa ennek a sokrétű remekműnek, ahogyan az elégikus fájdalom édessé, boldogítóvá válik benne, és ahogyan az édességen minduntalan átszüremlik a zenébe pólyált Melankólia." (I. m. 17. l.)

Verseléséről ezt olvashatjuk még az újabb verstani irodalomban, hogy „A felvilágosodás korában költőink nem utolsó sorban azért sajátították el olyan nehezen a jambusvers technikáját, mert az ideál metrumot tartották szem előtt. Ideál metrumnak nevezzük a klasszikus szabályok maradéktalan betartását. Ezt például a kitűnően verselő Csokonainál tapasztalhatjuk. Így többek között *A Magánossághoz* nyolcvannyolc sorában pótütemként csak a spondeust használja, és azt is csak páratlan verslábhelyen, a sorzáró ütem pedig kivétel nélkül jambus." (Kecskés—Szilágyi—Szuromi: KVers. 79. l.) Uo. elemzik a szerzők a vers 3. szakaszát is (98—99. l.).

A jambikus vers nyolcsoros strófáinak tördelése a K-ban változatosabb, mint az ÓD.-ban; mivel az egyszerűsítésnek technikai oka lehetett, visszatértünk az eredeti tördeléshez.

A versszakok képlete: 11a 8b 11a 8b 11c 11c 8d 8d

Dallama
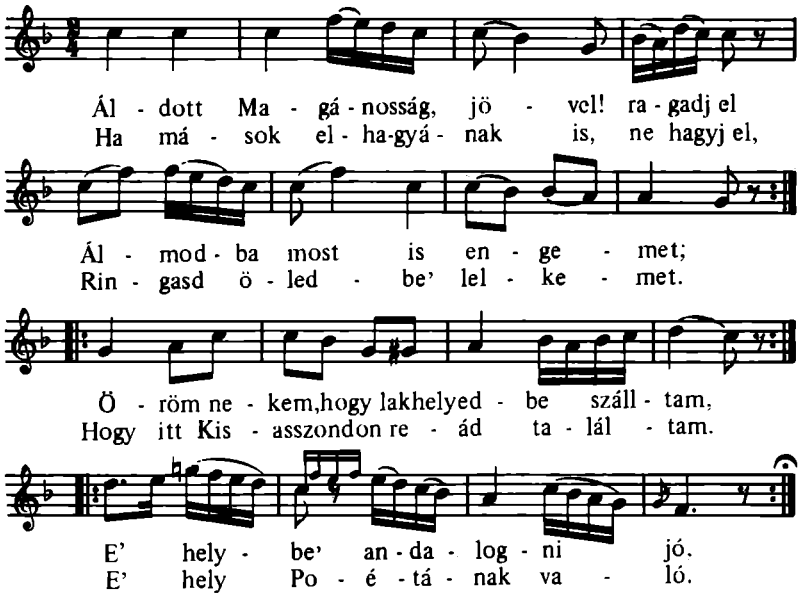
Közel egykorú dallama Tóth István melodáriumában (N° 31., 18. l.), „Aria" felírással, kísérettel, szöveg nélkül (v.ö. Benkő András NyIrK. 1963: 94. l.)

Érintette a vers e dallamát Kerényi György is a *Rózsim sírja felett* két dallamáról írva: „Itt volt tehát a vidékiek főproblémája: milyen dallamritmust illesszenek az ütemezetlen, magyar ritmusra átjátszhatatlan jambusversek fölé. Kéziratos énekeskönyvekben a legkülönbözőbb megoldásokkal találkozunk. Gyakori eset, hogy idegen énekek dallamait, gazdag szárnyalású áriákat kényszerítenek nem ütemezhető szövegekhez, melyekkel csak sok kényszerű melizma árán párosíthatók össze. Ilyen például egy ismeretlen szerző dallama Csokonai *A magányossághoz* című versére." (ItK. 1926: 237. l.)

Molnár Antal ezt írta a vers dallamáról: „Vannak végül nyugati stílű, gyakran többszólamúan lejegyzett, többnyire németes dallamok, ezek közt nem egy gyönge klasszikus-utánzat, sőt gáláns muzsikájú darab, amelyeket a főúri köreinkben elterjedt idegen ízlés iránti hódolatból használt föl kedveltető célzattal a költő, vagy amelyekre más alkalmazta hasonló céllal a már kész verset; ezeknek van persze a leghibásabb, legmagyartalanabb deklamációjuk. Ilyen pl. »Szép hajnal! emeld fel« (Daphnis hajnalkor), — »Idvez légy áldás forrása« (A nap innepe), — »Zokoghat még egy betűcskét« (Az utolsó szerencsétlenség), — a gáláns stílű »Életem mái komor órái« (A bukkal küsz-

ködő; *dúrban* !!), — a kellemes menüettlejtésű »Édes álom fogta« (Fannihoz), — a bájos németes diákdal »énekeljünk Cypriának« (Két szerető dalja), — »Áldott magánosság jövel« (A magánossághoz), — »Ha haragszol, megkövetlek« (Megkövetés) és mások." (CsMűdal. 6—7. l.)

Korszerű kísérettel kiadta Farkas Ferenc: *Énekeljünk Cypriának.* Bp., 1962. 2. sz. (v.ö. Sonkoly 120. l.) Sonkoly említi még Szőllősy András kéziratos átkomponálását és Dávid Gyula új megzenésítését.

Idegen nyelvű fordításai

Német: *Ode an die Einsamkeit,* von Claude d'Acy. *Strahl im Sturm.* Wien, 1961. 36—39. l.

Horvát: *Samoći.* Ford. Enver Čolaković. *Zlatna knjiga mađarska poezija.* Sastavio i preveo Enver Čolaković. Nakladni Zavod Matice Hrvatske. Zagreb, 1978. 104—106. l.

306. A' Haza' Templomának örömnapja

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, bár Csokonai kéziratleltárai szerint megvolt nála, sőt a saját kezű tisztázat; az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 5° Magam Purizáltjai" közt a 4. helyen fordul elő: *A' Haza Templomák Örömnapja,* Az 1803-i Kjt.-n a „Fazekas Urnál", vagyis a Fazekas Mihálynál levő anyagban szerepel (ld. Cs/ÖM. I, 103. l.). Közel egykorú csonka másolata Csokonai hagyatékából került a MTAK. Kézirattárába: KK. IV, 32a—36b. Ez a másolat a 49. sortól a 268.-kal bezárólag tartalmazza a verset s lényegében megegyezik az 1798-i első kiadás szövegével, de annak az AV.-hez képest nagyobb sortöbbleteit nem tartalmazza, néhol az AV. megoldásait követi s néhány esetben mindkét nyomtatott változattól eltér. Az AV. alapján készült közel egykorú másolata: OSzK. Quart. Hung. 3020: 43a—46e; 47b—48b.

Megjelenése

A költő Sárközy István biztatására s az ő költségén nyomtatta ki alkalmi versét Pécsett, 1798. júl. 4-re, Széchényi Ferenc kaposvári főispáni beiktatására. A kiadás pontos címe: „*A'* | *Haza'* | *Templomának* | *örömnapja.* | Szerzette | Csokonay Mihály. | [...] Pétsett, Engel Kristina [!] Özvegy Betűivel. 1798."

Később, 1805-ben az AV.-ben is közreadta, némileg lerövidített s átdolgozott formában, ezzel a fejszöveggel: „(Szereztetett Nagy Mélt. gr. Szétsényi Ferentz' Ő Exc.jának a' N. Somogy Vármegye' Főispányi székébe Jul. 4-dik napj. 1798. lett béiktatására; kinyomtatódott Pétsett. 1798. 8.)." (AV. 65. l.; a 8-as szám 8-rét alakot jelent.).

Márton József kiadása (PM.) s a Kföldyé az AV. szövegét adta közre, s ezt adta ki Toldy is, aki említést sem tett az 1798-i pécsi kiadás szövegeltéréseiről (noha pl. *A' Nemes Magyarságnak felülésére* esetében utal az 1797-i első kiadásra, habár ott is az AV. szövegét adta ki újra). A HG. szintén az AV. szövegét adta közre, de lapalji jegyzetben hivatkozott az 1798-i kiadásra (ld. HG. I, 235. l.). A nagyobb szövegeltérésekre esetenként rá is mutatott, ám még az elhagyott sorok közül sem mindenikre; Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) e tekintetben a HG.-t követték. Így teljes szövegével kötetünkben jelenik meg újra Csokonai alkalmi költeménye.

Keletkezése

Mint az AV. idézett fejszövege is elmondja, a vers Széchényi Ferenc gróf somogyi — közelebbről kaposvári — főispáni beiktatására készült.

A keletkezés körülményeit, minthogy Széchényi Ferenc Festetics György sógora volt, Haraszti Csokonai és Festetics kapcsolatából magyarázta: „nem-

csak tanítója, hanem költője is lett ő az iskolának. A grófi koronának fényétől múzsája több csillogást vett most mint egykor a rideg collegiumi falak között. Mindenféle ünnepélyeket rendezett, s minél leleményesebben: ének, alkalmi költemény, tűzijáték, kivilágítás, színelőadás mind tőle került ki; úgyszólva ceremonienmeisterje lett en miniature Festetichnek, a ki aztán mindig csak elismeréssel viseltetett iránta s meg-megjutalmazta, ha nem is valami fényesen. Mondhatni, hogy egész udvari poetája lett, még pedig nemcsak a grófnak magának egyedül, de egész családjának. Ő siratta meg a gróf testvérének özvegységre jutását, ő írt üdvözlő verseket a gróf sógorának főispáni installatiójára." (155—156. l.)

Ferenczi közelebbről is szólt az alkalmi vers somogyi hátteréről: „Csökölön és Nagy-Bajomban, meg ezek környékén időzött a költő 1798 májusa óta, hol gr. Festeticstől, gr. Széchenyi Ferenctől és nejétől, Festetics Juliannától várta azt a pártfogást, mely művei kiadását lehetővé teszi. Ekközben már előre tudván, hogy gr. Széchenyit július 4-én fogják beiktatni Somogymegye főispáni székébe, *A haza templomának örömnapja* cz. a. egy 310 párrímű alexandrin sorra terjedő alkalmi költeményt írt, melyet Széchenyi szívesen fogadott s 100 rfrtot adott érte. A költemény Pécsett jelent meg Sárközy István költségén; Csokonai személyesen ment Pécsre, hol Festetics vendége volt. Innen Kaposvárra tért vissza, tanúja volt a beigtatásnak, bevonulásnak, melynek képeit a Dorottya I. énekében örökítette meg." (90—91. l.)

Csokonai ekkoriban Sárközy István nagybajomi udvarházában vendégeskedett (v.ö. Takáts Gyula: *Csokonai Somogyban.* PIM Évk. 1962: 44. l.); Sárközy a maga szerepéről Kazinczynak 1805. okt. 26-án a következőket írta: „Csokonyai Hamvai nyugodjanak csendessen. — Mi is készíttünk, ha reá érünk reá valamit — Horváth ugyan bizonnyal. Én tettem őtet itt esméretessé, én nyomtattam ki az *Haza öröm napját* (vagy mi neve?) installatiónkkor. Csináltam neki jó akarókat is.[...] Mert darabjait öszve szedni lehetetlen az őtet betsűlni nem eléggé tudók szekrényiből." (KazLev. III, 459. l.)

Mivel a beiktatásról Csokonai jó előre értesült, föltételezhetjük, hogy — ideszámítva a nyomdai átfutási időt is — 1798 júniusának első felében keletkezett a vers.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, eredeti kézirata nem maradt az alkalmi költeménynek; két szövege ismeretes: az 1798-i pécsi kiadásé (Sz_1) s az AV. 1805-i változata (Sz_2). A KK. III. közel egykorú másolata (Sz_3) — amint szintén érintettük már — az 1798-i első kiadáson alapul, de itt-ott a Sz_2-höz igazodik, s van néhány kisebb szövegrésze, ahol mind a kettőtől eltér. Ezekre külön utalunk a jegyzetekben.

Kiadásunk alapja az AV., a jegyzetekben utalunk a Sz_1 eltéréseire is. A Sz_1 az *ő* s *ű* hangok hosszúságát általában nem jelölte; ezekre az eltérésekre külön nem hivatkozunk a jegyzetekben.

A címnek az autográf Kcsj.-n minden szava nagy kezdőbetűvel található, az AV. Mutató Táblájában csak az első két szó, s a *Haza* birtokos voltát ugyanitt hiányjel jelöli, s ugyanígy az 1798-i pécsi kiadásban is. Ennek a címlapján a szerző neve alatt a következő szállóige olvasható Vergiliusból:

„Aggredere ô magnos, aderit jam tempus, honores,
Pollio! & incipient magni procedere menses.
VIRGILIUS. Ecl. IV. *v.* 48, 12."

(Nem egészen betűhíven a HG. is idézi jegyzetben, a FK. nem, az ÖV. és utódai ismét közlik.)

A címlap hátoldalán az 1798-i kiadásban egy Horváth Ádám-idézet található:

„Élj! élj! nagy szivü Hazafi! a' ki szívedre vetted
Sorsunkat, és Músámat is unszolva serkengetted.
HORVÁTH, *Holmi* III. *v.* 25, 26."

Nem egészen betűhíven a HG. is közli jegyzetben, a FK. elhagyta, Vargha Balázs kiadásai ismét fölvették (ÖV.—M.).

Az 1. sor előtt az 1798-i kiadásban még ez a 12 sor található, amelyet a HG. lapalji jegyzetben közölt, s hozzá hasonlón a FK. is; Vargha Balázs kiadásaiban [ ]-be téve a főszöveg megfelelő helyén olvasható:

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENTZ lesz az én énekem —
Vajha most hattyúi szárnyam volna nekem.
Ímé e' fö *Grófnak* érdemei nagyok;
Somogynak hálával talpig adós vagyok,
V. *Amaz* már régolta pártfogásába vett,
Emez vélem sok jót sok szívességet tett.
SZÉCHÉNYI és Somogy két olly nevezetek,
Kiket én eléggé nem énekelhetek.
*Vi*rgoncz Phantasia! agyvelők' nimfája,
X. *Te* a' vén Valóság' piperés lyánykája,
Te lelkesítsd hát meg együgyü énekem'
Ha hattyúi szavam nem lehet is nekem.

1. Sz_1: ***Haza' hármasbértze***
3. Sz_1: ***Lelkek hághatnak***
5. Sz_1: ***szentek' szente***
6. Sz_1: *hangrang* sh.
7. Sz_1: ***Templomának***
13. Sz_1: ***nemhallott éneket***
15. Sz_1: ***Tömjént mirhát***
21. Sz_1: ***elhúnyt***

26. Sz_1: *Örvendj 's* [...] *Magyar' fia*
27. Sz_1: *szirtja!*
28. Sz_1: *írtja!*
    Sz_2: *írtja* A Sz_1 szerint em.
29. Sz_1: *Hegyre* kp. n.
30. Sz_1: *Kéméld* [...] *lépésemet.* —
33. Sz_1: *formába*
34. Sz_1: *melankóliás* [...] *homályjába.* —
36. Sz_1: *hidegenn izzasztja* kp. n.
39. Sz_1: *Tziprusfák'* [...] *árnyékába*
40. Sz_1: *Egyegy* [...] *magába*
41. Sz_1: *próbált dudva közt*
42. Sz_1: *Eltört*
43. Sz_1: *Hol rosdás odvába az elhányt sisaknak*
44. Sz_1: *Fészket a' halálos piripijók raknak.*
46. Sz_1: *országa.* —
47. Sz_1: *lett* kp. n.
48. Sz_1: *De kiket a' halál halhatatlanná tett,*

Kik mikor egynéhány [!] *embert megöltenek*
Magok halhatatlan életet nyertenek,
Ama' nagy vitézek, a' kik hajdanába

50. Sz_1: **Hazába.**
52. Sz_1: *engedhetik a' bémohodzások,*
53. Sz_1: *neveit,*
54. Sz_1: *Őrzik a' sok Magyar Vitézek'*
55. Sz_1: *folyamatja,*
    Sz_2: *folyamatja,* — A Sz_1 szerint em.
57. Sz_1: *ölébe*
58. Sz_1: *Fellármázván hátán* [...] *kétséget,*
59. Sz_1: *E' gazba* [...] *tetem-maradványok,*
60. Sz_1: *bálványok*
63. Sz_1: *állítasz Haza!*
65. Sz_1: *végre, hálá,*
    Sz_2: *hálá* A hiányzó kp.-t a Sz_1 szerint em.
70. Sz_1: *tsergeteg* kp. n.
71. Sz_1: *virágokkal béborúlt*
77. Sz_1: *tsonjait* kp. n.
78. Sz_1: *Hazám'*
81. Sz_1: *Be' kellemes vidék nyílik meg előttem,*
84. Sz_1: *kellő.* —
85. Sz_1: *sír* kp. n.
86. Sz_1: *sír.*

87. Sz_1: *Ákász*
88. Sz_1: *lantot.*
91. Sz_1: *filemile* [...] *aljába*
92. Sz_1: *magába.*
93. Sz_1: *felső hangzatja*
94. Sz_1: *dörgő lejtője* [...] *vág:*
96. Sz_1: *patak*
97. Sz_1: *arkába* sh.?
98. Sz_1: *szirtközön,*
99. Sz_1: *Cataractaként*
100. Sz_1: *megütközött,*
107. Sz_1: A kérdő mondat dőlt szedéssel.
szollék magamba,
108. Sz_1: *útamba,*
110. Sz_1: *platanusak között,*
111. Sz_1: *márványoszlop* [...] *veresellett* kp. n.
113. Sz_1: *erre* kp. n.
114. Sz_1: *könyvét a vederre.*
116. Sz_1: *a' nap május'*
117. Sz_1: *halkkal*
119. Sz_1: *Angyala:* Az idézet dőlt szedéssel, idézőjel nélkül.
120. Sz_1: *köt — Sirj teis* [...] *meghala!* — Az egész sor dőlt szedéssel, idézőjel nélkül.
121. Sz_1: Az idézet dőlt szedéssel, idézőjel nélkül.
122. Sz_1: *könyvezett*
123. Sz_1: *hévkönyvekkel*
124. Sz_1: *angyalkának,*
125. Sz_1: *Azomba még* [...] *Szüz*
126. Sz_1: *tüz.*
127. Sz_1: *visszahármaztatja.*
129. Sz_1: *mormognak,*
130. Sz_1: *Két felöl* [...] *harsognak*
131. Sz_1: *fent a' hegytetőbe,*
132. Sz_1: *'S imé leszáll* [...] *felhőbe.*
134. Sz_1: *ekkép*
135—136. Sz_1: Dőlt szedéssel, idézőjel nélkül.
137. Sz_1: *ekképen*
137—138. Sz_1: Az idézet dőlt szedéssel, idézőjel nélkül.
139. Sz_1: *megszollala*
141. Sz_1: *titoknak*
145. Sz_1: *fő angyal, kit én hajdanába*
146. Sz_1: *Buda várába,*
148. Sz_1: *Hazának*
151. Sz_1: *titok* kp. n.

152. Sz_1: *Magyarjaim a' ti fátumitok.*
153. Sz_1: *nemzetünk Istene,*
155. Sz_1: *kikelsz*
156. Sz_1: ***Magyar ég!***
157. Sz_1: *ditsőséged,*
158. Sz_1: ***nemzetem! ne félj!***
160. Sz_1: *megérhetném*
161. Sz_1: ***im** ez*
162. Sz_1: *pornak.*
163. Sz_1: *síromra* ***felülne,***
164. Sz_1: ***Magyar** dalra megzendülne.*
165. Sz_1: *Bé tevé az* ***angyal***
166. Sz_1: *újra kürtöltenek.*
Sz_2: ***ujra kűrtöltenek.*** A Sz_1 szerint em.
167. Sz_1: *Hazánk'*
168. Sz_1: ***Mennyei*** [...] *felmene* —
169. Sz_1: *Somogy* ***angyala,***
171. Sz_1: *bánatjától* kp. n.
172. Sz_1: *Czyndery'* Közönséges betűkből szedve.
174. Sz_1: *Templomba,*
175. Sz_1: *néked;* Az idézet dőlt szedéssel, idézőjel nélkül.
176.—178. Sz_1: Dőlt szedéssel, idézőjel nélkül.
179. Sz_1: *nyomba* kp. n.
181. Sz_1: *belől* kp. n.
182. Sz_1: *két felől* kp. n.
184. Sz_1: *alkotmányja*
185. Sz_1: *Gothika és*
186. Sz_1: *Pozsonyban.*
188. Sz_1: *Toronynyi támaszszal*
189. Sz_1: *E' nyoltzadik százba épült nagy*
Sz_3: *E' kilentz századnál*
195. Sz_1: *származhat*
196. Sz_1: *Kérkedhet*
198. Sz_1: *ajtójinak*

E sor után a Sz_1-ben még a következő 6 soros részlet található, amely az AV.-ből hiányzik, ill. más szöveg (199—204. sor) olvasható helyette.

Corinthusi rendü oszlopok két felöl
Tartották márványos tarka boltját belöl.
A közép sor harmintz oszlopot számlála,
'S minden harmadikán egyegy zászló álla.
Tornyos Sátor formán félrevont kárpitja
Tsillagos biborba a' nézést kinyitja

206. Sz_1: ***K**örmötzi aranyból v a n*
208. Sz_1: *buzog**a**nyja*
211. Sz_1: *v a n ö n t v e oldalára,*
$Sz._3$: *v ó l t ö n t v e*
214. Sz_1: *gyémánt táblák*
215. Sz_1: ***M**agyar **n**agynak*
218. Sz_1: ***T**égedet*
219. Sz_1: *Bé jön*
220. Sz_1: *SZÉ**CH**ÉN Y I*
221. Sz_1: *SZÉ**CH**ÉN Y IT*
222. Sz_1: *két r e m é n y i t!*
223. Sz_1: *Hazánk' f é n y j e*
224. Sz_1: *vár,*
226. Sz_1: *o s z l o p a dűlő nemzetünknek,*
227. Sz_1: ***D**ísze*
228. Sz_1: *Famíliád* [. . .] *Hazádnak,*
229. Sz_1: *Bölts GRÓF*
230. Sz_1: *lantomban **H**azám*
232. Sz_1: *énekem,*
234. Sz_1: ***szűz*** [. . .] ***n**imfájára,*
235. Sz_1: *SZÉ**CH**ÉN Y IT zöld babér' ágával*
236. Sz_1: *érdem' bíbor palástjával,*
237. Sz_1: *Int.*
238. Sz_1: *lesz:* [. . .] *a n g y a l á n a k:*
239. Sz_1: *égbe!*
240. Sz_1: A továbbiakban végig hiányzik a sor eleji idézőjel.
*nyertek. Tiéd GRÓF SZÉ**CH**ÉN Y I.*
242. Sz_1: *Kaposvára.*
243. Sz_1: ***V**ármegye,*
245. Sz_1: *GRÓF SZÉ**CH**ÉN Y I*
246. Sz_1: ***t**enger a' Balaton.*
247. Sz_1: ***o**rszága,*
248. Sz_1: *f e l s ő székére GRÓF SZÉ**CH**EN Y I*
A Sz_1-ben e sor után még ez a sorpár áll, ami az AV.-ből kimaradt:

Víg hanggal zengedez a' kunyhó 's palota,
Vivátoz a' nemes, tapsol a' rabota.

249. Sz_1: *a' bértz'* sh. [. . .] *lapos*
251. Sz_1: *Somogy v i g a d*
252. Sz_1: *betsül 's*

254. Sz_1: *veve* kp. n.
256. Sz_1: *SZÉCHÉNYI'*
260. Sz_1: *szivét 's ritka*
262. Sz_1: *nyertes SOMOGY SZÉCHÉNYIVEL?* Az egész sor dőlt szedéssel.
263. Sz_1: *Jósef* Dőlt szedéssel; *királya*
264. Sz_1: *Jósef* Dőlt szedéssel; *a' virtusnak már megholt példája*
265. Sz_1: Kp. n.
268. Sz_1: *Hazánk* [...] *merte,*
270. Sz_1: *Nem vagy e' hát nyertes SOMOGY SZÉCHÉNYIVEL?* Az egész dőlt szedéssel.
271. Sz_1: *Tót, Horvát, 's Dalmata ország* Dőlt szedéssel.
272. Sz_1: *GRÓF SZÉCHÉNYI az ő Vicze-Bánja.*
Sz_2: *Vitzé bánja* A Sz_1 szerint em.
273. Sz_1: *nevét*
276. Sz_1: *Magyar Ország* Dőlt szedéssel.
277. Sz_1: *Erdély* Dőlt szedéssel.
279. Sz_1: *Ausztria* Szintén dőlt szedéssel.
280. Sz_1: *Magyar characterbe.*
281. Sz_1: *Nápoly* Dőlt szedéssel.
ott-létivel
282. Sz_1: *nyertes SOMOGY SZÉCHÉNYIVEL?* Az egész sor dőlt szedéssel.
289. Sz_1: *'S Ferdinand* Dőlt szedéssel.
290. Sz_1: *Summában*
296. Sz_1: *néki.*
297. Sz_1: *szírenek*
299. Sz_1: *Bé töltvén*
300. Sz_1: *nyertes SOMOGY SZÉCHENYIVEL?* Dőlt szedéssel.
301. Sz_1: *szép Megye!* Dőlt szedéssel.
303. Sz_1: *bőség' angyala*
304. Sz_1: *SZÉCHÉNYID*
307. Sz_1: *vártál;*
308. Sz_1: *diadalmi kaput* Dőlt szedéssel.
310. Sz_1: *MINDENKÉP*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az alkalmi költemény keletkezésének hátterét Takáts Gyula így adta elő: „Csokonai 1798. júniusától vendégeskedett Sárközy Istvánnál. A megye életében igen mozgalmas napok voltak ezek. I. Ferenc már értesítette a megyét, hogy Sigray Károly helyébe Széchenyi Ferencet nevezte ki főispánnak. A megye vezetői, így Nagybajom is erre az ünnepre készülődött. Csokonai belecseppent mint vendég, ennek az ünnepi előkészületnek a hangulatába.

Az eseményeket már ettől kezdve a hivatalos aktákból is rögzíthetjük. A június 11-i megyei közgyűlés 496. pontjából idézem." (PIMÉvk. 1962: 44. l.) Lapalji jegyzetében a Kaposvári Állami Levéltár 1798-i megyei jegyzőkönyvére hivatkozik, de vagy nem szó szerinti másolatot közöl, vagy latinból készített fordítást:

„A királyi rendeletet a vármegye tisztelettel tudomásul vette és kihírdette, egyben pedig a hivatalából távozó főispánnak, aki hosszú éveken át odaadással munkálkodott, elismeréséül köszönő levelet küldött. Mivel az új főispán Gróf Schmideg László útján közölte a vármegyével, hogy beiktatását július 4-re tűzte ki, ezért a Karok és a Rendek az új főispán iránti odaadó szeretetüktől indítva ezt a beiktatást illő fénnyel óhajtják végrehajtani.

Elhatározták, hogy a beiktatás ügyében küldöttséget indítanak az új főispánhoz, e küldöttség tagjai lesznek: palini Inkey Károly első alispán és Zichy József tanácsos, szalabéri Horváth Imre és Somogyi János táblabírák, Sárközy István főszolgabíró és Záborszky Mihály szolgabíró. A küldöttség visszatérés közben a távozó főispánnak szóbelileg is kifejezi a megye háláját.

Mikor ez a küldöttség már biztos hírt hoz az új főispán indulásának napjáról, akkor egy másik küldöttségnek az lesz a feladata, hogy Simonyiba induljon a vármegye határára, ahol a Karok és Rendek nevében majd illően üdvözli az új főispánt. A küldöttség tagjai lesznek: gyulai Gaál Kristóf, aranysarkantyús lovag, tóti Lengyel Imre, sárdi Somssich József, Boronkay József, kaposmérői Mérei János és barkóczi Rosty Ferenc táblabírák, úgyszintén Vörös István főszolgabíró, akik majd az új főispán előtt fognak lovagolni. Ez a küldöttség a postaállomáson várja a főispánt és onnan Marcalin át Toponárig kíséri.

Itt addigra összegyülekezik a lovas nemesség. Előzőleg pedig a szolgabírák a járásaik nemességét utasításokkal látják el és mindenképpen azon munkálkodjanak, hogy az új főispán iránti tisztelet jeleként a nemesség minél nagyobb számban seregeljen össze s akkor az itt összegyűlteket írják egybe és az összeírott nemesek lajstromát haladék nélkül küldjék meg az alispánnak. Azt is közöljék velük, hogy új ruhák és drága lovak beszerzésével költségekbe ne verjék magukat, mert elegendő, ha meglevő viseletükben és lovaikon lelkesedéssel fogadják a főispánt. Az összejött nemesség között ott legyenek a megyei nemesi felkelés főbb tisztjei is. Ezt a nemességet aztán már a kaposvári gyülekezésen is járásonként csoportosítva a szolgabírók fogják vezetni, ők viszik Toponárra is, mielőtt oda az új főispán megérkezne. Majd aztán vissza is ők vezérlik természetesen úgy, hogy a csapatjaik összeállításánál a hivatali méltóságot és az életkort is figyelembe vegyék. Vörös István főszolgabírót, ki közben a második küldöttségben vesz részt, távollétében Záborszky Mihály szolgabíró helyettesíti s így négy főszolgabíró, illetve ötödiknek a most említett Záborszky Mihály szolgabíró lovagoljon a nemesség élén. A nemesség nevében Csapody Gábor üdvözli a főispánt. Kaposváron és Toponáron is ingyen elszállásolást kap a nemesség. Erről Vörös István főszolgabíró gondoskodik és ő ad parancsot arra is, hogy idejében 1200 porció széna

és megfelelő mennyiségű zab legyen Kaposváron. Vörös Károly pedig megbízást kap arra, hogy elegendő élelem, lótáp és a pékektől elegendő kenyér álljon készen.

Minthogy pedig könnyen megtörténhet, hogy a fényes ünnepre a Karok és Rendek részéről majd más megyékből is többen megjelennek, tehát ezek részére is idejekorán szállást kell összeírni, hogy lehetőleg mindenki illő elszállásolásban részesüljön. A szállások kijelölésére Borda György szolgabírót bízták meg, aki mellé kijelölő biztosokul a következőket állítják: Simony Imrét a Pap utcai területre, Szigethy Antalt a Szent János utcai területre, Roboz Benedeket a Gilicze utca területére, Szakmáry Györgyöt pedig a Toponári utcai részre.

Továbbá elrendeli, hogy a városban a Nepomuki Sz. János szobrától egész az orvos lakásáig húzódó utcát az éjszakai közlekedés megkönnyítésére faoszlopokra függesztett égő lámpásokkal világítsák meg s ugyanígy a házak ablakait is világítsa ki a lakosság. A megérkező főispánt a megyeház kapujában a főjegyző fogadja, de a tisztviselőkkel együtt csak akkor járuljanak a főispán elé, amikor már az urak és a nemesség is szép számmal odaérkezett ... Hogy a beiktatás minél pompásabb legyen, a szomszédos megyéket is hívja meg az alispán, azonkívül a kebelbéli földesurakat és az előkelőségeket is és a főszolgabírók is értesítsék külön-külön is a nemeseket." (I. h. 44—45. l.)

A megyehatáron Csokonai nagybajomi költőtársa, Horváth Ádám mondott üdvözlő verset *A' Meg-koszorúzott Virtus* címmel (ld. OSzK. Quart. Hung. 522).

Az ünnepség lefolyásáról a Magyar Kurír ezt a tájékoztatást tette közzé: „Nagy méltóságu Gróf *Szechényi* [!] *Ferencz* Ő Excellentiajának, Tek. N. Somogy Vármegyei Fő Ispánságba lett be iktatását ezen folyó hólnapnak 4-ikén vitte végbe nagy méltóságú Gróf *Csáky József* Vice Cancellarius Ő Excellentiája, sok N. Vármegyekből oda gyülekezett Uraságnak jelenlétében, *Kaposváron*. A' bé iktatást mind ezen, mind a' következett két napokon gazdag és vig vendégség követte délbe és este. Hétszáz személynél többre vóltak asztalok terittetve, a' vatsorát komédia és tántzos bál követték. A' köz népnek meg vendéglésére, egy ökröt süttetett, és elegendő bort osztogattatott ki Fő Ispány Ő Excellentiája. Méltó oka vagyon T. N. Somogy Vármegyének az örvendezésre, hogy egy olly fő Kórmányzóra tett szert, a' ki a' felebaráti szeretettel, a' tudományoknak öregbitésére való nagy hajlandóságot és készséget is nagy mértékben öszve kötötte." (MKur. 1798. Nro. 7. júl. 14. 111. l.).

Magával a versbeli jelképes „Haza Templomá"-val többen is foglalkoztak. Petz Gedeon I. J. Pyra költeményeit ismertetve, annak főművét, a *Der Tempel der wahren Dichtkunst*-ot (1737) Csokonai itt tárgyalt alkalmi versével állította párhuzamba, s ugyanakkor A. Pope *The Temple of Fame*-jéből (1711) is idézett párhuzamos helyeket (EPhK. 1886: 354—356. l.). Ugyanitt említett még több hasonló allegorikus költeményt: G. Chaucertől a *House of Fame*-t,

J. Thomsontól a *Castle of Indolence*-t (1748), J. J. Duschtól a *Tempel der Liebe*-t (1757), J. W. F. Zachariä-től a *Tempel des Friedens*-t s J. P. Uztól a *Tempel des Geschmack*-ot. Ehhez hozzátehetjük még Montesquieu *Le Temple de Gnide*-jét is (1725), amelyet Csokonai föltehetően szintén ismert.

Oláh Gábor elfogadta Petz Gedeon Pyra- és Pope-párhuzamait (ld. CsLat. 15. l.), de ő maga elsősorban horatiusi és vergiliusi mintákat keresett Csokonai versében: „*A haza templomának örömnapján* (1798), mikor gróf Széchenyi Ferencet Somogy vármegye főispáni székébe ültetik: horatiusi és vergiliusi mezt ölt magára". (I. m. 14. l.) Fest elsősorban Pope Petz Gedeon által említett versének hatását kereste az alkalmi költeményben: „E költeménynek allegorikus keretét, a leírás több vonását Csokonai bizonyára Pope-tól kölcsönözte." (78. l.). Kastner Jenő is egyetértőleg utalt I. J. Pyra Petz által föltételezett hatására (ItK. 1922: 49. l.). Horváth János az allegórián túl a háborúzást elítélő, idillt kereső Csokonai mélyebb hitvallását fedezte föl az alkalmi költeményben: „Széchényi Ferenc főispáni beiktatására írt versében *(A haza templomának örömnapja)* idézi a hajdani magyar bajnokok tisztelt emlékét, de megkönnyebbülten hagyja ott a »szörnyű környéket«, a »hadi erdőt« a szelídebb békesség mezeinek a kedvéért, hol a haza temploma áll, rokokó liget, berkek, csergetegek, virágok, fülemilés lugasok közelében" (Csok. 28. l.).

Kardos Albert 1943-ban külön tanulmányt szentelt az alkalmi versnek. *Csokonai ószövetségi látomása* címmel: „A maga dicsőségében hívő, a magyar nemzet jövendő nagyságában bízó költőnek természetesen látomásai vannak, égi látomásai, mennyei jelenései. Egy ilyen égi látomását foglalja bele Csokonai *A haza templomának örömnapja* című költeményébe, mely tulajdonkép alkalmatosságra írott vers, gróf Széchenyi Ferencnek somogyi főispáni beiktatására (1798. VII. 14) készült alkalmi mű, melyben a költő nem tudja magát megóvni az alkalmi versek legszokottabb hibáitól, egyrészt a hosszadalmasságtól, másrészt a személyi tömjénezéstől. Azonban az alkalmi versnek állandó becset ad, máig is megmaradt értékűvé teszi a költő égi látomásának, egy teofániának a leírása..." (IMIT Évk. 1943: 2. l.; Klny.-ban is.)

Sinkó némi egyoldalúsággal szólt „az istent, angyalokat mozgósító hízelgő dicsőítő ének"-ről (10. l.), pedig e versben sokkal többről van szó a puszta hízelgésnél, s az ünnepelt főúr mégiscsak a magyar nemzeti könyvtár s múzeum majdani megalapítója volt.

Ami az allegóriát illeti, szerintünk elsősorban Pope példája jöhet szóba, akinek műveit Csokonai bizonyíthatóan ismerte, fordította, de emlékezhetett a Hadi és Más Nevezetes Történetekből a „Ditsőség Templomá"-nak rajzára is, amelyről az Orpheusban is olvashatott: „*A' Hadi Történetek Irói* G. [Görög] — K. [Kerekes] és Z... [?] Urak a' Magyar fegyvernek ditsősségére eggy szép rajzolatot metszettek [...] Az Obeliszkuson túl látszik a' sugárokkal körülvett Ditsőség Temploma, mellynek útjában Hercules a' Hydrát tsapdossa. A' levegőben az örvendező *Hír* szárnyall: kezébe tartván a' Halhatatlanság gyűrűvé váltt kígyóját és a' harsány kürtöt." (Orph. I, 87—88. l.)

Tárgyi magyarázatainkat az AV.-ből elhagyott tizenkét sor értelmezésével kezdjük (ezeket római számokkal számozzuk).

I. Vergiliusi, eposzi kezdés.

II. *hattyúi szárnyam:* a hattyú Apolló szent madara volt az ókori regevilágban.

V. *régóta pártfogásába vett:* ez elsősorban Széchényi Ferencnek arra a gesztusára vonatkozhat, hogy Pozsonyban a *Diétai Magyar Múzsa* anyagi kudarca után tizenhat arannyal próbált segíteni a költőn, amiről ő pontosan így emlékezik meg Széchényi Ferenc grófhoz 1802. jan. 9-én írt levelében: „az egész Haza hanggá fog válni, egy közönséges Echo fogja a Széchenyi nevet Pannon Szent Hegyére felemelni.

Ezek között nem utolsó szerencsém van nékem is háládatosan emlékezni arról, midőn az 1796-diki Diétakor, a Magyar Muzsának kiadásakor Hazám kikötő-helyében hajótörést szenvedtem és csak Excellenciád méltóztatott a habok közül való kivergődésemre 16 aranyat resolválni: de amely megbecsülhetetlen Graciával, ujabb fergeteg felzudulta miatt, mégis csakugyan nem élhettem. — Ez az, amire a Haza Templomának örömnapján, az Excellenciádhoz való Énekemben, ezen szókkal céloztam volt:

Imé a bölcs Grófnak érdemei nagyok:
Somogynak hálával talpig adós vagyok.
Amaz már régolta pártfogásába vett;
Emez vélem sok jót, sok szívességet tett."
(HG. II, 703. l.)

VI. *Emez vélem sok jót sok szívességet tett:* somogyi vendéglátóinak, elsősorban Sárközy Istvánnak szóló bók, akinek nagybajomi udvarházában élt ekkoriban a költő, de szól Nagy Gergely református lelkész s Kis Bálint káplán családjának is, Csökölybe.

IX—XII. *Virgontz Phantasia!* ...: Ez is eposzi invokáció, s hamarosan a *Dorottya* hasonló részletében szintén előfordul e motívum:

Fársángi jó borral habzó BUTELLIA!
Mellytől a' Múzsákban gyúl a' fántázia ...

X. *piperés* (rég.): díszes, földíszített (ti. a valóságnál ékesebb).

XII. *hattyúi szavam:* a görög regevilágban Apolló a hattyútól kapta jóstehetségét; itt föltehetően erre céloz Csokonai: szeretné, ha jóslata, látomása valóra válnék.

1. *a' Magyar haza' hármas bértze:* a magyar címerben látható hármas halom, amelyet Csokonai is „*Pannon Szent Hegyé*"-vel, a

pannonhalmi Szent Márton hegy hármas dombjával azonosított (ld. Széchényi Ferenchez szóló idézett levelét: HG. II, 703. l.).

2. *szegelet* (rég.): szöglet, sarok, zug.

5. *Héró* (gör., fr.): hős.
Szentek szente (bibl.): a pusztában bujdosó zsidóság szent sátorának a szentélynél is szentebb része, ahol a frigyládát őrizték a törvénytáblákkal. (Móz. II, 25—27)

11—13. Mint Petz Gedeon rámutatott már, itt horatiusi sorok visszhangoznak — esetleg Pyra közvetítésével: „A mint Pyra Horatius e szavait tűzte költeménye elé: Odi profanum vulgus et arceo, úgy a magyar költő is ugyanezen ódára céloz költeménye e soraival: »Én pedig áldozó ruhákba öltözve, babérkoszorúkkal homlokom kötözve, lantolván ekkorig nem hallott éneket, felnyitom a régi szentséges helyeket«." (EPhK. 1886: 355. l.) Oláh Gábor hasonlóképpen horatiusi reminiszcenciát vélt fölfedezni e részben: „Mint a múzsák templomának fölszentelt papja, áldozó ruhában, babérkoszorús homlokkal lantol »ekkorig nem hallott éneket.« (Vö. Horatius: Ódák III. l. Carmina non prius audita Musarum sacerdos canto.)". (CsLat. 14. l.)

15. *Tömjént, mirhát viszek:* a Bibliában a megszületett Megváltó bölcsőjéhez vittek Betlehembe tömjént, aranyat és mirhát a napkeleti bölcsek.

21. *Scytha:* Anonymus szerint a honfoglaló magyarság Scythiából érkezett mai hazájába.

22. *Vőn* (rég.): vevén.

24. *Minaréti hangon:* utalás a minarétről imára hívó müezzin messze hangzó szavára.

27. *Szirtja* (rég.): szirtje. *A' Tavasz* Szükséges jegyzéseiben Csokonai külön is foglalkozott e szó mélyhangú ragozásával: „ne szaporítsák azt a sok e betűt! mert most is sok nyomorúlt monotoniát csinál." (HG. I, 692. l.)

34—42. *melánkóliás erdő:* Petz Gedeon ebben is Pyra-reminiszcenciát látott: „A mint Pyra először egy fenyves erdőbe érkezik, mely a hegy alján terül el s a melyben oly sötétség veszi őt körül, hogy alig lát valamit, majd irtózatos mélységbe pillant s a borzadástól elájul (I, 193. s. k. v.), úgy Csokonai is mindenekelőtt a »melankóliás erdő homályába« jut, néma csendesség uralkodik, halotti mécsek égnek, a ciprusfák árnyékában egy-egy sírkő áll s szerteszéjjel régi fegyverek eltört darabjai hevernek." (EPhK. 1886: 336. l.)

43—44. Oláh e sorokban is antik reminiszcenciát érzett: „A sivákoló halálos kuvik birodalmában nehezülő *gyász* éreztetésére itt is *ciprosfák* árnyékában mohosodó sírokat rajzol." (CsLat. 14. l.) A versben voltaképp nem *kuvik*, hanem *tsúvik* szerepel, az összö-

vegben pedig *piripijó;* ez az utóbbi a gyurgyalag tájnyelvi neve Zemplénben (ld. MTsz.). Hogy miért nevezte *„halálos"*-nak a rovarokkal, méhekkel táplálkozó kis tarka madarat Csokonai, talányos: talán egy félreértés folytán, amelyet az AV.-ben javított ki. A *tsúvik* a „halálmadár"-ként emlegetett *kuvik* nyelvjárási neve a Palócföldön (ld. MTsz.).

44. *sivákol* (táj.): sivítoz. Az utóbb törölt sorban a *piripijó* jelentése: parti rigó (ld: MTsz.).

45. *Szörnyű Környék!:* Csokonai ugyanezekkel a szavakkal festi *A' vidám természetű poétá*-ban az angol sírköltészet melankolikus tájait (ld. Cs/ÖM. II, 71—72. l.)

53. *Hunyadi:* ~ János, a nándorfehérvári hős.

59. *fejérlő tetemmaradványok* (rég.): fehérlő csontdarabok. (A *tetem* régi jelentése: 'csont'.)

67—74 kk. Petz e részletet is Pyra *Der Tempel der wahren Dichtkunst* c. versének egy részletével állította párhuzamba: „Gleich vor uns breitete ein anmutsvolles Thal die grüne Fläche aus ... Manch Flüsschen rinnt hier aus und schlängelt rieselnd sich durch diese Wiese hin. Theils sind mit Rosenbüschen, Narcissen, Lilien und Nelken eingefasst, wobei die Nachtigall sich Nester baut und schläget. Es steiget hier und da manch prächtig Ehrenmal und manche Säul empor von Palmen überschattet." (ld. EPhK. 1886: 356. l.)

87. *ákász* (táj., rég.): akác.

90. *nyersen* (rég.): természetesen, mesterkéletlenül.

91—104. Oláh klasszikus epikai hasonlatot keresett e részletben: „Egy bokor alján kesergő fülemilének váltakozva csattogó dalára egész szabályos epikai hasonlatot szab, mint Vergilius vagy Homeros szokta magasztosabb és súlyosabb dolgoknál." (CsLat. 74. l.)

96. *lehömpörgő* (táj., rég.): lehömpölygő.

99. *katarakta* (gör.): zuhatag, vízesés.

106. *trenódia* (ol.): siratóének.

110. *platanus* (lat., rég.): boglárfa, platán. A platán Csokonai *Tüdőgyúladásomról* c. versében is a *Kupreszus* (a gyászt jelképező *ciprus*) ellentéteként jelenik meg.

111—114. E részletben Oláh Gábor jogosan keresett antik emlékképeket: „Czinderynét úgy tünteti föl egy vörös márványoszlop aljában, mint valami római özvegyet, aki a férje hamvait rejtő kővederre borúlva hullatja könyeit." (CsLat. 13. l.)

112. *kőveder* (rég.): urna, hamvveder.

119. *Somogy' angyala:* Erről írja Petz Gedeon: „Somogy angyala csatlakozik a költőhöz s Csokonai az ő vezetése mellett indul a templom felé, éppúgy mint a hogy Pyrát a költészet nemtője vezette szent helyébe. A templom leírása is hasonló a Pyráéhoz." (EPhK. 1886: 356. l.)

120. *Czindery:* ~ Pál, a haladó szellemű nemes, aki 1798. ápr. 11-én halt meg. (V.ö. Szilágyi: CsMűv. 319. l.; ott elírásként Czindery *László* szerepel.) Csokonai önálló verset is írt erre az alkalomra: *Czindery' sírja felett a kesergő Özvegy* (AV. 110. l.) (nálunk: **297.**). Czindery Pál özvegye Festetics György testvére, Festetics Mária volt.

132—144. *leszáll az Úr:* Oláh Gábor szerint ez is antik eredetű kép: „az Urat épúgy szállatja le fényes felhőkön, hármas dörgés közt a menynyekből, mint ahogy Juno, vagy más antik istenasszonny szokott lenézni kedvelt halandója vigasztalására. Az Ur felnyittatja angyalaival a fátumok könyvét, »melyben rendre meg van írva a jövendő, pontba ki van szabva nap, hónap, esztendő«. — Ez sem magyar mythologia, annyi bizonyos." (CsLat. 15. l.) S ha nem is magyar mitológia, de bizonyos, hogy bibliai motívumok is szerepelnek benne: az Angyalok hármas kürtölése, az *Él az Úr!* kifejezés („Él az Úr, Izráelnek Istene" gyakori fordulat a Bibliában). Minderről részletesen szól idézett tanulmányában: Kardos Albert „Elég ezt a költeményrészletet csak egyszer elolvasnunk, hogy az elgondolásban és leírásban azonnal ráismerjünk az ószövetségi elemekre. A hasonlóság különösen négy ponton tűnik nyilvánvalóan a szemünkbe.

1. Az Úr megjelenését mennydörgés, földrengés, kürtharsogás előzi meg, maga az Úr tüzes felhőben száll alá, éppen úgy, mint azt a költővel együtt mindenki olvashatja Mózes II. könyve 19. és V. könyve 5. fejezetében, valamint a Királyok I. könyve 19. fejezetében, amikor az Úr Mózeshez, illetőleg Illyés prófétához intézi szózatát.

2. Csokonai szerint a felhőben leszálló Istent a magyarok is úgy köszöntik, mint a zsidók az Ószövetség számos helyén: »Áldott az Úr!« s »Él az Úr!«

3. A mennybe visszaszálló Isten után Csokonai angyalai s magyarjai is »Szent«-et kiáltanak, akár csak Ézsajás szeráfjai: »Szent, szent, szent a seregek Ura!«

4. A látomásnak legfontosabb része a *végzet könyve*. A fényes felhőben leszálló Úr nem a két kőtáblát tartja kezében, hanem a fátumok szent könyvét bízza rá egy főangyalra, aki abból a magyar jövendőnek hol vidító, hol borzasztó eseményeit olvassa fel. A költő a sors könyvének eredetijét is megtalálhatta a Bibliában, hiszen már Mózes kéri az aranyborjúért haragvó Istent: »Törölj ki engem a te írott könyvedből« (II. könyv, 32. fejezet), a zsoltár is tud arról a könyvről, amelybe minden be van írva, az ember csontjai, mielőtt testté formáltattak és a napok is, mikor majd megalkottatnak (139. zsoltár, 19. vers). Tud arról az élők könyvéről, melyből Dávid király ellenségeinek a kitöröltetését

óhajtja (69. zsoltár, 29. vers). Malakiás is szól az emlékezet könyvéről, melybe beíratnak azok, akik az Urat félik és nevét becsülik (3. fejezet, 16. vers). Dániel is prófétál egy könyvről, melyben mindenki írva találtatik, azok is, akik fölserkennek az örök életre, azok is, akik mennek örökkévaló gyalázatra (12. fejezet, 1—2. vers).

Mindez bőven elég volt arra, hogy a költő belőle megalkossa a magyarok fátum-könyvét, de nekem úgy rémlik, hogy Csokonai talán ismerte a mi legmegrendítőbb imádságunkat, az újévi s engesztelőnapi *Unszane tókef*-et; azért rajzolja úgy ezt a szent és titkos könyvet, hogy egy főangyal nyitja ki és zárja be, aki nagy felszóval zengi el a bennfoglaltakat, hogy kürtszó előzi a könyv kinyitását és kürtszó követi a könyv betevését. Lehet, hogy itt messze is mentem a hasonlatosság keresésében s így tévedtem, de abban nem tévedek, Csokonait a fátum-könyvet alkotó ihletében majdnem azonos képzetek és gondolatok szállták meg, mint amilyenek a mainzi Rabbi Ammont, az Unszane tókef legendás szerzőjét, ragadták magukkal.

Csokonai, a költő, tehát égi látomást látott, látta és leírta azt úgy, mint egy a zsidó próféták közül, mint az ószövetségi nagy tanítómestereknek egy kései, de nem méltatlan tanítványa.

Mikor az Isten a világot teremtette, teremtés közben az Úr lelke lebeg vala a vizek színe fölött. Mikor Csokonai a maga égi látomását elgondolta és leírta, alkotás közben az Ószövetség szelleme lebegett feje fölött." (Kardos Albert i. m. 4—6. l.)

147. *felszóval* (rég.): hangosan.

148. Csokonai *Árpád*-eposzának tervezetében is szerepel egy jövendölés a magyarok sorsáról, a VII. könyvben (ld. HG. II, 178. l.).

161—162. E sorokat Gulyás József *A lélek halhatatlansága* III. részének e soraival vetette egybe:

Azt hiszik, hogy csupán e testé a halál,
A lélek megmarad, csakhogy más testbe száll.
(DebrSz. 1927: 164. l.)

165. *Bétevé* (rég.): behajtotta, becsukta.

185. *Formája Gothika:* Petz Gedeon Pope *The Temple of Fame* c. versének 119. sorával vetette egybe: *„Of gothic structure was the northern side"* (EPhK. 1886: 356. l.). Ez azonban Pope-tól teljesen függetlenül is megszülethetett, hiszen a pozsonyi magyar koronázó templom, amelyről Csokonai szól, valóban gót stílusban épült újjá a XIV—XV. században.

189. *székulum* (lat.): évszázad.

196. *filegrán* (ol., ném.): finom, áttört mintájú díszítmény.

207. *keretsény* (rég.): kerecsenysólyom.

209. *Mátyás' hollója:* Hunyadi Mátyás hollós címere.

211—216. Petz Gedeon szerint e sorok is Pope leírásának felelnek meg, „a mely szerint a dicsőség oltára körül hat pompás oszlop emelkedik s ezeken ókori költők alakjai láthatók, az állványokba be vannak vésve műveik tárgyai a *The temple of Fame* 178 s. k. v.)" (EPhK. 1886: 356. l.). Szerintünk azonban Pope-tól függetlenül keletkezhetett ez a részlet is: a gyémánttáblákba vésett érdem gyakori motívum Csokonainál, éppen a Széchényi Ferenc Nemzeti Könyvtárjára írt ódában is:

> Gyémánt kopáttsal, nézd, Uram, a' komoly
> Történeteknek termetes angyalát —
> Nézd, nézd, Neved' roppant betűkkel
> Vágja be a' Krapak' oldalába.
>
> (ÓD. 88. l.)

221. *Gróf Csáki:* Csáky József alkancellár, aki Széchényi Ferencet főispáni tisztébe beiktatta.

243. *ötvenkét vármegye:* az akkori közigazgatási beosztás szerint 52 megyéje volt az országnak.

244. *Zselitz' hegye:* A Zselicség néven ismert dombság, Kaposvártól délkeletre; a Dél-dunántúli dombvidék része, legmagasabb pontja 357 m.

254. *öt vármegyét:* Széchényi Ferenc II. József idején Zágráb, Somogy, Baranya, Verőce és Szerém megye főispánja volt.

263. *József:* II. József császár és király.

267. *Ama' TIZEK:* II. József tíz igazgatási kerületre osztotta az országot, s a pécsi kerület élére Széchényi Ferencet nevezte ki királyi biztosnak.

271. *Tót, Horvát, Dalmata ország:* Szlavónia, Horvátország és Dalmácia.

272. *Vitzebán:* 1783-ban Széchényi Ferenc Horvátország báni helytartója volt.

281. *Kérkedik az ékes Nápoly ottlétivel:* 1791-ben IV. Ferdinánd nápolyi király jelen volt II. Lipót magyar királlyá koronázásán, s ennek alkalmából emlékérmet veréttek, amelyet Széchényi Ferenc vitt le 1792-ben Nápolyba az uralkodónak: „Én most jövök Nápolyból, Rómából, Milánóból, hova a nápolyi király tiszteletére az ország által veretett medailt vittem meg (annak emlékezetére, hogy a Leopold koronázásán Pozsonyban megjelent)" — mondotta a nála járt Kazinczynak 1792 júniusában (ld. Kazinczy Ferenc: *Az én életem.* Bp., 1987. 621. l.).

289. *Ferdinánd:* IV. Ferdinánd nápolyi király.

292. *Függ mellyén a' Nápoly' tsillagos jutalma:* Széchényi Ferencet a nápolyi király a Szent Januarius-rend nagykeresztjével ajándékozta meg. (V.ö. Kazinczy i. h.)

295. *negédes* (rég.): büszke.

Porticsi: Portici, olasz kikötőváros Nápoly és a Vezúv között.

297. *Tirrhéni:* a Tirrheni-tenger (Mare Tirreno) Szardínia, Korzika és az olasz partvidék között.

Sziren (lat.) szirén, félig nő, félig madár testű képzeletbeli lény, aki a hajósokat énekével magához csalja s elveszti.

299. *Apennin:* Az Apenninek hegyvonulata az olasz félszigeten. Takáts Gyula úgy vélte, hogy Széchényi Ferenc beiktatásának bandériumos, látványos jelenete hatással volt a *Dorottyá*-ra is, nevezetesen Carnevál bevonulására Kaposvárra: „kézenfekvő, hogy Csokonai Sárközyvel és Pálóczival végigkísérte és nézte az egész ünnepi előkészületet, a főispáni beiktatás minden ceremóniáját, melynek előkészítési tervét a fentiek szerint rögzítette a megyei jegyzőkönyv nótáriusa, hivatalos prózájával igazolva Carneval bevonulása leírásának hitelességét is." (PIMÉvk. 1962: 46. l.) Arra, hogy Széchényi gróf főispáni beiktatásának mozzanatai csakugyan hatással voltak a *Dorottya* egyes mozzanataira, maga a vígeposz Első könyve a bizonyíték, ahol Csokonai ezt írja:

Kapos, Fő-Várossa Somogy' határának,
'S Hertzeg ESZTERHÁZY' Dominiumának,
Melly az elmúllt Nyáron felette örvendett,
Keblébe fogadván annyi Uri rendet,
Kik a' Nagy SZÉCSÉNYI' Fő Ispányságának
Hallatlan pompával 's fénnyel udvarlának...
(Dor. 5. l.)

További bizonyíték a vígeposz egyik jegyzete, amelyet ezekhez a sorokhoz csatolt a költő:

Mikor Fő-Ispányunk bé űlvén székébe,
A' legelső tántzot Magyaron kezdette...

„A' mire itt tzélozás van, valósággal megesett a' N. Mélt. Gróf Szécsényi Ferentz Ő Exc.jának Főispányi Béiktatásakor, 4 Jul. 1798." (Dor. 110. l.)

Mindezt hitelesíti Horváth Ádámnak erre az alkalomra írt népszerű verse: „*Kaposvár 5ª Julii 1798. a' tegnapi Magyar Tánczra*

Azt mondják: hogy nem illik a' Táncz a' Magyarnak. —
Nem: — ha néki czipellőt 's fél nadrágot varrnak,..."
(OSzK. Quart. Hung. 552: 12b)

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben íródott. Rímvirtuozitását e versében is csillogtatja Csokonai; az 5—6. sor tiszta ríme (*szente ~ mente*), előfordul *Eggy Magyar Gavallér* c. ifjúkori versében is (ld. Cs/ÖM. I, 66. l.).

A 27—28. sor *szirtja ~ irtja* rímét Elek alaptalanul hibáztatta, azt írván, hogy „a rím kedvéért helytelen ragokat függeszt a szavakhoz" (65. l.); a *szirt* a régi nyelvben a mélyhangú *i* miatt mélyhangú ragokat kapott, s minderről Csokonai maga is írt *A' Tavasz* szükséges jegyzéseiben, amint a megfelelő helyen utaltunk rá.

A 97—98. sor *vízözön ~ szirtközön* rímét Elek a „részint asszonanciával társult" három szótagos rímek között említette (83. l.); a 251—252. sor *Fő T'isztel ~ tisztel* rímét az „ál-szórím"-ek közé sorolta, kifejtve, hogy „Ezalatt a hangzásban egyalakú, ám írásban eltérő szavak megfeleltetését" érti (79. l.); a 271—272. sor „ma is *bánja ~ Vitzebánja*" rímét a szórímek (tkp. önrímek) között említette (71. l.).

307. Ízis és Oziris

Kézirata

Nagyobb részében saját kezű tisztázata: KK. III, 80—83a. Az 1—96. sor gondos, kalligrafikus tisztázat, a többi pontatlan központozású, elkapkodott írás. A kézirat bal felső sarkában egykori kéziratleltári száma: *N. 4:8.* Az 1805 körüli Kcsl.-n valóban a N° 4. köteg 8. darabja: *Isis, és Oziris* (ld. Cs/ÖM. I, 108. l.). De megtalálható már az 1800 körüli Kcsj.-n is a „N^ro^ 5° Magam Purizáltjai" kötegében a 11. helyen (ld. i. m. 99. l.) s ugyanitt a „N° 8° Nagy Octávába lévők" között is, a 11. helyen (uo. 101. l.). Más kéziratát nem ismerjük, bár kellett lennie egy kalligrafikus tisztázatnak is, amelyet a költő átnyújtott Széchényi Ferencné Festetics Juliannának.

Megjelenése

Az alkalmi verset Csokonai kiadásra szánta: 1802-től ott szerepel kiadási terveiben. Az 1802-i Műfajjegyzéken először az „Ódák" közt szerepelt: **5:8** (ld. Cs/ÖM. I, 232. l.), de később a költő innen törölte, s áttette az „Alkalmatosságra valók" közé (ld. uo. 234. l.). Így került bele az AV. második és harmadik tervébe, 1802-ben, ill. 1804-ben, a 10. helyre, de végül 1805-ben az AV. XI. darabjaként jelent mg (133—139. l.).

1803. jan. 4-én Márton József, a Magyar Hírmondó szerkesztője többek között ezt írta Csokonainak „Elveszett a' levél, mellybe gróf Szecseni Hazasságára írt versek vannak!!!! Várjuk hát újra." (CsEml. 129. l.) Ezt a verset Vargha Balázs az *Ízis és Oziris*-szel azonosította, hozzáfűzve, hogy „A *Ma-*

gyar Hírmondó Toldalékai közt nem találtam meg". (Uo. 521. l.) Nincs tudomásunk arról, hogy a bécsi magyar lapban megjelent volna.

A későbbi kiadások a PM.-tól Kföldyn át a M.-ig az AV.-ból közölték.

Keletkezése

A' *Haza' Templomának örömnapja* megírása idején keletkezett, erre vonatkozik az AV. cím alatti tájékoztatója: „(Szereztetett Nagy Méltóságú Sárvári Felső Vidéki Gróf Szétsényi Ferentzné, született Tolnai Gróf Festetits Juliána Asszonynak Ő Exc. jának udvarlására a' fenn említett Instellátzio alatt Jul. 7. dik 1798. 's bémutattatott ugyanakkor.)" (AV. 133. l.)

A két egyiptomi istenségben — amint a tárgyi magyarázatokban bővebben szólunk róla — a főúri párt allegorizálta a költő; természetesen nem házasságkötésük alkalmával, hiszen az már 1777. aug. 17-én megtörtént (ld. Fraknói Vilmos: *Gróf Széchényi Ferencz.* Bp., 1902. 89—90. l.).

Szövegkritika

A K nemcsak jelöléstechnikában tér el némileg kiadásunk alapjától, az AV.-tól, de olykor szövegében is, s valamivel teljesebb is amannál: a cím alatt mottóval kezdődik, amely a kiadásból elmaradt (pedig — mint a tárgyi magyarázatokban lesz róla szó — az allegória forrására is fényt derít):

„*O Isis und Osiris! welche Wonne! — Die Zauberflöte.*"

A K-ban a *Die Zauberflöte* alá van húzva.

1. K: *Osiris* aláhúzva.
3. K: a *Napban* aláhúzva.
5. K: *Izis* aláhúzással kiemelve.
6. AV.: *jőltévője* sh., em.
7. K: *Hold* aláhúzva.
13. K: *temjént*
14. K: *Ozirisnak* aláhúzva.
15. K: *Azon* ***Feleségének*** Az utóbbi szó aláhúzással kiemelve.
17. K: ***Izis*** Kp. n.
18. K: *Égyiptom* Kp. n.
19 K: ***m****ennynek*
22. K: Kp. n.
23. K: *'S* ***T****isztelt*
24. K: *Bétöltött sok Századot;*
26. K: *R****o****mába*
28. K: ***böltsek'*** *Templomába.*
30. K: *világ****ba***
32. K: ***Párod'*** *a' Somogyságb****a****.*
33. K: *esmertem*

35. K: *Izisra*
36. K: *Nevéről*
37. K: *fóképen*
38. K: *Esmernem*
39. K: ⟨*Mihelyt hallottam a' Haza*⟩ Az áth. sor alá írva az új változat, amely megegyezik az AV.-ban közölt sorral.
41. K: *Megesmértem, és az Izis'*
44. K: *Tetszene*
45. K: *Izis' oltárának*
47. K: *bőltsek'*
49. K: *Ez az, melly egyaránt*
AV.: *Ez az;* A K szerint em.
50. K: *A' ⟨tz⟩ Személyt*
58. K: *Innepi nagy pompába*
59. K: *Szép-Nemnek*
60. K: *gálába.*
62. K: *szólott az ének,*
63. K: *Grófné!*
66. K: *Tegnap Fő-Ispányomat,*
67. K: *Így danoltatám nevekbe*
68. K: *lantomat:* — — —

* * *

69. K: *Ím Kegyelmes Grófné! szembe*
70. K: *veled*
71. K: *Szép-Nembe*
73. K: *nevedre*
77. K: *Hold* [...] *Napunk* Aláhúzva.
79. K: *Isis* [...] *Ozirisunkkal* Aláhúzva.
81. K: *Te vagy a' ⟨Hol⟩ki e'*
83. K: *Ének*
88. K: *velünk*
90. K: *Legtündöklőbb*
92. K: *Tsillagjai:*
93. K: *Oziris* [...] *Izisével* Aláhúzva.
95. K: *Hold* [...] *Nap'* Aláhúzva.
97. K: *fényjébe*
98. K: *Heszperus'*
99. K: *hazánk setét egébe*
100. K: *adhat maga;*
102. K: *Planétáb* [= *Planétába*]
103. K: *reményünk*
104. K: *Tell⟨y⟩es Kopiumában*
105. K: *nemzetted*

106. K: ***Ditső csillag***
107. K: *meg érdemletted*
108. K: *tisztellyen vidékünk*
109. K: *fogadtuk*
110. K: *Egűnkre*
112. AV.: *lathassunk* sh., em.
K: ***szemléljünk** Tégedet*
114. K: *most hogy*
115. K: *te!* [...] *Rendűnk*
116. K: *Briliántja*
117. K: *Örvendűnk hogy **tőlgy** ligetűnk*
118. K: *Meg nyert*
119. K: *Örvendűnk*
120. K: Nincs kiemelés.
121. K: *le hajolván*
123. K: *kezed **csókolván***
124. K: *Kiáltunk* GROFNÉ*nk éllyen!!!!*
NB. A 101. sortól kezdve az idegen kéz másolatából hiányzik a központozás: erre külön nem utaltunk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A' Haza' Templomának örömnapja címmel írta meg alkalmi versét Csokonai Széchényi Ferenc gróf somogyi főispáni beiktatására, 1798. júl. 4-re (v.ö. Fraknói i. m. 179—180. l.), amiért száz rajnai forint tiszteletdíjat kapott (ld. Ferenczi 91. l.), s most sietve a bőkezű pártfogó feleségének, Festetics György nővérének, Festetics Juliannának nyújtott át egy hódoló verset. A 65—66. sor a kéziratban eredetileg így szólt:

Én is tehát, ki idvezlém
T e g n a p Fő-Ispányomat ...

Ezek szerint a főispáni beiktatásra írt korábbi üdvözlő vers átadására, illetve elszavalására csak jún. 6-án került volna sor. Mindenesetre a bőkezű jutalom is sarkallhatta a költőt (somogyi barátain kívül) s az a remény, hogy végre pártfogókat talál művei kiadatásához.

Annak, hogy éppen az egyiptomi istenpár alakjában allegorizálta Széchényi Ferencet s hitvesét, több oka is volt.

Oziris — amint Csokonai verse is szól róla — a lenyugvó és fölkelő Napnak is istene volt, s a kelő Nap képe megtalálható a Széchényi család grófi címerében is (ld. Fraknói i. m. 181. l., s uo. a 14. sz. mellékletet). Másrészt a legenda szerint Oziris Ízis istennőnek nemcsak férje, hanem fivére is volt, s hasonló rokoni kapcsolat volt Széchényi Ferenc és Festetics Julianna között is: a nagycenki gróf bátyjának, Széchényi Józsefnek özvegyét, vagyis a

sógornőjét vette el feleségül. A „szántásvetés"-re utaló mozzanat inkább Széchényi Ferenc sógorára, a Georgicon-alapító Festetics Györgyre illik (egy kicsit neki is szólt ez az udvarlás, hiszen tőle még többet várhatott Csokonai), a „szabadkőműves operá"-ból, a *Zauberflöte*-ből közvetlenül átvett *Ízis és Oziris* ötlete viszont egyértelműen a szabadkőműves Széchényire illik. Mindenről alább szólunk részletesebben.

Oziris és Ízis alakjával már iskolai latin tanulmányai során találkozhatott Csokonai, hiszen Egyiptom meghódításával mindketten belekerültek a római kultúrába is. Pomey Osirisnak külön fejezetet szentelt iskolai kézikönyvében (ld. *Panthevm Mythicvm*. Lipsiae, 1771. 265 kk.), de olvashatott Ozirisról Tibullusban is:

Primus aratra manu sollerti fecit Osiris
Et teneram ferro sollicitavit humum,
Primus inexpertae commisit semina terrae
Pomaque non notis legit ab arboribus.
Hic docuit teneram palis adiungere vitem.
Hic viridem dura caedere falce comam:
Illi iucundos primum matura sapores
Expressa incultis uva dedit pedibus.
(I, 7. 29—36. *Albii Tibulli Libri quattuor*. Lipsiae, 1910. 16. l.)

(Magyarul: Elsőként kalapált fortélyos kézzel Osiris
míves ekét, s vassal szelte a szűz televényt.
Elsőként magokat hintett el a parlag ölébe,
s almát újszerü fák ágairól szüretelt.
Ő tanitott viruló venyigét is kötni karókhoz,
s görbe, erős késsel metszeni zöld csemetét.
Néki ömölt legelébb érett fürt kellemes ízű
nedve, a pór népség lábaitól kitiport.
(*Tibullus és Propertius összes költeményei*. [Bp.,] 1976. Kárpáty Csilla ford.)

Olvashatott róla Mindszenti Sámuel vallástörténeti lexikonában is, amelyet annak idején versben üdvözölt (ld. Cs/ÖM. II, 68—69, 506 kk.). Itt többek között ezt találta az egyiptomi istenpárról: „OSIRIS. Egy híres Isten a régi Egyiptomiaknál. Valamint Isis, Isten-Asszonyok; úgy Osiris, Istenek vólt nekik. Osiris eggy nagy Egyiptomi Király vólt, a' ki a' szántásra-vetésre, föld-mívelésre, szőllő termesztésre meg-tanította az Egyiptomiakat. Osiris a' maga húgát Jót vagy Isist vette magának feleségül..." (Mindszenti Sámuel: *Broughtonnak a' religióról való históriai lexicona*. III. Komárom, 1793.) Olvashatott Osirisról mint legelső törvényhozó „Egyptusi Király"-ról az Orpheusban is, II. Frigyes politikai fejtegetésének fordításaiban (Orph. II, 46—47. l.). Közvetlen ihletője azonban Mozart—Schikaneder „szabadkőműves operája", a *Zauberflöte* volt, amelyet 1793-ban *A' Boszorkánysíp* címmel ő maga fordított magyarra. Ennek második felvonása Oziris és Izis szentélyében

játszódik (ld. Cs/ÖM. Színm. I, 120 kk.). Staud Géza ezt írta ezzel kapcsolatban: „*Izis és Oziris* c. versében ... a grófnét és férjét Izis és Oziris, két jótevő egyiptomi istenhez hasonlítja. Az egyik a nap, a másik a hold istene. Az egyiptomi istenségeket Plutarchosból (De Iside et Osiride), vagy az általa magyarra fordított Varázsfuvolából (Schikaneder—Mozart) ismerhette Csokonai." (Staud: Orient. 151. l.)

Részletesebben foglalkozott Borzsák István a Csokonainál többször is előforduló istenpárral, rámutatva az összefüggésekre az antik irodalommal, valamint a mozarti *Varázsfuvolá*-val. (Ld. Borzsák: *Vergilianum*. II. EPhK. 1948: 79—82. l.)

Borzsák azt írta, hogy „Osiris nevével sehol sem találkozunk a régi filológiai irodalom *Indigetes*-magyarázatai között. A mitológiai, vagy régiségtani kézikönyvek (Cellarius, Nieuport, Pomey stb.) századok óta öröklődő felsorolásaiban mindenütt csak a *di peregrini* rovatában szerepel." (I. m. 81. l.) A valóságban azonban Pomey Csokonai által is forgatott, idézett 1771-i kiadásában *Osiris* a „De Diis Adscriptiis, seu Indigetibus" c. fejezetben fordul elő, Isisszel együtt (ld. Pomey 265—267. l.).

A továbbiakban Borzsák idézi Csokonainak *A' Szélhez* c. ódájából az Osirisre s Isisre vonatkozó sorokat, amelyeket már korábban párhuzamba állított a Festetics György „*Hadi Oskolá*"-jára írt ódájával, aholis a jegyzetekbe a „keszthelyi indigesz"-hez fűzve ez a lapalji jegyzet található: „Akik valamely tartománnyal jól tettek, annak indiges (vagyis honi) istenévé lették, mint Osiris, Faunus, Aeneas, sat. Lásd Virg. Aen. L. XII. V. 794, 795." (HG. I, 423. l.)

Majd Tibullus Osirisra vonatkozó idézett részlete után ezt írja Borzsák: „Az egészből most nem Osiris és Bacchus azonosításának problematikus volta érdekel bennünket, hanem az egyiptomi kultúra istenként tisztelt herosának és a Georgikonjával »Dacia pallagán« (A szélhez) valóban új utat mutató Festetics Györgynek költői párhuzamba állítható tevékenysége. Így most már értjük az 1798-ban »Széchényi Ferencné udvarlására« írt »Ízis és Oziris« c. alkalmi verset is ..." (I. m. 81. l.) Idézi tárgyalt versünk 1—4. vsz.-át, ezzel a magyarázattal: „Az utolsó versszak még a terminológiában is megdöbbentően emlékeztet az *Indigetes* (vagy az azonos értelmű *Novensides*) antik meghatározásaira: *sune quidem veteres Novensiles dicunt, quibus merita virtutis dederint numinis dignitatem ... Érdemeik alapján* lesznek »indigesz«-ekké »a Keszthely és Czenk istenülő grófjai ...« (A hadi oskoláról.)" (Uo. 81—82. l.) Majd fejtegetését ezzel folytatja: „De Osirisnek, mint »valamely tartománnyal jóltevő indigesznek« említése még a Zauberflöte Schikaneder-féle szövegkönyvével is összefüggésbe hozható. Sarastro áriája:

O Isis und Osiris, schenket
Der Weisheit Geist dem neuen Paar!
... Lohnt der Tugend kühnen Lauf.
Nehmt sie in euren Wohnsitz auf. —"

A *Zauberflöte* 10. számú basszus áriáját Sarastro énekli, Izis és Oziris segítségét kérve. Ezzel kapcsolatban írja Pukánszkyné Kádár Jolán: „Sarastro énekli [ti. Csokonai Nro. 15. számú versfordítását], aki nem rosszindulatból rabolta el Paminát, mint ahogy ezt az Éj Királynője Taminonak mondotta, hanem azért, hogy gonosz, a sötétséget képviselő anyjától megmentse s az igazság és szeretet világosságába vezesse, melyet képvisel. Most pártfogásába veszi az ifjú párt, de mielőtt egymáséi lehetnek, különböző próbákon kell átesniök. Ezek a szabadkőműves szertartások átköltései. Mozart és Schikaneder szabadkőművesek voltak, és a darab gondolati tartalma a felvilágosodás eszméinek és a humanista erkölcsi törekvéseknek, melyekért a szabadkőművesség harcolt, győzelme a sötét elmaradottság felett." (Cs/Színm. I, 349—350. l.) Ehhez még ezt fűzte hozzá: „*Izis és Oziris:* az egyiptomi vallás istenei. A szertartások egyiptomi színezésének forrása Ignaz Bornnak, a bécsi szabadkőművesek vezetőjének cikke: *Über die Mysterien der Ägypter*, melyben a szabadkőműves páholyok rítusának az egyiptomi kultikus szokásokkal való rokonságát bizonygatta." (I. m. 350. l.)

Mindehhez azt kell még hozzátennünk, hogy Széchényi Ferenc maga is szabadkőműves volt, s ezt Csokonai jól tudhatta, éppen Horváth Ádámtól, akivel Somogyban szinte naponként találkozott. Széchényi Ferenc gróf a monyorókeréki „Arany kerék" páholynak volt tagja, amelyet az az Erdődy Lajos gróf alapított, aki műkedvelő költő is volt s akihez Csokonai verset is írt (ld. MM. I, 620. l.): „Gróf Erdődy Lajos ... 1775 táján Monyorókeréken, az »arany kerékhez« című páholyt alapított, a mely összejöveteleit időnként a Kőszeghez két mértföldnyire fekvő gyepű-füzesi kastélyban, sőt magában Kőszegen is tartotta és a kerületi tábla több bíráját (Chernel Dávidot, Szelestey Jánost, Zarka Mihályt) számította tagjaihoz. Valószínűleg maga az alapító gróf, a ki szintén a Teresianum növendéke volt, bírta csatlakozásra a Kőszegen hivataloskodó Széchényi Ferenczet." (Fraknói i. m. 134—135. l.) Széchényi Ferenc II. József 1785-i rendelete után sem lépett ki, noha ez szigorú felügyelet alá helyezte a páholyokat: „Széchényi ezen császári rendelet kibocsátása után sem bontakozott ki a szabadkőművesség kötelékeiből. 1789-ben Horváth Ádám azt írja Kazinczynak róla: »Ő is latomus!«" (Uo. 136. l.) Fraknói itt tévesen utal a KazLev. II. k. 420. l.-ra: az I. k. 421. lapján olvasható Horváthnak ez a megjegyzése Kazinczyhoz szóló levelében: „ha jöhetsz valaha felénk; felkeressük Szétsényit, ő is Latomus és igen jó helyen van a' szíve. Bétsben mind a' fijának mind a' leányának magyar asszony dajkákat tart..." (KazLev. I, 421. l.) Kazinczy, aki Orpheus néven lett szabadkőművessé s Horváth, aki pedig Árion néven (bár korábban neki is Orpheus volt a szabadkőműves neve: ld. Szilágyi F.: CsMűv. 231 kk., továbbá Cs/ÖM. II, 689 kk.), Csokonait is beavathatták a mozgalomba, aki most Széchényiben „szabadkőműves testvér"-t is láthatott.

A K német idézete magyarul: „Ó, Izis és Oziris! micsoda öröm! —"

3—4. *a' Napban* | *Ábrázolták:* ld. a Napot is ábrázoló Széchényi-címert: Fraknói i. m. 14. ábra.

5—7. *Ízis . . . Hold lett:* voltaképp Oziris is az elfogyó és mindig újratelő hold istene volt, de kettejük alakja gyakran összemosódott.

25. *a' tengeren túl:* a Földközi-tengerről van szó: azon át kerül az Izis- és Oziris-kultusz Rómába.

27—28. *ma is tisztelik* | *A' Bőltsek' templomába':* világos utalás a szabadkőműves mozgalomra s a szabadkőműves Ignaz Born *Über die Mysterien der Ägypter* c. cikkére.

29. *Boldog Pár:* a regebeli Izisre és Ozirisre vonatkozik.

34. *A' Napnak tzímeréről* V.ö. a 3—4. sor jegyzetével.

44. *Compliment* (fr.—ném.): bók, udvarlás.

65—66. *ki idvezlém* | *Előbb Főispányomat:* utalás Csokonai *A' Haza' Templomának' örömnapja* c. alkalmi versére, amelyet 1798. júl. 4-re, Széchényi Ferenc főispáni beiktatására írt.

98. *Hesperus' tsillaga* (gör.—lat.): a Venus — esthajnalcsillag — görögös neve.

102. *kellő* (rég.): kívánatos, kellemes.
plánéta (gör.): bolygó, csillag.

104. *Teleskópium* (gör.—lat.): távcső.

116. *Brilliánt* (fr.—ném.): csiszolt gyémánt.

117. *Bikkligetünk* (táj.): Bükkliget; Diánának, a vadászat istennőjének erdős helyeken állt temploma.

118. *Szűz Diána:* Festetics Juliánna családanya volt, a jelző itt nyilván női erényeire vonatkozik.

Verselése

A versszakok 8-as és 7-es sorokból épülnek, s ezek az 1—68. sorban abcb rímképlet szerint szólnak, a 69. sortól pedig, ahol a grófnéról kezd írni a költő, keresztrímes strófákban. A versben ezt a két részt csillagok választják el egymástól, s Elek ilyen magyarázatot próbált keresni a kétféle rímelésre: „Érdekes és jellemző Csokonai verselő eljárására, hogy a [. . .] Festetics Julianna grófnőnek udvarlására írt »Izis és Oziris« című költemény első fele abcb rímelésű, ám midőn odáig ér a versben, hogy »én is tehát, ki idvezlém elébb főispánomat, így rebegtetém nevekben gyengén rezgő lantomat«: — innen kezdve rímelése abab lesz. Magyarázata: 1. tudatos és kieszelt udvariasság a grófnővel szemben: amint róla kezd beszélni, rögtön csinosabb lesz a verse is és 2. önkénytelen verstökéletesedés: amint az ihlet személyhez kapcsolódik, tehát határozott tárgyat nyer, azonnal könnyebben tudja követni fülérzékét, mely ilyen fejlettebb összecsengést követel." (95. l.) Juhász Géza pedig ezt írta a verssel kapcsolatban: „A *magyar verscsinálásról* írt tanulmánya 8. §-ának *Jegyzésé*ben így int: »Tartsuk meg pedig, hogy ha egyszer az első páros sort lejtő sornak tettem (– ∪: tehát nőrím. — J. G.), valamennyi páros

sorok lesznek a stróphákban, ... mind lejtő végezetre kell vennem őket«. Ugyanezt ajánlja természetesen, ha a páratlan sorokat kezdi nőrímmel; — ez a szokásosabb. Valóban alig tér el ettől 1793-tól fogva, ha különféle páros és páratlan sorokból építi strófáit.

Két figyelemreméltó kivétele van: *A tolvaj isten* és az azonos ritmusú *Izis és Oziris*. Az elsőt könnyű megmagyarázni: tárgya miatt Fazekas *Danae*-jával hoztam összefüggésbe, a másik is valószínűleg rejt valami kapcsolatot." (CsVers. 59—60. l.) Szerintünk Elek első föltevése járt helyes nyomon: Csokonai a címzett személyéhez igazodva váltott rímképletet.

A K-ban, a költő eredeti elgondolása szerint más volt a sorok tördelése, mint az AV.-ben: ott minden páros sor bekezdéssel indult.

308. T. N. Nádasdi Sárközy Istvánné, született Chernelházi CHERNEL ESZTER Asszonynak tiszteletére

Kézirata

Két saját kezű kéziratáról tudunk: az eredeti fogalmazvány szövege — az átdolgozásra utaló néhány változtatással — a MTAK. Kézirattárában található: KK. III, 107b—109a. (K_1) Föltehetőleg erről készült az a tisztázat, amelyet a autográf Kcsj. a „N^{to} 5° Magam Purizáltjai" sorában a 12. helyen említ: *Sárközyné neve N[apjára]*. Ugyane kéziratjegyzék a „N° 8° Nagy Octávába lévők" közt is említi, a 4. sorszám alatt: *Sárközyné' Neve Napjára*. A Kcsl. a N° 4 kötegben a 2. fogásban tartalmazza a *Héj ha tudná kedves Lélek / Dorottya kínjai]* után s a *Lyánka mig ingó kegyelmed... [Szemrehányás]* előtt. *Sárközinéhez* megnevezéssel (ld. Cs/ÖM. I, 108. l.). Mivel a KK. III.-ban ugyane szövegkörnyezetben található a K_1, a Kcsl. adata erre vonatkozhat (de a Kcsj. „Nagy Octávában" levő verseinek 1—5 darabja is azonos lehet a Kcsl. említett kéziratival; v.ö. Cs/ÖM. I, 108. l.). E fogalmazványnak az ünnepelthez eljuttatott kalligrafikus autográf tisztázatáról adott hírt a csurgói Ref. Gimnázium (ma: Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium) nagykönyvtárából Écsy Ö. István: *Egy Csokonai-vers eredeti kéziratáról* (ItK. 1938: 75—76. l.). Mivel a becses kézirat (K_2) — amely a Sárközy-hagyatékkal került a gimnáziumi könyvtár tulajdonába — jelenleg lappang, Écsy Ö. István leírása alapján ismertetjük: „A kézirat nemcsak hiteles (magának a költőnek írása, s alatta megvan a névaláírás is), hanem kétségtelenül eredeti szövege, legrégibb ránk maradt kézirata Csokonai e versének, amelyet maga a költő nyújtott át 1798. július 7-én, Eszter-napján, mint névnapi ajándékot a vendégszerető Sárközyház úrnőjének. Erre vall az is, hogy a címlapon kalligrafikus betűkkel így áll a többi szövegtől eltérően a cím:

»Tekintetes Nmes és Nzetes Csernelházi Csernel Eszter Ifjú-Asszonyság Úri Nevének tiszteletére. Nagy-Bajombann. Julius 7-dik Napján. 1798.«

A kéziratot — sok egyéb irattal és könyvvel együtt — maga Sárközy István ajándékozta az intézetnek. Több-ezer kötet könyv és irat ajándékozásával, amit ő és családja összegyűjtött, ő vetette meg az intézet mai nagykönyvtárának alapját. Felesége, csernelházi Csernel Eszter, viruló fiatalaszszony volt a 18. század végső éveiben.

A vers szövege nagyjában azonos az akadémiai kézirat és a nyomtatott kiadások szövegével [...]" (ItK. 1938: 75. l.). A következőkben a közlő felsorolja a szövegeltéréseket az AV. (illetve a HG.) kiadásához képest. Ezekre a szövegkritikai fejezetben térünk ki.

Megjelenése

Csokonai a Sárközy család iránti tisztelete és hálája jeléül — s pártfogásuk reményében is — kezdettől fogva föl akarta venni e verset alkalmi művei kötetébe. Az 1801-i Vázlatos kiadási tervben már szerepel, *Sárközynéhez* megjelöléssel. Utána az 1802-i Mfj.-n, az *Ódák* sorában, a 12. helyen: *Sárközyné neve napj[ára]*, majd az AV. 1802-i második tervezetében: „12. *Sárközy Istvánnéra.*" s az 1804-i harmadik tervezetben: „11. *Csernel Eszter Aszsz[ony] tiszteletére.*" (ld. Cs/ÖM. I, 244, 245. l.).

Valóban az AV.-ben jelent meg, 1805-ben, a XII. műként (140—143. l.). A későbbi kiadások általában ezt a tizenegy versszakos változatot vették alapul, így Márton is a PM.-ban (IV, 180—184. l.), ahol a VIII. mű lett az AV. sorában, mivel az alkalmi verseket válogatva közölte. Földynél 1844-ben szintén a VIII. az „Alkalmatosságra írt elegyes versek" között (II, 162—164. l.); Toldy az „Elegyes költemények" Harmadik könyvében szintén az AV. szövegét adta ki (105—106. h.), s jegyzeteiben nem utalt az autográf fogalmazványra, pedig elvileg — Gaál László hagyatékából — ismerhette azt is. Erre a kéziratra csak a HG. tért ki, az AV. szövegének jegyzetében: „Ez a költemény az Akadémia 38. sz. kötete IV. d. lapján még a két következő versszakkal bővebb..." (HG. I, 271. l.), s közli a K_1 12. és 13. versszakát. Az eltérés azonban nem csupán ennyi: a költő a fogalmazvány 9. strófáját az AV.-ben hátravetette a vers utolsó, 11. versszakául s egyéb szövegmódosításokat is végzett, amelyeket a HG. nem vett számba. A FK. az AV. szövegét adta ki (320—322. l.), s nem utalt a HG. által jegyzetben közölt két versszakra; Vargha Balázs kiadásai — az ÖV.-től a M.-ig — azt az eljárást követték, hogy az AV. szövegébe illesztve [ ]-ben közölték a fogalmazvány utóbb elhagyott két versszakát.

Keletkezése

Mind a K_1 címéből, mind az AV. „fejszövegéből" kiderül, hogy 1798. júl. 7-én írta a verset a költő, mégpedig a másnap, júl. 8-án esedékes Eszter-nap alkalmára, nagybajomi házigazdája, Sárközy István felesége tiszteletére, akit

„Madám Tserházyné" néven a *Dorottyá*-ban is szerepeltetett (10 kk.). Bár a háziasszonyt igen nagyra becsülte, az alkalmi vers írását fölkérésnek eleget tevő kényszerű feladatnak érezte, amint be is vallja a bevezető versszakokban, amelyeket Takáts Gyula e megjegyzéssel idézett: „miközben háztól kastélyig vándorolt, mindenütt valóban azt méltányolták nála, amit ő nem sokra becsült. — Vajon inyére volt-e ezaz élet? — Világosan válaszol erre a kérdésre a Sárközy Istvánné tiszteletére írt verse első két szakasza..." (PIMÉvk. 1962: 47. l.).

Szövegkritika

A versnek voltaképp három szövegét ismerjük: az MTAK. Kézirattárában őrzött fogalmazványt (K_1), az erről készült lappangó tisztázatot a csurgói gimnázium könyvtárában (K_2), s az AV.-ben kiadott végleges szöveget, amely kiadásunk alapja.

Écsy Ö. István a K_1-et nem ismerte: közleményéből azonban kitetszik, hogy a K_1 s a K_2 szövege igen közel lehetett egymáshoz, jóval közelebb, mint az AV.-ben kiadott későbbi változathoz. Mivel a kritikai kiadások szabályzata szerint a költő életében sajtó alá készített AV. változatát kell főszövegül közölnünk, a K_1 ősszövegét főváltozatként itt a jegyzetekben adjuk közre, megjegyezve, hogy a tényleges főváltozat voltaképp a Sárközy Istvánnénak átadott kalligrafikus tisztázat, a K_2 volna, amely jelenleg lappang. Ennek a K_1-hez képest eltérő szavaira Écsy Ö. István nyomán alább, a jegyzetekben utalunk, az AV.-től való eltéréseire pedig ritkítással, ill. félkövér szedéssel figyelmeztetünk.

A cím az AV.-ben sh.-val: *Nadasdi* em.; alatta ez a keltezés olvasható: „(Jul. 7-dik napj. 1798.)". A K_1-ben a cím: *Nádasdy* Jav. e.: *Nádasdi [...] Csernel ⟨Fő Bíróné Napján⟩ [...] tiszteletére ⟨1798⟩ 7 Jul. 1798.* A K_2-ben az alkalmi vers címe: *Tekintetes Nmes és Nzetes Csernelházi Csernel Eszter Ifjú-Asszonyság Úri Nevének tiszteletére. Nagy-Bajombann. Julius 7-dik Napján. 1798.*

A K_1 szövege:

T. N. Nádasdy Sárközy Istvánné, született Csernelházi Csernel Eszter Asszonynak tiszteletére. 7. Jul. 1798.

Hát már mindég tsak vígsággal
[1.] Mindég tsak a' nagy-világgal
Zengedezzen énekem?
Ki ád a' sok örvendésre
Ki ád a' vers-éneklésre
Annyi erőt már nekem?

*

Mennyi volt a' Pétsi várban
[2.] Mennyi itthonn, 's Kaposvárban
Fáradságom és bajom!
Alig jövök meg amonnan,
'S már letett lantom' újonnan
Felparantsolja Bajom.

*

Felveszem, fel, vig lélekkel,
'S énekkel 's örömversekkel
Megpróbálom pengetni:
[3.] De fáradt Lant, rezgő ének
Mit tesz? azt Eszter' nevének
Nem illő szenteltetni.

*

Mégis bízván jó Szívében
Énekemet hevenyében,
[4.] Mint tudom, *lepengetem*.
Tán ezzel is rovásomnak
'S háládó indúlatomnak
Egy pontját lefizetem. —

*

Dítséretébe azoknak
A' beléd szállt virtusoknak
[5.] Nem fogok belé talám;
Felette van a' *Szép-Nemnek*
'S az én tsekély énekemnek,
A' mint én tapasztalám.

*

Úgy sem illő itt dítsérni,
A' ki hát kiván esmérni
[6.] Utasítom magadhoz;
Nem kell több, tsak egyszer lásson,
Már túl lesz a' bámuláson,
'S többeket küld házadhoz.

*

Már most hát tsak arra mégyek,
Hogy *egy Complimentet* tégyek
[7.] Szép Eszter! Szép Nevednek;
Énekeljek és vígadjak
Az örömre okot adjak
Úri sok Vendégednek.

*

Ám ott kinn hát tsak hadd essék
Az Uraknak is tsak tessék
Ázni benn a' Szobába!
[8.] Kérem is az egész Asztalt,
Kit már *a' bor* megvigasztalt
Töltsön bort poharába.

*

Az Eszter' egésségéért,
Gyermekiért és Férjéért
[9.] Mindjárt egyet hörpentünk,
Egy derék Salve-ivással
És egy Vívát-kiáltással
Esik meg Complimentünk.

*

Illy napot rég ohajtottunk
Most tehát hogy rá jutottunk
[10.] Méltó lesz örvendeni.
Örvendjenek minden Rendek
Örvendjünk én is örvendek
Esztert kell köszönteni.

*

Kívánjuk éljen sokáig
[11.] Sok szép idők' lefolytáig
Állandó egésségben,
Lássa sok vídám *órájit*
Unokája' *unokájit*
Férjével zöld vénségben.

*

Véle együtt virágozzák
Több illy Szép Lelket is hozzék!
[12.] A' Sárközy 's Csernel Ház;
Hogy e' két Familiával
Díszeskedjen mint Napjával
Mind Bajom mind Csernelház.

*

Vívátot zengjenek néki
E' Respublika' Vidéki
[13.] Mi is bort vegyünk elő:
Úr, Ifjasszony, Pap és Mester
Kiáltson fel: Vivat Es[z]ter!
Éljen Eszter! éljen Ő!!!

2. K_1: *(nagy-világgal)* A zárójel más színárnyalatú tintával, nyilván azért, mert a K_2-ben aztán *szép világgal* került helyette. Az AV. visszatért az eredeti szöveghez.
7. K_1: *Pétsi várban*, Jav. e.: *várba* A jav. folytán a sorvégi vessző az *n* alá került.
10. K_1, AV.: *alig jövök meg*
K_2: *alig válok meg*
15. AV.: *Meg probálom* A K_1 szerint em.
17. K_1: *Azt* Más árnyalatú tintával jav. e.: *ezt*
19. K_1: *bízván* Más árnyalatú tintával jav. e.: *bízom*
Szívében Jav. e.: *Szívébe*
20. K_1: *hevenyében* Jav. e.: *hevenyébe*
21. K_1: *lepengetem*
K_2: *elpengetem*
AV., Toldy—M.: *lepengetem* Szerintünk sh., em.
Logikailag nyilván a *pengetem* ige illik ide, amely a 15. sorban is előfordul; az AV. változata sh. lehet; ennek megfelelően em.
26. K_1: *A' ⟨tőled⟩ beléd szállt*
K_2: *A tőled nyert*
A tisztázat írásakor Csokonai, úgy látszik, az ide szánt első változathoz tért vissza, el akarván kerülni a *beléd ~ belé* ismétlődést a két egymásra következő sorban. Az AV.-ben aztán mégis visszatért a K_1 megoldásához.
28. K_1: *(Szép-Nemnek)* A zárójel más árnyalatú tintával van írva, jelezvén, hogy változtatni akart a szón a költő; a K_2-ben azonban megmaradt a *szép nemnek* megoldásnál, csak az AV.-ben lett *köz-nemnek* a kifejezésből.
38. K_1, K_2: *egy Complimentet tégyek,*

43. K_1: *Ám ott kinn hát tsak hadd*
K_2: *Ám oda ki csak hadd*
45. K_1: *Szobába* Jav. e.: *Szobában*
46. K_1: *Asztalt* Jav. e.: *asztalt*
47. K_1, K_2: Kit már *a' bor*
49—54. A K_1 és K_2 szövegében itt található az AV. utolsó vsz.-a, amelynek záró sorát — *Esik meg Complimentünk* — a befejezésnek megfelelően módosította a költő: *Fejezvén Complimentünk'* — *ohajtottunk* Csokonai nyelvhasználatának s helyesírásának ez felel meg.
55. K_1: *én is örvendünk* A nyilvánvaló íráshiba írónnal — talán Csokonai kezével — átjav.: *örvend⟨ünk⟩ek*
67. K_1: *Véle⟨k⟩ együtt* A HG.-tól a M.-ig a kiadásokban tévesen: *Vele*
68. K_1: *Több ⟨Szer⟩*
69. K_1: *Ház* Jav. e.: *ház*
78. K_1: *éljen Õ!!!* A kiadásokban a HG.-tól a M.-ig a sor végén csak egy felkiáltójel van.
Écsy Ö. István szerint a K_2-ben, a lap alján „más írással" még ez a két sor olvasható:

Jó lesz biz az igyünk, Isten úgy segéllyen.
Én is azt kivánom, éljen Eszter, éljen.

S ehhez még ezt fűzte hozzá — amivel teljesen egyetérthetünk: „Mivel a tinta azonos, s az írás egykorú, nem lehetetlen, hogy valamelyik mulatozó vendég firkantotta oda a sorokat a 6. lap aljára." (I. m. 76. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai 1798 nyarán a somogyi Nagybajomban, Sárközy István udvarházában vendégeskedett, s a verset nem pusztán udvarlásból írta, hanem felkérésre, sőt: felszólításra (*„Lantom' újonnan | Felparantsolja Bajom"*). Nem is kerekedett az átlagos alkalmi névnapi versek fölé, nem emelte az alkalmi művet eszmei magaslatra a költő (mint pl. a *Vályi Klárára* sorait a költősorsról): legföljebb a formában tért el kissé a névnapi köszöntők hagyományos és szokványos páros rími felező tizenkettőseitől. Lírailag, tartalmilag szinte legérdekesebb számunkra az első két versszak, ahol nem tudja magába fojtani „Leib-Poétasága" feletti elkeseredését, s nem a legudvariasabban adja tudtul, hogy annyi fáradsága s baja közepette még újabb alkalmi versírással zaklatják. Az ünnepelt személye az, akiért mégis — s ez is őszinte szó nála — „víg lélekkel" veszi föl lantját.

Ferenczi utalt a kifakadás előzményeire: *A' Haza Templomának örömnapja* júl. 4-re megrendelt „310 alexandrin sor"-ára (91. l.), a júl. 7-i *Ízis és Oziris*-re

s a *„Czindery sírja felett kesergő özvegy"*-nek, Festetics Mária grófnőnek írt alkalmi versre (i. h.). Minderről legélesebben Waldapfel József fogalmazta meg véleményét: „A kényszerihletek ellen való lázadozása Sárköziék efféle igényeivel kapcsolatban kifakadásra is bírja, mikor minden reményében való csalódás után Festeticsék és Széchenyiék ünnepléséből az ő vendéglátó házukhoz térve névnapi köszöntőt kell rögtönöznie a háziasszony tiszteletére:

Hát már mindig csak vígsággal,
Mindég csak a nagyvilággal
Zengedezzen énekem?
Ki ád a sok örvendésre,
Ki ád a verséneklésre
Annyi erőt már nekem.

Szerénykedő magakelletése és lázongó ellenkezés együtt van e sorokban, s az utóbbin éppen az őszinte kifakadás folytán tud csak túljutni a kötelező mámoros névnapi hangulatig." (MFelv. 297. l.)

7. *a' Pétsi Várban:* Csokonai *A' Haza' Templomának örömnapja* c. verse kinyomtatása ügyében járt Pécsett, ahol Festetics György gróf vendége volt (v.ö. Ferenczi 91. l.).
12. *Bajom:* Nagybajom.
17. *ESZTER' nevének:* a bibliai *Eszter* névnek két magyarázata is van; az egyik szerint héber eredetű s azt jelenti: mirtusz. A másik magyarázat perzsa eredetűnek tartja, s eszerint a jelentése: csillag, bájos fiatal lány. (Ld. Ladó János: *Magyar utónévkönyv.* Bp., 1978.) Zsoldos Jenő föltételezte, hogy e vers írásakor Csokonai tudott a név 'csillag' jelentéséről, s ezt írta, hogy „amit a fáradt lant, rezgő ének tesz, azt nem illik Eszter (csillag) nevének szentelni" (Zsoldos 12. l.). Szerintünk, ha Csokonai a név eredetére, pontosabban erre a névmagyarázatra gondolt volna, sokkal szembetűnőbben utalt volna a csillag motívumra a versben.
23. *Háladó indúlatomnak:* a költő a Sárközy ház vendége volt ekkoriban.
43. *hadd essék:* az esőről van szó.
45. *Ázni benn:* tréfás kétértelműség, szójáték az *(el)ázik* 'lerészegedik' igével.
60. *zőld vénségben:* öregségében is fiatalon.
64. *Salve* (lat.): üdvözlégy; ~ *-ivás:* valakinek egészségére ivás (fenékig, „ex").
66. *Compliment* (fr.—ném.): bók, udvarlás.

Verselése

Hatsoros páros rímű nyolcasokból s a harmadik és a hatodik sor összecsengő heteseiből épült trochaikus lejtéssel, rímképlete: 8a 8a 7b 8c 8c 7b. A hetesek hol 4+3, hol 3+4, illetve 5+2 osztásúak.

A 9. s 12. sor *bajom~Bajom* önrímét Elek az „Elsődleges szórímek" [= önrímek] példájaként idézte (ld. 72. l.).

309. A' Dorottya' Kínjai

Kézirata

Két saját kezű kéziratát ismerjük: 26 vsz.-os fogalmazványa: KK. V, 17b—18b, 37a—38b (K_1). Ennek nyomán készült — föltehetően a címjegyzékeken 1793 óta *A' Vén asszony* címmel szereplő vers anyagának fölhasználásával — az a *Más* címmel fennmaradt autográf tisztázat, amelyből — későbbi javításokkal — Csokonai az ÓD.-ba szánt (bár ott csonkítva megjelent) 34 vsz.-os változatot kialakította: KK. III, 104a—107a (K_2). A K_2 átalakítás előtti szövegét másolta le *A' szerelmes Vén leány* címmel Sárváry Pál fia: DebrK. R. 556a: 41—46. l. (K_3).

Csokonai kéziratleltárain is szerepel: a Kcsj.-n a „N° 8° Nagy Octávába lévők" kötegében *Hej ha tudná kedves Lélek* megjelöléssel a 3. mű. Abafi Lajos a komáromi Kaszás Sándor-gyűjteményből közölte *Dorottya kínjai* címmel a versnek egy 33 vsz.-os szövegét, amely lényegében — egy vsz. híjával — követi a K_2-t, ill. a K_3-at. (Figy. X. [1881] 234—235. l. K_4). Harsányi István és Gulyás József a hiányzó versszakot a SpK. 1667. sz. gyűjteményből pótolta (ld. ItK. 1917: 72. l.), noha megvan az Csokonai saját kézírásában is, a K_2-ben.

Mint pajzán tárgyú versnek, számos másolata keletkezett.

A K_3-t másolta (Csokonai későbbi javításai nélkül) *A' szerelmes vén Leány* címmel 1805 márciusában a DPD. (4—9. l.); ugyanezzel a címmel másolta, a K_3 szerint, NZs. is: 91—96. l.; a későbbi másolatok jó része is ezzel a címmel készült, a K_3-nak megfelelően: OSzK. Quart. Hung. 2352: 86b—88a; OSzK. Oct. Hung. 769: lsz. n. l.; MTAK. Analecta (Stoll 522.) *Egy gavallér utánn esdeklő Leány: Csokonai Vitéz Mihály által* címmel; DebrK. R 2743/II, 249—255. l.; DebrK. R 2768: 249. l. *A szerelmes Vén Lány*; cím nélkül, „Csokonai el szórt papirossaiból" megjegyzéssel: DebrK. R 1071: 160a—163a; DériM. 600—70: 436—441. l.; SpK. 2593: 45—51. l. (az előbbihez hasonló címmel); SpK. 1667: 178—182. l., *Dorottya kínjai* címmel: Erről írta Harsányi István és Gulyás József: „Csokonai e költeményének két alakja ismeretes, egy rövidebb és egy hosszabb. Amaz (Toldy-féle kiadás I. 176.) 26, emez (Figyelő. X. 234.) 33 versszakból áll. Kézirattárunk 167. számú, 1830-ban Polgár Jánostól készített *Válogatott Világi Nóták* című versgyűjteményében a 178—182. lapokon

azonban megvan a versnek a Figyelő-beli alakjánál is teljesebb szövege, a mely 34 versszakból áll s így annál egy versszakkal, a 11-ik után állóval, terjedelmesebb." (ItK. 1917: 72. l.; v.ö. HG. I, 411. l.) (Mint korábban utaltunk rá: ez a vsz. nem ismeretlen; benne van a K_2-ben.) *A' szerelmes vén leány* címmel: Prága, EKvk. Kubelik(Széll)-gy. Szántó Dániel-gy. 119—124. l. (Stoll 589. sz.). Mf.: MTAK. 1629/V.

Ha el értette kezdettel, az ÓD. szerint: OSzK. Oct. Hung. 1631: 103a—104b; MTAK. RUI 8-r. 160/2: 12ab. *Egek már én* ... kezdettel a turócszentmártoni Matica Slovenska 394. sz. (ideiglenes jelzetű), XIX. sz eleji kéziratos kötetében.

Megjelenése

Már JGy. 1793-ban lezárt címjegyzékén előfordul, a 43. helyen *A' Vén asszony* c. vers, amely *A' Dorottya' Kínjai* ősszövege lehetett. Ez található az 1795-i EK.-n is: „CVI. Vén asszony. Szatira. *Megbővítni.*" Szintén ugyanezzel a címmel szerepel a Szv_1-n. Ezt Toldy is regisztrálta mint elveszettet (Toldy/j. 123.)

A K_1-beli új kidolgozás kezdősorával 1802-től fordul elő a címjegyzékeken; az ÚK.-n: „16. *Hé ha tudná kedves Lélek* — Satyra." A Mfj.-n az *Ódák* között a 8. 3. műként, hasonlóan; ⟨*Héj ha tudná kedves Lélek*⟩.

Így került az ÓD. tervezetébe is, a Második Könyv 10. verseként *Dorottya Kinnya* címmel. Végül is a Második Könyv VI. darabjaként *A' Dorottya' Kínjai* címmel látott világot: a költő és a cenzúra által lerövidítve, 26 vsz.-os változatban: 77—82. l.

Márton (PM., NPM.) s Kföldy az ÓD. szövegét közölte, pontosabban Kföldy a cenzor törléseit — kivéve a vers elejét — a kéziratokból pótolta, anélkül hogy erre külön utalt volna (ld. Kföldy I, 266. l.).

Toldy szintén pótolta a cenzor törölte részeket, kivéve a 31. vsz. 3. sorát (ld. 401. h.); a jegyzetekben viszont közölte a K_1 szerint a vers bevezető négy vsz.-át is „Kezdete a kézirat szerint" megjegyzéssel (940. h.), s a következőkben is utalt az „első dolgozat" eltéréseire, idézve az elhagyott vsz.-okat (941. h.). Az „első dolgozat"-on Toldy nem a K_1-et, hanem a K_2-t érti, amelyben Csokonai ötvözte az egykori — ismeretlen — ősszöveggel a később, 1798-ban írt K_1-et; az ÓD.-ba azonban mégsem ezt, hanem egy újabb változatot szánt a költő.

A HG. ezzel a lapalji megjegyzéssel közölte az ÓD. szövegét: „Az elejéről több vszak hiányzik. — Ezt kipótolhatjuk az 1667. sz. sárospataki kéziratos kötetünk 178—182 lapján közölt [!] szövegből" (I, 411. l.), s közli lapalji jegyzetben a 21., 27—29., 1—4. vsz.-ot, anélkül hogy besorolta volna őket megfelelő helyükre.

A Csokonai által eltervezett végleges szöveg nem ez volt: azt a K_2 őrizte meg számunkra; a költő a K_2 „ősszövegé"-ből — talán kompozíciós célból, talán öncenzúrából — négy versszakot közölt s a többi versszak sorrendjét is

— talán szerkezeti megfontolásból is — megváltoztatta: így a korábbi 34 vsz.-osból egy tömörebb, 30 vsz.-os változatot hozott létre, amelyből a cenzor — az elejéről — újabb négy vsz.-ot törölt, további hármat pedig megcsonkított. Mivel a Csokonai által — föltehetőleg nem sokkal az ÓD. kiadása előtt — végrehajtott (a tinta színéből jól láthatón nem egyidejű) változtatások kompozíciós szándékkal is történhettek a kissé terjengősre duzzadt költemény szövegében, ezt a változatot vehetnénk főszövegnek (természetesen pótolva a cenzori törléseket, bár itt az öncenzúra esete is fennforoghat). Ezzel a 30 vsz.-os ÓD.-beli szöveggel szemben áll a $K_{2(-3)}$ 34 versszakos főváltozata, amely néhány kisebb szövegeltérésen túl csak a vsz.-ok sorrendjében, ill. az említett négy többlet vsz. tekintetében tér el az ÓD.-ba szánt szövegtől.

A Csokonai végső szándéka szerinti változatot eddig egyetlen kiadás sem közölte, ill. a FK. annyiban megközelítette, hogy a K_2-nek az ÓD.-ba szánt új sorrendje szerint közölte a vsz.-okat, de mind a 34-et, a költő és a cenzor által törölteket egyaránt [ ]-be tette, így homályban hagyva, mit hagyott el kompozíciós szándékkal (vagy öncenzúrából) a költő, s mit erénycsőszként a cenzor.

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) a FK.-t követték.

Keletkezése

A' Vén asszony címmel már JGy, 1793 körül lezárt leltárán felbukkan, a 43. tételként tárgyalt versünk. Az 1795-i EK.-n is rajta van, mint megbővítendő (CVI.). Ezt a rövidebb változatot alakította át, illetve bővítette ki a költő a K_1 szerint 1798-ban. Mint Toldy is utalt rá: „A fogalmazat hátán e kelet áll: Die 9. Julii 1798. s e füzetben találtatnak a Tihanyi echo, s a Cindery sírja, mik, valamint az eposi Dorottya is, együtt véve e darabnak korát s hol készültét elég világosan mutatják." (941. h.). A kéziraton található keltezés alapján juthatott Ferenczi arra a következtetésre, hogy a jelzett napon, Nagybajomban, Sárközy István házánál felolvasta e versét a költő (ld. Ferenczi: 92. l.).

Szövegkritika

A vers eredeti formáját az autográf K_2, illetve az erről készített K_3 őrizte meg. A költeménynek voltaképp három szövegváltozatáról tudunk; *A' Vén asszony* ősszövegét nem ismerjük, minthogy azonban a K_1 voltaképp a 34 vsz.-ból 21 vsz.-ot tartalmaz új fogalmazványban, ebből arra következtethetünk, hogy az ősszöveg, *A' Vén Asszony*, eredetileg csak 13 vsz.-ból állt (ezt erősíti meg az EK. *Megbővítni* megjegyzése is).

A K_1 21. vsz.-a nyilvánvalóan pótlásként készült a meglévő ősszöveghez, amit bizonyítani látszik az 5. vsz. után található Ψ jel is.

A' Vénasszony ismeretlen ősszövegéből s az 1798-ban írt K_1 pótlásaiból alakított ki a költő a K_2, ill. K_3 szövegét, amely ebben a formájában főválto-

zatunk. Ebből készítette az ÓD.-ba szánt, már említett rövidebb változatot Csokonai, *A' Dorottya' Kínjai* címmel: s ez valójában nem 26 vsz.-os, mint Harsányi és Gulyás írta (ItK. 1917: 72. l.), hanem 30 vsz.-os, csak a cenzor elhagyta a bevezető négy vsz.-ot. Ez a cenzor által megcsonkított — s a K_2 szerint helyreállított — szöveg másik főváltozatunk, voltaképpen főszövegünk. A K_2-ben található az a 34 vsz.-os teljes szöveg, amely kiadásunknak is alapja; minthogy azonban nem dönthető el határozottan, hogy az ÓD.-beli kiadás előtt végrehajtott átalakításkor mennyiben érvényesült kompozíciós cél s öncenzúra az említett négy vsz. törlésekor, azokat — a FK. s az ÖV. eljáráshoz hasonlóan — [ ]-ben közöljük.

Az összöveg címe a JGy. szerint *A' Vén asszony*, az EK. szerint *Vén-asszony*. Az ÓD/t-n *Dorottya Kínnya* a cím, az ÓD.-ban névelővel s a birtokszón többes számmal *A' Dorottya' Kínjai* címmel jelent meg. A HG. névelőtlenül közölte, a FK. az ÓD. szerint: névelővel. Vargha Balázs kiadásai (ÖV. —M.) névelő nélkül tartalmazzák. Mi az ÓD. szerinti alakot használjuk, amelyet a K_2 is hitelesít, ahol szintén előfordul, későbbi autográf bejegyzéssel: *A' Dorottya' Kínjai*. A K_3-ban a vers címe: *A' szerelmes Vén leány*. A K_2-ben eredetileg nem volt címe, *Más* utalással következett. Csokonai a szövegben — mint volt róla szó — sötétebb színárnyalatú tintával javításokat végzett, ill. ebből alakított ki az ÓD.-ba szánt *A' Dorottya' Kínjai* szövegét. A K_2 javítások előtti teljes szövegét a következőkben ismertetjük; mivel lényegében csak a vsz.-ok sorrendjében tér el főszövegünktől, amelyet itt, a K_2-ben alakított ki a költő, az ismétlések elkerülésére csupán a vsz.-ok kezdősorát idézzük, ill. azokat a sorokat, amelyekben később módosításokat végzett. Mint említettük, a K_2 eredeti vsz.-sorrendű szövegéről készült a K_3 másolat, *A' szerelmes Vénleány* címmel, ezért erre is utalunk a későbbi változtatások — változatok — regisztrálásakor.

A vers eredeti kompozíciója a K_2-ben és a K_3-ban található, s könnyebb megértés, ill. jobb áttekinthetőség okából előrebocsátjuk, hogy a K_2 (s K_3)-beli kidolgozás — főváltozat — a 21—22. vsz.-kal indul, majd a 26—27.-kel folytatódik, ezt a 10—11., majd a 28., 9., 29. vsz. követi, s ez után jön a K_2-ben a költő saját kezű — későbbi — új címbeírása: *A' Dorottya' Kínjai*, s ettől fogva főszövegünk 1—8. vsz. sorakozik, majd a 12—20. vsz. jön, s ezeket a 23—25., majd a 30—34. vsz. követi:

Más.

81—84. K_2: ⟨⟨*Szóljak é vagy hallgassak é?* ...⟩⟩
Az egész vsz. utóbb, más árnyalatú tintával áthúzva.

85. K_2: ***De*** [Későbbi javításként átírva: *Már*] *Szívemnek nintsen nyugta* ...

K_{3-4}: ***De szivemnek***

86. K_2: *Felrugta.* A sorvégi pont későbbi jav. vesszőből.

87. K_2: *volna,* A vessző későbbi jav.

101. K_2: *Édes ugyan a' Szerelem:* A kettőspont utóbb, vesszőből jav.

102. K_2: *velem,* A sorvégi vessző utóbbi pótlás.
105. K_2: ⟨⟨*Kedvel szívem egy szép Legényt,*⟩⟩ Az egész vsz. utóbb áth.
37. K_2: *Szavát sem úgy szokta tenni,* A sorvégi vessző s a 38. sorvégi pont későbbi jav.
39. K_2: *szita,* A vessző későbbi jav.; az ÓD.-ből hiányzik; em.
40. K_2: A sorvégi pont későbbi jav. A sor végén s a következő vsz.- kezdő sor elején *3)* szám utal az ÓD.-ba bekerült változtatásra.
41. K_2: *Sokszor várom; de tsalódom.* A sorvégi pont későbbi jav.; az ÓD.-ban vessző van.
42. K_2: *látom*; A pontosvessző későbbi jav.
42. K_3: Ro/*Sokszor látom, de csalódom.* A másoló nyilván tévesen ismételte meg az előző sor végét.
43. K_2: *Szól, szól:* A központozás későbbi jav. Az ÓD.-ba kettőspont helyett pontosvessző került.
43. K_3: *hív dámának* Vlsz. a K_2 szövegének téves olvasata, ahol a *hév é*-je nagyon keskenyre sikerült.
44. K_2: A sor végén olvashatatlan jel, föltehetően a vsz.-cserékre utaló szám van sűrűn, olvashatatlanul áthúzva.
109—112. K_2: ⟨⟨*Én pedig ha néki volnék*⟩⟩ Az egész vsz. utóbb áth.
111. K_3: *értség nyilván* Vlsz. szövegromlás: a K_4-ben is: *lágyság* van.
33. K_2: *De néki* [Egyidejű javítással az áth. rész fölé írva *Ő néki* Majd sötétebb árnyalatú tintával később átírva: *Az Úrnak*] *sokkal kedvesebb,* A sorvégi vessző későbbi jav.
A sor elején a vsz.-ok ÓD.-beli sorrendi cseréjére utaló *l),* majd olvashatatlanul áthúzott szó vagy szám.
K_3: ***Ő** neki*
K_4: Ez a [9.] vsz. innen hiányzik, ezért áll csupán 33 vsz.-ból ez a lejegyzés.
34. K_2: *kényesebb;* A sorvégi írásjel későbbi jav.
35. K_2: *Ő* Későbbi javításként átírva: ***Ej!** a vadegrest nem szereti.* A sorvégi vessző későbbi jav.
36. K_2: *Az* Későbbi javítással átírva: ***'S az*** A sor végén *2/* szám utal az ÓD.-beli vsz.-cserére.
113—116. K_2: ⟨⟨*De bár ő* ⟨*illyen*⟩ [Az áth. szó fölé írva, egyidejű jav.-ként: *márvány*] *légyen is*⟩⟩ Az egész vsz. utóbb áth.
1. K_2: *Héj ha tudná, kedves Lélek!* Az írásjelek utólagos javítások.
E sor fölé került Csokonai későbbi javításaként az ÓD.-beli cím: *A' Dorottya' Kínjai,* kétszer aláhúzva.
2—3. K_2: A sorvégi írásjelek későbbi jav.
5. K_2: *Megesmérné Lelkem'* [utóbb átjav.: *lelkem*] *kínját.*
5—7. A sorvégi írásjelek későbbi jav.
8. K_2: *szemérem* Utóbb átjav.: *Szemérem.*
9. K_2: *Azok a' Kézszorítások,* Utóbb átjav.: ***kézszorítások*** A vessző későbbi jav.

10—12. K_2: A vesszők későbbi jav.
13. K_2: *Melly édesen beszélgettem,* A kp. későbbi jav.
14—15. K_2: A kp. későbbi.
17. K_2: *Ha elértette: mért ment el* A kp. későbbi.
18. K_2: *complimenttel* Utóbb átjav.: ***komplimenttel***
19. K_2: A kp. későbbi.
21. K_2: *De tsak elnéztem zokogva*
22. K_2: *Tegnap is a' ⟨báltól⟩* [Az áth. szó alá írva, talán egyidejű jav.-ként: *táncztól*] *fogva,* A kp. későbbi jav.
K_3: ***baáltól** fogva*
23. K_2: *tractál⟨t⟩* Utóbb átjav.: *tra**k**tál* A kp. későbbi.
K_3: *tractál*
25. K_2: *Az Úr keze mikor tántzolt.* A kp. későbbi.
26. K_2: *Jég volt* Utóbb átírva: ***jég volt***;
26—27. K_2: A kp. későbbi.
29. K_2: *'S bátor mást akármit tészek* Egyidejűleg jav. e.: *tégyek*
30. K_2: *Érte* Utóbb átjav.: *Értte*
30—32. A kp. későbbi.
45. K_2: *Azt veszem már észre éppen.*
45—46. K_2: A kp. későbbi.
49. K_2: *Elfordúl, ha mégyek felé:* A kp. későbbi.
50. K_{3-4}: *Fel áll, **ha leülök** mellé*
K_2: A sorvégi kp. későbbi.
51—52. K_2: A kp. későbbi.
53. K_2: *Ha valamelly Társaságba'* A hiányjel későbbi jav.
ÓD.: *valamely társaságba'*
54. K_2: *véle* A kp. későbbi.
55. K_2: *serios* Utóbb átjav.: *serioz* A kp. későbbi.
ÓD.: *szérioz*
K_3: *szériőz*
56. K_2: Kp. n., a sorvégi felkiáltójel későbbi jav.
57. K_2: *⟨Ennyi⟩* [Később átjav., s föléje írva: ***Ezer***] *kínom' ha meglátná.* A hiányjel s a vessző későbbi jav.
K_{3-4}: *Ennyi*
58. K_2: *'s Ujját* Utóbb átjav.: ***'S ujját***
58—59. K_2: A kp. későbbi.
61—63. K_2: A kp. későbbi.
64. K_2: *volna.*
65. K_2: *Kőszív volt abb' a' férjfiba',* a *férjfiba* hiányjele s a sorvégi vessző későbbi.
66—67. K_2: A kp. későbbi.
69. K_2: A sorvégi kp. későbbi.
70. K_2: ***Ifjaktól***
70—71. K_2: A kp. későbbi.

73. K_2: *Égni kinos: szólni szégyen.* A kp. későbbi.
75. K_2: ***Férfiak*** A kp. későbbi.
76. K_2: *kényje.*
77—79. K_2: A kp. későbbi.
80. K_2: A sor végén *a)* betűjel utal arra, hogy az ÓD. szövegébe itt az *a'*) jelű, *Már szívemnek nintsen nyugta* kezdetű [22.] vsz. következik.
89—91. K_2: A kp. későbbi.
93. A K_2-ben itt — vsz.-tévesztés folytán — a későbbi vsz.-ot kezdte el a költő másolni, de áth.: ⟨*Álmaim is mind nehezek*⟩
93—95. K_2: A kp. későbbi.
97—98. K_2: A kp. későbbi.
99. K_2: *setétbe'* A hiányjel későbbi.
100. K_2: A sor végén ψ jel utal rá, hogy az ÓD. szövegében itt a K_2 3. vsz.-a [ÓD. 25. vsz.] következik *(Édes ugyan a' Szerelem...)*
117—118. K_2: A kp. későbbi.
120. K_2: A sorvégi kérdőjel későbbi pótlás.
121. K_2: A kp. későbbi.
122. K_2: ⟨*g*⟩ *meg* A kp. későbbi.
123. ÓD.: *'S két* A többit, cenzori törlésként szaggatott vonal — — — — — — — — — helyettesíti.
124. K_2: ***Aetna*** A kp. későbbi.
125. K_2: *tserébe'*A hiányjel későbbi.
126—127. K_2:A kp. későbbi.
129. K_2: *De bár kutba* ⟨*ugorjak*⟩ [Az áth. szó fölé írva, egyidejű javításként: *ugranám.* Utóbb átjav.: *ugranék*] *is.* A kp. későbbi.
130. K_2: *Bár benne nyakig* ⟨*álljak is*⟩ *állnék is;*
130—132. K_2: A kp. későbbi.
132. ÓD.: *Mellytől gyúlad* — — — — — cenzori törlés.
133. K_2: *Hanem, ha tán, mint szokásba* A *szokásba* utóbb átjav.: *szokásban*
134. K_2: *városba* Utóbb átjav.: *városban*
ÓD.: *Városban,* A K_2 szerint em., mivel ez felel meg Csokonai helyesírásának
135—136. ÓD.: A cenzor által törölve, szaggatott vonalakkal pótolva.

A második főváltozatot — az ÓD. szövegét — mint láttuk, a K_2-ból alakította ki a költő, s ez már helyesírásilag is a nyomdára előkészített szöveg volt (bár bizonyára készült belőle egy tisztázat még), ezért is szöveg tekintetében alig van eltérés a K_2 s az ÓD. között (ami van, arra utaltunk fent), az utóbbiban csupán a vsz.-ok sorrendje változott meg, ill. csökkent le Csokonai törlése folytán. Az ÓD.-beli változat (helykímélés okából csak a vsz.-ok sorszámát közöljük, s a költő és a cenzor által törölt sorokra, ill. vsz.-okra utalunk a K_2 alapján):

A' Dorottya' Kínjai

[Az 1—4. vsz. a cenzor által törölve, de az ÓD.-ben erre csupán négy sornyi szaggatott vonalka utal.] Az 5—20. vsz. sorrendje azonos a főszöveg sorrendjével; a 21. vsz. hiányzik, majd a 22—26. a főszöveg szerint következik, s ezeket a 30—34. vsz. követi, szintén a főszöveg sorrendje szerint, a cenzor már említett törléseivel. A 27—29. vsz.-ot a költő — mint láttuk — a K_2-ben az átdolgozáskor törölte.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Versünk egy Csokonai költészetében vissza-visszatérő tárgy első, ismert megfogalmazása az 1793-ra tehető, ismeretlen szövegű *A Vén asszony* után.

A témának a hazai kéziratos irodalomban, a népies vénasszonycsúfolókban éppoly nagy hagyománya van, mint a világirodalomban: fölösleges valamiféle személyes „vénasszony-komplexus"-t föltételeznünk a költő magánéletében.

Csokonai közvetlen környezetében, olvasmányaiban is találkozhatott a témával, mikor 1793-ban a maga első kidolgozása megszületett. Költőbarátjának, az egykori debreceni diáknak, Mátyási Józsefnek 1793-ban abban a bécsi Magyar Múzsában jelent meg *Egygy hajodon fövel a' Holttaknak hideg tartományába által vitetett 60 esztendős Szűznek emlékezetire iratott Temetési Versek* c. szatírája (Az Újj Bétsi Magyar Múzsa első esztendeje) [VI.] 53—56. l.), amelyben ugyanakkor Csokonai első versei is megjelentek; Mátyási versét Csokonai kollégiumi szobatársa, Zilahi János is lemásolta hamarosan:

Itt halgat egy elébb halni
mint halgatni tudó Szüz
A' kinek szája pattogóbb
vólt, mint a' fenyő fa tűz.
A' per, lárma, rágalmazás
olly vastagonn 's keményen
Gözölt gyomrából a' torkánn
mint a' füst a' kéményenn
Mint a' tüz moslék az Etna,
vagy Vesuv' nagy hegyéböl ... [stb.]

(DebrK. R. 1173. 21b—28b) (További másolata: OSzK. Oct. Hung. 1115: 154a—156b)

Zilahi kéziratos kötetében ugyanott egy másik hasonló tárgyú verssel is találkozhatott a költő:

Egy Szűz Apátza panassza

1. Oh szomorú magánosság
E' Klastromi szent élet.
Melyről tsupa hijánosság

Az emberi itélet.
Óh Egek! miért büntetek [= büntettek]
Vagy mivel érdemlettem
Hogy engem ekképp gyötrettek
'S élvén el temettettem.

2. Itt a' puszta falak között
Bojongó gondolatok
Mint meg annyi rám ütközött
Kinzó dühös állatok
Már is hersegő mellyemb̄ [= mellyemben]
Érzem a' kínzó tűznek
Lángjait mellyek testemben
Óh! mely kinokat üznek.
.....

4. A nemző részt nékem is úgy
Mint másnak a' természet
Bőségessen ki adta, ugy,
Bennem el nem enyészett
Ha egy tsonka béna ráma
Szaporit embereket
Hát egy illyen erőss Dáma
Miért nem? bár ezreket ... (I. h. 62b—63a).

De más hasonló tárgyú verset is olvashatott Csokonai a hazai kéziratos diákirodalomban.

Tábori Kornél hivatkozott Nagy Iván kéziratos gyűjteményének *Vén leány éneke* c. versére 1923-ban írt cikkében: „ez a jegyzék [ti. a Toldy/j.] nem teljes, sőt épp a legjobbak hiányoznak belőle. A bécsi iratok közt és a Nagy-féle könyvben megtaláltam a következőket: Az igazi magyar lány. — Szerelem rabja. — Vén leány éneke." (Tábori Kornél: *Régi dámák és gavallérok — Csokonai elveszett művei* —. Tolnai Világlapja. 1923. 12. sz. 13. l.). A „Nagy-féle könyv" Nagy Ivánnak az OSzK.-ban Quart. Hung. 1931/I. jelzeten található, 1790—93-ból származó kéziratos gyűjteménye, amelyben valóban benne van a *Vén Leány Éneke* (csak hát nem Csokonai műve):

Más Vén Leány Éneke.

1. Be kár! be kár! nékem a Pártát viselnem
Egyedűl magamnak fekünnöm, fel kelnem
Jaj! Jaj! immár meg vénülök
Senkitől nem melegülök
Jaj! Kinaim nagyok;
Mert vén Leány vagyok.

2. A két X[set] tudom régen meg haladtam —
Mégis az átkozott pártában maradtam —
Nints szivemnek reménysége —
Hogy valaha Felesége
Valakinek légyek! Jaj immár mit tégyek!
[stb.]

(I. h. 104b—105a).

De akad itt más hasonló tárgyú s szabású vers is, mint ez a *Más* című is:

1. Fel nyitnám már bús szívemnek régen bézárt ajtaját,
Széles Tenger habjai közt partra verném hajóját
De ha szél fujja Vitorlámat, azonnal rontya a szándékomat
Távoztattya partomat.

2. Meg untam már bús szivemnek bús öblébe habozni
A szűz élet mert nagy kereszt nem birom már hordozni.
Mely sok ezer gondokkal aggódik
Ki ily próbán forgódik
Szivem is igy bánkodik.

3. Igy sirattyák a Leányok boldogtalan sorsokat
Hogy nints nékik, ki meg törje Mosárokban borsokat
Kivánatos pár nélkül élnek
Az othon Maradástól félnek
Kedvetlen járnak kelnek. [stb.]

(uo. 103b—104b).

S ide tartozik ez a „Világi Ének" is ugyanabban a gyűjteményben:

Más Világi Ének.

1. Égek érted, de nem érzed nemis látod tüzemet
[...]

4. Dolgom van mind az kettővel szerelem s félelemmel
Szuratom két hegyes tőrrel alig birom testemmel.
Edgyik éleszt, másik éjeszt [=ijeszt] mind a kettő tántorit
Ez hidegit, az melegit, hol vidám, hol szomorit. [stb.]

(uo. 114ab).

De a nyomtatott magyar költészetben sem volt ismeretlen ez a tárgy, amint Horváth János is rámutatott, egyben a téma Csokonainál nyomon követhető ismétlődéseire is utalva: „*Dorottyá*jának története van. Vannak

előzményei saját költészetében, a korábbi magyarban, s a világirodalmi mintákban.

Saját költészetében a férfira nagyon áhítozó nő, s a szeretkező idősebb nő, vén asszony, vagy banya csúfondáros burleszk rajzai az egyik-, a farsangtéma a másik előzmény.

Az elsőre már Rimay adott példát *Bendő Pannájával* (de azt ő aligha ismerhette), meg Faludi *(Nincsen neve)*. Neki [= Csokonainak] idetartozó versei: a Hátrahagyottak közt: *Egy individuale datum* az asszonyi állhatatlanságról: ez egyenest, úgy látszik, ismert személyt vesz célba: elég vaskos, diákos pasquillus. Az Ódákban: *Egy fiatal házasulandónak habozása:* Faludi módjára valóságos torzkép a »legényes«, vén nőről. Játékosabb ugyanott: *Az elmatrónásodott Dóris* [...]. Szintén az Ódákban: *Dorottya kínjai* (1798. júl. 9!); ebben is akad vaskosabb hang; de itt a név is, az alak is ugyanaz, mint a furcsa vitézi versezet hőséé: szerelmes, vén leány, fut előle a férfi, akiért ő majdnem el-ég tüzében; a férfi a »vad egrest« (fiatalt) szereti, ahelyett, hogy az »asszuszőlőt« becsülné; zsarnoki törvény, hogy a dáma nem szólhat, de ő most már vall." (Csok. 55—56. l.; s ehhez csak azt kell megjegyeznünk, hogy az *Egy individuale datum* nem Csokonai verse; v.ö. Szilágyi: CsMűv. 79 kk.).

De a világirodalomban is találkozhatott e tárggyal, amint Horváth János is említette már. Oláh Gábor utalt egy Catullus-vers rokon vonásaira: „A XLI-ik verse [Catullusnak] egy magát kellető vén leányt ócsárol, ki amellett még drágán tartja szerelmét. Csokonai kedvelt alakja: az aggszűz Dorottya, akit komikai eposzán kívül még két kisebb költeményében mutat be: *A szerelmes vén leány*-ban (kiadatlan) és *A Dorottya kínjai*-ban. A tárgyon kívül, a gúnyos jókedv csipkedésein kívül semmi rokonság nincs a két költő vén lányt szapuló versei közt; sőt megvan az a nagy különbség, hogy Catullus egy szép leányt ócsárol, akit maga is szeretett volna; Csokonai ellenben egész őszintén: a pártában maradt vén leányok természetrajzát írja meg." (CsLat. 57. l.). (V.ö. Pásztory 22. l.).

S az Uránia is közölt egy ide vágó epigrammát, Kleisttól, magának Kármánnak fordításában:

Eggy festett Vén-asszonyra Kleist után

Ifjúnak látszol, de nem tagadhatod
Hogy vénebb vagy magad, mint az ábrázatod.
(Ur. I, 283. l.; v.ö. Császár: NKölt. 61. l.).

11. *módi* (fr.—ném.): divat.
gálántság (fr.—ném.): udvariasság, udvariaskodás.
18. *kompliment* (fr.—ném.): bók.
19. *vigyáz:* az ige itt nem 'őriz', hanem 'figyel', 'ráfigyel' jelentésben fordul elő.
23. *traktál* (lat., rég.): tárgyal, beszél.

28. *költsön* (rég.): viszonzás.
29. *bátor* (rég.): ámbár, noha.
35. *vadegres* (rég..): 'éretlen szőlőbogyó'.
40. *favorita* (ol., rég.): kegyenc. Faludi Ferencnél is ebben az alakjában olvashatta már Csokonai (V.ö. TESz.).
44. *Kény* (rég.): kedv, kedvtelés.
51. *felsüt:* lelő, megöl; azaz nem vesz tudomást a célzásról.
55. *szérioz* (~ szeriőz) (fr.—ném., rég.): komoly, ünnepélyes.
valódi (rég.): nem játékos, nem kétértelmű; komoly.
58. *ujját sebembe botsátné* (bibl.): a bibliai kép a kétkedő Tamás apostolra vonatkozik, aki a feltámadt Krisztus sebébe bocsátotta ujját. Csokonai profán kétértelműséggel használja a kifejezést.
68. *kéztől* (nép., rég.): kiszabva, beosztva, ill. intésre, parancsra. V.ö.: „*Kéztül* inni v. enni: mikor minden napra ki van szabva". (MTSz.)
81. Talán csak véletlen, hogy Csokonai hajdani poézistanítója, Kovács József egészen hasonló kifejezést használ költőnk által is jól ismert Vergilius-fordításában: „Hallgassak e' vagy ki-mondjam?" (Mén. III. 131. l.).
91. *Étem* (rég.): étvágyam.
94. *Ásítozok* (rég.): sóvárgok, „ácsingózom".
99—100. A sorok lidérces, nyomasztó álomra vonatkoznak, megfelelő kétértelműséggel.

A verset Kölcsey nevezetes Csokonai-bírálata cím szerint ugyan nem említi, de ÓD.-beli párját, az *Egy fiatal házasulandónak habozásá*-t kezdősorával *(Szeme nem sír még is nedves)* idézi „az ódákban kijött" botránkoztató darabok sorában (TudGy. 1817/III. 113. l.), s ezek közé tartozónak vélte bizonyára tárgyalt versünket szintén (a cenzori törlések alapján is). Így gondolta ezt Némethi Nagy János is: Kölcsey recenziójára írt válaszában a verset cím szerint is védelmébe vette, a csikóbőrös kulacshoz írt *Szerelemdal*-lal egyetemben (ld. CsEml. 327. l.).

Maday a vers stiláris erényei közül az ellentétességet s a drámaiságot említette (27—30. l.).

Oláh Gábor a szatíra hogarthi erényeit s pajkosságát emelte ki, mint „igazi Csokonai-elem"-et (Csok. 10. l.).

Legrészletesebben — Horváth János már idézett tanulmánya mellett — Vargha Balázs foglalkozott a költeménnyel, fölvetve terjengősségét — amit talán Csokonai maga is érzett, mikor az említett négy vsz.-ot el akarta hagyni a korábbi kidolgozásból. Mint Ferenczi és Horváth, Vargha szintén a *Dorottya* előzményeként tárgyalta a verset: „Dorottya alakjának megfestéséhez egy monológverssel készülődött hozzá először. A vénlány téma variációi már itt, a *Dorottya kínjai*-ban úgy túláradtak, hogy szétdúlták a vers kompozícióját. Öt vers kitelne a harmincnégy strófából, s mindegyik hatásosabb volna, mint

így az egész. De a végevárhatatlan terjedelmet is igazolja valamennyire a szituáció: Dorottya egy gavallérnak mondja mindezt, aki alig figyel oda a szemrehányás-rohamokra, csak egyszer-egyszer böffen ki a nevethetnékje egy-egy obszcénül értelmezhető vallomástól. [...] az egyértelműen kétértelmű, félreérthetetlenül félreérthető szóképek fűzik össze a Dorottya-témakört a diákkori erotikus versekkel. De a versbeli helyzet mégis más ott, mint itt. Ott is metaforákban villódzott az obszcén jelentés, hiszen trágár szavakat kimondani, az semmi. De ott a diákköltő beszél a maga nevében: figyeljetek, mindent el fogtok képzelni a legvaskosabban, pedig én semmi trágárságot nem mondok ki.

Itt attól lesz ravaszabb a helyzet, hogy Dorottya beszél, felhevülten ugyan, de szabályszerű társasági tónusban, mi viszont kacagva és borzadva halljuk, a vén hölgy hogyan illetlenkedik." (ArcV. 221, 223. l.).

Utóéletéhez tartozik, hogy H. Hubay Miklós *Dorottya panaszai* címmel plagizálta, de mint Alszeghy Zsolt megírta, műve „Csokonai versének (*Ódák* II, 6.) ügyetlen, erőtlen követése" (EPhK. 1915: 153. l.).

Verselése

Páros rímű, ún. „ősi nyolcas"-ban íródott, 4/4, ill. 5/3 tagozódással.

Elek foglalkozott rímelésével s egy inverziójával: a 17—18. sor „rímremekét" emelte ki (*ment el* ~ compli*menttel*), hozzátéve, hogy „A költemény komikus jellegét csak fokozza az összetett rím s az idegen szó." (77. l.) A továbbiakban a 41—42. sor „belső rím"-éről szólva ezt írta: „Ismert, gyönyörű belső rím díszíti »A rózsabimbóhoz« egyik sorát: Nyílj ki *gyenge* kerti *zsenge* ... Tökéletes belső rímet tartalmaz a »Megkérlelés« is: Ó is, *mint te*, egyet *inte* ...

Mindezeket horizontális, vagy középrímszerű belső rímeknek nevezhetjük, de van Csokonai verseiben vertikális, vagy keresztrímszerű is. Pl. a „Dorotytya kínjai"-ban:

Sokszor *várom*, de csalódom,
Sokszor *látom*, de nincs módom.

Az előbbiek műköltői jellegével szemben ez utóbbi népies benyomást kelt, mivel a sorfeleződés formapárhuzama a megfelelő gondolat-párhuzam lehetőségét is magába rejti." (Elek 88. l. v.ö. 99. l.) Másutt az 5—6. sor „haladványos gondolatritmusá"-ról ír, amelyben „a visszatérő szó símán beleilleszkedik a gondolatmenet vízszintes irányába s — erősítvén a rímet — csupán mint hangzati tényező jut érvényre". (I. m. 109. l.)

A 49—50. sorban „rímkényszer"-ből fakadó „inverzió"-t említ, bár szerintünk efféle kiemelő „inverzió" a köznyelvben, a népnyelvben is előfordul, s nem hat erőltetettnek:

Elfordul, ha *mégyek felé:*
Feláll, mihelyt *ülök mellé.* (Ld. Elek 15. l.)

S verseléséről szólva megemlíthetjük az ilyen átívelést is, mint a 111—112. sorbeli „a' lágyság nyilván Megtetszik mint az ért szilván".

310. [Krisztina napra]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa, a költő neve nélkül: KK. III. 18a—19b + 20b, 21a. Más kéziratát nem ismerjük. Vargha Balázs szerint Sárközy István Kazinczyhoz intézett 1801. febr. 24-i levelében a „haramják"-nak áldozatul esett „Kedves Kellemetes Köszöntő" e vers kéziratára vonatkozik (ld. CsEml. 91. l.).

Hitelessége

A verskézirat autográf volta s e tárgyi mozzanatok egyértelműen szólnak Csokonai szerzősége mellett. Mivel azonban névtelen kéziratról van szó, amely a költő címjegyzékein sem fordul elő, Gulyás József fölvetette a hitelesség kérdését, rámutatva, hogy a vers több részlete egyezik a *Bálint napja* s az *Antal napjára* írt alkalmi vers részleteivel (ld. Cs-tan. 36. l.); ugyanott utalt a *Sárközy kisasszon' halálára* írt vers párhuzamaira (37. l.).

A fentiek bizonysága szerint feltétlen hitelességű Csokonai-versről van szó.

Megjelenése

A költő azért nem vette föl címjegyzékeire, mivel mint alkalmi rögtönzést nem szánta kiadásra.

Elsőként „Öregbik Bogárdi Gedeon" [= Mészöly Gedeon] adta ki az akadémiai kéziratból a *Régi módi kalendáriom*-ban (Bp., 1922. 30—32. l.), betűhűségre törekedve, de saját központozást alkalmazva. Utána — ill. lényegében vele egy időben —, korszerűsített helyesírással adta közre a HG., amint utaltak is rá a szerkesztők: „A 374. lapon közölt *Krisztina napra* c. verset jelen kiadásunk nyomása idején közölte Mészöly Gedeon az általa szerkesztett, 1922-re szóló *Régi módi kalendariumban.*" (HG. II, 823. l.) A HG. nyomán közölte a FK., majd Vargha Balázs: ÖV.—M.

Keletkezése

A verskéziraton nincs keltezés; nyilvánvalóan Krisztina napra készült, 1798-ban, Korpádon. Ez a névnap nyárra esik: bár jún. 22-én s aug. 5-én is ünnepelték, fő ünnepe Szent Krisztina emléknapja, júl. 24. Erre a napra keltezte a verset Mészöly is (ld. i. m. 30. l.). Vargha Balázs hasonlóan 1798. júl. 7-re keltezett versek után közölte (ld. ÖV., MM.), mivel ő is júl. 24-t fogadta el a keletkezés dátumául.

Szövegkritika

Az alkalmi versnek a K-ban nincs címe, a Mészöly Gedeon kiadásában található „korhű" hosszabb cím a sajtó alá rendezőtől származik: *Köszöntő Versek Özv. Sárközy Lászlóné sz. Kazay Krisztina Asszonyság' neve' napjára Korpádon 1798dik Esztendő Julius 24dikén.*

A hevenyében készült alkalmi versben nagyon hiányos a központozás, ezért azt értelemszerűen pótoltuk, föltüntetve viszont azokat az eseteket, amikor a költő maga is központozott. Az *í* helyett írt *i*-ket a költő ejtésének s írásgyakorlatának megfelelően em., anélkül, hogy erre külön utalnánk.

1. K: *ejnye lám* A sor fölé írva. A felkiáltójel megvan a K-ban is.
2. K: *Hogy én ⟨az⟩ Uraságtok* [Jav. e.: *Urak*] *között* [Jav. e.: *közt*] A sor fölé beszúrva: *Leib*
3. K: *A⟨z⟩* [A sor fölé beszúrva:] *sok* [. . .] *között* [Jav. e.: *közt*] *⟨alig⟩* Az áth. szó fölé írva: *nem is*
4. K: *köszöntő* A sor fölé beszúrva.
5. K: Az *Ez* előtt áth. gondolatjel. *De ⟨terhekre⟩ n̄* [= nem] *lessz* A sor fölé beszúrva: *e' most már terhekre* A kérdőjel megvan a K-ban.
6. K: *⟨Rá⟩ szoktak* [Beszúrva a sor alá:] *é ⟨halgatni⟩ figyelmezni mikor ⟨?már⟩* Az áth. szó fölé írva: *nagyon* A kérdőjel megvan a K-ban.
7. K: A *De* előtt a K-ban gondolatjel.
8. A sorvégi pont megvan a K-ban.
9. K: A sor elején gondolatjel. *Pḡ* [=*pedig*]
10. K: A kp. megvan a K-ban.

11., 13., 15. K: A sor elején gondolatjel.

16. K: A *háznak* után kp. a K-ban.
17. K: *ebb* em. *esztendőb̄* [= *esztendőbe*]
18. K: *Menyetskésen* Fölé írva: *? akkor* [. . .] *jár fejér* [a szó fölé írva: *az újj*] *főkötőb̄* [= *főkötőbe*]. A beszúrás folytán a *fejér* fölöslegessé vált, ezt azonban a költő elfelejtette kihúzni; em.
19. K. *régenéb̄* [= *régenében*]
20. K: *hejéb̄* [= *hejében*]
22. K: *hellyéb̄* [= *hellyéba*]
23. K: *A' mellyb̄* [= A' *mellyben*]
elsőb̄ [= *elsőben*]
24. K: *esztendőb̄* [= *esztendőben*]
25. K: *Iñ* [= *Isten*]
28. A K-ban a sor elején gondolatjel.
29. K: *Pḡ* [= *pedig*]*len*
30. K: *talpal* em. *n̄* [= *nem*]
31. K: *igyanak* Talán ebből jav.: *igyák a*
32. K: *ḡ* [= *meg*]

33. K: *pḡ* [= *pedig*]
35. K: *n̄* [= *nem*]
44. K: *esztendőb̄* [= *esztendőben*] *t̄s* [= *tsak*]
47. K: *üveget* — —
53. K: ***Es*** em. *h̄* [= *hogy*]
55. K: ***ellyen*** em. Az *y* felett pont, mintha a költő *j*-t akart volna írni; em.
57. K: *koráb̄* [= *korában*]
58. K: *soha* HG., MM.—M. tévesen: **soká**
62. K: *h̄* [= *hogy*]
63. K: *Majd ha* ⟨*hosszas vénség után a bőrünk meg fog hűlni*⟩ Az áth. rész fölé, ill. után írva: *osztán belé únunk abb' a' hosszas vénségbe*
64. K: *Abrahám* em. A *kebelébe* után a vessző megvan a K-ban.
69. K: *Teszka* Vlsz. tollhiba; az 53. sor szerint em.
70. K: *Egésségb̄* [= *Egésségben*] [...] *szorullyon* Jav. e.: *szorullyék*.
71. K: ***Ellyen*** em. *elljen* em.
73. K: ***Ellyen*** em. A kp. megvan a K-ban is.
74. K: ***Ellyen*** em. *ház,* ⟨*élly*⟩ *éllyen és nagyot nőjjön* Utóbb a magánhangzók hosszúságára utaló ékezetek áthúzással törölve.
75. K: ***Ellyenek*** em. Az *is* utáni kp. megvan a K-ban. A HG.-ban s a későbbi kiadásokban *asszonyságok* van, holott a K-ban félreérthetetlenül *Asszonyságtok* olvasható, s ez a háziasszonyokhoz szóló névnapi versben indokolt is, tehát nem tekinthető elírásnak. (A különben betűhűségre törekvő Mészöly Gedeon is *Asszonyságok*-at közölt.)
76. K: ***Ellyenek*** em. Az *Asszonykák* utáni kp. megvan a K-ban.
77. K: ***Ellyek*** em. *h̄* [= *hogy*] A sorvégi, kp. megvan a K-ban.
78. K: A kp. megvan a K-ban.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai 1798 júniusától 1799 május végéig Sárközy István alispán nagybajomi udvarházában vendégeskedett, s a házigazda rokonának, özv. Sárközy Lászlóné Kazay Krisztinának névnapjára írta a verset a szomszédos Puszta-Korpádon. Erről tréfás régieskedéssel így írt Mészöly Gedeon: „[a versnek] értéséhez tudnod kell, tisztelt Uri Olvasó! hogy fent irtt Asszonyság Anno 1795. maradt vólt gyászos özvegységre, tehát e' köszöntő' üdejénn vóltt két Esztendeje annak, hogy gyászát le-tévén, menyetskés fő-kötőjét újra feltette, mire tzélozást is tészen Csokonai Uram, kinek is fő Hadi Quártéllya 1798-dik Esztendő' Juniussától 1799dik Esztendő Májussáig Sárközy Istvány Ur' Nagy Bajomi Háza vólt." (I. m. 30. l.)

Kosztolányi Dezső a rendelésre készített alkalmi verseknek kijáró szánakozással említette e művet a hasonló névnapi köszöntők sorában. „Szívszaggató olvasni Antal-, Krisztina-, Éva- és mindenféle névnapra írt köszöntőit,

melyekből ki-kicsillan egy gyémánt sor ..." (Kosztolányi Dezső: *Csokonai*. Nyugat. 1922: 1410. l.)

Vargha Balázs az egész verset dicsérte a nem nagy igényű műfajon belül, s mintegy a *Dorottya* előtanulmányát látta benne: „Sárközyéknél érte el egy alantas műfajban a legmagasabb szintet: a Krisztina-napi köszöntővel. Ez is egyik előtanulmánya (vagy melléktermékе?) a *Dorottyá*-nak. A köszöntő formája a tizenöt szótagos rímes párvers, Pálóczi Horváth Ádám kedvence, amit ő »kornyikáló versóriásnak« nevezett. De tudta, hogyan kell táncos ritmusra fogni, úgy, hogy mégse medvetáncoltatás legyen belőle. Annak is megtalálta a módját, hogy az asztal melletti versolvasás drámai produkció legyen, előre beleírt mozdulatokkal, a figyelmetlen hallgatókra rábökő célzásokkal. Krisztina néninek szóló szeptevéssel és megtervezett kacagási szünetekkel." (ArcV. 203. l.)

Az 1—6. sor eredetileg páros rímű tizenkettősökben indult, s lényegében megegyezett a *Bálint napjá*-ra írt, valamivel korábbi komáromi vers kezdetével; talán ezért is ritmizálta át a költő. (Minderről bővebben a verstani fejezetben szólunk.)

1. *A propos!* (fr.): Erről jut eszembe!
2. *Leib Poéta* (ném.): udvari, házi költő.
8. *appetitus* (lat.): étvágy.
12. *zur Zeitvertreib* (ném.): időtöltésül.
13. *Alúnni* (táj.); aludni.
14. *Lóggó* (táj., rég.): lógó.
17—18. Özv. Sárközy Lászlóné házát akkor újították fel, s maga is akkoriban tette le az özvegységet s tett fel főkötőt. V.ö. Mészöly Gedeon kiadásának bevezetésével.
20. *Emeritus* (lat.): kiszolgált, használatra alkalmatlan.
26 *Visnye:* a MTsz. szerint a szó jelentése: meggy. Itt föltehetően ilyen nevű szőlőskertet, határrészt jelöl. *Visnye* mint major-, pusztanév előfordul Somogyban (ld. Papp László—Végh József szerk. *Somogy megye földrajzi nevei*. Bp., 1974.).
27. *Lendvai:* környékbeli muzsikus.
29. *A' Kis Asszonykák:* Sárközy Lászlóné és Sárközy István leányai, ill. lánytestvérei.
33. *karafina* (nép., rég.): széles, öblösszájú üveg.
38. *Egy két zsidóbetűt vessen az Ember ina* (nép., tréf.): táncol.
42. *Lisztlang* (nép., rég.): lángliszt, nagyon finom hófehér liszt. A *„Lisztlangod"* voltaképp szójáték, a *korpá*-ból keletkezett *Korpád*-nak mintájára ötlötte ki Csokonai képzelete e helynevet. *puszta Korpád:* írták *Puszta-Korpád*-nak is a somogyi helységet.
46. *vak tetű* (nép., rég.): viszketeges bőrkeményedés a lábon. (V.ö. MTsz.)
52. *exekvál* (lat.): végrehajt, elárverez; itt: elbont, lebont.

53. *Treszka Kis Asszony:* Sárközy István húga, Terézia, akinek korai halálára Csokonai hamarosan verset írt *Sárközy kisasszon halálára* címmel (v.ö. Gulyás: Cs-tan. 37. l.).
58. *Rataics Ur:* föltehetőleg környékbeli orvos.
60. *döhög* (táj.): nehezen, akadozva elmond.
61. *tikmony* (táj.): tyúktojás.
64. *Ábrahám kebele* (bibl.): a mennyország.
67. *isz'* (táj.): hisz', hiszen.
71. *Antal, Lajos:* a Sárközy család tagjai (föltehetőleg Sárközy Lászlóné v. Sárközy István fiai), később Csokonai csurgói tanítványai.
klázli (táj.): üvegpohár (v.ö. Szilágyi: CsTájsz. 178—180. l.).

Verselése

Eredetileg páros rímű felező tizenkettősökben indult:

A propos! bizony majd el is felejtettem
Hogy én az Urak közt Poétává lettem ...

s hasonlóan tovább, a 6. sorral bezárólag. Ezt a szöveget dolgozta át aztán a költő tizenöt szótagúakra (ld. a szövegkritikai fejezetet).

Erre két oka is lehetett: a nem sokkal korábban Komáromban írt *Bálint napja* c. verset **(266.)** is szinte szóról szóra ugyanígy kezdte (v.ö. HG. II, 181—182. l., Gulyás: Cs-tan. 37. l.), másrészt talán nagybajomi költőtársa, Horváth Ádám kedvét is kereste, akitől e versnemet eltanulta (s aki esetleg maga is jelen volt a névnapozáson).

Elek is utalt e versre a „négyütemű" 15-ös (4+4+4+3) „összetett képlet"-ről szólva (41. és 100. l.).

311. [Hencse, Hencse, mily szerencse ...]

Kézirata

Nem maradt kézirata.

Hitelessége, keletkezése

Noszlopy Tivadar adta közre *Csokonai bucsuja Somogytól* c. közleményében: Budapesti Hírlap. 1911. 273. sz. nov. 17. 14. l.

A közlemény előzménye a szerzőnek Kardos Alberttal folytatott hírlapi vitája egy apokrif Csokonai-verssel kapcsolatban: Noszlopy a Budapesti Hírlap korábbi, nov. 12-i, 269. számában ugyancsak *Csokonai bucsuja So-*

mogytól címmel közölt egy állítólagos Csokonai-verset, amelyet Bezerédy Boldizsár nagybátyjánál, a verselő Bezerédy Gergelynél másolt le. A hétstrófás vers ugyanazt a címet viselte, mint Noszlopy cikke, s így kezdődik:

Búcsú szóra nyitom ajkam,
Nem segít már semmi rajtam ...

Nyilvánvalónak látszik, hogy a Csokonai ajkára adott átlagos versezetet maga a verselő, Bezerédy Gergely írta, s ez tévesztette meg a közreadó Noszlopyt. (A vers címe ugyan *Csokonai búcsúját*-t mond, de ez egyszerű átképzeléses előadást jelent itt, nem azt, hogy maga Csokonai volt a szerző.) Kardos Albert nyelvi, stiláris jegyek alapján is meggyőzően cáfolta Csokonai szerzőségét (uo. 271. sz. nov. 15. 14. l.). Erre adta közre válaszát Noszlopy, közölvén újból — immár harmadszor! — Csokonainak Veres Izrael somogyszobi lelkészhez 1799. aug. 22-én írt valóban hiteles levelét (először a Vasárnapi Ujságban adta ki) Csokonai egy másik versrögtönzésével: *Csokonai levele és költeménye*. VU. 1898. 6. sz. 91. l.), ehhez csatolta még az itt tárgyalt verset, ezzel a magyarázattal: „... A költőnek Somogyban való tartózkodása idején alakult meg a hencsei református egyház; a templom fölszentelésén megjelent Csokonai is. Erre az alkalomra írta:

»Hencse, Hencse, mily szerencse,
Hogy magadnak van papod.
Üdvösséged, boldogságod
Már magadban megkapod.«

Ezt már úgy jegyeztem föl, mások elbeszélése után, egyéb Csokonaira vonatkozó dolgokkal." (Noszlopy Tivadar: *Csokonai bucsuja Somogytól*. Budapesti Hírlap. 1911. 273. sz. [nov. 17.] 14. l.)

Néhány év múlva újból kiadta *Csokonai búcsúdalá*-t (ItK. 1915: 481—482. l.) s *Csokonai ismeretlen levele* címmel a Veres Izraelhez szóló levelet; ugyanott jelent meg Kardos Albert újabb *Helyreigazítás*-a a *Csokonai búcsúja Somogytól* c. verset illetően (ItK. 1916: 125. l.), az alkalmi rögtönzésre azonban nem tett megjegyzést. (I. h.)

A rögtönzés hitelességében nincs okunk kételkedni. Korabinszky János Mátyás 1786-ban kiadott munkájában (amelyre Csokonai is hivatkozik a *Dorottya Nagybajom*-ra vonatkozó, 4. jegyzetében) Hencséről írva nem említi a református templomot, mivel az nem is létezett még akkor: „Hensche, ein ungr. Dorf in Schumeges Kom. 13/4 M. [= Meile] v. [von] Kaposchwár Sw. [Südwest]. (*Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*. Pressburg, 1786.)" Vályi K. András 1799-ben megjelent földrajzi lexikona sem említette még a helység templomát, de ő — mint katolizált kálvinista — még a helység református lakosságáról is megfeledkezett: „**Hencse.** Magyar falu Somogy Várm. földes urai több Uraságok, lakosai katolikusok, fekszik Ka-

posvárhoz 1 1/2 mérföldnyire, Kadárkútnak [!] filiája, fölgye homokos, határja szoross, szőleje nints." (Vályi András: *Magyar országnak leírása.* II. Buda, 1799.)

Ezzel szemben Fényes Elek félszázad múlva már 224 református hívőről tudott, szemben a kisebbségi 53 katolikussal: „**Hencse,** magyar falu, Somogy vmegyében, térségen [= síkságon], ut. p. [utolsó posta] Kaposvár. Van 1243 hold határa, igen jó földje, 19 urbéri telke, 224 reform. 53 kath. lakosa, ref. temploma. Erdeje nincs. Bírják: Márffy uraság, kinek itt gyönyörű laka és szép kertje van, Somogyi, Spissich, Sárközy Lajos, Guzsics Julianna assz." (Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára.* I. Pest, 1851.)

Vagyis 1850 körül bizonyosan állt református temploma. Kováts J. István viszont 1942-ben csak 1870-ben épült s 1931-ben renovált református templomát említi (ld. Dr. Kováts J. István: *Magyar református templomok.* II. Bp., 1942. 434. l.).

Az 1870-ben épült templom előtt azonban állnia kellett egy másik református templomnak, annak, amelyről Fényes Elek emlékezett meg, s amelyet bizonyosan Csokonai ott tartózkodása idején, 1798-ban vagy 1799-ben avattak föl, a II. József Türelmi Rendeletét követő protestáns templomépítések során. Sajnos, a helység paróchiájától nem sikerült többet megtudnom a régi templomról, Németh Dávid tatabányai református lelkész viszont, akinek édesapja Somogyban volt református pap, mikor *Hencse* iránt tudakozódtam nála 1990-ben, rögtön idézte szájhagyomány alapján a Csokonainak tulajdonított verset. A Somogyban tartózkodó költő könnyen eljuthatott a Kaposvártól másfél mérföldre levő helységbe.

A vers stílusa, tiszta rímei (ideértve a játékos *Hencse szerencse* belső rímet is) egyértelműen Csokonaira vallanak.

Megjelenése

Noszlopy Tivadar közleményében jelent meg, szájhagyomány alapján a Budapesti Hírlapban: 1911. 273. sz. (nov. 17.) 14. l.

Kötetben azóta sem adták ki, inkább feledékenységből, mint kételkedésből, mert hitelességét — tudomásunk szerint — eddig senki nem vonta kétségbe, a Csokonaiban illetékes Kardos Albert sem, aki — mint volt róla szó — hozzászólt Noszlopy közleményéhez. Kötetben itt jelenik meg először.

Szövegkritika

Noszlopy közlésében az idézőjelek nyilván nem tartoztak az eredeti szöveghez, hanem a közlőtől származnak.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Nem lehetetlen, hogy a vers szövegét a templomon is elhelyezték, s az új, 1870-i templom építésekor kallódott el.

2. *maġadnak van papod*: arra vonatkozik, hogy saját templommal rendelkező, önálló egyházzá lett a református gyülekezet a faluban.
4. *magadban megkapod:* vagyis nem kell máshová járni istentiszteletre, templomba.

Verselése

A Csokonai által annyira kedvelt 8-as, 7-es, páros rímű trocheusi szimultán versben íródott. A *papod* ~ *kapod* tiszta ríme is Csokonaira mutat.

312. Siralom

Kézirata

Három saját kezű kéziratát is ismerjük, s voltaképp mindhárom tisztázat; a vers *Lilla* előtti összövege, *Nota* címmel: KK. III, 103 ab (K_1); átmenet a végleges szöveghez: DebrK. R. 556. 2: lab (K_2); a LD. cenzúrára előkészített végleges tisztázata: KK. III, 77b—78a (K_3).

A Kcsj. is lajstromozta egy kéziratát: a „N° 8° Nagy Octávába lévők" sorában a 2. mű, kezdősorával: *Gerlitzeként nyögdétselek*. A Kcsl.-n a N° 4. kötegben szintén a 2. mű kezdősorával (ez a **4 : 2** jelzetű kézirat azonos a K_1-gyel). Az utolsó három vsz. egykorú lejegyzése Gentsi Istvántól, a *Cultura* másolatában: MTAK. K 671.: 75a. Tizenkettedik jelenés (K_4) (Kiadva: Cs/Színm. II, 165. l.).

Mint énekelt s igen népszerű versnek számos másolata keletkezett, köztük folklorizálódott szövegváltozatok.

Minthogy Csokonainak a Dunántúlon, 1799-ben írt *Cultura* c. vígjátékában a vers 6—8. vsz.-a dalbetétként fordul elő, érthető, hogy ezt a három vsz.-os, rövidebb változatot is számosan másolták: OSzK. Fol. Hung. 1390/I, 71b; Oct. Hung. 80: 47a; Oct. Hung. 703: 3b—4a; Oct. Hung. 926: 16b; MTAK. Ms. 16: 62—63. l. (5 vsz.-os, érdekes, folklorizálódott változat); SpK. 1316: 439. l.; DériM. V. 604. 308: 61—62. l. („Dávidné Soltáriból ki válogatott énekek").

A teljes, 8 vsz.-os szöveget őrző közel egykorú másolatok közül legérdekesebb PDP. 1805-i lejegyzése, ahol a 14. sorban a *Lillának* szó helyén *Nymphának* olvasható, ahogy több egykorú másolatban szintén, s talán ez állhatott a Nagy Gábor említette 1797 előtti összövegben is; minderről a vers időrend-

jét s a szövegkritikai kérdéseket tárgyaló fejezetben szólunk részletesebben). Közel egykorú másolatai: DPD. 10—11. l.; KP. 24. l.; OSzK. Quart. Hung. 226: 10b—11a (*Az ell rablott Szerelem* címmel); OSzK. Quart. Hung. 1342: 8ab; Oct. Hung. 543: 120ab (1—4. vsz. folk. var.); MTAK. RUI 4-r. 374/II, 15. l.; RUI 8-r. 102: 9b; RUI 8-r. 123: 81b (13 vsz.); RUI 8-r. 129: 23a; RUI 8-r. 142: 5. l.; RUI 8-r. 148: 34a; RUI 8-r. 161: 19a; RUI 8-r. 206/180: 81—83. l.; MTAK. Népkölt. 190: 7a; MTAK. Vajda Julianna versfüzete. 27. vers; Néprajzi Múzeum. Bp. EA 3584: 22. l. DebrK. R 2730: 155. l.; R 2757: 66. l.; DebrK. R 1071: 159a—160a („Csokonai el szórt papirossaiból"); DériM. 210: 6b—7a; DebrEKvt. Ms. 160: 310—311. l.; DebrEKvt. Ms. 167: 182—183. l.; SpK. 131: 25. l.; SpK. 734: 20. l.; SpK. 1667/I, 63. l.; SpK. 1669: 22. l.; SpK. 1707. 85. l.; SpK. 2601: 44—45. l.; Szeged. JATE. Magyar Irodalomtörténeti Intézet. 5287. sz. 8. vers; Nyáry Bálint-ék; Kiskunhalas. Thorma János Múzeum Adattára. 3667. sz. 38—39. l.; Prága EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 9. č 56: 289—290. l.; uo. XXII. C 10. č. 24: 174—176. l.; uo. XXII. C 41. č. 23: 61—62. l.

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt a vers kiadására: kéziratleltárai közül először az 1800—1801 körüli Kcsj.-n fordul elő, majd az 1802-i ÚK. is lajstromozta: „15. *Gerlitzeként nyögdétsel,* — Oda." Innen fölkerült a LD. mindhárom tervezetére: LD/t_1: *a,* 44. *Gerlitzeként;* LD/t_2 (sorszám n.): *Gerlitzeként;* majd a LD/t_3-n megkapta végleges címét: *LIII. Siralom.* A cenzor önkényes beavatkozása — *A' Feredés* törlése — folytán azonban nem az LIII., hanem az LII. vers lett a LD. Harmadik Könyvében: 157—158. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak, de Márton óta Kföldynél s Toldynál, a LD. anyagának önkényes átrendezése folytán, nem az LII., hanem a XLI. vers (v.ö. Cs/ÖM. I, 286. l.)

A LD.-től függetlenül, folklorizálódott szöveggel jelent meg Sárospatakon, a XIX. sz. elején két dalgyűjteményben: *Régibb és újabb részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti Dalok gyüjteménye.* S. Patakon, 1826. 36—37. l. (cím és szerző nélkül); megjelent a kötet nyolc évvel későbbi kiadásában is, hasonlóképpen: *Érzékeny és víg dalok gyüjteménye.* Sárospatak, 1834. 70. l. Közölte Trattner—Károlyi: *Közhasznú és Mulattató Kalendárioma* is, *Siralom* címmel, *Csokonay* nevével: Pest, 1830. lsz. n.

Keletkezése

A költő kéziratleltárai közül az 1800—1801 körüli Kcsj.-n fordul elő a teljes szöveg, kezdősorával, viszont az 1799 nyarán írt *Culturá*-ban már dalbetét az utolsó három versszak. Ennél korábbi adatunk azonban nincs a vers meglétéről. Keletkezési évéről Toldy nem nyilatkozott, csupán a LD. Harmadik Könyvének XXX—XXXIV. verséről (valójában a XXXVIII.—XLII. da-

rabra gondolt) írta azt, hogy „mind 1794-ből való" (934. h.). A költemény keletkezési idejéről a HG. sem közölt adatot.

Nagy Gábor viszont már 1796-ban úgy nyilatkozott, hogy a *Gerlitzeként nyögdétselek* kezdetű vers még a költő „Komáromi esmeretsége előtt" készült (ld. Cs/ÖM. I, 219. l.). Ennek ellenére Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—ÖV².) az 1802-i év terméséhez sorolták. Juhász Géza vetette föl újból a vers keletkezési évének kérdését (félreértve Toldy fennebb idézett kronologizálását a LD. Harmadik Könyvére vonatkozóan): „A kortárs Nagy Gábor bizonyságtétele alapján Toldytól a Harsányi—Gulyás kiadásig azt olvassuk erről az énekről, hogy az 1794-es év terméke. A *Kézikönyv* [ti. az MTA Irodalomtudományi Intézetében készült irodalomtörténeti kézikönyv: MIrT.] viszont, minthogy a *Lilla*-dalokban jelent meg, a komáromi versek közt méltatja ..." (ItK. 1966: 400. l.; v.ö. Szilágyi: CsMűv. 559. l.) A költemény 1794-re keltezése nyilvánvaló tévedés, de annak kell tartanunk az 1802-i évre dátumozást is: *Cultura*-beli előfordulása bizonyítja, hogy 1799-ben már készen volt. (Nyilván nincs alapja a Háromszék megyei Deák Miklós 1786—95-re keltezett énekeskönyve azon adatának sem, amely Csokonai e versét „1786-ból" származtatta (v.ö. Stoll 205. l.; a gyűjtemény népdalait különben a XX. sz. elején küldötte be a gyűjtő a Néprajzi Társaságnak s ma csak másolata ismert a budapesti Néprajzi Múzeumban). Nagy Gábor szerint már 1797 tavasza előtt megírta a költő e versét. Mindezt megerősítheti, hogy a K_1-ben valóban *Lilla* neve nélkül fordul elő a negyedik vsz., s számos másolat ezt a változatot őrizte meg, így pl. az 1805-i DPD., amely több Csokonai-vers ősszövegét jegyezte le.

Az elmondottak alapján, javaslatunkat figyelembe véve, az MM. már 1798 nyarára keltezte a verset; a végleges változatot — tekintetbe véve a Lilla-élmény balra fordulását s a költeményben kifejezett még friss emlékét, fájdalmát — mi is erre az időpontra keltezzük.

Szövegkritika

Mint a vers megjelenéséről szólva megállapítottuk, címet csak az LD/t_3-ban kapott a vers. Az OSzK. Quart. Hung. 225. jelzetű kéziratban található *Az ell rablott Szerelem* cím a másolótól eredhet.

Kiadásunk alapja a LD. szövege, de figyelembe vesszük mindhárom autográf tisztázatot, s a *Lilla* neve nélküli K_1-et fő változatként közöljük itt a jegyzetekben:

Nóta

Gerlitzeként nyögdétselek
Vígasztalást már nem lelek,
Kintsem nélkül mintegy árván
Kietlen pusztákon járván.

Ah örök gyászt szerze nékem
Elrablott gyönyörüségem
Más lett boldoggá általa
Ki az én reményem vala.

Nékem pedig bú síralom
Szerelmemért a' jutalom,
Miolta azt elvesztettem
A' kiért élni szerettem.

Kiáltozom fűnek fának
Kedves Nevét e' *Nimfának.*
Ő pedig űl más ölében
'S nem is jutok tán eszében.

Gyászra dűlt éltem hajnala,
Boldogságom' szép Angyala
Várhatom é valahonnan,
Hogy megvigasztalsz újonnan?

Halavány Hold' bús világa
Te légy kínom' bizonysága
Te sok álmatlan éjjelem'
Együtt virrasztottad velem.

Süss Kedvesem' ablakára
Hints lágy álmot szemhéjjára
Hogy a' bájoló Szerelem'
Párnájján álmodjék velem.

Te pedig óh kedves kellő
Álomhozó esti szellő
Legyezd gyengén Angyalomat
'S ejtsd Mellyére egy tsókomat.

A DPD. eltérései a K_1-hez képest: a másolatban nincs címe a versnek, s *Cs. M.* névbetűk utalnak a szerzőre. A további eltérések:

5. *örök* ***kárt***
9. *bú* ***'s*** *siralom*
18. ***Szűz*** *Angyala*
22. *Te* ***vagy szivem*** *bizonysága*
28. *Párnaján* ***nyugodjonn*** *velem*
32. ***Nyomd*** *melyére* ***hív tsokomat:***

A K_1-hez, ill. a DPD.-hez hasonló szövegváltozatot őrzött meg a DebrEKvt. Ms. 167., a kiskunhalasi Nyári Bálint-ék., valamint a prágai EKvt. XXII, C hl.č. 23. (Vári Szabó-ék. Stoll 803.)

Van olyan változat, ahol a 14. sorban *a' rózsámnak* kifejezés található (DebrEKvt. Ms. 160., Prága EKvt. XXII. C 9 č 56); egy másolatban ugyane sorban *mátkámnak* (uo. C 10. č 24.), egy kéziratban pedig *szívem tolvajjának* fordul elő (OSzK. Quart. Hung. 1342: 8a). Ezek folklorizálódás következményei lehetnek.

A K_2 és a K_3 eltérései a LD. szövegéhez képest: a K_2 *tz*-t s *ts*-et használ (a K_1-hez hasonlóan); erre külön nem utalunk.

2. K_2: ⟨*Nyúgodal*⟩
5. K_2: *Ah,*
9. K_2: *bú siralom*
11. K_2: *Miolta*
14. K_2: *Nevét* ***Lilikának***
19. LD.: *Várhatom e'*
K_{2-3}: *Várhatom é* A LD. szedője hiányjeles *é*-nek nézte, s úgy szedte: *Várhatom e'* Már Toldy helyesen közölte s utána a későbbi kiadások is; em.
22. K_2: *bizonysága,*
23—24. K_4: Ro/*Te sok álmatlan éjjelen*
Edgyütt virrasztottál velem.
25. K_2: ⟨*Te*⟩ *Süss*
29. LD.: *kedves kellő*
K_{2-3}: *kedves-kellő* A LD.-t e szerint em.
32. K_3: *melyére* Toldy szerint „A vég szakban a kéziratban melyén áll, a váradi kiadásban mejjére" (936. h.). Ez azonban az 1808-i, második nagyváradi kiadásra vonatkozik.

Mint egyik legérdekesebb folklorizálódott változatot bemutatjuk az erdélyi eredetű, 1810-ből származó Gaal Miklós-ék. lejegyzését:

Más 80

Halavány hold bus világa
Te vagy kinom bizonsága
Mely sok álmatlan éjjelen
Edgyütt virrasztottál velem

2. Süss kedvesem ablakára
Hints mély álmot szem hejjára
Hogy a' bájolo szerelem
Párnáján alhassék velem

3. Nints egyebem egy Rosámnál
Az is zálogba van másnál
Ha valaki ki váltaná
A jó Isten meg áldaná

Kiáltozom fűnek fának
Kedves nevét a' Rosámnak
De ő űl a' más ölében
Tán nem is jutok eszében.

Az Enyedi Maros parton
Rosa terem a' füzfakon
Itt jó szeretőt tartani
Mert van mivel tsalogatni.

(Gaal Miklós-ék. MTAK.
Ms. 16: 62—63. l.; MTAK. Népk. 190: 21a.)

Folklorizálódott szövegváltozata található Horváth Ádám ÖÉ.-jében is: 139/a (264—265. l.); ebből a 4. és a 8. vsz. hiányzik, viszont néhány fattyúszövegű vsz. következik még itt az eredeti Csokonai-vers folytatásaként.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az autográf K_1 igazolja Nagy Gábor megjegyzését, hogy a vers ősszövege az 1797-i komáromi ismeretség, Vajda Julianna megismerése előtt készült. Hiba volna azonban benne Földiné Weszprémi Juliannához szóló verset keresni. Minthogy Csokonainak fennmaradt a LD. előszavához készített vázlata, amelyben ezt a versét is érinti: „NB. Te halvány Hold bus világa. Szabó L.-lo-hoz [?]" (KK. II, 15b), e kötet sajtó alá rendezője elképzelhetőnek tartotta, hogy a vers eredetileg Szentjóbi Szabó László halálát elsirató „siralom"-nak készült. Aligha lehet kétséges, hogy a megjegyzésben előforduló *Szabó László* azonos Szentjóbi Szabó Lászlóval, Csokonai egyik költőpéldaképével, akiről a *Tempefői*-ben, meleg hangon emlékezett meg, s akit a magyar jakobinus mozgalomban való részessége miatt fiatalon előbb halálra, majd várfogságra ítéltek. Ismeretes, hogy ott is halt meg Kufsteinban, 1795. október 6-án, huszonnyolc éves korában, s rabtársa, Batsányi, több szép versben siratta el.

De hát hogyan kerülhetett volna bele a jakobinizmussal vádolt Szentjóbi Szabó László neve a *Lilla* 1803-ban írt előbeszédébe?

Van Szentjóbi Szabónak egy pásztori verse, *A' Chloé bús estvéje*, amelynek első versszaka ugyanazokkal a szavakkal indul, mint Csokonai verse, s maga

is szerelmes dal, ha nem is elégikus fájdalom szól belőle, mint a *Siralom*-ból, hanem gyötrődő epekedés:

Te halvány hold bús világa!
Légy könnyeim bizonysága,
Melyeket e hegyoldalon
Hullattam sok esthajnalon.

Itt e tölgyek árnyékába',
E kősziklák oldalába',
Itten sírok én szűntelen,
Midőn senki nincsen jelen.

E hatodik est hajnala,
Hogy már Dámon itt nem vala,
Hogy nem láttam a hitetlent,
Hogy se nem írt, se nem izent.

Tán szegény megbetegedett,
Tán bánja, hogy megszeretett.
Tán nem jöhet a nyájától,
Félvén kegyetlen atyjától.

Dámon! Dámon! jőj éjfélbe,
Ne hagyd szerelmedet félbe!
Megvárlak az éjtszaka is,
Jőj el, ha mind hajnalra is!

(*Szentjóbi Szabó László költői munkái.* Pest, 1865. 52. l. V.ö. CsMűv. 562. l.)

A versforma is egyezik Csokonai *Siralom*-jának formájával, s a versbeli *Dámon* neve újabb asszociációkra s inspirációkra vezethette a költőt: jól ismerte Dámon és Phyntias legendás barátságát, hiszen *Barátságos bútsúvétel* című versében maga is felidézte: „Hozzád ez utolsó szó rebeg ki számon, | Légy te hiv Pithias [= Phintias], leszek én hiv Dámon." A monda szerint a zsarnok II. Dionüsziosz szirakuzai udvarában Phintias ellen felségsértési vádat emeltek s halálra ítélték (ugyanez volt a vád és az ítélet Szentjóbi Szabó esetében is). Phintias ügyeinek rendezésére egy napi haladékot kért, s maga helyett Damont állította kezesül. A kitűzött időre pontosan megérkezett, s így megváltotta barátja életét, sőt — a monda szerint — a kényúr erre mindkettejük szabadságát visszaadta.

A két vers — a *Siralom* és a *Chloé bús estvéje* — tartalmi rokonságára akart volna csupán utalni Csokonai a *Lilla* előbeszédében? De hiszen a vázlatban ez áll: „Szabó L.-lo-hoz." Börtönben sínylődő barátját siratta volna hát el a

Siralom-ban, s a szerelmi elégia voltaképpen politikai allegória volna, akárcsak *A' Reményhez* ősszövege, amelyet a szintén fogságba került Szulyovszky Menyhért családjának vigasztalására komponált dallamra írt eredetileg, s amely záróversként épp a Lilla-ciklus végére került?

Nagyon úgy hat a vers, mintha fogva tartott távoli, kedves hozzátartozóhoz szólna, a rabok ősi vigasztalójára, a tömlöcablakokon is besütő „halaványhold"-ra bízva az üzenetet.

Arról már volt szó, hogy az eredeti szövegben nem is szerepelt *Lilla* neve. De azt is tudjuk, hogy a *Culturá*-ban a Szentjóbi Szabó versére felelő *Halaványhóld bús világa* sorral kezdődik a tárgyalt költemény, s számos másolat ezt a három versszakos változatot őrizte meg. Nagyon valószínűnek látszik tehát — már Nagy Gábor tájékoztatásától függetlenül is —, hogy eredetileg a *Siralom* nem „Lilla-vers"-nek készült, s magja a *„Halaványhold"*-dal kezdődő három — jelenlegi verszáró — strófa lehetett, amit pontosan megerősít az is, hogy a vers *Lilla*-beli kiadásában gondolatjel választja el a három utolsó versszakot az előzőktől — akárcsak a későbbi toldalékokat az 1794-i radikális, filozofikus versek kéziratában.

Egészen pontosan nem tudjuk, mire szándékozott utalni a verssel kapcsolatban Csokonai a LD. előbeszédében (végül is a verséről ott nem ejtett szót), de itt mindenképp többről lehetett szó, mint egy azonos Szentjóbi Szabó-sor ihletéséről egy szerelmes tárgyú fantáziaversben.

A költemény méltatói kezdettől kiemelték szerencsés kézzel alkalmazott népiességét, mások antik minták ihletését is fölfedezni vélték a versben.

Már Haraszti is a népköltészettel való rokonságát emelte ki: „A Lilla-dalok Siralom-ának költője általában már korán vonzódást árult el ez irányhoz: a népköltészet »gerlice nyögdécselésének« találó viszhangot tudott adni." (201. l.); később erről némileg konkrétabb utalással írta: „nemcsak oly stilizált népdalnak nevezhető darabokat ír, mint a *Siralom* című Lilla-dal (»Gerliceként nyögdécselek...«), hanem valóságos népdalokat, melyek formáit, dallamait, Horváth Ádám példáján buzdúlva, nagyban gyűjti." (In: Beöthy 650. l.)

Bodnár Zsigmond még pontosabban határolta körül a vers népiességét: „Nem hiányzik a realismus népies nyelve, kedves, könnyed dallamú verse, szó- és gondolatismétlése." (III, 171. l.)

Bartal volt az első, aki a klasszikus költők ihletésének lehetőségét is fölvetette, igaz, a magyar irodalmi hagyomány közvetítő szerepével: „Catullus, Propertius, Ovidius, Horatius szeretik a kesergő Ityst. Ezt a magyar költők a száraz ágon kesergő, búgó özvegy gerlével fejezik ki.

Így énekel Balassi a 13. darabban:

»Vagyok már szinte özvegy gerlicze, szomorú én éltem«

Ez a száraz ágon ülő gerle megvan Gyöngyösi-nél is; így a »Murányi Venus« e soraiban:

»Visel mindkettőnket illendő szerencse,
Özvegyül élsz te is, mint gyászló gerlicze«

és

»A minthogy ez a seb nem lehet egyébért,
Hanem a murányi árva gerliczéért«.

Csokonai is így dalol:

»Gerliczeként nyögdécselek,
Vigasztalást már nem lelek.«"

(EPhK. 1894: 740. l.)

Móricz Zsigmond 1905-ben megjelent tanulmányában a költő „szívéből fakadt" valóságos lírát érzett ki a versből, azt írván még, hogy „Egészen a magyar népdal szava ez". (*Válogatott irodalmi tanulmányok*. Bp., 1952. 77. l.)

Pásztory konkrétabban utalt Bartalnál a klasszikus, nevezetesen a catullusi reminiszcenciákra: „A mily mértéktelen volt szerelmük, oly határtalan most fájdalmuk a hűtlen, a csapodár miatt.

Cat. LVIII.
Coeli! Lesbia nostra, Lesbia illa,
Illa Lesbia, quam Catullus unam
Plus quam se, atque suos amavit omnes,
Nunc in quadriviis et angiportis
Glubit magnanimos Remi nepotes!

Csok. L. III. 41.
Ah, örök gyászt szerze nékem ...
[Idézi a 2. és a 4. vsz.-ot.]" (33. l.)

Galamb Sándor szerint a versnek „csak kezdete népies" (*A magyar népdal*. Bp., 1907. 20. l.). Horváth János bőségesen foglalkozott a *Siralom* népies vonásaival. 1927-ben ezt írta: „Siralom c. szép dala valóban nem »népdal« a későbbi műdalköltők (pl. Kisfaludy Károly) értelmében, hanem magyar dal, mely a népiből csak a naivság belső formáit vette fel a maga ihletébe. Kezdete (hogy emlékeztessek reá):

Gerliceként nyögdécselek,
Vigasztalást mert nem lelek,
Nálad nélkül mintegy árván
Kietlen pusztákon járván.

Mint a jobb népi dalokban, itt is az érzelmeivel való önfeledt foglalkozás intézi a gondolatmenetet, élményszerű, naiv fordulatossággal, minden fordu-

lat, minden attitude-váltás után mintegy újra meg újra elülről kezdve a dalt, egyre teljesebben átélve s kifejezve, elpanaszolva reménytelen s mégis remélni óhajtó levertségét. Egyszerű dallamképlete (négy nyolcas!), mely később uralkodó alakja lesz a mű-népdalnak, szintén önkénytelen népi inspirációra vall.

Mint saját nevében szóló, naiv ihletű magyar dal, páratlanul áll a Siralom Csokonai egész lírájában. Sokáig népszerű is volt!" (IrNép. 81. l.) Később így jellemezte a verset: „A maga nevében szólók közül csak a [...] *Siralom* vall naív, némileg népiesnek mondható dal-ihletre. Ő maga kétségtelenül népiesnek érezte: Cultura c. vigjátékában egy inassal daloltatja." (Csok. 51. l.)

Klenner is a népdalszerűség példáját látta a költeményben (35. l.) s a „Halavány hold" említésében a preromantika jelentkezését (28. l.).

Waldapfel Csokonai lírája „egyik legszebb népies alkotása"-ként értékelte, ahhoz a megállapításához azonban, hogy „a játszi zeneiséget mélyen érzett panasszal, népi hangon megszólaltató költemény mögött már a végzetes fordulat, a gazdag vetélytárs elfogadása az epikus tartalom" (MFelv. 284—285. l.), emlékeztetnünk kell rá, hogy a vers összövege a Vajda Juliannával történt ismeretség előtt keletkezett.

Julow szentimentális stílusjegyeket vett észre a költeményben: „*Parasztdal*ában [...] a népies helyzetdalt (éppúgy mint a *Siralom* című)ben szentimentális érzelmekkel, stílusfordulatokkal szövi át." (MIrT. III, 241. l.) Sinkó — abban a tudatban, hogy a vers Vajda Juliannának szólt — írta a következőket: „A *megénekelt* szenvedés már elveszti a nyers kín szubsztanciáját; az átok, hála valami sejtelmesen bűvös csengés közegének, a poézis áldásává változik. [Idézi a 13—16. sort.]" (173. l.)

Szabó Zoltán a vers számos méltatójához hasonlóan a népdalok stílussajátságaira figyelt föl: „sok versén észrevehetni, hogy hatottak rá a népdal stílusformái: képek, népdalszerű intonációk, a szakaszok elején ismétlődő sorok, gondolati párhuzamok, népi ízt sugárzó naiv ritmusformák ... [Idézi az 1—4. sort.]" (*Megjegyzések Csokonai stílusáról.* NyIrK. 1966. 252. l.)

V. Szendrei — elődei nyomán — a verskezdet „népdalt idéző hasonlatá"-t is említi Csokonai népiességéről szólva (145. l.).

1—4. A párja után búsuló, nyögdécselő gerlice valóban jellegzetes motívuma a magyar népköltészetnek:

Árva gerlitzétském nyögése
Szivemre hat bus mejjének hörgése
Torka szárad, tolla borzad
Inségében vesződik, Inségében —
Árva gerlitzétském mit busulsz
A te napod is ki derül meg ujulsz

(Prága EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 59. č 35. 13b)

Vagy egy másik, valamivel korábbi, XVIII. sz. végis, szintén prágai gyűjteményben:

Mint gerlitze ha párjától messzire el távozik
Minden ágon a' míg vele öszve nem találkozik
Zokogja, azt fűtől, fától a' hol megszáll, kérdezi
Hogyha végre nem találja éltét búval végezi.

(Prága EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 9. č 56. 233. l.)

Arany példaként hivatkozott az utolsó sor határozói igenévi alakjára: „Azt mondják, hogy a visszakapcsolt részesülő latinos. Ha az volna is, oly régi, megszokott, hogy okkal-móddal használva nem árt. Legalább Csokonai e verse nem hangzik latinosan. [Idézi az 1—4. sort.]" (Arany János: *A „ván-vén" igenév.* Összes prózai művei. Franklin Bp., é. n. 1353. l.)

31—32. Dóczi Lajos a költő stílusának, szemléletének reális érzékiessége példájaként hivatkozott a vers záró soraira (*Csokonai.* Bp., é. n. Magyar Könyvtár. 300. 35. l.)

Verselése

Mint Horváth Jánost már idéztük: dallamképlete négy, páros rímű nyolcas sor (ld. IrNép. 81. l.). Később ugyanő ezt írta még: „Magyar formát aránylag ritkán használ; azok sem dalformák; egyetlen igazi magyar dalformájú, részben a népieshez közeledő darabja, a *Siralom.*" (Csok. 50. l.)

Haraszti annak példájaként idézte az első versszakot, hogy „A kuruckori népköltészet változatos alakjait Csokonainál valóban bőségesen találjuk". (274—275. l.)

Elek „a forma és a koncepció népiességének szerencsés összetalálkozásá"-t dicsérte a versben (8. l.), a 29—30. sornak pedig könnyed „rímjáték"-át emelte ki (110. l.).

Dallama
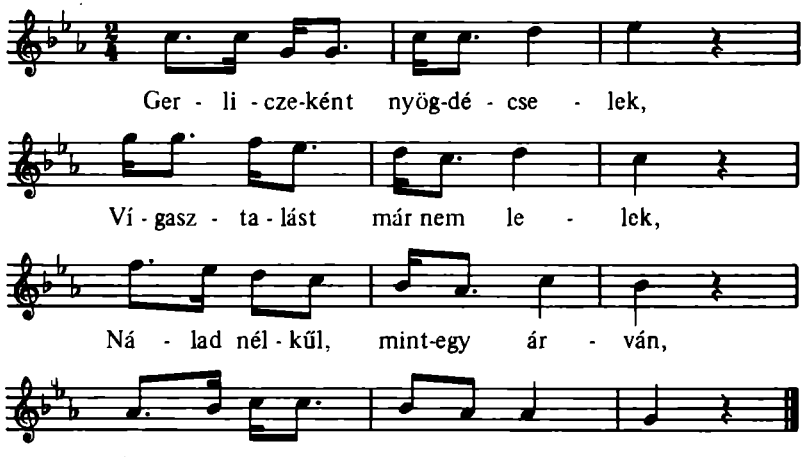
Mint volt róla szó, Csokonai *Cultura* c. vígjátéka dalbetéteként szerepelt a vers utolsó három versszaka, s a dallam is fennmaradt (MTAk. K 671: 75a). Innen már a HG. is közölte hasonmásban (III, 369. l.) (v.ö. Bartha Dénes: ItK. 1932: 395. l.), majd újabban fényképhasonmásban a Cs/Színm. II, 5. melléklete. Már Galamb Sándor utalt rá a versről szólva, hogy „Horváth Ádám fölvette mind az Árionba, mind az Ötödfélszáz ének közé, szóval közismert volt." (I. m. 20. l.) A Cs/Színm. II. is jelzi jegyzeteiben, hogy az ÖÉ.-ben megtalálható Csokonai versének dallama (s mint volt róla szó:

szövegváltozata is); itt a vers jegyzetében Bartha Dénes három kottáját is közölte, Horváth Ádám, Tóth István és Mindszenty Dániel nyomán (582—583. l.), s további öt későbbi dallamváltozatát regisztrálta (583. l.), megjegyezvén, hogy „Az *ÖÉ.* előtti időből nem ismerjük változatát. A XIX. századból aztán annál többet ..." Megjegyzendő, hogy a Mindszenty-féle dallam a *Szerelemdal a' Tsikóbőrös Kulatshoz* szövegével található (amely a *Siralom*-mal azonos versformájú), s a későbbi dallamváltozatok szintén. Ugyanitt Bartha Dénes még „Népi változatok"-at s egy „Horvát nyelvű változat"-ot is említ (ÖÉ. 583. l.).

Molnár Antal 1929-ben utalt arra, hogy a vers 6. vsz.-a a *Szerelemdal*-lal azonos dallammal fordul elő (CsMűdal. 23. l.), majd később, Szabolcsi Bencére hivatkozva a vers dallamát „a kollégiumok magyaros műdalai" közé sorolta (NyDall. 103. l.).

Sonkoly Udvardy Cherna János Eredeti Nemzeti Dalok Gyűjteménye c. kéziratos munkáját említi (125. l.), ahol a „8 Syllabájú" dalok között a *Halaványy hold bus világa* is előfordul; ugyanő Tóth István melodiáriumára is hivatkozik, amelyből Fabó Bertalan adta ki 1908-ban a vers kottáját. Szól Sonkoly arról is, hogy Horváth Ádám nyomán Szabolcsi Bence helyesbítve adta közre a költemény dallamát 1947-ben, s megemlíti, hogy Polgár Tibor *Kultura* c. daljátékában (Bp., 1955.) is feltűnik a vers, ill dallama. Sonkoly pótlásként ismertette, hogy Soproni József is feldolgozta a verset férfikarra, 1965-ben; ez a feldolgozás kéziratban maradt.

Benkő András helyreigazításként közölte, hogy Sonkoly nem említi, hogy a Csokonai-dal Almásinál is előfordul: „Almásinál (I, 53.) szövege 8 × 4 sor. Dallama közeli változata a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* című dalnak. Közeli dallamváltozata megtalálható a Harsányi—Gulyás összkiadásban Halaványy hold címen..." (NyIrK. 1963: 96. l.)

Idegen nyelvű fordításai

A jól sikerült népies dalt már John Bowring lefordította a múlt század első harmadában, s nagyjából ezzel egyidős román nyelvű fordítása is.

Angolul: *Despondency.* Fordította: John Bowring. *Poetry of the Magyars.* London 1830. 260. l.

Románul: Balázsfalvi kéziratos diákgyüjtemény, 1838-ból. 313—314. l. (Ld. Engel Károly: *Három adalék a román—magyar művelődési kapcsolatok múltjából.* NyIrK. 1963: 271. l.)

313. Marosvásárhelyi Gondolatok

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa, cím nélküli külön fogásban e sorral kezdődőn: *A' ti szavatokra Lelkem fel ⟨derüle⟩ hevűle:* KK. IV, 113a—115b. Ez azonos a Ktl. Fasc. N° 2. N° 8 kéziratával (ld. Cs/ÖM. I, 107. l.).

Azt, hogy nem ez volt a vers eredeti kezdete, a MHírm. 1801. szept. 11-i Toldaléka is bizonyítja, ahol az elején többek között ez olvasható: „Itt tsak a' Töredék közöltetik a' Publicummal". (MHírm. 1801/II, 361. l.)

A hiányzó rész — amely föltehetően a cenzúra miatt nem volt közölhető — mindmáig lappang (talán a marosvásárhelyi Teleki Téka anyagában, bár Jancsó Elemér azt írta róla, hogy „Kézirata elveszett"). (*Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955. 381. l.)

Megjelenése

A költő címjegyzékei közül először az 1802-i ÚK.-n tűnik föl, a 133. sorszámon: *Marosvásárhelyi Gondolatok.*

De már egy évvel előbb megjelent a MHírm. említett szept. 11-i Toldalékában, furcsa módon név nélkül, a költő négy másik verse társaságában, e „fejszöveg"-gel:

„Tóldalék

*A' Magyar Hírmondó*nak, September' 11-dik napján 1801-dik Esztendőben kőlt árkusához.

Marosvásárhelyi gondolatok,

az Erdélyi N. Magyar Társasághoz, midőn az írót 1799-bem maga Tagjának meg hívni méltóztatott. — Itt tsak a' Töredék közöltetik a' Publicummal." (I. h. Nro. 21. 361. l.)

A névtelen közlés miatt a szept. 29-i számban a következő „Jelentés" látott világot: „Azon gyönyörű Versek érdemes Szerzője, mellyek a' Magyar Hírmondonak September 11dik napján kőlt árkusa mellé tartozó Tóldalékban névaláírás nélkűl nyomtatódtak ki ú. m. ezek: *Marosvásárhelyi Gondolatok: A' Nap Innepe: Az Ember: Lillához:* (Óda) *A' Palatinusné halálára* (: Epigramma :) N[ēmeş] Csokonay Vitéz Mihály Úr. Ezen derék Hazánkfiának külömbkülömbféle, részszerént eredeti Munkái, részszerént a' legjobb, Olasz, Frantzia, és Német Poéták nevezetesebb Munkáiból fordított Versei itt fognak kinyomtattatni még pedig olly kedveltető formában 's gyönyörű betűkkel, a' mint azt a' Munkának betses vólta meg érdemli és kívánja. Az egész Munka mintegy 40 árkusra fog menni: mellyről annak idejében ha elkészül, tudósítani fogjuk Érd[ēmeş] Olvasóinkat." (MHírm. 1801. II, 456. l.; nem egészen pontos közel egykorú másolat alapján idézi a CsEml. 195. l.)

A MHírm. szövegközlése azonban nem egyezik meg pontosan a K-tal: a szövegváltozatok, pontosabban: -változtatások egy része nyilvánvalóan a szerkesztők tudákosságával magyarázható, úgyhogy már Toldy, aki először adta ki kötetben a költeményt, a MHírm. szövege helyett az eredeti K-ra támaszkodott.

Hasonlóan járt el a HG. s a későbbi kiadások is (ÖV.—M.); minderről bővebben a szövegkritikai jegyzetekben szólunk.

Kiadta a verset — a jegyzetek nélkül — egy Csokonai-méltatással Karácsony Sándor a költő bölcselő verseivel együtt 1940-ben; *A lélek halhatatlansága*. Debrecen, 1940. 65—69. l.

Keletkezése

A MHírm. egyértelműen 1799-re keltezte, bizonyára Csokonai közlése nyomán.

Toldy e kronologizálással némiképp vitázva, ezt írta a vers jegyzeteiben: „E költeménynyel rendesen vagyok. 1794-diki dolgozatok közt találtam; a kéz és tinta, s mi több az eszmejárat és alak tökéletesen ez időre mutatnak: nem csekély volt tehát meglepetésem, midőn e darabot, a M. Hírmondó 1801-ki folyamában, az erdély társasághoz intézve, találám e hozzátétellel: »midőn az írót 1799. maga tagjának meghívni méltóztatott. — Itt csak a töredék közöltetik a publicummal.« Én most is azt hiszem, hogy ez (el nem készült) vers akkor iratott, midőn a magyar nyelvmívelő társaság Marosvásárhelyt összeállt (1793. dec. 3.); s megtörténvén utóbb Cs. taggá választatása, ennek, más esetekből tudva levő módja szerint, ez alkalomra megküldetett az erdélyi társaságnak." (953—954. h.)

E nézetet Haraszti is elfogadta: „ugyanez időben [Somogyban, 1798 körül] érte őt az a megtiszteltetés, miszerint a marosvásárhelyi nyelvmívelő társaság tagjává választotta, mire aztán ő egy collegiumi idejéből származó költemény átdolgozásával (Én emeltem ki. Sz. F.) felelt: cosmopolita, rationalisticus hangon dicsőítve a társaságot, mely keleten a műveltség s nemzetiség védelmére emelkedett." (157. l.)

Ferenczi szintén Toldy hatására írhatta, hogy a vers eredetileg „1794 elején" keletkezett, sőt minden bizonyíték nélkül azt tette hozzá, hogy az Aranka Györgynek címzett 1798. aug. 4-i levél mellékleteként küldte el versét Marosvásárhelyre a költő: „Itt [ti. Sárközynél, Nagybajomban] írta 1798 augusztus 4-én az Erdélyi nyelvmívelő társaságnak azt az érdekes, de saját és nemzetünk sorsának rajzára nézve nagyon lehangoló levelét, melyben megköszöni, hogy tagnak választották s megküldi mellette *Marosvásárhelyi gondolatok* cz., még 1794 elején, a társaság felállásakor írt s most átdolgozott elmélkedő költeményét, melynek lelkes, ifjú hangja igen jellemző ellentétben áll a levél nemzetsirató melancholiájával." (92—93. l.)

Toldy és követői által befolyásolva magam is úgy láttam, hogy ez a gondolati költemény is Csokonai 1794-i nagy radikális verseivel egy időben keletkezhetett (ld. Cs/ÖM. I, 199. l.).

A költő 1802 előtti címjegyzékein azonban sehol nem fordul elő a vers, pedig ha Toldy szerint már 1793-ban, vagy legalábbis 1794-ben elkészült, az 1795-i EK.-n s a későbbi számvetéseken ott kellett volna szerepelnie. Az 1798-i *Újesztendei Gondolatok*-kal kimutatható tartalmi egyezései is megerősíthetik az 1798-i (ill. 1799-i ?) keletkezést.

A HG. azt írta az 1798. évnél — nyilván Toldy nyomán —, hogy „Átdolgozta a Marosvásárhelyi gondolatokat". (III, 495. l.)

E nézetekkel szemben még más évszámok is felbukkantak, noha Csokonainak az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságba történt beválasztása 1798-ban történt. A Társaság tagnévsorában Jancsónál Édes Gergellyel együtt fordul elő, mint „Versszerzésre" „haszonvehető munkás tag" (i. m. 350—351. l.); Csokonai itt mint komáromi lakos szerepel, tehát megválasztása mindenképp 1797-ben, vagy azután történt: „Csokonai Komáromban v. másutt." (I. m. 351. l.) Közvetlenül előtte jó barátja „Édes Gergely vásonyi ref. pap" neve található, akivel 1798-ban Vázsonyban találkozott is. Édes Gergely s Aranka György — a Társaság titkára — levelezéséből pedig tudjuk, hogy 1797—98-ban kerültek kapcsolatba (ld. Figy. X [1881] 68 kk.), s 1798 elején már „Érdemes Tudós Társá"-nak tekinti Édest Aranka (ld. Figy. I. [1876], 177. l.). Ezzel nagyjából egyidős lehetett Csokonai beválasztása is, amit megerősíthet a Társaság munkáját méltató levele Aranka Györgyhöz, Nagybajomból, 1798. aug. 4-ről (ld. HG. II. 655. l.). Talán a levél okán tette a HG. 1798-ra a vers „átdolgozását" — szemben a MHírm. 1799-i keltezésével.

Kovács Gyula bizonyára Toldy nyomán írta, hogy „Csokonai az első méltánylatot akkor nyeré, midőn 1793-ban fenállott »erdélyi társaság« 1799[ben] tagjául választá. Ekkor, sőt talán még 1793[ban] írta »Marosvásárhelyi Gondolatok« czimü szép költeményét, mely az 1801 Hirmondóban jött ki." (Kulini Nagy Ernő szerk.: *Csokonai album*. Debrecen, 1861. 51. l.)

Horváth „1797—98-ból való"-nak mondotta (Csok. 27. l.), Kardos Albert Toldy nézetét — joggal — vitatva, az 1799-i (esetleg 1800-i) keletkezés mellett foglalt állást, bár az utóbbit igen gyenge érveléssel támogatta, ellentmondásba kerülve nemcsak a MHírm. adatával, de önmagával is: „Toldy 1794-ből

származtatja, mert a költőnek 1794-ből való művei közt találta, amelyeknek papirosához és tintájához is nagyon hasonlít a kézirat; ezért is iktatta be az 1795-ig kelt versek csoportjába. A Magyar Hírmondóbeli kiadáshoz, vagyis az első nyomtatott szöveghez pedig az a jegyzet van fűzve: »midőn az írót 1799-ben a maga tagjának meghívni méltóztatott«. Toldy e jegyzet ellenére is fenntartja azt a véleményét, hogy a Nyelvmívelő társaságot üdvözlő vers 1794-ben kelt.[1] [Horváth János a maga Csokonai-tanulmányában (Budapest. 1936) 1797—98-ból valónak mondja a költeményt, de az időpontot semmiféle bizonyítékkal nem támogatja.]

Bármily nehéz Toldy nagy tekintélyével szembeszállni, mégis azt a feltevést tartom sokkal valószínűbbnek, hogy Csokonai a taggá-választás alkalmából és annak viszonzásául írta ezt a szárnyaló költeményét, tehát legkésőbben 1800-ban, mikor öt évi bujdosás után újra visszatér Debrecenbe és itt találta a marosvásárhelyieknek megtisztelő értesítését. A kézirat felküldésekor Csokonai maga jelezhette a költemény keletkezésének »alkalmatosságát« s így a M. Hírmondóbeli jegyzetet olybá tekinthetjük, mintha az magának Csokonainak kezétől származnék." (*Csokonai és Vörösmarty*. In: *Pap Károly emlékkönyv*. Debrecen, 1939. 146. l.) Cs. Szabó László bizonyára Toldy és a HG. nyomán, amelyekre hivatkozik tanulmánya végén, 1794-re tette a vers keletkezését, együtt a *Konstancinápoly*-lyal s *Az Estvé*-vel (ld. *Marosvásárhelyi Gondolatok. Egy Csokonai-versről*. In: Cs. Szabó László: *Őrzők. Esszék*. Bp., 1985. 254—256. l.; eredetileg 1951-ben jelent meg ezzel az alcímmel: *Egy Csokonai-vers története:* Új Magyar Út. München, II. évf. 7. sz. 1951. júl. 6—10 l.)

Vargha Balázs kezdetben 1798 nyarára tette, az 1798. aug. 4-i levéllel egyidejűnek vélve (ld. ÖV.—ÖV.[2]); később azonban — bizonyára a Cs/ÖM. I. véleményétől is befolyásolva — áttette az 1794. évre (ld. MM.).

Julow elfogadta az 1798-i keletkezést (ld. MIrT. III, 236. l.), ahogy Juhász Géza is (ld. ItK. 1966: 405. l.). Voltaképp ezt is tekinthetjük a legvalószínűbb keletkezési évnek: a MHírm. 1799-i adata lehet sajtóhiba, vagy jelentheti esetleg a tisztázat elküldésének időpontját, szemben az 1798-ból ránk maradt fogalmazvánnyal.

Legújabban Debreczeni Attila is foglalkozott a keletkezés időpontjának kérdésével az egész költemény átfogó elemzésében, „inkább 1797—98 fordulójára" helyezve a vers megszületését (ld. *A Martonvásárhelyi gondolatok helye Csokonai életművében*. It. 1992/2: 200. l.). Az ellen, hogy egyidejű volna az 1798. aug. 4-én Aranka Györgyhöz írt levéllel, azzal érvel — utalva Ferenczi és Jancsó Elemér véleményére is —, hogy a két írás „teljes hangulati ellentétben áll egymással" (i. h. 198. l.); holott a levél a magyarországi állapotokat tartja lehangolónak, a hazai süllyedéssel szemben éppen az erdélyi emelkedésről szól, amiről az egész költemény is.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az autográf fogalmazvány, minthogy a MHírm. szövegében fölfedezhetők nem Csokonaira való, önkényes szövegmódosítások, olykor nyelvtisztasági indítékkal (pl. a 73. sor *legcriticusabb helly* kifejezésével szemben: *a' legrendesebb Helly*), máskor a kevésbé ismert szavak behelyettesítésével változtattak az eredeti szövegen a lapszerkesztők: pl. a 102. sorban a *„Pérui kintsek negédes tsűrébe"* helyére ezt az értelmetlenséget írták: *„a' Potosi kintsek' büszke örvényjébe"*.

Némileg talányosabb a vershez csatolt jegyzetek eredete: a K-ban mindössze kettő szerepel, a MHírm.-ban viszont összesen tizenhárom. Toldy a főszövegben csak a K két lapjegyzetét közölte; a HG. a 12. kivételével valamennyit fölvette s így jártak el a későbbi kiadások is. (A 12. — nálunk 9. — jegyzetet a HG. föltehetőleg csak figyelmetlenségből hagyta el.) A jegyzetek stílusa, megszövegezése többnyire Csokonaira vall, van azonban néhány, amely olyan sorhoz társul, amelynek hitelessége vitatható (pl. a 3. s a 92. sor jegyzetei); mivel ezeket a sorokat a K szerint közöljük, a MHírm. ide tartozó lapalji jegyzeteit a vers jegyzetapparátusában idézzük.

A költeménynek a K-ban nincs címe, viszont az ÚK.-n, autográf lejegyzésben így található: *Marosvásárhelyi Gondolatok*. Ez meg is felel Csokonai egykorú helyesírásának, ezért ezt tartjuk meg.

Az *i, ö, ü* hangok időtartama tekintetében, mivel Csokonai ékezése nem mindig egyértelmű, a költő általános gyakorlatához s kiejtéséhez igazodtunk, anélkül hogy erre külön-külön utalnánk.

1. K: *fel⟨derüle⟩ hevűle* A jav. vlsz. későbbi.
2. K: *ÉS ⟨Maros-⟩ Vásárhely ⟨díszes⟩* Az áth. szó fölé írva: *kies* Vlsz. későbbi jav.
   MHírm.: *Vásárhely*
3. MHírm.: *Scytha földeken,*[1] A MHírm.-ban még ez a jegyzet található: *1.) Székelyek.*
4. MHírm.: *hűs forrásokon,*
5. K: *E'* Jav. e.: *A'*
   MHírm.: *Vídék*
6. K: *⟨szint⟩* Az áth. szó fölé írva: *éppen* [...]
   MHírm.: *dagadt;*
7. MHírm.: *képével,*
8. MHírm.: *Történetek'* [...] *tengerével:*
12. MHírm.: *Emberség'* [...] *felloban.*
13. K: *'S ⟨ugy gondolván⟩* Az áth. rész fölé írva: *úgy nézvén* [...] *⟨egy köz Hazátskának⟩* Az áth. rész fölé írva: *mint* [a sor fölé beszúrva, vlsz. később, a *közös* szó törlésekor: *azon*] *egy ⟨közös⟩ tanyát*
   MHírm.: *Földet*

14. K: *És a' ⟨? milliom embert⟩* Az áth. rész fölé írva: *természetet mint ⟨valamelly⟩* Az áth. rész fölé írva: vlsz. későbbi javításként: *egy közös*

MHírm.: *Természetet* [...] ***Anyát,***
A K-ban itt még egy vlsz. utóbb áth. sorpár következik: *⟨Szívébe fogadja⟩* Az áth. rész fölé írva: *⟨Emberül⟩ tekinti* [Vlsz. későbbi jav.-ként az áth. szó elé írva: *Egyaránt*] *a' földnek népeit,*
Mint egy ház fekete 's fejér tselédjeit,

15. K: *Az* [Jav. e.: A] *⟨köz⟩ emberiségk̄ [= emberiségnek]* A szóvégi toldalék későbbi beszúrás.

MHírm.: ***Emberiségnek***

17. K: *Óh* [→ Beszúrás a sor elejére]. *Emberi ⟨elménck⟩* Az ***Emberi*** kezdőbetűjét értelemszerűen em. Az áth. rész fölé írva: *szívnek*

MHírm: ***vólta!***

18. MHírm.: ***Igy*** [...] ***óh*** [...] ***miólta***

20. K: *⟨és⟩* Az áth. szó fölé írva, vlsz. későbbi javításként: *hány*

MHír.: ***vóltanak!***

21. MHírm.: Kp. n.

22. MHírm.: *Mennyeiek míve:*

24. K: *gonoszságk̄ [= gonoszságnak]*

MHírm.: *Piattzává*

25. K: *a' ki* Jav. e.: *ki* [...] *⟨terjesztett⟩* Az áth. szó után írva, vlsz. későbbi jav.-ként: *ontott*

26. K: *Embertársaira; ⟨másutt⟩ száz volt* ***a' ki*** *⟨vesztett⟩* Az áth. szó után írva, vlsz. későbbi jav.-ként: *vesztett*

MHírm.: *Embertársaira: ezer* ***vólt ki***

27. K: *sok ⟨esztend⟩ század⟨okon⟩* Az áth. rész fölé írva: *alatt*

MHírm.: ***arra*** *hága*

28. K: A *már* a sor fölé beszúrva; *lett ⟨lett⟩*

MHírm.: *országa:*

29. K: *Egy nap ⟨? legyalázta⟩* Az áth. szó fölé írva: *a'*

MHírm.: *néki,*

30. K: [A sor elejére szúrva: *'S ma*] *⟨S⟩ tsak ⟨a'⟩* [...] *omladéki.* A jav. vlsz. későbbi.

MHírm.: *omladéki.*

31. K: A sor elején ívelt vonal jelzi, hogy itt új szakasz következik a versben: erre utalt a MHírm. gondolatjele.
haboknak[2)]
A MHírm.-ban ez a 3. jegyzet.

32. K: *⟨Köd⟩ Tseppjai* Jav. e.: ***tseppjei***

MHírm.: Ro/ *Gőzzei loholó* [...] *tsorognak ...*

33. MHírm.: *a' merről e'* A *Dákok* ritkított szedéssel.

35. K: *⟨oh⟩ Mondd* Jav. e.: ***mondd*** [...]

MHírm.: *nékem, komoly fuvallat,*
36. MHírm.: *síkját, melly vólt*
37. K: *Mog⟨y⟩orúl*
MHírm.: *Mogorúl* [...] *szóllanak?* A *Mogorúl* ritkított szedéssel
38. MHírm.: *Sohajtol ... elsuhansz ... Értem: elmúltanak.*
39. MHírm.: *Elmúltak!*
40. K: *⟨mi is⟩ közelítünk mi is mñ [= minden]*
MHírm.: *nyomba. —*
41. K: *tudja? ⟨hátha⟩* Az áth. szó fölé írva: *egyszer*
MHírm.: ***Ki***
42. K: *a' ⟨London⟩* Az áth. szó fölé írva: vlsz. későbbi jav.-ként: *Páris*
MHírm.: *Páris* ritkított.
43. K: *Tyrus* [Az áth. szó fölé írva, vlsz. későbbi jav.-ként: *Trója*] *és Babylon ⟨Geographussai⟩ jövő Tudóssai*
MHírm.: *Tudóssai; Trója* és *Babilon* neve ritkítva.
44. K: *'S ⟨Vad erdők⟩ Fókákkal ⟨nyüsögnek⟩* Az áth. szó fölé írva, vlsz. későbbi jav.-ként: *pesegnek* [...] *tört tornyai*
MHírm.: ***Phocákkal pezsegnek London törtt tornyai?*** A városnév ritkított szedéssel.
45. K: ***vár,*** *⟨a'⟩ mellyen* [A sor fölé beszúrva: *andalgok*] *⟨most vagyok⟩ most,*
46. MHírm.: ***meszsze*** [...] *lakost,*
47. MHírm.: ***B****irodalom'*
48. MHírm.: *két-három*
49. K: *⟨re homályos⟩* Az áth. rész fölé írva: *kétséges*
A K-ban e sor után még ez az áth. sorpár olvasható:
⟨⟨Még elmém úgy bukdos ezeknek hátakon,
Mint ki nagy tengeren evez ⟨egy⟩ kis ladikon:⟩⟩
E sorokat Vargha Balázs kiadásai [ ]-ben közlik (ÖV.—M.).
50. MHírm.: *esztendők!*
51. MHírm.: *Múzsák* [...] ***Várnak***
52. K: *Elbugyantt* A MHírm. szerint em.
MHírm.: *segítsétek;*
53. MHírm.: *mi* ***az*** *oka*
55. MHírm.: *Itt pusztta a' vidék* [...] *mosolyog;*
56. MHírm.: *tébolyog;*
57. K: *gályák* Jav. e.: *gyályák*
58. MHírm.: *hóltt* [...] *omladékokon? —*
59. MHírm.: ***T****udatlanság* Az egész sor ritkítással kiemelve.
60. MHírm.: sh.: *jól feldúlat;*
61. MHírm.: ***k****egyetlennek*
62. *szívébe;*
63. K: *Melly ⟨elméje fővén⟩*

64. K: ⟨'s⟩ *Elzárja* [Jav. e.: *Elzárván*] *a' Napk̄ [= Napnak]* [Jav. e.: *Napot*]
65. MHírm.: *'S hideg homályjában*
66. MHírm.: *Ész-tsirát*
67. K: *tudatlan ⟨szív⟩ fő*
69. K: *A' hol* [? *elfordultt*] az áth., rosszul olvasható szó fölé írva: *feslett,*
MHírm.: *agyatlan:*
70. MHírm.: *megsírathatatlan.* —
71. K: *⟨Mit érzek?⟩ Musák*
MHírm.: *Múzsák!* [...] *Hellyen, gondolkodom,*
72. MHírm.: *a' legrendesebb Helly:*
73. K: ⟨*Kelet*⟩ ⟨*Nyúgot*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Melly a'* [...] ⟨*és*⟩ Az áth. szó fölé írva: *'s durva ⟨nap⟩ kelet*
MHírm.: *tsínos Nyúgot* [...] *Kelet köztt*
74. K: *A'* Jav. e.: *És ⟨a' .....⟩* az olvashatatlanul törölt szó fölé írva: *hatalmas* [...] *'s ⟨puha⟩*
MHírm.: *Észak 's az erőtlen Dél köztt*
75. MHírm.: *Középpontba ⟨k.....⟩* Az áth., olvashatatlan szó fölé írva: *tisztán*
76. K: A *még* a sor fölé beszúrva.
MHírm.: *ábrázatja.* —
77. K: Az *a'* névelő a sor fölé beszúrva.
MHírm.: *Pallásnak,*
78. MHírm.: *tsínosodásnak;*
79. K: *nevet* Más szókezdetből jav.
MHírm.: *keletre* [...] *Moldva,* E két szó ritkítással kiemelve.
80. K: ⟨*Hol*⟩ Az áth. szó fölé írva: *De*
MHírm.: *megtőldva;*
81. K: ⟨? *Túl amott*⟩ *Tovább, túl*
82. K: *pallagjain⟨,⟩*
MHírm.: *parlagjain;* A *Tatár* ritkítással kiemelve.
83. K: ⟨*Túl Éj ... salétrom ....*⟩ Az áth. rész fölé írva: *'S ..... ván a' Kalmuk* Az alatta levő sor folytatása: ⟨*salétrom pusztáját*⟩
⟨*Tsak a' ....*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Túl a' zömök* Az alsó sor folytatása: *Kálmuk⟨ok salétrompusztaji⟩* Az áth. rész fölé írva: ⟨? *hogy élnek hordájával*⟩ Az áth. rész alá írva: *hordja sátorfájit*
MHírm.: *sátorfáit;*
84. K: *Tul a' ⟨.....⟩* Az olvashatatlanul áth. szó fölé írva: ⟨*sárga*⟩ *Mongol* A sor fölé szúrva: *futja*
MHírm.: *Mongol járja salétrom-pusztájit;* A *Mongol* ritkítással kiemelve.

85. K: *Azon túl ⟨a Mandsuk meg a tigris⟩ ⟨.... .....,⟩ Azon túl lakoznak a' Mandschuk' fijai,*
MHírm.: *Mándsuk'*
86. K: *⟨Hol⟩ A' tarka tigrisek ⟨és a' Nap⟩*
MHírm.: *lovai.* —
87. MHírm.: *emberek, — de*
89. K: *Kikben* Jav. e.: *Kikből az ⟨öldöklés⟩* Az áth. szó fölé írva: *hódítás*
90. MHírm.: *föld, szép*
91. MHírm.: *e' pusztákat,*
92. K: *e' ⟨földünknek⟩* Az áth. szó fölé írva: *Világunk'* [...] *fődekket* em.
MHírm.: *felét ellepő hordákat,* 8.) A *hordákat* ritkítással kiemelve. A lapalji jegyzet: „8. Horda a' hordozáskodó (nomadizálo) népeknek egy falkája."
94. MHírm.: *még szerentsétlen* [...] *félig-emberekre?* —
95. MHírm.: *Fordúlj azért, Elmém, bóldogabb táj felé,*
96. MHírm.: *Ész felnevelé:*
97. K: *⟨Nézd⟩* Az áth. szó fölé írva: *Szemléld* [...] *Erdélyt,*
MHírm.: *Erdélyt* és *Magyar-országot* ritkítással kiemelve.
98. MHírm.: *napvilágot;*
99. MHírm.: *bakonyát,* A *Germania* név ritkított szedéssel.
100. MHírm.: *muzsáknak* [...] *honnyát;*
101. K: *⟨berkébe⟩ kertébe*
MHírm.: *kertjébe;* A *Frantziának* ritkítva.
102. K: *⟨bőv⟩ megédes*
MHírm.: *Potosi* [...] *büszke örvényjébe,* A *potosi* szó ritkított szedéssel.
104. MHírm.: *le-nyugvó Napnak* [...] *ki- 's be' nyitja.*
105. K: *⟨Nem repes e benned öröm benned megjelenni⟩* Az áth. sor fölé írva: *kezd e' ⟨szíved⟩ szívedbe ⟨édes⟩* [Az áth. szó alá írva: *nemes*] *öröm szállni*
MHírm.: *édes öröm*
106. K: *az ember ⟨Istenné⟩* Az áth. szó fölé írva: *emberré kezd lenni?!!* A végszó, a *lenni* még az utóbb törölt *megjelenni* igéhez igazodott, s a költő elfeledte javítani; a MHírm. szerint em.
MHírm.: *válni?* —
107. MHírm.: *Észak mint* Az *Észak* ritkítva.
108. K: *⟨Mint midőn kassába a méhnép* [A sor fölé beszúrva: *a*] [*kassa* Jav. e.: *kassából*] *körűl dong,⟩* Az áth. sor alá írva a végleges megoldás.
MHírm.: *'S dolgos* [...] *dong;*
109. MHírm.: *köpü*
110. K: *Mellyben* Jav. e.: *Mellyből*

111. K: *a' messzi ⟨földekre⟩ határra*
MHírm.: *rajt*[11.)] A lapalji jegyzet: „[11.)] Coloniákat." A verssor végén vessző.
112. K: *⟨Az Indus, Ganges és Marán vizeikre⟩ partjára* Az áth. sor fölé írva: *A' Bengala 's Boston virágzó partjára*
MHírm.: *Bengala' 's Boszton'* [...] *partjára.* —
113. MHírm.: *határain,*
114. MHírm.: *homokjain;*
116. K: *Vagy öl ⟨foszt⟩* A sor fölé írva: *koldúl, vagy* Az *öl* szó alá írva: *lop*
117. K: *birtokosi ⟨tsak⟩ ők*
MHírm.: *gyémántoknak,*
118. K: *⟨És⟩ Mord* Jav. e.: *mord*
119. K: *hát* Más, olvashatatlan szóból jav. [...] *magyar* Jav. e. *Magyar*
MHírm.: *hát, óh* [...] *Magyar Vára,*
120. MHírm.: *öszvefut* [...] *határa;*
121. K: *⟨megszűnik⟩ eltűnik*
MHírm.: *Pont*
122. MHírm.: *homálynak*
125. K: *⟨? szavára⟩* Az áth. szó fölé írva: *díszére*
126. MHírm.: *És* [...] *több több*
127. MHírm.: *Lelkekkel* [...] *kebeled,*
128. MHírm.: *meg-megannyi*
129. K: *Kiket* A szó után beszúrva: *⟨a' ....nek⟩* Az áth. szó fölé írva: *⟨Magyar b..nek⟩* Az áth. szó alá írva: *nemzetnek*
MHírm.: *Nemzetnek*
131. MHírm.: E sor kijjebb szedve.
133. K: *⟨? Kék⟩ Hívnak*
MHírm.: *Nemzetek:*
134. MHírm.: Ez a sor, vlsz. sh.-ból, hiányzik.
135—140. MHírm.: Az idézőjel valamennyi sor elején kitéve s a 140. sor végén bezárva.
136. K: *szerelme,* ψ A sorvégi jel utal rá, hogy két sorral lejjebb van az ide tartozó sorpár.
MHírm.: *ditsősség' szerelme:*
137. K: *Vitéz ⟨tűzeteket⟩ lángotokat*
MHírm.: *fordítsátok,*
138. K: *munkáljátok,* A MHírm. szerint em.
MHírm.: *békesség*
139. K: *⟨vonjunk örök sántzot⟩* Az áth. rész fölé írva: *⟨kössünk közös sántzot⟩*
140. K: *Pontusig ⟨vonjunk⟩ örök*
MHírm.: *Atlástól* [...] *vonjunk.* —"

141. MHírm.: E sor kijjebb kezdve.
142. K: A *már* a sor fölé írva.
MHírm.: *megindúlánk;*
143. K: *a' mellytől* Jav. e.: *melly* ⟨*áll*⟩ ⟨*ellenünk*⟩ *n̄ [= nem] mehetünk*
144. K: *'S Mđ [= Mind]* A soreleji két szó utólagos betoldás, a következő névelő eredeti nagy kezdőbetűjét elfelejtette ehhez igazítani a költő; em. *Az emberiség*⟨*nek*⟩
MHírm.: *'S mind az Emberiség'*
145. MHírm.: *parlagjai,*
146. MHírm.: *habjai,*
147. K: ⟨*oltalmába*⟩ Az áth. szó fölé írva: *árnyékába* A sorvégi *menne* jav. e.: *lenne*
MHírm.: *koronánknak ó l t a l m á b a menne,*
148. K: *'S a'* ⟨*ts*⟩ *Tsángó*
MHírm.: *csángó Magyar is polgártársunk*

A MHírm.— a K.-tal ellentétben — minden sort egy vonalban szedett, nem alkalmazott bekezdéseket.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Egyike Csokonai legnagyobb történelembölcselő verseinek: benne Európa s az egész emberi civilizáció és a magyarság sorsán gondolkozik, sohasem szárazon, eleven költői remekléssel. Tévedett Tóth Dezső, mikor azt írta Vörösmartyról, hogy „Ő az első költőnk, akinek legnagyobb műveit már az emberiség iránt érzett felelősség is áthatja". (*Vörösmarty Mihály.* Bp., 1957. 594. l.) E versével is Csokonait illeti az első hely e tekintetben, amint Kardos Albert tanulmánya is bizonyítja, amelyben a költeményt a *Gondolatok a könyvtárban* eszméivel vonta párhuzamba (ld. i. m. 146—150. l.). Ahogyan Cs. Szabó László megfogalmazta: „A *Marosvásárhelyi gondolatok* nemcsak a korabeli Európának, hanem Csokonai költői világának is teljes körképe." (I. m. 265. l.)

Már Toldy utalt rá 1844-ben, hogy a vers „eszmejárat"-a az 1794-i évre mutat (ld. 953—954. h.), s később mások is fölvetették, hogyan férhetett meg e vers *Az Igazság' Diadalmá*-val, annak közvetlen szomszédságában. Pedig mindez nem bizonyít mást, mint csak azt, hogy mikor a költő nem megrendelésre írt alkalmi verset, hanem szabadon, szuverén módon nyilvánithatott véleményt a világ dolgairól, kitartott korábbi, 1794-i világnézete mellett (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 20. l.).

Az érintett látszólagos ellentmondásra már Haraszti fölfigyelt, de föl is oldotta: „Lelke sokszor elmereng »az emberiség sorsán, hol örülve, hol búsulva mint világpolgára.« Saját hazájának múltja, jövője is mélázásba ejti [...]

Ime Csokonai mint a XVIII. század embere, a francia gyűlölő s a francia forradalmat átkozó Csokonai mint e forradalom eszméinek apostola. Nem

Bessenyei tapogatózásai, nem Bacsányi dühkiáltásai: a legnemesebb felvilágosultság evangeliuma e szavak. De ez evangeliumot csak titokban, példázgatással palástoltan hirdethetni . . ." (234—236. l.) Később is a legelismerőbben írt az „ódai szárnyalású" költeményről: „a XVIII. század legfennköltebb eszméivel foglalkozó, a fölvilágosultság hymnusát zengő ódai szárnyalású költemények [. . .] mint *Konstancinápoly* és *Marosvásárhelyi gondolatok* . . ." (EPhK. 1905: 361. l.)

Horváth János így méltatta a költeményt: „Érdekes az 1797—98-ból való *Marosvásárhelyi gondolatok*. Ebben is vannak általános felvilágosodott szemlélődések, de magyar szempontból figyelemre méltó, hogy Marosvásárhelyet, — ahol most Múzsája elmélkedik —, »a világ abroszán legkritikusabb helynek« mondja . . . [e vers] párhuzamos az Aranka Györgyhöz írt 1798-i levele gondolataival s érdekesen mutatja, hogy hazai dolgainkat is mennyire a »világosodás« központi gondolatából nézi s fogja fel." (Csok. 27—28. l.)

Juhász Pál szerint „A világpolgár szemével nézi az *emberiség* történetét, amely azonban igen szomorú képet nyujt néki [. . .]" (*Gondolati költészetünk a felvilágosodástól a realizmusig*. Bp., 1936. 57. l.); majd azt írja, hogy a költő „a békés hazaszeretet célját az erkölcsi értékben" látja (uo. 58. l.).

A nagy felvilágosult eszméket hömpölyögtető vers gondolati és költői — „ódai" — értékeit Féja Géza elemezte mélyrehatón: „Hátrahagyott versei közül elmélkedő költeményei a legkimagaslóbbak. A felvilágosodás benne alakult konkrét dolgokat boncoló, szinte természettudományos költői szemléletté, az élet költői anatómiájává. [. . .] nagy ódai lendületű gondolati költeménye a »Marosvásárhelyi gondolatok«. Az érett Csokonai a »szent emberség tüzétől« égett és a hódítás »nemtelen szerelme« ellen fordult. Úgy vélem, ő írta a legigazibb, legtermészetesebb ódát, melyben nyoma sincs a fringiás, paszomántos nemesi-nemzeti pátosznak és a szokványos soviniszta mellverésnek. A magyar ódaköltő ehhez a pátoszhoz spártai erkölcsi szigort és orcapirító bűntudatot csatolt, Csokonai ódája azonban másszabású, másszellemű: lassú folyású elmélkedés, szakaszokra oszthatjuk, de mindegyik szakasz végén kigyúl a legtisztább ódai láng, az elmélkedés megérző ihletté nemesedik és a magyarság emberi értelmét nyilatkoztatja. Nem a nemességhez, hanem a »nemes lelkekhez« beszél, a durvaság ellen akar »közös sövényt« fonni és a kert látomása végső szépségbe öltözik: »Mind az emberiség kertébe sietünk.«" (Féja Géza: *A felvilágosodástól a sötétedésig. — A magyar irodalom története. 1772-től 1867-ig*. Bp., 1942. 65—66. l.)

Kardos Albert Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* c. költeményével vetve egybe, azt a következtetést vonta le, hogy „Csokonai és Vörösmarty két bölcselő költeményének, a »Marosvásárhelyi gondolatok« és a »Gondolatok a könyvtárban« összehasonlítása nem bizonyít mást, mint ami kettőjük költészetéből és irodalmi működésükből úgyis ellenállhatatlanúl sugárzik, tudniillik, hogy az »egyetemes emberi« és a »magyar nemzeti« eszme mily világosan van bennök összeforrva. Egyikőjük sem emelkedhetett az egyetemes emberiség szférájában oly magasra, hogy csak egy pillanatra is elvesztet-

te volna szeme elől a magyar glóbuszt; viszont egyikök sem volt oly szűkkeblű, hogy szíve a magyar nemzetért való hevülésen túl az egész emberiségért is föl ne dobogott volna." (I. m. 150. l.) Ugyanő másutt azt írta a versről szólva, hogy „Csokonaiban is egyesül a költő és a próféta lelke [...] hirdeti, hogy a magyar nemzetnek is el kell érnie az emberiség, a művelődés kertjét, melyet Moldváig, a csángók földjéig óhajt kiterjeszteni." (*Csokonai ószövetségi látomása*. Klny. az IMIT. 1943. évkönyvéből. 1—2. l.)

Cs. Szabó László nagy látókörű elemzése széles európai s hazai körképet festett a vers mögé, meghatározva Csokonai költői — szellemi — világképének jellegét is, sajátos „eurázsiai" szemléletét: „A vers szerint nyugati magyar volt.

Vigyázni kell azonban a szóval. Nyugati magyar legalább háromféle volt eddig. Egyik a nyugati kastélyokkal összeházasodott mágnás, akinek Bretagne-ig és Cornwallig akadtak unokatestvérei: homályos kuzinok, vadásztársak, címerrokonok. S az ilyen rokonnál a gazda távollétében is mindig jutott a magyar látogató számára egy üres vendégszoba, egy szabad golfütő s egy ráérő inas. Másik a beolvadt német polgár, aki ősi ösztönnel húzott napnyugatra, s műveltségéből nemes korallzátonyt rakott maga köré abban a paraszttengerben, ahová telepes őse belecsöppent. A harmadik a peregrinus kollégiumi diák, aki nyugati műveltségével keleti alapjait tágította (ilyen értelemben Széchenyi István is az volt), a Keletet Nyugattal annál könnyebben összehangolta, mivel az igazi nyugati műveltségnek Keleten is vannak gyökerei, és Szkítia, Szíria, Örményország s a Távol-Kelet éppúgy beletartozik, mint Kaledónia, Ibéria és Izland.

Csokonai ilyen nyugati magyar volt." (I. m. 265. l.)

Waldapfel József a felvilágosodás racionalizmusának jegyeit emelte ki a versből: „Erdély határán túl akkor még török hódoltsági terület következett — rabszolgatartó barbár világ a felvilágosodott európai szemében. Éppen ezért a II. Józseftől Katalin cárnő szövetségében vívott török háborúban az európai kultúra terjesztésének eszközét is látja s ezt a célt helyesli: a keletnyugat határáról való elmélkedés kapcsán elképzeli, milyen változások lehetnek ezután is. Egyes népek eltűntek, mások felemelkedtek. Keresi a változások okát, a népek műveltsége s gazdasági-társadalmi viszonyai közt való különbségek okát is." (MFelv. 275—276. l.) A változások rugóját az értelem, a „csinosodás", a pallérozódás terjedésében látta a költő: „A népek életének és jellemének különbségét jellegzetesen felvilágosodott gondolkodással a tudás függvényének tekinti, népek, országok pusztulását tudatlanságból és zabolátlanságból származtatja, s ez vezeti vissza oda, ahonnan kiindult, a csinos nyugat és durva kelet, a hatalmas észak és tehetetlen dél közti határon megindult kulturális munka jelentőségének és lehetőségének kiemeléséhez." (Uo. 276. l.)

Julow Viktor szerint a vers „Csokonai legnagyobb igényű felvilágosodott történelemfilozófiai koncepciója", amely „A »pantha rei« antik gondolatából kiindulva kutatja a szüntelen változás okait. Rezignáltnak ható bevezetésé-

ben mintha átengedné magát annak a gondolatnak, hogy az érett civilizációk szükségszerűen elbuknak, s ahogy a maga csodálatos, látomásos nyelvén kifejezi: meglehet, majd »fókákkal pezsegnek London tört tornyai«. Ezután mégis az emberi haladás vallója; a barbarizmus veszélyétől akar óvni, amely a kultúrát szüntelenül fenyegeti. Tömör, szuggesztív képsorokban vázolja fel, Montesquieu szellemében, a glóbusz műveltségi térképét: a vad, harcias erkölcsű Keletet: a lomha Délt és az alkotó, vállalkozó Északot. Hogy az északi (értsd, európai, nyugati) népek szabadságával és gazdagságával szemben amott szolgaság és nyomor uralkodik, annak okát vérbeli felvilágosodott idealizmussal a tudatlanságban és a »zablátlan indulat«-ban véli megtalálni, éppúgy, mint Berzsenyi a *Vandal bölcsesség*ben. Észak, Dél és Kelet közé helyezi el Magyarországot és Erdélyt, Marosvásárhelyet a kultúra legszélső őrtornyaként mutatva be a sötétség óceánjának partjain, s 1794—95. évi verseihez méltóan hirdeti a polgárosodást..." (MIrT. III, 236. l.). Ugyanakkor — egybevetve a közel egykorú *Az Igazság' Diadalma* megalkuvó soraival — „szédítő világnézeti szakadék"-ról szólt, amire Juhász Géza felelt, különválasztva a felszólításra írt alkalmi verset a belső meggyőződésből fakadt nagy bölcselő költeménytől (ld. *Talányos Csokonai?* ItK. 1966: 405. l.).

Sőtér István szerint: „a klasszicizmus kedvelt episztoláris-reflexív hangnemében szólaltatja meg a szemléletét legmélyebben jellemző felvilágosodási eszméket is (Az Estve, Konstancinápoly, Marosvásárhelyi gondolatok) [...]" (*Csokonai alkotó módszere*. Lit. 1974/3 : 4. l.; v.ö. Uő. Werth. 190. l.)

Szegedy-Maszák Mihály a geopolitikai szemlélet jelentkezését látta a költeményben: „Saját nemzeti jellemünkben végletes hiba van: ezt a gondolatot először Baróti Szabó fejezte ki költőileg, *Egy' le-dőlt diófához* című közismert versében. Csokonai ezt a fogyatékosságot a körülményekben, földrajzi helyzetünkben próbálta fellelni *(Marosvásárhelyi gondolatok)*." (IrFelv. 941. l.)

Csokonai gondolkozásának, világképének fejlődésében igyekezett elhelyezni a költeményt, a „kanti antropologikus szemlélet erkölcsközpontúsága" s a „nationalis poézis" „herderi jellegű kezdeményezései", fejlődéshite között Debreczeni Attila (ld. It. 1992/2: 206—212. l.).

A vers nyitó része (az ti., ami ránk maradt) némi rokonságot mutat Bessenyei György *Az elmérűl* c. versével, amelyet Csokonainak is jól kellett ismernie: a *Hunyadi László tragédiája* „Tóldalék"-ában jelent meg (Bécs, 1772. 78—81. l.); bevezető részét idézzük:

Mint egy kis szél, a' melly tengereink mellett,
Fel kel, 's lengedezve jár az habok felett.
A' kő-sziklán süvölt suhogo szárnyával,
A' mélységbe mormol bús tsavargásával,
Ha fel emelkedik nagy hegyek tetején.
Nyugoszik a szörnyű kő-szálaknak hegyén.
Innen az Egekbe fel-kel süvöltéssel,

'S úgy száll a vőlgyre le szép lengedezéssel
Egyenlőűl repdes tengeren, térségen,
A magas Egekbe jár mint a' mélységen.
Tüz, viz, fagy, setétség, sem nagy világosság
Neki, ha tsávarog, nem alkalmatlanság:
Elmém! te is e' kent jársz szívem tengerén,
Sok habokat tsinálsz széllyel folyó erén,
A' magas Egekbe mégy repűléseddel,
A mélységbe alá jösz lebegéseddel.
Égünk, földünk között gyakran lengedezve.
Függesz, e' Világot gondolattal nézve.
A' dühös habokon serénységgel futhatsz.
Szörnyü bértzeinkre, sebességgel haghatsz. [!]
Mennyet, földet, poklot, tengert öszve járkálsz,
Mindenekrűl gondolsz valamit fel találsz ...

2. *Vásárhely:* Marosvásárhely, az akadémiai jellegű Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság székvárosa.

13—14. E sorokat Gulyás József *A természeti morál* következő soraival vetette egybe: „Élj másokkal edjütt azokkal a jókkal, mellyeket én néked és más minden embereknek, mint az én közönséges gyermekeimnek nyújtok és segits nékik a' szerencsétlenséget hordozni, mellynek őket a' sors, mint téged-is, ki tett." (Nyugat. 1939. II, 167. l.)

19. *porkép:* a Biblia szerinti porból alkotott ember.

20. *scéna* (lat.): jelenet.

32. *lomoz:* a szó jelentésével Oláh Gábor foglalkozott: „Bánóczi helytelenül »nedves, ködös« értelemben veszi, pedig a szónak egészen más a jelentése; a debreceni nyelvjárás használja ezt az igét: *lomol,* vagy *lomoz;* ez pedig a *lom* főnévből van képezve; *lim-lom* összevisszahányt tárgyakat jelöl, *lomozni* pedig annyit tesz, mint összevisszahányni valamit; *lomozó szárny:* ide-odalebegő szárny, más nem lehet." (Csok. 18. l.) Nem hagyható azonban figyelmen kívül a *lom* 'zúzmara, csutak, harmat' jelentése sem, amelyre 1767-ből találhatott már adatot Csokonai Pápai Páriz Ferenc magyar—latin szótárának Bod Péter-féle átdolgozásában (v.ö. TESz.). Már Toldy azt írta a vers jegyzeteiben, hogy „»dér lepte« értelemben veendő" (954. h.); a MHírm.-beli *loholó* Toldy szerint ‚csapdosó'; szerintünk sh. vagy a lapszerkesztők tudákos változtatása.

33. *a' Dákok földje:* Erdély.

34. *A' Scythák' bajuszos tábora:* a honfoglaló magyarok.

37. *Mogyorúl* (rég.): magyarul; Csokonai Anonymus nyomán használja így: másutt „két mogorok"-ról ír. (V.ö. Szilágyi F.: *Csokonai költői szókincséről.* In: IrNyDolg. 104—106. l.)

40. *minden nyomba* (rég.): minden percbe.

42—44. Már Gulyás József utalt — s utána többen is — e rész rokonságára az *Újesztendei Gondolatok* 45—48. sorával (ld. Cs-tan. 37. l.).

48. *kopároz:* tallóz, keresgél, szedeget. Csokonai saját nyelvjárásából ismerhette, amint pl. ez a közel egykori adat is bizonyítja: „*Debretzenből* Jún. 4-dikénn: — Az egész tavaszonn, sem e' mi határunkonn, sem a' körülöttünk lévőkönn, tsak mi eső sem vólt ... Szegény barmaink is, ezelőtt leg-jobb legelő mezőnn is, úgymint, a' Hortobágy mellett, tsak *kopároznak* ..." (MHírm. 1797. Nro 48. [Jún. 16.] 727. l.) Oláh Gábor tévedett, amikor 'kopárrá tesz, pusztít' jelentést tulajdonított neki (ld. Csok. 18. l.; v.ö. Szilágyi i. m. 112—113. l.)

52. *Elbuggyantt* (rég., nép.): elterjedt, szertekalandozó.

59—60. Gulyás József e sorokhoz szintén *A természeti morál*-ban keresett párhuzamot: „Térj vissza hát eltévelyedett gyermek. — Térj vissza a' Természetnek kebelébe." (Nyugat. 1939. II, 167. l.)

63—64. Gulyás e sorokat ugyancsak Csokonai Holbach-fordításával rokonította: „Korán erőt vévén rajtok a csábitás, még jobban öszve huzzák azt a firhangot melly őket meg fosztja látásoktól, 's nyakasan küszködnek azokkal, a' kik szemeiket fel akarják szabaditani." (I. h. 165. l.)

77. *Pallás (Athéne):* a tudomány istennője a görög regevilágban.

78. *emberiség* (rég.): emberség, emberiesség.
tsinosodás (rég.): műveltség, civilizáció.

83. *Kálmuk:* kalmük; a Volga torkolatától nyugatra elterülő sztyeppéken élő, a mongol nyelvcsaládba tartozó nép.

101. *a' Frantziáknak kimivelt kertébe:* mint Pelle is utalt rá (25. l.), másutt a „kicsinosodott franciák"-ról, a „Tuilléria kipallérozott lelkei"-ről írt Csokonai.

102. *negédes* (rég.): büszke.

103. *a' Másik Tenger:* A Csendes-óceán.

110. *kurkász* (táj.): kutat.

128. *Mentor* (gör.): tanácsadó, nevelő.

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben íródott, ahogy Csokonai számos bölcselő verse.

314. Mihály-napi Álom

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. I, 23ab, 24b. Más kéziratát nem ismerjük. A Kötegmaradványok 1805 körüli, nem autográf listáján a 12. Fasc.-ban a 21. számon *Mihály Neve Napjára* megnevezéssel található: ez az adat föltehetően az autográf fogalmazványra vonatkozik.

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem fordul elő: föltehetőleg mint „házi használatra" írt alkalmi verset nem szánta kiadásra.

Toldy tudott róla (a Toldy/j. a 96. sorszámon az Alkalmi darabok között említi), de nem adta ki. Először a HG. adta közre a „M. Tud. Akadémia 16. sz. kézir. csomó VIII. fogás 11. lapjá"-ra hivatkozva (HG. II, 258. l.); ez megfelel a jelenleg kötet formájú KK. I.-nek. Későbbi kiadásai: FK., ÖV. —M.

Keletkezése

Ezúttal Csokonai pontosan keltezte versét: *Nagybajomban, Szeptember 30dik Napjánn. 1798dik Esztendőben*, illetve amint a szövegkritikai fejezetből kitűnik, a *30dik 29dik*-ből van javítva, s valószínűbb is, hogy az utóbbi jelzi hitelesebben a keletkezés napját. Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.

A verset Sárközy István udvarházában, Nagybajomban írhatta, az ő — Csokonai — házi ünneplésére rendezett névnapi lakoma alkalmával.

Szövegkritika

Cím:
NagyBajomb̄ [= Nagybajomban]
30dik Jav. e.: ***29dik***
Esztb̄ [= Esztendőben]

1. K: *mn̄ [= minden]*
mint Jav. e.: *mit ⟨álmodott⟩ nyugodott*

2. K: *Sz. [= Szent]*

4. K: *n̄ [= nem]*

5. K: *— — ⟨Ma⟩ Az éjjel*

6. K: *belé* Olvashatatlan szókezdetből jav.

9. K: *palástján* Jav. e.: *palástyán*

10. K: *Napk̄ [= Napnak] Holdk̄ [= Holdnak]*
A sorvégi *velek*-hez # jellel beszúrva a néhány sorral alább leírt 11—12. sor.

11. K: Jav. e.: *Innepi veres sinorral kihányt* ***barna*** *ruháján*
12. K: ⟨*Fel*⟩
15. K: ⟨*nézö*⟩ Az áth. szó fölé írva: *üveg*
16. K: *m̄t̄ [= mint]*
ḡȳ [= nagy]
18. K: *'S Kis István, Tyúkodi, Tobi*
Ebből alakult törlésekkel s betoldásokkal a végleges változat:

'S Kis István is Tyúkodival ⟨Tobi⟩
's ⟨főként⟩ utól Tóbi azokkal

19. K: *épen bámulással* Beszúrással s átjavítással: *épen el bámulván*
21. K: *Astronomusk̄ [= Astronomusnak]*
23. K: *Sz. [= Szent]*
24. K: *Holott ⟨huszo⟩ 29dik*
25. K: *a' ⟨Nap⟩ név*
26. K: *főhazugk̄ [= főhazugnak]*
28. K: *'S ki méri most⟨an már Törvényesen⟩ magát ⟨abba⟩*
29. K: *ḡ [= meg]*
31. K: *De* [Jav. e.: *Én*] *tartok* [a sor fölé beszúrva: *én*] *h̄ [= hogy]*
32. K: E sor után ez az áth. sorkezdet:
⟨*Látom az Illumi Világosodás*⟩
33. K: *Kalendárjomb̄ [= Kalendárjomba]*
34. K: *h̄ [= hogy]*
35. K: ⟨*Az Istenért*⟩ *Oh jé!* [...]
ḡ [= meg]
37. K: *fülébe ⟨mégyen⟩ viszik:*
38. K: *Hogy ⟨már olly sok⟩* Az áth. rész fölé írva: *egynéhány*
39. K: *Hiszen az ördög se ⟨veszi meg⟩* [Az áth. rész fölé írva: *kap úgy*] *a' Kalendáriomon* Jav. e.: *Kalendárjomot*
40. K: *név napot* Jav. e.: *napok*
43. K: *NagyBajombā [= NagyBajomban]*
44. K: *Kalendariomb̄ [= Kalendariomban]*
46. K: *méltóztattá* em.
48. K: *el n̄ [= nem]*
49. K: *h̄ [= hogy]*
50. K: *enni* Jav. talán e.: *inni*
51. K: *t̄s̄ [= tsak]*
52. K: *örömmel kedvekre és* A szórendi cserére Csokonai számozása utal.
55. K: *esztendőt* [Jav. e.: *esztendőket*]
⟨*telyes boldogságba töltsenek*⟩ Az áth. rész alá írva: *nyerjenek az Isten áldásitól.*
57. K: *Nem-Mihály ⟨egy szóva⟩ a' kik*

58. K: ⟨*Éljenek sok szerentsés*⟩ Az áth. rész fölé írva: ⟨*? Kisasszonyok*⟩ A sor végén nincs — legalábbis nem látható a kötéstől az — írásjel. Értelemszerűen a HG. nyomán em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers keletkezésének hátteréről Ferenczi ezt írta: „a *Mihálynapi álom,* (Nagy-Bajom, szeptember 30.), *Kifakadás* (Csököl, 1798 deczember 31.), *Egy hálátlanhoz,* (fordította u. o. 1799 január 15.) s pár más költeményével végig lehet kísérni azt az időt, melyet Sárközynél töltött, hol a mívelt s barátságos, a költőt megérteni bíró gazda általában is jó befolyással volt az eredetiséget a világi szokások megvetésében s a nembánomságban is kereső természetére, váltig biztatván ilyenkor őt, hogy »deferáljon az úr, édesem, a világ gusztusának valamit«. Ő pedig ezt a barátságot vidámsággal, alkalmi versekkel, Sárközy serdülő fiainak és két leányának tanításával viszonozta." (93. l.)

Az alkalmi névnapi vers — amelyben sajátos módon ezúttal saját névnapjáról szól — arra a fordulatra épül, hogy az 1798-ban szombatra eső Mihálynapot (v.ö. Szentpétery Imre: *Oklevéltani naptár.* Bp., 1912.) a háziak a következő napon, vasárnap ülték meg.

Mint Gulyás is utalt már rá, hasonló motívum előfordul az *Antal napjára* írt versben is: „No hát ha pompátlan hagytuk Antal napot, | Nézzük Antal napnak ezt a vasárnapot" (ld. Cs-tan. 37. l.).

A költő eljátszik azzal a gondolattal, hogy álmában megjelent neki a naptárkészítő Dubranowsky (akit a *Dorottyá*-ban is emleget) s szemrehányást tesz, amiért a Mihály-napot önkényesen szept. 29-ről 30-ra helyezték.

7. *Dubranowsky,* Stanislaus: lengyel származású matematikus és bölcselő, nevét 1758-tól negyven évig megtaláljuk a győri kalendáriumok fedelén (ld. Pogány Péter: *A magyar ponyva tüköre* Bp., 1978. 251—252. l.; v.ö. a *Dorottya* megfelelő jegyzetével). A lengyel naptárkészítőt a *Dorottyá*-ban így említi a következő évben:

„Igaz, hogy a' menkő vén Dubranovszkija,
„Már elkomorítván a' Hypocondria,
„'S irigyelvén a' más gyönyörűségeit,
„Kurtára szabta ki a' Fársáng ideit . . .

(Dor. 21. l.)

Emlékezetében pedig azért élt oly elevenen a lengyel naptárkészítő neve, mivel az 1784. évi Dubranowsky-féle kalendáriom egy példányának fehér, üres lapjaira (ún. „Schreibkalendar" volt ez) írta 1798-i versei egy részét, mint amilyen *A' Füredi parton,* a *Czindery sírja felett . . .*, *A' Dorottya' Kínjai* (v.ö. Cs/ÖM. I, 137—138. l., CsMűv. 319 kk.).

9. *Fekete palástján írva voltak az égi jelek:* a Dubranowsky-féle kalendáriom címlapján ilyen palástú figura látható.
12. *Böjtöt jedző keresztek:* hasonló motívum a *Dorottyá*-ban is előfordul (ld. 20. l.).
13. *zúzmaráz* (nép., rég.): zúzmara.
15. *üveg-tső:* távcső; a Dubranowsky-naptár címlapján is távcsővel látható a csillagász.
17. *Streibig:* győri nyomdász család; itt bizonyára ~ Józsefre gondolt a költő.
Landerer: magyarországi nyomdász család; föltehetően ~ Mihályt értette Csokonai, noha ő a jakobinus mozgalom elítéltjeként a vers megírásakor Kufsteinban raboskodott.
Typographus (gör.-lat.): nyomdász.
18. *Kis István:* pesti nyomdász és könyvkötő.
Tyúkodi: alkalmi könyvárus (ld. Pogány Péter i. m. 252. l.).
Tóbi János: somogyi könyvnyomtató (ld. uo.).
32. *Canonizálás* (lat.): szentté avatás.
33. *Világosodás* (rég.): a felvilágosodás, a szabadgondolkozás.
34. *nints Pápa már a' Vaticanomba:* arra való utalás, hogy VI. Piust — aki 1782-ben Bécsben hiába próbálta rávenni II. Józsefet egyházellenes rendeletei visszavonására —, mikor Bertier francia tábornok 1798-ban elfoglalta Rómát, Sienába, Firenzébe, majd Valence-ba rendelték.
45. *Eszter'* [...] *napja:* Sárközy Istvánné Chernel Eszter; ld. a névnapjára írt Csokonai-verset kötetünkben: **308.**
47. *praejudicium* (lat.): előítélet.
50. *Commodabbúl* (fr.-ném., nép., rég.): kényelmesebben.

Verselése

Ún. „tizenötlábú" tizenöt szótagos, 4+4+4+3 ütemképletű, páros rímű sorokból épült, akárcsak a vele közel egyidős *Krisztina napra* írt vers. Elek is Horváth Ádám hatását látta e forma választásában (41. l.), s tizenegy példát idézett rá Csokonai műveiből (ld. i. m. 100. l.).

315. Nemes bátorítás

Kézirata

Cím nélküli saját kezű fogalmazványa: KK. IV, 137a, 138b (K_1). (A végén Csokonai kezével a kéziratleltárakra utaló *12.8.* jelzet.) Másik kézirata közel egykorú másolat, helyenként Csokonai saját kezű javításaival: KK. III, 61a—62b (K_2).

A költő kézirathagyatékában többször is van rá utalás: az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 8° Nagy Octávába lévők" között a 12. helyen fordul elő, *Nemes bátorítás* címmel. Az 1805 körüli Ktl.-en a „Fasc. N° 12. N° 8." alatt található, ezzel a megjelöléssel: *„Az irigyekkel való nem-gondolás."* A N° *12. 8* nyilvánvalóan az azonos számot viselő autográf K_1-et fedi, azért is kapott körülíró címet, mivel a fogalmazványban nincs címe a versnek. A szintén 1805 körüli Kcsl.-en a N° 4 kötegben a 9. fogásban több más Csokonai-művel együtt szerepel: *Nemes bátorítás — Egy Rosához — Lillához — Pensoroso.* Ez a K_2-re vonatkozik; a KK III.-ban a felsorolás három első verse ugyanannak a kéznek a másolatában szerepel, *N. 4. 9* leltári jelzettel, s utánuk *Pensoroso* címmel *Az elszántt Szerető* autográf fogalmazványa következik.

A K_1 és a K_2 szövege nem egészen egyezik meg.

Megjelenése

A költő gondolt a vers kiadására: mivel 1799 táján készülhetett, csak az 1802-i ÚK. lajstromozta; a 80. helyen így tartalmazza: *Nemes Bátorítás. Elégiába. — Elegia.* A cím elején található ⊗ jel arra mutat, hogy az *Ódák* kötetébe szánta a költő (v.ö. Cs/ÖM. I, 226, 228. l.). Az 1802-i Műfajjegyzéken a *Morálok* sorában **8:** 12 számon fordul elő, címével. Csokonai életében nem jelent meg: először Toldy adta közre (746. h.), a K_2 alapján, bár a jegyzetekben erre nem utalt s arra sem, hogy a K_1 szövege ettől helyenként eltér. A HG. is a K_2 szövegét adta ki, de megtoldotta a K_1 folytatás nélküli utolsó sorával; fölöslegesen, hiszen a K_2 Csokonai ellenőrzése alatt készült, s a töredékben maradt fogalmazványt utóbb ott zárta le, ahol a K_2. Lapalji jegyzetében sem adta magyarázatát a HG. a Toldyból hiányzó sornak, csupán ennyit közölt a versről: „Az Akad. kézirattár 30. sz. kötetében némi eltéréssel fordul elő." (A 30. sz. kötet azonos a K_1-gyel.) A későbbi kiadások — a FK. kivételével, amely Toldy szerint járt el — a HG. felemás eljárását követték. (ÖV.—M.)

Keletkezése

A vers keletkezését illetően Toldy külön nem nyilatkozott, de a Hátrahagyott elegyes versek 1795-ig írt Első könyvének végére sorolta, közvetlenül a *Búcsú a magyar musáktól* elé; ugyanígy járt el a HG. is, s hasonlóan a FK., bizonyára tartalmi szempontok alapján, úgy vélve, hogy az indulatos, önérzetes költemény Csokonai kollégiumi kizárása idején született.

A HG. szerzőtársa, Gulyás József tartalmilag párhuzamba állította a verset az egyik Csokonai-töredékkel:

Az ártatlan is ládd, hogy elnyomattatik
Egy helyből más helybe mikép hányattatik.
(Ld. Gulyás: Cs-tan. 38. l.)

Az idézett töredék szerintünk 1794-ből való (ld. Cs/ÖM. III, 627. l.), s a HG. — úgy látszik — mindkét verset a költő debreceni kollégiumi összeütközésével hozta kapcsolatba.

Az ÖV. már — Juhász Géza időrendi kutatásai nyomán — az 1799. év termésének végére sorolta (a nov. 25-re írt *[Kata napra]* után). Erre a következtetésre Juhászt a költő kéziratleltárai s címjegyzékei vezethették.

Fontos tény, hogy legkorábban az 1802-i ÚK.-n és a Mfj.-n bukkan föl a vers, s a korábbi címjegyzékeken nem található. Az 1800 körüli Kcsj.-n a „Nagy Octávába lévők" közt fordul elő, többségükben 1798—1799-ben írt versek társaságában (ld. Cs/ÖM. I, 101. l.).

Az 1805 körüli Kcsl., amelyben a N° 4. kötegben a 9. helyen szerepel, lényegében a „Nagy Octávába lévők" anyagát tartalmazza. Úgy látszik tehát, hogy a hasonló tárgyú s indulatú *Kifakadás*-sal együtt Csokonai dunántúli, közelebbről csurgói korszakában keletkezett, az ott elszenvedett sérelmek hatására, amelyekről a tárgyi magyarázatokban szólunk részletesebben, itt csak annyit jegyezve meg, hogy Gaál László szerint Csokonait az iskola gondnoki gyűlése javasolta ugyan a csurgói helyettes tanárságra, de az esperesi elnök, Szentgyörgyi István kifogással élt, Debrecenben tanuló fiának híreszteléseire hivatkozva Csokonai kollégiumi szabálytalanságairól (ld. CsEml. 430. l.).

Ebben az esetben viszont nem 1799 végén keletkezett a vers, hanem május 1. előtt valamivel, tanári megbízatását megelőzően, amikor őt „a Somogyi publicum [...] méltatlanúl megbántotta". (CsEml. i. h.) De az sem lehetetlen, hogy már 1798 őszén megszületett e verse is, együtt a *Kifakadás*-sal, amelyről Boros Dezső korábban azt írta, hogy Csökölyben vetette papírra a költő, 1798-ban „Minden lelkek napján", vagyis az év utolsó napján, szilveszterkor, csurgói alkalmaztatásának huzavonáin felindulva (ld. StudLit. 1969: 95—96. l.); később azonban úgy vélte, hogy a vers „nincs kapcsolatban a csurgói professzorsággal" (Somogy. 1980/4: 5. l.), s hasonlóan vélekedett Laczkó András is (uo. 11. l.).

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az elnagyolt írású K_2 (föltehetőleg Csokonai egyik diákjának másolata), amelyet maga is látott s itt-ott javított. A K_2-t esetenként a K_1 alapján emendáljuk, az autográf K_1-t pedig főváltozatként közöljük.

A K_2-ben igen hiányos a központozás, s ez a K_1-ben sem teljes, lévén sietve készült fogalmazvány. A K_2 központozását részben a K_1 nyomán pótoltuk, néhány esetben értelemszerűen; ezekre az alábbi jegyzetekben utalunk.

2. K_2: *okul* A K_1 szerint em.
3. K_2: Kp. n., értelemszerűen em.
4. K_2: Kp. n., a K_1 szerint em.
5. K_2: Kp. n., értelemszerűen em.

6. K_2: ***Es*** em. a K_1 szerint; kp. n., em.
7. K_2: *me**n**nyországba* em. a K_1 szerint.
8. K_2: *példa beszédje* A K_1 szerint em.
9. K_2: *bi**r**jál* [...] *szi**v**vel* A K_1 szerint em. Kp. n. a K_1, szerint, ill. értelemszerűen em.
10—11. K_2: Kp. n., a K_1 szerint em.
13. K_2: *vinnyo**i**t* em.
14. K_{1-2}: Kp. n., em.
15. K_2: *ajánjl⟨j⟩ál* Tévedésből a harmadik *j* van áth. a második helyett — talán Csokonai kezével. Kp. n., em. a K_1 szerint.
16. K_2: *meg szűmnek* A K_1 szerint em. Kp. n., értelemszerűen em.
17. K_2: ***En*** A K_1 szerint em; kp. n., értelemszerűen em.
18. K_2: ***o**hva* A K_1 szerint em. a hiányzó kp. szintén.
19. K_2: *meg pukkannak i**r**igyid* A K_1 szerint em., a hiányzó kp. szintén.
K_1: *'s mind*
20. K_2: Kp. n., a K_1 szerint em.
21—22. K_2: Kp. n., értelemszerűen em.
23. K_2: ⟨*ő*⟩ Az áth. szó fölé írva b*enn* v.ö. a K_1 megfelelő sorával.
24. K_2: *szánom a'* S utána új sorban: *Az illyen **E**mbert Az illyen* egy fölösleges szótagot ad; a K_2 megfelelő helyén ***olly*** van; ennek értelmében em. Kp. n., a K_1 szerint em.
25. K_2: *szokta⟨l⟩ bé köpni* em.; kp. n., a K_1 szerint em.
26. K_2: Kp. n., a K_1 szerint em.
27. K_2: *asziv* A K_1 szerint em.

A K_1 szövege; az áth. szövegrészek javításai egyidejűek a fogalmazvánnyal s mindig az áth. szavak fölé írva fordulnak elő:

Szűnj meg az ollyakkal gondolni Barátom
Kiknek az érdem elég a' ⟨penyegésre⟩ szidalom*ra* okúl.
Nem méltók hiddel nz̄ [= nemes] ellenségre az ollyak
Kikbe paraszt *vérrel* nemtelen elme szorúlt.
Mert sok elég eb van ki az áldott hold*ra* ugas*son*
És ki az ártatlant *vádba* keverni meri
Ám de szamár bőgtét a' *M*ennyországba ki hallja
A' mint a' Magyarok példabeszédje tanít.
Légy te bolond mint ők, vagy birjál olly *K*utya szívvel
⟨Ugy pajtás⟩ Mindjárt társ parolát fognak örökre veled
Ők az okost, jámbort valahol tündökleni látják
Üldözik
Hogy nyomorúlt sorsok' *palotájit* az égig emeljék,
A' más érdeminek dűlt *fala*, *hantja* felett
Tarts velek és költsön segedelmet nékik ajánljál,
Mindjárt megszűnnek lenni tsatába veled

Én pedig azt mondom hitvány pletykákra ne hajtsál
Légy ember ! 's ⟨? ezeket⟩ iszonyú sziveket óva kerüld.
Légy ⟨ember . . . . .⟩ te az a' ki valál 's mind g̃ pukkanḵ
[= pukkannak] irígyid.
Mt̄ [= Mint] hogy igaz, mindég győzni fog a' te ügyed.
Nagy lélekre szokás alatsony lelkekḵ [= lelkeknek] ugatni
Mert ki mivel n̄ [= nem] bír *abba* ⟨egésszen⟩[Az áth. rész fölött: *az ollyan*] irígy.
Ő maga mérgétől rongáltatik. Én p̄g̃ [= pedig] inkább
⟨Meg⟩ Szánom az olly embert mt [= mint] sem irígye legyek.
Mert ki az égre pököd, maga képit szokta bepökni
És ki szelid virtust bánt, maga hírit öli.
Benned az elme serény a' szív jó: ⟨hagyj fel azokkal⟩ Rajta barátom
Mért szomorodnál g̃ [= meg] holmi *puruttya* miatt.
Vágd ketté szavait mt̄ [= mint] egy tréfával azoḵ [= azoknak]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers mindenképpen Csokonai somogyi tartózkodása alatt keletkezhetett, nagyjából egy időben a *Kifakadás*-sal. Ismeretes, hogy a költő javaslatba jött mint helyettes tanár a csurgói gimnáziumba, a külföldön tartózkodó Császári Losy Pál helyére, de mivel debreceni összekülönbözéseinek híre ide is elhatott, többen óvással éltek, s húzódott-halasztódott a dolog. Boros Dezső korábban úgy látta, hogy a *Kifakadás* már a költő ebbeli nehezteléséből pattant ki, 1798 végén: „1798. december 15-én Festetics a következő alternatíva elé állítja a Tractust: »... Vagy az Alsoki Predikátor, aki most suppleálja a Professort választasson Ordin. Professornak ... vagy Kallós uram kit némellyek a Tractus tagjai közül projektáltak, hivattasson meg ... vagy pedig halasztasson még addig a más professor választása, mig Jezernitzky szándékát tudtunkra adja ...« (Directoratus Protocollum 1798. 1304 szám alatt.) Csokonai talán egy ideig reménykedett, s amikor megtudta, hogy a patrónus mindenkiről beszél, csak róla nem, hagyta ott Nagybajomot, átment Csökölybe, s ott írta a *Kifakadás* keserű sorait »Minden lelkek napján«, 1798-ban. Ettől az időtől fordulhatott meg a helyzet, amire Szentgyörgyi levele is utal, hogy hiába kérik, menjen Csurgóra, nem hajlandó." (Boros Dezső: *Adalékok Csokonai csurgói tanárságához*. StudLit. 1969: 95—96. l.) Később ezen a véleményén változtatott Boros: „Egy Csépán által megőrzött, Szentgyörgyi esperes írta és Csire közölte levélből megtudjuk, hogy Csokonai maga kérte a csurgói professzorságot. A levélnek idevonatkozó passzusa ekként hangzik: »Én tegnap Csokonait megpróbáltam, de semmiképpen rá nem beszélhettem, holott eléb maga nagyon kérte ...« Mikor lehetett ez a tegnap, nem tudjuk. Csire 1798 december közepére teszi, tehát Csokonai ezt megelőzően, 1798 nyarán, őszén kérhette, hogy alkalmazzák professzornak,

de akkor épp Jezernitzky elszalasztása miatt kaptak ki a somogyiak Festeticstől. (Dir. Prot.: 1798.; 847., 985., 1078., 1092., 1093., 1304. számú iratok, levelek.) A sok levél mutatja, hogy 1798 szeptemberétől decemberig, amikor Csokonai kérhette alkalmazását, Festetics mindenáron rá akarta erőszakolni Jezernitzkyt az iskolára professzornak, az egyházmegye vezetői még csak ígéretet sem tudtak tenni Csokonainak, s amikor aztán Jezernitzkyt elszalasztották 1798 december közepén, Szentgyörgyi esperes megkísérelte rábeszélni Csokonait, hogy vállalja a professzorságot Csurgón. Nagyon lényeges, hogy ekkor még nem helyettesítésről volt szó. Az iskola közvetlen vezetői meg akarták nyerni Csokonait az iskola számára.

Ekkor történhetett újra valami, aminek most még nincs semmi nagyarázata, hogy ti. mi késztette Csokonait 1798 decemberében a *Kifakadás* c. vers megírására. (Csököly, 1798. december 31.) Úgy gondoljuk, hogy a vers nincs kapcsolatban a csurgói professzorsággal." (*Csokonai somogyi éveinek ellentmondásai és rejtelmei*. Somogy. 1980/4. 5. l.) Hasonló következtetést kockáztatott meg Laczkó András is: „A *Kifakadás*ban — bár általános keretben, de érezhetően — konkrét ellenfelekhez és társakhoz szól. Fölényeskedik a rágalmazókkal szemben, de soraiból kicsendül a veszélyeztetettség érzése [...]

Ezekhez hozzátéve, hogy a *Nemes bátoritás* disztichonjaiban már egy lehetséges (vagy megtörtént) üldözöttség, vele szembeni összeesküvés miatt protestál, s *A Múzsához* szóló költeményében pedig a »tiszta barátaid« léte ad bizodalmat a »kajánság« ellenében, akkor mély és közös gyökerű sértődésre kell gondolnunk. Kérdés viszont, hogy kapcsolatba hozhatók-e ezek a versek Csokonainak csurgói helyettes tanárságával. Bár az akörüli huzavona kétségkívül megalázó volt, a *Kifakadás* megírásának okát alighanem máshol kell keresnünk.

Hosszú lehetett a debreceni *sedes* keze, de nehezen hihető, hogy Csurgóig vagy akár csak a füredi partig elért volna." (*Csokonait Nagybajomban érő hatások*. Uo. 11. l.)

Laczkó itt baráti mellőztetésekkel igyekszik magyarázni Csokonai kifakadását (elsősorban Horváth Ádám részéről), bár érzi, hogy pl. a *Nemes bátoritás*-ban s *A Múzsához* strófáiban ennél többről van szó. Ha a debreceni sedes keze nem is ért el Somogyig, de a költő kollégiumi pörének, az iskolavezetéssel támadt nézeteltéréseinek híre igen. Ezt bizonyítja Gaál László följegyzése is, amelyre már utaltunk: „1799-en meghalván Szekér Coadjutor curátor, helyébe T. Sárközy választatott, és Sárközy vólt a Curátor mikor Császári Pálnak Jenából — a Somogyi Tractushoz intézett azon Levele érkezett melyben — megírta bár a Csurgói Professorságot — szívesen elvállalja, és hamarabb ide jöhetését reménylette, de legyőzhetetlen akadályai miatt tsak ez esztendőnek végével érkezhetik bé Somogyba. Kéri a Tractus Előljáróit, hogy — megérkezhetéséig — egy ideiglenes tanítót — hogy a tanuló ifjúság vég képpen szét ne oszlanék — addig is neveznének ki.

E' Levél következtében az Esperes és Curátor gyűlést hirdettek — mellyen Császári levele fel olvastatván — ideiglenes tanítóról tanátskoztak. Csak

hamar Csokonai lett ollyannak ítéltetve, kit e' végre fel kellene szóllítani — a' kik Csokonait tsak valamennyire esmérték is örvendettek e' gondolatnak, de Sz[ent] Györgyi a Gyűlésnek ekkori Esperessi Elnöke úgy vélekedett hogy az nem tanítónak való mert a' mint hallotta Debretzenben tanúló fijától Istvántól a Poéták tanítását is le vették róla, bizonyossan azért mert nem vólt alkalmatos tanítónak, — és még Szokolainak is jó barátja pedig Szokolai korhely tanító. Ennek ellenében azonban Csokonait az egész gyűlés meg kérendőnek határozta. A meghívást Cs[okonai] elfogadta ad interim — tsak azért is hogy megmutassa hogy ő akar és tud tanítani. Az Esperesnek nyilatkozatát azonban fájdalommal vette, annyira hogy ezt 1800[ban] Festetitshez írt levelében is érzékenyen panaszolja hogy a Somogyi publicum taval méltatlanúl meg bántotta." (CsEml. 430. l.). Világos, hogy a „Somogyi publicum" által 1799-ben történt megbántásról van szó (s ennek gyökerei visszanyúlhattak 1798-ba). Gaál László jól emlékezett, s Festetics György grófhoz 1800. dec. 19-én Debrecenből írt levelében valóban ezt írta Csokonai: „Ötven mérföldnyi útamnak nekiindúltam, nem hozván egyebet Somogyból annál a megelégedésemnél, hogy, ha nem gyarapítottam is, legalább jobban elszéledni nem hagytam azt a felette szükséges oskolát, s a velem azelőtt való esztendőbe méltatlanúl bánt publicumnak jóval fizettem; ezzel a magános örömmel indúltam haza és még — két forinttal." (MM. II, 859. l.) Vargha Balázs ezt írta a költeményről: „Másik somogyi versének, a *Nemes bátorítás*nak disztichonjaiban már képzelt vagy valódi üldözöttség jajszavát hallani. Összeesküdtek ellene, de hogy kik, azt nem sejteti." (ArcV. 232. l.) A költeményt együtt tárgyalja a *Kifakadás*-sal s *A Múzsához* címzett alkaioszi mértékű verssel, megállapítva, hogy ezek „pontos dátumát nem tudjuk", de valószínűleg későbbiek, mint a *Nemes bátorítás*. „A három együtt tisztábban kimutatja a sértődés közös gyökerét: tévesen értékelik a költőt. Ő maga és igazi barátai tisztában vannak érdemeivel, de akiket itt vaskosan szidalmaz, azok egészen másnak látják." (I. m. 233. l.) Idézi ifj. Szentgyörgyi István nem éppen hízelgő debreceni információit, megállapítva, hogy „Ide is elért a sedes sújtó keze". Majd említi csurgói mellőztetéseit, amelyek okot s alkalmat adtak számára a versében is kifejezett önérzetes viselkedésre. (Ld. uo. 235. l.)

A vers legvalószínűbben 1799 tavaszán keletkezett.

2. A K_1-beli *penyegés*-t tájszótáraink nem ismerik; bizonyára ritka volta miatt cserélte föl a költő is a rokon értelmű, köznyelvi *szidalom*-mal.

4. *paraszt*: nem társadalmi osztályra utal; a szó eredeti jelentése szerint itt annyit tesz: 'durva, goromba'.

5. *sok ezer kutya van, ki az áldott Hóldat ugatja*: utalás arra a magyar szólásmondásra: *Hold ellen kutya ugat* 'ostobaság arra agyarkodni, akinek, aminek úgysem árthat az ember'. (Ld. MSzól.)

7. *Ám de szamár bőgtét* . . .: A magyar példabeszéd szerint *Szamárbőgés (ebugatás) nem hallatszik (fel a) mennyországba* 'akinek van

esze, semmit sem ad a hitvány emberek vádaskodására, szájalására' (ld. MSzól.).

10. *társparola* (rég.): kézfogás, békejobb.

13. *vinnyó* (táj.): kunyhó.

21—24. Maday e sorokat a következő észrevételekkel idézte: „sokkal gyakoribbak nála [az elvont bölcselkedésnél] a mindennapi életbölcsesség aforizmái, a közmondások és szállóigék erejével ható, tömör sententiák. Valamennyien keserűség nélkül ítélő, józan, egészséges világfelfogás bizonyítékai." (33—34. l.)

25. *pök* (rég., nép.): köp.

29. K_1: *puruttya* (táj.): csúf, ronda, piszkos. (V.ö. a *Parasztdal* 5. vsz-ának 4. sorával.) Különben ez a dunántúli jellegű tájszó is a vers 1795 utáni keletkezése mellett szól.

Verselése

Disztichonokban készült; az 1. sor a K_1-ben egy verslábbal rövidebb volt, ezen segített a költő a K_2-ben a *magad is* betoldásával.

316. Kifakadás

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 125a—127a (K_1). Ez azonos azzal a kézirattal, amelyet az 1805 körüli Ktl. a Fasc. N° 4. N° 14., ill. a Kcsl. N° 4: 14 szám alatt kezdőszavával lajstromozott (ld. Cs/ÖM. I, 105., 108. l.): a K_1 126a oldalának közepén ugyanis *N^ro 4: 14* felirat olvasható, egykorú kézírással. Az 1800 körüli Kcsj. a *N° 8° Nagy Octávábá lévők* közt a 20. darabként lajstromozta.

A K_1 nyolc vsz.-ot tartalmaz, de az ÓD.-ban — a két utolsó elhagyásával — csak hat vsz. jelent meg. A többi, közel egykorú másolat ezt a rövidebb változatot örökítette tovább: DPD. 286—287. l., Cs. V. M. névbetűkkel (K_2); OSzK. Oct. Hung. 1137: 60a—61a, név nélkül (K_3); OSzK. Oct. Hung. 1115: 55b—56a, *Bú kergető* címmel, a szerző neve nélkül (K_4), DebrK. R. 800: 33ab (K_5).

Megjelenése

A költő kiadásra szánta: viszonylag kései keletkezése miatt azonban csak az 1802-i ÚK.-ra került föl először, a 48. helyre, kezdő sorával s „Oda" műfajjelzéssel. A szintén 1802-i Műfajjegyzéken is az *Ódák* között szerepel, ugyancsak kezdősorával, s az ÓD. tervezetében a Második Könyv 8. darabjaként, itt már későbbi címével: *Ki Fakadás*. Végül a Második Könyv IV.

verseként látott napvilágot (70—72. l.), miután *Az Álomhoz* s *A' Szeplő* című verset törölte, azokat az AD.-ba sorolva át.

Toldy az ÓD. szerint közölte (397—398. l.), de a jegyzetekben utalt rá, hogy „A kéziratban még egy 7-dik és 8-dik vszak található", s azokat a jegyzetekben ki is adta (940. h.). A későbbi kiadások hasonlóan utaltak az elhagyott két versszakra, ill. közölték is azokat: HG. I, 407—408. l.; a FK. utalás nélkül, szögletes zárójelben adta az elhagyott versszakokat, s hasonlóan az ÖV.—ÖV². s a MM., Nkl., M.

Keletkezése

A K_1-en a vers fölött a költő kezével: *„Irám Csöklött, minden Lelkek napján"*. Ehhez Toldy ezt a megjegyzést fűzte: „(s így 1798 és 99 közt)" (940. h.). Ferenczi 1798. dec. 31-re tette keletkezését (93. l.), nyilván Csokonai meghatározása alapján, miszerint Csökölyben „Minden Lelkek napján" írta versét. A *Mindenszentek napjá*-t, a *Halottak napjá*-t a régi nyelvben *minden lelkek napja, lelkeknek emlékezete* megnevezéssel is emlegették (ld. Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. II. Bp., 1977. 432. l.), s az ünnep német neve, az *Allerseelen,* s az angol *All Souls' day* is hasonló megnevezése a Halottak napjának. A római katolikusoknál Mindenszentek napjának felel meg, a katolikus egyház ugyanis valamennyi üdvözült, illetve tisztítótűzben szenvedő lélekre — elhunytra — emlékezett e napon: az I. századtól fogva nov. 2-án. A protestáns egyházak — német mintára — az egyházi év végén, annak utolsó vasárnapján (tehát nov. végén) emlékeztek meg halottaikról, az angol pozitivista egyház viszont a naptári év utolsó napján.

Az utóbbi miatt tehette Ferenczi a vers keletkezését 1798. dec. 31-re, s ezt Vargha Balázs is átvette, azt írván, hogy „következő szilveszterkor [ti. 1798-ban] ... Csökölyben, Kis Bálint pap barátja házánál írta az azévi *újévi ajándékot* — ellenségeinek. *Kifakadás* című verse ez [...]" (ArcV. 231. l.).

Szerintünk vonatkozhat esetleg 1798 novemberének végére is Csokonai keltezése.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az ÓD. szövege, mivel a K_1 két utolsó, többször is javított versszakát minden bizonnyal maga Csokonai hagyta el: így ugyanis csattanósabb a vers lezárása.

Címe az ÓD/t-n tűnik föl először, ott még két szóba írva. Mint említettük, a K_4-en *Bú kergető* a vers címe: nyilván a másoló önkényéből; *A' búkergető* egy másik Csokonai-vers címe.

1. K_1: ⟨*Gondoljon vele a' Tatár*⟩ Az új változat az áth. sor fölé írva, vlsz. a későbbi átdolgozáskor; a sor végén nincs pont.
2. K_1: Kp. n.

3. K_1: ⟨*Potzkázik a' Világ ma már*⟩ Az áth. sor után írva: *Rugást* ⟨? is *teszen*⟩ *a' szamár* A törlés vlsz. későbbi. E sort a költő tovább alakította a *Gyakran* beszúrásával a *Rugást* fölé, az áth. rész fölé pedig az *ejt* igét írta. A sor utolsó szava az ÓD.-ban nagy kezdőbetűvel, de vlsz., hogy a K_1 megfelelő betűje kis *sz*-nek olvasandó.
4. K_1: ⟨? *Sok illy betses*⟩ [Fölé írva: *Betsületes*] *személlyen.* Az 5—6. sor a K_1-ben a 2. vsz. két utolsó sorával (11—12. sor) azonos; a sorcserére # jel utal.
5. K_1: *Ott jámbor jár* ⟨*gyakran,*⟩ *ahol* A törlés későbbi lehet, más színárnyalatú tintával készült, ahogy a sor fölötti beszúrás is: ⟨*ott jámbor*⟩ [Fölé írva: *És Jámbor is*] *jár* [a szó fölé beszúrva: *ott*]
7. K_1: A *felőlem* más árnyalatú tintával aláhúzva, ahogy a későbbiekben is, — talán a változtatás szándékával.
8. K_1: ⟨*eresztem*⟩ *botsátom*
9. K_1: *'s* A sor fölé beszúrva; *lesz*
10. K_1: *lesz*
11. E sor a K_1-ben az 1. vsz. 5. sora volt eredetileg: *Béhumyom*
12. E sor a K_1-ben a 6. sor volt eredetileg: ⟨*Meg Ébreszt*⟩ Az áth. második szó fölé beszúrva: *Érzem*
14. K_1: *Szándékomból* A K_1-ben aláhúzva, vlsz. a változtatás szándékával.
16. K_1: *ember* A K_1-ben aláhúzva, vlsz. a szó kicserélésének szándékával. A sor végén: *akárki.* A pont ;-ből jav.
17. K_1: *tzímeres;* A ; más színárnyalatú tintával, vlsz. későbbi javítás.
19. K_1: *kell,* A vessző más színárnyalatú tintával kitéve. A *kedvem* aláhúzva; a sor végén kp. n.
20. K_1: *Kotyfityra*
21. K_1: *Helyén* A *van még* aláhúzva; a sor végén a ; más színárnyalatú tintával van kitéve.
22. K_1: A kp. más színárnyalatú tintával.
23—24. K_1: ⟨*Kinek feje odvas kobak,*
'S Fészket belé a' tzinke rak.⟩
A *feje odvas* külön is áth., s fölé írva, nem egyidejűleg, más színárnyalatú tintával: ⟨*nyakán tök*⟩, majd ugyanezzel a tintával a sor alá: ⟨*feje tök*⟩ A sorok végén szintén ezzel a tintával a végleges, ÓD.-beli változat: *Kobakja*
25. K_1: *szívemet,* A vessző más színárnyalatú tintával.
26. K_1: Az *embernek nem* aláhúzva.
27. K_1: *Még is,*
28. K_1: *fel vevétek.*
30. K_1: *ti* ⟨*szívetek*⟩ Föléje írva: *lelketek,*
31. K_1: *hibába'* A szóvégi *a'* más színárnyalatú tintával.
33. K_1: *Bár engem*⟨*et minden*⟩ *betsül,* Az áth. rész fölé írva: ⟨*a' jámbor*⟩, majd e fölé: *a'* ⟨*Világ*⟩ s újra leírva: *a' jámbor.*

35. K_1: Kp. n.
36. K_1: ⟨*Egyszer*⟩ *Hold-töltre*
A két elhagyott vsz.-ot Toldy a K_1 alapján, de nem betűhíven, így közölte (a sorszámozás tőlünk származik):

Különben, a kit már elért
Az illy bolondos gomba,
Hiába küld az orvosért,
Bohó marad s goromba.
No hát! ki azt fel is veszi,
Magát bolondabbá teszi.

Szelíd s nemes szívű vagyok,
Mit gondolok paraszttal?
Ha másnak is békét hagyok,
Önnön hitem magasztal.
Így éltem én, így élek is:
Ha több bajon átmégyek is.

(940. h.)

37. K_1: ⟨*Különben a' kit*⟩ ⟨. . .⟩ Az áth. rész fölé írva más színárnyalatú, sötétebb tintával, a végső átdolgozáskor: ⟨*Másként*⟩ ⟨? *emberséggel*⟩ Föléje írva: ⟨. . . . . .⟩, majd az olvashatatlan szó fölé: ⟨*más*⟩ A sor után: ⟨*lelkesen elért*⟩ Alatta újra leírva, a sötétebb tintával az eredeti változat: *Különben, a' kit már elért*
38. K_1: ⟨*Az illy bolondos gomba,*⟩ Az áth. sor fölött két, egymás fölé írt, olvashatatlanul áth. változat, s a sor után az eredeti sorváltozat újra leírva a sötétebb árnyalatú tintával.
39. K_1: Kp. n.
40. K_1: *'s*
41. K_1: *No hát,* A vessző a sor végén is más árnyalatú tintával.
42. K_1: *Magát* ⟨*nagyobb vaddá*⟩ az áth. rész alatt sötétebb árnyalatú tintával: *bolondabbá.*
43. K_1: ⟨*Nemes lelkű ember*⟩ Az áth. rész fölé írva sötétebb tintával: *Szelíd 's nemes szívű* A sor végén a vessző sötétebb színű tintával.
45. K_1: Kp. n.
46. K_1: ⟨*Az engem fel magasztal*⟩ Utána, sötétebb tintával: *Önnön hitem magasztal.*
47. K_1: ⟨*A' voltam én*⟩ Az áth. rész fölött egyidejű változtatásként: *Igy éltem* Majd ez után sötétebb tintával: *én,* A sor lenn így folytatódott az eredeti tintával: *így* ⟨*meg*⟩ *élek is.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1798 végén kelt indulatos verssel, amely keletkezési helye s ideje miatt is szoros kapcsolatban van a *Nemes bátorítás*-sal, nem sokat foglalkozott a szakirodalom: mint irodalmi mű nem különleges alkotás, elsősorban túlcsorduló személyessége miatt volna érdekes — az indulatos kifakadás hátterét azonban nem ismerjük pontosan, bár az újabb adatok fényénél következtethetünk rá.

Boros Dezső több ízben is foglalkozott Csokonai somogyi helyzetével, illetve csurgói helyettes tanárrá választásával. 1965-ben kiadott tanulmányában rámutatott, hogy a csurgói tanárságért kezdetben lelkesedő Csokonai később nem akarta vállalni e hivatalt, de „Téves az irodalomtörténetnek az az állítása, mely szerint Csokonai legnagyobb ellensége az esperes volt, s az akadályozta megválasztását" (Boros Dezső: *Komáromtól Csurgóig. Adalékok Csokonai életéhez.* Alf. 1965/2: 68. l.). Ennek bizonyságául ugyanitt idézi Szentgyörgyi István esperes 1799. jún. 13-i levelét. Részletesebben szól minderről 1969-i tanulmányában: „Írásos bizonyíték nincs, de feltételezhető, hogy Csokonai alkalmaztatása Festetics és Sárközyék között már 1798 júliusában, a főispáni beiktatáson szóba kerülhetett, ahol Csokonai nagy sikerrel szerepelt. De Festetics leinthette őket, mert ágensei révén tudhatta, hogy Csokonait miért távolították el a Kollégiumból.

1798-ban sehol nincs nyoma a Festetics-levelezésben annak, hogy Csokonai is lehetne csurgói tanár, s éppen ez a hallgatás felettébb gyanús, különösen ha hozzávesszük, hogy amikor Csokonai valóban Csurgóra kerül tanárnak, ezt a tényt a vezetők csak két-három hetes késéssel merik bejelenteni Festeticsnek. [...] Csokonai talán egy ideig reménykedett, s amikor megtudta, hogy a patrónus mindenkiről beszél, csak róla nem, hagyta ott Nagybajomot, átment Csökölybe, s ott írta a *Kifakadás* keserű sorait »Minden lelkek napján«, 1798-ban. Ettől az időtől fordulhatott meg a helyzet, amire Szentgyörgyi levele is utal, hogy hiába kérik, menjen Csurgóra, nem hajlandó." (*Adalékok Csokonai csurgói tanárságához.* StudLit. VII, [1969]. 95—96. l.)

Vargha Balázs azt írta, hogy a költő e versében: „csak általánosságban példálózik, ahogyan falusiak szoktak:

Akárki mit beszéljen ...
Akárki mit felőlem mond,
Mind szél után bocsátom ...

s nem mondja meg, ki az a »bizonyos«, az az »illető«, aki erre a kifakadásra ingerelte" (ArcV. 231. l.); párhuzamba állította *A' Füredi parton* c. vers nagyjából egyidejű részletével, föltételezve, hogy abban „*régi*, debreceni sérelmek visszhangoznak", míg Somogyban „már támadtak ellenségei. A *Kifakadás*-ban megpróbál ugyan fölényes lenni, de az izgatott jambus sorokon átüt a veszélyeztetettség érzése. A rágalmak, amelyekkel illetik, a létét teszik bizonytalanná." (I. h.) Bizonyságul idézi a vers harmadik és hatodik

vsz.-át, s párhuzamba vonja „Másik somogyi versének, a *Nemes bátorítás*-nak disztichonjai"-val, amelyben „már képzelt vagy valódi üldözöttség jajszavát hallani. Összeesküdtek ellene, de hogy kik, azt nem sejteti." (I. m. 232. l.)

Szerintünk a *Kifakadás*-ban is valódi üldözöttség: rágalmazás ellen tiltakozik, mégpedig igen valószínűen azért, amiről Boros Dezső írt, hogy ti. a Debrecenből idáig ható, kicsapatásával kapcsolatos szóbeszéd folytán akadályok gördültek csurgói helyettes tanársága elé. Természetes, hogy nem szólhatott az adott helyzetben nyíltabban s egy nyilvánosságra számot tartó versben nem nevezhette meg ellenségeit.

A verset a Conversations Lexicon-pörben Thaisz András célzatos kiemelésekkel közölte a készülő lexikon védelmében 1830-ban kiadott *Husvéti piros tojások Bajzának 's társainak méltatlan megtámadásaira* c. paszkvillusában, kiváltva ezzel Kazinczy újabb nemtetszését Csokonai szókimondó stílusa iránt (ld. Kazinczy levelét Guzmics Izidornak: KazLev. XXI, 280—282. l.; CsEml. 539. l.).

11—12. E két sorral kapcsolatban írta Vargha Balázs, hogy „Kiszolgáltatottságát, tehetetlenségét ez a két sor tükrözi legnyíltabban". (I. m. 232. l.)

17. *tzímeres:* az Alföldön 'nagy kiálló szarvú és jól megtermett ⟨szarvasmarha⟩' (ld. MTsz., ÚMTsz.). Az *Ebnél különb sok tzímeres* kifejezés bizonyára azt akarja mondani, hogy a kutyánál nagyobb termetű a szarvasmarha, az ökör; viszont a *címeres ökör*nek van ilyen jelentése is: 'nagyon buta ember'. Csokonai bizonyára a szó e kettős jelentésével játszik a versben, megtetézve a *címeres*-nek a nemesi címer birtokosaira utaló harmadik jelentésével.

17. *Akár setét, akár veres:* ez is vonatkozhat egyaránt az ökrök (címeres szarvasmarhák) színére, de a nemesi címerek mezőire is.

20. *Kottyfitty* (rég.): 'hitvány, semmirevaló személy'. Csokonainál előfordul melléknévi használatban is, *A' Tél* című korábbi versében *kotyfity stutzer* formában (DMM. 58. l.).

23. *kobak* (tréf.): fej (eredeti jelentése: lopótök, ill. ebből készült edény). A szó előfordul a nagyjából egyidős *Dorottyá*-ban is, a Negyedik könyvben. „Óh, hogy a jégeső verne *kobakjokra*!" jeléül, hogy a szót a költő a Dunántúlon ismerhette meg (ld. Szilágyi: CsTájsz. 136—137. l.).

korpavár (tréf.): valakinek a feje; megjegyzendő, hogy Zala megyében van egy *Korpavár* nevű puszta, ill. helység (ld. CzF., FNEtSz.), s így nem lehetetlen, hogy a szó ilyen értelmű használata Csokonai egyéni leleménye, bár a *korpafejű* előfordul 'ostoba, tökkelütött' értelemben a népnyelvben (v. ö. CzF.). Petőfi is használja a *korpafő*-t 'ostoba ember (feje)' jelentésben (ld. Réti 26. l., PetSzt.).

24. *a' tzinke is tart tőle már:* A sor értelmét az a régi szokás világítja meg, hogy a tökhéjat madár-, különösen cinkefogó csapdául használták (ld. az OrmSz. *tőr* címszavát s a hozzá mellékelt ábrát; v.ö. Szilágyi i. m. 136. l.).

Csokonai már egyik korábbi versében, a *Rút ábrázat és szép ész*-ben is használta ezt a motívumot:

Te a' főbe tartod minden szépségedet:
Meg nézetem tehát Múzsámmal fejedet
Ez jóllehet tsínos, 's módija mostani,
Még sem merne reá a' tzinke szállani.
(DMM. 23. l.) (V. ö. Gulyás: Cs-tan 4. l.)

27. *Tzenk* (rég., irod.): hitvány ember.
34. *Tsijés* (nép., rég.): rossz hírű személy. (V.ö. Nyr. 1905: 524., 1951: 252. l., továbbá Oláh: Csok. 24. l.)
44. *paraszt* (nép., rég.): durva, nyers, goromba.

Az 1805-ben megjelent vers irodalmi hatásával, utóéletével többen is foglalkoztak: Alszeghy Zsolt szerint a rímkovács Kovács József indulatos hangú *Ibis*-ére hatott (ld. *Epigon lírikusaink a XIX. századig.* ItK. 1917: 430. l.) — az említett vers azonban nem Kovács József, hanem Bereczki Márton műve.

Réti Petőfinek *A természet vadvirága* s *Mit szól a bölcs* c. versével hozta kapcsolatba (ld. 26., 44. l.), míg szókincse alapján Oláh Gábor Arany verseivel rokonította (Csok. 24. l.) s hasonlóan Földessy is (Nyr. 1951: 252. l.)

Verselése

Jambusi lejtésű, amit félreérthetetlenné tesz a K_1-en az első vsz. felett s az utolsó vsz. után található metrumképlet is:

$$\begin{array}{l} \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — \\ \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — / \breve{} \\ \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — \\ \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — / \breve{} \\ \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — \\ \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — \end{array}$$

(KK. III, 125a)

Illetve:

$$\begin{array}{l} \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — / \breve{} \breve{} \\ \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — / \breve{} \\ \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — / \breve{} \breve{} \\ \breve{} — / \breve{} — / \breve{} — / \breve{} \end{array}$$

˘˘— — / ˘˘— ˘
˘˘— — / ˘˘˘

(uo. 127a)

Ennek ellenére magyarosan is ritmizálható, ezért sorolhatta Elek azok közé a versek közé, „melyeknél nem tudjuk eldönteni: vajon a jambusi ritmusterv volt-e az elsődleges, vagy az ütemes. Leghelyesebb e versekkel kapcsolatban is a tárgyhoz folyamodni, melynek jellege kitűnően érvényre jut a költemények hangjában. Már az első versszakok egymás mellé állítása is jól érzékelteti a különbséget, nem is beszélve az utolsókról:

Biz én nem is törődöm már,
Akárki mit beszéljen.
Gyakran rugást ejt a szamár,
Becsületes személyen,
És jámbor is jár ott, ahol
Egy-két irígy kuvasz csahol.

(Kifakadás.)

Ah, édes csók!
Ah, kedves szók!

Eget verek fejemmel.
Ah, áldott légy,
Több jót is tégy,
Cypris! beteg lelkemmel.

(Hálaének.)

Az idézetekből nyilvánvaló, hogy a Kifakadás elsődleges ritmusterve a durvább, »póriasabb« ütemképlet, míg a Hálaéneké a finomabb, »magasabb« jambus, s így ott a jambus, itt pedig az ütem csupán a bőkezű versművész gáláns ráadása volt." (52—53. l.) A kéziraton található ütemképlet viszont ennek ellentmondani látszik.

A vers ütemezéséről a továbbiakban Elek ezt írta: „Megjegyzendő, hogy ütemezhető jambikus képletei, négy, hét vagy nyolc szótagos sorok kombinációi, helyesebben szólva: kizárólag olyan ütemképleteket ruház fel jambusi lejtéssel, amelyekben négy szótagos teljes ütemek vannak, s legfeljebb csak a sor utolsó üteme csonka." (53. l.)

A *Kifakadás* ütemezési képlete (természetesen a sorok jambikus lejtésével):

4 + 4 a
4 + 3 b
4 + 4 a
4 + 3 b
4 + 4 c
4 + 4 c

A vers rímelésével is foglalkozott Elek, többször is idézve belőle példát; a „j betűs asszonanciák" példájaként az első vsz. *beszélljen ~ személlyen* rímét idézte (80. l.), a „szórím" (= önrím) példájaként a 19—21. sor *eszem ~ eszem* rímét (73. l.), míg az *is* kötőszós toldott önrímek eseteként a 47—48. sor *élek is ~ mégyek is* rímét. A „kín-rím határait suroló" „rím-remekek" egyik példája nála a 29—30. sor *botlottam is ~ hamis* ríme (77. l.). Utalt Elek a 7. sor inverziójára is (15. l.).

Dallama, megzenésítése

Érdekes, hogy tárgyánál fogva ugyan nem tartoznék a dallammal is népszerűsített versek közé, mégis ismerjük közel egykorú dallamát: Sonkoly szerint Almási Sámuel Magyar Dalnok c. kolozsvári kéziratos gyűjteményében található a kottája, a II. k. 74. l.-ján (ld. Sonkoly 126. l.).

Ebből idézte Benkő András is *Csokonai-dalok Kolozsvárt levő kéziratos gyűjteményekben* c. dolgozatában, ahol azt írja, hogy Almásinál a II. k. 55. számú darabja, „szövege 5 × 6 sor. A két utolsó sorban levő kötőjelek utólag átvett dallamra vallanak, ugyanis a kötőjelek ellenére mindenik hang szótaghordozó" (NyIrK. 1963: 96. l.).

Kottáját ld. a mellékletek 9b darabjaként.

317. [Az Aranysujtásos nadrág]

Kézirata

MTAK K 667: 69a—75b (K_1). Saját kezű töredék, esetleg fogalmazvány, Toldy szerint (XLI. h.) tisztázat. (Erről ld. alább, a vers keletkezéséről szólva.) Toldy s a HG. még csak ezt ismerte, ill. az utóbbi jelzet nélkül utalt egy kéziratra „a Debr. Csokonai-Kör birtokában" (II, 317. l.). Azóta három közel egykorú másolatát ismerjük: Tóth Mihály-gy. (MTAK. Mf. 2669/II, 91—200. l.), ezzel a záradékkal: „Ez egy töredék Csokonai Vitéz Mihály munkájából, melyet a' tulajdon kézírásából le irt TM [= Tóth Mihály] d̄ [= die] 8. Martz 1807. esztb̄. [= esztendőben]." (K_2) (V.ö.: ItK. 1961: 474. l.) További egykorú másolatai: Borbély János-gy.: DebrEKvt. Ms. 92/1: 33a—36a (K_3), Kármán Pál-gy.: DériM. X. 75.86.1: 11a—13a. (K_4) A HG. említette kézirat a Csokonai-Kör tulajdonában alkalmasint azonos a Kármán Pál-gy. másolatával.

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, a K_1 címtelen, a szerző sem említi; az, hogy a kézirat Csokonai kézírásában, a költő hagyatékában maradt ránk, az általa kedvelt blumaueri-strófákban, továbbá a tárgyi és stiláris mozzana-

tok, konkordanciák (amelyekről alább lesz szó) egyértelműen szerzősége mellett szólnak, ahogy Tóth Mihály is Csokonai művének mondja, valamint Borbély János: „Egy Töredék a' Csokonai V. Mihály Munkái közzül" s Kármán Pál: „Ez egy töredék Cs. V. M. [!] Mihálynak munkáiból". A Sárközy István udvarházában, s a vers 8. vsz.-a szerint az ő biztatására írt alkalmi jellegű eposzparódiát Kazinczy is Csokonai műveként említi Sárközy Istvánhoz szóló levelében: KazLev. VIII, 126. l.

Megjelenése

A költő kiadásra szánt címjegyzékein bizonyára nemcsak befejezetlensége miatt nem fordul elő, hanem pajzán, alkalmi jellegű rögtönzés volta miatt sem (ahogy hasonló művei, pl. *A' Sütés* c. verse; szintén v.ö. Cs/ÖM. II, 231—732. l.).

Először Toldy közölt belőle rövid részletet (az 1—2. s a 8. vsz.-ot), a költő életrajzát ismertető bevezetésben (XLI. h.), cím nélkül, „egy más víg epos" megnevezéssel, s a *Dorottyá*-val együtt az 1799. év terméséhez sorolva.

Teljes terjedelmében először a HG. közölte (II, 308—317. l.), majd a FK. az ÖV—M.

Keletkezése

A vers ajánlása a 8. vsz.-ban — amint már Toldy is utalt rá — Sárközy Istvánnak szól:

És te, a' ki e' dolognak
Tárgyat tudtál szerzeni,
Sárközym! tenéked fognak
E' versek szenteltetni.

Sárközy István dunántúli, nagybajomi udvarházában a költő 1798 folyamán tartózkodott (v.ö. Ferenczi 91—92. l., Vargha Balázs: ArcV. 363. l.), így a vers keletkezési ideje, a konkordanciák alapján is a *Dorottyá*-éval nagyjából egy időre: 1798 második felére tehető. Az idézett 8. vsz. Sárközyhez intézett utolsó sora pedig

Halld meg a' népek tsatáját,
A' nadrág historiáját
S nyúlj saját kebledbe bé. — —

arra mutat, hogy a költő a házigazda anyagi kecsegtetésére, szorult anyagi helyzetében vállalkozott a tollához nem eléggé méltó kisszerű, sikamlós, helyi érdekű történet megverselésére (a „nyúlj saját kebledbe bé" — a pénzes erszény, tárca kivételére vonatkozik). Talán az anyagi biztatás beváltatlansága miatt is maradt félbe a Parnasszusra nem szánt, a vidéki férfitársaság mulattatására rögtönzött vígeposz-kísérlet.

Szövegkritika

Az autográf kéziraton nincs c í m e a versnek. Toldy sem említi címét; Ferenczi *Az elragadtatott nadrág* címmel említette, ez azonban nyilván tőle származik. A HG. *Aranysujtásos nadrág* címmel adta ki, bizonyára a Csokonai-Körben őrzött Kármán Pál-gyűjtemény alapján, ahol azonban névelővel található: *Az Arany sujtásos Nadrág,* s hasonlóan Tóth Mihály gyűjteményében is: *Az Aranysujtásos nadrág,* valamint Borbély Jánosnál: *Az Aranysujtásos Nadrág.* A fentiek alapján a névelős változatot fogadtuk el, a K_2 helyesírása szerint, amely Csokonai „tulajdon kézírására" hivatkozik.

Mint volt róla szó, Toldy föltételezte, hogy a ránk maradt kézirat tisztázat, s többi része megsemmisült, mikor Sárközy udvarházát 1801-ben feldúlták: „Elkészült-e ez a tréfás rege, bizonynyal nem tudhatni, de hihető, mert azon kézirat, mellyet én olvastam, s melly a 38dik versszaknál szakad meg, t i s z t á z a t, Csokonai saját kezétől. Elvesztét nem lehet csodálni, miután több darabjai Csokonainak, péld.; Pofók, a Georgicák, és sok egyéb saját kéziratai közt nem találtatnak, sőt ő maga is némellyeket barátitól iratott le, mint magát Dorottyát is, épen Sárközytől. »Fársángot — így ír ez költőnkhöz, N. Bajomból, 1801. sept. 24. — rövid nap elküldöm, ha leiratom; ez ugyancsak megkerült a haramják maradványiból; de fájdalom! az a kedves kellemes Köszöntő, mellyet magunk is már sokat keresgéltünk, oda van.« Egy szomoru catastroph érintetik e levélben, t. i. egy az 1800-ki hadi felkelés alkalmával volt pórtámadás, melly alatt a derék Sárközy háza is feldúlatott, s egyéb ingóival egyetemben irásai is szét hányattak, összetapostattak stb.". (Toldy XLI—XLII. h.)Toldy nyomán írta Tábori Kornél is, hogy a „pórtámadáskor", 1800-ban feldúlt Sárközy-kúriában semmisült meg a „nadrágepos" is, „amelyből 36 strófa maradt meg" (a valóságban 38.!) (ld. Tábori Kornél: *Régi dámák és gavallérok — Csokonai elveszett művei.* Tolnai Világlapja. 1923. 12. sz. 12. l.). Szerintünk — a kézirat elírásai-javításai (ld. a szövegkritikai fejezetet) arra vallanak, hogy a másoláskor — tisztázáskor — némileg módosított, helyesbített szöveggel van dolgunk.

A kéziratok lényegében megegyeznek egymással, de a K_2 (s a K_3 is) egy sorral hosszabb, amint erre Zsoldos Jenő is utalt már (ItK. 1961: 474. l.); ennek ellenére az újabb kiadások (ÖV²—M.) változatlanul közlik a HG. rövidebb szövegét.

5. K_1: *A' melly⟨ért⟩*
24. K_1: *A'* A sor elejére beszúrva.
44. K_1: *Homérral* Olvashatatlanul áth. szó (talán *vitézi*) fölé írva.
46. K_1: *⟨A⟩ Véle*
55. K_1: *⟨'S⟩ A'* Jav. e.: *a'*
66. K_1: *'s Vétzyt* A kisbetűt a vers többi helye szerint em.
68. K_1: A *Pendelnek* után kp. n., em.
81. K_1: *egy ⟨krig⟩ pint*

96. K_1: *directum* ⟨*annak*⟩ *arra*
97. K_1: *Hol* Az utolsó betű olvashatatlan előzményből jav.
103. K_1: ⟨*Ezt a'*⟩ Fölébe írva: *Mellyet*
106. K_1: ⟨*'S elbotsátván*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Ah ezeknek mérges*
112. K_1: *örvénynek* jav. ebből: *örvénybe'*
121. K_1: *Örvény* ⟨*? va*⟩
152. K_1: *mondá* Jav. ebből: *mondván*
187. K_1: *Őket*. em.
195. K_1: A *kettő* után nincs kp., em.
248. K_1: ⟨*Napkeletnek*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Míg a' Ganges*
251. K_1: *Rózsa* ⟨*sz*⟩ *hó* [...] *alakba* Jav. ebből: *ablakba*
253. K_1: ⟨*Végre*⟩ *Igy*
254. K_1: *És* ⟨*a*⟩ *fodor habok* ⟨*körül*⟩ *felett*
263. K_1: A K_1-ből s a K_4-ből hiányzik; a K_2 és a K_3 alapján pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A helyi vonatkozású — s ezért is némileg homályos —, töredékben maradt történetet Sárközy Istvántól kapta Csokonai kidolgozásra, s föltehetőleg nem személyes indítékból, hanem kilátásba helyezett anyagiak fejében, kiszolgáltatott helyzetében vágott a tárgyba. A helyi érdekű históriát eposzparódia formájában próbálta megírni, mégpedig Blumauer modorában — s az ő versformájában is —, ahogy korábban *Az istenek osztozásá*-t s a *Békaegérharc*-ot.

A vers tárgyát Kármán Pál így foglalta össze másolatában: „Ebbe Csokonai valakiket satirizáll ki költött nevek alatt; a' mint ki lehet venni: veszekedtek egy nehányann, valamely rossz életű Asszony felett; kik közül egyik t. i. Vétzi az Asszonyt magához keritette, 's azután oda hagyta." A párhuzamos helyek is (amelyekre a tárgyi magyarázatokban utalunk) arra vallanak, hogy a *Dorottyá*-val nagyjából egy időben, párhuzamosan készült, de természetesen jóval kisebb igénnyel, alkalmi rögtönzésként.

Kazinczy 1810-ből való feddő sorai (amelyek kétségkívül erre a versre vonatkoznak) voltaképp a témát kitűző Sárközyt s környezetét illetik elsősorban, akik valóban csak asztal fölötti vagy asztal utáni férfimulattatónak szánták a megrendelt sikamlós tárgyú verset: „Nincs kezeimben a' Csokonai keze írása is, mellyet Tőled most veszek. Undorodások köztt olvastam-el. Mit akart ő ezzel a' fertelmes darabbal? Azt hitte e hogy a' Római példa ezt kimentheti? Poeta, Faragó, Festő meztelenségeket is mutathatnak, de úgy hogy a' meztelenség *szép* legyen. Mit kell arról itélni, a' ki a' rútat mutatja egyedűl azért, mert a' Régiség is mutatta?" (KazLev. VIII. 126. l.). Ferenczi — nem tudni, mire alapozva — Csokonai vigeposzíró, -fordító terveinek sorába illesztette az igénytelen s jelentéktelen történetet, ezt írván: „Itt [ti. Sárközy nagybajomi udvarházában] fejezte be *Az elrablott hajfürt* prózafordítását, foglalkozott újra egy oly komikus eposz tervével, melyben a silány ok

miatti összeütközés a komoly epikus tárgyalás által okozza a komikumot. Folyton keresték Sárközyvel a tárgyat s így írta Tassoni *Elrablott vedré*-nek hatása alatt *Az elragadott nadrág* című töredékben ránk maradt művét, melynek megmaradt 38 versszaka még mindig Blumauer modorában és versszakában van írva és tárgya, melyet Sárközy hallott, egy aranysujtásos nadrág, mely Vécy és Kőszáry közt háborúra ad alkalmat. Úgy látszik, hogy ennek is egy teljes példánya több mással együtt 1800-ban égett el Sárközynél, midőn a pórok az ő házát is feldúlták." (92. l.). Ez azonban alig hihető: a Pope-fordítás valamint a farsangi és a vénlánycsúfoló téma, amelyek már régóta foglalkoztatták a költőt (Sárközy házában írta meg és olvasta föl a *Dorottya kínjai*-t is; ld. Ferenczi 91—92. l.); voltak legfőbb ihletői a vígeposzírásban, 1798-ban: e szűkebb, férfi asztaltársaságnak szánt kisigényű műve csak melléktermékе a *Dorottyá*-nak, a Sárközy kínálta-erőltette alkalmi témában. (A Pope-fordításból csupán *Huriel* neve került ide.)

Ferenczivel szemben Gulyás József — nem egészen alaptalanul — elsősorban az *Aeneis*-re alapozott paródiát látott a vígeposztöredékben: „Ferenczi azt állítja, hogy Tassoni *Secchia rapita*-jának hatása alatt készült. Véleményem szerint ez a költemény nem más, mint az *Aeneis* I. énekében leírt vihar paródiája. [...] Az *Aranysujtásos nadrág*-ban éppúgy tesz a pajzán költő, mint a *Békaegérharc*-ban. Néhány egybevetés meggyőzheti állításunk igazságáról az olvasót.

Az *Aeneis* szerint Juno megy Aeolushoz, itt Huriel keresi föl Antalt. Ott Neptun, itt Pecunia csillapítja le a vihart. Ott Aeneas, itt Véczy flottája szenved. Juno a teucrok királyát Itáliától akarja elfordítani, Huriel Véczyt Nyitrából akarja kitiltani. Hiszen Juno az istenek királynője, Huriel meg a világ istenasszonya! Aeolus roppant barlangban tartja zárva a szeleket, itt Antal csaplár tartja egy nagy pince barlangjába zárva a bort és a pálinkát ..." (ItK. 1926: 121—122. l., továbbá: ItK. 1931: 149. l.) s a következőkben számos párhuzamot idéz, amelyre a megfelelő részeknél hivatkozunk.

Az elmondottak alapján helyesbítésre szorul Waldapfel József megállapítása is, aki mintegy a *Dorottya* előtanulmányát látta a töredékben (míg mi a párhuzamos, egyidejű alkotást tartjuk valószínűbbnek); s szerintünk túlzás a nemesi fölkelés szatíráját keresni ebben az igénytelen töredékben: „Csaknem egy időben a nemesi felkelés ünneplésével meg akarja írni mintegy elégtételül a művei nyilvánosságrajutása érdekében elkövetett önámító hazugságért a felkelés szatíráját is. Ez a komikus eposz, »Az aranysujtásos nadrág« — Blumauer és a Békaegérharc versformájában, a Blumauer-fordító Sárközinek ajánlva — töredék maradt. De ezen a terven át jutott el a Dorottyáig, amelyben ugyancsak megvan a nemesi bandériumok kifigurázása, de közvetve, más témával összekötve s ezért rejtettebben, kevésbbé kihívó módon. Ezért mulattathatta vele a vendéglátó nemesházakat, amelyek észre sem vették, hogy a tréfa az egész osztály ellen irányul s csak egyes modelleket kerestek a szereplők nevei mögött." (MFelv. 266. l.).

Szerintünk egy valóságos — de csak helyi érdekű: Pozsony környékén, az országgyűlés idején történt — esetet próbált házigazdája kedvéért megverselni a költő.

1. *Perpatvart, há'sártosságot:* Gulyás József e szavakat idézve írta: „az *Aranysujtásos nadrág* az *Aeneis* I. énekében lévő vihar paródiája. A hasonlóságra már a kezdőszavak is utalnak..." (ItK. 1926: 122. l.)
8. *Vétzy:* Kármán Pál véleményével szemben valóságos név lehet, akárcsak a következő sorban *Kőszári* (*Kőszárhegy* nevű helység van Fejér megyében is).
9. *Jázon:* az ógörög regevilágban az Argonauták vezére, aki életével játszva megszerezte az aranygyapjat a sárkánytól Pallasz Athénének s a kolchiszi királylánynak, Medeának segítségével.
20. *Kondi* (rég.): a diáknyelvben udvarlás; v.ö. *kondizik:* 'udvarol' (Ld.: Jókai Mór: *Eppur si muove — És mégis mozog a föld* I. Bp., 1896. 8. l.).
22—23. Az eposzi invokáció paródiája; a *Dorottyá*-ban éppígy a „jó borral habzó butélliá"-hoz szól a „felfohászkodás".
25—27. Pontos megfelelője a Dor. 18—20. sorának.
30. *Neszmélyi jó borok:* a Komárom megyei Neszmély jó boráról volt híres.
33—34. *„két vagy három | Holnapig Pozsony s Komárom | Tűzbe, porba, füstbe állt":* célzás az 1797-i nemesi fölkelésre, amelyre Csokonai is verset írt (*A' Nemes Magyarságnak felülésére.* Komárom. 1797.)
36. *Heléna:* Szép Heléna, a görög hitvilágban Zeusz és Léda leánya, Menelaosz spártai király felesége, akit Paris trójai királyfi megszöktetett s emiatt tört ki a Homérosz *Iliász*-ában megénekelt trójai háború.
36—37. *a nadrágért* [...] *el veszett vala:* a *nadrág* itt — mint férfiviselet — 'férfi' jelentésben áll.
39. *Pergamum:* Trója fellegvára.
42. *laurus* (lat.): borostyán, mint a költői hírnév díja.
48. *A' Ditsőség temploma:* Csokonainál másutt is előfordul, afféle Panteon értelemben.
56. *nyúlj saját kebledbe bé:* a címzett erszényére vonatkozik.
57. *Zsigárd:* valóságos helység a régi Pozsony vármegye galántai járásában.
62. *Húriel:* Alexander Pope *The Rape of the Lock* c. vígeposzában is szereplő tündér, nyilván onnan került Csokonaihoz; (Gulyás József tévesen azonosította „a világ istenasszonyá"-val (ld. ItK. 1926: 122. l.).

71. *Schloszberg:* kétes hírű hely Pozsonyban, az örömlányok negyede; előfordul a Dor. III. Könyvében is, Csokonai terjedelmes jegyzetével.

74. *Zuckermandel* (ném.): cukros mandula.

77. *Partes:* a Schlossberghoz hasonló rossz hírű hely Pesten; szintén előfordul a Dor.-ban, amazzal együtt.

80. *hájzli* (ném.): házikó, házacska.

81. *pint* (rég.): kb. 1,5 liternyi (két itce).
plutzer-bír (Plutzerbirn) (ném.): torzsátlan körte, ill. ebből készült pálinka.

83. *Vukli* (fr.—ném.): hajfürt.

83—84. Régi keleti eredetű szokás, hogy a gyász jeléül a nők megszaggatták hajukat, ruhájukat.

84. *Kantus* (ném., rég.): uszályos női ruha.

85. *Puder-mantel* (ném.): pongyola, fésülködő köpeny. A Dor. II. Könyvében Erisról olvasható: „Rongyos *pudermantelt* vetvén a' nyakába..."

86. *neglizsé* (fr.): hanyagul.

87. *Zuckermantel:* itt alkalmasint pajzán kétértelműséggel: mellbimbó.

89. *pantoffel* (ném.): papucs.

90—91. *mint a' Héderváribábán...*: szóláshasonlat: 'rendetlenül lóg rajta a ruha'. (MSzól.)

92. *bús fázisába* (rég.): rossz kedvében.

94. *Púder kattulya* (nép., rég.): púderes doboz (skatulya).

94—95. A Dor. II. Könyvében Eris „egy nagy katulyába" ül, s szintén „Két kis pudli húzza lebegő hintaját".

96. *in directum* (lat.): egyenesen. Az ilyen latin nyelvi elemek használatáról a burleszk stílusban ld. Cs/ÖM. II, 240 kk., ill. Szegedy-Maszák Mihály: *A XVIII. század végi magyar költészet főbb típusai.* In: IrFelv. 950. l.

97. *rongyos Ebkaparta:* Antal kocsmájára vonatkozik (v. ö. Petőfi *Kutyakaparó* csárdájával).

100. *In Crumenifragium* (lat.): „erszénykatasztrófa" (a 'hajótörés' jelentésű latin *maufragium* mintájára).

101. *Rakki* (rakia) (táj. rég.): erős (főleg rizs) pálinka.

106—109. *Ah ezeknek mérges szessze* ...: Gulyás József az *Aeneis* e soraival vetette egybe: „ne faciat, ac terras, caelumque profundum! | quippo ferant rapidi secum verrantque profundas". (ItK. 1926: 122. l.)

112. *Scylla örvény:* a kétértelmű célzás a Tsaplárnéra vonatkozik; *Scylla* nem csupán veszélyes örvényt okozó szikla volt, hanem a görög hitregében nőnemű szörny, aki egy tengerbe nyúló sziklabarlangban lakott.

117. *pintes* (nép., rég.): kb. félliteres korsó, bögre.

121. *hiúl* (táj.): tátong.

125. *Mefítis,* mephitis (lat.): ártalmas kigőzölgés, bűz. (V.ö. a *[Horváth Ádám névnapjára]* c. vers 8. sórával.)

130. *Bús szavát így kezdi el:* az *Aeneis*-ben e szavak felelnek meg neki: „Juno supplex his vocibus usa est". (Ld. Gulyás i. h.; a következőkben is az ő egybevetéseit közöljük.)

131—133. E sorok *Aeneis*-beli megfelelője: „Aeole namque tibi divum pater atque hominum rex | Et mulcere dedit fluctu et tollere vento".

139. *Öntsd el népét fergeteggel:* az *Aeneis*-ben e szavak felelnek meg neki: „Submersas obrue puppes".

141—142. Gulyás az *Aeneis* e soraival vetette egybe: „Sunt mihi septem praestanti corpore nymphae | Quarum quae formarri pulchema Deiopea ..."

142. *Náni:* a Nanette (Anna) becéző alakja.

143. *Tőlgye, völgye, mint birs-alma:* a Temp.-ben is előfordul: „mintha a farát birsalmából harapták volna ki" (Cs/Színm. I, 25. l.) s a Dor. utolsó részletében szintén:

> Kerekded fara is úgy domboroda ki,
> Mintha birsalmából harapták volna ki.

145. *Nem visel még semmi kéket:* nincs semmi kiütéses betegsége.

148—151. Az *Aeneis*-ben e sorok felelnek meg e részletnek: „Tuus, regina, quid optes. | Explorare labor, mihi iussa capessere fas est".

152—154. Gulyás József az *Aeneis* e soraival vetette egybe e részletet: „Venti, velut agmine facto. | Qua data porta, ruunt."

161. *Kótyogós* (táj., rég.): kótyagos, becsípett.

165. E sor *Aeneis*-beli megfelelője: „Insequitur clamor."

170. Megfelelője az *Aeneis*-ben: „Solvuntur frigore membra".

190. *Interim* (lat.): azalatt, aközben.

193. E sor *Aeneis*-beli párhuzama „Ponto nox incubat atra".

199—203. E részlet megfelelője Vergilius eposzában: „terque quaterque beati... Qui ante ora patrum ..." stb.

208. *eggy hatalmas Istenasszony:* nyilván Venus, a szerelem istenaszszonya.

214. *strikkolt* (ném.): hímzett.

218. *favor* (lat.): kegy.

223. *podágra* (gör.): lábköszvény.

225—226. *Huszas, Márjás* stb. Régi pénznemek nevei.

226. *Szúferint,* sovereign: egy font sterling értékű aranypénz.

231. *Pecúnia* (lat.): pénz.

237. *Klázli* (ném., nép., rég.): ivópohár.

248—249. A *Ganges* balzsamos lágy szellőiről másutt is ír Csokonai (ld. Szilágyi: CsMűv. 690—691. l.).

253. *Concha* (lat.): kagyló, csiga, amelyből Venus a hitrege szerint megszületett.
258. *fenómon* (gör.): tünemény.
262. *Farkasd:* Vágfarkasd a régi Nyitra vármegyében.

Verselése

A jellegzetes hétsoros blumaueri strófában íródott, amelyet a költő korábbi eposzparódiái (az IstO. s a BékH.) írásakor is használt (ld. Cs/ÖM. II, 241. l.); e versben végig trochaikus lejtés van.

318. Bakhushoz

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, bár a Kcsj. a „N° 11° Rongyosok" kötegében a 8. helyen említi a *Dithyrambus*-t, s ezt már Ferenczi is az ÓD.-beli *Bakhushoz* c. verssel azonosította (ld. MTAK. Ferenczi-hagyaték. Csokonai költeményeinek jegyzékei. 30. l. 60. tétel).

Számos közel egykorú — és az ÓD. után keletkezett — másolatáról tudunk: OSzK. Oct. Hung. 80: 11. Nota; Oct. Hung. 1090: 22b; Oct. Hung. 1282: 51a; OSzK. Ms. Mus. 2300: 114. l.; DebrK. R 668: 54—55. l.; DebrEKvt. Ms. 160 (Sz. Mihály: Holmik és nóták) 356—357. l.; DebrEKvt. Ms. 167 (Nótás Könyv) 102—103. l.; DériM. 214: 25b; Prága EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 41 č 23. (Vári Szabó Sámuel-ék.) 82. l. Mf.: MTAK. 132/IV.); Uo. XXII. C 10. č. 24. (Dalfűzér 301—302. l.); Thorma János Múzeum Adattára. Kiskunhalas. 3667 (Nyáry Bálint-ék.): 2. l., 188—190. l.; MTAK. Vajda Julianna versesfüzete. 22. dal.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására; először az ÚK-n tűnik föl: „77. Dithÿrambus. — Oda." Majd ugyanebben az évben a Mfj.-n az *Ódák* sorában: „8: 8. ⟨*Dithyrambus*⟩." Fölkerült az ÓD/t-re is, az Első Könyv 10. darabjaként, most már *Bacchushoz* címmel. Így is jelent meg ott, a címben némi helyesírási eltéréssel: *Bakhushoz:* 21—25. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Először 1802-ben tűnik föl a költő címjegyzékein, az ÚK.-n, 1797—98-ban írt versek társaságában (ld. Cs/ÖM. I, 228. l.), s a Mfj.-n hasonlóan.

A Kcsj.-n is többnyire 1798—99 körül írt versek csoportjában fordul elő, bár akad itt 1801—1802-i vers is.

Keletkezési ideje meghatározásával Toldy nem foglalkozott; Ferenczi a Patakon írt versek sorában, közvetlenül az *Asztali dal* (Maffeiból), *A rózsa* (Lemenéből) előtt említi a *Bacchushoz*-t (Csok. 65. l.); szerintünk ez az adat a szintén olaszból, Casoniból fordított *Bacchushoz. Inscriptio* c. versre vonatkozik. Hegyaljai Kiss Géza — forrás megjelölése nélkül — átvette Ferenczi adatait, s ő is a Patakon írt „17 vers" között említette a *Bacchushoz*-t mint „bordal"-t (ld. *Csokonai jogász éve Sárospatakon.* A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1931. jún. 7. 30. l.). Ezek alapján tehette a HG. is 1795-re a *Bacchushoz* keletkezését (III, 494. l.), bár szerintünk a HG. adata is a Casoni-fordításra vonatkozik, amelynek végén a kéziratban ott az *1795*-ös évszám (ld. Cs/ÖM. III, 664. l.). Mivel pedig a HG. időrendi mutatójában a *Bacchushoz* a Ferenczi s Hegyaljai Kiss által pataki keletkezésűnek mondott versek sorában található, a szerkesztők föltehetőleg Ferenczi verscímét (a *Bacchushoz*-t) az 1795-i Casoni-fordítással azonosították.

Ezek alapján írhatta Juhász Géza kéziratos hagyatékában — amelyen Vargha Balázs Csokonai-kiadásainak időrendje alapul —, hogy: „Azok a versek, amelyeket idáig Sárospatakról volt szokás keltezni (Ferenczi 65. l.), csaknem mind előfordulnak már az 1795 tavaszán készült I. N. L-n [Első Nagy Lajstrom = EK.], valamint a korai kéziratokban.

A *Bacchushoz* c. azonban csakugyan a jogász év termékének látszik, 1795 decemberéből. Refrénje részben klasszikus, részben olasz diákos reminiszencia." (JGk. 252. sz.) Csak azt nem említette Juhász, hogy Ferenczi adata vonatkozhat a Casoni-fordításra is, s hogy az 1795-i EK.-n a *Bacchushoz (Dithÿrambus)* egyáltalán nem fordul elő, csak 1802-ben bukkan föl az ÚK.-n s a Mfj.-n.

Az elmondottak szerint a címjegyzékek s kéziratleltárak azt tanúsítják, hogy 1797 előtt a vers aligha keletkezhetett, tehát 1795-re keltezése — amint az Vargha Balázs kiadásaiban található (ÖV.—M.) — nem tekinthető indokoltnak.

Ellene mond a pataki keletkezésnek az is, hogy egyetlen sárospataki másolatát sem ismerjük a bordalnak, pedig ha ott írta volna, akkor ez szinte elképzelhetetlen volna. Másik érvünk az lehet, hogy ha a vers 1796-ban már készen lett volna, föltétlenül ezt vette volna föl a költő a DMM.-ba bordalként, a Maffeiból fordított gyengébb *Asztali dal* helyett.

Mi a címjegyzékek s kéziratleltárak alapján úgy véljük, hogy a tárgyában s formájában is rokon *Orgiák*-kal egy időben, 1797/98 táján keletkezhetett, a dunántúli boros asztalok társaságának mulattatására, 1798-ban; a vers 5. sora szerint decemberben, talán István napján, a házigazda Sárközy István meglepetéséül. Különben a „Tántzra *víg kompániával*" sor is arra mutat egyértelműen, hogy nem diáktársaságban készült. Bár azt sem zárhatjuk ki egészen, hogy a jelzett időpontnál valamivel később íródott; 1801 végén azonban föltétlenül készen kellett lennie.

Szövegkritika

Mivel hiteles kézirata nem maradt, kiadásunk alapja az ÓD. Minthogy azonban ott helyszűke miatt a *Kar* szövege a második előfordulástól fogva csak kezdőszavával szerepel *„'S a' t, mint elől volt."* ill. *„'s a' t."* utalással, mi a kórus szövegeit mindenütt kiírjuk, ahogy Vargha Balázs kiadásai is tették.

2. ÓD.: *töltsd* A 31—32. és 100. sor szerint em.

12. ÓD.: *föld* A vers helyesírása szerint em.

A másolatokban — a vers énekelt volta folytán — módosult, folklorizálódott a szöveg; pl. a DériM. 214. sz. gyűjteményében *Más* címmel mindössze két vsz.-ból áll, s a másodikat (az eredetiben ez az utolsó „Eggyes" strófa) föltehetően emlékezetből vetette papírra a lejegyző:

1) Évoe Bache Éván Évoe!
Évoe! Bache tőltsd lelkünket be;
Itt van a' zuzos Décember,
Bor van é?
Bort igyon ma minden
ember, Évoé.

2) Soknak árt a' tivornya,
Szent igaz
Soknak árt a' bor ital,
Semmi az;
Félre most az Éthikával
Nints' itt pap,
Tántzra víg kompániával
Happ happ happ.

(DériM. 214: 25b)

Jellegzetes a prágai „Dalfűzér" lejegyzése is, amelyben négy vsz.-ból áll a 279. Dal, s a strófák itt fölcserélődnek, s a kórusok ebben sem ismétlődnek:

Evoe evoe! Bache evan evoe!
Bache! töltsd lelkünket be
Itt van a zuzos december bor van e?
Bort igy [!] ma minden ember evoe!

2.) Idvez légy Bache áldott istenség!
Hol te mégy vigad ott a föld 's az ég
Szivünk tőled ugy fel rajzik [!] mint a méh
Életünk csak tőled éled evoé!

3.) Csak te vagy sziveinknek mindene
El ne hagy [!] oh! örömnek istene
Meg halunk de semmi gond az [!] félre bú
Aki búsul mind bolond az hu hu hu

4.) Általad a' barátság lelkesül
Általad az harag le csendesül
Boldog, és azon nem ülhet semmi baj
A' ki veled egyesűlhet haj haj haj

(I. m. 301—303. l.)

Voltaképp a szövegtörténetre tartozik az is, hogy Kazinczy Csokonai e versét is átírta részben s kiadta a Muzárionban (IV, [1829] 61—63. l.); ezzel azonban a tárgyi magyarázatokban foglalkozunk részletesebben.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers Csokonai vidám hangulatú bordalai sorába tartozik, amilyen pl. a *Miért ne innánk?* vagy a rímtelen, anakreoni formájú *Orgiák,* amellyel formailag is — az „Egy" és a „Mind" felelgetésében — szoros rokonságot tart.

Kazinczy Ferenc azt tartotta, hogy a *Parasztdal*-lal együtt „német dalok után" készült (ld. KazLev. XXI, 55. l.). De Csokonai a világlírában másutt is találhatott ihlető mintákat: így pl. Eschenburg *Beispielsammlung*-jában Angelo Polizianótól (1454—1494) egy bordalt, amelyet el is kezdett kimásolni:

Ogn' un segua Baccote
Bacco Bacco evoè

(TF. 97b., ill.: Esch. IV, 340—344. l.)

Természetesen antik mintákat is találhatott a költő Bacchust ünneplő bordalához, Kazinczy nyomán azonban német példát szokás emlegetni.

Már Gessner antikizáló idilliumainak Kazinczy által készített fordításában, amely nagy hatással volt korai lírája s szépprózája alakulására, találkozhatott Csokonai ilyen részlettel: „Ó Lyéus! — Látod é mint ugranak a' Faunusok és Nymphák. Be víg lárma! Ó Éván, Évoé! — a' fejedenn a' koszorú! Hamar tedd a' hátamra a' tömlöt. — Ó Éván, Évoé!" (Geszner' *Idylliumi.* Fordította Kazinczy Ferentz. Kassán 1788. 100—101. l.)

Kazinczy 1829-ben Guzmics Izidornak írt levelében — mint érintettük — Csokonainak általa is értékelt bordaláról azt írta, hogy német minta után készült: „az említett pórdal [. . .] és az Evan — Evoe [. . .] német dalok után készültek, vagy az *Igyunk, barátim, a komor* — melly az *amici, amici e in tavola* — olasz dal után." (KazLev. XXI, 55. l.). A föltételezett német forrást azonban nem nevezte meg.

Nem tette meg ezt Jámbor Pál sem, aki — Kazinczyval ellentétben — lekicsinylőn írt a versről (*A magyar irodalom története.* II. Pest, 1864. 138. l.); Imre Sándor is csak átvette Kazinczy odavetett adatát s nem nyomozta a föltett német forrást, ahogy a későbbi kutatás sem: „Míg az *Evoe* s más németből vett műve, elvont s kevéssé élénk voltok mellett is közelterjedést nyertek, addig a dallamosabb természetű olaszok közül egy sem lett ily kapóssá." (OlKölt. 79. l.).

Bürgernek van ugyan egy *Bachus* c. vidám költeménye (ld. *Gedichte von Gottfried August Bürger*. I. Wien und Prag, 1811. 44—46. l.), de ez nem lehetett mintája Csokonai e bordalának. Az állítólagos német minta kérdése nyitott, további vizsgálatra szorul.

Staud Géza a vers áradó életkedvét állította szembe a közel egykorú *A' Tihanyi Ekhóhoz* „elégikus halálhangulatá"-val: „Megvannak már benne a romantika antitézisei: így a szélsőséges életforma is, amelynek egyik pólusa a Bacchushoz és a Szerelemdal a Csikóbőrös Kulacshoz gazdag életkedve, a másik pedig a Tihanyi Echóhoz írt költemény elégikus halálhangulata." (Orient. 149. l.).

Görömbei András a közel egykorú *Orgiák*-kal párhuzamban tárgyalta a bordalt: „A *Bakhushoz* és az *Orgiák* a kar és az »egyes«, illetve az »egy« és »mind« szerepeire osztott pogány ünneplő szertartás. A költő teljesen háttérbe szorul, miként a drámaíró, nem vall, hanem játszat, cselekedtet. Dalos kedve a szereplők által kap hangot. A kar éneke a görög drámákhoz hasonlóan a mű alaphangulatát és mondanivalóját hozza. Mindkét versben a kar énekli a refrént. Erre épül az »egyes« gondolatmenetet is tartalmazó dala. A kórus és a szóló egymás hatását fokozzák. Mindkét vers a kórussal kezdődik és végződik. Mindkét alaphang ünneplő: a *Bakhushoz* lelkesültsége nagyobb, a refrén inkább ezt sugallja, az »egyes« dala ezt motiválja, magyarázza: Bakhus áldott istenség, ahol elmegy »Vigad ott a föld s az ég«. Egy-egy ilyen gondolat után a refrén mindig erősebben hat, a szertartás, a pogány boros ünneplés pedig a közös táncig fokozódik, amit a refrén az első pillanattól jelzett. Közben az egyes énekéből kibontakozik előttünk Bakhus minden képessége: barátságra lelkesít, a haragot elcsendesíti, legyőzi a halálfélelmet, szerelmet ébreszt a szívekben, sőt még egészséges is, mert a hidegben melegíti a fázó embert. Bakhus, illetve a bor így válik mítosszá, az öröm olyan istenségévé, amely méltán érdemel pompás víg ünneplést." (*A bordal Csokonai lírájában*. Alf. 1973/11: 131. l.) S ehhez még azt tette hozzá, hogy „A *Bakhushoz* sokkal önfeledtebb, sokkal elevenebb, játékosabb, az *Az Orgiák* viszont címe ellenére gondolkodóbb, visszafogottabb." (Uo.).

1. *Évoé* (gör.): a bacchánsnők örömkiáltása. A klasszikus római irodalomban is Bacchus nevével együtt fordul elő a felkiáltás, így találkozhatott vele Csokonai is olvasmányaiban; pl. *euhoe Bacche*. Verg. Aen. 7, 389; Ovid. Met. 4, 523; Bacchus latin *Liber* nevével társítva pedig Horatiusnál olvashatott hasonlót: *euhoe parce Liber, parce* (Carm. 2, 19, 7).
2. *Bakhe:* a *Bacchus* megszólító módja, vocativusa.
   éván (gör.): *évan*-t kiáltó, örömujjongó; az *orgia euans* a latinban: 'Bacchust ujjongva ünneplő'.
25. *Mazúr* (táj.): 'szegény, koldus'. Szatmárban s Szabolcsban járta egy ilyen szólás is, amelyet Csokonai is jól ismerhetett: „*Nem úr az, hanem mazúr.*" (V.ö. Szilágyi: CsSzók. 111—112. l.)

28. *Szarvat és szemet vehet:* némileg talányos sor; a *szarv*-at illetően talán a szóval kapcsolatos ilyen szólásokra gondolhatunk: *Szarvai nőttek:* 'elbízott, hatalomra kapott'; *szarva nő* 'unja magát', ill. *szarvakat visel* 'megcsalta a felesége' (v.ö. CzF.). A *szem* pedig a *pápaszem*-re, *szemüveg*-re vonatkozhat: pénzével a látását is javíthatja a gazda, „dupla szeme" lesz, ahogy a részeg ember is duplán lát; v.ö. ezzel Csokonai *Az Ősz* c. versét, ahol az új bor hatásáról szólva írja:

'S ki tudja? hát ha még tántzot is kell várni?
'S hatos minétet is fogunk ketten járni?
(Cs/ÖM. III, 60. l.)

29. *A bolond észt lél a borba:* 'borban az igazság' („in vino veritas"): az ittas ember, mint a bolond, kimondja az igazságot.

93. *Fére* (táj.) félre. *Fére most az Étikával:* E sorral kapcsolatban írta Bartal Antal: „Érdekes, hogy az anakreoni bordalokban a jókedv, csapongás ellentéteül a ridegség, szigorúság, komorság jelzésére a papot hozzák fel; úgy Csokonai ..." (Bartal Antal: *Találkozások a classicus és modern költészetben.* EPhK. 1894: 844. l.). Természetesen ez csak az újkori anakreontikonokra vonatkozik.

96. *Hap, hap, hap!* A *Hop, hop, hop*-nak megfelelő vidám felkiáltás, táncszó (ld. ÚMTSz.).

Mint volt róla szó, Kazinczy „átstilizálta" a különben általa is becsült verset: az ízlésének nem tetsző sorokat átírta s úgy adta közre (a költő öt másik versével együtt) a Muzárion IV. kötetében, 1829-ben, *Bordal* címmel (61—63. l.), ezzel a bevezetéssel: „[Csokonai] méltó, hogy emlékezete a' Mesterség' barátjai köztt szennyek nélkül maradjon fenn, 's Géniuszának valamelly barátja tégye a' mit Csokonay később bizonyosan meg tett volna, — adjon a sokból keveset, de jót. Azon darabjaival, mellyeket én elejétől fogva leginkább kedveltem, egyedül kedveltem, itt tészek egy próbát némelly helyeit megváltoztatva ..." (I. h. 61. l.; az átdolgozással részletesen foglalkozott e kötet sajtó alá rendezője *Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége* c. tanulmányában: Nyr. 1974: 33—34. l.).

A következőkben a helyesírási s a kisebb alaki eltérésektől („*Evoe! / Bacchusz! Evan-Evoe!*" stb.) eltekintve csak a tartalmi jellegű eltéréseket idézzük Kazinczy átdolgozásából:

20. sor: *Kedv 's öröm nagy Istene.* (I. h. 63. l.).
93—95: Félre most az Ethicával,
Nincs itt Pap.
Tánczra *a' szép Sárikával* [...] (Uo.)

A bordalt Kazinczy barátja, Szemere Pál is nagyra tartotta; 1816-ban Széphalomra írt levele szerint: „Csokonaira talán a' non omnis fert omnia tellus ideáját lehetne használni. Nem minden lehet Virág 's Berzsenyi az ódákban, Kazinczy az epigrammokban, Dayka a' dalokban, de a' Csikóbőrös Kulacs, Evoé, a' Vityilló szép Katója, 's a' farsangi dal, méltók hogy megkoszorúztassanak, osztán a' Csokonai imádóji is tudnák végtére mit kell Cs.-ban becsülni." (KazLev. XIII, 503. l.)

Ide tartozik még, hogy a vers utolsó előtti vsz.-a (89—96. sor) Petőfi Debrecenben, 1844 elején írt *Ivás közben* c. bordalának mottója volt az eredeti kézirat(ok)-ban, de a költő később elhagyta. (V.ö. Petőfi ÖM/II, sajtó alá rendezte: Kiss József, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán. Bp., 1983. 171—172., 180. l.).

Verselése

A trochaikus lejtésű vers formájával kapcsolatban Elek ezt írta: „Legrövidebb időmértékes sora [ti. Csokonainak] másfél trocheus láb, mely két költeményben jön elő: a »Bacchushoz« című híres bordalában és »A fekete pecsét« című Lilla-versben." (49. l.) Másutt „Pompásan lejtő toldott rímei"-t említi, a „*gond az ~ bolond az* rímpárt (75. l.).

A nyolcsoros versszakok közül a Kar strófáinak képlete:

3a 7a 3a 7a 8b 3a 8b 3a

A többi vsz.-é:

3a 7b 3a 7b 8c 3d 8c 3b
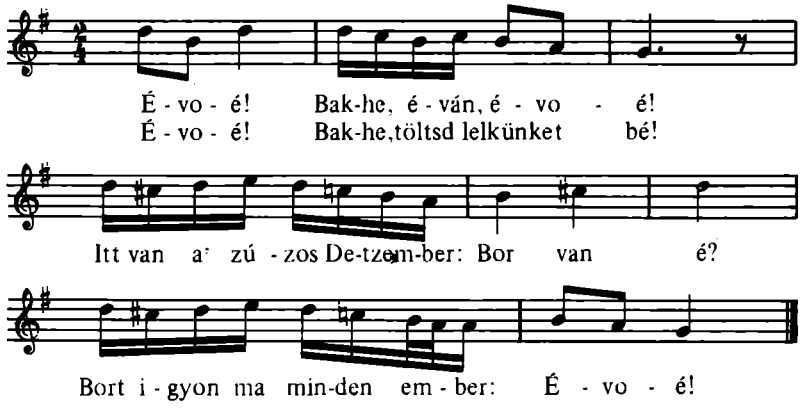
Dallama, megzenésítése

Közel egykorú dallama: Tóth Istvánnál: No 10., 7. l. Erről a dallamról írta Molnár Antal: „Vannak azután az egykorú palotás-zene hatása alatt készült, többnyire cifrázatos dallamok, vagy egyéb középosztálybeli szellemet árasztó hárfás-(gitáros), kántor- stb. termékek, többnyire szintén egyszólamú, részben többszólamú lejegyzéssel; ilyen pl. ... a kiváló »Ott, hol a patakocska nyájas habja« (Haldokló pásztor), — két kitűnő diákdal »magyar ritmusra átjátszott jambusverssel« (dr. Kerényi György értekezése szerint), ú. m. az »Evoé Bacche« (Bacchushoz) és az »Igyunk barátim, a komor bu« (Miért ne innánk?), melyet azóta a Csokonai-kör kétféle alakban is kiadott (P. Nagy Zoltán, illetve Mácsai letevésében)." (CsMűdal. 6. l.)

Sonkoly szerint dallama Almási Sámuel „Magyar Dalnok"-ában: I. k. 60. sz. 791. l. (123. l.); Benkő András szerint viszont: I. k. 76. l. (NyIrK. 1963: 95. l.). Ugyanő írja még: „Almásiéhoz közel álló dallamváltozatát, más szöveggel, Kún László gyűjteményében, valamint Aranyéban találjuk (Kún László: *A magyar dal.* Bp., é. n. III. k. 30. sz.; Kodály—Gyulai i. m. 43). Sonkoly téves számra hivatkozik Almási gyűjteményével kapcsolatban." (I. h.)

Sonkoly utal még Farkas Ferenc sokszorosított feldolgozására az OSzK. kottatárában, valamint Kósa György, Láng István és Szegheő Sándor kéziratos feldolgozásaira (123. l.).

Dallamát Tóth István, ill. Almási és Kodály—Gyulai nyomán közöljük.

Idegen nyelvű fordításai

Angol: *To Bacchus.* Translated by John Bowring. *Poetry of the Magyars.* London, 1830. 109. l.

Német: *An Bacchus.* Ford.: Gr. Johann Mailáth. *(Handbuch der ungarischen Poesie* ... von Franz Toldy. Pesth und Wien. 1828.)

Trinklied. Im Versmass des Originals übersetzt von Irene Hecht-Cserhalmi. *Ungarischer Dichterwald.* Stuttgart—Leipzig, 1897. 28—31. l.

319. Orgiák

Kézirata

Csokonai kéziratleltárain két helyen is előfordul: az 1800 körüli Kcsj.-n: a „N^{ro} 4 Anákreon Pure" kötegben a 16., az AD.-ban megjelent címével. Ez az 1800 körüli kötettisztázat voltaképp már az egész AD. anyagát tartalmazta, ha végül módosult is: a tervezett huszonkettőről tizennyolcra csökkent versei száma; így elhagyta utóbb a költő az 5. *Dorishoz* c. verset s a 9. *Lillához [Leányka! hű' ...]* címűt: ezért került aztán a tisztázat 16. helyéről a kiadás XIV. helyére az *Orgiák.* A „N° 10^{0} Fragmanták" csomójában a 6. helyen kezdő szavaival szerepel: *„Lantom danold Lieust".* (Ld. Cs/ÖM. I, 99, 101. l.) Ennek ellenére nem maradt fenn kézirata, csak az AD.-ban megjelent szövegét ismerjük.

Megjelenése

Az AD.-ban jelent meg, annak XIV. verseként (31—36. l.); arról már volt szó az előző fejezetben, hogy miért került a vers az eredeti 16. helyről a kiadásban a XIV. helyre. Márton 1816-i kiadásában ismét megváltozott a vers kötetbeli sorszáma, minthogy a kiadás szerkesztője a Csokonai által elhagyott versek egy részét visszaiktatta: így ott a XVI. lett (ld. NPM. II, 167. l.). Kföldy, Toldy s a HG. már az eredeti helyén közölte az AD. anyagában.

Keletkezése

Az 1800 körüli Kcsj. tartalmazza: az AD. kötete eszerint ekkor már letisztázva készen volt. Az 1798-i Szv/j-ről viszont hiányzik, bár erre (csak az *e* betűtől van meg a jegyzék) akár kezdőszavával, akár címével fölkerülhetett volna, ahogy fölkerült pl. az AD.-beli *Lillához* s az *Anákreoni Versek* (bár az utóbbinak egy korábbi kidolgozása).

Ezek szerint 1798 s 1800 között készülhetett.

Toldy az egész AD.-ról csak annyit mond, hogy „A zárjeles év (1802) nem a készítés, hanem a szerkesztés éve" (935. h.).

Vargha Balázs kiadásaiban az 1797. év utóján írt versek közt található (v.ö. ÖV.—ÖV^2., MM.). Koltay-Kastner Jenő szerint az *Achille in Sciro* „kezdő anakreontikonjára emlékeztet" (ItK. 1922: 50. l.), ezt pedig Csokonai 1795 előtt fordította le (bár csak töredéke maradt ránk). (V.ö. Cs/ÖM/Színm. I, 360. l.). Lehetséges, hogy a „Fragmenták"-ban szerepelt kézirat a töredékes korábbi kidolgozást takarja.

Minthogy a SzV/j.-ről hiányzik, 1798-nál korábbra nem tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

Kéziratát nem ismerjük: az eredeti bizonyára az AD.-t kiadó Márton József birtokában volt, s ő mindkét későbbi Csokonai-kiadásában (PM., NPM.) változatlanul közölte az AD. szövegét, a 4. sor valószínű sajtóhibáját *(danólni)* is megőrizve. Kföldy a mitológiai neveket némileg latinosította helyesírásukban (pl. *Cythére*), s egyébként is változtatott az AD. helyesírásán (*tőltt* helyett nála *tölt* olvasható stb.). Hasonlóan járt el Toldy is.

4. AD. *danólni* sh. A refrénben a továbbiakban mindig *danolni* található, s mivel az *o* a két mássalhangzó előtt úgyis megnyúlik, fölösleges is az ékezés.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lehetséges, hogy 1795 előtt, az *Ákhilles Sztzirusbann* fordításakor született meg a vers első kidolgozása; ezzel kapcsolatban Koltay-Kastner ezt írta: „az *Orgiák* cz. páros bordala [...] a dicséret módjában és felépítésében (Csokonainál a kórus és egy felelgetése — Metastasiónál a coro és parte del coro válaszolgatása) az *Achille in Sciro* kezdő anakreontikonjára emlékeztet" (*Csokonai lírája és az olasz költészet.* ItK. 1922: 50. l.). Nyilvánvaló, hogy az 1800 körül már megvolt *Bakhushoz (Dithyrambus)* c. Csokonai-verssel igen közeli rokonságban van, tárgyában és a kórussal felelgető párbeszédességében is. Erre Görömbei András is rámutatott: „A *Bakhushoz* és az *Orgiák* a kar és az »egyes«, illetve az »egy« és »mind« szerepeire osztott pogány ünneplő szertartás [...]. Az *Orgiák* indító refrénje tömören összefoglalja a vers alapeszméjét:

Lantom, danold Liéust,
A szíveket feloldó,
A gondtörő Liéust
Méltó danolni néki.

Az »egy« éneke ezt részletezi. Liéus kegyelmes isten: szerelmet ébreszt, a büszke nagyravágyást elüldözi, barátságot, örömöt, kacajt, ledérséget és tréfát teremt. Mindennek az a célja, »Hogy a szegény halandó / Felejtse szive terhét«, hogy legalább a képzeletben teremtsen egy szebb világot. Az *Orgiák* tehát nem a szó mai értelmében értendő, az anakreoni dalok könnyed, kedves világában marad, filozófiája pedig plebejus fájdalom enyhítésére való: azoknak akar segíteni, akiknek szebb világa csak a képzeletben valósulhat meg. Ezért mélyebb értelmű a refrénben is a »sziveket feloldó« és a »gondtörő« jelző. A *Bakhushoz* sokkal önfeledtebb, sokkal elevenebb, játékosabb, az *Orgiák* viszont címe ellenére gondolkodóbb, visszafogottabb." (*A bordal Csokonai lírájában.* Alf. 1973/11: 131. l.) A kórussal felelgető párbeszédessége rokonítja az AD. XVIII. darabjával, *A' Hafiz' sírhalmá*-val is.

A verset maga Csokonai látta el jegyzetekkel az AD/j.-ben: „Azt mondja Servius, hogy a' Görögöknél minden innepi 's áldozati szertartásokat közönségesenn Orgiáknak neveztek, mint a' Latinusoknál Cerimóniáknak; de idővel az Orgiák' neve tsak a' Bakkhus' innepeire ragadt, mellyeket, minthogy Tébásban 3 esztendőbe szoktak vala előfordúlni, Trietericaknak is mondottak, mint Virgiliusnál is láthatni: *trieterica Bacchi orgia.* (56) — [(56) Virgil. *Aen. Lib. IV. v. 301, sqq.* Lásd, a' miket erre a' helyre jegyez Servius, és Heyne, *Tom. II. pag.* 488, 489. és a' mit ír a' *Geor. L. IV. v.* 521. alá, a' hol azt is mondja, hogy *orgiorum nomine omnia sacra enthusiastica et mystica appellabantur. Tom. I. pag.* 543. Azért mondja Statius is Pieridum Orgia, *Lib. V. Silv.* 5. v. 4. talám tzélozván az Aristophanes' *Múszon orgia*jára. — Itt, ebben az én kis Versezetemben, ollyan enthusiastica Sacra tétetik magánosan Bakhusnak: és hogy mégis

Orgiának neveztem, holott ez a' szó a' dühösködéstől jön, az megeshetett, és arra mind Anákreonnál a' *Manién maneisz arisztén,* mind Horatiusnál az *An me ludit amabilis insania,* mind Erasmusnál a' *Pulcrum est insanire cum multis,* mind Kazinczynál a' *Boldog bolondoskodás* — felbátoríthatott, 's az egész dolog tsak oda megy ki, a' mit a' Diétai Múzsában így tettem vala ki: *Bolond az, barátom, a' ki okos mindég.*]" (AD/j. 53—55. l.)

1. *Liéus.* Csokonai magyarázata: „Lyaeos egy neve vólt a' többek között Bakkhusnak, mivel ő az ő bora által felszokta oldani az emberek' szívéről a' gondokat. *Lüein ta melé;* a' honnan *Lüszimelésznek* is, az az Gondoldónak neveztetett." (I. h. 54. l.).

7. *Citére.* A költő magyarázata: „Anákreonnál Cythére, Virgiliusnál Cytheréa nevet visel Vénus, Cythera nevű Szigetről, mellybe vitetődött elősször a' tsigahéjjon, 's annál fogva az ő neki szenteltetett. — Legalább a' gyenge magyar Anákreontismusban a' Czitére név szebben jön ki, mint Vénus." (I. h. 54—55. l.)

40—41. *képzetünkben | Teremthet új világot:* A gondolat rokon *A' Magánossághoz* 55—56. sorával:

Midőn teremt új dolgokat
'S a' semmiből világokat.

42. *Polimnia.* Csokonai magyarázata: „Polymnia, vagy Polyhymnia, az az sokhymnusú, vagy sokénekű, sokat éneklő, egy a' kilentz Múzsák közzűl; itt úgy adódik elő, mint a' ki különösen a' Muzsikának az Istenasszonya." (I. m. 55. l.)

Verselése

Az anakreoni versek hagyományos formájában: rímtelen negyedfeles jambusokban íródott.

320. A' pillantó Szemek

Kézirata

Tárgyalt versünk voltaképp az 1793-i *A' szerelmes szemek*-ből (TF. 66a) készült *A' szép szemek* (KK. IV. 11. l. RV.) Lilla nevére alkalmazott teljes átdolgozása. A korábbi változatok szövegét ld. Cs/ÖM. II, 84—85. és 573. l.

A LD.-ba került végső változat tisztázatát említi a Kcsj.: „№ 7° Csurgói Purizáltatás. 7. *A' pillantó Szemek.*" Ez a kézirat azonban nem maradt ránk.

Közel egykorú másolata, némileg romlott szöveggel: DériM. V. 604. 308: 276. l.

Megjelenése

Az 1797/98-i SzV/j.-n kezdőszavaival fordul elő *(Ne kínozz)* s a költő ettől fogva mindig gondolt kiadására: az 1802-i ÚK.-n az 56.: „*A' Pillantó Szemek.* — Oda."

A LD. mindhárom tervezetére fölkerült: a LD/t_1-re *Pillantó szemek* címmel a 27a helyre, az LD/t_2-re hasonlóan s végül a LD/t_3-ra a II. Könyv XXVIII. darabjaként, végleges címével: *A' Pillantó Szemek.* Ott is jelent meg, a XXVIII. versként, némi helyesírási eltéréssel a címben: 80—81. l. Mártonnál (PM., NPM.) s az őt követő kiadásokban a LD. XXV. darabja, így Toldynál is (261. h.), aki a vers „Első alakját" (változatát) is közölte *A szerelmes szemek* címmel.

Keletkezése

Bár az 1797 körüli RV. 4. műként, *A' szép szemek* címmel a második kidolgozást tartalmazza (ld. Cs/ÖM. II, 573. l.), de a SzV/j.-n — kezdő szavai szerint — már kétségkívül a végső, LD.-beli változat szerepel. Így 1797/98-ra tehetjük keletkezését.

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) 1797 első felére tették, mi azonban — minthogy a RV.-ben még a második változat fogalmazványa található — ennél későbbre: 1798-ra tennénk keletkezését, amikor *Lilla* neve s az új ciklus terve megfogamzott.

Szövegkritika

Minthogy eredeti kézirata nem maradt, kiadásunk alapja a LD.

A cím a LD/t_{1-3}-n különféle változatban szerepel, de a névelőtlen alakok bizonyára pongyolaságból kerültek oda.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Petrarcáig visszanyomozható költői közhely, amely a vers alapötletét adta, mutatja, hogy fantáziaverssel van dolgunk, amelyet csak később alkalmazott a költő komáromi kedvesére.

Oláh Gábor — konkrét utalás nélkül — antik reminiszcenciákat is látott a versben: „*A pillantó szemek* végső szaka a szívbe repült Amor gyönyörű megszemélyesítése. Lilla kökényszemei körül az apró Amorok rajmódra zsongnak [. . .] [Idézi a vers 13—18. sorát.]

Ezt szebben alig lehet kifejezni. Itt ragyog Csokonai elmúlhatatlan művészete a maga teljességében. A latin költőktől megtanulja, hogy szellem él a vízben, kőben, fában [. . .]. Csokonainál minden él a világon, él és cselekszik: élnek a *csókok* is, mint csepp kis tündérek, akik megbújnak a lánykák kék szeme sugarában [. . .]. — Ezekben a színes nyelvű Ovidius volt mestere." (CsLat. 17—18. l.)

Ugyanő egy évvel később így írt a versről: „Az érzelem átömlő melegsége, a képzeletnek a lelki élet forradalmait megtestesítő ereje s a szerkezet hármas tagozottságú kereksége emeli a Lilla dalok élére *A' pillantó szemek*-et [...]. A mai költők sokat zengenek a szerelem ostromáról, az ostromló szerelemről a nélkül, hogy költőileg érzékiteni tudnák a fogalmat. Mert az érzékítés ereje vagy gyöngesége: fokmérője a költő nagyságának. Csokonai nem sokat beszél szerelmi ostromról, hanem megjeleniti két szivnek öntudatlan csatáját olyan képekkel, melyeket a valóság háboruinak ostromából les el." (Oláh Gábor: *Csokonai és a természet — Példák a Lilla-dalokból* — Debreczeni Független Ujság. 1905. máj. 21. 1—2. l.) Később miniatürizáló „liliputi világ"-át emelte ki (Csok. 13. l.).

Maday a mozgalmas, drámai ábrázolás példájaként idézte: „Drámainak mondható költőnknek az az eljárása is, hogy lyrai darabjaiban valósággal kerüli az ünnepélyes felkészülést, nekifohászkodást; ahelyett olvasóját — in medias res ragadva — kész helyzet vagy kép elé állítja s úgy érezzük, mintha a költemény elhallgatott előzmények folytatása lenne. Így élénkül Csokonai verse nem egyszer — jelenetté. [Idézi a kezdő sorokat.]" (Maday 27—28. l.)

Kastner Jenő megnevezte a vers alapötletének szóba jöhető forrásait az európai irodalomban, s közülük Metastasio kantátája az, amelyik itt elsődlegesen gyanúba jöhet: „Ámor nyilasai, kik megostromolják a költő szívének várát, Petrarcától Guarinin keresztül (pl. XLVIII. madr.) Metastasióig (XI. Cant.) mindenütt megtalálhatók (l. *Csókok; A pillantó szemek* ...)." (ItK. 1922: 52. l.)

Gulyás József egy ál Csokonai-vers (*Kedves drága lélek* ... V.ö. Szilágyi: CsMűv. 122—131. l.) motívumaival („Ezer Cupido") vonta párhuzamba (Cs-tan. 37. l.).

Harsányi István a „Tipikus rokokó szerelmi vallomás" példájaként hivatkozott rá: „Ugyancsak szertelen rokokó-tobzódás van *A pillantó szemek*-ben. De a díszletezés mesteri. [Idézi a verset.]

Itt már hiányzik minden realitás. Tipikus rokokó szerelmi vallomás ez. Nem dalban szólal meg, hanem ilyen finomkodó, fiktív képek halmozásában. S végül is abban az illúzióban ringatja magát a költő, hogy valóban látja, hallja, amit leírt. Egész fantáziája benépesül, mindent megjelenít és megelevenít." (Rok. 35. l.).

Horváth János — Kastner megállapításaira is utalva — a rokokó miniatürizálását emelte ki a versből: „ez [értsd: ezen] egész mitológiai világocska természetének legmegfelelőbben a picinykedésben, a filigrán fantázia játékaiban remekel, igazi »actióval« frissítve fel az évszázadok óta kiaszott metaforát a Petrarca—Guarini—Metastasió-féle szívostromot." (Horváth: Csok. 46. l., Kastner, i. h.)

Waldapfel az „elcsépelt kép" költői megelevenítésére mutatott rá: „Van olyan is [a LD.-ban], amely egészen elcsépelt képet újít meg, tesz elevenné azáltal, hogy reálisan megfigyelt életjelenség magyarázatával köti össze, a kedvessel való intim együttlét elképzelésének keretében. A legbravúrosabbak

egyike »A pillantó szemek«. Lilla kökény szeme körül (már maga a jelző is egy természetesebb, népi költészet köréből kerül a mesterkélt ötlet kifejezésébe) ott zsibonganak a gonosz kis Amorok [...]." (MFelv. 282. l.) Hasonlóan vélekedett V. Szendrei is: „a Metastasio—Petrarca-féle elfénytelenedett »fakó« metaforát, a „szív-várostrom"-ot egy eredeti lírai fordulattal át tudja világítani, mikor önhumort is belelop [...]." (64. l.)

A rokokó stílus elemeit tárgyalta az erdélyi Bartha János a költemény szó- és kifejezéskincsében, képanyagában részletes verselemzésében (ld. *Kis magyar stilisztika*. Szerk. Szabó Zoltán. Bukarest, 1968. 163—164. l.). Külön is szólt a vers nagyfokú zeneiségéről (i. m. 165. l.).

Julow Viktor a lelki mozzanatok „tárgyiasítását"-n túl utalt a költemény „rokokó jellegé"-re is: „Szinte teljesen a tárgyiasításra van felépítve Csokonainak, egyébként rokokó jelleget is viselő, *A pillantó szemek* című verse, ahol a költő szívéből *vár*, reményéből *torony*, Lilla varázsából, vonzásából *ostrom*, szeméből *villám, nyíl* és *dzsida*, pillantásából *szárny* válik." (*Csokonai klasszicizmusa*. Alf. 1973/11: 83. l.)

Julowra is hivatkozva írta Baróti Dezső: „A rokokó egy másik iskolapéldájául tekintett — s amint erre Julow Viktor rámutatott, tulajdonképp a manierista örökségben gyökerező — *A pillantó szemek*et sem nehéz beilleszteünk a szenzualista igényű versek közé. Tartalmának lényege ugyanis az, hogy a lány tekintetéből, a szájacskája rózsáiból ellenállhatatlan szerelem árad a férfi felé. Az erotikus várostrom régi motívumát variáló versből rendszerint a leány szeme körül zsibongó Ámor képének játékos mitológiáját szokták észrevenni, a kétségtelenül poétikus kép kiemelése azonban mellékútra vezet, s épp a vers lényegéről tereli el a figyelmet. Ez a mitológia nem igazi már, a költői hagyományok által szentesített közlési eszköz csupán, ebben a versben épp a szerelem végzetes erejéről tett vallomás kifejezésére." (Árny. 244—245. l.)

Verselése

Az első kidolgozás föltehetőleg dallamra készült; a nehezen ritmizálható keresztrímes 10-es és 8-as sorokból formált versszakokat a költő teljesen átdolgozta jambusi lejtésű sorokká (v.ö. Cs/ÖM. II, 575. l.). Metrikai példaként maga is hivatkozott e versére Dayka Gábor műveiről írt bírálatában: HG. II, 756. l. (v.ö. Elek 105., Sinkó 316. l.).

Elek azok között a jambikus lejtésű versei között említette, amelyek „nem sokkal maradnak el a jambusi vers-ideáltól" (50., 104. l.).

Rímképlete: 11a 11a 6b 11c 11c 6b.

Jambusi lejtéséről ő maga ezt írta: „Ez a scandálás módja természet szerént, hogy nem oly tökéletes, mint a görög és Római; de van olyan, ha különb nem, mint a Német, Anglus és Olasz Versi sciolti, reimlose lamben, Trocheen etc.: legalább nyerünk vele annyi hármóniát, a mennyinek egy tökéletes Prosában meg kelletik lenni; elkerüljük a sok rövid és hosszú sylla-

báknak egymás után való tólúlásából származni szokott puhaságot, vagy göröngyösséget." (HG. II, 756. l.) A vers zeneiségéről az erdélyi Bartha János ezt írta: „Nem kis figyelmet érdemel Csokonai költeményének zenéje. Mindenekelőtt a *ne kínozz, ne hányd, ne szórj,* illetve *nem látod-é, nem-é* tiltó és tagadó szókkal kezdődő, egymást párhuzamosan követő sorok zenei hatását kell kiemelnünk. Ez egyrészt abban mutatkozik meg, hogy a párosan rímelő sor kezdő hangja, azaz szava, azonos lévén, alliterációt teremt és összecsengővé teszi a sorokat: »*Ne* kínozz Lilla! újabb ostromokkal; / *Ne* hányd olly hasgató pillantatokkal«. A később visszatérő hasonló hangú sorkezdet pedig mintegy újabb zenei impulzust ad: »*Ne* szórj, *ne* szórj újabb dsidákat ebbe«. E zeneiséget növeli a sorvégi rímek elhelyezkedése is. Az aabccb rímképletű sorok kétségtelenül szabályosan lüktető zeneiséggel telítik a költeményt. A 11 + 11 + 6 + 11 + 11 + 6 szótagos sorok váltakozása, főleg a párosan elhelyezkedő 11 (páratlan) szótagszámú sorokra rácsapó 6, azaz páros szótagszámú sor bizonyos ritmustörést eredményez, ez pedig szervesen egybesimul a játékossággal, humorral, rokokó erotikával telített tartalommal. Minthogy a váltakozás valamennyi szakaszban azonos, a vers lüktetésének zenei összhatása mindvégig töretlen marad." (I. h.)

321. Az eleven Rózsához

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa, cím nélkül: DebrK. R. 788. 6: 1b—2a. („Csokonai ereklye. 3.") (K_1); négy vsz.-os, közel egykorú másolata, *Egy Rózsához* címmel. Csokonai saját kezű javításaival: KK. III, 63ab (K_2).

A Kcsj. 1800 tájáról két kéziratát említi, a „N° 8° Nagy Octávába lévők" kötegében: „13. *Egy Rózsához* 2 ex[em]plárb[an]." A Kcsl.-n a N° 4. kötegben a 9. *Nemes bátorítás* után fordul elő *Egy Rózsához* címmel.

Az eleven ró'sa(hoz) címváltozattal a LD. szövegét másolta a „Dávidné Soltári" kötet összeírója (DériM. V. 604/308: 276. l.), valamint a DebrK. R. 809: 28b másolója.

Megjelenése

Kiadására kezdettől fogva gondolt a költő (s ez a kezdettől — ellentétben a kiadásokkal — szerintünk 1798-at jelenti, amint alább bővebben szólunk róla).

Az 1802-i ÚK.-n: „*29. Edgy Rósához.* — Oda." A LD/t_1-n: „11. ⟨*Egy Rózsához*⟩; a LD/t_2-n: *Egy Rózsához.* Végleges címét a LD/t_3-n kapta meg, ahol az I. Könyv XI. darabja: *Az eleven Rózsához.*

Így is jelent meg a LD. Első Könyvében: 35—36. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak, annyi eltéréssel, hogy a gyűjteményes kiadásokban Mártontól Kföldyn át Toldyig az anyag önkényes átrendezése folytán a X. mű a LD. Első könyvében. Vargha Balázs kiadásai pedig (ÖV.—M.) — következetlenül — *Egy Rózsához* címmel közlik a LD. szövegét.

Keletkezése

Mint volt róla szó, 1802 előtt nem fordul elő a költő címjegyzékein, az 1797/98-i SzV/j.-n sincs rajta. Ennek ellenére Toldy — talán a Rózsi-versekhez sorolva a benne előforduló *Rózsa* miatt — 1796-ra tette keletkezését: „1796. előtti. Első címe: Egy rózsához. Szójáték rózsával és kedvesével, kit Rózsának nevezett." (933. h.)

Föltehetőleg ő befolyásolta a HG. sajtó alá rendezőit is, akik szerint *Az eleven rózsához* „1796 előtt" keletkezett (HG. III, 495. l.); ugyanitt azonban az 1797-i „Átdolgozások" között is említik.

Az újabb időrendes kiadásokban (ÖV.—M.) az 1793. év terméséhez került. Ennek alapja Juhász Géza elképzelése lehetett, aki kéziratos hagyatéka szerint *Eggy rózsához* címmel a debreceni ősfogalmazványt (K_1) akarta közölni, 1793 körülre keltezve. Indoklása ennyi: „Keletkezését Toldy 1796-nál korábbi időre teszi. (T. 933. h.) Az EK.-n talán ez is a *Szerelmes panaszok* közt fordul elő. Először, ÚK. . . ." (JGk. 153. sz.)

Ennek a föltevésnek azonban semmi alapja nincs; a K_1 semmiképp nem lehet korábbi 1798-nál: kéziratán a vers előtt a *Dorottya* és *A' Füredi parton* vázlatai találhatók. De az 1798-i dunántúli eredet mellett szól az utolsó sor *rideg* szava is, amely kutatásaink szerint a Dunántúlon került Csokonai szókincsébe (v.ö. Szilágyi: CsTájsz. 182—183. l., CsMűv. 27. l., Cs/ÖM. I, 200—201. l.).

A fent előadottak alapján 1798 utolsó harmadára tehetjük a vers keletkezését.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a LD., de figyelembe vesszük a K_2 eltéréseit is; a K_2 öt vsz.-os szövege nem egyezik meg a K_1 szövegével, így Csokonai utólagos javításait is tekintetbe véve, lényegében három szövegváltozatunk van.

A kilenc vsz.-os ősfogalmazványt legcélszerűbb főváltozatként közölnünk a K_1 szerint, ahol a vsz.-ok egy része a végleges megoldásnak megfelelően meg van számozva a strófák élén. Ezt a számozást is feltüntetjük.

Mint érintettük, a K_1-en nincs *címe* a versnek, utána a LD/t_3-n *Egy Rózsához* címmel szerepelt; az összövegnek talán joggal adhatjuk ezt a címet, mivel a LD.-beli cím csak 1803 táján tűnik föl.

A K_1 szövege:

[Egy Rózsához]

〈〈 Ambra-〈izzel〉 [Az áth. szó fölé írva: *szaggal*] illatoznak
Két virító artzaid
Ró'sa-mézzel harmatoznak
Csokra termett ajkaid. 〉〉

[Az egész vsz. áth.]

Látta [Jav. ebből: *Látja*] 〈képedet〉 [Az áth. szó fölé írva: *színedet*] Citére
〈〈 Látta [Jav. ebből: *Látja*] és irígykedett [Jav. e.: *irígykedik*]
Hogy pirosló lába-vére
〈Artzodon〉 [Az áth. szó fölé írva: *képeden*] kevélykedett
[jav. ebből: *kevélykedik*] 〉〉

2. 'S mint midőn az [Jav. e.: *a*] 〈gyászos Éjjel〉
Éjtszakának
Gyász 〈... kja〉 szét terűl
És a' Hajnal' Asszonyának
〈Bibor képe〉 [Az áth. rész fölé írva: *Új pirossa*] felderűl:

3. Illy pirost ád szeg hajadnak
〈Nyiló〉 [Az áth. rész fölé írva: *Bíbor*] ortzád' hajnala;
Végy elő tükört magadnak,
'S hidd-el óh Főld' Angyala!

4. 〈〈 Hófejér [Az áth. szó fölé írva: *Hofejér*] tekintetednek
Friss tején 〈nevelkedett〉 elterjedett
Rózsa tsokrotskák [? bokrotskák] ferednek
Mellyeket Vénus szedett. 〉〉

5. Gyenge mejjed szép ölére
Ők is úgy mosolyganak
Mint 〈...〉 [Az áth. szó fölé írva: *mikor*] rózsák' tövére
Gyöngyvirágot raktanak.

1. 〈〈 Nints tavaszszal, nints se nyáron
Mint te ollyan Rózsaszál
Még nagyobb diszt nyerne Sáron,
Tsak te ott virítanál. 〉〉

8. Rozsa voltál rózsa lészel
Rózsa lám a' színed is:

Jaj de bezzeg ⟨? rosszabb⟩ [Az áth. szó fölé írva: *kínba*] tészel
Hogy ha van tövissed is.

9. ⟨⟨ Ró'sa engedd, hadd heverjek
Illatos bokrodba már,
'S Édes árnyékodba nyerjek
Fészket én rideg madár. ⟩⟩

[A egész vsz. áthúzva.]

A K_2 eltérései a LD. szövegéhez képest; címe: *Egy Rózsához*. Toldy csupán e kéziratot ismerte, a K_1-et nem; mikor a „fogalmazat" szövegváltozatait idézi, a K_2-ből idéz.

A K_2-ben nincs kp., ezért erre külön nem utalunk.

2. K_2: ***te** ollyan rozsa szál*
3. K_2: *dis**z**t*
4. K_2: ***Tsak*** A *cs* hang jelölésében a LD. nem következetes.
5. K_2: *Ro**z**sa színnel játszo**d**oznak*
6. K_2: *ar**t**zaid*
7. K_2: *Ro**z**sa mézzel*
9. K_2: ***szinedet*** (v.ö. Toldy 933. h.) *Citére* Jav. e.: ***tzitéré***
11. K_2: *lába vére*
14. K_2: ⟨*Hajnalán félöltözött*⟩ Toldy szerint — tévesen — *felköltözött* (933. h.). Az áth. sor fölé írva Csokonai kezével: ⟨*Mellyet Cypris*⟩ Az áth. sor után írva, szintén Csokonai kezével: *Hajnalán nyílásba jött*
15. K_2: *Ro**z**sa szálatskák*
16. K_2: *téj habok*

17—24. K_2: Hiányzik.

26. K_2: ***Eltető** bokrodba*
27. K_2: *'S **Kedves** árnyékodba*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ha elfogadjuk a vers 1798-i keletkezését, arra kell gondolnunk, hogy vagy Vajda Julianna iránti nosztalgiából született (hiszen még nagyon friss volt az emlék), vagy pedig fordítás, illetve szabad átdolgozása valamely idegen nyelvű versnek, de lehet afféle költői ötletre épített fantáziavers is, ahogy korábban véltük (ld. CsMűv. 291. l.).

Ferenczi valóságos Lilla-dalnak tekintette, de valamivel korábbra tehette keletkezését, mivel annak példájaként említi, hogy „Lillát még nem nyerte meg". (Csok. 78. l.)

Szauder a madár s a bokor hasonlatát Metastasióra vezette vissza: „az egyszer megragadott viszonyítás, helyzet vagy képszerűség sokszor a legfejlettebb klasszikus darabok végső változatáig variálódik költői gyakorlatában.

Így emlékezett vissza a virágbokorként képzelt szerelmesnek, s az ágai közt daloló fülemüle-önmagának kacér képére a Lilla-ciklus összeállításakor egyik szép versében. *A muzsikáló szépség*-ben, így az éltető bokor édes árnyékában fészket lelő rideg madár-önmagára *Az eleven rózsához* c. pompás dalában. Visszaemlékezett: mert először Metastasio XIII. kantátájában *(A név)* találkozott ezzel a képpel." (OlIr. 401. l.)

Sinkó ezt írta a légies könnyedségű versről: „*Az eleven rózsához* című dalban Lilla, mintha csak a *Szentivánéji álom*ból a pannón mezőkre látogató tündér volna: elbűvölve maga is bűvöl tekintetével éppúgy, mint lába nyomával [...] [Idézi a 4—5. vsz.-ot.]

A valóság itt már éterikussá válik, zenévé, mely megfoghatatlan. És követi, mintha csak sietne vissza a földre, az üde, népdalszerűen közvetlen, örvendező felismerés, helyesebben ráismerés [...]." (144. l.)

Szabó Zoltán a rokokó stílus elemeit vélte felismerni a költeményben: „A rokokó motívumok gyakran képelemek, olyan szóképek és hasonlatok építkeznek belőlük, amelyek a kellemet és játékosságot alakítják [...]. A látásképzetekre építő szóképek közül itt is — ugyanúgy, mint az elevenség alakításában — a színek a legfontosabbak, nyilván nem akármelyik, hanem a szelíd, gyöngéd hatású rózsaszín [NB: a régi nyelvben ez: 'piros'!], fehér esetleg piros, ritkábban a kék, kék-ezüst: *Rózsaszínnel* játszadoznak ... arcaid, *Hófehér* tekinteted, *Rózsaszálacskák* feredtek Tiszta *tej*habok között Szűz melled *fejér* ölére *(Az eleven rózsához)*." (*Megjegyzések Csokonai stílusáról*. NyIrK. 1966: 257. l.)

V. Szendrei olasz forrásokat említett a vers virágmotívumáról, nevezetesen a *rózsá*-ról szólva; aligha helyesen: Csokonai ezt a magyar népköltészet *rózsám* szava, ('valakinek a szeretője, kedvese') nyomán kezdte használni s ezt a nevet adta kedvesének is (*Rózsi, Rozi, Rozália* stb.); „Szerelmének virágmotívuma már az olasz fordítások nyomán kialakult *(A rózsa, A viola, Ének a tavaszhoz, Egy rózsához)*. De ezt az ornamentikát a költői lelemény harmonikusan illeszti a remekművekbe." (V. Szendrei 62. l.)

Kiss Tamás a rokokó és a népi stílus találkozására figyelmeztetett: „A rokokó olykor mesterkélt idillisége nála valódi természetességgel telik meg, a két ízlés [ti. a rokokó és a népi] spontán módon egyesül dalaiban *(Egy rózsához, A rózsabimbóhoz)*." (*Csokonai két évszázada*. It. 1973/4: 804. l.)

Baróti Dezső ehhez hasonlóan fedezi fel a rokokó s a folklór rokonságát e Csokonai-versben is: „Ugyanezt a motívumot [mint amelyet *A rózsabimbóhoz* strófáiban] bontja ki az *Egy rózsához* — a virág persze ebben is Lillával azonos. Struktúráját tekintve sok rokonságot mutat azokkal az ősrégi hagyományokban gyökerező »erotikus imádságokkal«, amelyeket általában a női test szépségének vallásos áhítatú, részletező felsorolása jellemez: Csokonai

szintén litániaszerű felsorolásban tekinti végig, s halmozza el bókok sorozatával kedvese testét. Valóságos profán litániát kapunk benne, szerelmes birtokbavételt a költészet eszközeivel. A mitológia, amelynek távolról sincs olyan nagy szerepe Csokonainál, mint a szakirodalomban unalomig idézett, de valójában alig néhány verséből vett példák nyomán gondolni lehetne, immáron csak Lilla istennőkkel vetekedő evilági emberi szépségét emeli ki." (Árny. 240—241. l.).

3. *Sáron* (bibl.): termékenységéről, virágos rétjeiről híres síkság az ókori Palesztinában. (V.ö. Toldy 933. h.) Zsoldos ezt írta e sorral kapcsolatban: „Az Énekek-éneke (Én. é. 2 : 1) hangulata ömlik el Csokonai Lilla-dalainak egyik legbájosabb, legkedvesebb alkotásán, Az eleven rózsához című költeményén ([HG.] I. 468). Lillánál szebb rózsa nincs se tavasszal, se nyáron és

Még nagyobb diszt nyerne Sáron
Csak te ott viritanál." (12. l.)

(V.ö. Szilágyi: CsMűv. 704. l.)
Az *Énekek Éneke* megfelelő helye: „1. Én Sáronnak rósája vagyok és gyöngyvirág.
2. Mint a' liliom a' tövisek között: ollyan az én Mátkám a' leányok között." (Szent Biblia ... Magyar nyelvre fordíttatott Károli Gáspár által. Basilea, 1770.)

7. Pásztory catullusi mintát keresett e sorban: „Sokszor nektárral hasonlítja a csók édességét, máskor a mézzel, ép úgy, mint Catullus. Pl. [...] midőn a csókos ajkról azt mondja:

Rózsamézzel harmatoznak
Csókra termett ajkaid". (12. l.)

9. *Citére* (gör.): Venus egyik neve; a *rózsa* különben egyike volt Venus jelképeinek.

11. *pirosló lába vére:* a monda szerint a tövisbe lépett Venus lába vére festette a rózsát biborszínűre.

13—16. Voltak, akik magyar népköltészeti hatást kerestek e sorokban: „Egy népköltészetünkben igen kedvelt hasonlat is belekerült az egyik Lilla-dalba, de átváltoztatva és népies formájából teljesen kivetkőztetve. Ez a hasonlat *Az eleven rózsához* cimü költeménynek 4-ik versszakában fordul elő: [...] A kedves rózsás-fehér arcának a tejben úszó rózsához való hasonlítása népdalaink egyik jellemző vonása." (Galamb Sándor: *A magyar népdal hatása* ... Bp., 1907. 21. l.) Pedig ez alkalmasint antik, propertiusi reminiszcencia Csokonainál, amint már Oláh Gábor utalt rá:

„Propertiusra emlékeztető kép, mint *Az eleven rózsához* c. költeményében: »Rózsaszálacskák ferednek tiszta tejhabok között.« Propertiusnál: »utque rosae puro lacte nebant folia.«" (CsLat. 13. l.) Mások — Maday, Oláh Gábor — az élénk színhatások példájaként hivatkoztak e vsz.-ra (ld. Maday 23. l., Oláh Gábor: Csok. 12. l.).

17—20. A hasonlat Ovidiusra vezethető vissza, akinél ezt olvashatta Csokonai;

„Quale rosae fulgent inter sua lilia mixtae
[Sok liliom közepett ugyanígy csak a rózsa piroslik]
(Amores II. VI. 37; a magyar fordítás forrása: Ovidius: *Amores —Szerelmek*. Bp., 1961. 73. l.)

24. *tövisk* (táj., nép.): tövis, tüske.

25—28. Mint utaltunk rá, Szauder Metastasio ihletését kereste e versszakban, pontosan a XIII. kantáta e részletének hatását: „Itt váltott át [. . .] először a fába metszett név viselője a fa vendéglátó szépségének vágyképévé. »Nem fogok énekelni, hanem ha ülvén a te árnyékod alatt . . . A te zöld leveleid között gyász ruhájú madár ne pihentesse repülését: és csak fülemile rakja ott a fészkét« (II. 2. 473. l.). Amikor aztán a *Csókok*-on dolgozott, e művének tervezetébe már epikus játék sugallatát sejtve iktatta át ugyanezt a bokor és fülemile, a szerelmes nő és költője közt áhított quiproquó-t. »Melites és Rozália kezdik a szerelem alkalmatlanságait érezni, csókolódnak és forró csókjaik között amaz fülemilévé változik, ez pedig rozsává« (II. 2. 457. l.). Végül a Lilla-ciklusban alakította ki saját életérzésének kifejezésére ezt a Metastasiótól fogva őrzött motívumot: »Rózsa! engedd hadd heverjek Éltető bokrodba' már, S édes árnyékodba' nyerjek Fészket én rideg madár!« (*Az eleven rózsához*, I. 2. 469. l.); »Vajha rózsává válhatnál, Szép Lillám! egyszeribe, S ágaid közt danoltatnál Fülemüle képibe! Oh, nem lenne a vidéken Tenálad szebb virágszál; Nem zengene a cseréken Vígabb madár nálamnál!« (A muzsikáló szépség[. . .])" (I. m. 401—402. l.; v.ö.: V. Szendrei 65—66. l.)

Verselése

A trochaikus lejtésű, keresztrímes 8/7-es versszak 1793-tól kedves formája a költőnek, kivált szerelmes verseiben (v.ö. Elek 7. l.). Elek dicsérte, hogy a vers mind a 28 sora megfelel a „lábtörvény"-nek, vagyis annak a szabálynak, hogy az első s az utolsó előtti láb mindig trocheus legyen a trochaikus sorban (ld. 58. l.).

Julow Viktor mutatott rá, hogy itt valójában szinte a „háromszoros" verselés szép példájával állunk szemben: „A rokokó melódia-szomj magya-

rázza, hogy Csokonai kialakította a vers már fokozhatatlan zengzetességét megvalósító módszert, amelyet »háromszoros«-nak nevezhetnénk: azt a nemzeti ütemes-rímes formát, amely egyúttal időmértékes versként is szabadon ritmizálható *(Egy rózsához, Ének a tavaszhoz, Miért ne innánk? Az emésztő tűz).*" (MIrT. III, 223. l.)

Dallama

Sonkoly csak újabb kori megzenésítéseiről tud: Hollósi Kornél, Szőllősy András a Molnár Antal kéziratos műveire hivatkozik (122. l.). Az a mozzanat, hogy pl. a „Dávidné Soltári" c. kéziratos gyűjtemény is tartalmazza, arra enged következtetni, hogy a maga korában is énekelték valamilyen dallamra.

322. Az Emberiség 's a' Szeretet

Kézirata

Két saját kezű kéziratát ismerjük; egyik *Bolond a' ki nem szeret* címmel az ősszöveg fogalmazványa: KK. IV, 12ab (RV. 5. sz.) (K_1); a másik későbbi átdolgozás cím nélküli fogalmazványa: DebrK. R. 788. 10: 1b. (K_2) Az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" 37. darabja, *Az Em[be]riség 's a' szeretet* címmel már erre az utóbbi átdolgozásra vonatkozik (a szóban forgó tisztázat azonban nem maradt ránk).

A K 679/II, 9a a cenzor által kifogásolt részek autográf átdolgozásait tartalmazza (K_3).

Közel egykori másolatai a K_2-nek az ÓD.-ban megjelent szövegét írták le: DPD. 284—286. l. (K_4); OSzK. Oct. Hung. 1137: 18a—19a (K_5); DériM. V. 604.308: 79—80. l. (Dávidné Soltári) (K_6); Oct. Hung. 756: 54ab (K_7); Prága, EKvt. Kubelik—Széll-gy. XXII. C. 41. č. 23: 171—173. l. (MTAK. Mf. 162/IV) (K_8); Uo. č. 24: 5—6. l. (Dalfűzér 1843.) (K_9); Vajda Julianna versesfüzete (MTAK. 11. Nota) (K_{10})

Megjelenése

A költő 1797/98-i versciklusában, a RV.-ben bukkan föl első változata, *Bolond a' ki nem szeret* címmel; ugyanitt, a SzV/j.-n kezdőszavával fordul elő, s ez még vlsz. az első kidolgozásra, a K_1-re vonatkozik; az 1802-i ÚK.-n már a második változat címe szerepel: „69. *Az Emberiség 's a' Szeretet.* — Oda." Az Mfj.-n szintén a második kidolgozás címe fordul elő: 7. 37. ⟨*Az Emberiség 's a' Szeretet*⟩.

Az 1803-i ÓD/t-ben a Második Könyv 16. verse a fent idézett végleges címével. Ott is jelent meg, de nem a XVI., hanem a XII. versként: ÓD. 97—99. l.

Mártonnál, aki önkényesen megváltoztatta az ÓD. sorrendjét (ld. PM., NPM.; v.ö. Cs/ÖM. I, 287. l.), szintén a XII., mert bár elhagyta a XI. verset, *Az én Vagyonom*-at, de a II. helyre önkényesen beiktatta a *Hívása a' Muzsának* c. művet; követte őt Kföldy is e tekintetben; Toldy az önkényes betoldásra nem vállalkozott, viszont elhagyta *Az én Vagyonom*-at (mivel az a DMM.-ban már előfordult), s így nála tárgyalt versünk a XI. az ÓD. Második könyvében.

A későbbi kiadások az ÓD. szövegén alapulnak. Az 1—5. vsz. cím és szerző nélkül, lényegtelen eltérésekkel megjelent a *Közhasznú és Mulattató Nemzeti Kalendáriom* 1831. évi kötetében.

Toldy a vers jegyzeteiben utalt a K_1 eltérő címére és néhány szövegváltozatára (ld. 941—942. h.).

Keletkezése

A Rózsi-versek ciklusának 5. darabjául szánta a költő: Rózsi halálán érzett „Borzasztó Melankoliá"-jától vesz benne búcsút (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 307 kk.).

Az RV. s az SzV/j. tanúsága szerint az első kidolgozás 1797-ben mindenképpen készen volt; a második változat fogalmazványa (K_2) ugyan egy 1798-i vers *[Már se hintó már se szánka]* kéziratának végén fordul elő, de nem lehet azzal egyidős: más az írás betűmérete, hasonló a *Rózsi' sírja felett* c. verséhez, amelyet szintén e kézirat üresen maradt lapszélére tisztázott a költő.

Ferenczi szerint „1799 tavaszán" írta a verset Csokonai (89. l.), s mivel ő az ÓD.-beli címet idézi, föl kell tételeznünk, hogy a második kidolgozásra gondolt; a HG. föltehetőleg ennek alapján keltezte 1799-re a második változatot (ld. III, 496. l.).

Az első kidolgozás az RV. korai darabjaival lehet egyidős, vagyis 1797-ben keletkezhetett; Vargha Balázs a második változatot is 1797 első felére keltezte kiadásaiban (ÖV.—M.), valószínűleg egy félreértés folytán: Juhász Géza ugyanis, aki *Bolond, a' ki nem szeret* címmel akarta közölni az összöveget (ld. JGk. 223. sz.), csupán erről az első változatról mondta, hogy „1797-es".

Minthogy a K_2 1798-i versfogalmazvány papírján, az említett fogalmazvány után fordul elő, Ferenczivel s a HG.-vel 1797 utáninak tartjuk, de szerintünk már 1798-ban is elkészülhetett az átdolgozás, a Vajda Julianna részéről ért csalódás hatása alatt, hiszen a vers alapanyaga készen volt. Ferenczi bizonyára úgy gondolta, hogy 1798 tavaszán még túl friss s eleven volt a seb egy ilyen hetyke hangú szerelemtemetéshez, azért helyezte 1799-re.

Az elmondottak alapján a tárgyalt második kidolgozás keletkezését 1798/99-re tehetjük.

Toldy ezt írta az ÓD.-beli változatot az eredeti (K_1) szövegével egybehasonlítva: „Az Ódák közt e darab egészen át van dolgozva gondolatban is, s név szerint a nyerseségek szelidítve." (941—942. h.); ez azonban túlzás: az eredeti terjedelme, mondanivalója is megmaradt, lényegében csak verselése változott: a magyaros ütemű verset trochaizálta Csokonai, amint majd alább, a verselésről szólva részletesen rámutatunk.

Legcélszerűbbnek látszott, ha az eredeti első kidolgozás szövegét fő változatként közöljük a jegyzetekben, majd a K_2 eltéréseit a kiadásunk alapjául szolgáló ÓD.-hoz képest.

Mint volt róla szó, a K_1 c í m e is más volt a K_1-ben.

A K_1 szövege:

5) *Bolond a' ki nem szeret*

[A *Bolond* első *o*-ja fölött eredetileg ékezet volt; áth.]

Fel fogadtam nem szeretek
Minden asszonyt ⟨lyányt⟩ [Az áth. szó fölé írva: *már*] ḡ [= meg]vetek
Fel fogadtam semmi Lyány
Többé rabszijjra n̄ [= nem] hány.

Azt mondtam h̄ [= hogy] bolond voltam
Míg szerelemnek hodoltam
Azt is mondtam h̄ [= hogy] bolond
A' ki erről le n̄ [= nem] mond.

Fel fogadtam h̄ [= hogy] míg élek
Egy álnokkal sem beszéllek
'S bár Heléna szeret is
Farba rúgom őtet is

Gyűlölöm ⟨az⟩ [Az áth. szó fölé írva: *mind*] egész Nemét
⟨Mert sok jámbort⟩
⟨A'⟩ Ortzáját [Jav. e: *Ortzája*] ⟨'s ? *tántzos*⟩ [Az áth. szó fölé írva: ⟨*kökény*⟩ Az áth. szó alá írva: *ráró*] szemét
Gyűlölöm, mind álnok kép,
'S még álnokabb, hogy ha szép

Fel fogadtam Földre 's égre
Hogy nem nézek több szépségre
Mert mind halálba kerül:
Meg is álltam emberül.

De bezzeg szerelem helyett
Rút gyűlölség foglalt helyet
Bánat ⟨lepett⟩ [Az áth. szó fölé írva: *jött rám*] egy nyommal
A komor únalommal.

A' fekete gondolatok
A' rettentő indúlatok
Szállották ḡ [= meg] szívemet
'S úgy gyötörtek engemet.

Az ⟨örömök⟩ [Az áth. szó fölé írva: *jó kedvek*] nyájasságok
A' tréfák és barátságok
El futottak előlem
Az öröm el tűnt tőlem.

Minden virtustól ḡ [= meg] váltam
Minden embert meg utáltam
⟨'S mint n̄ [= nem] embert⟩ [Az áth. rész fölé írva: *S már egészen*], el lepe
A' fekete sárepe

Borzasztó Melankolia
Főfájás Hypochondria
'S minden a' mi szerelem
Egyre tsatázott velem.

Elmém szinte meg bódúla,
És már kitsinybe is múla
Hogy fejembe n̄ [= nem] lövék
De még is észre jövék.

Észre jövék, észre vettem
Hogy én bolond gombát ettem
's Felkiálték [← Olvashatatlan szóból jav.]: Grátzia
Grátzia szép Cypria.

Már ⟨szép Lyánkák⟩ [Az áth. szó fölé írva: *véletek*] helyet váltok:
Óh szép Lyánkák 's így kiáltok:
Mind bolond ki n̄ [= nem] szeret
Vágasson magán eret.

A K_2 szövegeltérései az ÓD.-hoz képest; a K_2-ben nincs címe a versnek.

1—3. K_2: Kp. n.
3. K_2: *F. [= Fel] fogadtam*

4. K_2: *n̄ [= nem]*
6. K_2: Kp. n.
8. K_2: *A' ki* ***rajtok fel*** *nem mond.*
9. K_2: *F. [= Fel] fogadtam,* ***míg tsak élek***
10. K_2: ***asszonnyal*** *sem beszéllek,*
11. K_2: *Heléna ⟨kedvel⟩* [Az áth. szó fölé írva: *volna*] *is*
12. K_2: ***Farba rugnám aztat*** *is.*
13. K_2: ***bűvös*** *nemével*
14. K_2: Kp. n.
15. K_2: *Gyűlölöm mn̄d [= mind]* kp. n.
16. K_2: *tsalfább,* Az ÓD.-t e szerint em.
17. K_2: *F. [= Fel]* Kp. n.
18. K_2: Kp. n.
19. K_2: ***éltemb̄*** [= ***éltembe***]
20. K_2: ***'S a meg is lett***
21. K_2: ***úmalommal*** Az ÓD.-t e szerint em.
22. K_2: Kp. n.
23. K_2: *'s A' szerelmes* Jav. e.: *A' szerelmes ⟨. . .⟩* Az olvashatatlan szótag fölé beszúrva: *kény*
25. K_2: *megszűne* Kp. n.
26. K_2: *eltűne* Kp. n.
27. K_2: ***Száz*** *setétes*

29; 30. K_2: Kp. n.

33—34. K_2: *Ember gyülölésbe estem*
Semmi virtust nem kerestem

35. K_2: *'S már* Jav. e.: ***És*** *már*
36. K_2: ***A'*** *sárepe* A K-ban is ki van hagyva a jelző helye.

37—38. K_2: Kp. n.

38. K_2: *kevésb̄ [= kevésbe]*
39. K_2: *H. [= Hogy] [. . .] n̄ [= nem]*
40. K_2: *Még is*
41. K_2: *hála*
K_2: *észre vettem* Kp. n.
42. K_2: ***H****ogy* A *H* más betűből jav.
43. K_2: *'S f. [= fel] kiáltók: Grátzia!*
44. K_2: *⟨Adj kegyel⟩ Megbotsass szép Cipria.*
45. K_2: *ők ⟨? aldott⟩* ***angyal*** Kp. n.
46. K_2: *H. [= Hogy] [. . .] éljek.*
47. K_2: ***P****isztolom'*
48. K_2: ***tsókolom.*** Az ÓD. itt következetlen *cs*-s helyesírását e szerint em.

47—48. K_3: ***Pisztolom tőltetlen már.*** —
Jobbom jobbotokra vár.

49. K_2: Kp. n.

50. K_2: *Szép* ***Leánykák***
51. K_2: *Md̄ [= Mind] [...] n̄ [= nem]*
52. K_2: Idézőjel nincs.

Az ÓD.-ban e vsz.-ok első sorai kezdődnek bekezdéssel; a K_1 s a K_2 szövegében azonban a 3. s a 4. sor van beljebb kezdve az 1—2.-hoz képest. Az ÓD. föltehetően technikai okokból — helyszűke miatt — tért el a költő eredeti szándékától.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

„Farba rúgás" címmel egy hasonló kezdetű s hasonló tárgyú vers: „Felfogadtam az Egeknek / Soha többé szerelmednek / Rabja nem leszek ...": Oct. Hung. 73: 146ab; Oct. Hung. 49: 107b—108a.

Az eredetileg a RV.-be szánt vers ciklusbeli szerepével e kötet sajtó alá rendezője foglalkozott részletesen (CsMűv. 307—311. l.); a RV.-ben helyénvaló lett volna a búskomorsággal való leszámolás, a LD.-ba azonban ez nem illett bele, ezért is maradt ki onnan a második változat, s került végül az ÓD.-ba.

Haraszti nem a tervezett ciklus szempontjából vizsgálta a verset: életrajzi nyomokat keresett benne, s még némi nemzetkarakterológiai vonásokat is fölfedezni vélt a sorokban: „Szomorúságát az a dacos jó kedv váltja fel, mely a magyar jellemnek lényeges vonása" — írja, bőven idézve a költeményből. (148. l.)

Ferenczi — noha tudnia kellett a lényegében azonos tárgyú s hangulatú RV.-beli, 1797-es kidolgozásról — mintegy új verset látva benne, az 1799. év életrajzi vonatkozásaira figyelt: „[az] 1799 tavaszán írt *Az emberiség s a szeretet* költeménye szerint a sötét embergyülölet öngyilkos gondolatokat sugott neki" (89. l.).

Horváth János fölfedezte a versben a népdalszerű elemeket: „Egy-két költeményében népdalszerű intonációra bukkanunk. Így Az emberiség s a szeretet című[ben] [...] de a továbbiakban e népdal-témának sok tekintetben irodalmias kifejtésévé válik az elég hosszú dal." (IrNép. 78. l.).

Klenner szintén „népdalszerűségét" emelte ki (34. l.), s Vargha Balázs hasonlóan, de ő inkább helyzetdalt látott benne, habár személyes vonatkozásait sem tagadta: „Vidám versei helyzetdalok, elképzelt szereplőkkel, de sokszor megcse[n]dül bennük a líra, a személyes élmény, az öngúny [idézi a 10—14. vsz.-ot]." (CsVM. 77—78. l.)

Juhász Géza — külön utalva az első kidolgozásra — ugyancsak a vers népi realizmusát hangsúlyozta: „ha Csokonai 1797—98-as verseit nézzük, a *Bolond, aki nem szeret* (*Az emberiség és a szeretet* korábbi változata) nemcsak közvetlenségben, hanem indulata nyers kifejezésében is Petőfi népi realizmusát előlegezi ..." (*Csokonai dunántúli klasszicizmusa*. Alf. 1963/11: 69. l.).

Verselése

Elek a „Nagyobbára ütemezhető trochaikus versek" sorában említette (51. l.). Horváth János leírta pontosan képletét is, csak azt nem jelezte, hogy a sorok párosríműek: „Megemlítek két trochaizált képletet is; az egyiket — 8, 8, 7, 7 — Csokonainak Az emberiség s a szeretet ... című verse képviselheti." (MVers 226. l.)

Dallama

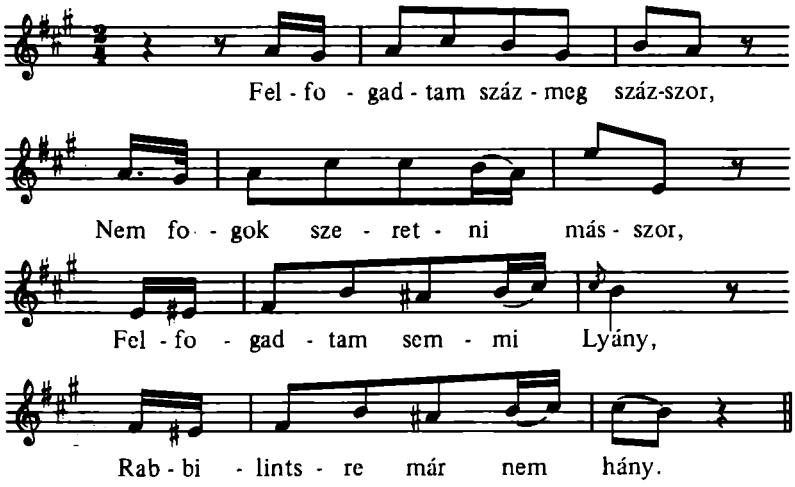
Kottája Márton 1813-i Csokonai-kiadásának (PM.) III. kötetében, a függelékben. Megtalálható az 1836-i Márkus István-ék.-ben is; OSzK. Ms. Mus. 2300: 10. l.

Márton alapján ismertette a zenei szakirodalom: „Igen valószínű, hogy az 1813-as bécsi Csokonai-kiadás zenemellékletében szereplő »Felfogadtam száz meg százszor« (Az emberiség s a szeretet), melynek a palota-stílusból fakadt dallama sokkalta találóbb, mint a későbbi Spech-féle megzenésítés, és a »Gyenge rózsabokor kesereg búvában« (Egy vén fának árnyékában régen szenvedő rózsafa) népies hatást tükröző dallama előbb volt meg a versnél, vagyis, hogy itt is — kedveltetés végett — ismert nótára húzta versét a költő." (Molnár A.: CsMűdal. 10. l.) Ugyanitt Molnár Antal e dallam egyéb lelőhelyeit is fölsorolta: „Auróra 1814. »Felfogadtam száz meg százszor« (Ugyanez Bartalus: Magyar Orpheus 134. o., Bartalus: Magyar népdalok VII. 29. sz. és Mátray: A magyar népdalok egyetemes gyűjteménye I. 23.)." (I. m. 21. l.) Az Auróra *1814.* évfolyama azonban elírás: az irodalmi almanach Kisfaludy Károly szerkesztésében 1822-ben indult, amint erre Major Ervin már rámutatott, mikor tárgyalt versünk Farkas Ferenc *Énekeljünk Cypriánnak!* (Bp., 1953.) c. dalfüzetében Molnár Imre előszavával, a füzet 7. darabjaként megjelent: „A 7. sz. dalnál a kiadók elmulasztották jelezni, hogy milyen változtatásokat eszközöltek az először Márton József által közölt (1813) dallamon. Tévesen történik hivatkozás az Auróra 1813-i [!] évfolyamára; Kisfaludy Károly évkönyvei tudvalevőleg 1822-ben indultak csak meg! Egyébként ez a dallam az Auróra egyik kötetében sem található: ez a hivatkozás Bartalus tévedésének — *Magy. népd.* VII.: 59. l. — kritikátlan átvétele. Az 1813-as évszám természetesen Márton József Csokonai-kiadására vonatkozik! Bartalus a *Magyar Orpheus* című gyűjteményében (1869) még helyesen jelölte meg a forrást! — A 13 versszakból álló Csokonai-költeményből ötöt közöltek a kiadók (1., 2., 6., 10. és 12.)" (Major Ervin: *Csokonai és a magyar zene.* Új Zenei Szemle. 1954/12: 40—41. l.) Ennek ellenére Molnár később is ezt írta: „Negyedik kategória volna: a *költő* alkalmaz utólag vagy szerez dallamot kész versére. Ilyet gyanítunk t.k. az Auróra folyóirat 1814-es évfolyama során lekottázottban a »Felfogadtam száz- meg százszor«-hoz. [!]" (NyDall. 103. l.) (Megjegyzendő, hogy magáról Csokonai verséről azt tartotta, hogy „Nyilván kész dallamra készülhetett..."; ld. uo.)

Sonkoly a Márton kottáján kívül Almási „Magyar Dalnok"-ára Bartalus és Mátray Gábor lejegyzésére is utalt, az utóbbiról megjegyezve, hogy változat (123. l.).

Sonkolyt Benkő András némiképp helyesbítve ezt írta: „Almásinál (II. 40) a szöveg 13 × 4 sor. Dallama egyetlen hangnyi eltéréssel, a kötőjelek feltüntetésével, más értékű előkékkel, azonos Márton 1813-i közlésével (CSVMM III. k. Függelék). Sonkolynál téves az Almásira való utalás." (NyIrK. 1963: 95. l.)

Kottáját Márton kiadása alapján közöljük:

323. A' Poétákban lakó Istenség [II.]

Kézirata

Saját kezű, cím nélküli fogalmazványa: KK. I, 1a. Ennek a második változatnak egyéb kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Mióta 1797/98-ban fölkerült kezdőszavával a SzV/j.-re, a költő foglalkozott kiadása tervével. Az ÚK.-n a 41. helyen így fordul elő: „A' Poétákba lakó Istenség. — Epigr."

A LD. mindhárom tervezetén megtalálható: a LD/t_{1-2}-n *Poétákba vō [= való] Istē [= Istenség]* címmel.

A LD/t_3-n az I. Könyv X. darabja, végleges címével. Így került be a LD.-ba is: 33—34. l.; Mártonnál (PM., NPM.) s az őt követő kiadásokban (Kföldy, Toldy), a IX. sorszámú.

Keletkezése

Toldy, aki csak a LD.-beli II. kidolgozást közölte, a vers jegyzeteiben azt írta, hogy „1794 előtti" (933. h.); de ez csak az I. kidolgozásra vonatkozhat. Ugyanitt utalt az „első fogalmazat" eltéréseire. A LD. verseit kronologizáló későbbi kiadások — ÖV.—M. — 1803-ra tették keletkezését. Ennek azonban ellene mond, hogy kezdőszava szerint az 1797/98-i SzV/j.-n már kétségtelenül ott van. Mindenesetre érdekes, hogy az 1797/98-i RV.-ben a második kidolgozás található, de „Neve — Rózsika" zárósorral.

Így ennek a *Lilla* nevét említő változatnak 1797/98-ra, vagy valamivel későbbre kell tennünk keletkezését.

Szövegkritika

Csak egy kéziratát ismerjük, az autográf fogalmazványt. Ebben nincs címe. A címet — ahogy az egész főszöveget — LD. nyomán közüljük.

Az első kidolgozás szövegét s kéziratát ld. Cs/ÖM. II, 76. l.

1. K: Az első szó nincs kiemelve.
2. K: *h̄ [= hogy]*
4. K: *A'* Más betűből jav.
6. K: *lelkeinkbe* A sor után a vsz. végét jelző vízszintes vonás.
7. K: *⟨felőletek⟩ én rólatok*
8. K: *Illy ⟨tsudát⟩* Az áth. szó fölé írva: *erőt n̄ [= nem]*
10. K: *Ám de kezd eggy Isteni*
12. K: A vsz. végén vízszintes vonal.
13. K: *Verselők! ⟨tsak egy sem is verselő⟩* Az áth. rész fölé írva: *ő gyújtja meg*
14. K: ***Lelkemet,** 's ⟨akkor ḡ⟩* Az áth. rész fölé írva: *l̄s [= tsak] úgy*
18. K: ***Gyujtja?** — LILLA ő!*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Gaál László a verset a Lilla-élménybe illesztette, nem tudván, hogy az első változat már évekkel korábban megszületett: „A szerelem ollyan mint a szerentse, — és alkalom, ha igen korán jön se használható, ha nagyon későn akkor se —. És mint a bor mely betölt örömmel s fő fájást is okozhat. — A szerelem Cs.-t mint maga mondja: poetává tette. (A' mi lelkemnek hevét szerzé Lilla ő) de egyszersmind polgári életére nézve egészen megzavarta annyira hogy rendesen helyre állania — rövid életébe nem jutott ideje."

(CsEml. 442. l.). Ferenczi már tudott arról, hogy később átdolgozott változat került a LD.-ba: „Lillát még nem nyerte meg. Ezt bizonyítják az átdolgozott dalok is [...] / *A poétákban lakó istenség*" (78. l.).

Juhász Géza az 1793-i első változatot — ahol az utolsó sorban *Lilla* neve helyén még *Beldonna* szerepelt, Weszprémi Juliannára próbálta vonatkoztatni (ld. It. 1953: 448. l.); a második kidolgozással ezt már nem lehetett megtenni: a K szövegében is a *LILLA* név olvasható.

A két változattal foglalkozott e kötet sajtó alá rendezője is (ld. Cs/Műv. 309–310. l.).

Verselése

Az átalakításkor Csokonai trochaizálta költeményét (v.ö. Elek 105. l.). Különben megtartotta az eredeti vers sorainak szótagszámát s rímelését; rímképlete: 7a 7a 5b 7c 7c 5b.

324. Egy háládatlanhoz

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 84a—85a.

A költő kézirathagyatékában a Kcsj.-n a „N° 8° Nagy Octávában lévők" kötegben a 7.: *Egy háládatlanhoz*. Ez azonos a Mfj. 8: 7. tételeként szereplő kézirattal.

A KK. Fasc. N° 4. N° 4 *Egy Háládatlanhoz* c. verse azonos a KK. III. kézirattal.

Közel egykorú másolatai: OSzK. Oct. Hung. 756: 18b—19a (46^{dik} Dall., az ÓD. nyomán: annak 1—2 s 6—7. vsz.-a); továbbá: OSzK. Oct. Hung. 1137: 19a—21a; DebrK. R. 2730: 120. l.

Megjelenés

Keltezése szerint 1799 januárjában készült, s bizonyára a Lilla-élmény újabb, keserű fordulatának hatása alatt, mégsem a LD.-ba került, ahová csak nem illett, hanem az ÓD/t-be: a Második Könyv 21. verse ott az *Egy Háládatlanhoz*. Így jelent meg az ÓD.-ban, de nem a XXI., hanem a XVII. versként (116—119. l.).

A későbbi kiadások ezen alapulnak; Mártonnál a (PM., NPM.) s az őt követő kiadásokban (Toldy, Kföldy) azonban — az ÓD. anyagának önkényes megváltoztatása folytán — nem a XVII., hanem a XVI. verse.

Keletkezése

Azon kevés Csokonai-versek egyike, amelyeket a költő pontosan keltezett: *„Fordítottam Csökölben. Januárb̄ [= Januárban]. 15 d̄ [= die] Ā [= Anno] 1799."*

A cím is jelzi, hogy fordítás: *Dal. Olaszból.* Mindennek ellenére Vargha Balázs kiadásaiban — ÖV.—M. — érthetetlenül „Németből" készült fordításként szerepel.

Szövegkritika

A vers c í m e a K-ban: eredetileg ez volt: *Dal. Olaszból.* Alatta kétszer aláhúzva az ÓD.-ba belekerült cím. Toldy azt írta a vers jegyzetében, hogy „E dal önkezű kézirata e címet viseli: »XVIII. Dal. Olaszból«". (942. h.) Az eredeti cím fölött valóban ott a XVIII. szám, de ez vagy az olasz eredeti sorszáma volt, vagy pedig Csokonai sorszámozása kötettervéhez vagy kéziratjegyzékeihez.

A Ktl.-n a *Háládatlanhoz* nagy kezdőbetűvel szerepel; mi a K. s az ÓD. szerint kis kezdőbetűvel közöljük. Kiadásunk alapja az ÓD.

1. K: ⟨*Hagyj*⟩ *Távozz tőlem*
2. K: E sor 3. sorként, s * utal tulajdonképpeni helyére.
8. *Melly* A szókezdő betű más betűből jav.
9. K: ⟨*elszakadván*⟩ *elbomolván*
12. K: *sohajtozom.*
13. K: *mivel* Más szóból jav.
15. K: *n̄* [= *nem*]
16. K: *n̄* [= *nem*]
17. K: ⟨*Fut*⟩ *A'* Jav. e.: *a'* Az *is* a sor fölé beszúrva.
18. K: A sor elé beszorítva: *Fut* Az *A'* *a'*-ból jav.
19. K: *h̄* [= *hogy*]
25. K: *Meg*⟨*fagy*⟩ Az áth. szó fölé írva, későbbi javításként: *hül*
26. K: ⟨*szörnyű pártolásod*⟩ Az áth. rész fölé írva, vlsz. későbbi javításként: *kegyetlen voltodról*
27. K: ⟨*kegyetlen*⟩ Az áth. szó fölé írva, vlsz. későbbi javításként: *n̄* [= *nem*] *véltt*
28. K: ⟨*Eszembe jutsz*⟩ Az áth. szó fölé írva, vlsz. későbbi javításként: *Emlékezem,*
29. K: ⟨*Riválisom*⟩ Az áth. szó fölé írva, vlsz. későbbi javításként: *Irígyemet*
30. K: *h̄* [= *hogy*]
32. K: *Meg vet*
33. K: *Meg vallom*
34. K: *Szíved*⟨*et*⟩'

36. K: Az *a'* utólag beszúrva a sor fölé. ⟨*szálla*⟩ az áth. szó fölé írva, vlsz. későbbi javításként: *jön*
37. K: *És* Jav. e.: *'S* ⟨*hogy*⟩ ⟨*ha*⟩ [← Más szóból jav.] ⟨*osztán néha távoznál*⟩ Az áth. rész fölé írva: *azután némelykor*
38. K: *ḡ* [= *meg*]*szemlélélek,*
39. K: *Mingyárt* A *ki* a sor fölé beszúrva. *szabad*⟨*na*⟩ *a' lélek,*
41. K: *azt* Jav. e.: *én?*
42. K: Az *a'* beszúrva a sor fölé. ⟨*biborszinéhez*⟩ *bíborához* Vlsz. későbbi jav.
43. Az *a'* utóbb beszúrva a sor fölé; ⟨*fejérihez*⟩ *havához* Vlsz. későbbi jav.
45. K: *Rósa* ⟨...⟩ A törölt, olvashatatlan szó fölé írva: *vagy*, vlsz. későbbi jav.-ként. *de* ⟨*töviss*⟩ *tüske* = Jav. e. ? *tüskés termő* Vlsz. későbbi jav.
47. K: *hűségedk̄* [= *hűségednek*] A *k̄* utólag beszorítva. *tartatlan* Jav. e.: *állhatatlan*
48. K: ⟨*Fejére*⟩ *Hószine* Vlsz. utólag jav.
49. K: *háládatlan!* A szó eleje olvashatatlan szóból jav.
50. K: *Távozz!* ⟨*ha velem így tettél*⟩ Az áth. rész fölé írva, vlsz. későbbi jav.-ként: *szerethetsz miattam,*
51. K: *Én* A sor elejére szúrva, vlsz. későbbi jav.-ként. *mi* jav. e.: *Ami*
53. K: ⟨*egy színnek termett*⟩ Az áth. rész fölé írva: *arányos* Vlsz. későbbi jav., ahogy a sor végére írt *szívem* is.
55. K: ⟨*Szivem*⟩ *Változna* Jav. e.: *változna*
56. A K-ban az utolsó három szó aláhúzással kiemelve.

Tárgyi magyarázatok

Bizonyára nem független Vajda Julianna 1798 tavaszán történt férjhezmenetelétől; családása hatása alatt választhatta lefordításra a költő a szóban forgó olasz verset, amelynek eredetijét nem ismerjük. Toldy ugyan utalt jegyzeteiben fordítás voltára, s Haraszti is fölvetette az olasz eredet kérdését (EPhK. 1905: 357. l.) és a HG. szintén megjegyezte a vers jegyzetében, hogy „Cs. olaszból fordította Csökölön ..." (I, 430. l), mindeddig nem derült fény eredetijére.

A „*Dal*" megjelölés szerint olasz *Canzone* lehetett az eredeti mű: hogy kitől, még tisztázásra vár.

Ha a K. nem jelezné is, erőltetett nyelvtani megoldásai (pl. „dallásától / Fut a' szerelmes Szírennek; / Mert tudja, hogy mérges ennek / Dallja ...") akkor is elárulnák, hogy fordítás.

Pásztory — figyelmen kívül hagyva, hogy fordításról van szó — Catullus LXXII. versével hozta összefüggésbe (35—36. l.), de a fölvetett rokonság legföljebb a római költő s az ismeretlen olasz poéta műve között állhatott fenn.

Vargha Balázs foglalkozott csak részletesebben a verssel, minthogy Juhász Géza téves föltevése alapján ezt a fordítást is a Csokonai s Földiné Weszprémi Julianna alaptalan szerelmi idilljének bizonyítékaként kezelte, figyelmen kívül hagyva 1799-i keletkezését is: „A Rozália-ügy Csokonai harcos felvilágosodott világnézetével egy időben fejlődik ki. Ez is élezi az ellentmondást a sanyarú kollégiumi diákélet és a nagyranőtt költő igényei között. Mikor a Kollégiumban kiállt, hogy búcsúbeszédét elmondja, akkor talán már meg is történt a búcsúzása »Rozáliától«. »Egy háládatlanhoz« írt verse búcsúvers, ha nem is feltétlenül az utolsó. Ezt a verset nem is sorolta a Lilla-ciklusba. Az Ódák között húzódott meg mint talányos, életrajzi adatokkal meg nem világított költemény. Személyes vonatkozásait azért sem keresték, mert valószínűleg idegen eredeti nyomán készült. [Idézi a 4—7. vsz.-ot.]

Az elhagyott szerelmes súlyos szavai verselésben, nyelvtani szerkesztésében is páratlanul súlyosak, tömörek. Modern ez a vers, merészen eldobja a hagyományos szerelmi költészetnek minden szóvirágát, érzelmes áradozását. De ugyanakkor a magyar lírai költészet addigi legerősebb hagyományának, Balassi költészetének folytatása és továbbfejlesztése." (CsVM. 54—55. l.)

Ezt, láthatón Pándi Pál is elfogadta, ahogy még azt is, hogy „németből átdolgozott" verssel van dolgunk: „A megismert poéták bátoríthatták őt, adhattak neki ösztönzést és motívumot, felszabadítóan hathattak lírikusi leleményességére; a fordításba a maga eredetiségét belepréselő költő nem keveset köszönhetett külországi versíróknak (gondoljunk például arra, hogy olyan emlékezetes verse, mint a németből átdolgozott *Egy háládatlanhoz*, tulajdonképpen *eredeti* vallomás!)." (*„A tihanyi ekhóhoz". Jegyzetek Csokonai Vitéz Mihály költeményéről.* Kortárs. 1973/9: 1474. l., továbbá: *Miért szép?* Bp., 1975: 103. l.)

34. *heven* (poet. lic.): forrón, hevesen.
46. *illatatlan* (poet. lic.): illattalan.
47. *tartatlan* (poet. lic.): nem tartós, múlékony.
53. *arányos* (rég.): célirányos, egyenes.
56. A zárómondatot Csokonai stílusának „kiméletlen szókimondása" példái között idézte Szabó Zoltán (ld. NyIrK. 1966: 253. l.).

Verselése

Az olasz verset, amely talán jambikus stanzákból állt, Csokonai ütemes magyar versben fordította, föltehetőn az eredetinek megfelelő bonyolult rímelhelyezéssel. Horváth János „Nyolcas és hetes más-más [nem Faludiféle] kombinációi" sorában említette (IrNép. 75. l.). Elek ezt írta róla: „ütemes sorváltozatainak van egy fajtája, mely mintha rácáfolna a költő hibátlan ütemérzékébe vetett hitünkre s éppen ezért felhívja magára a figyelmet, de határozott és öntudatos — bár ritka — előfordulása egyúttal a jelenség szorgosabb vizsgálatára is ösztönöz. Ez a már említett ötszótagos ütem, mely

egy háromszótagossal párosulva a »Szegény Zsuzsi a táborozáskor« strófáinak 3. és 4. sorát alkotja. Hogy e helyütt nem véletlen botlásról, vagy gyenge verselésről van szó, bizonyítja a következetes keresztülvitel, de hogy mindenesetre a költő számára is rendkívüli, sőt természetes érzékének nem egészen jóleső jelenséggel van dolgunk, tanusítja a ritka előfordulás. Az említett versen kívül alig egynéhány fordításában jön elő (pl. Egy háládatlanhoz), továbbá nagyobb arányúlag egy félig-medddig eredeti versében: *Az éjnek istenihez.*" (32. l.)

Rímképlete:

8a 8b 8b 7c 8d 8e 8e 7c

325. [Pál napjára]

Kézirata

Saját kezű tisztázata a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában, ahová 1979-ben került vásárlás útján. Jelzete: V. 4525/2; 1 f.

E kézirat föltehetően azonos azzal, amely a Csokonai halálának centenáriumán rendezett emlékkiállításra érkezett Debrecenbe, „Csépán József jákói földbirtokos hagyatékából". (Debreczeni Független Ujság. 1905. ápr. 23. 6. l.) Az egykorú tájékoztatásból az is kiderül, hogy „Agoston [!] József királyi tanácsos" kölcsönözte oda a kéziratot Budapestről.

Az emlékkiállítást együttesen rendezte a Református Kollégium Nagykönyvtára s „Csokonai-ereklyetár"-a és a Csokonai-Kör. De nem került ezek egyikének tulajdonába sem az évforduló után: a Nagykönyvtár Csokonai-ereklyéi közt nem szerepel, s Barcsa János 1908-i Csokonai-repertóriuma sem említi (v.ö. ItK. 1908: 95—111. l.).

Az autográf kéziratot a neves gyűjtő, Ernst Lajos szerezhette meg, mivel a PIM-ben őrzött unikum bal alsó sarkában gumibélyegzős lenyomat található: „Ernst Lajos gyűjteménye". (Utána föltehetőleg az egykori gyűjteményi jelzet, tollal bejegyezve: *XII. 144.*)

Csokonai kéziratleltárain, címjegyzékein nincs nyoma.

Hitelessége

Annak, hogy Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, csak az lehet az oka, hogy az alkalmi rögtönzést nem szánta kiadásra.

Már a Debreczeni Független Ujság *„Csokonay V. Mihály, m. k."* aláírással közölte a verset az idézett helyen; az autográf kéziraton valóban ez az aláírás található.

Megjelenése

A verset — mint érintettük — a Debreczeni Független Ujság említett száma be is mutatta, a következő bevezetéssel: „Csokonai sajátkezü irásával egy köszöntő vers — két strófás — Pál napjára Csurgó, Csépán József jákói földbirtokos hagyatékából. Összesen 22 drb könyv s egy drb kézirat: Az eredeti kéziratos vers igy szól ..."

A későbbi kutatók figyelmét elkerülte ez a közlemény, úgyhogy a vers kimaradt a HG., az FK. köteteiből, s az ÖV.—ÖV². és a MM. sem vett róla tudomást.

Csokonai születésének 200. évfordulóján e kötet sajtó alá rendezője közölte újra, magyarázatokkal *Ismeretlen és elfelejtett Csokonai-szövegek s életrajzi vonatkozásaik* c. tanulmányában (ItK. 1973: 726—727. l.), majd a következő évben Csokonai dunántúli tájszógyűjtéséről szóló munkájában (ld. CsTájsz. 26. l.), s 1981-i tanulmánykötetében (CsMűv. 209—210. l.), ahol a közben előkerült autográf hasonmását is bemutatta (11. melléklet). Ezek nyomán belekerült Vargha Balázs újabb kiadásaiba is (NKl.—M.) a Debreczeni Független Újság által közzétett szöveg, amely azonban az eredeti kézirattól központozásában s helyesírásában is némileg eltér. Hitelesen e kiadásunkban jelenik meg először.

Keletkezése

A kézirat provenienciája, valamint a somogyi tájnyelv parodisztikus használata a versben kétségtelenné teszi, hogy Csokonai somogyi tartózkodása idején keletkezett. Korábban azt írtuk, hogy az 1799. jún. 13-i *Antal napjára* című névnapi köszöntőt követően 1799. jún. 29-én, Péter-Pál napján készült (ItK. 1973: 727. l.), később azonban ezt helyesbítettük, mivel a versben „Pálfordulás"-ról van szó, világos, hogy a Pál napi vers a hivatalos „Pál fordulása" napján, jan. 25-én keletkezhetett (ld. CsMűv. 210. l., v. ö. Szilágyi F.: *Sokféle neveknek magyarázatja*. Bp., 1987. 46—47. l.); keletkezési évül annak idején az 1800-as évszámot adtuk meg, amit Vargha Balázs kiadásai, a NKl. s a M. is átvették. 1800 januárjában Csokonai még a Dunántúlon, Csurgón tartózkodott, csak március végén indult hazafelé. A vers somogyi nyelvjárási paródiája azonban inkább arra mutat, hogy még Csurgóra kerülése előtt, a „rengeteg Somogyság"-ban írhatta meg versét, 1799-ben, amikor a *Kata napra* készült köszöntő hasonló tájnyelvi paródiáit (v. ö. kötetünk **340.** versével). Az 1799. jan. 25-i keletkezés mellett szól az is, hogy a kézirat a jákói Csépán család birtokába került, s a jákói Csépán Istvánnal, „a' Festeticsek Fiscalisa"-val (v. ö. KazLev. II, 19. l.). Csokonai személyes kapcsolatban volt. 1800 januárjában a költő már Csurgón tartózkodott. Jákó viszont — ahol a vers ünnepeltje tartózkodhatott — Csököly tőszomszédságában van. (Csokonai és a Csépán család kapcsolatát illetően ld. Boros Dezső:

Adalékok Csokonai csurgói tanársághoz StudLit. VII [1969], 95—96. l., ill. kötetünkben a **316.**, *Kifakadás* c. vers jegyzeteit.)

Ezek szerint a Pál-napi köszöntő hihetőbben 1799. jan. 25-én íródott.

Szövegkritika

A Debreczeni Független Újság 1905. évi szövegközlése nem egészen betűhív. Kiadásunk alapja az autográf kézirat, de a következőkben utalunk az 1905-i szövegközlésre is, amelynek hibái tovább öröklődtek a kidásokba.

A versnek a kéziratban nincs c í m e, már csak azért sem, mivel afféle verses levélke lehetett, amelyben a meghívott kimenti távolmaradását s egyben gratulál az ünnepeltnek. A cím tőlünk származik, Csokonai egyéb névnapi köszöntőjének mintájára.

A következőkben felsoroljuk a Debreczeni Független Ujság szövegközlésének (Sz_1) eltéréseit:

1. Sz_1: *megfordultak [. . .] Pálok,*
2. Sz_1: *Melyet*
4. Sz_1: *csak hogy innen hazul*
5. Sz_1: *Pál ur!*
6. Sz_1: *fordulóján fordulást*
7. Sz_1: *urak*
8. Sz_1: *csak*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a kézirat a jákói földbirtokos Csépán Józseftől került Ágoston József birtokába.

A Csépán család Somogy megyei volt: egyik tagja, Csépán (Cseppán, Csépány) István bekerült az irodalomba is: Kazinczyval levelezett (ld. KazLev. I—II.) s verseit az Orpheus is közölte; írt egy szomorújátékot Zrínyi Miklósról, a szigetvári hősről, s ez 1790-ben Komáromban meg is jelent; ugyanebben az évben egy újévi verse s egy Trenck-fordítás is (ld. Szinnyei: MÍrók.). Nagy Iván Fényes Elekre hivatkozva azt írja, hogy a birtokos nemes család borsodi eredetű; ugyanitt említi, „Györgyfalvi Csépán István jogtudós s táblabíró"-t, aki „Somogy vármegyében Jákóban lakott meghalt 1830-ki febr. 15-kén. (Ld. Nagy Iván: *Magyarország családai*. IV. Pest, 1858. 132. l.) Szinnyei szerint a „komáromi ev. ref. kurátor fia" volt, s tudjuk, hogy verseit — köztük Blumauer-fordítását — nem kisebb ember, mint id. Ráday Gedeon közvetítette Kazinczyhoz (ld. KazLev. II, 98, 104. l.).

Csokonai azonban már előbb is ismerhette: 1776-tól debreceni diák volt, 1780. máj. 2-án végezte a IV. akadémiai évfolyamot, Szoboszlón volt rektor, 1783-ban, majd az anyakönyvi bejegyzés szerint is ügyvéd lett (ld. Thury II, 326., 254. l.; v. ö. CsEml. 631. l.).

Csokonai mint csurgói tanár is kapcsolatba került vele, mivel ref. egyházmegyei gondnok volt Somogyban. 1801 februárjában már Nagybajomban lakott: Sárközy István írta Nagybajomból Csokonainak 1801. febr. 24-én, hogy „Cseppány Fiscalis Ur el-hagyván a' Grofot és Csurgot itt lakik." (CsEml. 92. l.) Gaál László följegyzései szerint: „tetszett is a Csokonai szorgalma és tanítás modja a Grófnak, annyira, hogy bár a Császári meghívásába szinte ő is bele egyezett, még is Cséppán Istvánnak, a maga Csurgói Fiskalisának és Sárközy Istvánnak (meghittjének és attyafiának —) azon hajlandóságát ki jelentené mi szerint nekie Csokonai annyira tetszik hogy ennek a rendes Professorságnak el fogadására fel szóllíttatni akarná" (CsEml. 423. l.). S Csépán István is egyike volt azoknak, akik felkérték Csokonait, hogy Császári Lósy Pál hazaérkeztéig vállalja el a tanítást (ld. uo. 430., 438. l.).

A családnak szerepelt még egy tagja Csokonai életében: Csépán János, alsoki (csurgói) prédikátor (v.ö. CsEml. 430—431., 433. l.). E családhoz tartozhatott az a Csépán József jákói földbirtokos, akinek birtokába jutott Csokonai névnapi versének tisztázata, föltehetőleg még a költő somogyi tartózkodása idején.

A vers korábbi közlésekor (akkor még az autográf nem volt ismeretes) azt írtuk, hogy Csépán Jánost, aki Csokonai tanári megbízatása előtt kocsin járt be Alsokról Csurgóra tanítani, névnapján Csokonai diákjaival felköszöntötte, akárcsak Pausis Antal csurgói tiszttartót; az Antal-napi köszöntő (*Antal napjára* — ld. kötetünk **336.** versét) szövege is ránk maradt. (Ld. ItK. 1973: 727. l.) A továbbiakban az idézett helyen még ez olvasható: „A verses levélből [ti. a *Pál napjára* c. köszöntő szövegéből] kiderül, hogy a címzett valószínűleg nem csurgói lakos volt, s úgy látszik, Csokonai kevésbé függött tőle hivatalában, mint az alsoki lelkésztől vagy a csurgói tiszttartótól: egyébként bizonyára kórussal üdvözölte volna őt is. (Különben mentegeti magát azzal is, hogy elfeledkezett a névnapról.) Egy kérdés marad még hátra: ki lehetett a vers címzettje? Az ironikus céllal használt régies Zrínyi-strófa, a somogyi tájnyelv célzatos használata *(hazul, menek)* arra mutat, hogy nem valami főrangú személy volt az ünnepelt, hanem a költő szűkebb somogyi baráti körének tagja. Gaál László visszaemlékezéseiben a somogyiak közül csak egy *Pál* keresztnevűt említ, Budai Pált, a kadarkúti református papnak, Budai Istvánnak testvérét, a csokonyai (csokonyavisontai) lelkészt, később csurgói tanítót. Lehetséges, hogy ő volt a vers címzettje, bár e tréfás kis névnapi rögtönzésnél a címzettnek nincs is túl nagy jelentősége."

1. *megfordúltak igazán a Pálok:* utalás jan. 25-re a Saulusból megtért — megfordult — Paulus: Pál apostol emléknapjára, amely egyben fontos időjárásjelző, időváltozást jelentő nap is (v.ö. Szilágyi F.: *Sokféle neveknek magyarázatja*. Bp., 1987. 46—47. l.).
4. *hazúl* (táj.): hazulról — somogyi tájnyelvi használatban (v.ö. Szilágyi: CsTájsz. 26. l.).
6. *fordúlást ejtenek:* egy fordulót tesznek, vagyis táncolnak.
8. *menek* (táj.): a köznyelvi *megyek* somogyi nyelvjárási alakja.

Verselése

Régies négyes rímű Zrínyi-strófákban íródott, amilyet Csokonai már korábban is csak többnyire kedélyes ironizáló, játékosan archaizáló céllal használt. (V. ö. Cs/ÖM. I, 507. l. és Juhász: Cs-tan. 324. l.)

326. [Somogyi kázus]

Kézirata

Saját kezű tintaírású fogalmazványa: PIM V. 2880 (K_1); az egykorú préselt, piros papírkötésű füzet közepén zöld színű szív, benne nyomtatott betűkkel: *Csokonai Vitéz Mihály Versei.* Mérete: 202 × 245 mm. A borító belső (hátsó) oldalán a Növedéknapló száma a beszerzés keltével: 148/1960. Ez az előzéklap hátlapján is megismétlődik. Az előzéklap után a 2a oldalon kezdődik a vers, utána a 2b s a 3a oldal üres, majd a 3b oldalon, az eredetihez viszonyítva fordított helyzetben ez a közel egykorú, tintával írt bejegyzés található: *Csokonainak tulajdon maga keze írása és munkája.* A vers a 4a oldalon folytatódik, de nem a soron következő, hanem a befejező része; éppen ezért a kézirat felső szélén *III.* utal erre, minthogy a kézirat *I.*-gyel kezdődik. A folytatás *II.* sorszámmal az 5b oldalon lelhető fel, a 4b s 5a oldal üres. A kézirat nyilvánvalóan azonos azzal az eredeti fogalmazvánnyal, amelyet Barla Szabó János visontai (csokonyavisontai) ref. lelkész ismertetett 1857-ben: „Ekkor [a közlő szerint 1800-ban, helyesen: 1799-ben] készíté Csokonai ezen versezetet, mely hogy rögtönzött, mutatják az eredeti írásban látható kitörlések, mely most a pesti ev. ref. papnövelde könyvtárának van szánva: mint szinte az is, hogy azon ív papír, melyre az eredeti írva van, hozzá minden kivágás nélkül egészben jött: még pedig mint most is látható — oly formán, hogy a költő beírván az első lapot, nem vágta ki az ívet, s nem a következett lapra, hanem az utolsóra írt, s midőn ez is betelt, az ív közepét nyitá fel s ott folytatá írását." (Barla Szabó János: *Csokonai Vitéz Mihály.* Kalauz. 1857. 17. sz. [okt. 24.] 259. l.) A „pesti ev. ref. papnövelde könyvtárába" — vagyis a Ráday Gyűjteménybe — szánt kéziratot 1960-ban vásárolta meg a PIM, katalóguscédulája szerint Szentjóbi Szabó Zoltántól.

Ez az eredeti fogalmazvány (K_1) 74 soros, két sorral hosszabb, mint a HG.-tól a mai kiadásokig közölt szövegek, amelyekben egyébként is sok a téves olvasat, szövegromlás.

Barla Szabó közleményében a kéziratról még ez olvasható: „Többen leirták ezen versezetet azon igérettel, hogy valamely lapban ki fogják nyomatni; mivel pedig hitem szerint még ez nem történt, szives készséggel nyújtom át e verset hőse unokájának, s örömmel egyezvén azon előttem nyilvánított kívánságába, hogy ezen versezet valamely lapban kinyomassék*. — [* Ezen unokától, ifjú Kiss Bálint theologustól kaptuk mi is ezen versezetet. Szerk.]" (I. h.)

Az eredeti fogalmazványról készített hiteles másolat, amely még Csokonai törléseit is feltüntette, a debreceni Ref. Kollégium Nagykönyvtárában található: DebrK. R 969. (K_2). Miként a K_1, ez is cím nélküli, s a kézirat elején — későbbi kézzel — ez a cím olvasható: *„[A csökmői sárkány eleje] — Bálint napi köszöntő."* Ezek téves azonosítások, Fekete—Szabó szerint „Egykorú másolat. 4 ff. 270 × 220 mm Oláh Gábor nyomán a csökmői sárkány históriája címmel tartották számon korábban." (I. m. 178. l.) A verset a szóban forgó bibliográfia — föltehetően a HG. nyomán — *A somogyi kázus* címmel, s *1779*-es téves keltezéssel regisztrálta.

A későbbi másolatokban egy címmel ellátott, romlott szövegű s rövidebb — 72 soros — változat szerepel (noha Barla Szabó János a Kalauzban a teljes szöveget közölte).

Somogyi Casus címmel volt meg Ágoston János 1820-i lappangó gyűjteményében (ld. Kabos Ede: *Egy kéziratgyűjtemény e század elejéről.* Koszoru. 1884. 48. sz. 763. l.) (K_3). Hasonlóan található Barla Szabó János 1824-ben összeírt kéziratos kötetében is; erről ezt írta ismertetésében Balassa József: „Szintén névnapi alkalomra készült a *Somogyi casus* cz. költemény, mely kéziratban eléggé elterjedt, s ma is sokan ismerik." (Balassa József: *Verseskönyv a század elejéről.* ItK. 1895: 312. l.) A jelenleg a DériM. Irodalmi Adattárában található kéziratos gyűjteményben *Cs.V.M.* névbetűkkel fordul elő: X. 75.841: 88b—91b. (K_4)

A csonka, romlott szövegű változatot őrző, közel egykorú másolatok még a XIX. sz. elejéről: OSzK. Oct. Hung. 395: 13a—14a (K_5); továbbá a Tömöri Pál-gyűjt.: Debrecen EKvt. Ms. 109/1: 105—109. l. (K_6) s a debreceni magántulajdonban levő Győri Lajos-gy. (55—61. l.) (K_7) A Prágai EKvt. Kubelik-Széll-gyűjteményében levő „Elegyes dolgok" c. gyűjteményben *Cs.V.M.* névbetűkkel szintén a rövidebb változat fordul elő: MTA Mf. 162/I, 389—391. l. (K_8). *Somogyi casus Cs. V. M. által* címmel megtalálható a vers rövidebb, 1—38 szoros változata Barla Szabó János 1831-ben Csurgón összeírt kéziratos kötetében, a 45. s 51. oldalon. (Barla-Szabó Péter tulajdonában, Budapesten; a kötetet Barla-Szabó Eszter szívességéből használhattam.) (K_9)

Megjelenése

A helyi vonatkozású alkalmi verset a költő nem szánta kiadásra; nem szerepel versjegyzékein.

Toldy kezdősorával lajstromozta, alkalmasint a K_5 alapján, amelyet ő „Piros codex" címen emlegetett: „Tegnap Csököl és Hedrahely csaknem üstökbe kapott. Tréfás történet." (Toldy/j 93)

Toldy maga a verset nem adta ki: először Barla Szabó János közölte 1857-ben a Kalauz idézett számában (258—259. l.).

A későbbi kiadások ezt a hiteles első közlést nem vették figyelembe; először a HG. adta ki kötetben, a Toldy/j-re utalva (II, 248. l.), s minden bizonnyal a Toldy által is ismert K_5 alapján.

A későbbi kiadások a M.-ig a HG. hibás szövegét ismételték.

Keletkezése

A helyi történetet előadó tréfás névnapi vers keletkezéséről Barla Szabó János — nyilván a versbeli Kiss Bálint teológus unokájának szóbeli közlésére is támaszkodva — a következőket adta elő: *„Csokonai Vitéz Mihály azon versezetének ismertetése, melyet néhai Kiss Bálint ur csökli lelkész névnapjára irt.* Csokonai V. Mihály írta ezen versezetet 1800-dik évben, midőn leginkább N. Bajomban (Somogy megyében) boldogult nagyságos Sárközy István, — de gyakran Gigében is esperes néhai Szentgyörgyi István urnál tartózkodott, mint ezt az azon korból élők közül többen állítják, s a versezet ezen sora is: »Vigadozzunk mint tegnap s tegnap előtt Gigében« bizonyítni látszik. —

Csököl igen közel fekszik Gigéhez, s a Csökölbe Bálint napra elment Szentgyörgyi Csokonait is elvitte magával." (Kalauz 1857: 259. l.) Majd a vers keletkezésének körülményeiről még ezt írja: „épen névnapon délelőtt az étkek készítésével foglalkozott nők közt — mint értesülve vagyok — a cseléd szobában írta. Mert az akkori igen kicsiny s szoros paplakban számos férfiak közt irni még bajosabb lett volna, mint fürge nők társaságában, hol láthatott a szép Lillához hasonló arcot, mely őt versírás közben buzdította.

Ki kevéssé ismeri is a költészetet: tudja hogy a névnapi versezetek készítésére a költő többnyire csekély anyagot talál, melyből dolgozni nem nagy kedve lehet. Csokonai azonban igen ügyesen felhasználta az akkori körülményeket, s oly művet állított elő, mely kitűnő az ily nemüek között, s nyilván mutatja mennyire ügyes volt Csokonai a kedvgerjesztésben s mások megnevettetésében."

Az évszám tekintetében azonban téved a közlő: Csokonai 1799. máj. 1-től 1800. febr. végéig Csurgón tanított, s így e versét 1799-ben írhatta csak Csökölyben, Bálint napján, vagyis febr. 14-én.

Szövegkritika

Bár Barla Szabó János 1857-ben már lényegében a K_1 teljes, 74 soros hiteles szövegét adta közre (néhány kisebb félreolvasással), a kiadások — mint utaltunk rá — a HG.-tól a M.-ig — a rövidebb, 72 soros és erősen romlott szövegű másolatokat vették alapul. A következőkben csak a kiadások súlyosabb, feltűnő szövegromlásaira utalunk. A vers teljes, hiteles szövege kiadásunkban jelenik meg először.

Mint volt róla szó, az autográf K_1-ben s az erről készült K_2-ben sem volt címe az alkalmi versnek, s nincs a K_5-ben sem. A *Somogyi Casus* cím Ágoston János 1820-i, majd Barla Szabó József 1824-i másolatgyűjteményében fordul elő, s így szerepel a K_{6-8}-ban is. A latinos helyesírású címet a HG. változtatta magyarossá s ezt a későbbi kiadások átvették: mi is megtartjuk az általánosan elfogadott s használt címet.

1. K_1: ⟨*egymással öszve*⟩ Az áth. szavak fölé írva: *szinte üstökbe*. A másolatokban s a kiadásokban: ***csaknem*** *üstökbe*

2. K_1: ⟨*engedni*⟩ *botsátni* Másolatok, kiadások: *engedni*
K_1: *másikk̄ [= másiknak]*
3. K_1: *h̄ [= hogy] egymásnak* Jav. e. *egymástól? n̄ [= nem]*
4. K_1: *Bótra* em. Jav. e.: *Do [? rongra] valaskára* HG.—M.: *balaskára*
5. K_1: *ḡȳ [= nagy* [...] ⟨*eb*⟩ *eb-rendébe,*
Kal.—HG.: *rendȗbe*
6. HG.—M.: *Szintén úgy, mint mikor erdőt*
7—8. A K_1-ben e két sor fordított sorrendben szerepel, s + jel utal a végleges megoldásra.
7. K_1: *felpálinkázot* em.
HG.—M.: *polgár*
10. HG.—M.: *beizentek*
12. K_1: *n̄ [= nem]*
15. K_1: *Azzal* ⟨*ők is kardra*⟩ [Az áth. rész fölé írva: *botra*] *kelt*⟨*ek*⟩ *a' falu;* ⟨*és Csököl ellenére*⟩ *több segítséget kére*
HG.—M.: *Ezzel* [...] *Csökölnek ellenére*
16. K_1: *Kovátsitól és Gigétől* **3** *Csökölnek ellenére* A *3.* valamint hurkolt vonal utal a két félsor cseréjére.
18. K_1: *pḡ [= pedig]*
19. K_1: *h̄ [= hogy]*
22. K_1: *n̄ [= nem] botsátjátok*
23—24. E két sor a K_2-ben s a Kalauzban is megvan, de hiányzik a többi másolatból s kiadásból.
25. K_1: ⟨*Mellynek*⟩ Föléje írva: *Ahol pozdorján* ⟨*tengődik*⟩ [Föléje írva: *rágódik*] *md̄ [= mind] anyja md̄ [= mind]*
26. K_1: ⟨*síró*⟩ *ro'son teng=leng* ⟨*menne lakni*⟩ *menne*
28. K_1: *Csökölbe;* ⟨*Hedrahelyen*⟩ Fölé írva: *a' Visnyei* Az *ist guter Wein* alá van húzva.
HG.—M.: *De Csökölben a visnyei is guter Wein, mert a sincs.*
29. K_1: ⟨*Jó kender*⟩ *Minden* [...] *helységünkk̄ [= helységünknek]*
HG.—M.: *határunknak*
30. K_1: *h̄ [= hogy]*
31—32. E sorpár eredetileg a 27—28. lett volna a K_1-ben, de a bal lapszélen a költő 1) 2) 3) számozással a jelenlegi 27—28 (nála: *1*), a 29—30 (nála: *2*) és a jelenlegi, *3*-as számmal jelölt sorpárt fölcserélte.
31. K_1: *De* A sor elejére beszúrva.
32. K_1: *Mert* ⟨*mind*⟩ [...] ⟨*jó egy*⟩ *derék*
34. K_1: *sokat n̄ [= nem] felelgetek*
HG.—M.: *kendtek* [...] *nem sokat felelgetek*
35—36. A sorpár elején *1)* szám utal arra, hogy helyet cserél a 37—38. sorpárral.
35. K_1: *tš [= tsak]*
36. K_1: *emberk̄ [= embernek]*

E szakasz végén, a lap közepén *2* szám utalt eredetileg a vers következő, második részére, de a költő utóbb áthúzta.

37. K_1: *„Ha ⟨ketek . . .⟩ eltarthatk̄ [= eltarthatnak] egy papot* Beszúrva: *ketek*
HG.—M.: *kentek*
38. K_1: *⟨Miköztünk⟩ Csökölbe sem hal ḡ [= meg]*
HG.—M.: *Nálunk sem hal ám meg éhen, mert elég*
39. HG.—M.: ***kelt** volna*
40. K_1: *az a' Nimfa* A sor éppen a hajtásnál van; elképzelhető esetleg *egy szép Nimpha* olvasat is; a K_2-ben, amelynek másolója még jobb állapotban láthatta a K_1-et *az a' Nympha*, s hasonlóan a Kalauzban.
HG.—M.: *egy szép nimfa szállt le*
41. K_1: *mñ [= minden]*
43. HG.—M.: *rozsólisos*
44. K_1: *szemmel⟨. . . . . .⟩* Az áth. olvashatatlan szó fölé írva: *ḡ [= meg] nézte*
45. K_1: *Bírákk̄ [= Bíráknak]*
46. K_1: *Atyákk̄ [= Atyáknak]*
HG.—M.: *Hogy mi már a végezése*
47. K_1: *fejek⟨k̄⟩' ⟨akar⟩ intézetén ⟨jobb⟩ ḡ [= meg⟩ nyugodni*
HG.—M.: *nyugodjatok meg készen*
48. HG.—M.: *Ugy is [. . .] száz paraszt és mit tészen?*
50. HG.—M.: *kézenfogva*
52. K_1: *⟨'S⟩ Mind*
HG.—M.: *két fél*
53. HG.—M.: *azt most*
54. HG.—M.: ***ilyet***
55. HG.—M.: *világ**ban***
56. K_1: *⟨egész⟩ kedves*
HG.—M.: *édes házad [. . .] boldogságba**n!***
57. K_1: *Élj⟨en⟩ sokáig ⟨élj vídámon . . . . . .⟩* Az áth. rész fölé írva: *hiv Pároddal ⟨nagyra Esztered⟩ nagyot nöjjön Esztered*
58. K_1: ha *ḡ [= meg] nyered.*
HG.—M.: *Kedves csemetéd*
60. HG.—M.: *sat(öbbi)*
61. K_1: *⟨Mert⟩* [Föléje írva: *Úgy is*] *h̄ [= hogy] ⟨a' Pa⟩*
62. K_1: *Azzal* Olvashatatlan szóból jav.
64. K_1: *Vigadozzunk* Jav. e.: *Vigadgozzunk, ⟨mi⟩*
65. HG.—M.: *legközele**bb** [. . .] **glázlija***
66. HG.—M.: *s mondja ezt velem*
68. K_1: *mellyk̄* [= *mellynek*] [. . .] *n̄* [= *nem*]
HG.—M.: *már te többé*
69. K_1: *kivánja ⟨néked⟩ az*

70. K_1: ⟨*Alul*⟩ Az áth. szó fölé írva: *A' melly egész él⟨e⟩tedbe*
HG.—M.:*M e l l y egész életedbe*

71. K': *ezt* Olvashatatlan szóból jav.
73. K_1: *mñēk* [= *mindenek*]
Kalauz HG.—M.: *kivánják* A K_2-ben is *kiáltják*
74. HG.—M.: *Bálint! kedvesid*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers anekdotikus hátterét Gaál László vázolta följegyzéseiben, anélkül, hogy Csokonai versére utalt volna. Ezek szerint a költő 1798 március elején érkezett a volt debreceni diák s hedrehelyi iskolamester, Szokolai Dániel társaságában Somogyba, Csökölybe, ahol az agyvérzést kapott öreg pap, Nagy Gergely vejével, az egykori Debreceni diák Kis Bálinttal lelkészkedett, de Gaál szerint Nagy Gergely éppen 1798 tavaszán „által hurczolkodott Csurgóra". (CsEml. 425. l.) A továbbiakban a „somogyi kázus"-t illetően ezt írja Gaál László: „Kis Bálint minekutánna mintegy 10 éveken át folytonossan Csökölben paposkodott, az öregebb papok erányában azt rendelték, hogy Ő menne Hedrahelyre, a Hedrahelyi pedig kit Elek-nek hivtak — Csökölbe. A Csere megtörtént; de egy év mulva a Csökliek Kis Bálintot vissza kivánták, és mivel az illető Hatóság kéréseket nem tellyesítette — Templomjokat be zárták és se magok közzül senki, se a pap is Elek — abba be nem mehetett — és ez a scandalum meg nem szünt — míg Kis Bálintot nékiek vissza nem adták — a' ki nálok egész haláláig meg is maradt." (CsEml. i. h.)

Mindehhez Takáts Gyula még ezt fűzte kiegészítésül: „az arisztokratikus egyházi vezetőség nem vette figyelembe a kálvinista köznép akaratát, kívánságait. Sőt egyenesen rossz néven vette például egyes személyek népszerűségét. Így volt ez Szokolay és Kis Bálint esetében is, akit Csökölyben — Gaál szavaival alátámasztva feltevésemet —, mint »erős termetű és nagyszavú« prédikátort igen kedveltek Csökölyben. Ám Szent Györgyiék áthelyeztették Hedrehelyre. Ennek következménye volt a csökölyiek »skandaluma«. [...] Ezt írta meg Csokonai a *Somogyi kázus*ban, hogy versének népi hangjánál maradjak, igen szőrmentében simogatva a lázadás és lázítás határán mozgó esetet. Ahogy a *Dorottyá*ban, úgy a *Somogyi kázus*ban is igen óvatosan kellett bánnia a költői témákkal. Pedig jól ismerte, mi feszül az adók, a robot és a katonafogdosás terhei közt nyögő népben. Nemcsak ismerte, de le is írta a *Jövendölés*ben." (*Csokonai Somogyban*. PIMÉvk. 1963: 39—40. l.)

A verssel, minthogy csak igen későn, 1922-ben jelent meg kötetben (bár 1857-ben, mint láttuk, a Kalauzban már világot látott), s mivel helyi vonatkozású alkalmi mű (amelyet Csokonai nem is szánt kiadásra), a szakirodalomban keveset foglalkoztak.

Haraszti ennyit írt róla (az akadémiai kézirattár anyagára hivatkozva): „Visszatérő jó kedvének jele a Kis Bálint nevenapjára szóló köszöntője:

Csököl és Hedrahely csaknem üstökbe kapott.

Egyikse akarván engedni másiknak a papot stbi, — mely tréfásan verseli fel a két falu versengését, mit egy leszálló nympha oszlat el, a ki Kisnek gratulatiót recitál." (144. l.)

Mivel Gulyás József sem az autográf fogalmazványt, sem Barla Szabó János 1857-i közlését nem ismerte, a vers hitelességének kérdéséhez a *Dorotytya* párhuzamos helyére utalt (ld. Gulyás: Cs-tan. 37. l.), ugyanő *Népi és folklorisztikus elemek Csokonai műveiben* c. tanulmányában utalt a népi falucsúfolók s a [*Somogyi kázus*] kapcsolatára (ld. Ethn. 1924: 152. l.).

A vers egyes somogyi tájszavaival a kötet sajtó alá rendezője foglalkozott (ld. Szilágyi: CsTájsz.); alább hivatkozunk megállapításaira.

1. *üstök* (nép., rég.): haj(zat).
4. *Valaska* (nép., rég.): pásztorbalta (v.ö. Szilágyi: CsTájsz. 149—150. l.).
5. *eb-rendébe* (nép., rég.): eb módjára, acsarogva.
7. *Pogár*, polgár (táj.): földműves, paraszt (ld. Szilágyi: CsTájsz. 127—128. l.).
9. *Kadarkút:* somogyi helység.
14. *Deputatus* (lat.): követ, küldött.
jó húszat nyomtatának: húsz botütést mérettek.
18. *mérész* (táj.): merész.
25. *Fránya* (táj.): gonosz, manó (v.ö. Szilágyi i. m. 159—160. l.).
27. *kotyonfitty* (nép.): haszontalan, semmirevaló.
28. *visnyei:* gyengébb minőségű rossz bor (v.ö. Gulyás: Cs-tan. 4. l.).
ist guter Wein (ném.): jó bor.
Sitty: ?
33. *ketek* (táj.): kendtek (v.ö. Szilágyi: i. m. 98—104. l.).
43. *Rosolis* (lat.: *ros solis*): erős szeszes ital.
44. *Fama-volat* (lat.): 'a hír röpül'.
A latin kifejezéssel kapcsolatban Gulyás József ezt írta: „*Magyar verseiben* is elhelyez olykor egy-egy latin kifejezést, mely valamelyik klasszikustól való. Pl. a Somogyi kázusban [...] s a Dorotytyába[n] [...] az Aeneis III. 121. s[.] VIII. 534. s alapján a »*Fama volat*«-ot. (Őmaga az Aen. IV. 174. sorra hivatkozik, de ott az »it fama« kifejezés olvasható.)" (Cs-tan. 26—27. l.).
45. *mind a' két-fél* (rég.): mind a két felen (oldalon) álló.
58. *Tsimota* (táj.): csemete, gyerek (v.ö. Szilágyi i. m. 77—80. l.).
Ádámra üssön, majd ha meg nyered (tréf.): fiú legyen, ha megszületik.
64. A K_1-ben e sorhoz ez a lapalji megjegyzés csatlakozik (idegen kézzel írva): „hol akkor dislocatio tartatott (: vagyis egyházi személyeket rendező gyűlés.:)".
65. *klázli* (táj.): üveg (boros) pohár (vö. Szilágyi i. m. 178—180. l.).

68. *Catedra* (gör.—lat.): szószék.
pök (rég., nép.): köp. Ezzel kapcsolatban írta Barla Szabó János: „... Ki megbotránkozik, hogy ezen versezetben, hogy ugy szóljak — aljas kifejezésekre is talál, minő: »A melynek katedrájában te már többé nem pököl,« ne felejtse, hogy ez névnapra volt írva, s Csokonai célja volt másokat nevetségre indítani, s ily alkalommal ez nem rossz cél." (Kalauz. 1857. 77. sz. okt. 24. 259. l.).

Verselése

Csokonai Horváth Ádámtól tanult jellegzetes „15 lábú" páros rímű epikus formájában íródott; erről a formáról írta Elek (a jegyzetekben utalva az itt tárgyalt versre is): „Külön kell megemlékeznünk [...] a négyütemű 15-ös (4+4+4+3) összetett képletéről, melynek epikus jellegét felismervén, három költői levélben, két orációban, három tréfás elbeszélő versben és három köszöntőben alkalmazza Csokonai szakozatlanul s párrímekkel összefűzve." (41. l. v.ö. 100.l.)

Megjegyzendő, hogy az eredeti kéziratban Csokonai minden második sort bekezdéssel írt, de a kiadások erre nem voltak tekintettel; mi természetesen a költő eredeti eljárása szerint tördeltük a sorokat.

327. [Második emberkort ...]

Horátziusból. [Epod. 16.]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa ugyanabban a kék mintás fedelű kis füzetben, amelyben a másik Horatius-fordítás, a *[Melly emberre születtekor ...]* található: KK. IV, 3ab. Más kéziratát nem ismerjük, bár Csokonai kéziratleltárai közül előfordul a Kcsj.-n a „N° 11° Rongyosok" kötegében: „12. *Altera jam teritur &.*" Ez föltehetőleg azonos az autográf fogalmazvánnyal, mivel ugyanitt a 11. számon *Quem tu Melpomene* utalással a *[Melly emberre születtekor ...]* kezdetű Horatius-óda fordul elő, s mint utaltunk rá, a két fordítás együtt található a KK. IV. kék mintás kis füzetében.

Domby is tudott a költő Horatius-fordításairól (ld. VII. l.).

Megjelenése

Kézirat- s címjegyzékei szerint Csokonai készült a fordítás kiadására. Először az 1802-i ÚK.-n tűnik föl: „92 *Altera jam teritur.*" Az Mfj.-n az „Apró fordítások" sorában található: 8: 12. *Altera jam teritur &.*

A költő életében nem jelent meg. Először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek" Második könyvében (771—773. h.), a két utolsó sort — olvashatatlanságuk miatt — Virág Benedek fordításából pótolva.

Hasonlóan járt el a HG. s a FK. is, Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) viszont a Virág Benedektől kölcsönzött sorokat elhagyták.

Keletkezése

Az 1800—1801 körüli Kcsj.-n már előfordul. Tárgya szerint akkor készülhetett, mikor Napóleon francia serege a Dunántúl nyugati végeit is fenyegette, vagyis 1798/99-ben.

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek" egész Második könyvét — ahol ezt a verset is közölte — 1796-ra keltezte, s ezt még a FK. is átvette, ill. megtartotta. Vargha Balázs 1798-ból származtatta, s ezt kell reálisabbnak tartanunk, megengedve, hogy esetleg 1799-ben készült.

Szövegkritika

Toldy ezzel a címmel adta ki: *A római néphez.* A cím alatt pedig közölte a latin eredeti adatait: „Hor. Epod. 16." A HG. (II, 89. l.) ehhez hasonlóan járt el (csak helyesírásában tért el Toldytól). Vargha Balázs is átvette a címet, de alatta csak ennyit közölt: *Horatius* (ld. MM.).

5. K: ⟨? *sok küzdési*⟩ Az áth. rész fölé írva: *irígy virtussa*
6. K: *az* em. ⟨*hitetlen változó*⟩ Az áth. szavak fölé írva: *naponként hitszegő*
7. K: *még ḡ [= meg]*
8. K: *HAnnibal* Toldy *Annibal* alakot közölt, s az a HG.-n át a FK.-ig tovább öröklődött, noha a latin eredetiben is *Hannibal* olvasható. Vargha Balázs állította vissza az ÖV.-ben a helyes alakot.
10. K: *földünket* ⟨*ismét*⟩ *a'*
11. K: *Pernyéin* Jav. e.: *Pernyéiken*
13. K: *látás!* ⟨*csontját*⟩ Az áth. szó fölé írva: *tetemit*
K: *szétszorja* em.
14. K: *Mellyeknek* Jav.: *Mellyen át* [...] *szél* Jav. e.: *szelek*
17. K: *Leg*⟨*helyesebb szándék*⟩ [Az áth. rész fölé írva: *derekabb mód lessz*] *hogy* ⟨? *sem*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *mint a'*] *Fótzesi* ⟨*város*⟩ Az áth. szó fölé írva: *népség*
20. K: *Disznóknak* A szó kezdőbetűje más betűből jav.
21. K: *vagy merre* ⟨*az elszánt*⟩ Az áth. rész fölé írva: *vezérel*
22. K: ⟨*Notus*⟩ *A' pajkos*
23. K: *Tetszik* A sor fölé írva: *e?*
25. K: *esküdjünk: h̄ [= hogy]* ⟨*senki is vissza ne jöjjön*⟩ Az áth. rész fölé írva: *bün legyen haza térni;* A ritmus miatt em., ahogyan már Toldy is.
26. K: *f̄. [= fel] n̄ [= nem]*
28. K: *Matinus*⟨*k̄*⟩ *[= Matinus*⟨*nak*⟩*]*

29. K: *Vagyha* em.
30. K: *'s ⟨példátlan ösztön⟩* Az áth. rész fölé írva: *olly tsuda szerelmek*
33. K: *Vagy ⟨hogy fel se vesszük⟩* Az áth. rész fölé írva: *ha oroszlántól a' [...] ḡ [= meg] n̄ [= nem]*
35. K: *mindent* [Jav. e.: *mindezt*] A sor fölé szúrva: *el* [...] *⟨mellyek⟩* Az áth. szó fölé írva: *hogy* [...] *térő* Jav. e. ? *térve*
36. K: *Kedvünk ⟨ne légyen⟩* Az áth. szó fölé írva: *elessék* [...] *el* Jav. e. ? *itt ⟨azt⟩* Az áth. szó fölé írva: *mind*
37. K: A kp.-ban a hiányzó vesszőket értelemszerűen em.
42. K: *Szigetek és* Ritmikai okokból már Toldy *s*-re em. *felé.* Értelemszerűen em.
46. K: *gyásszin* Már Toldy em.
51. K: *n̄ [= nem] bőgnek*
53. K: *látunk* Toldytól kezdve a kiadásokban mindmáig *láttunk*, noha a latin eredeti szerint is az előbbi a helyes.
55. K: *n̄ [= nem] aszalják*
57. K: *Árgi* A kiadásokban Toldytól fogva: *Argi*
58. K: *járt* A kiadásokban Toldytól; *jára*
59. K: *Zsidoni* A kiadásokban, Toldytól kezdve: *Sidoni*
61. K: *n̄ [= nem] ⟨égeti⟩* Az áth. szó fölé írva: *⟨? ártja⟩*
62. K: *Tsillag⟨nak⟩* [...] *n* [= *nem] beteg.*
64. K: *Hogy ⟨? elveg⟩*

Mint érintettük, a záró sorpár a K.-ban olvashatatlan; ezt Toldy úgy oldotta meg, hogy folytatólagosan közölte Virág Benedek fordításából a hiányzó két sort:

A rezet osztán vasra keményítette. Ha tetszik
Tanácsom, illyen gonoszt kerüljetek.

(771. h.)

A pótláshoz pedig ezt a lapalji jegyzetet csatolta: „E két vég sor Virág Benedek Horatiusából vétetett, miután a Cs. kéziratának alján az nedvesség mián, olvashatatlan." Hasonlóan járt el a HG. és a FK. is.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers lefordítására — mint utaltunk rá — a francia hadak közelsége adhatott alkalmat, föltehetően baráti biztatásra. A fordítás indokát Oláh Gábor is kereste, s lényegében ugyanebben találta meg: „Harmadik fordítás Horatius XVI. Epodosa: *Ad populum Romanum.* Míg a két előbbi ódát *[(Melly emberre születtekor ...)*, illetve: *(Nints elefántcsont, s arany)]* magánviszonyaira vonatkoztathatjuk Csokonainak, ebben, úgy tetszik, hazája szomorú sorsán való megilletődése talált hangokat; mert Horatius azért

kesereg itt, amiért Csokonainak is volt oka keseregni a XVIII. század Magyarországán. Róma, mikor Horatius megirja ezt a nagyszerű kiáltványát nemzetéhez, a második polgárháború alatt nyög s maga kezdi megásni sirját. A költő keserűségében nem tud más tanácsot adni népének, mint hogy szálljon hajóra s meneküljön, amerre a szél viszi; de esküdjék meg, hogy soha vissza nem tér! Majd találnak új hazát a Boldogszigeteken (νησοι μακαρων), hol aranykori lét vár reájok, amit Isten fentartott a jobbak számára. Csokonai hazája, mikor e sorokat fordítja, a nemzeti tespedés mocsarában tengődik s alig-alig van remény, hogy ezen a helyen, ilyen vérveréssel, tovább és egészségben viruljon. A magyar elvesztette öntudatát s a vak szeszély és idegen önkény játéka lett. Mintha elernyedt hazájának kiáltaná oda a római költő szavával [idézi a 17—22. sort]. Eredeti verseiben nincs ilyen hang. Hiszen e tespedő és magyartalan időkben nagy készséggel csengeti riadóit a pozsonyi gyűlésre sereglő nemesek fülébe, átkozva »Páris nadrágtalan asszonyi népét«. De ez félig sem őszinte hang; ez csak egy szerencsétlen ember végső eszköze, mellyel Maecenásokat édesget magának s egyengeti jóléte útját. Meg aztán az akkori cenzúra is nyakát szegte volna a merészebb gondolatoknak, szerzőjökével egyetemben. Ennek a kornak hizelgés az istene. Keményebb hang sértette volna a nemesi füleket." (CsLat. 60—61. l.)

A fordításról magáról Oláh így vélekedett: „Fordítja emberségesen, híven, de sokkal kevesebb fenséggel, mint amennyit Horatius sorai éreztetnek. Csokonai mindennel játszik; gyermeki képzelete természetes, de sokszor kirívó képeket rak az óda komoly hömpölygésébe. Könnyű, hétköznapi kifejezései nem illenek össze az egész költemény fontosabb jellemével. Egy nemzete pusztulásán kétségbeesett lélek nem pitykézheti ki ennyire a különben is kényes sorokat:

Tigriseken folyat a puha szarvas,
S héja megpetéli a galambokat.
(Ut tigres subsidere cervis,
Adulteretur et columba miluo.)

A gondolat a Horatiusé, de a szavak közt milyen különbség! Sokkal sikerültebb már a Boldogszigeteken viruló aranykor festésének a fordítása. Itt kedvére szinezheti a latin szavakat találó magyar kitételekkel [idézi a 43—52. sort]." (I. m. 61. l.)

Csipak szerint: „mindig magyaros, pedig dicséretes buzgósággal arra is törekszik, hogy hűen adja vissza az eredetit is, hozzátehetjük, hogy ez sikerül is neki" (35. l.). S ebben igazat is adhatunk a méltatónak.

1. *Második:* Sulla diktátor kora volt ugyanis az első.
emberkor (rég.): emberöltő.
polgári had: polgárháború.
3. *Márszok:* közép-itáliai nép, a rómaiak ellenségei.

4. *Porszena,* Porsena: etruszk király, aki a Tarquiniusok érdekében háborút indított Róma ellen.

5. *Kapua,* Capua: virágzó campaniai város az ókorban, amelynek lakói Rómához fordultak segítségért, de mivel a második pun háborúban Hannibál pártjára álltak, Rómától megbűnhődtek.
Spartak: Spartacus, az i. e. 73-i rabszolgafölkelés vezére.

6. *Allobrogok:* harcias nép, akik makacs ellenállásukkal útját állták a rómaiaknak Galliában.

13. *Kirín,* Quirin: Quirinus, a Rómába beköltözött szabinok Marssal azonosított nemzeti istene, akinek temploma állt Rómában a Quirinalis dombján.

17. *Fótzesi népség:* Phocaea lakói; a virágzó ion város lakói a lydiai birodalom megdőlte után, i. e. 545-ben Corsicába vándoroltak ki, majd onnan a karthágóiak s az etruszkok által kiűzetve Itáliába költöztek.

18. *számkiment* (poet. lic.): számkivettetésbe ment.

22. *Áfer* (lat.): a latin eredetiben voltaképp *Africus* (ventus) van, aminek jelentése: 'déli szél'; Csokonai talán az *Afer* alakkal, amely 'pun'-t is jelentett s a 'dirus Afer' magát Hannibált jelentette, az ő hódításaira is utalni akart.
Notus (lat.): esőt hozó déli szél.

28. *Pádus:* a Pó folyó.
Matinus: hegy Apuliában.

31. *folyat* (nép.): közösül, párzik. A latin eredetiben a szarvasnak nincs jelzője, ez Csokonai ráadása.

32. *megpetéli* (nép): (madárról) megtermékenyíti, párzik vele.

34. *sima:* A latin eredetiben a *levis* jelentése tkp. 'könnyed, fürge'.

40. *Hetruria,* Etruria: tartomány Itáliában, a mai Toscana.

43. *Ceres:* a vetés, a gabona istennője.

49. *rotska* (táj.): fejősajtár.

50. *tölgy* (táj.): tőgy.

53. *Eurus:* esőt hozó délkeleti szél.

55. *sikeres* (rég.): ragadós, tapadós.

57. *Árgi:* argoszi; *Argo* annak a hajónak a neve, amelyen Jázon és társai az aranygyapjúért Kolkhiszba eveztek.
fenyőfa: a hajóépítésre szolgáló fa.

58. *Medéa:* kolkhiszi királylány, aki Jázont az aranygyapjú elrablásában segítette.

59. *Zsidoni:* szidoni, a főniciai kikötővárosba való.

60. *Ulysszes:* Odüsszeusz.

64. *arany idő:* a mondai aranykor.

A latin eredeti:
[Epod. 16.
Ad populum Romanum]

Altera iam teritur bellis civilibus aetas,
Suis et ipsa Roma viribus ruit,
Quam neque finitimi valuerunt perdere Marsi
Minacis aut Etrusca Porsenae manus,
Aemula nec virtus Capuae ne Spartacus acer
Novisque rebus infidelis Allobrox,
Nec fera caerulea domuit Germania pube
Parentibusque abominatus Hannibal,
Impia perdemus devoti sanguinis aetas,
Ferisque rursus occupabitur solum.
Barbarus heu cineres insistet victor et Urbem
Eques sonante verberabit ungula,
Quaeque carent ventis et solibus ossa Quirini,
Nefas videre! dissipabit insolens.
Forte quid expediat communiter aut melior pars
Malis carere quaeritis laboribus:
Nulla sit hac potior sententia, Phocaeorum
Velut profugit exsecrata civitas
Agros atque Lares patrios habitandaque fana
Apris reliquit et rapacibus lupis,
Ire pedes quocumque ferent, quocumque per undas
Notus vocabit aut protervus Africus.
Sic placet? an melius quis habet suadere? Secunda
Ratem occupare quid moramur alite?
Sed iuremus in haec: simul imis saxa renarint
Vadis levata, ne redire sit nefas,
Neu conversa domum pigeat dare lintea, quando
Padus Matina laverit cacumina,
In mare seu celsus procurrerit Appenninus,
Novāque monstra iunxerit libidine
Mirus amor, iuvet ut tigres subsidere cervis,
Adulteretur et columba miluo,
Credula nec ravos timeant armenta leones,
Ametque salsa levis hircus aequora.
Haec et quae poterunt reditus abscindere dulces
Eamus omnis exsecrata civitas,
Aut pars indocili melior grege; mollis et exspes
Inominata perprimat cubilia!
Vos, quibus est virtus, muliebrem tollite luctum,
Etrusca praeter et volate litora.

Nos manet Oceanus circum vagus: arva, beata
Petamus arva divites et insulas,
Reddit ubi Cererem tellus inarata quotannis
Et imputata floret usque vinea,
Germinat et nunquam fallentis termes olivae
Suamque pulla ficus ornat arborem,
Mella cava manant ex ilice, montibus altis
Levis crepante Lympha desilit pede.
Illic iniussae veniunt ad mulctra capellae
Refertque tenta grex amicus ubera,
Nec vespertinus circumgemit ursus ovile,
Neque intumescit alta viperis humus.
Pluraque felices mirabimur, ut neque largis
Aquosus Eurus arva radat imbribus,
Pinguia nec siccis urantur semina glaebis,
Utrumque rege temperante caelitum.
Non huc Argoo contendit remige pinus,
Neque impudica Colchis intulit pedem;
Non huc Sidonii torserunt cornua nautae,
Laboriosa nec cohors Ulixei.
Nulla nocent pecori contagia, nullius astri
Gregem aestuosa torret impotentia.
Iuppiter illa piae secrevit litora genti,
Ut inquinavit aere tempus aureum;
Aere, dehinc ferro duravit saecula: quorum
Piis secunda vate me datur fuga.

(*Q. Horatii Flacci opera omnia.* Recognovit Guil. Dillenburger. Bonnae, 1881. 323—328. l.)

Verselése

Mint Csipak is megállapította Csokonai Horatius-fordításairól: „Az eredeti mértékben fordít" (35. l.). Ezúttal is: a sorpár első sora hexameter, a második hatos jambus: iambus senarius (trimeter).

328. [Melly emberre születtekor ...]
Horátziusból
[Od. IV. 3.]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. IV, lab (K_1). Autográf tisztázata: KK. III, 88a (K_2).

A költő kéziratleltárai is említik két kéziratát: a Kcsj. „N° 8° Nagy Octávába lévők" kötegében a 17.: *Quem tu Melpomene.* Ugyanitt a „N° 11. *Rongyosok*" sorában, hasonlóan latin kezdőszóval, a 11.

A KK. N° 4. kötegében a 11. (latin kezdőszóval): ez azonos a K_2-vel, amelyen *N. 4: 11* jelzet utal leltári helyére.

Domby Márton is tudott a fordításáról: „Az itt kiadott Munkáin kívül vannak még Csokonaynak mások is [...] Horáczius' némelly Ódáinak fordítása" (VII. l.).

Megjelenése

Először az ÚK.-n tűnik föl, 1802-ben: „93. *Quem tu Melpomene semel.*" Ugyanebben az évben a Mfj.-n is előfordul, az „Apró Fordítások" sorában, latin kezdősorával, a **8:** 17., s a **11:** 11. helyen. A költő életében nem jelent meg. Először Toldy közölte, a „Hátrahagyott elegyes" versek Második könyvében (771. h.,) majd a HG. (II, 88—89. l.) A későbbi kiadások (F.—M.) ezeken alapulnak.

Keletkezése

A versfordítás nincs keltezve; Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek" Második könyvének egész anyagát 1796-ból származtatta, s az ő nyomán a HG. is (ld. III, 495. l.).

Ezek alapján írhatta Oláh Gábor a költő Horatius-fordításairól, hogy „Debrecenből való elszakadása után, bújdoklásai közben fordítja ezeket a verseket." (CsLat. 58. l.)

A kéziratleltárból csak annyi olvasható ki, hogy 1800 körül már készen volt ez a fordítás; mivel pedig fogalmazványa a másik Horatius-ódával *[Második emberkort...]* együtt fordul elő, s az utóbbit föltehetően a franciák magyarországi támadása idején, ennek hatására írta, 1798/99-re tehetjük keletkezésüket.

Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) 1798-ból keltezték; szerintünk az 1799-i keletkezés valószínűbb.

Szövegkritika

A fogalmazvány (K_1) s a tisztázat (K_2) eltéréseire már a HG. is utalt, de nem egészen következetesen. Kiadásunk alapja K_2.

A fordításnak a K_1-ben nincs címe, a K_2-n *Horátziusból* a címe: a kezdősor mellett ezt tartjuk meg, kiegészítve a Horatius-óda hagyományos megjelölésével.

4. K_1: *Bajvívó*
   K_1: *diadalmason*
5—6.: E sorok a HG.-ból hiányoznak, helyettük ez a lapalji jegyzet található: „A Magy. Tud. Ak. 38. IV. h. szerint itt e sorok voltak:

sem diadalmason
Nem húzándja serény lova
Acheus szekerén; s rá hadi tettiért. (HG. II, 89. l.)

Ez azonban tévedés: a sorok a K_2-ben is pontosan megtalálhatók. A hiba Toldyra vezethető vissza, aki kifeledte e sorokat (771. h.); azt nem mondja meg, melyik kéziratot használta, csupán annyit, hogy „Cs. önkezű irásaiból". (955. h.)

A hiba aztán tovább öröklődött: a FK. legalább a HG. szerint lapalji jegyzetben közölte e sorokat, Vargha Balázs kiadásaiból (ÖV.—M.) viszont teljesen hiányoznak.

6. K_2: *szekerén; sem* Az áth. szó fölé írva: *s rá*
   K_1: *Achaeus szekeren* ⟨*sem*⟩ Az áth. szó fölé írva: *'s rá* A sor végén kp. n.
7. K_1: ***királyt*** Jav. e.: ***királyok***
8. K_1: ⟨? *Megtisztelt*⟩ Az áth. szó fölé írva: *És hérósi* [*fején* jav. e.: *fejére*] *Délusi* ⟨*tsep . . . babér*⟩ Az áth. szavak fölé írva: *lomb*⟨*ág*⟩ *lebeg* Az utóbbi változtatásra a HG. is utalt jegyzetében: „*lomb*(*ág* helyett.)" (II, 89. l.)
   K_2: *hérosi* A ritmus miatt a K_1 szerint em.
9. K_1: ***Kapitolium***
10. K_1: *bőmezején* Kp. n.
11. K_1: *sűrű* ⟨*leveles*⟩ *tsere* [Jav. e.: *tserek*] ⟨*lombjai*⟩ *fürtjei*
12. K_1: ⟨*Készítnek*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Formálnak* [. . .] *hírt*
13. K_1: *Róm'a* A HG. is így közölte s a többi kiadás (FK.—M.) szintén, noha a K_2-ben *Róma* van, Csokonai itt nem jelölte külön a ritmus megkívánta egybeolvadást.
14. K_1: *Kellő* [Jav. e. ? *Kedves*] [. . .] *seregébe hát* [? *lám*]
15. K_1: *Bé méltóztata engemet:*
16. K_1: *És* ⟨. . . s⟩ [Az áth. szó fölé írva: *n̄* [= *nem*] *marnak is úgy már*] *az irígy* ⟨*többé harap*⟩ *fogak*

17. K_1: ***Oh, szent szűz! ki arany nyelű*** Erre az eltérésre a HG. is utalt.
18. K_1: *Lantom' kellemetes* A HG. szintén utalt erre az eltérésre.
19. K_1: ***Oh*** Más betűből jav.: **A** [...] *hal akal is*
20. K_1: ⟨*Hattyú*⟩ *hangzatokat* [A sor fölé beírva: *kedvre*] *közöltető* Más szóból jav. Toldytól fogva a kiadásokban *közölhető* van, de a K_1-ben mintha *közöltető* volna s a latin eredetinek is ez felel meg; a K_2-ben a tisztázatkor tévesen írt *közölhető*-t Csokonai. A sor végén: ⟨*? ká.. Leány*⟩ Ez talán a Múzsára, a „Pieri szűz"-re vonatkozott.
23. K_1: ⟨*? Ott*⟩ Az áth. szó fölé írva: *'S Néz mī [= mint]*
24. K_2: *köz betsem* A K_1 szerint em.
K_1: (: *ha mi van* :) A sor végén: *!*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A múzsát magasztaló vers voltaképp a szerző s a fordító — Horatius és Csokonai — költői önérzetének is hangot ad. A huszonötödik éve körül járó magyar költőnek erre nagy szüksége is volt: noha tudatában lehetett szinte versenytárs nélküli tehetségének, igazi kötete még nem jelent meg (a DMM. heti verses újságját nem számítva): ezt a versét talán egy tervezett kötete elő- vagy utóhangjául is szánhatta (ekkoriban írta *A' Múzsához* c. versét is, amely az *Ódák* Második Könyvének élére került). Mindenesetre olyan időben nyúlt Horatius ódájának lefordításához, mikor szüksége volt költői önigazolására, már nem is annyira maga, mint inkább a világ előtt.

A lélektani mozzanatokra Oláh Gábor is fölfigyelt a fordítandó tárgy kiválasztását illetően: „ebben a versében a nagy római költők sorába való iktatását, tehát örök dicsőségét énekeli [Horatius]. — A lélektani kapcsolatot vigyázva Csokonai kedélyvilága és e vers eszmei tartalma közt, úgy látszik, mintha a fiatal magyar költő a maga vigasztalására fordulna itt is Horatius önérzetes soraihoz; mintha szüksége volna költői tehetségének, felderengő hírnevének untalan vagy sűrűn szem előtt tartására, azok közt a hányatások közt, melyek élete hajóját ide-oda dobják. Meg kellett valahogy nyugtatnia a debreceni szakadás óta kétségek közt hánytorgó lelkét. A maga nevében is szól olykor-olykor eljövendő hírnevéről, de mindig habozással s mégis reménykedéssel. Horatius szavait vette hát lantjára s annak a nevében énekli önmaga vigasztalására: »nem marnak is úgy már az irigy fogak«. (Et iam dente minus mordeor invido); sőt Róma kellő lantosinak szép seregébe már béméltóztata engemet Melpomene (Romae dignatur suboles inter amabiles vatum ponere me choros.) S alig illik jobban más magyar költő nyelvének jellemzésére, mint a Csokonaiénak dallamos soraira, ez a horatiusi önbírálat: »Arany lantomnak gyönyörű zengzetit izgatod« (Testudinis aureae dulcem strepitum temperas.)" (CsLat. 59—60. l.)

Tudjuk, hogy Csokonai kiváló latinista volt s azt is figyelembe kell vennünk, hogy Horatius ódáit rendszeresen fordították a hazai költők akkoriban (pl. Földi János Horatius-fordítása jelent meg Kazincy Orpheusában is [1790: 386. l.], Virág Benedek teljes Horatius-fordítást készített).

A fordítás hűségét illetően Oláh túl szigorú, s már abban is téved, hogy „Horatius 24 sorát 22-be önti Csokonai": pontosan ugyanannyi sorral fordítja az eredetit, csak Toldy (s a későbbi kiadások) elhagytak — bizonyára figyelmetlenségből — két sort, s épp a két kimaradt — bár Csokonai által szabályosan lefordított — sor miatt is hibáztatja a költőt: „A fordítás hűsége ellen itt már szó eshetik. Horatius 24 sorát 22-be önti Csokonai, de nem épen tömörebb visszaadásával, hanem másfél sorának feliben-harmadában fordításával. Tudniillik Horatiusnak ezt a mondatát: non equus impiger curru ducet Achaico victorem — csak ennyivel helyettesíti: »hadi tetteiért . . .«, amiből senki meg nem értheti a latin költő szemléltető gondolatát a győzelmesen bevonúló hadvezérről: achaji kocsin nem húzza serény paripa a győzőt. Azután Romae principis urbium-ot »Róma, a városok *asszonyá*«-val fordítja, szinte latinosabban a latinnál. Különös és helytelen kitétel ez is: »a sűrű cserje fürtjei *formálnak neki hírt* aeoli verseken«. Hírt nem formál, inkább jelképez a lombkoszorú. Horatius is másképen mondja: Spissae nemorum comae fingent Aeolio carmine nobilem." (I. m. 60. l.)

Csokonai valójában művészin, nem szolgai módon, érett, kiforrott művészete teljében, mesteri szabadsággal — de sohasem laza szabadossággal — fordította le Horatius ódáját.

2. *Melpomené* (gör.): a kilenc múzsa egyike, a tragédiaírás s a költészet múzsája.
3. *Isztmusi próba:* a Neptunus tiszteletére háromévenként megrendezett vetélkedések, játékok.
6. *Akhéus szekerén:* az olympiai (acháj görög) játékok diadalmi szekere.
8. *hérósi* (gör.): hősi.
   Délusi ág: babérág; a Déloszban született Apollóról.
9. *Capitolium:* római várdomb, ahol Juppiter, Juno és Minerva temploma is állott.
10. *Tibur:* az Anio vízesései mellett fekvő Róma környéki nyaralóhely (Tivoli).
11. *tsere* (táj., rég.): *cser(fa)*.
    fürtjei (poet. lic.): lombjai.
12. *Aeoli versek:* aeoli énekek: az aeolok hazájabeli, leszboszi Szappho s Alkaiosz költészete.
14. *Kellő* (rég.): Kellemes, kedves.
17. *szent Szűz:* Melpomené.
19. *a' néma halakkal is:* az ókori rege szerint Arion és Orpheus énekével a delfineket is elbűvölte.

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük a latin eredetit:

Liber IV. Carmen III.

Quem tu, Melpomene, semel
Nascentem placido lumine videris,
Illum non labor Isthmius
Clarabit pugilem, non equus impiger
Curru ducet Achaico
Victorem, neque res bellica Deliis
Ornatum foliis ducem,
Quod regum tumidas contuderit minas,
Ostendet Capitolio;
Sed quae Tibur aquae fertile praefluunt
Et spissae nemorum comae
Fingent Aeolio carmine nobilem.
Romae principis urbium
Dignatur suboles inter amabiles
Vatum ponere me choros,
Et iam dente minus mordeor invido.
O testudinis aureae
Dulcem quae strepitum, Pieri, temperas,
O mutis quoque piscibus
Donatura cycni, si libeat, sonum,
Totum muneris hoc tui est,
Quod monstror digito praetereuntium
Romanae fidicen lyrae:
Quod spiro et placeo, si placeo, tuum est.

(*Q. Horatii Flacci Opera omnia.* Recognavit Guil. Dillenburger. Bonnae, 1881. 249—251. l.).

Verselése

Csokonai az eredeti versmértékben fordította Horatius ódáját. Erről írta Csipak: „Megtaláljuk nála Horatius három költeményének a fordítását is: C. II, 18. IV. és Ep. 2. Az eredeti mértékben fordít; mindig magyaros, pedig dícséretes buzgósággal arra is törekszik, hogy hűen adja vissza az eredetit is, hozzátehetjük, hogy ez sikerül is neki." (35. l.)

A versforma: asclepiadeum quartum.

329. [Pata község lakosainak írott vers]

Kézirata

Nem maradt kézirata. Veres Izrael (somogy)szobi református lelkésznek, Csokonai személyes ismerősének fia, Veres Benő jegyezte le a múlt században atyja elmondása nyomán. Közvetlenül ezt a kéziratot sem ismerjük.

Hitelessége

Mint kiadásra nem szánt alkalmi rögtönzés természetesen nem került föl a költő címjegyzékeire.

Először Noszlopy Tivadar újságíró, költő, Somogy megyei tisztviselő adta közre 1898-ban *Csokonai levele és költeménye* c. közleményében, a Vasárnapi Ujságban (XLV. évf. 6. sz. 91. l.). A levél a Veres Izrael (somogy)szobi ref. lelkészhez szóló. 1799. aug. 22-én kelt autográfból itt jelent meg először hitelesen. A HG, (II, 659. l.) csupán a Budapesti Hírlap 1911-i s az ItK. 1915-i közléséről tud, ahol szintén Noszlopy közölte a levelet. De kiadta azt s a verset *Csokonai ismeretlen kézirata* címmel a Magyarságban is, 1921-ben (265. sz. nov. 26. 5. l.).

A levélről s a versről ezt írja első, 1898-i közleményében Noszlopy: „E levelet Veres Izrael fiának, Veres Benő volt nagy-komádi ev. ref. papnak az özvegyétől kaptam a költeménynyel együtt, melyet Veres Benő jegyezett föl, ki atyjától több ízben hallotta, s melyet a pataiak maig is ismernek." (Vas-Ujs. i. h.)

A tárgyi körülmények s a vers stílusa, valamint keletkezésének körülményei (amelyekről alább külön lesz szó) egyaránt arra vallanak, hogy hiteles Csokonai-rögtönzéssel van dolgunk.

Megjelenése

Először Noszlopy Tivadar közölte a Vasárnapi Ujság idézett 1898-i számában, majd — némi helyesírási eltéréssel —, Noszlopy *Aba* Tivadar néven, 1921-ben a Magyarság említett lapszámában is.

Kötetben először a HG. közölte a „Szétszórtan megjelent versek" sorában (II, 194. l.), Noszlopy két említett közleményére hivatkozva. A HG. nyomán a FK. adta újból közre a „Hátrahagyott költemények" között, majd az ÖV.-től a M.-ig Vargha Balázs kiadásai.

Keletkezése

A rögtönzés keletkezéséről Noszlopy 1898-ban ezeket írta: „A [...] következő kis verset [...] a *pataiak* kérelmére írta a költő, oly kikötéssel hagyva azt náluk, hogy míg a kocsis, ki őt Csurgóra viszi, vissza nem érkezik, nem

fogják elolvasni." (VasUjs. i. h.) A Magyarságban később hasonlóképpen írt (nyilván Veres Benőnek Veres Izraeltől hallott előadása nyomán): „A somogymegyei Pata községben igen jól érezte magát Csokonai. A derék polgárokkal azonban valami kellemetlensége lehetett neki, mert midőn azok arra kérték, hogy írjon nekik is egy verset, az alábbi költeményét hagyta hátra, azzal a kikötéssel, hogy azt addig elolvasni nem fogják, míg a kocsis, aki őt Csurgóra viszi, vissza nem érkezik." (Magyarság, i. h.) Ez a furfangos kikötés egyébként szintén Csokonaira vall, s volt is oka rá — ismerve a vers tartalmát —, hogy ezt a feltételt szabja.

A keletkezésnek Noszlopy még csak valószínű évszámát sem említi; ismerve Csokonai somogyi tartózkodását (1798. ápr.—1799 vége) s tudva, hogy Pata Szigetvár közelében van, két dátum jöhet szóba leginkább: 1798 júniusa, amikor Széchényi Ferenc főispáni beiktatására írt versének *(A' Haza' Templomának' örömnapja)* pécsi nyomdai munkáit személyesen ellenőrizte, a másik pedig 1799 márciusának vége, mikor Szigetváron megtekintette a vár ostromának emlékeit. Ez az utóbbi dátum látszik valószínűbbnek. A FK. 1798-as évszámot közöl a vers alatt, zárójelben, s *-gal jelezve, hogy kikövetkeztetett adat. Az ÖV. az 1798. szept. 30-ra keltezett *Mihály-napi álom* s az 1799. dec. 24-re keltezhető *[Horváth Ádám nevenapjára]* után tette, a MM. viszont ezen már módosított: 1798. szept. 30. után, de 1799. jan. elé helyezte. Szerintünk — a földrajzi körülmények ismeretében — legvalószínűbben 1799 márciusában, a költő szigetvári kirándulásakor íródhatott.

Szövegkritika

Noszlopy (Aba) Tivadar két közleménye között csupán helyesírási eltérés van; e tekintetben is a VasUjs. közlése (Sz_1) látszik hitelesebbnek, pontosabbnak a Magyarság-beli szöveghez (Sz_2) képest.

Noszlopy közléseiben a versnek nincs címe, érthető is, hogy a költő nem adott címet csipkelődő rögtönzésének. Első kötetbe foglalói, Harsányi István és Gulyás József adták neki a *Pata község lakosainak írott vers* kissé nehézkes címét, amit aztán [ ]-be foglalva a későbbi kiadások is átvettek. Mi is megtartjuk ezt a hagyományosan használt címet.

1. Sz_2: *tavaszt*
2. Sz_2: *tavasznak*
3. Sz_2: *főravasznak*
4. Sz_2: *parasztnak.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A somogyi Pata községről a múlt században ezt írta Fényes Elek: „magyar falu Somogy v.-gyében, ut. p. Szigetvárhoz 1/4 mfd., 1200 ref., 10 kath. lak., ref. anyatemplommal. Határa első osztálybeli, szőlőhegye is van [...]". (*Magyarország geographiai szótára.* III. Pest, 1851.)

Első közleményében azt írta Noszlopy, hogy „a pataiak kérelmére írta a költő" a verset: a második közleményben ezt azzal egészítette ki, hogy „Pata községben igen jól érezte magát Csokonai", s hogy mindennek ellenére a „derék polgárokkal [. . .] valami kellemetlensége lehetett", s itt is megismétli, hogy felkérésre írta a rögtönzést.

Mivel nyilván szekéren tette meg az utat a költő Szigetvár és Pata (vagy Pécs és Pata?) között, arra gondolhatunk, hogy a fuvardíj körül volt nézeteltérése a pataiakkal, hiszen a fuvart a parasztgazdák adták (s más kapcsolata nemigen lehetett a költőnek a helység paraszt lakosaival).

A parasztságról — ravaszságáról, huncutságáról — több közmondás is élt: *Akkor higgy a parasztnak, ha szőrt látsz a fogán! Huncut a paraszt mihelyt [ha már] egy araszt* (ld. O. Nagy: MSzól.). A ravasz, kiszámíthatatlan *tavasz* nemcsak hangtanilag: logikailag is jól rímel a *paraszt*-tal — s hogy éppen a tavaszról esik szó a versben, azt látszik megerősíteni, hogy valóban 1799 tavaszán, a szigetvári utazás idején született a vers.

Verselése

Felező, négyes rímű tizenkettesekben (Gyöngyösi-strófában) íródott.

330. Dorottya,
vagyis a' dámák' diadalma
a' Fársángon
Furtsa vitézi-versezet
IV Könyvben

Kézirata

Kis részben saját kezű, egykorú másolata: MTAK. ElbK. 1a—48b (K_1). Csokonaitól csak a négy fejezet — „könyv" — „Summaya", valamint a könyvek verzális írású címe származik, továbbá az Első Könyvből a 321—333. sor, amelyeket a másoló kifelejtett s a költő *NB.* utalással, külön papírszeleten iktatott a megfelelő helyre. Juhász Géza lapszéli megjegyzése a K_1 fényképmásolatán a IV. Könyvről is azt mondja, hogy „Végig autográf", de látnivaló, hogy idegen kéz írta, ahogy erről az említett helyen a „Más írta!" megjegyzés tevője is vélekedett.

Maga a szöveg sem egyetlen kéztől származik: az Első és a Második Könyvet ugyanaz a kéz másolta, a Harmadik Könyvet már újabb kéz (valószínűleg az, amelyik a ZC. 4a—5b levelének verseit), s a Negyedik Könyvet ismét más kéz írta le (némileg emlékeztet Csokonai írására). A K_1-ban helyenként a költő autográf szövegjavításai találhatók.

Gaál Lászlónak, Csokonai egykori csurgói tanítványának véleménye szerint: „Dorottyát Sárközi István íratta le és Somogyból küldötte meg Csoko-

mainak." (CsEml. 404. l.) Sárközy István 1801. febr. 24-én a költőnek küldött levelében valóban ezt írta: „A Fársángot rövid nap el-küldöm ha le írtam [;] ez ugyancsak meg kerűlt a' haramják maradványiból." (Uo. 91. l.) A megjegyzés a somogyi insurgensek 1800-i lázadására utal, amely a Sárközy-kúriát sem kímélte meg, s kis híján Csokonai e kézirata is áldozatául esett. Vargha Balázs megjegyzése szerint „úgy látszik — [Csokonai] Sárközytől kérte a kéziratot, hogy cenzurára adhassa". (I. m. 560. l.) Valóban a fennmaradt K_1 lehetett a cenzúrai példány: Schwarzl [Ferenc] kir. cenzor Kultsár Istvánnak küldött 1802 körüli levelében ugyanis kifogásokat tett a *Dorottyá*-ra (ez okon el is hárította a cenzúrázást), s észrevételeinek lapszámutalásai a K_1 lapszámozásával egyeznek (v.ö. CsEml. 91., 574—575. l.)

Az egyes könyvek „Summáya" fogalmazványban is megtalálható az MTAK. Kézirattárában: KK. II, 18b (K_2).

A DebrK. Kézirattárában megtalálható a *Dorottya* vázlata, ill. szereplőrendje: R 788, 6: 1—2. l. (K_3). (V.ö. Kardos Albert: *Kiadatlan Csokonai-kéziratok*. EPhK. 1899: 189. l.; Szilágyi: CsMűv. 321. l.)

Csokonainak a *Dorottyára* vonatkozó följegyzései, a magyarázatra szoruló (s később a jegyzetekben meg is magyarázott) nevek és szavak fölsorolása: K 679/II, 19ab. (K_4).

(A *Dorottya Előbeszéd*-ének kéziratáról a Tanulmányok kötetében lesz szó, ahol azt közreadjuk.)

Az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 9° Lepurizáltattak" anyagában a 14. sorszám alatt így szerepel a vígeposz kézirata: „A' Fársáng 2 Ex[em]plárb[an]." Ezek azonban nem maradtak ránk. Az 1805 körüli Kcsl. N° 5. kötegében *Farsang* cím utal a mű egy kéziratára.

Minthogy nem sokkal keletkezése után nyomtatásban is megjelent, érthetőleg nem másolták. Csak Erdélyből, Székelyudvarhelyről tudunk egy közel egykorú másolatáról, mivel — úgy látszik — arra a távoli vidékre kevés nyomtatott példány jutott el.

Megjelenése

Nem sokkal a vígeposz elkészülte után, mikor Csokonai elkezdte munkái sajtó alá készítését, már fölvette kiadványterveibe: az 1801 körüli Vkt.-ben *Fársáng* címmel szerepel (ld. Cs/ÖM. I, 224. l.); az 1802-i ÚK.-n így fordul elő: „35. *A' Vitéz Dorottya, vagy is a Dámák Diadalma a' Fársángon. Furtsa vitézi versezet négy Könyvben — Originál kettős Strophákban.*"

Kezdetben Festetics György grófot szerette volna megnyerni a kiadás mecénásául. 1800. dec. 15-én kibocsátott előfizetési felhívásában a három kötetre tervezett gyűjteményes kiadás anyagában 5. sorszám alatt így szerepel a vígeposz: „*A' Vitéz Dorottya, vagyis a' Dámák' Diadalma a' Fársángon. Poema Heroico-Comicum IV. Könyvben. Originális Munka kettős Strophákban.*" (Ld. Cs/ÖM. I, 261. l.) 1800. dec. 19-i levelében pedig a „csekély tárgyú és készületű" vígeposz helyett (amelynek támogatását elvben Festetics

György elvállalta) *Georgicon*-fordítását ajánlotta a gróf figyelmébe (ld. MM. II, 858—859. l.; v.ö. CsEml. 559. l.).

A tervezett gyűjteményes kiadásból, „*Csokonay Vitéz Mihály' Munkái*"-ból csak az első kötet, Kleist *Tavasz*-ának fordítása készült el (v.ö. Cs/ÖM. I, 266. l.): a költőnek a *Dorottya* kinyomtatására vonatkozó tárgyalásai nem vezettek eredményre Rév-Komáromban, 1802 februárjában (v.ö. HG. II, 706. l., CsEml. 564. l.), bár amikor febr. 20-án kibocsátotta „Tudósítás"-át a Magyar Hírmondóban, még bízott a további két kötet megjelenésében is; ezért írhatta, hogy: „A másodikban lesz *Lilla*, vagy az érzékeny Dalok; a' harmadikban pedig a' Vitéz *Dorottya*, vagy is a' Dámák Diadalma a' Farsangon egy tréfás vitézi versezet 4 könyvben. Egy tsomónak árra 27 kr. az egész Kötetnek pedig lesz 1 fl [forint] 20 kr." (MHírm. 1802. II. 19. sz.; v.ö. CsEml. 587. l.) Barkassy Jánoshoz néhány nappal korábban intézett levele szerint viszont az előfizetők csekély száma miatt került sor a „Farsangi Poema" helyett *A' Tavasz* komáromi kiadására (v.ö. Cs/ÖM. I, 266—267. l.).

A debreceni tűzvész által újabb anyagi gondoktól sújtva fogalmazta meg 1802. aug. 15-én új előfizetési felhívását a költő, Szent Mihály napjára ígérve a „2-dik csomó", *Lilla* s a „3-dik csomó", a *Dorottya* megjelenését, minthogy „két sajtón dolgoztat" (ld. HG. II, 609. l.). Az utóbbiról itt ezt írta: „A 3dik csomónak neve és foglalatja: *A vitéz Dorottya, vagyis a Dámák diadalma a fársángon; furcsa vitézi versezet IV könyvben.* Ez egy igen mulatságos és nevettető epicum carmen. Áll ez is 7 árkusból. Köz ára ennek is 10, a praenumeránsoknak 7 garas." (A *Lilla* kézirata Kassán volt, Landerernél, de az is nagyon nehezen haladt; arról nem tudunk, hogy a *Dorottyá*-t már ekkor nyomdába adta volna.)

A kedvezőbb kiadás reményében hirdetett ajánlatot öt hazai könyvnyomtatótól, köztük „Marmarosi" Gottlieb Antaltól, 1803 márc. 1-jén (ld. HG. II, 761—762. l.).

Bizonyára a földrajzi közelség is közrejátszott abban, hogy Pozsony, Komárom, Vác, illetve Pest helyett Nagyváradot, Máramarosi Gottlieb Antalt válassza. 1803 utolsó negyedében már Váradon volt a kézirat, a cenzornál, amint erről Illei Takács Józsefnek 1803. dec. 16-án Csokonaihoz intézett levele tájékoztat. Akkoriban fogtak az Előbeszéd nyomtatásához s 1804 Vízkeresztjére tervezték a megjelenést, ha a cenzor által kifogásolt részek addig korrigáltatnak. (V.ö. CsEml. 150—151. l.)

Csokonai azon igyekezett, hogy farsangra megjelenhessék a „Farsangi Poema" — üzleti szempontokat is figyelembe véve. S ez sikerült is: a *Dorottya* 1804. január elején, 11-én a sajtó alól szabadult (ld. Cs/ÖM. I, 270. l.; v.ö. CsPM/8: 23. l.) A példányszámról ezt írta Kazinczynak: „nagyon keveset nyomtattattam belőle". (KazLev. III. 199. l.)

Ez volt a *Dorottya* első kiadása, 1804-ben. Ezzel kezdődik csaknem kétszáz éves népszerűsége, aminek bizonyítékát, legfontosabb kiadásait, a következőkben soroljuk föl:

1. DOROTTYA, | vagyis | a' dámák' diadalma | a' fársángon. | Furtsa vitézi-versezet | IV. könyvben | Cs. Vitéz Mihály által. | Nagy-Váradon, és Vátzon, | Máramarosi Gottlíb Antal' betűivel. | 1804. | XXIV. + 126 l. + Igazítni valók.

Hasonmás kiadása: Csokonai Vitéz Mihály *Poétai munkái*. 3. Bp., 1974.

Az OSzK. állományában 322.821 jelzeten Kis-Jókai Ágoston József, ill. A Csornai Prépostság Könyvtára címeres Ex-libriseivel ellátott példány található, ezzel a nyomtatott címlappal: „*Dorottya* | írta | Csokonai Vitéz Mihály. | Nagy-Váradon, Máramarosi Gottlieb Antalnál. | 1805." A papiros minősége s betűtípusa is más, mint magáé a köteté, amely félreérthetetlenül az 1808-i, nagyváradi második kiadással azonos. A címlapot láthatóan külön ragasztották a példányba, s erre egy irónos megjegyzés is utal a címlap felső mezőjében: „Ezt a címlapot később ragasztották be. OSzK."

Nem valószínű, hogy egyetlen címlap nélkül maradt példánynak nyomtak volna új — téves dátumú — címlapot; 1804-i első kiadása pedig nem fogyott annyira, hogy új kiadást kellett volna belőle nyomtatni 1805-ben (v.ö. CsEml. 212—216. l.), s ha igen, annak néhány példánya fennmaradt volna. Mivel az új címlap betűi a debreceni Telegdi Kovács Lajos nyomtatványainak betűire emlékeztetnek, arra is gondolhatunk, hogy az 1808-i kiadás megmaradt példányait hozta forgalomba később Telegdi ezzel a címlapváltozattal. Mindenesetre több hasonló címlapú változatról egyelőre nem tudunk: az OSzK. példánya ez ideig unikum.

Az 1804-i kiadás némely sajtóhibájára a kiadás függeléke is utalt „Igazítni valók" című corrigendájában, de nem mindre. Toldy is rámutatott egynémely sajtóhibára (ld. 931—932. h.); ezekkel a szövegkritikai fejezetben foglalkozunk részletesebben.

2. A 1808-i második nagyváradi kiadás új szedésű, de igyekezett pontosan követni az elsőt, a tördelésben is: figyelembe vette az 1804-i kiadás „Igazítni valói"-t, s igyekezett eltüntetni annak helyesírási következetlenségeit. Az új kiadás címlapja: DOROTTYA, | vagy is | a' dámák' diadalma a' fársángon. | Furtsa vitézi versezet | IV. könyvben | Csoknai [!] Vitéz Mihály | által. | Nagy-Váradonn, | Nemes Szigethy Mihály | Cs. és K. Privil. Könyvnyomtató' Betüivel. ! 1808. XXVI + 131 l.

A két kiadás eltéréseire Tolnai Vilmos is rámutatott már 1915-ben, úgy vélve, hogy a szedés két különböző kéziratról készült: „De annak semmi nyomát nem találtam, hogy ez a két kiadás nem egyezik teljesen szórul-szóra, hanem úgy látszik két különböző kézirati változaton alapszik. Már a címlapon is találunk különbséget; az 1804-i kiadás a szerzőt így nevezi meg: »Cs. Vitéz

Mihály«, az 1808-i: »Csoknai [így] Vitéz Mihály«; — az elsőnek helye és nyomdája: »Nagy-Váradon és Vátzon, Máramarosi Gottlíb Antal' betűivel. 1804.« — a másodiké: »Nagy-Váradonn, Nemes Szigethy Mihály Cs. és K. Privil. Könyvnyomtató' Betűivel 1808.« Az elsőnek lapszáma 126, a másodiké 131. Az elsőnek szövege, melyet még maga a költő gondozott, jobb és szabatosabb; a másodikéban meglehetősen sok sajtóhiba tarkállik. Van azonban szövegbeli eltérés is, de különös, hogy csak az első könyvben." (It. 1915: 316. l.)

A következőkben a 379. és a 387—388. sorra hivatkozik, amelyek az 1808-i kiadásban másként jelentek meg; amint azonban Trencsényi Károly rámutatott, e változások az 1804-i kiadás „Igazítni való"-iban már megjelent szövegváltozatok (úgy látszik, Tolnai kiadásából kimaradt a „corrigenda"). A későbbi kiadások már e szerint jelentek meg, noha a cenzori beavatkozás folytán a kiadott szövegtől a kézirat jóval több pontban eltér, amint arra már Toldy rámutatott, sőt az eltéréseket lajstromozta is: 927—931. h.). A további kiadások:

3. *Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái.* Kiadta Márton József. III. kötet. Bétsben. Pichler Antal Betűivel. 1813. 43—168. l., együtt a *Békaegérhartz*-cal. A belső címlapot az a jelenet díszíti, amelyen a dámatábor Opor megcsókolására rohan.

Márton vezette be kiadásában azt az eljárást, hogy a jegyzeteket, amelyeket Csokonai a kötet lapszámára utalva közölt, megszámozta, s így hivatkozott rájuk a kötet végén. A 64. oldal *Minőrök* jegyzetét azonban a kiadásból elhagyta, valószínűleg kifelejtette, amint már Kföldy (II, 99. l.) és Toldy is rámutatott (932. h.).

4. *Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poétai munkái* két kötetben a' szerző képével együtt. Kiadta Márton József. Bétsben. Pichler Antal betűivel. 1816. II. Kötet 1—79. l. A címlapon az 1813-i kiadás metszetével; ugyanitt most *farsangon* olvasható, ellentétben a korábbi kiadás hitelesebb *fársángon* változatával. Márton e kiadás jegyzeteiből is elhagyta a *Minőrökre* vonatkozó jegyzetet, a többit pedig jelentősen megrövidítette, az utolsó — a *lebernyeg*-ről szóló — jegyzetet pedig elhagyta (v.ö. Kföldy II, 103. l., Toldy 932. h.).

5. *Anthologia* Csokonai Vitéz Mihály' Munkáiból. Kassán. Nyomtatta Werfer Károly. 1836. II. k.

6. *Csokonai Vitéz Mihály' munkái.* Közli Kelemföldy [= Kecskeméthy Csapó Dániel]. Második kötet. Dorottya. Alkalmi versek. Diétai Múzsa. Lipcsében 1844. 5—104.l. Kföldy a *Dorottya* Csokonaitól származó jegyzeteit — Mártonhoz hasonlóan — sorszámozva közölte a kötet végén, de ezenfölül számos lapalji jegyze-

tet is csatolt az egyes szavakhoz, kifejezésekhez, s erről külön is megemlékezett (II, 103—104. l.).

7. *Csokonai Mihály minden munkái.* Kiadta D. Schedel Ferenc. Pest. MDCCCXLIV. 167—230. l. Csokonai magyarázó jegyzeteit lapalji jegyzetben közölte s a kötet végén fontos szövegkritikai egybevetést adott a K_1 s a K_2 alapján.

8. *Csokonai válogatott munkái.* Kéziratok s eredeti kiadások alapján Toldy Ferencz által. Pest, 1864. II, 1—94. l.

9. 1874—76-ban, a debreceni *Csokonai naptár*ban jelent meg folytatásokban a *Dorottya* első illusztrált kiadása (ld. Szilágyi: CsMűv. 384—387. l.), s föltehetően Telegdi K. Lajos e kiadványából készült az a töredékes példány is, amely Prágában az Egyetemi Könyvtár Kubelik (Széll) gyűjteményében 66 H 591 jelzeten található, a *Békaegérharc* illusztrált kiadásával egy kötetben (v.ö. Szilágyi i. m. 379—380. l.).

10. *Dorottya* ... Bp., 1875. Olcsó Könyvtár. 1. sz.

11. *Dorottya* ... Bp., 1885. Olcsó Könyvtár. 1. sz. Második kiadás.

12. *Dorottya.* Bp., é. n. [1898.] [Rövid életrajzi bevezetéssel.] Magyar Könyvtár. 10. sz.

13. *Dorottya* ... Bevezetéssel ellátta Négyesy László. Iskolai kiadás. Bp., é. n. [1899.]

14. *Csokonai Vitéz Mihály válogatott munkái.* Bevezette és jegyzetekkel ellátta Tóth Rezső. Bp., 1900. 25—66. l.
Ugyanennek címlapváltozata: Iskolai Könyvtár. Magyar olvasmányok tára 7. Bp., 1900.

15. *Csokonai Vitéz Mihály válogatott munkái.* Kiadta, bevezette és jegyzetekkel ellátta Bánóczi József. Bp., 1904. 247—335. l. Öt illusztrációval. Remekírók Képes Könyvtára.

16. *Csokonai Vitéz Mihály válogatott munkái.* A költő halálának százados évfordulójára kiadta a Csokonai-Kör. Sajtó alá rendezte Kardos Albert. Debrecen, 1905. 116—173. l. Az Előbeszéd és a jegyzetek nélkül.

17. *Csokonai V. Mihály munkáiból.* Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Bánóczi József. Bp., 1905. 189—274. l. Magyar Remekírók. 8.

18. *Csokonai Vitéz Mihály összes művei két kötetben.* Életrajzzal ellátta Dr. Horváth Cyrill. Bp., é. n. [1906]. I, 117—178. l.

19. *Dorottya* ... Negyedik kiadás. Bp., 1907. Olcsó Könyvtár. 1—2. sz.

20. *Dorottya* ... Bp., 1918. Ötödik kiadás.

21. *Csokonai Vitéz Mihály összes művei.* Bevezetéssel ellátva kiadták Harsányi István és Gulyás József. Bp., é. n. [1922]. I. k. 535—620. l. A vígeposz végén a „fontosabb, minden kiadástól elütő eltérések" felsorolásával (618—620. l.).

22. *Csokonai Vitéz Mihály munkáiból.* Sajtó alá rendezte és bevezetésssel ellátta Bánóczi József. Bp., é. n. [1922] 189—272. l. (A 17. sz. új kiadása.)
23. *Dorottya* ... Bp., 1923. Remekírók Pantheonja. 10.
24. *Dorottya* ... Jegyzetekkel ellátta Kovács Dezső. [A címlapon 1799-es évszámmal.] Bp., 1923. A Magyar Jövő Toldy-könyvtára.
25. *Dorottya* ... Jegyzetekkel ellátta Kovács Dezső. Bp., 1924. Címlapváltozat: A Magyar Jövő Toldy-könyvtára. 7.
26. Csokonai Vitéz Mihály munkái. Versek — Dorottya — Karnyóné. Bp., é. n. [1928]. 145—218. l. A jegyzetek nélkül. Élő Könyvek. Magyar Klasszikusok.
27. *Dorottya.* Bp., é. n. [1936.] A Kötelező iskolai olvasmányok sorozatában.
28. *Csokonai Vitéz Mihály összes művei.* Bp., é. n. [1942.] (FK.) 889—960. l. A vers után „A Kiadó jegyzetei" címmel Toldy kiadására hivatkozva a */-gal megjelölt sorok, ill. részletek kéziratbeli változatát közli, összesen 15 esetben (961—962. l.).
29. *Dorottya* ... Divéky József eredeti fametszeteivel. H. n., é. n. [Bp., 1943.]
30. *Dorottya* ... Bp., 1944. Kötelező iskolai olvasmányok. (Bár szintén Franklin kiadás, nem a 27. sz. utánnyomása.)
31. Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya.* — Arany János: A nagyidai cigányok. Bevezette és jegyzetekkel kísérte Vass Péter. Bp., 1948. Csokonai jegyzetei nélkül, a sajtó alá rendező saját jegyzeteivel. — Irodalmi olvasmányok 6.
32. *Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei.* Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Bp., 1950. I, 219—291. l. Magyar Klasszikusok.
33. Csokonai Vitéz Mihály *Dorottya.* A jegyzeteket Vargha Balázs állította össze. Bp., é. n. [1951.]
34. Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya.* Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. H. n., é. n. [Bp., 1956.] A magyar költészet gyöngyszemei.
35. *Csokonai Vitéz Mihály összes versei.* Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Bp., 1956. I, 580—668. l. A sajtó alá rendező az Utószóban utal rá, hogy a cenzor miatt módosított részleteket az eredeti változat szerint közli (II, 599. l.), s így járt el későbbi kiadásaiban is, bár nem mindenütt állította vissza a hiteles szöveget.
36. Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya* Bp., 1958. Diákkönyvtár.
37. Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya* Bp., 1959. Az előbbi második kiadása.
38. *Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei.* Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Jancsó Elemér. Bukarest, é. n. [1959.] 219—288. l. Haladó Hagyományaink.
39. *Csokonai Vitéz Mihály összes versei.* Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Bp., 1960. Arany-könyvtár.

40. *Csokonai Vitéz Mihály válogatott munkái.* Összeállította és bevezette Szendrei Júlia. Bukarest, 1963. Tanulók Könyvtára.
41. *Csokonai Vitéz Mihály összes versei.* Bp., 1967. Szerkesztette és az utószót írta Vargha Balázs. Hincz Gyula rajzaival. I, 481—554. l.
42. *Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei.* Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Jancsó Elemér. Bukarest, 1969. 199—271. l.
43. Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya* — A méla Tempefői. Bp., é. n. [1970.]. Szépirodalmi Könyvkiadó. Diákkönyvtár.
44. *Csokonai Vitéz Mihály minden munkája.* Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Bp., 1973. I, 467—546. l.
45. Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya* — A méla Tempefői. A 43. sz. második kiadása. Bp., 1976.
46. Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya* — A méla Tempefői. Bp., 1979. Móra Kiadó. Diákkönyvtár.
47. Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya* ... Metszetek: Várkonyi Károly. H. n., é. n. [Bp., 1980.] Közgazdasági és Jogi Kiadó. Miniatűr kiadás.
48. *Csokonai Vitéz Mihály minden munkája.* [I.] Versek. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Bp., 1981. 422—492. l. Nagy Klasszikusok.
49. Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya* — A méla Tempefői. Az utószó Vargha Balázs munkája. Olcsó Könyvtár. Bp., 1982.
50. Csokonai Vitéz Mihály: *Dorottya.* Az előbbi második kiadása. Bp., 1985.
51. *Csokonai Vitéz Mihály munkái* [I.] Versek. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs. Bp., 1987. 422—492. l.
52. *Csokonai Vitéz Mihály költeményei és versfordításai.* Szerkesztette és az utószót írta: Szilágyi Ferenc. Bp., 1992. I. 329—391. l.

A teljes szövegű kiadások mellett a múlt század óta a kalendáriumokba, a tankönyvekbe is belekerültek szemelvények a vígeposzból, gyakran idézik, hivatkoznak rá az irodalmi lapok is.

Szelestei N. László szerint a kolozsvári naptárban a múlt században „Csokonai *Dorottyá*-jának részletei jelennek meg". (*Kalendáriumok a 18. századi Magyarországon.* OSzK. Évk. 1980. 492. l.)

A' Dorottya kínja címmel jelent meg egy részlete (a 753. sortól), voltaképp átköltése „Csokonai Mihály után", 1835-ben: *Játékszini Nefelejcs-Bimbó.* Az igaz magyar Hazafiak' Tiszteletére ajánlja Papp István magyar színész. Győr, 1855. 6—8. l. (V.ö. alább a *Dorottya* dramatizálásaival.)

Beöthy Zsolt középiskolai tankönyvében a *Dorottya* Harmadik könyve szerepelt (ld. *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése.* I, Bp., 1890. 360—368. l.; v.ö. Szilágyi: CsMűv. 701. l.); Greguss Ágost—Csengeri János

Magyar költészettan-a szintén ebből a könyvből tartalmaz részletet (Bp., 1896. 249—251. l.)

Mint láthattuk, a cenzor miatt szövegmódosításokra kényszerült a költő: az eredeti szövegváltozatokat a kiadások egy része (Toldy, HG., FK.) a függelékben közölte, Vargha Balázs a hitelesebbnek tartott eredeti változatokat — az 1804-i (1808-i) kiadások módosított szövegei helyett — magába a versszövegbe építette.

A Csokonai szándékai szerinti hiteles szöveg itt jelenik meg először kiadásunkban (de természetesen a jegyzetekben valamennyi szövegváltozatot közöjük).

Keletkezése

A vígeposz keletkezéséről, közelebbről: keletkezési időpontjáról, maga a költő tájékoztat *Előbeszéd*-ében, ahol ezt írja:

„Somogy Vármegyében lakám 1799-ben, és szerentsém vala sok vidám Házaknál esméretségben lenni. Előhozódtunk együtt-másutt az időjárásról, a' télről, a' fejér vagy fekete Karácsonról, 's több effélékről, a' mik a' mindennapi beszéllgetésnek, vagy kezdete, vagy pótolói szoktak lenni. Illyen Intermezzó ritkán esett meg, kivált ha vegyes volt a' Társaság, hogy elő ne jött volna a' Fársáng. Látám hogy erről kivált a' szép nembeliek nem éppen tudnak részvétel nélkűl szóllani: látám hogy nagy részént sajnálkoztak, hogy olly rövid időt szabott Kalendariomjok az Országos bohóskodásra: láték Modelleket a' Dorottyára ..." (III. l.)

Majd még ezeket írja ugyanitt: „azt én nemis tagadom, hogy 1799-ben írtam, 's a' dolgokat is arra a' télre kőltöttem. Akkor idén volt a' Fársáng — óh szomorú folyása az esztendőnek! — ollyan kurta, mint a' Vigano' Leányinak a' Derekok." (VI. 1.) Később pedig: „az egész Poémát mind magok diktálták [ti. a Múzsák], kit Csökölben, kit Hedrahelyen, a' melly két faluban pedig, hogy mentségemre eztis felhozzam, egy Dámát sem találtam, a kit Ideálnak felvehettem volna; sőt a' Dáma név is olly idegen az ottvalóknál, hogy én egyiknek sem mernék ezzel a' névvel tisztelkedni." (I. h. XI—XII. l.)

Az *Előbeszéd*-ben említi még, hogy „négy esztendő olta esmerik sok Uri rendű Urak és Asszonyságok ezt az én tréfa versemet", s minthogy maga az előszó 1803. febr. 6-án (Dorottya napján) kelt Debrecenben, ez is azt erősíti meg, hogy 1799 telén — mégpedig az év elején: január-februárban írhatta (bár föltehető, hogy már 1798 végén hozzáfogott); a „véglegesítés"-sel, pl. a „*Summák*" írásával azonban csak otthon, Debrecenben készülhetett el, 1802-ben, minthogy közvetlenül az 1802-i Mfj. után fordulnak elő a kéziratkötegben, s a *Dorottya Előbeszédé*-nek vázlata is ebből az időből való; (ld. Cs/ÖM. I, 120. l.), valamint a jegyzetek is csak ugyanakkor készülhettek el: ezek kézirata ugyan nem maradt fenn, de vezérszavaik az 1803-i Kjt.-n fordulnak elő (ld. Cs/ÖM. I, 155. l.), s hivatkozik bennük 1801-ben kiadott műre is (ld. a 72. jegyzetet).

A *Dorottya* szereplőterve, „eredeti kompoziciója" egy lapon fordul elő *A' Füredi parton* 1798-ra tehető strófavázlatával (DebrK. R. 788. 6.; v.ö. Szilágyi: CsMűv. 321 kk.). Mindez megerősítheti az 1798/99 fordulójára, telére tett keletkezést, s Csokonai életrajzi adatai is ezt igazolják: 1798 áprilisa végétől kerek egy esztendeig vendégeskedett Somogyban Sárközy István főszolgabírónál és annak rokonainál: Nagybajomban, Kiskorpádon és Kisasszondon, illetőleg Kis Bálint református lelkész csökölyi és Szokolai Dániel, Somogy megyei tisztviselő hedrehelyi házánál.

1798 tavaszán a megbetegedett költő Csökölyben talált baráti fedelet Kis Bálint parókiáján. Gaál László följegyzéseiből is úgy tűnik, hogy már 1798 tele előtt dolgozgatott Somogyban a vígeposzon: „Betegsége ideje alatt Kiss Bálint és családja a szelíd természetű Csokonait nem tsak meg nem unták de annyira hozzá szoktak, hogy fel gyógyulván, a Ház szinte nélkülözhetetlen tagjának tartották, de nálok is maradt folytában mind addig, míg a tavasz kinyílásával az erdők ki zöldültek; és a tavaszi levegő melegre nem változott. Ekkor barátjának Szokolainak hívására által ment a másfél órányira fekvő kellemetes fekvésű Hedrahelyre, a' hol elvesztett kedvese miatti búájától az idő multával valamennyire szabadulván, jó barátja társaságában, a gyönyörű erdők és Szőlőhegyek közötti többszöri járás kelés által Csokonainak egéssége sőt egy részben elébbeni ártatlan vidorsága is visszatért. És itt ujra munkához fogván, többféle vers darabjain, s különössen a Dorottya nevű epopejáján dolgozott. Innen látogatta meg először Nagy Bajomban Sárközy Istvánt, Kis Asszondon Sárközy Istvánnak édes annyát, és Istvánnak testvérét Károlyt, majd Puszta Korpádon Sárközy Lászlónét — a' hol minthogy — a Somogyi akkori szokás szerint — mindenütt igaz magyar szívességgel és baráttsággal fogadtatott; Csokonai mindnyájoknál tsakhamar otthonosnak érezte magát. Azomban eleinte a Kis Asszondi Kastélyban, azután a Nagy Bajomi Sárközy úri Házban leg inkább tartózkodott." (CsEml. 426. l.; v.ö. 431—432. l.) Gaál azt is megírta, hogy „1798^{dik} évi Junius utoljától fogva, 1799^{diki} május első napjáig" tartózkodott Csokonai Somogyban, a Sárközy család vendéglátását élvezve (ld. i. h.).

Az bizonyos, hogy a költőt — mint majd a tárgyi magyarázatokban bővebben lesz róla szó — a téma s a műfaj (a vénasszony szerelme s a farsang) régebbről foglalkoztatta, a hőskölteménye, az *Árpád* terve is ekkoriban foganhatott meg elméjében. De számolnunk kell a kiváltó okok között személyes mozzanatokkal, a Lilla-élmény kudarcával is, amin ily keserű szatírával vehetett magának elégtételt (erről a tárgyi magyarázatokban szólunk részletesen). Az biztosra vehető, hogy a vígeposz tényleges kidolgozása 1798 második felében, Széchényi Ferenc gróf júl. 4-i főispáni beiktatása után kezdődhetett, minthogy e fényes ünnepség emléke mindjárt a komikus eposz elején jól felismerhető.

Az is figyelmet érdemel, hogy *A' Dorottya' Kínjai* c. verses szatíra autográf dunántúli kéziratán 1798. júl. 9-i dátum található, amiről Ferenczi azt írta, hogy „Itt [ti. Sárközy István házánál] olvasta fel julius 9-én *A Dorottya kínjai*

költeményét is, mely a *Dorottya* komikus eposz alapgondolatának tekinthető" (91—92. l.).

Maga az, hogy az esemény 1799 farsangján játszódik, jól jelzi a vígeposz kidolgozásának idejét.

Takáts Gyula, idézve Gaál László már ismertetett megjegyzését, ezeket írta a komikus eposz keletkezési idejéről: „Gaál adatai körülbelül az 1798. évi május—júniusi időre vonatkoznak. Amit a *Dorottyá*ról mond, arra még visszatérünk, mert ez az adat Csokonai 1799. évi datálásának ellentmond, de azt hiszem megszívlelendő forrás mégis." (Takáts Gyula: *Csokonai Somogyban.* PIM Évk. 1962. 38. l.)

Visszatérve pedig Gaál László megjegyzésére, arra a következtetésre jutott, hogy már 1798-ban elkészülhetett a vígeposz: „Ime a méltóságos alkalmi vers *[A' haza' Templomának örömnapja]*, amelynek körülményei egy vígeposzt szültek. [...] S most vegyük elő Gaál jegyzetét, amely szerint Csokonai a *Dorottyán* már 1798-ban dolgozott Hedrehelyen. Valószínű így is történt, s a költő csak azért tolta később 1799-re a keletkezés dátumát, mert mégiscsak veszélyesen közeli lett volna egy főúri főispáni beiktatás árnyékába, 1798-ra datálni. Tehát igen kézenfekvőnek látszik, hogy nem 1799-ben jutott eszébe, hogy beiktassa a már kész *Dorottyá*ba a bevonulási jelenetet. De itt is van egy pont, amely az 1798-as dátum mellett szól. Ti. az, hogy ő maga mondta, hogy már készen volt a *Dorottya,* amikor a bevonulási részt abba beiktatta. Tehát így igaz, hogy Csokonai Hedrehelyen és Csökölyben írta valószínűleg 1798-ban víg eposzát." (I. m. 46. l.)

A leghitelesebb tanú, Csokonai azonban ennek ellene mond, amikor pontosan megírja, hogy „1799-ben írtam, 's a' dolgokat is arra a' télre kőltöttem. [...] Akkor idén volt a' Fársáng [...] ollyan kurta ..." (Dor. VI. l.), de még a „Kaposba való bémenetel" is ezt erősíti meg, ha figyelmesen elolvassuk: „Legpraecisébb látszik leírva lenni a' Carneval' Kaposba való bémenetele, vagy az Einzug. — Ezt azután szúrtam belé, mikor már az egész Poéma elvolt készülve. Fényt és pompát akartam véle adni a' Történetnek, vévén az ideát a' N. Méltós. Főispány' Ő Exc.jának béiktatásakor tett Solennitásból, melly az előtt való nyáron esett." (Uo. XII. l.) Az „előtte való nyáron" utalás világosan jelzi, hogy 1799 volt a megírás éve, s ez nem is képzelhető el másképp.

Gaál Lászlónak — Csokonai csurgói diákjának — szavai nem lehetnek perdöntők e kérdésben: nem szemtanúként szól a témáról, legfeljebb szóbeszéd, Csokonai elbeszélése nyomán. Az, hogy az *Előbeszéd* a telet, a „fejér vagy fekete Karácson"-t, a kurta farsangot említi mint somogyi beszédtémákat, arra mutat, hogy legkorábban 1798 végén vághatott a vers megírásába s — mint maga is írja ugyanott — 1799-ben dolgozhatta ki egészen.

S a vígeposz keletkezési történetét vizsgálva figyelembe kell vennünk még azt is, hogy „1798—99-ben az *Aranysújtásos nadrág* félretett kísérlete" — szerintünk inkább: kudarca — (ld. Juhász: Cs-tan. 296. l.), szintén erre az időszakra esett.

Az előadottak alapján a *Dorottya* keletkezését 1798/99 telére — zömében 1799 első negyedére — tehetjük. Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.), 1798 utolsó műveként közölték, bár kiadása életrajzi függelékében azt mondja, hogy „Csökölyben és Hedrehelyen írja 1799 telén a *Dorottyá*-t". (MM. II, 1056. l.)

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a költő életében, 1804-ben megjelent nagyváradi kiadás, figyelembe véve e kiadás végén az „Igazítni valók"-at. Mivel azonban a cenzúra (öncenzúra) is beleszólt helyenként a nyomtatott szöveg alakulásába, a K_1-et is tekintetbe vesszük, s ahol kényszerű változtatás történt a kiadás szövegében, ott a K_1 eredeti változatát közöljük, megfelelő hivatkozással. Természetesen a könyvek „Summaya"-t illetően a K_2-t is figyelembe vesszük, s esetenként a K_3-at s a K_4-et is.

A vígeposz c í m e a Dor[1].-beli cím mellett két főváltozatban fordul elő; maga Csokonai használja így 1802-i előfizetési felhívásában: *A' Vitéz Dorottya vagy is a' Dámák diadalma a' Fársángon[.] egy tréfás vitézi versezet 4 könyvben*" (ld. CsEml. 587. l.). S hasonlóan használja *Az epopoeáról közönségesen* c. tanulmányában is, de ott némi helyesírási s szövegbeli eltéréssel: *A' Vitéz Dorottya, vagyis a' Dámák' Diadalma a' Farsangon. Furtsa Vitézi-Versezet IV. Könyvben. Szerzette Csokonai Vitéz M.* (K 668: 89b; N 2 : 2. ELSŐ RÉSZ.; v.ö. HG. II, 556. l.). Ehhez hasonlóan fordul elő az ÚK.-n is (a 35. mű), s ezek szerint ez lehetett a vígeposznak szánt eredeti cím.

Előfordul még *A' Fársáng* (ld. Cs/ÖM. I, 101. l.) s *Fársáng* és *Farsang* (uo. 109. l.) címmel is a költő kéziratos hagyatékában, de ezek inkább csak rövidítésszerű utalások.

A fejezetek „Summaya"-t nem foglaltuk a verssorok sorszámozásába, külön kezeljük őket.

Az első fejezet címe a K_1-ben eredetileg *I Könyv. Ebédig.* volt, ez nem autográf; Csokonai a római számot áthúzva írta elé betűvel: *ELSŐ*

A fejezet *Summaya* a K_1 autográf szövegében négy sorba írva található; az utolsó mondat kötőszava ott *kin* helyett *mellen* ['mellyen'], s ez így található a K_2-ben is. A változtatás azonban bizonyára Csokonaitól ered, ezért meghagyjuk a Dor[1]. szövegét. A K_2-ben a summázat fogalmazványa: „I. *Mikippen* [talán ebből jav.: *Mikiphen*] [A sor fölé beszúrva: *az*] *Carneval nagi* [Jav. e. *nagy*] *pompával* ⟨*Kaposvárra*⟩ *Kapos Várra bé menuén, holoth is ebidől váła* [talán *vólná*-nak indult], *és az Matricullát* [Jav. e.: *Matrikulát* [A sor fölé beszúrva: *föl*] *fel n*⟨*y*⟩*ittattia* [Jav. e.: *nyittatja*] *vala, mell*⟨*y*⟩*en Dorottya* [Az áth. rész fölé írva: *az Dorotthia*] *Kis Azzonnac* [Jav. e.: *Kisasszonynak*] ⟨*lőn nagy*⟩ *lőőn nagi* [Jav. e.: *nagy*] *bufuláſa* [Jav. e.: *búfuláſa*]." Mint látható, a K_2-ben az utolsó sorban régiesebb helyesírással *Azzonnac* áll (erre Toldy is utalt: 928. h.).

Sem a Dor[1]., sem a K_1 szövege nem következetes helyesírású, ezen a Dor[2]. igyekezett ugyan javítani, de nem teljes sikerrel. Helykímélés céljából — s már csak azért is, mivel 14 sort leszámítva a K_1 nem autográf (bár Csokonai átnézte a nyomdába adás előtt) — nem utalunk esetenként az emendációkra, hanem itt a jegyzetek élén összefoglaljuk azokat a helyesírási típusokat, amelyekben — külön utalás nélkül — Csokonai akkori gyakorlatának s szándékának megfelelően egységesítettük, ill. emendáltuk a helyesírást.

A központozással kivételt teszünk, mivel annak fontos értelemmegkülönböztető szerepe lehet: annak eltéréseire esetenként utalunk.

A tulajdonnevek dolgában *Carneval* neve a Dor.[1]-ben így, olaszosan fordul elő, mint a szó jegyzetében is Csokonainál, de emellett a *Carnevál* az uralkodó forma, ezért e szerint egységesítettük a név írását.

Hymen neve *Hímen* és *Himen* formában is megtalálható a Dor[1].-ben; a K_1-ben s a Dor[2].-ben a rövid *-i-*s alak az uralkodó. Toldy s a későbbi kiadások az áthidaló görögös *Hymen* írásmódot használták. Mivel Csokonai autográfjaiban másutt is *Hímen* fordul elő (ld. pl. KK. III, 58b) e szerint egységesítettük a szöveget, anélkül, hogy erre külön utalnánk.

A közszók helyesírásában a magánhangzók hosszúságában van meglehetős ingadozás: az *i* ~ *í*, *ö* ~ *ő*, *ü* ~ *ű* használatában a másolási vagy nyomdahibából ingadozó, következetlen időtartam(hosszúság) jelölést a K_1, ill. Csokonai helyesírási gyakorlata szerint em. A *vólt* s *vólna* váltakozik a *volt* s *volná*-val, néha ugyanabban a szövegrészben; a K_1-ben gyakori a rövid magánhangzós alak, a Dor[2]. viszont a Csokonaira jellemző *vólt, vólna* szerint egységesítette a szöveget, s mi hasonlóan.

Az *-ul, -ül* toldalék írása is ingadozik (gyakran csak nyomdatechnikai oka van a hosszú ékezet jelölésének); ezt is Csokonai helyesírása szerint, a hosszú magánhangzós alakokhoz igazodva egységesítettük.

Mássalhangzók tekintetében a *ts* ~ *cs*, *tz* ~ *cz* hangjelölés ingadozik mind a Dor[1].-ben, mind a K_1-ben; a Dor[2]. a *ts* ill. *tz* szerint egységesített, s hasonlóan járunk el mi is, bár szókezdeteken a *cs*-s írást olykor meghagyjuk mint Csokonaira jellemzőt.

A kiadás *cz*-s (*cs*-s) helyesírására Fazekas Mihály tett — álnéven — kifogást: „Mindjárt az Elő-beszédnek Elől-járó beszédébenn szembe tűnő hiba az hogy az Úr *tz*, és *ts* helyett *cz* és *cs*vel él. Mi annak a' *C*nek igaz jelentését nem tudjuk, mert azt az Urak hol *k*nak, hol *tz*nek mondják: ha osztán mi a *Bácsit Baksinak Laczit Lakzinak* olvassuk, nagy hahotával ki röhögnek bennünket: pedig magok, mondják, hogy a *C*-t a' mással hangzó előtt *k*nak kell olvasni." (CsEml. 202.l.).

A Dor[1]. s a K_1 használta a hosszú, ún. német *ſ*-et is; ezt a Dor[2]. elhagyta, s végig *-s*-et használ, ahogy mi is, kivéve az archaizáló „Summá"-kat, ahol ezeknek stílusértékük van.

A másolónak vagy a korrektornak tulajdoníthatók a hosszú *-ss*-ek is pl. az *erőss*, a *sebess* melléknév írásában; ezeket is a K_1, ill. Csokonai helyesírási gyakorlata szerint javítottuk.

Egyéb esetekben a következő ingadozásokat egységesítettük, külön utalás nélkül: *össze* ~ *öszve*; az előbbi gyakori a Dor¹.-ben (nyomdai beavatkozás lehet), Csokonaira azonban az utóbbi a jellemző, s a Dor². is e szerint egységesítette a szöveget. A 'novum' jelentésű *új* előfordul *újj* alakban is a Dor¹.-ben és a K_1-ben; a Dor². az előbbihez igazította a szöveget, ahogy mi is.

Gondot okoz a főnevek helyesírása, mivel ezek esetében is hol nagy, hol kis kezdőbetűt használ a kiadás s a K_1 egyaránt, s az utóbbiban sokszor nehéz eldönteni, nagy vagy kis betűt akart-e írni a másoló. A ránk maradt autográf szövegrészben a *Leves*, a *Hús*, a *Bécsinállt*, a *Sült* s a *Csemege* nagy kezdőbetűs, a többi főnév viszont nem; bonyolítja a helyzetet, hogy a K_1 másolói sorkezdeti *A'* névelő, ill. *'s ('S)* kötőszó után a következő szót — a kor gyakorlata szerint — nagy betűvel írják; az autográf K_1-hez igazodtunk

Az egybeírást illetően a K_1-ben az igekötő általában külön volt írva az igétől, ha előtte állt, de utólag egyberántották (bár ez néha elmaradt); erre külön nem utalunk.

A szókezdő hosszú *I* a K_1-ben — az általános gyakorlatnak megfelelően – nincs ékezettel megjelölve; erre sem utalunk külön a jegyzetekben.

A verzálissal szedendő nevek és szavak a K_1-ben kettős aláhúzással, a ritkítással szedendők egyszeri aláhúzással fordulnak elő; erre külön nem utalunk.

A Dor¹. bekezdései helyett a K_1-ben kikezdések szerepelnek.

2. K_1: Kp. n.
4. K_1: *'S **D**iadalmat*
5.. Dor¹.: *zerdűlést* sh., az „Igazítni valók", ill. a K_1 szerint em.
8. K_1: *merné* Toldy is utalt rá (929. h.)
13. K_1: *Miket* V.ö. Toldy 929. h.
16. K_1: A sor végén pont.
17. K_1: BUTELLIA, A sor elején Csokonai saját kezű megjegyzése: „*NB. A Capitel;*" ez utal a verzális szedésre. A K_1-ben nincs bekezdés.
18. Dor¹.: *fántázia* vlsz. sh. K_1: *fantázia* Mivel Csokonai szóhasználatának, ejtésmódjának az utóbbi felel meg, s a későbbi kiadások is így közölték; em.
19. K_1: *spiritussal*
20. K_1: *danolljak*
21. K_1: *Te* NANÉT
23. K_1., Dor¹.: *Leg alább* em.
24. K_1: *Megprobálhat'd* Jav. e.: *Meg probálhattd* [. . .] *frizí(.)rozó*
27. K_1: *Uj*
30. Dor¹.: *Ő néki* K_1: *ő néki* A nagy *Ő* indokolatlan, vlsz. sh., em.
33. Dor¹.: *kiszálván* K_1: *Kiszállván* Jav. e.: *Ki szálván* A Dor¹.-t a K_1 szerint em.

K_1: Kp. n.
43. K_1: *fő-Városa*
44. K_1: *Eszterházy'* Jav. e.: *Eszterházi*
45. Dor[1].: *őrvendett* K_1: *örvendett* Jav. e.: *őrvendett*, A Dor[1].-t a K_1 szerint em.
48. K_1: A sor végén pont; v.ö. Toldy 929. h.
49. Dor[1].: *igasságot* K_1: *igazságot* Az utóbbi felel meg Csokonai helyesírásának; em.
51. K_1: *tzélja,* Jav. e.: *tzéllya*
52. Dor[1].: A sor végén vessző; értelemszerűen em.
58. K_1: *Siralom*
59. K_1: *míg* Kp. n.
63. Dor[1].: *Dob- 's trombita szóval* A K_1 szerint em.
65. K_1: *gyalogjába,*
67. K_1: *leg tzifrább*
68. A K_1-ben is *Ősét* található, még Toldy is így, rövid ékezettel közölte a szót, mivel a *köntösét*-tel így ad tiszta rímet. A későbbi kiadásokban: *ősét*; a 260. sor szerint em.
70. Dor[1].: *tőllök* A Dor[2]. szerint em.
71. K_1: *Angyali*
72. K_1: *Szánkába.*
78. Dor[1].: *Angyalokra-* A K_1 szerint em. K_1: *illy Angyalokra.*
83. Dor[1].: *kirózsadzott* sh. Az „Igazítni valók" s a K_1 szerint em.
K_1: *kantusoktol* —
84. Dor[1].: *kivánnak* A 91. sor szerint em.
85. Dor[1].: *S l e p p a z a ' l a* A K_1 szerint em.
86. Dor[1].: *rakontzált* sh., az „Igazítani valók" s a K_1 szerint em.
K_1: *piano* —
87. K_1: *Angyalkák!*
89. K_1: *kíséri* V.ö. Toldy 929. h.
90. K_1: A vegyétek után nincs kp.
92. K_1: *hallgat* Jav. e.: *hakgat* [...] *szánja.*"
93. Dor[1]., K_1: *Igy* em.
94. Dor[1]., K_1: *helhyet* em.
95. K_1: *fáradtan,*
98. K_1: *Montgolfir'* A név eredeti írásmódjához ez áll közelebb, Csokonai azonban itt is a kiejtés szerinti alakhoz igyekezett igazodni, bár nem egészen sikeresen.
102. Dor[1].: *Kivált a'*
K_1: *Kivált s o k* v.ö. Toldy 929. l. Mivel föltehetően öncenzúra miatt választotta a költő a semlegesebb megoldást a Dor[1].-ben, a K_1 szerint em.
110. K_1: *bámulnak:*
114. K_1: *Ugy*

115. Dor[1].: *Blenchárd* Az „Igazítni valók" s a K_1 szerint em.
118. K_1: A *Járása* aláhúzva, de a Dor[1].-ben ritkítás nélkül.
119. K_1: *osztá⟨l⟩lyt*
120. Dor[1].: *illen* K_1: ***illyen*** A K_1 s a Dor[2]. szerint em. Csokonai ugyan dunántúli vígjátékában tájnyelvi elemként használta az *illen, ollan* alakot, de itt csak sajtóhiba lehet; már Toldy is em.
126. Dor[1].: ***nagy-világban*** Mivel a 175. sorban a Dor[1].-ben s a K_1-ben is ***Nagy-Világ*** található, e szerint em.
129. Dor[1].: TSERHÁZI K_1: *Tserházy* Csak egyszer van a név aláhúzva. Minthogy a Dor[1].-ben a név később mindig *y*-nal szerepel, a K_1 szerint em.
132. K_1: ***Őseivel*** Toldy meghagyta a rövid magánhangzós alakot itt is, mint a 68. sorban, bár az sem zárható ki, hogy sajtóhiba forog fenn mindkét helyen. A Dor[2].-ben is *öseivel* van; em.
139. Dor[1].: ***Erantz*** Az „Igazítni valók" s a K_1 szerint em.
143. K_1: *ját⟨t⟩szik*
145. K_1: ***viselt*** Kp. n.
146. K_1: *katonáson**n***
147. Dor[1].: *bajuszsza* K_1: *bajussza* Az utóbbi felel meg Csokonai helyesírásának; e szerint em.
149. K_1: *kedvel⟨l⟩i*
153. Dor[1].: Kp. n., em.
156. Dor[1].: Kp. n., a K_1 szerint em. K_1: *Kis-Asszon⟨y⟩nak.*
159. K_1: *strikk**e**lt*
160. K_1: *kis ded*
161. Dor[1].: *valának*, A kp. fölösleges, a K_1 szerint em., mint Toldy is. K_1: ***Fővezetőji*** Kp. n.
165. Dor[1].: *meg lett* K_1: *meglett* A két elem utóbb egyberántva. A K_1 szerint em.
166. K_1: *Körűltök*
168. K_1: *mosol**h**ygó szépei.*
170. K_1: *Világ'*
171. K_1: Kp. n.
172. K_1: *Világot*
173. K_1: *Tserházimé*
177. K_1: *játtszik*
178. K_1: *discurrál* [...] *hozzá lántzol.*
184. Dor[1].: *grátzia* A K_1 szerint em., mint már Toldy is.
185. Dor[1].: A *kik* előtt nincs kp.; a K_1 szerint em.
186. K_1: *Megannyi probáji*
190. K_1: *két felé*
191. K_1: *A' **H**ajnal'*
192. K_1: *Atlatz felhőkből* [...] *Kantusa*
193. K_1: *két felűlről* V.ö. Toldy 929. h.

194. K_1: *rozsás tekintete,*
197. K_1: *Moso⟨l⟩lygó*
198. Dor[1].: *tsók:* A K_1-ben pont van a sor végén, s értelemszerűen ez is jár ide; a K_1-ben kissé megtévesztő az írásjel: ez vezethette félre a nyomdai szedőt; már Toldy is pontot közölt a sor végén; e szerint em.
199. K_1: *Gerlitzének,* A Dor[1].-ben a sor végén pont; a K_1 szerint, értelemszerűen em., mint Toldy is.
200. Dor[1].: *kezének:* K_1: *kezének.* A K_1 szerint em.; már Toldy is így közölte.
201. Dor[1].: *kerekded két halma* K_1: *domború két halma* V.ö. Toldy 929. h. Az utóbbi szerint em., mivel a változtatás a cenzúra hatására történhetett, akárcsak a következő sorban.
202. Dor[1].: *Az emberi nemet nevelő szép* K_1: *A' gyönyörűségnek szenteltt arany* v.ö. Toldy 929. h. A K_1 szerint em.
204. K_1: *tudott teremteni?* V.ö. Toldy i. h.
205. Dor[1].: *rózsa szál*
K_1: *rózsaszál* Az utóbbi szerint em.
206. K_1: *hasadó-félben áll.*
211. K_1: *poffongana* V.ö. Toldy 929. h.
213. K_1: *tudja mit.*
214. K_1: *Szengelléri* Csokonainak a szóhoz fűzött jegyzetében is *,,Szengelléri bors''* található, *-t* nélkül.
215. K_1: *Kis-Asszon⟨y⟩*
216. K_1: *méltó hogy* [...] *asszon.*
Dor[1].: *aszszon*; A helyesírást az előző sor szerint em.
217. Dor[1].: *viseltt*
K_1: *viselt* A K_1 szerint em. Csokonai csupán a múlt idejű melléknévi igenevek esetében használta a két *-t*-s alakot mássalhangzó után, egyszerű múlt időben nem.
220. K_1: *lessz*
222. K_1: *dörgölő-fát*
Dor[1].: *dörgölő fát* A K_1 szerint em.
225. K_1: *tájjéka,*
226. K_1: *varas-béka.*
228. K_1: *kivűl a' fogait:*
Dor[1].: *Fogait* A K_1 szerint em.
229. K_1: Kp. csak a sor végén.
235. Dor[1].: *sürű* A K_1 szerint em. K_1: *vat⟨t⟩zkor a' sűrű*
236. K_1: *egéssz*
242. Dor[1].: *Farsánglók* em.
K_1: *fársánglók*
243. K_1: *Orsolya* Csak egyszer van aláhúzva, s ezek szerint ritkítva kellett volna szedni verzális helyett.
246. K_1: *öt⟨t⟩ször volt*
248. Dor[1].: *is tetszik Ádám' állapotja.*

K_1: *is kedves még az Adám' botja* [jav. e.: *bottya*]. V.ö. Toldy 929. h. A K_1 szerint em., mivel bizonyára cenzori beavatkozásra történt a változtatás.

249. Dor[1]., K_1: *Manó,* Értelemszerűen em.

250. Dor[1].: *Olly helyre is viszi.* Az „Igazítni valók" szerint: „olv. *viszen.*" K_1: *Olly hellyen is teker,* V.ö. Toldy 929. h. A Dor[1].-t e szerint em., mivel itt is cenzori beavatkozásról lehet szó.

251. K_1: *fársáng*

252. K_1: *ugy láttszatnak*

253. K_1: *kinyílva* Csokonai nyilván a rím miatt használta a rendhagyó, rövid *-i*-s alakot a Dor[1]-ben.

254. K_1: *Moso⟨l⟩lyognak 's köztök* [...] *Gilva.*

255. K_1: *épen*

256. K_1: *ekképen*

257. K_1: *Fő-Vezére*

258. K_1: *Osztá⟨l⟩lynak*

259. K_1: *Nemzete*

260. Dor[1].: *Ösökkel* A K_1 szerint em.
K_1: *Ősökkel*

261. K_1: *Tavasszában*

264. Dor[1].: *Árnyekozza* sh.; em.

266. K_1: *Vitézt*

268. K_1: *Fő vezérhez* [...] *fő művei* Utóbb egyberántva.

272. K_1: *veres dolmánnyal* A változtatásra nyilván a következő sorbeli szóismétlés miatt került sor. V.ö. Toldy 929. h.

277. K_1: *kev ellykedvén*

279. K_1: *Fő Vezér* Utóbb egyberántva.

281. K_1: *Ekkép*

282. K_1: *költözött*

286. K_1: *módosann*

287. K_1: *fő hajtva* [...] *Angyalokat,*

296. K_1: *el készűlnének*

297. K_1: *Bonapart*

301. K_1: *Némelyik*

308. K_1: *A' Kávé*

311. K_1: *bekerűlnek*

312. K_1: *Muzsikajokkal hellyekre*

315. Dor[1].: *Megfrissitő* A K_1 szerint em.

317. K_1: *E⟨d⟩gy*

319. Dor[1].: *verő ere,* A K_1 szerint em.
K_1: *verő-ere*

324. Dor[1].: *Tsak hogy* A K_1 autográfja szerint em.

325. Dor[1].: *Betsinalttak* Az autográf K_1 szerint em.

330. Dor¹.: *auditort* A K_1 autográfja szerint em. A sor alá beszúrva Csokonai kezével: *P 17.* Ez alkalmasint a jegyzetre vonatkozik: A Dor¹. szerint *Liber atyánk* jegyzete a „*17 old*"-on volt (ld. 108. l.).
334. K_1: *ját⟨t⟩szott*
336. K_1: *tzikáztak*
337. K_1: *Galánt Lelkek*
338. K_1: *e⟨d⟩gyüt*
339. K_1: *Barát⟨t⟩ság*
340. K_1: *Vígság'*
346. K_1: *poszpászok* V.ö. Toldy 929. h.
354. K_1: *Vendéginek Sorral*
355. A sor fölé beírva: *p: 19.* Ez is jegyzetre vonatkozhat.
356. K_1: *megviduljon* Jav. e.: *megvidullyon*
357. K_1: *egésségéért 's* V.ö. Toldy 929. h.
361. K_1: *Éljen* Jav. e.: *Élllyen* [...] *barát⟨t⟩ság*
363. K_1: *Éljent* Jav. e.: *Éllyent*
364. K_1: *Öröm-tust*
367. K_1: *egé⟨s⟩sz*
369. K_1: *egé⟨s⟩sz*
megtekinti,
373. K_1: *mellől⟨l⟩e*
374. K_1: *tő⟨l⟩le.*
377. K_1: *Grapsája,*
378. Dor¹.: *'S a' Fülesgófusok' szép Fantáziája* Az „Igazítni valók" szerint: „Ez egy barátom pótolékja, *olv. Vagy a' vén Coccéjus minden Typicája,* A javítást végző barát Illei Takács Károly váradi piarista volt (ld. Cs/PM/8 : 20—22. l.). A Dor².-ben így is jelent meg. A cenzor által kifogásolt sor azonban a K_1-ben: *Vagy a' Casuisták' Theológiája,* E szerint em.; v.ö. Toldy 929. h. E sor után a K_1-ben *p. 19* utal a *Calepinus* jegyzetére.
379. K_1: *tet⟨t⟩szik*
381. Dor¹.: *felvan* A K_1 szerint em.
382. K_1: *Pro-Memoriába,*
386. Dor¹.: A sor végén kp. n. A K_1 szerint em.
387. Dor¹.: *A' ki az időnek e' két pontja között* A változtatásra bizonyára a cenzor miatt került sor; a K_1 szerint em.
388. Dor¹.: *Van, annak szívébe is férjfi ütközött* Illei Takács erőltetett megoldása helyett az „Igazítni valók" között Csokonai javítása: „Ezt a' sort így jobbítsd:

A' ki az időnek e' két pontja köztt él,
Az a' férjfi képtől hóldvilágon sem fél.

A Dor². így is jelent meg; a K_1-ben azonban eredetileg ez állt:

A' ki az időnek e' két pontja köztt van,
Annak mint meg-annyi Angyal, ollyan a' kan.

A Dor[1].-t e szerint em., mivel itt is a cenzor erőszakolt ki változtatást.

392. Dor[1].: Kp. n.
K_1: *szépen;* Toldy vesszőt tett a sor végére; a K_1 szerint em.
394. K_1: *veress*
Dor[1].: *megjegyezve:* sh.; em.
396. Dor[1]., K_1: *veress* Csokonai írásmódjának a 394. sorbeli *veres* felel meg; e szerint em. A Dor[2]. ugyanígy.
399. Dor[1].: *maradtak;* A szedő tévedése; a K_1-ben vessző van a sor végén; em.
401. K_1: *Jegyző*
402. K_1: *elébb*
E sor után a K_1-ben *p. 20.* bejegyzés utal a kiadás lapszámára.
410. K_1: *pártában!*
411. Dor[1]., K_1: *újj* em.
414. K_1: *elkomorítván*
415. K_1: *irígyelvén*
417. *meg is* Az „Igazítni valók" s a K_1 szerint em.
418. K_1: *Virgontz*
420. Dor[1].: *elakarnak* sh. A K_1 szerint em.
424. K_1: *menteket*
426. K_1: *Czinoberrel,*
427. K_1: *Társaság*
E sor után a K_1-ben *p. 21.* utal a kiadás lapszámára.
428. K_1: *Férjhez-menteknek*
430. K_1: *Vénusi*
432. Dor[1].: *praedicatumok.* A K_1 szerint em; mivel a többi nyelvtani műszót is nagy kezdőbetűvel használja Csokonai.
K_1: *Praedicatumok.*
437. Dor[1].: *vénetskék;* A K_1 szerint em., mint már Toldy is.
K_1: *Vénetskék,*
438. K_1: *Menyetskék*
441. K_1: *Világa úntt,*
442. K_1: *homá⟨l⟩lyos*
446. Dor[1].: *Helyjére*
K_1: *Hellyére* A K_1 szerint em.
448. K_1: *tégyen;*
451. K_1: *Máslás-butelliát,*
A K_1-ben e sor után *p. 22.* bejegyzés utal a kiadás lapszámára.
452. K_1: *Kanaforiát*
453. K_1: *Auszprug és Piskóta,*

454. Dor[1]., Dor[2].: *perdúljön* K_1:*pendúl j ön* Jav. e.: *pendúl l y ön* [. . .] ***Nóta.*** A Dor[1].-et e szerint em.
455. Dor[1].: ***asszúszőlőt*** sh. A K_1 szerint em.
457. K_1: ***Prosit***-kívánással,
K_1: MÁSODIK KÖNYV. | ESTVÉLIG.
A Könyv *Summaya*-ban:
K_1: *tartatic vala, és* [. . .] *úllénec* [. . .] *yacczodnánac* [Jav. e.: *jacczodnánac*] [. . .] *álmilcodásra* [Jav. e.: *álmilkodásra*] [. . .] *galibácat* [. . .] *Iffiacat* [Jav. e.: *Iffiakat*] Toldy — nem egészen pontosan — ebből ennyit vett számba: „A jeligében galib*ákat* és Iffi*akat* áll." (929. h.) A K_2 fogalmazványának szövege: „II. *Mikippen* [Jav. e.: *Miképpen*] *nagi* [Jav. e.: *nagy*] Az áth. szó fölé írva: *roppant Tancz* [Jav. e.: *Tántz*] *tartatic* [Jav. e.: *tartatik*] *vala, és* ⟨*ját*⟩ Az áth. betűk fölé írva: *le* ⟨*le*⟩ *úllénec* [Jav. e.: *ülének*] *vala jácczodni* [Jav. e.: *játszodni*[, ⟨*melly*⟩ *és Dorotthiával* [Jav. e.: *Dorottyával*] *és* ⟨*a*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *mind az több*] *Kis Azzonokval* [Jav. e.: *Kisasszonyokkal*] *cſufolkodnac* [Jav. e.: *cſúfolkodnak*] *vala, és mikippen Iſten Azzony* [Jav. e.: *Istenaſſzony*] *Éris álmilkodáſra* [Jav. e.: *álmélkodásra*] *miltó* [Jav. e.: *méltó*] *galibákat tőőn vala, az Dorotthia* [Jav. e.: *Dorottya*] ⟨*pedig*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *penigh*] *Zűvében* [Jav. e.: *szívében*] *gonoszt forral vala, mikint* [Jav. e.: *mikippen*] *az iffiakat* [Jav. e.: *ifjakat*] *hadval* [Jav. e.: *haddal*] ⟨*gy = megy*⟩ [Az áth. szó fölé írva *megh*] *kerülné.*
Dor[1].: *kerűlne* A K_1 szerint em.
461. Dor[1].: *bétőltik* A K_1 szerint em.
K_1: Kp. n.
462. Dor[1].: *felkőltik* A K_1 szerint em.
466. K_1: *ablakonn.* —
468. K_1: ***Minétet***
471. K_1: *Cárnevál*
472. Dor[1]., K_1: *újj* em.
Dor[1].: A sor végén kp. n. A K_1 szerint em., mint Toldy is.
474. K_1: *e⟨d⟩gyütt köztök*
475. K_1: (:*hisz* [. . .] *szégyen,* :)
476. K_1: ***Tántz***
482. K_1: *köztök*
488. K_1: *manérral;*
494. K_1: *dagálhyos*
495. K_1: *já⟨t⟩tszik, taréjat*
Dor[1].: *tarréját* A K_1 szerint em.
498. K_1: ***Frantzok'***
A K_1-ben ide tévesen az 545—548. sort írta le a másoló, majd áthúzta.
501. K_1: *mihelhyt el* ⟨*végezte*⟩ *végzette,*

503. Dor[1].: Kp. n.; a K_1 szerint em., mint már Toldy is.
506. K_1: *Tserházimét,*
507. K_1: *Tserházi* [...] Dor[1]., K_1: *helkyre* em.
508. K_1: *lyánykával* A *Rózsival* után nincs kp., em.
510. K_1: *főhajtással*
511. K_1: *moso⟨l⟩lygó*
513. K_1: *Nap* [...] *Mezőség,*
515. Dor[1].: *Nyints* sh., em.
516. K_1: *Virágok*
518. Dor[1].: *Szengellérnek* A 214. sor szerint em.
519. K_1: *Sárkányán* [...] *Garabontzás*
521. K_1: *kunyhója fedele,*
522. K_1: *Vetés, a' Viz*
529. K_1: *Illy* Jav. e.: *Ily zavar*
531. K_1: *Ánglus*
532. K_1: *lankadság,*
533. K_1: *Stu⟨t⟩tzer*
543. K_1: *Nyakkal*
546. Dor[1]., Dor[2].: *tapognak* A K_1 szerint em. A kiadásokban is — Toldy M. — tévesen *tapognak* található.
548. K_1: *Alföldi*
550. K_1: *Világnak*
551. K_1: *S⟨z⟩traszburgert*
558. K_1: *Nemzet módija.*
559. K_1: *vesz⟨t⟩tjük* [...] kp. n.
560. K_1: *nyelvel*
562. K_1: *székében,*
563. K_1: *Magyaron*
568. K_1: *Nótáját*
570. Dor[1].: *Ősi* em.

K_1:

lángjaiktól Jav. e.: *lángjaitól*

571. K_1: *állásba⟨n⟩*
572. K_1: *Valódiba⟨n⟩*
573. K_1: *A'siának*
589. K_1: *lakhellyeden*
591. K_1: *A'siai* [...] *Nemességed,*
593. K_1: *Népek bámulják* Jav. e.: *bámulhyák díszedet*
594. K_1: *betsűl⟨l⟩*
597. K_1: *megkínálja,* Jav. e.: *megkínállya*
598. K_1: *instálja* Jav. e.: *instállya*
601. K_1: *lóbálja* Jav. e.: *lóbállya*
603. K_1: *Nép*

607. K_1: *toron'ban* Jav. e.: *toromyban*
617. K_1: *tágos* v.ö. Toldy 929. h.
623. Dor[1].: *Felel;* em.
626. K_1.: *hullanak.*
627. K_1: *Szugol⟨l⟩lyába*
628. K_1: *fél-lába.*
633. K_1: Kp. n.
637. K_1: *volna*
651. K_1: *békeség*
652. K_1: *pert 's lármát* V.ö. Toldy 929. h.
658. K_1: *egé⟨s⟩sz Világon*
659. K_1: *húnytt* A Dor[1]. helyesírása szerint ez az alak volna hiteles.
660. K_1: *bará⟨t⟩tság a' Víg*
663. K_1: *Hoh*
665. K_1: Kp. n.
670. Dor[1].: *légyen?* Az „Igazítni valók" szerint em.
673. K_1: *katu⟨l⟩lyába,*
678. K_1: *éjj"*
682. K_1: *zúzos fák*
Dor[1].: *zúzosfák* Vlsz. sh., a K_1 szerint em., amint már a Dor[2]. is.
K_1: *gallyakkal* Jav. e.: *gajokkal*
687. A K_1-ben a sor után *p. 37.* bejegyzés utal a kiadás oldalszámára.
691. K_1: *szállván* Jav. e.: *szálván*
692. K_1: *Zsajtár* Jav. e.: *Sajtár*
693. K_1: *besuhanván* V.ö. Toldy 929. h.
701. Dor[1].: *Izetlenség* sh., em.
K_1: *bará⟨t⟩tság válni:*
711. A K_1-ben a sor elején: A **Cap.** bejegyzés utal a bekezdésre.
712. K_1: *nyámmoga* Jav. e.: *nyámoga,*
717. K_1: *forté⟨l⟩lyban*
720. K_1: *veszé⟨l⟩ly*
721. Dor[1].: *kraflinak* A K_1 szerint em., ahogy már a Dor[2]. is.
725. Dor[1].: *kráflil* A K_1 szerint em.
727. K_1: *hijába* Jav. e.: *hijjába*
730. K_1: *hányja* Jav. e.: *hánnja*
733. K_1: *Melancholia*
734. K_1: *he⟨l⟩lyén.*
735. K_1: *belől⟨l⟩*
738. K_1: *hisztérikának* Jav. e.: *hisztériának*
740. K_1: *veti,*
749. K_1: *pá⟨l⟩lyát*
752. Dor[1].: *aszszú* A K_1 szerint em.
751. Dor[1].: *ásztatja* a K_1 szerint em.

759. K_1: *hiszembe*
E sor után K_1-ben *p. 38.* bejegyzés utal a kiadás oldalszámára.
760. K_1: *Complimentet,*
762. K_1: *lyánsággal:*
763. Dor^1.: *itt'* sh. A K_1 szerint em.
764. K_1: *Húshagyó! Húshagyó!*
769. K_1: *Mondtam;*
Dor^1.: A sor végén kp. n., a K_1 szerint em.
K_1: *Mondtam* [...] *megyek,*
779. K_1: *Világot*
780. K_1: *jár.*
782. K_1: *köztök*
794. K_1: *Szenteknek Paraditsomába?*
795. Dor^1., K_1: *Oh* A 794. sor, ill. a Dor^2. szerint em.
megkell sh. A K_1 szerint em.
807. K_1: *tán — — — Ah megállj* Jav. e.: *megálly* [...] *szegény;*
Dor^1.: A sor végén kp. n., a K_1 szerint em.
809. Dor^1.: A sor végén kp. n. A K_1 szerint em., mint már Toldy is.
810. K_1: *hi⟨j⟩jába*
811. K_1: *férjt*
813. K_1: Kp. n.
815. K_1: *belőlle*
816. Dor^1.: *leány fővel* A K_1 szerint em.
817. K_1: *Nem* [...] *Fussatok!*
824. K_1: *szólljak* Jav. e.: *szólhyak érte?*
827. K_1: *Földig*
Dor^1.: *nyelvemmel.* A K_1 szerint em., mint már Toldy is.
828. K_1: *já⟨t⟩tszanak*
835. Dor^1.: A *Magdaléna* után kp. n.; em.
K_1: *Orso⟨l⟩ly*
837. K_1: *férj*
838. K_1: *kosarat?*
842. K_1: *hyánkákkal*
844. K_1: *Méreg'*
846. K_1: *féré,* V.ö. Toldy 929. h.
848. Dor^1.: *Igy* em.
849—850. Dor^1.:

A' frizér-serpenyőt egy zúgban meglelé,
És azt a' Commódra köhögve emelé.

K_1 szerint em. Erre az eltérésre Toldy nem utalt, először a HG. regisztrálta: I, 618. l.
859. K_1: *áldozó Marhákat* Utóbb egyberántva.
861. K_1: *öszvepórászolja* Jav. e.: *öszvepórászolhya*

862. K_1: *feltolja* Jav. e.: *feltolhya.* —
865. Dor[1].: *Az áldozat füstje* A K_1 szerint em., mivel a cenzor kívánságára történt változtatásról van szó itt is. V.ö. Toldy 929. h.
K_1: *Az oltári szent füst gombo⟨l⟩lyog*
866. K_1: *Istrángon*
868. K_1: *tím-olajt* Jav. e.: *tím-olajt*
Dor[1].: *őnt* sh. A K_1 szerint em.
874. K_1: *felépít⟨t⟩se* [. . .] *dűledékem'*
877. K_1: *segélljed* Jav. e.: *segélhyed*
880. Dor[1].: *menydörgés* A jegyzet helyesírása szerint em.
K_1: *mendörgést*
881. Dor[1].: *Melyre*
K_1: *Melhyre* E szerint em.

K_1: HARMADIK KÖNYV.
EJFÉLIG.

A *Summaya* szövegében:
K_1: *irván* Toldy szerint: „A jelmondat 4. sorában áll: *Könivnec.*" A valóságban — eltekintve az *o* másfajta ékezésétől — ugyanígy található a K_1-ben; Toldy megjegyzése a K_2-re vonatkozhat, ott azonban más fontos eltérések is találhatók. A K_2-ben a fogalmazvány: „III. *Mikippen* [Jav. e.: *Miképpen*] [A sor fölé beszúrva: *az*] *Zűzekvel* [Jav. e.: *Szüzekkel*] *tábort yáratván, és Carneval Vitézeivel zertelen* [Jav. e.: *szertelen*] *nagi* [Jav. e.: *nagy*] *hada lén, mell* Jav. e.: *mellyben*] *Könivnec* [Jav. e.: *Könyvnek* Ez pedig ebből: *Könyvben*] *is alkalmatosságával ki 's mit tőtt, avagi* [Jav. e.: *avagy*] *chinált* [Jav. e.: *cſinált*], *avagi* [Jav. e.: *avagy*] *niert* [Jav. e.: *nyert*] *és veztőtt* [Jav. e.: *vesztett*] *ligien* [Jav. e.: *légyen*]. *Zip* [Jav. e.: *szép*] *rendvel* [Jav. e.: *renddel*] *voltakippen* [Jav. e.: *voltaképpen*] ⟨*megíratik*⟩ *megh iratic.*
889. K_1: *míg* [. . .] *haladt* v.ö. Toldy 929. h.
Dor[1].: A sor végén vessző; a K_1 szerint em.
890. K_1: *Álom*
891. K_1: *Muzsika-hangok*
892. K_1: *fírhangot.*
894. K_1: *Az fél-szenderedett*
Dor[1].: *fél szenderedett* A K_1 szerint em.
897. K_1: *Játtzott*
901. K_1: *megett,*
904. K_1: *'S Belé* [. . .] *Zugolyában*
Dor[1].: *eggyik* A K_1 szerint em.
911. K_1: *szaját* V.ö. Toldy 929. h.
912. K_1: *venni;*
913. K_1: *Delphi'* V.ö. Toldy i. h.

916. Dor[1].: *Megakart* A K_1 szerint em.
917. K_1: *mene* V.ö. Toldy 929. h.
921. K_1: *titkok* V.ö. Toldy i. h.
923. K_1: *muzsika-szónál*
924. K_1: *Vén*
928. Dor[1].: *eggyik* Ld. a 904. jegyzetet
929. K_1: *Népnek*
930. K_1: *'S rá* V.ö. Toldy i. h.
932. K_1: *Clotho*
933. K_1: *vívénn*
937. K_1: *tüis*
948. K_1: *Csúfjoknak*
949. Dor[1].: *sullyos* A K_1 szerint em.
953. Dor[1]., K_1: *Tudjátok;* Toldy véleménye szerint „az első pontosvessző kitörlendő". (929. h.); a K_1-ben s a Csokonai által ellenőrzött Dor[1]-ben is gyakran található vessző helyett pontosvessző.
956. K_1: *'S melly* V.ö. Toldy i. h.
958. K_1: *⟨ajánlni⟩ ajállni.*
959. K_1: *fordi⟨t⟩tsuk*
960. K_1: *'S Duzzadt ⟨büszkesé⟩ hegykeségét*
964. K_1: *Szól⟨l⟩jatok!*
966. Dor[1].: *májjókban* sh., em.
968. K_1: A *kiütvén* után kp. n.
974. K_1: *néki* V.ö. Toldy 929. h.
979. K_1: *Elébb*
995. K_1: A *mondván* utána kp. n.
996. Dor[1].: *újjabb* em.
K_1: *süllyeszti*
997. K_1: *Hányja veti*
1000. Dor[1].: A sor végén vessző; a K_1 szerint em.
1001. Dor[1].: *dólgai* A K_1 szerint em.
1005. K_1: *Ezekután*
1006. Dor[1].: *Újjabb* em.
K_1: *jövén*
1010. Dor[1].: *Zsibongottak* A K_1 szerint em.
1013. Dor[1].: *Mert az asszonyi szív, 's a' leányi elme,* A K_1 szerint em., v.ö. Toldy 929. h.
K_1: *Mert azonkívül hogy* A kp.-t em.
1014. K_1: *Kivált*
1015. Dor[1].: *könnyen lesz Zsákmányja,* A K_1 szerint em., v.ö. Toldy 929—930. h.
1016. Dor[1].: *a' leseket tsínos pontból hányja.* A K_1 szerint em.; K_1: *eltalálja hol a' Dámák Nyitja.* A kp.-t em.
1019. Dor[1].: *gondolni.* A zárójel bezáratlan; a sh.-t a K_1 szerint em.

1020. K_1: *Izráëlt*
1027. K_1: *Vonót*
1029. K_1: *discordant*
1030. Dor[1].: *bé rohanván* A K_1 szerint em.
1035. A K_1-ben is *A' Lélekbe* található, föltehetően csak azért, mivel a névelő után, sor eleji helyzetben áll a szó; minthogy azonban a Dor[1]. ettől a gyakorlattól eltért, itt indokolatlan a nagy *L*-es írás; v.ö. az 1138. sorral, ahol a K_1-ben szintén *A' Lelket* van, de a Dor[1].-ben *lelket*; e szerint em.
1039. K_1: Kp. n.
1040. K_1: *Birtokán*
1043. K_1: A *vagy* előtt nincs vessző.
1051. K_1: *naggyjok*
1053. K_1: *törték nyomták*
1054. K_1: *Gavallérokat.*
1056. K_1: *remenyjében*
1057. K_1: *ez Amazon* V.ö. Toldy 930. h.
1062. K_1: *tsokolják* Jav. e.: *tsókollyák*
Dor[1].: *csókolják* A K_1, ill. a 168. sor szerint em.
1063. Dor[1].: *czipő*
K_1: *Czipő!* em.
1069. K_1: *Mihelyt*
Dor[1].: *edgyütt* A Csokonainál teljesen szokatlan helyesírást a K_1 szerint em.
1070. K_1: *A' melly sok pletykával* A változtatás stiláris jellegű lehetett, ezért a Dor[1].-beli változatot hagyjuk meg. V.ö. Toldy 930. h.
1071. K_1: *minden hibáját* Talán a másoló elírása. V.ö. Toldy i. h.
1074. K_1: *Titkok!* V.ö. Toldy 930. h.
profanálni
1075. Dor[1].: *eggyet* A K_1 szerint em.
1082. K_1: *általmentt*
1083. K_1: *Ékesebben szóll ő* V.ö. Toldy 930. h.
1085. K_1: *ki Dorottya,*
1089. Dor[1].: *oda ki,* A K_1 szerint em.
1091. Dor[1].: *Benntt* A K_1 és a Dor[2]. szerint em.
1095. K_1: *ment:*
1096. K_1: *Követ⟨t⟩ség*
1101. K_1: *Gálával*
1102. Dor[1].: *mínával* A K_1 s a Dor[2]. szerint em.
1108. K_1: *Leán⟨y⟩ka,*
1109. K_1: *olly*
1110. Dor[1].: *edgyik* A K_1 szerint em.
1111. K_1: *Gavallér-névvel*
1114. K_1: *Zsibvásárba* Jav. e.: *sibvásárba*

1115. Dor[1].: *fodroshaj* A K_1 szerint em.
1119. K_1: *Pozsonyban* Jav. e.: *Posonyban* [...] *fentergett* Jav. e.: *fetrengett*
1120. A jegyzetben *névén* sh., em.
1121. Dor[1].: *Azért mert* A sor eleje szerint em.
1122. K_1: *Kákompillik!*
1126. K_1: *kéne ott*
1131. K_1: *magát, hogy-már,*
1132. K_1: *Pernahajder*
1134. K_1: *meg tanítttyuk* [...] *Kótyonfittyet*
1140. Dor[1].: *küldöttek* A K_1 szerint em.
K_1: *olly*
1154. Dor[1].: *eggyet* em. *Spitzpubot* em. az 1151. sor szerint; a K-ban itt is *Spitzpub* van.
1155. K_1: *Bordáts,*
1160. K_1: *Lyány-Követek*
1161. K_1: *Mihelyestt* [...] *Követség-tsoporttal*
1163. Dor[1].: *összeszedte* A K_1 szerint em.
1165. K_1: *'s Ti* A jegyzetben *Aen. Lib. VIII.* sh. *VII.* helyett; em.
1167. K_1: *mondhatjátok* Jav. e.: *mondhattyátok*
1171. K_1: *formálának,*
Dor[1].: Kp. n. A K_1 szerint em.
1174. K_1: *Komandóba*
1175. Dor[1].: *trupban* A K_1 szerint em.
1178. Dor[1].: *Magdalena* A K_1 szerint em.
1179. K_1: *osztályja* Jav. e.: *osztállya*
1180. K_1: *Özvegy-Asszonyok seregét*
1183. K_1: *Az Avantgardában*
1189. K_1: *Vezéri*
1190. K_1: *Dáma-Ármádának*
1191. K_1: *Melynek* Kp. n.
1197. Dor[1].: *ütközet módját* [...] *rendelé;*
K_1: *ütközet' módját* [...] *rendelé,* A K_1 szerint em.
1204. K_1: *óldal*
1205. K_1: *sereg*
1206. K_1: *'S minden* V.ö. Toldy 930. h.
1209. Dor[1], K_1.: *hadifogjá* Mivel Csokonainál a versben később is *hadifogoly* szerepel, em. V.ö. az 1379., 1594. sorral.
1210. Dor[1].: *Mátriculát* A K_1 szerint em., mivel Csokonai már előbb is így használta a szót, magyaros helyesírással.
1214. Dor[1].: *Üle egy Dívánra* A K_1 szerint em., mivel itt is bizonyára cenzori beavatkozás történt; v.ö. Toldy 930. h.
1220. Dor[1].: *meg hagyott* A K_1 szerint em.
1221. K_1: *nyájjához*
1222. K_1: *baratindim*

1226. K_1: *sereg*
1227. K_1: *körülkoszorúzva*
1234. K_1: *Kurázs*
1237. K_1: *etűi-bitskia,*
1239. Dor[1].: *Dorottya 's a rúdon függő Díván megett* A K_1 szerint em., mivel itt is cenzori beavatkozásról lehet szó.
1240. K_1: *hadi* ⟨...⟩ *Muzsika*
1245. K_1: *butellik* V.ö. Toldy 930. h.
1247. K_1: *Smukkos Katulyát* A ritkítást itt aláhúzás jelzi, amit a Dor[1]. s a Dor[2]. nem vett figyelembe; em.
1249. K_1: *Ármáda*
1252. K_1: Kp. n.
1254. K_1: *Denevér-nimfái körűlte*
1256. K_1: *Avantgárda*
1268. Dor[1].: *szája,* em.
1269. K_1: *piatzot* Csokonai kezével utána írva: *piartzot*
1272. K_1: *Matrikulára*
1274. K_1: *Matrikulát*
1283. K_1: *volt:*
1284. K_1: *'s a' győzőnek tapsolt.* V.ö. Toldy 930. h.
1287. K_1: *'s a' Prédát* v.ö. Toldy i. h.
1288. K_1: *tsiklándozta.*
1296. K_1: *Amazon*
1300. Dor[1].: *is a' földre leese.* A K_1 szerint em., mivel itt is cenzori beavatkozásról lehet szó. Bár már Toldy is utalt rá, az újabb kiadások (ÖV.—M.) a cenzúrához igazított szöveget közlik.
1302. Dor[1].: *összetsapott* A K_1 szerint em.
1303. Dor[1].: *Tsataztak* sh., em. a K_1 szerint.
1304. Dor[1].: *szemnyílakkal* A K_1 s a Dor[2]. szerint em.
1305. Dor[1].: *sóhajtás'* Csokonainál a versben másutt: *sohajtás*; em.
1308. K_1: *Kis asszon⟨y⟩nak*;
1310. Dor[1].: *Kottzant a' tsákány is a' keblen, és artzon.* A K_1 szerint em., mivel itt is a cenzor beavatkozására történt változtatás; Toldy s a HG. nem regisztrálta, s így az újabb kiadások (ÖV.—M.) sem a hiteles szöveget közlik.
1312. K_1: *ókulárt.*
1313. Dor[1].: *vesztét Dívánja' sántzáról* Mivel cenzori beavatkozásra történt a változtatás, a K_1 szerint em. V.ö. Toldy 930. h.
1314. K_1: *derekából*
1315. Dor[1] K_1.: *erőss*; em. K_1: *siet⟨t⟩séggel,*
1316. K_1: *segí⟨t⟩téggel.*
1317. K_1: *Pagnéttal*
1319. Dor[1].: *Koriska* A Csokonai által ellenőrzött K_1-ben s a Dor[1].-ben egyaránt félreérthetetlenül *Koriska* található; Márton volt az első,

aki 1813-ban a PM.-ban *Boriská*-ra változtatta, majd — bizonyára az ő nyomán — Toldy is, noha a jegyzetben csupán arra utal, hogy a kéziratban *Koriska* van, de hogy a *Boriska* olvasat honnan való, nem magyarázza. A későbbi kiadások — indokolatlanul — továbbörökítik a *Boriská*-t, noha a vígeposz névszerkezetébe nem is illik: ilyen népies, magyaros nevek a „cselédházi szcéná"-ban, a Negyedik Könyvben fordulnak elő (nem véletlen, hogy a *Karnyóné*-ban is *Boris* egy szobalány neve), s az előkelők többnyire csupa idegen (francia, német vagy görög—latin eredetű nevet viselnek). A *Koriska* lehet egyaránt a *Korinna (Corinna)* vagy a *Kordélia (Cordelia)* s esetleg a *Kornélia* magyaros képzőjű becéző formája. (Arra még inkább gondolhatnánk, hogy a másoló a *Kiriska* nevet — a *Krisztina* becéző alakját — tévesztette el: Csokonainak ugyanis éppen a Dunántúlon volt ilyen nevű ismerőse, gondoljunk *Krisztina napra* c. versére, s nem lehetetlen, hogy az ő kedvükért akarta szerepeltetni a környezetéből ismert hölgyeket, ill. nevüket.)

1322. K_1: *állhat⟨n⟩ának*
1323. K_1: *főkötő-spádé*
1329. K_1: *fortéllyon*
1330. Dor[1].: *öszve hívatta* A K_1 szerint em.
1337. K_1: *Mína*
1338. Dor[1].: *'S a' házban lévőket tűzzel felvetették.* A K_1 szerint em., mivel a cenzor nyomására történt változtatásról van szó. V.ö. Toldy 930. h.
K_1: *'S A' Dámák' ruhája' allyát* A névelőt a Dor[1]. helyesírása szerint em.
1339. Dor[1].: *tűz láng;* K_1: *tűz-láng* A K_1 szerint em.
1341. Dor[1].: *fél halottak* A K_1 szerint em.
1343. Dor[1].: *saletrom* A K_1 szerint em.
1348. Dor[1].: *Egy felől nem győzvén* A K_1 szerint em., mivel ez a változat is cenzori beavatkozásra készülhetett.
1349—1350. Dor[1].: *Van e ollyan szíve* az asszonyi nemnek,
Melly útat nem nyitna a' bájoló szemnek?
A fenti indokok szerint a K_1 alapján em.
1351—1452. Dor[1].: *Dorottya, a' kihez a' láng fel nem tsapott*
A' nagy Díván miatt ütődést nem kapott,
A fenti indokok alapján a K_1 szerint em. V.ö. Toldy i. h.
1354. K_1: *elszélledteket*
1355. Dor[1].: *lángja;* A K_1 szerint em., mint már Toldy is.
K_1: *langja:*
1358. Dor[1].: *czipőtől* A K_1 szerint em.
K_1: *Csizmától, tzipőtől a pádimentom reng.* v.ö. Toldy 930. h.
1359. K_1: *Legelébb* V.ö. Toldy i. h.

1362. K_1: *Kardját*
1370. K_1: *rózsa mint a' sásliliom.*
1373. K_1: *Angyali*
1377. Dor[1].: *tsak olly életet* A K_1 szerint em., mivel itt is cenzori beavatkozásra történt változtatás.
1381. K: *olly*
1382. K_1: *Vénus mikor*
1386. Dor[1].: *Faludat prédáltam* A K_1 szerint em., mivel itt is a cenzúra miatt kerülhetett sor a változtatásra. V.ö. Toldy 930. h. Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—M.) itt meghagyták a Dor[1]. változatát, az 1390. sort viszont a K_1 szerint közölték.
1389. Dor[1].: *Igy em.*
1390. Dor[1].: *Tudván, nem soká lesz jószága alatta.* A cenzúra miatt a K_1 szerint em. V.ö. Toldy 930. h.
1393., 1396. K_1: A zárójel hiányzik.
1395. Dor[1].: *széttreppent* Mivel Csokonai helyesírása nem indokolja ezt az alakot, em.
K_1: *szétt-reppent.*
1397: Dor[1]., K_1: *sebess* A Dor[2]. s Csokonai általános írásgyakorlata szerint em.
1398. K_1: *lövöldözvén, húllatta*
1399. K_1: *rá-találván*
1404. K_1: *hevert.*
1409. K_1: *'S A' szép* [...] *Chlorist*
1414. Dor[1].: *Öszve járattatott mellye, 's minden ere.* A K_1 szerint em., mivel itt is nyilvánvalóan cenzori beavatkozásra történt a változtatás. V.ö. Toldy 930. h.
1415. Dor[1].: *Igy em.*
1416. K_1: *meghaltak* V.ö. Toldy i. h. K_1: *metaphorában* E szerint em.
1418. Dor[2].: *mejjemből*
1420. Dor[1].: A *szállok* után nincs kp.; a K_1 szerint em.
1424. K_1: *Poëták*
1426. Dor[1].: *Vittak* A K_1 szerint em.
1429. Dor[1].: Kp. n.; a K_1 szerint em.
1434. K_1: *Ármádiája* [...] úntalan V.ö. Toldy 930. h.
1437. K_1: *tsatákra* V.ö. Toldy i. h.
1439. K_1: Az OPOR után nincs kp.
1444. Dor[1].: *szóltt* sh., em.
1445. E sor után a K_1-ben *p. 69.* bejegyzés utal a kiadás oldalszámára.
1446. K_1: *érzéken⟨y⟩ség,*
1448. K_1: *nékünk* v.ö. Toldy 930. h.
trónussán, —
1451. K_1: *haragba* V.ö. Toldy 930. h.
1456. K_1: *tenni.* —
Dor[1].: *tenni* — Kp. n. A K_1 szerint em.

1466. K_1: *farkát.*
1468. K_1: *hátúlsók vissza-húzták az elsőket.*
A sor után *p. 70.* bejegyzés utal a nyomtatott lapszámra.
1471. Dor[1].: *palatzk,* A K_1 szerint em.
1472. Dor[1].: *ablak,* A K_1 szerint em.
1473. K_1: *vén-lantok*
1474. K_1: *Sőt*
1475. Dor[1].: *A' Divánt emelő* A K_1 szerint em.
K_1: *A' Baldakintartó* V.ö. Toldy 930. h.
K_1: NEGYEDIK KÖNYV.
HAJNALIG.
A *Summaya* szövege:
Dor[1].: *kesserűghire* sh. A K_1, ill. az „Igazítni valók" szerint em.
K_1: *kefferűſighire* [...] *küzkődnéc* Jav. e.? *küzködnék* [...] *Isten Azzonnac*
Dor[1].: *Carnevallal egietemben*
K_1: *Carneval és ő vélle egietemben*
K_1: *utanna* [...] *Olvaso* [...] *Zepp*
Dor[1].: *ala-zálláſsa em.*
K_1: *alá-zálláſsa* [...] *Rithmuſocval* [Jav. e.:? *Rithmuſokkal*] [...] *adattathmac*
A K_2 fogalmazvány szövege:
„IV. *Mikippen* [Jav. e.: *Miképpen*] *az Vitéz Dorothia* [Jav. e.: *Dorottya*] *fok Zűecnec* [Jav. e.: *Sziveknek*] *keserűségire* [Jav. e.: *keserűségére*] *az* [Jav. e.: *a*] *szomoru* [Jav. e.: *szomorú*] *halálval* [Jav. e.: *halállal*] *kűzkődne* [Jav. e.: *küszködne*], *és mikippen* ⟨*gyogy*⟩ *ochódna* [Jav. e.: *ocsódna*] *föll, mert Carneval és ő* [A sor fölé írva: *vélle*] *egietemben* [Jav. e.: *egyetemben*] *az Matriculla* [Jav. e.: *Matrikula*] *Sácmánra* [Jav. e.: *Zsákmányra*] *yuttván, mell*⟨*y*⟩ [A sor alá beszúrva: *is*] *tűzvel* [Jav. e.: *tűzzel*] ⟨*meg*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *megh*] *igettetic* [Jav. e.: *igettetik*] *vala, az Carneval penigh* [Jav. e.: *pedig*] ⟨*meg*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *megh*] *Zabadul* [Jav. e.: *szabadúl*] *vala, mellecnec* [Jav. e.: *mellyeknek*] *utánna vödd ezödbe Kegies* [Jav. e.: *Kegyes*] *Olvasó az Vin* [Jav. e.: *Vén*] *Gergőnec* [Jav. e.: *Gergőnek*] *beszidit* [Jav. e.: *beszédét*]. [A sor fölé beszúrva: *és*] *az zepp* [Jav. e.: *szép*] *Venus* [Jav. e.: *Vénus*] *Iſten Azzonac* [Jav. e.: *Asszonynak*] *is mikint* [Jav. e.: *miként*] *történéc* [Jav. e.: *történék*] *az ő* [Jav. e.: *ő*] *alázálláſa* [Jav. e.: *alászállása*] *az is ikes* [Jav. e.: *ékes*] *Rithmusokban előbben adattatnac* [Jav. e.: *adattatnak*]." Toldy szerint: „A jelmondatban 3. és 4. s. küzködnec és ochódnac; a 6. s. a *vala* után vessző; 9. s. *zipp,* a 11. s. *ikes* áll. —" (930. h.)
1488. K_1: *Szégyennel boszszúval*

1490. K_1: *Tábor'* Kp. n. A Dor[1].—Dor[2]-ben a sor végén pont; értelemszerűen em.
1489—1490. E két sor a K_1-ben tévesen fölcserélve; a bal lapszélen *2) 1)* szám utal a cserére.
1491. Dor[1].: *összetörtt zöld díványa* A K_1 szerint em. Toldy erre nem tett megjegyzést.
1492. Dor[1].: A sor végén vessző; em. E sor után a K_1-ben *p. 74.* bejegyzés utal a kiadás lapszámára.
1493. K_1: *Nép*
1494. K_1: *Vitézeknek*
1496. K_1: *a' ⟨Fő-V ?⟩ Fővezérjeket?*
1497. K_1: *Nép!*
1498. K_1: *Férjfi* Jav. e.: *Férfi*
1510. K_1: *felvevék* Jav. e.: *fel? vették*
1512. K_1: *helyheztették* Jav. e.: *helyeztették*
1514. K_1: *seb⟨j⟩eit*
1516. A K_1-ben e sor után *p. 76.* bejegyzés.
1517. K_1: *úgymond*
1518. K_1: *Nagylélek*
1519. K_1: *csúfságot*
1520. K_1: *Világot?*
1524. K_1: *Apollonka*
1526. K_1: *kétfele*
1530. K_1: *robotja* Jav. e.: *robottya*
1534. K_1: *törzsök-* Jav. e.: *törsök*
1540. K_1: *Kérőjöknek*
A sor után *p. 76.* utalás.
1546. K_1: *fére-csapnak*
1548. Dor[1].: *Egy jó fundatiot* A K_1 szerint em., mivel valószínű, hogy Csokonai ezúttal is a cenzor miatt változtatott szövegében, bár Vargha Balázs kiadásai meghagyták a Dor[1].-beli változatot.
1549. K_1: Az *esztendőnként* után vessző.
1551. K_1: *épitessék*
1552. K_1: *⟨enged⟩tessék* Az áth. rész fölé írva: *rendel*
1553. Dor[1].: *Úgy hogy* A K_1 szerint em.
1555. K_1: *jókedvében*
1560. Dor[1].: A jegyzetben: *Vlris* sh., em.
1563. K_1: *el verselhet,*
1564. K_1: *Boeótián*
1565. A K_1-ben e sor után *p. 77.* bejegyzés.
1567. Dor[1].: *dívánnak fájából* A K_1 szerint em. v.ö. Toldy 930. h.
1571. K_1: *szájonganak,*
1572. K_1: *holtom* [...] *csúfoljanak.* —
1574. K_1: *Hogy így a' porom is* [*Férjfi* Jav. e.: *Férfi*] V.ö. Toldy 930. h.

1577. K_1: *elszéledett*
1578. K_1: *rendbe szedte*
1580. Dor[1].: *Mátricula* A szó korábbi előfordulásai szerint em.
K_1: *Matriculával.*
1581. K_1: *fél felől.*
1586. K_1: *könyv*
1588. K_1: *fel öltözöm;*
1589. K_1 *Igaz hogy*
Dor[1]., K_1: *megújjúla* em.
1590. K_1: *rá vette, tapsolt 's*
A K_1-ben e sor után *p. 78.* bejegyzés.
1593. K_1: *Nagyjával* Jav. e.: *nagyjával*
1596. K_1: *hadi-törvényt*
1598. K_1: *Áristomba*
1601—1602. Dor[1].: *Erős, és kemény az asszonyok' fogsága, Nehéz az embernek onnét szabadsága.*
A K_1 szerint em., mivel itt is a cenzúra miatt történt változtatás. V.ö. Toldy 930. h.
1605. K_1: *tsínos* Jav. e.: *csinos*
1606. Dor[1].: *fogságba* A K_1 szerint em. V.ö. Toldy 930. h. Vargha Balázs kiadásai meghagyták a Dor[1]-beli változatot, noha az 1601—1602. sort a K_1 szerint közlik; ez így nem következetes, mivel az 1606. sor K_1-beli változata illik logikailag a K_1 két — utóbb megváltoztatott — sorához.
1607. Dor[1].: *kíntsen* K_1: *kintsen* E szerint em. Csokonai a *kincs* szót többnyire hosszú *í*-vel használta, de itt a rímszó is a rövidet indokolja.
1608. Dor[1].: *erőss* A K_1 szerint em. K_1: *bilintsen* E szerint em. Dor[1].: *bilíntsen*
1609—1610. Az 1606. sor után két kitörölt sor következik, amelyek megfejtésével a filológia eddig nem foglalkozott; a szinte olvashatatlanul áthúzott sorok valószínű olvasata, infravörös átvilágítás nyomán:

Egy szóval, hogy senkit ne ..... függőbe [?]
Carnevalt le tsalta Lizi a' Pintzébe.

1612. K_1: *Lidia*
1614. K_1: *lábbal.*
1615. Dor[1].: *Strimfli galandokkal jol hátra köttetvén,* A K_1 szerint em.
1616. A K_1-ben e sor után *p. 79.* bejegyzés.
1617. K_1: *'S így* Jav. e.: *Igy*
1621. K_1: *Matriculája* A sor végén vessző.
Dor[1].: *Mátriculája* Kp. n., a K_1 szerint em.
1622. Dor[1].: *tsonkán eresztenék:* A K_1 szerint em. V.ö. Toldy 930. h.
1623. Dor[1].: *Kavosvár* sh., em.
1625. K_1.: *Ki is* ⟨*Ki is*⟩

1626. K_1.: *Rogust* A szó aláhúzva; a Sz-ban ennek megfelelően ritkítottuk. Dor[1].: *tört dívánnak* A K_1 szerint em. V.ö. Toldy 930. h.
1628. Dor[1].: *Mátricula* em.
1629. K_1: *nintsen többé vén Lyány,*
1634. Dor[1].: *áltt* sh., em.
1635. K_1: *esik* V.ö. Toldy 930. h.
1639. A K_1-ben e sor után *p. 80.* bejegyzés.
1644. K_1: *Carnevál és* [...] *Ifjakhoz vette.*
1648. A *Lokajja* után kp. n.; em.
1649. K_1: *hoszszas*
1650. Dor[1].: K_1: *tsínt* A Dor[2]. szerint em.
1651. K_1: *is* ⟨*Un*⟩ *Unván* [...] *hallgatni* Jav. e.: *halgatni*
1653. Dor[1].: *mond Gergő* A K_1 szerint em. K_1: *Uram tehátlan*
1657. K_1: *hel*⟨*l*⟩*yet*
1660. K_1: *derogálják*
1663. A K_1-ben a sor után *p. 81.* bejegyzés.
1664. K_1: *Ur*
1669. K_1: *betsűlletes legényt,*
1671. K_1: Csak a sor végén van kp.
1672. Dor[1].: *nadrághoz* A K_1 szerint em., mivel a cenzor beavatkozása miatt történhetett a változtatás. Toldy nem regisztrálta.
K_1: *Meg követem — még a' nadrágba*
1673. K_1: *Mente*
1674. K_1: *Stertztzel né hogy öszvekente*
1675. Dor[1].: *tzulától* A K_1 szerint em. Toldy nem utalt rá; v.ö. viszont: HG. I, 619. l.
1676. K_1: *Sátiszfaktziót* V.ö. Toldy 930. h.
1677. K_1: *Atyja*
1679. K_1: *Egészszen* [...] *tsinálnak*
1681. K_1: *mondták hogy*
1682. Dor[1].: „Tsak *szoknya* A K_1 szerint em.
K_1: *Tsak pendely kell nékünk bodz-fa* V.ö. Toldy 930. h.
1684. K_1: *jégesső* Dor[1].: *kobaljokra* sh., em.
1686. K_1: *rá támadott,*
1688. A K_1-ben e sor után *p. 82.* bejegyzés.
1689. K_1: *fejéhez* V.ö. Toldy 930. h.
1692. K_1: *'S Bemázolja*
1694. Dor[1].: *a' tzula* A K_1 szerint em.
1695. K_1: *boszszankodtam*
1697. K_1: *kőrbe vették,*
1698. K_1: *eresztették.*
1699. K_1: *fél sarkantyúja*
1700. Dor[1].: *edgyütt* A K_1 szerint em.
1705. K_1: *fel kiáltok,*

1707. Dor[1].: *edgyikhez* A K_1 szerint em.
1709—1710. K_1: *nyúlispékelőt*
1711—1712. Dor[1].:

„Mig Ferkó egy lészán hortyog, 's nyújtja bőrét
„A' tzafjához kötnek egy nagy kantsó lőrét:

A K_1 szerint em., mivel az enyhítés bizonyára a cenzor nyomására történt. V.ö. Toldy 930. h.
1713. K_1: *Nemze⟨t⟩tség:*
A K_1-ben e sor után *p. 83.* bejegyzés.
1714. K_1: *neve⟨t⟩tség!*
1715. K_1: *Ánginba*
1719. K_1: *olly* [...] *Frizérozó,* [az *'s* a sor fölé beszúrva]
1725. K_1: *Módi*
1727. Dor[1].: *kin* A K_1 szerint em.
1728. Dor[1].: *hát ha* A K_1 szerint em.
K_1: *Szálában?* —
1730. K_1: *méltztassék* v.ö. Toldy 930. h. A szó előtt a Dor[1].-ben nincs kp., em.
1732. Dor[1].: *Áltt* sh., em. *kintt* A K_1 szerint em.
1733. Dor[1].: *dühödtt* A K_1 szerint em.
1734. K_1: *felfordult.*
1735. K_1: *mondják* —
1737—1738. Dor[1].:

„Lízi a' tűzhelyre feküdni akara
„De mellé egy legény sok parázst kapara.

K_1: *Mondják gyertyát (vagy mi) akartak gyújtani,*
Vagy a' mi kis tűz vólt azt is elóltani;
Toldy ezt némi emendálással így közölte a jegyzetekben:
Mondják gyertyát (vagy mi?) akartok gyújtani,
Vagy a mi kis tűz volt, azt is eloltani. (930. h.)
A HG. az első sort így idézte:
Mondják, gyertyát vagy mit akartak gyújtani
A FK. Toldy és a HG. vegyítésével:
Mondják gyertyát (vagy mit?) akartak gyújtani,
Mi az 1737. sort értelemszerűen a HG. szerint em., meghagyva természetesen a zárójelet; a következő sorban pedig Toldy szerint kitettük a tagoló vesszőt. Az 1738. sor után a K_1-ben *p. 84.* bejegyzés.
1741. K_1: *Sikoltott*
1744. K_1: Az *'s* a sor fölé beszúrva.
1746. K_1: *nem jött még szemére.* V.ö. Toldy 930. l.
1750. K_1: *eloltotta*
1752. K_1: *Latzi és*

1758. K_1: *tudod é, Gergő! ki distrahálhatta?''* —
Dor[1].: *De tudod* **e**, *Gergő! Latzit mi bánthatta?''* —
A K_1 szerint em., mivel itt is bizonyára cenzori beavatkozásra történt a változtatás; v.ö. az 1765—1766. sorral.
1760. K_1: *visgálni*
1761. Dor[1].: Kp. n., a K_1 szerint em.
1762. K_1: *tűz:*
E sor után a K_1-ben *p. 85.*, bejegyzés.
1763. K_1: *Aszszonyságok,*
1765—1766. Dor[1].:

„Millyen múlatságot találnak magoknak:
„'S szabad é azt osztán vizsgálni másoknak?

A K_1 szerint em.; v.ö. Toldy 930. h.
1777. Dor[1].: ***éj*** A K_1 szerint em.
K_1: *ej*
1778. K_1: ***Világba***
1780. K_1: Az *is* a sor fölé beszúrva.
1781. K_1: ***Mindenek***
1786. A K_1-ben e sor után *p. 86.* bejegyzés.
1788. K_1: *tzimerére* Jav. e.: ***czímerére*** A jegyzetben: *sis* sh., em.
1791. Dor[1].: ***szólgálnak*** A K_1 em.
1792. K_1: az *és* előtt nincs kp.
1793. K_1: Kp. n.
1796. Dor[1].: *erre.* A K_1 szerint em.
1800. Dor[1].: *eresztel.* sh. A K_1 szerint em.
1801. Dor[1].: *A' melyben* A K_1 szerint em.
1802. Dor[1].: *erszénnye* A rím miatt a K_1 szerint em.
1803. K_1: *Ihon* [...] ***Czéh***
1808. K_1: *Meg varrtak*
1809. K_1: *forintjával,*
1811. A K_1-ben e sor után *p. 87.* bejegyzés
1813. K_1: *s* [...] ***Mesterember,***
1815. Dor[1].: ***Kiváltt*** A K_1 szerint em.
1820. K_1: *kell és*
1823. K_1: *szegény Nemes e' nagy* V.ö. Toldy 930. h. Voltaképp itt is politikai jellegű változtatás történt, de nem a cenzúra, hanem öncenzúra folytán. Mivel azonban a *Nemes* helyére írt semlegesebb *Svalér*-hoz a költő külön jegyzetet is csatolt, meghagytuk az utóbbit.
1826. K_1: ***Aszszony*** [...] *Leány kérő*
1831. Dor[1].: ***hírlelvén*** A Dor[2]. szerint em.
1834. Dor[1].: ***szólgálnak*** A K_1 szerint em.
1835. A K_1-ben e sor után *p. 88.* bejegyzés.

1837. K_1: *Rebekát 's* [...] *Vezéreket*
1838. K_1: A sor végén kp. n.
1842. K_1: *seté⟨t⟩ség 's*
1846. K_1: *Dáma mint*
1850. K_1: A *már* a sor fölé beszúrva; *a* ⟨...⟩ *tsillagok*
1851. K_1: Kp. n.
1852. K_1: *ablakán.*
1854. K_1: *öszve rózsásodott,*
1855. K_1: *Forszfor*
1859. A K_1-ben e sor után *p. 89.* bejegyzés.
1861. K_1: *Mennyei*
1869. K_1: *Szellők*
1872. K_1: *'s Gombo* ⟨...⟩ *lyagjain úl* Kp. n. V.ö. Toldy 930. h.
Dor[1].: *Gombolyagjain ül* Az ékezetet a K_1 szerint em.
1876. K_1: *seté⟨t⟩tségbe merül.*
1879. Dor[1].: *mintegy* A K_1 szerint em.
K_1: *Mennyei*
1881. Dor[1].: *Citerének* em.
1882. K_1: *hattyuk*
1884. A K_1-ben e sor után *p. 90.* bejegyzés.
1886. Dor[1].: *Azt, melly közönséges, és* A K_1 szerint em. V.ö. Toldy 931. h. A HG. s a FK. nem regisztrálta, Vargha Balázs kiadásai, a Dor[1]. változatát közlik, bár ez meglehetősen mesterkéltnek s száraznak hat a K_1-beli kidolgozáshoz képest, még ha esetleg nem is közvetlenül a cenzornak tulajdonítható a változtatás; a K_1 szerint em.
1892. K_1: *szólt*
1894. Dor[1].: *„Kikben temjéneznek hív indúlataim,* A K_1 szerint em., mivel itt nyilvánvalóan cenzori beavatkozás történt; Vargha Balázs kiadásai ennek ellenére a Dor[1].-t közlik, annyi eltéréssel, hogy *hív* helyett *hév*-et adnak, az „Igazítni valók" szerint.
1895. K_1: *öröm és kedv* V.ö. Toldy 931. h.
1898. Dor[1].: *Paradítsommá* A K_1 szerint em.
1900. K_1: *halljátok.*
1901. Dor[1].: *Istenasszony* sh., em
K_1: *Istenaszszony Citére én*
1902. K_1: *Nagyok,*
1906. K_1: *Bőlts,*
1907—1908. A K_1-ben a két sor fordított sorrendben; a bal lapszélen utalás a cserére.
1908. E sor után a K_1-ben *p. 91.* bejegyzés.
1915. K_1: *Béboritom*
1916. Dor[1].: Kp. n. em.
1920. Dor[1].: *fogstskán* sh. Az „Igazítni valók" szerint em.

1922. A K_1-ben a *plánták* aláhúzva a ritkított szedés jeléül; ezt azonban a nyomda nem vette figyelembe; a K_1 szerint em.
1926. K_1: *Muselínbe*;
1927. K_1: *öltözetbe*
1928. K_1: *Mátkaképen.*
1930. Dor^1.: *dólgok* A K_1 szerint em.
1932. K_1: *szívvel* A második *v* a sor fölött beszúrva. E sor után a K_1-ben *p- 92.* bejegyzés.
1934. K_1: *békességgel,*
1936. K_1: *„Kik szomorúságot* V.ö. Toldy 931. h.
1938. K_1: *köztetek*
1941. K_1: *Esztendőbe*;
1946. Dor^1.: *'S leányságtok után vígság jön reátok,* A K_1 szerint em., mivel itt is cenzori beavatkozás miatt történt a változtatás.
K_1: *'S É h leányságtokat dosztig tarthatjátok.* (V.ö. Toldy 931. h. Nála tévesen: *S e h leányságtokat*) A kötőszó után mi kis kezdőbetűt használunk, ahogy az egész Dor^1.
1947. K_1: *Ifjak*
1948. K_1: *tractálni*
1951. K_1: *fiamnak*
1956. Dor_1: *hellyett* A K_1 szerint em.
1958. K_1: *Artilleriát.* A K_1-ben e sor után *p. 93.* bejegyzés.
1960. K_1: *ifjaknak*
1962. K_1: *Baka-Mangaléttal*
1977. K_1: *kap!*
1978. Dor^1., K_1: A sor végéről elmaradt a kp.; em.
1982. K_1: *Aszszonyok*
1983. K_1: *Nagy-világban*
A sor után a K_1-ben *p. 94.* bejegyzés.
1987. K_1: *Nemzeti*
1989. Dor^1.: A sor végén kp. n.; a K_1 szerint em.
1990. K_1: A sor végén pont.
1999. K_1: *Basiliskus*
2000. Dor^1.: *kiváltt* A K_1 szerint em.
2001. K_1: *Módi*
2003. K_1: *Auszugnak,*
2006. Dor^1.: *olimpia* A jegyzet szerint em.
2008. K_1: *Borbély legényen*;
A K_1-ben e sor után *p. 95.* bejegyzés.
2015. K_1: *Aszszonyok is Lyányfővel*
Dor^1.: *Lyány fővel* A K_1 szerint em.
2017. K_1: *Fársángig*
2019. K_1: *mondván,*
2022. K_1: *tekintettel,*

2023. K_1: Az *élvény* halványan aláhúzva, talán annak jeléül, hogy jegyzet csatlakozik hozzá
2025. Dor[1].: *S* em.
2026. K_1: *köztök*
2028. K_1: *napról meg emlékezzetek.*
2032. A K_1-ben e sor után *p. 98.* bejegyzés.
2038. K_1: *Copi(..)áji.*
2042. K_1: *fogai.*
2043. K_1: *nyítának* Jav. e.: *nyílának*
2044. K_1: *lobbanának.*
2045. K_1: *tündöklő*
2047. K_1: *jól láttam magam is* V.ö. Toldy 931. h.
2048. K_1: *válék,*
Dor[1].: E helyen hiányzik a kp.; a K_1 szerint em.
2049. Dor[1].: *Kerekdedfara* sh., em.
2057. Dor[1].: *hattyú hintajába* A K_1 szerint em.
2058. K_1: *mindent, és*

Szövegkritika a *Jegyzések a' Dorottyára* anyagához (A sorszámok a jegyzetek számát jelölik.) A jegyzetek kéziratát nem ismerjük.

1. Sz: *városbann* Értelemszerűen em., ahogy már Márton is a PM.-ben.
5. Sz: *Ungarn Art.*; em. A hiányzó vesszőt már Márton is pótolta.
7. Sz: A *T* után nincs pont; em., mint már a PM. is.
10. Sz: *Ígali* em. a 137. sor szerint.
16. Sz: A *gyertyán-* után nincs kp.; em., mint már Toldy is.
17. Sz: *mezővárosában,* em.; ahogy már a PM. is.
23. Sz: *Damáknál* em.
26. Sz: *AVER* sh., em.
36. Sz: A mondat végén kp. n.; em.
38. Sz: *vitetnek* Kp. n., em.
42. Sz: *körül* sh. Csokonai helyesírási gyakorlata szerint em.
44. Sz: *dolog' névén* sh., em., ahogy már a PM. is.
úgy nevezet sh., em.
48a Sz: *Kanapénak* A mondat végén kp. n., em.
50. Sz: *jelséül* em., ahogy már a PM. is.
52. Sz: *MINÖRÖK* em.
53. Sz: *kendőzöt* sh., em. *festéknek-* Kp. n., em. *MINION* sh., em
56. Sz: *Iró-Kalandárjomnak* em.
68. Sz: *vagy elő* sh., em., ahogy már a PM. is.
72. Sz: *Földi' és Fábián* em.
73. Sz: *lapp* Kp. n., em., mint már a PM. is
74. Sz: *világosan 's határozossan* sh., em., mint már Toldy is.
75. Sz: *kaptat* (e helyett: *kaphat*) sh., em., amint már a PM. is;
77. Sz: *érintene is* Kp. n.; em., amint már Toldy is; *mulolagvaló* em. Megjegyzendő, hogy a Dor.[1]-ben, ahol a kötet végén (105—126. l.)

találhatók a jegyzetek s nem sorszám szerint, hanem az előfordulás lapszámjaira utalva, nem pontos az utalás: pl. *Éris* nevének magyarázata a „Jegyzések" szerint a 33. old.-on található, a valóságban a 34.-en stb.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1 „Csokonainak legnagyobb és legjelesebb műve", ahogy Salamon Ferenc nevezte 1861-ben akadémiai székfoglalójában (ld. Salamon Ferenc: *Irodalmi tanulmányok.* Bp., 1889. 257. l.); a *Dorottya* a költőnek s költészetünknek valóban klasszikus értékű remeke, így jelölte ki helyét Horváth János is: „A Dorottya a maga műfajában világirodalmi társai közt éppoly remekmű, mint A nagyidai cigányok, Zrínyi és Arany közt a legkiválóbb epikus tehetségnek vallja Csokonait." — (Csok. 65. l.)

Ennek megfelelően gazdag irodalma alakult ki a vígeposznak, már megjelenése évétől. Az idevágó tanulmányokat (1967-ig bezárólag) felsorolta Kókay György (*A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772—1849.* Bp., 1975.); az újabbak közül említendő Julow Viktor tanulmánya: *Szatíra-e a Dorottya?* (It. 1974/2. 399—410. l.).

A vígeposzt méltató s elemző irodalmi tanulmányokat itt kritikailag nem értékeljük időrendben: tárgykörök szerint foglalkozunk a mű problematikájával, s annak során hivatkozunk a jelentősebb bírálatok és tanulmányok nézeteire.

A *Dorottya* keletkezését illetően a fölvetődő legfontosabb kérdések: személyes és irodalmi indítékok a tárgyválasztásban, ezen belül a helyi — somogyi — vonatkozások, illetve ihletések, hazai és világirodalmi ösztönzések, minták; elvi vonatkozásban: a szatíra és a komikum, ill. a rokokó és a népiesség jelenléte a vígeposzban s végül, de nem utolsósorban a vígeposzi stílus, ill. az azt helyettesítő „burleszk stílus".

A szatíra „bakancsos múzsája" a kezdetektől, diákkorától kísérte a költőt: közelebbről a travesztia — paródia — a komikus eposz múzsája, amint az 1791-i *Az istenek osztozása* s az 1792-i *Békaegérharc* is bizonyítja. A műfaj iránti vonzalmának tanújele, hogy akkoriban lefordította az olasz Alessandro Tassoni (1565—1635) *La Secchia rapita* c. munkáját *Az el-ragadtatott Veder* címmel. Tassoni új műfaj, az „epopea eroicomica" feltalálójának tartotta magát, bár már korábban is készültek eposzparódiák, így a Homérosznak tulajdonított görög nyelvű *Batrachonyomachia,* amely Csokonai *Békaegérharc*-ának is legfőbb mintája volt (v.ö. Cs/ÖM. II, 442 kk.).

Tassoni kortársától, a szintén olasz Gian Francesco Loredanótól (1607—1661) pedig a *L' Iliade giocosa*-t, a homéroszi *Iliász* első hat énekének travesztálását fordította magyarra költőnk *A' tréfás Iliás* címmel (v.ö. Cs/ÖM. I, 207. l.).

Ezekről, valamint az egész „Comica epopoeá"-ról megemlékezett 1800 után írt, *Az epopeáról közönségesen* c. tanulmányában (ld. HG. II. 535—559. l.). Itt elmondja két korábbi eposzparódia-fordításáról, hogy stiláris nehézségek

miatt félbehagyta s „Vulcanusnak dedicálta" őket (i. h. 556. l.). Ezek helyett ajánlotta föl nemzetének Alexander Pope *The Rape of the Lock* c. komikus eposza magyar fordítását; az angol vígeposzt *Az elragadtatott hajfürt* címmel fordította magyarra „francia folyóbeszédből" (uo. 554. l.). Ezt a művet tehát (amelynek látta *Az ellopott Bukli* c., angolból készült kéziratos verses fordítását is) jól kellett ismernie.

Az általa oly nagyra becsült „isteni Pope" műve mellett idézett tanulmányában említi még a francia Despéraux Nicolas Boileau *Le Lutrin* (1673—1683) c. komikus eposzának *A Pulpitus* című fordítását Kovács Ferenc tollából (i. h. 553—554. l.; ez megjelent Győrött, 1789-ben). Mindezek alapján Pope és Boileau említett vígeposzaiban kereste a filológia elsősorban a *Dorottya* ihlető mintáit.

Említett tanulmányában szól Csokonai a maga „originális" vígeposzáról is: közli tartalmi vázlatát, tagadván, hogy lett volna közvetlen mintája az életben: „A Pope Lockjának és talán a Tassoni Vedrének is szolgált valamely igaz eset fundamentomul: de az én Dorottyámnak csak annyi adott alkalmatosságot, mint a Batrachomyomachiának. Akármely csekély legyen is ez az én próbatételem a maga nemében: csakugyan a szívesebb hazafiak jobb neven fogják venni és tőlem ezt az originált, mint a Loredan travestiált Iliásának valamely idétlen elfordítgatását." (HG. II. 558. l.); igen fontos az is, hogy tervezett hőseposza, az *Árpád* „előgyakorlása"-ként említi a maga költeményét: „Én Árpád írója akarok lenni; de ha azokat az előgyakorlásokat sem rejtem el nemzetemtől, a melyek Múzsámat a nagyobb próbákra mérészítették." (Uo.).

Nem véletlen, hogy a fejlett polgárságú Olasz- és Franciaországban születtek meg a deheroizáló: a feudális nemesség és papság, valamint az avult mitológia ellen lázadó travesztiák, a hőseposzok paródiái (v.ö. Baróti Dezső: *Csokonai „Dorottyá"-ja*. It. 1952: 168 kk.). Mindez Csokonai írói pályára lépése idején itthon is kezdett időszerűvé válni, különösen a polgári — írói — pályára készülő polgárfiú számára. A polgári fejlődést célzó magyar jakobinus mozgalom bukásával, a nemesség hatalmának megerősödésével — mikor a polgári törekvések egyelőre kilátástalanná váltak — érlelődött meg a költőben a hőseposz, az *Árpád* terve a hazai nemesség jobbjainak fölrázására; ez a fordulat összefügg a pozsonyi országgyűléssel s a franciaellenes nemesi felkelésekkel (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 621 kk.).

A *Dorottya* a maga nemében — mint vígeposz — azért is sikerülhetett jobban, mint akár Csokonai tervezett (s csak néhány soros töredékben elkészült) *Árpád*-ja, vagy akár Vörösmarty negyedszázaddal későbbi *Zalán*-ja, mivel a szatirizálni s parodizálni való még mindig több volt a nemességben, mint heroizálásra alkalmas. (Nem véletlen, hogy alig két évtizeddel a *Zalán futása* után a plebejus Petőfi s Arany egyaránt hőseposz-paródiával lép színre: *A helység kalapácsa*, ill. *Az elveszett alkotmány* vígeposzával, szinte egy időben.)

Csokonai, amikor a feudális nemesség heroizálására készülve előbb eposzparódiát írt, voltaképp a maga nemesi illúzióinak is megírta fonákját.

A szóba jöhető idegen irodalmi források s minták hatását illetően Tassoni művét Csokonai maga abba a vígeposzi típusba sorolta, amelyben „a személy heros, a viselt dolgai nevetségesek, a poéta pedig megtartja a fellengős szárnyakat, ilyen a »Secchia rapita«, a melyben két hatalmas olasz városok, Modena és Bologna, harcolnak annyira, hogy ebbe a tűzbe egész Italia, püspökök, nemesek, cardinálok, fejedelmek, sőt maga a német császár és a szentséges pápa is belé elegyednek; és miért? egy hitvány merítő vedérnek elragadtatásáért; maga pedig Tassoni, ki ezt a híres munkát olaszúl írta, XII nagy könyvben szinte a legfentebb járó poesist mutogatja" (HG. II, 552. l.). Ugyanitt még vissza akart térni bővebben is a költeményre, mivel a következő mondat után: „Nevezetes comicaepopoeák az olasz nemzetnél La Secchia Rapita, di Aless. Tassoni" — hézag van a kéziratban (ld. i. h.). Vígeposzi mintái közt szóba került még a német Zachariä *Das Schnupftuch*-ja is, amelyet 1797-ben „Kézírásban lévő munkátskái" sorában említ a költő. Bár a német nyelvű cím is arra vall, hogy itt inkább csak fordítói tervről s nem kész fordításról van szó, a német vígeposz ismeretével is számolnunk kell, s ez is jól mutatja a költőnek a műfaj iránti érdeklődését, nem sokkal a *Dorottya* megírása előtt.

A szóba jöhető mintákat illetően Tassoni föltételezett hatásával először Haraszti foglalkozott, megállapítva, hogy lényegében az olasz vers „burlesque styl"-je lehetett hatással a magyar költőre: „a másodvirágzásban tengődő s modorossággá fajult renaissancenek visszahatását képviseli, az antik classicismus ellen: Homér megtámadója s a Virgil-Tasso chablonának kigunyolója. Az utóbbira hősi hangot affectál, olasz sensualismussal rajzolja az olympus istennőit s isteneit. Örökös leírásaiba, hadsereg enumeratióba számos korabeli célzást sző be s a két utolsó éneket csakis egyéni bosszuból toldja a többihez. Tasso antik machináit, romanticus varázslatait a rococo styl embere nem tagadja ugyan még meg, de nehézkes eposában gyakran csap burlesque, sőt aljasan nyers hangba, s iróniája mellet vakmerő scepticismust bátorkodik mutatni, kegyurai, a papság előtt.

Csokonai tehát Tassoniban a komoly epos és az általa használt burlesque styl vegyüléke mellett némi ironiára lehetett figyelmessé." (164. l.)

A két mű egybevetését elvégző Málly Ferenc viszont azt állapította meg, hogy „a két komikus elbeszélő költemény teljesen elüt egymástól [...]. Tassoni Secchia Rapitája Csokonai Dorottyájára nem volt semmiféle hatással." (*Csokonai Dorottyája és Tassoni Secchia Rapitája*. A Szegedi M. Kir. Állami Klauzál Gábor Reálgimnázium ... értesítője. Szeged, 1933. 23—27. l.). Ennek ellenére Málly maga is említ három mozzanatot, amely rokon a két eposzparódiában: Tassoni vígeposzában is egy hölgy (a félfülére süket Renoppia) vezeti a harcot Modena védelmében; itt is van egy végrendelkezés: a gyáva hős, Culagna gróf csinál komikus hatású testamentumot, s végül van egy követi jelenet is: bolognai követség megy Modenába az elrabolt vödörért (mint Csokonai művében a matrikuláért).

Különben elsősorban a műfaj paródiájával hatott Csokonaira, akárcsak Loredano *Iliade Giocosa*-ja is.

Haraszti nem véletlenül nevezte Boileau-t „Tassoni tanítványá"-nak: a *Lutrin*-ban többször is hivatkozik a francia író Tassonira. A műfajban — az eposzparódiában — a görög *Batrachonyomachia* mellett Csokonai legkorábbi élménye Kováts Ferenc 1789-ben megjelent Boileau-fordítása, a *Pulpitus* lehetett: ez hívhatta föl figyelmét Tassonira is, s olasz tanulmányai kezdetén 1792—93-ban így próbálkozhatott meg fordításukkal.

Kovács Boileau-fordításában ilyen utalásokat találhatott Tassonira:

> A' ki egygy vakmerő kéznek etsetjére,
> Egygy pajkos fej' tsuda képzelődésére,
> Egész *Itáliát* indítád fegyvernek,
> El-ragadtatásáért[!] egygy hitván vedernek ...
> (Kovács F. i. m. 74. l.)

S ehhez ez a jegyzet csatlakozik: „V. 89. (A' ki egygy vakmerő) Tassóni Olasz' költeményje: Secchia rapita. V. 91. (Egész Itáliát) Querengo Páviai Poéta; Taszszónak ideje-béli barátja így ír a' veder' elragadtatásáról:

> ... ...Pugnataque faevis
> Proelia diffidiis Rhenumque Padumque tumentes
> Caedibus, ob raptam lymphis putealibus urnam —
> Concinis, inmixtis focco ridente cothurnis."

Másutt is találhatott Tassoni-utalást:

> Ez [Fabri kanonok] a' Vitéz patvar' 's pörönn neveltetett,
> Miólta e' betses póltzra emeltetett;
> Teste izmos, képe szörnyű formájában,
> Ki vizet nem kevert még soha borában.
> (I. m. 113. l.)

Ehhez ez a lapalji jegyzet csatlakozik:

> „Le Tassoni Secchia rapita Canto VI. 60.
> Et non bevea giamni vino inaquato."

Ami Boileau vígeposzát illeti, Csokonai bizonyára Kováts Ferenc fordításából ismerte; erről így írt eposztanulmányában: „*A Pulpitus, írta Boileau, fordította Kovács Ferencz* ingenieur úr. Ez a remek készűlt ama nyájas és éles francia satiristától Bolieautól. Foglalatja ez, hogy egy régi kántori pulpitust a prépost feltétetvén a kórúsba, azt a kántor levetteti; mely miatt a két lelki atya összeháborodván, miattok az egész káptalan, és a sz. [szent] kápolnának minden papjai, tisztei és szolgája két részre hasonlanak, és iszonyú, de nevetséges csatát indítanak, kivált holmi nagy, de ízetlen könyvekkel. Teljes ez a munka festésekkel, költeményekkel poétai virágokkal, sóval és ecettel. A magyar fordítást hasonló kettős strophákban tette ama jó, de quietált literátor, kit a homlokon említettem." (HG. II, 553—554. l.)

Boileau művének hatását vizsgálva, Haraszti ezt írta: „a Lutrin, bár célzásai miatt annyira elavult, a papság remek rajzában korának művészi emlékéül szolgál [...]. Egy ebédutáni fogadás következtében meg akarta mutatni, hogy a legcsekélyebb tárgy sem elégtelen egy költőnek. Igy készült el a Lutrin, Tassoni mintájára. Mint Tassoni Bologna s Modena harcát, úgy énekli Boileau egy párisi templom trésorierje s chantreja közt esett viszályt, a Tassoni epos-hangján, reminiscentiás chablon-parodiájával." (165. l.)

Csokonaira közvetlenül Kováts Ferenc fordításán át hatott, ahol a *„furtsa vitézi versezet"* műfaji megnevezéséhez is mintát találhatott a fordító *„múlatságos Vitézi költeményé"*-ében: a veszprémi mérnök-író Boileau „poëme héroï-comique"-jét így magyarította. (V.ö. *Oeuvres de M. Boileau Despréaux'*. Paris, 1775. 247. l.)

A francia vígeposszal később Eschenburgnál is találkozhatott Csokonai: a III. éneket közölte a *Beispielsammlung* (v.ö. Pelle 36. l.).

Pelle tanulmányának évében jelent meg Hack Alfréd munkája Boileau magyar irodalmi hatásáról, s ott ezt írja: „A legjobb magyar komikus eposz, Csokonai Vitéz Mihály *Dorottyá*-ja, legalább részben, a *Lutrin*-nek is köszönheti születését. Zachariä és Blumauer után Csokonai Pope komikus eposzát tanulmányozta s Pope vezette Tassonihoz és Boileauhoz." (*Boileau a magyar irodalomban*. Pécs, 1933. 30—31. l.). Jegyzeteiben Ferenczire hivatkozik, aki azonban Csokonai eposzismeretéről, ill. a *Dorottya* geneziséről nem ezt írja: „Irodalmi tekintetben különös fontosságú ez az idő [1798—1799 tele], mert itt írta meg egész eddigi életében folyton tervezett művét, komikus eposzát, a *Dorottyát*, részint Csökölben Kiss Bálintnál, hol 1798 végétől február 14-ikén, azaz Bálint napján túlig, hosszasabban időzött, részint Hedrahelyen, Sárközynél s főleg az ő biztatására. Most már Zachariä műveinek olvasása óta egész új irányt vett; elhagyta Blumauert, komolyabb mintákat tanulmányozott. Kivált a Pope *Elrablott hajfürt*je volt, mely őt a jobb mintákhoz vezette, pl. Tassoni *Elrablott vedre*, Boileau *Pulpitus*-a helyesebb felfogásához. E szerint a komikus eposz czélja a komikum levén, ennek kerülnie kell az élczet, satyrát, ironiát" (93—94. l.). Ferenczi tehát azt mondja, hogy Pope vígeposza Tassoni és Boileau művének „helyesebb felfogásához" vezette el a költőt. Hiszen Kováts Ferenc Boileau-fordítását már 1789-ben megismerhette, Tassoni és Loredano magyar fordítását már 1794-ben meghirdette, Csokonai, Zachariä *Schnupftuch*-járól viszont csak 1797-ben adott hírt, s nem említi meg Pope-fordítását, amely csak az 1802-i ÚK.-n bukkan föl. Minthogy 1799-ben a *Dorottya* megírásakor már föltétlenül ismerte Pope vígeposzát, azt 1797 s 1799 között fordíthatta, talán éppen Nagybajomban, az irodalmár Sárközy István udvarházában (v.ö. Mózsa Ernő: *Adatok a somogyi udvarházak könyvkultúrájának kérdéséhez ... A Sárközyek bibliotékája*. A Kaposvári Megyei Ktár Évk. 1958/59. Kaposvár, 1960. 36—49. l., ill. Laczkó András: *Csokonait Nagybajomban érő hatások*. Somogy. 1980/4. 11—18. l.). Haraszti mindenképpen tévedett, mikor úgy vélte, hogy Csokonai Pope művét „már

collegiumi éveiben lefordította, alkalmasint franciából" (EPhK. 1905: 358. l.) E kérdésben Pelle Erzsébetnek van igaza: „Az elveszett fordítás valószínűleg prózában készült, mint a francia s még 1797—99 között, de mindenesetre a *Dorottya* keletkezése előtt, mert a *Fürtrablás* tanulmányozásának hatása érzik a *Dorottyán*." (48. l.). S visszatérve Boileau vígeposzára, amely Csokonai egyik legelső élménye lehetett — magyar fordításban — a műfajról, Hack a következőket írja még, bár párhuzamai meglehetősen általánosak: „A *Dorottya* mindenesetre eredeti munka. Pope *Elrablott hajfürt*jével összevetették, azonban a hasonlatosság mindössze egy pár mondás és helyzet egyezésére szorítkozik. Ugyanaz a *Dorottyá*-nak a *Lutrin*-hez való viszonya is. Kont szerint, bár Pope és Tassoni művei voltak inspirálói »cependant le rôle d'Eris est imité du *Lutrin*«. Valóban lehet valami hasonlóságot felfedezni Csokonai Eris jelenete és Boileau Discorde-jának szerepe között. Mindkét műben a visszavonás istennője felháborodik azon, hogy bár eddig mindenkit összeveszítettek, éppen a farsangi társaságban, illetőleg a Sainte-Chapelle papjai közt uralkodik a békesség, ezért a *Lutrin*-ben egy öreg kántor alakját veszi fel, a *Dorottyá*-ban pedig egy öreg nőbe (Dorottyába) költözködik, hogy onnan vezesse a veszekedést. Ennél többet azonban nem lehet találni, ami a két mű hasonlóságát mutatná azonkívül, hogy mindkettőben közös a komikus eposznak szinte receptszerű stílusa és tárgyalási, feldolgozási módja, a klasszikus eposz motívumainak, csodás elemeinek komikus formában való felhasználásával." (I. m. 30—31. l.) Érinti ugyanitt a két vígeposz előszavának rokonságát is, azzal, hogy „az itt megemlített hasonlóságok legalább is részben Boileau olvasásának vagy tanulmányozásának hatása alatt keletkeztek". (I. m. 31. l.)

Néhány, esetleg Boileau-tól kölcsönzött motívumra a soronkénti magyarázatokban utalunk.

Ahogy Tassoni vígeposza Boileau „poème héroï-comique"-ját ihlette, úgy az utóbbi Pope *The Rape of the Lock*-ját, amely már csak azért is legközvetlenebb mintája lehetett Csokonainak, mivel — prózában — maga is lefordította. Hogy mily nagyra becsülte Pope művét, bizonyítja, hogy eposztanulmányában a „kedveltető poéma" tartalmát ismertetve ezt írja: „Nincs ehez hasonló a comicus világban, ha saját ítéletemet magyarán kimondanom szabados: nem bánt ez sem szemérmetességet, sem vallást, sem nemzetet, vagy akármit is, ami szentnek tartatik, még is tele van tréfával, csipősséggel és furcsasággal, melyet az első nevelésű dámák előtt is, a podagrás dogmatikus museumában is, fel bátorkodhatsz olvasni." (HG. II, 554. l.)

Julow Viktor megtalálni vélte Csokonai elveszett prózafordítását is (ld. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1957. Debrecen, 1958. 119—143. l.); ez azonban — a szótörténeti adatok is bizonyítják — későbbi, a XIX. század elején készült fordítás (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 173—183. l.).

Az angol s a magyar vígeposzt 1817-ben megjelent bírálatában — de stilárisan — elsőként Kölcsey hasonlította egybe, elmarasztalva Csokonait (ld. TudGy. 1817. III, 116—117. l.).

Tartalmilag, filológiailag Salamon Ferenc mérte össze a két költeményt, megállapítva, hogy „az eposz eszméjét is, de minden esetre egyes részleteket Pope *Elrablott hajfürt*-jéből vette" (i. m. 290—291. l.); idéz is számos párhuzamot, azt is elismerve, hogy Csokonai műve „magasan az *Elrablott hajfürt* felett" áll (uo. 321. l.). (A Pope-párhuzamokra a megfelelő soroknál, ill. részleteknél utalunk.)

Haraszti az angol költő vígeposzáról ezt állapította meg: „Pope a francia styl-művészetet angol költőiséggel párosítja: innen allegoricus alakjainak elevensége, melyek közt a sylphek, a néphit e kedves gyermekei oly vonzóan rajzolvák" (166. l.); majd — Salamon nyomán — „határozott átvételek"-et sorolt föl, amelyekre a jegyzetekben térünk ki, a megfelelő helyeken.

Részletesen egybevetette a két művet Versényi György, a századfordulón megjelent tanulmányában, erre a következtetésre jutva: „Mindent összevéve hát, úgy találjuk, hogy Csokonai Pope *Fürtrablás*-ának olvasása után jutott *Dorottyá*-jának gondolatára, ama költeményt tanulmányozta is, de azért a magáét önállólag dolgozta fel, sőt mesterét sok tekintetben túlszárnyalta." (*Csokonai „Dorottyá"-ja s Pope „Fürtrablás"-a.* ItK. 1898: 427. l.). Versényi egybevetésének eredményeit Fest Sándor összegezte két évtized múlva: „Az »Elrabolt hajfürt« hatása alatt írta meg Csokonai a maga Dorottyá-ját. A két mű egymáshoz való viszonyát megvilágította Salamon Ferencz »Csokonai Dorottyá«-ja (1861.) című tanulmányában. Részletesebb összehasonlításukat Versényi György adta. Versényi a részletek pontos egybevetése után a hasonló vonásokat leginkább a következőkben látja:

1. Mindkét eposz hőse nő, a ki — hiuságában megsértve — harczra vezeti társait a férfiak ellen és a felsőbb hatalmak segítségével győzelmet arat. 2. A szellemi lények szerepeltetésében és a csomó természetfeletti módon való megoldásában is feltűnő a hasonlatosság, bár Csokonai itt is eltért mintájától, a mint lényegesen módosított az első pontban foglalt költői motívumokon. 3. Egyes sorok, epizódok is közelebbi hasonlóságot tüntetnek fel.

A hasonló mozzanatok egybevetése után Versényi arra az eredményre jut, hogy »Csokonai Pope fürtrablásának olvasása után jutott Dorottyá-jának gondolatára, ama költeményt tanulmányozta is, de azért a magáét önállólag dolgozta fel, sőt mesterét sok tekintetben túlszárnyalta«. Salamon Ferencz is Csokonai eposzát az angol költemény fölé helyezte.

Az összehasonlítás eredményét el kell fogadnunk. Csokonai önállóságát — a nem kisebbíthető Pope-hatás mellett is — kétségbevonni nem lehet. Költői ereje, eredetisége eposzának főleg realisztikus rajzában nyilvánvaló. Költői motívumok, sőt az egész mese átvétele sem jelent még mély hatást. A mese hasonlósága mellett Pope klasszikus kis költeményének etherikus légkörében más szellem nyilvánul, egészen más alakok teremnek és mozognak, mint Csokonainak valószerűbb, itt-ott vaskos humorral megrajzolt világában. A magyar költő ihletet, mesét, költői motívumokat nyert Pope-tól — ennyiben tanítványa a Dorottyában." (*Pope és a magyar költők.* EPhK. 1916: 625. l.)

Versényi tanulmányát követően Négyesy László is egybevetette a két művet: „Van néhány olyan részlet, mely itt is, ott is előfordul. Popenál is van társaság és társalgás leírva, Csokonainál is; Belinda is monologot tart keserűségében, Dorottya is. De mindez más Csokonainál, mint Popenál. Kereteket, helyzeteket, bonyodalmakat, meseelemeket vesznek át költők egymástól, Pope is vett Boileautól, s mind a mellett eredetiek maradhatnak. Csak azon fordúl meg a dolog, hogy a kereteket meg tudják-e tölteni eredeti tartalommal.

Senki sem fogja mondani, hogy az a világ, melyet a Dorottya fest, a Fürtrablásban rajzolt világnak halvány másolata. A Dorottya határozottan magyar élet, a száz évvel ezelőtti magyar társaságnak színekben gazdag és hangulatos rajza." (Négyesy László: Bevezetés. 17—18. l. *Dorottya* ... Bp., é. n. [1899] Magyar Könyvtár 10.)

Később Julow Viktor foglalkozott Pope s Csokonai költeményével, le is fordítva az angol vígeposzt, versben: „Hatása egy félévszázados késéssel érkezett el Magyarországra, s amikor már a bontakozó romantikus ízlés erősen tépegetni kezdte a költőfejedelem babérkoszorúját, nálunk Bessenyei György »isteni Pope«-ként emlegette. Kölcsey Cervantesszel és Swifttel helyezte egy rangba, Bessenyei, Kármán és mások szorgosan fordítgatták egyes munkáit, Csokonai pedig *A fürtrablás* átültetésére készült.

A legszigorúbb klasszicista ízlést képviselő Pope-pal természeténél fogva ellenszenvező romantika beköszöntése magyarázhatja, hogy éppen legsikerültebb művének, *A fürtrablás*nak nem készült magyar fordítása egy névtelen XIX. század elejei debreceni diák-poéta prózai átültetésén kívül. Azonban ez is kéziratban és teljesen ismeretlen maradt, s csak legutóbb bukkant elő." (*Csokonai Dorottyájának irodalmi mintájára [!] „A fürtrablás"*. Alf. 1960/4: 77. l.). Majd közelebbről, a két mű kapcsolatáról ezt írta: „A pope-i példa nélkül a *Dorottya* talán létre sem jött volna, de siessünk megjegyezni: mindez semmit sem ront Csokonai eredetiségén. Csak indításokat kapott az angol költőtől. A példa arra való volt számára, hogy tudatossá tegye, felszínre hozza a lelke mélyén már beért tartalmakat, és segítsen megtalálni ezekhez a teljes értékű, legfrappánsabb formát. Vitéz szuverénül, szabadon alakítja a mintát. Amit létrehoz, az mondanivalójában az egykorú magyar társadalmat ábrázolja, a leghitelesebb magyar levegőt árasztja. Megtölti továbbá azzal a hetyke, diákos szemlélettel és plebejusi életerővel, ami a sápadtan túlfinomult Pope-ból, a nyomorék teste miatt könyvei világába zárkózó »irodalmi író«-ból egészen hiányzik.

A lényeget illetően Csokonai legalább annyira független tőle, s művészi erőben, életigazságban legalább annyira felülmúlja angol mesterét, mint az a maga mintáját, a francia Boileau: *A pulpitus*-át (Le Lutrin), a klasszicista és rokokó vígeposzok ez egyik ős-modelljét." (I. h.)

Az angol vígeposz legújabb magyar műfordítója, Molnár Imre pedig ezt írta a két költeményről: „A *Fürtrablás*-nak már Pope életében jelentős sikere volt. Minden európai kultúrnyelvre lefordították már. Hatása a magyar

irodalomban sem elhanyagolható — gondoljunk elsősorban Csokonai *Dorottyá*-jára. Vitéz Mihály nem átallt sorokat szószerint átvenni Pope költeményéből, de a *Dorottya* egésze magán viseli a *Fürtrablás* jótékony hatását." (Alexander Pope: *Fürtrablás*. Ford. Molnár Imre. Bp. 1964. 100. l.).

Még egy név és mű merült föl Csokonai komikus eposzának mintái között, az osztrák Justus Friedrich Zachariä *Das Schnupftuch* (A keszkenő) c. költeménye, amelyet — mint volt róla szó — Csokonai maga mint „kézírásban lévő" fordítását említette (de valószínűleg csak írói tervéről van szó). A szerzőt Haraszti nem véletlenül nevezte „Pope utánzójá"-nak s magát a *Schnupftuch*-ot „harmadhajtású utánzat"-nak (167. l.), amelyben „Rokon a német költővel Csokonainál a franciás divat csipkedése" (170. l.), s egy határozott ötlet átvételénél (a jegyzetekben idézzük) és egy helyzet hasonlóságánál több rokonság aligha mutatható ki.

A kutatásokba, amelyek a Csokonai által is idézett külföldi vígeposzokat vették számba, új mozzanatot hozott Edoardo Susmelnak a Corvina című olasz nyelvű magyar folyóiratban megjelent tanulmánya *Le vere origini del concette fondamentale di Dorotea*, amelyben úgy látta, hogy noha tagadhatatlan bizonyos hasonlóság Pope és Csokonai költeménye között, az utóbbinak alapgondolata sokkal közelebb van a XIV. századi firenzei költő, Franco Sacchetti *La battaglia delle belle donne di Firenze colle vecchie* c. műve alapeszméjéhez (ld. Binder Jenő: *Csokonai „Dorottyá"-jának tárgya*. EPhK. 1925: 19. l.; Dézsi Lajos *Világirodalmi lexikon*-a szerint Widmár Antonio a tanulmány szerzője a Corvinában; ld. i. m. III., 1481. l.). Binder határozottan cáfolta, hogy Csokonai a trecento „ottava rima"-ban írt költeményéből vette volna vígeposza tárgyát: „A művet végigolvasva, arról győződtem meg, hogy a »Dorottyá«-nak az olasz költő verséhez semmi köze nincsen. A Pope-analogia egészen más. Az angol költőnél éppen úgy, mint Csokonainál egy oldalról nők, a másikon férfiak állanak csatasorba, hogy egymással harcoljanak, míg Fr. Sacchettinél a fiatal, szép nők vén banyák ellen szállnak síkra." (I. h.)

A kérdés tisztázása Binder Jenőt további kutatásokra ösztönözte, hogy kiderítse: „Honnan került Csokonai furcsa vitézi versezetébe a két protagonista: a férfiak élén Karnevál herceg s a hölgyek, még pedig fiatalok és öregek vezéreül egyaránt a vén Dorottya?" (I. m. 20. l.). Így jutott a középkorba visszanyúló Farsang-Nagyböjti vetélkedésekhez, amelyek egy részében — a spanyol és olasz változatokban — Karnevál herceg a Nagyböjtöt megszemélyesítő vénasszonnyal kerül szembe.

A legközelebbi mintát a XVI. századi olasz népköltő, Giulio Cesare Croce farsangi tárgyú verses műveiben vélte megtalálni, amelyek közül a terzinákban írt *La trionfante vittoria della Quaresima contro il Carnevale* Bolognában jelent meg, évszám nélkül; másik hasonló tárgyú művére azonban, amely címével nagyon emlékeztet Csokonai vígeposza alcímére, csak mint kéziratos munkára utal Croce műveinek 1640-i nyomtatott bibliográfiája. A művecske címe: *La trionfante vittoria della donne contro il Carnovale* (A dámák diadalma a farsangon). A címén kívül azonban kevéssé emlékeztet Csokonai vígeposzára.

Croce farsangi tárgyú verseit s Csokonai alkotását egybevetve jutott arra a következtetésre Binder, hogy „Csokonai találkozott valahol és valamikor a Carneval-Quaresima olasz contrasto-inak egyike vagy másikával, a legnagyobb valószínűség szerint G. C. Croce-nak imént tárgyalt műveivel, ha egyébütt nem, legalább a többször említett 1640-i Cocchi-féle indexekben, melyekben a felsorolt darabok beszédes címei megragadhatták képzeletét. Minthogy pedig Carneval és a vén szűz groteszk háborúsága különösen megfelelt a vén nők iránt táplált csúfondároskodó hajlamának (l. »Karnyóné-t«), Quaresimát s vele együtt az egész akciót egy merész szökkenéssel megfosztva egyházi jellegétől, vallásos tendenciájától, ezt a két alakot helyezte furcsa vitézi versezetének középpontjába, véleményem szerint tudatosan nagyolva el Karneval rajzát, mintegy annak a kétségtelen igazságnak éreztetéseül, hogy a szerelmi csatározások praktikáiban nekünk, férfiaknak, az úgynevezett gyöngébb nemmel szemben csupán másodrendű szerep jutott. A költő ezután Pope hatása alatt Dorottya mellé állítva a dámák, Karneval pártjára meg a gavallérok seregét, a két tábort egy saját maga kieszelte casus belli, t. i. a rövid farsang s a matrikula bitorlásának ürügye alatt, Eris közbeléptével harcba viszi egymás ellen, hogy miután kellőleg kitombolta magát a vén leányok nevetségessé tételében, Cythere és Ámor segítségével a viszályt szerencsésen megoldja." (I. m. 30. l.)

S ha nem is bizonyítható, hogy Csokonai közvetlenül, a XVI. századi olasz népköltő műveiből merített (v.ö. Horváth: Csok. 57. l.), Binder érdeme, hogy ráterelte a figyelmet az európai kultúrában évszázados hagyományra visszatekintő népies „contrasto"-kra, a Farsang-Nagyböjti vetélkedésekre, amelyeket valamilyen formájukban Csokonainak is ismernie kellett — s ismert is bizonyára. (V.ö. *A' Fársáng' Bútsúzó Szavai* jegyzeteivel. Cs/ÖM. II. 558 kk.)

A vénlánycsúfolók, amelyek közé a korábbi eredetű 1798-i *A' Dorottya' kínjai* is tartozik (az 1793-i *A' Vén asszony* témájából), jól ismertek a magyar néphagyományból. Utalt már erre Haraszti is (176. l.) s jó néhány példát fölsorolt Lengyel Dénes (*A Dorottya népiessége*. It. 1937. 116—120. l.).

Idézi többek között Lengyel a XVII. századi *Vén lány panaszá*-t a Szencsey-daloskönyvből.

Ebben (Thaly VÉ. II, 173—177. l.) szó esik nemcsak a párta gyűlöletéről (amit Lengyel közöl is), hanem a „fársángról" szintén:

Ámbár nékem arra engednének:
Hogy fársángban legént kéretnének;
Bizony hármat mindjárt megkéretnék —
Negyediket szeretőül vennék.

Elsőben én deákot kéretnék:
Mert az deák nékem is tetszenék,
De mivelhogy otthonn nem ülhetnék:
Az menyecskék tűlem elszertnék.

Igy mindennap pártámat elvesztem,
Azt kölletlen — délig elkeresem,
Ha meglölöm óhajtván föltészem —
De mégegyszer bizony megégetem!

Elviseltem nyolcvanhárom pártát:
De nem vettem soha bizony hasznát,
Az g.....nak csömögös falatját
Nem érzettem soha használatját.

(Thaly i. m. 176. l.)

Föltehető, hogy Csokonai ismerte.

A Mátray-kódexből olyan asszonydicsérő-csúfoló verset közölt Thaly, amelyben Ágota és Dorottya neve egymás mellett fordul elő (különben magának a *Dorottya* névnek vénasszony-asszociációjáról külön is lesz még szó):

Ágota is azt mondja
Magát szivbül ajánlja,
Ha lészen benne módja:
Nem lesz tűle tagadva.

Dorottyát nem .....!
Mert hortyogását hallják:
Félnek, hogy véle kapják —
Őt szegényt szüzen hagyják.

(I. h. 269. l.)

A népies vénlánycsúfolók Csokonai XVIII. századi példaképeit is megihlették: Faludi Ferenc *Nincsen neve* c. versét (Horváth János is említi a költő szóba jöhető mintái között: Csok. 55. l.) ponyvakiadásban is olvashatta *Szép ének egy Vén-Aszszonyról* címmel (ld. OSzK. 803.097); barátjának, Mátyási Józsefnek *Egy hatvanesztendős hajadonnak temetési versei*-t pedig annyira kellett ismernie, hogy szinte szóról szóra vett át belőle néhány sort (v.ö. Pogány Péter: *A magyar ponyva tüköre*. Bp., 1978. 157. l.); ezeket a megfelelő helyen idézzük.

Hatvany István Hunniusból fordított *A' siketnéma* című vígjátékának is van egy *Dorottya* nevű férjhezmehetnék vénlány hősnője, akit rászednek s a végén öccse, Szélesi úr így oktat ki: „*Dorottya* Néném! mint hogy — a mint látom — még Te is örömest sütnéd magadat ha lehetne; a' míg valami szerentséd akadna, — mellyet ugyan nem egyhamar reménylek — mint eddig, úgy ez után is tsak magányosan pihentesd a' vén testedet — Híjjába, bajos az öreg embernél a' vásár."

Csokonainak jól kellett ismernie ezt a játékot, amely együtt jelent meg Hatvany Holberg-fordításával, *Az arabiai por*-ral, s az utóbbiban, Beniamin

szövegében az ún. „zsidós" beszédhez, kiejtéshez is példát találhatott színjátékaihoz. (Ld. *Theátrumra alkalmaztatott s válogatva öszve-szedetett munkák.* Hatvany István T. N. Bihar Vármegyének Notáriusa [...] által. Pesten, 1793. 155. l.)

A Dorottya név azoban magában is a vénasszony fogalmával társult a népnyelvben, amint ez a népies versszöveg, amelyben Orsolya neve is előfordul, bizonyítja, a múlt század elejétől:

10. Józsi Bátsi, Péter Bátsi, hej tsak az
Zsuzskám hozza kend ki! hej tsak az
Zsuzskám hozza kend ki. Mert a'
Zsuzska szép leányka, hej tántz-
ban forog mint karika, hej tántz ...
...

11. Az Orsolya és Kordula, hej mind
a' ketten elfordula. Rep. Hogy enge-
met egy sem szeret, hej bizony min-
denik kinevet. Rep.

12. Gonoszság nints Dorottyába, jaj
fog sintsen ám vén szájába. Rep.
Illy vén vár kinek kellene, hej
erre a' rajkó sem nézne. Rep.

(*Új Világi ének.* ad Notam: Jantsi Bátsi, Pista Bátsi Etc. Komáromi Kalendáriom. 1813.)

S hogy nem Csokonai komikus eposzának hatására társult az említett hangulat a névhez, tanúsíthatja ez az „ag Dorottyá"-t említő csízió is: „Lássuk [...] a Bagó Márton által nyomott naptár Február havának verses csízióját ...

Febr 5. Ba Balázs
4. lás Veronika
5. Ag Agátha
6. Dorottya [stb.]

Ilyenformán, ha a számok után következő szótagokat felülről lefelé olvassuk, a következő szöveget kapjuk: *Balás ag Dorottyával szólást adta Bálintnak, no nem bánom* stb. stb." (Xantus János: *A természet kalendáriuma.* Bukarest, 1958. 34. l.)

S a névhangulatot megerősítik Berzsenyi följegyzései is: „az *aggastyán* csak csúfnév, és nem egyéb, mint *Ágoston*; mert a magyarok a vén embert *öreg Ágoston*nak szokták csúfolni, mint az öreg asszonyt vén *Dorottyának*, és csak a tótos tájakon változott az öreg *Ágoston aggastyánná*.

Innét van, hogy ezen nevek nálunk majd egészen kimentek szokásból, noha régi levelekben, valamint Ágoston, úgy Dóra, Dorka, Dori, Doris, Dorica gyakran találtatnak. Jegyezzük meg tehát ezúttal azt is, hogy nagyon hibáznak ezek, kik Dórát Dorottyának nevezik, mert ez már most minden bizonnyal csak csúfnév, mely mindig nevetséges mellékideákkal jár." (*Berzsenyi Dániel összes művei*. Bp., 1968. 235. l.)

Kerényi Frigyes Lessing-magyarításának címébe is ugyanebből az okból kerülhetett ez a női név (bár ebbe már Csokonai népszerű vígeposza is belejátszhatott):

Dorottya
Lessing után
Nem láttam soha még nevetésre fakadni Dorottyát:
Kissé sejtjük okát — nincs foga — nemde igaz?
(*Kerényi Frigyes összes költeményei*. H. n., é. n. [Bp., 1875.] 100. l.)

A CzF. is így értelmezte a nevet: „*Dorottya* [. . .] hellén eredetű jelentése: Isten ajándéka. A magyar köznép nevetséges gúnynevül szokta használni. *Vén Dorottya.*"

Mikor Jókai a múlt század 70-es éveiben a *Dorottya* név pejorativ hangulatáról beszél, Csokonai művének tulajdonítja azt, pedig jóval régibb keletű. „Valóban herczegi bátorság kell hozzá, hogy valaki a leányát Magyarországon Dorottyának merje kereszteltetni, a hol Csokonay gúnyhőskölteménye e nevet oly csihéssé tette." (*Eppur si muove*. NemzK. XLIII/1: 244. l.)

Dorottya napja a farsang idejére, február 6-ra esik, időjósló nap is egyben, amint ez a népies mondóka: „Dorottya szorítja, Julianna tágítja" — (ill.: „Dorottya tágítja, Julianna szorítja".) bizonyítja (ahol a *szorítja* a fagyot, a hideget, a *tágítja* az enyhülést jelenti a febr. 26-i Julianna napra vonatkoztatva).

A „fársángi poémá"-hoz igen sok ihlető mozzanatot találhatott a naptári és a ponyvairodalomban is a költő. A népszerű Győri Kalendáriom 1769-i évfolyamában pl. ez olvasható: „Kettőt sokan nem igen szeretnek a' Kalendáriomban: a' rövid Fársángot, a' sok Böjtöt." (*Házi és Uti Kalendariom*. 1769. Győr, lsz. n.) A „jó fársáng" s a „rossz fársáng" (a rövid farsang) szembeállítása szerepel abban a ponyvakiadású versben is, amelyet Csokonai maga is ismerhetett: „A' jó fársáng szűzeket ragadja, hordja a' páratlant párossá tsinálja, adja, a' rosz fársáng leányt szomorítja, mert a' pártát árva fején hagyja.

Fársáng után van szájában átok szitok, legényeknek házat nem tisztétok, nyitok, bal szemmel nézek már kit látok, mondja: fára méltók mind vólnátok.

A' vén leány várja a' fársángot, tántzot, mert megúnta a' nyomorúságot, lángot, melly ő néki okozott aggságot, sír, kesereg, óhajt bóldogságot. (*A' régi, és a' mái fonyók historiaja*. Nyomtattatott ez idén. H. n., é. n. Ponyva kiadás, lsz. n. OSzK. 190.547 jelzet).

Laczkó András idézte Csokonai somogyi házigazdájának, a literátus Sárközy Istvánnak kéziratos naplójából az 1785-i baracskai farsangról szóló verses följegyzést: „A vígeposz értelmezése, illetve a somogyi farsangi szokások oldaláról nem elhanyagolható adalékokat tartalmaz Sárközy kéziratos naplója. Rögzítette többek között, hogy A° 1785° *Vólt Fársángi mulatság Baracskán*. A hatlapnyi terjedelmű versezet néhány motívuma — úgy gondolom számba veendő, mint a *Dorottyához nyersanyagot* szolgáltató írás. Ismert, hogy Csokonai eposzában az aggszüzek serege miként tervez és indít támadást a férfiak ellen. Sárközy szövegében ez a motívum így szerepelt:

Egyszer a más háznál lévő Kis-asszonyok serege
el-ún várni, s ugy üt reánk mint a sáskák fellege
Azomban mindjárt hivatják Vulcanus unokájit
hogy le rakván pörölyöket, kondítsák meg nótájit
Ki huzkodnak a tűz mellől bennünk s úgy meg ugratnak
Szívünk Lelkünk kebelünkbe szintén ugyan ugatnak.

Látjuk, komikus, enyhén szatirizáló megközelítés jellemzi a téma feldolgozását Sárközynél." (Somogy 1980/4: 13—14. l.) A *Dorottya* táncleírásának ugyancsak Sárközy farsangi versében is megtalálható párhuzamára a vers megfelelő jegyzetében utalunk.

De a farsang nemcsak közbeszéd tárgya volt: a hírlapok is foglalkoztak vele rendszeresen, mikor ideje eljött; így pl. a Magyar Hírmondóban ilyen tudósítások jelentek meg 1797-ben: „*Pestről* Febr. 10-dikénn: — »Itt az egészsz Januárius, és Februárius' eleje nedves, és lágy vólt, de ez utólsónak a' fogyta legényesebben viseli magát. A' Fársáng nálunk igen víg, dugva tele vagynak minden tántzos Szálák, házasodnak, férjhez mennek, lakodalmaznak az emberek ...«" (MHírm. 1797. N^ro^ 15. [febr. 21.] 231—232. l.) Hogy milyen társadalmi esemény volt a vidéki farsang — a nősülendő, ill. nőtlen férfiakat szám szerint is nyilvántartották —, bizonyítja ez a szatmári tudósítás, amelyben még a szánkázásról is szó esik: „*Szathmár Vármegyéből* Febr. 22 dikénn: — »Nem igen vala ideje nálunk a' télen a' szánkázásnak. [...] Nagy szánkázások nélkül inkább el múlhat azonbann a' tél: mint a' Fársáng, nevezetes Lakodalmak nélkül. A' mi Fársángunk pedig igazánn úgy múlék el. Szebb 's jobb Kisaszszonyokat keresni se' lehetne, mint a' milyenekkel gazdag ez a' N. Vármegye, még is nem tudom mi Isten' tsudája! hogy a' Férjfi-Nem anynyira viszsza tartja magát a' házasodástól. Szinte hetvenre fel megy az ezen Vármegyebéli nőtelenkedő Urak' száma, kik közzűl némelyek, haladták is már a' házasúlás rendes idejét. Bártsak tsak egy vagy kettő ment vólna elő jó példával. Talán ezeknek házi boldogságát szemlélvénn a' többek, ők is neki édeskedtek vólna a' párosodásnak, mely, jól találva, Mennyországgá változtatja a' Világot.«" (MHírm. 1797. N^ro^ 19. [Márc. 7.] 295. l.)

1798-ban pedig közvetlenül Somogy megyéből olvashatott ilyen híreket a költő: „*Gige Somogy* Vármegyében 18. Decemb. 1797. [...] Már régen el

kezdették 60—65 esztendős legények a' farsangot, ki leányt, ki magához hasonló idejüt viszen el feleségnek ..." (MKur. 1798/I, [Nro 3.] 46. l.).

Később pedig: „*Somogy* Vármegyéből Febr. 22-ik napján 1798. Itt a' farsang realis poenitentiát tartott, és meg-tért, mivel az eddig már egy darabtól fogva kellemetes napfénnyel ragyogott, vidám eget, a' hushagyó keddet meg-előzött este gyászos fellegekkel bévonván, egész virradtig zápor módjára könyvezett a' nedves levegő, mellyet osztán a' reggel hóval váltván-fel, szerdára úgy bé-hamvazott, hogy a le-hullott sok hó miatt, a' tavaszi időnek néki örült gazdákat ismét komor kedvre téritette." (MKur. 1798/I, N^ro^ 19. 293—295. l.)

S ez átvezet a *Dorottya* élményi alapjainak kérdéséhez, amiről az Előbeszédben maga a költő is nyilatkozott, tagadva azt, hogy valóságos személyeket s helyszíneket ábrázolt volna költeményében: „Somogy Vármegyében lakám 1799ben, és szerentsém vala sok vídám Házaknál esméretségben lenni [...] láték Modelleket a' Dorottyára, de a' melly Modellek itt is csak ollyanok valának, mint mind azokban a' Tartományokban, a' mellyekre szóllott a' régi Lőcsei Kalendáriom. Azonnal feltevém magamban, hogy a' mit egy, vagy más Személyben, nem tsak akkor, hanem életemnek megrendültt napjaiban, nem csak Somogyban, hanem akárhol is valaha láttam Horátziusi Sóra valót, azt egy (a' maga nemében gondoltatva) tökélletes Ideálban költőképpen előadom. — Így kerekedett DOROTTYA." (Dor.[1] III —IV. l.). Majd még ezeket írta: „Nem Hisztória hát ez; annyival inkább nem Pasquilus, melly élő, vagy meghólt Individuumokat sértegetne; sőt nem is Szatira, noha ez utolsónak tulajdoniból, valamint minden Comicum Poéma a' világon, egy kis lelket kölcsönöz magának. — Semmi magános történet (az egy Fársángról való Diskurszuson kivűl, a' mit az elébb már említék) nem adott erre alkalmatosságot, vagy matériát. Még annyi valóság sem vetett ennek a' Költeménynek csak akkora talpot is, mint a' mennyin fundálódott akár a' Tassoni' elragadtatott Vedre, akár a' Boileau' Pulpitussa, akár Pope' el-lopott Vuklija." (V—VI. l.) S a következőkben is érintette itt a somogyi ihletés kérdését: „énnékem Hazámban kellett helyheztetnem a' Költeményt. Hogy pedig annak egész Situátióját Somogy Vármegyében választottam, az nem azért esett, hogy a' sokszor említésbe jött abususokat ott találtam volna fel legjobban; éppen nem! [...]

»Node kérem hát; csak kellett mégis valami okának lenni a' Somogy' választásában — ok nélkül csak a' Poéta sem csinál valamit.«

Sem több, sem kevesebb okom nem volt, mint az, hogy akkor ott laktam. — Azomba, ha mindjárt Zágor Vármegyét, vagy Berzencze és Bodrog Vármegyék közül akármellyiket választottam volna is Stzénául; csak fenn maradt volna az előbbi Kérdés, hogy mit vétett Berzentze Vármegye 's a' t.? Csak ollyan kérdés az, hogy múlató Személyim közzé mért vittem muzsikálni in specie a' Toponári Zsidókat, és nem a' Keszthelyieket, vagy Nagykahiróiakat?" (Uo. IX—X. l.) Ugyanitt mondja még azt is, hogy „az egész Tartományban, a' Balaton' és a' Dráva' partjai köztt, egyetlen egy Személyt

sem találhatni, a' ki az én leírásommal és mesémmel megegyezne: tanúbizonyságúl hívom a' Múzsákat, kitsinytől fogva nagyig, Cliótól fogva Urániáig mind a' kilentzet — pedig kilentz Dáma köztt csak nehéz titkot tartani — hogy az egész Poémát mind magok diktálták, kit Csökölben, kit Hedrahelyen, a' melly két faluban pedig, hogy mentségemre eztis felhozzam, egy Dámát sem találtam, a kit Ideálnak felvehettem volna; sőt a' Dáma név is olly idegen az ottvalóknál, hogy én egyiknek sem mernék ezzel a' névvel tisztelkedni." (Uo. XI—XII. l.)

Végül még egyszer rátér arra, hogy a vígeposzba az „actio", a „meséset" „kőltött [...]; kőltöttek a' személyek is, karakterestől együtt." (XVIII. l.) A cenzor azonban éppen a „személyiségvédelem" nevében változtatásokat kívánt. Erről írta Gulyás József: „Bizonyára sokan kiváncsiak a Dorottya valódi személyére. Ezekről Schwarzl kir. cenzor így írt: »Ki a Somogy vármegye nemességét esméri *s a valóban történt dologról emlékezik,* könnyen tudhatja, *ki volt légyen a vén Dorottya, a görbe hátu Adelgunda*«, azért a megye, város s osztály megváltoztatását ajánlja." (*Üvegcserepek.* Sárospatak, 1927. 18. l.)

Haraszti úgy vélekedett, hogy „badarság volna a *Dorottya* meséjében oly reális alapot keresni, mint Popenál vagy Boileau-nál létezik" (176. l.). Ezzel szemben Takáts Gyula úgy vélte, hogy Csokonai az Előbeszédben kegyes félrevezetéssel élt: „A Dorottyában a költővel együtt szinte családon belül vagyunk, melyet nem kisebb dolog, mint a házasságkötés reménye kötött össze a kaposi Fő-utca 1. alatti Esterházy »kastélyban«. A kastély csak jelképes. Valójában mindig tiszttartó lakás volt. Maga Csokonai óvatosan azt mondja, hogy Csökölyben és Hedrahelyen írta víg eposzát és Kaposváron is csak egyszer volt. Akkor is kényszerből. Ezzel figyelmesen és tapintattal a felismerhető hősök és a felismerhető környezet körétől akarta magát távol tartani ..." (*Csokonai Somogyban.* PIM Évk. 1962. 49. l.) Némileg hasonlóan nyilatkozott erről Vargha Balázs: „A cenzor figyelmeztetése jó alkalmat adott arra, hogy ne magánvitát folytasson vele, hanem az aggályait nyilvánosan oszlassa el. Az *Előbeszéd* tehát mindenekelőtt azt a célt szolgálja, mint manapság a filmek főcímében az a nyilatkozat, hogy a szereplők nem valóságos személyek, s ha valakihez hasonlítanak, az merő véletlen." (ArcV. 210. l.).

A valóságban természetesen csak pozitív modelleket válogatott környezetéből a vígeposzba (pl. *Tserházyné* már nevével is utal Sárközy Istvánnéra, chernelházi *Cher*nel Eszterre) s a *Dorottya* jegyzeteiben maga is fölfed számos helyi vonatkozást. A főhősnő s a történet maga azonban természetesen kitalált, vagyis nincs olyan valós magja, mint Csokonai mintái: Boileau s Pope vígeposzainak. Mindezekre az egyes részletekhez fűzött tárgyi magyarázatainkban térünk ki.

Ami a vígepossza kapcsolatban elvi kérdésként az elmúlt csaknem kétszáz év során még fölmerült, az a komikum és a szatíra szerepe benne. Csokonai erről meglehetős félreérthetetlenséggel nyilatkozott az Előbeszédben, ezt írván: „... a' Szatíra vajmi nyögve nyelő Orvosság! — [...] ez a' Poéma nem Szatíra ... Mi hát? Epopoea Comica [...]

Az én Szerzeményemnek Interesszéje, áll a' nemzeti Luxusnak és elkorcsosodásnak kigúnyolásában, 's Ifjainknak és Leányainknak csintalan, sőt sokszor pajzán múlatságaiknak megbűntetésében. — Mert a' ki azt gondolja, hogy a' Comica Poézisnak czélja (már az akár Epicus, akár Drámai, akár más kisebb darab légyen is) csak az olvasó' múlattatására 's nevettetésére irányoz; az, ítéletem szerént, hibázik." (Dor.[1] IX., XV., XX. l.).

Salamon Ferenc azt írta a vígeposz szerzőjéről szólva, hogy „ő inkább komikus költő, mint satira-író" s hogy „helyzeténél fogva sem lehetett bátorsága a satirához". (I. m. 268., 272. l.).

Csokonai maga világosan megmondta az Előbeszédben, hogy műve nem paszkvillus, nem is szatíra, bár mint „Comicum Poéma" „egy kis lelket kölcsönöz magának" abból is (ld. Dor.[1] V. l.), mégis az eltelt majd kétszáz év során újra meg újra előkerült az a kérdés is: szatíra-e a *Dorottya*, s ha az, ki, mi, ellen irányul éle?

Salamon azt írta, hogy a vígeposz „főczélja nem a vén lány kigúnyolásában áll" (i. m. 323. l.), s az Előbeszéd alapján úgy látta, hogy „egyik czélja a fényűzés s elkorcsosodás kigúnyolása volt" (327. l.), mégis a *Dorottya* fő célját „a férfiak ellen föllázadt nők" nevetségessé tételében jelölte meg (288. l.), illetve más megfogalmazásban: „CSOKONAI maga, ha mint bíráló nem, mint költő érezte, hogy költeményének fő súlya, komikumának ereje a nők, társadalmi állásukhoz nem illő cselekvésében van". (290. l.) Majd ismét arra tért vissza — a „cselédházi szcéná"-ról szólva — hogy ez az „episod műve főczéljának megfelel, mint a nők nevetségessé tétele". Ámbár itt korántsem a költő valamiféle elvi nőgyűlöletéről van szó (Csokonait épp az ellenkező táborba tartozónak mutatják művei): csupán a vígeposz alapötletéből következett ez a látszólagos nőellenessége (amelyet azonban jól ellenpontoz a női nemnek szánt bókokkal, nem szólva a végkifejletről, ahol valósággal megdicsőül Venus [Citére] által a gyengébb nem). Bár mint lesz még szó róla — a komáromi csalódás után nem egyen afféle „bosszú", kompenzáció művét keresték — lélektanilag — a vígeposzban.

Salamon után Haraszti foglalkozott a komikum s a szatíra kérdésével a vígeposzt illetően, megállapítva, hogy „egy óriási carricatura" (163. l.) — amit különben (ti. a „Nagyítás"-t) Csokonai is jelez Előbeszédében (XVIII. l.). Haraszti másutt is „óriási torzkép"-ről ír, elvitatva a mű szatirikus célzatát (noha ezt Csokonai nem tagadja): „A *Dorottyában* már semmi sincs a Tempefői dagályos keserűségéből, nincs benne satira, és mégis a múlt század társadalmának legérdekesebb tükre." (176. l.). Magával Csokonaival is vitázik: „Az a cél, melyet írója jelentett ki: »a nemzeti luxusnak és elkorcsosodásnak kigúnyolása, s ifjainknak, leányainknak csintalan, sokszor pajzán mulatságaiknak megbüntetése,« — ez a cél részint szóba sem jöhet, a mennyiben a költemény meséjét valónak venni képtelenség, részben pedig mellékes kitérések gyér reflexiói gyanánt szerepel" (178. l.); s egyetértésben Salamonnal ő is úgy tartja, hogy „korával együtt nevetgél a nők felett, a helyett hogy ép a nevetgélést gúnyolná ki" (179. l.). Ugyanitt azt írja még, hogy a víg-

eposzban a költő „irgalmatlan gúnynyal sújtja a nőket" (180. l.) — igaz, hogy ezt a föltételezett nőgyűlölő gúnyt a költő komáromi szerelmi csalódásával magyarázza, amint majd látni fogjuk.

Négyesy a komikumról szólva Csokonai Előbeszédét idézi: „Nálam a komikumnak kútfeje az, hogy a történetet, melly magában nevetséges, úgy adom elő, mint nagy és fontos dolgot; hogy a fontoság és az olvasónak interesszáltatása még nagyobb legyen, munkálkodó személyeinek sok gáncsot és akadályt szerzek czéljaik elérésében, de ez akadályokat útoljára egy váratlan eszköz által, sőt isteni közbenjárással hárítom el, hogy az addig várakozó, s kételkedésbe tétetett olvasót a csomónak feloldása egyszerre lepje és nyugtassa meg. Ez neveli a csudálatosságot is, melly az epopoeának tulajdona, és a melly az én epikus versemben már a történetben magában is megvan, a machinák által pedig szaporíttatik." (Dor. Magyar Könyvtár 10. Bevezetés 19. l.). S ehhez ezt fűzi hozzá: „Azt mondhatná valaki, — írja [Csokonai] — hogy jobb lett volna a csomónak kifejtését magából a dologból s magok a munkálkodó személyek által tétetni [...]. Ez igaz, s ezt elő is készítette jól a költő. De Dorottya megfiatalítása olynemű csoda, mely elüt azoktól a természeti föltételektől, melyek közt az alakok addig mozogtak, s így magának a költeménynek perspectivájában is kissé valószínűtlennek látszik. Ez a legnagyobb szerkezeti gyöngéje a költeménynek. De mennyi ügyességgel tudja leplezni s aránylag hihetővé tenni ezt is a költő!" (I. h. 19—20. l.)

Négyesy elfeledkezik arról, hogy nem realista költői beszélyről, hanem eposzparódiáról van szó, s a költő „deus ex machina"-val éppen az eposzi műfajt, az idejét múlt, mitologizáló hőseposzt fordítja fonákra.

Horváth János jól felismerte a hőseposz paródiájából fakadó komikumot, ezt írván: „Főkép két eszközével él a komikumnak. Egyik: a különlegesen ehhez a műfajhoz kötött komikum: a másik a valóság félszeg elemeinek drasztikus túlzása. Ami először is a műfajjal velejáró komikumot illeti: »a történetet, mely magában nevetséges, úgy adja elő, mint nagy és fontos dolgot«, vagyis a hősköltemény modorában. Ehhez tartozik a csodás elem hozzátársítása az egészen korszerűleg pozitív valósághoz; az a sajátságos társítása modern valóságnak és antik mithológiai fictiónak, melyet a barokk epika (Gyöngyösi) komolyan vett, illetőleg, melynek discrepantiáját nem érezte. A rokokó (maga Csokonai is), mikor komolyan vette, enyhítette az ellentétet az által, hogy a mithológiát jóformán csak díszül alkalmazta, vagy délibábszerű ideális másaként a valóságnak; ha pedig nem vette komolyan (mint Vitéz a Dorottyában és más parodisztikus műveiben), akkor egyenesen nevetséges voltát emelte ki, dévaj módon. A Dorottyában, melynek földi tárgya magában is rokokó valóságot egyesít annak paródiájával (pl. Cserházyné meg Dorottya), mindkét változatát feltálaljuk a mithológiával (csodás fictióval) való elbánásnak." (Csok. 62—63. l.) A drasztikus túlzásra pedig ezt mondja: „A komikum másik eszközére, a drasztikus túlzásra szükségtelen példákat idéznünk. Ez már a régi agglant-téma továbbélése a költeményben, egyenest ennek gerinceként." (I. m. 64. l.)

Baróti Dezső „műfajilag a középkori eredetű farsang-vetélkedéseknek egy végső, modern kivirágzásá"-t látta a vígeposzban (It. 1952: 159—160. l.) s mint eposzparódiában Csokonai korábbi kísérletei (a *Békaegérharc, Az istenek osztozása*) szerves folytatását: tudatos társadalombírálatot is érezve benne: „Csokonai nemcsak első kísérleteiben, hanem a »Dorottya« megírásának idején is avultnak, idejétmúltnak érezte a heroikus pózokban tetszelgő magyar nemesség világát. Dorottyájának a békákhoz, egerekhez hasonló, fogatlan vénkisasszonynak és nagyotakaró hősködéseinek komikus hangú elbeszélése épp ezért nem választható el Csokonai ifjúkori epikájától, a *Béka-egérharc*-tól az *Istenek osztozásá*tól, hanem annak szerves folytatását képezi." (Uo. 176. l.)

Juhász Géza némi egyoldalúsággal úgy fogalmazott, hogy „pompás költőiséggel, ellenállhatatlan jókedvvel megalkotott komikus eposz: kemény szatíra, az eltartalmatlanodott, kivénhedő feudalizmus felelőtlen farsangolásának vakmerő megbélyegzése". (*Csokonai*. Építünk. 1953/4: 15. l.)

A korszak irodalomszemléletének megfelelően Waldapfel József is éles szatírát látott a vígeposzban, bár a szatíra visszafogottságára is utalt; annak azonban, hogy a költő társadalombírálata visszafogottabb, nem csupán egyéni, somogyi helyzete volt az oka, amint erre még visszatérünk.

Nyilvánvaló az egész költeményből, hogy a nemes társaságnak mulatságait, életmódjuk egész tartalmatlanságát, üres hiúságát és magyartalanságát is ki akarta figurázni. Ez a gúny nem érezhető egyenlő erővel az egész költeményben. A népies vénlány-csúfoló farsangi poémává szélesítésére Sárközi házánál kapta az ösztönzést, ott és más nemes házaknál is felolvasta poémáját. Szükségképpen kissé belülről mondott kritika volt, amit itt a nemességről mondott, nem megsemmisítő szatíra az egész nemesség ellen." (MFelv. 267. l.)

E kötet sajtó alá rendezője az eposzparódia stílusáról írva (amelyről külön szólunk) úgy látta, hogy mintha a főhősnő az elaggott nemességet jelképezné, s mintha a vénlány megifjításába — inkább tudat alatt, mint tudatosan — a nemesi osztály megújhodásának vágyképét vetítené bele a költő, kétkedő, ironikus felhangokkal: „Csokonai nem kergetett délibábokat; múltba merülése önismeret forrása volt, nem kritikátlan rajongásé. S éppen ezért rá is kellett eszmélnie — s rá is eszmélt —, hogy a korabeli nemesség nem eléggé alkalmas modellje a nagy nemzeti hősköltemények. Dugonics Etelkája romlatlan, agyoneszményített nemeskisasszony; Csokonai hősnője, Dorottya, nevetséges vénkisasszony, torz figurája a nemesi társadalomnak — habár az utolsó pillanatban a költő egy csodás beavatkozással megpróbálja visszaadni neki elveszett varázsát, ifjúságát. . . ." (Szilágyi: CsSzók. 108. l.)

Julow Viktor korábban maga is éles szatírát látott a vígeposzban: „Idestova évszázados vita tárgya: szatíra-e a *Dorottya*. A polgári irodalomtörténetírás általában tagadta, a felszabadulás után kialakult felfogás pedig túlnyomóan annak tekintette, noha a helyes választ maga Csokonai megadta [. . .]. A *Dorottya* elsősorban vígeposzi formájú vénlány-csúfoló. Az viszont igaz: a mű azzal, hogy a köznemesség üres, vegetatív életének törpe eseményeit ennek az osztálynak szokott bombasztjaival, hősködő modorában travesztál-

ja, szatírai elemet visz az ábrázolásba (különösen a harmadik ének csatajeleneteiben). Ezt nem szabad azonban túlbecsülnünk; mivel a *Dorottyá*ban a nyíltan tréfálkozó, pajzán hang uralkodik, a travesztiának nincs túlságosan nagy szerepe, legalább is kisebb, mint a komikus eposzokban, például Pope *Fürtrablásá*ban, amelyet a mű fő mintájának szoktak tekinteni. Az alapötlet, a dámák és urak háborúja, valamint néhány részletmegoldás valóban onnan származik, de a cselekménybonyolítás független tőle, s a vaskos valóságigény, a nyers hang, a harsány csúfondárosság, a szélesen epikus elbeszélőmodor elüt a *Fürtrablás* enervált szemléletétől." (MIrT. III, 240. l.) A továbbiakban is ezt írja: „Ami a *Dorottyá*ban a leginkább szatírai, az a lesújtó kép, amelyet a nemesség műveletlenségéről, lelki üresség éről, életstílusának formalizmusáról rajzol. A *Tempefői* vádjait ismétli meg, de tompítottabban." (Uo.) Később e felfogásán módosított némiképp. Jóllehet, úgy vélekedett, hogy „Erőltetettek és anakronisztikusak azok a magyarázatok, amelyek szerint Dorottya, a nemesi aggszűz, kivénhedtségével s azzal, hogy szerelemre, általában mindarra aspirál, amihez csak az ifjúságnak van joga, osztálya levitézlettségét s a hatalomhoz való görcsös ragaszkodását szimbolizálná" (*Szatíra-e a Dorottya?* It. 1974/2: 401—402. l.), fenntartotta, hogy „A *Tempefői* vádjait ismétli, de tompítottabban" (404. l.), hangsúlyozva, hogy „a társadalmi élű [. . .] bírálatból a morálisba" billen át (404. l.). Végül újabb álláspontját így fogalmazta meg: „A *Dorottya* realisztikus, népies és szatírai vonásai azonban ne feledtessék el velünk, hogy ez a vígeposz alapjában mégis a bájos, játszi humor, a kecsesség, a vibráló-bizsergető kellem sugárzó-légies és mégis érzéki remekműve, a magyar rokokó legnagyobb alkotása." (409. l.)

Mielőtt azonban a vígeposz rokokó jellegéről szólnánk, amellyel több tanulmány is foglalkozott, a műfajhoz szorosan tartozó vígeposzi stílusról kell szólnunk.

A hőseposzok stílusparódiái nemcsak a hősköltemények szerkezeti elemeit, machinériáját parodizálják, hanem általában „fennkölt", dagályos, puffogató stílusukat is — ha van rá mód, azaz paródizálható példa —, mint pl. Petőfinek volt *A helység kalapácsá*-hoz, Aranynak *Az elveszett alkotmány*-hoz. Minthogy Csokonai előtt ilyen parodizálható példa még nem volt (a régies nyelv parodisztikus alkalmazásával csak az egyes Könyvek „Summáyá"-ban próbálkozhatott), az ún. „burlesque styl"-lel próbált szerencsét — sikeresen —, amellyel *Az istenek osztozása* s a *Békaegérharc* mintájában, Blumauer travesztált *Aeneis*ében találkozott; ennek a stílusnak groteszkségét ott az adta, hogy az antik történetbe anakronisztikusan modern műveltségszókat kevert, valamint az antik történethez félig-meddig illő, de onnan mégis kirívó középlatin egyházi s jogi műszavakat: a deákizálás korszerűtlenségére célozva. (Minderről ld. Szilágyi: CsSzók. 72—81. l.) A *Dorottya* nem antik tárgyú, így némileg új stílusötlethez folyamodott a költő: a főúri társalgás francia, német divatszavait használja bőven, komikus, parodisztikus céllal (mint az elnemzetietlenedés ismérveit), gyakran a népnyelv, a tájnyelv eredeti, tősgyökeres magyar szavaival, kifejezéseivel ellenpontozva. (V.ö. Szilágyi i. m. 72—73., 116—117. l.)

A vígeposz francia s német műveltségszavait korábban csak mint a jellemzés jellegzetes elemét vették számba (ld. Maday 13. l., Horváth: Csok. 61. l.); Techert József ismerte föl először, hogy: „A komikus hatás kedvéért festi a »Békaegérharc« vagy a »Dorottya« nevetséges küzdelmeit az akkori háborúk franciás szókészletével, ezért van tele, különösen a »Dorottya«, az idegen divatszavak garmadáival" (NyK. 1936: 445. l.).

Ami a *Dorottya* rokokó vonásait illeti, Haraszti csupán — Pope-pal párhuzamban — a vígeposz miniatürizálására utalt, nem használta a rokokó fogalmát: „A harc első felének leírásában is versenyez Popepal, a salonok e miniature-festő költőjével" (171. l.). Először Négyesy László szólt az eposzparódia rokokó jegyeiről, találóan állapítva meg: „A Dorottya határozottan magyar élet, a száz évvel ezelőtti magyar társaságnak színekben gazdag és hangulatos rajza. Hogy a rajzban rococo-vonások is vannak, annak az az oka, mert az akkori előkelőbb magyar társaság bizonyos mértékig rococo-társaság volt. E vonásokat Csokonai nem Popeból másolta, hanem az életből." (Dor. MKvt. 10., 18. l.) Részletesen Oláh Gábor foglalkozott a kérdéssel, 1917-ben megjelent tanulmányában: „A classikus mythologiának rococo alkalmazása fonák kedvességgel mosolyog *Dorottya* pompás soraiban. Eris, a viszály istennője, úgy utazik, mint valami bécsi dáma, a ki II. József korában Versailles keletre sugárzó fényében sütkérezik; hintója egy nagy skatulya, nyakában pudermantelt visel, lebegő hintóját két kis pudli húzza, így tart a szellőkön Kaposvár felé. A kaposvári lakomán egy fánk tésztába búvik, Dorottya megeszi s elkezd háborogni. Ez a filigránság ép olyan jellemzője a rococo-stílnek, mint a barokknak a hatalmasság. A kis dolgok kecsessége komikus gyermekességgé válik Csokonai jókedve tüzében; Dorottya áldozása: miniature-rajz, a melyben épp a kicsiség szelidíti a jelenet nyerseségét." (*Csokonai és a rococo.* BpSz. 1917. 171. k. 123. l.); s ugyancsak „rococo-színeket" látott a harci jelenetek leírásában, a hölgyek miniatürizált fegyvereiben is: „A rococo filigrán bája nála mintha gyermekkorát élné". (Uo.) S hasonlóképpen rokokódíszletet ismert föl Citére bálvégi megjelenésében is: „*Dorottya* azért is érdekes költemény, mert az ellentétek tengelyén forog. Vaskos földiség és színes tündériesség váltakozik benne. A szörnyű Dorottya mellett ott ragyog az Amália gyönyörű alakja; az embereket bűvös felhőlépcső köti össze az istenekkel. Az ég leszáll a földre; Cythere angyalseregével elvegyül a kaposvári ifjúság közé. Cytherének ez az égből alászállása olyan, mint egy rococo festmény. Emlékeztet Boucher *Páris ítéleté*-t ábrázoló képére." (I. h.)

Harsányi István a rokokó „miniatűrvonzalmá"-ról szólva foglalkozik a *Dorottyá*-val (Rok. 47. l.), s ugyanitt a komikus eposzt mint sajátságos „rokokó műfaj"-t említi (51. l.).

Horváth János is sajátos rokokó alkotást látott a *Dorottyá*-ban: „A rokokó költő a 18. századvégi dunántúli magyar úri társaság rokokó-világának a torzításon át is felejthetetlenül színes képét örökítette meg benne." (Csok. 60. l.). S hosszas felsorolását adja a költemény „Korszerű rokokó-jegyeinek" (60—61. l.).

Julownak ide vonatkozó véleményét már idéztük, miszerint a vígeposz „a magyar rokokó legnagyobb alkotása".

Végül szólnunk kell a *Dorottya* megszületésében közrejátszott esetleges személyes mozzanatokról, amelyeket többen is érintettek.

Mindenesetre föltűnő, hogy a téma egyes mozzanatai (a vénlány, a farsang stb.). Csokonait írói színrelépésétől fogva foglalkoztatták. Ezzel kapcsolatban írta Ferenczi: „Ennyi előkészület és pár kisebb kísérlet után megírja a *Dorottyát,* melyet tehát egy, az ifjúság kezdete óta őt folyton fogva tartó vágy és törekvés végső eredményének kell tartanunk." (34. l.)

A *Dorottya* genezisével — tekintettel a személyes mozzanatokra is — Horváth János foglalkozott legbehatóbban (hozzátéve, hogy *Az egy individuale datum* nem Csokonai műve; v.ö. Szilágyi: CsMűv. 79 kk.): „*Dorottyá*jának története van. Vannak előzményei saját költészetében, a korábbi magyarban, s a világirodalmi mintákban.

Saját költészetében a férfira nagyon áhítozó nő, s a szeretkező idősebb nő, vén asszony, vagy banya csúfondáros, burleszk rajzai az egyik —, a farsangtéma a másik előzmény.

Az elsőre már Rimay adott példát *Bendő Pannájával* (de azt ő aligha ismerhette), meg Faludi *(Nincsen neve)*. Neki idetartozó versei: a Hátrahagyottak közt: *Egy individuale datum* az asszonyi állhatatlanságról: ez egyenest, úgy látszik, ismert személyt vesz célba; elég vaskos, diákos pasquillus. Az Ódákban: *Egy fiatal házasulandónak habozása:* Faludi módjára valóságos torzkép a »legényes«, vén nőről. Játékosabb ugyanott: *Az elmatrónásodott Dóris;* ezen érzik leginkább, amit fentebb az ideálvilág paródiájáról mondtam; bizonyos részvéttel, de mégis kegyetlen részletezéssel festi, mivé lett az, akit hajdan oly sokan szerettek. Magában a címben kitűnően ki van nyilvánítva a paródia szándéka. Szintén az Ódákban: *Dorottya kínjai* (1798. júl. 9.); ebben is akad vaskosabb hang; de itt a név is, az alak is ugyanaz, mint a furcsa vitézi versezet hőséé: szerelmes, vén leány, fut előle a férfi, akiért ő majdnem el-ég tüzében; a férfi a »vad egrest« (fiatalt) szereti, ahelyett, hogy az »asszuszőlőt« becsülné; zsarnoki törvény, hogy a dáma nem szólhat, de ő most már vall." (Csok. 55—56. l.) S ehhez még *A tél* című versére s *A farsang búcsúszavai*-ra is utalt, megállapítva, hogy „*A tél* meg a *Dorottya kínjai* c. versben van meg a furcsa eposz igazi csírája" (56. l.).

Azt, hogy közvetlenül a komáromi szerelmi csalódás is belejátszhatott a *Dorottya* megszületésébe, először Haraszti pendítette meg, ezt írván: „Nem fogunk [...] túlozni, ha úgy e főalaknak mint többi társainak rajzában az illusio keserűségét véljük működni." (180. l.)

Binder — a *Karnyóné*-val kapcsolva össze a vígeposzt — a költőnek „a vén nők iránt tápláló csúfondároskodó hajlamá"-t említette (EPhK. 1925: 30. l.).

Horváth János — Harasztihoz hasonlóan — szintén elképzelhetőnek tartotta, hogy a vígeposz afféle visszahatás volt Csokonai szerelmi csalódására: „Az ideálvilágból való kitaszíttatása két véglet felé szorította költőnk inspiratióját. Az egyik a magánosságnak minden eddiginél eltökéltebb kultusza:

önmegadással való levonása nagy csalódása következményeinek. Ezt már láttuk lírájában. A másik azonban a »víg poéta« dévaj reactiója, menekülés, ha az ideálvilág már zárva van előtte, a paródiákéba. Ez egyúttal felszabadítása is volt tehetsége egyik még eléggé ki nem élt ágának: a burleszk iránti hajlamának." (I. m. 58. l.)

Waldapfel szintén megengedhetőnek tartotta, hogy Csokonai „szerelmi csalódása is hozzájárult ahhoz, hogy éppen akkoriban minden humorát, minden pajkosságát — ami mögött néha (pl. »A megmatrónásodott Dórishoz« c. versében) panaszos keserűség is érezhető — kivénült nők házasodó kedvével kapcsolatban szórja el" (MFelv. 270. l.).

Sinkó szintén a költő kudarcaiból — nem utolsósorban komáromi szerelmi csalódásából — magyarázta a *Dorottya* keserű humorát: „Lilla ebben az értelemben is szimbólum lett: azt jelentette, hogy ami mindenki más számára magától értetődő lehetőség — megtelepedni, polgárnak lenni polgárok között, szeretni azt, aki viszontszereti, egyszóval az áhított normális emberi lét — íme, az ő számára maga az elérhetetlenség. S ha kicsapatása után a debreceni diák úgy érezte, hogy embergyűlölővé, Timonná kell lennie, ez a motívum most hatványozott erővel jelenik meg újra — mert mi volt a debreceni kollégium iskolaszékének határozata, melyért diáktársai rajongó szeretete vigasztalta, ahhoz képest, ahogy Komáromból kiebrudalták, megcsúfolták, megvetették:

Ah, minden boldogtalan
A földön megvetve van.

A *Dorottya* ebből a lelkiállapotból született. A *Dorottya* nem a »víg poéta« feltámadása. A komikumnak egy más fajtája ez, mint a könnyű nevető kedvet minden sorában megcsillogtató *Békaegérharc* volt. A *Dorottyát* nem is Csokonai dévaj, néha csúfolkodásba átcsapó, de mindig mosolygóan érzelmes humora hívta életre. A *Dorottyá*nak semmi köze a könnyen ellágyuló, egyetlen jó szóra is meginduló, a természet minden tüneményébe játékos boldogan, önfeledten alámerülő erotikus költő vaskos vagy bizarr tréfáihoz. Ez más nevetés. Dorottyán barátságtalan, keserű ember nevet." (179. l.)

A szerelmi kudarc mellett azonban volt még egy kudarca a költőnek, ami sokkal közvetlenebbül belejátszott a *Dorottya* megszületésébe: volt egy meghiúsult, kudarcba fulladt vígeposza is Somogyban, 1798. júl. 4. előttről: az *[Az Aranysujtásos nadrág]*.

Ez a Sárközy Istvántól kapott jelentéktelen témát feldolgozó félresikerült s félbehagyott vígeposzi kísérlet kettősen nyomaszthatta a költőt: egyrészt, mivel a vendéglátó Sárközy családtól kapta a témát, hogy mint afféle házi, „udvari" költő mulattassa a társaságot (s nem készült el vele), másrészt — s ez talán a fontosabb — maga is elégedetlen lehetett magával, hogy egy ilyen sekélyes témára pazarolta erejét, amelyet befejezni sem tartott érdemesnek. Mindezért úgy akart elégtételt venni (s az elégtételvágy a legjobb ihlető múzsa, Illyés Gyula szerint is), hogy egy sokkal igényesebb — a

nagyközönség számára is méltó vígeposszal rukkol ki. Annak, hogy *[Az Aranysujtásos nadrág]* a *Dorottya* közvetlen elődjének tekinthető, számos motívumegyezés is tanúbizonysága: a két kis pudli által vont „púderkatulya", Venus szerepe, aki „kisasszonyt sok banyából tehet" — s maga az alapötlet, amelyben „a pendely s nadrág" körül folyik a harc. A megfelelésekre az adott helyeken utalunk: itt azt tartjuk fontosnak hangsúlyozni, hogy a *Dorottya* közvetlen somogyi előzménye a társaság mulattatására megrendelt *[Az Aranysujtásos nadrág]* lehetett; ezt követhette a korábbi *A Vén asszony*ból átírt *A' Dorottya' Kínjai* (hasonló férfimulattatónak), s voltaképp a kettőből pattant ki (az Előbeszédben is említett „kurta farsang" motívumával összetársítva) a vígeposz, amelynek eredetiségét, Pope *Fürtrablás*-át magasan felülmúló költői erényeit minden tanulmányíró elismerte. Azt a gondolatot, hogy a *Dorottya* előzménye valamilyen formában *[Az Aranysujtásos nadrág]* lehetett, Waldapfel is fölvetette, de abban téved, hogy ez a „házi használatra" írt költemény „a felkelés szatírájául" készült volna; az azonban, amit az „elégtétel"-ről ír politikai tévedésével kapcsolatban, meggondolkoztató a *Dorottyá*-t illetően, amint arról még szólni fogunk: „Csaknem egy időben a nemesi felkelés ünneplésével meg akarja írni mintegy elégtételül a művei nyilvánosságrajutása érdekében elkövetett önámító hazugságért a felkelés szatiráját is. Ez a komikus eposz, »Az aranysujtásos nadrág« — Blumauer és a Békaegérharc versformájában, a Blumauer-fordító Sárközinek ajánlva — töredék maradt. De ezen a terven át jutott el a Dorottyáig, amelyben ugyancsak megvan a nemesi bandériumok kifigurázása, de közvetve, más témával összekötve s ezért rejtettebben, kevésbbé kihívó módon. Ezért mulattathatta vele a vendéglátó nemesházakat, amelyek észre sem vették, hogy a tréfa az egész osztály ellen irányul s csak egyes modelleket kerestek a szereplők nevei mögött." (MFelv. 266. l.)

A vígeposz európai helyét keresve az előadottakhoz azt tehetjük még hozzá, hogy a *Dorottya* jellegzetesen kelet-európai mű: a nyugati divatok utánzása éppolyan bírálatot kap benne, mint néhány évtized múlva Puskin *Anyegin*-jében — amelyet Belinszkij méltán nevezett az orosz élet enciklopédiájának — s mint Mickiewicz *Pan Tadeusz*-a, amelyet a vidéki lengyel nemesi élet enciklopédiájaként szoktak hasonlóképpen emlegetni. Míg azonban Puskin verses regényét s Mickiewicz „eposzát" a byronizmus lengi át, ebből fakad finom iróniájuk s az utóbbinak komikuma, realista illúzióromblása: Csokonai költeményében — amelyet joggal nevezhetünk a magyar vidéki élet XVIII. század végi enciklopédiájának — két évtizeddel Byron *Don Juan*-ja előtt a gúny és a komikum magából a műfajból, a deheroizáló eposzparódiából fakad; mindez szintén a művek kelet-európai voltára vall, ahol a nemesség már úgy-ahogy túlélte magát az egész feudalizmussal együtt, ám — nemzeti polgárság híján — mégis megmaradt a társadalom vezető erejének: innen ered, hogy Csokonai is bírálva-dicséri, biztatja a nemességet vígeposza társadalomrajzában, nem feledve ki belőle a Kelet-Európában döntő fontosságú „köznépet", a parasztságot (Gergő s a „cselédházi szcéna")

s vele a néphagyományt sem. Vagyis ez a hazai társadalmi képlet is visszafogja szatírára készülő tollát, nem csupán a maga személyes helyzete a somogyi udvarházakban.

De van még egy figyelemre méltó személyes mozzanat a *Dorottya* keletkezését illetően, amelyet Waldapfel — némi egyoldalú túlzással — így fogalmazott meg: „Annak jelentőségét, hogy Csokonai 1796-ban beállt az intervenció, a franciaellenes nemesi fölkelés magasztalói közé, erősen túlozták, úgy tüntetve föl, mintha ettől kezdve a nemesség költője lett volna. Valójában Csokonai hamarosan kiábrándult illúzióiból s ha kiadásra szánt munkáiban diétai tapasztalatai után többé oly nyíltan nem szólhatott is, más eszközökkel folytatta a magát túlélt feudális társadalom kritikáját, a dolgozó nép ügyének védelmét, teljesebben kezdte magáévá tenni a népköltészet kifejező eszközeit is, és végül a lojális lelkesedés rövid hulláma után sokkal szenvedélyesebb gyűlölettel fordult az elnyomó hatalom ellen, mint valaha." (I. m. 266. l.)

A személyes politikai csalódás valóban közrejátszhatott az eposzparódia megszületésénél (akárcsak a szerelmi csalódása), az, hogy Pozsonyban túl sok jót tételezett föl a franciák ellen insurgáló nemességről, s most — akár öntudatlanul is — ezt a tévedését — kényszerű megalkuvását — és csalódását igyekezett helyrehozni — kompenzálni — a vígeposzbeli nemesség erősen ironikus, szatirikus rajzával.

S a mű kelet-európai rokonaira gondolva: a maga nemében a *Dorottya* legalább oly jelentős a magyar verses epika történetében, mint az *Anyegin* az orosz, a *Pan Tadeusz* a lengyel irodalom fejlődésében.

*

A Dor. Enniusból vett mottója — amelyet számos kiadás elfelejt közölni — magyarul, Muraközy Gyula verses fordításában:

> Mert hiszen asszonyi szív rejtőzik bennetek, ifjak:
> S férfiszivű ez a szűz ...
>
> (ld. MM. I, 1110. l.)

Erre a mottóra Gulyás József ezt a talányos észrevételt tette: „A Dorottya jeligéjében a »virago« szó Enniustól való (I. 536., 1707., 150.), de a Ciceró De officiise után idézve (I. 18.)." (Cs-tan. 27. l.)

Az egyes Könyvek archaizáló „Summaya"-val Tompa József foglalkozott első ízben filológiailag (*Irodalmi nyelvünk első archaizálásai.* MNy. 1955: 77—79. l.), akkor elsősorban a Debreceni Kódexet gyanítva a régiesítés forrásául. Később is foglalkozott a kérdéssel, helyesen fedezve föl az archaizálás ironikus szerepét a komikus eposz fejezeteinek élén: „A Dorottyában a nemesi társadalom vigasságát bizonyos szatirikus ízzel »furcsa vitézi versezet«-ben (komikus eposzban) megénekelve, a krónikás summázások régies magyarsága valamelyest a divatos jelenkori farsangolás meg a feudális úri külsőségek ellentétét is példázza; legfőként azonban mégiscsak a k o m i k u m szelle-

mes, akkor újszerű forrása, eszköze." (*A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv.* Bp., 1972. 69. l.) Ugyanitt ismét utalt arra, hogy Kazinczynak az Orpheusban gótikus betűkkel megjelent archaizáló versét, a *„Keresztes Bálint"*-ot is jól kellett ismernie Csokonainak (azt viszont fenntartással fogadta, hogy Sylvester János *Újtestamentom*-fordítása lett volna Csokonai fő ihletője, gondolva a „Summázatok" helyenkénti *i*-ző jellegére is). (V.ö. i. m. 69. l.)

A XVIII. század utolsó évtizedében számos — eredeti helyesírású — mutatvány, szemelvény jelent meg a magyar régiségből, amelyek Csokonainak mintául szolgálhattak; így 1779-ben Bessenyei György a *Holmi*-ban, a Régi magyarság c. fejezetben eredeti helyesírással idézett Bornemisza Péter *Electra*-jából: „El kezdi osztán *Bornemissa Péter* a munkát, ihol van az első jelenés szórúl szóra.

»*Ægistus* Kiczoda hitte vólna hogi Agamemnonnak gazdag kiralsaga ill hirtelen ream maradna ...«" (*A holmi.* Béts, 1779. 106 kk.)

A Mindenes Gyűjtemény 1789-ben Sylvester János *Újtestamentomá*-ból közölt olyan részletet, amely igen közeli ortográfiai rokonságban van a *Dorottya* summáival. (Különben Kováts Ferenc Boileau-fordításának, *A' Pulpitus*-nak élén „Summája" megnevezéssel található az egész eposzparódia foglalata — de archaizálás nélkül.) A nevezetes részletet Csokonai bizonyosan olvasta: „*Silvester János,* az 1541. Esztendőben ő általa ki-adatott Magyar Új Testamentomnak végén, tanítván a' hasonlatosság szerént való szólások formájokról, ekképpen ír: »*Ez ill'en beszéduel tele az Szent Irás, mell'hez hozzá kell szokni annak az ki azt ólvassa. Könü pediglen hozzá szokni az mü nipünknek*« stb." (MindGy. 1789. IV. Szent Jakab-Havának 11-dik Napján. 51. l.) 1793-ban Segesvári István Derham-fordításában Pesti Gábor ezópusi meséiből olvashatott részletet a költő, az eredeti, XVI. századi helyesírással: „A' Könyvnek titulussa ez: Esopus fabulay, mellyeket mostan wijionnan [!] magyar nyelwre forditott Pesthy Gabriel. Nyomtatott Bechbe Janos Syngrenius myhelyebe, kysazzony havaba. Ezer ewt zaaz harmyczhat Eztendewbe. — Ezen időbeli Magyarságot, Irás-módját 'sa't. még jobban meglehet a' következő Meséből látni: »A Hegynek zyleserewl. Eczer egy idewbe nagy hyre wala hogy a hegyek zylnenek ...«" (*Physico-Theologia.* ... Irta Angliában Derhám Viliám, Magyar nyelvre fordította Segesvári István. Bécs, 1793. XVIII—XIX. l.)

1803-ban — amikor Csokonai a jegyzetekkel együtt a *Dorottya* summáit is készíthette — jelent meg Révai Miklós munkája, az *Antiquitates Literaturae Hungaricae,* amelyben több régi — XVI—XVII. századi — kódexből s nyomtatványból közölt szemelvényt, így gótikus betűkkel Vásárhelyi András 1508-i énekét, továbbá betűhíven idézte Komjáthi Benedek, Pesti Gábor, Sylvester János, Tinódi, Draskovits György stb. műveinek címét (utóbbitól az *Igen Zep Kenyv*-et — s ebben az *sz* hang *z*-s írására is példát találhatott a költő). (Ld. Révai i. m. 25. l.)

Megjegyzendő, hogy Kazinczy Orpheusában Csokonai nemcsak a *„Keresztes Bálint"* archaizáló gótikus betűjű szövegével találkozhatott, hanem a

Keresztyéné vagy Keresztény? helyesírási fejtegetésében Kazinczy az 1596-i nagyszombati *Agendarius* egy lapját is idézte (erre a műre Révai is utalt: i. m. 19. l.): ebben Csokonai a *k* hang *c*-s jelölésére is példát találhatott: *„Minec vtanna peniglen az ember megkeresteltetet a' vizben, leg ottan a' feiénec teteie* [...] *meg-kenettetic* ..." (Orph. I, 402. l.)

A következőkben közöljük a *Dorottya* vázlatát (szereplőtervét s rímötleteit) a költői 1798-i autográfjából:

„Fő Gavallér.
x Opor.

Al Gavallérok.
Bankófi — Kapos. [=Kaposvár]
Etse. — Igal.
Tevész [?] — Babotsa.
Tserházi. — Martzali.
Szemő. — Szigetvár.

Fő Dáma [? Dámák?]
x Dorottya Ádám botja [más tinta]
Robotja
Gyapotja [?] [rímpróbák]
Al Dámák,
corps. Adelgunda.
links. Magdaléna. Heléna
rechts Mártha. Párta
avant. Rebeka Deraka
reserve [?] Orsolya. Kortsolya

[Utána *A' Tihanyi Ekhóhoz* majd az *Egy rózsához (Az eleven rózsához)* vázlata következik]" („Csokonai ereklye" DebrK. R 788/6. 1/b)
Utánuk *Dorottya* jeligéje található:

Vos etenim juvenes animos geritis muliebres
Illa virago viri. *Ennius.* (2a)

majd következő oldalon az egyes Könyvek tartalmi vázlata:

„I. Fársáng útja. Kísérői. Kaposi Einzúgja. Úti történetek. Ebéd.
II. Tántz. Zálogosdi. Húriel fortélyja. Suppe. Belinda' háborúji. [Cerusás jegyzet: NB. Soupa]
III. Tántz. Tsata. Lokájok' esete.
IIII. Istenek' gyűlése. Kaposi zendűlés. Vénus' dolgai.

[Utána halványabb tintával:]
Kaposi zendűlés
Kaposi zendűlés
Istenek' gyűlése
Zálogosdi Tántzolás.
Loka [jok?] auxiliante DDDEo [tollpróba]
A. D. S. I [?]. T.

Auxiliante Deo Sceptrum imperiale
Auxiliante Deo.
Auxiliante Deo." (2b)

(V.ö. Kardos Albert: *Kiadatlan Csokonai-kéziratok*. EPhK. 1899: 189. l.; Szilágyi: CsMűv. 321. l.)

Itt adjuk közre Csokonainak a *Dorottya* név- és szóanyagára (elsősorban idegen divatszavaira) vonatkozó autográf följegyzéseit is:

„**Óbernyik Úrnál.**
Liberis, quid?
Mongolfir.
[hézag]
Nagy Gábor Úrnál.
Lengyel Tóti.
Nagy Bajom.
Kapos Mérő. — Szántód: Lölle.
Toponár.
Zákány.
[hézag]
Farkas H. [= Hadnagy] **Úrnál.**

Trompeus.	Svalér.
Assemblé.	Kalamajka.
Bon mot.	Carré.
Etuis.	Toilette.
Generál en Chef.	Coquette.
Gouvernantné.	Courtisan.
Avantgarde.	Minőr.
Divan.	Fringia. Sp. [=Spanyol] Sorompó."

(K 679/II, 19a)

Az egyes sorok szavainak, kifejezéseinek magyarázatai:

1. A verskezdet Vergilius *Aeneis*-ét, a hagyományos eposzkezdést parodizálja.

Dorottya: a névről eddig elmondottakhoz, hogy ti. a népnyelvben a vénség képzete társult hozzá (ld. CzF.), megjegyzendő, hogy egyike volt a leginkább tisztelt vértanúszűzeknek (Virgines Capitales), akárcsak a vele együtt emlegetett Orsolya (ld. Diós István—Putnokyné Ruzsonyi Piroska: *A szentek élete*. Bp., 1988.), bizonyára szűzességük miatt váltak a vígeposz hősnőivé.

7. *Istória* (nép., rég.): história, főként verses széphistória vagy krónikás, tudósító ének.
8. *Frantzia:* célzás a francia forradalomra.
14. A jegyzet utal Vergiliusra, de nem mondja meg, hogy az *Aeneis*ből való: 1, 11.
15—16. A Dor. a századforduló évében íródott: s általában minden század fordulóján nagy világesemények eljöttét várták.

17. Az eposzi invokációk a Múzsához szólnak: „Csokonai [...] *Dorottyá*-jában igen hathatós komikai elemeként használja föl a vergiliusi formákat. Hősi páthosszal fordúl invokációjában a farsangi jó borral habzó *butélliához.*" (Oláh Gábor: CsLat. 34. l.)

19. *Spiritus* (lat.): lélek, szellem, de a *spiritus (vini)* (bor)szesz is.

20. *Ennius,* Quintus: római költő (i. e. 239—169), hexameterben írt nemzeti eposza, a 18 könyvre (liber) osztott *Annales;* tőle származik a Dor. mottója is, s talán az ő eposza nyomán osztotta „könyvekre" vígeposzát Csokonai. (Pope-nál „Canto"-kat találhatott.)

21. *Nanét:* az Anna név becéző alakja; talán konkrétabb utalás is van benne: Csokonai jó barátjának, Puky Istvánnak felesége volt Darvas Anna, akihez — Nagy Gábor szerint — *A fiatal remény* epigrammáját is intézete a költő (ld. CsEml. 387. l.; v.ö. még Vargha Balázs: Cs/PM/8:19. l.)

24. *frizérozó-vas* (fr.—ném.): hajsütő vas. Magát az ötletet Zachariä eposzparódiájából, a *Das Schnupftuch*-ból vehette a költő; Zachariä ugyanis így énekel Dorishoz:
Du wirst zwar dieses Lied nicht lesen und verstehen,
Doch wird man es vielleicht um deine Haare drehen. (Ld. Haraszti 170. l.)

31. *Szala* (rég.): Zala.

31—32. A régi Zala megye a Balaton északi partját is magában foglalta.

35. *Lölle:* (Balaton)*Lelle* nevének ö-ző, somogyias alakja.
Statio (lat.): állomás, megálló (így nevezték a postakocsik állomásait is).

38—39. *Nagybajom*-ban vendégeskedett Csokonai, Sárközy István főszolgabíró házánál. Ami a Korabinszky *Lexicon*-ára utaló jegyzetet illeti, a jelzett helyen ez található: „*Bajom,* zwei Dörfer im Schümeger Kom. [Komitat] Kisch-Bajom hat illyrische Einwohner 2, Nagy-Bajom ungr. und eine + [kath.] Kirche liegt 1/4 M. [Meile] Segeschwár W. [West] wird von lauter edelleuten bewohnt. Man pflegt den Ort im Scherze eine Republik zu nennen, hat viel gute Wohnhaüser. Der Wein so hier gebautet wird, läßt sich nicht halten." (Johann Matthias Korabinsky: *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn...* Preßburg, 1786. 25. l.)

45—48. Erre az alkalomra írta a költő *A' Haza' Templomának' Örömnapja* c. alkalmi versét; Széchényi Ferenc gróf somogyi főispáni beiktatása volt különben — amint az Előbeszédben maga is megírja — a mintája a Farsang bevonulásának, az „Einzug"-nak: „Legpraecisébb látszik leírva lenni a' Carneval' Kaposba való bémenetele, vagy az E i n z u g. — Ezt azután szúrtam belé, mikor már az egész Poéma elvolt készűlve. Fényt és pompát

akartam véle adni a' Történetnek, vévén az ideát a' N. Méltós. Főispány' Ő Exc.jának béiktatásakor tett Solennitásból, melly az előtt való nyáron esett." (Dor.[1] XII. l.)

52. *a' Hertzeg Kastéllya:* Csokonai az Előbeszédben tagadja, hogy kaposvári mintája lett volna a kastélynak: „és még annyit sem tudok róla, mint Az Első Konzúlnak St. Cloudi Palotájáról." Takáts Gyula viszont úgy vélte, hogy a máig álló kaposvári „Dorottya-ház" (Esterházy „kastély", tkp. tiszttartó lakás) volt a vígeposzbeli kastély mintája (v.ö. PIM Évk. 1962: 49. l.).

79. *Szív-halászó:* a kifejezés voltaképp Pope vígeposzára vezethető vissza; a *The Rape of the Lock* XIX. századi magyar fordításában ezt találjuk: „A' háló madarakat, és halakat, a' szép haj pedig szíveket fogdos." (Ld. Julow Viktor: *Pope Fürtrablásának ismeretlen magyar fordítása.* A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1957. Debrecen, 1958. 132. l.) Az angol eredetiben:

With hairy Sprindges we the Birds betray,
Slight Lines of Hair surprize the Finny Prey,
Fair Tresses Man's Imperial Race insnare,
And Beauty draws us with a single Hair.

(*The Poems of Alexander Pope.* Edited by John Butt. London, 1965. 223. l.)

tő (rég.): tű, hajtű.

83. *kantus* (ném., rég.): hosszú női felsőruha.

84. *szának* (rég.): szánok.
à la Bonapart (fr.): Napóleon köpenyének mintájára szabott divatos női kabát.
Vigánó, viganó: empire ízlésű, egybeszabott női ruha, amelyet Salvatore Vigano balettmester felesége, Maria Vigano hozott divatba Bécsben.
rakonca (nép., rég.): a szánon (vagy szekéren) a keresztgerendák végére szerelt rúd, támaszték.

98. *Mongolfír:* Joseph Michel Montgolfier (1740—1810), feltaláló; öccsével 1783-ban készítette első léghajóját. Csokonai Gvadányinál is olvashatott olyan „újj Poéták"-ról, akik „a' *Mongolfié Machinájába* ülvén" hasítják a levegőeget. (Ld.: *Egy falusi nótáriusnak budai útazása...* Pozsony és Komárom, 1790. Elő járó beszéd. XIII. l.)

103. *Printz* (ném.): herceg.
külső (rég.): külföldi.
múlattára (rég.): szórakoztatására, mulatságára.

110. *Arktósz* (gör.): a Nagy Medve (Göncölszekér) csillagképe, s így Észak jelképe.

115. *Blanchárd:* Jean Pierre Blanchard (1753—1809) francia léghajós. Léghajózását a Magyar Hírmondó is bemutatta metszetén: „*Blanchard,* 1791-dik eszt.-ben, Júl. 6-dik napján tette *Bétsben* a' maga 38-dik levegő-égi-útazását. Ennek ábrázolását szemléltettük vala mi, annak idejében Érd. Olvasóinkkal." (MHírm. 1794. II. 519. l.); a jelenet képét ld. Vargha Balázs: ArcV. 219. l.

116. *Prater:* Bécs melletti ligetes mulatóhely.

117. Az eposzi seregszemle — *enumeratio* — paródiája voltaképp itt kezdődik a vígeposzban.

121. *Bongorfi:* a név Csokonai alkotása, ahogy másutt is nagy leleménnyel alkotott irodalmi neveket (ld. Kovalovszky Miklós: *Az irodalmi névadás.* Bp., 1934. 53. l.) A K_3-ban, a Dor. vázlatában *Bankófi* szerepel Kaposvárról, s ez ún. „beszélőnév" lett volna (mint pl. a *Tökkolopi*), de utóbb szépített rajta a költő: csak kezdő *B* hangját s mély magánhangzóit hagyta meg, régies, „ősmagyar" hangzású nevet alkotva belőle.

123. *Közép idejű* (rég.): középkorú.

137. *Etse:* a név Csokonai alkotása; mintája lehetett Dugonics *Ócsá*-ja az *Etelká*-ban (ld. Kovalovszky i. m. 51. l.), s talán az *Ecsed, Ecseg* helynév.

145. *Bordáts:* Csokonai névötlete: Szigetvárat a vázlat (K_3) szerint *Szemő* vezette volna (amihez Anonymus *Szemeré*-je (genus *Zemera*) adhatott mintát (ld. Anonymus: *Gesta Hungarorum.* Pais Dezső fordításával. Bp., 1975. 165. l.)
Sziget: Szigetvár.

146. *iget* (táj., rég.): üget.

149. *Vénus Márst kedveli* (erre vonatkozóan ld. Csokonai *Egy szerelmes vitézhez* c. epigrammáját s jegyzeteit (Cs/ÖM. II, 264—265. l.).

151. *hortyog* (táj.): fel-felhorkan.

152 *illyen ollyan atta* (nép., rég.): enyhe szitkozódás, az *adta-teremtette* szépítő változata.

153. *Szemő* ld. a 145. jegyzetet.

154. *Babótsa:* a K_3 vázlatában még *Tevész* lett volna (a *teve* szóból?) e szereplő neve, s a somogyi *Babotsa* helységet képviselte volna; utóbb azonban találékonyan a helynevet tette személynévvé a költő.
manér (fr.—ném.): mód, modor, magatartás.

155. *Colon* (fr.): hadoszlop, csapat.

157. *portréját a' mellyén viseli:* miniatűr arcképét medalionban hordja.

159. *strikkoltt* (ném.): kötött. Fazekas Mihály álnéven írt kritikai jegyzeteiben (először 1905-ben jelentek meg *Két nő bírálata Cso-*

konai Dorottyájáról 1804-ben címmel Barcsa János közlésében [ItK. 1905: 112—118. l.], majd Fazekas Mihály összes műveinek kritikai kiadásában [Bp., 1955. II, 14—24. l.] s a CsEml.-ben) kifogást tett e szóra: „*Strikkolt a' ruhája.* Vagy talán tsak a' nadrága, de a' strikkolt nadrág is csak nyárára való. Én ugyan még egy igaz magyar embert sem láttam strikkolt, az az, kötött ruhába: ugy é bizony, hogy stikkeltet, az az, himezettet akart az Ur írni. Illyen következkezései vagynak ám annak, mikor az ember a' más nemzetek el hullott tollaival akarja magát fel piperézni! (CsEml. 204. l.; mi a következőkben e kiadás alapján idézzük, FM. utalással Fazekas érdemleges nyelvi és tárgyi észrevételeit.) Fazekas kifogását s az alább felsorolt „emendálások" jogosultságát cáfolja a Dor. közvetlen előzményének tekinthető *[Az Aranysujtásos nadrág]*, ahol szintén a *strikkolt* szó fordul elő Venus istennő ruhájáról szólva: „Zöld selyem *strikkolt* ruhája (214. sor). 1813-ban Márton így is közölte: *stikkoltt* a ruhája (PM. 78. l.), Kföldy pedig *stikkölt*-re változtatta a szót, ezzel az értelmezéssel: „Hímzett, virágokkal kivarrott." (II, 24. l.) A Dor[2]. azonban megmaradt a *strikkolt*-nál (csak helyesírásában változtatott rajta). Toldy szintén *stikkolt*-ra „emendálta" a szót.

169. *Laura: Rozália* és *Lilla* előtt Csokonai szerelmes tárgyú versei is *Laurá*-hoz szóltak — talán Petrarca hatására.

170. *Etelka:* utalás Dugonics András azonos című áltörténeti regényére, amely 1788-ban, majd 1791-ben jelent meg, s alcímében is „egy igen ritka magyar kis-aszszony"-nak nevezi eszményített hősnőjét. (A nevet is ez a regény hozta divatba: maga Dugonics alkotta az *Etele* férfinév női párjaként. V.ö.. NyÚSz.)

173. *Madám Tserházyné:* Tserházyné asszony; mint utaltunk már rá, alkalmasint Sárközy Istvánné *chernelházi Chernel Eszter* neve mintájára alkotta a nevet a költő. Róla mint „különösen erényes nő"-ről emlékezik meg Csorba József (Somogy vármegye ismertetése. Pest. 1857. 146. l.)

175. *galántul* (fr.): finoman.

183. *Amália:* a német eredetű név divatos volt ebben az időben. (Báróczy Sándor fordításában nem sokkal később megjelent Ch. H. Korn regénye *Amália történetei* címmel, Bécsben, 1810-ben.)

186. *próbáji:* ismertetőjegyei.

190. *Bakatsin* (ol., rég.): sötét színű kelme.

192. *Atlátz* (rég.): sima, fényes szövet.

199. *örv* (rég.): nyakpánt, madár eltérő színű nyaktolla.

212. *zsana* (rég.): asszonyság, nőszemély.

218. *Hogy a' Burkus kezdte a' másik háborút:* célzás a poroszok (burkusok) ellen indított hétéves háborúra (1756—1763).

219. *mególt* (rég.): lelohaszt, elolt.

220. *hatvan ötöd fűre lesz menendő* (rég., nép.): hatvanöt éves lesz nemsokára; a lovak életkorát jelezték hasonlóan, aszerint hogy hányadszor csapták ki őket a legelőre: *másodfű, harmadfű* csikó stb.

222. *dörgölő-fa:* az az oszlop, kiszáradt fa, amelyhez a jószágok hozzá szoktak dörgölőzni; Csokonai itt tréfás kétértelműséggel használja a szót.

235. *vackor* (rég., nép.): vadkörte.

238. *kótz:* kender, len szöszös száraz szálai; csepű.

241. *kén* (nép.): kéne, kellene.
litániázni (gör.—lat.): könyörögni, imádkozni, ill. litániára, templomi könyörgésre járni.

243. *Orsolya:* mint már volt róla szó, *Dorottyá*-val együtt a fő szűz szentek közé tartozik.

245. *Mamszel* (fr.): kisasszony, hajadon (a *mademoiselle* népies torzulata).

246. *Hímen* (gör.): a házasságkötés istene az ógörög regevilágban.

247. *kivág rajta* (nép., rég.): túltesz rajta.

247—248. A kétértelműn használt *Ádám botja* rímötletként ott található *Dorottya* neve után a vígeposz vázlatában is (K_3).

257. *Opor:* a K_3 szerint is ő a „Fő Gavallér"; a név a magyar *Apor* személynév régi *Opur, Opor* alakját tükrözi. Ezzel a Pápai Páriz Ferenc szótárának Bod Péter-féle átdolgozásában találkozhatott Csokonai (v.ö. MNy. 1905: 368. l.).

267. *tetem* (rég.): tag, testrész.

269 kk. V.ö. Csokonai *Eggy Magyar Gavallér* c. versével (**82.**).

275. *Almás:* almásderes v. almásszürke, azaz kerek foltokkal tarkázott szürke.

276. *Szittyai:* szkítiai, vagyis ősi magyar.

284. *Bál-Szála* (fr.—ném.): bálterem.

290. *bakar* (táj., rég.): szőlőfajta (v.ö. Techert József: MNy. 1936: 112 kk.).
gohér (táj., rég.): laza fürtű, hosszúkás bogyójú szőlőfajta (v.ö. MNy. 1936: 113 kk.).

297. *Bonapárt:* Bonaparte Napóleon: ekkoriban hatalma delelőjén volt, valójában csak 1821-ben halt meg.

298. *Insurgens* (lat.): hadra kelt nemes.

311. A toponári muzsikusok előfordulnak Csokonai *Cultura* c. csurgói színjátékában is; Ábrahám mondja a bátyja fiának lakodalmáról: „itt lesznek a Thopünáriak, mondhatom, szhip muzsikha lessz. [...] Ábr. [...] no így fogja a hegedüt (: *mutatja neki* [Firkásznak] *a Sidó* :) a' Thopónári Zsidók is így fhogják, a' Keszthelíek migh szebben." (Cs/Színm. II, 160—161. l.) (Toponár zsidó lakosságáról ld. Csonka József i. m. 24—25. l.). A toponári muzsiku-

sokról ld. Zsoldos Jenő: *Zsidó népéleti vonatkozások Csokonai költészetében.* (Magyar—Zsidó Szemle. 1928: 372—382. l.), továbbá Beke Ödön: *Csokonai Dorottyájának toponári muzsikusai.* (ItK. 1960: 476—480. l.)

313. *Hajdú* (rég.): egyenruhás udvari altiszt.
Lokaj (fr.—ném.): inas, lakáj.

316. *patzal:* itt: formátlan, felismerhetetlen dolog.

323. *discurs* (lat.): beszélgetés, diskurzus.

323 kk. Az asztal fölötti társalgás, az ebéd s a táncok leírásában Csokonai közvetlen mintát találhatott Orczy Lőrinc egy 1762-ben írt, s 1787-ben kiadott versében: *Egy ifjúhozz, ki a' városi lakást falusinál inkább szereti.* Idézzük a vacsora feletti társalgás leírását:

Más végen ül egy Gróf, mint farkas, úgy eszik,
Tányér alatt lévő liszta szerint iszik,
A' kóstolót néki mindenből meg viszik,
Már ki is gombolja dolmányát, úgy tetszik.

Ez hív Apostola a' pompás Gazdának,
Ő húzza ki tsapját font *butelliának,*
Ez a' ditsérője ritkább jobb tálaknak,
Ő a' kóstolója szikrázó italnak.

Julia azonbann meg tér mély gondjából,
Nagyot sohajt, úgy mond, mi lesz a' világból!
Egész nap mi esik! mi lesz várasunkból!
Rövid beszéd ered *Kalendáriomból.*

Meg akad, nem felel senki kérdésére,
Más végen háromlik a' szó sok félére,
Fényes kesztyű, vagy búb, vagy újabb tzipőre,
Párisi, *Turini, Bruxelli* tsipkére.

Itt ketten meg szóllják, mert nints itt, Boriskát,
Szépségét, termetét, le írják ép vállát,
Öszve vetik mással, dítsírik Tereszkát,
Elébb teszik ennek tántzát és járását.

Bé jő a' szó 's megyen jeles *Actorokra,*
Onnan *Bál* házakra, és *Comédiákra,*
Végre *Operára* osztán *Muzsikára*
Terűl kis tsátsogás *Virtuosusokra.*

Ez jó, ez rossz *Actor,* ez ugrik mint ketske,
Ez nehéz, ez könnyű, ez repül mint fetske,
Kézről kézre megyen azonbann szívetske,
'S minden féle állat, kibenn van versetske.

A' szunnyadó felet ezek fel ébresztik,
Az Aszszonyi Rendtől félve olvastatik,
Rikojtozva kézből kézbenn nyomattatik,
Sokszor, igaz mondás ha van, titkoltatik.

Ebből is ki fogytak. Papot elől hoznak,
Ministert, Katonát, egy aránt meg szóllnak,
Vatsorának végén majd mind ásítoznak,
Egy új köszönettel az italhozz fognak.

De találhatott mintát Pope *The Rape of the Lock*-jában is (ld. Pope—Julow i. m. 72—73. l.), bár Julow Viktor megjegyzése érvényes: „Az összefüggés, az átvétel nyilvánvaló. Mégis mekkora különbségek!" (I. m. 73. l.)

Beszéllni akarnak, de nyelvek meg akad,
Nem megy szó szabadon, meg hal, és meg szakad [...]

(*Költeményes holmi.* Pozsony, 1787. 102—104. l.)

330. *Auditor* (lat.): hallgató.
341. *Azsáf* (héb.): énekes nép és énekes rend a Bibliában.
343. *Amphion:* Zeusz és Antiope thébai királyné fia, híres muzsikus, aki lantja varázsos hangjaival építette föl Théba falait a görög regevilágban.
346. *poszpászt* (fr.): édesség, csemege.
349 kk. Carnevál serlegének leírásában is vergiliusi hatást keresett Csengery János (ld. *Vergilius a magyar költészetben.* ItK. 1931: 149. l.).
352. *Kupa:* más néven Koppány; ld. Csokonai jegyzetét.
353. A *zákányi bor*-ról Csorba József is megemlékezik: „Lejebb a' Dráva felé esik a' zákányi hegy, mellynek jó borát honunkban kellőleg még nem ismerik, noha a' vidéken nagy asztaloknál is becsben van, és a' stajerok jó drágán elhordják: — igen kedves ízű, szesz-gazdag fehér bor ez ..." (I. m. 53. l.)
372. *General-Násznagy* (fr.—ném.): fő násznagy.
374. *Mátrikula* (lat.): anyakönyv.
377. *grapsa* (rég.): elavult, ócska irat.
378. *Casuisták* (lat.): álokoskodó, szőrszálhasogató bölcselők; a *casuistica* előfordul Pope vígeposzában is.
379. *finger-kalender* (ném.): hüvelykujjnyi, női táskákba való zsebnaptár; Patzkó Ferenc is készített ilyet Pozsonyban (ld. Tolnai Vilmos: It. 1919: 46—47. l.).

382. *pro-memóriába* (lat.): emlékeztetőül.

385. *Epocha* (gör.—lat.): korszak.

390. *elvágja ... a' meddig megsült* (szól.): kihasználja az adódó lehetőséget, él az alkalommal (ld. MSzól.).

400. *asszú fügétskék:* a fügét Csokonai kétértelműen használja; jelentését illetően ld. Tolnai Vilmos: *„Fügét mutat"* (Ethn. 1904: 28—31. l., s Uő.: *Jegyzetek Csokonaihoz.* It. 1915: 317. l.)

402. *curiose* (lat.): kíváncsian.

413. *Dubranovszki:* Stanislaus Dubranowsky naptárai magyar nyelven is forgalomba kerültek: Csokonai a Dunántúlon az ő 1788. évre szóló, győri kiadású „Schreibkalender"-je tiszta lapjaira írta több versét (ld. Cs/ÖM. I, 138. l.).

416. 1799-ben a *Farsang* — a változó naptári helyű húsvét ünnepe folytán — valóban igen rövid volt: márc. 24-re esett húsvét (ld. Szentpétery Imre: *Oklevéltan naptár.* Bp., 1912. 62. l.; v.ö. Dor.[1] VI. l.).

422. *Hírdetés:* az akkori szokás szerint háromszor kellett a templomban az esküvő előtt „kihirdetni" a házasulandó párokat.

425. *Notáros* (lat.): nótárius, jegyző.

426. *czinober* (gör.—ném.): élénk piros festék.

431. *Subjectum* (lat.): alany, Csokonai a továbbiakban is a nyelvtanból vett szakkifejezéseket használ, kétértelműn.

432. *Copula* (lat.): kötőszó.
Praedicatum (lat.): állítmány, de jelenti a nemesi előnevet is.

449. *poszog* (táj.): feszeng, kevélykedik.
pöfeteg (táj.): porbélű gomba, „posz-gomba" (ld. MTsz.).

451. *máslás* (rég.): másodbor, lőre. Ld. a szóról Csokonai magyarázatát: AD/j. 22. l.

452. *Kanafória* (lat.): gyanta.

456. *feketén egyet kávézának* (poet. lic.): fekete kávét ittak.

457. *prosit* (lat.): Egészségére! Használjon!

459. *száraz fa* (nép.): hegedű.
Ez a részlet nagyon emlékeztet — szókincsével, rímeivel is — Horváth Ádám egy tréfás alkalmi versére:

> Meg-rántja *Leránsits* húros száraz fáját,
> Ekhóssan feleli más a' szekundáját;
> Dob-szóra drombolja bőgősse bordáját,
> Kettő harsogtatja görbe trombitáját.
>
> (*Assessor Ördög Pál Úrhoz egy tréfás Levél Pál-Fordulására. Hol-mi.* I, Pest, 1788. 129. l.).

465. *iromba* (táj.): tarka, barna csíkos (ld. MTsz.).

468. *Izsákék:* a zsidó muzsikusok (a bibliai nép ősatyjáról).

487. *minét* (fr., rég.): menüett, francia eredetű, 3/4-es ütemű, mérsékelt tempójú páros tánc.
Orczy Lőrinc idézett versében ugyancsak menüettel kezdik a táncolást:

Fel kelnek, meg tsendűl muzsika azonbann,
Jártatni ki visznek a' tzifra Dámákbann,
Alá 's fel sétálván a' nagy Palotábann
Tántzot indítanak sok féle formábann.

Frantzia *menuett* első mindeneknél,
Nemes úri tantz ez minden nemzeteknél,
Ezt járják, kedves ez Szűzek Öszvegyeknél,
Leg inkább, szép lábú, szép kezű Szépeknél.
(I. m. 104—105. l.)

486. *kuttzant* (táj.): kuncog, nevet.

493. *gór-jértze* (táj.): nagytestű, tollatlan nyakú tyúkfajta.

507. *Belinda:* Pope *The Rape of the Lock*-jának Martialisból vett jeligéjében is előfordul a *Belinda* név, amelyet az angol vígeposz hősnője is visel:

Nolueram Belinda tuos violare capillos,
Sed iuvat hoc precibus me tribuisse tuis.

Névtelen debreceni diákköltő XIX. sz. eleji formahű fordításában:

Sérteni fürtjeidet nem akartam volna Belinda,
Kérésed vehetett engemet arra csupán.

(Ld.: Julow Viktor: *Csokonai Dorottyájának irodalmi mintája, „A fürtrablás".* Alf. 1960/4: 79. l.).

517. *Vídi puszta:* van Vid Veszprém megyében is, de itt Csokonai bizonyára a hajdúsági *Vid*-re (ma: *Hajdúvid*) gondol (v.ö. FNEtSz.).

518. *a' Szen[t]gellér[t]nek bors-termő szirtjáról* A Gellérthegyhez fűződő néphagyományról ld. Katona Lajos cikkét: *A Gellérthegy boszorkányai.* Pesti Hírlap. 1897. ápr. 18.; továbbá Uő.: *Néprajzi adalékok Csokonai munkáiban:* Ethn. 1899: 163—165. l., ill.: Dömötör Sándor: *A „borstermő" Gellérthegyről.* Ethn. 1940: 255—256. l. A néphiedelem eredetére kielégítő magyarázatot a kérdés legalaposabb vizsgálója, Dömötör Sándor sem talált. Dugonics András az *Üget, mint a böjti boszorkány* szóláshasonlatot így magyarázta: „A régi mese szerént a boszorkányok éjjel söprűre szoktak ülni és Szent Gellért högyére ügetni. Mivel ez böjtben

szokott esni, őket böjti boszorkányoknak hívják." (Dugonics András *Magyar példabeszédek és jeles mondások* című gyűjteményéből. Bp., é. n. [1931.] 38., 44. l.)

Szirtjáról (rég., nép.): szirtjéről; a szó mélyhangú ragozásáról ld. *A' Tavasz*[2] jegyzetét.

519. Barátjánál. Fábián Józsefnél, akinek hivatkozik is alábbi munkájára a Dor. jegyzeteiben, ezt olvashatta a költő: „a' babonás emberek azt képzelik, hogy a' nagy szélveszeket, és forgó szeleket, az ördögök, vagy a' garabontzás Deákok szokták támasztani [...]. Hát azok a' garabontzás Deákok mi állatok? Talám holmi rongyos és dévaj mendikások[,] no de ezekre kevesebb sints bízva, nem hogy a' természetnek tudnának parantsolni." (Fábián József: *Természeti tudomány a' köznépnek.* Weszprém, 1803. 84—85. l.; ld. még Katona Lajos cikkét Csokonai néprajzi érdeklődéséről: Ethn. 1899: 163—165. l., továbbá: Elek Oszkárét: It. 1915: 308—309. l.)

526. *karingás* (táj.): keringés.

527—528. *A' megrémült banya* ... E babonát illetően ld. Gulyás József: Ethn. 1923/24: 154. l., továbbá Uő.: Cs-tan. 37. l.; Dömötör Sándor: Ethn. 1940. 255—256. l.

530. *Langausz:* a keringő ősének, a középlassú, 3/4-es ütemű *Länder*nek egyik változata, amelyet leginkább Alsó-Ausztria egyes vidékein táncoltak.

531. *ánglus Kontratántz:* az angol eredetű, 3/4-es ütemű középgyors kontratánc *(contredanse)* francia közvetítéssel, némileg módosított formában jött divatba Európában a XVIII. sz.-ban. A párok egymással szemben sorakoztak föl, s olyasféleképp táncolták a változatos figurákat, mint a francianégyesben.

Orczy idézett versében is a menüett után járták a „futosi *Angliát*":

„Azt el hagyván kezdnek futosi *Angliát* ..." (I. m. 105. l.)

532. E sorhoz Gulyás József a *Halotti versek*-ben keresett párhuzamot: „Még sem szállt kevélység s vad gőg a lelkére". (DebrSzle. 1927: 164. l.).

533. *Stutzer* (ném.): nyegle, piperkőc.

536. *alla Polacca* (ol.): lengyel módra, vagyis polkát táncolva. Orczy Lőrinc idézett versében is táncolják:

> Nagyon meg hevűltek; Lengyelre fordítják,
> Kerékbenn forognak, némák, midőn járják,
> Végre unatkozván ezt is abbann hagyják,
> Le űlnek, egymásnak titkait suttogják.
>
> (I. m. 105. l.)

Ugyane táncok fordulnak elő egy 1790-i farsangról szóló hazai hírlapi tudósításban is: „Eggy jó szivű érdemes Hazafi ezeket írja *Kőszegről*, Febr. 3-dikán hozzánk útasítani méltóztatott betses levelében: »A' Farsangi napok minden vigassággal töltetnek nálunk. Mái napon is bál tartatván, szép számmal jelentek meg benne a' fő Rendek. Az eddig szokásban vólt *Menuet, Német*, és *Contra* Tántzokon kivűl, vólt Nemzeti *Magyar*, és *Lengyel* Tántz is — ... [stb.]«" (Hadi és Más Nevezetes Történetek. 1790. febr. 12. 205—206. l.)

545. *Stájer:* Stájerországból, Ausztria tartományából eredő tánc; Orczy idézett versében is előfordul *Steyer* néven:

> Azt el hagyván kezdnek futosó *Angliát*,
> Jobb kedvek duzzadván *Steyert* és *Furlanát*
> E' kettőbenn immár nem néznek regulát,
> Lehet Tántzosának szorítni derekát.
>
> (I. m. 105. l.).

Hasonlóképpen Sárközy István farsangi poémájában:

> Azonnal tánczolni kezdénk, s játékkal mulattatánk
> azokat, kik értünk jötek, s mi érttük hivattatánk.
> — — — — — — — — — — — — — — — — —
> Mert jól lehet Szücs Krisztina Kazay Lisikával
> kérkedhet a természetnek ilyen ajándékával
> Mindazáltal qvalitássát oly nagyra nem vihette
> egyik is mint Komáromból — a Szalay Lizette —
> Kivált képpen mind a Steyert mind a Magyar Verbunkot
> amint ez járja, — párjáért, el-járhadd országunkat.
>
> (Somogy. 1980/4: 14. l.).

547—550. A hasonlatra Fazekas Mihály ezt a kifogást tette: „Patkós lovakon nem szoktak nyomtatni, mert nagyon felvágja a' szérűt." (CsEml. 204. l.)

548. *szűrű* (nép., rég.): szérű.

551. *Galoppáta* (fr.—ném.): 2/4-es, gyors ütemű körtánc.
Strassburger (ném.): strassburgi, német eredetű tánc; ld. az ÖÉ. 25. versének nótajelzését: „A strassburger tánc nótájára"; v.ö. Szabolcsi Bence—Tóth Aladár: *Zenei lexikon*. III. Bp., 1966. 413. l.
Hanák: morva eredetű tánc.

552. *Valtzeres* (ném.): keringő.
Mazurka: a keringőnél lassúbb, 3/4-es ütemű lengyel népi tánc.

Szabács: délszláv népi tánc.
Kozák: ugrálós, gyors orosz (ukrán) néptánc.

557. Hasonló gondolatokkal találkozhatott Csokonai a Magyar Musának *A' mái Magyarokról, a' Musához* c. névtelen versében:

Szégyenli Nemzetünk Nemes eredetét,
Meg tagadta régi igaz nevezetét,
Hajdani szokását nyelvét, öltözetét,
Meg vetvén, hellyében vett-fel más Nemzetet [...]

Hol vagynak *Mundzukus*, Árpád, Attilával,
Léél, Toxus, hires *Geizának* Fiával,
Nemzetünk attyai! jertek Ásiával,
Bámullyatok hogy bánt a' Magyar magával.
(MMusa. 1788. V. [jan. 23.] 43—47. l.].

566. *Jebuzéus* (héb.): bibliai eredetű néptörzs.
568. *Palatinus* (lat.): nádor.
a' Palatinusnak ... nótája: a palotás tánc dallama.
572. *Valódi* (rég.): komoly.
574. *módi* (fr.—ném., nép., rég.): szokás, divat.
585. *módosság* (rég.): csinosság, urasság, illedelmesség.
598. *instál* (lat.): kér.
605. *tátos banya* (nép., rég.): varázserejű táltosnak tartott idős nő (v.ö. Elek Oszkár: It. 1915: 309. l.).
paszit (táj.): a szót — amelyet jegyzetében megmagyaráz — a Dunántúlon ismerte meg a költő s helyi színfoltként illesztette versébe (v.ö. Szilágyi: CsTájsz. 181—182. l.).
606. *pemet* (nép., rég.): a kemence kiseprésére való hosszú nyelű szerszám.
vas-orrú-bába (nép.): a népmesék boszorkánya. (Ld. Elek O., i. m.)
616. *zálogot ... kivált:* zálogosdi játékot játszik.
Blumauer *Aeneis*-travesztiájában is zálogosdit játszanak a kontratánc után Dido palotájában. Szalkay fordításában:

Innét ismét bálba mentek;
Volt iszonyu dobzódás.
Hat száz contra-tántzot tettek,
Még ki-fáradt *Enéás:*
'S mivel igen meg-hevűltek,
Körös körül egybe ültek,
Zálogosdit játzottak. [...]

Azomban a' zálogokat
Osztogatni kezdették,
'S meg-váltásért a' tsókokat
Épen nem is kimélték;
Énéásra végre jutott,
Hogy beszéllje miként futott
'S hogyan pusztult *Trója* el.
(Szalkay i. m. 41—42. l.)

(A német eredetiben szintén így található; a *contra-tántz* azonban Szalkay ráadása):

Indeß ward mit Provenceröl
Die Stadt illuminiret,
Und auf der Kôniginn Befehl
Im Tanzsaal musiziret.
Man tanzte sich bald matt und heiß,
Und setzte dich darauf im Kreis
Herum, und spielte Pfänder.
(Blumauer: *Aeneis*. 45. l.)

621. *A'! Kit szeretsz?* A kérdés értelme: *A' (A)* betűvel kezdődő szóval nevezd meg kit, mit szeretsz. Dorottya felelete ezért ***Akárkit, Annyit, Ágyba***. Versényi György megjegyzése szerint: „*Dorottyá*-ban [...] az *A', kit szeretsz*-t játszák, a mit nálunk így hittak: *Kit szeretsz A'-ba?*" (ErdMúz. 1906: 467. l.)

626. *miá* (nép., rég.): miatt.

627. *szugolya* (nép., rég.): zugoly.

629. *ikra:* a lábszár vastag húsa; lábikra.

630. *üszög:* parázs.

632. *banya-posz* (táj.): gombaféle: pöfeteg. A szót a jegyzetekben Csokonai megmagyarázza. A dunántúli eredetű tájszóról ld. Szilágyi: CsTájsz. 150—151. l.; v.ö. Beke Ödön: *A botanikus Csokonai*. ItK. 1959: 481. l.

633. *Adelgunda:* a német eredetű név jelentése 'nemes harcosnő'; talán nem véletlen, hogy Csokonai ezt a nevet adta az egyik harcias amazonnak. A Dor. vázlatában *Bankófi* (később *Bongorfi*) ellenfele *Adelgunda* (ld. K_3).

636. *kótyogós*. (táj.): mámoros, megrészegült.

643. *Éris:* a Visszavonás istennőjét Haraszti szerint Boileau, ill. Zachariä vígeposzából kölcsönözte Csokonai (160. l.); de már Voltaire *Henriás*-ában is találkozhatott vele eposzi szereplőként; a kassai Magyar Museumban olvashatta Batsányi levelét Rájnis Józsefhez: „***Voltér*** a' maga' Henriássában *Érist*, a' Viszszavonás'

Isten-Aszszonyát, tette az eggyik főbb *machinának.*" (MMus. I/3. Toldalék 291. l.)

Blumauer *Aeneis*-travesztiájában hasonlóan támaszt vihart egy vén boszorkány:

Láttya *Didó Énéásnál*
Minden jó szó el-esett:
Azért egy vén boszorkánynál
Segedelmet keresett:
El-hivattya sietséggel,
'S parantsollya tüzzel jéggel
Kevert szélvészt támaszszon.

E' sem késett 's melegébe
Minden poklot bé-kavart
Fazakába, és izibe
Gerjeszt egy nagy zürzavart:
Azzal tüstént meg-nyergelte
Vas villáját, 's fel-emelte
Magát magos felhőkbe.
(Szalkay i. m. 121—122. l.)

babonás (rég.): varázsló erővel bíró, varázshatalmú.

650. *Nyugvó* (rég.): zavartalan.

662. *triumfus* (gör.—lat.): győzelem.

667. *Ordas* (nép., rég.): feketés, sötét színű.

670. *kofaság* (nép., rég.): fecsegés, pletykálkodás.

673. *katulya* (nép., rég.): doboz, skatulya.

673—676. A Dor. közvetlen előzményének tekinthető *[Az Aranysujtásos nadrág]*-ban ,,púder-katulyá"-t von ,,két kis pudli" s ,,pudlis hintajával" lebeg Venus (ld. i. m. 94. sor.).

674. *pudermantel* (ném.): fésülködő köpeny, pongyola.

676. *pudli* (ném.): uszkárkutya.

679. *Valahol* (rég.): ahol csak.

686. *hortyog* (nép., rég.): horkan.

687. *üstökbe megy* (rég.): hajba kap.

688. *Náni:* az *Anna* név becéző alakja.

692. *zsajtár* (nép.): fadézsa, sajtár.
tsáva (táj.): moslék (ld. Szilágyi: CsTájsz. 120—121. l.).

695. *Serteperthy:* az ún. ,,beszélő név" a *Tempefői*-ből került ide.

697. *Koppóházy:* a név szintén előfordul a *Tempefői*-ben.

706. *dögség* (rég.): járvány, dögvész.

713. *Kráfli* A szót Csokonai magyarázza a jegyzetekben; a dunántúli eredetű tájszóról ld. Szilágyi: CsTájsz. 180—181. l. A ,,hájas

kráfli''-t Vajkai Aurél napjainkból is idézi a Dunántúlról (Vajkai A.: *Bakony*. Bp., 1959. 72. l.).

714. *görtsös* (táj., rég.): sovány (ld. MTsz.).

719. *Ah! vígyázz:* a hőseposzokból ismeretes intés, figyelmeztető kiszólás paródiája.

721. *szín* (rég., nép.): alak, kép.

729. *reszketeg* (nép., rég.): rángatózás, reszketés.
tetem (rég.): test, csont.

732. *aggság* (nép., rég.): aggodalom, gond (ld. MTsz.).

734. *rozsféreg* (nép.): a ló végbelében kikelő kukac; *A' harag' rozsférge* kifejezést illetően ld. a Dor. jegyzeteiben is hivatkozott Fábián József magyarázatát: „A' *ló-bögöly* a' lovaknak alfeleknek rántzaiba tojik mikor ganéjlanak; ott kikelnek a' tojásaik, és ott vagynak egy ideig, mellyek *Rosférgeknek* neveztetnek [...]'' (Fábián J., *Természeti tudomány a' köznépnek*. Veszprém, 1803. 267. l.)

736. *maszlag* (rég.): mámort és dühöt okozó ital.

738. *hiszterika* (gör.): hisztériás betegség, ingerlékenység; a *hol fészke van* kifejezés arra utal, hogy a szó az 'anyaméh' jelentésű *hüsztéra* származéka.

744. *hullám:* A dunántúli tájszót a Dor. is segített elterjeszteni országosan (ld. Szilágyi: CsTájsz. 164. l.).

745. *Sárepe* (nép.): epesár, epeömlés.

752. *asszú kökörtsiny* (gúny.): elszáradt kökörcsinkoszorú, azaz elszáradt szűzkoszorú; v.ö. *leánykökörcsin*.

756. *főkötő:* az asszonnyá válás jelképe (v.ö. *bekötik a fejét*).

759. *jó hiszemben* (rég.): reménykedéssel, hittel.
Advent (lat.): a szó pontos jelentése: 'megérkezés' s Krisztus megérkezésére, megszületésére, ill. az arra való várakozásra vonatkozik; Csokonai átvitt értelemben használja.

763. *Húshagyó:* húshagyókedd; a hamvazószerda előtti kedd, vagyis a farsang utolsó napja, a nagyböjt kezdete.

764. *Húshagyó! húshagyó! engem itthonn hagyó!:* Szendrey Zsigmond szerint húshagyókedden néhány szatmári faluban ezt a rigmust hangoztatták:

Húshagyó, húshagyó,
lányokat itthonhagyó!
(Ethn. 1928: 37. l.),

vagyis Csokonai voltaképp e népi rigmust költötte át a Dor.-ban.

784. *kád-vízben Tantalusként:* Tantalosz királyt az ógörög regevilágban Zeusz büntette azzal, hogy állig volt a folyóvízben, feje fölött pompás gyümölcsök függtek, de a víz kitért szomjas ajkai elől, a gyümölcsök pedig fölemelkedtek, ha értük nyúlt.

793. *Hogy nyújtóztatnak ki:* a kihűlt tetemet nyújtóztatják ki a temetés előtt.

794. *szenteknek' paraditsoma* (bibl.): a mennyország, a túlvilág.

810. *a' meghűlt bőrt már hijába nyúzod:* az elhullott, már kihűlt állat teteméről a bőrt már nem lehetett lenyúzni. V.ö. *Ráhűlt a bőr* 'meghalt'. (MSzól.)

814. *candidál* (lat.): jelöl.

822. *Márta:* a feltámasztott bibliai Lázár és Mária nővére, szűzként tisztelt szent, azért kerülhetett ide, Dorottya mellé.
Adelgunda: a név magyarázatát ld. előbb, a 633. sornál.
Rebeka: a bibliai ószövetségben Izsák patriárka felesége; nevének jelentése: 'telt, kövér'. De nem ezért került a vígeposzba, hanem mivel a népnyelvben éppúgy a vénség képzete tapadt hozzá, mint a szintén bibliai eredetű *Sárá*-hoz vagy a *Dorottyá*-hoz (ld. Tolnai Vilmos: *Személynevek mint köznevek.* Nyr. 1899: 4. l.).

825. *Á! á!:* föltehetőleg az a somogyi tájjellegű *A! A!*, ill. *Á! Á!* mondatszó ez, amelyet a CzF. ezzel az értelmezéssel szótározott: „Makacs tagadási hang. *A! a!*" (v.ö. Szilágyi: CsTájsz. 129. l.)

846. *Commód* (fr.—ném.): fiókos szekrény.

849. kk. Az áldozati szertartásnak Dido áldozata lehetett a közvetlen mintája (bár Homérosznál is találunk hasonlót); Csokonai poézisoktatójának, Háló Kovács Józsefnek fordításában:

> Te a' belső házban egy nagy Óltárt rakj alattomban
> Az ég felé, 's a' hitetlen' kardját, háló házomban
> Mellyet függve hagyott, 's minden ruháit elő-vegyed,
> Háló ágyunkat-is, melly el-veszett, 's felűl rá tegyed:
> A' Pap Aszszony parantsolja, hogy ez istentelennek
> Minden maradványi tűzzel semmivé tétessenek.
> (MÉn. 219. l.)

Vergiliusból került Blumauer *Aeneis*-travesztiájába, ill. Szalkay Antal fordításába:

> Didó látván reménségét
> Végképen el-enyészni,
> Meg-szaggattya köntöseit
> 'S készül ő is el-veszni:
> Le dül végre az ágyára
> 'S bágyatt fejét a' karjára
> Veti, 's piszeg zokogva.
> [...]

Azzal készül-ki világból,
'S elé vesz egy pántlikát,
Még *Énéás* hajtzopfjából
Maratt, drága portékát;
Ezt elsőben meg-tsókolta,
Könyveivel meg-áztatta,
'S illyen szókra fakada.

Óh! te kiben kedvesemnek
Gyakran haját tsavartam,
És tzopfjával szeretőmnek
Vigan sokszor mulattam!
Ah! jaj! többet ollyan tzopfat
Már nem látok szebb- 's nagyobbat,
Mint *Énéás* tzopfja vólt.

Isten hozzád tzopfok tzopfja
Ki felől nem gondoltam,
Hogy még veled pántlikátska
A' torkomat meg-fojt[s]am;
Azzal fel-áll egy fa-székre
'S egy nagy guta Vastag szegre
Fel-akasztá ő magát.

(Szalkay i. m. 123—126. l.)

De hasonló mintát találhatott Pope vígeposzában is a költő, csakhogy ott nem vénlány, hanem egy dandy mutat be áldozatot Ámornak; a Második énekben:

For this, ere Phoebus rose, he had implored
Propitious Heaven, and every power adored,
But chiefly Love—to Love an altar built,
Of twelve vast French romances, neatly gilt.
There lay three garters, half a pair of gloves,
And all the trophies of his former loves;
With tender billet-doux he lights the pyre,
And breathes three amorous sighs to raise the fire.
Then prostrate falls, and begs with ardent eyes
Soon to obtain, and long possess the prize:
The powers gave ear, and granted half his prayer,
The rest, the winds dispersed in empty sir.

(*The Poetical Works of Alexander Pope*. Edited by Charles Gowden Clarke. Edinburgh. 1868. 60—61. l.)

Salamon Ferenc prózafordításában: „Még a Phoebus kelte előtt hivá segédül a kegyelmes egeket s minden imádandó hatalmakat; de főkép a szerelmet; a szerelemnek oltárt épít tizenkét ujonnan aranyozott óriási franczia regényből; rátesz három strimflikötőt, fél pár keztyűt s korábbi szerelmének minden zsákmányait; gyöngéd szerelmes levelekkel gyújtja meg a máglyát s három szerelmi sóhajtást lehel a tűz élesztésére; aztán hosszában leborúl s égő szemekkel imádkozik; hogy minél előbb megnyerje s sokáig birhassa vágyai tárgyát. A hatalmak meghallgatták s félig megadák kérelmét, másik felét elhordták a szelek, a puszta levegőben." (Salamon i. m. 304—305. l.)

849—850. A cenzúra hatására utóbb módosított szövegben: *frizér-serpenyő* (rég.): az az eszköz, amelyen a hajsütő vasat megmelegítették.

Commód (fr.—ném.): fiókos szekrény.

851. *kéntyertya* (rég.): gyufaként s gyertyaként is használt kénezett fonal.

852. *bálbilét* (rég.): báli meghívó, belépő.

854. *tutzet* (rég.): tucat.

855. *Florentina:* Csokonai a jegyzetben is szól róla; szerelmi történet népszerű fordítása a XVII. századtól. V.ö. Ethn. 1899: 164. l. *Tündér Ilona:* az *Árgirus* királyfiról szóló XVI. századi eredetű széphistória. (V.ö. It. 1915: 308. l.).

858. *előkötő* (nép., rég.): kötény (v.ö. Szilágyi: CsTájsz. 156—159. l.).

856. *tőkét von:* Csokonai a jegyzetekben utal e népszokásra, de csak annyit ír elterjedéséről, hogy „sok helyeken" van szokásban; igen valószínű, hogy a Somogyságban ismerte meg (ld. Szilágyi i. m. 193—195. l.), bár Jakab József Szatmárból is idézett rá adatot, igaz, András napi szokásként: „Szt.-András estéjén a leányok kettesével, hármasával mennek tőkét hömböríteni (hengeríteni). Ha a kijelölt tőkét meg tudják mozdítani, férjhez mennek a farsangon, ha nem mozdítják meg, lányok maradnak." (Ethn. 1895: 413. l.) Szendrey Zsigmond szerint szintén élt Szatmárban e szokás: „A tőkehúzás [»blockziehen«] sváb eredetét nem lehet kétségbe vonni, de hogy Csokonai csak Dunántúl ismerkedett volna meg ezzel a népszokással, azt már nem merném teljes bizonyossággal állítani." (Szendrey Zsigmond: *Szatmár megye néphagyományai*. 1928: 36. l.).

A CsTájsz. adataihoz egy közel egykorú kiegészítő adat: „Leányok, jobb ám tíz, húsz fársángon *törzsököt húzni*, mint ilyen botos Káplárhoz menni [feleségül]" (*Magyar- és Erdélyországi Új és Ó Kalendáriom ... 1813dik esztendőre* Rév-Komáromban. Harmad napon menyegző lőn a' Galiléai Kánában. 5. Jan. 2. R. [Tréfás széppróza.])

Dömötör Sándor a Nyugat-Dunántúlról idézett adatot a tőkevonásra (rönkhúzásra) (ld. Uő.: *Őrség.* Bp., 1960. 133—134. l.), Katona Imre pedig a Sárközből (ld. Uő.: *Sárköz,* Bp., 1962. 166. l.).

859. *áldozó-marha:* az ókorban ökröket, tulkokat is áldoztak az isteneknek.

861. A Csokonai által megmagyarázott *Augspurgi lántzok*-hoz tartozik még, hogy Pope-nál is talált rá mintát: az utolsó, ötödik „Canto" végén a Holdba kerülő elveszett haszontalanságok közt szerepel a „chains to yoke a flea" (I. m. 72. l.), vagyis a „bolhák befogására való láncok".

863. *Hecaté,* Hekaté: Csokonai a nevet a jegyzetekben megmagyarázza; az általa hivatkozott vergiliusi idézet lelőhelye: Aen. IV. 510.; a Horatiusé: Sat. I, 8. 33.

868. *tím-olaj* (rég.): kénsavas, gyúlékony folyadék.

882. Hasonló ötletet Szalkay Blumauer-fordításában talált Csokonai:

A Kaputzinok kértére
El peselte a tüzet ...
(Szalkay: *Mint ugrott meg a Vitéz Aeneas* ... 20—21. sor)

885. *kőltsön* (rég.): kölcsönös.

886. *Képzették* (rég.): képzelték.

890. *superlát* (lat.): függöny.

892. *fírhang* (ném., nép.): függöny.

898. *pitvar* (nép.): benyíló elülső tér; előcsarnok, előszoba.

904. *zúgolya* (nép., rég.): zugoly, sarok.

913. *Delphis:* a jóshelyéről híres ókori görög helység, Delphi.
Pythia (gör.): a delphi jósda papnője.

914. *Ha Fébus meglepi:* Pythia Phoebus (Apollón) nevében mondta jóslatait.

925. *a' három Fúriák:* a római mitológia furiái ('dühöngői') a görög Erinnüszek megfelelői; a három istennő: *Alekto, Megaira* és *Tisiphone* az átok, a büntetés és a bosszú megtestesülései.

926. *Csókoló kígyókkal:* a költők hajukban kígyókkal, kezükben kígyóval és korbáccsal ábrázolták az Erinnüszeket, ill. a Fúriákat.

927. *Tulajdon annyok:* a hitrege szerint a Fúriák az éjszaka leányai.

928. *Styx:* az alvilág folyója az ókori görög regevilágban.

931. *a' három Párka:* a sors istennői az ókori római mitológiában.

932. *Atropos, Clotho és Lachesis:* a három Párka neve.

933. *Kiki a' szerszámot:* a hitrege szerint Clotho guzsalyt tart kezében, Lachesis a földtekét, amelyen az emberek sorsát megjelöli (máskor papirusztekercset, amelyre az emberek sorsa van felírva), Atropos pedig mérleget vagy ollót, amellyel az élet fonalát elmetszi. (Erre utal a következő sor is.)

A Fúriák szerepelnek Vergilius *Aeneis*-ében is: *Allecto* támaszt viszályt a VII. énekben; innen került Blumauer *Aeneis*-travesztiájába is, ill. Szalkay Antal fordításába:

Mihelyt látták a' Fúriák,
Hogy Turnus el-készüle,
Ezzel eötet oda hagyták,
Ki ki tovább repüle,
A' Trójai Vitézekbe
Bújnak, 's költnek szíveikbe
Mindennémü zűrzavart.

Egy szóval, már semmi hátra
Fel-bomlott az egygyesség,
Minden sziv vágy tsak a' hartzra,
Nem tetszik a' békesség ...
(Szalkay i. m. VI, 47—48. vsz.)

Blumauer művének Szalkay-féle fordításából csak az Első rész (I—III. Könyv) jelent meg a maga korában; a Második rész számos kéziratos másolatban forgott közkézen, s csak nemrégen jelent meg nyomtatásban: a Szegedi Egyetemi Klasszika-Filológiai Intézet kézirata alapján közölte Bánki-Horváth Sándorné Borbély Mária, Szádeczky-Kardoss Samu előszavával: Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archeologica. Tomus XI. *Kisebb dolgozatok a klasszika-filológia és a régészet köréből.* Szeged, 1967.

958. *mérészlem* (táj., rég.): merészelem.
ajállni (rég.): ajánlani.
961. *intézet* (rég.): vállalkozás.
1000. *Plánum* (lat.): terv.
1008. *szenteltt Szűzek Veszta' Templomában:* a családi élet tisztaságát védő római istennő, Vesta, önmegtagadó életet élő papnői.
1009. *a' lefüstöltt raj:* a mézpergetés előtt füsttel elkábított méhraj.
1012. *Verbung* (ném., nép., rég.): toborzott csapat.
1018. *mina* (ném.): akna.
1020. *Álomméz* (nép. rég.): mákhéjból készült édes álomhozó szer. (V.ö. Nyr. 1951: 309. l.)
Izráel (tréf.): izraelita.
1029. *diszkordánt* (lat.): zűrzavaros, összevissza hangzó.
1030. *a' fül' dobjai* (rég.): a dobhártya.
1041. *Mint a' zőld Hortobágy* ...: Csokonai a jegyzetben megmagyarázza a hasonlatot. A *baromszalajtás*-ról Nagy Czirok László is hiteles leírást ad: *Pásztorélet a Kiskunságon.* Bp., 1959. 241—243. l.

Illyés Gyula Dózsa-drámája is említi, hogy „a ménest farkasszőr pörkölésével riasztották szét". (Illyés Gyula. *Drámák*. II. Bp., 1969. 29. l.)

Boileau *Pulpitus*-ának Kováts Ferenc-féle fordításában a darázstól felbőszült bika szerepel rokon helyzetben hasonlatként:

> Mint mikor a' Darás dühös búsúltában,
> Elete' vesztével botsát a' bikában
> Mérgesült fulánkot ez a' déltzeg állat,
> Mérges kinja miatt helyet nem találhat
> Addig, míg kinjait ki-nem lehellheti
> Dühös bögések közt fúvott lehelleti:
> Úgy e' *Prelátusnak* zabolátlan heve,
> Mellyet az álomtól lett ijedtén veve,
> Ágyából fel-kelvén, dúl, fúl, zörgölődik,
> Szolgák' 's Szolgálókra morog, zsémbelődik;
> (Kováts F. i. m. 18—19. l.)

1047. *üsző* (nép.): fiatal tehén.
tserény (nép.): kezdetleges, vesszős v. nádoldalú pásztortanya, -szállás, szárnyék.
1056. *lábbog* (rég.): úszik (ld. TESz.).
1058. *(előre) nyúzta a vadat:* előre örült a sikernek, „előre ivott a medve bőrére".
1059. *trutz* (ném.): megtorlás, dac.
1065. *galánt* (fr., ném.): udvarló.
1067. *Kapitoliom:* római fellegvár; Csokonai (mint az *IstO.*-ban is) tréfásan 'koponya' értelemben használja (minthogy a 'fej' latinul a rokon hangzású *caput*); v.ö. Cs/ÖM. II, 235. l.
1070. *kevés sóval:* az „atticai só" a beszéd fűszere, a szellemesség, elmésség jelképévé vált az irodalomban.
1071. *szemeknek* (rég.): szemüknek.
1074. *profanál* (lat.): megszentségtelenít, gúnyol.
1075. *felhang* (rég.): harsány, erős hanghordozás.
1079—1080. A *Rebeke* ~ *dereka* rímet illetően ld. a K_3-at.
1082. *Kerítő:* kerítőnő, szeretők szerzője.
1086. *az ő képek* (rég., irod.): képviselőjük.
1087. *Szalup* (fr., rég.): köntös, köpeny.
Dada (rég.): vénasszony.
1090. *mi a' kő* (nép., régi.): mi a mennykő; enyhe szitkozódás.
1091. *tsilleng-filleng* (nép.): líg-lóg.
1092. *billeng* (nép.): magános, apró szőlőfürt; biling. (V.ö. MNy. 1940: 199. l.)
1094. *dezentír* (fr.—ném.): szökevény, megszökött (katona).

1095. *kurázsis* (fr.—ném.): bátor, merész.
értek (nép., rég.): értük.
1100. *tempó* (nép.): magatartás, viselkedés.
1101. *gála* (sp.—ném.): díszruha.
1102. *szeriőz* (fr., ném.): komoly, ünnepélyes.
mína, Miene (ném.): arckifejezés.
1104. *Missz* (ang.): kisasszony; a családi állapot angolos, franciás jelölésére Blumauer travesztált *Aeneis*-e, ill. annak Szalkay-féle fordítása adott példát a költőnek; ott *Misz Fáma, Madame Kurjozitás* stb. fordul elő (ld. Szalkay i. m. 106—107. l.)
1113. *Phi* (nép., rég.): pfuj!
1114. *pundra,* plundra (ném.): buggyos nadrág.
1115. *mándsét* (fr., rég.): kézelő, mandzsetta.
tászli (fr.—ném.): ingfodor.
1116. *básztli* A dunántúli tájszót Csokonai tréfásan más hasonló jelentésű tájszóval magyarázza. A *básztli* jelentése: málészájú, együgyű (ld. Szilágyi: CsTájsz. 151—153. l.). A szó jegyzetében előforduló többi szinonima az ország különböző vidékéről (v.ö. MTsz.).
1118—1120. *Pártes, Schloszberg:* a neveket Csokonai a Dor. jegyzeteiben magyarázza; *Schloszberg* előfordul az *IstO.*-ban (77. sor) s *[Az Aranysujtásos nadrág]*-ban is (71. sor).
1122. *kákompilli* (táj.): élhetetlen. V.ö. Szilágyi i. m. 172—173. l.
1123. *eltserget* (táj.): elcsorgat.
sugár: nyíláson előtörő folyadék.
1127. *Lotsperdi:* Csokonai névalkotása, vlsz. a *locs-fecs, locsog* stb. szavakból, 'locsogó, szájtáti fecsegő' értelemben.
ebágyról esett (nép., rég.): hitvány, törvénytelen származású; „ebellette".
1130. *Diktom, faktom* (lat.): amint mondtam, úgy is legyen; el van döntve.
1132. *Koszlobár* (táj.): hitvány, semmirevaló ember.
1134. *kótyonfitty* (táj.): semmirekellő, hitvány ember.
1136. *selma* (rég.): gazfickó, kujon.
1141. Az „Asszonyi Klub" pontjai erősen emlékeztetnek Pántzél Dánielnek a Magyar Merkurius 1794. évi évfolyamában, farsang táján megjelent „Elyzeumi levelére"; Csokonai bizonyára ebből is ihletést kapott a jelenethez: *„Az Elyzeumból — az Aszszonyok számára is valamit.*

A' napokban az Elyzeumi Frantzia aszszony lelkek az *Amazonok* hellyén öszve gyülekezvén [...] a' Frantziák *Emberi Jussáról* kezdett [...] okoskodni." (MMerk. 1794. [X.] febr. 4. 145. l.)

A metzi francia asszonyok dekrétumot készítettek a női egyenlőség nevében a férfiak ellen, s megerősítés végett felküldték a *„Párisi* Aszszonyok *Klúb"*-jához 13 pontból álló követelésüket:

„1) Minthogy az aszszonyok éppen azon az útonn, és úgy, mint a' Férjfiak jőnek a' világra, tehát ennél fogva az emberi jusba is velek együtt lépnek belé. Eddig a' régi *Barbarus* szokások szerént tsak a' férjfiaknak vólt jussok a' házasság vagy szeretet felőll az aszszonyokat meg-szóllítani. Mi tehát meg határozzuk, hogy ennek utánna az aszszony emberek minden szemérmességeket le-tegyék, és a' nékiek tetsző férjfiakat így szóllítsák meg: akarsz e' engemet feleségnek, a' vagy bizonyos ideig szeretődnek fogadni? [...] 12) A' háboru alkalmatosságával az aszszonyok *Amazon* köntösbe öltözni, Regementekre oszolni, és *Bátáliákba (Scharmützlikbe)* menni tartoznak. — [...]

Így dekrétálták a' Metzi Frantzia aszszonyok az *Aszszonyi Just*; tsak az a' nagy kár, hogy a' párisi aszszonyok *Klúbjától* még semmi feleletet nem vehettek reá [...]."

(I. h. 145—149. l.)

1148. *solenniter* (lat.): ünnepélyesen.

1149. *felhagyja* (rég.): figyelmen kívül hagyja, visszautasítja.

1150. *követő-levél:* megkövető, bocsánatkérő levél.

1151. *Spitzbub* (ném.): csirkefogó.

1152. *Asszonyi Klub:* nem egyszerűen asszonyi szövetségről, társaságról van szó (v.ö. Szilágyi: CsSzók. 76—77. l.). Az *Asszonyi klúb* nemcsak a politizáló nőket gúnyoló Kotzebue-vígjáték magyar fordításában található meg (*Az aszszonyi jakobita klubb.* Víg-Játék egy fel-vonásban. Fordíttatott Kotzebue után Sebestyén László által. 1792-dik Esztendőben. A' Magyar Játék-szín. Első esztendő. I. Pesten 1792. 231—284. l.), hanem Pántzél Dániel már idézett „Elyzeumi levelében" is szó esik a „Párisi Aszszonyok Klúb"-járól (MMerk. 1794. [X.] febr. 4. 145. l.)

1157. *Diktom!* (lat.): Megmondtam! Végeztem!

1162. *réport* (fr.—ném.): válasz, jelentés.

1164. *Ármáda* (ol.): hadsereg.

1165. *Helikon* (gör.): a költészet szent hegye az ókori mitológiában. Csokonai a sort magyarázza, de nem közli a vergiliusi hely szövegét; különben — amint a szövegkritikai részben utaltunk rá — nem a VII., hanem a VIII. könyvben található az idézet. Lakatos István fordításában:

> Most pedig, istennők, tárjátok fel Helicontok,
> s zengjen a dal: kik gyúltak hadfők harcra, s a térre
> kit ki kisért, mily nép, és hány élt hős a virágzó
> Italiában már akkor, s mi viszály viharában!
> Mert avatottan, csak ti, szüzek, szólhattok ezekről:
> míg hozzánk ama hír bágyadt szellője ha eljut.
>
> (*Vergilius összes művei.* Bp., 1973. 279. l.)

1166. *Istenasszonyok:* a Múzsák.

1170. *örök Egri nevet ... nyertek:* örök hírt, dicsőséget szereztek; a szólás még három másik versében is előfordul Csokonainak (ld. Bakos József: *Az „egri név"*. Nyr. 1962: 219. l.; Szilágyi Ferenc: *Adalék az „egri név"-hez*. Uo. 1963: 135—136. l.).

1171. *Corpus* (lat.): hadtest; a korszak katonai nyelvében így találkozhatott vele Csokonai: „Nóv. 27-dikénn, — *Pont-Invreá*tól *Malavicini*ig nyomúlt az első tsapat; a' másik, *Altaré*ban maradt még az nap, 's oda jutottak hozzá *Milesimón* által Gróf *Argenteau*, és *Liptay* Generális' *Korpusaik* is." (MHírm. 1795. II, 47. sz. 777. l.)

1174. *Kommandó* (lat.—ném.): vezénylet, parancsnokság.

1181. *Reserva* (fr.—lat.): tartaléksereg.

1183. *avantgárda* (fr.): élcsapat, előved. A kor katonai nyelvében is így találhatta a költő: „Június' 4-dikén reggel meg is indúlt [*Custine* Frantzia Vezér] *Orahies* felé, de vissza vonta magát, minekutánna meg-értette vólna, mi történt az *Avantgárdéjával* (előljáró Seregével)". (MHírm. 1793. I, 863. l.)

1185. *Freycor,* Freikorps (fr.—ném.): szabadcsapat; Kföldy jegyzete szerint: „Frajkór, néhol pandúr, hajdú; itt szabadelvű, örömélvezetű, kéjnők értetnek." Bizonyára a *Fraj* hazai 'szobalány' jelentésére gondolt.

1192. *General en Chef:* fővezér. A szót Csokonai a jegyzetekben megmagyarázza; a kor sajtónyelvében így találkozhatott vele: „Fő Generális (Generál en Chef) *Dümúrié* közlötte ..." (MHírm. 1793/I, 566. l.)

1196. *Guvernántné* (fr.): nevelőnő. (A szót Csokonai a jegyzetekben magyarázza.)
Adjutant (fr.): szárnysegéd.

1214. *Baldakin* (ol.): tartórudakkal hordozható díszes mennyezet (pl. egyházi körmenetben).

1216. *Feldmarsal* (ném.): tábornagy.
perspectiva (lat.): távcső.

1222. *barátina* (szl.): barátnő.

1225. *Tesztilis:* a rómaiaknál *Testilus* személynév létezett; Csokonai talán ennek mintájára alkotta meg, tréfás kétértelműséggel (a *testis* ui. egyaránt jelent 'tanú'-t és 'heré'-t).

1228. *Tintuk* (ném.): finom vászon, batiszt.

1232. *pádimentom* (lat.): padló, kövezet.

1235. *Harnádel,* Haarnádel (ném.): hajtű.
Strikknádel, Stricknadel (ném.): horgolótű.

1237. *etuis* (fr.): tok.
bitskia (szl., táj): zsebkés; vagyis az *etuis bitskia*: erszénybe való apró, női zsebkés.

1238. *Szemnyilak:* A kifejezés előfordul Csokonai debreceni barátjának, Nagy Sámuelnak Gessner-fordításában is: „[Fillis] hátrált, és ismét szemérembe mártott *szemnyilakat* lőtt reá viszsza" (*Dafnis.* Pozsony és Komárom, 1797. 5. l.). De ösztönözhette Pope *The Rape of the Lock*-ja is, ahol szintén pillantásokkal, melltűkkel, gombostűkkel folyik a harc az V. Cantóban. (V.ö. Haraszti 169. l.) Hasonló alkotású a *szerelembombi* szó a költőnek *A szeretet győzedelme a tanúltakon* c. „vígjátékában" (ÖV.[2] I, 298. l.).

1244. *tambura* (rég.): lanthoz hasonló pengetős hangszer.
doromb (rég.): fújással és pengetéssel megszólaltatott népi hangszer.
akkompanyíroz (fr.—ném.): kísér (hangszeren).

1247. *Smukk* (ném.): ékszer, csecsebecse.
katulya (nép.): skatulya, doboz.

1248. *frizőr* (fr.): fodrász.
fűsű (táj., rég.): fésű.

1249. *Mars* (fr.—ném.): induló.

1250. *mars* (fr.—ném.): hadmenet.

1269. *piartz* (táj.): piac. (V.ö. Szilágyi: CsTájsz. 108—109. l.)

1283. *Fillis:* s név kedvelt a kor rokokóirodalmában: Gessner idilliumaiban és Kleistnél is találkozott vele Csokonai, s maga is használta (ld. *Fillishez, Fillis Damonhoz:* MM. I, 604., 1090. l.).

1295—1300. E részletet Haraszti nem alaptalanul vonta párhuzamba Pope vígeposza V. Cantójának 67—70. sorával, ahol is ez olvasható:

> When bold Sir Plume had drawn Clarissa down,
> Chloe stepped in, and kill'd him with a frown;
> She smiled to see the doughty hero slain,
> But, at her smile, the beau revived again.
>
> (Pope i. m. 77. l.)

Blumauer Aeneis-travesztiájában Turnus és Éneás harcolnak a dámákkal; Szalkay fordítása szerint:

15.

Igy is esett tsudájokra,
'S szinte hogy a' bombákat
Vetnék vala a' hajókra,
Hát a'helyett Dámákat
Látnak, a'kik pukedlikkel
Köszöngetnek, 's vádellikkel
Legyezgetik magokat.

16.

Mi az Ördög nagy Tsalfaság,
Mindenfelé kiáltnak,
E' bizonnyal babonaság,
'S tüstént futni akarnak:
Hanem Turnus oda vágtat,
'S nagy mérgesen kiált haltot,
'S megállittya a' Népét.

17.

Mond: eb lelkü kurafiak
Mit kell látnom tőletek,
Többszer meg ne szaladjatok,
Mert oda lesz fejetek;
Frontot! 's mindgyárt mutassátok
A' Dámáknak, hogy tudgyátok
Attakálni őket is.

18.

Rajta mindgyárt bátor szivvel
Tőlök meg ne jedjetek,
Kiki merő hegyes tőrrel
Az attakhoz kezdjetek;
Tudom, majd be-fütünk nékik,
Hogy még élnek, nem felejtik
Velünk való hartzolást.

19.

Azzal tüstént rikoltással
A' Dámákra rohannak
'S elöl hátul ostromlással
Közikbe bé-rontanak
'S mind egy lábig földre verték...

(Bánki-Horváth Sándorné i. m. 81. l.)

1312. *okulár* (lat.): szemüveg.
1317. *pagnét* (ném.): szurony, bajonett.
1319. *Komendánt* (ném.—fr.): parancsnok.
1323. *spádé* (ol.—ném.): kardszerű vívófegyver.
Főkötő-spádé: főkötőtű.
1326. *pulider* (ném.): a nadrág ülepére varrt bőrfolt.
1336. *Minőr* (fr.): aknász.
1343. *rugó salétrom* (rég.): puskapor.

1348. *praktitál* (lat.): cselt sző.

1359. *Rózsi, a' legszebb Amazon:* Csokonai talán nemcsak elhalt kedvesének állított itt emléket, hanem a „legszebb" jelzővel Komáromba is üzent, más kezére jutott kedvesének, némi keserű elégtétel-vággyal (hiszen Vajda Julianna a DMM.-ból s Csokonai neki írt leveléből is tudhatott Rózsi létezéséről).

1362. *Pardon* (fr.): kegyelem.

1363. *Johanna:* a név Szent Johanna, vagyis az angolok ellen hadat vezető Jeanne d'Arc okán kerülhetett a versbe.

1369. *Iromba* (nép., rég.): barna, barnás, tarka.
Czerussa 's miniom: Csokonai megmagyarázza a jegyzetekben.
sásliliom (nép.): vízililiom (Iris pseudacorus).

1371. *egy ortza-fogásra:* egy arcérintésre.

1372. *képmázolás:* arcfestés.

1374. *lüdértz* (táj.): lidérc, éjszakai kísértet (ld. Szilágyi: CsTájsz. 87—92. l.).

1377. *Mossziő,* Monsieur (fr.): Uram!

1380. *győző-hintó* (költ.): diadalszekér.

1382. *mikor ... tsínt tett:* mikor szerelmeskedett.

1391. *Chloris:* a rokokó idilleknek szintén gyakori szereplője, nem véletlenül kerülhetett ide: a görög mondák hősnőjének neve azt jelenti: 'halovány', mivel a kiállott félelmek miatt arca vérét vesztette, halovánnyá lett.

1396. *nehéz-nyavalya* (nép.): nehézség, nehézkór; epilepszia.

1399. *Vintze:* talán ez a név sem egészen véletlenül jött Csokonai tollára; a jó latinista bizonyosan tudta, hogy a név jelentése: 'győztes'.

1402. *Megelektrizál* (rég.): felvillanyoz.

1415—1416. Az ötletet a képhez Pope adhatta, akinél az V. Cantóban Csokonai (francia fordításban) ezt olvashatta:

> While through he press enraged Thaelstris flies,
> And scatters death around from both her eyes,
> A beau and witling perish'd in the throng,
> One died in metaphor, and one in song.
>
> (I. m. 76. l.; v.ö. Szilágyi: CsMűv. 342. l.)

Előfordul ez a Pope-ra visszavezethető kép Csokonainál már 1795-ben írt *Minden szerelmes katona* c. verse prózai előszavában is: *„Megtalál Kintsetském halni — Metaphorában".*
(Cs/ÖM. III, 143. l.)

1417. *Toalett* (fr.): öltözőasztal; ld. Csokonai jegyzetét.

1418. *Curtisán* (fr.): udvaronc; ld. a költő jegyzetét.
Coquet (fr.): kacér nőszemély; ld. Csokonai jegyzetét.
1419. *Ramános* (rég.): regényes.
1420. *Hof-Maitresse* (ném., fr.): udvarhölgy.
1435. *Attak,* Attaque (fr.—ném.): támadás, roham.
1436. *porta* (nép., rég.): portya. (V.ö. TESz. *portya*)
1440. *stratagéma* (gör.—lat.): hadicsel.
1459 kk. *Édes kotlós annyok'* . . .: Ilyesféle hasonlattal találkozhatott Csokonai Gvadányi *Falusi nótárius*-ában is:

> Valamint kotlós tyúk tsirkéit vezeti,
> Úgy tsajkák nagy száma ezeket [hadihajókat] követi . . .
>
> (Gvadányi József: FalNot. Pozsony és Komárom 1790. 39. l.)

1471. *tátza* (rég.): tálca.
1473. *vénlant* (rég., tréf.): öregasszony; agglant.
1474. *Svadrom,* svadron (fr.—ném.): lovasszázad.
1476. *Marsall,* marsall (fr.—ném.): tábornagy.
1481. *karé,* carré (fr.): négyszög (ld. Csokonai jegyzetét).
1524. *Apollónka:* a nevet bizonyára azért kapta a szereplő, mivel Szent Apollónia is a katolikus egyház szűz vértanúi közé tartozik.
1525. *Schreibkalender* (ném.): „előjegyzési naptár"; Csokonai szómagyarázatában nem említi, hogy e naptárfajtába üres, tiszta lapok voltak kötve bejegyzés céljára, ezért is téphet ki belőle Apollónka „Egy tiszta levelet".
1529—1530. A *Dorottya* ~ *robotja* rímre vonatkozón ld. a K_3 rímötletét.
1532. *szeretem 's útálom* Talán Catullus *Odi et amo* . . . kezdetű epigrammájának visszhangja.
1534. *törzsök-ház* (rég.): törzsökös, nemesi családfával rendelkező család.
1536. *Jószág* (rég.): ingó és ingatlan vagyon.
1537. *Szuverén* (fr.): aranypénz.
1539. *fundus* (lat.): alap(ítvány).
1544. *tallér* (rég.): ezüstpénz.
1546. *fére-tsap* (nép., rég.): félrelép.
1548. *fundátió* (lat.): alapítvány.
Pentelén: talán csak a rím kedvéért került ide; a később Dunaújvárossá lett *(Duna)pentelén* kívül volt egy *Sárpentele* is Fejér megyében.
1551. *Vesztalis templom* (lat.): a családi élet tisztaságának szentelt templom, amelyet az ún. Vesta-szűzek őriztek.
1555. *ama Költő:* maga Csokonai.

1560. *Üresen botsáták:* Csokonai jegyzete cáfolja ezt, de a jegyzeteket a költemény után négy évvel írta; a vers megírásakor éppen a mecénások figyelmét akarta magára felhívni, hiszen még Sárközy István s Horváth Ádám sem vállalta a vígeposz kinyomtatását.

1565. *Beótzia:* tartomány a régi Görögországban; a hagyomány szerint itt állt a költészet szent hegye, a Helikon, ill. a *Parnasz(szus)*.

1565. *Buffán* (fr.): ld. Csokonai jegyzetét.

1566. *Mopsz* (ném.): kis testű öleb; mopszli. (Ld. a költő jegyzetét.)

1569. *Castrum doloris* (lat.): szó szerint, 'a fájdalom építménye, vára'; ld: Csokonai jegyzetét.

1571. *szájong* (nép.): szájtátva bámul.

1573. *Pázsi* (fr.): apród; v.ö. Csokonai jegyzetével.

1574. *legalább porom is . . .*: E sor mintáját barátjának, Mátyási Józsefnek rokon tárgyú munkájában olvashatta Csokonai:

Legalább poromat fogom férjfi porral keverni ... (Egy hatvanesztendős hajadonnak temetési versei. 84. sor; v.ö. Pogány Péter: *A magyar ponyva tüköre*. Bp., 1978. 157. l.)

1579. *Triumfáltt* (gör.—lat.): győzedelmeskedett.

1587. *ír* (nép., rég.): gyógyír, kenet.

1597. *azomba* (rég.): mindjárt, tüstént.

1598. *áristom* (lat., nép., rég.): börtön, tömlöc.

1601. *Moldon,* molton (fr.): egyik oldalán bolyhozott pamut- v. gyapjúszövet.

1603. *Ulissz,* Ulysses: Odüsszeusz, Homérosz hősköltemények eszes, ravasz hőse.

Az *Olly' hely* arra utal, hogy Ulysses a szennyvízlevezető csatornán át jutott be Trójába. Csokonai tréfás kétértelműséggel használja, ahogy másutt is.

1604. *Palládium:* a városvédő Pallász Athéne szobra mint a város biztonságának jelképe.

1611. *szententzia* (lat.): ítélet.

1612. *Lídia:* a név föltehetőleg csak a rím kedvéért került ide, bár előfordul Csokonainál másutt is: az *A' Tavaszhoz* c. korábbi versében (**164.**).

1613. *Porkoláb* (rég.): foglár, tömlöctartó.

1615. *Strimfli-galand* (ném., rég.): harisnyakötő.

1616. *Drabant* (rég.): hajdú, fogdmeg; darabont.

1624. *Szék:* törvényszék.

1626. *rógus* (lat.): máglya.

1648. *Lokaj* (nép., rég.): lakáj, inas.

1649. *Casus* (lat.): ügy, dolog.

1650. *lévén ... tévén ... únván:* v.ö. A *Ván, vén vagy Az üstökös Eloquentia* c. verssel (**167.**).

1658. *tsupádon* (nép.): csupán, csak.

1660. *dérogál* (lat.): megszól, becsmérel.

1663. *kurafi* (rég.): szerető, nők kitartottja.

1668 kk. A „cselédházi szcéná"-hoz a közvetlen mintát Blumauer *Aeneis*-travesztiájában, ill. annak Szalkay-féle fordításában találhatta Csokonai; ott nem Eris, hanem a Fúriák okozzák a felfordulást:

Nosza lárma a' Kastélyba,
Alig észre hogy vették,
A harangot a' toronyba
Egybe félre verették;
A' vén Dáma egy üszögöt
Ragad, 's mint a' marha, bőgött,
Hogy kutyáját ne hadgyák.

Minden tseléd fegyvert ragad,
Neki hartzra hevülnek,
Egész ház nép egybe szalad,
Vágni, ölni készülnek;
Ki ezt, ki aszt kapja frissen,
Kiállt a' vén hogy siessen
Kiki mennél hamarább.

Leg-előbb-is, a' Szakátsné
Kap egy nyársat kezébe,
Mint a' matska ugrik elé,
Körmöl köpdös mérgébe;
Askán Urfit tüzzel vassal
Fenyegeti, 's forró lúggal
Készül fejét meg-mosni.

Béresek-is elő-áltak
Ki-fent éles fejszékkel,
A' Tséplők-is ki-rukkoltak
Kemény nyelü tséplőkkel,
Kotsis, Lovász vakarókkal,
Az inasok szék lábakkal
'S a' Szolgálók seprőkkel. stb.

(Szalkay i. m. VI, 55—63. vsz.)

1670. *Lajha* (táj., rég.): lomha, tunya.

1674. *Stertz* (táj.): vízzel s zsírral föleresztett lisztből v. burgonyából pirított ételféle. (Ld. Szilágyi: CsTájsz. 188—189. l.).

1676. *Sátisfektzió* (lat.): elégtétel; a *satisfactio* „népies" alakja.

1680. *mondér,* mundér (fr.—ném.): egyenruha.
bodzfa (táj.): bodza(fa); ~ *legény:* hitvány legény.
1683. *búb* (rég.): bóbita, női fejdísz.
1684. *kobak* (tréf., nép.): fej; tkp.: tök. V.ö. Szilágyi i. m. 136—137. l.
1691. *atta* (nép.): enyhe szitkozódás (az „Adta-teremtette"-ből).
1700. *Kalári* (nép.): Klári.
csáva (táj.): moslék (ld. Szilágyi: CsTájsz. 120—121. l.).
1702. *Fraj* (ném., rég.): szobalány.
1707. *kostök* (nép., rég.): cifra, bőr dohányzacskó.
1709. *nyúl-ispékelő* (ném., rég.): a nyúl szalonnával tűzdelésére szolgáló hegyes konyhaeszköz.
1712. *lésza* (táj.): szalmaágy, fonott pad. (V.ö. Szilágyi i. m. 124—126. l.).
[A cenzor miatt utóbb megváltoztatott szövegben:
nyújtja bőrét: voltaképp a *Húzza a lóbőrt* szólás jelenti azt, hogy 'hangosan horkolva alszik'; Csokonai itt alkalmasint pajzánul kétértelműsködik.
tzaf (ném., rég.): hajfonat, copf.
1715. *ángin* (ném.): pamutszövet.
tarka ánginba öltözött: Csokonai — mint a következőkből is kitetszik — allegorizálja a tarka kiütésekkel járó „francia betegség"-et, a vérbajt.
1716. *Pázsi* (fr.): apród.
1717. *Fejér-nép* (nép.): nőszemély.
1720. *Kalamajka:* Csokonai jegyzetében egyfajta fényes szövetnek mondja; mivel azonban a szó 'egyfajta gyors ütemű tánc's 'felfordulás' jelentésben él elsősorban, voltak, akik úgy vélekedtek, hogy Csokonai tévedett, összetévesztette az 'egy fajta női kabát' jelentésű *kacabajká*-val. Már a TESz. bizonyította — Csokonaira is hivatkozva, — hogy élt a szó 'egy fajta gyapjúszövet' jelentésben, az újabb adatok pedig teljességgel igazolják a debreceni költőt (ld.: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.* Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. VI. k. Bp.—Bukarest. 1933. 33—34. l.).
1725. *Frantzia:* a szóban forgó betegséget, a vérbajt *francia, franc* néven is emlegették.
1730. *méltassék* (nép.): méltóztassék.
1759. *valódi* (rég.): komoly.
1778—1779. *Trójától fogva* ... Homérosz *Iliász*a szerint a trójai háború azért tört ki, mivel Párisz, trójai királyfi a spártai uralkodó, Menelaosz feleségét, a világszép Helénát megszöktette.
1781. *kit Virgil:* a Hírről van szó, akit Vergilius a Csokonai által megadott helyen így jellemez:

Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
Fama, malum qua non aliud velocius ullum:
mobilitate viget viresque adquirit eundo,
parva metu primo, mox sese attollit in auras
ingrediturque solo et caput inter nubila condit.
(Aen. IV. 174—177).

Hasonlóan jelenik meg a Hír Boileau *Lutrin*-jének magyar fordításában:

A' *Hír*, az Újságok' hűséges követe
Hírtelen az alatt magát szárnyra vette;*

* V. l. [...] A' hírnek ez a' leírása, Virgiliusnak követése. Aen. L. IV. 184. Fama malum qua non aliud velocius ullum Mobilitate viget &c." (Kováts Ferenc i. m. 36. l.).

1785. *Kozma:* Kozma Mihály, budai görög kereskedő; ld. Csokonai jegyzetét.
1787. *rozsólis* (lat., rég.): egyfajta likőr.
1788. *Fama volat* (lat.): a Hír repül.
1789. *Virgil:* Vergilius nevének németes alakja.
paraszt: durva; itt: kezdetleges, barbár.
1792. *Novella* (ol.): újság, hírlap.
Zeitung (ném.): ua.
Gazetta (ol.): ua.
Journal (fr.): ua.
1793. *Miss Fáma:* Fáma kisasszony; a mintát ehhez Blumauernál, ill. Szalkay Antalnál találta Csokonai:

Gondolhatni hogy *Misz Fáma*
Itt a' fülén nem üle,
Nyughatatlan ez a' Dáma
Mindgyárt útnak készüle;
Szárnyos lovát bé-fogattya
Fel-ül 's magát el lódittya
Egy országról másikra.

Szárnyal immár minden felé
Mint egy tséltsap leányka,
Adgya magát minden mellé
A' ki pénzzel kinállya;
Előbb bé-száll palotákba
Onnét bé-tér a' kortsmákba
'S rendre magát árullya.
(Szalkay i. m. 106—107. l.)

1803. *Tislér* (ném., táj.): asztalos.
1810. *Tintuk* (ném.): fátyolszövet.
1811. *Bankrót* (ném., rég.): csődbe jutott, fizetésképtelen.
1812. *jegyruha* (nép., rég.): jegykendő (az eljegyzéshez).
1819. *lezsák* (táj.): semmirekellő, dologtalan.
1823. *Svalér* (fr.): lovag, nemes; ld. Csokonai jegyzetét.
1830. *stóla* (lat.): egyházi szertartás díja.
1870. *Gángesi kellemes szag:* a *gangesi szellők, gangesi lehellések,* a *Ganges „Balzsamos szellő"*-i — antik irodalmi hatásként — máshol is előfordulnak Csokonainál (ld. Szilágyi: CsMűv. 691., 703. l.).
1873. *Citére* (gör.): Venus. Hasonlóan jelenik meg Venus Blumauer travesztiájának Szalkay-féle fordításában is, mikor segítségére siet a Turnus ellen harcoló Aeneasnak:

De oh tsuda! mi történik?
Egy szép fényes felhőbe
Vénus Aszszony meg-jelenik,
Pántzél forog kezébe ...

(Szalkay i. m. II. VII/45.)

Csokonai *Hunyadi Ferenchez* írt korábbi alkalmi versében a Vallás száll le hasonlóan:

Leszálla [a Vallás] s egy fényes felhőre leűle.
Ruhája az égről a' földig terűle

(Cs/ÖM. III, 116 l.).

1878. *ambrózia* (gör.): az istenek eledele.
1883. *tetszetes* (rég.): tetsző, kellemetes.
1893 kk. Citére beszédét Oláh Gábor Ovidius *Metamorphoses*-ára vezette vissza (ld. Cslat. 50—51. l.). Haraszti pedig Csokonainak *A Szeretet* c. „dythirambikus elmefuttatásá"-val hozta kapcsolatba: 173. l.; a szóban forgó művet ld. Cs/Szpr. 72—76. l.).
1906 kk. Sinkó e részletben Lucretius Carus (kb. i. e. 98—53) római költő *De rerum natura* c. filozófiai tanköltemény „bevezető himnuszá"-nak variálását látta (192. l.). Az említett munka Első könyvének bevezető része valóban Venus hatalmát magasztalja mint az élet forrását.
1910. *szorítom* (nép., rég.): kényszerítem.
1911. *Hijéna* (rég.): hiéna.
1915. *Baléna* (rég.): bálna.
1919. *nősz* (rég.): párzik.
1922. A növények nembeli különbségéről értekező angol tudós, akit Csokonai a jegyzetében említ, teljes nevén. Thomas Millington

(1628—1704) a nemi különbségek fölfedezője a növényvilágban. Mivel csupán egy munkája jelent meg, az is angolul, s más témakörből, Csokonai közvetve olvashatott Millington fölfedezéseiről, pl. Linnében, aki róla nevezte el *Millingtoniá*-nak az egyik növényfajt. (V.ö. A. T. Macrobius—K. F. Naumann: *Dictionary of Scientific Biography*. Vol. IX. New York, 1974.).

1923. A pálmafáról a költő Sófalvi József Sulzer-fordításában olvashatott: *A természet munkáiból vétetett erkölcsi elmélkedések*. Kolozsvár. 1776. 155. l.

1926. *muselin* (rég.): finom selyemszövet; muszlin.

1943. *assecurál* (lat.): biztosít.

1948. *traktál* (lat.): társalog.

1954. *Letett már a' nyílról mind Mars mind Diána:* a hadisten s a vadászat istennője már nem íjjal van fölfegyverkezve.

1955. *Frater* (lat.): barát (szerzetes); ld. Csokonai jegyzetét.

1956. *Kézív* (rég.): íj.
flinta (ném., rég.): kovás puska.
A modern fegyverek anakronisztikus használatára Blumauer *Aeneis*-travesztiájában, ill. annak Szalkay-féle magyarításában találhatott mintát a költő.

1957. *számszerij* (rég.): „önlövő", íjszerű lövőfegyver.

1958. *Artilléria* (fr., rég.): tüzérség.

1959. *mordály* (rég.): pisztoly.

1962. *Baka-mangalét* (rég.): szuronyos puska.

1963. *Vágott golyóbis* (rég.): sörét.
Tirolisi (rég.): tiroli.
Stutz (ném.): rövid csövű puska.

1966. *Invalidus* (lat.): rokkant, sebesült.

1972. A nők párválasztási jogáról ld. Pántzél Dániel már idézett *Elyzeumi levelét* (MMerk. 1794. febr. 4. 145—149. l.).

1983 kk. *Itt van egy fő Nimfám:* a Divat megszemélyesítéséről, a „módi Nimfá"-ról van szó.

1990. *Ovid Metamorfóza:* Ovidius római költő *Metamorphoses* (Átváltozások) c. verses műve.

1992. LINNÉ' *Históriája:* a nagy svéd természettudós (1707—1778) nemcsak növénytani, hanem állattani munkákat is írt; Csokonai föltehetően *Systema Naturae* (Leyden, 1735.) c. munkájára gondol. A természetrajzot *Historia Naturae* néven is emlegették, erre vonatkozik a sor *História* szava.

1993. *fertály-óra* (nép., rég.): negyedóra.

1995. *Buffán-Medve:* Csokonai alkotása a 'fardagály' jelentésű *buffán* szóból (ld. előbb).

1995—2000. A leírásban a költő a bécsi divat- és kéjhölgyeket allegorizálja az állatok alakjában.

1997. *Nyaktekercs* (nép.): fejét sűrűn forgató harkályféle madár (Jynx torquilla).
Pellikán (lat.): gödény; pelikán (Pelecanus onocrotalus).
1998. *Sleppfarkú:* hosszú, uszályos farkú.
1999. *ölni-tanultt Bazsiliskus:* a görög—római regevilágban szereplő baziliszkusz koronás fejű sárkánygyík, amelynek pillantása a hiedelem szerint halálos.
2000. *a' lepkének mindenféle neme:* utalás a divat tarkaságára.
2002. *hívság* (rég.): hiúság.
2003. *Auszúg* (ném.): számlakivonat.
Contó (ol.—ném.): számla, ill. hitel.
2004. *Confiscatio* (lat.): elkobzás; árverés.
2006. *Donna Olympia:* A Csokonai által említett Holberg-mű a *Don Ranudo de Colibrados* (1745), amely 1806-ban Nagyváradon *A' szegénység a' kevélység társaságában, vagy is Don Ranudo de Kolibrádos* címmel jelent meg, Pasquál József fordításában. Ezt Csokonai alkalmasint kéziratban vagy korrektúrában láthatta. Az ötfelvonásos színjátékban szerepel *Donna Olympia,* a főszereplő Don Ranudo de Colibrados, „Egy fő Spanyol" felesége.
2007. *kényen* (rég.): kényére, kedvére.
2009. *modern* (fr.—ném.): újszerű dolog, divat.
2010. *koledál* (lat.): adományt gyűjt, kéreget.
2014. *patyolat* (rég.): fátyol.
2023. *élvény:* mint a jegyzetekben meg is mondja, a szót maga Csokonai alkotta. Ugyanott az *élénk* szóról azt írja, hogy „Benkő úr"-nál találkozott vele. Ezt a NyÚSz. el is fogadta, s Benkő *József*-nek tulajdonította, de forrást nem tudott rá idézni (csupán Csokonai jegyzetére hivatkozott). Valószínűbbnek látszik, hogy a *Parnassusi időtöltés* írójánál és kiadójánál, Benkő Ferencnél találkozott a szóval a költő; eddigi adataink szerint azonban ő élt az *élénk*-kel is először, a Pope-ból fordított *Daphne* előbeszédében (ld. AV. 156. l., v.ö. TESz.).
2039. *szőnyeg* (rég.): szőttes, fátyol.
2048. *Szemiramis:* az ókori Asszíria legendás szépségű s gazdagságú királynője.
2049— A hasonlatot Oláh Gábor Ovidiusból eredeztette (CsLat. 50. l.);
2050. előfordul már a *Tempefői*-ben is, Szuszmir meséjében, a királykisasszonyról: „mintha a farát birsalmából harapták volna ki". (Cs/Színm. I, 25. l.). De megvan a Dor. közvetlen elődjének tekinthető *[Az Aranysujtásos nadrág]*-ban is: "Tőlgye, völgye, mint birsalma" (143. sor).
A megfiatalítás népmesei fordulata vándormotívum; Italo Calvino olasz népmesegyűjteményében egy férjhez mehetnék vénkisasszonyt a tündérek fiatalítanak meg. (ld. *A három vén csorosz-*

lya. In: *Olasz népmesék. Italo Calvino feldolgozásában.* Bp., 1961. 57—68. l.). Ugyancsak *[Az Aranysujtásos nadrág]*-ban tűnik föl Venus, mint „egy hatalmas istenasszon", aki „kisasszonyt sok banyából [...] tehet" (220—221. sor.)

2052. *az égi lovak:* a görög hitrege szerint Phaëton száguld végig mindennap az égen tüzes szekerével, fényt árasztva a földre.

2057. *hattyúhintajába:* a hitregében Venus fogatát hattyúk vonták.

2060 kk. Hasonlóan történik Dido s Aeneas szerelembe ejtése Blumauer *Aeneis*-travesztiájának Szalkay-féle fordításában (ez a mozzanat a német eredetiből hiányzik):

Ez igy lévén azonközben
Hija *Vénus* kis *Amort,*
Tegzet puzdrát ád kezébe
Allony Spitzbub serti fort,
Mondja, 's még ma egyetembe
Didó 's *Énás* sziveikbe
Lő Generál *decharzsét.*

(Szalkay i. m. 37. l.)

Fogadtatása

Bár Csokonai műveinek fogadtatásáról általában nem számolunk be, ezúttal kivételt teszünk, nemcsak azért, mivel a *Dorottya* egyik legjelentősebb műve, hanem azért is, mert azon kevés munkája közé tartozik, amely még életében megjelent. S hozzátartozik még ehhez az is, hogy az egykorú vélemények — mindenekelőtt az irodalmi ízlést meghatározó Kazinczyé — kihatottak a vígeposz későbbi irodalmi megítélésére, sorsára is. Az áttekintést az első jelentősebb méltatásig, Salamon Ferenc 1861-i tanulmányáig követjük csak nyomon, mivel attól fogva számba vettük már a *Dorottyá*-t illető legfontosabb tanulmányokat s véleményeiket a tárgyi magyarázatok élén.

Csokonai Előbeszéde szerint már kéziratos formájában is olvasták, ismerték komikus költeményét: „Mindenütt jó kedvvel fogadták, senki benne meg nem ütközött. Legnagyobb jutalmam egy két kaczaj volt; legnagyobb büntetésem pedig egy két Legyezőleggyentés". (Dor.[1] XIII. l.)

Toldy szerint azonban Sárközy István a kiadás előtt aggályait fejezte ki a *Dorottya* „illetlen helyei"-t illetően 1799. aug. 23-i levelében, s maga akarta megtenni róla észrevételeit; ebben a levélben kérte, hogy „Deferáljon az Úr, édesem, a világ gustusának valamit". (Toldy XLII—XLIII. h.) A levelet egészében itt adjuk közre (a CsEml. nem közölte):

„Kaposvár 23^{a} Aug. 799

Birodalmas Drága Jó Uram!
'S Hazafi Barátom!

A' sok gond és kedvetlen környül állásim meg nem engedvén a vacatiók alatt hogy az Urral okossan csak egy két szót beszélhettem vólna-is azon kivül a' mit a' Comediába levő notarol mondottam, engedjen az Ur nékem annyi szabadságot hogy minek előtte a Fársángot ki nyomtathatná, annak rendjére hellyel közzel reflexioimat meg tehessem.

Jussomat ehez nem tartom sem azt a neheztelést vagy minek kell mondanom, az Urba fel gerjeszteni nem akarván mintha én az Ur verseinek Censora lehetnék, hanem deferáljon az Ur Édesem a' Világ Gustusának valamit melybe csak ugyan én is olyan mediocris forma helyet foglalok, hadd legyen az Ur Poetai Lelke minden esetre ha még azután is valami *Vorstellungokat* hallana az által-is mintegy jobban excusal̄ [excusalva], hogy lám hiszem Sárközy is látta [,] még sem mondta hogy van benne illetlen. Engemet tehát azoknak meg rostálása ezen két oldalról interessál 1° Hogy az Urat 's munkáját mindek előtt mentül kedvesebbé tegyem. 2do hogy akkor a' mikor ki nyomtattatik az én nevem-is valamelyik borékjára [= borítékjára] fel kutzorodhasson mint Horváth Huniássára Halászé.

Irassa le tehát az Ur nékem mentül elébb és küldje bé nékem.
Groff Szécsenyi igen jol emlékezik az Urra.
Ezzel maradok igen igen sietve
Az Ur tiszta szívű alázatos szolgája
Sárközy István"

(MTAK. K 4/46).

A vígeposz első hivatalos bírálója a komáromi cenzor, Schwarzl Ferenc volt, aki 1802-ben — bár igen udvariasan — több kifogást emelt a költemény ellen, föltehetően Kultsár Istvánnak szóló levelében. Fő kifogásként azt hozta szóba (amiről a tárgyi magyarázatok élén már szóltunk), hogy a somogyiak magukra ismerhetnek a nem mindig hízelgően ábrázolt személyekben; a valóságban azonban a „motskos expressiók" ellen emelt óvást: „Imitt amott pedig motskos expressiók-is találtatnak p. o. az 3*dik* Könyvben 57 lapon az avantgárdában — azok az eleven Freycorok valának, a' kik már férj nélkül szülni is tudnának: tehát a Somogy Vármegyei Urak és Dámák társaságában, egy Noble Bálban illyenek-is valának? szégyenleni fogják ezt az említett urak, és Dámák! a 4*dik* könyvben a Lokaj Gergönek a' beszédje-is több helyeken motskos: p. o. Ihogtak-vihogtak: — meg követem — még a' nadrágba-is nyultak, s. a. t. Erre való nézve, botsánatot kérek hogy nem bátorkodom az opust, ugy a' mint most vagyon, az typusra bocsátani. Talán mas valamelly Censor és Revisor fogja approbálni." (CsEml. 139. l.)

Kazinczy, de még Csokonai debreceni íróbarátja, Fazekas Mihály is elsősorban ízlésbeli, sőt morális — nem pedig valódi esztétikai — kifogásokat emeltek.

Csokonai 1804. jún. 12-én küldött egy nyomtatott példányt művéből Kazinczynak, előre is mentegetve azt, s egy javított kiadás lehetőségét is

megcsillantva kérte mestere véleményét: „Addig is [ti. míg személyesen kimehet Derecskére] küldöm illy nagy hévségben az én öreg Dorottyámat, ha impertinenskedik a' Tek. Úrnál, méltóztassa Comicus szemmel nézni. Legalább nevessenek rajta az Urak kettőt, tsak nem lesz ollyan únalmas, mint a' Conscriptio. — Egyébaránt is ez a' Munkám tsak a' maga nemében való próba, és tsak azért adtam ki még most, hogy egynéhány Exemplárjai (mert nagyon keveset nyomtattattam belőle, és már magamnál tsak 11 van) elterjedvén, előre a' Világnak néhány ítélettételét megkaphassam, 's a' Munkát a' szerint jobbítgathassam, hogy belőlle tökélletes Comica Epopeia válhassék jövendőben." (KazLev. III, 199. l.)

Érdekes, hogy már két nap múlva védi munkáját Kazinczy elmarasztaló ítéletével szemben; ez úgy magyarázható, hogy jún. 12-i levelét a Debrecen közelében, Derecskén népösszeíráson tartózkodó Kazinczynak írta, s onnan hamar meghozta valaki a választ. Csokonai 1804. jún. 14-i levelének ide vonatkozó része: „A' Dorottyáról tett ítéletre akárki is rá esmér, hogy annak fő okát, nem én bennem, hanem a' Tekintetes Úrban kell feltalálni. Mégis köszönöm; mert, ha én azt egész mivoltában nem hihetem is, bátorságot ád nékem, 's talán ezen a' háránték úton hasznomra válik. — Azt az egyet említem Dorottya felől tsak, hogy az a' Censura miatt, vagyis inkább a' Correctura által, nagyon meg rontsoltatott, 's még sokkal jobban *disjecti membra poëtae,* mint a' Rhédeyném [...].

Küldök belőle ezen ember által 20 Explárt, mellynek 10-ét az Erdély számára bépakolt 100 Explárból vevém ki." (KazLev. III, 200. l.; v.ö. ItK. 1896: 140. l.)

Mint Kazinczy későbbi vélekedéseiből is tudjuk, ő is elsősorban ízlésbeli kifogásokkal élt.

Még határozottabban erkölcsi szempontból marasztalta el a vígeposzt 1804-ben kelt két fiktív levelében — Fűsűs Ilona s Jámbor Mária debreceni idős hajadonok neve mögé rejtőzve — Csokonai költőbarátja, Fazekas Mihály. A leveleket először — mint volt róla szó a jegyzetanyag élén — Barcsa János tette közzé *Két nő bírálata Csokonai Dorottyájáról 1804-ben.* (ItK. 1905. 112—119. l.) Ehhez Szilády Áron ezt a szerkesztői megjegyzést fűzte a lap alján: „Ezt a két levelet Fazekas Mihály írta". Szintén az ő munkájának tartotta e kötet sajtó alá rendezője is *A magyar népi epika hagyományai Fazekas Lúdas Matyijában* c. tanulmányában: Nyr. 1954: 353. l.; *Fazekas Mihály összes művei* kritikai kiadásában (Bp., 1955.) a levelet három ismert debreceni kéziratot figyelembe véve adta közre Julow Viktor és Kéry László (II, 14—24. l.), majd Vargha Balázs a DériM. példánya alapján adta ki: CsEml. 200—208. l.

Fazekas fő érvelése: „A' mely versezetnek nem az erkölts a' fő tzélja, nintsen annak lelke, akármillyen szépen tessék is külömbenn: hasonlatos, az a' festett képhez és a' pengő hegedühöz, mellyek az érzékenységeket feltsiklándozzák, de a' sziv kívánságit ki nem elégitik.

A' lélek a' Poetától azt kivánja, hogy állíttasa elébe a' virtust és a' vétket [:mellyeket a' kép festő le nem rajzolhat, és a' muzsikus ki nem hangitsálhat:] mutassa bé néki azokat úgy, a' mint vannak, a' bal vélekedésekről, helytelen szokásokról, 's más afféle hibákról pedig vonja le az állortzát, a' (helyett) nélkül, hogy azokat magoknál tsúnyább alakba (maskarába) öltöztetné. Most menjünk már az Úr Dorottyájára.

Dorottyába se vétek, se virtus nem látszik addig, míg az Úr Erist belé nem krapflizza: a' mi gyengeség van is benne, azis ollyan, a' mi az Istennek minden teremtésével, [. . .] vagy a' mint az Ur Venussal mondatja, még a' penészszel is köz. Ugyan miért kelle hát azt a' szegény érző társunkat ollyan utálatosann be mázolni? —

Az afféle erköltstelen festésekkel majd el tévesztetik az Urak (a') poéták a' lélekkel az igazi arányt." (CsEml. 201—202. l.)

Természetesen Csokonai ezzel teljesen egyetértett, amint Előbeszédében ki is fejtette. Fazekas szem elől tévesztette, hogy itt eposzparódiáról van szó, amelyhez úgyszólván „műfaji kellék" volt a vénlányok negatív ábrázolása; de hogy a műnek éppen nem a vénlánycsúfolás a fő mondanivalója (hiszen a végén mind megfiatalodnak), hanem a „nemzeti Luxusnak és elkorcsosodásnak kigúnyolása" (Dor.[1] XX. l.), az elnemzetietlenedés bírálata (ezért az idegen szavak kritikai élű használata is, amit a levélíró szintén nem értett meg, s felrótt a költőnek), azt maga Csokonai kifejtette. Fazekasnak a részletekre vonatkozó egyes kifogásait már idéztük a tárgyi magyarázatokban.

Némi vigaszul szolgálhatott a költőnek a *Zeitschrift von und für Ungern* 1804-i évfolyamában megjelent rövid elismerő ismertetés:

„Dorottya, vagy is a' Dámák' Diadalma a' fársángon. Furtsa vitéziversezet IV. Könyvben *Cs. Vitéz Mihály* által. (Dorothea, oder der Triumph der Damen im Fasching. Ein komisches Heldengedicht in 4 Büchern, von Michael *Vitéz Csokonai*) Großwardein u. Waitzen, gedr[uckt] bey Ant. Gottlieb. 1804. XXIV. 126 S. 8.

Dieses Gedicht, sammt dem kurz vorher Nro 2. angeführten, können wir als wahre Bereicherungen der ungrischen Literatur ansehen, da sie die einzigen wirklich komischen Epopoen sind, die wir, so viel Ref. weiß, aufzuweisen haben. In der XXIV. Seiten langen Vorrede hat der witzige Vf. [Verfasser] der Dorothea, sich auch die wirklich verdienstliche Mühe genommen, die Hauptpunkte der Theorie des komischen Heldengedichts, mit den meisten dahin gehörigen technischen Ausdrücken, in ungrischer Sprache darzustellen." (I. h. VI, 381. l.) Ugyanebben az évben készült Vályi Nagy Ferenc sárospataki professzor klasszikus mértékű ódája Csokonaihoz (bár csak később jelent meg, de föltehetően elküldte a címzettnek); ebben a *Dorottyá*-t is a Csokonai halhatatlanságát jelentő művei között említi:

Mu'sád, Hazánknak Díszeit énekelt
Ódájid, a' *Kleiszt Párja, Dorottya,* és
Lillád, az ősz Emlékezetnek
Könyvkabinétjaibann felőled

Hirdetni fogják hogy Ki valál ...
(CsEml. 168—169. l.)

1805. jan. 30-án kelt Magyar Kurir-beli nekrológjában Kazinczy a *Dorotyá*-t is érinti, de csak annyiban, hogy a „Lillája [...] most anákreoni verseivel, Dorottyájával, 's minden egyéb munkáival együvé nyomtatva fog megjelenni". (CsEml. 281. l.) Kazinczy ez esetben is bizonyára általa „átdolgozott" kiadásra gondolt, de a terve nem valósult meg.

Unokaöccse, az irodalmár hajlamú Ragályi Tamás 1805. ápr. 17-i levelében nagybátyjával teljes egyetértésben írta Érsemlyénbe: „Munkáiról (hogy szabadon kimongyam gyenge itéletemet) azt tartom, hogy nagyon megérdemlik a tisztogatást [...] úgy vélem, hogy Csokonay maga is megbánta, hogy jobban ki nem pallérozta Dorottyáját, minek előtte kiadta volna —" (KazLev. III, 317. l.).

1807-ben terjedelmes elismerő bírálat jelent meg Csokonai vígeposzáról a bécsi *Neuere Annalen der Litteratur des oesterreichisen Kaiserthumes* hasábjain, a „Schöne Künste" rovatban (II, 78—81. l.). Mivel Váczy János csak igen kis részletét idézte, a nehezen hozzáférhető bírálatot kisebb kihagyásokkal csaknem egészében közöljük:

„*Dorottya, vagy is a' Dámák diadalma a fársángon. Furtsa Vitézi-Versezet IV. Könyvben Cs. (Csokonai) Vitéz Mihály által.* 8. *Nagy-Váradon, és Vátzon, Maramarosi Gottlib Antal betűivel.* 1804.

Das ist:

Dorothea, oder der Sieg der Damen in den Faschingen. Ein komisches Heldengedicht in vier Büchern von Michael Vitéz von Csokona. 8. Grosswardein und Waitzen, mit Schriften des Anton Gottlieb von Marmarosch. 1804. XXIV. und 126. S. Preis 1 fl. 30 kr.

Das erste komische Heldengedicht der Ungern und zugleich ein wahres Meisterstück in dieser Gattung der Epopoe. Würde der ehrwürdige Verfasser des neuen Amadis und des Oberon ungrisch verstehen, er würde diese komische Epopoe mit Vergnügen lesen und unserm Csokonai als einem würdigen Collegen in dieser Dichtungsart den verdienten Beyfall zollen. An heroischen Epopoeen fehlt es den Ungern nicht. Sie haben eine alte heroische Epopoe vom Grafen Nicolaus Zrinyi, *Ádriai Tenger' Sirénája* betitelt, die unser Csokonai so vortrefflich fand, dass er sie mit einem historischen und ästhetischen Commentar herausgeben und darauf seine eigene heroische Epopoe *Arpadias* folgen lassen wollte: allein an beyden hinderte ihn der Tod, der ihn

der ungrischen schönen Literatur viel zu früh entriss. Auch in der komischen epopoe hätte er noch mehr geliefert, denn er hatte auch schon eine travestirte Batrachomiomachie Homers verfasst, deren Druck aber die Censor wegen gewisser Anspielungen auf Zeitumstände nicht erlaubte.

Die Aesthetiker wissen, dass die Geschichte der schönen Literatur nur wenige gelungene komische Epopoen kennt. Die Dorottya kann man mit Recht ein Ideal der erzählenden Poesie im komischen Styl nennen. Es herrscht in ihr die grösste Mannigfaltigkeit komischer Scenen, ein Reichthum an Charakteren, die gut gezeichnet sind und auf deren gleiche Haltung sich unser Epiker vortrefflich versteht; dabey vermisst man nicht die Haupttugend der Epopoe, ich meine die Einheit, denn eine Empfindung, eine Leidenschaft ist immer die herrschende, nähmlich Heldenmuth der Dorottya, die nebst ihren Freundinnen eine von den Männern in den Faschingen erhaltene Beleidigung rächen will. Dieses Heldengedicht ist auch als eine wahre Epopoe nicht ohne Reitz des Wunderbaren, nicht ohne Maschinerie. Die Göttinn der Zwietracht Eris entzweyt die Herren und Damen in den Faschingen und entflammt das Herz der schönen Dorottya mit der Leidenschaft der Rache. Sie leitet den Krieg zwischen den Damen und Herrn. Venus schlichtet endlich mit dem Amor den Streit und stiftet Versöhnung. Diess vermehrt das Interesse, so dass die Epopoe nie zu kalt für die Phantasie seyn kann. Das echt komische wusste Csokonai trefflich zu beobachten. Auch die Satyre wendet er immer sehr schicklich an. Spielende Munterkeit und Muthwillen findet man oft mit einer Art von Feyerlichkeit verbunden, wie man diess auch in Ariost's Orlando furioso und in Wielands Epopoeen antrifft. Den Stoff wusste Csokonai so gut psychologisch zu behandeln, als Wieland in seinem Oberon. Der ugrische Nationalcharakter ist überall sehr gut beobachtet. Die Satyre trifft das gesellschaftliche Leben, so wie in Wielands neuen Amadis. Die Sprache ist correct, die Versification richtig und sonor.

Ehe wir zur Inhaltsanzeige und zur Anführung einige vortrefflichen Probestellen übergehen, müssen wir auch Einiges aus der vorrede anführen. In der Vorrede gibt der witzige Vf. [Verfasser] zuerst an, wo er zur Verfassung seiner komischen Epopoe veranlasst worden sey und wo er die meisten Züge zu seiner Dorottya sich gesammelt habe. Diess geschah im Jahre 1799 im Somogyer Comitat, wo er in Cirkeln der eleganten Welt oft darüber klagen hörte, dass in den Kalendern für die Faschinge eine so kurze Zeit bestimmt sey. Hierauf setzt er auf eine verdienstvolle Weise, die Hauptpuncte des komischen Heldengedichtes auseinander und drückt die meisten dahingehörigen technischen Ausdrücke sehr glücklich ungrisch aus, wobey er immer Beweise für seine Ausdrücke anführt, z.B. *komisch* (comicum) drückt er durch *furtsa* aus, Heldengedicht durch *Vitézi Versezet, Uebertreibung* durch *Nagyítás* u. s. w. Die Vorrede ist sehr witzig geschrieben, denn von Witz überströmt Csokonai auch in der Prosa.

Der *Inhalt* der vier Bücher dieser komischen Epopoe ist kürzlich folgender: Im *ersten* Buch (S. 1. bis 22) geht die Handlung bis zum Mittagsessen (Ebédig),

die Carnevalsgesellschaft begab sich mit grossem Pomp nach Kaposvár, wo sie zu Mittag speiste und die Matrikel aufgeschlagen war, wobey Dorottya wegen der kurzen Faschinge und der wenigen Hochzeiten sehr aufgebracht wurde. Im *zweyten* Buch (S. 24 bis 44.) geht die Handlung bis zum Abend (Estvélig). Nach einem heftigen Tanz setzte man sich zum Spiel. Dabey wurden Dorottya und die übrigen Frauenzimmer verspottet. Die Göttin Eris entzweyte die Herrn und Damen und Dorottya beschloss sich an den Herren durch Krieg zu rächen. Im *dritten* Buch (S. 47 bis 74) geht die Handlung bis Mitternacht (Éjfélig). Es wird in diesem Buch der Krieg der Dorottya und übrigen Damen gegen die Herren sehr komisch beschrieben. Im *vierten* Buch (S. 77 bis 102) geht die Handlung bis zum Anbruch des Morgens (Hajnalig) [.] Nachbem die Heldinn und Anführerinn der Damen die Herren beynahe überwunden hatte, brachte die Göttinn der Liebe Venus den Frieden und Aussöhnung zu Stande, indem sie den Damen ihr Verlangen zu erfüllen versprach. Und so endigte sich die verwickelte Handlung, wie in Romanen, mit einer Hochzeit. Es heisst S. 102.

De Amor a' szép fény' 's illat' Közepéből
Kiválasztván egy pár nyilat a' tegzéből,
Ráteszi keményen felhúzott íjjára —
'S ellövi Oporra 's a' szép Dorottyára.
Dorottya Oparral mindjárt kezet tsapott:
Levágatta tulkát, 's hívatta a' Papot.

Der Carneval kommt in der Epopoe personificirt vor.

Der Verfasser hat sehr witzig Summarien der vier Bücher in der alten ungrischen Sprache und Orthographie vorangesetzt. Diese theilen wir hier ungrischen Philologen mit; von welchen vielleicht nicht alle die Dorottya lesen werden. [Idézi magyarul mind a négy Könyv summáját.]

Nun wollen wir zur Probe einige schöne Beyspiele anführen. Aus dem *ersten* Buche theilen wir den trefflichen Anfang mit. [Idézi az 1—14. sort.]

(Dieser Vers erinnert an den Virgilischen, der dem Verfasser wahrscheinlich vor Augen schwebte: Tantaene animis coelestibus irae?) [Idézi a 15—24. sort.]

Te tölts bé engemet élő Spiritussal.
Hadd dapoljak [!] hartzot én is Eniussal.
Este [!], Nanét! tőllem szívességgel vedd el,
Ha munkámnak betset szerzek szép neveddel;
Legalább, ha könyvem' végig nem olvasod,
Megpróbálhat'd rajta firzérozó-vasod'.]
S. 5. und 6: [Idézi még a 63—86. sort.]

Aus dem dritten Buche theilen wir folgende echt komische Stelle mit S. 61. folg. [Idézi az 1189—1212. sort.]

S. 72. [Idézi az 1425—1438. sort.]

Von Seite 105 bis zu Ende stehen Anmerkungen zu der komischen Epopoe, die theils philologisch, theils historisch, theils mythologisch, theils topographisch, theils naturhistorisch sind. Viele sind sehr witzig abgefasst. Recensent führt nur einige derselben an. S. 110 und 111 steht eine treffliche Anmerkung über den ungrischen Nationaltanz, und dabey die interessante Anekdote, dass französischen Revolutionskrieg ein reicher Engländer mit englischer Kaltblütigkeit einem ungrischen Tänzer 300 verschiedene Tanzfiguren, die er machte, nachgezählt habe. S. 118. widerlegt er die von manchen gemachte Behauptung, dass Ungern keine Mecänaten habe, indem er erzählt, dass er für seine Gedichte von dem Grafen Franz Széchényi ein Geschenk von 100, von der Frau Gräfinn ausserdem 50 fl. von dem Grafen Georg Festetics bey einer Gelegenheit 100 fl., bey einer andern 25 fl. dann 30 fl. und wieder 40 fl. und eben so auch von andern ungrischen Magnaten ansehnliche Geldsummen erhalten habe. S. 120 rügt er des Ofner Rosoglio-Fabrikanten Michael Kozma betrügerisch anlockende Aufschrift seiner Rosoglio-Flaschen: »Rosolio di Aqua d'oro, all' Insequa della Fenice in Bologna. MICHAEL KOZMA. FAMA VOLAT.« S. 125. wird das Wort *élvény* in der Bedeutung *lebhaft* (vivax) zur Bereicherung der ungrischen Sprache mit Recht vertheidigt.

Sehr passend ist das lateinische Motto aus Ennius, das der Verfasser seiner komischen Epopoe vorgesetzt hat: Vos etenim, Juvenes, animos geritis muliebres: Illa virago Viri. — — —

Recensent wünscht, dass in Ungern ein der ungrischen Sprache und ihrer Eigenheiten kundiger guter deutscher Dichter diese komische Epopoe in die deutsche Sprache metrisch, jedoch dem Original getreu übertragen möchte, damit die Ausländer mit diesem Meisterstück der ungrischen Nationalspoesie bekannter würden.

Leider haben sich manche bedeutende Druckfehler in dieses kleine Gedicht eingeschlichen, von welchen nicht alle am Ende verzeichnet sind. Auch hätte der Verleger bey dem hohen Preis, für welchen die Dorottya verkauft wird, besseres Papier nehmen können." (I. h.)

A bíráló kilétét — tudomásunk szerint — máig sem derítette ki a kutatás; Váczy János 1896-ban is csak „ismeretlen bíráló"-nak mondja, mikor rövid magyar nyelvű kivonatát adja a recenziónak (*Az „Arkadiai pör"*. ItK. 1896: 171. l.).

Kazinczy, noha elismerte, hogy találó a bírálat, ismét csak felsorolja kifogásait Rumy Károly Györgyhöz intézett levelében: „Csokonays Dorottya ist vorterfflich recensirt. Nur muss ich gestehen, dass ich mit seinen *deussen ex machina* mich nie zufrieden stellen konnte. Auch Baggesen floch sie in seinen Parthenaide ein, aber die Parthenaide ist im Griechischen Vermasse in einiger griechis modelirten Sprache geschrieben, und die Götter Griechenlands sind in dem Gedichte *von Anfange her gegenwärtig*, (wie wohl es ziemlich possierlich aussieht, dass *griechische* Götter einem Nordfrank auf Schweizergebirgen herumführen etc.): aber in der *gereimten* und ungriechisch sprechen-

den Dorottya erscheinen sie *nur um den Knoten zu lösen*, und die Tekintetes-Vénus Asszony kommt *Somogyer Landjunkern* eine Predikt über *ihre Wunderwirkungen*, (sogar in dem Reiche der vegetabilien) zu halten (a' penyész' tenyészete). — Wieland und Baggesen, oder mein Göthe, würden sich dabey gewiss ganz anders benommen haben. Csokonai verdient geschätzt, sogar bewundert zu werden: aber classisch ist er nicht. — Seine Versification bezaubert, seine genialische Schöpfungen gewähren viele und grosse Freuden: aber das bei Virág, Dayka und meinem Kis! — Csokonays übersprudelnde burlesque Einfälle wie das: fies nobilium tu quoque (fontium) *pudlium* me dicente! — und dergleichen, sind vielleicht das beste in dem Gedichte und es ist sehr wohl gethan, dass Sie seiner *Anmerkungen* nicht vergessen haben." (KazLev. V, 160—161. l.)

1811 novemberén jelent meg az *Annallen der Litteratur und Kunst*-ban Rumy Károly György bírálata Csokonairól; a kritika voltaképp Wallaszky Pál *Conspectus Reipublicae Literariae in Hungaria* c. munkájáról szólt, Csokonairól csak néhány sort írt, a *Dorottyá*-t is említve, elismerőn. Váczy János így hivatkozott rá a maga Rumyt illető bírálatával: „bajos volna elfogúltabb bírálatot keresni ez időből, mint a melyet Rumy K. Gy. Wallaszkynak föntebb idézett művéről írt. Igaz, hogy Kazinczy is sokban megváltoztatta már ekkor régi, kedvezőbb ítéletét Csokonairól, de a mit a Rumy bírálatában olvasunk, még sem hihető, hogy Kazinczytól eredt volna; inkább azt tartom valószínűnek, hogy a széphalmi vezér régebbi ítélete (a mely a Tübingai pályaműből ismeretes) alapján ütött ki ilyen szigorúan a Rumy bírálata. Ez ugyanis azt vélte, hogy ha már dicsérni nem lehet Csokonait: bátran megtagadhatni tőle minden érdemet. A szóban levő sorok így hangzanak: »Der fruchtbarste magyarische Dichter im 19. Jahrhunderte war der verstorbene Csokonai. Er schrieb viel, weil man viel von ihm verlangte. Vieles in seinen Poesien ist gar nicht leserlich. Der Debrecziner Togaten-Ton (a' mendikás tónus) blickt bey ihm häufig hervor. Am besten gerieht ihm das Satyrische, Schalkhafte (in seiner komischen Epopoe Dorottya) und einige anakreontische Lieder.«" (KazLev. IX, 563. l.) (V. ö. CsEml. 520. l., ahol magyar fordítása is olvasható; Rumy bírálatával szemben Vályi Nagy Ferenc vette védelmébe Csokonait: KazLev. IX, 265. l.)

S ha Rumy 1811-i kritikája mögött nem is Kazinczy állt, Kölcsey 1817-i recenziója az ő nézeteit is tükrözi. A Tudományos Gyűjtemény nevezetes Csokonai-bírálatában a *Dorottyá*-t is érintette: „A' comicumnak való szellemét a' Dorottyában sem lehet megtagadni. De a' ki Popenak Hajfürtjét, vagy csak a' Boileau' Lutrinját is olvasta, a' ki tudja, mit mond Sulzer 's több Németek Wielandról, hogy ő az Oberonban 's más munkájiban múzáját vad faunusokkal társalkodtatta; az valóban mind a' Dorottyát, mind a' prof. Márton által kiadatott travestált Batrachomyomachiát, mind a' még szerencsére nyomtatás alá nem jött Crimen raptust fejcsóválással fogja olvasni. Szükség-e leereszkednünk a' priapaeáknak alacsonyságokra, hogy nevetőket találjunk. Mi teszi geniális-

sá Cervantesnek halhatatlan munkáját? mi a' Spectateurt? Dunciadot stb.? Az igazi comica vis, hogy Caesárnak kitételével éljek, nem a' tárgyban, hanem a' tárgy' előadásában fundáltatik. REC. megvallja, hogy a' Dorottyában genialis szökdellések vagynak, de megvallja azt is, hogy a' Dorottyárol soha sem szóllhat olly magasztalással, mint a' Bécsi Annalista szóllot, ki még a' versificátióval is rendkivül megvolt elégedve." (TudGy. 1817/III, 116—117. l.) (A bécsi Annalista az 1807-i bírálat szerzője, akinek kilétét Kölcsey sem tudta megállapítani.)

Ugyancsak 1817-ben jelent meg Domby Márton Csokonai-életrajza, a költő kiadatlan műveivel; könyvében a *Dorottyá*-ról is szó esik: „Némelyik tsak a' Lantos Versbenn valami, másik tsak a' Heroicumbann, harmadik az Elégiákbann, negyedik az Idilliumokbann: Csokonay pedig a' versnek minden nemeibenn, azokbann is mellyek ő előtte még Magyar nyelvenn nem hangzottak, millyen az Amaryllis, az Anacreoni Dallok, a' fársángi versezet mindenütt egyformánn Csokonay." (Domby 51—52. l.) Másutt szóltunk róla, hogy Domby Csokonait magasztaló életrajza mennyire ingerelte Kazinczyt (ld. Szilágyi Ferenc: *A „fentebb stil" és a „köz-népi" stílus* — Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége. Nyr. 1973: 429—442. l.); Domby kötetében jelent meg *Lantomhoz* címmel a költőnek *Lantomtól butsúvétel* c. verse is (125. l.), s Kazinczy még ebben az évben megírta e vers paródiájául a *Jövendölés*-t, amelyben a *Dorottyá*-t Csokonai rovásra tett művei között említi:

JÖVENDŐLÉS

Hony soit qui mal y pense

Hős Mihályunk karvasára, (Csokonai) *Vitéz.*
Patikaszag babérjára,
Sustorogó Ódájára,
Békegeres Éposára,
Tisztes Crimen Raptusára,
Rossz órájú Gersonára,
Tempefői bajnokjára,
Amazon szűz vén lyányára,
Matrónásúlt Dorisára,
Kérdéseknek kérdására,
Füstölt galád kis nagyjára,
Esküszöm, te nem sokára
Felhágsz, csak nézz e' példára,
A' homoksík' Tátrájára,
'S Csombók Jankó 's Csombók Sára
Szát szemet tát a' csudára.

(KazLev. XV, 283—284. l.)

A Kölcsey-bírálattal szembeszállók között volt Csokonai dunántúli költőbarátja, Horváth Ádám is, aki 1818. febr. 26-i levelében küldte meg Kazinczynak ellenvéleményét: „Kanonok Horváth János Egyházi folyó irást akar ki adni, 's már tett is érette Recursust.

Az én Recensiom igy megy:

III. Köt. II. Könyv visgáltatások. A' Hazai Literatura. Csokonai Vitéz Mihály Munkájinak Kritikai meg-itéltetések. Ki-vonása a' Recensiónak.

Bürgerhez hasonlítja a' R. Csokonait mind szegénységére, mind szerelmes convulsiójira, mind a' Rhytmizálására nézve, de sokkal alább helyhezteti ezt annál. Azután le írja életét, Tanitójit, — a' honi és külföldi Litteratorokat, kikkel meg-ismerkedett, meg-nevezi 's a' t. 's a' t. az extractus 23 sor mindöszve.

Észre-vételek. Tiz észre vétel van laponként útalva a' Recensens' szavaira [...] Apró bor-dalokat Csokonai is tudott írni; 's tsak-nem páratlanokat. (lásd VII. Köt. p. 103. a' Lessing' szavait.) — Eggy olly ki tsinosúltt izlésü Tudós, a' kinek Recensiói a' külső belletristákkal olly nagy ismeretséget mutatnak, mennyi hasznot tehetne a' Hazának, ha a' helyett hogy földijeit fitymálja, a' külföldi nevezetesebb Költők' geniussait mind jobb mind baloldalról ismertetnémeg a' nevendékekkel [...] És mivel a' Nemzeti Kharakternek a költő tehetségbe is nagy be-folyása van; venné-fel a' nevezetesebbeket a' Nemzet számára: Hogy az *Anglus* Popénak mennyire, és hol elevenek ama' ditsért *hajfürt*jei? hogy általjában városiak a' tréfáji Satyráji illő sóval tsipősek". (KazLev. XV, 489—490. l.)

S Némethi Nagy János is védelmébe vette Csokonai komikus művét, kiemelve originalitását Kölcsey vádjaival szemben, 1818-ban megjelent tanulmányában (ld. CsEml. 326 kk.).

1818-ban, Márton József újabb, 1816-i, bécsi kétkötetes Csokonai-kiadásáról jelent meg ismertetés a *Chronik der österreichischen Literatur* 90., nov. 11-i számában, a „Schöne Künste" rovatban. Ebben a *Dorottyá*-ról is bővebben van szó:

„Im zweyten Bande zeichnet sich vor allen das gelungene komische Heldengedicht *Dorottya* vagy a' Dámmák' diadalma a' Farsangon (Dorothea oder der Triumph der Damen in den Faschingen) in vier Gesängen aus. Csokonai hat damit der magyarischen Literatur die erste komische Epopee geschenkt. Satyre, Schalkheit und Scherz sind ihm darin gut gerathen. Rec. enthält sich um so mehr den Inhalt zu erörtern, da diese gleich nach der ersten Erscheinung in den Annalen der österreichischen Literatur und in der Leipziger Literatur-Zeitung *en detail* angegeben worden ist. Er bemerkt daher nur, daß die Satyre die Verspottung des vaterländischen Luxus und der National-Entartung, so wie die Bestrafung der muthwilligen und leichtsinnigen Unterhaltungen der magyarischen Jünglinge und Mädchen in den höhern Ständen bezweckt, und daß die Handlung der komischen Epopee kurz darin besteht: Fräulein Dorchen beginnt wegen der kurzen Faschinge und wenigen Hochzeiten mit ihren Gesellschafterinnen, gegen den Carneval, der personificirt wird,

und die Jünglinge von ihrer Seite einen Kampf, und als diese bereits schon fast ganz besiegt waren, söhnt Venus die streitenden Parteyen aus, indem sie den Damen die Erfüllung ihrer Wünsche verspricht. Die Handlung ist in die Schümegher Gespannschaft, nahmentlich nach Kaposvár verlegt. Daß die Venus in einer auf unsere Zeiten sich beziehenden Epopee auftritt, will uns so wenig gefallen, als das Auftreten der griechischen Götter in der Parthenais von Baggesen. Auch der personificirte Carneval hätte füglicher durch eine wirkliche Poesie ersetzt werden sollen. In die angegebene Haupthandlung sind allerley anziehende Episoden, z. B. die Mahlzeit zu Kaposvár, der Tanz, der Kampf zwischen den Lakeyen und Kammermädchen eingewebt und lebendig ausgemahlt. Freylich stößt man oft auf niedrig komischen Witz, aber dieser läßt sich an seiner Stelle eben so gut rechtfertigen, wie in der *Opera buffa*. Die Sprache ist dem Zweck, der Hanglung und den Poesien angemessen, und wegen der Handlung selbst übergeht die Epopee oft ins Drama und die Scenen werden dadurch desto lebendiger. Das griechische Metrum ist der populären komischen Epopee, für die der Hexameter nicht paßt, angemessen. Die Abhandlung Csokonai's über das komische Heldengedicht verdient auch gelesen zu werden. — Der Békaegérhartz, Froschmäusekrieg, nach Homers Βατρακομυομαχια, steht zwar als komische Epopee der Dorottya weit nach, läßt sich aber auch mit Unterhaltung lesen, und ist nicht ohne treffende Satyre und Schalkheit; daß die Nahmen der Streitenden bald griechisch, bald magyarisch, bald französisch sind, will Rec. nicht gefallen. Die Handlung spielt auch auf ungrischem Boden, und den Magyaren werden *ridendo* manche derbe Wahrheiten gesagt." (I. h. 363. l.) Úgy látszik, ez nem jutott el a hazai közönséghez; legalábbis nem tudunk visszhangjáról. Szerzője Márton bécsi újságíró barátaiból kerülhetett ki.

1829-ben Kazinczy újabb eszmefuttatást közölt Csokonairól a *Muzárion*-ban, kiadva a költő hat versét is, saját átiratában (ld. Szilágyi F. Nyr. 1974: 33—40. l.; CsEml. 333—334. l.). Erre felelve írta Szalay László a *Dorottyá*-ról: „Csokonai nem csak popularis költő, ő comicus költő is, 's ha megismerjük is Kölcseyvel, hogy számos sorai nem tartoznak a' nevető musa' szerencsés ömledezései közé, megfogjuk ismerni azt is hogy egyéb darabjai 's nevezet szerint Dorottyája, mellynek nem egyedül plánuma jól kigondolt, mint nem rég állíttatott hanem mellynek némelly parthieji jól ki is vitettek, comicai tehetségeinek tagadhatatlan kezesei." (CsEml. 338. l.; v.ö. Szalay L. 1830. júl. 20-i, Kazinczynak szóló levelével: KazLev. XXI, 705. l.)

Voltaképp a Kazinczy leütötte hang rezgett még egy ideig tovább, a Kazinczy-tanítvány Toldyban is, aki, amikor látszatra védi Kölcsey ellenében a költőt, mégis csak a „debreceniség"-ben marasztalja el a *Dorottyá*-val együtt: „Nem lehet [...] méltatlanabb párhuzam a Kölcseyénél, ki Csokonai Dorottyájának Pópot, Boileaut, Wielandot állítja ellenébe. Hát Csokonai volt-e oka, hogy Debrecen nem Páris, Patak nem Weimar, Csurgó nem Windsor? Ha mi igazságosabbak tudnánk lenni minnen embereink iránt, el kellene ismérnünk, hogy Boileau és Pope bizonyosan nem emelkedtek volna

Debrecenben csak oda is, hová a Dorottya szerzője: de hogy ez, egy XIV. Lajos udvarában, nem kevesebb ízléssel és finomsággal, s hihetőleg több lángelmével alkotta volna meg Lutrinjét, mint Boileau." (*A magyar költészet története*. II. Pest, 1854. 228—229. l.)

Sez az ízlésbeli fanyalgás szinte a századfordulóig fenntartotta magát, még Salamon Ferenc s Haraszti Gyula idézett tanulmányaiban is ott kísért; bár ekkorra már az is nyilvánvaló, hogy Csokonai vígeposza irodalmunk klasszikus alkotása, amely messze felülmúlja külföldi mintáit és rokonait.

A múlt század derekán Barla Szabó János a *Békaegérharc*-cal együtt Csokonai „Legáltalánosabban olvasott művei" között említette a *Dorottyá*-t (Barla Szabó János: *Csokonai Vitéz Mihály*. Kalauz. 1857. 17. sz. [okt. 24.] 258. l.); Jókainak kedves, szinte mindennapos olvasmánya volt, felesége, Laborfalvy Róza olvasta fel neki, s vonzalmának bizonyítéka, hogy a *Szép Mikhál* élén s a *Rab Ráby* fejezetei előtt a *Dorottya* „Summay"-t követő archaizáló összefoglalások találhatók (ld. Tompa József i. m. 212—214. l.).

Verselése

A vígeposz verseléséről maga Csokonai így nyilatkozott Előbeszédében: „A' mi utóljára a' Versemet illeti: ha Vitézi Epopoeát írtam volna, a' Hexameterre esett volna választásom; egy illyen populáris és csupán múlattató Eposzhoz jobbnak tartottam a' szokott kettős Strófákat." (Dor'. XXIV. l.)

S ehhez hozzátehetjük, hogy a páros rímű strófák nem is voltak még annyira szokottak a magyar verselésben: a francia úton járó Bessenyei György ugyan ezt a formát használta, de Gvadányi az *Egy falusi nótárius* epikus történetét még négyesrímű tizenkettősökben írta meg, s Orczy Lőrinc s Batsányi is gyakran élt a Gyöngyösi-strófával. Külföldi mintái viszont a páros rímű formát használták: „elfogadta tőle [Pope-tól] és Zachariától az alexandrin-formát" — írta Ferenczi (95. l.); hozzátehetjük azonban, hogy Boileau a *Lutrin*-ben — s magyar fordítója, Kováts Ferenc is — a páros rímű alexandrin-formát használta.

Mint Horváth János írta e formáról, hogy: „Dorottyával a komikus, János vitézzel, Toldival a népies eposz szentesített köntösévé válik" (MVers 222. l.); Sőtér István pedig ezt állapította meg Csokonai vígeposzának verseléséről szólva: „Ez a forma [ti. az episztoláris-reflexív hangnemben szóló, párosrímes tizenkettősök] még az epikai ábrázolást is befolyásolja a Dorottyában." (*Csokonai alkotó módszere*. Lit. 1974/3: 4. l.)

Az epikus versbe, különösen a pár- és magánbeszédekben az élet természetes nyelve hatolt be a versmondatokba; nem véletlen, hogy Horváth éppen a *Dorottya* versmondataiból idézett példákat; egyrészt arra, hogy a természetes, életszerű beszéd megbonthatja az eredeti ritmustervet: „Alakulhat [...] a beszéd nyomatékrendje úgy, hogy alig illeszthető bele a ritmusterv (4:2) időszakaszába: *Meg*eszi — *meg*ette! — *meg*van! — már *hi*ába! (Csokonai: Dorottya)" (MVers. 134. l.); másutt pedig arra idézett példát a vígeposzból,

hogy olykor elmarad a versmondatban „ritmuskényszerből" egy-egy mondatrész; az ilyen kihagyásos mondat azonban az élőbeszédnek is jellegzetessége: „Kötőszó, névmás feltűnőbb kihagyása [a versmondatban] ... »Sőt öt hét alatt is férjhez lehet menni, (annak), Akit a legények el akarnak venni« (Csokonai, Dorottya)." (I. m. 253. l.)

A *Dorottya* versmondatairól, közelebbről átíveléseiről Vargha Balázs ezt írta: „Az enjambement természetes verstechnikai eszköze volt Csokonainak. De csak illő helyen élt vele. A *Dorottyá*ban véletlenül sem ütközik meg mondathatár és sorvégződés: engedelmesen egymásba simulnak." (*Miért remekmű és mért nem az? Csokonai: A hadi oskoláról.* Új Írás. 1980/10: 22. l.) Példákat nem idéz, de azért ellenpéldák is akadnak a vígeposzban, anélkül, hogy különösebben zavarólag hatnának:

... BORDÁTS, Sziget'
Lobogója előtt ...

(145—146. sor)

Vagy:

De mit festem én azt, a' mit az Isteni
Kéz is tsak remekként akart teremteni?

(203—204. sor)

Másutt:

Melyre az áerbe magát felemelte
Éris, 's az áldozat' tüzét elpeselte.

(881—882. sor)

A komikus eposzban a rímek — a játékos, groteszk rímek — különösen jól szolgálták a nevetségességet, mint pl. az *üget* ige nyelvjárási *iget* alakjának összerímeltetése a *Sziget* névvel:

A' Katonaságot viselt BORĐÁTS, Sziget'
Lobogója előtt katonáson iget.

(145—146. sor);

s ilyen az *ORSOLYA ~ kortsoja* összerímeltetése is (243—244. sor), vagy az *ördög-pokol-nádel* s a *számlálnád el* tiszta ríme (1235—1236. sor), avagy az *úrnál ~ Journál* rímei (1791—1792. sor). Az önrímelés pedig valóságos stilisztikai eszközzé vált az öreg Gergő fontoskodó, körülményes, magát ismételgető előadásában:

E' szómra egyikhez a' kostököt tsapja;
A' másikat pedig futtába megkapja,
S úgy szúrja farába a' *nyúl-ispékelőt,*
Hogy most is keresik a' *nyúl-ispékelőt.* —

(1707—1710. sor)

A tréfás, komikus hatású *perel ma ~ selma* rímet Fazekas Mihály álnéven írt bírálata megrótta ugyan, ezt mondván: „annak a' selma szónak kedvéért kár vólt ollyan rútat mondatni Rebekával" (CsEml. 205. l.) — de a rím komikus hatása vitathatatlan (v.ö. Vargha B.: ArcV. 230. l.). A *Dorottya* sokszor sziporkázó rímei is szerencsésen járultak hozzá a vígeposz mulatságos hatásának fokozásához.

Idegen nyelvű fordításai

Csokonai komikus eposzának csak német s olasz nyelvű részfordításairól tudunk.

Német fordítását, mint láttuk, az 1807. évi bécsi *Annalen* sürgette már; az Első Könyv 1—128 sora, 1814-ben jelent meg a *Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung „Intelligenzblatt"* című mellékletében: 40. sz. okt. 318. l.

Erről Toldy Ferenc már 1828-ban megemlékezett: „Überzetzungen: aus der *Dorottya* in der wiener Lit. Zeit. Int. Blatt, 1814. Nro 40. Aus den Gedichten bei Mailáth ..." (Franz Toldy; *Blumenlese aus ungrischen Dichtern in Übersetzungen*. Pesth und Wien, 1828. 26. l.) Utalt rá Barcsa is Csokonai-bibliográfiájában (ItK. 1908. 96. l.).

Legutóbb Kunszery Gyula foglalkozott vele, *A „Dorottya" német fordítása* c. közleményében, ahol kritikailag is értékelte az ismeretlen szerzőjű fordítást: „A Csokonai-irodalomban nem találtam nyomát annak, hogy az elmúlt század elején próbálkozás történt a *Dorottya* német nyelvre való lefordítására. Pedig volt ilyen kísérlet. Ugyanott bukkantunk rá, ahol az ismert első német Himfy-versfordítások is fellelhetők; a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung »Intelligenzblatt«* című melléklete 1814. évi 40. — október havi — számának 318. lapján. A közlemény címe: *Proben aus der Dorothea von Vitéz*. Az ismeretlen, magát meg nem nevező szerző a költemény »első könyv«-ének bevezető 128 sorát fordítja le németre, mégpedig versszakokra — tizenöt stanzára — tördelve, tehát összesen 120 sorban." (FilKözl. 1967: 175. l.) Mutatóba idézte is Kunszery a fordítás 1—8. sorát, majd így értékelte a *Dorottya* első idegen nyelvű fordítását: „A szövegek összehasonlításánál legelsősorban feltűnik: a formai hűtlenség. Az még nem lenne baj, hogy a német verselésben szokatlan felező tizenkettes helyett németesen — tehát hangsúlyozással — jambizált 11—10 szótagszámú sorokat használt az ismeretlen fordító, de az eredeti folyamatosságának önkényesen stanzákra való tördelése már alapjában hamisítja meg a magyar szöveg kényelmesen hömpölygő, kissé krónikás jellegét. És ez a megoldás helyenként tartalmi pontatlanságokra is csábít. Az idézett első nyolc sorban ez még alig érezhető, mert itt véletlenül egyezik a sorszám, de a továbbiakban lépten-nyomon érezhető az erőszakoltság: a fordító a stanzás beosztás miatt az eredeti szövegét hol mesterkélten megnyújtani, hol pedig mintegy Prokrustész-ágyban összezsugorítani kényszerül. Ezt a természetesen adódó kényszert maga a fordító is érezhette, s bizonyára ezért hagyta abba mindjárt az elején a munkáját. — Mindezek

ellenére figyelemre- és említésreméltó ez a különös fordítási kísérlet, mint érdekes kuriózum, s mint a magyar költészet iránti külföldi érdeklődés egyik korai megnyilvánulása." (I. h. 176. l.)

Századunkban *Dorottya vagyis a dámák diadala [!] a farsangon* címszó alatt német nyelvű tartalmi kivonata jelent meg, utalással az 1814-i fordításra (tévesen 1914-es évszámmal), bibliográfiával: *Kindlers Literatur Lexikon.* II. Zürich, 1966. 1560—1561. l.

Olasz fordításban a Harmadik Könyv utolsó részlete, Opor hadicsele olvasható (1430—1476. sor) *Brano dell' epopea „Dorotea"* címmel, Márffy Oszkár nyersfordítása nyomán, Bruno Fattori páros rímű 14 szótagos soraiban: Oscar Márffy: *Palpiti del cuore magiaro nella sua letteratura.* (Antologia in versioni italiana.) G. B. Paravia & C. Torino—Milano—Padova—Firenze—Roma—Napoli—Catanio—Palermo, é. n. [1937] 41—42. l.

Színpadi (zenés) feldolgozásai

Már az eposzparódia idézett 1818-i német nyelvű bírálata az „Opera buffa" műfajára utalt a víghősköltményről írva; Pukánszkyné Kádár Jolán is találóan állapította meg, hogy „A *Dorottya* élettől pezsgő cselekménye nagyon alkalmas drámai feldolgozásra és készen áll a mitológiai apparátus is arra, hogy belőle tündérbohózatot alakítsanak". (*Csokonai-művek Balog István vándortársulatának műsorán.* ItK. 1960/1: 80. l.) Ennek mintegy előjeleként tekinthetjük azt az 1820-i pozsonyi színházi eseményt, amelyre Kerényi Ferenc hívta föl figyelmünket. 1820 júliusában a „nemzeti Játszó Társaság [= Kilényi Dávid társulata] Pozsonyban játszott: Julius 27-dikén, utolsó áldozatját tette nálunk ezen Társaság Thalia templomában egy új Énekes Egyveleggel [...] Szentpétery [Zsigmond] Ur Csokonai Dorottyájából a' Görgő beszédjét helyesen declamálta" (MKur. 1820. X, [aug. 4.] 78—80. l.).

Annak, hogy mégsem tündérbohózat, hanem csak háromszemélyes „kamaradarab" lett a vígeposz első feldolgozásából, anyagi és személyi — létszámbeli — okai voltak Balog István vándortársulatában. Az egyfelvonásos vígjátékban „A három személy: Dorottya kisasszony, Opor úrfi agglegény és Gergely hajdú egyszerűen elmondják és pedig Csokonai szövegével mondják el a színfalak mögé tolt történéseket." (Pukánszkyné i. m. 80. l.; v.ö. Haraszty Árpádné: *Balog István hagyatéka a Színháztörténeti Múzeumban.* Bp., 1957. Színháztört. Füz. 5.) A vígeposz eredeti tartalma ezáltal lényegesen megváltozott, s ami megmaradt belőle, az a személyek nevén (s részben egyéniségén) túl, Csokonai szövege, amelyet az átdolgozó összevegyített a maga páros rímű szövegével. „Megváltozik a szereplő személyek egymáshoz való viszonya is. Bár Dorottya itt is főkötőre sóvárgó aggszűz, Opor úrfi nem Csokonai sugárzó ifjú ideálja, hanem »agglegény« és hozományvadász. Alkalmasint nem is volt megfelelő színészük ifjú szerepekre, hisz elsősorban a fiatalok hagyták el a vergődő társulatot. Így a mű éle nem is irányul teljesen

Dorottya ellen. Ezt a változtatást az is szükségessé tette, hogy a közönség nagyobbrészt nőkből állott. A társaság darabjai közt több olyan van, mely a nőemancipációval a nők szempontjából foglalkozik.

A tartalom lényeges változáson ment át. Opor úrfi hírlapi hirdetést tesz közzé, hogy nősülni akar. Vagy vagyonos nőt szeretne elvenni, vagy teljesen igénytelen, szegény szépséget. Gergely hajdút elküldötte a postára a válaszokért. Gergely meg is érkezik velük és ezzel kapcsolatban elmondja Szentjóbi Szabó László versét az együgyű parasztról. Dorottya levélben jelzi, hogy személyesen jön háztűznézni és meg is jelenik »nagy Crinolinnal, nagy válos kalappal, Zsállal«.

Illik vagy nem illik, magam megjelentem
Ide Opor úrhoz háztűznézni jöttem
Agg gavallér mégis nagyon szerénytelen
De mind illyen ez a mai incem pincem.

Eddig Balog István betoldása. Innen kezdve Csokonai szövege következik éspedig »missz Rebeka« követi beszéde a Dorottya harmadik könyvéből:

Mért vannak oly nagyra a gavallér névvel
Ha ugy bemocskolják azt a szilva lévvel.

Ehhez kontaminálja hozzá Dorottya panaszát a második könyvből ..." (Pukánszkyné i. m. 80—81. l.)

Vagyis szinte megváltozik az eredeti helyzet: az agglegény Opor vágyódik házastársra, s a háztűznéző Dorottya feltételek nélküli megadást követel. A sovány s kiforgatott történetet Csokonai szövegei éltették (Gergely például a vígeposzbeli öreg Gergő szavaival előadta az egész „cselédházi szcéná"-t). Mindenesetre Balog István először ismerte föl a *Dorottyá*-ban rejlő színpadi lehetőségeket s a kényszerű megalkuvások közepette először vitte színre, és nem is kis sikerrel: a bemutató 1828. febr. 10-én volt a *Dorottya* történésének színhelyén, Kaposvárott (ld. Pukánszkyné i. m. 80. l.), utána pedig az adatokból úgy látszik, hogy a 60-as évek végéig játszották a múlt században (ld. uo. 82. l.). Balog István színpadi feldolgozását *Dorottya kinyai, A dámák diadala*, valamint *Dorottya* címmel játszották (ld. Pukánszkyné i. m. 79—80. l.).

Balog átdolgozásának „happy end"-es végjelenetében van egy szerzői utasítás „Itt lehet valamit dalolni" (ld. ItK. 1960: 82. l.) — ennyi volt a zenei betét a háromszereplős játékban. Pedig a vígeposz igazából zenés színpadra kívánkozott.

Szintén Kerényi Ferenc hívta föl figyelmünket arra, hogy 1834. aug. 25-én Kaposvárott Balogh János társulata adta elő *A megcsalatott házasulandók* c. vígjátékot, amelynek egyik szerepét maga az igazgató játszotta (aki csak névrokona Balog Istvánnak). A *Szigetváry* névvel jegyzett színházi tudósítás szerint „Sipos [Istók], Balog [Jankó] jól játszottak. Az utóbbi Csoko-

naiból ide alkalmazott tizenkettes strophákat mondott-el, 's tetszést nyere. Igaz ugyan, hogy a' versek mértékét hol kitoldotta, hol elmetszette; de Jankótól ez is sok volt, 's többet tőle várni éppen nem lehetett." (Honművész. 1834. szept. 28. 623. l.) A vígjáték címe, a játszás helye s a „tizenkettős strophák" alapján joggal gondolhatunk arra, hogy itt is Gergő beszéde alkalmaztatott a játékhoz a *Dorottyá*-ból.

A *János Vitéz* megzenésítője, Kacsóh Pongrác írt belőle daljátékot 1921-ben (zongorakivonatát ld. OSzK. Ms. Mus. 2638), s ezt Szegeden mutatták be, 1929-ben (ld. Sonkoly 130—131. l.).

Kárpáti Sándor egyfelvonásos operát írt belőle. (V.ö. Papp Viktor: *Zenekari esték*. II. Bp., é. n. [1942.] 197. l.; v.ö. Sonkoly i. h.)

Móricz Zsigmond egyfelvonásos adaptációját Kodály Zoltán zenésítette volna meg; kéziratát — a kotta nélkül — a PIM őrzi: M. 100/5151, 100/5152.

Cser Pál s Horváth Jenő zenés játékot („musical comedy"-t) készített a *Dorottyá*-ból, s ezt 1966 februárjában a kaposvári Csiky Gergely Színház mutatta be. (Ld. Új Tükör. 1966/9 [márc. 1.]: 18. l.)

Legújabb zenés színpadi feldolgozása: *Dorottya*. Zenés komédia két részben. Csokonai Vitéz Mihály után szabadon írta: Cziczó Attila. Zenéjét szerezte Cziczó Attila, valamint Suták Zsolt és Ignácz Attila. Táncok: Cziczó Attila és Rockenbauer Attila. — A gárdonyi Effect Színház vendégjátéka 1992. május 26-án volt a budapesti József Attila Színházban, Gregor József fővédnöksége alatt.

Két táncjáték is készült a vígeposzból: Tóth Dénes *Dorottya* c. balettjét a budapesti Operaház 1944. jún. 2-án mutatta be. A balett zenéjéből *Táncszvit* készült, öt tételben. Ezt a Székesfővárosi Zenekar Kenessey Jenő vezényletével 1942. márc. 30-án mutatta be a Magyar Művelődés Házában (ld. Sonkoly).

Sztára József 1920-ban Kalocsán írt *Dorottya*-balettja nem került bemutatásra (ld. Sonkoly).

331. Jósepha Kisasszonhoz

Kézirata

Nem maradt kézirata, bár az 1800-i Kcsj.-n a „N° 10° Fragmenták" között a 7. sorszámon szerepelt: *Josepha Neve' Napjára*. Csak az AV.-ben megjelent szövegét ismerjük.

Megjelenése

A költő az 1799 márciusában írt vers kiadására mindig is gondolt: az 1801-i Vkt.-n *Josepha* címmel szerepel, majd az 1802-i ÚK.-n a 85., *Josepha Kisasszonyhoz* címmel, s ugyanebben az évben a Mfj.-n is előfordul az „Alkalmatos-

ságra valók" s az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" között (ld. Cs/ÖM. I, 234—235. l.). Belekerült az AV. mindhárom tervezetébe is: az 1802-i AV/t_1-n így található: *„9:2. Josepha."*; az AV/t_2-n a 29. helyen *Josepha Kisasszonhoz* a címe, az AV/t_3-n a 29. *Józéfa Kisasszonyhoz* (ld. Cs/ÖM. I, 243—245. l.) Végül az AV. XXX. verseként jelent meg (240—242. l.). Ez lett minden későbbi kiadás alapja.

Keletkezése

A versnek csupán keletkezési idejét ismerjük pontosan: az AV. cím alatti fejszövegében ez olvasható: *„(Szereztetett 1799-ben Martius' 19. napj.)"*. A Kcsj.-ből pedig kiderül, hogy névnapi versül készült. A megjelölt időben Csokonai a Dunántúlon, Somogyban, Sárközy István nagybajomi udvarházában, illetve annak rokonainál, Kiskorpádon és Kisasszondon vendégeskedett. Ekkor született meg a szóban forgó vers. Ily nevű szerelméről nem tudunk a költőnek, s nehéz is volna föltételezni, hogy a Lilla-élmény és csalódás még fájó sebe után újabb komoly érzelmi kapcsolata szövődött volna Somogyban, pedig a versben ilyen óhaj hangzik el: „Essen szívem' szerelmébe", szó esik a „Kőltsön hűségre kelés"-ről, vagyis a házasságról, arról, hogy *„Josepha* enyim légyen; 's én *Josephé* legyek". Ha a költőnek valóban ily komoly lehetősége nyílt volna Somogyban, bizonyára nem marad hatástalan lírájára, vagyis bizonyosan több lírai vers is születik belőle. A másik kérdés: ha valóban személyes élményből fakadt, miért nem próbálta beiktatni — némi módosítással — szerelmes versei közé, a Lilla-ciklusba, ahogy megtette ezt pl. *A' Rózsabimbóhoz* c. versével.

A kérdésben alkalmasint Haraszti Gyula tapintott rá a lényegre, mikor ezt írta — elsőként foglalkozva a verssel — a Lilla-élményből ocsúdó költőről: „Szomorúságát az a dacos jó kedv váltja fel, mely a magyar jellemnek lényeges vonása. [...] cynicus kedvet ölt most magára, borba fojtja bánatát s még szeretni is megpróbál, a szónak mai értelmében s nem többé plátóilag." (Haraszti 148—149. l.) S ehhez fűzi a következő lapalji jegyzetet a szóban forgó versről: „Annak a Josephának szereplése, (1799. március elejéről kelt névnapi gratulátio [...] mégis tán inkább m á s n a k számára írt költemény lesz, mintsem e stadium egyik mozzanata." (149. l.) A kiemelt „m á s n a k" itt azt jelenti, hogy valaki másnak, egy gavallérnak a fölkérésére írhatta meg a verset, aki ezzel akarta megnyerni választottja, a címbeli Jósepha kisasszony szívét. Ez megmagyarázhatja még azt is, miért vette föl a verset alkalmi darabjai közé; az a tény, hogy kinyomtatta a verset, arra vall, hogy nem egészen közrendű személyekről volt szó.

Vargha Balázs bizonyára tévedett, mikor a költő valóságos szerelmi élményét kereste a költeményben, s ezt írta róla (szembeállítva az *Egy fiatal házasúlandónak habozása* c. versével, „amely iszonyatos karikatúrát rajzol egy gazdag vénségről"): „Josepha kisasszony verse valódi, datált köszöntő, nehéz volna tréfára vennünk", s idézi a vers utolsó három versszakát. (ArcV. 207. l.)

Szerintünk Haraszti járt a helyes nyomon: másvalaki fölkérésére írt alkalmi udvarló verssel van dolgunk.

Szövegkritika

A kiadások a HG.-től a M.-ig a mai helyesírás s mai köznyelvi használat szerint *kisasszony*-t írnak, (s az ÚK.-n is így fordul elő). Mi megtartjuk az AV.-beli címet, ill. címváltozatot, megjegyezve, hogy az autográf Kcsj.-n előforduló *Josepha Neve' Napjára* lehetett az eredeti.

14. A sor elején egy gondolatjellel jelölt kihagyott szó(tag) van. A HG. meghagyta így, a FK. három pontot tett a helyére, az ÖV. s Vargha Balázs további kiadásai *Ő* személyes névmást tettek az elhagyott szó(tag) helyére, s *Őfelé*-t közöltek. Aligha helyesen: e névmás elhagyásának ugyanis semmi értelme nem lett volna, s nyelvtanilag-logikailag is furcsa és szokatlan, hogy „*Őfelé* szárnyaljatok | Hogy *ott* egy szép Grátziának | Csókkal udvaroljatok". Az *ott* mutató névmás földrajzi nevet sejtet az elhagyott szóban, pl. az egyszótagú dunántúli *Pécs* nevét; így akarhatta a vers megíratója tapintatosan titokban tartani választottja lakhelyét. Mi meghagyjuk az AV. eljárását.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: fölkérésre készült udvarlóverset látunk az alkalmi költeményben; a 15—18. sorból úgy tetszik, hogy a leány névnapján szerette volna eljegyezni Jósephát imádója. A vers Somogyban íródott; így arra gondolhatunk, hogy a 14. sor elhagyott földrajzi neve esetleg a közeli *Pécs* városa volt.

4. *szellet* (rég.): szellő.
7. *Gángesi lehellések:* a „*gángesi szellők*" előfordult *A' Szélhez* c. ódájában is Csokonainak s ott ezt a lapalji jegyzetet csatolta a kifejezéshez: „Gángesi, azaz napkeleti nyájas szellők, amellyek a szent Mihály nyarát olly édessé teszik . . ." (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 691., 703. l., ahol szó van az antik forrásokra visszavezethető kifejezés számos előfordulásáról Csokonainál).
13. *Flóra:* a tavasz, a virágok istennője a római regevilágban.
38. *Nevének szenteltetett:* márc. 19, Josepha napja.
46—48. Az, hogy „*minden kikelettel*" „*Egymás'* karján" akarná megünnepelni a vers írója e napot, arra mutat ismét, hogy lánykérési, eljegyzési céllal íratta a verset valaki: az eljegyzésük évfordulóját akarta minden évben megünnepelni.

Verselése

Az udvarló vershez azt a játékos, keresztrímes 8/7-es strófát használta Csokonai, amelyet *A' Rózsabimbóhoz* versszakaiban s több más szerelmes tárgyú versében is oly szívesen s oly sikerrel alkalmazott.

332. [Hogy elmentem Gigébe...]

Kézirata

Nem maradt kézirata; első közreadója, Noszlopy Aba Tihamér, kéziratra nem is hivatkozik: föltehetőleg szájhagyomány alapján közölte, 1921-ben (Magyarság. 1921. 265. sz. nov. 25. 5. l.), mint egy évtizeddel korábban a *[Hencse, Hencse, mily szerencse...]* kezdetű verset, amelyet ezzel a megjegyzéssel adott közre: „Ezt már ugy jegyeztem föl, mások elbeszélése után, egyéb Csokonaira vonatkozó dolgokkal." (Noszlopy Tivadar: *Csokonai bucsuja Somogytól.* Budapesti Hirlap. 1911. 273. sz. nov. 17. 14. l.). Valószínűleg az itt tárgyalt verset is „mások elbeszélése után" jegyezte le.

Hitelessége

Noszlopy Aba Tihamér közölte először *Csokonai ismeretlen kézirata* c. közleményében, 1921-ben (ld. Magyarság i. h.), ahol negyedszer adta közre Csokonainak Veres Izrael somogyszobi református lelkészhez 1799. aug. 22-én intézett levelét az autográf eredetiből. Először a Vasárnapi Ujságban adta ki a levelet, 1898-ban Veres Izrael fiának, Veres Benőnek hagyatékából (VasUjs. XLV. évf. 6. sz. 91. l.), s ugyanott adta közre a *[Pata község lakosainak irott vers]* négy sorát is, amelyet a HG. is hitelesnek fogadott el Noszlopy közlése nyomán (ld. HG. 194. l.). A HG. ugyanitt utal Noszlopy 1921-i, Magyarságbeli közleményére is (ahol újból kiadta a pataiaknak írt Csokonai-verset), ezzel a jegyzettel: „Ugyancsak ő [Noszlopy] közli itt [ti. a Magyarságban] e két, szintén Csokonaiénak tartott sort is:

Hogy elmentem Gigébe,
Sírt a papné mérgébe."

(HG. II, 194. l.)

A HG. ugyan nem vette föl a sorszámozott versek közé, a tartalomjegyzékbe sem iktatta be, meghagyta az idézett jegyzetben, viszont Gulyás József az újabban előkerült Csokonai-művek hitelességéről szólva erre a versre is utalt 1926-i tanulmánykötetében azon verses és prózai darabok között, amelyekben „az azonos kifejezések döntik el a hitelesség kérdését" (Cs-tan. 37. l.). Idézi tárgyalt versünket s a benne előforduló *Gige* helynevet a *[Somogyi kázus]* címen ismert Csokonai-versből (HG. II, 246. l.).

A somogyi helységben, amely igen közel van Kaposvárhoz (Fényes Elek múlt századi adata szerint „1 1/2 óra Kaposvárhoz": *Magyarország geographiai szótára* I, Pest, 1851.) s ugyancsak Fényes szerint „szép ref. temploma" állt már akkor is, valóban megfordulhatott Csokonai, akinek ismeretesek a református lelkészekhez s parókiákhoz fűződő kapcsolatai. A rögtönzés stílusa, tartalma is egyaránt Csokonaira vall. (V. ö. Szilágyi: *Ismeretlen és elfelejtett Csokonai-szövegek s életrajzi vonatkozásaik.* ItK. 1973: 725—726. l.)

Megjelenése

Noszlopy Aba Tihamér közölte 1921-ben, a Magyarságban (i. h.), majd ennek alapján a HG. A FK.-ból, az ÖV.-ből s a MM.-ból is kimaradt (v.ö. Szilágyi i. m.); a NK. vette föl újból 1981-ben, majd a M. is.

Keletkezése

A vers keletkezéséről annyit tudunk, amennyit — bizonyára helyi szájhagyomány alapján — a kaposvári Noszlopy Tivadar megírt: „A kadarkuti papnál nagy társaságban mulatott Csokonai. A jó somogyi homoki bortól igen jó kedvük támadt s különösen a gigei ref. pap öntött fel a garatra. Mikor aztán Csokonai Kadarkutról elment Gigébe meglátogatni, a tiszteletesaszszony igen hidegen fogadta. Erről számol be Csokonai e két sorban" (Magyarság i. h.). Mindez lehet anekdotikus hozzáköltés is a közlő részéről, aki ugyanitt pl. a Veres Izraelhez szóló levél tartalmának magyarázatául is megpróbálkozott hasonlóval, de alapulhat szájhagyományon is. A Kaposvárhoz szintén közeli (Fényes szerint 2 és 1/2 órányira levő) s szintén ref. vallású Kadarkúton Csokonai valóban megfordult.

A rögtönzés keletkezési éve 1798 vagy 1799. Vargha Balázs a NK.-ban közvetlenül a Pata község lakosainak írt vers után közölte, de az 1798. év termésénél. Mi e rögtönzés esetében is valószínűbbnek tartjuk Csokonai második somogyi évét, mikor már kicsit jobban megmelegedett a megyében.

Szövegkritika

Csak Noszlopy kiadta szövegét ismerjük. A rím alapján föltehető, hogy a költő tiszántúliasan *mírgíbe* alakot használt rögtönzésében (v.ö. ItK. 1973: 726. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A gigei ref. lelkész Csokonai ottjártakor — Gaál László emlékezései szerint — az egykori debreceni diák, Szent Györgyi István volt, de segédlelkészül maga mellé vette a fiát is, ifj. Szent Györgyi Istvánt, aki nem a legszabályosabb körülmények között hagyta el a híres kollégiumot: „Szent Györgyi

István valamikor Debretzenben tanult, de egy esztendő mulva — apja el betegesedvén maga mellé a fiját segédül haza hívta, a' ki apja halála után a Gigei papságban annyival inkább meghagyatott, mert azon helységben egy Jobbágy telket is bírt. S mint illyes idővel szinte Esperességig emeltetett. — Azonba Kazy Pál Esperes halálával üressen maradt Csokonyai Prédikátorságra egy az insurrectionál tábori papként szolgált jeles ember Vásárhelyi — nevű hívatván meg — a Somogyi publicum figyelmét annyira magára vonta, hogy Szent Györgyi jónak látta az Esperestséget is ennek engedni.

Szent Györgyinek fija vólt István, ezt a Debretzeni fő Oskolából, negyedik éves diák korában, a katonákkal történt verekedés következésében el utasították. Somogyban azonban az attyja kérésére pappá tették." (CsEml. 427. l.)

Ismerve ifj. Szent Györgyi históriáját, valószínűbb, hogy vele történt a Noszlopy emlegette poharazás, s miatta sírt mérgében a papné, s nem a férje és Csokonai poharazgatása miatt. Az adatok szerint ugyanis id. Szent Györgyi nem a legjobb véleménnyel volt Csokonairól; az érdekes csak az, hogy éppen a debreceni kollégiumból eltanácsolt fia értesüléseire hivatkozott, mikor Csokonai csurgói tanárrá tétele az esperesi és kurátori gyűlésen szóba került: „Sz[ent] Györgyi a Gyűlésnek ekkori Esperessi Elnöke úgy vélekedett hogy az nem tanítónak való mert a' mint hallotta Debretzenben tanúló fijától Istvántól a Poéták tanítását is le vették róla, bizonyossan azért mert nem vólt alkalmatos tanítónak" (CsEml. 430. l.).

Csire István viszont kiadta id. Szent Györgyi István egy levelét, amelyben az többek között ezt írta: „Mi lesz az oskolánkból! [...] Én tegnap Csokonait megpróbáltam, de semmi képpen rá nem beszélhettem, holott elébb maga nagyon kérte..." (Csire István: *Vázlatok Csurgó multjából.* Csurgó, 1907. 132. l. V.ö. CsEml. 621. l.)

Mindenesetre ezek az adatok is megerősítik, hogy Csokonai kapcsolatban volt a gigei parókiával, amelynek idősebb s ifjabb lelkésze egyaránt a debreceni kollégiumban tanult, sőt az ifj. Szent Györgyi István félig-meddig sorstársa is volt a költőnek. Mindez is hitelesíti, hogy a kis rögtönzés valóban Csokonai szellemi forgácsa.

Verselése

A költő által kedvelt 4 + 3 osztású hét szótagos sorokban készült. A második rímszó valószínűleg tiszántúlias, fonetikus ejtéséről ld. ItK. 1973: 726. l.

333. Paraszt Dal

Kézirata

Saját kezű tisztázata, a költő némi egyidejű s utólagos javításával egy missilis levél papírján: KK. III, 94ab (K_1). A Kcsj. említi egy másik, nem autográf tisztázatát is a *„N° 7° Csurgói Purizálás"* kötegében: „23. *A' Vityilló.*" A cenzor által kifogásolt részek autográf megoldási kísérletei: K 679/II, 9a (K_2).

Énekelt volta folytán több közel egykorú másolata keletkezett: OSzK. Oct. Hung. 1137: 59a; DebrEKvt. Ms 160 (Sz. Mihály: Holmik és nóták. 1823.): 362—363. l.; Thorma János Múzeum Adattára. Kiskunhalas. 3667. 39—41. l.; Prága EKvt. XXII. C 41. č 23 (Vári Szabó Sámuel-ék.): Nota CXIX. 82—84. l. Mf. MTAK 132/IV.

Folklorizálódott töredékes változatai: DériM. 214: 27a; DebrEKvt. Ms. 167: 150. l. Kilenc vsz.-os változata: MTAK. RUI 8r. 124: 79—80. l.

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől szerepelt; az ÚK.-n: „75. *A' Vityillo.* Paraszt Dall. Pastor." A Mfj.-n is ez a címe: „7: 23. ⟨*A' Vityilló.*⟩."

Az ÓD/t-n tűnik föl végleges címével, az Első Könyvben: „14. *Paraszt Dall.*" Így is jelent meg az Első Könyv X. darabjaként, *Paraszt Dal* címmel (32—34. l.), de a cenzúra miatt egy szó törlésével.

A későbbi kiadások (Toldy—M.) ezen alapulnak, a cenzúra törlését már a PM. pótolta, de önkényesen: „Márton a váradi kiadás hézagait kipótolta a kéziratból, de a 7. vszakban önkényesen változtatott; t. i. nála a második és negyedik verspár így áll: Kimentlek én vagy megenged A mostohád; és: s majd őtet Hozzám veszem. A lipcsei kiadás [= Kföldy Sz. F.] is ennek a változatnak adott elsőséget" (Toldy 938. h.). 1839-ben megjelent a *Komáromi Kalendáriom*-ban, a szerző neve nélkül, a „Népdalok" sorában.

Keletkezése

A kéziratleltárak („Csurgói Purizáltatás") s a címjegyzékek — az 1800 körüli Kcsj., a Mfj. s az ÓD/t. — is egybehangzóan bizonyítják, hogy a Dunántúlon keletkezhetett. Megerősítheti ezt a költő jó barátjának, a nagybajomi Horváth Ádámnak *Sári rózsám...* kezdetű népdalutánzata, amely mintául szolgálhatott Csokonai népdalához — „parasztdalához", amint a tárgyi magyarázatokban bővebben szólunk róla. Ugyancsak a somogyi keletkezés mellett szól egykori címe, a *Somogyi Nóta,* valamint dunántúli tájszavai.

A HG. 1799-re tette keletkezését (ld. III, 496. l.), Vargha Balázs kiadásai szintén, az év derekára. Mi is elfogadjuk ezt, bár lehetségesnek tartjuk azt is, hogy már 1798-ban elkészült.

Szövegkritika

A K_1 nem pontosan egyezik meg az ÓD. szövegével: a legszembetűnőbb eltérés, hogy a vsz.-ok refrénje, amelyről a vers eredeti *A' Vityilló* címét is kapta, innen elmaradt. A címváltozás oka lehetett az irodalmi nyelvben nem nagyon járatos szón túl (bár a vers szövegében is előfordul) a kissé homályos tartalmú refrén elhagyása is.

A refrénre már Toldy utalt, megjegyezve, hogy „Cs. kéziratában az 1. és 2. vszak után refrainként áll:

Vityilló, nádból kötött Gugyilló,
Vityilló, vityilló!
Egyen meg a fejilló."

(938. h.) Megjegyzendő, hogy a refrén, amelyet Toldy betűhíven idézett, csak az 1. vsz. után olvasható teljes szövegével, a 2. vsz. végén csak a *Vityilló* szó található, a többi vsz. végéről pedig ez is hiányzik, bár a költő nyilván minden vsz. végére oda szánta. Toldyhoz hasonlóan utalt rá a HG. is lapalji jegyzetében, s közölte is a refrént (I, 387. l.). Vargha Balázs kiadásai a MM.-tól [ ]-ben közölték a refrént az 1. vsz. után, a többi vsz. végén pedig *[Vityilló ...]* utalás található kiadásaiban.

Mivel Csokonai nyilván saját elhatározásából — nyelvi, esztétikai okokból — hagyta el (v.ö. Szilágyi F.: *„Egyen meg a fejilló!"* Adalék Csokonai népiességéhez. MNy. 1954: 387—396. l.), mi sem közöljük, csupán itt a jegyzetekben, minthogy kiadásunk alapja az ÓD.

Megjegyzendő azonban, hogy az ÓD. nem Csokonai eredeti sortördelési terve szerint közölte a költeményt, hanem a K_1 szerint, ahol — helyszűke miatt — a költő két-két sort írt egy sorba, bár az új sorkezdeteket a nagybetűs kezdéssel jelezte. (V. ö. Szilágyi: CsMűv. 608. l.)

Toldy már az eredetileg eltervezett sortördeléssel közölte (384—386. h.), s utána a későbbi kiadások, köztük mi is.

A K_1 eltérése az ÓD.-hoz képest:

1. K_1: *Ama ⟨setét⟩ fejér*
2., 5. K_1: Kp. n.
6. K_1: *Irtóztató,*
7. K_1: Kp. n.
8. K_1: ***Szép Kató*** E sor után refrénként (NB. itt még nincs törölve):
Vityilló, Nádból kötött Gugyilló
Vityilló Vityilló Egyen meg a' fejilló.
9. K_1: *Hiszen* ***be'*** *estve*
12. K_1: *Nyár levél.*
14. K_1: *nyár levél*
15. K_1: *érted*

16. K_1: *levél?*
ÓD.: *levél.* A K_1 szerint em. E sor után a K_1-ben *Vityilló.* szó utal a refrénre.
17. K_1: *ki* Utólag beszúrva A *sem* jav. e. *nem* ⟨*is*⟩
18. K_1: Kp. n.
20. K_1: *Vén* jav. e.: *vén Mostoha.*
21. K_1: *Miolta* Jav. e.: *Mikor* ⟨*piross*⟩ Az áth. szó fölé írva: *szép*
22. K_1: *Violám* Kp. n.
23. K_1: *Ott benn*
24. K_1: *Megtsókolám.*
ÓD.: — — — — A K szerint pótoltuk.
25. K_1: *Tod*
26. K_1: *Tsak a' pipát* — — — Nincs kiemelve a sor.
29. K_1: *El nem hivé eb a' feje*
30. K_1: Kp. n.
31. K_1: *Kikergetett, 's le lúgozá*
33. K_1: *Azolta* ⟨*kerted lesni*⟩ Az áth. rész fölé írva: *erre jönni*
34—36. K_1: Kp. n.
38. K_1: Kp. n.
41. K_1: *füstől a'* Kp. n.
ÓD.: *füstöl A'* A K_1 szerint em.
42. K_1: *Kéményetek,*
44. K_1: Kp. n.
45. K_1: *Héj-héj!*
46. K_1: *szívembe*
47. K_1: *Héj, héj azért sohajtok*
ÓD.: *sóhajtok* A K_1 s Csokonai általános gyakorlata szerint em., ahogy már az ÖV. is.
51. K_1: *Kimentlek én, vagy meg reped*
ÓD.: *Ki-mentlek* em.
52. K_1: *Anyád*
53. K_1: Kp. n.
56. K_1: *Belé vetem.*
57—58. K_1: Kp. n.
59—60. K_2: — — — — — — *Kedves Katám,*
— — — — *tsak meg sem is czirolgatám.*
Áthidaló megoldásnak készült a cenzor kifogása miatt. (v.ö. Szilágyi F.: CsMűv. 609. l.)
60. K_1: *Tsókolhatom.*
ÓD.: — — — — A K_1 szerint pótoltuk.
61. K_1: *vagyok, de* ⟨*bár*⟩ *tsak*
62. K_1: Kp. n.
63. K_1: *nesze:*
64. K_1: *Gatyába*

61—64. K_2: *Szegény legény vagyok; ⟨fel már ne⟩ fogadj*, Az áth. rész fölé írva: *de tsak szépen*
Ihon van a' ⟨szűröm⟩ Az áth. szó fölé írva: *varrt* [?] *ködmönöm, Egy ingbe hagyj.*
A javításra föltehetően a cenzor által kifogásolt *Gatya* szó miatt került sor. (V.ö. Szilágyi: CsMűv. 609. l.)
66. K_1: *Az Éjjel* Kp. n.
67. K_1: *Még is*
70. K_1: Kp. n.
71. K_1: *Rózsám*
72. K_1: *Jóéjtszakát!*

A DebrEKvt. idézett kéziratos kötetében a 41. sorral kezdődő 5 vsz. található, a szerző neve nélkül, némi szövegeltéréssel:

Hé meg az én szivemben is nagy tűz vagyon
É p p e n n azért sohajtok én i g e n nagyon
(DebrEKvt. Ms. 167: 150. l.)

A DériM. hivatkozott kéziratában ugyane vsz. folklorizálódott változata található, *Más* címmel:

Füstöl galambom füstöl a' kéményetek,
Mert tán bizony nagyon alá tüzeltetek,
Héj még az én szivemben is nagy tűz vagyon;
R ó ' s á m a z é r t s z e r e t l e k é n o l l y a n n a g y o n.
(DériM. 214: 27a)

A vers szövegtörténetéhez tartozik, hogy a Kazinczy és Kölcsey által egyaránt nagyra tartott *Paraszt Dal* szövegét a széphalmi író 1829-ben némileg átdolgozva tette közzé a Muzárionban. Mivel a versről feltűnően jó véleménnyel volt, érthető, hogy változtatásai nem jelentékenyek (v.ö. Szilágyi: *Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége.* Nyr. 1974: 34. l.).

5. Muz.: *Oh mert az a*
13. Muz.: *szép Kató.*
31. Muz.: *Elkergetett*
37. Muz.: *nyögök, k e d v e s Kató,*
45. Muz.: *szívemben*
63—64. Muz.: *Ihol a' szűröm, vedd, nesze,*
E g y i n g b e ' hagyj.

Kazinczy 1809-ben még csak gyanakvását fejezte ki az általa különben nagyra becsült vers esetleges idegen mintája iránt: „Csokonai az említett dalt *[Reggeli ének a rózsához]* egészen Gesznerből vette [...]. Hát ezt honnan vette Csokonai *Paraszt dal* (egy róna bé, Lelkem Kató etc.) és a' *Farsangfarki dal*: (Szent Pallér)? Nagyon lekötelez Uram Öcsém ezekkel." (Kazinczy — Szemere Pálnak, KazLev. VII, 105. l.)

1817-ben, nevezetes Csokonai-bírálatában már Kölcsey azt írta, hogy „a' paraszt dal mástól vétetetett" (TudGy. 1817/III, 114. l.), 1829-ben pedig Kazinczy is úgy nyilatkozott a dalról Guzmics Izidornak, hogy a *Bakhushoz* c. verssel („Evan—Evoe") „német dalok után" készült (ld. KazLev. XXI, 55. l.).

A föltételezett német mintát azonban mindmáig nem sikerült senkinek kimutatni. Baróti Lajos ezt állapította meg: „Kölcsey azt írja, hogy a Parasztdal is mástól vétetett; nyilvánvaló dolog, hogy a Tulipánt, Szívem titkon s Nyugodalmam tolvajnéja címűek sem eredetiek, de hogy honnan vétettek, annak nem juthattam nyomára." (Figy. XXI [1886], 232. l.) Csetri Lajos pedig ezt írta: „Az egészben az az érdekes, hogy *Kazinczy* és köre (már *Kölcsey* is, recenziójában) a *Parasztdal*-t érzi német minta után készültnek, pedig ezt a mintát a legszorgalmasabb pozitivista hatáskutatásnak sem sikerült megtalálnia." (Csetri Lajos: *Csokonai: Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz.* Ttáj. 1973/11: 47. l.)

Magam úgy láttam, hogy Kölcsey megjegyzése, hogy „mástól vétetett", nem azt jelenti, hogy idegen nyelvű költő nyomán keletkezett, hanem jelentheti azt is, hogy pl. Horváth Ádám *Sári rózsám* kezdetű „Paraszt-dal"-a nyomán, amely az utóbbi alcímmel a HelVir.-ban jelent meg, 1791-ben (65—67. l.), s Csokonainak jól kellett ismernie, már csak Horváth Ádámhoz fűződő barátsága miatt is (v.ö. Szilágyi F.: MNy. 1954: 393—394., CsMűv. 611. l.). Valószínű azonban, hogy Kölcsey is, akárcsak Kazinczy, német mintára gondolt.

Mivel pedig ilyen mintát nem sikerült kimutatni, igazolódhat föltevésünk, hogy Csokonai legfőbb ihletője, ösztönző példája Horváth Ádám említett „népdal-utánköltése" volt, s ahogy Horváth egy valóságos népdal magja köré formálta a maga „Paraszt-dalát", úgy Csokonai is a népi eredetű — utóbb elhagyott — refrén köré — fölé — építette a maga *Paraszt Dal*-át.

Kétségtelen, hogy költői, irodalmi ízlése alakulására különösen a népdalkincs felé fordulásában hatással volt rá a nagy népdalgyűjtő Horváth Ádám. Ez a hatás érvényesült bizonyos formában a *Parasztdal* keletkezésében is. Magát a *Parasztdal* címet is valószínűleg Horváth Ádám említett verse alapján választotta.

Ferenczi is így vélekedett 1907-ben: „Itt [Csurgón] írta *Parasztdalát* Horváth Ádám Pásztor éneke hatása alatt" (104. l.); a *Pásztor ének (A gyanúba esett szerelmes)* pedig nem más, mint Horváth Ádám fentebb idézett *Sári*

rózsám! kezdetű dala (ld. ÖÉ. 199, 200., 906. l.). Csokonai verse azonban nemcsak a címével emlékeztet Horváth Ádám versére: ennél szorosabb a két vers kapcsolata. Már Horváth János rámutatott a szóban forgó versek tárgybeli hasonlatosságára. Horváth Ádám verséről ezt írta: „Úgy kezdődik ugyan mintha igazi élményi dal akarna lenni a népiek módjára (»Sári rózsám, hová mégy? Állj meg csak egy szóra«), de nyomban elbeszélő, közlő modorra fordul át (»De keservesen néztem szerdán az ajtóra«), olyan formán, mint Csokonai Parasztdala. Tárgyuk is egyezik: ez a daloló is leány anyját szidja, amiért megzavarta szerelmeskedésüket: hangja éppúgy eldurvul, mint Csokonaié, s mindkettő a Faludi-féle »Aglant«-tal is tartja a kapcsolatot." (Ir Nép. 86. l.) Csakugyan, tárgyban, stílusban, fordulatokban meglepő a hasonlatosság. Ez azonban magában még nem visz közelebb a kérdés megoldásához. Az az elgondolkoztató, amit Horváth Ádám „Paraszt-dal"-ának keletkezéséről és céméről tudunk. Keletkezésére vonatkozóan a következőket írta Kazinczynak: „*Sári Rózsámat* kérsz tőlem, írtam, a mit írtam, de nem tudom, nem tudok e hozzá: vagy a' Dajmon hibázik, nem sül ugy, a' mint akarom: a' minap egy árnyékos fa alatt az ország úthoz közel ledülék pipázgatva, 's ott mene el egy gyerkőcze és egy dallot éneklett, reá halgattam, 's a' közepiből egy poltra árát meg kaptam. *Kitsiny tsizmám, nagy a' sarkam,* Édes szivem! segélj rajtam, Van szeretőm de mihaszna, Én szeretem Ő nem szeret. — Irigylettem neki, hogy bártsak én tudnék ollyat írni. — Csak ugyan addig is mig szebb geniusom érkezik ezt probáltam." (KazLev. I, 355. l.) A *Holmi*-ban is népi mintát említ: „egy kedves Barátom már jó minap egy Levelében, egy fél sor éneket kezdett írni *Sári Rósám! hová mégy?* kérvén, hogy ezt pótoljam ki, 's abból kerekedett ez a' pásztor Ének . . ." (Holmi II, 314. l.) Ezért nevezi a *Heliconi Virágok*-ban *Paraszt-dal*-nak.

Tehát eredeti népdal, illetőleg népdalok adtak indítást Horváth versének: a kezdő félsor maga is eredeti népi szerzemény: ez magyarázza a *Paraszt-dal* megjelölést is.

Ezeknek az adatoknak alapján a következő föltevést engedhetjük meg: Csokonai előtt a maga *Parasztdal*-ának megírásakor Horváth Ádámnak a *Heliconi Virágok*-ban közzétett *Sári rózsám* című verse lebegett példaképpen. Horváth *Paraszt-dal*-ának keletkezési történetét is jól ismerhette költőtársa közvetlen előadásából; s ő maga is — föltevésünk szerint — hasonló úton akart járni a maga *Parasztdal*-ának megalkotásában: eredeti népi szövegre akarta versét felépíteni. (V.ö. Szilágyi: CsMűv. 604—605. l.)

Jellemző, hogy Debreczeni P. Dániel 1805-i debreceni kéziratos kötetében a *45. Nota* Horváth Ádám említett verse (de *Sári* neve kihagyva, — — lel pótolva), *Cs. V. M.* névbetűkkel fordul elő. (Ld. DPD. 106. l., v.ö. Szilágyi i. m. 610. l.) Horváth versének — dalának — ihlető hatására különben mások is fölfigyeltek; Kovács Gyula ezt írta 1861-ben: „Minő szépség van azon dalban »Ama fehér nyárfák alatt« sat., melyet bár Horváth »Sári rózsám hová mégy« dala után dolgozott, mindazáltal kezében teljesen átalakult." (Kovács: *Csokonai kora.* CsAlb. 55. l.) Ferenczi szintén Horváth hatására utalt (104. l.).

Csokonai egyik olyan verse, amelynek — Kazinczy és Kölcsey dicsérő véleménye folytán — „fogadtatásá"-ról is beszélhetünk.

A jól sikerült helyzetdalról Szemere Pál elismerőn írta 1816-ban Kazinczynak: „Csokonaira talán a' non omnis fert omnia tellus ideáját lehetne használni. Nem minden lehet Virág 's Berzsenyi az ódákban, Kazinczy az epigrammokban, Dayka a' dalokban, de a' Csikóbőrös Kulacs, Evoé, a' Vityilló szép Katója, 's a' farsangi dal, méltók hogy megkoszorúztassanak, osztán a' Csokonai imádóji is tudnák végtére mit kell Cs.-ban becsülni." (KazLev. XIII, 503. l.)

A következő évben jelent meg Kölcsey nevezetes Csokonai-bírálata, amelyben elismerőn szólt a helyzetdalról: „lehetetlen azon genialis szökdellést benne el nem ismerni, melly a' való vocatiónak bélyegét hordozza [a Csikóbőrös kulacs, Szegény Zsuzsi, Farsangi búcsú] és mindenek felett az a' nagy szépségű paraszt dal [...] ezek legtöbb Originalitást is bizonyítanak, mert ámbár ezek közt is, kivált a' paraszt dal, mástól vétetett, de még is mindeniket inkább övének lehet tartani, mint azon sok szerelmes dalokat, mellyeknek originálajaikat, Bürgerben, az Eschenburg gyűjteményében, az 1804-diki Bécsi Almanakban stb. minden feltalálhatja." (TudGy. 1817. III, 114. l.)

Kazinczy nem sokkal később, ugyanez év júniusában hasonló elismeréssel írta a versről Kölcseynek: „A' hol még nem virágzik a' Mesterség, ott gipsz öntvény kell; láttuk mire mentek azok, a' kik Originálokat adának. Én mind Virágot, mind Berzsenyit tisztelem, azt tudja Uram Öcsém; de eggyetlen eggy darabjok sincs, a' mit szeretnék ha én írtam volna. Igen a' Dayka 3 vagy 4 dalát, igen a' Kis Hajós énekét 's Hymenaeumát (ha ez Rádaiban volna), igen a' Csokonai Paraszt dalát." (KazLev. XV, 242. l.)

Szentmiklósy Alajos — Kazinczyval szemben — a másik népies Csokonai-verset, a Csikóbőrös kulacshoz írt *Szerelemdal*-t többre becsülte: „Abban mindazáltal nem egyezhetem Uram Bátyámmal, hogy a' Parasztdal szebb a' kulacshoz irottnál. Melly eredetiség, melly nemzeti cheracter vagyon ez utóbbiban! az a' vidám kedv, szeszély, buzogás szinte a' szilajkodásig csapongó dévajsággal kellemes természeti egybeolvadásban; 's az az utolérhetetlen könnyű, nem keresett populáris hang egyenesen a' magyar ajakról lekapva, melly Csokonainak annyira sajátja, milly kifejezhetetlen kedvességet, 's interesszét adnak ezen a' maga nemében egyetlen darabnak; azonban a' *zsena* 's *kutya* kedvetlen szavakat belőle kihagyandóknak vélném." (KazLev. XX, 244. l.)

Kazinczy védelmébe vette a *Paraszt Dal*-t Szentmiklóssyval szemben 1829-ben, de még ugyanabban az évben át is írta s kiadta a Muzárionban. Guzmics Izidornak ezt írta a versről 1829-ben: „Szent-Miklóssy nem bántásnak veszi a mit én itt Csokonayval tevék, hanem baráti szolgálatnak, [...] hogy törlöttem, igazítottam [...]. Abban tér el az én ítéletemtől, hogy míg én minden dolgozásai közt azt a lelkes pórdalt tartom legszerencsésebbnek, melly e szókon kezdődik: *Ama' setét nyárfák alatt,* — ő a *Csikóbőrös kulacsot.* — [...]

Szent Miklóssynak igaza van; és a mit a darab magasztalására mond, azt én azzal toldom ki, hogy itt még a dalon végig vitt idea is sajátja Csokonaynak, nem úgy mint az említett pórdalban és az Evan-Evoe-ban, mellyek német dalok után készültek [...] De a Csikóbőrös magát már csaknem elúnatja; a mi kedves dalnokunk abban el nem rejtheté, hogy virtuoszitása bebizonyítására kénytelen vala maga magát ingerleni; a Nyárfást el nem unjuk, noha csak nem olly hosszu mint a Csikóbőrös. Miért? Én ugy hiszem, egyszersmind azért is, mert szerelmest látni kedvesb, még a Terniersek [= Teniers Sz. F.] és Ostádék táblájin is, mint kancsóskodót, A Nyárfásban érzett érzés hangzik: a Csikóbőrösben szerepeskedő, 's a tréfa itt hideg." (KazLev. XXI, 55. l.)

A Muzárionban pedig hat Csokonai-átdolgozása végén azt mondja, hogy „E' nagyszépségű, mások után dolgozott dalok közt a' koronát a' *Parasztdal* érdemli, még inkább mint a' Csokonay által önmagából merített *Csikóbőrös Kulacs*." (Muz. 1829: 73. l.) A következő évben pedig így vélekedett a versről Dessewffy Józsefnek: Csokonai „pórdalait az az a' pórnép' ízlésében írt, nem pedig pórnépnek írt dalait, magasztaltam, csudáltam, irígylettem; Csokonait e' pályán utólérhetetlennek hirdettem. [...]

De én Csokonay ellen Epigrammát is írtam, még pedig élest..." (KazLev. XXI, 269. l.)

Haraszti Gyula elismerte Horváth Ádám példaadó, ösztönző szerepét Csokonai népies dalainak írásában, de igazságtalan, mikor Horváth „ügyetlen másolásai"-ról beszél: „Legnagyobb érdeme Horváthnak kétségkívül az volt, hogy a mire Csokonai Bürgerben külföldi mintát talált, arra magyaros útmutatást tudott neki adni. Horváth hatása alatt maga Csokonai is népköltemények, szám szerint nyolc száznyit, kezdett gyűjtögetni [...] Most Horváth ügyetlen másolásain kisérli meg erejét s megalkotja a mult század legremekebb költői termékét, a Kazinczytól is »csudált, irigyelt, lelkes Paraszt dalt.«" (201. l.)

A tanulmányok többsége is a *Paraszt Dal* népiessége körül forog, minthogy forrását, állítólagos német mintáját nem lehetett igazolni.

Császár Elemér a *Szegény Zsuzsi*-val s a *Szerelemdal*-lal együtt tárgyalva azt írta róluk, hogy „nem igazi dal egyik sem", habár „egészen népi érzésvilágban fogantak. [...] A helyzet is, a melyben Csokonai alakjait beállítja, annyira magyar és népies, hogy mindegyik verse igazi genreképpé válik." (*Csokonai*. BpSz. 1909. 137. k. 249. l.)

Babits Mihály a magyar nemzeti költészetet bemutató antológiába illő darabnak tartotta: „A jövendő antológia szerkesztője gondolni fog talán ezekre is: Parasztdal, A Békekötéskor, a Lappon Éneke (a Lélek Halhatatlanságából)." (Nyugat. 1923: I, 395. l.)

Gulyás József arra idézte példának a verset, hogy „Csokonai [...] ismerte a népet, a nép beszédmódját (a parasztot parasztosan [...] beszéltetve)". (*Népi és folklorisztikus elemek Csokonai műveiben*. Ethn. 1924: 156. l.)

Oláh Gábor is a legmagasabbra állította a mércét, mikor ezt írta a versről: „A *Parasztdal* oly tiszta, friss, népies szólamokból szövött vers, hogy Petőfi legjobb genre-képeivel állja a versenyt" (Csok. 23. l.), s úgy vélte, hogy ötletet adott Petőfinek is a *Befordultam a konyhára* megírásához (uo. 24. l.). Hasonlóan írt róla később Kiss Tamás is: „A *Parasztdal*ban már a népköltészet emelkedik irodalmi szintre: az a népies helyzetdal születik meg benne, amelynek hatása Petőfi helyzetdalaira szövegszerűen kimutatható *(Befordultam a konyhára)*." (*Csokonai két évszázada*. It. 1973/4: 811. l.)

Horváth János azt állapította meg, hogy „*Parasztdala* csak mint genrealakítás minősíthető népinek, hiszen még versalakja sem magyar (jámbus!)" (IrNép. 81—82. l.), s hasonlóan nyilatkozott később is (Csok. 51. l.), ahol a vers vénasszony-korholását a *Dorottya, A' Dorottya' Kínjai* s a *Karnyóné* rokon témáival vonta párhuzamba (58—59. l.).

Waldapfel József a „jambikus"-nak tartott verselés oldaláról közelítve a tárgyhoz, a helyzetdal versbeli, verstani népiességét is igazolni próbálta: „A Parasztdalt jambikus versnek szokták tekinteni, pedig tulajdonképpen ugyanaz a tizenkettes a formája, mint például Petőfi »Gyors a madár, gyors a szélvész, gyors a villám« kezdetű daláé, csakhogy többé-kevésbé szabatos lejtéssel. Csokonai nem idegen formát játszatott át ütemessé, hanem az ütemes magyar vers ritmusát próbálta szebbé, tökéletesebbé tenni szabatos lejtés bevitelével. Azért nincs is semmi idegenszerű a Parasztdal hangzásában. Egyes strófáinak hangütése, szerkezete is már egészen a Petőfi népiességét előlegezi." (MFelv. 292. l.)

Julow így jellemezte a verset: „*Parasztdal*ában, nem hiába tetszett annyira Kazinczynak, Kölcseynek, a népies helyzetdalt (éppúgy mint a *Siralom* című-ben) szentimentális érzelmekkel, stílusfordulatokkal szövi át. Néhány nyersebb kifejezéstől eltekintve, ugyanazt teszi jóval korábban és sikeresebben, mint Kölcsey a népdal »tónjának találgatása« közben. A népköltészet irodalommá emelésének szándékára mutat az is, hogy a vers népi formáját jambizálja." (MIrT. III, 241. l.).

1 kk.: Maday a verskezdés „drámaiság"-áról ezt írta: „Drámainak mondható költőnknek az az eljárása is, hogy lyrai darabjaiban valósággal kerüli az ünnepélyes felkészülést, nekifohászkodást; ahelyett olvasóját — in medias res ragadva — kész helyzet vagy kép elé állítja s úgy érezzük, mintha a költemény elhallgatott előzmények folytatása lenne. Igy élénkül Csokonai verse nem egyszer — jelenetté.

Álljon itt e sajátság megvilágítására a példák tömegéből néhány vers kezdő sora: [...] *Ama* fehér nyárfák alatt | A part felé." (27—28. l.).

4. *róna* (táj.): rétségi, szigetek közti átjáró, út, ill. 'síkvíz'. Klenner ezt írta e szóval kapcsolatban: „Csokonai legbájosabb verseiben rendesen növényekről, virágokról, sőt rónáról is szó esik." (33. l.)

Csakhogy ez a *róna* nem Petőfi 'puszta' jelentésű szava, hanem tiszántúli tájszó; v.ö. Mészöly Gedeon: *Csokonai „róna" szava* (Nyr. 1951: 254—256. l.); Veres Péter: *Csokonai „róná"-jához.* (Uo. 1952: 73—75. l.).

25. *T'od* (nép.): Tudod.

28. *szipa* (táj.): szipirtyó, csúnya vénasszony.

35. *pemete* (nép.): kemence kikotrására való seprő.

36. *puruttya* (táj.): csúf, utálatos. (Az utóbbi két tájszóhoz v.ö. V. Szendrey: 145. l.)

Verselése

Jambusi lejtésére korán fölfigyeltek, de arra is, hogy nem tisztán jambusi. Erdélyi János 1855-ben ezt írta róla: „A háromtagú lábak elmaradtával is még folyvást egykedvűleg lejtett vagy szökött a magyar szó, és lett a sor első szótagának elhagyásából vagy elmetszéséből a trochaikus jambikussá; ez amazzá; s ennyi volt az énekelhetőség minden alapja. Gyakran megtörtént, hogy a gondolat nem ütött ki jól lejti vagy szökő menetben, s a költő, ha kissé lelkiismeretes volt a mértékre, mint Csokonai, ki a híressé vált *Parasztdal*t (Ama fehér nyárfák alatt stb.) is lehetőleg jó jambusokba önté, lemonda inkább a dalról és egy-két falusi kifejezéssel csinált belőle népdalt, vagy legjobb esetben elveté a mérték szigorát, úgyhogy rend és sor nélkül váltakozott egymásután lejti és szökő láb; mire a műítész igen könnyen ráütheté a formai tisztátalanság bélyegét, de azért a magyar zenei hallás igen örömest figyelmezett." (*Egy századvég a magyar irodalomból. Erdélyi János válogatott művei.* Bp., 1961. 276. l.).

Arany a magyaros, háromütemű sor példájaként idézte: „Harmadik eset [a négy szótagú ütemek sorkombinációjára], midőn 3 ily ütem vétetik egy sornak: egyenlő hosszúságú az alexandrinnal, de más felosztás, mint: Ama fehér / nyárfák alatt / a part felé. *(Csokonai)* Áldjon meg a / mindeneknek / Alkotója. *(Népdal)*" (*A magyar nemzeti versirodalomról.* Arany János összes prózai művei. Bp., é. n. [1938.] 32. l.)

Elek foglalkozott részletesen verstanilag a költeménnyel; a háromütemű tizenkettősökről írva szólt „a Parasztdal sajátos formájá"-ról: „A Parasztdal hatos jambusokban van írva, de amellett végigvonul rajta a háromütemű 12-ős ritmusképe is. Jellemző e jelenség a kor tisztázatlan fogalmaira és forrongó törekvéseire, de a költő irodalmi jellemének paradox vonásaira is, amennyiben eredetien népies invencióját a németes jambus csiszolt irodalmi formájába önti, miközben rokokó játékossággal magyarosan ütemezi is sorait, mi által a kettős forma Janus-arcát kölcsönzi a versnek. S e bűvös játékot oly megvesztegető ügyességgel viszi véghez, mely a legnagyobbfokú elismerésre készteti az esztétikust a versművész Csokonaival szemben." (40. l.). A továbbiakban a szólt a „vegyesritmusú" *Paraszt dal* „pongyola jambusai"-ról, amelyek dacára a „lábtörvény" (vagyis az, hogy a jambusi sornak utolsó,

illetőleg második lábának jambusnak kell lennie) szigorúan érvényesül a versben: „[a Parasztdal] igen gyönge jambusai dacára (hiszen az ütemezhetőségre is ügyelt a költő) egy kivételével mindegyikében alkalmazkodik a [...] láb-törvényhez" (57., és 104. l.). Érdekes az is, amit a hatodik vsz. népdalszerű verskezdő képéről ír: „Csokonai a magyar népdal verskezdő képét, melyhez asszociálódik az érzelem, igen gyakran valamely középső strófa elejére teszi, s ezzel mintegy friss nekilendülést ad a versnek. Így a Parasztdal 6. szakaszában is..." (93. l.); ugyanerről írja még, hogy „ugyanitt találjuk meg a legszembeötlőbben a népies ízű gondolat-párhuzamot is" (100. l.).

Horváth János is utalt rá, hogy Arany Vörösmarty trochaizált *Fóti-dal*-át s Csokonai „jámbikus sorá"-t (a *Parasztdal*-ból) ütemes népdalsorral állította párhuzamba (ld. Horváth János: MVers. 124. l.).

V. Szendrei Júlia szerint „Formáló keze a nyugati metrum és a magyar ütem között nagyon finom összjátékot teremtett. Megjambusozott *Parasztdala* rá a klasszikus példa, hogy a nemzeti ütemes-rímes forma versében időmértékesen is ritmizálható ..." (78—79. l.).

A verstani elemzők nem szóltak a refrénről, amelyet a költő az ÓD.-ból elhagyott. Ez a — véleményünk szerint — népi eredetű „mondóka" (v.ö. MNy. 1954: 387 kk.), amely a vers ihletője lehetett, természetesen tisztán magyaros ütemű:

Vityilló / nádból kötött / gugyilló
Vityilló / Vityilló
Egyen meg a' / fejilló.

vagyis képlete:

3+4 + 3	a	10
3+3	a	6
4+3	a	7

A *Paraszt Dal* ezzel szemben nyolcas (4+4), illetve négyes, jambikus lejtésű sorokból épült; képlete:

8a 4b 8c 4b 8d 4e 8f 4e

Dallama

Dallamát Spech Jánostól ismerjük: *Magyar énekek klavir kisérettel* ... Pest, 1823. Ezzel azonos Tóth István feldolgozása, bár zongorakísérete kissé változik: N° 11., 7. l., ill. 80., 104. l. (v.ö. Sonkoly 127. l.). Sonkoly említi még dallamát Bartalus István gyűjteményeiből, valamint Mindszenti Dániel 1832-i Nemzeti Dalgyűjteményéből (127. l.). Ő utal arra is, hogy megvan a dallama Arany népdalgyűjteményében szintén, de ő a *Bodrog partján nevelkedett tulipán* szövegével közölte, megjegyezve, hogy „Erre éneklik a paraszt-

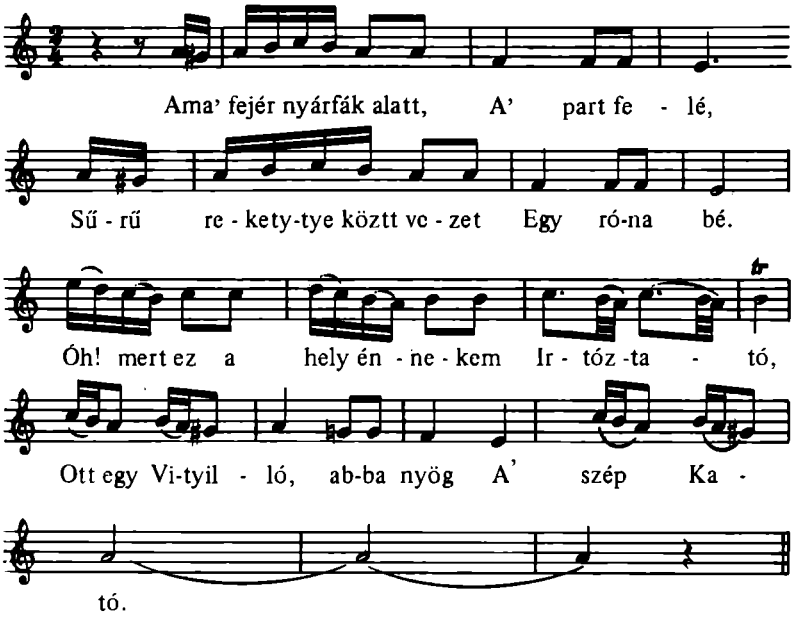
dalt Csokonaitól (Ama fehér nyárfák alatt): csak az utolsó taktusba három szótagot vesznek" (Kodály—Gyulai 114. l.). Kodály ugyanitt közölte Tóth István lejegyzését is, annak igazolására, „hogyan egyszerűsödött a dallam Aranyig". (55. l.).

Gulyás József ugyan azt írta, hogy „A népdalok hatása érzik pl. Parasztdalán" (Ethn. 1924: 156. l.), s ugyanott említette még, hogy „Versei közül sokat megzenésítve énekeltek [...]. A pataki diákok sok dalát énekelték. Máig mintegy negyvenhárom költeménye van megzenésítve". A *Paraszt Dal* megzenésítéséről azonban nem szólt.

Molnár Antal a Spech, ill. Tóth István által lejegyzett dallamról ezt írta: „Vannak azután az egykorú palotás-zene hatása alatt készült, többnyire cifrázatos dallamok, vagy egyéb középosztálybeli szellemet árasztó hárfás- (gitáros), kántor- stb. termékek, többnyire szintén egyszólamú, részben többszólamú lejegyzéssel; ilyen pl. [...] az »Ama fejér nyárfák alatt« (Parasztdal)" (CsMűdal. 6. l.).

Sonkoly említi még „Népszerű dallamfeldolgozásait" is Joós Ferenctől (1940.), Huber Károlytól és Kun Lászlótól. (127. l.).

Dallamát Tóth nyomán, Kodály közlését felhasználva adjuk közre:

Idegen nyelvű fordítása

Német: *Bauernlied.* Im Versmass des Originals übersetz Von Irene Hecht-Cserhalmi. *Ungarischer Dichterwald.* Mit einem Vorwort von Georg Ebers. Stuttgart und Leipzig, Deutsche Verlags-Anstalt. 1897. 31—33. l.

334. Jövendőlés az első Oskoláról, *A' Somogyban*

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, közel egykorú másolata, Csokonai saját kezű javításával, ahol a cím szintén az ő kezétől származik KK. I, 20a (K_1). Valószínűleg e kézirattal azonos a Kcsj. „N° 6° Mások' írása" elnevezésű kötegben a 18. tétel: *Hát Múzsák[na]k szentelt.* Ugyanitt szerepel egy másik, közel egykorú kézirata is, a „N° 11° Rongyosok" csomójában: „19. *Somogy V[ár] megyei Nóta.*"

A Kcsl. szintén lajstromozta egy kéziratát *Somogyról* utaló szóval (N° 5 : 7).

Közel egykorú másolatai közül kiemelkedik a Kiss Pálé 1807—1808-ból, aki Csokonai több ismeretlen művét megőrizte s láthatóan eredeti fogalmazványokból (vagy azok másolatairól) dolgozott; kötetében *„Nota XXXV[a]"* sorszám alatt itt tárgyalt versünk fontos szövegváltozatként szerepel (13—14. l.), ezért ezt (K_2) figyelembe vesszük a szövegkritikai fejezetben.

Az OSzK. Oct. Hung. 1137: 15a—16a másolata az ÓD. szerint készült, az Oct. Hung. 703: 23a csak egy részletét tartalmazza a versnek. Az MTAK RUI 8-r 206/180: 51ab csak az első vsz.-t másolja, ahogy a SpK. 1710/II, 49 is. „Nota CL[a]" sorszámmal, cím és szerző nélkül őrzi a Vári Szabó Sámuel-ék. 107—108. l.: Prága EKvt. Kubelik (Széll)-gy. XXII. C 41. č 23.

Megjelenése

A költő kezdettől foglalkozott a vers kiadásának tervével: az ÚK.-n a 169. mű *Somogyi Nóta* címmel. Ugyane címmel szerepel ugyanebben az évben, 1802-ben a Mfj.-n, az *Ódák* csoportjában, a 2. helyen; s megvan ugyanitt az „Alkalmatosságra valók" sorában is (**6:** 18. ⟨*Somogy V[ár]megyei Nota*⟩).

Így került föl az ÓD/t-re, az Első Könyv 18. darabjaként, *Jövendőlés az első Oskoláról* címmel.

Az ÓD. Első Könyvében csakugyan a XVIII. mű lett, a 42—44. oldalon.

A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A vers keletkezéséről — a címjegyzékek közvetett vallomása mellett — maga a tárgya ad kronológiai eligazítást: 1799-ben írta a költő a Festetics-György gróf által Csurgón alapított református gimnázium megnyitásakor.

A HG. is 1799-re tette keletkezését (ld. III, 496. l.), s a későbbi kiadások szintén; Vargha Balázs kiadásaiban (ÖV.—M.) közvetlenül az 1799. szept. 24-re keltezett *Az Igazság' Diadalma* előtt fordul elő. Mivel Csokonai 1799. május elejétől tanított a csurgói új iskolában, föltehető, hogy 1799 májusában írta a költeményt. Különben Vargha is „alkalmi", „beköszöntő" versnek tekintette (ld. CsVM. 16. l.), s később maga is májust említett keletkezése időpontjául (ld. ArcV. 236. l.).

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a Csokonai autográf bejegyzéseit tartalmazó K_1 mellett a Kiss Pál-féle K_2 is változatokat mutat az ÓD. szövegéhez képest. A K_2 utólag átjavított eredeti szövege is igazolja, hogy a K_1 őrizte meg az első kidolgozást, az ősszöveget.

A vers c í m e a korai kéziratleltárakon, mint láttuk: *Somogyi Nóta,* ill. *Somogy Vármegyei Nóta.* A végleges cím az ÓD/t.-n bukkan föl, de még az alcím nélkül, amely csak az ÓD.-ban jelenik meg.

A K_1-ben a versnek nem volt címe, ezt a költő saját kezűleg írta fölé később; ez a cím még némileg eltért az ÓD.-belitől: *Jövendölés az ⟨Az⟩ első Oskoláról* [Jav. e.: *Oskolának*] *az Somogyságban.* (V.ö. Toldy 939. h.)

A K_1-ben — helyszűke miatt — két-két ÓD.-beli sor van egymás után írva, de a sorkezdő nagybetűk jelzik a költő eredeti tördelési tervét. Az öt utolsó rövid sor egyetlen sorba van írva. A vsz.-ok meg vannak számozva, így: $1^{sö}$ *vers;* 2^{dik}, 3^{dik}, 4^{dik}. Az utolsó sor alatt középen: *Vége.*

A K_2-ben a sorok a K_1-hez hasonlóan vannak tördelve, de az öt utolsó sor nem egy, hanem négy sorba van törve, vagyis a vsz.-ok 11—12. sora egyetlen sort alkot. Az idézett javítások mindenütt Csokonaitól, későbbről erednek.

1. K_2: *Musámnak*
2. K_1: *Tartomány;* A **T**-t Csokonai saját kezűleg utólag javította egy *I*-szerű *T*-ből.
   K_2: *Tartomány,*
3. K_2: *H á t í g y m e g v e t v e v a n*
4. K_1: *Nál⟨l⟩ad* A jav. utólagos, Csokonaitól eredhet.
   Tudomány A *T*-t itt is Csokonai saját kezűleg javította egy *I*-szerű *T*-ből.
5. K_2: *t e r m e s z t é*
6. K_2: *Makk haraszt*
7. K_1: *Kanásznak* Más szókezdetből (esetleg csak *kanász*-ból) jav.
   K_2: *K o n d á s n a k*

8. K_2: ***paraszt***
11. ÓD.: *Vetteészbe,* sh., a K_1 szerint em.
K_2: *észben*
12. K_1: ⟨.⟩ [A sor fölé írva: *e'*] *részbe⟨n⟩* Vlsz. Csokonai utólagos törlése.
K_2: *egy részben*
13. K_1: *Somogy!* ⟨.⟩ A szó nincs kiemelve.
14—15. K_2: Kp. n.
16. K_1: *Pólgár* ***búnyikká*** V.ö. Toldy 939. h.
K_2: *bunyikká*
17. K_{1-2}: *jóban* V.ö. Toldy i. h.
18. K_1: *a' dudvák*
K_2: *a' dudva*
19. K_2: *közt az ananász*
21. K_{1-2}: *kanász*
23. K_1: A *Somogy* nincs kiemelve.
24—25. K_1: *Illy ⟨sivatag, illy balgatag⟩* Az áth. rész fölé írva a költő későbbi javításaként: *Illy tudatlan / 'S formálatlan* Toldy szerint — tévesen —: *formátlan* (939. h.)
K_2: *Illy sivatag, illy balgatag*
26. K_1: *Kié* A költő által utólag jav., talán ebből: ***kié*** [...] *hiba?* ⟨.⟩
K_2: *Ki é az hiba*
27. K_{1-2}: *Debreczen*
28. K_1: *Meszsze*
29. K_1: *Ide* Jav. e.: *Itt hol ⟨még⟩ a Musák*
K_2: *a' Musák*
30. K_2: *esmertettenek*
31. K_1: *bé jött*
K_2: *bégyűlt*
32. K_1: *Kétházom* A *K* más betűből (talán *k*-ból) jav.
33. K_2: *költ el*
34. K_1: *Borra, a vagy disznóra.*
K_2: *borra, a vagy disznóra*
37. K_1: ***bodnárnak*** Jav. e.: *bodnárrá*
K_2: Ro/ *Ponnárnak*
38. K_1: ***betyárnak*** Jav. e.: *betyárrá*
39. K_1: *⟨Avanzsérozott⟩* Az áth. szó alá írva, Csokonai kezével: *Vagy Zsiványnak állt.*
K_2: *Avand'sérozott*
41. K_1: *Egy* Csokonai kezével jav. ebből: *e*
K_2: *e' szép megyének*
42. K_1: *Magyar ⟨?Fiaknak⟩* Csokonai kezével az áth. szó fölé írva: *lelkek*
K_2: *Fiak*
43. K_1: *Megvetve* Jav. e.: ***megvetve***
K_2: *meg vetve*

45. K_1: *Minden Magyarnak* Csokonai által jav. e.: ***minden magyarnak***, A vessző helyén eredetileg: ⟨*?*⟩
K_2: ***minden Magyarnak***
46. K_2: ***Fiakkal***
47. K_1: *Gondolni* Csokonai kezével jav. e.: ***gondolni***
K_2: *Gondolni* ***sem*** Kp. n.
49. K_1: *Olly* Jav. e.: ***olly***
50. K_1: ***mellybenn***
K_2: ***Melybenn***
51. K_{1-2}: ***a' vidékünk***
52. K_1: *Új* Jav. e.: ***Úly***
K_2: **Ujj** [. . .] ***leszsz.***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers keletkezésével, hátterével, az egykori somogyi művelődési viszonyokkal részletesen foglalkozott e kötet sajtó alá rendezője verselemzésében: Nyr. 1972: 173—179. l.; némileg bővebben: CsMűv. 612—620. l.

A somogyi elmaradottság ez idő tájt közmondásos lehetett: Losonczi István 1773 óta számos kiadásban közkézen forgó iskolai tankönyve pl. ezt írta *Somogy Vármegyéről:*

> Somogy Vármegyébe Tólnáról el-érhetsz,
> *Koppánra, Szigetre, Babotsára* mehetsz,
> Somot, almát körtvélyt, itt eleget ehetsz,
> De a' tudományban részt keveset vehetsz.
>
> (*Hármas Kis Tükör* . . . Komárom, 1795. 45. l.)

(V.ö. Gulyás József: *Népi és folklorisztikus elemek Csokonai műveiben.* Ethn. 1924: 152. l.) A Csokonai által jól ismert mezőgazdasági szakíró, Nagyváthy János is találó hasonlattal jellemezte Somogy elmaradottságát a műveltség dolgában: „itt Somogyban a tudomány igen ritka dolog és éppen olyan, mint a paradicsom madár, melynek a régiek szerint lába nincsen és így soha sem állapodik meg sehol. A kik tanultabbak, mind idegen vármegyéből valók — és csak kenyérkeresés végett maradnak itthon, de lábuk nem lévén, nem állanak meg." (Idézi Takáts Gyula: *Csokonai Somogyban.* PIM Évk. 1962: 37. l.; ahol a szerző közelebbről is foglalkozott a vers somogyi vonatkozásaival: 40., 54—55. l.)

1828-ban a TudGy. tanulmányírója már Csokonai versével jellemezte a hazai művelődési állapotokat: „Itt minden hazájáért forrón verő szívnek önként eszébe juthat elfelejthetetlen Csokonainknak azon Somogyra írt szavai: [Idézi az 1—4. sort]" (GRTS: *Egynehány megholt Magyar Képirókról.* TudGy. 1828: IV, 5. l.)

A vers az elmúlt száz évben nem sok figyelemben részesült: bizonyára hosszú ideig fájón időszerű társadalomkritikája miatt sem. Kornis Gyula mint „szép kultúrpolitikai költemény"-re hivatkozott (*A magyar művelődés eszményei*. I. Bp., 1927. 201. l.); Kardos Albert Csokonai jövendölő, „prófétai lelké"-ről szólva hivatkozott rá (IMIT Évk. 1943. 1—2. l.).

A politikai tartalmú költemény fölfedezése 1945 után következett be, amikor bekerült az iskolai tankönyvekbe.

Vargha Balázs a versről szólva azt írta, hogy „Csokonai fejlődésének harmadik korszaka, amely azzal a fölismeréssel kezdődik, hogy a nemesség helyett a népet kell olvasóközönséggé nevelni, egész költői és politikai programjának elmélyülésére vezetett. [...] Versében mégsem a számonkérés, a nyílt vád szólal meg; hanem a szemrehányó, válaszra sem váró újabb kérdés: »Hány jó ész lett vaddá, hogy nem mivelték?«" (Bevezetés MK. XXVII. l.) Ugyanő műfajilag így határozta meg a verset: „A »Jövendölés az első oskoláról a Somogyban« — alkalmi vers. Egy segédtanító beköszöntője ..." (CsVM. 76. l.) Erről később még ezt mondotta: „Az első harmincöt beiratkozott tanuló szülei közül harmincegy földműves volt, kettő pásztor, egy iparos és egy cigány. Erről az iskoláról, ilyenféle diákoknak írta beköszöntő versét 1799 májusában. Vagy talán már előbb, rögtön, mikor az állás szóba került: ez jellemzőbb volna rá." (ArcV. 235—236. l.) Ugyanitt arról is szólt még, hogy „A csurgói iskola fenntartói [...] zokon vették, hogy éppen azt kéri tőlük számon, amiben buzgólkodnak." Erre van bizonyítékunk is: Festetics György egyik iskolalátogatásakor Csokonai — elmarasztaló bírálatát javítandó — ezzel a címmel íratott tanítványaival iskolai versgyakorlatot: *Somogy derék Tartomány*. Gaál Antal fogalmazványa ránk is maradt e témából (ld. Szilágyi: Nyr. 1972: 176. l., továbbá CsMűv. 615—616. l.).

Julow Viktor úgy fogalmazott, hogy e versében a költő „a legtisztább demokratikus nevelési eszmény mellett áll ki." (MIrT. III, 236. l.)

6. *haraszt:* (tölgy)erdő, csalitos hely. Elek tévesen írta e szóval, ill. a vele alkotott rímmel kapcsolatban: „Egyszavas konszonanciái is olykor magukon hordják az elsődlegesség jellegét, amikor ugyanis a rím szépsége fontosabb volt a költőnek a tartalom épségénél. Így pl. a »Jövendölés ...« című vers elején olvassuk a következő sorokat:

Hát csak sertést nevelt-é
Itt a makk *s haraszt?*
Hát csak kanásznak termett
A somogysági *paraszt?*

Köztudomású, hogy a sertés nem táplálkozik haraszttal, s ha Csokonai moslék helyett mégis harasztot etet vele, úgy az csak a rím kedvéért történhetett." (83—84. l.) A szó itteni jelentéséről ld. Szilágyi i. m.: Nyr. 1972: 174—175. l., CsMűv. 613—615. l.

16. *Polgár* (táj.): paraszt, földműves. Somogyban a *pógár-embő* 'parasztember, földműves'. (Ld. MTsz.; v.ö. Szilágyi: CsTájsz. 127—128. l.; CsMűv. 612. l.)
Búnyik (szl., táj.): betyár, zsivány.

18—19. Az *ananász*-nak mint „gyümölcskirály"-nak *(Königsapfel)* közmondásos emlegetésére idézhetjük Mátyus István adatát 1862-ből: „A' szalonkát némellyek a' húsok között úgy tartják, mint az Ananást a' gyümölcsök között." (Nyr. 1972: 177. l.)

32. *póra* (táj., rég.): kis váltópénz, poltura.

Verselése

Horváth János a vers „Rövid, cifrán kombinált sorait" említette (IrNép. 75. l.), de nem szólt arról, hogy ennek oka s magyarázata a vers énekelt voltában keresendő.

Öt, hat, hét és igen rövid, három s négy szótagú sorokból épült (ezek ütemezéséről ld. Elek 43., 44., 101. l.).

A 6 ~ 8. sor *haraszt* ~ *Paraszt* ríméről már idéztük Elek véleményét s ellenvéleményünket. Erőltetettnek tűnhetik a 19—21. sor *Ananász* ~ *Kanász*ríme is, pedig nem erről van szó; a rím továbbéléséről Illyés Gyula hasonló tárgyú költeményében Gellért Oszkár téjákoztatott: „amikor a dunaparti kávéházban Illyés Gyula fölolvasta nekem egyik legnagyobb versét, a *Kacsalábon forgó vár*at [...] s ebben a versben a kanászt az ananásszal rímeltette, hirtelen eszembe jutott Csokonainak is egyik legnagyobb verse, a *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban*. Ugyancsak az ananásszal — ezzel az úri gyümölccsel — párosította a kanászt, kiáltó ellentétként." (Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Bp., 1954, 196—197. l.)

A megfelelő hely Illyés versében:

Oh költő, keresd a csodát!
A rendkívülit, a szokatlant,
mely szemnek, szívnek élvet ád,
csak azért, mert rá most mutatnak;
e boldog nép között például egy *kanászt,*
vagy egy juhászt, vagy egy aratót, aki
egykedvűen nyelve a hűs *ananászt,*
karszékben, otthonosan, most kaparja ki
lábujjából a porrátört kalászt —

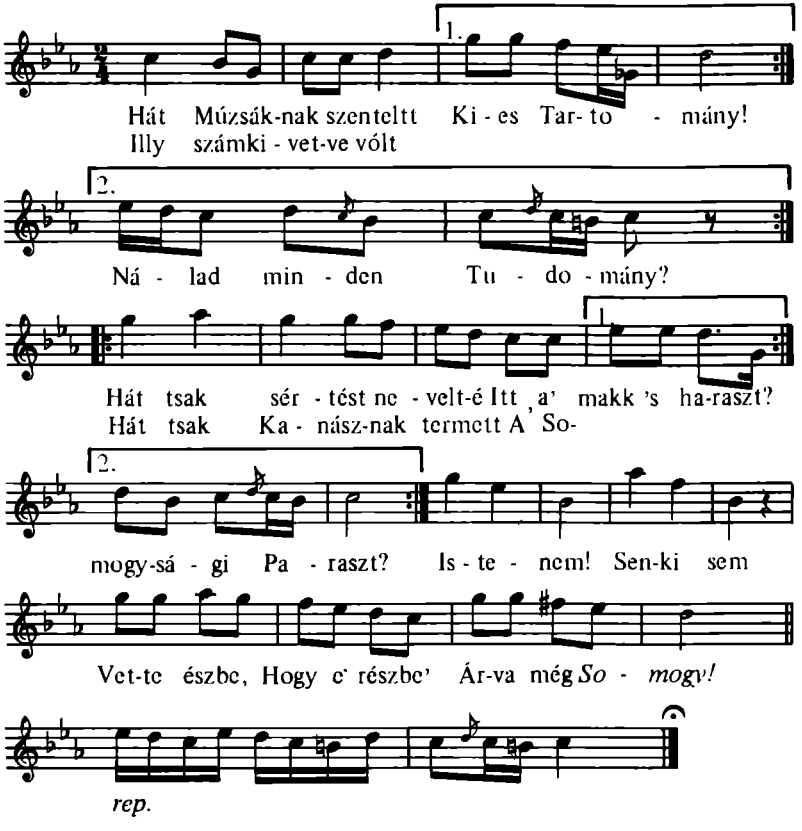
(Illyés Gyula: *A kacsalábon forgó vár*. Összegyűjtött versei. I, Bp., 1977. 319—320. l.)

Juhász Géza figyelmeztetett a vers énekelt voltára, megadva képletét is: „A *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban* ismét dallamra készült, némileg az *Oh szegény országunk* tagoltabb változata: 4, 2x; 4, 1a; 4, 2x; 4, 3a; 4, 3x; 4, 1b; 4, 3x; 4, 3b; 3c, 3c; 4d, 4d; 4, 1x." (CsVers. 62. l.)

Dallama

Csokonai címjegyzékein — mint láttuk — *Somogyi Nóta* címmel is szerepelt; Horváth János említette „Rövid, cifrán kombinált sorai" is énekelt voltára mutatnak. Dallamát Tóth István őrizte meg, *Somogyi oskola* címmel (91. sz. dallam). Ennek ellenére a szakirodalom nem foglalkozott vele. E sorok írója 1974-ben utalt rá, hogy „A *Jövendőlés az első oskoláról a Somogyban* ugyancsak dallamra készülhetett: több énekgyűjteményben *Somogyi Nóta* címmel fordul elő" (Cs/ÖM. I, 251. l.). Az előzőkben felsorolt kéziratos másolatok legtöbbjében valóban „Nóta"-ként jegyzik; a Fejér—Göntzy-melodiárium népköltési anyagában *Más* címmel, de népköltészeti anyagban fordul elő (MTAK. RUI 8-r. 206/180: 51ab).

Dallamát Tóth István nyomán közöljük:

Idegen nyelvű fordításai

Lengyel: *Przepowiednia założenia pierwszej szkoły w Szomodzi.* Fordította: Aleksander Rymkiewicz. *Antologia Poezji Węgierskiej.* Warszawa, 1975. PIW. 108. l.

Román: *Profeţie despre prima scoală din Somogy.* Fordította: Ilie Ivănuş (Vocea Tineretului. V. évf. 1955. febr. 4. 11. sz. 3. l.).

Prosocire la intemeiera primei şcoli den Somogy. Fordította: Veronica Porumbacu. *Antologia.* I. Bucuresti, 1965. EPLU. 442. l.

335. Dugonitsra

Kézirata

Saját kezű tisztázata: KK. IV, 131a. A Kcsl. N° 6. kötegének 5. számú darabja bizonyára e kéziratra vonatkozik (ld. Cs/ÖM. I, 111. l.). Erről készült másolat Toldy részére: MTAK. RUI 4-r 37.

Megjelenése

A költőnek csupán 1804 körüli, ún. „Kései címjegyzék"-én fordul elő, föltehetően azért, mivel műfajilag nem tudta köteteibe besorolni (v.ö. Cs/ÖM. I, 246. l.).

Először Toldy közölte, a „Hátrahagyott elegyes versek" 1797—1804-re keltezett Harmadik könyvében; a jegyzetek közt nem utalt rá külön, csupán annyit jegyzett meg a vele együtt kiadott versekről, hogy „mind Cs. saját kéziratairól". (956. h.) Szövegközlése nem betűhív, s idézőjel beiktatásával próbálta világossá tenni a versbeli párbeszédet. Ezt a későbbi kiadások a HG.-tól (II, 100. l.) Vargha Balázs kiadásaiig (ÖV.—M.) kivétel nélkül átvették tőle.

Keletkezése

1795. május 15-én, Pesten már írt egy hosszabb magasztaló verset Csokonai a regényes magyar áltörténelmi irodalom s a magyar népiesség előfutárának: *A' Dugonits' Oszlopa* (ld. Cs/ÖM. III, 140—143. l.); ennek az AV.-ben megjelent szövege előtt ez a tájékoztató olvasható: „(Költődött 1795-ben. Kinyomtattatott a' Diétai Mr. Múzsában a' 117d és köv. lapp. Megbővítve pedig M. S. Ur által [...] kiadatott a' Dugonits' Úr Szeretsenjeinek II Darabja előtt. Pesten, 1792 [= 1798]. II. Dar. 8.)" (125. l.)

Az epigramma szövegéből derül ki, hogy négy évvel előbbi verse után, vagyis 1799 táján írta, s a szövegből úgy tetszik, hogy egy újabb Dugonics-mű elé (talán az író fölkérésére). Az epigramma keletkezési idejéhez két

támpontunk van: egyik az autográf kézirat szövegkörnyezete, másik magának a költőnek ide vonatkozó nyilatkozata a két első sorban, ahol azt mondja, hogy a *„Dugonits' oszlopá"*-t *„negyedéve"* rakta. A „negyedév" itt nyilván nem évnegyedet (három hónapot) jelent (ily rövid időszakra értelmetlen dolog is lett volna külön utalni). Ha szigorúan vesszük *A' Dugonits' Oszlopa* 1795 májusában keletkezését, akkor mai nyelvhasználat, ill. mai értelmezés szerint az epigrammának 1799-ben kellett készülnie. Toldy nem szólt külön a keletkezés időpontjáról: az 1797—1804 között írt darabok közé sorolta, s közvetlenül az 1798. febr. 16-i keletkezésű *Köszöntő* után közölte. A HG. Toldyt követte. Bizonyára ez is befolyásolta Vargha Balázst, mikor az említett *Köszöntő* után néhány verssel s az 1798. júl. 4-re keltezett *A' Haza Templomának örömnapja* elé helyezte kiadásaiban (ÖV.—M.): vagyis nem 1799-re, hanem 1798-ra tette keletkezését.

A *„negyedéve"* meghatározás valóban fölfogható úgy is, hogy a költő beleértette számításába a megírás évét, az 1795. évet is, s így csakugyan 1798-ban születhetett az epigramma. A szövegkörnyezet s némely más mozzanat is e mellett látszik bizonyítani: a KK. IV.-ben 1797-re datált versekkel egy fogásban található, pontosan azok után. *Az éj 's a' tsillagok* második változata *(Éltemnek fényes hórizonja ...)*, a *Két szerelmes Dalja (= Két szerető dalja)* s *Az én tzimerem* előzi meg (valamennyi idegen kéz tisztázatában, a középső Csokonai későbbi javításaival). A két utóbbi vers 1797-re keltezhető, *Az éj 's a' tsillagok* második változatát eddig 1803-ra tették a kiadások (ld. ÖV.—MM.) — aligha helyesen, mivel ha utánuk fordul elő az 1798-ban (vagy 1799-ben) írt Dugonics-epigramma, akkor annak emennél korábban, vagyis valószínűleg 1797-ben kellett keletkeznie (különben ezt erősítik meg Csokonai címjegyzékei is; ld.: NG/j, SzV/j).

A tárgyalt epigramma néhány utalásából: *„itt ... oszlopot újra"* — úgy tetszik, hogy a költő valamely Dugonics-műhöz (felkérésre?) írta meg versét, talán magának Dugonicsnak vagy a könyvkiadónak biztatására. De melyik Dugonics-műhöz?

Ha *A' Dugonits' oszlopá*-nak a *Diétai Magyar Múzsa*-beli 1796-i megjelenését vesszük alapul, akkor 1799-ben (vagy akár 1800-ban is) írhatta epigrammáját Csokonai. Mint volt róla szó, a *Dugonits' oszlopa A' szerecsenek* II. kötete élén látott világot; az első kötet („könyv") Benicki Etelkának szóló ajánlása 1798 március végén kelt, Pesten. Sajátságos, hogy Csokonai verse nem az első, hanem csak a második kötetben jelent meg. Arra is gondolhatnánk, hogy a költő nem ezt a már egyszer (a DMM.-ban) kiadott versét szánta ide, az első kötetbe (végül is M. S. [Mándy Sámuel] önkényes betoldásaival jelent meg a másodikban), hanem esetleg az epigrammáját, de úgylehet, hogy az túlságosan rövidnek találtatott, s ezért került helyére a korábbi hosszabb vers, amely Dugonics egész addigi munkásságát leltározta. Fölmerül azonban annak lehetősége is, hogy Dugonics 1800-ban kiadott *Római történetek* c. munkája elé szánta a verset az író fölkérésére Csokonai (e mű ajánlása 1799 augusztusában kelt, Pesten), s kisebb valószínűséggel szóba jöhet még az

Arany pereczek 1800-i második kiadása is. De az is elképzelhető, hogy nem a kötetekbe nyomtatandó üdvözlő versül, hanem a már megjelent 1800-i kiadású kötetek üdvözléséül, valamelyik hírlap irodalmi toldalékába vagy mellékletébe szánta Csokonai.

Az elmondottak szerint 1798-ban vagy 1799-ben (sőt 1800-ban) egyaránt írhatta versét a költő; mi az 1799. évi keletkezést tartjuk legvalószínűbbnek.

Szövegkritika

3. E sort a versben Dugonics mondja, ezért már Toldy idézőjelbe tette, s a sor végéről elhagyta a felkiáltójelet, ill. ponttal pótolta. A HG. visszaállította a felkiáltójelet, de meghagyta az idézőjelet, ahogy a későbbi kiadások (ÖV.—M.) is.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a verset alkalmasint fölkérésre írhatta a költő: talán Dugonics személyes kérésére, de az is elképzelhető, hogy Füskúti Landerer Mihály kérte föl, aki nemcsak *A' szerecsenek* kötetét adta ki, hanem 1800-ban a *Római történetek*-et s az *Arany Pereczek* második kiadását is. Az is lehet, hogy valamely lapszerkesztő biztatására írta Dugonics új könyvének megjelenése alkalmára.

1. *örök oszlopot* Csokonai 1795-i üdvözlő versében csak *nagy*, ill. *ditső* az *Oszlop* jelzője (az *örök* nem fordul elő jelzőként a versben).
4. *Dugonits helybe hagyása:* e sor azt jelentheti, hogy Csokonai első üdvözlő versét Dugonics szóban vagy levélben is elismerte.

Verselése

Az antik epigrammák hagyományos versformájában: disztichonokban íródott.

336. [Antal napjára]

Kézirata

Saját kezű kéziratát nem ismerjük; közel egykorú másolata kettő maradt Csokonai hagyatékában: a vers — egy sor híján — teljes szövege: KK. IV, 141—142b (K_1), valamint külön a két énekelt „Nota" szövege (uo. 139ab) (K_2). Megvan egy közel egykorú másolata a tatabányai József Attila Megyei Könyvtár tulajdonában, Márton József 1813-i Csokonai-kiadásának (PM.) III. kötetébe kötve (K_3); ennek értéke, hogy tartalmazza a vers 58. sorát,

amely a K_1-ből hiányzik. E másolatot Korda Rudolfné 1979. április 27-én kelt, Julow Viktornak címzett levelében így írta le: „A tatabányai Megyei Könyvtárban [...] a régi, múzeális kiadványok feldolgozásakor kezembe került Csokonai Vitéz Mihály Poétai munkái. Kiadta Márton József. Bétsben 1813. c. mű. A könyv hét megzenésített Csokonai-vers kottáját is tartalmazza, és ezek közé befűzve (ahogy én megállapítottam: az eredeti kötéskor) egy Csokonai-vers kézírása — Antal napjára — található korabeli papíron, korabeli tintával, kézírással, helyesírással. A vers leírását egybevetettem az 1973-as Csokonai Vitéz Mihály minden munkája (Vargha Balázs összegyűjtése) az 1922-es Csokonai Vitéz Mihály összes művei Genius Kiadás kiadásaival. [...] Egy sor ebben és az 1922-es kiadásban is hiányzik, a helye ki van pontozva." E becses kézirat fénymásolatának megküldését Korda Rudolfnénak, ill. dr. Monostori Imre könyvtárigazgatónak köszönhetjük.

A HG. ezzel a lapalji jegyzettel közölte a névnapi köszöntőt: „Ez a vers megvan a Nemzeti Múzeum Jankovich-gyűjtem. V: 29 lapj. és a spataki *Dávidné Dudája* c. kéziratos versgyűjteményben." (II, 253. l.) Ez az utalás azonban csak a köszöntő „Ad notam" versére vonatkozik! A Múzeum-beli — ma: OSzK.-beli — példány jelzete: Oct. Hung. 173. A sárospataki kézirat jelzete: SpK. 1668. A HG.-nak az „Ad notam" jelzésre vonatkozó utalása Bevilaqua Borsody Bélát is megtévesztette, aki tévesen ezt írta: „Csurgói korszakából való az *Antal Napjára* való Köszöntő, mely a *Szent Dávidné Dudája* című sárospataki Kéziratból való ..." (Bevilaqua-Borsody Béla—Mazsáry Béla: *Pest-Budai kávéházak*. I. Bp., 1935. 469. l.)

Hitelessége

Bár a költő címjegyzékein — nyilván mint kiadásra nem szánt alkalmi vers — nem szerepel, hiteléhez nem fér kétség. Magának a K_1-nek a végén Gaál László irónos jegyzete olvasható: „(Paizs Antal Csurgói Tiszttartót meg köszöntötték Cs. V. Tanitványai. 1799. Pest. 14. Febr. 844. Gaál László.)" (V.ö. Cs/ŐM. I, 137. l.), s ugyanő visszaemlékezéseiben is szól a vers szerzőjéről s az alkalmi mű előadásáról, amint a tárgyi és nyelvi magyarázatokban bővebben szólunk róla.

Hitelességét megerősíti, hogy a K_3-ban *A Nap innepe* kottalapján, a névnapi köszöntő bevezetéseként ez olvasható a másoló keze írásával: „Csurgói Professor koráb̄ [= korában] az akkori Tiszttartó Paiss Antal neve napjára mondott Versek." (Csokonai nevét ugyan nem említi a másolat, de éppen eleget mond az, hogy Márton Csokonai-kiadásába kötve található.)

Gulyás némely más autentikus Csokonai-vers szövegpárhuzamai alapján is igazolta hitelességét; ld. Cs-tan. 36—38. l. Ezekre a tárgyi magyarázatokban, a megfelelő versrészleteknél hivatkozunk.

Megjelenése

Csokonai nem gondolt az alkalmi vers kiadására: nem vette föl címjegyzékeire. Elsőként a HG. közölte „Csokonai eddig kiadatlan és eddig ismeretlen versei" sorában, a K_1 és K_2 alapján (ld. II, 256. l.). A későbbi kiadások — FK. M. — ezen alapulnak, végig az említett 58. sor hiányával, amellyel kiegészítve most jelenik meg teljes szövegével a köszöntő.

Keletkezése

Gaál László már idézett jegyzetén túl is szólt a vers keletkezéséről visszaemlékezéseiben: „Csokonai Csurgóra Május elein került és 7^{dikén} már nem tsak be mutattatott, de a tanítást is meg kezdette, — azon héten Csöt. [= Csötörtök] 10kére esvén Antal napja, Csurgói Tiszttartó mint Gazdatiszt, neve innepét a következő vasárnapon tartván s innepelvén meg, Csokonai is köszöntése végett Tanítványait vasárnap küldte be e majorba — a mint az akkori köszöntő versek, és énekek akkorróli írásba maig is mutatják." (CsEml. 432. l.) Gaál itt félreérthetőn fogalmaz: nem májusban, hanem júniusban van Antal napja, a 10-e viszont a CsEml. téves olvasata vagy sajtóhibája: 13-án tartják az Antal napot, vagyis Boros Dezsőnek van igaza, aki ezt írta: „Társadalmi bemutatkozása három héttel Csurgóra kerülése után történt, amikor is diákjaival felköszöntötte Festetics csurgói tiszttartóját, Paizs Antalt. Június 13-án volt Antal napja, s Csokonai az ezt követő vasárnapon, 16-án megjelent tanítványaival a majorban s erre az alkalomra írt köszöntő versét (Antal napjára) elénekelték a tiszttartó vendégei előtt." (*Adalékok Csokonai csurgói tanárságához*. StudL. VII. [1969], 101. l.) Az egykori naptárak is igazolják ezt: jún. 13-a csütörtök volt, s 16-ára esett vasárnap. (V. ö. Dr. Szentpétery Imre: *Oklevéltani naptár*. Bp., 1912.) Vagyis a vers 1799. jún. 13—16. táján keletkezhetett. Gaál a továbbiakban még ezeket írta följegyzéseiben: „Pausis Antal Csurgói tisztartót tanítványaival együtt, megtisztelte énekekkel s versekkel nem ugyan Csötörtökön, mert akkor oskolában tanított, hanem következő vasárnapon — mint akkoróli köszöntője mutatja, - Cséppán János papot szinte Alsokban meg köszöntötte, ezt is oskola után - estve későn 6—10 óra között." (I. m. 433. l.) A *Pausis* (ha csak nem téves olvasat) voltaképp latinosított formája a „*Pajzsgyártó*"-ból rövidült *Paizs*-nak: a K_1 hátoldalán is *Paizs Antal* szerepel, s így említi őt Boros Dezső is idézett tanulmányában.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a K_1, amelytől a csupán részleteket tartalmazó K_2 és a K_3 szövegszerűen csak néhány ponton tér el; ezekre külön utalunk, a helyesírási eltérésekre viszont nem. (A K_2 kezdetlegesebb helyesírású a K_1-nél.) A K_3 sem központoz következetesen, s némely nyelvjárási ejtéssajátságot tük-

röző helyesírása (*illenkor, üdőt* stb.) szerint dunántúli, közelebbről somogysági lehetett a másolója.

A K_1-nek meglehetősen hiányos a központozása, ezért — minthogy másolatról s nem autográfról van szó — a jobb megértés okából helyenként emendáljuk, erre mindenütt utalva a megfelelő soroknál.

A K_3 más sortördeléssel közli a verset, mint a K_1, nemcsak a két „Notá"-t, hanem a törzsszöveget is: a K_1-ben az egy vonalban kezdett sorpárok közül minden másodikat beljebb kezd. A K_1-ben az „$1^{só}$ Nota" sorai is egy vonalban vannak kezdve. Mivel a K_3 sortördelése inkább megfelel Csokonai gyakorlatának, a K_1 sorait e szerint közöljük.

2. K_1: *mindennek* A K_3 szerint em.
3. K_3: Ro/ *zengjenek*
5. K_3: *Musák*
   K_1: *kertek,* em.
6. K_3: *laktok,*
8. A K_2-ben a 8. sor után bekeretezve még ez a két sor olvasható:

Éljen soká békével
'S örömmel kedvesével

13. K_1: Kp. n., em.
20. K_1: *énnyi* em.
21. K_1: *Miis* A 49. sor szerint em.
23. K_1: *tessék* A K_3-nak megfelelően értelemszerűen em.
24. K_1: Kp. n., em.
25. K_1: *Nóhát* A K_3 szerint em.
30. K_1: *vívatok* A K_3 szerint értelemszerűen em.
31. K_1: *örömnappal,* em.
41. K_1: ⟨*kávéval*⟩ Fölé írva: *salvéval*
42. K_2: *ontsuk*
43. K_3: *nogatni*
44. K_3: *kémélni*
48. K_3: *mindentül*
50. K_3: *Musáknak*
54. K_3: *Helicon*
56. K_1: *két-szóra* em; *megyki* em. A vesszőket mi pótoltuk, értelemszerűen.
57. K_3: *üdot*
58. A K_1-ből ez a sor hiányzik; a K_3 szerint pótoltuk, ahol *Uri* található s hiányzik a vessző; em.
61. K_3: *házára magára,*
62. Mint Korda Rudolfné is figyelmeztetett rá idézett levelében, ez a sor a K_3-ban így található:

Ne küldjön Doctorért soha Kanisára

67. K_3: *S hogy jövő idénis ismét*
68. K_1: *vívát Antal* Kp. n., em.
69. A K_3-ban nincs kiírva a „2^{dik} Nóta"; a sorok tördelése különben ez esetben a K_1-ben változatosabb, ezért azt hagyjuk meg.
69. K_3: *próbánk*
75—76. K_2: *Még a 'senge, ⟨és tsak gy.⟩*
És tsak gyenge
K_3: *Még e' Zsenge, és tsak gyenge*
77. K_2: *stúk*
80. K_2: *Kivánjunk* Jav. e.: *Kivánjuk*
84—85. K_2: *örvendjenek és éljenek*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, Gaál László jegyzetei szerint Festetics gróf uradalmi tiszttartójának névnapjára udvariasságból készült „tisztelő versezet", amelynek „Nótáit" Csokonai tanítványai el is énekelték.

Különben a névnapi köszöntők szabvány fordulataival szól az ünneplő „Compániá"-hoz; ezért is fedezhető föl számos concordanciája Csokonai többi névnapi köszöntőjével, amint erre majd alább a megfelelő soroknál utalunk.

Kosztolányi joggal írt sajnálkozással Csokonai alkalmi névnapi köszöntőiről, köztük erről is: „Szívszaggató olvasni Antal-, Krisztina-, Éva- és mindenféle névnapra írt köszöntőit, melyekből ki-kicsillan egy gyémánt sor [...] s a többit mind, a versezeteket, melyek kénytelenségből születtek." (*Csokonai.* Nyugat. 1922: 1410. l.)

A versről különben — érthetően — nem sokat írtak: Szegedy-Maszák Mihály a Csokonai-versek kompozíciójáról szólva említi az ún. „hídszerkezet"-nél, amely a „felütés"-t a vers végén előbb pontosan, majd módosítva megismétli. (IrFelv. 953. l.)

5. *Vadas kertek:* föltehetően helyi, csurgói földrajzi név.
26. *Nézzük Antal napnak ezt a' Vasárnapot:* már Gulyás utalt a *Mihály napi álom*-mal való párhuzamra (Cs-tan. 37. l.):

Hogy Eszter meg Mihály napja szombaton talált lenni.
Uraságtok vasárnapra méltóztatták áttenni. (HG. II, 258. l.)

30. *tutzet* (nép., rég.): tucat.
41. *klázli* (táj.): üvegpohár (v.ö. Szilágyi: CsTájsz. 178—180. l.)
salvé (lat.): üdvözlégy, üdvrivalgás.
46. *Slepp* (ném.): ruha uszálya.
49. *Újj-Város:* Csurgó új városrésze. Mint Gulyás utalt rá (i. m. 27. l.), a Horváth Ádám névnapjára írt versben szintén előfordul ez a földrajzi név:

Csak annyiban nevezhetni ez új várost Delfisnek,
Hogy bódító párája van a szomszéd Mefitisnek.
(HG. II, 379. l.)

54. *Somogy újj Hélikon hegye* V.ö. a *Jövendölés az első Oskoláról a' Somogyban* zárósoraival:

A' vidékünk
Új Hélikon lessz. —
(ÓD. 44.l.)

60. *Arany időt érjen ne legyen salakja* Mint Gulyás is utalt rá (i. m. 38. l.), szóról szóra egyezik *A' Békesség* [II.] *(A békekötésre)* c. iskolai propositio zárósorával (ld. Cs/ÖM. I, 38. l.).

64. *Ábrahám keblébe* (bibl.): a mennyországba.

67. *recidiva* (lat.): újrakezdés, ismétlés. Gulyás is utalt rá (i. m. 37. l.), hogy e latin szó gyakori Csokonai alkalmi verseiben: „Az ivásban százszor tegyünk recidivát" (ugyancsak a *vivát*-ra rímelve, a *Marjai leányok tanítója* c. versben: HG. II, 367. l.); vagy a *[Bálint napja]* zárósoraiban:

Többször is ejti ilyen kedves recidivát,
Most pedig kiáltsuk: vivát, Bálint, vivát.
(HG. II, 183. l.)

77. *Stuk* (Stuck) (ném.): gipsz (vakolat), stukatúra. Talán célzás a csurgói iskola új épületére.

Dallama

Mint az Ad notam jelzés utal rá az „1^{sō} Notá"-nál: *A szerentse tsak játszik* dallamára énekelték. Ez így található a SpK. 1668. sz., 1809-ben összeírt „Dávidné Dudája" c. ék.-ben: *26 dik Nóta* A szerentse tsak játszik Hol fel hol alá kerül ... (10. l.)

Verselése

A névnapi köszöntők hagyományos formájában, páros rímű tizenkettősökben íródott.

337. Az Igazság' Diadalma

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, bár az 1800 körüli Kcsj. „N^ro 5° Magam Purizáltjai" kötegében szerepelt, a 6. helyen: *Az Igazság' Diadalma* címmel (ld. Cs/ÖM. I, 99. l.). Az 1805 körüli Ktl. is leltározta: a Fasc. N° 5. és 3. helyen tartalmazta: *Mantua, vagy az Igazság diadalma.* A Kcsl. anyagában szintén előfordul, a N° 5. köteg 3. tételeként, *Mantua* címmel.

Csupán egykorú másolata maradt fenn, Gentsi Istvánnak, Csokonai egykori csurgói tanítványának lejegyzésében: MTAK. K 671: 64a—73a. Ez az eredeti kidolgozáson alapuló másolat valamivel hosszabb, mint az AV.-ben később megjelent szöveg.

Megjelenése

A költő attól fogva, hogy tervbe vette alkalmi versei kötetbe gyűjtését, számolt e verse kiadásával: 1800. dec. 15-én kelt előfizetési felhívásában külön is említi: „7. *Kleist' Tavassza 's egyéb Munkáji. — Mántua' megvétele.* &." (ld. Cs/ÖM. I, 261. l.). Az 1801-i Vázlatos kiadási terv „I. Tómus"-ában az ötödik helyen *Mantua* címmel található. Az 1802-i ÚK.-n a 20. sorszámú: *Mantua Megvételére kettős Strophákba.* A Mfj.-re is fölkerült az „Alkalmatosságra valók" közé, az 5:6. helyen végleges címével szerepel. Belekerült az AV. mindhárom kiadási tervébe is (ld. Cs/ÖM. I, 243—245. l.); végül valóban az AV.-ben jelent meg, a VI. műként (90—109. l.).

Toldy, Kföldy s a későbbi kiadások általában az AV. szövegét vették alapul, Toldy nem is utalt a jegyzetekben a Gentsi-féle terjedelmesebb változatra, mivel azt csak 1854-ben, Csokonai-kiadása megjelenése után ismerte meg (v.ö. Cs/Színm. II, 310. l.); ezért írhatta Haraszti a versről (amelyről az a véleménye, hogy „A franciák le vannak benne hordva, elleneik, Suvarowtól a magyar királyig, sorba éljenezvék") jegyzetében a következőket: „Toldy e megujuló éljenzéseket ép úgy elhagyta mint a bevezetés negyedfél sorát" (203. l.). A jelzett szövegrészeket nem Toldy hagyta el, hanem maga Csokonai az AV. sajtó alá rendezésekor (Gentsi István másolatában a sorok elején vízszintes vonalkák utalnak az elhagyandó részekre); az AV.-ből törölt sorokra először a HG. mutatott rá (I, 246. l.), s a megfelelő helyen lapalji jegyzetben idézte is őket. A FK. nem utalt az eltérésekre, Vargha Balázs kiadásai pedig — az ÖV.-től a M.-ig — a megfelelő helyen [ ]-ben hozták az AV.-ból elhagyott sorokat.

Keletkezése

Az AV. „fejszövegében" ez olvasható: „(Irattatott Szept. 24-dik napjára. 1799. a' Mántua' visszavételének Örömnapjára.)".

A vers voltaképp a *Karnyóné* iskolai előadása alkalmával hangzott el a költő előadásában, Csurgón. Csokonai tanítványa így számolt be róla, a vers születésének előzményeit is érintve, amelyekről a tárgyi magyarázatokban szólunk részletesebben: „Az Exameneknek vége lévén egy szín-játékot adtak a nagyobb tanulók, fen az iskolai podiumon a széles folyosón mellyen Gróf Festetits György is jelen vólt és sok mások. — Ezen játékban — a' mennyire vissza emlékezem, fő szerepe vólt *Pofók*nak, ki egy magyar paraszt gazdát ábrázolt, kinek szolgája Kanakuz volt, és *Ábrahám* zsidó. Pofók többek között elénekelte *Haj Rákótzi Bertsényi Tököly* — s a t[öbbi] melyre Gróf Festetits György ezt mondotta volna, Uram illyenekért Oskolánkat is széllyel hányathatják — vigyáznunk kell. Ábrahám zsidó beszédéből pedig, ki leg nagyobb tetszéssel játszott — e szavakra elevenen emlékezem. *Huszon negyedik Szeptember ide jöjjön minden ember!*

Ezen szavak meghívó szavakul valának mondva, Szeptember 24re a' mikorra nagy készületek tétettek. Csokonai Mihály úr, egy oltár forma alkotmányt készíttetett, annak felső részén egy zömök piramis. Az alkotmány fal mellé lőn alkalmazva; ennél fogva a hátulsó oldal nem vólt látni való, hanem a három látható oldalokon mind azoknak a Hatalmasságoknak Czímerei vóltak szépen ki metszve, mellyek a Frantziák ellen akkor hadban állottak, *és némely írások* p. o. — Dieu et mond Droit — Honni soit qui mal y pense. Készen lévén az alkotmány a széles folyosóra v[agy] podiumra helyheztetett és estvére bele rakott métsek által kivilágosíttatott. Estve Gróf Festetits és sok urak ide gyűltek, és a népség a' mennyi bele fért. Ekkor Csokonai innepélyessen lépvén fel a Czímeres alkotmány elébe, annak emeltebb álló helyén eleven actioval el olvasá az *igasság diadalmát,* vagy is *Mantua vissza vételét meginneplé* 1799. Sept.

4. Hogy pedig az igasság diadala annyival is érdekesebb lenne — az oskolán kivül mozgó ágyúkat rendelt Csokonai úr, mellyekből a versezetnek ki jelelt pauzainál mind annyiszor salvék lövettek. — Ez köz tetszéssel végbe menvén, — egy kis idő vártatva az Auditoriumba mentek a Gróffal az Urak és a nagy Közönségből kiket bébotsátottak és elkezdődött a játék mellyet a nagyobb Tanulók ezen czím alatt adtak Karnyó vagy a vén Kalmár és felesége." (CsEml. 436—437. l.) Ugyanitt írja, hogy „a Mantua győzelme derék verseket s innepies készüléssel nagy közönség előtt jelesen el is mondotta [ti. Csokonai]" (i. m. 434. l.).

A *Cultura* Gaál László említette iskolai előadása júl. 11-én volt Csurgón, majd a második előadás — Pukánszkyné Kádár Jolán szerint — aug. 18-án, amikor a darabban szereplő Ábrahám a „Conclusio"-ban bejelentette Egyed napjára, szept. 1-re az újabb iskolai színielőadást (ld. Cs/Színm. II, 170—171., 233. l.). Az aug. 18-i s szept. 1-jei előadást utóbb Boros Dezső cáfolta (ld. Somogy. 1880/4: 9. l.)

Magát Mantovát a franciák 1799. júl. 28-án adták át Szuvorov orosz tábornoknak, miután Franciaország márc. 1-jén hadat üzent I. Ferenc császárnak, amiért átengedte országán Szuvorov hadseregét.

A verset a fentiek szerint 1799. júl 11. s szept. 24. között írhatta Csokonai, valószínűleg csak szeptemberben.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a csurgói ősszöveget Csokonai az AV. kiadásra készítésekor némileg lerövidítette s helyenként módosította. Bár kiadásunk alapja a költő által sajtó alá készített AV. szövege (Sz_1), a Gentsi István által lemásolt ősszöveget (Sz_2) is tekintetbe vesszük.

A cím a Sz_2-ben: *Csokonay Mihály Úr versei, mellyeket el mondott a' Csurgói Ref. Gymnasiumban 1799. Eszt. 23 Sept.* [*:September v. Septembris*] *tartatott Komedia alkalmatosságával.* —

A Sz_2-ben bevezetésként még ez a két sorpár található:

Hatalmas Igazság! tekints le Papodra
Ki szent borzadással hág fel óltárodra
Itt van a' jót 's gonoszt megmérséklő fontod
Itt a Pallos mellyel az [Jav. e.: *a*] *ember* [← Jav. e: *bűnös*] *vért ontod.*

Elöljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a Sz_2 az igekötőket általában az igétől külön írja s az AV. jottista helyesírásával szemben ypszilonista helyesírást követ, s ez meg is felelt Csokonai korábbi helyesírásának. Ezeket a helyesírási eltéréseket azonban itt külön nem vesszük számba. A központozás is nagyon hiányos a Sz_2-ben, s ezért a központozás eltéréseire általában nem térünk ki.

1. Sz_2: *T e v a g y a' k i b i r o d*
2. Sz_2: ***A** földön*
6. Sz_2: *Nev**ed** Tollhiba.*
7. Sz_2: *a' földet **bé** telte*
8. Sz_2: *⟨é⟩'s erődet*
18. Sz_2: ***S**zeliden*
19. Sz_2: *Fanatizmus*
22. Sz_2: *kardját 's fontyát*
23. Sz_2: *Tudod Sz. [= Szent] Igazság*
29. Sz_2: *Frantzia országnak*
34. Sz_2: *sapkáb**a***
35. Sz_2: ***Kh**imerákon* [...] *mámor lepte*
37. Sz_2: *B e l é v é s z m i n d e n b e p é n z é t k i z s a r o l j a*
38. Sz_2: *gázol**ja***
39. Sz_2 *I m é*
43. Sz_2: *Juss, Törvény, Tisztelet,*
46. Sz_2: ***E**ther*

48. Sz_2: *Óceán*
49. Sz_2: *A' föld i s a' roppant*
50. Sz_2: *a' népek vére t r á g y á j á t o l*
52. Sz_2: *A' bombikra f e l e l t (durrant) ekhokra*
54. Sz_2: *A' le t ö r ö t t várak 's Tornyok*
56. Sz_2: *Tsak kémény erdőkké válv á n*
57. Sz_2: *A' ki p r é d a l t a t o t t*
60. Sz_2: *kuntsolt karjaival*
62. Sz_2: ⟨*mutogattya*⟩ Az áth. szó alá írva: *mosogattya*
65. Sz_2: *szivet f a t s a r ó*
66. AV.: *Oh* A 85. sor szerint em.
68. Sz_2: *a' V i n t z l é r' vérétől*
70. AV.: *meglőtt* sh., em.
73. Sz_2: *fakció*
78. Sz_2: *Europa r o p p a n t* Az utolsó szó *-pp*-je áth.
82. Sz_2: *igazság!*
83. Sz_2: *égb̄ [= égben]*
84. Sz_2: *kétségb̄ [= kétségben]*
87. Sz_2: *Ne hagyj Sz. [= Szent] v a l ó s á g*
88. AV.: *inségből* A 81. sor szerint em.
90. Sz_2: *Sz. [= Szent] Igazság él még Sz. [= Szent] Istened.*
92. Sz_2: *lenem b o m l o t t*
94. Sz_2: *utára*
97. Sz_2: *A' b ü n t e t é s sullyos pallosát*
100. A Sz_2-ben e sor után még ez a sorpár olvasható:

Kik méltoságodhoz jobban illenének
Egy világ dolgában illy részt vehetnének

102. Sz_2: *Monarchája Océán*
106. Sz_2: *látott* ⟨*még*⟩ *illy erős*
107. Sz_2: ⟨*erős*⟩ Az áth. szó fölé írva: *fényes*
109. Sz_2: *A Fársál mezején*
110. Sz_2: *É s a' világ egy pár*
113. Sz_2: *Isteni*
114. AV.: *Bűntető* A 111. sor szerint em.
115. Sz_2: *elébbi*
124. Sz_2: *Igazságnak*
125. Sz_2: *Látják, h o g y ü g y ö k v a n*
126. Sz_2: *hidra fejeket*
127. Sz_2: *e' világon*
130. Sz_2: *jussnak*
131. Sz_2: *menydörögjetek le*
132. Sz_2: *menykövezzétek le.*

135. Sz_2: *Kihez annyi nyelvet vallást*
139. Sz_2: *székébe*
141. Sz_2: *tetesd fel*
143. Sz_2: *burbon*
144. Sz_2: *Sz. [= Szent] falait*
151. Sz_2: *Hartzra kelnek érted 's nékik*
152. Sz_2: *Diadalom*
153. Sz_2: *Hazámfiai*
154. Sz_2: *Kikbe* [...] *szív erőssek*
155. Sz_2: *Éretted még ősi tűzökbe*
156. Sz_2: *halál mezején*
158. Sz_2: *magyarjaidba*
165. Sz_2: *Sz. [Szent] Tronusod*
170. A Sz_2-ben e sor után még a következő sorpár olvasható:

Addig iš kívánom hogy az Ur segéllyen
Hogy az én királyom Ferentz Császár éllyen.

176. Sz_2: *Hol a' Czobol prémü Petersburg*
178. A Sz_2-ben e sor után még a következő sorpár található:

Te a' ki sok vitéz népnek törvényt adál
Te kit a' Szamojéd ural 's a' Kamtsadál

179. Sz_2: *székébe*
180. Sz_2: *Tőlle külömbözöl* [...] *nevébe*
181. Sz_2: *Asiat*
182. Sz_2: *fekete sasoddal Frantziát*
183. Sz_2: *lakosa*
187. Sz_2: *remenkedik*
189. Sz_2: *Martyinyesnye*
192. Sz_2: *Triumfusra*
194. Sz_2: *békok*
199. Sz_2: *markodba*
200. Sz_2: *menyköve* [...] *haragodba*
201. Sz_2: *a' Nester Vistula*
202. Sz_2: *Kaukazus*
203. Sz_2: *a' fántom forró* Ro/ *harmattyába*
204. Sz_2: *valójába*
205. Sz_2: *'S melly* [...] *barlangba lakk [= laknak]*
206. Sz_2: *'S millyen* [...] *Északnak*
E sor után a Sz_2-ben még ez a sorpár található:

Néked is kívánom hogy az Ur segéllyen
Kivánom hogy Pál Czár triumfállyon 's éllyen.

207. Sz_2: *közepéb̄ [= közepébe]*
208. Sz_2: *székéb̄ [= székébe]*
211. Sz_2: *a' Sz. [= Szent] Városoknak*
216. Sz_2: *gállya bértzekké*
218. Sz_2: *Jafát*
222. AV.: *Üldözvén* em.
Sz_2: *köz ellenséget*
227. Sz_2: *Sz. [=Szent] Földet*
228. Sz_2: *szentséget t a p o d*
233. Sz_2: *És régi frigyedet most*
236. Sz_2: *tegyen* [...] *musulmanbol*
237. Sz_2: *Unna Eufrat*
238. Sz_2: *Suaquem és Kotzim*
240. Sz_2: *Pálma fák*
241. Sz_2: *nap Nyugotot*
243. Sz_2: *Párisnak Dámái*
244. E sor után a Sz_2-ben még a következő sorpár olvasható:

Imé Europa sok szerentsét kiván
Ezt kiáltya éllyen Szelim és a Díván

246. Sz_2: *Asbest szivü*
247. Sz_2: *Jussnak*
248. Sz_2: *Anglusnak*
249. Sz_2: Ro/ *Te a' ki koronás fővel üldözöd a' Tyrannust*
250. Sz_2: Ro/ *Királyi Respublicába vezérled a' Brittanust*
251. Sz_2: *Enged meg ⟨meg⟩ nagy*
254. Sz_2: *népbe*
255. Sz_2: *korábs* Hiányzik a zárójel.
256. Sz_2: *esmeretlen* [...] *Romábs* Hiányzik a zárójel.
259. Sz_2: *ḡ [=meg] ne*
260. Sz_2: *Thamest* Ro/ *Istenesen*
262. AV.: *tsókoltat* sh., A Sz_2 szerint em.
Sz_2: *tsókolgat Océán*
263. Sz_2: *Tronust*
266. AV.: *urak téged* sh. A Sz_2 szerint em.
270. E sor után a Sz_2-ben még ez a sorpár található:

Hogy a' Parlamentum az erős lelkü Pitt
Kiáltsa légyen tsitt azonnal legyen tsitt.

272. Sz_2: *értünk kardoskodó*
273. Sz_2: *Oh te A u s t r i á n a k*
275. Sz_2: Nincs kiemelés.

278. Sz_2: *Frantz ország*
279. Sz_2: *köz igazságot*
280. Sz_2: ***Anglus***
E sor után a Sz_2-ben még ez a sorpár olvasható:

Kiáltsa fel velem minden Ember fia
Ellyen György Királlyal együtt Brittannia

281. Sz_2: *Behemod vajha Leviathan*
285. Sz_2: *'S elektrumi*
289. Sz_2: *mondok! —*
290. Sz_2: *mi végre forgatom*
292. Sz_2: *'S talpánál*
293. Sz_2: *Oh te a'*
294. Sz_2: *Oh negyedik*
295. Sz_2: *Szálj ki* ⟨*sátorából*⟩ Az áth. szó fölé írva: *pitvarából*
296. Sz_2: *Örök nyugodalmad fényes*
297. Sz_2: *Mond meg nemzetednek*
299. Sz_2: *Mond meg hogy szerentsés vétkébe*
300. Sz_2: *'S kárt*
301. Sz_2: *Talám hisznek a' te Atyai szavadnak*
302. Sz_2: *Talám Henrik előtt még sírva fakadk̄ [=fakadnak]*
306. Sz_2: *mellyet verve*
308. Sz_2: ***D**itsőségre*
E sor után a Sz_2-ben még ez a sorpár áll:

Ez ugy is nem ujság is a' Frantziáknál
Több Hérós ölőt is lelni Ravajláknál

309. Sz_2: *De a' kinek vérét meg bosszúlta népe*
312. Sz_2: *Tronusra*
314. AV.: *De szétt* sh. em. *nem törhették*
Sz_2: *De fel nem dönthették*
318. Sz_2: Nincs zárójel.
321. Sz_2: *Europába*
322. Sz_2: *Tronusába*
323. Sz_2: *szoltál*
325. Sz_2: *eleid Tronusán*
326. Sz_2: Ro/ *ők a Brittanusok jussán*
329. Sz_2: *A' mellybe Hazánkk̄ [=Hazánknak] a Nádor Ispánnya*
AV.: *Nadorispányja* a Sz_2 szerint em.
333. Sz_2: *valóba*
334. Sz_2: *nem várt* [...] *ohajta*
338. Sz_2: *Marsnak*

340. Sz_2: Ro/ *itt itt szeliden*
341. Sz_2: *agybeli*
345. Sz_2: Ro/ *hét mátkának*
347. Sz_2: *puszta romladéki*
348. AV.: *Arpad'* sh. em.
Sz_2: Nincs idézőjel.
350. Sz_2: *És vitéz testének*
352. Sz_2: *hazánkk [=hazánknak]*
353. Sz_2: *Budavára*
354. Sz_2: *Ne pókhálózzon bé*
355. Sz_2: *hazámba*
357. Sz_2: *lelkemk [=lelkemnek]*
358. Sz_2: *nemzetemk [=nemzetemnek]*
359. Sz_2: *Nádorja és feje*
AV.: *Nadorja* A Sz_2 szerint em.
360. Sz_2: *fia öttse 's veje*
361. Sz_2: *magyar*
362. AV.: *Nadorispányjának* A Sz_2 szerint em.
363. Sz_2: *Világk [=Világnak]*
365. Sz_2: *talám neki*
AV.: *talán* sh. A Sz_2 szerint em.
366. Sz_2: *Nádor Ispányné*
AV.: *Nadorispányné* A Sz_2 szerint em.
368. Sz_2: Ro/ *egy ujj házassággal*
371—372. E sorpár a Sz_2-ből hiányzik.
373. Sz_2: *Igy a' statusok* [...] *Goliát*
374. Sz_2: *Baráttá* [...] *fiát*
Az Sz_2-ben e sor után még ez a két sorpár olvasható:

De szünny meg hát lantom csitt a Császárokról
El szakad a' húrod ne szolly nagy dolgokról
Elég éljen Lajos Lajos leányával
Josef Nador Ispany felséges párjával.

377. Sz_2: *Herósi*
378. Sz_2: *Magyar vitézt* [...] *hazádk [=hazádnak]*
379. Sz_2: Nincs kiemelés.
381. Sz_2: *Olasz Országra*
382. Sz_2: *Olasz országból*
384. Sz_2: *Hérók*
385. Sz_2: *meg győzhetetlen*
387. Sz_2: *Musa*
388. Sz_2: *Poëtákhoz*
389. AV.: *postaja* sh. A Sz_2 szerint em.

390. Sz_2: *Hazája*
391. Sz_2: *fűsz fára*
393. Sz_2: *Mattyásit*
394. Sz_2: *Magyar Hérók* ⟨*tsatázásit*⟩ Az áth. szó fölé írva: *bajvívásit*
395. Sz_2: *Alpest*
397. Sz_2: *hűségeket*
401. Sz_2: *Tsokolván* [...] Ro/ *dobszoval*
404. Sz_2: *legyetek*
405. Sz_2: *n̄ [=nem] tsak*
408. Sz_2: *volt élő bástyája*
410. Sz_2: *a' Jámbor bekesség ágyából*
AV.: *agyából* sh. A Sz_2 szerint em.
413. Sz_2: *esmertétek*
414. Sz_2: *a' kīk̄k̄ [=a' kiknek]*
419. Sz_2: *En p̄d̄ [=pedig] n̄ [=nem]*
421. Sz_2: *vitézekk̄ [=vitézeknek]* Nincs kiemelés.
422. Sz_2: *ezekk̄ [=ezeknek]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers megszületésének politikai hátterét Haraszti nyomán vázoljuk föl, előrebocsátva, hogy az 1797. okt. 17-i campoformiói békében, amelyet Napóleon kötött Ausztria képviselőjével, a Habsburg Birodalom lemondott németalföldi tartományairól s Lombardiáról, s kárpótlásul megkapta Isztriát, Dalmáciát és Velencét: „[A campoformiói béke] kormányunkat nem gátolta meg, hogy annak befejezése után is folytassa a magyar nemesség felültetését, a franciák ellen elismert fontosságu ellensulyt akarva kéznél tartani. Csak nagy későre oszolhatott szét ismét megyéibe a magyar tábor, melyet a király nem győzött elismeréssel. Hogy az osztráknak azomban csak fegyverszünet volt czélja, s a háborút azonnal újra kezdi, mihelyt alkalom nyílik, előre volt látható. S ez alkalom 1798-ban már megérkezett: Bonaparte Egyiptomba távozott a francia hadsereg jó részével, itthon pedig Nelson hajóhadukat tette tönkre. Ausztria tehát azonnal coalitióba állott Nápolylyal, angol- és oroszországgal, s megkezdte a harcot, eleinte szerencsétlenül ugyan, de annál fényesebb győzelem kisérte aztán altábornagyunkat, Kráyt, Suwarowot s Károly főherceget. 1799 őszén a franciák már egészen elvesztették Olaszországot s Ausztria visszanyerte Lombardiáját.

E hadjáratnak egyik érdekes mozzanata volt Mantua visszavétele, mi Csokonait költeményre lelkesíté, hosszu lélekzetü, nagy, ünnepi költeményre melyet Karnyónénak föntebb említett előadása után maga szavalt el, s mely nemcsak egyéni felfogását de az egész korét tükrözi vissza, s minden hivatalos actánál hívebben tanuskodik arról, mennyire sikerült a Thugut-politikának hazánk előtt gyülöletes színben tüntetni fel azt az óriásilag regeneráló nagy mozgalmat." (Haraszti 204—205. l.)

A vers megszületésének azonban lélektani háttere is van, amelyre először Vargha Balázs tért ki, miután egykorú hírlapi adatokkal is megvilágította a vers megszületését: „Mantua várát július 30-án feladták a franciák. A kormány elrendelte, hogy az egész birodalomban tartsanak hálaadó istentiszteleteket a győzelem örömére.

A városokat fellobogózták, ágyukat durrogtattak, ünnepi kivilágítást rendeztek. »Hajdúböszörményben, a Nép buzdítására minden harangok megvonattak, s azután a Torony legnagyobb négy ablakai úgy kivilágosítódtak, hogy az egész Városba kiragyogtatták e következő Felirásokat, s ábrázolásokat. Egy ablakban t. i. a két fejű sas képe alatt ez a két sor ragyogott: *Éllyen a Császár, Az igaz ügy győzött.* A másik ablakban: *Éllyen Károly Hertzeg. Hódoly Frantzia!* Harmadik ablakban szemléltettetett egy oszlop, melynek allyján, zászlók és ágyuk, a tetején pedig borostyán koszorú. Alá ez volt írva: *Szuvarónak.* Negyedik ablakban végre, egy repülő trombitás Angyal, koszorut tartott kezében, s alá e volt írva: *Kraynak.*« (Magyar Hírmondó, 1799 II. 478. l.)

Festetics György, — Keszthely, Csurgó és számos más város földesura — elöljárt a jó példával; még az országos intézkedés előtt elrendelte birtokán az ünnepségeket: »Meg értvén t. i. Városunk nagy érdemű Örökös Földes Ura, N. Gr. Tolnai Festetits György Ö N-ga, azon óhajtva várt, s nagy következésü nyereségünket — Mantua visszavételét — azonnal mind itt Keszthelyen, mind Birtokainak több részeiben is rendeléseket tett, hogy áldassék a Seregek Ura, kegyes segedelméért, mellyel szerencsésíti fegyvereinket.« (Levél Keszthelyről aug. 16-án, uo. 287. l.)" (Vargha Balázs: *Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak.* It. 1953: 409. l.)

Vargha a következőkben nagy megértéssel ismertette a vers megszületésének lélektani indokait is, Harasztira is hivatkozván a *Cultura* csurgói előadásán megszólaltatott Rákóczi-nótával kapcsolatban: „Haraszti Gyula helyesen mondja, hogy a *Cultura* előadásának ez az incidense tehette szükségessé, hogy *Az özvegy Karnyóné* szövegébe Mantuára vonatkozó utalásokat írjon bele Csokonai, s a darab végén lelkesítő beszédet mondasson Sárközy Alberttel, az alispán fiával.

Valószínű, hogy az egész *Karnyónét* azért kellett hirtelen megírnia, hogy a szeptember elsejei évzáró ünnepélyre gáncstalan darabbal állhassanak elő." (It. 1953: 410. l.)

Haraszti Gyula azonban korántsem mondja ezt, csupán annyit írt: „puszta bolondozásból az öreg Pofókkal, kinek rózsás színben áll a világ, még a Rákóczi kesergőjét is elénekelteti, roppant megütközésére Festetichnek, ki aggódva tekint körül s magához intve Csokonait, komolyan mondja szemébe: »Uram, az ilyenekért, iskolánkat is széjjelhányhatják! Vigyáznunk kell!«" (212. l.) Fontosabbnak látszik ennél az, amit összegező megállapításában mond Haraszti a költő „cammogni kezdő pegazusá"-ról s annak írói sarkantyúzásáról, nem véve észre, hogy a versben megnyilvánuló „szűkkörű nationalismus" nem a költőé, hanem a verset megrendelő főnemes földesúré: „E

költeményben érdekesen olvad össze a kor szokásos rigmusozása, a nemzeti dicsőségtől felbuzgó költői ér s az annyiszor cammogni kezdő pegazusnak írói sarkantyuzása: érdekesen tanúsítja költőjének s idejének korlátoltságát, minthogy nem társadalmi, politikai elvek mellett, hanem egyedül a nemzetiség mellett bir hevülni s a humanismus cosmopolitasága helyett szűkkörü nationalismusra támaszkodik." (207. l.) Sajnos, itt sem vette észre az oksági összefüggést Festetics megrovó szavai s az alkalmi vers politikai irányzatossága között. Pedig a csurgói iskolai incidensnek fontos szerepe volt az alkalmi mű megszületésében, ám erre az oksági összefüggésre csupán Vargha mutatott rá, éppen idézett 1953-i tanulmányában, hogy a következő évben megjelent Csokonai-monográfiájában már jóval kevesebb mentséget találjon a franciaellenes vers számára, amint a következőkben látni fogjuk. Pedig évtizedekre nyúló vita tárgya lett, hogy mennyire lehet „őszinte megnyilatkozást" keresni a „parancsra írt alkalmi vers"-ben (v.ö. Vargha: CsVM. 94. l.).

Oláh Gábor először vett észre hamis, nem őszinte hangokat a vers „mondvacsinált kardcsörgetései" s a költő idillre hajló természete s őszinte békevágya között: „*Az igazság diadalma* című versezetében fennen énekli, hogy a magyar háborúra született! S nem győzi eléggé lelkesíteni a nemes felkelőket. Pedig, ismervén egyéniségét, bizton mondhatjuk, hogy *A békekötésre* irt versében felhangzó kifakadások a vérben gázolás ellen: sokkal őszintébbek, bár ritkábbak, mint az említett riadók mondvacsinált kardcsörgetései és ágyúbömböltetései." (CsLat. 55. l.)

Ferenczi ismertette az előzményeket, a *Pofók vagy Cultura* c. vígjáték előadását (amelyről úgy tudta, hogy aug. 17-én történt), idézte Festetics György megrovó szavait is (102. l.) s a *Karnyóné* szept. 23-i előadását (ő úgy tudta, hogy szept. 1-jén a *Gerson du Malheureux*-t adták elő), de oksági összefüggést nem vett észre a színművek s az alkalmi vers között, amelyről a *Karnyóné* előadása kapcsán ezt írta: „Ez utóbbi alkalommal ő maga *Az igazság diadalma* című alkalmi költeményét szavalta el, melyet Mantua bevételének örömére, heves franczia gyűlölettel írt a szövetkezett hatalmak és Kray Pál dicsőítésére, ki Mantuát 1798 julius 24-én foglalta el s úgy e, mint más olaszországi győzelmeitől visszhangzott Európa." (102. l.) Ez a „heves franczia gyűlölet" kulcsszóvá lesz a verssel kapcsolatban: ezen óhajtják majd lemérni Csokonai alkalmi verseinek őszinteségét éppúgy, ahogy egész politikai-világnézeti komolyságát, következetességét.

Kosztolányi Dezső — mintegy önigazolást is keresve a maga 1918—19-i szereplésére — így írt az alkalmi versről 1922-ben: „Kora nagyon hasonlított a maihoz. Háború, forradalom, visszahatás. Ebbe pedig kénytelen-kelletlen belehelyezkedett. 1799-ben írt vígjátékát a »Karnyónét«, melynek ízes, vaskos tréfái semmiféle görögtüzet nem kívánnak, ünnepi beszéddel zárja, hol többek közt így kiált fel: »Éljen II. Ferenc császár, kegyes királyunk, éljen I. Pál muszka cár, éljen III. Szelim, a nagy szultán, éljen III. György a világ öt részének birtokosa, éljen a vitéz Souwawrw [= Souwarow] és e nagy

herosnak Virgiliusa légyen majd a Virgilius hazája!« Nem húzott újjat a hatalmasokkal." (Nyugat. 1922: 1410. l.)

Kosztolányi véleménye bizonyára hatással volt Szerb Antal ítéletére is, aki 1934-ben így írt a költeményről, szinte készpénznek véve az alkalmi vers kényszerű politikai szólamait: „Költészete [...] bizonyos arisztokratikus, aulikus hangot öltött, hogy jobban kedvébe járjon a nagyuraknak. Mélységes felháborodással dikciózott a francia forradalom ellen és dicsérte az uralkodókat, akik végre egyesültek, hogy a rendet és igazságot visszahozzák a felfordult világba:

Midőn kevély lelke Franciaországnak
Közönséges hadat izent a világnak
És felkerekedvén a népnek seprején ... [stb.]"

(Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Kolozsvár, 1934. 284—285. l.)

Horváth János a költő eredendő békevágyából kiindulva érezte hitelesnek a zsarnokságba fulladt forradalom, a forradalmi fanatizmus elítélését a versben: „A »bölcs« igénytelen, de szabad életmódja s másfelől a hadakozás, öldöklés, zsarnokság elítélése igen sok költeményben foglalkoztatja [...]. *Az igazság diadalma* c. versét, melyet 1799 szeptemberében Mantua visszavételének örömére írt, el is mondta a csurgói gimnáziumban; a »szelíd csendesség« nagy felkavarójával, a francia forradalommal szemben — melyben »Ember az embernek emberrel áldozik!« — egész gyűlöletét és megvetését kiönti; s a nép sepreje, a sokfejű és mégis fejetlen mo[n]strum chiméráinak, a veres sapkának, a szabadságfának, a népcsaló »zsiványságnak« bukását, a szentigazságnak, a törvénynek győzelmét üdvözli." (Csok. 28—29. l.)

A *Karnyóné*-ról szóló idézett tanulmányában Vargha Balázs világosan s logikusan meghúzta az eredőt a *Culturá*-ban elénekelt rebellis Rákóczi-nóta s a lojális alkalmi vers, valamint a *Karnyóné* megírása és előadása között (mert hiszen eredetileg a *Gerson*-t akarta szeptemberben előadatni diákjaival a költő): „A második felvonás negyedik jelenésénél majdnem botrány tört ki. A szerep szerinti *Pofók*, derék magyar udvari gazda a Rákóczi nótát énekeli: »Hej Rákóczi, Bercsényi, — Tököli ...« s *Kanakuz* a béres majdnem sírvafakadt a meghatottságtól: »Jaj gazduram, ne fujja ked ollan köservesen, mingyár mög hasad a szivem.«

Hogy az egyszerűbb hallgatóság is úgy érzett a nótát végighallgatva, mint Kanakuz, azt nem jegyezték fel, de biztosra vehetjük. Festetics és Sárközy azonban megbotránkoztak. Gaál szerint [...]:

Sárközy társalgás közben Gróf Festetitshez fordulva sóhajta: bár tsak el maradt volna ez ősi ének! a Gróf pedig: igaz, némely urak illyesek és oskolánkat is el szórathatnák — de mit tehetünk róla — hogy a régiek illyen (dühös) szomoru énekekre fakadtak.

Az előadás után Festetich erélyes levélben írta meg rosszalását Csépán egyházgondnoknak, s ráparancsolt, hogy ezután cenzurázza az iskolában

előadásra kerülő darabokat. (Csire István: Vázlat Csurgó multjából 233. l. Idézi Gulyás József I. T. K. 1925. 125—126. l.)

»A színi előadás — most mellőzöm annak vitatását, hogy ez a tanulóifjúságnak használt-e vagy nem — eléggé tetszett a közönségnek; hanem hogy nyiltan kimondjam, amit érzek, nagyon kétlem, hogy az a színdarab a gimn. inspektor bírálatán átesett volna, amit jövőre bizalmasan (sub rosa) ajánlok, mert annak a paraszt fiúnak Rákócziról s Bercsényiről elénekelt dala, jóllehet tréfálkozva és némi gúnnyal adta elő, sem a hallgatósághoz, sem a helyhez, sem a mostani időhöz nem illett, sőt egyáltalában kimondhatatlan hiba volt. Sokkal helyesebb volna, és arra is kell törekedni, hogy az ilyes ünnepélyeken uralkodó Felséges urunkat, vagy a Felséges Nádort dicsénekekkel magasztaljuk.«" (It. 1953: 410. l.; v.ö. CsEml. 436—437., 622. l.)

Ugyanitt megírta Vargha, hogy a *Gerson*-t nem lehetett előadni szept. 1-jén, hiszen abban „egy nemesi kúria udvari népsége szabályos boszorkányüldözést támaszt, francia spiont akar fogni. A hőst felvilágosult elmélkedései, Rousseau-idézetei keverik gyanúba. A darab végén az egész kísértetfogó kompánia felsül". Utalt arra is a Magyar Hírmondó tudósítása alapján, hogy akkoriban végeztek ki egy káplárt „a franciákkal való cimborálás, materialista gondolkodás vádjával" (i. m. 410. l.), majd erre a következtetésre jutott: „Ilyen világban, ahol a szabadgondolkozásnak kötél volt a jutalma, nem lehetett *Gerson*nal előállni.

Új darabot kellett írni, mégpedig gyorsan. Így született meg *Az özvegy Karnyóné* [...]

A *Karnyóné*ban és a záróbeszédben Csokonai már bőségesen *mantuázott*. Egy nagy költeményt írt, hogy Festetics rendeletének és személyes kívánságának eleget tegyen: *Az igazság diadalma*. Iratott sept 24-ik napjára, 1799. A Mántua visszavételének örömnapjára [...].

Így kellett fizetnie Csokonainak a Rákóczi-nótáért." (I. h.. 411. l.) Az Irodalomtörténet ugyane számában Juhász Géza így vélekedett az alkalmi versről, illetve írója gondolkozásáról: „Az a Csokonai, aki 1799 szeptemberében hosszú ódával visszhangzott a reakciós uralkodók győzelmére, tőlük várva Napoleon egyiptomi kalandja alatt a békesség helyreállítását *(Az igazság diadalma)*, nem sokáig volt egy véleményen Karnyóval, a reakciós kispolgárral." (It. 1953: 446. l.)

Vargha 1954-ben megjelent Csokonai-monográfiájában utalt ugyan rá, hogy a Rákóczi-nóta elénekeltetését „valahogy jóvá kellett tenni" (CsVM. 90. l.), s így született meg a *Karnyóné*, de az alkalmi vers tárgyalásánál már nem hivatkozott az említett „mentő körülmények"-re: „»Az özvegy Karnyóné« egyik előadása napján, 1799 szeptember 24-én külön ünnepséget tartottak annak örömére, hogy az osztrák seregek elfoglalták Mantuát a franciáktól. Csokonai ünnepi verset olvasott fel egy kivilágított piramis dobogójára állva: »*Az Igazság diadalmá*«-t.

Megrendelésre, parancsra írt alkalmi versei közül ez a műve tart számot leginkább arra, hogy őszinte megnyilatkozást lássunk benne. Csalódását fejezi ki a franciákban [...].

Nem tagadja, hogy őrá is mint Európa sok polgárára, hatott a francia forradalom propagandája. De most már nem hisznek benne a népek, mert a régi fanatizmus helyett újat hozott, a szabadság helyett hódítást, emberszeretet helyett kegyetlenkedést.

Csokonai Somogyban nem javította ki pozsonyi tévedését. A francia forradalom ellentmondásait a reakció propagandájának szemszögéből nézte. Felvilágosult gondolkodását nem adta fel ezután sem, de a francia háború aktuális kérdésében a rosszabbat választotta: a császári ház és a hadi nyereségekben részesedő birtokos nemesség dicsőítését." (I. m. 94—95. l.) Vargha még fenntartotta, hogy „Felvilágosult gondolkozását nem adta fel" Csokonai e verse megírásakor sem, s hasonló volt a véleménye Sinkónak is, mikor nem fedezett föl őszinteséget az alkalmi versezetben: „A versezet, melyet a Kuruzzsá degradált Csokonai *Az igazság diadalma* címen írt »szeptember 24-dik napjára 1799, a Mántua visszavételének örömnapjára«, nem kevesebb, mint háromszáznegyvenegy sorból áll — és elrettentő példa arra, hogy nagy és legnagyobb költő se tud még rendelésre se meggyőzően hazudni. Közepes iskolai dolgozatra emlékeztető fahangú szavalat ez az »emberevő« franciák gyalázására és a Szent Szövetség uralkodóinak dicsőítésére. A »győzhetetlen császár, hazám fejedelme« kezdetű strófában a vérmezői kivégzések szemtanúja, *A pártütő* költője a magyarság nevében magasztalja »Bécs szelíd igáját«, és miután sorba és hosszan tömjénezi Pált, »a muszkák rettenetes cárját«, Szelimet, »ki földünknek legszebb közepében, Gyémántképpen ragyogsz az Ozman székében«, s az angol királyt, aki »Óceán félelme« és »egy asbest szívű népnek fejedelme«, sorát ejti, hogy mint gróf Festetich a Csépán kurátor úrhoz írt levelében kívánta, »a Fenséges Nádor« is részesüljön a magasztalásból, éspedig a nádor házasságát dicsőíti, mint Mantua visszavételével egyenrangú, hasonlóképp világrengető eseményt, mely »egész nemzetemnek öröme«.

Iszonyú. Iszonyúan megadta az árát a csurgói szerencsének." (225—226. l.)

Ugyanebben az évben, az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyvben Julow Viktor ennek az ellenkezőjét fogalmazta meg, s elszakítva a verset az azt létrehozó lélektani tényezőktől, a kényszerítő körülményektől, őszinte politikai meggyőződést vélt fölfedezni benne, s ezzel nemcsak a vers, hanem a költő értékelését is hosszabb időre megpecsételte: „*Az igazság diadalma* (1799) a mantuai győzelemre készült, de már méretei is fölébe emelik mindenféle alkalmi költészetnek. Sehol sem ment Csokonai ilyen messzire a forradalom megtagadásában (»nincs átkozottabb nép a franciáknál«)." (MIrT. III, 235. l.) S mindezt a vers stiláris, művészi erényeivel is igyekezett alátámasztani, holott csupán a nagy költői rutin mesterműve ez az ihlet nélküli költemény, amely legföljebb a vérontás, a fanatizmus s a zsarnokság elítélésében szól a költő igazi hangján: „és mégis: 1795 és 1804 között, a *Marosvásárhelyi gondolatokat* kivéve nem alkotott ennél nagyobb lélegzetvételű költeményt. A költő az 1799. évi hadjárat francia ármádiáját a jakobinusokkal, pontosabban a

jakobinusokról a reakció által terjesztett rémképpel azonosítja (fejetlen, anarchista, vad ideáktól megmámorosodott tömeg, »emberevők«). A thermidori fordulatról nem vesz tudomást. Azzal vádolja a franciákat, hogy elárulták a felvilágosodást, renegátjai lettek saját forradalmuknak. A fanatizmus ellen támadva újabb fanatizmust hoztak, megcsalták Európa népeit, új bilincseket készítve nekik. Csokonai forró pátosszal buzdít harcra ellenük, és a legsötétebb uralkodókra, az osztrák császárra, Pál cárra, a korhadt török birodalom szultánjára pazarolja csodálatos jelzőit, szikrázó kép-ötleteit. Mindezt a szerkesztésnek ugyanazzal a biztonságával, klasszikus szimmetriájával, a dikciónak csaknem ugyanazzal a világosságával, könnyed, mégis méltóságteljes áradásával és színpompájával, mint akár *Az estvé*ben vagy a *Konstancinápoly*ban." (Uo. 235—236. l.)

Igaz, hogy a továbbiakban ezt írja: „Mégsem engedhetjük át az 1795 utáni Csokonait a forradalom ellenségeinek, a nemesi reakciónak", de azért úgy véli, hogy „Szédítő az a világnézeti szakadék, amely a *Marosvásárhelyi gondolatok* és *Az igazság diadalmá*hoz hasonló versei között tátog" (i. m. 236. l.), s a következőkben elvi általánosításokat fogalmaz meg e vers alapján, ismét figyelmen kívül hagyva a művet kiváltó körülményeket: „Nem léptennyomon elhullatott alkalmi verseire gondolunk; ezeket gyakorta valóban kenyérért, borért, szállásért szerzette, s az *Alkalmatosságra írt versek* előszavában voltaképp megtagadta; bár ezeket is többnyire megnemesítette azzal, hogy az ünnepelt személy vagy esemény dicséretét valamiféle erkölcsi vagy filozófiai eszmével igyekezett párosítani. De ha *Az igazság diadalmá*ra és hasonló szellemű megnyilatkozásaira gondolunk, akkor a föltételezett kényszerű megalkuvás nem kevesebbet jelent, mint hogy Csokonai szívében a *Konstancinápoly* és a *Marosvásárhelyi gondolatok* eszméivel, az ellenkezőjét hirdette volna meggyőződésének. Ez pedig különösen olyan költő esetében, aki annyiszor hangsúlyozta, hogy az utókornak ír, lélektani képtelenség, mert nem számol a nagy alkotónál a priori jelenlevő erkölcsi tartással, amely nélkül a legnagyobb potenciális tehetség is semmivé válik. Csokonai forradalomellenes verseit fájlalhatjuk, tulajdoníthatjuk a körülmények nyomorító hatásának, de szubjektív jóhiszeműségükben nem kételkedhetünk. Annál inkább nem, mivel őszinteségüket magasrendű formájuk is szavatolja. Fölösleges mentegetnünk őt a korviszonyok közismert ellentmondásosságával. Utalnunk kell azonban viszonyára a francia jakobinusokhoz. A hírek a bécsi sajtó torzító közegén át jutottak el hozzá, a forradalom belső logikája, taktikái és stratégiai követelményei rejtve maradtak előle. Érzékeny humanizmusának az 1793—94-es terror tényei is okozhattak kiábrándulást, mint Schillernél és más nagy kortársaknál, s a kiábrándulás okozta űrbe behatolhattak a retrográd nemesi eszmék. Végül, mint láttuk, a világnézeti ellentmondások megvoltak már a költő pályájának első szakaszában is; s később a tragikus körülmények között ezek mindinkább elmélyültek.

Bár joggal hangsúlyozhatjuk, hogy gondolkodásában mindvégig a felvilágosodott humanizmusé, az emberi haladás hitéé és a progresszív hazafiságé

volt a vezérszólam, ki kell mondanunk, hogy inkább nézetei voltak a világról, mintsem egységes világnézete." (Uo. 236—237. l.)

Mindezt azért kellett ily részletességgel idézni, mivel a tekintélyes kézikönyv megállapításai szinte hivatkozási alapul szolgáltak a további értékelésekhez.

Julow nézetével (amelyet később, 1975-ben a Csokonai-monográfiájában is megismételt) már Juhász Géza is pörbe szállt, mindjárt a következő évben, *Talányos Csokonai?* című tanulmányában: „Julownak *Az 1741-diki diéta*, de még inkább *Az igazság diadalma* talányos legfőképpen. A búcsúztatóval [= *A lélek halhatatlansága*] együtt mindhármat az *Alkalmatosságra Irottak* kötetébe illesztette a költő, s szívleljük meg már valahára Waldapfel József rég elhangzott tiltakozását: *méltánytalan fontosságot tulajdonitni Csokonai megítélésében az ő kénytelenségből vállalt, kedve ellen publikált műveinek;* hiszen azokat saját töredékes előszava szerint maga sem tekintette költői alkotásoknak [...] miért volna talányos az alkalmatossági süllyesztőbe tett olyan mű, mint a vándorévei kezdetén a pozsonyi országgyűlésnek szánt propaganda-vers, *Az 1741-diki diéta?* Bizonyára meg is rendelte nála Weber Simon Péter nyomdatulajdonos költőtárs és könyvkiadó. Ugyan frissítsünk már föl belőle annyit csupán, ahogy II. Józsefet magasztalja! Hát még ha az érettsége teljében írt nagy versét vesszük elő, *Az igazság diadalmát*. Ezzel köztudottan a csurgói iskola lojális szellemét volt kénytelen igazolni, hogy jóvá tegye szörnyű bűnét: a *Cultura* előadásán el merészelte énekeltetni a Rákóczi-nótát. Most az új vígjáték, a *Karnyóné* prológusaként ő maga szavalja el, hogy a francia harámbasáktól *a törvényes uralkodók mentik meg az emberiséget:* a bécsi császár, az angol király, a szultán meg a cár. Hogy magának Csokonainak mi lehetett a valódi véleménye erről a reakciós bárgyúságról, afelől lehet-e kétsége annak, aki gyanítja valamennyire, milyen ravaszul ki bírja magát fejezni a lángész a legszigorúbb cenzúra alatt is? *Az igazság diadalmá*ban igenis joggal rója föl a franciáknak Csokonai, hogy *megcsalták a népek reményeit*. Napóleon még csupán Egyiptomban kalandozik, ám ő, a békére sóvárgó máris mintha látná mi zúdul majd Európára. Meg is ismételteti az uralkodók himnuszát, csakhogy kivel? Épp a bohózat legütődöttebb figurájával, a totyakos Karnyóval, s lelkendezéseit ráadásul folyton megzavarják komikus közbeszólások. Micsoda ügyetlenség!? Dehogy is: ebben a nevetségessé tételben fejeződik ki Csokonai legőszintébb véleménye!

Igaz, ez a vers csaknem egyidőben keletkezett a *Marosvásárhelyi gondolatok*kal. Talányos hát ez így együtt? Ördögöt! Mégha nem is gondolunk az öreg Karnyó konkurrens szavalatára, Csokonai *Az igazság diadalmát* az alkalmatossági lomtárba dugta el az avatottak elől, bárha voltak is megszívlelendő megállapításai. Nem ő tehetett róla, hogy kortársai épp ezt a kötetét igényelték legvaskosabb terjedelemben..." (ItK. 1966: 404—405. l.)

Ennek ellenére a későbbi tanulmányírók Julow megállapítását vitték tovább. Így Sőtér István 1973-ban írt Csokonai-tanulmányában: „Kenyérkereset céljából a Habsburgokat dicsőítő verseket ugyanoly könnyedséggel kere-

kíti ki, mint jó ebéd reményében az üde és leleményes névnapi, menyegzői köszöntőit. Mégis, igaza van Julow Viktornak [...], mikor arra figyelmeztet, hogy e versek némelyike valódi, nagy költemény. A reakció egyik győzelmét ünneplő *Az igazság diadalmá*-ban a későbbi romantika látomásai tűnnek föl..." (Werth. 190—191. l.) S hasonlóan vélekedik Csokonai alkotói módszeréről szóló fejtegetésében is: „Az 1741-es diétáról szóló kantátakompozícióban a Duna passzusa éppannyira a magyar romantika hangnemében szólal meg, mint az Igazság diadalmának, ennek a Csokonai világnézeti válságát leginkább példázó, de mégis magas hőfokú költeménynek, egész hangneme." (Lit. 1974/3: 6. l., továbbá Werth. 198. l.)

1974-i Csokonai-monográfiájában Vargha Balázs is hitelesnek tartotta az alkalmi vers alakoskodó naiv túlzásait (ellentétben 1954-i monográfiájával, amikor még tekintetbe vette a vers megszületésének lélektani és egzisztenciális kényszerét is): „A vers, amit elszavalt, nem ismétli meg egyszerűen a Pozsonyban, Komáromban írt hadi szólamokat. Akkor a verseinek őszinteségi indexe — mondjuk így — változékony volt. Hogy borzalmas a háború ezt szívéből mondta, hogy tiporják vérbe seregeink az ellenséget, ezt kevésbé szívéből.

Most már talán többet vall abból, amit elmond. Nemcsak a háborúnak Goyára emlékeztető rémképeit [...].

Franciaországot a hivatalos terminológia még mindig veres sapkás rémnek festette, pedig a veres sapkás jakobinusokat már elsöpörte a direktórium, sőt a direktóriumot is ráncba szedte 1799-ben Napóleon, s megtette magát — egyelőre nem császárnak — első konzulnak. A népnek szívébe behatoló szelíd filozófia hogy is fordulhatott át hadi uralommá? Eddig a pontig követhette Csokonai az oltár előtt szavaló Csokonait. De a vers túlnyargalt az emberség és a realitás határán, s olyat is óhajtott, hogy Szelim szultán muzulmánjai prédálják fel Párizst:

Hogy Párizs dámái bajnokid rettegjék,
S kisírt szép szemeken a könny cseperegjék."

(ArcV, 254—255. l.)

Szegedy-Maszák Mihály már tárgyilagosabb volt, mikor úgy vélte, hogy Csokonai a „természetjog" megsértése miatt ítélte el a francia forradalom kilengéseit (hiszen a véres forradalomnak Csokonai sohasem volt híve: az ésszerű igazság mindenkori győzelmének annál inkább): „A későbbiekben a természetjogot többféleképpen értelmezték [...]. Csokonai Martinovicsék elítélése után már a természetjog megsértésének, a fanatizmusnak a megnyilvánulását ítélte el a francia forradalomban *(Az igazság diadalma, A vitézkedő magyarokhoz)*." (*A XVIII. század végi magyar költészet főbb tipusai*. In: IrFelv. 942. l.) Martinkó András — Julow nyomán — szintén készpénznek vette a kényszerű alkalmi vers politikai megnyilatkozásait *Vitéz Mihály siratása* c., 1973-ban megírt eszmefuttatásában: „a Habsburg abszolutizmus

haladóbb, mint a francia forradalom, s a kacagányos magyar urak humánusabbak, igazabb ügyért kardot rántók, mint a francia forradalmárok (például *Az igazság diadalma*, 1799)". (Martinkó András: *Teremtő idők*. Bp., 1977. 19—20. l.) Pedig Bécsy Tamás is megírta már, éppen a *Karnyóné*-beli alkalmi költő, a helyzetének kiszolgáltatott Kuruzs Csokonai-alakmását is érintve: „Festetics — és nyilván Csépán is — a poéta dolgába szólt bele, megszabván neki, mit írjon, mit ne írjon. Annak a poétának a poétai dolgába szólt bele, aki eddig már többször is megalkudott, Pozsonyban, de Somogyban is. Dicsérő verseket, halotti búcsúztatókat, főispáni beiktatásra készült salutatiokat írt. Kuruzs ezt szavalja: »akár-é az úr fazekat drótoztatni, pipát köttetni, rostát korrigáltatni? vagy pedig, ami ehhez hasonló mesterség, névnapi köszöntőt, halotti búcsúztatót, poszita vagy lakodalombéli salutatiot« íratni, amiket eddig már mind írt Csokonai. Most azonban valami újabb történt, most már »más ehhez hasonló kupec poézist parancsolnak«, — »uralkodó Felséges Urunk« vagy a »Felséges Nádor« dicsénekekkel való, méghozzá »szívünk teljességéből« való magasztalását. »Professzióm hat, hétféle — gúnyolja önmagát Csokonai a dramaturgiailag felesleges jelenetben — Melly kell, szolgálhatok vele | Pénzért mindennek szolgálok, | Sok s nagy csudát produkálok« — képzeljük el: az előadás közvetlenül a csinnadrattás ünnepség után volt. Ha még nem is készül a Mantua bevételére emelt építmény, amikor a *Karnyónét* írja Csokonai, ha esetleg még nem írja is *Az igazság diadalmá*-t, a kényszer hálóját már felhúzták körülötte." (Bécsy Tamás: *A Karnyóné világa*. Jkor. 1973/12: 1094. l.; v.ö. Szilágyi: CsMűv. 534. l.)

Pukánszkyné Kádár Jolán 1978-ban a *Karnyóné* megszületésének s előadásának ismertetésében kitért a verset kiváltó tényezőkre is, idézve Festetics György grófnak a csurgói iskola gondnokához, Csépán Istvánhoz 1799. jún. 22-én intézett leveléből ezt a részt: „arra kell törekedni, hogy az ilyen ünnepélyeken uralkodó Felséges Urunkat, vagy a Felséges Nádort dicséretekkel magasztaljuk". (Cs/Színm. II, 345. l.) A továbbiakban, a versről szólva, megállapította, hogy alkalmi költeményével Csokonai „teljesítette Festetics óhaját", s ehhez hozzátette még, hogy „Megalkuvásra nem is volt szüksége, mert bár Napoleon formális hatalomátvétele csak novemberben történt, a francia hadsereg ekkor már nem volt a forradalom eszméinek zászlóvivője, hanem Napoleon imperialista törekvéseinek eszköze. De *Az igazság diadalmá*-ban kiemeli az árulóvá lett franciák dicső múltját, s a *Henriás* régi emléke támad fel benne újra". (Uo.) Mindehhez azt fűzhetjük még hozzá, hogy ha nem is teljes megalkuvás, de jelentős megalkuvás volt ez, hiszen a francia felvilágosodás eszméi mellett (amelyekből a forradalom kisarjadt) Csokonai mindvégig állhatatosan kitartott (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 21., 532—534., 612. l.). Bár Kray Pál táborszernagy szerepe folytán a mantuai győzelemnek volt magyar vonatkozása is, mindennek ellenére aligha került volna sor a vers megírására s elszavalására a *Karnyóné* csurgói iskolai előadásán, 1799. szept. 24-én, ha előzőleg, a *Cultura* júl. 11-i előadásán nem történik meg az az epizód, a függetlenségi, Habsburg-ellenes Rákóczi-nóta elénekeltetése a szín-

padon, ami miatt a megrettent Festetics gróf megintette a költőt s udvarhű versek színpadi elszavaltatását ajánlotta. Ennek figyelembevétele nélkül nem ítélhetünk tárgyilagosan és igazságosan Csokonai verséről.

Az érintett epizódot Gaál László így adta elő visszaemlékezéseiben: „Az egész játék [ti. a *Cultura*] nagy tetszésben részesült, a neveletlen magyarnak ügyetlen Haj Rákótzi Bertsényi! — énekén kívül, melyre mind Sárközy mind Festetits remarköt tettek.

Csokonait 1799. júl. 12^{kén} a Rákóczi Bertsényi notáért — Sárközy és a Gróf is — meg intették — Sárközy az intésről meg lévő levelében is emlékezik - a Gróf pedig ezt mondta Csokonainak köz tudomás szerént, kérem az illyesekért — oskolánkat fundamentumostól elhányathatják (a némettel) vigyázzunk!" (CsEml. 438. l.)

S itt még egy kérdésről kell szólni: arról, hogyan kapcsolódott az alkalmi vers a *Karnyóné*-hoz, illetve a színmű epilógusához, ahol a diák Sárközy Albert előadásában szinte szó szerint megismétlődtek — prózában — *Az Igazság' Diadalma* szólamai: „Éllyen Második Ferentz Császár Kegyelmes Királyunk!!! Éllyen első Pál Muszka Czár!! Éllyen 2^{dik} Selim Nagy Zultán! Éllyen 3^{DIK} György a' Világ 5 részének birtokossa! Éllyen a' Vitéz Kray! és é nagy Hérósnak Virgiliussa légyen maga a' Virgilius Hazája!!! Éllyetek ti is rettenthetetlen Magyar seregek! [stb.]" (Cs/Színm. II, 205. l.). De voltaképp már Karnyó búcsúszövegében eldurrognak az alkalmi költemény petárdái: „fogságba Mantuaba küldöttek, abba a várba, a' mellyet ők az ő kevély lelkekhez képest győzhetetlennek tartottak.[...] Itt voltam én fogva édes Fiaim sok ollyan érdemes emberekkel, akik az ott uralkodó eszelősségnek baráti nem voltak, sok józan életü, józan erköltsü emberekkel szenvedtem én edgyütt a' kiket a' világgal játszó Frantziák az emberiség pártfogása mellett, az emberiség ellen üldöznek es sanyargatnak. — De hálá légyen a' mindeneket böltsen vezérlő Istennek, eljött valahára az az idő, a' mellyb[e] a' világnak három hatalmas Császárja az Oceanusnak megtántoríthatatlan Monarchajaval felköltt az emberiségnek köz ügye mellett, a' neki bízakodott gonoszságot valahára megtanította a' hadnak, az Igazságnak 's emberiségnek erejét, hatalmát, méltóságát rettegni, tisztelni és Istenleni." (I. m. 202. l.) Majd így záródik búcsúmonológja: „Eljött valahára az az idő, hogy a' mi hatalmas seregeink, megreszkedtették a' Frantziák alatt az Alpeseket és a' Padus partyait, és Szuvarov Mantuat megvette. Szuvarov — ama hadban öszült vitéz vezér, ki tsak a Szótárokbol esméri a' félelmet. Ez a' történet nekünk olly kedves volt olly örvendetes, mint a' millyen szomoru a' Frantziák[na]k. Mi mindnyájan ki szabadultunk, passust nyertünk magam pedig uti költséget is, némely jó szivü Hadi Tisztektől, kik itt Kanisán szegény házamnál megfordultak. Az Isten éltesse Kedves Fejedelmünket a' több hatalmasságokkal. Éllyen a' vitéz Szuvarov — Mantua meggyözöje éllyenek — mindnyájan legyenek szerentsések." (Uo. 202—203. l.)

Az epilógusról s Karnyó „befejező tirádá"-járól Sinkó így vélekedett: „Csokonai még beszédet mondat az egyik növendékével, s a franciákat »az

igazság közellenségének« nevezi, a »Felséges királyunkat« meg »a vitéz magyarokat« pedig magasztalja ekképpen: »Felséges királyom! dicsőséges hazám! nemzetim! . . . Éljen II. Ferenc császár, kegyes királyunk, éljen I. Pál muszka cár, éljen III. György, a világ öt részének birtokosa, éljen a vitéz Souwarow . . .«

S így, ebben a hangnemben tovább.

Nincs az az adós, aki ennél önmegtagadóbb buzgósággal iparkodna kielégíteni a követeléseket — s úgy látszik, hogy hontalanságában még a szegény nagy magyar költő is elhitte vagy legalább úgy tett, mintha elhinné, hogy feltétlen szófogadással tartozik a grófnak a csurgói jótéteményért, szerencséért.

Lerótta tartozását és oly iszonyú busásan, hogy kínos rá még emlékezni is. Mert mintha még a *Karnyóné,* illetve a kalmár Karnyó befejező tirádája, sem lett volna elég." (224—225. l.) De, ha ez már így elhangzott a darabban, mi szükség volt az „előjáték"-ra, vagyis az alkalmi vers elszavalására, ami Gaál László följegyzése szerint az előadás előtt történt meg. Sinkó nem foglalkozott a három szöveg — Karnyó búcsútirádái, az epilogus s *Az Igazság' Diadalma* „időrendi" kérdéseivel. Erről csupán Juhász Gézának volt egy ötlete, amelyet Julow is idézett: „A befejezést *Az igazság diadalma* szellemében készült, de annál természetesen alacsonyabb színvonalú franciaellenes, jakobinusellenes szónoklattal is megfejelte. Juhász Géza szellemes, de számomra nem nagyon meggyőző feltevése szerint ez a szónoklat — a maga komikai környezete miatt is — a nagy ünnepi óda paródiája, sőt tudatos lejáratása: palinódiája — visszaéneklése." (Csok. 192. l.)

Szerintünk már csak azért sem lehet itt szó palinódiáról, mivel a „záróbeszéd" alkalmasint előbb készült el, mint az alkalmi vers. A költő voltaképp a *Karnyóné* megírásával, Karnyó búcsútirádáival már eleget tett Festetics gróf elvárásának (s már magával azzal is, hogy a francia forradalommal rokonszenvező *Gerson* helyett sebtiben egy forradalomellenes darabot készített); a záróbeszéd szokásos kelléke volt az iskolai előadásoknak (ld. a *Cultura* „conclusió"-ját), de itt a költő külön is meg akarta toldani Karnyó tirádáit somogyi pártfogója, Sárközy István fiának, a maga csurgói kisdiákjának szájába adott szólamokkal. Úgy látszik azonban, hogy még ezt sem érezte elegendőnek ahhoz, hogy helyreüsse a Rákóczi-nóta elénekeltetésével esett hibát, s vendéglátói és mecenásai teljes bizalmát visszanyerendő írt saját maga számára egy verses prológust, buzgalmában túlkompenzálva mondandóját.

Az utóbb elhagyott első négy sorban:
tekints le Papodra: magára Csokonaira vonatkozik, aki az „oltár forma alkotmány" (ld. CsEml. 437. l.) előtt versét felolvasta.
megmérséklő (rég.): megmérő,
font (rég.): mérleg.

4. *félelmes* (rég.): félénk.

17. *lárva* (lat.): álarc.
30. *Közönséges* (rég.): általános.
31. *sepreje:* alja (a' bor alja, üledéke' jelentésű *seprő* ragos alakja).
33. *szabadsága virit száraz fában:* a szabadságjogot jelképező „szabadságfá"-ra *(arbre de la liberté)* való utalás; ilyen fát az Angliától elszakadt észak-amerikai gyarmatok mintájára 1790-től Franciaország községeiben, rendszerint a főtéren ültettek el, ill. állítottak fel.
34. *veres sapka:* a francia forradalom ún. frígiai sapkája.
35. *Chimera* (gör.): agyrém.
52. *bombi* (rég.): ágyúgolyó, bomba.
60. *kútsolt* (táj.): kulcsolt.
71. *praktika* (gör.—lat.): mesterkedés.
73. *Factio* (lat.): pártütés, egységbontó csoportosulás.
100. *Frígyes* (rég.): szövetséges.
102. *Monárka* (gör.—lat.): egyeduralkodó.
103. *négy fő Vallás:* a római katolikus, a protestáns, a görögkeleti s a mohamedán.
108. *két büszke Fiad:* Caesar és Pompeius, az első triumvirátus tagjai.
109. *Farzal' mezejinn táborba kiszálla:* Farszalosz, thesszáliai ógörög város közelében diadalmaskodott Caesar az ellene fordult Pompeius fölött i. e. 48. aug. 9-én (v.ö. Oláh: CsLat. 15. l.).
121—123. A sorok mondanivalója úgy érthető, hogy Csokonai a szabadságfát, amelyet gyakran díszítettek a frígiai sapkával, madárijesztőhöz hasonlítja.
123. *váz* (nép., rég.): madárijesztő.
125. *Sas:* a kétfejű sas volt Ausztria címere, de az orosz birodalomé is.
128. *Párisi Dágon:* Dagon hal alakban ábrázolt keleti istenség, akit a Biblia a filiszteusok isteneként említ. Toldy megjegyzése szerint: „itt a francia nemzetre vonatkozólag kissé keresetten áll e neve a phoeniciai mythologiának »atyagyilkos, királygyilkos« helyett. Dagon, atyja s királya Epigeus ellen küzdött testvéreivel, kit székéből le is döntött" (924. h.). V.ö. Oláh: CsLat. 15. l.
142. *A' hármas liliom tzímer:* a Bourbon család címere, a francia királyi hatalom jelvénye.
Luvre: a Louvre, a francia királyi palota.
144. *Latrok barlangja* (bibl.): Jézus e szavakkal kergette ki a pénzváltókat és kufárokat a jeruzsálemi templomból: „Meg van írva: Az én házam imádság házának mondatik. Ti pedig azt latroknak barlangjává tettétek." (Máté 21: 13)
145—146. *annyi nép' édes Annyának magzatja | Lett egy dühös népnek tsúfos áldozatja* Mária Terézia leányára, Mária Antoinette francia királynéra vonatkozik, akit fogságba vetettek s 1793. okt. 16-án guillotine-nal kivégeztek.

162. *Örömmel viselte Béts szelíd igáját:* Toldy szerint Bécs viselte a magyarok igáját, mikor Hunyadi Mátyás meghódoltatta a várost (i. h.); e magyarázat azonban nyilván téves: a magyarok által viselt „szelíd" Habsburg-igáról van itt szó.

174. *Az északi Pólus* (rég., lat.): az Északi Sark.

175. *Svétzia* (rég.): Svédország.

176. *tzobol* (szl., rég.): nyuszt.

178. *Beering' útja:* a Bering Vitus (1680—1711) dán születésű orosz haditengerész által fölfedezett tengerszoros, amely az Északi Jeges-tengert köti össze a Csendes-óceánnal Ázsia és Észak-Amerika között.

179. *nagy Péter:* I. Péter orosz cár.

182. *Gallia:* Franciaország latin neve.

183. *Obi:* az Ob folyó Szibériában.

185. *Osztyák:* az Ob vidékén élő nyelvrokonaink egyike.

187. *néked reménykedik* (rég.): benned reménykedik, bízik.

188. *Szuvarov:* Alekszandr Vasziljevics Szuvorov (1729—1800) orosz hadvezér.

189. *Martinestye:* moldvai falu, ahol az ausztriai seregek Coburg, az oroszok pedig Szuvorov vezérlete alatt 1789. szept. 22-én a törököt megverték.

191—194. *Tudják a' Törökök, tudják a' Lengyelek...* Szuvorov 1794-i lengyelországi s 1799-i olaszországi győzelmeire történik célzás.

201. *Neszter* (rég.): a *Dnyeszt(e)r* folyó.

202. *képzés* (rég.): képzelet.

207. *Szelim:* III. Szelim török szultán (1761—1808), aki már II. József császárral is szövetségben volt; közösen harcoltak II. Katalin cárnő ellen.

208. *Ozman:* Oszmán török szultán, a törökök szentként tisztelt első önálló uralkodója (1288—1326).

209. *a' szent Városoknak:* a mohamedánok s a keresztények szent helyei.

213. *búsúlt* (rég.): bősz, haragos.

217. *Stambul:* Isztambul, Konstantinápoly.

218. *Jaffát 's Kajrót:* Napóleon egyiptomi hadjárata idején a franciák a szíriai Jaffát is elfoglalták.

219. *a' Jordán partjain:* a hírek szerint a franciák újabb hadjáratra készültek Szíria ellen, amelynek alsó (palesztinai) részében a Jordán folyik.

229. *déltzeg* (rég.): büszke.

237. *Unna:* horvátországi folyó, a török birodalom akkori nyugati határvidékén.
Eufrát: az Eufrátesz Mezopotámiában, a török birodalom keleti felében.

238. *Szuákem:* Núbia omladozó városa, a török hatalom akkori legdélibb részén.
Kótzim (Chocim, Chotin): moldvai város, a török birodalom akkori legészakibb vonalán.
239. *Pontus* (lat.): a Fekete-tenger.
245. *György:* III. György, Nagy-Britannia és Írország királya (1738—1820).
246. *ásbest-szívű:* „éghetetlen szívű", utalás a közmondásos angol hidegvérre.
247. *mérész* (táj., rég.): merész.
250. *Lord-respublika:* „úri köztársaság"; célzás a parlament intézményére s a lordok házára, az alkotmányos monarchiára.
260. *Rómás Tamesz:* a *Themse* latinos nevéről van szó.
Iszter: a Duna neve a görög és római íróknál.
261. *Néreus:* az egyik tengeri isten az ókori görög regevilágban (v.ö. Oláh: CsLat. 15. l.).
264. *Ámfitríte:* Nereus leánya, a tengeristen, Poszeidon felesége; mindez Nagy-Britannia tengeri hatalmát jelképezi.
270. *A' három India:* Elő-India, Hátsó-India, s a „Nyugat-Indiá"-nak nevezett közép-amerikai szigetcsoport.
278. *két Frantzország:* Toldy kérdőjellel így értelmezte a kifejezést: „a két Francország alatt talán a normand szigetek s Oceaniában az úgy nevezett Iles Francaises értetnek?" (924. h.)
Ulimaroa: ? csendes-óceáni francia sziget?
281. *Behemot* (bibl.): víziló (Jób 40: 15—24; v.ö. Zsoldos 12. l.)
Leviathan (bibl.): hatalmas őshüllő, krokodil (Jób 40: 25—41).
285. *Elektrumi szikra* (rég.): villamos szikra; a kifejezésről ld. Vargha B.: CsVM. 36. l., Szilágyi: CsSzók. 84—85. l.
303. *ha szívedet keresztül verték is:* a vallási türelmet gyakorló IV. Henrik francia királyt 1610. máj. 14-én egy fanatikus tanító, François Ravaillac meggyilkolta.
304. *Unokádnak nyakát:* IV. Henrik unokája, a lefejezett XVI. Lajos.
313. *Nemes lelkű Henrik!:* A vers e helye kissé homályos, de nyilvánvaló, hogy itt már III. Henrikről (1551—1589) van szó, akit a fanatikus domonkos rendi szerzetes, Jacques Clément sebesített meg halálosan táborában, 1589. aug. 1-jén. Csak így érthető a 315. sor *Utánnad harmadik* kifejezése: ti. a két erőszak által meghalt Henrik után következett a guillotine alatt meghalt XVI. Lajos.
320. *Lajos néven már tizennyoltzadik:* a kivégzett XVI. Lajos fiát az emigránsok még gyermekként királlyá kiáltották ki, de 1795 júniusában alig tízévesen meghalt, s a királyi címet ekkor XVI. Lajos öccse vette fel, XVIII. Lajosként.

324. *árva Királyi Kisasszonyod:* XVI. Lajos és felesége, Marie Antoinette leánya, Marie Théresa Charlotte, akit 1795-ben francia képviselőkért cserében az osztrákok kiváltottak fogságából, s egy ideig Bécsben élt, majd férjhez ment Angoulème hercegéhez, Louis Antoine de Bourbonhoz, aki egy ideig Franciaország trónörököse volt, s Németországban az emigránsok élére állt.

328. *a' két Sas' házassága:* Ausztria és a cári Oroszország címere egyaránt a sas volt.

329. *hazánknak a' Nádorispányja:* József nádor.

330—332. József nádornak és Pál orosz cár leányának, Alexandra Pavlovnának házasságáról van szó.

337. *puzdra* (rég.): nyíltok, tegez. Célzás Ausztria jelmondatára: „Tu felix Austria nube".

342. *Pallas:* a bölcsesség istennőjének neve a görög regevilágban.

343. *a' három Grátzia:* a kellem és szépség istennői az ókori görög—római regevilágban.

350. A Habsburg uralkodók a nemzet nagy sérelmére nem a budai várban laktak.

354. *Kupa határa:* Somogy vidéke, ahol egykor Kupa vezér uralkodott.

373. *Státus* (lat.): állam.
Góliát (bibl.): a filiszteusok óriása, akit a kicsiny Dávid párviadalban legyőzött.

374. *Jesse' zömök fija:* a Biblia szerint Dávid Jesse törzséből származott.

379. *Báró Kray:* mint volt róla szó, Kray Pál tábornok szabadította föl Mantuát.

390. *Virgiliussa a' Virgil' hazája:* Kray mantuai hőstetteinek megéneklője csak ahhoz a Vergiliushoz méltó énekes lehetne, aki maga is Mantuában született („*Mantua* me genuit...").

393. *Horvát:* Horváth Ádám, a *Hunnias* költője.
Mátyási: ~ József költő, Csokonai barátja; nagyobb epikus művéről egyről tudunk; talán a *Második Józsefnek két első királyi esztendeje* c. versére gondolt Csokonai (*Semminél több valami.* Pozsony, 1794. 64—168. l.).

395. *Álpes* (rég.): az Alpok.
A világi tárgyú vers stílusának biblikus pátoszára már Császár Elemér is rámutatott *Csokonai* c. tanulmányában. (BpSz. 1909. 137. k. 246—247. l.), majd Szauder József is *Csokonai poétikájá*ról írva (In.: *Mesterség és alkotás.* Bp., 1972. 95. l.).

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben íródott: a Sz_2 minden páros sort bekezdéssel közöl, s nyilván ez felel meg a költő eredeti szándékának. Oláh Gábor e versre is utalt, mikor erről a versformáról ezt írta: „Ez a megszokott és kevéssé változatos, epikai forma finom medre nála a legelvontabb metafizikai gondolatoknak *(A lélek halhatatlansága)*, a legszínesebb leírásoknak és töprengéseknek *(Marosvásárhelyi gondolatok, Az igazság diadalma)* ..." (Oláh: Csok. 20. l.)

Rímeiről Elek István külön is megemlékezett; idézte a 271—272. sor „meglepő összetett rím"-ét: *bolond ont* ~ *Londont* (Elek 77. l.). A „j betűs asszonanciák" közt említette a 323—324. sor *mennyen* ~ *menjen* rímét is (80. l.). Végül utalt az Angliáról szóló rész elhagyott sorpárjának „Igen naiv benyomást keltő" *Pitt* ~ *csitt* rímére:

> ... Hogy a parlamentum az erős lelkű *Pitt*
> Kiáltsa légyen: csitt! azonnal légyen *csitt!*"
>
> (Elek 84. l.)

Mindehhez azonban érdemes tudnunk, hogy a rímnek volt reális, tárgyi alapja: az angol államférfi, az ifjú William Pitt „hevesen zengő beszéde" közismert volt, Teleki József is megemlékezett róla az angol parlamentben járva (ld. Fest 21. l.).

338. VIRÁG BENEDEK Úrhoz

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 118a—119a, egy somogyi iskolai gyakorlat hátlapján. E kéziratban Csokonai később — más árnyalatú tintával — javításokat végzett. Ez a kézirat azonos a Kcsl. „N° 4. 12. *Virág Benedekhez*" megnevezésű kéziratával. Volt még egy nagyalakú kézirata — föltehetőleg tisztázata — Csokonainál: Kcsj. „N° 8° Nagy Octávába lévők. 18. *Virág Benedek Úrhoz.*" Az 1803-i Kjt. is említi egy „Pély Úrnál" levő kéziratát (v.ö. Cs/ÖM. I, 103. l.).

Közel egykorú másolatai közül legérdekesebb a NZs., amely helyenként a javítás előtti szöveget őrzi, vagy a MHírm.-ban megjelent szövegről készülhetett. További közel egykorú másolatai: SpK. 257/II, 161. l.; Miskolc. Lévay József Tudományos Könyvtár. 9139: 127—129. l. Kováts Sámuel-ék. Töredékes másolatai (1—36. sor): Debr. EKvt. Ms. 92/1: 26. l.

Megjelenése

Csokonai kezdettől tervezte a vers kiadását; az 1802-i ÚK.-n a 157. *Virág Úrhoz* címmel. A Mfj.-n az *Ódák* közé került: **8.** 18. ⟨*Virág Benedekhez.*⟩ Valóban az ÓD. kötetében kapott helyet; az ÓD/t.-n a Második Könyv 9. darabja: *Virág Benedek Urhoz* címmel. Végül azonban a Második Könyv V. darabjaként látott világot: 73—76. l.

De már korábban megjelent a MHírm. 1802. Nr 5. (jan. 16.) Toldalékjában, a 82—84. oldalon: „Toldalék. *A' Magyar Hírmondónak*", Januáriusnak 16-dik napján 1802-dik Esztendőben költ árkusához." A MHírm.-beli szöveg több ponton eltér az ÓD. szövegétől.

A későbbi kiadások az ÓD. szövegén alapulnak, amint jelen kiadásunk is.

Keletkezése

A K-n ezúttal sincs keltezés, viszont már Toldy megállapította a vers jegyzetében, hogy „Somogyban laktában egy iskolai gyakorlat hátára írva". (940. h.). Mivel pedig a versben Lilla elvesztését panaszolja a költő, csak 1798 márciusa után, csurgói tanárkodása idején, 1799 második felében, legfeljebb 1800 elején írhatta.

A HG. is már 1799-re keltezte: III, 496. l.

Az 1799-i keletkezést megerősítheti, sőt hitelesítheti, hogy 1799-ben jelentek meg *Virág Benedek' poétai munkáji* (Pesten, Trattner Mátyás betűjivel). Erről írta Juhász Géza: „Nagybajomi közös tartózkodásuk [Horváth Ádámmal] idején, 1798—99-ben nem is a népihlet volt többé Csokonai költészetének új vonása, hanem antik metrumok sűrűsödő használata. Virág Benedek gyermekkora épp Nagybajomban telt el. Műveinek 1799-es kiadását verssel is üdvözölte Csokonai..." (Alf. 1963/11: 69. l.) S van még egy mozzanat, ami arra sarkallhatta Csokonait, hogy mindjárt a kötet kézhezvételekor megírja költeményét: Virág Benedek versei Festetics Györgynek ajánlva jelentek meg, „hálaadó tiszteletül", mivelhogy a szép kiállítású kötet a Festetics által támogatott Magyar Minerva vállalkozás III. köteteként látott napvilágot. Nem véletlenül zárul Csokonai ódája Festetics dicséretével.

Az 1799-i keletkezés mellett szól a 10. vsz. *„Babilon' tornyai"*-ra vonatkozó része is, amely a közel egykorú *Marosvásárhelyi Gondolatok*-ban s az *Újesztendei Gondolatok*-ban is feltűnik (ld. e versek jegyzeteit).

Szövegkritika

A K az ÓD. és a MHírm. szövege nem egyezik meg pontosan egymással. Kiadásunk alapja az ÓD., de figyelembe vesszük a K és a MHírm. eltéréseit: az utóbbi néhol a K javítás előtti első fogalmazatát őrzi. A MHírm.-ban az ÓD. nagybetűkkel szedett nevei csak ritkított szedéssel vannak kiemelve, kivéve az utolsó sorban Festetits nevét; erre az alaki eltérésre a jegyzetekben

külön nem térünk ki, a központozás különbségeire viszont igen, mivel ezek Csokonaitól (is) eredhetnek.

A vers címe a K-ban eredetileg *VIRÁG BENEDEK ÚRNAK* volt, ezt javította át a költő *-hoz* raggal; a Kcsj.-n már így szerepelt s így az ÓD/t-n is, az ÓD.-ban szintén így jelent meg. Egyéb címváltozatok: a Kcsl.-n s a Mfj.-n: *Virág Benedekhez*, az ÚK.-n: *Virág Úrhoz*. A MHírm.-ban a Kcsl., ill. az Mfj. szerint jelent meg a cím.

1. MHírm.: ***Zőld*** sh., vagy a költő *Z*-inek félreolvasása (hasonlóan az 5. sorban: ***Zokogok***, a 10.-ben: ***Zengedező***)
2. K: *homlokomat,* [A vessző későbbi bejelölés.] ⟨*zengedező* VIRÁG!⟩ Az áth. rész alá írva: *'s Pápusi lantomon*
3. K: *mirtusligetek'* A kiemelt betűk utólag fölerősítve, a hiányjel is ekkor került föl. ⟨*? könye*⟩ ⟨*gyenge*⟩ Az áth. szó fölé írva: *lanyha.*
4. K: ⟨*sziszer*⟩ *enyelgenek.*
   MHírm.: *Félszúnyadva*
5. K: LILLÁN A kp. későbbi.
7. K: A *Kinzóm* kezdőbetűje s a *kedvese'* szó utólag, sötétebb tintával fölerősítve.
   MHírm.: A *Kinzóm* ritkított szedéssel; *kedvese*
9. K: ⟨*Engem*⟩ *Próbálgatja* [. . .] *felejteni,*
   MHírm.: *Nevem' meszsze felejteni:*
10. K; MHírm.: *sírok;* K: *Virág!* A szó kétszer aláhúzva.
11. K: ⟨*Pestnek kőfala közt*⟩ ⟨*szurkálod*⟩ [Az áth. szó fölé írva: ⟨*tördeled*⟩] ⟨*az halált*⟩
    Az áth. sor alá írva:
    A' zöld ⟨*szürke falát*⟩ Az áth. szó alá írva: *Pannóniát,* majd folytatólag: *'s* ⟨*Hunnia*⟩ ⟨*tornyait és falát*⟩ Az áth. rész alá írva:
    Dacia' Szűzeit
    MHírm.: *zöld* [. . .] *Dácia'*
13—15. K: A kp. utólag kitéve, ill. fölerősítve.
    MHírm.: *szirtjeim*
14. K: *Pest fala köztt és Buda szírtjain;*
    MHírm.: *szirtjeim*
15. K: *Tisza*
16. MHírm.: *meszsze*
17. MHírm.: *Horátz'* ritkítással kiemelve.
18. K: *Szent árnyéka ezűst húrjaid'* ⟨*at*⟩
    MHírm.: *Árnyéka*
    K, MHírm.: *énekét*
19. K: ***Píramisán,*** Az *í* ékezete utóbb kitéve, ill. megerősítve.
    MHírm.: ***Píramisán***

ÓD.: *emeltt* A K és a MHírm. szerint em.
20. MHírm.: *engede.* —
21. K: *letiportt halált.* A kiemelt betűk s a pont utólag fölerősítve.
MHírm.: ***Halált:***
22. K: *fija!* A felkiáltójel utólag felerősítve.
MHírm.: *Ni!* [...] *fija,*
23. K: ⟨*Zöld tajtékba néked lábbad atzél foga*⟩ Az áth. sor fölé írva: *Mint tajtékzik atzél ínnye 's* ⟨*mint foga*⟩ Az áth. rész alá írva: *eszen kívül*
24. MHírm.: *fogát:*
26. K: *Virág!* A név kétszer aláhúzva.
27. K: *tsillagokon,* [...] *fiát* Más, olvashatatlan szóból jav.
MHírm.: *fiját*
28. K: ⟨*Én*⟩ ⟨*Éneklé*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Istenlé* ⟨?*hir*⟩ *hang.*
29. K: *Rajta,* ⟨?*Hartzfi*⟩ Az áth. szó fölé írva: *nemes* Jav. e.: *ñs Magyar!*
MHírm.: *Rajta Nemes*
30. K: ⟨*Tégy*⟩ [...] *'s oszlopok* Az áth. szó fölé írva: *tégy*
MHírm.: *babért 's*
31. K: Kp. n.
MHírm.: *sas szárnyaidon* [...] ***Édesem,***
32. K: *Szent* Talán más szóból jav. ⟨*Tempe*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Pimpla*
MHírm.: *segíts.*
33. ÓD.: *borúl elfogy* A K. s a MHírm. szerint em.
K, MHírm.: *borúl,* [...] ***Otzeán,***
MHírm.: ***Nap***
34. K: ⟨*szárnyas fell.*⟩ Az áth. rész fölé írva: *fellegi*
35. K: *Idő* Más, olvashatatlan szóból jav.
37. ÓD.: *Eldűlnek* A K szerint em.
K: *Eldűlnek Babylon'* A hiányjel később kitéve.
MHírm.: *Babylon,* A kp. sh.
K: *'s* ⟨*el* ? *vesztik*⟩ Az áth. rész fölé írva: *nem* [Jav. e.: *n̄*] *lelik*
38. K: *tyrannusok,*
MHírm.: *tiránnusok*
39. K: *várakat*
MHírm.: *birodalmakat*
40. K: *rosda* Jav. e.: *roſda* [...] ⟨*el*⟩ *meg:*
MHírm: *rozsda* [...] *meg.*
41. K: *erős* ⟨*képzetem*⟩ *rémzetem* [más, olvashatatlan szóból jav.] ⟨*elragad*⟩ Az áth. szó fölé írva: *áltat el?* A kérdőjel visszőből jav.
MHírm.: *Látjátok? — vagy erős **Rétzetem** állat el—*

42. K: *Látjátok.* A vessző utólag kitéve.
ÓD. *Látjátok* kp. n., a K szerint em.
⟨*hogy*⟩ *ki* ⟨. . .⟩ A sorvégi kérdőjel pontból jav.
MHírm.: *Látjátok?*
43. K: ***Ő az*** — ***Melpomené;*** A kiemelt betűk sötétebb tintával fölerősítve ⟨*áll az meg*⟩ [Az áth. rész fölé írva: *a' befaló*] *Chaosz'* A hiányjel később kitéve.
MHírm.: *Ő az, Melpomené:* [. . .] *Chaós*
44. K: *veszély* Jav. e.: *veszélyt*
MHírm.: *Mejjén* [. . .] *Veszély*
45. K: *Porja* Más, *P* kezdetű szóból — talán *Porzó*-ból — jav. A *'s* a sor fölé beszúrva. *között,* ⟨*gyász zavaréki közt* [?]⟩ Az áth. rész fölé írva: *a' zavaron belől*
MHírm.: *Porzó füstje között, gyász zavarékiban*
46. K: *fénybe'* A hiányjel utólag kitéve ***mennyei homloka*** Jav. e.: *homlokán;*
47. K: A pontosvessző vesszőből jav.
48. K: *lantosi* ⟨*mindenha*⟩ *él VIRÁG.*
MHírm.: *él Virág* Ritkítással kiemelve.
49. K: *mind azok is, kik* ⟨*neki templomot*⟩ Az áth. rész fölé írva: *tsak az Ész'* ⟨. . . *jó*⟩
MHírm.: *mind azok*
50. MHírm.: *Lantosok áldanak,*
51. K, MHírm.: *Keszthelyi Gróf,* Nincs kiemelve.
52. K: ***neve***
MHírm.: ***nagy***
53. MHírm.: *Jer hát végy Te babért;*
54. MHírm.: *Fűzök fel Te vitéz Tárogatód'*
55. K: A sor elejére szúrva: *Buzdítsd* ⟨*Zengjed én*⟩ Az áth. rész alá írva *én* ⟨*? felveszem*⟩
MHírm.: ***Én*** [. . .] ***Lantomat ízgatom,***
56. K: *Festetitset,* A név utólag kétszer aláhúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai a nála egy emberöltővel idősebb Virág Benedek (1754—1830) költészetét, az újabb magyar mértékes verselés kiemelkedő teljesítményét nagyra becsülte, hiszen magyar verstani tanulmányában is azt írta, hogy „Egyedül csak maga a magyar nyelv alkalmatos arra az egész Európában, hogy mind sarkalatos, mind mértékes verseket lehessen rajta csinálni. . .” (MM. II, 152. l.)

Noha már korábbról is ismerjük néhány időmértékes versét (leoninusát), ill. fordítását, különösen dunántúli tartózkodása idején kezdett írni rímtelen,

klasszikus értelemben vett időmértékes verseket, amelyekhez Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek s Rájnis József kínáltak elsősorban mintát számára.

Egykori debreceni diáktársa s egyben költőtársa, Kovács Sámuel bicskei tanító, majd csákvári lelkész, akinél dunántúli útján vendégeskedett, versben is biztatta az időmértékes verselésre, név szerint is említve Virágot:

Miska! miért hallgatsz? mértékre nem írni de nagy kár
Ön magad is káros tételed észre vehét'd(!)
A' Kádentzia már kedvet soha sem lel előttünk;
A' *rottyogott potyogott* veszteni kezdi betsét. [...]
Két esztendeje hogy kezdtem levelezni *Virággal,*
'S hogy kezdett azután nékem is írni *Szabó:*
Én ezeket követem főképpen. Bár tsak utánnok
Indúlnál! indúlly! többes időre ne várj!

(CsEml. 145. l.)

Csurgón verstani órái is újra a magyar verselés kérdései felé irányították figyelmét, de személyes jelleget adott Virág Benedek felé fordulásának, hogy mindketten Festetics György gróf pártfogása alatt álltak, amint már a vers keletkezéséről szólva érintettük. (Az is megemlíthető, hogy gyermekéveit Virág Nagybajomban töltötte, ahol Csokonai Sárközy István udvarházában vendégeskedett; ld. Szinnyei: MÍrók. XIV. 1240. h.) Minderről Vargha Balázs ezt írta: „Klasszikus mértékű verselését tovább érlelte Csurgón. Már csak versengésből is, mert akkor jelent meg Virág Benedek verseskötete pompás bécsi kiadásban. Péteri Takács József *Magyar Minerva* sorozatának harmadik de, sajnos, utolsó köteteként.

Bár semmit nem tudunk Virág és Csokonai kapcsolatáról az egy, Csurgón írt ódán kívül, számolhatunk azzal, hogy erősen foglalkoztatta a kötet és az egész vállalkozás.

Péteri Takács József 1798-ban száz levelet küldött írókhoz, tudósokhoz: javaslatokat kért kiadandó magyar művekre. Csokonai nem kapott ilyen levelet. Barátai több művet ajánlottak, de tőle egyet sem. Megjelent az első kötet, Ányos Pálnak a II. József elleni nemzeti mozgalom akkor már halott költőjének versei. Úgy látszott, hogy ismét virradni kezd a magyar irodalom éjszakája — amelyről ő is panaszkodott —, de nélküle virrad. Pedig Péteri a Festetics család szolgálatában állott mint nevelő, tudnia kellett hát a csurgói költőről.

Személyes indulat hívta hát elő a Virág Benedekhez címzett ódát, amelyet egy iskolai dolgozat hátlapján fogalmazott. Egyes részletei nem is Virággal, hanem az érett, elégikus majdani Berzsenyivel versengenek." (ArcV. 259. l.)

Ide kívánkozik, hogy Csokonai a maga Georgicon-fordítását a Magyar Minerva sorozatba szánhatta (v.ö. CsEml. 559. l.), s látva Virágnak Festetics által pártfogolt pompás kiadású időmértékes verseit, megragadta az alkalmat, hogy felhívja magára a gróf figyelmét. (A MHírm.-beli közlésnek is

lehetett ilyen külön célja.) Vagyis kettőt akart elérni egy csapással; köszönteni a mértékes verselésben kiváló Virágot s bebizonyítván, hogy ő is mester ebben (sőt sok tekintetben túl is szárnyalta mesterét), megnyerni Festeticset versei hasonló kiadására a Magyar Minerva sorozatban.

A nemcsak formájában klasszikus ódáról Oláh Gábor többek között azt írta, hogy „ódáját Anakreon és Horatius módjára kezdi [...] Horatius és Berzsenyi ódai hangját szokatlan erővel hallatja itt ..." (CsLat. 19—20. l.) Megfogható párhuzamot azonban nem idéz, ahogy később Csipak sem: „Hadd említsük még meg »Virág Benedek Úrhoz« írott ódáját. Azt a horatiusi elvet hirdeti, hogy a költő örökké él. De Horatius magamagának, Csokonai Virágnak jósolja meg a halhatatlanságot ..." (37. l.)

A versben a Csipak által is érintett költői hírnév-halhatatlanság filozófiája szólal meg, a földtörténet s az emberi művelődés változásainak távlatába helyezve.

Vargha erről így írt egyik korábbi tanulmányában: „A költői halhatatlanságnak, az embert túlélő érdemnek antik gondolata egész életében kísérte, kísértette Csokonait, gyermekkori virtus-verseitől a lélek halhatatlanságának fejtegetéséig. Kora fizikájának és polgári etikájának jegyében fogalmazta újjá az ősi tételt: a saját létét megfejtő ember nemcsak szétbomló molekuláiban örökkévaló, hanem szellemi alkotásaiban is.

Ez a Csokonai filozófiája, sőt talán teológiája. Költői hitvilágában az apokalipszis is elfér: a hamuvá porlott föld felett a Múzsa homloka ragyog. [...]

Ez a vers is elárulja (az Újesztendei gondolatok méginkább), hogy Csokonait a napoleoni háborúk vezették rá erre az örökkévalóság-filozófiára." (*Csokonai istenei.* Új Hang. 1955/2: 89—90. l.)

Későbbi fejtegetésében Vargha arra mutatott rá, hogy „Az óda magva a természet és társadalom katasztrófáinak tanát variálja, de az *Újesztendei Gondolatok*-nál romantikusabban, berzsenyiesebben..." (ArcV. 259. l.)

Az ódában fölfedezhetők Virág 1799-i kötetének reminiszcenciái, amint ezekre az egyes részleteknél utalunk.

1. *olajág:* a béke jelképe volt, ahogy Csokonai is a véres, pusztító háborúkkal szemben a békés, alkotó munka, a kultúra énekesének vallotta magát.
   rózsalevél: a szerelemre, a költő szerelmes verseire utalhat.
2. *Páfusi lant:* szerelmes költészet; *Paphus* (Páphosz) szigetéről, ahol Aphrodité temploma állt.
3. *mirtusligetek:* a mirtusz szintén Aphrodité, a szerelemistennő kedves növénye volt: virágával díszítették föl a menyasszonyt.
8. *Cythére:* Venus, a szerelem istennője.
11. *A' zöld Pannoniát 's Dátzia' Szűzeit:* Virág idézett kötetében *A' Múzsához* címzett ódában is előfordul hasonló kifejezés:

Ha Hunniának Szűzei
Hallgatni fogják lantodat...

(I. m. 91. l.)

12. *Új hangokra tanítgatod:* célzás az akkor terjedő, félig-meddig újnak számító időmértékes verselésre.

13. *hallom tárogatód...*: Virág *Gróf Festetits György ő nagyságának* c. versében is találkozhatott Csokonai rokon kifejezéssel:

És íme harsány tárogatója zeng!

(I. m. 10. l.)

14. *Buda szirtjain:* Virág Benedek *Sándor Leopold [...] emlékezete* c. ódájában *Budának bértzei*-t említi (i. m. 46. l.); a *szirt* szó mélyhangú ragozásáról ld. MM. I, 1081. l.

13—16. Hasonló kép található Csokonai *A békesség és a hadi érdem* c. versében, ahol a trombita s a kürt hangjáról írja, hogy a Duna

Százszeresen dobja Buda kőszálára,
Szétzúzik az ekhó a kemény szirtokon,
S elterül a hangpor a pesti homokon.

(MM. I, 632. l.)

18. *Bárdus:* kelta énekes, bárd. A szó az Ossián-kultusz révén terjedt el akkortájt; Csokonai közvetlenül Virág Benedektől vehette, akinek idézett 1799-i kötetében a *Baróti Szabó Dávidhoz* c. ódában így olvashatta:

Melly tűzbe hoztad szívemet, oh magyar
Hazánk' szerentsés Bardusa! Nemzetünk
Díszére termett Oszsziánunk,
Mennyei hangzatú Poétánk!

19. *réz piramis:* célzás a horatiusi „aere perennius"-ra.

22. *küzdik* (poet. lic.): küzd; hasonló költői szabadság Csokonai más verseiben is (ld. Elek 64. l.) bár a *küzd*-öt régen ikesen ragozták (v.ö. NySz., ld. *küszködik*).

27. *Melpomené* (gör.): a tragédia, a fenséges költészet múzsája az ógörög hitvilágban.

28. *Istenlé* (rég.): isteníté, dicsőítette.

32. *Pimpla:* Orpheus lakóhelye Makedóniában, más felfogás szerint a Helikon tetején, Beotiában.

37. kk.: *Eldűlnek Babilon' tornyai:* hasonló részlet az *Újesztendei Gondolatok* 45—48. sorában s a *Marosvásárhelyi Gondolatok* 40—44. sorában.
41. *rémzet* (rég.): látomás.
51. *a' Keszthelyi Gróf:* Festetics György.

Verselése

Formája: asclepiadeum tertium, azaz aszklepiádeszi versszak (ld. Oláh: CsLat. 62. l.; v.ö. Négyesy László: *A mértékes magyar verselés története.* Bp., 1892. 217. l.).

Elek az általa ismert, ill. kiemelt anyag alapján azt írta, hogy „Asklepiadesi verse kettő van, az egyik az asklepiadesi versek III. csoportjába tartozik, tehát 3 kis asklepiadesi és 1 glykoni sorból áll (»Virág Benedek úrhoz«) . . ." (17. l.) A továbbiakban „ritmuskényszerrel" magyarázta a 15. sorban a *Karpatokat* (nála *Kárpatokat*) alakot (ld. 64. l.); nem említette viszont a *küzdik*-et (a *vívik*, a *járjék* stb. sorában, uo.).

339. Egy fiatal házosúlandónak habozása

Kézirata

Autográfja nem maradt, bár a Kcsj. leltárában szerepel egy kézirata, föltehetően másolat: „N°13° Holmi. 9. *Szeme n[em] sír mégis nedves*". A KK. II, 9. oldalán, ahol a cenzor kifogásolta sorok helyére szánt új szövegeket írta föl Csokonai, tárgyalt versünk 11. sora is szerepel, pontosaban annak a kifogásolt utolsó szava helyére szánt új megoldás: „78 — 11. – – – – – – – *az ebannya*" (K_1). A cserére azonban az ÓD.-ban nem került sor (v.ö. ÓD. 91. l., Cs/ÖM. I, 155. l.).

Közel egykorú másolatai *Az özvegy Karnyóné* kéziratiban, amelynek egyik dalbetétje volt. Lehet, hogy valamivel korábban írt versét illesztette betétként a darabba a költő, de valószínűbbnek tetszik, hogy magának a színjátéknak céljára írta meg a verset (amelynek, mint láttuk, a „Holmi" kötegében még nem is volt címe).

A *Karnyóné* leghitelesebb lejegyzésében, Gentsi István másolatában található szövege (MTAK. K 671: 75a; K_2) lényegében csak helyesírásában tér el az ÓD.-belitől (v.ö. Cs/Színm. II, 184., 340 kk.). További másolatai a *Karnyóné* többi hét kéziratában (ld. i. m. 341. l.).

A vers a közkedvelt színjátékoktól függetlenül is népszerűvé vált, amint számos közel egykorú másolata bizonyítja: OSzK. Oct. Hung. 80, XIII. Nóta; MTAK. RUI. 8-r. 62 : 32. l. *A' Vén Asszonyról* c. (az l., 3—4. vsz.); MTAK. RUI. 8-r. 160/II, 23. l.; MTAK RUI. 8-r. 148. XXVII. Ének; MTAK. RUI. 8-r. 206/55/b: 4ab; DebrEKvt. Ms 160: 378. l.; DériM. V. 604/384: 116—117. l.

(Más 113. *Egy házasulandó fiatalnak habozása*); Gózon Imre-ék. Thorma János Múzeum Adattára. Kiskunhalas. 3660: 34. l.; Dézsi-hagyaték. Szeged. JATE I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék. 19. doboz. 2. köteg (Horváth Iván közlése); Vári Szabó Sámuel-ék. Prága. EKvt. Kubelik—Széll-gy. XXII. C 41. č 23: CXLVIII. Nota. Mf.: MTAK. 132/IV.

Megjelenése

A költő címjegyzékei közül az ÚK.-n tűnik föl először, kezdősorával: „147. *Szeme n̄ [= nem] sír, mégis nedves &c.*" Ugyancsak kezdősorával szerepelt a Mfj.-n is: **13.** 9. Címet csak az ÓD/t-n kapott, ahol a Második Könyv 14. darabja lett: *Egy Házasulandónak habozása* címmel. De végül is az anyag átrendezése folytán az ÓD. Második Könyvének X. darabjaként jelent meg: *Egy fiatal házosúlandónak habozása* cím alatt: 91—92. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak. A szerző nevének említése nélkül megjelent Trattner Mátyás *Magyar Nemzeti Kalendáriom*-a 1826. évi kötetében, Pesten. (V.ö. Cs/ÓM. I, 291. l.)

Keletkezése

Legvalószínűbb, hogy a *Karnyóné* c. színmű betétjeként született meg, amelyet Csurgón adatott elő Csokonai diákjaival, 1799. szept. 1-én, majd szept. 24-én; már Toldy is megjegyezte a vers jegyzeteiben: „E dal Özvegy Karnyónéból vándorolt ide". (941. h.).

Vargha Balázs kiadásaiban közvetlenül az 1799. márc. 19-i *Josepha kisasszonyhoz* c. vers után található. Szerintünk az év második felében, a *Karnyóné*-val egy időben, vagyis augusztus utolsó két hetében készülhetett (v.ö. Cs/Színm. II, 344. l.), szemben Horváth János és Vargha Balázs nézetével, akik a színműtől független alkotásnak vélték (ld. alább).

Szövegkritika

Eredeti kéziratunk nem lévén, kiadásunk alapja az ÓD.

A vers c í m e az ÓD/t-n: *Egy Házasulandónak habozása*, az ÓD.-ban azonban — a tartalommutatóban is — *Egy fiatal házosúlandónak habozása*. Toldytól fogva azonban a későbbi kiadásokban a mai köznyelvi használat szerint *házasúlandónak* a cím harmadik szava. Mi az ÓD. írásmódját tartjuk meg.

A K_1-ben — mint volt róla szó — a 9. sor végszavát a cenzor ki akarta cseréltetni; a költő el is készítette az új megoldást, de végül is az ÓD. az eredeti szöveggel jelent meg.

A K_2 — Gentsi István másolata — lényegében csak helyesírásában, központozásában s néhány ejtéssajátságban tér el az ÓD. szövegétől (pl. *Sovány* helyett *Sován* a 4. sorban). Csak az utolsó sorban fedezhető föl némi eltérés:

16. K_2: *'S a' kén*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai egyik sikerült helyzetdala, a Dunántúlon írt népies versek sorából. Horváth János szerint: „Nem közvetlen népi, hanem irodalmi mintára, Faludi »aglant«-jára vall »Egy fiatal házasulandónak habozása«." (IrNép. 78. l.). Horváth ugyanakkor úgy vélte — eltérően a mi föltevésünktől —, hogy a vers a *Karnyóné* drámájánál előbb született, s korábbi versét iktatta darabjába a költő: „Sokszor saját verseit látjuk viszont bennük [a drámákban]: [...] *Karnyóné*ban Tipptopp mondja el Borisnak a »Szeme nem sír, mégis nedves« kezdetűt..." (Csok. 70. l., v.ö. 55. l.).

Kölcsey Ferenc már 1817-ben megrótta a verset Csokonai-bírálatában: „Csurgón laktában, hol a' Festeticstől állítatott iskolának Profeszszora volt, Comoediákat írt és játszatott, akarva kereste-öszve Comoediájiban a' legalacsonyb elméskedést, 's kifejezéseket. A' ki valaha a' Karnyónét, a' Gerson du Malheureux-t 's a' Méla Tempefőit olvasta, nem tudja melly varázslat tette őt által a' mesterség szép köréből oda, hol Hanswurst a' Bécsi Theátrum' szélén térdein könyörög publicumának, hogy ő rajta is nevetni méltóztassék. E' szerencsétlen productumok közűl valók még az ódákban kijött némelly darabok: mint ez

Szeme nem sír még is nedves stb.

mellyektől a' kezdő művésznek úgy kell iszonyodnia, mint a' Görög kezdő művész a' Payson és a' csúfosan úgy nevezett Rhyparographos' műveiktől iszonyodott, 's az illyenek látásakor még inkább szükség kiáltozni, a' mit Platon Xenokratesnek kiáltozott: Θυε ταις χαρισιν" (TudGy. 1817/III. 113—114. l.).

Ennek alapján írta a következő évben Némethi Nagy János Kölcseynek szóló válaszában: „A' Békaegérhartz, Európa elragadtatása, és még egy két, kivált az a' siratni való: Szeme nem sír még is nedves; a' Kintsem, Tsótsi, Gyöngyalak, Kató 's a' t. ezek mindenkor ollyan fóltok lesznek ezen Napban mellyek annak sok Világát el fogják, Caesarral: Unum hoc maceror et doleo tibi adesse Terenti." (CsEml. 326. l.)

Később, 1827-ben írt bírálatában Kölcsey újból visszatért e versre: „Csokonainak, úgy hiszem, imádói is meg fognák vallani, hogy például azon pársor:

Csak pénzében lennék vice,
Megölelném historice,

nem tartozik a' nevető Musa' szerencsés ömledezései közé. Az illyenekre épen úgy nem vala szükség, mint a' Vígjáték című sok szépséggel bíró darabban az Ifjú Úr' fején felejtett hálósapkára;" (*A' Leányőrző.* Élet és Literatúra. 1827. XXIII. 323. l.).

A versben Pásztory antik reminiszcenciát, catullusi hatást vélt fölfedezni: „Így dalol Catullus és Csokonai a női állhatatlanságról, akárminő szép is a nő.

Hát még ha rút! Akkor aztán szépen bókolnak neki, különösen, ha valami okuk is van rá. Pl.:

Cat. XLIII.
Salve, nec minimo puella naso
Nec bello pede, nec nigris ocellis,
Nec longis digitis, nec ore, sicco
Nec sane nimis elegante lingua!

Ten' provincia narrat esse bellam?
Tecum Lesbia nostra comparatur?
O seclum insipiens et inficetum!
Csok. O. II. 10.
Szeme nem sir, mégis nedves,
Képe ránczos, foga redves;
Horgas lába tittyen-tottyan,
Sovány fara littyen-lottyan.
— — — — — — — — — — — — —
Oh Uram! őrizz meg ettől
A vasorrú kisértettől! —" (22. l.)

Sinkó csupán mint *Az özvegy Karnyóné* betétjét idézte (218. l.); Vargha Balázs bővebben foglalkozott vele, azt írván, hogy benne „iszonyatos karikatúrát rajzol egy gazdag vénségről." (ArcV. 207. l.)

Ő is úgy vélte, hogy a vers előbb készült el, s úgy iktatta később színművébe a költő (bár a vers korábbi meglétéről nincs adatunk): „Helyzetdal ez, sőt, komédiába való dalbetét. (Bele is szerkesztette *Az özvegy Karnyóné*-ba.) [...]. A vénlánycsúfoló régi elterjedt verstípus, a folklórban éppúgy, mint a diákos kéziratos irodalomban." (I. m. 207—208. l.)

Tárgya alapján összekapcsolta Vargha a közel egykorú *Dorottyá*-val *A' Dorottya' Kínjai*-val (jóllehet, ennek első kidolgozása, a *Vén asszony* címmel már 1793 körül elkészült), s személyes élményt is föltételezett mögöttük: „Bármilyen objektívek ezek a műfajok, lehetetlen, hogy ne lappangjon mögöttük személyes élmény." (Uo. 208. l.). Szerintünk a vénlánycsúfolók hazai s külföldi divatja, Csokonai nagy beleélő képessége fölöslegessé teszi az ilyen föltételezést.

1. *még is nedves:* az idős emberek szeme gyakran könnybe lábad.
2. *redves* (táj.): korhadt, belül rothadó.
3. *Horgas* (táj.): görbe.
5. *hidegvette* (táj.): hideg vérű, kihűlő testmelegű.
13. *vice* (lat.): helyettes.
14. *históríce* (lat.): valójában, történetesen.

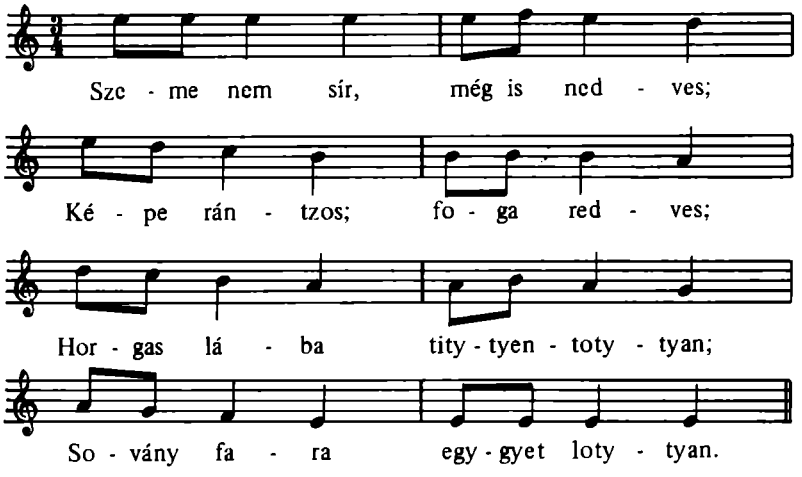
Verselése

Ún. ősi nyolcasban íródott.

Dallama

A *Karnyóné* dalbetétjének kottáját egykorú dallamlejegyzéssel a K 671: 75a alapján közzétette a HG.: III, 369. l. (v.ö. Bartha Dénes *A magyar énekelt vers forrásai Faluditól Horváth Ádámig.* ItK. 1932: 395. l.). Molnár Antal csak annyit írt róla, hogy „népdalszerű". (CsMűdal. 23. l.). Sonkoly is csupán annyit közölt dallamáról (utalva a HG. kottakiadására), hogy „kézirata 1824-ből" (129. l.). A továbbiakban pedig a dallam egy változatára utalt: „l. Változatát: Faragó-Jagamas: Moldvai csángó dalok. Szépir. könyvek. 231. sz. dal." Pontosan: *Moldvai csángó népdalok és népballadák.* A Folklor Intézet Kolozsvári Osztályának gyűjteményéből szerkesztette Faragó József és Jagamas János. A zenei anyag összeállításában részt vett Szegő Júlia. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest [—Bukarest], (román—magyar közös kiadás). é. n. 131. dal (300. l.).

A dallamot a K 671: 75a szerint közöljük.

340. [Kata napra]

Kézirata

Egyetlen kézirata idegen kéztől származó, kopott, nehezen olvasható egykorú másolat: VJ.: 10a.

Hitelessége

A kéziraton nincs rajta a szerző neve, a költő címjegyzékein sem szerepel a vers, mivel mint alkalmi rögtönzést nem szánta kiadásra.

A hitelesség kérdését Gulyás József vizsgálta először, miután Harsányi Istvánnal néhány évvel korábban kiadta az alkalmi verset Csokonai összes műveinek „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek" c. fejezetében (HG. II, 377—378. l.), csupán a kiadás forrására hivatkozva: „[A M. Tud. Akad. 38. sz. kézír. kötet VI. fogás d. lapjáról]". Ez megfelel a mai K 755. (VJ.) kötet 10a oldalának.

Gulyás a korábban kiadatlan Csokonai-versek hitelességét vizsgálva megállapította, hogy: „A Bálint, Krisztina, Antal s Kata napra irt költeményekben sok azonos kifejezés szerepel." (Cs-tan. 36. l.) Majd közelebbi megfelelésekre is utalt: a *Bálint napja* címmel közreadott vers (HG. II, 161—163. l.). 19. és következő sorait:

Aki haza készül, vagy pedig szomorú,
Fejébe fonassék tövisből koszorú ...

a *Kata napra* 47—48. sorával állította párhuzamba (ld. Gulyás i. m. 36. l.).

Ennél azonban meggyőzőbb érveink is vannak a vers hitelességét illetően: a másolat Csokonai hagyatékában maradt fenn s hátlapján a költő latin nyelvű műfajtáblázata található, valamint kivonatai magyar őstörténeti művekből, amelyeket nyilván *Árpád* eposza írásához akart felhasználni (v.ö. Cs/ÖM. I, 143. l.). De a vers egész stílusa egybevág Csokonai hasonló névnapi köszöntőinek stílusával, s különösen játékos tiszta rímei *(kappant ~ koppant, Kata ~ adcommata, reggel ~ sereggel)*, amelyek egyike előfordul a nem sokkal korábban írt Julianna napi komáromi *Köszöntő* 19—20. sorában is, kétségtelenné teszik Csokonai szerzőségét. Mindezt megerősítheti a hajdú somogyi tájszólású beszéde is a 11—14. sorban: az 'igen' értelmű *Hán* rajta van Csokonai saját kezű dunántúli tájszójegyzékén is (ld. Szilágyi: CsTájsz. 28. l.), s ilyen művészi, népnyelvi, tájnyelvi stílusutánzásra Csokonainak nagy kedve, hajlama és páratlan tehetsége is volt; ld. Kanakuz somogyias beszédét a *Culturá*-ban; (v.ö. Szilágyi i. m. 26. l.). Csokonai szerzősége mellett szól a 44. sor *Szalup* szava is, amely a *Dorottyá*-ban is előfordul (ld. a tárgyi magyarázatokat).

Megjelenése

A verset Toldy jegyzéke nem lajstromozta, először a HG. közölte (II, 377—378. l.), némi hiánnyal, ill. téves olvasattal, amit a későbbi kiadások továbbörökítettek. A FK. az utolsó csonka sort megpróbálta kiegészíteni, de tévesen. Ezt a hibás kiegészítést átvették — [ ]-be téve a kiegészítő szót Vargha Balázs kiadásai az ÖV.²-től a M.-ig. (Az ÖV. még nem alkalmazott kiegészítést.)

Keletkezése

A hajdú somogyi tájszólása félreérthetetlenné teszi, hogy a vers a Dunántúlon készült, mégpedig minden bizonnyal nov. 25-én, a legfőbb Katalin nap alkalmával. A keletkezési évet illetően — tekintetbe véve a költő dunántúli tartózkodását — két évszám jöhet szóba: 1798 és 1799. Mivel a vers „felső város"-t említ, s azon sajnálkozik, hogy nem jöhettek reggel köszönteni „éneklő sereggel", amellett szól, hogy Csurgón készült a vers, amikor már diákjaival, énekszóval járt névnapot köszönteni a költő (v.ö. az *[Antal napjára]* c. verssel), vagyis az 1799. évben. A HG. s a FK. nem sorolta időrendbe, az ÖV. az 1799. év termésébe osztotta.

Szövegkritika

A K-ban alig van központozás, ezért azt mi pótoltuk, a HG. központozását is figyelembe véve, s csak azokra az esetekre utalunk alább, ahol a K-ban is megvan a központozás: Az *i, ö, ü* hosszúságát a másoló általában nem jelölte ezeket külön utalás nélkül em.

10. K: ***hajdu*** A 15. sor szerint em. A kp. a K-ban is megvan.
15—16. A kp. a K-ban is megvan.
21. K: *hozánk* em. ⟨*eránta*⟩ *önéki*
22. K: *Muzsák* a 30. sor szerint em.; *vidéki* Az utolsó betű olvashatatlan.
23. K: *ḡ [= meg] nem* A *napot* két utolsó betűje olvashatatlan.
24. A K-ban e sor után áthúzva ez következik: ⟨*Különben is Kata*⟩
27. K: *ḡ [= meg] lehetne*
28. K: *illyen* ⟨*estve*⟩ Az áth. szó fölé írva: *későn*
29. K: *jo* em.
31. A *tzifra* után a K-ban megvan a kp.
32. K: ***ugy*** em. *n̄ [= nem]*
41. K: *ḡ [= meg]*
44. K: ⟨? *Kalap*⟩ *Szalupja* A HG.-tól fogva a M.-ig a kiadásokban tévesen *Szalagja* van, holott a szó olvasata félreérthetetlenül *Szalup* (ld. a Tárgyi és nyelvi magyarázatok megfelelő helyét).
45. K: ⟨*Pap úr és Ifjasszony*⟩ *Egy szóval*

46. A K-ban az első szó alig olvasható; talán *Fent* (esetleg *Bent*).
47. K: *n̄ [= nem] p̄d [= pedig]*
49. A K-ban ez a sor a lap aljára került volna, s mivel már nem fért ki, a másoló a 48. sor folytatásaként írta le, a 10a oldal jobb oldali, első hasábján folytatva.
jo em.
50. A sor a lap alján, a 49. sor folytatásaként, a 10a oldal jobb hasábjának alján. A sor utolsó szaváról a HG. azt írta, hogy: „Olvashatatlan". Vargha Balázs az ÖV.-ben s későbbi kiadásaiban a 49. sor végszavát *Kató*-ra változtatva rímszóként, szögletes zárójelben ide ezt tette: *[adiót]*. Ez a megoldás azonban téves.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A versből pontosan nem derül ki, hogy ki volt a névnapi köszöntő címzettje, néhány adatot azonban elárulnak a sorok róla: a város (föltehetőleg: Csurgó) melletti „major (ház)" tulajdonosának (vagy bérlőjének) felesége lehetett az ünnepelt, három nevedékeny — serdülő — leánya volt s az a kijelentés, hogy „jó szíve van hozzánk ... A' mellyért tisztelik a Múzsák vidéki", arra vonatkozhat, hogy a csurgói református gimnáziumnak is pártfogója volt az illető.

2. *sövény* (nép., rég.): kerítés.
4. *dosztig* (szl., nép., rég.): a telítettségig.
spongyia (lat.—gör., nép., rég.): szivacs, spongya.
5. *felső város:* talán Csurgó része.
6. *itten a laposba:* a lapályos részen; talán a Csurgóhoz fél óra járásra volt Alsokon.
10. *hajdú:* egyenruhás alkalmazott, altiszt.
pódium (lat.): emelvény; itt talán az udvarház kocsifelhajtója, ahol a vendégeket fogadták.
11. *Hán:* 'igen' (v.ö. Szilágyi: CsTájsz. 28., 135—136. l.).
13. *Lájéké* (táj.); somogyias tájszólásban *látják-e.* (V.ö. Szilágyi i. m. 26. l.)
16. *adcommata* (lat.): illendőképpen.
18. *éneklő sereggel:* az iskola énekkarával, a kántussal.
20. *Kompliment* (fr.—ném.): bók, udvarlás.
26. *a Kalendárjom veressel festené:* pirosbetűs ünnep volna.
34. *Nympha* (gör.—lat.): istennő, szép fiatal lány, hölgy.
38. *táblája:* emléktáblája.
40. *kávén:* uzsonnán; utalás arra, hogy késő este történt a felköszöntés.
44. *Szalup* (fr.—ném.): női köpenyféle; előfordul a *Dorottyá*-ban is:

„A fiatal szűzek felkötött *szalupban*" (III. Könyv, 290. sor); v.ö. MNy. 1906: 239. l.

48. *Bakkant* (táj.): vakkant, böffent (ld. MTsz.).

Verselése

A névnapi köszöntők hagyományos formájában, felező tizenkettősökben íródott.

341. A' Heszperi Méhes' története

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. I, 25ab. A kézirat jobb felső lapszélén haránt irányban Csokonai-korabeli kéziratleltári szám olvasható: *12.7.* Az 1805 körüli Ktl.-n valóban a „Fasc. N° 12. 7." darabja: *A' Hesperi Méhes története.* Más kéziratát nem ismerjük.

A K felső lapszélén, a cím fölött Csokonai kezével a versnek a *Georgicá*-n alapuló vázlata:

„Agri. Prata. Pascua. Horti. Sylvae. Vinea. Piscina.
Sáska. Here. Darás. Dongó. ⟨*Földes Úr*⟩.
Tolvaj méhek ⟨Több Méhes⟩. Mérges?.... fű. Napkeleti szél." (V.ö. Szilágyi: CsMűv. 215. l.)

Megjelenése

Mint nem egészen kész művet, a költő nem szánta kiadásra: nem vette föl címjegyzékeire.

A Toldy/j. 167. szám alatt, téves címleírással elveszettnek minősítette: „*A hesperi méhek története.* Elv." Először a HG. adta ki, utalva Toldy tévedésére: II, 263. l., majd a FK., s Vargha Balázs: ÖV.—M.

Keletkezése

Gulyás József 1925-ben megjelent tanulmányában már rámutatott, hogy Csokonai versének Vergilius *Georgica*-ja volt az ihletője: „Egyébként Csokonainak a Georgicon még ihlető gondolatot is adott. A IV. könyvben van elmondva a Cornelius Gallus dicsőítése helyére tett Aristeus méheinek története. Ehhez fűzte Csokonai *A hesperi méhes története* c. versének gúnyos gondolatait." (*Csokonai Georgicon-fordítása.* ItK. 1925: 256. l.); majd a következő évben is utalt erre az összefüggésre. (ItK. 1926: 123. l.).

A versbeli történet magja, tárgya valóban ott található Vergilius művének IV. könyvben, a 317. és következő sorokban (V.ö. Szilágyi i. m. 215. l.).

Mivel a *Georgicon*-fordítást a Dunántúlon, 1799 novemberében kezdte el Csokonai, erre az évre tehetjük e vers keletkezését. A HG. és a FK. nem sorolta időrendbe, az ÖV. 1799. márc. 19. s szept. 24. közé tette. A *Georgicon*-fordítás ezt az időkört igazolja.

Szövegkritika

2. K: ⟨*egy*⟩ Az áth. szó fölé írva: *ama'térségen* Jav. e.: *mezőségen.*
3. K: ⟨*A*⟩ *Melly*
7. K: *Mint a' télk̄ [= télnek]* [←E szó fölé írva: *komor*] ⟨*rózsás*⟩ [Az áth. szó fölé írva *csipkék'*] *tüskés* [Jav. e.: ? *tüskész*] ⟨*.b.*⟩ Az áth. szó fölé írva: *csipke*
11. K: ⟨*Domb*⟩ *Völgyein*
12. K: *Faunus'* Jav. e.: *Faunuſ*
21. K: *És a' bölts Minerva' [. . .] véle* A következő sor rímszava — *emele* — szerint em., amint már a HG. is.
28. K: *elősegellette* em., amint a HG. s a későbbi kiadások is.
35. K: *Rétekre* ⟨*függöttek*⟩ *kijöttek*
39. K: *használni* A K-ban néhány betűvel hosszabb volt a szó, a vége áthúzással törölve.
40. K: *tk̄ [= tsak] mn̄d [= mind]* Mindkét szó a sor fölé beszúrva. *kárt* ⟨*szoktak egyébnek*⟩ Az áth. utolsó szó fölé írva: *kívánnak*
41. K: *Tsak* ⟨*mást tud üldözni*⟩
42. K: ⟨*El eszi*⟩ *Kenyér* Jav. e.: *kenyerét* A sor fölé beszúrva: *nélkül marad*
43. K: ⟨*És Ha*⟩ *ÉS* A *még* a sor fölé beszúrva *robotba* Jav. e.: *robotol* ⟨*még ott*⟩
50. K: ⟨*új*⟩ *avúltnak [. . .] ez* jav. e.: *az*
52. ⟨*Más a'*⟩ *Volt*
53. *önéki* ⟨*titkos*⟩ *kárt* ⟨*tégyenek*⟩
54. *több* ⟨*Kast*⟩
56. *gyúratták* ⟨*az üres*⟩
57. ⟨*A' vidékek Ura*⟩ *Már egyszer*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Vergiliusnál Csokonai csupán annyi ötletet talált verséhez, hogy Aristaeus pásztornak gonosz rontás elpusztítja méheit:

„Hajdan Aristaeus pásztor — mondják a regében —
Mert beteg éhségtől minden kaptára kipusztult,
Tempét, Pénéus völgyét, odahagyta zokogva,

Tempét, Pénéus völgyét, odahagyta zokogva,
S szólt anyjához a szent habnál, hosszan keseregve:
„Ó, Cyréné, Cyréné, kit rejt ez a kútfő,
Engem, az istenség ragyogó sarját, kinek atyja,
Mint föltártad előttem már, thymbrái Apolló,
Mondd, balsorsra miért szültél? és ily szeretetlen
Hogy tudsz lenni? a menny üdvével ezért hitegettél?
Mert a halandó lét gyönyörét, melyet épp hogy elértem,
— Úgy igyekezve gulyám, gabonám gondozni törekvőn! —
Most, noha édesanyám lennél, itt kell, ime, hagynom.
Tépd ki tehát te magad termő fáim, sose töprengj,
Aklom emészd iszonyú lánggal, tedd tönkre a termést,
Vess a vetésbe tüzet, venyigém fejszéd ne kímélje:
Hogyha dicsőségem már nem szenvedheti szíved!"

(Lakatos István ford.: *Vergilius összes művei.*
Bp., 1967. (Georg. IV. 317—332. sor.)

Végül Proteus megfejti a rontás titkát: Orpheus öli e bajjal, s anyja, Cyrene így vígasztalja s így látja el tanáccsal:

„Gyötrő gond, gyerekem, többé lelked sose tépje!
Innen ered minden baj, ezért igyekeztek a nimfák,
Kikkel a mély erdőn táncát Ő lejteni szokta,
Rontani méhesedet. Nekik áldozz hát adománnyal,
Tőlük esengj, a napaeáktól békét, e belátó
Lényektől: veled éreznek, szivük enyhül imádra."
(I. h. 531—536. sor.)

Lehetséges, hogy Csokonai ezt a részt is meg akarta írni versben, de számára elsősorban lírai alkalom volt Aristaeus története, hogy kiöntse benne bánatát az „üldözni szerető világ" ellen, amely őt, a csupa jó, szép és nemes kezdeményezőjét és meghonosítóját is minduntalan és mindenütt gáncsolta, gátolta: nemcsak Debrecenben, hanem Somogyban is. Így e vers közvetlen érzelmi, indulati rokonságban van a *Kifakadás* s a *Nemes bátorítás* soraival, amelyekkel nagyjából egyidős. Lehetséges, hogy Ariszt alakjához a csurgón gazdálkodó Nagyváthy János is mintát adott (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 215. l.).

1. *Ariszt:* Aristaeus (Ariszteiosz), a görög őslakosság istene, akit később hol Zeusszal, hol Apollóval azonosítottak. A nyájak, a vadak s a méhek védőistene volt. Csokonai a név németesen csonkított alakját használja.
Heszper' vidéke: a Heszperidák kertje a görög hitregében távoli nyugati vidék, ahol a Heszperidák, Atlasz és az Éj leányai, az aranyalmát termő fát őrzik.

3. *játszott* (poet. lic.): mutatott, „alakított".
12. *Faunus' sípok:* Faunus a mezők, hegyek és erdők istene volt a római regevilágban (gör megfelelője: Pán); *Faunus sípja:* több ágú nádsíp: pánsíp.
13. *réti Viiola:* ibolya.
21. *Minerva:* a bölcsesség és tudomány istennője a római hitvilágban.
Mentor (gör.): Télemakhosz nevelője az *Odüsszeiá*-ban; átvitt értelemben; tanácsadó, pártfogó.
24. *enyh* (nép., rég.): védett hely.
36. *Zanót* (nép., rég.): alacsony cserje, rekettye (v.ö. Techert József: *Csokonai nyelvi forrásai.* MNy. 1936: 240. l.)
38. *káka-kosár:* kákából font méhkas.
47. *vesszŏ:* itt föltehetőleg oltóvesszőről van szó.
55. *hánytatták magokat* (nép.): büszkélkedtek, hencegtek.
58. *hányt el* (nép.): dúlt szét, pusztított el.

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben íródott.

342. [Horváth Ádám neve napjára]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa a költő hagyatékában maradt ránk: KK. IV, 149a—150a (Cs/ÖM. I, 137. l.); az írás elüt némileg Csokonai egykorú kézírásának betűformálásától, de ezt a rögtönzésszerű mű elkapkodott, gyors papírra vetésével is lehet magyarázni, ahogy a kézirat olyan helyesírási hibáit is, amilyeneket Csokonai sietős fogalmazás közben máskor is elkövetett (pl. *Él y, élly [= élj], elytjsük meg [= ejtsük meg], nevett* [e helyett: *nevet*], *eleset [= elesett], rúgotki [= rúgott ki]* vagy a hasonulás fonetikus jelölése *(hazángba [= hazánkba], foksz [= fogsz]*, a kétjegyű mássalhangzók nyúlásának effajta ortográfiája: *egygyezzünk, Viszsza, hoszszan* stb. S akad a sietségből eredő nyilvánvaló elírás is, mindjárt az 1. sor utolsó előtti szavában: *Apollonak* (*Apollo* helyett) vagy a 22. sor utolsó előtti harmadik szavában. Mindezeket úgy is lehetne magyarázni, hogy föltehetőleg tollba mondta a költő rögtönzését valamelyik diákjának (az kevésbé jöhet szóba, hogy idegen kéz másolta volna le, súlyos helyesírási hibákat ejtve a szövegben), viszont ennek a föltételezésnek ellene mondanak az olyan fogalmazásra valló törlések, mint amilyenek a 2., a 17., a 25., vagy a 35. sorban találhatók, s a vers utolsó oldalán Csokonai jegyzete olvasható, nyugodtabb kézírásával: különféle mértékegységek fölsorolása (150a).

A kézirat első sora fölött *N 7:2* jelzet utal a megfelelő kéziratleltárra, amelybe a verset annak idején besorolták. Az 1805-i Ktl.-n valóban a Fasc. No 7-ben található, 2. tételként, így: *„Horváth Ádám Ur Hívóczédulája és arra vö [= való] Felelet."* Ez a Felelet most tárgyalt versünk. (Horváth Hívóczédulája azóta külön helyre osztották: K 3/56 jelzeten található a MTA Kézirattárában.)

Az 1800 körüli autográf Kcsj. a „Rongyosok" között a 6. helyen így keltározta: *„Horváth, és Horváthoz"*. Ez az adat is az itt ismertetett kéziratra vonatkozhat.

Hitelessége

Mivel a kéziraton nem szerepel Csokonai neve, s címe sincs a versnek, amellyel a címjegyzékeken félreérthetetlenül szerepelhetne — bár a Ktl. Fasc. *7:2* jelű munkája a Kcsj. 6. művével pontosan azonosítható —, Gulyás József fölvetette a hitelesség kérdését is 1925-ben megjelent tanulmányaiban, miután 1922-ben a HG.-ban már közreadta a verset, nyilván a tanulmányában kifejtett érvek alapján: lapalji jegyzetben ugyanis már ott megjegyezte, hogy „E vers válasz Horváthnak Csokonaihoz Csurgóra küldött levelére. Lásd e levelet Akad. Kézirattár 16. sz. 2. rétű kötet VIII. 13." (HG. II, 379. l.) Ez a levél azzal a verses levéllel azonos, amelyet 1925-i tanulmányában a Csokonai-vers hitelességének igazolásául idézett: „A Horváth Ádám névnapjára irt vers (II. 378.) is Csokonai szerzeménye. Felelet Horváth Ádám e verseslevelére: Ha szabad volt válogatni hajdan az istenekben | melyktől kérj tanácsot s áldást bizonyos szenthelyekben ..." (Gulyás: Cs-tan. 36. l.) Ugyanitt még az *Antal napjára* c. köszöntőből is idézett párhuzamot a vers hitelességét bizonyítandó: „A többi verses és prózai darabban az azonos kifejezések döntik el a hitelesség kérdését. Pl. [...] II. 255. [Antal napjára] (az új város domboru oldalán) = II. 379. [Horváth Ádám névnapjára] (új város)." (I. m. 37. l.)

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem fordul elő, mivel mint személyes vonatkozású alkalmi rögtönzést nem szánta kiadásra.

Először a HG. közölte az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek" sorában a „Magy. Tud. Akadémia 39. kézir. I. e lapjáról". (Ez a jelzet megfelel a KK. IV, 149a—150a kéziratának.) A későbbi kiadások csupán a címben tértek el némileg (az eredeti kéziratban nincs a versnek címe, amint a szövegkritikai részben bővebben szólunk róla).

Keletkezése

A Ktl. *7:2* jelű műve, „Horváth Ádám Úr Hívóczédulája" ad magyarázatot a vers keletkezésére, amelynek egyes sorai pontosan felelnek Horváth versének soraira. Horváth verses levelét Gulyás nyomán Vargha Balázs is

közölte „[Alsok 1799. dec. 23. körül]" keltezéssel (CsEml. 82. l.). A verses levél jegyzeteiben ezt írta: „Gulyás József nem jelöli meg az idézett helyen, hogy milyen forrásból közli a verset." (CsEml. 558. l.) A HG. lapalji jegyzetében azonban megadta pontos jelzetét az akadémiai könyvtári kéziratnak. Vargha azt írta ugyanott, hogy Horváth verses levele nem található az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában; azóta azonban ismét föllelhető.

Vargha Balázs még ezt a magyarázatot fűzte Horváth verses leveléhez: „A versből kitűnik, hogy Horváth Ádám Csurgón, illetve a várossal összeépült Alsok-on töltötte 1799 karácsonyát, s nevenapjára, december 24-re az alsoki parókiára hívta meg Csokonait." (I. h.) Mivel Ádám (s Éva) napja Karácsony estéjére esik, Csokonai verses Ádám napi köszöntője 1799. dec. 24-én keletkezett.

Szövegkritika

Minthogy a KK. IV. kézirata néhol elírásokat tartalmaz, igen gyenge helyesírású s egy sort kivéve központozást sem alkalmaz, az látszott legcélszerűbbnek s leghelyesebbnek, ha a K szövegét betűhíven a jegyzetben közöljük, a főszövegben pedig ennek központozott, emendált változatát adjuk közre, a K-ban kiemelésekkel utalva az eltérésekre, ill. az emendálásra. (A K-ban csupán a 20. sorban van kp.: vesszŏ az *én* előtt.)

Mint volt róla szó, a versnek nincs címe a K-ban a HG. e címmel tette közzé: *[(Horváth) Ádám névnapjára.]*; a FK. zárójelek nélkül vette át ugyanazt a címet, majd Vargha Balázs kiadásai — ÖV.—ÖV². — *[Horváth Ádám névnapjára]* címmel, majd a MM.-től *[Horváth Ádám nevenapjára]* címmel közölték. Mi az ÖV.-beli változatot alkalmazzuk, némi helyesírási módosítással, amit a *Jósepha Kisasszonhoz* c. vers is igazol, amely az autográf Kcsj.-n így fordul elő: *Josepha Neve' Napjára.*

A K betűhív szövege:

Hát még Apollonak nevez engem Apollonak fija
Ugy van de tsak tropus ez és ⟨vers és⟩ költő licentia
Mert tsak abba egygyezünkmeg én és a Mú'sák Attya
Hogy mind a' kettünk letzkéit kevés lélek halgatja
Barátom ez a' mi hegyünk tsak annyiba Helikon
Hogy puszta 's botorkázni kel ralyta mint a' másikon
Tsak annyiban nevezhetni az Ujj Várost Delfisnek
Hogy bódittó párája van a' szomszéd Mefitisnek
De a' mellynek erejétől jövendőket tsak a' mond
Ki már a' pintze krénéből jól ivott v̄ [= vagy] félbolond
Hogy vigyem Delfit hozzátok nagy érdemü Barátom
Holott a' holtéged látlak magát Delfist ott látom
Tsak magamat viszem el hát és arányos szívemet
'S Uram elnem botsátlak míg megnem áldasz engemet

Jussod van rá és jussa van magánakis Ammonnak
Kihez engem *Tan*ítványi kötelességem vonnak
Sött ⟨meg⟩kívánhatják ezt tőlem mind a két hitvesetek
Kik erántam a' jó szívet költsön vették töletek
Én ugyan még ma jó reggel tettem volna egy Ávét
De tisem ajánlottátok, én sem iszom a' kávét
Az a' Kasztal vígabb elmét tsinál a' Poetába
Mellyet hegyünkön rúgotki a' *nogán*[?]első lába
Délbe *ely*tsükmeg örömét kedves *N*eved *N*apjának
Dél utánra meg tegyük meg óldal bordád Évának
⟨Te⟩ Ádám! e' szomorú nev*ett* te *v*iggá tetted számba [Jav. e: *szánkba*, ill. *szángba*]
Visz*sz*a hozván az eles*et* Poésit[!] a' hazán*g*ba
Tevagy első ember köztünk és Ádámja magának
A' kies magyar Hélikon szűk Paraditsomának [Jav. e: *p*araditsomának]
*Él*y sokáig *élly* olly hosz*sz*an a' mig híred fog élni
Jaj de *u*gy halhatatlannak kén az embert ítélni
Bizom hát ezt az egekre *u*gy is már el terjede*t*
Érdemeid századokká tsinálták életedet
Ha majd [Jav., e.: malyd] *Ily*éssel a' virtus Diadalmi szekerén
Nyargalni foksz az égfelé a' levegő tengerén
Bizd rá Élezeusodra ⟨Parnaszszusod⟩ a' Profétáknak vidékét
Hagyd itt nála palástodat 's lelked kettős mértékét

1. K: a második *Apollonak* másolási, ill. lejegyzési hiba; a szótagszám szerint ide *Apollo* kívánkozik; már a HG. így em.

22. A K-ban az utolsó előtti harmadik szó homályos *a' nogán*?! A HG. kérdőjellel közölte: *a Pegáz*(?) A FK. kipontozta a helyét, Vargha kiadásai kérdőjel nélkül *Pegáz*-t közöltek. Értelemszerűen ez a mitológiai név illik ide, ezért mi is meghagyjuk, másolási (félrehallási) hibát látva a K szövegében.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Horváth Ádám bizonyára azért is küldette el „Hívóczédulá"-ját Csokonainak, hogy a költő ne töltse egyedül Csurgón a Szentestét, karácsony éjszakáját. A csurgói lelkész akkor Csépán János volt (ld. Gaál László följegyzéseit: CsEml. 430. l.). A következőkben közöljük Horváth Ádám verses meghívóját, az eredeti kéziratból; a „Hívóczédulát" eddig egyetlen kiadás sem betűhíven idézte:

Ha szabad vólt válogatni hajdan az Istenekben,
Melytűl kérj tanátsot 's áldást? bizonyos Szenthelyekben;

De a' három lábú asztalt valaki után járni
Nints példa; 's még Sándornak is sok volna azt meg-rázni
En sem akartam Apollót haza várni helyembe,
Delfisbe indultam fejér fátyolos Innepembe,
De itt meg állok, jöjj ide; mind azért hogy Ammonnak
Jussa van erre; mind pedig mivel itt többen vannak.
Hozd-el Delfist a' szomszédba: és itt áldj meg engemet. —
Nézd a' Kalendariumban Kristus előtt nevemet.
Horváth m-pr.

Az Alsoki Papné és a' feleségem szivesen
látják az urat ⟨...⟩ ebédre."
A kézirat hátoldalon, haránt irányban:
„À Monsieur
Monsieur de
Csokonay Profes.
Scūr.
—
à Csurgo."

Mindenesetre a verses levélváltással kapcsolatban figyelembe vesszük azt, amit Laczkó András írt Csokonai és Horváth barátságáról tárgyalt versünkről szólva: „A falu fölé emelkedő ház volt Horváth Ádámé [...] anyagi helyzete mellett megerőltetés nélkül vendégül láthatta volna Csokonait! A kúriában volt öt gazdagon berendezett szoba, köztük írószoba mintegy 400 kötetnyi könyvvel [...] az ifjabb költő mégis Sárközy Istvánhoz szállt, akit csak akkor s épp Horváth Ádám által ismert meg.

Vitéz Mihályt a nagybajomi fogadtatás, a beszélgetések és tények sok mindenről meggyőzhették. A hangulat és az egyes szituációk ugyanakkor más-más reakciót váltottak ki. Így érthető, hogy névnapi köszöntő versezetében az ifjabb poéta »tanítványi« kötelezettséget említ, és halmozza a dicséreteket [idézi a vers 25—28. sorát] [...]

A költemény díszletezése azonban arra bizonyság, hogy itt a korábbi episztolák magasztaló fokozása cseng vissza. S így az *alkalomra* szánt versezet aligha tükre a való helyzetnek." (Laczkó András: *Csokonait Nagybajomban érő hatások*. Somogy. 1980/4: 12—13. l.).

1. *Hát még Apollónak nevez:* utalás Horváth Ádám verses levelének 5. sorára.
2. *tropus* (gör.—lat.): szókép.
   költő licentia (lat.): költői szabadság.
3. *a' Mú'sák Attya:* Apolló.
4. *mind a' kettőnk letzkéit:* célzás Csokonai csurgói helyettes tanárságára, amikor mindössze kilenc tanítványa volt.

5. *ez a' mi hegyünk:* Somogyban csupán dombok vannak.
Helikon: a költészet szent hegye az ókori görög regevilágban.

7. *Új Város:* mint Gulyás József is utalt rá, az *Új város* előfordul a Pausis Antal csurgói tiszttartó névnapjára írt versben is *[Antal napjára]*: Csurgó újabban épült részét jelölhette.
Delfis (Delphi, Delphoi): ókori város a Parnasszus alján; Apollónak szentelt temploma s jóshelye tette híressé.

8. *Mefitis* (lat.): a kénes források és kigőzölgések istene a régi római regevilágban; Csokonai versében valószínűleg környékbeli mocsaras helyet jelent.

10. *kréne* (gör.): hideg ásványvíz.

13. *arányos* (rég.): „egyarányos", azaz ugyanolyan, hasonló, ill. őszinte.

14. *Uram, el nem botsátlak, míg meg nem áldasz engemet* (bibl.): a biblikus utalás Horváth Ádám versének 9. sorára vonatkozik: *itt áldj engemet.* A Bibliában az ismeretlen férfiúval tusakodó Jákób szavai ezek (I. Móz. 32:26).

15. *Ammon:* talán a Zeusszal s Jupiterrel azonosított egyiptomi főisten, a fény istene: Ámon; a sor Horváth versének 7. sorára felel.

19. *Áve* (lat.): Üdv(özlés).

21. *Kasztál* (gör.): Kasztália, Apollónak szentelt forrás Delphiben.

22. Az ógörög hitrege szerint a szárnyas ló, a Pegazus patája fakasztotta a költészet forrását a Helikon hegyén.

25. *Ádám, e' szomorú nevet: Ádám,* a bibliai első ember neve az egész balsorsú emberi nemzetet, az Embert is jelenti átvitten.

28. Zsoldos szerint a „magyar Hélikon" itt a „göcseji Helikon"-ra vonatkozik: „Még egyszer előfordul Ádám neve Csokonai verseiben, szójátékként alkalmazva Horváth Ádámra: »Te vagy első ember köztünk és Ádámja magának, A kies magyar Helikon szük paradicsomának.« Itt Csokonai bizonyára Horváth Ádám göcseji Helikonjára céloz, melynek nők voltak a tagjai." (Zsoldos 4. l.). Szerintünk itt az egész „magyar Helikon"-ról, az egész magyar költészetről van szó.

33. *Illyéssel a' virtus diadalmi szekerén* (bibl.): az ószövetségi Illés prófétáról van szó, aki erényei jutalmául nem közönséges földi halandóként halt meg, hanem az Úr tüzes szekerén az égbe ragadta (ld. II. Kir. 2:1—16.).
Elizeus: Illés próféta szellemi rokona és utóda: Csokonai saját magát érti rajta, ahogy Illés prófétában meg Horváth Ádámot látta. Zsoldos írja erről: „Elijáhu próféta mennybemenetele, az égbe szálló tüzes szekerek és tüzes lovak fenséges csodája (Kir. II. 2, 11), a magyar költészet »Illés szekere« motívuma helyet kapott Csokonai költészetében is. Abban a halotti versben, amelyet

Enók személyével kapcsolatban már idéztünk, Csokonai az ég megszünt javai között az enóki életévek eltünésén kivül felemliti Illés sorsának soha többé meg nem ismétlődő végjelenetét is. Az ég nem küldi le többé tüzes szekerét, hogy a földi jámbor elnyerhesse azt, amit »Illyés nyere«. De ha Csokonai tagadja is az égbeszállás csodájának megujulását, Horváth Ádám névnapjára irt köszöntőjében ([HG.] II. 372) mégis az a kivánsága, hogy az ünnepelt, ha majd Illyéssel a virtus diadalmi szekerén nyargalni fog az ég felé, bízza Elizeusára a próféták vidékét, hagyja nála palástját s lelke kettős mértékét. A kivánság második része Elisa próféta szavait és a Jordán vizének kettéválását előidéző köpeny-motivumot foglalja magában (Kir. II. 2. 9)." (Zsoldos 11. l.)

26. *palástodat 's lelked kettős mértékét* (bibl.): E kép is csak a Biblia alapján érthető igazán, ezért onnan idézzük; Illés az égbe ragadtatása előtt Elizeussal a Jordán folyó vizéhez ért: „8. És fogá Illyés az ő palástját és meg-üti azzal a' vizet; és két-felé válék: akkor által menének mind ketten szárazon.
9. Mikor pedig által-mentek vólna, monda Illyés Eliséusnak: Kérj tőlem, mit tselekedjem veled, minek előtte te tőled el-ragadtatom. És mond Eliséus: Légyen, kérlek, a' te benned való léleknek kettős mértéke én rajtam.
10. Ő monda: Nehéz dolgot kérél; Ha meg-látándasz engemet, mikor tőled el ragadtatom, meg lészen a' mit kérsz: ha pedig meg nem látándasz, nem lészen-meg.
11. Lőn azért, mikor mennének, és mennvén beszéllgetnének, imé egy tüzes szekér tüzes lovakkal egybe, el-választá őket egymástól. És fel-méne Illyés a' szél-vészben az égbe.
12. Eliséus pedig ezt látván kiált vala: ÉDES ATYÁM, ÉDES ATYÁM IZRAELNEK MIND SZEKEREI MIND LOVAGJAI! És nem látá őtet többé. Annak-utánna ragadá el az ő maga öltözeteit és két részre szakasztá azokat.
13. És fel-vévé az Illyés' palástját melly ő róla le-esett vala, és viszsza-tére, és meg-álla a' Jordánnak partján.
14. És vévé az Illyés' palástját melly ő róla le-esett vala, és azzal meg-üté a' vizet, és monda: Hol vagyon ez Illyésnek Ura Istene? És mikor ő is meg-ütötte vólna a' vizet, két-felé válék, és által-méne Eliseus.
15. Látván pedig őtet ellenbe a' Próféták' fiai, kik Jérikóban valának, mondának: az Illyés' lelke meg-nyugott Eliséuson. És eleibe menének néki, és meg-hajták magokat őelőtte a' földig." (II. Kir. 2:8—15)

Kazinczy Csokonai föltűnésekor azt jövendölte róla Kis Jánosnak írt levelében, hogy „második Horváth Ádám lessz" (Kaz-

Lev. II, 297—298. l.; v.ö. Cs/ÖM. II, 140. l.). Nem lett azzá: túlnőtt ifjúkori példaképén, de ily szép hitvallást még nem tett eladdig költőbarátja mellett. S úgy igaz, hogy sok tekintetben a Horváth Ádám által képviselt „népies" irányt, a „magyaros iskola" hagyományát őrizte s vitte tovább, mint Elizeus Illés próféta szellemét.

Verselése

Négyütemű 15-ösökben (4 + 4 + 4 + 3), Horváth Ádám kedvelt versformájában íródott (v.ö. Elek 41, 100. l.), bizonyára finom írói figyelmességből is.

343. Barátomhoz

Kézirata

Nem maradt kézirata, bár a Csokonai hagyatékából származó Kcsj. két kéziratáról is tud; megvolt egy tisztázata a „N° 4. Anákreon Pure" kötegben, a 8. helyen s a „N° 10° Fragmenták" csomójában, ahol a 3. helyen kezdősorával szerepel: *Parnassz vadon hegyénél* (ld.: Cs/ÖM. I, 99., 101. l.).

Megjelenése

Az 1800 körül „Anákreon Pure" anyagában tűnik föl először, s ez az AD. 22 versre tervezett anyagának teljes foglalata volt. Az AD.-ban azonban — a *Dorishoz* elhagyása folytán — a VII. helyre került; ott jelent meg először: 16—17. l.

Keletkezése

Az 1797/98-ra tehető SzV/j.-n még nem fordul elő, bár kezdőszava révén ott lehetne; minthogy az 1800 körüli „Anákreon Pure" leltározta először, 1799—1800-ra tehetjük keletkezését, szemben a kiadásokkal, amelyek 1797-re tették (ld. ÖV.—M.).

Szövegkritika

Csak az AD.-beli szöveget ismerjük; kiadásunknak ez az alapja, bár olyan helyesírási sajátság is előfordul benne, ami nem jellemző Csokonaira, pl. mindjárt az első szó utolsó hangjának jelölésében: *Parnaszsz*. A későbbi kiadások nemcsak ezen módosítottak: Toldy s a FK. latinosították a mitológiai nevek írását (*Parnass, Musák* stb.), más kiadások (ÖV.—ÖV.²) az ejtéssajátságot tükröző írásmódon változtattak (*olly* helyett *oly*) s elhagyták a hiányjeleket is.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az anakreoni verseknek a bor hatalmát dicsérő csoportjába tartozik; kedves, hazafiúi indítékú alapötlete, hogy a régi, durvább múzsák utódai, a maiak, már Tokaj hegyén laknak a Parnasszus helyett s az ott termű tokaji nektárral élnek. A költő maga ezt a jegyzetet csatolta verséhez: „A' Parnasszus' hegye, melly Phoeisban vólt, és két tetejét az ég felé botsátván, maga pedig teátrom formán borzasztó meredekséggel nyúlván el, a' nézőbe szent rémzést okozott; az itt lévő Castalius forrása, melly az Aganippé és Hippocrene' forrásokhoz közel vólt, 's a' Parnaszszus Hegyének a' tövében feküdtt; és a' Tempe' völgye, mellyet, az eleven gyepen 's az árnyékos fákon kívül, a' Péneus' patakja is hívesített, (41) [(41) Lásd Virgil, *Culice v. 93. sqq.* és *Georg. Lib. IV. v. 317.* és a' miket ez utolsó helyre tett bővebb *Excursusá*ban a' tudós Heyne előád. *Tom. I. pag. 552. sqq.* 's a' mit Strabóból kijegyez. Tom. IV. pag. 17.] több illyen forrásos és vizes helyekkel együtt Apollónak, a' Múzsáknak, és a' Poétáknak vóltak szentelve: a' bortermő hegyekről effélét nem olvasunk." (AD/j. 38—39. l.)

2. *Kasztál:* a jegyzetben is említett *Castalius* forrás.
3. *Tempe' puszta völgye:* valójában kies fekvéséről, szépségéről híres völgy az ókori Görögországban.
5. *paraszt Apolló:* a *paraszt* a szó eredeti jelentése szerint itt 'durva'. A Csokonai-rajongó Ady *„Paraszt Apollónak termettem"* sora is talán erre vezethető vissza (v.ö. Szilágyi: CsMűv. 693. l.).
11. *észhozó Tokaj:* a bor nemcsak elveszi az emberek eszét, hanem a közfelfogás szerint ihletet is ad, „kinyitja" az elmét.

Verselése

Az anakreoni versek jellegzetes ötödfeles, rímtelen jambusi soraiban íródott; kivétel a 9. sor, ahol a gondolati s tartalmi fordulatot egy nyolc szótagú sor jelzi.

Idegen nyelvű fordításai

Német: Mailáth János által készített német nyelvű fordítását Kazinczy is említette (v.ö. KazLev. XVII, 216. l.); Mailáth fordítása 1823-ban jelent meg: *An meinen Freund. Magyarische Gedichte.* Uebersetzt von Johann Grafen Mailáth. Stuttgart u. Tübingen, 1823. 130—131. l. Majd uo. 1825-ben is (v.ö. Gulyás: MSzépir. 272. l.). Mailáth fordítása nyomán jelent meg Toldy Ferenc kiadásában: *Handbuch der ungrischen Poesie* ... Pesth u. Wien. 1828., továbbá *Blumenlese aus ungarischen Dichtern* c. kötetében (Pesth—Wien, 26—27. l.). (V.ö. Gulyás i. m. 286. l.).

Angol: *To my Friend.* John Bowring: *Poetry of the Magyars.* London, 1830. 113. l. Továbbá Bowring fordítása nyomán: *Hungarian Poetry.* Selected and edited by Egon F. Kunz. Sidney, 1955. 31. l.

344. A' fogadástétel

Kézirata

Nem maradt kézirata, pedig a költő hagyatékában két kézirata is volt: az 1800 körüli Kcsj.-n a „N° 4° Anakreon Pure" köteg a tisztázatát tartalmazta, a 11. helyen *A' fogadástétel* címmel. Ugyanitt kezdősorával is előfordult a „N° 10° Fragmenták" csomójában a 2. helyen (v.ö. Cs/ÖM. I, 99., 101. l.).

Megjelenése

Tárgyánál fogva az 1798-i SzV/j. kiadásra szánt anyagában már előfordulhatott kezdőszavával, de az *e* betűs rész eleje hiányzik a listáról.

Az 1800 körüli „Anákreon Pure" anyagában, vagyis az AD. letisztázott versei közt tűnik föl első ízben, a *11.* helyen. Végül az anyag átalakítása — az 5., a *Dorishoz* elhagyása — folytán az AD. X. verseként jelent meg: 21—22. l. A későbbi kiadások — Toldy—M. — az AD. nyomán közölték.

Keletkezése

A „komáromi esméretség" hatása alatt keletkezett: az „Anákreon Pure" tanúsága szerint minden bizonnyal 1800 előtt, ha nem is közvetlenül a „meglátni és megszeretni" nyári estéjén, 1797-ben, hanem annál valamivel később, az AD. megtervezésekor: 1798—1800 között.

Szövegkritika

Csak az AD. szövegét ismerjük. A cím ott a „Laistrom" c. mutatóban, tévesen, névelő nélkül található.

7. A kiadásokban, Toldy—FK.: *szól*

Csokonai 1800 után Kazinczy hatására kezdett rátérni a *cs* hang *ts* helyett *c* + *s*-sel való jelölésére, s hasonlóképp a *c*-nek *tz* helyett *cz*-vel jelölésére (ld. Cs/ÖM. I, 197. l.). Az, hogy az AD.-ban s jegyzeteiben is régebbi helyesírási gyakorlatával találkozunk, szintén az AD. anyagának 1800 előtti keletkezése mellett szól.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mivel a „nyári estve" másutt is előfordul az AD.-ban (ld. XII. *A' Boldogság*), nem lehet egészen alaptalan az a föltevés, amely 1797 nyarára teszi az első komáromi találkozást Csokonai s Vajda Julianna között, s a verset e személyes élmény ihletésének tartja.

Ferenczi ezt írta róla: „E korai Lilla-dalokhoz tartoznak az *Anakreoni dalok* közül is *A hévség* [...], *A fogadástétel*, melyek mind arról tanúskodnak, hogy Lillát még nem nyerte meg." (78. l.) Ez azonban éppen az utolsó versre — tárgyalt dalunkra — nem érvényes, hiszen a költő megmondja Ámorról, hogy „jutalmul / LILLÁT megadta nékem".

Vargha Balázs szerint: „ha a Rozália-versek és eredeti Lilla-dalok halmazát szétválogatjuk, még mindig marad annyi, amely időrendbe sorolva elénk állítja a valóságban lejátszódott keserű-édes regényt. Ha stilizált is itt-ott a poétai hatás kedvéért, bízvást elhihetjük neki: *»akkor valóságos érzéseim ritkán engedték eszembe jutni, hogy én poéta vagyok!«*

Egy nyári este Lillát,
A gyenge rózsaszájú
A tűzszemű leánykát,
Megláttam, és azonnal
Látnom, szeretnem egy volt.

Az első látásra érzett szerelem stilizált szokványos fordulat ebben a versben. Dehát van-e jogunk kételkedni a költő őszinteségében, ha nem ő fedezte is fel az »egy pillanatnak műve volt« szerelmet. A szerelmi líra sok nagy érzése közkincs, de a jó versek ezeket az évezredes érzéseket egyénivé s korszerűvé tudják tenni.

A valóság itt is erősebb a közhelynél. Az a *nyári este* valóban így folyt le 1797 júliusában. Fábián Julianna házánál találkoztak Komáromban." (CsVM. 63—64. l.) Később is hasonlóan vélekedett; „Ez a nyár — 1797 nyara — beleillik az időrendbe. Visszafelé számítva is. Búcsúlevelében ugyanis — 1798 márciusában — kilenc hónapig tartó barátságról ír Csokonai." (ArcV. 162. l.)

A vers — az anakreontikonok epigrammatikus modorában — logikai csattanóra épül: Ámor Lillát ígérte a költőnek, ha róla, a szerelem istenéről zeng. Csokonai ezt megfogadta, s Ámor be is váltotta ígéretét.

14. *danol* (nép.): dalol.

Verselése

Az anakreoni versek sajátos formájában: ötödfeles, rímtelen jambusokban íródott.

345. A' Boldogság

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt, bár Csokonai leltárai szerint volt két kézirata is birtokában: az 1800 körüli Kcsj.-n a „N^ro 4. Anákreon Pure" kötegben a 14. helyen fordul elő címével, s ugyancsak a Kcsj. 10., „Fragmenták" kötegében is szerepelt, a 2. helyen, kezdősorával (ld. Cs/ÖM. I, 99., 101. l.).

Közel egykori másolata: DebrK. R. 809: 16a.

Megjelenése

A LD. 1802-i első tervezetén a 31b helyen szerepelt címével, s fölkerült az LD/t_2-re is, *Boldogság* címmel, majd az LD/t_3-ra, a II. Könyv XXXV. verseként, tehát végleges helyére. De nemcsak a Csokonai által sajtó alá rendezett LD.-ban jelent meg (101. l.), hanem már az 1803-i keltezésű, de csak 1806-ban kiadott AD.-ban is, ahol a XII. vers (26—27. l.), egy szónyi, valamint helyesírási eltéréssel: ezekről a szövegkritikai fejezetben szólunk.

Mivel az AD. néhány verse a LD.-ban is előfordul, a gyűjteményes kiadások sajtó alá rendezői — az ismétlődéseket kikerülendő — az LD.-ból elhagytak néhány verset, sőt az első gyűjteményes kiadás sajtó alá rendezője, Márton József, egyéb „átrendezés"-t is végzett, átszámozta a verseket, ezzel meglehetős zavart okozva a filológiának (v.ö. Cs/ÖM. I, 286—287. l.).

A későbbi közreadók sem jártak el filológiailag helyesen: Toldy az AD. anyagában közölte a verset (308—309. h.), s az LD.-ból elhagyta, minden megjegyzés nélkül. A LD.-t ő is teljesen átszámozta, Márton szerint (v.ö. Cs/ÖM. I, 301—302. l.), s hasonlóan járt el Kföldy is.

A HG., valamivel helyesebben, az AD. szövegét közölte a megfelelő helyen (I, 172. l.), s lapalji jegyzetben utalt rá, hogy a költő „Kiadta 1 szó eltéréssel a *Lillában* is. Lásd ott!" Az utalt helyen (HG. I, 498. l.) azonban csak a vers címe található, ezzel a jegyzettel: „E vers az *Anakr.* dalokban [...] már előfordult, ezért itt elmarad. Eltér a végső sor: Ki boldogabb magamnál?" A későbbi kiadások — FK., ÖV.—M. — az AD. szövegét közölték újra.

Keletkezése

Az AD.-ról már Toldy megjegyezte, hogy „A zárjeles év (1802) nem a készítés, hanem a szerkesztés éve". Minthogy a vers már az 1800 körüli Kcsj.-n előfordul, viszont az 1798-i SzV/j.-ről hiányzik, föltehető, hogy 1799—1800 táján keletkezett.

Bíró Ferenc is a szükséges óvatossággal kezelte a vers 1797 nyarára keltezését s valóságos élményi hátterét: „*A boldogság* című verset Csokonai 1797-ben írta — lehet, hogy az esztendő nyarán, talán tényleg egy »nyári hűvös estvén« —, s így azok közé a költemények közé tartozik, amelyet valóban a Lilla-szerelem ihletett." (*Miért szép?* Bp., 1975. 41. l.)

Az időrendet adó újabb kiadások (ÖV.—M.) az 1797. év derekához sorolták, nyilvánvalón azért, mert a versben ábrázolt, jelen időben leírt helyzetet valóságosnak vették; szerintünk azonban itt „átképzeléses", emlékező leírásról van szó, s így valószínűbb, hogy 1799—1800-ban keletkezett, amikor az AD. anyagát egybeállította Csokonai (v.ö. Cs/ÖM. I, 98—99. l.).

Szövegkritika

Az AD. s a LD. szövege nemcsak az utolsó sorban tér el, hanem helyesírásában is. (A cím a LD/t_2-n névelő nélkül szerepel, s ugyanígy az AD. „Laistrom" c. tartalommutatójában is, ez azonban csak pontatlanság.)

Az AD. végig *ts*-sel írja a *cs*-t, s van még néhány eltérés, amelyekre a következőkben térünk ki, előrebocsátva, hogy a LD. szövegét vesszük kiadásunk alapjául (amelyet Csokonai készített elő a cenzúrára), de az utolsó sort az AD. szerint adjuk.

5. AD.: *tréfál,*
Kazinczy 1803. júl. 23-án kelt, Kis Jánosnak szóló leveléből úgy tetszik, hogy a bécsi cenzor, Johann Christian Engel ezt a sort ki akarta törölni a versből: „— láttam a' Csokonai Anacreoni verseit; mellyek közzűl eggy darabot (a' másik kitörlött darab *undok*) — ezen sor miatt törlött-ki Engel Úr:

»És *csókolódva* tréfálsz!«

Az illy dolgok irtóztató dolgok: — E[ngel] azt mondja, hogy kéntelen vele. — Nem az! nem *kéntelen* senki, ha nem ***akar*** *kéntelen lenni;* s miért nem kéntelen más Censor?" (KazLev. III, 74. l.; v.ö. CsEml. 147., 471. l.) A „másik", (Kazinczy által „undok"-nak nevezett darabot, *A' Szeplő*-t törölte Engel az AD.-ból (a LD.-ba azonban belekerült).

13. AD.: *danái vannak*
14. AD.: *Kaskámba*
17. AD.: *bóldogabb* ***VITÉZNÉL***?

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A föltehetően személyes, komáromi élményekből — emlékekből — is táplálkozó vers egyike Csokonai legsikerültebb anakreoni dalainak, amit számos idegen nyelvű fordítása is megerősít, valamint az is, hogy számos tanulmány, elemzés foglalkozott vele.

Ferenczi is föltételezte a vers élményi hátterét, azok közé az anakreontikonok közé sorolva, „amelyek már bizalmasabb együttlét tanui" (79. l.). Maday e versben is a költő színhatások iránti érzékenységét fedezte föl: „Feltünő költőnk élénk fogékonysága a *szinhatások* iránt ...

Míg Lilla »*barna* szép hajával« a szellő játszik, Vitéz üveg borát a *zöld* gyepágyra teszi s az üveget *rózsaszállal* dugaszolja be. A bornak se tüzét emlegeti, hanem *sötét, piros* meg *aranyszín* ragyogását." (22—24. l.)

Harsányi István a rokokó természetlátását kereste a versben, s nem minden alap nélkül vetette föl, hogy a benne ábrázolt idill, talán mégis inkább a képzelet játéka, mintsem megélt valóság: „Bármennyire stilizált is a rokokóábrázolta természet, mégis csak az érdeklődés tárgya volt. A barokk ember a természet megfékezésére tört; a rokokó azonban a naiv természetet tartja szem előtt: legalább illusioként. Ezért magát képzeli bele a természetbe, a pásztorvilágba s [...] eféle környezetbe helyezett szerelmi idillekről ír. A természetet vadon erdőben elvesző parkok, vízesések alakjában varázsolja a maga közelébe. Kicsiny, füstös, nádfedelű parasztkunyhókat építenek a kertekbe, lugasokat szerkesztenek, lehetőleg olyan fából, amin még a háncs is rajta van, hogy annál nagyobb legyen a természetesség látszata.

Ilyen környezetbe van vetítve Csokonai *A boldogság* c. verse. Hogy az itt leírt sok »gyönyörüt, becsest« alkalma volt-e csakugyan együtt látni »Vitéznek«, az nagyon kétes. De íme, mennyire a valóság látszatába tudja burkolni illúzióit?" (Rok. 41—42. l.)

Horváth János azt írta, hogy az AD.-ban „Némely darab tárgya csupán a borivás magasztalása. [...] De egyébként szerelem és bor együtt jár bennök. Valóságos élvezet-tár: *A boldogság;* együtt benne — idilli jelenvalósággal — minden »gyönyörű és becses«: hűs nyári est, jázminos lugas, Lilla, dalolás Vitézzel, csók, tréfa, zefír; gyepágy, rajta egy üveg borocska rózsaszállal »becsinálva«, kaskában Anakreon danái, friss eper: »ki boldogabb Vitéznél?«." (Csok. 53. l.). Waldapfel a „boldog nyári este hangulatos festését" nyújtó költeményt is azok közé az anakreon versek közé sorolta, amelyekben „életszerű realitással jelenik meg egy-egy részlet a konvencionális játékban". (MFelv. 293—294. l.)

Sorról sorra, s szinte szóról szóra (nyelvtörténetileg is) foglalkozik a verssel T. Lovas Rózsa elemzése: Nyr. 1957: 291—294. l.

Sinkó — Horváth Jánoshoz hasonlóan — az idilli boldogság afféle „élvezettár"-át vélte fölfedezni az anakreontikonban: „ennek a ciklusnak hangját, hálától bódult nyugalmát, a pillanat minden érzéket betöltő élvezetét legjellegzetesebben az a rövid vers reprezentálja, melynek címe is: *A boldogság*. S a vers végén a kérdőjeles felkiáltás nem dicsekvés, hanem a megfogható boldogság feletti csodálkozás, amit úgy szoktak mondani, hogy az ember nem tud hinni a tulajdon szemének." (164. l.)

Bíró Ferenc idézett verselemzése az anakreoni „kurta filozófia" s a dalszerűség érvényesülését, illetve „interferenciáját" nyomozta a versben, kiérezve a „rejtett szomorúság"-ot, a boldogság „hiányos voltát", s a verset szervező „disszonanciát" is a versből: „Egy kivételes remekmű, *A reményhez* című költemény mutatja talán a legvilágosabban ezt a Csokonaira általában is jellemző, termékeny disszonanciát — ez a csengő-bongó, játékos zenéjű s mégis oly igen szomorú vers (Horváth János). A különös azonban az, hogy

megfigyelhetjük ennek fordítottját is, azt ti., hogy a saját boldogságáról éneklő s valóban boldognak látszó költő hangján is átüt néha egy rejtett szomorúság — választott költeményünk, *A boldogság* című vers (bár közvetett módon) szintén elárulja költője boldogságának hiányos voltát. Úgy tetszik, Csokonai számára olyan normává vált a filozófus-költőként kialakított ideavilág boldogsága, hogy annak a való mégoly tökéletesnek látszó pillanata sem tudott maradéktalanul megfelelni — a költő ellenkező akarata ellenére sem." (I. m. 40—41. l.) Az anakreoni filozófia s a dalszerűség kapcsolatáról, az anakreoni dal szerkezeti sajátságáról többek közt ezt írta: „A verset látszólag egynemű anakreóni ihlet sugallta — a kis kaskába helyezett kötet mintegy az egyneműséget szentesíti s hitelesíti. S mégis: ha figyelmesebben olvasunk, akkor rögtön szemünkbe ötlik a szöveg meglehetősen éles, belső megbontottsága. Nem a költemény — rögtön feltűnő — tagoltságára gondolunk, arra, hogy két részből, egy tizennégy soros leírásból s egy háromsoros tanulságból áll. Ez ugyan éles, de csak formális tagolódás, s mivel a »tanulság« sem igazi tanulság, nem filozófáló vagy moralizáló szentencia — amelyet ebben a korban más dalköltők szívesen és gyakran alkalmaztak még —, hanem egy »tartalmatlan«, azaz: valóban dalszerű lezárás, a versnek ez a szerkezeti megosztottsága pontosan arról árulkodik, hogy a szentenciázó sémát és modort mennyire a maga szolgálatába állította, mennyire magához idomította a dalszerűség." (I. m. 41—42. l.).

1. A *jázmin*-hoz az AD.-ban terjedelmes jegyzetet csatolt Csokonai: „A' Jázmin egy tsemete vagy bokor szabású Növevény, melly Europába Napkeletről származott, és ma már amanak déli tartományiban vadonnat is találtatik. A' mi Kertjeinkben virága' kedvéért szaporíttatik, a' melly fejér és sárgás, és kimondhatatlan' kellemetes és hathatós illatú. A' Kertészeknél mintegy 20 fajtája van; [50] (50) C. Ph. Funke, *Naturgeschichte und Technologie.* (Braunschweig. 1791. III Bde. 8.) — IIter Band. S. 178.] de a' Linné systemája szerént három nevezetes faja van a' többek közűl. 1, a' *patikai Jázmin* (Jasminum officiale Linn.) ez a' közönséges Jázmin, mellyből az Olaszok még ma is igen jó szagú olajat készítenek; 2. a' *nagyvirágú Jázmin,* (Jasminum Grandiflorum L.) ez még illatosabb amannál; 3. a' *legillatosabb Jázmin* (I. Odoratissimum L.) ennek törzsöke majd két ölyni [= ölnyi] magasságú, és sokszor egy kis élőfa formára nő, levele télen is megmarad, virága világos sárga, és olly nagy ugyan mint az előbbié, hanem minden fajánál legkedvesebb illatú, és az ág' hegyén bokréta módjára áll. — Tsudálkozom rajta, Debretzennek jó ízlésű Fejér-személlyei! ti kik a' külső módinak tzifra hívságait olly nemesen megvetni, 's a' természet' szelíd pompáit olly nyájosan dajkálni tudjátok, hogy holott a' virágokat nem újságokért, vagy tzifra nevekért és hazájokért, hanem belső

valóságos kellemjekért szeretitek, és e' részben az egész hazában magatokat leginkább megkülömböztettétek, mégis a' Jázmint, ezt a' legszelídebb, leggyönyörűbb, és legillatosabb virágos tsemetét kertjeitekbe bé nem hoztátok! A' ti magánosan dalló Anákreontok kénszerít titeket a' természet' gyönyörűségire 's tulajdon jó gusztusotokra, hogy Flórának ezt a' kedvesét pártfogástok alá vegyétek. Jól kiállja ő a' mi Scythiánknak hidegét, 's könnyen szaporodik jövésiről, és ledugatott ágairól, bújtással is tenyészik, és suhasztással. Tsak verőfényes, és egy kevéssé nedves földbe ültessétek; illatjával hálálja ő meg néktek, az ő testvéreinek, dajkálkodástokat. Vajha ez az én kis ajánlásom, a' Jázminnak betset, néktek pedig általa eggyel több ártatlan gyönyörűséget okozna: akkor megelégedve merném gondosságom Jutalmául a' kezetek közt elősször kinyitott Jázminbokrétát kalapomra megkérni; 's talám ti sem lennétek igazságtalanok." (AD/j. 45—47. l.).

4. *danolgat:* dalolgat; „a vers keletkezésének idején még irodalmi szóalak volt" (ld. T. Lovas: Nyr. 1957: 293. l.)

13. *kellő* (rég.): tetsző, kellemes (v.ö. Nyr. 1957: 294. l.)
danáji: a *dana* 'dal' értelemben a Dunántúlon bukkant föl nyelvünkben, nem sokkal Csokonai verse előtt, 1793-ban (ld. TESz.), s 1803-ban szótározták (ld. Nyr. 1957: 294. l.).

14. *Kaska* (táj.): kézi kosár; tiszántúli tájszóként csaknem Csokonai versével egy idős rá az első adat (ld. MNy. 1959: 549. l.).

Verselése

Az anakreoni dalok jellegzetes formájában, ötödfeles, rímtelen jambusokban íródott.

„Verszené"-jéről Szabó Zoltán ezt írta: „A gyöngédség, kellem és könnyed játékosság hangulatát kelti a verszene is [...]. *A boldogság*ban az áradó csókos, dalos ritmust átveszi és teltebbé teszi Zefir szelíd játéka, valamint a hanghalmozás (l; s, sz, z) ugyancsak szelíd hangulata (T. Lovas: Nyr. LXXXI, 293): *Lillámmel ülök együtt / Lillám velem danolgat ... Zefir susogva játszik*" (NyIrK. 1966 : 258. l.).

Dallama, zenei feldolgozása

Kósa György, énekhangra, zongorakísérettel. 1960., a *Válogatott dalok* c. füzetben. (Ld. Sonkoly 119. l.)

Idegen nyelvű fordításai

A jól sikerült versnek számos fordítása született az elmúlt hat évtized során.

Eszperantó: *La Feliĉo.* Tradukis de Kálmán Kalocsay. Bp., 1933. Literatura Mondo. *Hungara Antologio; La feliĉo.* K. Kalocsay. In: Vilmos Benczik: *Hungara antologio.* Corvina, Bp., 1983. 51. l.

Francia: *Le Bonheur.* Adapté par Marc Delouze. Adaptation de Delzsényi Judit. Bp., 1978. Corvina. *Poésie hongroise.* 25. l.

Japán:*Kófuku.* Ford.: Imaoka Dzsuicsiro. Hangari-Sibunkagu Zensú. (Magyar vers- és prózagyűjtemény.) Tokio, 1955. 152. l.

Svéd: *Lyckan.* [Molnár C. Pál fametszetével] I svensk tolking av Cálmán Pándy och Hans-Eric Stenborg. *Ungersk Dikt.* Ungerska Institutet. Stockholm, [1944.] 43. l.

346. Thales

Kézirata

Kézirata nem maradt ránk, noha a költő kéziratleltárai két kéziratát is említik: a Kcsj. „N^{ro} 4. Anákreon Pure" tisztázatát tartalmazhatta: *6. Thales.* Ugyancsak a Kcsj. említi egy töredékes másolatát: „N° 10° Fragmenták 5. *Míg Thales a' gȳ [= nagy] Égnek*".

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására: először ugyan csak a LD/t_1-n, 1802 körül tűnik föl, de az, hogy az „Anákreon Pure" köteg már tartalmazta, arra vall, hogy 1800 előtt kész lehetett. A LD/t_1-n a *b 32.* mű, *Thales* címmel; a LD/t_2-n nincs sorszámozva: *A' Boldogság* s a *Lillám' Szátskája* után található; a LD/t_3-n a XXXVII. vers, *Thales* címmel; így is jelent meg a LD.-ban, a Második Könyv utolsó darabjaként *Thales* címváltozattal (104. l.). De megjelent az AD.-ban is, annak V. verseként (14. l.). A későbbi kiadások ezeken alapulnak, bár Márton óta (PM.) a gyűjteményes kiadásokban (Toldy, Kföldy) csak az AD. anyagában szerepel, hasonlóan járt el a HG. is, de ott legalább nem változott meg a LD. eredeti sorszámozása: a XXXVII. dalnál lapalji jegyzet utal rá, hogy „E vers az *Anakr.* dalokban [...] már előfordulván, itt elmarad."

Keletkezése

Az 1797/98-i SzV/j. nem tartalmazza, viszont az 1800—1801 körüli Kcsj.-n már rajta van, anakreoni versek társaságában.

A HG. — külön indoklás nélkül — 1797-ből származtatta (ld. III, 495. l.), talán Ferenczi megjegyzésére alapítva, aki a „korai Lilla-dalokhoz" sorolta (78. l.).

A későbbi kiadások is (ÖV.—M.) 1797-re keltezték: közelebbről az év végére. A vers tárgyánál fogva ez a keltezés elfogadhatónak látszik, az azonban, hogy az 1797/98-i SzV/j.-n nincs rajta, gyanút kelthet, hogy valamivel későbbi (esetleg 1799—1800-i); mivel költői ötletet földolgozó vers, az is elképzelhető, hogy a Lilla-ciklus kibővítésére utóbb született, esetleg idegen mintára, idegen ötletből.

Vargha Balázs Nagy Gábor jegyzékének (Cs/ÖM. I, 219—220. l.) téves értelmezése folytán e verset 1797 előttinek mondotta (ld. CsEml. 337., 613. l.); ennek ellenére az ÖV.-ben már az 1797. év termésénél közölte.

Szövegkritika

Minthogy kézirata nem maradt, kiadásunk alapja a LD., amely Csokonai életében, az ő cenzúrára letisztázott — *cs*-s helyesírású — kézirata alapján készült. Ettől a Márton által kiadott AD. lényegében csak helyesírásában s központozásában tér el.

A vers c í m e a LD.-ban s az AD.-ban egyaránt ékezettel, *Tháles* alakban fordul elő, szemben a Kcsj. s az LD/t_{1-3} adataival; az AD. jegyzeteiben is a latinos, ékezet nélküli formát használta a költő.

1. AD.: A *Tháles* dőlt szedéssel.
2. AD.: *tsudálva nézi:*
3. AD.: *Béhúlla*
4. AD.: *ortzád*
5. AD.: *tsinál*
6. AD.: *mosolygasz;*
7. AD.: *lelkem*
8. AD.: *nyakra-főre*
11. AD.: *tsillagára!*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kissé erőltetett, gongorista ötletre épülő vers (Lilla arca gödre — s Thales verme) nem keltett különösebb figyelmet a szakirodalomban. Fenrenczi — valóságos élményt keresve benne — ezt írta: „E korai Lilla-dalokhoz tartoznak az *Anakreoni dalok* közül is [. . .] *Thales* [. . .] *A fogadástétel,* melyek mind arról tanuskodnak, hogy Lillát még nem nyerte meg." (78. l.)

Horváth János találóan jellemezte: „*Tháles*; Lilla mosolyának a magasztalása oly kép-párhuzammal (a csillagokat bámuló Tháles belehullt egy verembe: Vitéz lelke a Lilla arca gödröcskéjébe, míg szeme két csillagát bámulja andalogva), mely szinte nevetségesen mesterkélt volna, ha meg nem menti a fordulatnak (ily picinységekben már sokszor megcsodált) lírai erélye." (Csok. 53. l.)

A verset maga Csokonai látta el jegyzetekkel az AD.-ban; Morus általa idézett latin epigrammája is ösztönözhette a vers megírásában: „Thales, egy a' 7 Görög böltsek közzül, a' ki az Egyiptomi Papoktól a' természet' tudományját és az Égvizsgálást megtanúlván, arra nemzetét is reá kapatta, és az úgy nevezett Joniai Sectát fundálta. Egyszer egy estve az égre függesztett szemekkel a' tsillagokat vizsgálván, az udvaron egy verembe esett; mellyre a' vén szolgálója így tsúfolta ki: Te a' feletted lévő dolgokat kívánod kitanúlni; 's nem látod a' mi a' lábod előtt van." (40) Vid. Diogen. Laërtii *Vit. Philosophor. Lib. I. num.* 34. „Qua ratione, *(úgymond a' banya)* o Thales, quae in coelis sunt, comprehensurum te arbitraris, qui ea, quae sunt ante pedes, videre non vales?" — Ide megy ki Morus *Tamás*nak, ama nagy lelkű és tudományú Ángliai Cancellariusnak, egy Astrologusra írott Epigrammája:

Astra tibi aethereo pandunt sese omnia vati,
Omnes, et quae sint fata futura, monent:
Omnibus ast uxor quod se tua publicat, id te
Astra, licet videant omnia, nulla monent."

(AD/j. 37—38. l.)

Verselése

Az anakreoni dalok jellegzetes formájában: negyedfeles rímtelen jambusokban íródott, a 10. sor négyes jambus (mint pl. *A' Boldogság* 16. sora).

Idegen nyelvű fordítása

Német: *Thales.* Fordította: Adolf von der Haide. [Handmann Adolf]: *Pannoniens Dichterheim.* Eine Auswahl der schönsten magyarischen Gedichte in deutscher Übersetzung von Adolf von der Haide. Mit einer Textillustration von Carl Fröschl. Stuttgart, Verlag von Richter & Kappler. 1879.

Továbbá: *Ungarische Lyriker von Alex. Kisfaludy bis zur Gegenwart,* nebst biographischen Anmerkungen und einer Skizze des magyarischen Schriftentums von D. Haek. Halle a. S., Druck und Verlag von Otto Hendel. É. n. V.ö. Gulyás: MSzépir. 236. l.

MUTATÓK

NÉVMUTATÓ

Abafi Lajos 353, 356, 367, 368, 543
Abélard, Pierre 449
Acy, Claude d' (Kerpel Jenő álneve) 508
Ady Endre 274, 397, 412, 431, 461
Ágoston János 656, 657
Ágoston József 651, 653
Aiszóposz (Aesopus) 741
Almási Sámuel 277, 339, 375, 435, 452, 493, 609, 623, 624, 645
Alszeghy Zsolt 266, 555, 607
Alvinczy József 291, 300
Amade László 323
Anakreón 274, 380, 627, 859
Anonymus 293, 296, 299, 521, 746
Ányos Pál 308, 858
Aranka György 294, 356, 360—62, 364—65, 577, 578, 586
Arany János 272, 315, 434, 435, 451, 474, 493, 500, 505, 506, 573, 607, 682, 716, 717, 735, 811—13
Arisztophanész 626
Augustus, Julius Caesar Octavianus római császár 380

Babits Mihály 271—73, 279, 495, 809
Batsányi János 499, 568, 586, 756, 791
Bakos József 767
Balási István 465, 466
Balassa József 656
Balassi Bálint 570, 650
Bálint Sándor 602
Balog István 794, 795
Bánki-Horváth Sándorné Borbély Mária 763, 766
Bánóczi József 589, 681, 682
Barcsa János 651, 747, 793
Bárdos Lajos 435
Barkassy János 678
Barla-Szabó Eszter 656
Barla Szabó János 655—57, 661, 662, 791
Barla-Szabó Péter 656, 791
Báróczi Sándor 747
Baróti Dezső 265, 299, 344, 396, 411, 630, 635, 717, 734
Baróti Lajos 270, 427, 441, 445, 446, 497, 498, 806
Baróti Szabó Dávid 400, 588
Bartal Antal 263, 386, 570, 571, 622
Bartalus István 812
Bartha Dénes 384, 452, 573, 574, 865
Bartha János 630, 631
Bartalus István 452, 482, 644, 645
Bátky Zsigmond 469
Battha Bálint 304, 332
Batthyány Károly József 300
Bécsy Tamás 846
Bédi János 356
Bédi Jánosné Fábián Julianna 354—57, 395, 397, 479, 882
Beke Albert 275
Beke Ödön 749, 756
Belinszkij, Visszarion Grigorjevics 739
Benda Kálmán 296, 456
Benicki Etelka 822
Benkő András 283, 375, 438, 452, 462, 493, 507, 574, 609, 645
Benkő Ferenc 778

Benkő József 778
Benyóvszky consiliarius, alispán 291
Beöthy Zsolt 353—56, 360, 361, 363, 406, 495, 500, 570, 683
Bercsényi Miklós 841
Berecz Károly 417
Bering, Vitus (Jonassen) 850
Berquin, Arnaud 261, 264
Bertier tábornok 594
Berzsenyi Dániel 588, 623, 727, 808
Bessenyei György 503, 586, 588, 723, 741, 791
Bessenyei Sándor 260
Bevilaque-Borsody Béla 283, 824
Bezerédy Boldizsár 561
Bezerédy Gergely 561
Binder Jenő 724, 725, 737
Bión 261
Bíró Ferenc 409, 883, 885
Blanchard, Jean-Pierre 746
Blumauer, Alois 441, 612, 613, 720, 735, 739, 755—57, 759, 762, 763, 765, 768, 773, 775, 777, 779
Bodnár Zsigmond 570
Boileau, Despréaux Nicolas 717—21, 723, 730, 731, 756, 764, 775, 787, 790, 791
Borbély János 610, 611
Borbély Mária *ld.* Bánki-Horváth Sándorné
Borda György 518
Born, Ignacz 533, 534
Bornemisza Péter 741
Boronkay József 517
Boros Dezső 485, 596, 598, 605, 606, 652, 825, 830
Borzsák István 532
Bostroem, Annemarie 340, 474
Bota Mózes 340
Boucher, François 736
Bourbon, Louis Antoine de 852
Bowring, John 330, 575, 624, 881
Budai István 654
Budai Pál 654
Buffon, Georges Louis 407, 409
Busch, G. L. 329
Butt, John 745
Bürger, Gottfried August 261, 262, 266, 334, 336, 418, 419, 427, 428, 441, 444, 445, 448, 470, 473, 496, 499, 621, 808, 809
Byron, George Noel Gordon 739

Caesar, Juluis Gaius 849
Casoni, Guido 618
Catullus, Gaius Valerius 342, 346, 352, 386, 387, 406, 428, 445, 553, 570, 636, 64, 771, 863
Cellarius, Christophorus 532
Cervantes, Saavedra Miguel de 723
Chaulot; Paul 278
Chaucer, Geoffrey 518
Chernel Dávid 533
Chernel Eszter *ld.* Sárközy Istvánné
Cicero, Marcus Tullius 740
Clarke, Gowden 760
Clément, Jacques 851
Coburg herceg 850
Čolaković, Enver 508
Croce, Giulio Cesare 724, 725
Cziczó Attila 796
Czindery Ignác 456
Czindery László 456
Czindery Pál 454, 456—58, 460—62, 523
Czindery Pálné Festetics Mária 458—60

Csáky József 518, 525
Csánki Dezső 457
Csapláros István 389
Csapody Gábor 517
Császár Elemér 262, 263, 336, 383, 406, 419, 426, 428, 440, 441, 445, 553, 809, 852
Császári Losy Pál 598, 599, 654
Csehszombati (Cseh-Szombati) Dániel 266, 267

Csengery János 683, 750
Csépán István 653, 654, 840, 842, 846, 875
Csépán János 654, 825
Csépán József 651—54
Csepy Zsigmond 284, 285
Cser Pál 796
Csernátoni Gyula 397, 410
Csetri Lajos 806
Csiky János 345
Csipak Lajos 343, 346, 395, 397, 406, 665, 668, 673
Csire István 256, 598, 801, 841
Csizi István 356, 364
Csobán Endre 368
Csokonai Józsefné 349
Csonka József 748
Csorba József 747, 750
Csukovszkij, Nyikolaj 340

Darvas Anna 744
Dávid Gyula 508
Dayka Gábor 630, 787, 808
Deák Miklós 565
Debreczeni Attila 578, 588
Debreczeni P. Dániel 807
Delouze, Marc 888
Delzsényi Judit 888
Demek Győző 270, 498, 499
Denis, Michael 441
Derham, William 741
Desbordes-Valmore, H. 389, 432
Dessewffy József 809
Dézsi Lajos 724
Diderot, Denis 409, 411
Diós István 743
Divéky József 682
Dóczi Lajos 573
Domby Márton 440, 442, 443, 463, 465, 662, 669, 788
Dorogi-Ortutay Gyula 266
Dömötör Sándor 752, 753, 762
Dőry Gábor 294
Draskovits György 741
Dubranowski, Stanislaus 453, 486, 593, 751
Dugonics András 292, 296, 299, 300, 353, 365, 746, 747, 752, 753, 821—23
Dusch, J. J. 519

Ebers, Georg 814
Écsy Ö. István 535, 537
Édes Gergely 354, 356, 358, 485, 577
Ehrard, Jean 409
Elek István 273, 304, 307, 315, 321, 338, 359, 383, 398, 412, 414, 416, 419, 423, 428, 434, 452, 461, 474, 506, 527, 534, 535, 543, 555, 573, 608, 609, 623, 630, 637, 662, 819, 853
Elek Oszkár 753, 755
Engel, Johann Christian 884
Engel Károly 340, 436, 575
Ennius, Quintus 740, 744
Eörsi István 388
Eötvös Károly 490
Erdélyi János 811
Erdődy Lajos 533
Erdődy Zsigmondné Festetics Mária 454, 457—61, 523, 542
Ernst Lajos 651
Eschenburg, Johann Joachim 477, 503, 620, 720, 808
Eszterházy Miklós 286, 300

Fábián József 753, 758
Fábián Julianna *ld.* Bédi Jánosné
Fabó Bertalan 574
Faludi Ferenc 300, 308, 323, 338, 553, 554, 726, 737, 863
Faragó József 865
Farkas Ferenc 339, 384, 624, 644
Farkas Károly 266, 267, 278
Fattori, Bruno 794
Fazekas Mihály 300, 432, 509, 535, 688, 746, 747, 754, 780—82, 793

Féja Géza 586
Fekete Csaba 656
Fekete János 360, 361, 364, 365, 395
Fényes Elek 562, 653, 675, 800
IV. Ferdinánd nápolyi király 525
I. Ferenc magyar király 291, 457, 516, 830, 847, 848
Ferenczi Zoltán 257, 269, 285, 302, 310, 325, 336, 338, 346, 356, 373, 387, 423, 425, 434, 440, 441, 500, 510, 530, 541, 542, 545, 554, 577, 578, 593, 602, 610—13, 618, 634, 639, 643, 685, 720, 737, 791, 806, 807, 839, 882, 884, 888
Fest Sándor 519
Festetics György 298, 457, 485, 509, 510, 523, 530—32, 542, 599, 600, 605, 677, 786, 815, 818, 825, 827, 830, 838—40, 842, 846—48, 854, 858, 861, 863
Festetics Julianna Széchényi Ferencné 510, 527, 528, 530, 534
Festetics László 395
Festetics Mária *ld.* Erdődy Zsigmondné, ill. Czindery Pálné
Festetics Rudolf 458
Fevillade, Lucien 278
Fodor Gerzson 453
Fogarassy János 482
Földessy Gyula 607
Födi János 274, 275, 328, 400, 451, 672
Földi Jánosné Weszprémi Julianna 256, 269, 270, 310, 312, 313, 320, 321, 324, 413, 441, 450, 451, 475, 476, 478, 479, 568, 647, 650
Fraknói Vilmos 528, 530, 533
Fröschl, Carl 330, 890
Funke, C. Ph. 886
Fürst Aladár 261, 262, 263
Füskúti Landerer Mihály 823
Gaál Antal 818
Gaál Kristóf 517
Gaál László 279, 319, 438, 457, 463—66, 473, 484, 485, 490, 491, 536, 596, 599, 600, 646, 654, 660, 676, 685, 686, 800, 824, 825, 827, 830, 840, 847, 848, 875
Gábor Ignác 274
Galamb Sándor 571, 573, 636
Gellért Oszkár 819
Gentsi István 563, 829, 831, 861, 862
Gerard, G. 369
Gessner, Solomon 263, 266, 421, 620, 768, 806
Goethe, Johann Wolfgang 437, 787
Goya, Francisco 845
Görög Demeter 500, 519
Görömbei András 396, 621, 626
Grefor József 796
Greguss Ágost 683
Grell János 423
Guarini, Giambattista 428, 629
Gulyás József 278, 279, 284, 289, 299, 330, 333, 358, 359, 366—68, 380, 397, 412, 423, 456, 457, 467—70, 475, 477, 479, 524, 543, 546, 556, 565, 574, 589, 590, 593, 595, 607, 613—16, 629, 661, 675, 681, 731, 740, 753, 799, 809, 813, 817, 824, 827, 841, 866, 869—71, 873, 874, 877, 880, 890
Gulyás Pál 283
Guzmics Izidor 606, 620, 806, 808
Guzsics Julianna 562
Gvadányi József 365, 745, 771, 791
Gyöngyösi István 356, 365, 386, 570, 733
III. György angol király 847, 848, 851
György Mihály 278
Gyulai Ágost 434, 435, 493, 623, 624, 813

Hack Alfréd 720, 721
Hadik András 300
Harangozó Teréz 452
Haek, D. 890
Háfiz, Samszaddin Mohamed 275
Halász Gábor 360
Háló Kovács József 258,554, 759
Handmann Adolf (Adolf von der Haide) 330, 890
Hankiss János 321
Hannibál 666
Haraszti Gyula 271, 272, 292, 293, 294, 306, 349, 353, 356, 371, 377, 395, 406, 421, 433, 437, 438, 451, 478, 484, 494—96, 500, 506, 509, 570, 573, 576, 585, 643, 649, 660, 718, 720, 722, 724, 725, 731, 732, 736, 737, 756, 768, 776, 791, 797, 798, 809, 829, 837, 838
Harmos Sándor 500
Harsányi István 278, 279, 327, 328, 333, 334, 336, 425, 482, 501, 543, 546, 565, 574, 629, 675, 681, 736, 866, 885
Hatvany István 726, 727
Hecht-Cserhalmi, Irene 624, 814
Hegyaljai Kiss Géza 618
Hendel, Otto 890
III. Henrik francia király 851
IV. Henrik francia király 297, 851
Heyne, Christian Gottlob 626
Hincz Gyula 683
Hoche, Louis Lazar 362, 363, 368
Holbach, Paul-Henry 408, 409, 411
Hollósi Kornél 638
Homérosz 329, 522, 614, 718, 759, 774
Horatius Flaccus, Quintus 255, 259, 272, 329, 342, 343, 346, 347, 395, 397, 411—14, 433, 434, 498, 521, 570, 621, 627, 664, 665, 668, 671—73, 762, 859
Horhi Juhász Péter *ld.* Melius Juhász Péter
Hortobágyi Ágost 457
Horváth István 451, 496
Horváth Ádám 255, 258, 356, 359, 359, 365, 384, 409, 450, 452, 456—62, 470, 484, 486, 492, 518, 526, 533, 559, 560, 568, 570, 573, 574, 594, 599, 662, 751, 772, 780, 789, 802, 806, 807, 809, 827, 852, 875—79
Horváth Cyrill 681
Horváth Imre 517
Horváth János 272, 313, 327, 336, 344, 347, 373, 383, 388, 395, 407, 415, 419, 421, 431, 434, 478, 481, 501, 506, 519, 552—54, 571, 573, 578, 586, 629, 643, 644, 650, 716, 725, 733, 736, 737, 791, 810, 812, 819, 820, 840, 862, 863, 885, 889
Horváth János kanonok 789
Horváth Jenő 796
Hőke Lajos 457
Hölty, Ludwig Christoph Heinrich 266
H. Hubay Miklós 555
Huber Károly 813

Ignácz Attila 796
Illei Takács József 678
Illei Takács Károly 285, 694
Illésy János 457, 458
Illyés Gyula 738, 764
Imaoka Dsuicsiro 888
Imre Sándor 620
Inkey Károly 517
Institoris Gábor 349
Iustinus, M. Ienianus 296
Ivanuş, Ilie 821

Jagamas János 865
Jakab József 761
Jámbor Pál 620
Jancsó Elemér 360—62, 364, 575, 577, 578, 682, 683
Janus Secundus 443—45
Jeanne d' Arc (Szent Johanna) 770
Jezernitzky Sándor 598, 599

Jókai Mór 614, 728, 791
Jones, William 275
Joós Ferenc 813
II. József magyar király 290, 525, 562, 587, 594, 736, 844, 850, 858
József nádor 852
József Attila 271, 273, 275
Juhász Géza 256, 257, 259, 268, 270, 274, 309—14, 316, 320, 322—24, 336, 348, 358, 370, 377, 379, 384, 398, 400, 405—07, 409, 413, 415, 426, 427, 441, 442, 450, 451, 467, 468, 470, 475—79, 484, 534, 565, 578, 588, 596, 618, 632, 639, 643, 647, 650, 655, 676, 686, 734, 819, 844, 848, 854
Juhász Pál 410, 586
Julow Viktor 264, 275, 293, 294, 327, 343, 351, 370, 408, 410, 415, 434, 473, 502, 503, 572, 578, 587, 630, 637, 716, 721, 732, 734, 737, 745, 750, 752, 781, 810, 818, 824, 842, 844, 845, 848

Kabos Ede 656
Kacsóh Pongrác 796
Kadosa Pál 345
Kalocsay Kálmán 888
Kappler, Richter 330
Karácsony Sándor 576
Kardos Albert 490, 519, 523, 524, 561, 562, 577, 585, 586, 677, 681, 743, 818
Kardos István 435
Kármán József 553, 723
Kármán Pál 610, 612, 614
Károli Gáspár 636
Károly József 300
Károly (Habsburg) főherceg 837
Károlyi István 564
Kárpáti Sándor 796
Kárpáty Csilla 531
Kastner Jenő *ld.*: Koltay-Kastner Jenő
II. Katalin orosz cárnő 587
Katona József 406
Katona Lajos 752, 753
Kazinczy Ferenc 255, 274, 285, 324, 335, 337, 353, 383, 423, 426, 441, 443, 444, 484, 525, 526, 533, 556, 606, 610, 612, 620, 622, 623, 627, 653, 672, 678, 741, 742, 779—81, 783, 986—90, 805, 806, 606—10, 878, 881, 884
Kazy Pál 801
Kecskeméthy Csapó Dániel 285, 680
Kecskés András 507
Kenessey Jenő 796
Képes Géza 275, 388
Kerekes Sámuel 519
Kerényi Ferenc 260, 794, 795
Kerényi Frigyes 728
Kerényi Grácia 389
Kerényi György 480—82, 507, 623
Kern Aurél 339, 452
Kéry László 781
Keszely Klára 284
Kilényi Dávid 794
Kilián István 368
Kinizsi Pál 485
Kis(s) Bálint 279, 283, 466, 520, 602, 657, 660, 661, 685, 720
ifj. Kis(s) Bálint 655
Kis(s) Bálintné 465
Kis István 594
Kis János 787, 884
Kis-Jókai Ágoston József 679
Kisfaludy Károly 301, 571, 644
Kisfaludy Sándor 321
Kiss József 623
Kiss Lajos 440
Kiss Pál 814
Kiss Tamás 276, 328, 501, 625, 810
Kleist, Ewald Christian 499, 553, 678, 768
Klenner Ferenc 264, 445, 490, 501, 572, 643, 810

Kodály Zoltán 434, 435, 493, 623, 624, 813
Kókay György 716
Koltay-Kastner Jenő 264, 295, 343, 428, 434, 448, 500, 519, 625, 626, 629
Komjáthi Benedek 741
Kont Ignác 721
Korabinszky János Mátyás 561, 744
Korda Rudolfné 824, 826
Korn, Ch. H. 747
Kornis Gyula 818
Kósa György 345, 474, 624, 887
Kossovits Márton 277, 429
Kosztolányi Dezső 558, 559, 839
Kotzebue, August Friedrich 766
Kovács Dezső 682
Kováts (Kovács) Ferenc 301, 717, 719, 720, 741, 764, 776, 791
Kovács Gyula 577, 807
Kovács István 484
Kovács J. István 562
Kovács Sámuel 349, 351, 484
Kovalovszky Miklós 746
Kováts József 266, 267, 414, 453
Kozma Mihály 775, 786
Kölcsey Ferenc 301, 383, 554, 721, 723, 788, 805, 806, 808, 810, 863
Krassó Jolán 395
Kray Pál 837, 839, 846, 847, 852
Kulini Nagy Ernő 577
Kultsár István 677, 780
Kún László 623, 813
Kunszery Gyula 793
Kunz, Egon F. 881

Laborfalvy Róza 791
Laczkó András 596, 599, 720, 729, 876
Ladó János 542
XVI. Lajos frncia király 851, 852
XVIII. Lajos francia király 851
Lakatos István 295, 766, 871
Laky Bálint 279, 284, 485
La Mettrie, Julien Offroy 411
Landerer Mihály 594, 678
Láng István 624
Lányi Viktor 423
Lefèbvre marsall 370
Lengyel Dénes 725
Lengyel Imre 517
Lessing, Gotthold Ephraim 789
Lévai István 438, 444, 470
Linné, Karl 328, 329, 772
II. Lipót magyar király 525
Loredano, Gian Francesco 716—18, 720
Losonczi István 817
Losonczy Dezső 344, 345
T. Lovas Rózsa 885, 887
Lucretius Carus 408, 776
Lukač, Emil Boleslav 389

Macrobius, A. T. 777
Madas György 375
Maday Gyula 419, 554, 601, 629, 637, 736, 810, 884
Maffei, Scipioni 618
Mailáth János 330, 337, 426, 624, 880
Maillet 407, 409
Major Ervin 384, 482, 644
Makay Ádám 480
Málly Ferenc 718
Mándy Sámuel 822
Máramarosi Gottlieb Antal 678, 679, 680, 783
Márffy Oszkár 562, 794
Marie Antoinette francia királyné 849, 852
Mária Terézia magyar királynő 29, 849
Marie Thérese Charlotte 852
Marino, G. B. 321
Martinkó András 845, 846
Martinovics Ignác 456, 484, 490
Márton József 261, 262, 285, 337, 340, 381, 390, 391, 399, 400, 422, 424, 426. 430, 433, 436, 437, 449, 452, 471, 480, 481, 493, 509, 527,

544, 564, 625, 631, 639, 644—46, 680, 704, 715, 747, 789, 790, 802, 823, 824, 883, 888, 899
Mátray Gábor 644, 645
Matthisson, Friedrich 270, 271, 496—500
I. Mátyás (Hunyadi) magyar király 525, 850
Mátyási József 356, 550, 726, 772, 852
Mátyus István 819
Mazsáry Béla 824
Melius Juhász Péter 328
Mérei János 517
Merényi Oszkár 358
Mészáros János 300
Mészöly Gedeon 556—59, 811
Metastasio, Pietro 434, 626, 629, 630, 635, 637
Mező (Grünfeld) Ferenc 395
Misczkiewicz, Adam 255, 739
Mikus-Csák István 277
Millington, Thomas 776, 777
Mindszenti Dániel 812
Mindszenti Sámuel 531
Molnár Antal 277, 339, 344, 384, 423, 429, 434, 435, 452, 493, 507, 623, 638, 644, 813
Molnár Borbála 364
Molnár C. Pál 888
Molnár Imre 339, 384, 644, 723, 724
Monostori Imre 824
Montesquieu, Charles de Secondat 519
Montgolfier, Joseph Michel 745
Móricz Zsigmond 571, 796
Morus, Thomas 890
Moszkhosz (Moschos) 261
Mozart, Wolfgang Amadeus 343, 531—33
Mózsa Ernő 720
Muraközy Gyula 740

Nádasdy Mihály 286, 292
Nádor Mihály 344
Nagy Czirok László 763
Nagy Ferenc 365
Nagy Gábor 262, 417, 471, 493, 565, 568, 570, 744, 889
O. Nagy Gábor 676
Nagy Gergely 463, 465, 466, 520, 660
Nagy Gyula 353, 360
Nagy Iván 283, 456, 551, 653
Nagy Sámuel 768
Nagy Sándor macedón király 412
P. Nagy Zoltán 623
Nagyváthy János 817, 871
Napóleon, Bonaparte 285, 291, 293, 300, 307, 367, 368, 370, 394, 396, 663, 745, 748, 837, 841, 844, 850
Naumann. K. F. 777
Navrocki, Aleksander 389
Négyesy László 397, 414, 681, 723, 733, 736, 861
Nelson, Daniel M. 837
Nemes Nagy Ágnes 271, 275, 504, 506
Németh Dávid 562
Némethi Nagy János 554, 789, 863
Nieuport 532
Noszlopy (Aba) Tivadar 560—62, 674—76, 799, 800

Oláh Gábor 263, 264, 293, 295, 300, 315, 338, 342, 343, 346, 347, 380, 395, 397, 406, 412—14, 433, 467, 479, 519, 521—23, 553, 554, 589, 590, 607, 629, 636, 637, 656, 664, 665, 669, 671, 672, 736, 744, 776, 778, 839, 849, 851, 853, 859
Orbán József 482
Orczy Lőrinc 749, 752—54, 791
Ornando, Cunéo d' 369
II. Oszmán török szultán 850
Ovidius Naso, Publius 338, 379, 380, 386, 406, 409, 412, 570, 628, 637, 777, 778

Paczolay Sándor 466
Pais Dezső 746

Paizs Antal (Paiss, Pausis) 654, 824, 825, 877
I. Pál, orosz cár 847, 848, 852
Pálffy János 299, 300
Pálffy Miklós 291
Pálfy Lipót 300
Pálóczi Horváth ádám *ld.* Horváth Ádám
Pándi Pál 650
Pándy Kálmán 888
Pántzél Dániel 765, 766, 777
Pápai Páriz Ferenc 589, 748
Papp István 683
Papp László 559
Papp Viktór 796
Pasqual József 778
Pászti Miklós 398
Pásztory Endre 342, 346, 352, 386, 406, 413, 428, 445, 448, 553, 571, 636, 649
Patzkó Ferenc 750
Pausis Antal *ld.* Paizs Antal
Pázmándi Terézia 284
Pelle Erzsébet 590, 720, 721
Pesti Gábor 741
I. Péter, orosz cár 850
Péteri Takács József 858
Petőfi Sándor 308, 470, 473, 606, 607, 615, 643, 735, 810, 811
Petrarca, Francesco 448, 629, 630, 747
Petz Gedeon 518, 519, 521, 522, 524, 525
Pfeifer Ferenc 277, 339, 423, 429, 493
Pichler Antal 680
Pitt, William 853
VI. Pius pápa 594
Platón 863
Plinius Secundus Maior, Caius 329
Pogány Péter 593, 594, 726, 772
Polgár Tibor 344, 345, 420, 435, 543, 574
Poliziano, Angelo 620
Pomey, François 531, 532
Pompeius Magnus, Cnaeus 849
Pope, Alexander 421, 519, 524, 614, 716, 717, 720—24, 730, 731, 735, 736, 739, 744, 745, 750, 752, 762, 770, 778, 787, 790, 791
Porsena, etruszk király 666
Propertius, Sextus 570, 637
Pukánszkyné Kádár Jolán 533, 794, 795, 830, 846
Puky István 366, 368, 397, 744
Puskin, Alekszandr Szergejevics 255, 739
Putnokyné Ruzsonyi Piroska 743
Pyra, I. J. 518, 519, 521, 522

Ráday Gedeon 653
Ragályi Tamás 783
Rájnis József 756
II. Rákóczi Ferenc, erdélyi fejedelem 838, 841
Raphael, Ignaz Wenzel 481, 482
Ratzky Rita 623
Ravaillac, François 851
Rétháti Kövér János 436
Réti Hugó 606, 607
Révai Miklós 741
Rhédey Lajos 291
Rimay János 553, 737
Roboz Benedek 518
Rockenbauer Attila 796
Rohonyi Zoltán 365
Romanova Alexandra Pavlova 852
Ronsard, Pierre de 411
Rosty Ferenc 517
Rousseau, Jean-Jacques 484, 490, 500, 502, 505
Rumy Károly György 786, 787
Rymkiewicz, Aleksander 340, 821

Saint-Gelais, Melin de 475, 477—80
Salamon Ferenc 716, 722, 732, 761, 779, 791
Salis 496—98
Sándorffi József 358
Sárközy Albert 838

Sárközy Antal 560
Sárközy István, 500, 504, 509, 510, 516, 517, 520, 526, 536, 541, 545, 556, 558—60, 577, 591, 593, 599, 610—13, 618, 657, 676, 677, 685, 720, 729, 734, 738, 739, 744, 754, 772, 779, 780, 797, 840, 847, 848, 858, 876
Sárközy Istvánné Chernel Eszter 258, 454, 537, 594, 731, 747
Sárközy Lajos 560, 562
Sárközy Lászlóné Kazay Krisztina 558—60, 685
Sárközy Terézia 560
Sárközy Károly 685
Sárváry Pál 378, 379, 543
Sas Mihály 266, 267
Scaliger, Giulio Cesare 343
Schedel Ferenc *ld.* Toldy Ferenc
Schikaneder, Emanuel 531—33
Schmideg László 517
Schwarzl Ferenc 677, 780
Sebestyén Gábor 266, 267
Sebestyén Gyula 262
Sebestyén László 766
Segesvári István 741
Servius, Maurus Honoratus 626
Shakespearem William 504, 505
Sieroszewski, Andrzej 389
Sigray Károly 457, 516
Sík Sándor 506
Simony Imre 518
Sinkó Ervin 264, 293, 307, 343, 346, 351, 383, 396, 408, 437, 438, 502, 519, 630, 635, 738, 776, 847, 848, 864, 885
Sófalvi József 777
Solymossy Sándor 469
Somogyi János 517, 562
Somssich József 517
Sonkoly István 277, 345, 384, 398, 420, 423, 429, 435, 452, 474, 493, 508, 574, 609, 623, 624, 638, 645 796, 812, 813, 887
Soproni József 574
Sőtér István 265, 588, 791, 884
Spartacus 666
Spech János 812
Spissich János 562
Splényi László 300
Statius, Publius Papinius 626
Staud Géza 532, 621
Stenborg, Hans-Eric 888
Stoll Béla 371, 432, 471, 474, 543, 544, 565, 566
Streibig József 594
Sulla, P. Cornelius 665
Sulzer, Johann Georg 787
Susmel, Edoardo 724
Suták Zsolt 796
Swift, Jonathan 723
Sylvester János 741
Syngrenius, J. 741

Szabó Botond 656
Szabó Ede 504, 505
Szabó G. Zoltán 623
Szabó T. Attila 774
Cs. Szabó László 578, 585, 587
Szabó Zoltán 328, 343, 397, 410, 432, 503, 572, 630, 635, 650, 887
Szabolcsi Bence 574, 754
Szádeczky-Kardoss Samu 763
Szakmáry György 518
Szalay László 790
Szalkay Antal 365, 755—57, 759, 760, 762, 763, 765, 773, 775
Szana Tamás 377
Szapphó 387, 448
Szauder József 407—09, 505, 635, 637, 852
Széchényi Ferenc 457, 509, 510, 518—21, 525, 526, 530, 531, 533, 534, 675, 685, 744, 786
Széchényi Ferencné Festetics Julianna 527, 528, 532
Széchenyi István 587
Széchényi József 530

Szegedy-Maszák Mihály 301, 410, 503, 588, 615, 827, 845
Szegheő Sándor 624
Szegő Júlia 865
Székely György 262, 263, 334, 418, 419, 428, 441, 445, 473
Szelestey János 533
Szelestey N. László 683
III. Szelim török szultán 850
Szemere Pál 623, 806, 808
V. Szendrei Júlia 264, 276, 313, 344, 383, 388, 474, 572, 630, 635, 637, 638, 811, 812
Szendrey Zsigmond 758, 761
Szentgyörgyi István 596, 598, 600, 605, 657, 800, 801
Szentjóbi Szabó László 504, 505, 568—70, 795
Szentjóbi Szabó Zoltán 655
Szentmiklósy Alajos 808, 809
Szentpétery Imre 593, 751, 825
Szentpétery Zsigmond 794
Szepessy Tibor 260, 262
Szerb Antal 473, 501, 840
Szigethy Antal 518
Szigethy Gyula 398
Szigethy Mihály 679, 680
Szilády Áron 781
Szilágyi Ferenc 256, 267, 283, 293, 296, 310, 319, 322, 367—70, 376, 379, 391, 397, 398, 400, 401, 405, 413, 414, 450, 456, 479, 486, 505, 507, 523, 533, 553 560, 565, 585, 589, 590, 607, 616, 621, 629, 636, 639, 652, 654, 661, 677, 681, 683, 685, 716, 721, 734, 735, 743, 755—58, 761, 765—68, 770, 773, 774, 776, 788, 790, 798, 800, 803, 805—07, 818, 819, 827, 846, 851, 866, 868, 880
Szilágyi Sámuel 297, 298
Szinnyei József 653, 858
Szokolai Dániel 484, 485, 491, 660, 685
Szöllősy András 508, 638
Sztára József 796
Szulyovszky Menyhért 570
Szuromi Lajos 260, 276, 457, 507
Szuvorov, Alekszandr Vasziljevics 829, 830, 837, 847, 848, 850
Tábori Kornél 360, 551
P. Takács József 266
Takáts Gyula 484, 490, 502, 510, 516, 526, 537, 660, 686, 731, 745, 817
Tasso, Torquato 718
Tassoni, Alessandro 613, 716—21, 730
Techert József *ld.* Tompa József
Telegdi Kovács Lajos 679, 681
Teleki József 853
Telliamed *ld.* Maillet
Thaisz András 606
Thaly Kálmán 725, 726
Thomson, James 519
Thugut, német miniszter 837
Thury Etele 653
Thurzó Gábor 345, 435
Tibullus, Albius 329, 395, 531, 532
Tinódi Lantos Sebestyén 741
Tóbi János 594
Toldy Ferenc 261, 268, 278, 283, 285, 287, 289, 301, 302, 303, 309, 310, 314, 316, 318, 322, 326, 329—32, 337, 340, 341, 345, 346, 349, 351, 351, 353, 359, 360, 367, 368, 371—73, 376, 379, 381, 385, 390, 391, 400, 420, 421, 422, 424, 426, 430, 433, 436, 440—42, 449, 453, 458, 463, 464, 467, 471, 476, 483, 484, 489, 509, 536, 544, 545, 564, 565, 567, 576—79, 585, 589, 591, 595, 604, 609, 610, 611, 618, 624, 625, 628, 632, 634, 636, 639, 640, 646, 647, 649, 456, 662—64, 669, 670, 672, 679—81, 684, 688, 690—715, 747, 779, 790, 793, 803, 815, 821—23, 829, 849—51, 854, 860, 862, 867, 869, 879, 880, 883, 888
Tolnai Vilmos 679, 750, 751, 759

Tompa (Techert) József 740, 748, 791
Tóth Aladár 754
Tóth Dénes 796
Tóth Dezső 585
Tóth István 384, 389, 399, 432, 434, 452, 461, 462, 480, 493, 507, 574, 623, 624, 812, 813, 820
Tóth Mihály 609—11
Tóth Rezső 681
Trattner Mátyás 564, 854, 862
Trencsényi Károly 680

Tyukodi könyvárus 594

Udvardy Cherna János 574
Újfalvy Károly 389, 432

Váczy János 783, 787
Váczy József 278
Vajda Julianna 253—56, 261, 262, 269, 270, 295, 311, 312, 314, 319, 322—25, 337, 338, 346, 348, 349, 351, 354, 356, 358, 371, 372, 379, 383, 389, 394, 397, 398, 400, 417, 418, 420, 423, 426, 432, 438, 439, 444, 450, 451, 468—70, 473, 475, 476, 479, 486, 568, 572, 617, 634, 639, 649, 770, 882
Vajda Péter 444
Vajda Viktor 327
Vajthó László 416
Vályi K. András 561, 562
Vályi Klára 255, 294, 353, 354, 356—61, 363—66
Vályi Nagy Ferenc 782, 787
Vargha Balázs 256, 257, 268, 269, 279, 285, 289, 294, 302, 307, 310, 316, 323, 326, 331, 337, 341, 345, 348, 350, 351, 354, 355, 360, 362, 371, 372, 373, 375, 379, 381, 385, 390, 391, 396, 397, 400, 407, 414, 417, 422, 425, 427, 430, 433, 434, 437, 441, 450, 463—66, 468, 471, 475, 483, 484, 492, 501, 503, 506, 509, 511, 527, 536, 545, 546, 554, 556, 559, 565, 578, 600, 605, 606, 610, 618, 619, 625, 628, 632, 639, 648, 650, 652, 663, 669, 670, 674, 677, 682—84, 687, 706, 708, 713, 744, 746, 781, 792, 793, 797, 798, 800, 802, 803, 815, 818, 821, 824, 829, 838—41, 845, 851, 858, 859, 862, 864, 867—69, 873, 875, 882, 889
Vásárhelyi András 741, 801
Vass Péter 682
Vécsey báró, főtiszt 291
Végh József 559
Veres Benő 674, 675, 799
Veres Izrael 561, 674, 675, 780, 799
Veres Péter 811
Vergilius Maro, Publius 255, 295, 511, 522, 626, 718, 743, 763, 766, 774, 775, 840, 847, 870
Verseghy Ferenc 294, 296, 344, 480—82
Versényi György 722, 723, 756
Vikár Sándor 398
Viktor Máté 452
Virág Benedek 395, 623, 662—64, 672, 787, 808, 850, 854, 857—60
Vittzenberger Rozália 477
Vigano, Maria 756
Vigano, Salvatore 745
Voltaire 297, 756
Vörös Imre 504
Vörös István 517
Vörös Károly 518
Vörösmarty Mihály 410, 585, 812

Waldapfel József 388, 394, 406, 432, 473, 479, 483, 490, 501, 542, 572, 587, 613, 629, 734, 738—40, 810, 844, 885
Wallaszky Pál 787
Weber Simon Péter 286, 441, 844
Weinmüller Bálint 286
Werbőczi Lajos 279, 284

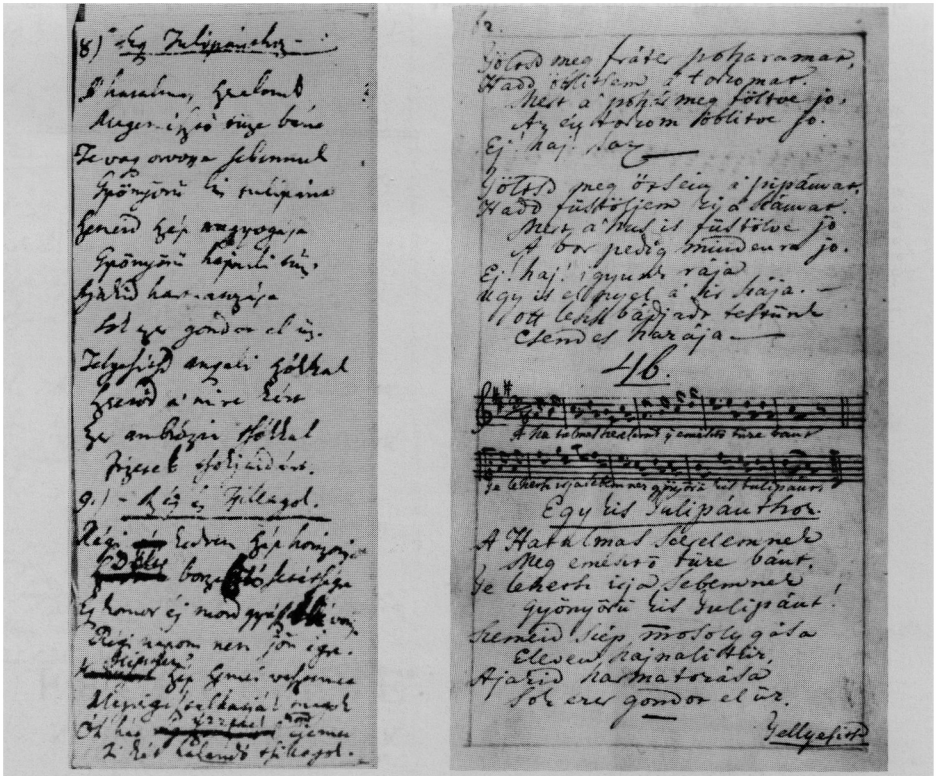
Werfer Károly 680
Weszprémi István 274
Weszprémi Julianna *ld.* Földi Jánosné
Widmár Antonio 724
Wieland, Christoph Martin 788—90

Xantus János 727
Xenokratész 863

Záborszky Mihály 517
Zachariä, Justus W. Friedrich 519, 718, 720, 724, 756, 791
Zágoni Aranka György *ld.* Aranka György
Zarka Mihály 533
Zichy József 457, 517
Zilahi János 252
Zrínyi Miklós (a hadvezér) 274, 295, 653, 716, 783

Zsoldos Jenő 459, 460, 542, 611, 636, 749, 877, 878

MELLÉKLETEK

1. *Egy Tulipánthoz.* A vers ősszövege (KK. IV, RV. 12.) és dallama (Kolozsvár, EKvt. Ms. 3871. I, 62. 1.)

A'

NEMES MAGYARSÁGNAK FELÜLÉSÉRE.

Tekintetes Nemes Komárom Vármegye'
RENDEINEK
kéfzítette, és
Nemes Nemzetes és Vitézlő Vár-Bogyai
CSEPY ZSIGMOND ÚRNAK,
's Hites Társának, Nemes Nemzetes
KESZELY KLÁRA ASZSZONYNAK
fegedelmekkel
azon T. N. Vármegyének Aprilis' 26.
tartatott Közönféges Gyülésekor
ki-adta
CSOKONAY MIHÁLY.

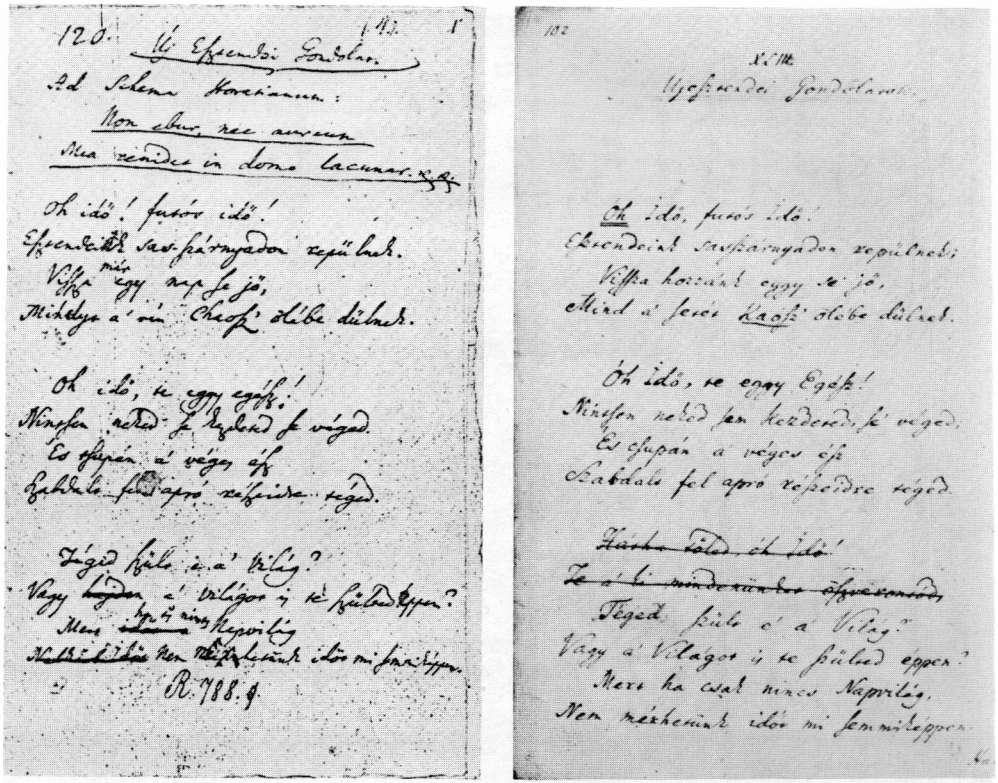
KOMAROMBAN,
Weinmüller Bálint' betüivel. 1797.

Itten a' félénket, tűnyát eltemetik,
A' feledékenység' kövét reá vetik.
De ez helyben kevés Magyar fit találunk,
Mert még a' félénkség kül-portéka (8) nálunk.

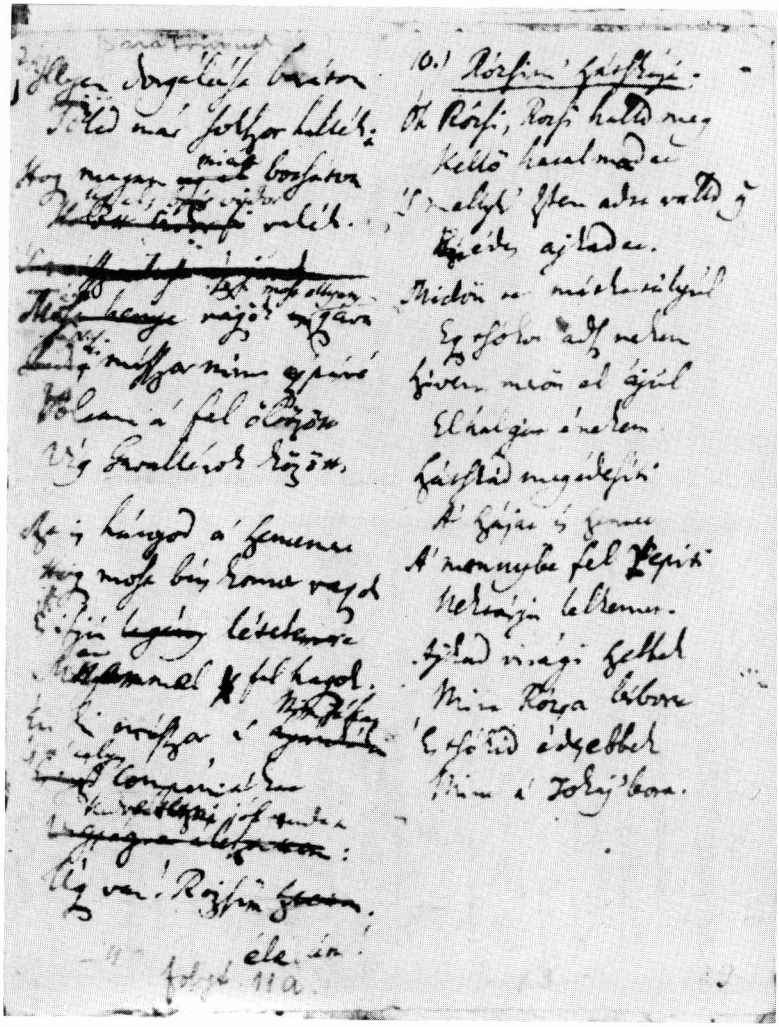
Mint mikor a' Tátra' (9) kösziklás bértzéről
Sürü felhö fzáll le Karpatus' széléről,
'S az *æthert* meg úszván a' felfzél' szárnyain,
Máfikba ütközik Mátra' köfzálain;
'S nem akarván egy is útat adni másnak,
Dühös tornyosodva rohannak egymásnak,
Rettentö dörgéssel, villámmal, mennykövel
Küszködnek az égnek mezején erövel;
A'mit tsak útjokba a' földön találnak,
Abból írtóztató prédálást tsinálnak,
Város, falu, erdö, hegy, völgy mind puszta lész,
A' rémült Palótz fél, hogy a' világ el vész:
Így tsap itt a' tsata öszve a' tsatával,
A' vitéz Magyar nép a' Frantz ármadával.

(8) Ausländiſche Specerey, kivált Deutſche.
(9) Tátra Szepes, Mátra pedig Heves Vármegyében eső fzörnyü hegy. És így ez annak délre eſik. Amaz réſze a' Magyar országot körül kerítö nagy Karpatus, vagy magyarosan Befzkéd' hegyeinek; a' Mátra pedig ágazatja, a' mellynek vidékén laknak a' Palótzok. — Ez az egéſz haſonlatoſság van véve a' Henriásból, de ujonnan öltöztetve és meg-magyaroſitva. — — Különben pedig a' Jegyzéſekben gyakorta esméretes dolgok is világoſíttatnak. De ez nem a' tudókért, hanem a' más rendü Olvasóknak kedvekért esett.

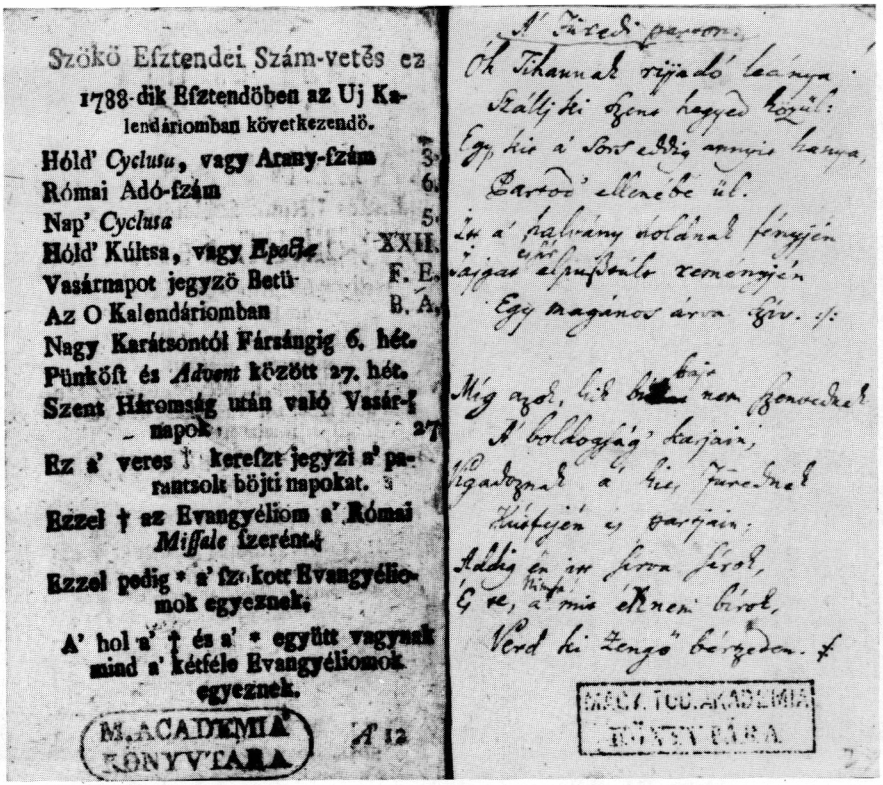
2. *A' Nemes Magyarságnak felülésére.* Az 1797-i első kiadás címlapja és egyik oldala (OSzK.)

3. Az *Újesztendei Gondolatok* fogalmazványa (DebrK. R 788. 9: 1a) és a Lilla-dalokhoz készült tisztázata (KK. III, 66 b)

4. A *Lillám' Szácskája* Rózsi nevére szóló ősszövege (KK. IV, RV. 13.)

Szökö Esztendei Szám-vetés ez
1788-dik Esztendöben az Uj Kalendáriomban következendö.

Hóld' *Cyclusa*, vagy Arany-szám 3.
Római Adó-szám 6.
Nap' *Cyclusa* 5.
Hóld' Kúltsa, vagy *Epactæ* XXII.
Vasárnapot jegyzö Betü F. E.
Az O Kalendáriomban B. A.
Nagy Karátsontól Farsángig 6. hét.
Pünköst és *Advent* között 27. hét.
Szent Háromság után való Vasárnapok 27
Ez a' veres † kereszt jegyzi a' parantsolt böjti napokat.
Ezzel † az Evangyéliom a' Római *Miſſale* szerént.
Ezzel pedig * a' szokott Evangyéliomok egyeznek.
A' hol a' † és a' * együtt vagynak mind a' kétféle Evangyéliomok egyeznek.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

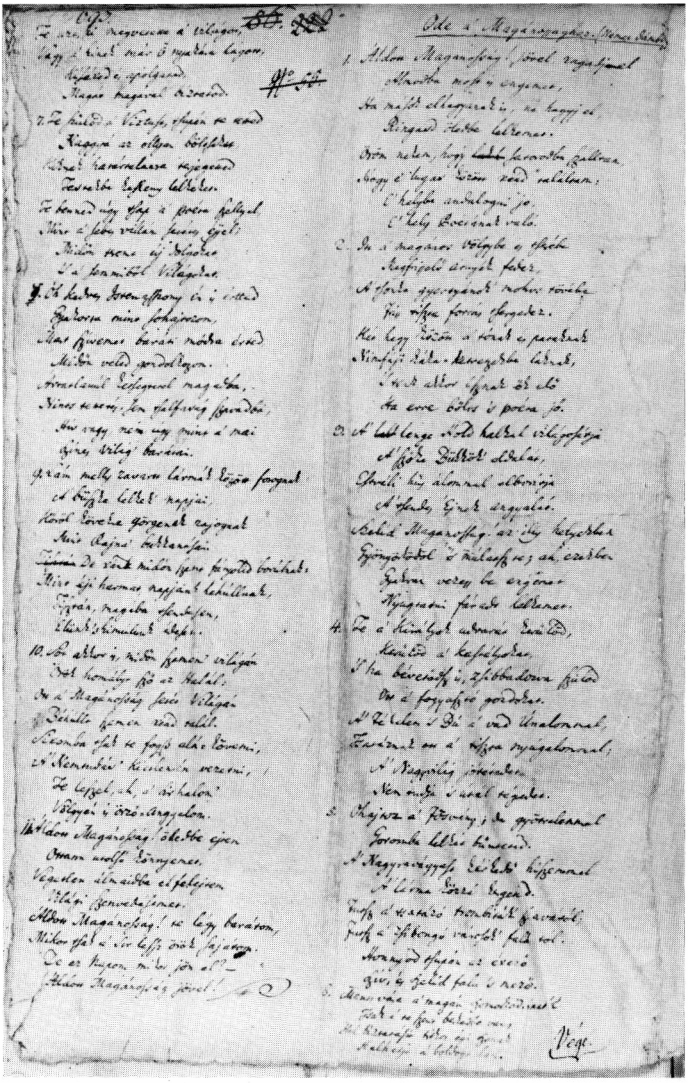
A 12

A' Füredi parton.
Ök Tihanak rejtekö leányai.
Szállyatok ösmét legyetek közül:
Egy kis a' Sors eddig annyit harsya,
Partod' ellenébe ül.
Itt a' sátrány oldalnál fényjén
Sajgas elrepülte reménnyjén
Egy magános árva ösv. sj.

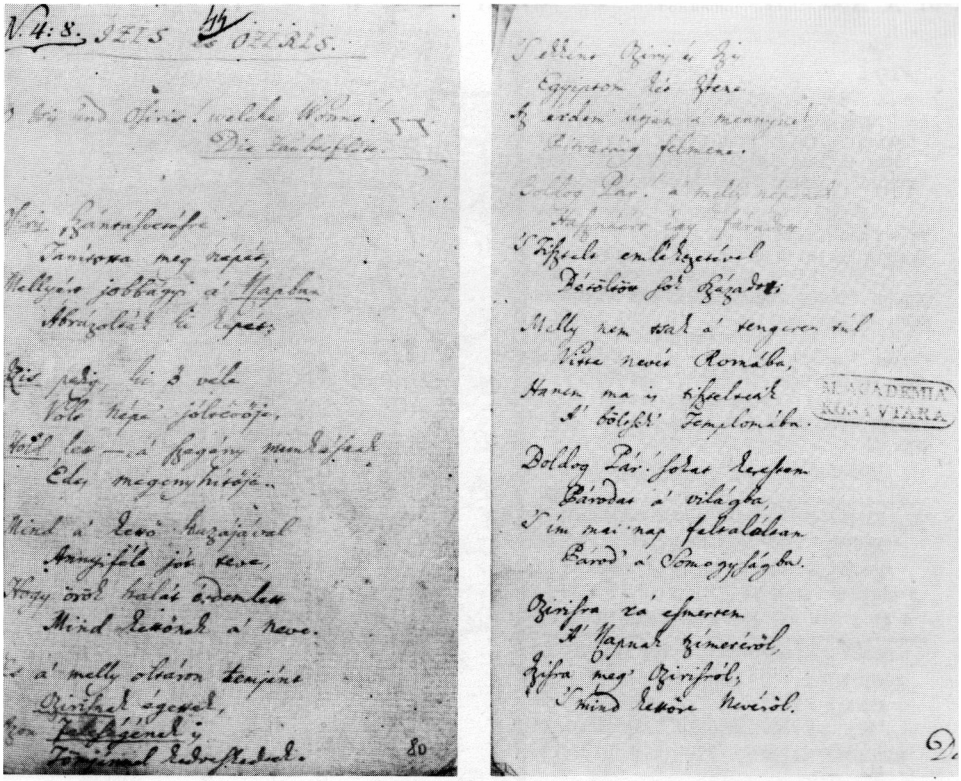
Még azok, kik [illegible] boldogság' karjain,
Igadozna a' kis szívnek
Küszöbjén ej varjain:
Addig én itt sírva sírok,
Ő se, a' mit éreznek bírok,
Verd ki szengő bérzedet. f

MAGY. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

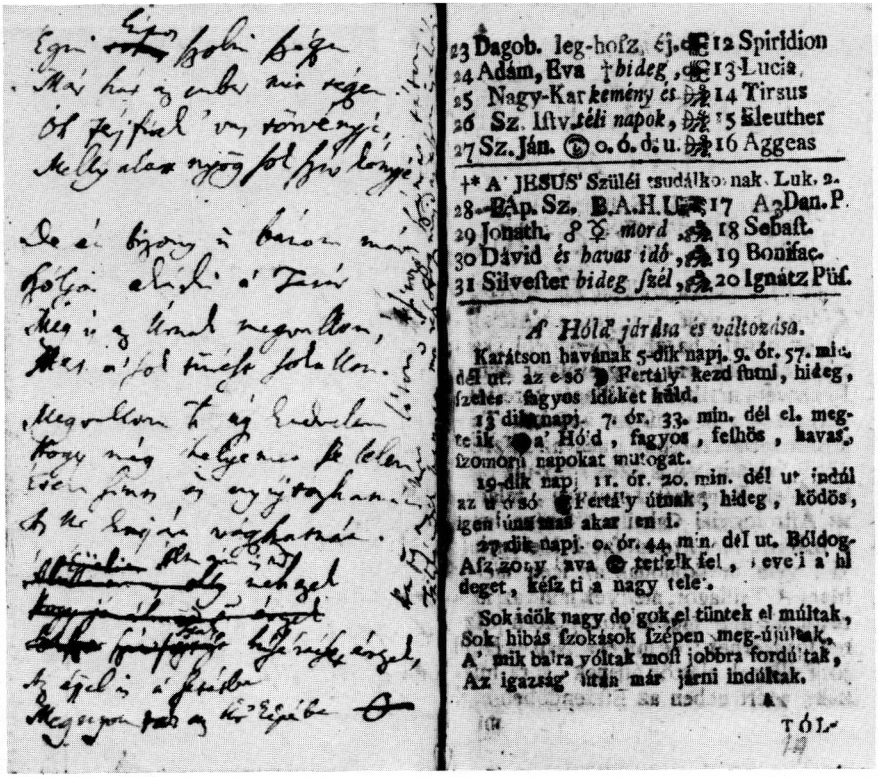
5. *A' Füredi parton. A' Tihanyi Ekhóhoz* ősszövege Dubranowski kalendáriumának üres oldalán (KK. V, 2a)

6. *A' Magánossághoz* saját kezű tisztázata; szövegváltozat (OSzK. Fol. Hung. 839: 24b)

7. Az *Ízis és Oziris* saját kezű tisztázata (KK. III, 80ab)

23 Dagob. leg-hosz, éj. d. 12 Spiridion
24 Adám, Éva †*bideg*, d. 13 Lucia
25 Nagy-Kar *kemény és* 14 Tirsus
26 Sz. Istv. *téli napok*, 15 Eleuther
27 Sz. Ján. ☉ o. ó. d. u. 16 Aggeas

†* A' JESUS' Szüléi csudálko nak. Luk. 2.
28 Ap. Sz. B.A.H.U. 17 A. Dan. P.
29 Jonath. ☌ ☿ *mord* 18 Sebast.
30 Dávid *és havas idó*, 19 Bonifac.
31 Silvester *bideg szél*, 20 Ignátz Püs.

A Hóld járása és változása.

Karátson havának 5-dik napj. 9. ór. 57. min. dél ut. az ezüs ☽ Negyed kezd funi, hideg, szeles fagyos időket hald.

13-dik napj. 7. ór. 33. min. dél el. megteszik a' Hód, fagyos, felhös, havas, szomorú napokat mutogat.

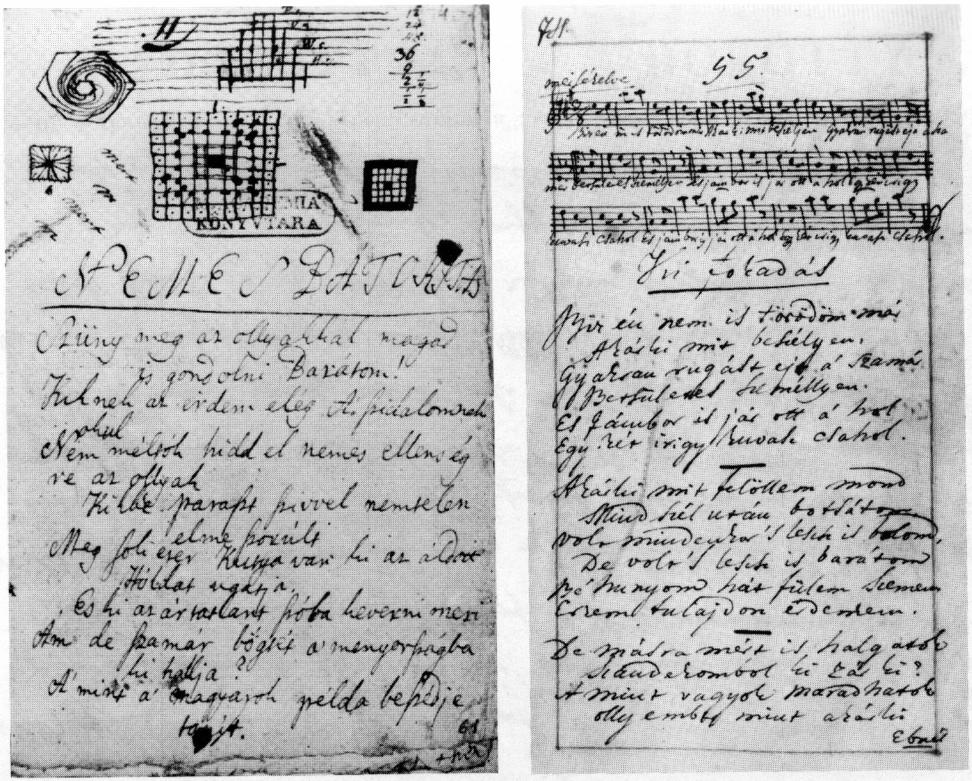
19-dik napj. 11. ór. 20. min. dél ut. indúl az ezüs ☽ Negyed útnak, hideg, ködös, igen szomorú akar lenni.

27-dik napj. 9. ór. 44. min. dél ut. Boldog-Aszszony ava ☽ Telt-re kel, eve'i a' hideget, készti a nagy telet.

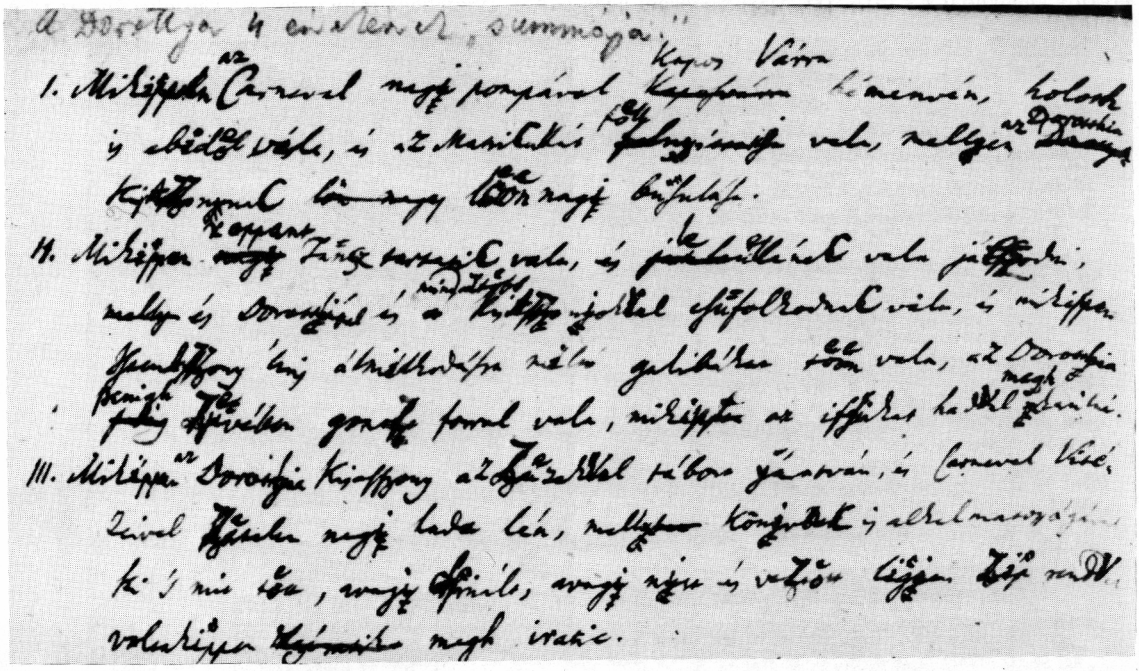
Sok idők nagy dolgok el tüntek el múltak,
Sok hibás szokások szépen meg-újúltak,
A' mik bajra yóltak most jobbra fordúltak,
Az igazság útján már járni indúltak.

TÓL-

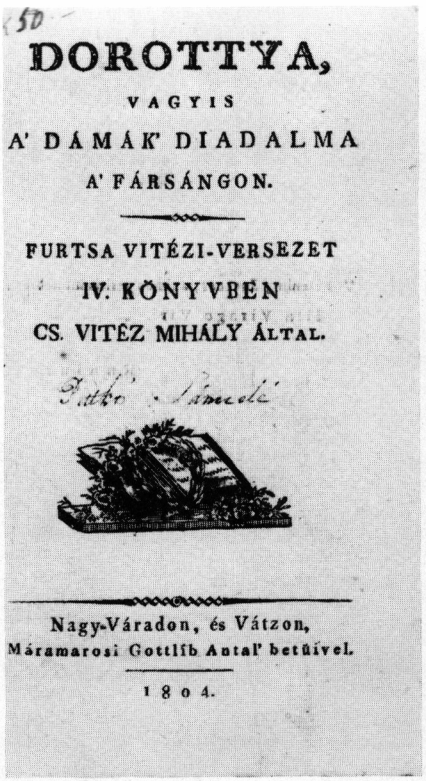
8. *A' Dorottya' Kínjai* fogalmazványa Dubranowsky kalendáriumában (KK. V, 19a)

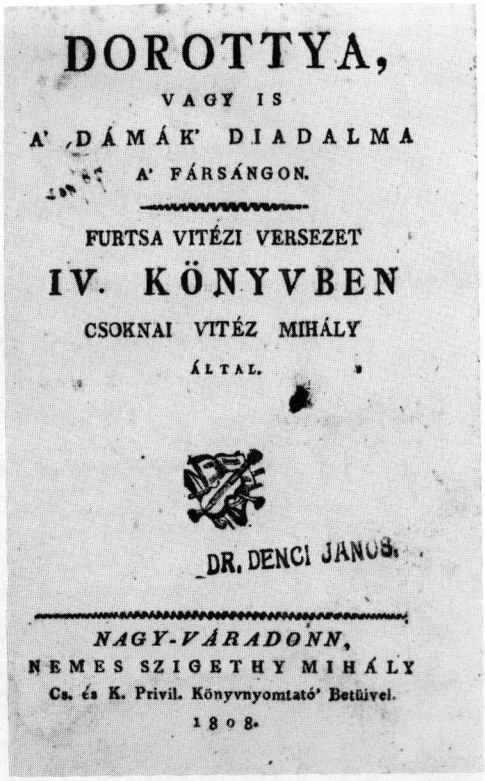

9. A *Nemes bátorítás* Csokonai által ellenőrzött idegen kezű másolata (KK. III, 61a) s a *Kifakadás* kottája (Kolozsvár, EKvt. Ms. 3871. I, 74. 1.)

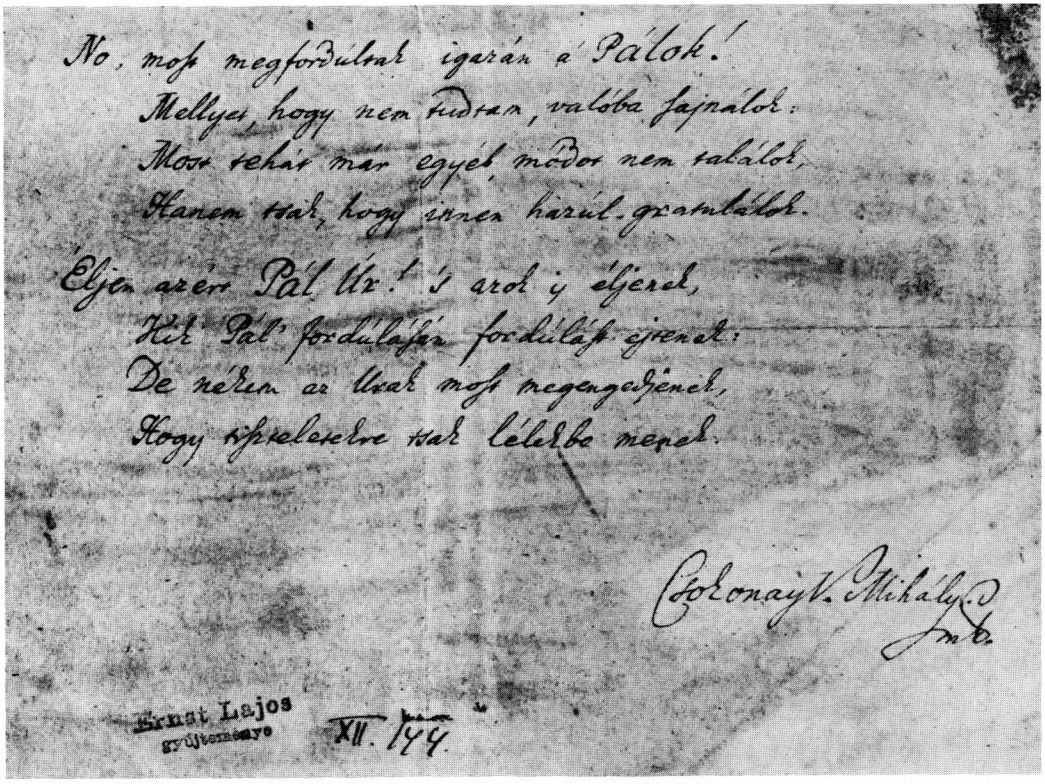

10. A *Dorottya* I—III. könyvének „summája"; saját kezű fogalmazvány (KK. II, 18b)

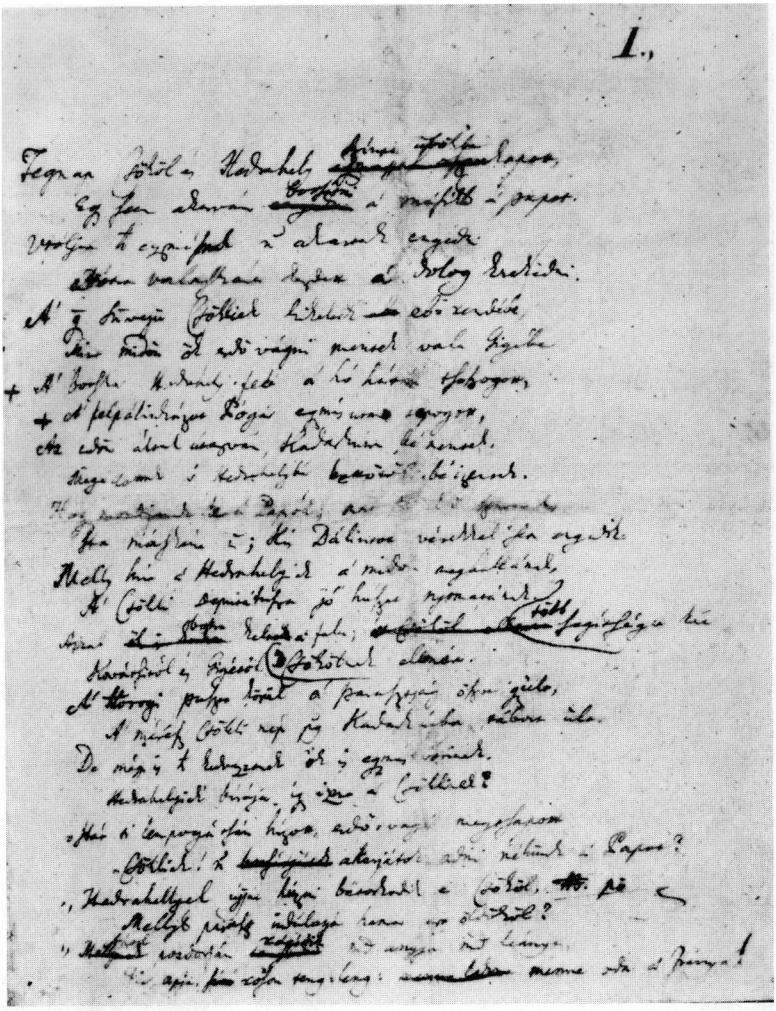

DOROTTYA,
VAGYIS
A' DÁMÁK' DIADALMA
A' FÁRSÁNGON.
FURTSA VITÉZI-VERSEZET
IV. KÖNYVBEN
CS. VITÉZ MIHÁLY ÁLTAL.
Nagy-Váradon, és Vátzon,
Máramarosi Gottlíb Antal' betűivel.
1804.

DOROTTYA,
VAGY IS
A' DÁMÁK' DIADALMA
A' FÁRSÁNGON.
FURTSA VITÉZI VERSEZET
IV. KÖNYVBEN
CSOKNAI VITÉZ MIHÁLY
ÁLTAL.
DR. DENCI JANOS.
NAGY-VÁRADONN,
NEMES SZIGETHY MIHÁLY
Cs. és K. Privil. Könyvnyomtató' Betűivel.
1808.

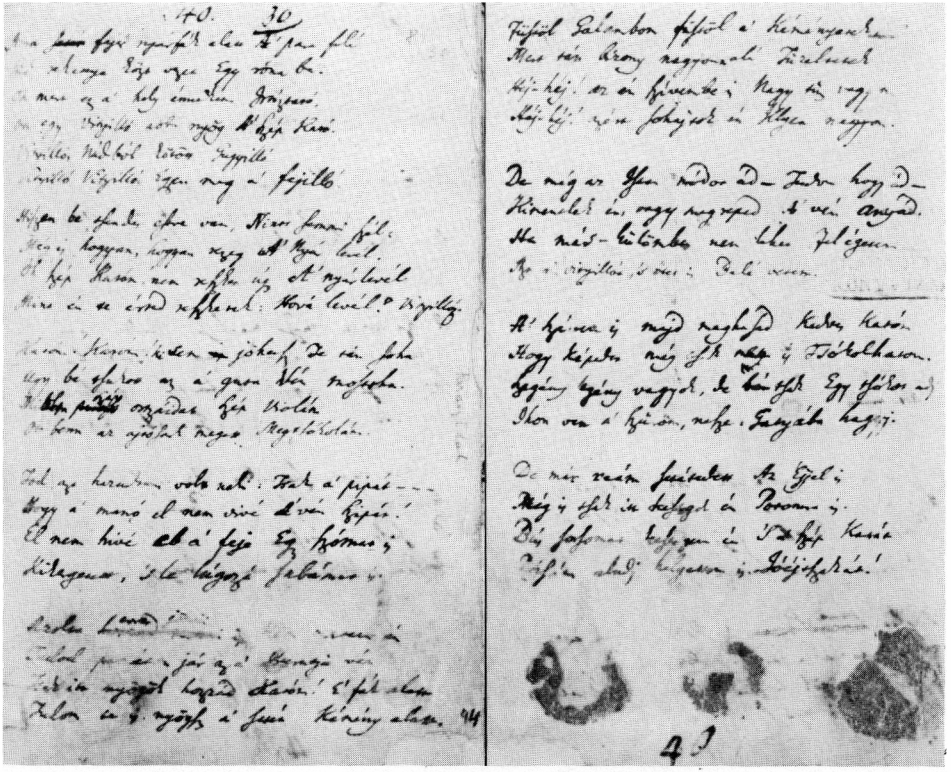
11. A *Dorottya* első és második kiadásának címlapja (MTAK.)

12. A [*Pál napjára*] saját kezű tisztázata (PIM. V. 4525/2)

13. A [*Somogyi kázus*] saját kezű fogalmazványa (PIM. V. 2880)

14. A *Paraszt Dal* saját kezű tisztázata, az *Ódák*-ból elhagyott refrénnel (KK. III, 94ab)

A IV. KÖTET VERSEINEK BETŰRENDES MUTATÓJA

(Az első számoszlop a versszövegek, a második a róluk szóló jegyzetek lapszámát tünteti föl.)

A' Békekötésre	44	389
A' Betsület 's a' Szerelem	21	301
A' Boldogság	235	883
A' Dorottya' Kínjai	90	543
A' Duna' Nimfája	55	430
A' fekete Pecsét	40	371
A' fogadástétel	235	881
A' Füredi parton	69	483
A' Haza' Templomának örömnapja	74	509
A' Heszperi Méhes' története	231	869
A' Magánossághoz	71	493
A' Méhekhez	33	275
A' Nemes Magyarságnak felűlésére	11	284
A' pillantó Szemek	123	627
A' Poétákban lakó Istenség [II.]	128	645
A' Szamócza	32	325
Alku	34	340
Anakreon 's Ovíd	42	378
[Antal napjára]	212	823
Az alvó LILLA felett	7	261
Az alvó Lillára	8	266
[Az Aranysujtásos nadrág]	106	609
Az Éj és a' Csillagok [II.]	44	385
Az eleven Rózsához	124	631
Az Eltávozás	58	436
Az Emberiség 's a' Szeretet	126	638
Az én tzímerem	42	376
Az Esküvés	33	337
Az Igazság' Diadalma	214	829

Bacchus-Phoebus 29 313
Bakhushoz 117 617
Bálint napja 9 278
Barátomhoz 234 879
Barátomnak 30 315
Búcsúvétel 56 432
Czindery' sírja felett 62 453
[Csendesítsed szíved háborúját . . .] 30 321
Dorottya, vagyis a' dámák' Diadalma a' Fársángon 136 676
Dugonitsra 212 821
Egy Angyalhoz 28 309
Egy fiatal házosúlandónak habozása 229 861
Egy háládatlanhoz 128 645
Egy Tulipánthoz 9 267
Egy vén fának árnyékában régen szenvedő Rózsafa 61 449
Generál Hoche halálára 40 366
Hálaénck a' Vénus' oltáránál 35 345
[Hencse, Hencse, mely szerentce . . .] 97 560
[Hogy elmentem Gigébe . . .] 207 799
Horváth Ádám neve napjára 232 872
Ízis és Oziris 83 527
Jósepha Kisasszonhoz 206 796
Jövendölés az első Oskoláról, *A' Somogyban* 210 814
[Juliánna Napra Köszöntő] 52 420
[Kata napra] 229 866
Két Szerető' dalja 42 381
Kifakadás 105 601
Köszöntő 51 416
[Krisztina napra] 94 556
LILLÁHOZ (Lillám! elég csak egy szó . . .) 54 424
LILLÁHOZ, távollétemben 37 348
LILLÁM' Szácskája 54 426
Marosvásárhelyi Gondolatok 98 525
[Már se hintó már se szánka . . .] 66 467
[Második emberkort . . .] 133 662
Még egyszer LILLÁHOZ 67 471
Megkérlelés 53 422

[Melly emberre születtekor ...] 135 669
Mihály-napi Álom 103 591
[Mint a Szöllő kebeléhez ...] 59 440
[Nagy Péter által nyert nemesség' Czímere ...] 66 463
Nemes bátorítás 104 594
Orgiák 121 624
[Pál napjára] 130 651
Paraszt Dal 208 802
[Pata község lakosainak írott vers] 135 674
Rózsim' Sírja felett 69 474
Siralom 97 563
[Somogyi kázus] 130 655
Thales 236 888
T. N. Nádasdy Sárközy Istvánné, született Chernelházi CHERNEL ESZTER Asszonynak tiszteletére 87 535
Újesztendei Gondolatok 47 399
[Válasz Vályi Klárának] 38 353
Vályi Klárára 39 359
VIRÁG BENEDEK Úrhoz 227 853

TARTALOM

(Az első számoszlop a verszövegek, a második a róluk szóló jegyzetek lapszámát tünteti föl)

KÖLTEMÉNYEK (1797—1799)

263. Az alvó LILLA felett	7	261
264. Az alvó Lillára	8	265
265. Egy Tulipánthoz	9	267
266. Bálint napja	9	278
267. A' Nemes Magyarságnak felűlésére	11	284
268. A' Betsűlet 's a' Szerelem	21	301
269. Egy Angyalhoz	28	309
270. Bacchus-Phoebus	29	313
271. Barátomnak	30	315
272. [Csendesítsed szíved háborúját ...]	30	321
273. A' Szamócza	32	325
274. A' Méhekhez	33	275
275. Az Esküvés	33	337
276. Alku	34	340
277. Hálaének a' Vénus' oltáránál	35	345
278. LILLÁHOZ, távollétemben	37	348
279. [Válasz Vályi Klárának]	38	353
280. Vályi Klárára	39	359
281. Generál Hoche halálára	40	366
282. A' fekete Pecsét	40	371
283. Az én tzímerem	42	376
284. Anakreon 's Ovíd	42	378
285. Két Szerető' dalja	42	381
286. Az Éj és a' Csillagok [II.]	44	385
287. A' Békekötésre	44	389
288. Újesztendei Gondolatok	47	399
289. Köszöntő	51	416
290. [Juliánna Napra Köszöntő]	52	420

291. Megkérlelés 53 422
292. LILLÁHOZ (Lillám! elég csak egy szó . . .) 54 424
293. LILLÁM' Szátcsája 54 426
294. A' Duna' Nimfája 55 430
295. Búcsúvétel 56 432
296. Az Eltávozás 58 436
297. [Mint a Szöllő kebeléhez . . .] 59 440
298. Egy vén fának árnyékában régen szenvedő Rózsafa . . . 61 449
299. Czindery' sírja felett 62 453
300. [Nagy Péter által nyert nemesség' Czímere . . .] 66 463
301. [Már se hintó már se szánka . . .] 66 467
302. Még egyszer LILLÁHOZ 67 471
303. Rózsim' Sírja felett 69 474
304. A' Füredi parton 69 483
305. A' Magánossághoz 71 493
306. A' Haza' Templomának örömnapja 74 509
307. Ízis és Oziris 83 527
308. T. N. Nádasdy Sárközy Istvánné, született Chernelházi CHERNEL ESZTER Asszonynak tiszteletére 87 535
309. A' Dorottya' Kínjai 90 543
310. [Krisztina napra] 94 556
311. [Hencse, Hencse, mily szerencse . . .] 97 560
312. Siralom 97 563
313. Marosvásárhelyi Gondolatok 98 575
314. Mihály-napi Álom 103 591
315. Nemes bátorítás 104 594
316. Kifakadás 105 601
317. [Az Aranysujtásos nadrág] 106 609
318. Bakhushoz 117 617
319. Orgiák 121 624
320. A' pillantó Szemek 123 627
321. Az eleven Rózsához 124 631
322. Az Emberiség 's a' Szeretet 126 638
232. A' Poétákban lakó Istenség [II.] 128 645
324. Egy háládatlanhoz 128 647
325. [Pál napjára] 130 651
326. [Somogyi kázus] 130 655

327. [Második emberkort ...] 133 662
328. [Melly emberre születtekor ...] 135 669
329. [Pata község lakosainak írott vers] 135 674
330. Dorottya, vagyis a' dámák' didalma a' Fársángon 136 676
331. Jósepha Kisasszonhoz 206 796
332. [Hogy elmentem Gigébe ...] 207 799
333. Paraszt Dal 208 802
334. Jövendölés az első Oskoláról, *A' Somogyban* 210 814
335. Dugonitsra 212 821
336. [Antal napjára] 212 823
337. Az Igazság' Diadalma 214 829
338. VIRÁG BENEDEK Úrhoz 227 853
339. Egy fiatal házosúlandónak habozása 229 861
340. [Kata napra] 229 866
341. A' Heszperi Méhes' története 231 869
342. Horváth Ádám neve napjára 232 872
343. Barátomhoz 234 879
344. A' fogadástétel 235 881
345. A' Boldogság 235 883
346. Tháles 236 888

JEGYZETEK

Rövidítésjegyzék 239
A csúcs felé (A szerelem és a politika csalódásai közt) (1797—1799) 253
A kötet tartalmáról 254
Kötetünk időrendje 256
Címek, címváltozatok 258
Versformák, dallamok 258
Eredmények 260
Jegyzetek a versekhez 261

MELLÉKLETEK (A 904. és a 905. oldal között)

MUTATÓK

Névmutató 891
A IV. kötet verseinek betűrendes mutatója 905

[illegible] 1957 [illegible]

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1995
Nyomdai táskaszám: 22649
Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A borító- és a kötésterv Somlai Vilma munkája
Kiadványszám: 188
Megjelent: 56,75 (A/5) ív + 18 oldal melléklet terjedelemben

MAGYAR SZÍNHÁZMŰVÉSZETI LEXIKON

A 7500 címszóból álló, több mint 700 fekete-fehér és színes képes mellékletet tartalmazó kötet nemcsak a „prózai" színművészeket mutatja be, hanem — hazánkban először — a zenés színpad, az opera, operett, musical vezető egyéniségeit is. Egyaránt helyet kapnak benne rendezők, dramaturgok, koreográfusok, díszlet- és jelmeztervezők. A lexikon nemcsak a magyarországi színházművészet eredményeit, hanem — elsőként — a határainkon túli magyar nyelvű színházi élet egykor volt vagy ma is élő produkcióit, azok közreműködőit is regisztrálja. A személyi, intézményi címszavakon kívül szerepelnek a lexikonban a helységeknek a nevei, ahol színházi célra létrehozott épület állt vagy áll. A kötethez a történelmi Magyarország valamennyi színházépületét grafikusan ábrázoló térkép is készült.

Ára: 2800,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Ára: 880.— Ft 12% áfával

ISBN 963 05 6679 6

